

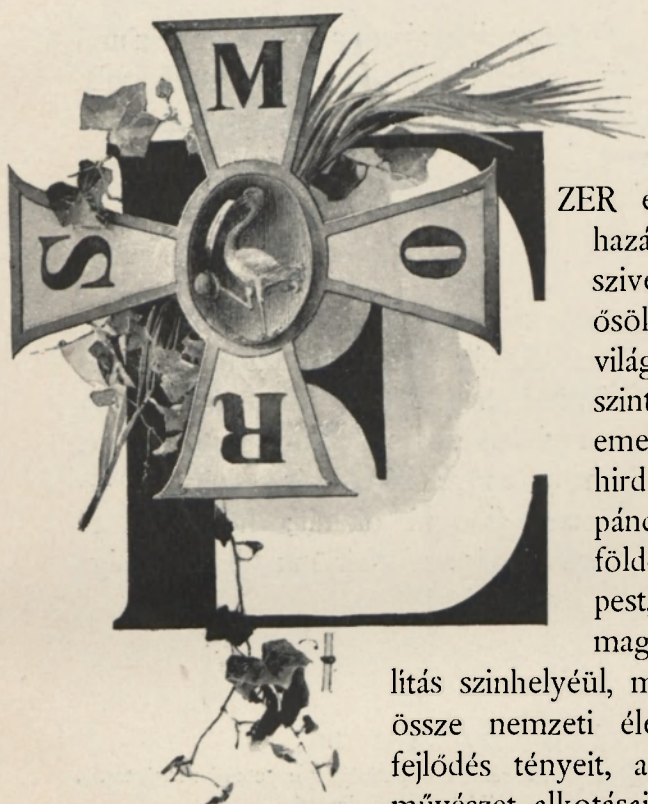
E
151

94831

ELŐSZÓ.

ZER éve immár, hogy magyar lakja e földet, melyben hazánkat szeretjük. E gondolatra minden magyar ember szívében igaz lelkesedés rezeg át. Nemzedékünk az ezeréves ősök méltó utódának bizonyul, midőn emléköket a művelt világ szeme láttára ünnepli. Egész Magyarország ünnepi szint ölt. Az ország határán és belsejében emlékoszlopok emelkednek, melyek Magyarország ezeréves államiságát hirdetik; az öreg Duna a két új hiddal ismét két vaspánczélt vesz vállaira, hogy az ikerfővárost s a magyar földet még bensőbben egyesítse; az ország szíve, Budapest, meg kis Magyarországgá alakul, midőn keblét a magyar nemzet dicsősége templomául, a milléniumi kiál-

lítás színhelyéül, megnyitja. A haza minden hű fia versenyezve hordja össze nemzeti életünk ezeréves vívmányait. A hadviselés s békés fejlődés tényeit, a családi és társadalmi élet eszközeit, a tudomány és művészet alkotásait, a vallásos és erkölcsi, a nemzeti és népélet jelenségeit, a földművelés s ipar terményeit és készítményeit mind együtt szemléljük azon oltáron, melyet a magyar nemzet kegyelete emel az ezeréves mult emlékezetére.

Családok és testületek versenyezve gondoskodnak, hogy ősök multját a tudósok könyvben írják meg, a képirok vászonra rajzolják, a szobrászok meg kőbe faragják. A magyarországi ciszterczi rend is már régóta készül saját történetének megírása által a milléniumra. A pilisi és cikádori apátság történetét három kötetben már le is tette a hazai tudomány kincses házába, — a többi meg munkában van. De mivel ezek megírása még szinte egy emberéletet követel, fölmerült egy oly emlékkönyv eszméje, mely a hazai ciszterczi rend történetét, oktatás- s nevelésügyi, irodalmi, lelkészkező és gazdasági tevékenységét egységes képben tárja fel s hűségesen tanúskodják a mellett, miként kezelte e testület azon szellemi, erkölcsi és anyagi tőkét, melyet a haza az ő kezeibe tett le. Az indítványt, melyet Fábián Sebestyén rendi alperjel lelke sugalmazott, a rendi kormánytanács általános tetszéssel fogadta.

A rend feje, Vajda Ödön apát, szíves készséggel csatlakozott a rendi közvéleményhez. Lelkében határozattá érlelődött egy oly műnek létrehozása, mely tartalmában és alakjában a ciszterczi rend multjához és a milléniumi ünnephez méltó legyen. Kiszemelte az «Emlékkönyv» munkatársait, s ezek a munkán így osztozkodtak meg: *A ciszterczi rend története Magyarországon 1142—1896.*, írja Békefi Remig dr., *Az egri gimnázium története*, írja Kassuba

Domokos; *A székesfehérvári gimnázium története*, írja Werner Adolf dr.; *A pécsi gimnázium története*, írja Inczedy Dénes; *A bajai gimnázium története*, írja Szenczy Győző; *A magyarországi ciszterci rendtagok kiképzése*, írja Piszter Imre dr.; *A magyarországi ciszterci trók és műveik*, írja Szabó Otmár; *A magyarországi ciszterciek működése a lelkesedés terén*, írja Lövény Alajos; *Gazdasági viszonyok*, írja X+Y.

A munkatársak bizalma alapján, Vajda Ödön apát az «Emlékkönyv» szerkesztésével Békefi Remig drt tisztelte meg.

A szerkesztésben alapelvül szolgált, hogy az «Emlékkönyv» minden ízében és porczában hazai készítmény legyen.

A képek fényképi föl vételét Weber Márton ciszterci áldozópap s egri főgimnáziumi tanár szakavatottsága hozta létre. A címlapot Benczúr Gyula jeles festőművészünk tolla rajzolta meg, s Morelli Gusztáv művészi keze metszette fába. Az egész «Emlékkönyv» művészi díszítése Háy Gyula elsőrangú festőművész ízlésének s tehetségének alkotása. A képek «autotypiai» és «cinkographiai» sokszorosítása Weinwurm Antal műgondjára vall; a munka kiállítása a Hornyánszky-czég nevét igazolja.

Az «Emlékkönyv» könyvpiaczra nem kerül.

Igy készült meg a mű, melyet a magyarországi ciszterci rend milléniumi «Emlék»-ként közrebocsát. Jertek hát, szeretett Rend- és Honfitársaim! Mi, kik származásunkban s összes élettörekvésünkben magyarok vagyunk; mi, kik apáinktól hazafiságot, elődeinktől meg honszerelmet örököltünk; mi, kik nemzetünk multján annyi lelkesedéssel munkáltunk közre, jövőjéből meg az ifjuság nevelőoktatásával s a tudomány művelésével részt kérünk, — szívben-lélekben egyesülve álljuk körül a magyar nemzet áldozati oltárát; helyezzük rá Ábel-áldozatként ezen «Emlékkönyv»-et s imádságszerű fohással kérjük áldást drága nemzetünk s szeretett magyar hazánk életének második évezredére!!

Budapesten, 1896. január hó 1-én.

BÉKEFI REMIG DR.,
ciszterci áldozópap, a rend történetirója s egyetemi magántanár,
az «Emlékkönyv» szerkesztője.

ELSŐ RÉSZ.

A CZISZTERCZI REND TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGBAN

1142—1896.

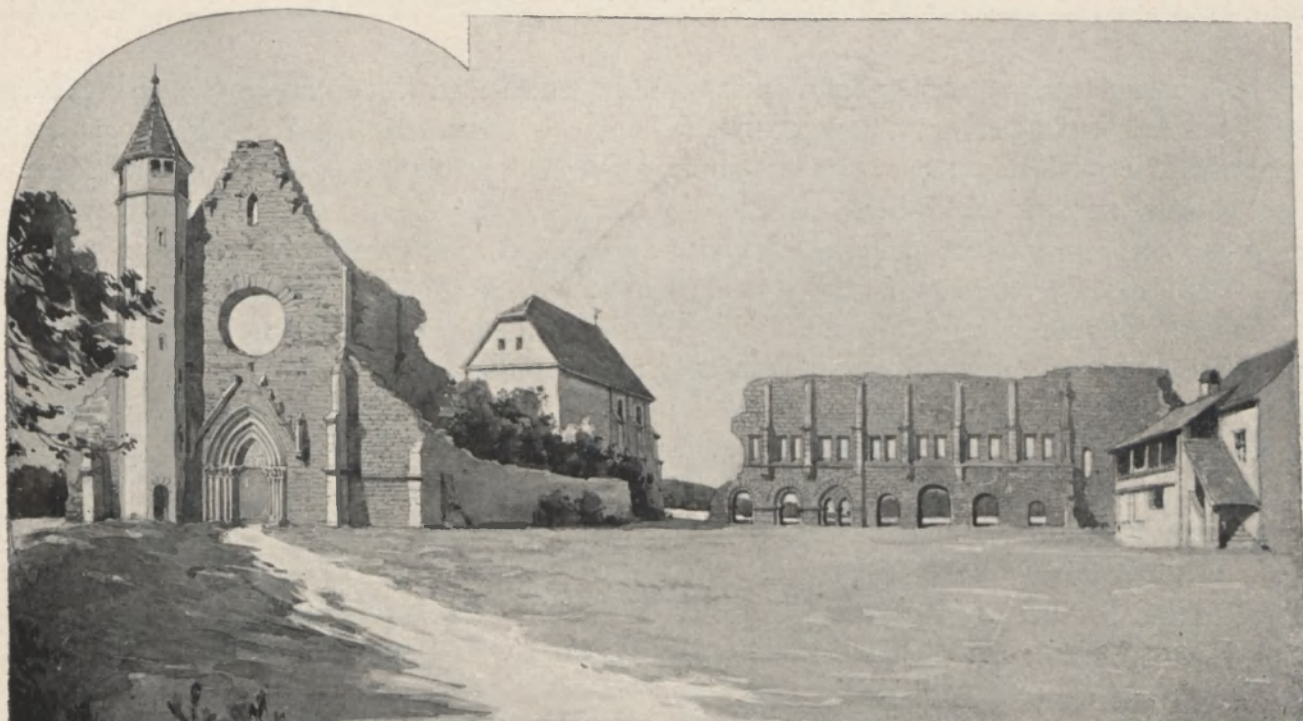

I. FEJEZET.

A CZISZTERCZI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN
A TÖRÖK HÓDOLTSÁGIG.

(1142—1541.)

A kereszténység világtörténeti jelentősége. — A ciszterczi rend keletkezésének körülményei. — A ciszterczi rend létrejövése, megerősítése, szervezete és elterjedése. — A ciszterciek bejövetele hazánkba. — A magyarországi ciszterczi apátságok, perjelségek és apácakolostorok. — A ciszterciek a hazai művelődést szolgálják. — A kolostorokat újjászervezik; a hitéletet emelik; a hitet terjesztik; hitszónoklatokat tartanak; magoknak bécsi «studium generale»-jokon felsőbb képzettséget szereznek; a nemzetgazdaság és ipar terén mesterek; a szegényeket ellátják s kórházakat tartanak; a honvédelemben osztozkodnak; hiteles helyekként működnek; behozzák hazánkba a csúcsíves stílt. — Életük első másfél százada. — A pápai rezervációk kora. — Hazánk közállapota a XV. század első felében. — Hunyadi Mátyás és az egyház. — Az atyaapáti intézmény káros hatása. — Apátságaink Zsigmond király korában. — Hunyadi Mátyás a ciszterczi apátságokon segíteni akar. — A cisterciumi nagykáptalant kéri föl a reformmunkára. — A németországi rendi kolostorok nagy számmal küldik tagjaikat a magyarországi kolostorok újjászervezésére. — Ezen reformáló szerzetesek utazása s munkájuk eredménye.

A KERCI APÁTSÁG ROMJAI.

A kereszténységgel az emberiség életében új kor kezdődik. Keletnek kard élére alapított birodalmi egymást nyelték el; Görögország klasszikus világnézete nem hordozta magában a fenmaradás biztosítékait; a római birodalom világuralmának erkölcsi gyöngeség szegte nyakát. A pogány világ eszmeköre már nem boldogította az embereket, új irányelvekre volt szükség.

A kereszténység munkája Róma világbirodalmának határain belül indul meg és romjain folytatódik. A nyers germán népek, Rómának ezen nem reménylett örökösei, a társadalmi fejlődés kezdő fokán állanak. Kiművelésükre az egyház vállalkozik.

A nemes munka oroszlánrésze Szent Benedek fiainak jut dicső feladatul. A hitnek e jeles apostolai a vallás eszméit terjesztik s az erkölcsi élet útjait kijelelik; a népeket keresztvízzel öntik le és állandó lakásra szoktatják; a társadalmi életet fejlesztik és segédkeznek az állammá szervezkedés munkájánál. A Karolingok birodalmának épületében sok részlet az ő kezök műve.¹

Nagy Károly halála után nemsokára birodalma is darabokra törik. Politikai zavarok a szép kezdetet megakasztják s társadalmi hanyatlást szülnek. A visszaesés minden téren észlelhető. S miként a levegő a tüdőnek legkisebb sejtjét is megkeresi és áthatja: úgy a korszellem is még a kolostorok hatalmas falain is áttörte magát. Négy-öt század alatt nagy változás esik Szent Benedek rendjében. A clugnyiek az ősi szigorhoz akarnak visszatérni. Ők dobják ki az életbe a jelszót: reform. E pillanattal az átalakítás munkája az egész vonalon megindul. A pápák a római székről hirdetik a társadalom újjászervezésének szükségességét; egyszerű szerzetesek meg saját otthonuk szemléletére telnek el egy jobb jövő vágyával.

Az eszméknek így irányú mozgalma hozta létre a *cziszterci rendet*.

¹ Kobler: Katholisches Leben im Mittelalter. IV. 30—51. l.

Burgundban, a Leignes folyó jobb oldalán emelkedett Molesme, a benedekrendűek apátsága. A kolostorban nagy mozgalom keletkezik. A rendtagok egy része úszik az árral, szabadabb élet után eseng; a többiek konzervatívek, a régi szigorhoz ragaszkodnak. Ezek élén Róbert, az apát áll, Alberik perjellel és Harding Istvánnal. A dolog végre is törésre kerül. Róbert huszonegyed magával elhagyja Molesmet s új otthont keres.

A kis karaván a «Sans-fonds» (Feneketlen) folyó völgyén Cisterciumba (Cîteaux) érkezik s a földesúr engedelmével letelepszik. Ezen hely a burgundi hercegségben, a chalonsi püspöki megyében, Dijontól nem messze esik. Erdős, csaltos, bokros vidék, sűrű náddal és sással.¹

Az új telepesek erősen hozzálátanak a dologhoz. Kolostoruk és kápolnájok — egy kis faalkotmány — hamarosan megkészül. 1098-ban, márczius 21-ikén, Szent Benedek napján, a Boldogságos Szűz tiszteletére föl is avatják. Ezután testületüket szervezik, Róbertot apátjokká választják.

A ciszterczi rend születéséve tehát: 1098; alapítója pedig Szent Róbert.

Róbertot Cistercium apáti székében Alberik váltja föl. Nevét azon ténnyel örökölte meg, hogy kérésére II. Pascál pápa a cisterciumi apátságot, s így a ciszterczi rendet 1100-ban április 18-ikán megerősítette.²

Cistercium harmadik apátja az angol származású Harding István. Az ő kormány alatt lép a rendbe Szent Bernát; keletkezik a négy legrégibb apátság: Firmitas (La Ferté), Pontiniacum (Pontigny), Clara-Vallis (Clairvaux) és Morimundus (Morimond); s születik meg a rendi alkotmány, a «Charta Charitatis».

István apát gondolkozó fő, gazdag jogbölcseleti ismeretek birtokosa. Tisztában van a szerzetes intézmény szellemével és szervezetével. Tudja, hogy a benedekrendűeknél egyik apátság a másiktól teljesen független; s így mindegyik apát egy-egy külön egyeduralkodó (monarcha).

Ezen rendszer mellett az egyes apátságok jóléte s virágzása teljesen az apáttól függ. Maga a szervezet nem segíthet magán, hacsak apátjától meg nem szabadul.³

A benedekrendű apátságok túlhajtott önállósága a clugnyieket az ellenkező végletbe sodorta. Náluk a sok önálló apátság helyett egy szigorúan összpontosított s korlátlan egyeduralom (absolut monarchia) keletkezik. Az egész rend élén a clugnyi apát áll. Kivüle négy helyen ugyan van még apát, de ezeket is csak a történeti fejlődés kedvéért tartották meg; a többi kolostorokban azonban csak perjelek hajtják végre a clugnyi apát rendeleteit.

A clugnyieknél tehát az egész rend sorsa egy emberen fordul meg. S mivel eszméit s irányzatát mindegyik apát igyekszik megtestesíteni: egyöntetű és fokozatos fejlődésről szó sem lehet.

Harding Istvánnak sem a benedekrendűek, sem a clugnyiek szervezete nem volt inyére. A kettő között közéletet keres s oly alkotmányt hoz létre, melyben az egyeduralmi (monarchicus), népfölségi (democraticus) és arisztokratikus elem természetes arányokban olvad össze.

E szerint a ciszterczi rend összes apátságainak feje: Cistercium (Cîteaux) apátja. Utána a négy legrégibb apátság — Firmitas, Pontiniacum, Clara-Vallis és Morimundus — apátja következik. A többi apátság — akár közvetlenül, akár közvetve — ezen ötből települ. A telepítő apátság fejének címe: *atyapát* (pater abbas); a települő apátságot meg *fiókapátságnak* nevezik (abbatia filialis). Ezen szervezet mindegyik apátságnak önállóságot biztosított saját

¹ Manrique: Annales Cistercienses T. I. p. 5. (Német nyelvű kiadás, — a latin nem állt rendelkezésemre).

² Henriquez: Regula, constituciones et privilegia ordinis Cisterciensis, p. 51—52. — Holstein: Codex regu-

larum monasticarum. T. II. p. 389—390. — Békefi R.: A pilisi apátság tört. I. k. 306—307.

³ Dalgaيرns: Der heil. Stephan Harding S. 32—33 és 185.

jogkörén belül; mindegyiket alárendeltjévé tette az atyaapátnak s fölérendeltjévé a fiókapátságának, ha ugyan hozott létre ilyet. Szóval Cistercium egy hatalmas törzs, melynek négy főága: Firmitas, Pontiniacum, Clara-Vallis és Morimundus, — oldalhajtásai meg a többi rendi kolostorok.

A ciszterczi kolostorok Európa országaiban bámulatos gyorsasággal szaporodtak. A kor-szellem szülte őket, szükség volt rájuk; rohamos terjeszkedésök tehát érthető. De befo-lyással volt erre Szent Bernát is. Midőn ő Vilmos aquitaniai herceget megtéríti; II. Lothárt a Hohenstaufokkal megbékélteti; az itáliai köztársaságoknak békét szerez s VII. Lajos francia király és Theobald champagnei gróf surlódó érdekeit kisimítja; Abaelard Pétert és Bresciai Arnoldot tollával lefegyverzi; szigorú logikájával Porreói Gilbert meggyőzését helyes irányba tereli; a misztikus hittudományt megalapítja; hatalmas ékesszólásával Európát a második keresztes hadjáratra bírja s a pápai trónt Leo Péter, vagyis II. Anaklet ellenpápával szemben II. Incze pápának biztosítja: ¹ kis rendi családjának is Európaszerte hirt, nevet szerez.

A nyugati művelődés árama elhozta a ciszterczieket hazánkba is. Szent Bernát még életben van, midőn a ciszterczi szerzetesek Magyarország határait átlépik.

Hazánk nyugati szomszédságában, a ma is meglevő Heiligen-Kreuzon, Babenbergi Lipót, Ausztria ura, 1136-ban alapít ciszterczi apátságot. ² A kis telep gyors virágzásnak indul. Annyira benépesedik, hogy lakóinak még a vékony élelemre is alig jut.

II. Béla királyunk értesül a viszonyokról. Szeretne egy rajt országába telepíteni. ³ IV. Lipót azonban nem szívesen látná új vendégeinek megfogyatkozását. Eredeti adományát tehát újjal gyarapítja. Így útját is vágja a kitelepülésnek, de csak rövid időre. Mert pár év múlva éppen Heiligen-Kreuzból érkeznek hozzánk az első ciszterczi gyarmatosok.

A tizenhárom főből álló kis csapat *Czikádon*, a mai *Báttaszéken* (Tolna várm.) és nem Czikón — mint azelőtt hitték — száll meg ⁴ s teremti magának otthont 1142-ben. ⁵ Az apátság alapítójául magát a királyt, II. Gézátként tekintjük. ⁶

Erre vagy negyven éves szünet következik. A külpolitikai helyzet és a belső megoszlás nem kecsegtető a békés szerzetesekre. III. Béla kormánya azonban ezen a téren is forduló-pontot jelez.

A béke és nyugalom évei a művelődés szolgálatába szegődtek. Megnyitak ismét a csatornák, melyeken a külföld vívmányai hazánkba jutottak. A kifejlett Mária-tisztelet a magyar nemzet részéről rokonszenvet előlegez Mária rendje fiainak, a ciszterczieknek. A rend jó hírneve általános bizalmat kelt. III. Béla királyunk figyelme rája irányul.

A világos fejű és gazdag tapasztalású király jól ismerte népét és országát. Szomorúan vette észre, hogy a nemzet félszázad alatt keveset haladt. Láta, hogy a nemzet erkölce nem igen szelidült; az ország benépesült része éjszkon még alig terjed tovább a honfoglalás korabeli vonalnál; az időközben beköltözött rokonnépek még nem olvadtak be a nemzet-testbe; az ország belsejében még sok a gazdátlan föld, melynek egy részét ős erdő, másikat víztenger borítja. A művelődés régi tényezői helyébe, vagy pótlása végett új erőkre volt szükség.

Ily feladat megoldására a cisztercziek hivatott erőknek ígérkeztek. III. Béla királyunk is fölismeri bennök embereit. Gondolkodni kezd, hogyan mehetne végbe legczélszerűbben a betelepítés. Németországgal nem akar kezdeni; hiszen ismeretes volt előtte, hogy a német császárok Magyarország önállóságának soha sem voltak barátjai. S így méltán gondolhatta,

¹ Békefi R.: A pilisi apátság története. I. k. 23—24. l.

² Xenia Bernardina. Pars III. Beiträge zur Geschichte der Cist. Stifte. S. 54.

³ Brunner: Ein Cistercienser Buch. S. 55.

⁴ Békefi R.: A czikádori apátság története. 5—27. l.

⁵ Ugyanaz: U. o. 28. l.

⁶ Ugyanaz: U. o. 28—29. l.

hogyan az esetleg Németországból települő cziszterczi kolostorok alárendelt viszonya az atyá-
apátságokhoz még valamelyik német császár szemében jogcím lenne a magyarországi ügyekbe
avatkozásra. De meg III. Béla nagyszabású tervet forgatott fejében. Nem egy kolostor, hanem
több apátság szervezésére gondolt. Úgy vélte tehát, — és helyesen — legcélszerűbb lesz a
rendi középponttal, Cisterciummal, tárgyalni.

Elhatározása nem is lett eredménytelen. A kérdés oly hamar megérett, hogy 1179-ben¹
már megalapíthatta az apátságot *Egresen*, Torontál vármegyében, a Maros partján, Csanádtól
keletre mintegy két órányira.² Ez Pontiniacumból települt. Rá három évre, 1182-ben³ pedig
megalapítja a *bakonyi*, vagyis a *zirczi* apátságot (Veszprém vm.), mely első lakóit Clara-
Vallisból nyerte. Ez az oka, hogy a bakonyi, vagyis zirczi apátságot másként «*Nova Clara-
vallis*»-nak is nevezték. Az alapítás évét nem czáfolja meg azon kő sem, mely a régi zirczi
templomból maradt meg s a mai egyház északi falában látható. Rajta ily felírást olvasunk:
«In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti hoc altare fundatum est f. Aimerico rege».⁴ Ezen
sorok csak annyit jelentenek, hogy a templom Imre király idejében kezdett épülni. Az alapítás
azonban megvolt előbb; sőt ideiglenes lakóházat és kápolnát fából bizonyára mindjárt az első
megszállás után készítettek, a mint ez a czisztercieknek rendes szokásuk volt.

Ezzel természetesen elesik azon szokásos magyarázat is, mely az 1182-iki alapítást a
föntebbi felírás tartalmával úgy akarja összeegyeztetni, hogy a kolostor eredeti helyének
megváltoztatását teszi Imre király idejére. Ily mesterséges föltevésre azonban sem szükség,
sem kellő jogcím nincs.

Az új kolostorok szervezése, a rendtagok jogviszonyainak megállapítása és a jövő
alapítás terveinek és tényeinek megbeszélése előszóbeli érintkezést követelt. Nem tudni, vajjon
III. Béla kívánságára, — a mi hihető — vagy saját jószántukból tették-e: de tény, hogy Péter
cisterciumi főapát, Uicellus párizsi apát, Vilmos cisterciumi perjel, Péter és Servius cisterciumi
rendtagok, 1183-ban, III. Béla király udvarába jöttek.

Látogatásuk eredményét maga III. Béla király közli velünk, midőn 1183-iki oklevelében
elmondja, hogy a cisterciumi főapát kérése alapján így rendelkezett: A magyarországi cziszterczi
kolostorok, melyek már eddig léteznek, vagy a jövőben keletkeznek, mindazon szabadságot
élvezhetik, a melynek a rend Franciaországban birtokosa; továbbá az ismeretes rendtagok
s az ő révökön az ismeretlenek is, szolgálattevőikkel együtt, egyik kolostorból a másikba
utazhatnak, ha a közbiztossági viszonyok megengedik.⁵

A dolog természetéből következik, s így biztosra vehetjük, hogy III. Béla a cziszterczi
rendnek első kormányfőjével a jövő teendőkről is tanácskozott. Kétségtől szöbe jött, akar-e
a magyar király új kolostorokat alapítani, s adhat-e a rend ezek részére tagokat?

A közel jövő tényei teljesen igazolják ezen állítást. Hiszen *Szent-Gotthárdon* (Vas
vm.) 1184-ben,⁶ *Pilisén* (Pilis vm.) 1184. máj. 27-ikén,⁷ *Pásztón* (Heves vm.) 1190-ben⁸
maga III. Béla király alapít apátságot. Mind a három francia rendtagokból népesül be s a
claravallisi ágnek hajtása. Szent-Gotthárd «Trium Fontium»-ból,⁹ Pilis «Acey»-ből, Pásztó
meg «Pilis»-ről települ.¹⁰

¹ Janauschek Lipót: *Originum Cisterciensium*.
Tom. I. 177.

² Novák Lajos: Az egresi cisterci apátság törté-
nete. 8. l.

³ Janauschek: *Originum Cisterciensium*. T. I. 181. —
Manrique: *Annales Cistercienses*. T. IV. p. 202.

⁴ Az Atya, Fiú és Szent Lélek nevében ezen oltárt Imre
király alapította.

⁵ Fejér: *Codex Dipl.* Tom. II. p. 202.

⁶ Janauschek: *Orig. Cist.* p. 183.

⁷ Békefi R.: A pilisi apátság tört. I. 124—126. l.

⁸ Békefi R.: A pilisi apátság tört. Oklevéltár I. 470. l. —
Janauschek: *Originum Cist.* I. 192—193.

⁹ Janauschek: *Orig. Cist.* I. 183.

¹⁰ Békefi R.: A pilisi apátság tört. I. 125, 470. l.

III. Béla király ez időtájt már mint ember is közeledett Franciaországhoz. Első felesége, Ágnes (Anna), ekkor már nem élt.¹ A mint új házasságra gondol, figyelme VII. Lajos francia király leányán, Margiton, akad meg. Ez vele majdnem egy időben jutott özvegységre; hiszen férjét, II. Henrik angol királynak ugyanily nevű fiát, 1183-ban vesztette el. Kérőként több követség is megfordul Franciaországban, mert nem ment oly könnyen a királyleány kezének megszerzése.

II. Fülöp francia király csak hírből ismeri a magyar királyt. Mielőtt testvére férjhezmenésébe beleegyeznék, tudni akarja, mi is a jövődelme a magyar királynak? Ebből azután — gondolta magában — majd hatalmát is megismeri.

A királyi jövődelmek összeírása meg is történt, — történetírásunknak ma is becses adata. A francia udvarban nagy hatása lett. Látták, hogy a magyar király Európa keletén tekintélyes uralkodó. III. Béla nőül kapta Margitot (1186).

E pillanatban hazánk egészen Franciaország közelébe jutott. Az egymással idegalkatban is rokon magyar és francia nemzet érintkezése gyakoribb és bensőbb lőn. Honfiaink sűrűn ellátogatnak Párizsba, honnét koruk műveltségének színvonalán kerülnek haza. A közeledést fentartották, sőt fejlesztették a ciszterczi kolostorok, melyek a franciaországi atyaapátságokkal és a rendi középponttal, Cisterciummal, állandóan közlekedtek.

Királyaink ezóta nem is telepítenek hozzánk ciszterczieket máshonnét, csak francia földről. *Borsmonostor*, más néven *Máriahegy*, vagy *Kedhely* (Sopron vm.) az osztrák *Heiligen-Kreuzból* kapja ugyan szerzeteseit, de ezen apátságnak nem királyi bőkezűség, hanem Domokos nádor adott létet 1194-ben.²

A királyi atya rokonszenvét a cisztercziek iránt fiai is örökölték. Imre és II. Endre kormánya alatt szintén keletkeznek apátságok.

Kerz az Olt balpartján, Fogaras vármegyében, Szebentől hat órányira, 1202-ben jó létre királyi bőkezűségből, Zsigmond király nyilatkozata szerint. Alapítójául tehát Imre királyt tekinthetjük. Atyaapátsága: Egres.³

Brassóban a Katalin-kápolnában a kerzci cisztercziek végezték az isteni tiszteletet.⁴ Közülök tehát néhány Brassóban lakott.

Tapolcza (Toplicza, Topuszkó) a régi Horvátországban, a Kulpa és Unna között, a zágrábi egyházmegyében. Alapítója II. Endre 1205-ben. Első lakói egyenesen Claravallisból jönnek.⁵

Szent Kereszt a régi Szlavóniában, Zengg közelében, a zenggi egyházmegyében. Alapításéve 1214. Fiókapátsága az egresinek.⁶

A Szent Margitról nevezett *pornói* apátságot (Vas vm.) Mycha főúr alapítja⁷ 1219-ben. Atyaapátsága: Szent Gotthárd.⁸

A *schavnik*i, vagy *szepesi apátság* a Hernád folyó mellett, Szepes vármegyében. 1223-ban hihetőleg Kálmán herczeg, II. Endre fia, alapítja. A családfán a morimundi ág hajtásai között látjuk.⁹

Bélaháromkúton, másként *Apátfalván* (Trium Fontium de Beel Cumanorum) Borsod vármegyében Kilit egri püspök és káptalana 1232-ben hoz létre apátságot.¹⁰ Az első rendtagok Pilisről mennek.¹¹

¹ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. 361. l.

² Wenzel: Árpádok Új Okmánytár. XI. k. 57—58. l.

³ Janauscheck: Originum Cisterciensium. I. 208. — Reissenberger: Die Kerzer Abtei. 7—8.

⁴ Reissenberger: Die Kerzer Abtei. 22.

⁵ Tkalčić: Monumenta Historica episcopatus Zagrabienensis. I. 17, 25.

Békéfi: Emlékkönyv.

⁶ Janauscheck: Originum Cist. I. 220.

⁷ Fejér: Cod. Dipl. T. III., V. I. 329.

⁸ Janauscheck: Orig. Cist. I. 223.

⁹ Ugyanaz: U. o. I. 226.

¹⁰ Ipolyi: A kunok bélaháromkúti, másként apátfalvi apátsága. (Kisebb munkái. IV. 295, 305, 313—314.)

¹¹ Békéfi: A pilisi apáts. tört. I. 241.

Ugyanezen évben alapítja II. Endre király a *posegai tisztesvölgyi* (Vallis Honesta de Posega) apátságot Posega vármegyében a pécsi egyházmegye területén. Telepítése a zirczi apátságból történik.¹ Előfordul több ízben «*gothói*» apátság néven is.²

A *bélakúti*, más néven *pétervárad*i apátságot IV. Béla király alapítja 1235-ben a Szerémségben. A rendtagokat egyenesen Franciaországból, a «*trium fontium*»-i apátságból telepíti bele. A híres adománylevelet, melyben édes anyja gyilkosának, Petur (Péter) bánnak birtokait javarészből az apátság kezére adja, csak két évvel később állítja ki.³

A *Szent Jakabról nevezett szávaszigeti*, vagy *szent-egyed-szigeti* kolostort Zágráb mellett, Péter zágrábi főesperes alapítja 1255-ben. Hihetőleg Tapolczáról települt. Először csak perjelség volt; apátságra 1274-ben emelkedett. 1307 és 1315 között a rendtagok Zágrába költözködtek át; s ekkor kolostorukba rendi apácák telepedtek. Ezóta az apátságnak *zágrábi* vagy *zágrábmezei* a neve.⁴

Az *Abrahám* nevű apátság alapítója 1263-ban⁵ Moys, Béla herczeg tárnokmestere s varasdi és somogyi ispán, és testvére Sándor. Az első konvent Pilisről kerül ki. Janaushek Bodrog vármegyébe helyezi;⁶ én azonban — birtokai után ítélve⁷ — Tolna vármegyében látom.

Kapronczán, Sáros vármegyében, hihetőleg csak perjelség volt. Myskovszky Viktor ugyan apátságról beszél; de nincs adat, mely ezen állítást támogatná. Ezen konvent tagjai közül többen *Bártfán* laktak és a Szent Egyed templom gondjaikra volt bízva. Hogy a kapronczai kolostort ki és mikor alapította, s hogy a rendtagok Bártfán mikor szálltak meg, nem tudjuk. 1247-ben azonban már javában szerepelnek.⁸

Esztergomban is volt a czisztercieknek kolostora, és pedig hihetőleg szintén csak perjelség. Czinár,⁹ sőt még a jeles Janaushek sem ismerték el létezését;¹⁰ pedig okiratos bizonyítékunk van, hogy 1291-ben még fennállt.¹¹ Közöségesen «*esztergommezei*» (De campo Strigoniensi) néven ismeretes.

Forrásaink *Szent István királyról* (De Sancto rege Stephano) címzett cziszterczi apátságról is emlékeznek.¹² Alapítása idejét és színhelyét nem ismerjük.

A heiligenkreuziaknak 1400 körül *Budán* volt templomuk és kolostoruk.¹³ Elén bizonyára perjel állt.

Nem egészen biztos, de valószínű, hogy nálunk a rendnek *Paradicsom-völgy* nevű kolostora is létezett. Színhelyéről, alapítása idejéről s életfolyásáról mit sem tudunk. Emlékét csak azon adat őrzi, hogy Jakab *paradicsomvölgyi* szerzetes Bécsben 1526-ban aláírja azon kötelezöt, melyet György pilisi szerzetes állít ki. A dolog természete kizárja, hogy a spanyolországi Paradicsomvölgyre gondoljunk.¹⁴

Hazánkban oly kolostorokkal és apátságokkal is találkozunk, melyek eredetileg a benedekrendűeké voltak s csak reformálás czéljából jutottak a cziszterciek kezére. Ilyen volt:

Telki, a régi Pilis vármegyében. III. Honor pápa, mivel az apátság alapítója, Micha bán, 1224-ben maga kéri, az osztrák heiligenkreuzi apátnak adta át újjászervezés végett.¹⁵ Fél század

¹ Janaushek: Orig. Cist. I. 235.

² M. orsz. ltár: Dl. 15.451, 15.490, 33.790, 34.222. sz. a.

³ Ugyanott: Dl. 216. sz. a.

⁴ Janaushek: Orig. Cist. I. 259—260.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. T. V. Vol. I. 263.

⁶ Janaushek: Orig. Cist. T. I. 257.

⁷ Fejér: Cod. Dipl. T. V. 86, 261.

⁸ Myskovszky Viktor: Adalék az egykori bártfai cziszterczi apátság történetéhez. (Magyarországi régészeti Emlékek IV. köt. I. Rész. 1—3. l.)

⁹ Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia II. 88.

¹⁰ Janaushek: Orig. Cist. I. 255.

¹¹ Knaus: Monumenta Eccl. Strig. T. II. 307. — Századok 1870. 608.

¹² Az 1510-iki nagykáptalanon jelen volt hazánkból «*abbas de Sancto rege*». 1512-ben meg «*de Hungaria de Sancto Rege Stephano*» (A lucerni kódexben a megfelelő évnél).

¹³ Az osztrák cziszterciek heiligenkreuzi levéltárában: Rubr. 48. fasc. XI. nr. 6.

¹⁴ Az osztrák heiligenkreuzi könyvtár 226. sz. kódexe. — Békefi R.: A pilisi apátság tört. I. 275—276.

¹⁵ Fejér: Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 450.

mulva ismét mint benedekrendi apátság szerepel. S épen ezért nem lehet egy és ugyanaz a Szent István királyról nevezett apátsággal, mint némelyek azon okból sejtik, mert a telkii apátság is Szent István királyról kapta címét.¹

Ercsi, Fehér vármegyében. Először a benedekrendűek, a tatárjárás után pedig a karthauziak otthona volt. De ezen utóbbiak kezében annyira hanyatlott, hogy Báncza István, esztergomi bíboros érsek, helyökbé a topliczai apátságból cziszterczieket telepített. Az átalakításhoz IV. Incze pápa 1253. január 18-án adja beleegyezését.² Mint apátság még a XV. században is fönnáll.³

A siklói Szent Háromság apátság Baranya vármegyében, Siklós közelében. Emlékét Trinitás pusztá még ma is őrzi. Eredetileg a benedekrendűeké. 1303-ban azonban Siklói Miklós ispán fia, Péter mester, az osztrák heiligenkreuzi apátságnak adja, hogy a rend tagjaival népesítse be és szervezze újjá.⁴

Néhány cziszterczi *apáczakolostorral* is találkozunk hazánkban.

A pozsonyi kolostort, mely a városon kívül terült el, a cisterciumi nagykáptalan 1235-ben kebelezi a rendbe.⁵ 1297-ben már klarisszák telepednek bele.⁶

A veszprémvölgyi híres apáczakolostort IV. Béla idejében cziszterczi apáczák lakják⁷ s még egy század mulva (1342) is itt látjuk őket.⁸

Brassóban a Katalin-kápolna mellett jámbor nők házat építettek s ebben a czisztercziek szabályai szerint közös életet folytattak még 1406-ban is.⁹

A Szent Jakabról nevezett szdvászigeti vagy *szent-egyed-szigeti* kolostorban a szerzeteseket 1307—1315 között cziszterczi apáczák váltják föl.¹⁰

Hiteles adatok több apátság vagy kolostor létezéséről nem szólnak. De nem lehetetlen, hogy levéltáraink a jövőben új nevet is vetnek felszínre.

A czisztercziekre nemzetünk művelődése terén szép feladat várakozott.

A szerzetes kolostorokat zilált viszonyok között találják. Új szellemet és irányt hoznak magokkal. Jó példájokkal hatnak; s ha ennek ereje elégtelen, tényleg kezökbe veszik az újjászervezés munkáját, mihelyt alkalmuk nyílik. Telki, Ercsi és a siklói Szent Háromság apátság sorsa igazolja ezen irányú működéseket. A benedekrendűeket még a káptalantartás módjára is megoktatják.¹¹ Mindegyik kolostor egy-egy kis állam, határozott szervezettel és megszabott czéllal. Az apát, perjel és alperjel vezetése alatt a sekrestyés, az énekmester, a betegápoló, a gazda, az aszalterítő, a vendégfogadó, a kapus és ruhatáros egy-egy tényezője a rendcsalád életének.

Az ima, elmélkedés, az élvezetről lemondás, vagyis a lelki és erkölcsi élet művelése elsősorú céljok. Midőn erre törekésznek, nemzetünk fejlődésére kiváló erővel hatnak. A nyers, bárdolatlan elemet, mely körükben keres otthont, az erény eszközeivel szelidítik. Azokat meg, a kik távolról figyelik életöket, jó példával nyerik meg a tökéletesedés ügyének.

Lelkészkedniök kezdetben nem szabad;¹² az ősi szigor enyhültével azonban ezen dologban is változás esik, hiszen a hívek lelki életét szolgálják. IX. Bonifác 1400. decz.

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okm. XII. 205.

² Theiner: Monumenta Hist. Hung. I. 216.

³ Monumenta Vatic. Ser. I. Tom. IV. 294.

⁴ Heimb: Notitia Historica de ortu et progressu abbatiae ad. S. Gotthardum. 166—167.

⁵ Statuta Capit. Gen. Ord. Cist. a. 1235 (Martene et Durand: Thesaurus novus Anecdotorum T. IV. 1362). A szövegben ugyan «Proerbrorc» van; de ez bizonyára Pozsonynak a német neve: «Pressburg» akar lenni. A mint tényleg a lucerni kódexben már «Proesborc» olvasható.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. II. 65, 68.

⁷ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. I. 362.

⁸ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. IV. 580—581.

⁹ Reissenberger: Die Kerzer Abtei. 22.

¹⁰ Janaschek: Originum Cist. Tom. I. 259—260.

¹¹ Az osztrák heiligenkreuzi levéltárban: Rubric. 47. fasc. 32. num. 4.

¹² Statuta Capitul. Gener. ann. 1215. num. 20; a. 1234. num. 1.

16-án bucsút enged azon hívek részére, a kik a cziszterciek ercsii egyházában úrnapikor vallásos áhítatukat elvégzik és alamizsnálkodnak. Az apátnak pedig meghagyja, hogy négy napon át hat fölszentelt rendtagot rendeljen ki a hívek gyónásának meghallgatására.¹

Hitszónoklatot kezdetben csak a püspök vagy a nagykáptalan megbízásából tarthattak;² később azonban rendes foglalkozásukká lőn. Egyesek kiváló szónok hírébe jutnak. A reuni (Stájerorsz.) apát 1400 körül dicsérőleg ír egy heiligenkreuzi cziszterczihez, a ki jeles szónoklával a híveket a rend budai templomába édesgette.³

De gondoskodott is a rend, hogy képzett tagokkal rendelkezzen. Már a belépésnél szigorúan megválogatja embereit. A ki tanultság dolgában nem üti meg a mértéket, nem léphet a szerzetes tagok sorába. Magasabb kiképzés céljából megengedik, hogy a rendtagok Párizsban végezzék tanulmányaikat. 1245-ben már előírja a nagykáptalan, hogy minden provinciának legyen egy hittudományi intézete.⁴ A legjelesebb rendi főiskolák (studium generale) a párizsi, tolosai, magna-vallisi és a bécsi. A hazai rendtagok Párizsban is megfordultak.⁵ Sőt másként nem is cselekedhettek, mert a nagykáptalan XII. Benedek pápa rendelete alapján kimondotta, hogy negyven szerzetes (monachus) után mindegyik apátság kettőt, tizennyolcz után meg egyet küldjön a párizsi kollegiumba.⁶ A legtöbbben azonban mégis Bécsben végeztek; mert Ausztria, Bajorország, Frankónia, Stájerország, Karinthia, Krajna, Morva-, Lengyel- és Magyarország rendi kolostorai a bécsi «studium generale»-ba küldték tagjaikat. Ennek atyaapátja és kormányzója (gubernator) az osztrák heiligenkreuzi apát volt. Az 1411-iki nagykáptalan meg is hagyja neki, hogy az egyes apátságoktól annyi rendtagnak főiskolára küldését követelje meg, a mennyire őket a rendi szabályzatok kötelezik. S ha másként nem menne a dolog, még az egyházi cenzurát is alkalmazhatja ellenök.⁷

Lénárd, borsmonostori apát, kedvet érez magában a tudományok iránt. S minthogy ismeretei pótlására főiskola látogatását véli szükségesnek, kérelmével a nagykáptalanhoz fordul. Ez megadja beleegyezését, hogy Lénárd apát öt évig a rendnek bécsi «studium generale»-ján folytassa tanulmányait; de kötelességévé teszi, hogy ezen idő alatt apátságának szellemi és anyagi ügyeit is vezesse.⁸

Ily úton a rend kiváló erőkre tett szert. A magyarországi cziszterciek jó hírnevének fényes bizonyítéka III. Honor pápának 1221-iki levele. Ebben az esztergomi és kalocsai érseket arra szólítja, küldjenek hozzá két-három vagy négy megbízható és tudományos szerzetest, de ha lehet, mégis cziszterczit, kiket a pogány népek megtérítésére akar kiküldeni.⁹

Hittérítő minőségben azonban nemcsak külföldön, hanem itthon is működtek. A XII. században a keletről betelepült népek jó része még pogány vallásban élt. Ezek körében széles tér nyílt előttök. S tényleg látjuk is, hogy egyes apátságok épen a pogány lakosság körében emelkednek. Pásztó a Mátra aljában, Bélháromkút (Apátfalva) meg a Bélkő tövében kúnfajta népek között keletkezik. Emez még nevében — «a kúnok bélháromkúti apátsága» — is elárulja, mily ok hozta létre.

¹ Monumenta Vatic. Ser. I. Tom. IV. p. 294.

² Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1212. nr. 12.

³ Inter antiquas litteras scio me etiam legisse aliquas a Runensi abbate alicui Sanctae Crucis professo circa annum 1400 Budae existenti prescriptas sub verisimilibus verbis.

Inaudivimus, quod Budae in aula vestra magnum affluxum habeatis populi propter specialem vestrum concionandi modum et eloquendi stylum. Quo in puncto dum vobis paternaliter gratulamur, simul etiam vos spiritualiter adhortamur, quatenus bonum exemplum praebeatis hominibus, ut videntes opera vestra non solum ex illis laus vestra, verum etiam totius

sacri ordinis redundet tenor in summam omnium nostrum recommendationem.

Reverendo in Christo dilecto (mea opinione) Bertholdo Sanctae Crucis professo.

Az osztr. cziszt. heiligenkreuzi levél: Rubr. 48. fasc. XI. nr. 6.

⁴ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1245. nr. 3.

⁵ U. o. a. 1387. nr. 1.

⁶ U. o. a. 1405. nr. 1.

⁷ U. o. a. 1411. nr. 21. (Luc. kód.).

⁸ U. o. a. 1471. nr. 46. (Luc. kód.).

⁹ Theiner: Monum. Hist. Hung. I. 27—28.

A mint idejök engedi, a szellemi munkának élnek. Erre legalkalmasabb a téli időszak. Minden kolostorban van könyvtár (armarium), s e mellett az írószoba (stuba scriptoria). Ez az írók és másolók otthona. A kéziratokat egyik apátságtól kikölcsönzik, lemásolják, s így teremtik meg a könyvtárt. A kézirat kiállításánál főszabály: az egyszerűség. Később már ebből is engednek s a díszes kezdőbetűket bőven alkalmazzák. Az osztrák heiligenkreuzi apátság — s talán a többi is — bizonyára nem egy magyarországi kéziratot őriz. S mivel az író vagy másoló neve belőlök rendszerint hiányzik, ki tudja, hány ismeretlen hazai író és másoló neve marad örökös titok.

A ciszterczi rend, mint ilyen, azonban nem a szellemi, hanem az anyagi munkát, és pedig a földművelést vallotta elsőrangú feladatának. Földjeiket javarészből magok művelik. A szerzetes tagok (monachus) munkája erre elégtelen; tartanak tehát *«megtért testvéreket»* (fratres conversi) is. A földművelés tulajdonképi munkásai ők.

Magyarországnak szüksége volt ily elemekre. Hazánk már ekkor a földművelésből élt; de fejletlen és elhanyagolt volt minden. A ciszterciek a nyugati művelődés ismereteivel új korszakot nyitnak meg a nemzetgazdaság terén.

Rendszerint vad s zord vidéken, vagy mocsaras területen szállnak meg. Kolostoraikat völgyben, a folyó balpartján építik.¹ Zircz a Bakony rengetében, Pilis a Pilishegy lábánál, Schavnik a Szepességben, Czikádor a Sárvíz mocsarainál s Apátfalva a Bükkben nyíltan hirdetik a hatalmas munkát, melylyel a ciszterciek a földet a művelődésnek meghódították.

Földművelő tevékenységük hatása a kolostor ajtaja előtt kezdődik. Először otthonuk környékét alakítják át. A vad erdőséget irtják, a vizeket lecsapolják, vízgyűjtő medenczéket készítenek, s így szárítják ki s készítik termelés alá, vagy alakítják át rétté s legelővé a posványos, süppedékes területeket. Minden kolostor környéke egy-egy kis paradicsommá alakul. Gazdasági kertjökben kiváló minőségű zöldség tenyész; gyümölcsöseikben a legelső francia fajokat érleli a napsugár; szántóföldjeiken duzzadó kalászt renget a tavaszi szellő; a hegyoldalakon meg dús szőlőfürtök díszlenek. Találón jegyzi meg Ipolyi: «Diós-Győr és apátságunk közt szintén dús gyümölcsösök, szilvás és meggyes kertek terültek el Visnyón (a név szláv jelentése: meggy) és Szilváson. Mind ebben nem kis része lehet szerzeteseinknek» (a bélháromkúti cisztercieknek) «Eger és vidéke egyházi birtokosainak szőlőtermesztési versenyében, a mint egyik a másikat felülhaladván kedvezésekkel, igyeksenek a szőlőművelést előmozdítani, nyilván egyik, habár csak véletlen nyoma maradt fel ama érdekes gazdasági törekvéseknek, melyeket főleg az egri káptalan és később a béli monostor kifejtett az egri szőlőhegyek beültetésében és melyeknek Eger híres borát nyilván köszönheti».² A czikádori apátság meg épen széleskörű bortermelése miatt keveredett bajba Kalán pécsi püspökkel.³

A kolostor vidékén létrejönnek a puszták, majorok (grangia). Ezek helyének megjelölésénél a szerzetes élet követelményei irányadók. Miért is a kolostortól oly távolságban szervezik, hogy a rendtagok munkájuk végeztével még az nap a kolostorba visszatérhessenek. Még ma is szépen ki tudjuk mutatni, hol voltak ily majorok. Így a zirczi apátság majorjainak emlékét Eplény, Olaszfalu és Akol őrzi.

A ciszterciek hazánkban a nemzetgazdaságnak európai magaslatán álltak. Ismereteiket francia földről hozták magokkal. Francia testvéreikkel, a rendi középponttal folyton érint-

¹ A szokásos hexameteren kívül ezen jellemző vers is
útba igazít bennünket:

«Semper enim valles, sylvestribus undique cinctas
Arboribus, divus Bernardus, amoenaeque prata
Et fluvios; iuga sed Benedictus amabat, et arces
Coelo surgentes, e quarum vertice late
Prospectus petitur, secessum plebis uterque;

Sacrarum scripturarum studiosus uterque
Musarum et Phoebi: non quem colit ethnica turba,
Sed quem Christicolae natum de Virgine credunt».

² Ipolyi: A kunok bélháromkúti, másként apátfalvi apátsága. (Kiseb munkái IV. 328 és 359. l.)

³ Békési R.: A czikádori apátság tört. 37. l.

keztek. Az apátok három évenként ellátogattak a nagykáptalanra. Útközben s együttlétök alatt sok újat láttak s hallottak. Hazatértök után tapasztalataikat értékesítették. Tartózkodás nélkül kimondhatjuk tehát, hogy hazai ciszterczi apátságaink nemzetgazdaság dolgában nem álltak hátrább franczia testvéreiknél. S épen ezen sarkall a cisztercziek érdeme. Egyszerre századokkal viszik előbbre hazánknak mindazon pontját, mely az övék, vagy a hová hatásuk kiterjed. Minden kolostorukat tehát egy-egy nemzetgazdasági középpontnak s egyúttal iskolának tekinthetjük. Saját jobbágyaik — mert távolabbi birtokaikon ezek is voltak — s a vidékbeliek tőlük tanulták el a földművelés fejlettebb alakját s az állattenyésztés célravezetőbb módját.

A majorokban az ipar is virágzik. Ács, kovács, takács, tímár, varga, pék, kőműves s más efféle szépen kikerül a «megtért testvérek» soraiból. A mesterségek dolgában is megilleti tehát őket a mester érdeme.

Jótekonyságukkal is hálára kötelezték az utókort. Kolostoraikban a szegények biztos szállásra találnak; a betegek számára meg kórházuk áll nyitva. A betegápolásban oly ügyességre tesznek szert, hogy Jakab praenestei püspök s pápai követ a kalocsai érsek bácsi kórházába egyszer s mindenkorra két ciszterczi «megtért testvért» (frater conversus) a posegai kolostorból rendelt ápolókul. Ezen intézkedéshez IX. Gergely pápa is hozzájárul 1234-ben.¹

Apátságaink a honvédelemből is kiveszik a magok részét.

A tatárjárás mindenkit meggyőzött a kővárak szükségességéről. Maga a király, IV. Béla, sürgeti legjobban a főuraknál, hogy építkezzenek. El is éri célját. Az ország különböző részein új kővárak keletkeznek. János pilisi apát 1254. jún. 28-ika előtt a pozsonyi várnak Vedricz nevű részén emel saját költségén tornyot és házakat.² A bélakúti apátság meg 1334—1351. építi meg a híres péterváradi erődöt, mely az ország déli részének egyik védőbástyájává lön.³

Rendi konventjeink, mint hiteles helyek, csak elvétve szerepeltek. Mindössze is csak a czikádori, egresi, kerczi és pásztói működéséről tudunk.⁴ De azért a rendnek a jogszolgáltatás terén is szép multja van. A pápák, mint az egyháziaknak főbirái, nagyon sokszor megtisztelik a ciszterczi apátokat, s elvétve a perjeleket is bizalmukkal. A főpapok, még az érsekek közötti perekben is vizsgáló, sőt többször egyúttal ítélő-bíró minőségben szerepelnek. A legkényesebb személyi, erkölcsi és birtokügyek számai nem egyszer kezeik között bonyolódnak le. Az apát és konvent meg az apátsági birtokokon élő emberekre nézve fölebbviteli törvényszék.⁵

A király bizalmából országos küldetésben is eljárnak. Imre király a pilisi apát révén kéri keresztes hadjáratának elodázását.⁶ IV. Béla nem győzi dicsérni János apátot királyi követségben tanúsított áldozatkészségeért. Nagy Lajos király kincseit is ciszterczi apát szállítja Achenbe s kéri idővel számon.⁷

A művészettörténet a cisztercziek megjelenését magyar földön korszakalkotó eseménynek tekinti. A csúcsív velök érkezik meg hozzánk Franciaországból, és pedig előbb, mint a németekhez.⁸ Egyházaik «átmeneti» stilben épülnek.

Építkezésöknél főelv: az *egyszerűség*. Az egyöntetűség, mely egész életnemöket jellemzi, templomaikról is letükröződik. Lényegbe nem vágó «provincialismus»-ok mindemellett is

¹ Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia T. II. 118.

² Békefi R.: A pilisi apátság története I. Oklevéltár XXXV. sz.

³ Érdűhelyi M.: Péter és Bánk Bán összeesküvése 120. l.

⁴ Hazai Okmánytár I. k. 21. l. és VII. k. 138. l. — Reissenberger: Die Kerzer Abtei. 10. l. — Wenzel: Árp. Új Okm. XII. k. 692. l.

⁵ Békefi R.: A czikádori apáts. tört. 65—78. l. — Ugyanaz: A pilisi apáts. tört. I. 128—157. l. — Reissenberger: Die Kerzer Abtei. 12. l.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. T. II. 393. l.

⁷ Békefi R.: A pilisi apátság története. I. Oklevéltár XXXV. sz. és 163—168. l.

⁸ Henszlmann szerint «a topiczai templomnak felépítése legalább egész évtizeddel régebb a legrégebb német csúcsíves egyháznál, melynek az 1227-ben felépült trieri boldogasszonyét (Liebfrauenkirche zu Trier) tartják és mely a Rheims melletti braini, már a XII-ik században átmeneti stílusban épített leánya». (Archaeologiai Értesítő Új folyam. I. 239.)

fordulnak elő. Egyházaikat maguk a rendtagok építik. A Szent Istvánról nevezett vernicei templom építőmestereit a topliczai apátság embereiben ismerjük föl.¹

Templomaik alapdoma: a latin kereszt. Kereszthajó rendesen van; a hosszanti hajók száma három. Az apsis egyenesen záródik, s így a páros kápolnákat könnyűséggel alkalmazzák. Félköríves gerinczboltozat helyett csúcsíves hevederboltozatot készítenek. A zárókő tányérát stilizált dísz, vagy a Bold. Szűz képe ékesíti;² mert templomaikat rendszerint a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelik föl. Az ablakot félkörív tetőzi be, de a topliczai romon igen hegyes csúcsívet látunk.³ Altemplom nincs. A rendes torony helyett a kereszthajó fölött «tetőtorony» (Dachreiter) szokik fölfelé.

Az emberi és állati torzalakokat egyházaikból kiszorítják, s ezekkel együtt a festmény is majdnem egészen templomaikon kívül marad. De művészi érzékek kárpótlást kerestek. Ablakjaik üvegére szürke alakokat festenek (Grisailmalerei, grau in grau). Ezekről felfogás, színezés s kivitel dolgában művészi hatás sugárzik le.

Egyházaik fala a szobrász vésője elől is majdnem egészen elzárkózik. Az összes diszesítés: egyszerű *vonat* a pillérlábon, *levélcsonló* és *levélfűző* az oszlopfőn. A templomi fölszerelés, az egyházi ruhák és edények szintén a legegyszerűbbek. Az aranyat, ezüstöt és selymet, a hol csak lehet, mellőzik. Nálunk ugyan rákapnak, de a nagykáptalan már 1204-ben eltiltja.⁴ Nem a fény és pompa tehát, hanem a világos alaptervezet, a méretek pontossága és hatása, a szigorú arányosság s a kellemes összhang hirdeti fejlett művészetüket. Az apátfalvi templom, a pilisi, a topliczai és kerczi romok még ma is hirdetik a ciszterciek magas műveltségét a művészet terén.

A ciszterczi rend virágzása Európaszerte a XIII. század első felére esik. Hazai apátságaink is a tatárjárás előtt élik életük fénykorát. Királyi bőkezűség és saját munkájuk révén anyagilag megizmosodnak; rendi szervezetök épsége hivatásuk magaslatára emeli őket; a pápák bizalma, a királyok kegye és a nemzet rokonszenve lépten-nyomon nyilvánul velök szemben.

Igaz, hogy egyes apátságokban — Pilisen és Pásztón⁵ — már ekkor visszaélésekkel találkozunk; de a baj még nem általános. A tatárjárás azonban valamennyire romlást hoz. A súlyos csapást nem tudják kiheverni. Szomorú viszonyaikról a nagykáptalan értesül és segíteni akar rajtuk. Ezért utasítja 1274-ben a cikádori, a heiligenkreuzi és a reini apátot: tartsanak a magyarországi kolostorokban vizsgálatot, s tapasztalataikat terjeszszék be írásban a jövő gyűlésre. Rá egy évre meg ezen megbízást a franciaországi három főapátság — Pontinniacum, Clara-Vallis és Trium-Fontium — apátja kapja meg.⁶

Az Anjouk trónra lépése nemzetünk életében fordulópontot képez. Az Árpádházi királyok az ország biztosítását és a nemzet belső fejlesztését vallották feladatukul. Fő gondjok tehát: a nemzet életfájának ápolása itthon, s védelme a külfölddel szemben. Az Anjouk azonban az idegen származással a kifelé futó politikai szálakat is magukkal hozták. Közelebbi kapcsolatot teremtenek Magyarország és a római szék között, melynek a királyi koronát köszönhatték. Velök lépnek életbe nálunk az egyházi «reservatio»-k.

A mint a pápák székhelyüket Rómából Avignonba tették át, az egyházi javadalmak betöltésében változás esett. Eddig a káptalan választotta a püspököt, de előzetesen tájékozódott a király akaratára nézve. A választást követte a király jóváhagyása s a pápa megerősítése. V. Kelemen pápa azonban kinyilvánította, hogy az egyházi javadalmak kinevezését

¹ Henszlmann: A topuszkói templomrom. (Arch. Ért. Új folyam. I. 239. l.)

² Reissenberger: Die Kerzer Abtei 39, 57. l.

³ Henszlmann: A topuszkói templomrom. (Arch. Ért. Új folyam. I. 233.)

⁴ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1204. (Lucernikód. nr. 13. 17.)

⁵ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1225. nr. 24; a. 1232. nr. 13; 1233. nr. 16.

⁶ Statuta Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1274, 1275. (Winter; Die Cistercienser. III. 235, 236.)

saját jogának tekinti. Ugyanezen álláspontra helyezkednek utódai is. XXII. János pápa 1325-ben, tehát még László pécsi püspök életében, figyelmezteti az esztergomi érseket és a pécsi káptalant, hogy a pécsi püspökség betöltését, széküresedés esetére, magának tartja fenn.¹ Épen ily utasítást kap tőle a kalocsai érsek, a váradi és a gyulafehérvári káptalan, a váradi és gyulafehérvári püspökségre nézve.²

Az események meggyőznek bennünket, hogy a pápák a fentartott javadalmakra tényleg ki is nevezték a főpapokat. Miklós pécsi és Meszesi Demeter váradi püspök már kinevezés útján jutnak egyházmegyéjük élére. Így történik ez más püspökségben is. A XIV. század folyamán tehát szinte folyton érvényben van a «reservatio». De egy pápa sem gyakorolta oly széles körben, mint IX. Bonifác.

De a «reservatio» nemcsak a világi főpapok, hanem a szerzetes apátok és prépostok javadalmára is kiterjedt. Így IX. Bonifác a bélháromkúti (Trium Fontium de Bél) cziszterczi apátságra, már László apát életében,³ a cikádorira meg Mihály apát idejében⁴ fentartja kinevező jogát.

Ily úton szerzetesek is jutottak ugyan az apátságok élére; de legtöbbször bizony egyházmegyei papok kezébe estek a szerzetes javadalmak. Szóval beköszöntött a *kommendatóri*, más néven *gubernátori* intézmény. Így látjuk a szekszárdi apátságot 1365. júl. 2-án Tamás Miklós,⁵ a pannonhalmit 1377-ben Ulászló, 1407-ben meg János oppelni herczeg⁶ — egyúttal 1403-tól szekszárdi apát — a garam-melletti szent-benedekit⁷ 1360-ban II. Sigfried,⁸ a péterváradi cziszterczit 1400. márcz. 23-án⁹ Ludányi Tamás egri, a bélit meg Péter plaszi (Plocensis) püspök kezén.¹⁰

A gubernátorok között akadtak, a kik a kolostorok ügyét szívükön viselték. A legtöbb azonban apátságának belső ügyeivel, fejlődésével mit sem törődött. Inkább gondoltak javadalmuk jövődelmére, mint jövőjére.

A visszahatás nem soká késhetett. A kolostorokban a fegyelem meglazul, a rend felbomlik s az igazi szerzetes szellem napról-napra tűnedezik.

Hazánk közállapota is bénítólag hatott a kolostori életre. Zsigmond királyunk belső zavarokkal teljes kormánya, az uralkodónak külföldön tartózkodásával kapcsolatos bonyodalmak, a cseh-husza mozgalmak, a szinte folytonossá levő török háborúk, az országnak örökös hadviselése, a polgárháború emésztő zavarai s a főurak meghasonlása és egymás elleni agyarkodása az ország békéjét és nyugalját megölte, fejlődését megakadályozta s virágzását elhervasztotta. Az általános hanyatlás a nemzetest minden részére kiterjedt, nem kimélte tehát az egyházi szervezetet sem.

A XV. század első fele úgy a világi, mint a szerzetes javadalmakat szomorú viszonyok közé dönti. A betöltés körül valóságos zavart látunk. A pápai «reservatio» még életben van, királyaink meg napról-napra szélesebb körben gyakorolják a kinevezést. A két hatalom jogköre még nem domborodik ki határozott vonásokban. Ezért van annyi surlódás és összeütközés a pápa és a magyar király között. Többször megtörténik, hogy egyes püspökségek egyházi fő nélkül maradnak. Ha meg a betöltésre kerül a sor, se vége, se hossza az alkudozásnak, sőt sokszor az összeütközésnek. Világos bizonyosságul szolgál erre a zágrábi püspökség esete.

¹ Koller: Hist. Episcop. Quinque-Eccl. T. II. p. 342.

² Theiner: Monumenta Historica Hungariae. T. I. p. 502.

³ Monumenta Vaticana Hung. Ser. I. Tom. IV. p. 183.

⁴ Békefi Remig: A cikádori apátság tört. 43. l.

⁵ Fraknói Vilmos: A szekszárdi apátság története 23. l.

⁶ Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia. I. 90 és 95. l.

⁷ Fraknói V.: A szekszárdi apátság története. 25. l.

⁸ Knauz Nándor: A garam-melletti szent-benedeki apátság. 75. l.

⁹ Monumenta Vaticana Hung. Ser. I. Tom. IV. p. 181.

¹⁰ U. o.: p. 183.

Csupor Demeter I. Ulászló király adományozása révén számít a püspökségre; Boldizsár, radmannsdorfi plébános, Cillei Ulrik támogatásával igyekezik a püspöki székbe jutni; Debrenthei Tamás, pannonhalmi szentmártoni apát, V. László királytól kapta kinevezését; Hunyadi Mátyás király meg Vitéz Jánosban ismeri föl azon embert, a ki a püspökség zavaros ügyeit rendezni tudná. De bármennyire ragaszkodik is tervéhez, oly alakban, mint szeretné, nem tudja keresztülvinni.¹

Már ezen kísérletben Hunyadi Mátyásnak szervező szelleme nyilatkozik meg. A fiatal király uralkodói hivatásának magaslatán áll. Érzi, hogy királylvá választásában a magyar nemzet önmagát tisztelte meg. Lelkét, szellemét nemzete s országa érdeke hatja át és tölti meg. A mit külföldi származású elődei elrontottak, vagy félbehagytak, munkakörébe vonja, hogy megjavítsa, vagy befejezze. Trónjának megszilárdítása, a trónkövetelők igényeinek leküzdése, családja elleneinek elnémitása, a cseh, osztrák és török hadjáratok, külpolitikai célzata és tevékenysége idejét és erejét jelentékenyen lekötötte ugyan, de teljesen le nem foglalta. Uralkodói működése jó részét országa és nemzete belső ügyeinek szenteli. Fürkésző tekintettel vizsgálja a nemzet életének minden egyes nyilvánulását. A tudomány és művészet mellett a nemzet minden néposztálya, a társadalom és állam minden intézménye kiérdemli figyelő érdeklődését.

Sok gondot ad neki az egyházi szervezet. Jelentőségét igazi értéke szerint fogja föl és méltányolja. Ezért fáj neki, midőn a magyar egyházi viszonyokat ziláltaknak és zavarosaknak látja. Az újjászervezés munkáját az egész vonalon megkezdi, s így reformmunkálata a cziszterczi rendre is kiterjed.

Az ország hanyatlását szülő általános okokon kívül, a czisztercieknél még a rendi szervezetnek egy intézménye is közreműködött a bajok keletkezésére. S ez: az atyaapáti intézmény volt.² Ennek értelmében a külföldi rendtagok előtt is megnyílt az út hazai kolostoraink apáti székébe. Ezek azután, a hazai törvények és jogszokások ismeretének hiával, könnyen túteszik magokat azon intézkedéseken, melyek hazánkban érvényben voltak. Figyelmen kívül hagyják, hogy a királyi alapítású cziszterczi apátságok birtokügyeibe a királyok, mint kegyurak, is beleszólnak s így, a birtokok jogi természetéről, tudtok nélkül végérvényesen intézkedni nem szabad, nem lehet.

A törvény áthágása megboszulta magát. A birtokok könnyelmű elidegenítése, elzálogosítása, elajándékozása vagy elcsere-berélése az apátság gazdasági viszonyait összekúsálta s bevételeit csökkentette; a jövődelemforrásoknak idegen kezekre jutása kiapadásukat eredményezte; a jogfeladás a tekintély kisebbedésével, s így erkölcsi veszteséggel járt.³ Már Nagy Lajos kormánya kezdetén szomorú viszonyok között látjuk apátságainkat. Maga a király segíteni akar helyzetükön s a cisterciumi nagykáptalant keresi meg szándékával. Ez nyomban intézkedik s a vizsgálat megejtésével Sigfried reuni apátot bizza meg.

1356- s 1357-ben megtörténik a vizsgálat, mely az egész vonalon sok bajt és rendetlenséget⁴ vetett felszínre.⁵

Ily szomorú jelenségekkel Zsigmond király idejében is találkozunk. A cisterciumi nagykáptalan már 1411-ben keservesen panaszolja el, hogy a rendnek magyarországi kolostorai nem rendtagok kezén vannak és úgy a lelkiekben, mint az anyagiakban nagyon szomorú

¹ Az erre vonatkozó részletes tárgyalást lásd: Békési R.: A cikádori apátság története. 52—58. l.

² Az atyaapáti intézmény egész szervezetét lásd: Békési Remig: A pilisi apátság története. I. köt. 104—114. l.

³ Zichy Cod. IV. k. 579—580. l.

Békési: Emlékkönyv.

⁴ Cistercienser-Chronik. 7. Jahrgang. (1895.) Jan. nr. 71. 11—14. l.

⁵ Ezen vizsgálatról részletesen majd a *«Pásztoi apátság története»*-nek első kötetében szólok s ismertetni fogom a vizsgáló apát (visitor) utazását is.

viszonyok között sinlődnék. De nehogy a baj tovább is terjedjen, reini (Rèun, Runa Stájerországban) apátot küldi ki reformátorul. Meghagyja neki, hogy Magyarországnak összes férfi és női rendi kolostoraiban tartson vizsgálatot; a mi személyi vagy anyagi dolgokban változtatásra szorul, tegye meg legjobb belátása és meggyőződése szerint. A szerzeteseknek meg — úgy az egyszerű rendtagoknak, mint az apátoknak — kiközösítés büntetése mellett írja elő a reformátor intézkedéseinek követését.¹

Rá két évre is oly anyagi nehézségekkel küzdenek hazai apátságaink, hogy a rendi nagykáptalan a reini apátnak megbízást ad, mely szerint a magyarországi kolostoroktól, öt év keretén belül, annyi járadékot (contributio) fogadhat el a nagykáptalan költségeinek fődőzése címén, a mennyit jószántukból adnak.²

A rendi törvényhozó testület — mert a nagykáptalan ily számba ment — nem sokra ment gondoskodásával. Sőt 1422-ben mély megszomorodással jelenti ki, hogy a rendi fegyelem és az igazi szerzetes élet sok helyütt — Magyarországot is beleérti — egészen eltűnt a kolostorokból. Ennek okát a visitorok évenkénti vizsgálatainak elmaradásában és hanyag teljesítésében találja. Miért is minden országban és egyházi tartományban reformátort nevez ki és széleskörű hatalommal ruház föl.

Ezek, a nekik adott jognál fogva, a területökre eső férfi- és nőkolostorokat, ha a hozzájuk jutás nem jár veszéllyel, személyesen megvizsgálják, a helytelenséget megszüntetik, a hibákat megjavítják, s a rendi szellem fönmaradását biztosítják; az apátot, ha megérdemli, méltóságáról leteszik, helyébe újak választásáról és az önként leköszönő apátnak nyugalmazásáról gondoskodnak. Anyagi és szellemi téren mindazt foganatosítják, a mit a rend java megkövetel. Ha jónak látják, a rendi apátok közül egyet, vagy többet is magok mellé vehetnek, sőt az egyházi bíróságok és a világi karhatalom támogatását is kikérhetik.

S míg a nagykáptalan a reformátorok iránt minden egyes apáttól és szerzetestől engedelmességet követel, az atyaapáti jogot is biztosítja. Mert a hol az atyaapát évenként, a maga rendje-módja szerint elvégzi látogatását, ott a reformátor útja elzáródik. De még ha új apát választásának szüksége forog is fön, az atyaapát mindig jelen van, hacsak két napi járásnál távolabb nem lakik.

De még itt sem állapodik meg a nagykáptalan. Szigorúan utasítja a reformátorokat, hogy kényszerítsék az egyes apátságokat a rendtagoknak főiskolába küldésére. Hajtsák be az apátoktól adóhátralékaikat. Ha megfizetik, nyugtassák őket; ha nem, szabjanak nekik határidőt; szükség esetén pedig foszszak meg az apátságtól. Szüntessék meg azon visszaélést, hogy a szerzetesnek tulajdona legyen. A nagykáptalanra nem menő apátokra minden elmaradásért kétszeres összeget rójjanak.

Hazai cziszterczi apátságaink között ekkor a pilisinek még jó hírneve volt. Hiszen a nagykáptalan — a mely pedig reformátorokká oly egyéneket szemelt ki, a kiknek megbízhatóságáról már eleve meggyőződött — Keresztély pilisi apátot érdemesnek találta, hogy az esztergomi provinciába tartozó kolostorok reformátora legyen.³

Majdnem negyven év telt el Hunyadi Mátyás trónralépésekor, s apátságaink életében nem javulást, hanem hanyatlást látunk. Az ország közös sorsában ezek is osztoztak. Gyászos helyzetökön a magas felfogású király valóban szerető lélekkel igyekezik segíteni. Jól ismeri a cziszterczi rend szervezetét. Tudja, hogy az egész rendre kiható intézkedés joga a nagykáptalant illeti meg. Ennél keresi tehát a gyógyító eszközt a bajok orvoslásához. Az ő föl-

¹ Statuta Capituli Generalis Ordinis Cisterciensis anni 1411. nr. 23. (A lucerni kódexben.) Főtt. Janauschek Lipót úr szíveségéből.

² Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1411. nr. 60. (Luc. kódexben.)

³ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1422. nr. 1. (Martene et Durand: Thesaurus nov. Anecdotorum. T. IV. p. 1567—1568.)

lépésének kell betudnunk, hogy a cisterciumi nagykáptalan a morimundi főapátot már 1461-ben kiküldi a magyar királyság területére eső apátságok megvizsgálása és reformálása végett.¹

A XV. századi rendi életet érdekes vonásokban mutatja be az 1461-iki nagykáptalan, midőn a lényegbe vágó visszaéléseken kívül, ezeket is felsorolja: A hálóteremben egyesek külön elzárt helyen háltnak; tollas derékaljon és lenféle ágybelin alusznak; vászon inget, kapcsos (fibulás) fekete és fehér kabátot, nagyon széles és hosszú scapulárét viselnek; bőr-övük és oldalkésők elűt a rendi ízléstől; lábbelijökon nincs szíjj; fölösleges s elő nem írt ruhát is hordanak; városokban, falvakban és egyéb nyilvános helyeken cuculla és kápa (cappa) nélkül járnak lóháton.²

Mátyás király szeme nem az ily külsőségeken akadt meg. Neki az tetszett vissza, hogy a kolostorokban a szerzetes szellem megfogyatkozott, s így a rendtagok nem felelnek meg azon hivatásnak, melyen létjoguk sarkallt. Készséggel megragad tehát minden alkalmat, melyben az egyes kolostorok új életre keltésének eszközét ismeri föl.

A cisterciumi nagykáptalan előtt azon határozott kívánságát fejezi ki, hogy a magyarországi apátságok élén jeles s a tudományokban jártas egyéneket szeretne látni. S hogy tervét megvalósíthassa, az egyes hazai kolostoroknál is érvényesíti királyi befolyását. Így midőn Hermann pilisi apát haláláról (1469) értesül, a pilisi konventnél keresztülviszi, hogy a rendtagok választása Enkanitani Ferenczre esett. Ezen férfiú nem is volt tagja a cziszterczi rendnek, s így apáttá választása eléggé szokatlan dolog.

Mátyás király, nehogy a nagykáptalan a konvent választását megsemmisítse, sürgősen ír Cisterciumba s híven jellemzi a megválasztott (postulált) férfiú egyéniségét. A nagykáptalan helyesen fogja föl Mátyás király szándékát. S bár a választás eredménye a rendi szabályokba ütközik, Enkanitani Ferenczet elfogadja pilisi apátnak. Kitézi azonban föltételül, hogy Ferencz az apátság elfoglalása előtt egy évig ujoncz (novicius) legyen, s ennek elteltével valamelyik cziszterczi apát avassa apáttá. S nehogy ezen intézkedés a rendi szervezetre visszahasson, 1470-ben erélyesen hangsúlyozza a nagykáptalan a régi határozatoknak épségben maradását a jövőben is.³

Mátyás király közbelépését már a közel jövő nagy jelentőséggel ruházta föl. Hiszen a következő évi nagykáptalan (1471) az új pilisi apátot, a borsmonostorival egyetemben, a magyarországi apátságok reformálásával bízta meg.

A két férfiú e kitüntetést saját egyéni tulajdonainak köszönhetette. Enkanitani Ferenczet a nagykáptalan jó irányúnak és vallásos buzgalmúnak ismeri; Lénárd borsmonostori apát meg okos, körültekintő, óvatos, megbízható és erényes ember hírében áll.

Megbízó levelökben, a mely Szlavoniára, Horvátországra és Karinthiára is kiterjedt, ily utasítást kapnak: az apátságokat a világi emberek kezéből vegyék vissza s élökre rendtagokat állítsanak. Ha szükségét látják, a czél elérése végett a hatalmasok és a bíróság támogatását is igénybe vehetik. Azon rendtagokat, kik kolostorukat elhagyták s akár a benedekrendűeknél, akár másutt tartózkodnak, kényszerítsék a visszatérésre, censura vagy bármely más büntetés alkalmazásával.⁴

A tapasztalás arról győzte meg Mátyás királyt, hogy a kiküldött két apát elégtelen a magyarországi kolostorok újjászervezésére.⁵ Nem hagyja abba a dolgot, gondolkodni kezd a

¹ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1461. nr. 137. (Luc. kódexb.)

² Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1461. nr. 4. (Martene et Durand: Thesaur. nov. Anecd. T. IV. p. 1626.)

³ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1470. nr. 18, 43. (Luc. kódexben.)

⁴ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1471. nr. 37, 46. (Luc. kódexben.)

⁵ A kerczi apátság összeomlását lásd ismertetésben, mely Reissenbergernek «Die Kerzer Abtei» cz. művét öleli föl. (Századok. 1894. 639—640. l.)

baj orvoslásáról. Érdeklődik az ügy iránt új felesége, Beatrix is. Mindkettejük lelkében erősen él a ciszterczi apátságok új életre keltésének gondolata. S ez még csak nyer erőben, midőn házasságukat magtalannak ismerték föl. Már mint házastársakban megszólalt bennök az ember, a ki a családi élet örömforrását a magzatban szemléli. De nem maradt néma énjöknek az a fele sem, mely a trónon vérszerinti utódot kíván látni. Azt tudták, hogy házasságuk természetes úton meddő marad. Egyben reménykedtek még, Isten áldásában. Egykorú és megbízható adat arra utal bennünket, hogy a ciszterczi kolostorok újjászervező munkájában ez a gondolat is vezérelte őket. Mert úgy vélekedtek, hogy a rendi szabályzat szerint élő rendtagok majd buzgón fognak imádkozni a királyi pár házasságának termékenységeért.¹

Hogy a szervezés minél könnyebben menjen, Mátyás a világi kézen levő kolostorok közül hetet hamarosan a rend kezére ad, a többiekre nézve pedig kilátást nyújt.

Ily körülmények között fordul Mátyás király és Beatrix a cisterciumi nagykáptalanhoz. Kérelmökben erős vonásokkal rajzolják a ciszterczi apátságok helyzetét Magyarországon.

Előadásuk szerint, a ciszterczi rend a magyar hazában nyomorúságosan teng s már majdnem egészen kipusztult. Miért is multhatatlanul szükséges az egyes kolostorok újjászervezése, a régi szerzetes fegyelem és erényes élet alapján. Erre pedig csak a rend maga vállalkozhatik. S épen azért kéri a nagykáptalant, küldjön kellő számú és a nagy munkára alkalmas rendtagokat a magyarországi kolostorokba.

A nagykáptalan mély tisztelettel fogadja Mátyás király felhívó sorait.² Kebeléből nyomban hármas bizottságot küld ki. Ez Ebrach (Eboracum), továbbá a «Szeretet»-ről (Charitas)³ és «Üdv-forrása»-ról címzett apátságok apátjaiból alakul meg. Utasításuk úgy hangzik, hogy az egész rend nevében hívják össze Németország határain belül, a hol tetszik, tanácskozássra azon apátokat, kiknek megjelenése a cél érdekében szükségesnek látszik. Rajzolják előttök hű vonásokkal a bajokat, melyeknek orvoslása közös rendi cél. S ennek alapján szólítsák fel őket, hogy a magyarországi kolostorok életének megjavítása és biztosítása végett, küldjenek kebelükből becsületes és jámbor tagokat oly számmal, a mint a szükség megkívánja. Ha felhívásuknak eredménye lesz, s egyes apátok ajánlanak tagokat, ezeket átveszik s akár személyesen, akár megbízott útján Magyarországra vezetik és a királynak bemutatják. Ezután az új tagokat az egyes kolostorokban elosztják; az apátokat és a többi rendi hivatalokat saját belátásuk szerint betöltik; a lelki és anyagi ügyekben mindazt életbe léptetik, a mit szükségesnek találnak. A király, az ország főurai, nemesei, községei és lakói körében egész erővel azon lesznek, hogy az apátságok ingó és ingatlan birtokai, melyek idegen kézen vannak, a hozzájuk fűződő jogokkal és kiváltságokkal együtt a rendre visszaszáljanak.

A cisterciumi nagykáptalan csakugyan önmagához méltóan járt el. Nem elégszik meg a biztosok kijelelésével és felhatalmazásával, hanem működésök sikeréről is gondoskodik. Ezért fordul most az egyes apátokhoz és rendtagokhoz. Lelkük elé állítja azon kötelemeket, melyeket a közszellem ró rájuk. Majd meg biztatja, serkenti, kéri s esdekelve buzdítja őket, tárják föl szívöket a felhívó szózat előtt, hallgassanak rá és kövessék, hogy a rendi közös cél, a magyarországi kolostorok megmentése biztosítva legyen. Az egyes apátoknak még azt is lelkükre köti, hogy a Magyarországra kiszemelt tagokat kellő ruházattal és utiköltséggel is ellássák. Figyelmezteti őket, hogy van Magyarországon a cisztercziek között egy kiváló

¹ «Ipse (Matthias rex) cum sua conthorali apud eiusdem ordinis capitulum generale laborauerat multis conatibus, quatenus eum oracionibus fratrum commendarent, pro prole nobili Deum deuocius deprecantes.» (Berlini kir. könyvtár. MS. theol. lat. fol. 424.) Ezen dolgot főt. Janauschek Lipót úr szíveségéből közlöm.

² «Praesens Generale Capitulum tanti regis summam deuotionem permaximamque religionem omni reverencia et sollicitudine possibili suscipiens, amplectens et prosequens.» (Stat. Cap. Gen. Ord. Cist.)

³ Más adat szerint Langheim apátja volt az egyik.

ember, Márton, ki imént köszönt le a szentgotthárdi apátságról.¹ Ebben megbízhatnak, s bármily dologban és alkalommal hozzá fordulhatnak. Végül a biztosoknak parancsul adja a nagykáptalan, hogy a mit a jövő évi összejövételig végeznek, részletes jelentésben közöljék.

Szép világot vet a rendi közszellemre, hogy több apát már a nagykáptalan tartama alatt saját keze aláírásával kötelezte magát rendtagok küldésére.

A megajánlott tagok száma száznál is többre rug.² Kétségkívül megfelelő erő a nagy-szabású terv valószínűsítésére.

A hármass bizottság híven járt el küldetésében. A rendi apátokat Würzburgba hívja össze tanácskozásra. A gyűlés idejét azonban rosszul választotta meg, mert ekkor éppen sok teendő akadt, s így a meghívottak jó része meg sem jelent. Mélyreható tárgyalásról tehát szó sem lehetett. Végre is abban állapodik meg a gyűlés, hogy a kérdést döntés végett a nagykáptalanhoz teszi át.

Az 1479-iki nagykáptalan tárgysorozatában tényleg megtaláljuk a magyarországi apátságok ügyét. A gyűlés tagjai úgy határoznak, hogy a kérdést maga a cisterciumi apát vegye kezébe. Miért is megbízzák őt, menjen el Németországba, az apátokat hívja össze tanácskozásra s intézkedjék. Ha pedig őt bármiféle ok gátolná a megjelenésben, helyette hármass bizottság fog intézkedni. Ennek tagjai: Ebrach, Langheim és Fons Salutis apátja.

Megbízó levelök elrendeli, hogy a németországi és a közel lakó apátokat hívják össze gyűlésre. Tanácskozásukat érett megfontolás, körültekintő okosság, óvatosság és szerető kimélet vezérelje. Határozat nélkül szét ne oszoljanak; a Magyarország számára felajánlott rendtagok összegyűjtéséről, utiköltségéről, útnak indításáról gondoskodjanak; figyelemmel legyenek, hogy a magyarországi kolostorok között az elosztás arányosan és a szükségnek megfelelően történjék; állapítsák meg, hogy az újonnan szervezett apátságok fölött kit illet meg az atyaapáti jog. Megállapodásukat közöljék a cisterciumi apáttal, hogy a további eljárásra nézve tanácsát megadhassa. De ha ez kellő időben nem válaszolhatna, haladéktalanul intézkedjenek, a mint elhatározták. Sőt ha szükségesnek látják, a végrehajtásnál még világi karhatalmat is alkalmazhatnak. Végül figyelmezteti a nagykáptalan a tanácskozásra egybegyűlő apátokat, hogy a hármass bizottság a nagykáptalan nevében s ennek tekintélyével jár el; miért is, a ki neki nem engedelmeskedik, vagy vele közre nem működik, egyházi kiközösítés alá esik.³

A nagykáptalan előrelátása csakugyan helyén volt, mert a cisterciumi apátot roncsolt egészségi állapota megakadályozta a kérdés megoldásában. Előáll tehát a bizottság s 1480. június 1-ére Würzburgba gyűlést hirdet.

Apát vagy negyven jelenik meg. Cistercium apátja János rendtagot küldi követül s betegségével menti ki magát. Levelében határozott szavakkal fejezi ki hő óhaját az ügy gyors és sikeres lebonyolítására nézve. Buzdító felhívásának meg is lett az eredménye.

A jelenlevő apátok igazi cisztercieknek bizonyulnak. Kijelentik, hogy a felső-németországi kolostorok négy, az alsó-németországiak meg három magyarországi apátság betelepítésére vállalkoznak. Az alsó-németországi apátok a rájuk eső részt nyomban megosztják magok között. Dobrilugk (Dobraluca, a régi Alsó-Lausitzban, a mai Brandenburgban), Zinna (Coena S. Mariae, Brandenburgban) és Lehnin (Leninum, Brandenburgban) apátságoknak az a feladat jut, hogy egy kolostort tanult és jámbor tagokkal lássanak el. Nehezőkre esik ugyan, hogy legkedvesebb testvéreiktől kell megválniok, de a tudat, hogy ez által a rend érdekét és javát mozdítják elő, nemes megnyugvást szerzett lelkeknek.

¹ Heim b: Notitia Historica de ortu et progressu abb. S. Gotth. p. 53. 71.

² Az ajánlatot tevő apátságokat s az ajánlat arányát a *«Párizsi apátság története»*-nek I. kötetében közlöm.

³ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1479. nr. 18. (Luc. kód.)

Mielőtt a távozók magyarországi újtókra indultak volna, Lehninben nagy tanácskozásra gyűltek össze. A bucsúzó testvérek előtt meggyőzően ecsetelik a fontos okokat, melyek magyarországi működésüket követelik. Ha lett volna is eddig valamelyikükben gyanú a távozás iránt, most egyszerre eltűnt minden aggodalom. Mindenki tisztán látta a rendi czélt s szívesen meghajolt előtte.

Elérkezik az indulás pillanata. Érzékeny bucsúzás után megkezdik útjokat Magyarország felé.¹

Az egyik csoport Altzelleből (Vetus Cella, a szász királyságban) indul ki s Chemnitz, Lunckwitz, Zwickau, Olssnitz, Eger (Csehorsz.), Waldsassen (Bajororsz.), Weiden (Weydam), Pfraimt (Freymnet), Nabburg (Napurck), Schwandorf (Swindorff) határába jut. Innét június 14-én mennek Regenstaufba (Reynstoff). Itt nagy meglepetés érte őket. Látták, hogy az ökrök a szarvukra kötött szíjjal húzzák az ekét. Különösnek tűnt föl az is, hogy némelyek lovat is fognak az eke elé s szántás közben folyton kiabálnak a lóra. S ha ezzel felhagynak, a ló is nyomban megáll.

Végre megérkeztek Regensburgba. Ide gyűltek a többi kolostorok küldöttei is. A fáradtságos szárazföldi utazással felhagynak. Hajóra ülnek s a Dunán eveznek le rendeltetésük helyére — Magyarországba.²

Az új telepéseket az egyes kolostorok között szétosztották. Egyik helyen az egész konvent közölök került ki; a másikon meg a hiányzó tagok helyét pótolták s az előjárói hivatalokat viselték. Így Rosner Jodok a pilisi,³ Scholl Henrik a szent-gotthárdi,⁴ Mulich Henrik meg a pásztói⁵ apátság élére jut.

Az újjászervezés munkája tehát már megjelenésükkel megkezdődött. Mint kipróbált és edzett erők, új életet teremtenek hazai apátságainkban. A reformmunkában a pilisi apátnak jutott a vezérszerep. Bejárja az egyes apátságokat, változtat, javít, — szóval intézkedik. Ideodautazása sok pénzbe kerül. Ezen czímen kétszáz forintnyi kölcsönt vesz föl. S midőn ezt az egyes apátságokon meg akarja venni, ezek mit sem akarnak róla tudni. Végre is a nagykáptalan, a heiligenkreuzi és a borsmonostori apátok révén, kötelezi őket a kétszáz forint visszatérítésére.⁶

A nagykáptalan örömmel értesül a reformálás szülte előnyös változásokról. S hogy az új viszonyokat biztosítsa, óvó intézkedésekre gondol. Tudja nagyon jól, hogy a rendi fegyelemnek az évenkénti hivatalos látogatás szilárd alapja. S mivel ennek teljesítését a messze lakó külföldi apátoktól várni nem lehetett, 1486-ban a pilisi apát kezébe teszi le a vizsgálat (visitatio) jogát.⁷

Ezen határozattal azonban a nagykáptalan nem akarta megsérteni az atyaapátok jogát. Mert ha ezek helyt álltak, minden akadály nélkül gyakorolhatták azon hatalmat, mely a rendi szabályok szerint őket megillette. Sőt adataink szerint épen maga a nagykáptalan intézkedik, hogy a buchi apát, mivel a borsmonostori konventet teljesen ő szervezte újjá, Borsmonostornak atyaapátja és vizsgálója (visitor) lesz.⁸

Míg a pilisi apát a visitátori jogot országszerte gyakorolta, saját kolostorát minden vizsgálat alól fölmentettnek hitte. De mivel ezen felfogás a fegyelem megernyedését eredményezte, János cisterciumi apát és a nagykáptalan tanácsosai, 1494. szept. 13-án, az osztrák heiligenkreuzi apátot bízták meg a pilisi apátságban a visitátori hatalom gyakorlásával. Egyúttal

¹ Ezen érdekes utazás részleteit a «Pásztói apátság története»-nek I. kötetében fogom ismertetni.

² Berliini kir. könyvtár: MS. theol. lat. fol. 424.

³ Békefi Remig: A pilisi apátság tört. 1184—1541. 271. l.

⁴ Magyar orsz. levéltár: Dl. 25.259. sz.

⁵ Sellner: Brevis notitia monasterii B. M. V. Ebra-censis. p. 214.

⁶ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1486. nr. 27. (Luc. kód.)

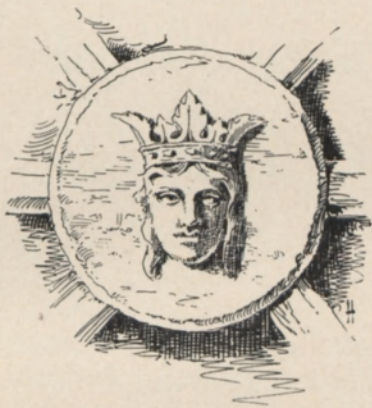
⁷ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1486. nr. 28. (Luc. kód.)

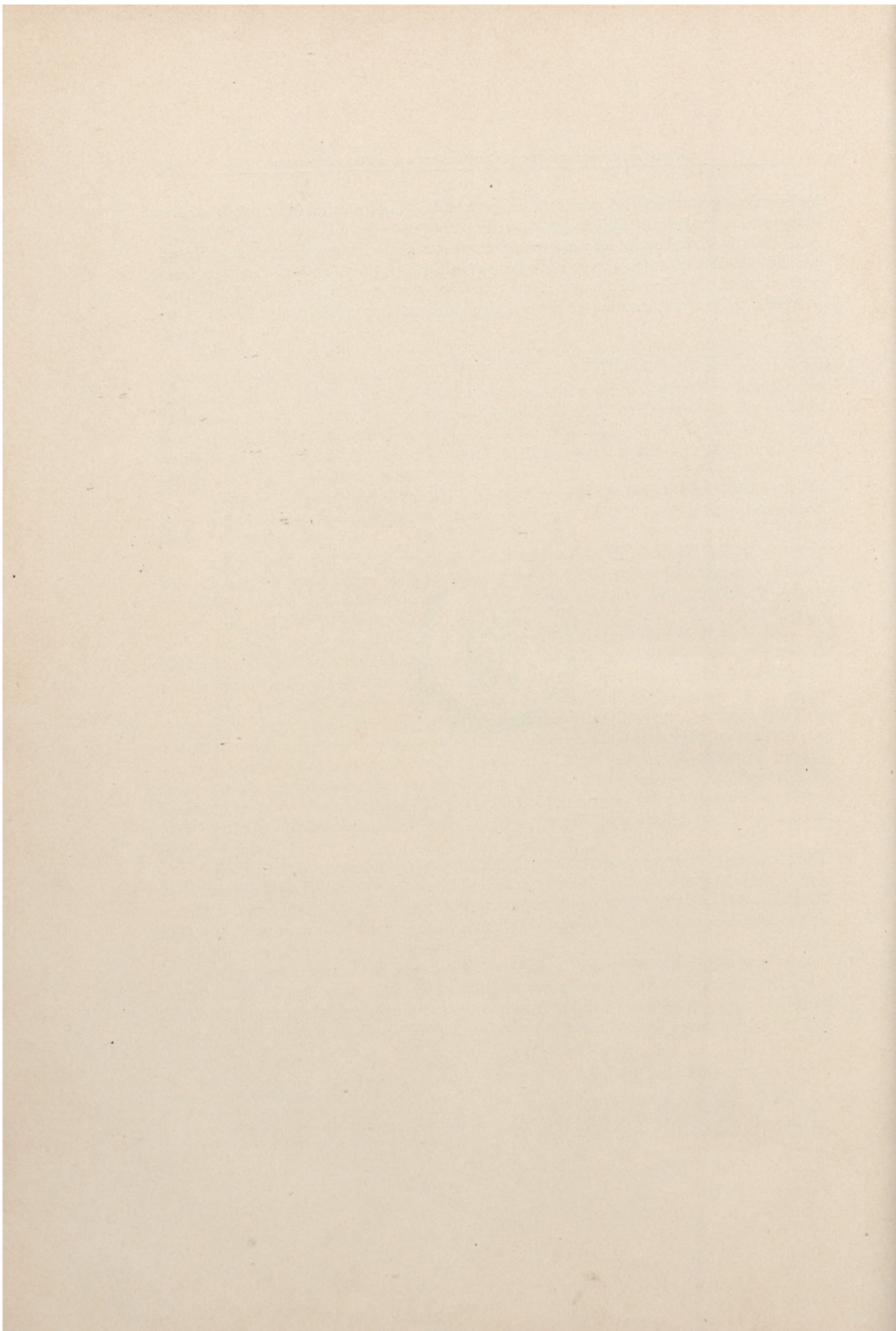
⁸ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1486. nr. 95. (Luc. kód.)

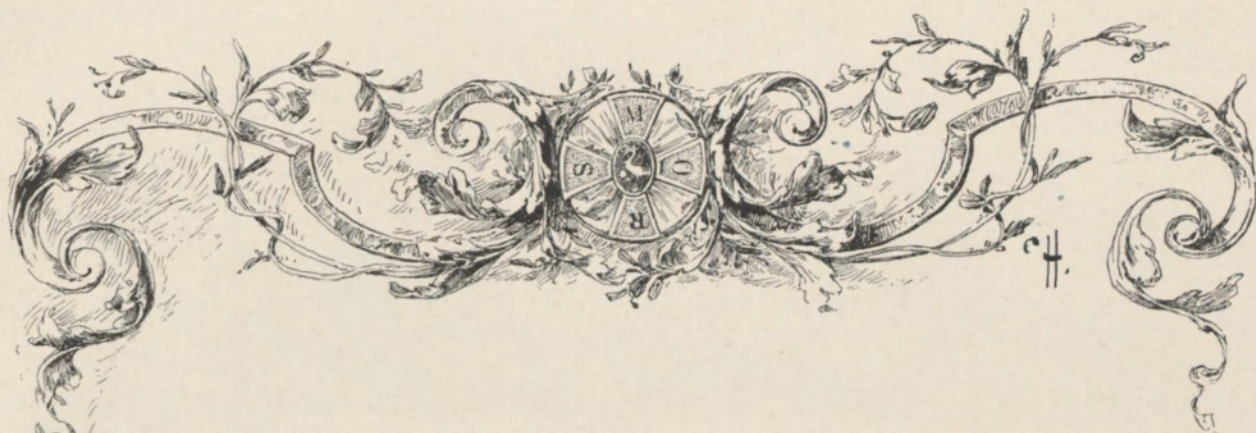
a pilisi apát oly utasítást kapott, hogy a heiligenkreuzi apátot tanácsával és közreműködésével támogassa kötelességének teljesítésében.¹

Mátyás király halála után az országos romlásnak a ciszterciek is részesei lettek. Az alig lábraállt apátságok ismét hanyatlásnak indulnak s többé-kevésbbé kommandátori kezekre jutnak. Ily állapotban találja őket a mohácsi vész, a hitújítás, majd meg a török hódoltság, mely a cisztercieket jó egy századra kiszorította hazánkából.

¹ Békési Remig: A pilisi apáts. tört. I. k. Oklevéltár CXLIX. sz. okl.

II. FEJEZET.

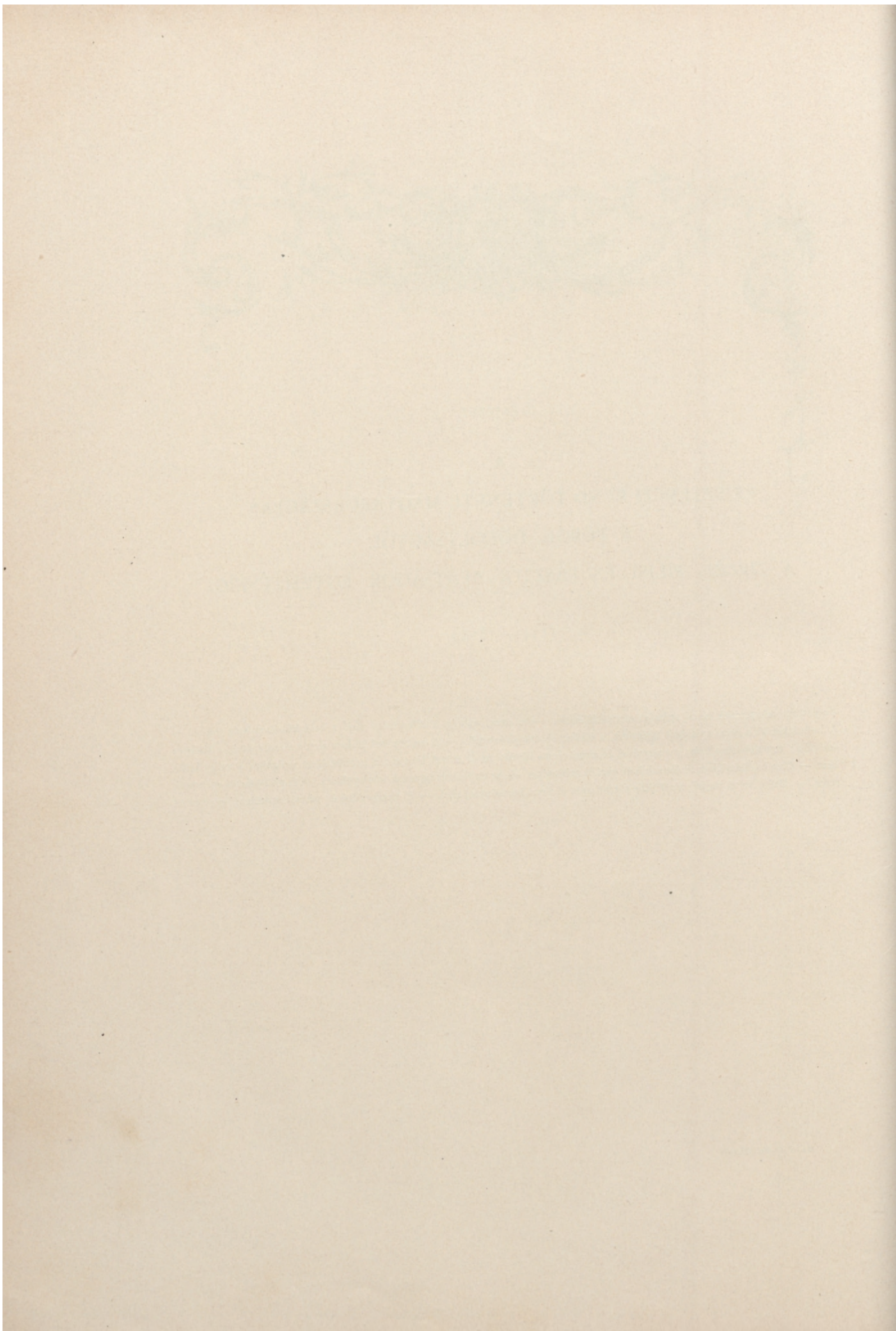
A

CZISZTERCZI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN
A TÖRÖK HÓDOLTSÁGTÓL

A ZIRCZI, PILISI ÉS PÁSZTÓI APÁTSÁGOK EGYESÍTÉSÉIG.

(1541—1814.)

Az osztrák cziszterciek hazai apátságainkat fölélesztik. — A zirczi apátság a lilienfeldi, majd a heinrichau apátság kezén. — A heinrichauiak a zirczi apátságot újjáépítik, a földbirtokot újjászervezik. — A heinrichau uralom alatt a zirczi apátság a hitéletet szolgálja; templomokat épít; a veszprémi és zirczi elemi iskolát rendi erővel látja el; a honvédelmet szolgálja; a vallásalapba fizet. — Zircz és Heinrichau elválasztásának okai és nehézségei. — Az elválasztás ügyének lebonyolítása. — A pilis-pásztói apátságok sorsa. — Dréta zirczi perjel, majd pilis-pásztói apát és zirczi kormányzóperjel. — A zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítése.

A ZIRCZI SZENT-IMRE-SZOBOR.

ét emberöltő mult már el Buda elfoglalása (1541) óta, s a cisztercieknek semmi nyoma Magyarországon. Apátságaik elpusztultak és szerény jövedelmű birtoktestté zsugorodtak. Kommendátoroknak áll a világ, a kik a címet viselik és a jövödelmet húzzák.

A harminczéves háború még javában folyt, midőn az ausztriai ciszterciek megmozdulnak, hogy hazai apátságainkat új életre keltsék. Krafft Ignác lilienfeldi apát, mint a ciszterczi rendnek biztosa (commissarius generalis), 1635. február 5-én tiltakozik II. Ferdinánd király előtt a rendi birtokok lefoglalása és idegen kezekben tartása ellen.¹ Utóda, Strauch Kornél, 1643-ban ismétli a tiltakozást.² Törekvésöket azonban nem kíséri kellő siker. Miért is 1649-ben az országgyűlés elé emlékirattal lépnek s okokkal támogatják kérésök jogosultságát.³

Ennek már meglett a maga hatása. III. Ferdinánd király Felberthali Salix János wellehrádi apátot 1653. július 31-én cikádori apáttá nevezi ki. Az adománylevélben kötelességévé teszi, hogy, ha csak a török uralom nem gátolja, ciszterciekre bizza az egyházi teendőket.⁴ A benlakó török miatt azonban kevésre, vagy semmire sem mehetett javadalmával.

Pár év múlva (1659) a zirczi apátság fölött is leáldozott a kommentárság napja. Héderváry János báró a ciszterczi rend javára leköszön apátságáról, melyet 8000 magyar forint lefizetésével az osztrák lilienfeldi apátságához csatoltak.

Kollweis Máté lilienfeldi apát s a ciszterczi rend egyetemes helyettese (Vicarius generalis) Ujfalusy Márton személyében a lilienfeldi konvent egyik magyar tagját szemeli ki az apátság élére. A fölterjesztést I. Lipót király elfogadja s a kinevező oklevelet 1660. május 26-iki kelettel kiadja.⁵

¹ Magyar országos levéltár: Vágsellyei iratok.

² A pozsonyi káptalan orsz. levéltárában: Protocoll. 37. fol. 142.

³ Az emlékiratot Rosenthal Malachiás rendtag

készítette. «Actio sacri Ordinis Cisterciensis» cím alatt jelent meg nyomtatásban.

⁴ Békefi R.: A cikádori apáts. története. Oklevelek X. sz.

⁵ Zirczi apáts. levéltár: II. 159.

Ujfalussyra végzetes napok várakoztak. Apátsága birtokai idegen kezekre jutottak; maga Zircz meg romokban hevert. Még otthonát is apáti székhelyétől távol, Pápán, kényszerült felütni. Tizenhatsz évig küzdött apátsága bajaival, midőn utazásközben gonosz támadásnak esik áldozatul (1678).

Ezóta a lilienfeldi apát Zircztől szívesen szabadult volna. Kollweis utódának, Braun Zsigmondnak, sikerült is a sziléziai heinrichai apáttal 1699. december 15-én¹ úgy egyezkednie, hogy ez a zirczi apátságot harminczegyezer forint lefizetésével átveszi. Így jut Zircz Heinrichauval azonos fő alá.

E pillanattal Zircz életében új korszak kezdődik. A munka a birtokok visszaszerzésével és újjászervezésével indul meg. A Rákóczy-fölkelés egyelőre megzavarja a békés alkotást. A rendtagok állandó tartózkodásra csak 1726. július 9-én érkeznek meg Zirczre. Ideiglenes lakásban szállnak meg. A mai kolostor alapkövét 1727. március 12-én, a templomét meg 1732. május 15-én teszik le Regnárd Gergely apátsága alatt.² A régi templomból egy pillér maradt meg, mely a XIII. század elejéről való. Erre az építkezés alkalmával Szent Imre herceg szobrát helyezték. Innét kapta az Imre-szobor nevet. S ez ma is látható a zirczi kolostor keleti részén, a veszprém-győri országút mellett.

Műépítkezés szempontjából nagyon nevezetes, hogy ezen pillér lába teljesen megegyezik azzal, melyet Pilis-Szent-Kereszten, mint a pilisi apátsági templom egy részletét találtam. Az eltérés csak a méreteken van, mert a pilisi pillérláb jóval nagyobb, — megfelelőleg azon ténynek, hogy az összes magyarországi ciszterci kolostorok között a pilisi volt a leggazdagabb és a legnagyobb is. Az új kolostor már másfél év múlva tető alá kerül és befogadja lakóit. A templom építése azonban költség hiában fönnakadt. Miért is készen levő részét 1745-ben felavatták, s így lőn átadva rendeltetésének. Négy év elteltével azonban a kettős apátság új feje, Rieger Kandid, nagy áldozattal hozzálát az építkezés befejezéséhez. A munkálat oly sikeresen haladt előre, hogy Biró Márton veszprémi püspök a teljesen kész apátsági templomot 1752. június 3-án felavathatta.³

Rieger apát bőkezűsége alig egy évtized multával (1761) a Fájdalmas Szűz tiszteletére is emel templomot Zirczen.⁴

Az apátsági jószágokra is rövid idő alatt rá sem lehet ismerni. A szántóföldek eke alá kerülnek; a réteken gazdagon nő a fű; az erdők kiméletes s szakavatott gondozóra vallanak; a völgyeket halastavak tarkítják; gyümölcsös és gazdasági kertek még a Bakony zord éghajlata alatt is szépen teremnek.

S mindezt javarészen az új települők munkájával végzik. Heinrichauból és vidékéről ugyanis németajkú települőket hoznak magokkal. Zircz mai lakosságának nagy része ezen bevándorlóknak tiszteli őseit.

A heinrichai uralom idején a zirczi rendtagok a hitélet terén is hasznos tevékenységet fejtettek ki. Zircz, Bakony-Koppán, Tevel, Polány, Berénd, Olaszfalu, Nána, Lókut, Borzavár, Porva, Előszállás és Újmajor (ma Herczegfalva) hívei körében a lelkészi teendőket ők végezték. Ugyanezen időben Polány (1763), Olaszfalu (1764), Tevel (1775), Előszállás (1778), Bakony-Koppán és Újmajor (ma Herczegfalva, 1787) s Berénd (1803—1807) területén az apátság teljesen új templomot emelt.

A zirczi apátság egyidejűleg a tanítás s nevelés terén is szerzett érdemeket.

Veszprém vármegye 1784-iki gyűlésén, a helytartótanács felhívására, szóvá tette a nemzeti (elemi) iskolák ügyét. A kérdés a körül forgott: mily alaptól állíthatók és tarthatók fönn ezen

¹ Zirczi apáts. levéltár: II. 159.

² U. o.: Historia domestica monast. Zircz. Lib. I. nr.

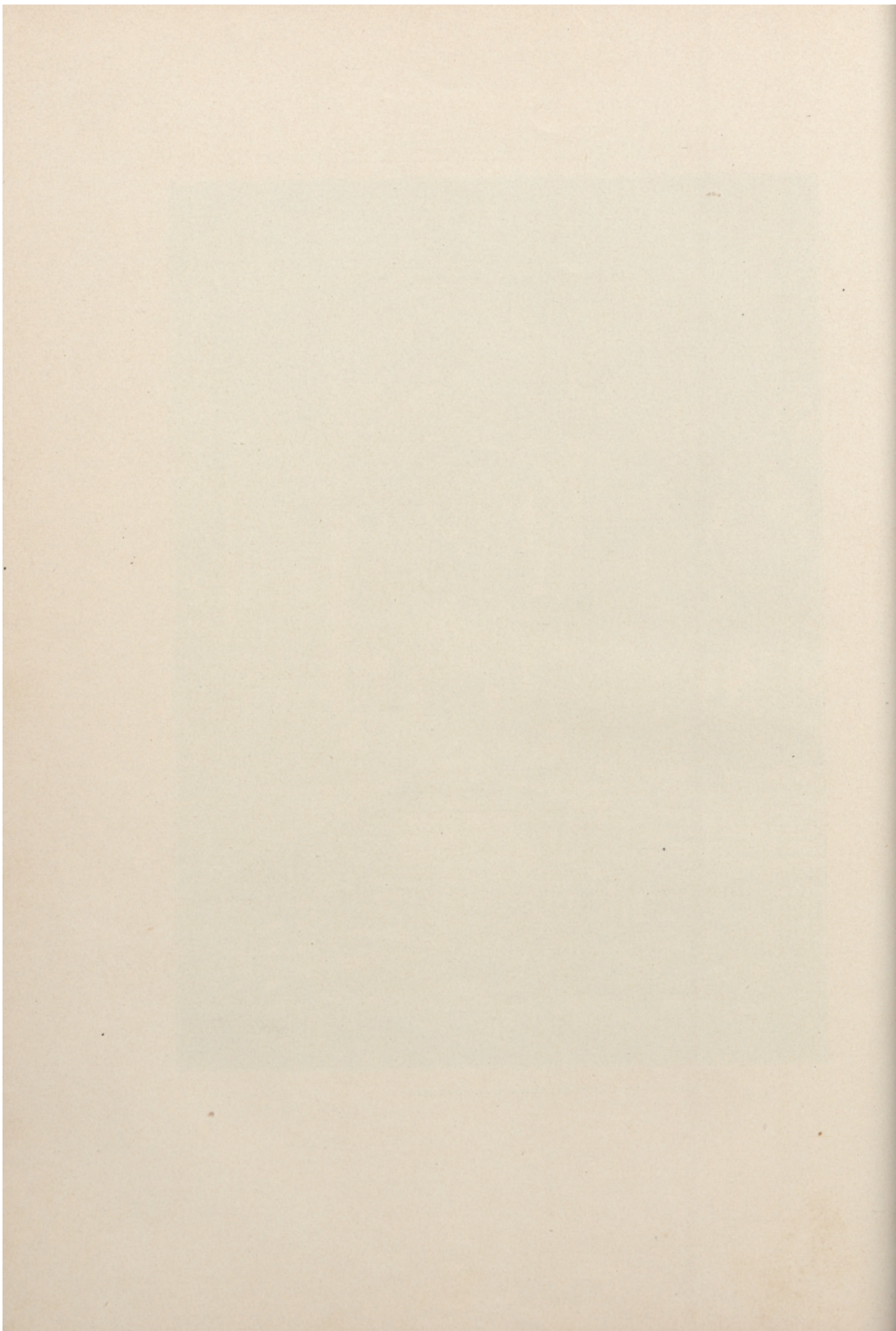
19, 21, 28.

³ Zirczi ap. lev. : Hist. dom. nr. 178.

⁴ U. o. nr. 238.

A ZIRCZI APÁTSÁGI TEMPLOM BELSEJE.

iskolák? Hosszas vitatkozás fejlődött ki, de a földesurak a várossal nem tudtak dűlőre jutni. A fontos ügy késedelmet nem tűrt. Midőn már minden kísérlet eredménytelennek bizonyult, Eszterházy Imre főispán a zirczi perjelt szólítja fel áldozatra. Christoph Bonaventura, mint a zirczi konvent feje, Bajzáth veszprémi püspök biztatására két rendtagot teljes ellátással ajánl föl a nemes czél szolgálatára. Így akarta igazolni II. József császár előtt a zirczi apátság létjogát.

A zirczi apátság be is váltotta szavát. Ezen idő óta nem is két, hanem három rendtagot tartott Veszprémben az elemi iskolai ifjúság nevelése s oktatása érdekében. Zirczen is 1785. október 4-ike óta két elemi osztály vezetése képezte a rendtagok szerető gondjának tárgyát.¹

Időközben azonban napvilágot látott azon felsőbb intézkedés, mely a szerzetes papoknak a lelkészet terén alkalmazását rendeli el. Ekkor az apátság kénytelen a rendtagokat Veszprémből visszaszólítani, de az oktatást végző világi egyéneket — egyenkint kétszáz ezüst forinttal — ő fizeti. Ez azonban viszásnak tűnt föl. Ezért kéri Christoph Bonaventura 1789. december 3-án, hogy az apátságot a veszprémi tanítók fizetésétől mentsék föl. S ennek fejében ígéri, hogy a rend az iskolák vezetésére szívesen ad embert saját tagjai közül.²

Tényleg így is történt. Mert ezen időtájt Zak Tóbiás, Fittler Emil, Korporics Mór, Bauch Gottfried és Dréta Antal rendtagokkal találkozunk az iskolákban.³ Fabó Mihály is, mint a nemzeti iskolának igazgatója,⁴ 1801. július 4-én Veszprémben lakik.

Ezen szolgálatok mellett a honvédelem és pénzáldozat terén is helyt állt az apátság.

Várerősítés (fortificatio) címén 1793. szeptember 23-án 1769 frt 36 krt,⁵ rá egy évre meg 922 frt 16 krt fizet. A nagy francia háborúk idején meg a fölkelők (insurgensek) részére hat lovat s a hadiköltség fődözésére jelentékeny összeget ajánl meg.⁶ A Ludovicaeum részére tízezer forintot ígér. A József-husárok ezrede javára meg harmincz lovat állít ki. 1810-ben, a haza szorult helyzetében, Dréta perjel egész készséggel felajánlja zirczi egyházának arany és ezüst edényeit.⁷

E közben a nagy francia háborúk veszélyei sem kímélték az apátságot. 1809-ben vagy nyolczszáz főnyi francia lovasság jött Veszprémen át Zirczre. Az urasági magtár padlásán levő kilencszáz pozsonyi mérő zabból mintegy négyszáz mérőt az utca szélében felállított lovak elé öntözött; a többi meg szekereken vitette maga után. Az apátsági pincze boraiból negyvenkét akóra valót megivott, s mi több — mint az egykorú följegyzés beszéli — még a lovak lábait is borral mosogatta. Marula táboros vezetése alatt meg százötvenhárom tiszt reggeli kilencedfél órától délután hatodfél óráig mulatott a kolostorban.⁸

Míg Zircz és Heinrichau egy birodalom területére estek, az egyesítés hátrányai nem igen mutatkoztak, mert a kormányzat mi nehézségbe sem került. De a mint II. Frigyes kezét 1742-ben Sziléziára tette, az ellentétek egyszerre kiélesedtek. Hiszen ő magyar embert nem fogadott el Heinrichau apátjául; sőt még azt sem engedte meg, hogy magyar származású egyén Heinrichauban töltse a próbaévet (noviciatus).⁹ Mária Terézia meg 1779. január 12-én királyi rendelettel tiltja meg Hascke Konstant apátnak, hogy a zirczi apátság jövedelmét ellenséges területre, Heinrichaubra, vigye.¹⁰ A kolostorban, Zirczen, a magyar és német elem közötti surlódás szinte folytonos volt. S így, midőn még a föllendült nemzeti szellem is megnyilatkozott, a régi állapot nem tarthatott soká.

¹ Zirczi apáts. lev. : Hist. dom. nr. 273.

² U. o. : 1784. decz. 3-iki keletű irat.

³ U. o. : II. 163. sz.

⁴ U. o. : 1801. júl. 4-iki keletű levél.

⁵ U. o. : II. 233.

⁶ Zirczi apáts. lev. : 1795. szept. 15., 1798. júl. 24., 1800. jan 28-iki kel. lev.

⁷ U. o. : Rezutsek jegyzetei.

⁸ U. o. : 1835. máj. 1-i kelettel.

⁹ U. o. : Hist. dom. nr. 195.

¹⁰ U. o. : III. 458.

Mária Terézia ügyes női kormánya mély álomba ringatta a magyar nemzeti érzületet. A királynő ajkairól elhangzó bizalmi szóra a lelkesedés mámore fogja el a nemzetet; lóra pattan s diadalmas fegyvereivel a trón- és birodalom-mentés munkáját végzi el. Uralkodója kitüntető nyilatkozataiban, figyelmes előzékenységében és rokonszenvében a hála érzelmeit ismeri föl. Ezen meggyőződés megnyugvással tölti el, s így szinte gondtalanná lesz egyébként féltett nemzeti kincsei iránt.

II. József császár erőszakos intézkedései azonban pillanat alatt felrázták a nemzetet. A szent korona kivitele az alkotmányos kormányzat jogalapjának, a királylyá koronázásnak, reményét semmisítette meg; a népszámlálás és földfelmérés a nemesség előtt ellenszenves közös adózás útjait egyengette; a német nyelvnek hivatalos nyelvvé emelése a nemzeti nyelv halálra ítéletét jelentette.

Az önkénynyel szemben tiltakozó nemzeti erő előtt még II. József császárnak is meg kellett hajolnia. Rendeletei visszavonásával méltónak bizonyult önmagához.

Halála jeladás volt a nemzeti érdekek biztosítására. A hazafias igyekezet, az alkotmány épületének körülbástyázásán kívül, az állami és társadalmi élet összes tényezőjére kiterjed. Az 1790/91-iki országgyűlés előkészületei az elmúlt idők okulásainak gyümölcsei.

A nemzeti irányú mozgalom, mely az egész vonalon megindult, a zirczi apátság ügyét is felkarolta.

II. József császár, midőn a szerzetes rendeket, s így a czisztercieket is eltörölte, a zirczi apátságot életben hagyta. Ezen kivételes eljárásra kettős ok bírta. Tudta, hogy a zirczi apát, ki a porosz-sziléciai Heinrichaunak is apátja, egy személyben két államnak — magyar és porosz — alattvalója; s így a zirczi apátság eltörlése könnyen politikai bonyodalomra vezethetne. Másrészt hihetőleg Bajzáth veszprémi püspök is közbelépett az apátság érdekében. Hiszen ő tanácsolta a zirczi konventnek, hogy az eltörlés megelőzése végett vállalja el a veszprémi elemi iskolák ellátását tanerőkkel.¹

Veszprém vármegye 1790. május 17-én tartott gyűlésében,² az 1790/91-iki országgyűlésre szóló követi utasítások pontjai között a zirczi apátságról is megemlékezik.

Elvileg kimondja, hogy a zirczi apátságot Heinrichautól, a befektetett tőke letörlesztése után, önállósítani kell, — élén egy magyar apáttal. Megokolásában festi azon jogtalan és félszeg szervezetet, mely a magyar származású rendtagokat az apáti, elöljárói és jószágkormányzói állásokból kirekeszti, s ez által őket egyszer s mindenkorra oly színben tünteti föl, mintha kánoni büntetés alatt volnának. Ezen kapcsolatból magyarázza azon bizalmatlanságot, melylyel a magyar rendtagok a külföldi elöljárók kormányát kísérik; s ebben találja azon meghasonlás okát, mely a zirczi konventnek magyar és külföldi tagjai között él. Nemzetgazdasági szempontból kifogásolja, hogy Zircz jövedelmének egy része a heinrichaui pénztárba kerül.³

A zirczi konvent — mely ekkor legnagyobb részt külföldi származású tagokat számlált — kellő időben (1790. május 18.) sorompóba száll, hogy a kérdésnek országgyűlés elé jutását megakadályozza. Emlékiratában hivatkozik a királyi adomány sérthetetlen és örökjogú természetére. Ez pedig a két apátság élére egy férfiút állít, a kinek megválasztásában minden rendtagnak jogos része van. Miért is ellene nyilatkozik a szétválasztásnak; de egyúttal megjeleli a tényleges bajokat s az orvoslás eszközeit.

Fájó szívvel ismeri el, hogy a magyar rendtagok az apátválasztásoknál csakugyan háttérbe szorultak s közülök eddig egy sem jutott a kettős apátság élére (vox passiva). Hő kivánságul jelzi e sérelem gyógyítását. Kisebb pénzösszeg kivételét Heinrichauba nem tartja

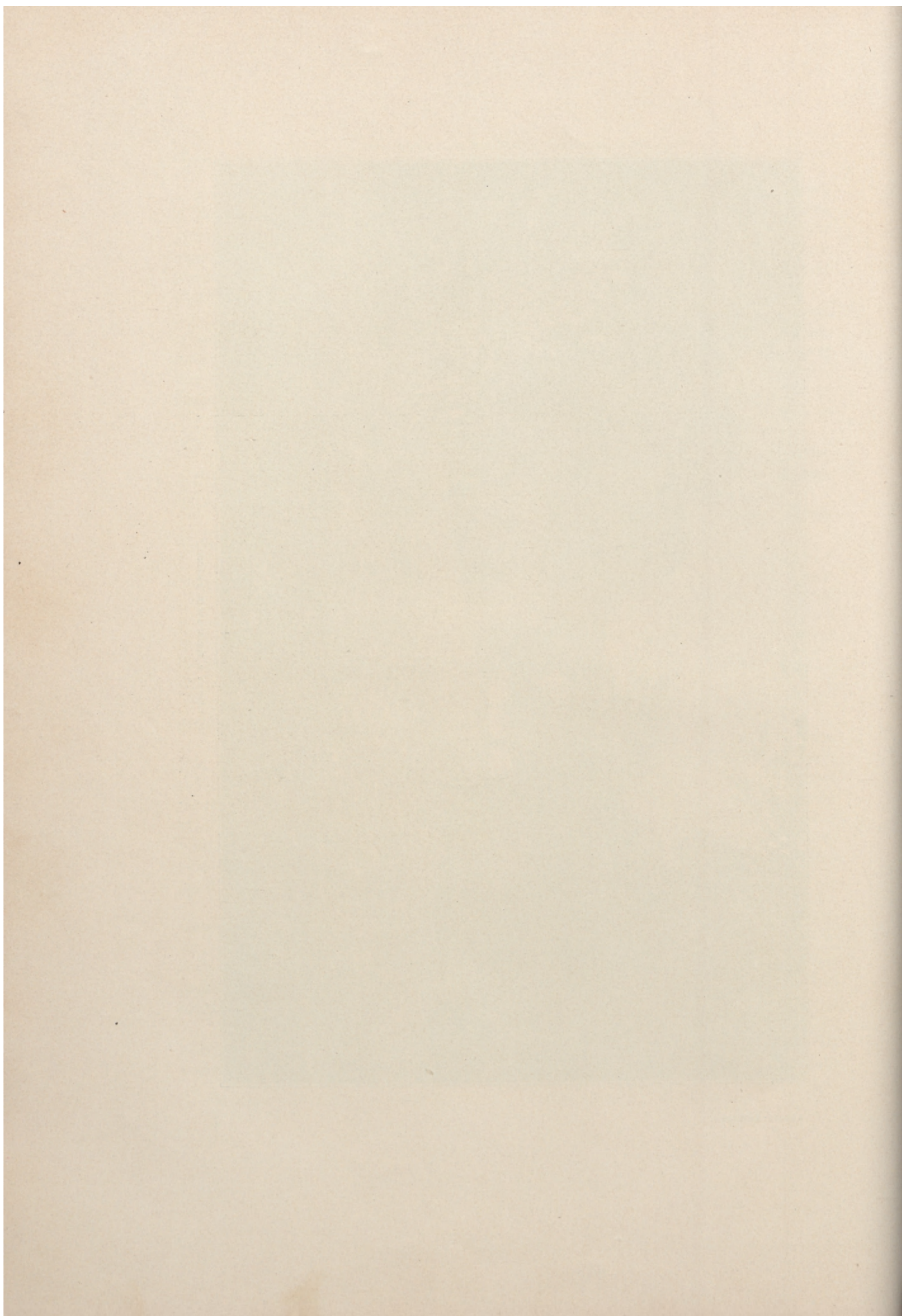
¹ Zirczi apáts. lev.: Historia domestica, nr. 273.

² U. o.: I. 161. sz.

³ Zirczi apáts. lev.: II. 167, 230. sz.

RÉSZLET A ZIRCZI ANGOL KERTBŐL.

lehetetlennek. S ezt jogosnak is véli, mert a tulajdonos birtokának jövődelmével szabadon rendelkezik. De hogy a gyanakvásnak jövőre vége legyen, indítványozza: a zirczi perjel esküdjék meg, hogy a konvent beleegyezése nélkül egy fillért sem juttat külföldre; a bevétel és kiadás arányáról a konvent előtt évenként számoljon, sőt nevezetesebb tételeknél ennek előzetes véleményét is kikérje; a jövődelem tekintélyesebb részét oly pénztárban tartsa, melyhez kivülről a konvent legidősebb tagjának és a gazdának (provisor) is van kulcsa.¹

Velzel Márk, Zircz és Heinrichau apátja, a zirczi perjel, Christoph Bonaventura révén értesül a dologról. Nyomban fölterjesztést készít az országgyűléshez és a nádorhoz. Kifejti előtök, hogy a zirczi apátság elszakítása Heinrichautól törvénytelen dolog lenne, mert a heinrichau apátok kinevezés alapján jutottak a zirczi apátság birtokába. De meg a méltányosság és a zirczi apátság érdeke is ellenmond az ily törekvésnek. Hiszen Zircz teljesen romokban jutott Heinrichau kezére. S halottaiból új életre Heinrichau keltette, midőn saját költségén kolostort és templomot emelt, az apátsági birtokokat jó karba hozta és gazdasági épületekkel ellátta. Igaz, hogy Zircz, rendes körülmények között, ma már a magából is megél; de ez nem jogczím arra, hogy elzáródjék előtte azon forrás, melyhez szükség esetén bizvást fordulhat.

Megemlíti, hogy a zirczi apátsághoz tartozó rendtagok a haza érdekeit az egyesítés óta a hitélet és közoktatás terén is szépen szolgálják.

Az elöljárói állások betöltése ügyében a rendi szabályzatot állítja előtérbe s fejtegeti azon szempontokat, melyeket ez megszab. Az apátválasztásról sajnálattal jelenti ki, hogy a porosz uralkodó parancsa értelmében Heinrichau apátja csak oly egyén lehet, a ki a porosz tartományokból való. Ez az oka, hogy magyar ember nem juthat az apáti székbe.

Nem ismeri el, hogy Zirczről Heinrichauba sok pénz vándorol ki, ha csak azon összegekről nincs szó, melyet az apát, Zirczre jövele esetén, utiköltség czímén kap. Hiszen, midőn a két apátság egyesítése megtörtént, az előszállási gazdaság évenként csak százötven forintot jövődelmezett. Később folyton befektetésre volt szükség. Úgy, hogy 1765-ig mindössze csak hatezer forint folyt be az apátsági pénztárba.²

Velzel Márk apát, hogy ügyének sikeres véget biztosítson, az esztergomi primás támogatását is kikéri.³ De ezzel sem megy sokra, mert a szétválás eszméje már közel volt a megéréshez.

NEP. SZENT JÁNOS SZOBRA A ZIRCZI APÁTSÁG HOMLOKZATA ELÜTT.

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 160, 231. sz.

² U. o. II. 151, 161, 170. sz.

³ Zirczi apáts. lev. : II. 166. sz.

Időközben a zirczi konvent is ráunt a függő viszonyra. Egész erővel igyekezett vékonyítani azon szálakat, melyek Heinrichauhoz eddig oly mereven fűzték. 1793. január 27-én a királyi támogatást is igénybe veszi s kérését ily alakban tolmácsolja: a zirczi perjelt ezentúl ne egészen szabadon nevezze ki a heinrichai apát, hanem a zirczi konvent jeleljen ki hármát, s az apát ezek közül válaszson. A perjellé választás csak három évre terjed, de a régi perjel újból is megválasztható.

Kézzelfogható, hogy ezen törekvés a külföldi elemek kiszorítását célozta. Nehogy azonban az idegen származású rendtagok e miatt nehezteljenek, a jószágkormányzóságra osztrák — de nem porosz — eredetű egyéneket javasolt a konvent.¹

Habár Zircz elválasztása Heinrichautól nagy hullámokat vetett is föl, a döntés pillanata még nem érkezett el. Ezért állítja I. Ferencz király Gloger Konstant heinrichai apátot 1793. szeptember 23-án a zirczi apátság élére is. A kinevező oklevélben azonban olyan intézkedésekkel találkozunk, melyek Zircz külön érdekeinek megóvását célozták. Így olvassuk, hogy a magyar rendtagok a zirczi konventbe jussanak, s ennek élén magyar ember álljon. A zirczi perjelt a zirczi konvent jelölése alapján az apát nevezi ki. Nagyobb fontosságú ügyben a zirczi perjel a két konventi tanácsos (consultor) egyetértésével intézkedjék. A számadások felülvizsgálója a perjel; ezt meg a két tanácsos ellenőrzi. A jövődelmet Heinrichauba kiszállítani nem szabad.²

A konvent német származású tagjai sérelmesnek találták, hogy ők ezentúl a zirczi perjeli hivatalból kimaradnak. 1800. október 12-én Ő felsége előtt panaszzolják el helyzetüket. Hangsúlyozzák, hogy a konvent nagyobb része idegen származású; s egyik sem tehet róla, hogy nem magyar vér kering ereiben. Kiemelik azon szolgálatot, melyet a heinrichai rendtagok a magyarországi művelődés terén teljesítettek. Eddig is jutott már magyar ember — igaz, csak egyszer — a zirczi priorságba, s ezentúl is lehet rá kilátás, ha rátermett ember akad.³

Gloger Konstant a kinevező oklevél értelmében jár el, midőn az idegen származású Cristoph Bonaventurát zirczi perjeli hivatalából elmozdítja s helyébe Szabady Lászlót nevezi ki.

Ezen tény nagyon helyén volt, mert Christoph Bonaventurába szívos német természet szorult. Míg a hatalom kezei között volt, keresztülvitte, hogy a novicziátus (próbaév) ne Zirczen, hanem Heinrichauban legyen. Ezzel az volt a célja, hogy a magyarok a rendbelépéstől elidegenedjenek, a magyar elemek meg — német kormányzat alatt — a rend birtokairól kiszoruljanak s németeknek adjanak helyet. Ez utóbbit el is érte, mert a magyar jobbágyok közül sokan Kiliti, Inota és Litér községekbe költöztek. S így már részben megokoltnak látszott, ha a birtokokat német ajkú rendtagok kezelik.⁴

Christophnak nehezére esik a dolog, nem tudja feledni perjeli állását. Azon okoskodik, hogy Zircz kormányát valamikép ismét kezébe keríthesse.

Ismeretes volt előtte, hogy a konventnek német származású tagjai őt ismét szívesen üdvöznék a perjelségben. Ezt a körülményt felhasználja, de ravaszul. Egy-két német érzelmű konventtag tudtával és beleegyezésével, a zirczi konvent összes német eredetű tagjai nevében felség-folyamodványt ír. Ebben azt kéri, hogy Gloger Konstantnak apáti kinevező okiratában az a pont, mely csak magyar származású egyént tűr meg a perjeli hivatalban, veszítse érvényét⁵ és úgy alakuljon át, hogy a hasonló érdeműek közül a magyarnak legyen elsőbbsége.

Midőn a zirczi konvent német tagjai megtudták, hogy Christoph Bonaventura az ő nevökben is benyújtotta kérvényét, rosszul esett nekik ezen csalárd eljárás.

¹ Zirczi apáts. lev.: II. 236.

² U. o.: II. 233.

³ U. o.: I. 172.

⁴ Zirczi apáts. lev.: Zsolnay Dávid 1805. júl. 2-iki fölterjesztése.

⁵ U. o.: II. 386.

A helytartótanács a veszprémi püspököt utasítja, hogy tartson vizsgálatot a zirczi konventben. Bajzáth püspök helyettesére, Zsolnaira, bizza a dolgot. Ez 1800. december 16-án értesíti a zirczi perjelt, hogy a vizsgálat napjául 22-ikét szemelte ki. Felhívja egyúttal, hogy ezen napon mindazon rendtagok Zirczen legyenek, a kik a zirczi apátsághoz tartoznak.¹

A vizsgálat alkalmával még a német származásúak is erősen tiltakoztak Cristoph ellen s követelték, hogy őt, mint a meghasonlás magvának hintőjét, Heinrichauba bellebbezzék.²

A vizsgálat tehát Christoph Bonaventurára végzetes lön. Mert most már nem maradhatott még Előszálláson sem, a hol a perjelségből kibukása után meghuzódott. Hiszen 1802. július 1-én királyi parancs tiltja ki az országból.

Ugyanekkor királyi rendelet hagyja meg, hogy Gloger Konstant a novicziusokat és hittudományhallgatókat bocsássa haza Heinrichauból. Amazok Zirczen töltsék próbaévöket; emezek meg vagy ugyanitt rendi tanárok vezetése alatt, vagy pedig a veszprémi papnevelőben végezzék tanulmányaikat. Az 1772-iki királyi rendelet, mely csak magyar rendtagot ismer el elöljáróként, ezentúl is érvényben marad, azon enyhítéssel, hogy, ha a körülmények épenséggel úgy hozzák magokkal, kivételesen osztrák örökös tartománybeli is választható. A gazdasági ügyeket kizárólag magyar rendtagok kezeljék. Heinrichauba pénzt küldeni nem szabad; de az apátnak, mikor három évenként hivatalos vizsgálatát tartja, utiköltség és tiszteletdíj czímén kétszáz arany, vagy ezer forint jár. A számadásokat a két tanácsos (consultor) minden évben felülvizsgálja. Minthogy a vallásalap évi jövedelme, a visszaállított szerzetes rendek jövedelmeinek elmaradása folytán, nagyon megcsappant, szükségesnek mutatkozik, hogy a zirczi apátság bizonyos évi összeg fizetését magára vállalja. Miért is küldjön ki az apát két rendtagot a tárgyalás megindítására.³

Gloger apát ezen rendelettel mit sem törődik. Marad minden a régiben. Szabady László halála után (1802) zirczi perjellé Zach Tóbiást, alperjellé Coneider Dávidot — a két külföldit — tette. A hittudományhallgatókat meg nem eresztette el Heinrichauból.

Mulasztása azonban, 1803. május 3-iki kelettel, szigorú intézkedést vont maga után. E szerint, ha tizennégy nap alatt sem teljesíti, a mit tőle a rendelet vár, Magyarország határait át nem lépheti s annál kevésbbé tarthatja meg tervbe vett hivatalos vizsgálatát a zirczi konventben.⁴

Gloger még most sem okul. Ekkor a helytartótanács, mivel a zirczi konventről sok panaszt hallott, Zsolnay Dávid veszprémi püspöki általános helyettest (vicarius generalis) küldi ki, hogy Zirczen vizsgálatot tartson.

Zsolnay eljár megbízatásában.

Tapasztalatait, melyek bizony sok kifogásolni valóról tesznek tanúságot, illetékes helyre terjeszti föl. Ennek alapján 1803. augusztus 5-én a helytartótanács Zsolnayt így utasítja: Nyomban menjen Zirczre, a konventnek lobbantsa szemére azon hanyatlást, a melyben él, s fejezze ki az uralkodó részéről is a rosszaló véleményt. Coneider alperjelt hivatalától mozdítsa el, helyébe Bauch Gottfriedet, perjellé meg a győr-szentmártoni születésű Dréta Antalt tegye. Intézkedjék, hogy az elcsapott alperjel azon négy konventtaggal — Resl Márk, Staidler Bonifác, Vogt Placxid és Mitske Cesláv — egyetemben, a kiken már nem fog a szó, mielőbb Heinrichauba térjen.⁵

Gloger a helytartótanács türelmét már egészen kimerítette. Christoph Bonaventurát ugyanis — minden tilalom ellenére — Magyarországból tartotta; Csöke Bernátot külföldi

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 228.

² U. o. : 1800. decz. 22-iki keletű levél.

³ U. o. : I. 184.

⁴ Zirczi apáts. lev. : I. 182.

⁵ U. o. : I. 183.

léte sem mozdította el az előszállási jószágkormányzóságból; s a mi legkülönösebb, vissza akarja hozni azon rendtagokat, kiket Zirczről királyi parancs távolított el.¹

Ily makacskodás méltó büntetést érdemelt. A helytartótanács 1803. december 9-én közli a királyi rendeletet, mely Gloger Konstant apáti joghatóságát a zirczi apátság fölött úgy a lelki, mint az anyagi ügyekben felfüggesztette.²

Gloger nem akar felhagyni zirczi apáti jogaival. 1804. október 13-án igéri, hogy a négy magyar hittudományi hallgatót Zirczre küldi tanulmányaiknak a veszprémi papnevelőben folytatása céljából. Egyúttal oly értelmű tervét is kilátásba helyezi, hogy Coneider Dávid és Vogt Placid rendtagok részére ismét Zirczet tűzi ki tartózkodásuk helyéül.

A helytartótanács, a mint a tervről értesül, első részét helyesli, de erősen tiltakozik azon két rendtag visszatétele ellen, kiknek felsőbb rendeletre kellett Zirczről távozniok.³

E közben a zirczi perjel és konvent 1804. január 23-án a vallásalapba 18,230 frt 24 krt ajánl meg. Kikötik azonban, hogy azon esetre, ha a rend gimnáziumokat venne át, a megfelelő költséget ezen összegből levonják. Ő felsége ezen ajánlatért meleg köszönetét fejezi ki.⁴

A német konventtagok nem szívesen vették Gloger Konstant apáti jogainak felfüggesztését. Már kezdettől kancsal szemekkel nézték az új magyar perjelt, Dréta Antalt, önálló működésében a zirczi konvent élén. Visszavágytak a heinrichaui apát uralma alá. Miért is négyen — Csöke Bernát, Mann Alberik, Kunert József és Zimmermann Péter — Ő felségéhez folyamodnak Gloger Konstant apáti jogainak fölélesztéseért.⁵

A konvent magyar tagjai meg a történeti jog alapján a zirczi apátság teljes önállósítását kérvényezik 1806. december 26-án. Kérelmüket így okolják meg: Zircz a középkorban önálló apátság volt. Miksa király 1575-ben nyolczezer magyar forintért zálogosította el Thúry Benedek és György testvéreknek. Ujfalusy Márton lilienfeldi apát ezen összeget a Thúry-családnak lefizette, midőn Zircz apátjává lőn. A mint meg Zirczet a lilienfeldi apátság Heinrichau kezére adta, ez harminczegyezer forintot fizetett érte. Mivel azonban már Miksa király kikötötte, hogy a zálogösszeg lefizetése esetén a zirczi apátság visszakapja birtokait, kétségtelen, hogy ezen föltétel Heinrichaura is érvényes. S így az elválasztásnak jogi akadályja nincs. Sőt vannak jogi és egyéb szempontok, a melyek támogatják.⁶

Zirczet ugyanis magyarok számára alapították, álljon tehát most is magyar ember az élén. A hazai törvények az idegeneket eltiltják a magyar javadalmak birtoklásától. Külföldi főpapok a jövődelmet a hazából kiviszik s a hazai rendeleteknek és törvényeknek nem engedelmeskednek. Egyetértés, béke és szeretet csak az elválasztás után lehet állandó.

Hogy az elválasztás megtörténhessék, első feladat azon tőkének pontos kimutatása, melyet Heinrichau a zirczi apátságra költött.⁷

Gloger Konstant háromszázezer frtról beszél; a zirczi konvent azonban a harminczegyezer betudásával, nyolczvanhétezer forintot ajánl meg.⁸

Zircz új perjelét, a magyar származású Dréta Antalt — Pázmándy Horváth Endre lelkes maecenását — 1804. december 28-án fennen dicséri Zsolnay Dávid. Lelketele készséggel; egész egyéniségét hazafias hűség és lojalitás jellemzi. Már is hozzáfogott szerzetes családjának új életre keltéséhez. Számos új növendéket vett föl s ezeket Zirczen neveli. Hittudomány-hallgató növendékeit a veszprémi papnevelő tanfolyamaira küldi. A zirczi kolostor kibővítését komolyan tervezi. A konventből a fegyelmetlenség eltűnt, a tagokat testvéries érzület fűzi

¹ Zirczi apáts. lev.: I. 173.

² U. o.: I. 180.

³ U. o.: I. 179.

⁴ U. o.: 1804. márcz. 16-iki kel. lev.

⁵ Zirczi apáts. lev.: II. 243.

⁶ U. o.: II. 218, 238.

⁷ U. o.: II. 222.

⁸ U. o.: II. 218.

egymáshoz. Csöke Bernát mint külföldi, az előszállási jószágkormányzóságból kibukott, s így többé nincs alkalma a jövődelemnek Heinrichauba küldésére.

Gloger Konstant nem akarta elismerni Dréta zirczi perjelségét s még csak levelezésbe sem ereszkedett vele. Időközben mindent elkövet, hogy apáti jogát Zircz fölött visszaszerezze.

Zsolnay Dávid azonban egész erélylyel szembeszáll ezen törekvéssel. Alaposan kifejti, hogy, ha Gloger célta ér, Zircz ismét szomorú viszonyok közé jut. Miért is még megszorítással sem ajánlja a heinrichai uralom ismétlődését. Szerinte leghelyesebb volna, ha Zirczet Heinrichautól, harminczegyezer forint lefizetése után, egyszer s mindenkorra elszakítanák; mert, míg a régi viszony fennmarad, nem lehet kilátás, hogy a béke, a rend és a szerzetes fegyelem Zirczen állandó lesz.¹

A közel jövő igazat adott Zsolnaynak. A zirczi konvent német tagjai ugyanis, 1808. márczius 12-én, az uralkodó előtt panaszt emelnek Dréta Antal perjel ellen. Arról vádolják, hogy ellenök bosszút forral. Lelkében nemzeti gyűlöletet ápol s tetteinek ez ad irányt. Napról-napra méltánytalan és igazságtalan bánásmódban részesülnek. Kunert József még azt is felemlíti, hogy Nádasdy Ferencz gróf jószágairól, a hol (Nána) eddig a lelkeszi teendőket végezte, csupa bosszúból egyszerűen visszahívta.²

Maga Ő felsége is belátta, hogy a zirczi apátság viszonyain változtatni kell. Miért is 1809. márczius 17-iki kelettel elrendelte, hogy ha a zirczi apátság csakugyan zálogbirtokként jutott Heinrichau kezére, nyomban meg kell tenni a lépéseket az elválasztásra. E célból még Gloger Konstantnak is visszaadta apáti jogai gyakorlását azon megbízás kíséretében, hogy akár személyesen, akár megbízott útján tüntesse fel a helytartótanács előtt, mily összeget költött Heinrichau a zirczi apátságra. A hivatalos kimutatás napjaul 1809. április 18-ikát szemelték ki. A közbejött francia háború azonban a feleket megakadályozta a megjelenésben. Végre újabb határidőként 1810. május 1-ét tűzték ki.

Zircz perjele, Dréta, a szükséges okiratokkal megjelent, a heinrichai apátságot azonban senki sem képviselte. A kiküldött egyházi bizottság erre ügyet sem vet, hanem megindítja a tárgyalást.

A zirczi perjel előáll s okiratos bizonyítékokkal mutatja ki, hogy Heinrichau a zirczi apátságot zálogbirtokként kapta s tulajdonjoga azon pillanatban vész el, a mint Zircz a harminczegyezer forint zálogösszeget lefizeti. Előmutat ezután egy 1750-ben kelt kimutatást, melyet a zirczi konvent nevében három sziléziai rendtag írt alá. Ebből az olvasható ki, hogy az elmúlt félszázad alatt a heinrichai apátság ötvenhatezerkétszáz forintot költött a zirczi apátságra.

A bizottság most távozásra szólítja föl a zirczi perjelt s hozzátog a kérdés vitatásához. Határozatilag kimondja, hogy Zirczet a heinrichai apátság kezében zálogbirtoknak kell tekinteni; s így a pénzbeli kiegyenlítés után a teljes szétválasztás megtörténhetik. A befektetett összeget megállapítani szerfölött nehéz. De nem is szükséges. Mert a heinrichai apátság, midőn Zirczet átvette, a visszatérítés kötelezettségét csak a harminczegyezer forintra kötötte ki. S ezen intézkedést annál jogosabbnak tartja, mert a heinrichai apátság, az általa betelepített sziléziai jobbágyok munkája révén, a befektetett tőkét bizonyára kamatostul visszaszerezte. A mint csakugyan tényleges bizonyítékok vannak, hogy Zirczről Heinrichauba vándorolt ki pénz. Szóval a zirczi apátság jogilag csak a harminczegyezer forint lefizetésére köteles. Királyi kegyelem útján azonban még azon összeg bizonyos hányada is szóba jöhet, melyet Zircz Gloger Konstant apáti jogainak felfüggesztése óta jövedelmezett.³

¹ Zirczi apáts. lev. : I. 173.

² U. o. : II. 243.

³ Zirczi apáts. lev. : II. 240.

Dréta még ezen határozat után is hajlandó volt a beruházás címén ötvenhatezerkétszáz forint lefizetésére.¹

A helytartótanács 1811. július 9-én közli Dréta Antallal a legfelsőbb rendelkezést a váltságösszegre nézve. E szerint a zirczi apátság a nyolczvanhétézerkétszáz forintot a magyar kir. kamara pénztárába fizeti.² Mert a háromlásra (caducitas) vonatkozó hazai törvények értelmében az eltörölt külföldi szerzetes rendek jószágai a kincstár tulajdonába mennek át. A heinrichau apátságot pedig 1810-ben eltörölték. S így azon váltságösszeg, mely Heinrichaut illetné meg, jövőben a kamarai pénztárba folyik.³ A lefizetés ideje az 1811—1816-ig terjedő évekre esik.⁴

A mint Gloger Konstant apáti jogainak gyakorlatába lépett, Coneider Dávid is minden követ megmozdított, hogy Zirczre visszatérhessen. Ez irányú kérelmét Ő felsége előtt, 1810. szeptember 14-én, így okolja meg: Születésére nézve — mondja — magyar, s mivel már hatvanadik életévét tiporja, nyugalom után vágyakozik, de ezt Zirczen szeretné leélni. Midőn Zirczet el kellett hagynia, a negyvenezer forintot tartalmazó pénztárt minden hiány nélkül adta át.⁵

Az uralkodó 1811. márczius 12-én megadja neki az engedélyt a visszatérésre.⁶

Gloger alig kapta vissza apáti jogait, 1810. szeptember 8-án már súlyos vádak emel Dréta Antal prior kormányzása ellen. Elsorolja, hogy Zirczen a fegyelem eltűnt, az apátság jószágait elpazarolják s szerzetes életről szó sincs. Oly tartalmú királyi rendelet kiadását sürgeti, mely kinyilvánítsa, hogy apáti jogait *teljesen* gyakorolhatja.

A helytartótanács azonban ezen kérelmet elutasítja, mert Dréta perjelsége ellen eddig semmi panasz sem merült föl; sőt alatta a szerzetes fegyelem a konventben és a rend a gazdaságban helyreállt.⁷

Dréta teljesen átérezte Zircz függetlenítésének jelentőségét. Tanuskodnak erről ezen sorok, melyeket Veszprém vármegye alispánjához 1807. szeptember 22-én írt: «Valamint nagy vigasztalással vettem, úgy hálaadatlannak tartanám magamat, ha ezen ritka és példás, hozzám és egyéb magyar szerzetes társaimhoz viseltető hajlandóságot minden illendő köszönettel nem viszontagolnám, a mint valóban azt, még élünk, emlékezetünkben mindenkör fönt fogjuk tartani; szerencséseknek vélvén magunkat, hogy oly hazafiak közt lakhatunk, a kik a magok boldogságát a mienkével össze kapcsolják». . . . «Arra való nézvést a jó szándékért örökös hálaadással leszek».⁸

Gloger Konstant a heinrichau apátság eltörlése (1810) után azon buzgólkodott, hogy a heinrichau konvent tagjai — ha nekik tetszik — a zirczi konventbe léphessenek át. A helytartótanács azonban elutasítólag válaszolt kérésére.⁹

Nehogy az apát a Zircz ügyeit intéző perjellel, Drétával, összeütközésbe jöjjön, a helytartótanács ez utóbbit figyelmeztette, hogy ha Gloger Konstant Zirczre érkezik és intézkedni akar, rögtön tudósítsa Zsolnay Dávidot.¹⁰

E közben a pilis-pásztói apáti szék megüresedett. Pilist és Pásztót a wellehrádi apátság (Morvaorsz.) támasztotta föl halottaiból. Pásztó 1702. november 6-án, Pilis 1712. október 5-én egyesült Wellehráddal.¹¹ De midőn II. József császár ezen utóbbit 1784. július 16-án eltörli,¹² kettős magyar apátságunk önállósul. De csak rövid időre; mert 1787. szeptember 16-án — habár az egri gimnáziumban a jezsuiták eltörlése óta a pilis-pásztói cziszterciek tanítottak —

¹ Zirczi apáts. lev.: II. 242.

² U. o.: A helyt. tan. 16.446. sz. levele.

³ U. o.: A helyt. tan. 5715. sz. levele.

⁴ U. o.: A helyt. tan. 17.308. sz. levele.

⁵ U. o.: II. 235.

⁶ U. o.: III. 361.

⁷ Zirczi apáts. lev.: II. 239.

⁸ U. o.: II. 224.

⁹ U. o.: A helytartó tanács 5715. sz. levele.

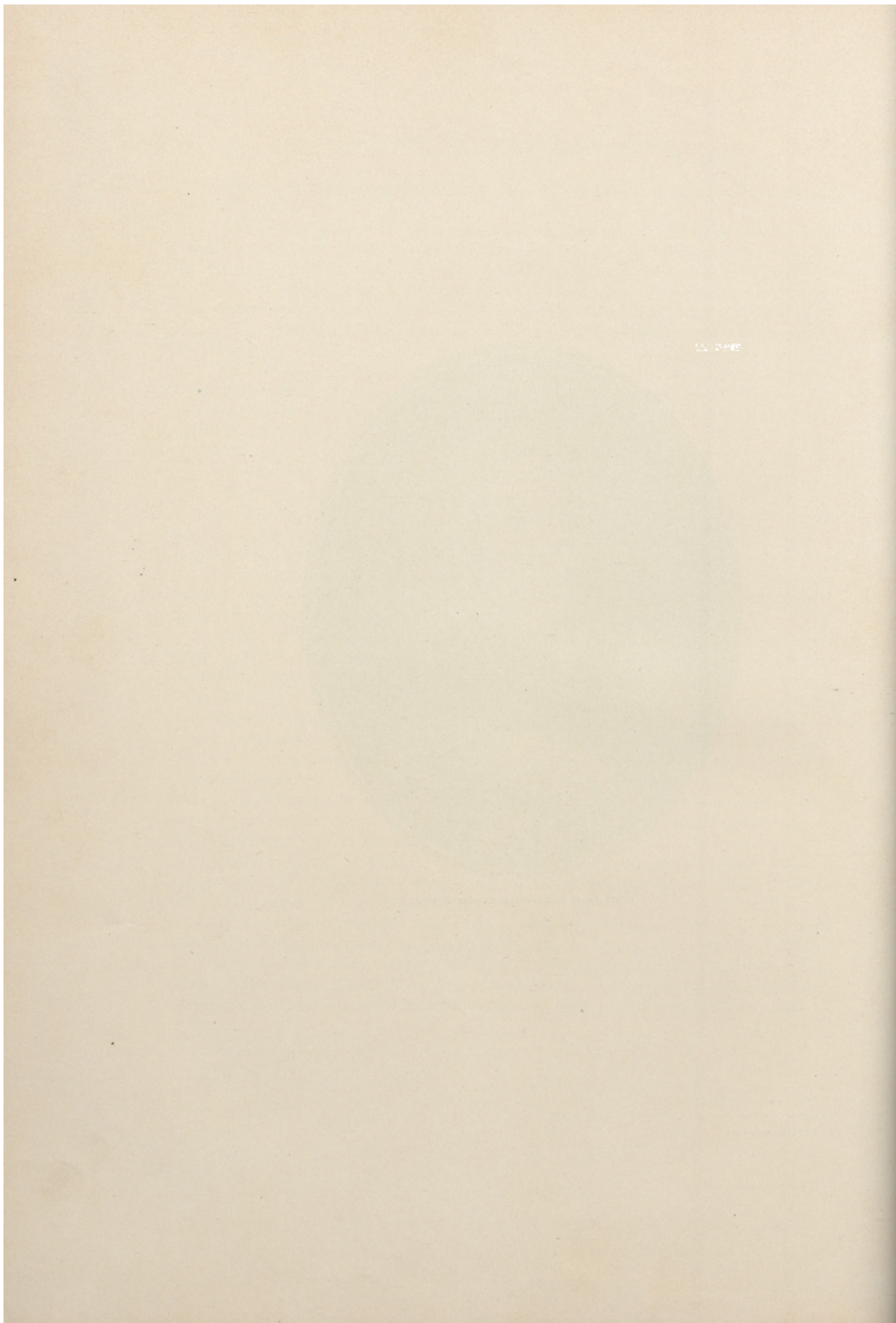
¹⁰ U. o.: 8253. helyt. tanácsi szám.

¹¹ Békési R.: A pilisi apáts. tört. II. 106. l.

¹² Ugyanaz: U. o. 130. l.

DRÉTA ANTAL ZIRCZI, PILISI ÉS PÁSZTÓI APÁT.

II. József kitörli őket az élők sorából.¹ De I. Ferencz király az apátságot visszaállítja s élére 1802. június 25-én Schumann Theofilt állítja.² Ez a csatatéren megsebesültek ápolása közben hazafias buzgalmának esik áldozatul 1809. november 16-án.³ Ekkor az egri konvent Dréta Antal zirczi perjelt választja meg pilis-pásztói apátnak. I. Ferencz király a kinevező oklevelet 1812. szeptember 4-én írja alá.⁴

A zirczi konvent most közértelemmel fordul Ő felségéhez, hogy állítson élére oly férfiút, ki teljes hatalmi körrel kezében az apátnak igazi helyettese legyen. Ekkor szemeli ki a királyi bizalom Pilis és Pásztó apátját, Dréta Antalt, Zircz kormányzóperjeli méltóságára. Ezen tény, 1812. szeptember 29-én, első lépés volt a hármasság egyesítésére. Sőt Dréta már ekkor felszólítást kapott, terjeszsze be azon módozatot, a mely szerint az egyesítés tényleg keresztülvihető.⁵

E pillanat óta Dréta nagy óvatossággal készítgeti az utat Zircz, Pilis és Pásztó egyesítéséhez. Célja elérésében szívesen közremunkált vele Fischer István báró egri érsek. A terv valósulásának azonban hatalmas akadály volt útjában, — Gloger Konstant zirczi apát még élt. E szerencsétlen embernek élete alkonyán szomorú napokat kellett átszenvednie. Színről-színre látta, mint ereszkednek meg a szálak, melyek Zirczet Heinrichauhoz fűzték. Hallotta azon toll perczenését, mely a többi kolostorral egyetemben anyaapátságának, Heinrichaunak, is halálos ítéletét írta alá (1810). Elveszíté otthonát, Patschkovban huzódott meg és ette a számkivetés keserű kenyerét. Itt érte utól 1814. június 18-án a halál, melyet szívesen fogadott, mert földi kínjaitól váltotta meg.⁶

Most már mi sincs többé az egyesítés útjában. Az eszme megérett, meg is kellett testesülnie.

Dréta Antal Ő felségéhez fordul s kéri, nevezze ki zirczi apáttá is. Folyamodását azzal okolja meg, hogy Pilis-Pásztó Zirczczel már úgy is egy kézbe került, midőn őt pilis-pásztói apát létére Zircz kormányzóperjelségével is megbízta.

I. Ferencz király teljesítette kérelmét. A testvériségre lépett hármasság — Zircz, Pilis és Pásztó — élére 1814. augusztus 19-én Dréta Antalt állítja.⁷

¹ Békefi R.: A pilisi apáts. tört. 236. l.

² Ugyanaz: U. o. 241. l.

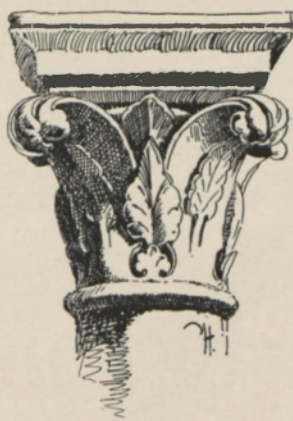
³ Ugyanaz: U. o. 242. l.

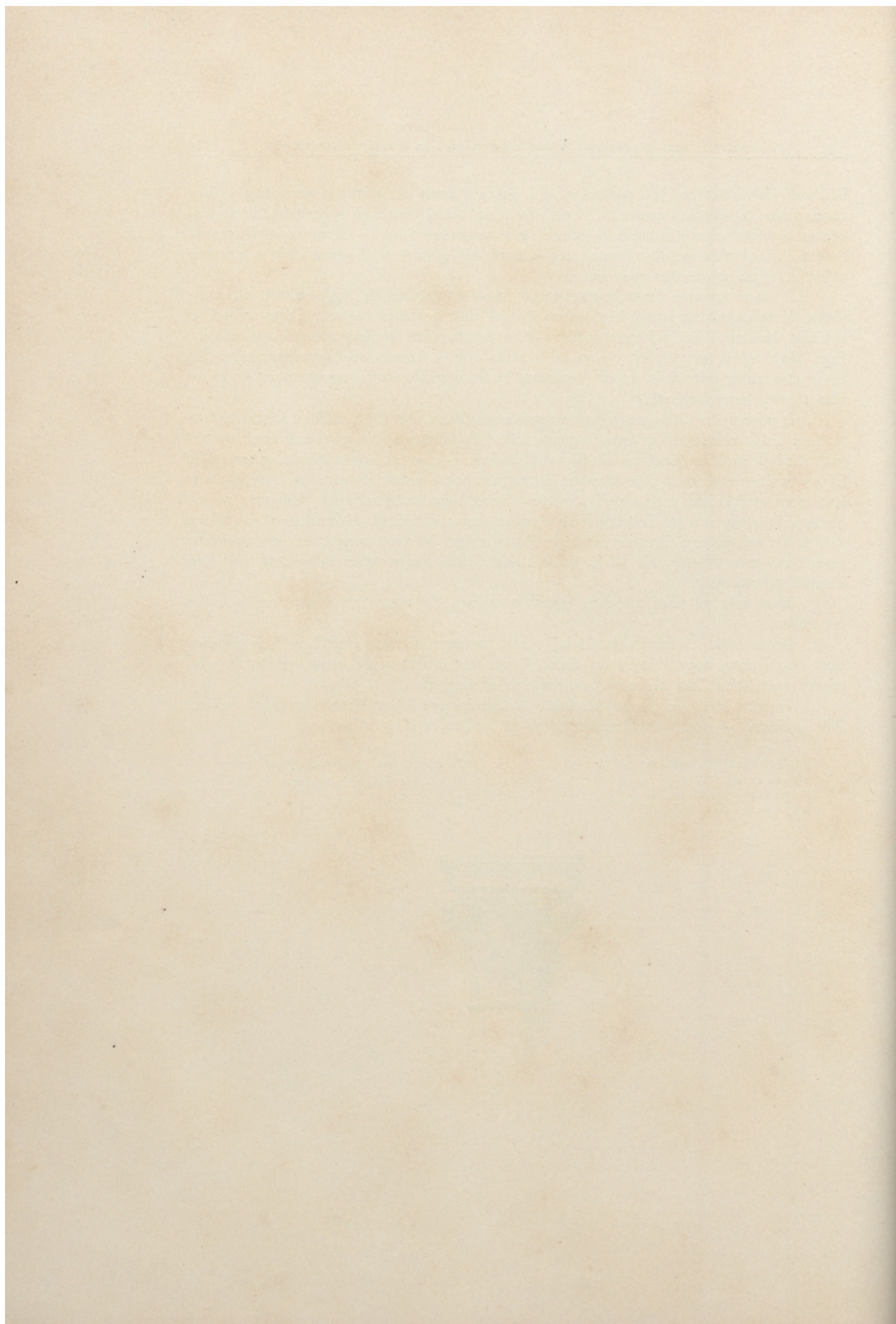
⁴ Ugyanaz: U. o. 242. l.

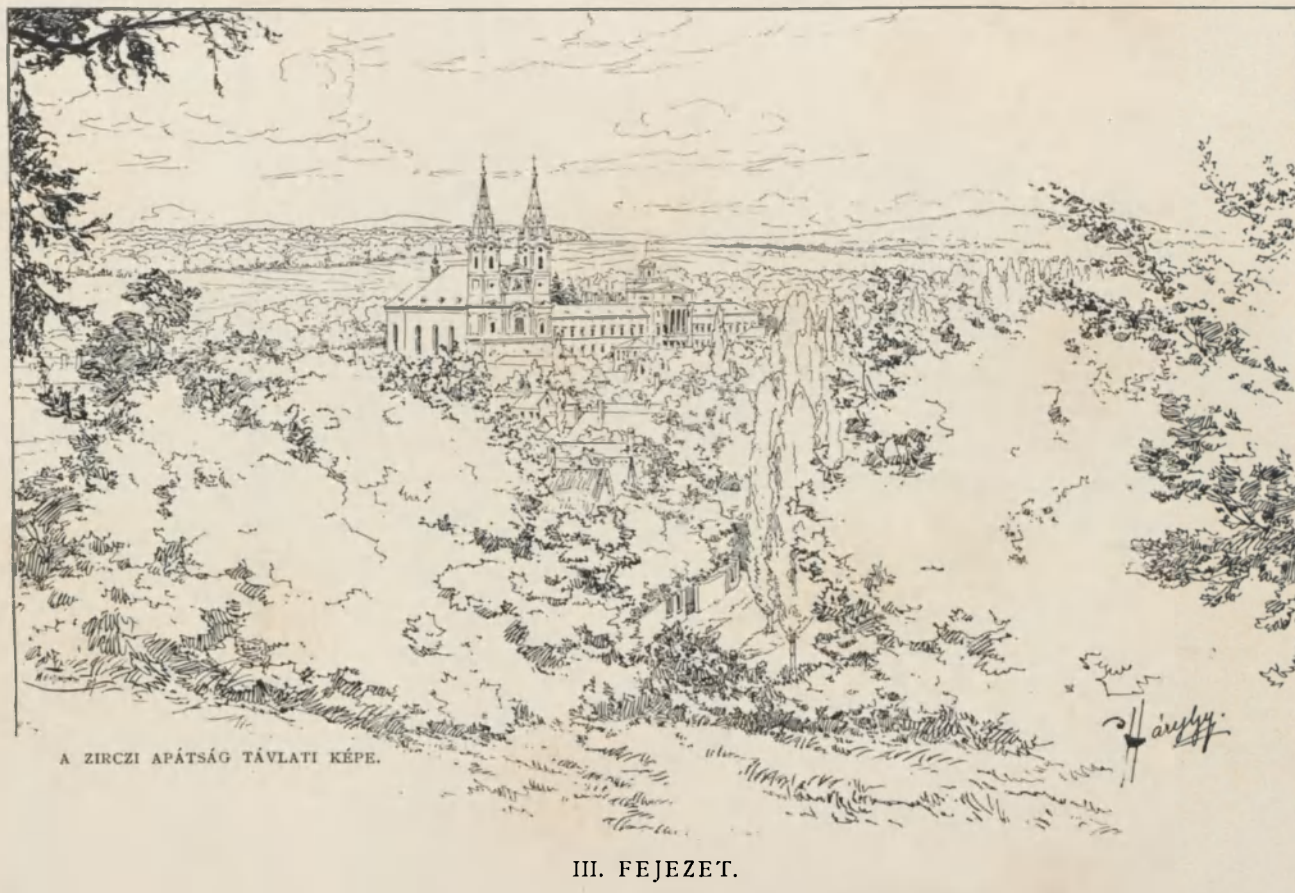
⁵ Zirczi apáts. lev. : A helyt. 23.778. sz. levele.

⁶ U. o. : 1814. aug. 19-iki kel. lev.

⁷ U. o. : II. 302.

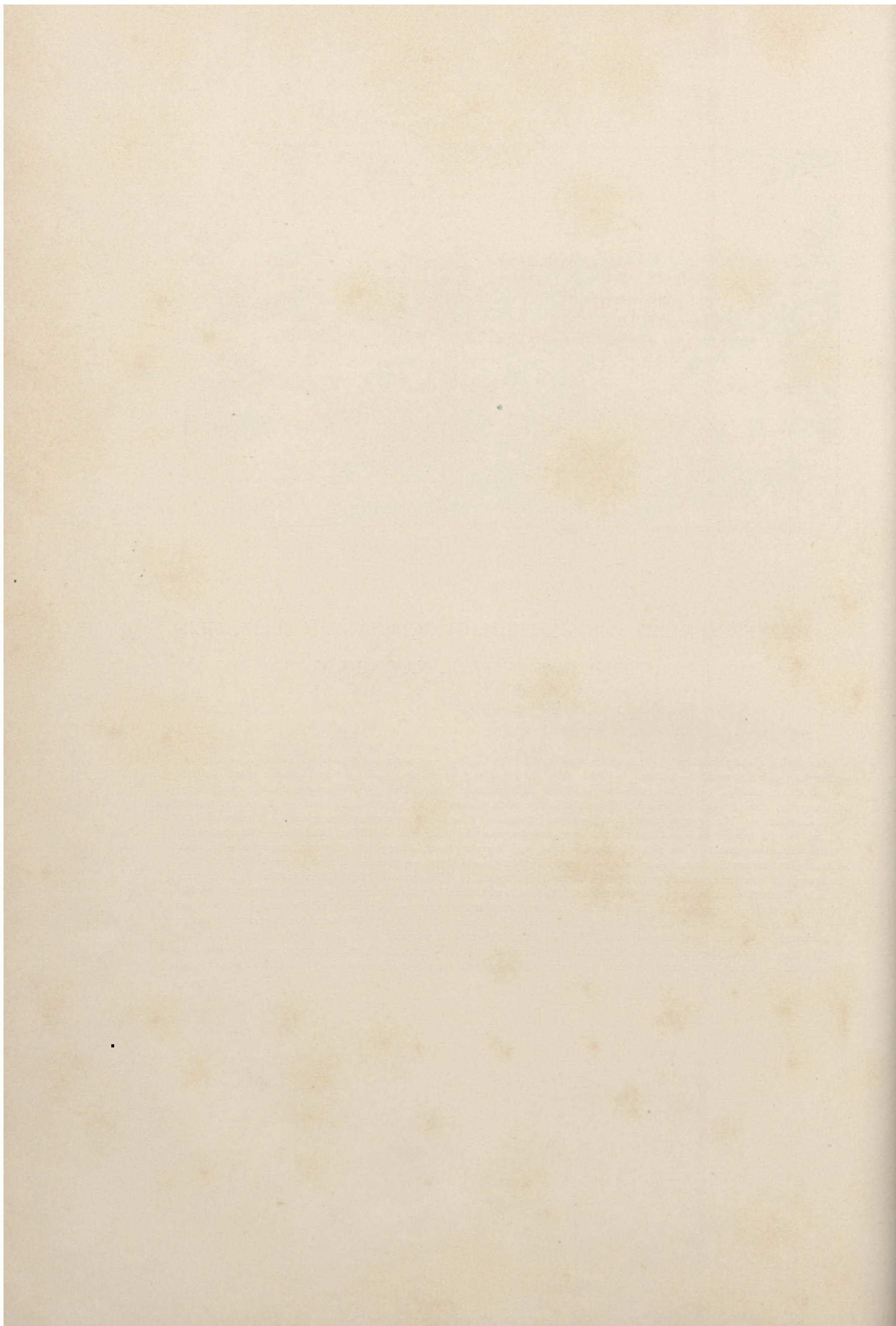
A ZIRCZI APÁTSÁG TÁVLATI KÉPE.

III. FEJEZET.

A CZISZTERCZI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN ZIRCZ, PILIS ÉS PÁSZTÓ EGYESÍTÉSÉTŐL NAPJAINKIG.

(1814—1896.)

A szerzetesek a középiskolákban. — Rainer főherczeg a zirczi rendtagokról. — A szekszárdi gimnázium felajánlása. — A székesfehérvári és pécsi gimnázium átvétele. — Dréta apát alatt az anyagi viszonyok rosszak. — Viszálykodás e miatt. — Dréta a tudományt pártolja. — Dréta jellemzése. — Villax apát gazdasági intézkedései. — Villax nagyszabású építkezései. — A veszprémi elemi iskola s gimnáziumi első osztály. — A pécsi liceum és jogi akadémia tanszékei. — A szerzetes tanárok tanárvizsgálata. — Villax alatt a rendtagok tudományos képzése. — Villax mint a tudomány Maecenása. — A cziszterczi rend és az 1848-iki események. — A czisztercziek reformálására irányuló törekvések. — Villax jellemzése. — Rezutsek Antal kormányzatának iránya. — Az 1861-iki nagykáptalan. — A kormánytanács, a nagy- és kiskáptalan szervezése. — A zirczi hittudományi intézet felállítása és szervezete. — Tanári vizsgálat és tanárképzés. — Rezutsek a tagok kiképzése és gimnáziumai színvonalának emelése ügyében sokat áldoz. — Rezutsek építkezései. — A czisztercziek Pálffy Mórícz korában és a kiegyezés után. — Rezutsek és a népoktatás. — Rezutsek gazdálkodása, szentgotthárdi apáttá kinevezése. — Kormányzatának és egyéniségének jelleme. — Supka Jeromos nagykáptalant tart. — A rend mai szervezete. — A novíciusok, gimnáziumi, hittudományi és tanárjelölt növendékek helyzete, nevelése és kiképzése. — A budapesti hittudományi és tanárképző intézet felállítása és jelentősége. — A rendi gimnáziumok növendékei. — Az apát jogköre és feladata. — A zirczi perjel, alperjel és a többi elöljárók. — A zirczi konvent, a gazdasági tanács és a kormánytanács. — Zircz mint rendi középpont. — A Mária-kultusz a rendben. — A megholtak iránti kegyelet. — Supka kormányzatának tényei. — Jellemzése. — Vajda Ödön apát alkotásai.

A ZIRCZI TÓ.

hármás apátság életében 1814-gyel új világ köszönt be. A ciszterci rendtagok előtt ekkor nyílik meg egész szélteben a tér, melynek munkálására őket a nemzet és haza érdeke szólította.

I. Ferencz király megrémült a francia forradalom túlzásaitól. Egész Európát harczra szólítja azon eszmék ellen, melyek elfajulásukban vértócsát hagytak magok után. Szemeit meg ráveti a szerzetes rendekre; mert bennök ismeri föl azon munkásokat, a kik a jövő nemzedéket, a vallás-erkölcsi eszmék hatása alatt, az élet békés polgáiraivá nevelik.

Már az egri gimnáziumot ily megokolással adja át 1802. június 25-én a pilis-pásztói cisztercieknek: «mert az isteni tisztelet emeléséről és az ifjúságnak helyes irányú nevelése-
s oktatásáról akarunk gondoskodni.»¹

Midőn az ország kormánya hivatott nevelőket és tanügyi férfiakat keresett, kéznél találta a zirczi cisztercieket is. Felsőbb helyen nagyon jó nevelők voltak. S ezt meg is érdemelték. Rainer királyi herczeg 1810-iki utazása közben Zirczen személyesen győződött meg képzettségök-
s jámbor életükről. Naplója alapján megtudjuk, hogy «lényegesen különböző képet² mutatott föl a zirczi apátság. Vezetője, Dréta Antal prior gondoskodása mellett a papok kitünő oktatásban részesültek és műveltség és erkölcsösség dolgában a többi apátság papsága fölé emelkedtek, a melynél a dolog, e részben, nagyon gyöngye lábon áll Az egyházi képzés érdekében mit sem óhajt hobbban a főherczeg, minthogy az a terv³ sikerüljön és Dréta prior a zirczi apáti méltóságot elnyerje, hogy minden befolyástól menten élhessen szép czélzatai keresztülvitelének».⁴

¹ Hártvára írt eredetije a ciszterciek egri levéltárában.

² Előzőleg a pannonthalmi szentmártoni apátságban szerzett tapasztalatait írja le.

³ A zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítését érti.

⁴ Wertheimer Ede: Rainer főherczeg magyarországi utazása 1810-ben. (Budapesti Szemle 1894. 222. l.)

Az intéző körök figyelmét tehát érdemességöikkel vonták magukra. A mint a benedek-rendűek visszaállításuk alkalmával (1802) a székesfehérvári és pécsi gimnázium átvételére nem vállalkoztak, a bizalom egyenesen a zirczi apátság tagjai felé irányult.

A dolog fontosságához mérten a tárgyalás hosszabbra nyúlt. Már ennek folyama alatt, 1810-ben, Tolna vármegye is megtisztelte kitüntető bizalmával a cziszterczi rendet, midőn a tervezett székszárdi gimnázium vezetésére a zirczi apátság tagjait hívta meg. Dréta Antal 1810. július 3-án a hálás és hazafias érzület hangján válaszol. Kiemeli, hogy első és fő gondját a hazafias érdekek s a közjó szolgálata képezi. Egész lélekkel rajta van, hogy az ifjúság helyes irányú nevelést kapjon, mert a nemzet java ettől függ. S bár majdnem egészen megérezt már a terv, mely a székesfehérvári és pécsi gimnázium ellátását s fentartását a zirczi apátságra ruházza, mégis reményt nyújt, hogy a rend tagjaiból Székszárdra is juttat, ha Tolna vármegye a magasztos célnak megfelelőleg áldoz.¹

Székszárd azonban nem kapott gimnáziumot, s így tanerőkre sem lett szüksége.

Ez alatt a székesfehérvári és pécsi gimnázium ügyével dűlőre jutottak. A helytartó-tanácsnak 1813. február 9-iki jelentése szerint² Ő felsége elfogadta, hogy a zirczi apátság a székesfehérvári és pécsi gimnáziumok ellátását és főtartását magára vállalja.

Magán úton már előbb is kiszivárgott ezen felsőbb rendelkezés híre. Pécs városa örömmel veszi tudomásul s bizalommal fogadja kebelébe a czisztercieket. Sőt már 1812. márczius 2-ikén arra kéri Ő felségét, bizza ezen rendre a bölcséleti és jogi tanfolyamokat is.³ A helytartótanács már ápril 14-ikén közli Zircz perjelével Pécs város óhaját s megkérdi egyúttal, hajlandó volna-e a megtisztelő ajánlatot elfogadni?⁴

Dréta mélyrelátó ember volt. Rendje feladatának a nevelés s közoktatás terére irányítását életbiztosító eszközül ismerte föl. Hódoló készséggel siet megköszönni az uralkodó kegyét, mely a székesfehérvári és pécsi gimnázium nevelve-oktató működését szerzetes fiainak kezeibe teszi le.⁵ Az 1813/14-ik iskolaévre Székesfehérvárra hat tanárt egy igazgatóval ígér meg; a pécsi gimnázium ellátását rendi tanerővel azonban csak 1814/15-re helyezi kilátásba.⁶ A két gimnázium átvállalása fejében azonban kéri, hogy a vallásalapba évenként esedékes 18.230 forint fizetésének kötelezettsége teljesen szűnjék meg.⁷ Ez azonban csak részben sikerült.

Dréta ezenkívül a veszprémi iskolákat is főtartotta rendi költséggel.

A pilis-pásztói apátságok egyesítése a zirczivel ez utóbbit erős próbaköre tette. A zirczi apátságra ugyanis már előbb is elég teher nehezedett. E pillanat óta meg a szerény jövedelmű kettős apátság (pilis-pásztói) kötelezettségének is meg kellett felelnie. Hozzájárult még, hogy Pásztón a tűzvész, a kolostor és a gazdasági épületek elhamvasztásával, mintegy ötvenezer forintnyi kárt okozott.

E mellett a tagok úgy vették észre, hogy apátjok a birtokkezelésben könnyelműen jár el. A rendnek veszprémi és pápai házát eladta; Pásztót, alig egy-két rendtag tudtával, tizenkét évre bérbeadta; ugyanígy tett egy másik jószággal tizenöt évre szőlőlag, sőt ezen a címen huszezer ezüst forintot előre fölvelt; itt-ott adósságot csinált; a termés egy részét előre s csekély áron eladta; szóval úgy járt el, mintha a rend összes vagyonát saját személye céljaira kapta volna.

¹ Zirczi apáts. lev.: 1810. júl. 3-iki kel. lev.

² U. o.: A helytart. tan. 1813. febr. 9-iki jelentése.

³ U. o.: 1812. márcz. 2-iki kel. lev.

⁴ U. o.: 1812. ápr. 14-iki lev.

⁵ «Gratias agit: quod gymnasia duo Albae Regiae et Quinque Ecclesiis stabiliter providenda et peculiari clementia sua sacratissima maiestas nobis concedere, hacque ratione

ordinem nostrum in patria tanto magis stabilire dignata sit, provocando per hoc omnem fidelitatem ac possibilem conatum nostrum, ut altissimae expectationi atque publici desiderii omnimode respondere connitmur». (Zirczi apátság levéltára 1813. márcz. 22-iki lev.).

⁶ Zirczi apáts. lev.: 1813. márcz. 22-iki lev.

⁷ U. o.: 1813. márcz. 22-iki lev.

A székesfehérvári rendház tagjai a székesfehérvári püspöknél ily panaszt emeltek: Az apát önkényesen intézkedik; senkit sem kérdez meg, tanácsot még az öregektől sem kér. A jószágot sajátjának vallja s fönnen hirdeti, hogy azt cselekszik vele, a mit akar. Csákánt tizenkét, Mélykutat tizenöt évre bérbeadta s bérletösszeg címén hatvanezer ezüst forintot vett föl. A bevétel- s kiadásról egész kormánya alatt egyszer sem számolt. A rendet oly szorult anyagi helyzetbe sodorta, hogy a tagok már második éve ruhát sem kaptak. A rendi ügyeket hanyagul vezeti. Az okiratok oly mostoha sorsban részesülnek, hogy még egyesek rendbelépésének s fogadalomtételének ideje körül is kétség forog fönn.¹

Rá egyhétre (szeptember 7-én) meg így rajzolják helyzeteket: «Ime már két nyár elmulik és legtöbben közülünk semmi ruhát nem kapván, egy-két forintjokat arra fordítani ily nemes fundatio mellett kényszerítették. Az idei reverendáinkat a fehér ruhánkkal együtt, ámbátor több ízben kértük, mindedig kiadni megtagadta; sőt felszentelt papjait, kik magokét kérték, a legnagyobb becstelenséggel illette».

A rend e súlyos helyzetben tiszteletre méltóan viselkedett. A tagok érezték, hogy a hallgatás szerzetők elleni bűn volna. Tömörülnek s szerzetesekhez illő hódolattal terjesztik apátjuk elé óhajaikat. Eljárásukat a székesfehérvári tagok így okolják meg: «Mi tehát, hogy magunkat és szeretett szerzetünket a kigázolhatatlan veszedelembé ne merítsük és az efféle eseteknek gyászos következeitől megmenekedjünk, törvényeinknek lelke szerint következendő intézeteket tenni kívánunk».

Első sorban is nagykáptalant, vagyis a rend összes tagjainak tanácskozását sürgetik, hogy itt azután hat dékánt válasszanak. Az apát ezentúl egyes kormányzati tényeiben s főleg a személyi elhelyezésben a hat dékán tanácsával éljen. A rend anyagi ügyeit a dékánok kezeljék és sáfárkodásukról a rendnek évenként számoljanak, s viszont az apát számadásait ők vizsgálják át. S hogy már egyszer mindenki tiszta képet tudjon magának alkotni a rend anyagi helyzetéről, tárja föl az apát tartózkodás nélkül, mennyi adóssága van a rendnek.

Kérelmök felsorolása után, a meggyőződés igazi erejével imigyen fordulnak szerzeti fejközhöz: «Ez minden okosan gondolkodó, szerzetét szerető s annak virágzását látni és fentartani kívánó szerzetes társainknak akaratja, melyet ha főtisztelendő Apát úr csendesén, capitulariter a legelső alkalmatossággal nem teljesítene, vagy teljesíteni nem akarna, a mi lelkiismeretünk és elkeseredett szívünk kényszerít, hogy igaz ügyünkkel a felsőbb hatalom eleibe alázatosan folyamodjunk».²

A válságos helyzetben 1821. január 4-én megszólal a zirczi konvent is. Mély meg-szomorodással említi föl, hogy az apát tetteiben nem a béke és igazság, hanem a bosszú érzelme tükröződik vissza. Hangsúlyozza, hogy a káptalani határozatokat tartsa meg; az életben ne hánytorgassa, hogy minden birtoknak és jövődelemnek föltétlen ura; a számadásokat terjeszsze évenként az erre megválasztott tagok elé; a rendtagok hírnevét idegenek előtt ne kisebbítse; a karban jó példaadás végett legalább néhanapján jelenjék meg; szeressen minden rendtagot, ellenszenv vagy előítélet egyikkel szemben se vezérelje; ne legyen arczkifejezésében marczona, lelkületében tépelődő, tanácsában elfogult s kormányzatában zsarnok.³

Dréta, úgy látszik, hallgatással akar kitérni a kérdés megoldása elől. A zirczi konvent azonban már 1821. január 17-én kijelenti, hogy kénytelen-kelletlen bár, de ügyét felsőbb hatóság, a veszprémi püspök elé viszi.

Kurbély György veszprémi püspök, 1821. márczius 27-én, Villax Ferdinánd zirczi perjel előtt fejtegeti, hogy az apát és a konvent közötti meghasonlás okát a káptalan intézményében

¹ Zirczi apáts. lev.: 1820. szept. 1. kel. lev.

³ Zirczi apáts. lev.: II. 416.

² U. o.: II. 410.

keresi. Mert ez oly jogokat ragadt magához, melyek az apátot illetik meg. A bajon úgy lehet és kell segíteni, hogy az apátnak is, meg a konventnek is meg kell adnia a magáét.¹ Vagyis a püspök a káptalan semmisnek nyilvánítja; s ennek pótlásául az elöljárók és az idősbek megkérdezését írja elő.²

A zirczi konvent 1821. május 2-án fejt ki álláspontját. Szemére veti Drétának, hogy az apátság birtokait kezdettől fogva rosszul kezelte; a jövedelmeket saját egyéni céljaira fordította; költségeiről soha senkinek nem számolt; a rendtagokkal zsarnokul bánt s minden volt inkább, csak az nem, a minek állásánál fogva szólítják. Miért is — folytatja a konvent — neki, mint a rend vagyona elfecsérlőjének ellenállunk s a birtokok és jövedelmek kezelését mindaddig, míg felsőbb intézkedés nem történik, azon konventtagokra bizzuk, kiknek kijelölésébe a megyés püspök is beleegyezett.³

Dréta két úton remélte a szabadulást a nehéz helyzetből. Ismételten kérte Ő felségét, mentse föl a zirczi apátságot a vallásalapba évenként esedékes összeg fizetésétől s adjon neki jogot harmincezer forintnyi kölcsön fölvételére.⁴

A konvent ily módon nem remélte a bajok orvoslását. Megteszi tehát az utolsó lépést is, — Magyarország hercegprimásához fordul. Ez a veszprémi káptalan szólítja fel a kiegyezés útjának egyengetésére.

A káptalan tanácskozik. Közelről látta és észlelte a sebeket, legjobban módjában is lehetett az orvoslás. Beható eszmecsere után ezen intézkedéseket ajánlja, 1821. augusztus 28-án, az apátnak és konventjének:

Leplezetlenül fedje föl az apát, a perjel és a konvent néhány választott tagja előtt, mily adósság terheli az apátságot. A birtokok elidegenítése, zálogbavetése, bérbeadása és a terményeknek nagy mennyiségben eladása csak a konvent tanácsával történhetik. A szerződéseket a perjel és a választott konventtagok is aláírják, különben érvénytelenek. A gazda bevételeit és kiadásait az apát vagy ennek megbízásából a perjel jegyzi ellen. A rend ügyeit nyilvános helyen azok képviselik és tárgyalják, a kiket az apát az idősbek tanácsára érdemeseknek talál.⁵

Az apát és a konvent közötti ellentét azonban ezzel nem ér véget. Rudnay primás 1822. február 8-án emezt engedelmességre, Dréta apátot meg a szeretet és takarékoság gyakorlására inti.⁶

Az elégedetlenség az egri konventben is kitört Dréta ellen. A perjel Rudnay primás előtt panaszolja el, hogy az apát anyagilag nem gondoskodik róluk eléggé; a pénztárban tíz krajczár sincs.⁷

A primás Jordánszky Eleket küldötte ki biztosul. Dréta a vizsgálat idején nagy önmérsékletet tanúsít.

A tárgyalás szerint a rendtagok nagyon rossz néven vették tőle, hogy a veszprémi és pápai házakon kívül a somlyói szőlőt is eladta s árukon nem vásárolta meg Székesfehérvárott azon gazdaságot, melynek megszerzése tervben volt. Azt is szemére vetették, hogy Csákánt és Mélykutat felsőbb engedély nélkül adta bérbe.

A vizsgálat megejtéséről értesül a primás. A szerzett tapasztalatok alapján, 1822. április 3-án megvilágosítja Dréta apát előtt a helyzetet. Elmondja neki, hogy az egri mozgalom fő szítója Villax Ferdinánd. Miért is ezt vigyázó szemekkel tartsa.⁸

¹ Zirczi apáts. lev.: 1821. márcz. 27-iki kel. lev.

² U. o.: Kurbély Györgynek 1821. márcz. 27-én írt sajátkezű levele.

³ U. o.: II. 417.

⁴ U. o.: II. 244. sz.

⁵ Zirczi apáts. lev.: II. 174.

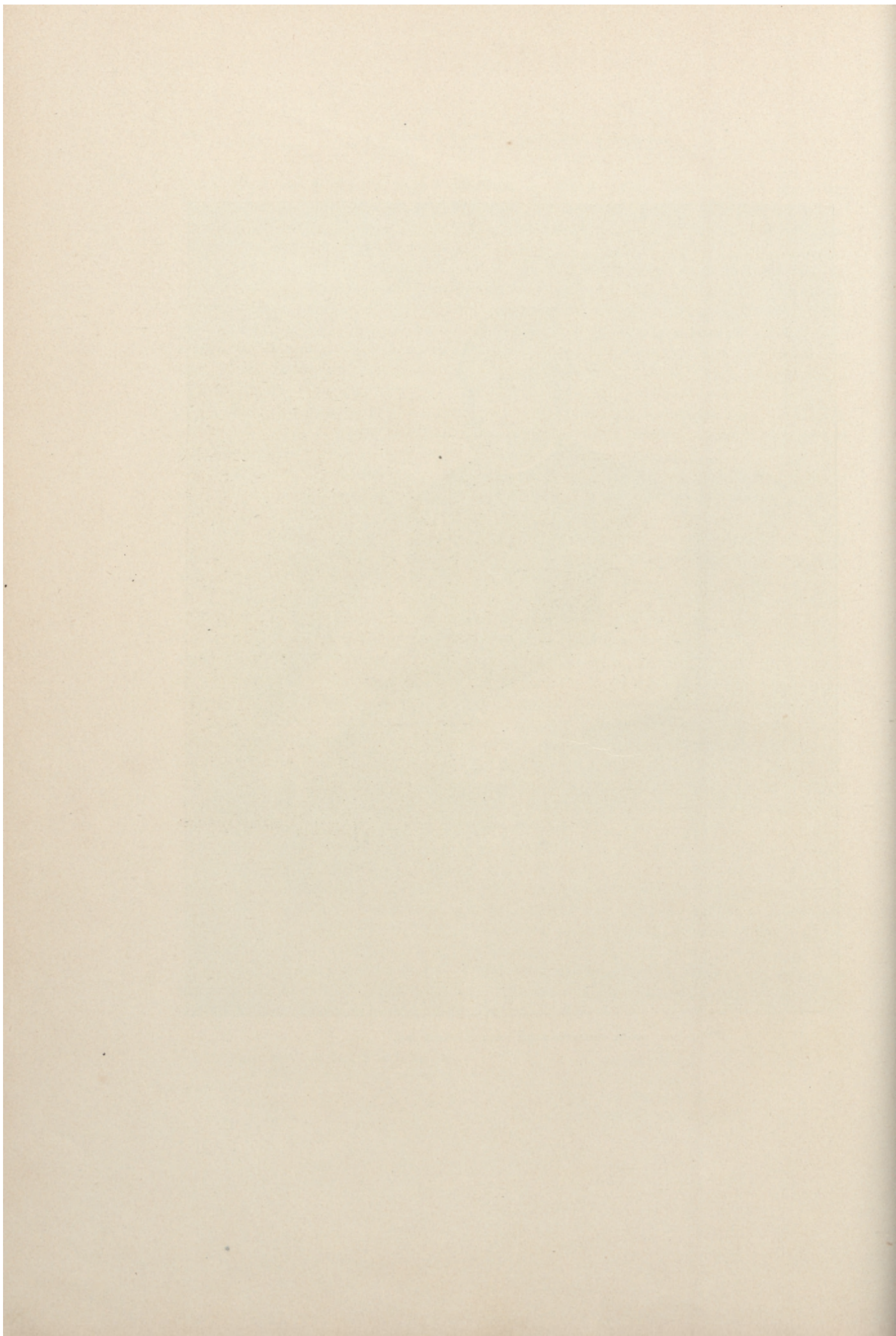
⁶ U. o.: II. 426, 427. sz.

⁷ U. o.: 1822. febr. 27-iki lev.

⁸ U. o.: 1822. ápr. 3-iki kel. levél.

VILLAX FERDINÁND ZIRCZI, PILISI ÉS PÁSZTÓI APÁT.

A viszonyokról a helytartótanácsnak is van tudomása. 1822. július 23-án már meg is hagyja az esztergomi prímásnak, hogy a czisztercieket azon szabályzat megtartására szorítsa, a melyet Jordánszky elnöklete alatt készítettek.¹

Míg Dréta szerzete belső ügyeivel bajlódik, a fehérmegyei birtokokra új munkaerőket telepít s Újmajor pusztát József főherceg nádor tiszteletére Herczegfalva néven községgé szervezi. Ő felsége ezért a helytartótanács útján, 1817. augusztus 18-án, legfelsőbb elismerését nyilvánítja.²

A tudomány iránt Drétának fejlett érzéke van s áldoz is érte. Maecenási áldozatkész-sége révén jelenik meg Pázmándi Horváth Endrének «Zircz Emlékezete» című elbeszélő

RÉSZLET A ZIRCZI KÖNYVTARBÓL.

költeménye kétszáz példányban. Az «Enchiridion Cardinalis Bona» és a «Tractatus Religiosi» szintén bőkezűsége útján láttak napvilágot.

Dréta, midőn apáttá lőn, az élettel már eléggé megpróbálkozott. Működését a veszprémi elemi iskolában kezdte (1787). Majd Lókuton lelkészkedik, Zirczen hitoktató és gazda, Borzaváron a hitélet vezetője (missionarius), Polányban lelkész, a nemesi fölkelők (1797) tábori káplánja, Zircznek perjele, majd kormányzóperjele s végül apátja.

Dréta korának gyermeke. A szent szövetség épen apátsága kezdetén verte békóba a szabadság eszméit. Az abszolút irány benne is követőre talált. Apáti székében ezen elveknek hódol. Ezért ütközik össze rendje szellemével. A meg hasonlítás sok keserűséget okoz egyébként

¹ Zirczi apáts. lev. : 1822. júl. 23-iki kel. lev.

² Zirczi apáts. lev. : 1817. aug. 18-iki kel. lev.

magas szárnyalású lelkének. Másod-utódja, Rezutsek Antal, ki őt személyesen ismerte, kedves lelkületű, komoly és éles ítéletű egyénnek rajzolja.¹ A magyar művelődéstörténet örök érdemül fogja betudni mindenkori, hogy a hármasság — Zircz, Pilis és Pásztó — egyesítését keresztülvitte s a cizsiterczi rendet a székesfehérvári, pécsi és egri gimnázium átvételével és ellátásával tanítórenddé emelte, s így a hazai nevelés, oktatás és tudomány áldásos tényezőjévé avatta. 1823. december 28-án, hatvankettedik életében, árván hagyja rendi családját.

Dréta halálakor a zirczi konventben kellő fegyelem honolt. Horváth János veszprémi kanonok, mint püspöki megbízott, az 1824. október 13-iki káptalan (gyűlés) alkalmával semmi olyasra nem talált, ami a szerzetes életet alapjában sérti. Mindössze is csak azt kifogásolta, hogy egyesek a karba (chorus) nem járnak el pontosan és az előírt csendet (silentium) nem igen tartják meg.²

Pedig ekkor az életmód meglehetősen szigorú volt, s még sétára is csak délutánonként — pénteken és szombaton még ekkor sem — lehetett kimenni. A püspöki biztos nyilatkozata tehát kétségkívül sokat jelent.

Dréta zilált anyagi viszonyok között hagyta hátra apátságát. Maga a káptalan (gyűlés), mely 1824. október 13-án Horváth János vezetése alatt tanácskozott, elismeri, hogy a rend súlyos anyagi viszonyok között él. Nagy volt az adósság. A bajon úgy akarnak segíteni, hogy két-három pénztáros választását rendelik el, a jószágkormányzókat számadásra, a plébánosokat meg leltár készítésére utasítják. A takarékoságot gazdálkodásuk alapelveül nyilvánítják.

A rendnek ekkor még nincs is feje, mert Villax Ferdinándot az uralkodó csak 1826. január 31-én nevezte ki a hármasság élére.

A negyvenkét éves férfit délen, gazdag tapasztalatok közt vette kezébe rendje ügyeit. Mint olaszfalusi, polányi és tósokberendi lelkész, egri egyházi szónok, jószágkormányzó, székesfehérvári gimnáziumi igazgató és zirczi perjel, a rendi szolgálat minden ágát megismerte. Már elődje korában ismerte a bajokat; most alkalmat nyílt orvoslásukra.

Látta, hogy a rend éléskamrája, az előszállási uradalom, csak tengődik, vezetése megcélszerűtlen. Miért is 1834-ben két részre osztja. Az egyik — Előszállás és Karácsonszállás — az előszállási jószágkormányzó közvetlen hatósága alatt maradt; a másik pedig — Mélykut, Nagy-Venyim és Herczegfalva — a mélykuti inspektor kezelése alá jutott. A főfelügyeleti jogot azonban itt is az előszállási jószágkormányzó gyakorolta.³

Az 1847-ik év mozgalmainak hatása alatt Villax Karácsonszállást, Pásztót, Szántót, Apát-Maróthot, Csákánt és Szent-Pétert tizenkét évre bérbeadja, — oly kikötéssel, hogy ha a szerzet főnmarad, hat esztendő elteltével a bérlők kötelesek a bérletből kilépni. 1855-ben az előszállási uradalmat, könnyebb kezelés céljából, több gazdaságra osztja s új majorokat és gazdasági épületeket emel.⁴

«Akol»-t is Villax teszi a zirczi gazdaság gyöngyévé. 1835-ben a régi hajlékra emeletet rak és több rendbeli gazdasági épületet állít.

Villaxnak rendkívüli pénzösszegre volt szüksége.

Dréta a zirczi apátság önállósításakor megszabott váltságösszeget (87,200 frt) is csak részben (40,000 frt) fizette le. A hátralevő összeg törlesztése 9440 forintos részletekben, öt év keretén belül, Villaxra maradt örökségül. De ő is épen így tesz utódjával. Azon kölcsönből, melyet a kormány a pénzügy rendezése céljából fölvelt, Villax 180,000 forintot vállalt magára, — de csak 40,000-et törlesztett le.⁵

¹ «Fuit Antonius animo affabilis, gravi et acri iudicio, fautor item litterarum» (Zirczi apáts. lev.: Rezutseknek könyvalakú kézírata.)

² Zirczi apáts. lev.: Az 1824. okt. 13-iki kápt. protocoll.

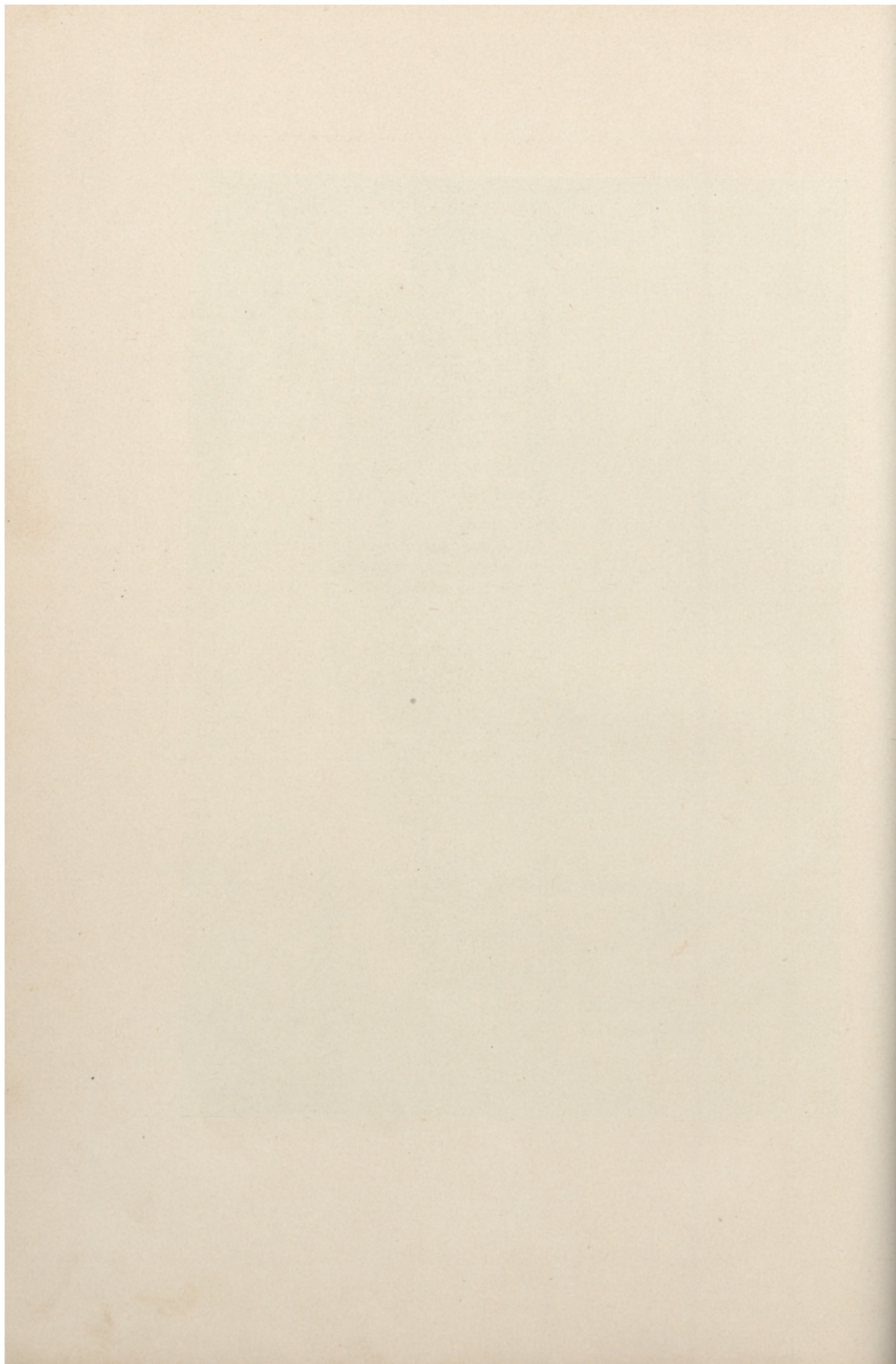
³ U. o.: 1834. szept. 22-iki lev.

⁴ Zirczi apáts. lev.: Rezutsek jegyz.

⁵ U. o.: Rezutsek naplója.

A ZIRCZI APÁTSÁG ÉS TEMPLOM HOMLOKZATA.

A rendet mindjárt Villax kormánya kezdetén súlyos csapás érte. Az egri gimnázium, rendház és templom 1827. augusztus 26-án tűzvésznek esik áldozatul. Villax, hogy az ifjúságnak, szerzetes fiainak és az Úrnak minél előbb otthont teremtsen, az Eszterházy-családtól vesz föl 10,000 forintnyi kölcsönt.¹ A gimnázium már 1829-ben megnyílik, a templomot meg 1832-ben adják át rendeltetésének.

Villax nagyszabású lelke észrevette, hogy a százados életű zirczi kolostor már nem nyújt megfelelő otthont a rendnek. Zirczet, az anyaapátságot, oly középponttá akarja avatni, a mely méltó legyen magához a Rendhez. Már 1839-ben megkezdí a kibővítés munkáját a keleti szárny építésével. Az új rész három év múlva már be is fogadja lakóit. 1844-ben átalakítja a kolostor előtti kis épületet, mely cselédlakásul, sütő és sörkimérő helyiségül szolgált; s ugyanakkor teszi le az apátság alapkövét. Egy év múlva ez is készen van, a régi kolostor nyugati részére vont második emelettel. 1846.- és 1847-ben épül a szép könyvtár. S így, midőn I. Ferencz József 1852-ben Adalbert főherczeggel Zirczre érkezett, a renaissance izlésben épült kolostorban szállhatott meg, habár az építkezés még nem fejeződött is be. A homlokzat s a templomnak kettős kötornya 1854-ben készül meg.

Villax nyugodtan s nemes önérzettel tekinthetett művére. Mert a zirczi kolostor ma, félszázad elmúltával is ritkítja párját széles e hazában.

A «Ratio Educationis» (1806) 47-ik §-a szerint az elemi iskola harmadik osztályából a grammatikai, vagyis a mai gimnáziumi első osztály alakult. Ennek vezetésére már Dréta apát Tujder Mihály világi embert fogadta föl. Így marad a dolog egy ideig Villax korában is.

A mint azonban Tujder 1841-ben meghal, Villax a kegyesrendiek kezére adja. Az egyesség értelmében a zirczi apátság évenként 300 frtot fizet.²

Az elemi iskola vezetését meg Villax 1847. január 19-én Tamaskó Antal ferenczrendi áldozópapra bizza. E munkás és lelkiismeretes férfiú több évtizedig nevelte és oktatta e helyütt az ifjúságot.

A zirczi apátság 1832-ben magára vállalta, hogy Pécssett a Szepessy-féle liceumban a vallástan s egyúttal hitszónoklat és a magyar nyelv s irodalom kettős tanszékét saját embereivel látja el. Ezek fizetése háromszázötven forint, oly kilátással, hogy a mint a jogi kart felállítják, ezen összeg is felszökik.³

A jogi kar felállításakor Szepessy szintén kitüntette bizalmával a cziszterczi rendet. 1833. május 16-án sajátkezű levelében ajánlja fel Mangin Károly rendtagnak a pécsi jogi akadémia statisztikai tanszékét, melynek megnyitását az 1833—34-ik iskolai évre tervezte. Szerető gonddal buzdítja egyúttal, hogy, mire az előadások megkezdődnek, a pesti egyetemen képesítést szerezzen magának.⁴ Ugyanígy tesz Vinkler Engelberttel is, a kít a természetjogi tanszékre hív meg.⁵

Mióta a rendtagok a középiskolai tanszékeken működtek, kiképzésökre kétszeres gond irányult. Villax kiváló súlyt fektetett arra, hogy a rendi gimnáziumok tanárainak jeles előiskolájuk legyen. Ezért küldi növendékeit a pesti és a bécsi egyetemre s időközben az osztrák heiligenkreuzi hittudományi tanfolyamra. Fokozta ezen gondosságot a tanári vizsgálat kötelezettsége.

A győri főigazgató 1820. szeptember 29-én jelenti, hogy azon rendtagok, a kik a tanárkodást megkezdik, vagy a grammatikai osztályokból a humaniorákba lépnek át, a főigazgató előtt tesznek tanári vizsgálatot.⁶

¹ Erről írja maga Rezutsek, Villax utóda: «Quae summa cum aliis debitis, quae vel ex prioribus temporibus remanserunt, vel exigentibus sic rerum adiunctis tardius contracta sunt, magna ex parte sub gubernio praesentis abbatis persoluta.» (Zirczi ap. lev. : Rezutsek kéziratai.)

Békéfi: Emékkönyv.

² Zirczi apáts. lev. : 1844. márcz. 25-iki egyesség.

³ Az alapítólevél hiteles másolata a zirczi apáts. levéltárban.

⁴ Zirczi apáts. lev. : 1833. máj. 16-iki lev.

⁵ U. o.

⁶ U. o. : 1820. szept. 29-iki kel. lev.

Ezen kérdéssel tehát már Dréta apátnak szembe kellett néznie. A rendelet, melyet a helytartótanács 1828. február 15-én ad ki, Villax apát idejében is érvényben volt.¹ 1830. február 23-án már oly magyarázattal találkozunk, hogy a vizsgálat kötelezettsége csak azon egyénekre terjed ki, a kik a rendelet megjelenése óta tanárkodnak, vagy oly tantárgyat tanítanak, melyet eddig kellő siker nélkül adtak elő.² 1838. december 29-iki kelettel királyi rendelet szabja meg, hogy azon szerzetes tanárok, a kik akadémián tanítanak, a pesti egyetemen tegyenek tanári vizsgálatot, még ha doktori címmel bírnak is.³

Az osztrák örökös tartományokra nézve I. Ferencz József már 1849. augusztus 23-án elrendelte az állami tanári vizsgálatot. A bécsi miniszterium 1852. december 4-én a magyarországi tanárjelöltekre is kötelezővé tette. Megengedte azonban, hogy Pest, Bécs, Prága, Lemberg s Innsbruck vizsgáló bizottságai között szabadon választhatnak.⁴

A bécsi kormány egységesítő politikája az ötvenes években a szerzetes tanárok képzésére is kiterjedt. A bécsi egyetemet szemelte ki tűzhelyül, melynél a birodalom tanult elemeinek szelleme összeforrjon. Bizalmas levelek és felszólítások érkeznek, hogy a tanítórendek, tanári kiképzés céljából, Bécsbe küldjék embereiket. Majd meg 1854. márczius 13-án a közoktatásügyi miniszter intézkedik, hogy a középiskolai tanárok Magyarországból a nagyszünet alatt, tanfolyam hallgatása végett, Bécsbe menjenek.⁵ Még ugyanezen év május 27-én Májer Móríc és Horváth Zsigmond meg is kapják a meghívót a bécsi tanfolyamra.⁶ 1855-ben már tényleg öten vannak a tanfolyamon. Rezutsek Antal kormányzóperjelhez 1858. július 12-én Haas Mihály főigazgató írja, «hogy a fiatalabb tanárok közül a jövő évben Bécsbe menjenek főleg a philologusok, a physicusok és természetrajztanárok . . . Ha két év múlva nem lesz valami nagy gymnasiumban négy adprobált tanár, az elveszti a nyilvánosságot — minden bizonynyal».⁷

A felhívásnak meglelt a maga hatása. Több szaktanár Bécsben hallgatja a tanfolyamot.

Villax tisztában volt rendje feladatával. Tudta, hogy a tanároknak működésök s tudományos búvárlataik közben sok forrásra van szükségök. Ezért kiváló gondot fordít a zirczi apátsági könyvtárra.

A könyvtár keletkezése a heinrichai uralom idejébe nyúlik vissza. Midőn Zircz önállósult, falai között már létezett könyvtár. Szélesebb alapon azonban Dréta kezdte fejleszteni. Művét, vele nemes versenyre kelve, Villax folytatta. A híres forrásmunkák beszerzése javarészből az ő idejökre esik. Jelentékenyen gyarapodott a könyvtár a tudós Fejér György könyvtárának megszerzésével. A hazai történetírásnak e jeles munkása 1850-ben a zirczi apátság részére végrendeletileg engedte át régi pénz-, földabrosz- és képgyűjteményén kívül könyvtárát is oly kikötéssel, hogy a «keszthelyi hetedik és nyolczadik jeles iskolások hatvan és hatvan⁸ pengő forintnyi díjt kapjanak évenként az apátúrságtól».⁹

Villax, a kiben tehetséget s munkásságot lát, külföldi útra küldi. Az európai vívmányok megismerése s a nevezetesebb gyűjtemények és intézetek szemlélete, a tudás körének szélesbítése s tartalmának mélyítése mellett, izlésöket is nemesbíti. A tanulás és okulás eredményeit az iskolában, tudományban és a társadalomban értékesítik. Így születnek meg azon tanári karok, melyek Eger, Székesfehérvár és Pécs város művelődésének fejlesztésében vezérszerepet vittek.

A tudományos irányzatnak Villax föltétlen híve. A rendtagokat «irodalmi vállalatokban maecenási bőkezűséggel sietett gyámolítani».¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia megalapítá-

¹ Zirczi apáts. lev.: 1828. ápr. 29-iki kel. lev. és szept. 15-iki rend.

² U. o.: 1830. febr. 23-iki kel. lev.

³ U. o.: 1839. márcz. 12-iki lev.

⁴ U. o.: 1853. jan. 1. és 26-iki kel. lev.

⁵ U. o.: 1854. márcz. 26-iki kel. lev.

⁶ Zirczi apáts. lev.: 1854. júl. 27-iki lev.

⁷ U. o.: 1858. júl. 12-iki lev.

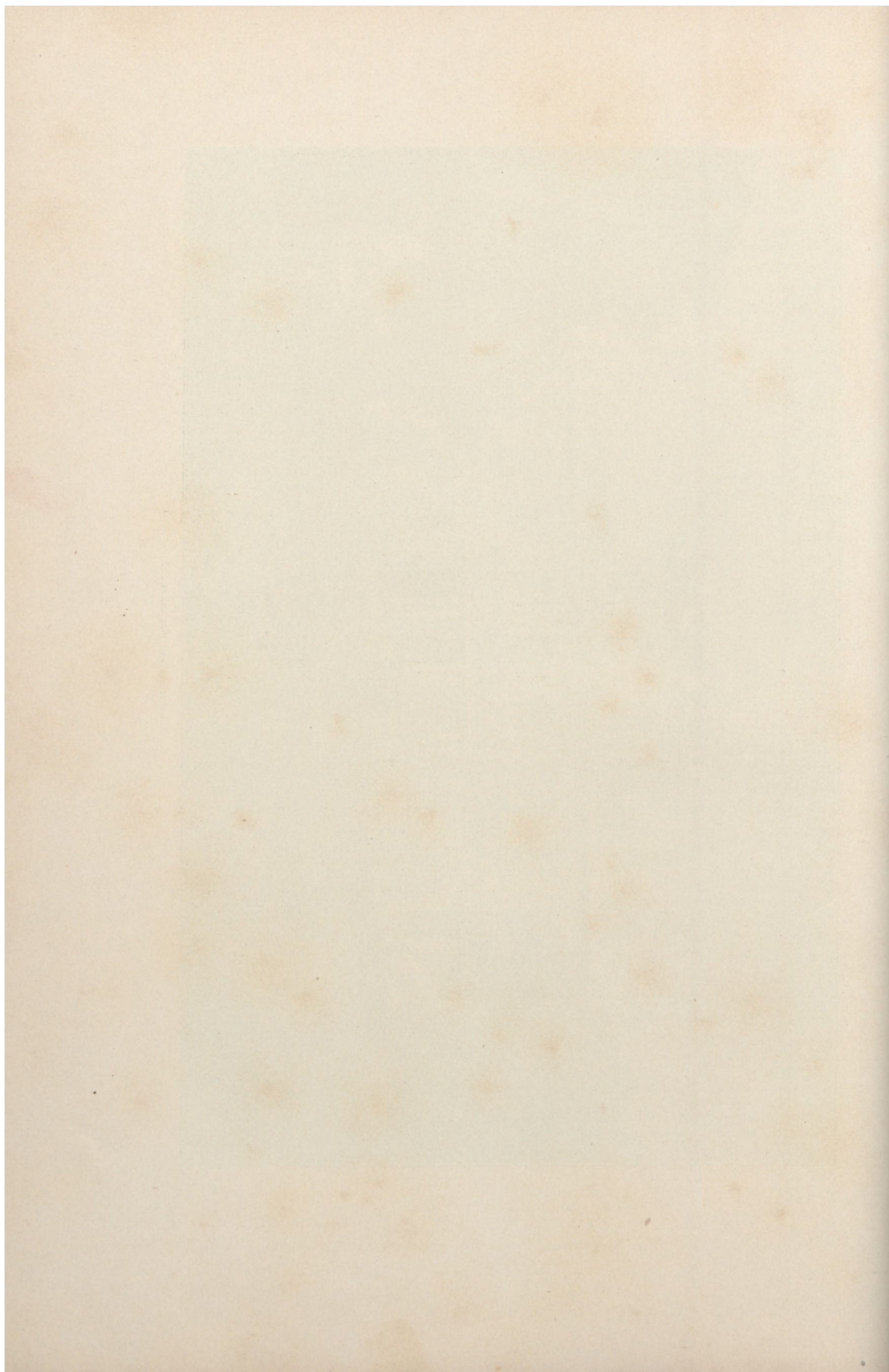
⁸ Tehát két hatvan forintos ösztöndíjról van szó.

⁹ A végrendelet hiteles másolata a zirczi apáts. ltárban.

¹⁰ Szvoren yi József: Villax Ferdinánd emlékezete. (Religio. 1857. II. félév 38. sz. 312. l.)

A ZIRCZI APÁTSÁG DÉLI OLDALA.

sában része van. A tudományos vállalatok benne pártolóra találnak. A jeles Reguly Antalt a Magyar Tudományos Akadémia még észre sem vette, Villax már is fejedelmi bőkezűséggel nyitotta meg előtte erszényét. Java részben neki köszönhetette hazai tudományosságunknak ezen áldozatra kész munkása, hogy összehasonlító nyelvészeti tanulmányai és vizsgálódása céljából a magyar nemzettel rokon éjszakkeleti népek körébe juthatott. Szépen domborítja ki Teleki József gróf, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a derék Maecenas pártfogását, midőn 1841. márczius 8-iki kelettel Villaxhoz ír: «Minthogy pedig a főtisztelendő Apát úr Reguly Antalt szíves volt az általa tudományos tekintetben reánk hárulható haszon tekintetéből hazafiui készséggel pártfogolni: illendőnek tartottam a főtisztelendő Apát urat e szándékról¹ tudósítani; s azon fölül — minthogy az académia utaztatására még eddig csak felette csekély erőt fordíthat, s így Regulynak is csak némi költségpótlékot határozhat — a főtisztelendő Apát urat, mint különben is minden jónak szíves pártolóját, egész hazafiui bizodalommal arra kérem, hogy részéről is az eddigi segílyt, mely említett Reguly Antalnak nem mint magányos, hanem mint nemzeti közérdekben fáradó hazafinak adatott, tőle ezentúl² megvonni ne méltóztassék».²

Szóval Villax «áldozott mindig, a hol szerzete java, becsülete s közbevetve a nagy-közönség érdeke kívánta».³

Érdemeit az uralkodó a Lipótrend adományozásával méltányolta.

A szabadságharcz mozgalmi erős próbára tették Villax erejét.

Az 1848-iki februári forradalom felrázta egész Európát. Márczius 3-án Kossuth Lajos megteszi nagyszabású indítványát a parlamentáris kormány érdekében a birodalom mindkét fele részére. Bécs márczius 13-án forradalom útján dönti meg Metternich abszolút kormányrendszerét. Nálunk két nap múlva (márczius 15) a sajtószabadság vér nélkül születik meg. A nemzet köztudatában erősen él a küszöbön álló nagy események sejtelve. Mindnyájan bíznak, de sokan aggódnak, mert félnek a nemzet megpróbáltatásától. A nemzet minden rétege mérlegeli az eseményeket s vegyes érzelmekkel tekint a jövőbe.

A magyarországi cziszterciek is, mint származásukban és életökben egy-egy részei a nemzettestnek, híven állottak őrt a nemzeti és rendi érdekek mellett. Még vagy félszázad múltán is megragad bennünket azon érzelmes hang, melylyel a pécsi rendház tagjai aggodalmaikat Villax Ferdinánd apát előtt 1848. márczius 30-án tolmácsolják. «Villám sebességgel — mondja a levél — merülnek fel a végzetek feldúlt tengeréből a legrendkívülibb események. Nincs nap, nincs óra, melyben új meg új bajjóslatú váratlanságok felől ne tudósítanának a hirnek most egyszer, úgy látszik, mit sem nagyító tárogatói. S ha az állapotok ily példátlan rendkívülisége és bizonytalansága mellett eddigi békés nyugalomból felrezenve, aggodalmas szemekkel tekint szét a megrémült halandó, s mintegy ösztönszerűleg nyúl amaz eszközök után, melyekben rendíthetetlen meggyőződése szerint bizonytalan jövője egyetlen reményhorgonya feneklik: vajon cselekszik-e ekkor egyebet, mint a mit a józan ész és önfentartási ösztön cselekednie hangosan parancsolnak?»

Ily lelkülettel kérik az apátot és az összes rendházakat, tartsanak a közeledő husvéti ünnepek alkalmával káptalant, melyen jó lenne jövőjük biztosításáról tanácskozni.⁴

Villax sürgősnek találta a dolgot, s így csak a Zircz közelében lakó tagokat hívta meg tanácskozásra, — az egriek és pécsiiek felszólítást sem kaptak. A magát káptalannak nevező gyűlés ápril 8-án ült össze. A pécsi rendház tiltakozott ezen eljárás ellen. Kinyilvánította,

¹ Hogy t. i. most már az Akadémia is hajlandó Regulyt támogatni.

² Zirczi apáts. lev. : 1841. márcz. 8-iki kel. levél.

³ Sz v o r é n y i : Villax Ferd. emlékezete. (Relig. II. félev. 1857. 311. l.)

⁴ Zirczi apáts. lev. : 1848. márcz. 30-iki keletű lev.

hogyan a hozott határozatok ki nem elégítik; miért is pünkösdre sürgetőleg indítványozza az egyetemes káptalan egybehívását.

A rendtagok oly felfogásban éltek, hogy a rend napjai meg vannak számlálva. Nehogy a feloszlás esetén üres kezekkel és zsebekkel kelljen a hontalanság kínos útjára indulniok, néhány száz forintot szerettek volna minden rendtagnak biztosítani.

A közérzületet híven tükrözik vissza a pécsi rendháznak 1848. május 10-iki sorai: «Rohanó léptekkel közelg ama végzetterhes pillanat, melyben a szerzetes rendek felett ki fog hirdettetni a halálos ítélet; minden oda mutat, miszerint Nagyságod ma-holnap megszűnik zirczi, pilisi és pásztói apát; mi megszűnünk hön szeretett, de már-már végperceiben vonagló szerzetünk tagjai lenni. Igen! előbb, mintsem gondolnók, bekövetkezik a megválás keserű pillanata; s mi úgy hiszszük, kinek szíve helyén van, e pillanatnak csupa gondolata is könyeket sajtol szemeiből. És mi felettébb óhajtanók, hogy ezen egymástóli megválásunk végső pillanatait ne szennyezze ingerültség vagy elégtelenség; ne undokítsa irigység, önzés, boszúvágy, vagy bármi más szerencsétlen szenvedély, hanem hogy legyenek végső pillanataink méltók ama keresztény szeretet ihlette férfiakhoz, kik feledve a multak keserveit, a sírjába készülő hét-százados cisterci szerzet, mint közös anyánk gyászravatala fölött egymásnak baráti kezét nyújtva, mint szinte rokonok s szerető testvérek válnak el egymástól, elvivén kiki magával apátja s társainak végteleheletéig tiszteletben tartandó emlékét a bizonytalan jövő tövises pályájára».

Majd meg a tapasztaláson nyugvó meggyőződés erejével így jelelik ki apátjuk működése előtt az utat: «Legyen Nagyságod e végpillanatokban igazságos; ne akarja kizárólag magának tulajdonítani azt, mi Isten és emberek előtt, ha nem is ugyanazon arányban, de szinte oly joggal illet minket, mint Nagyságodat Nem is akarunk miatta most, a napok végén szemrehányásokat tenni, csak azt az egyet kívánjuk, követeljük, hogy miután, hála a népek Istenének! nincs többé Oroszországon innét ember, ki a hatalmat korlátlanul bitorolhatná, a zirczi apát se kívánjon a felszabadult világ közepette mintegy kétségbeesetten ragaszkodni azon jogbitorláshoz, mely fölött hogy mikép ítél a világ, naponkint tapasztalhatja mi akkor oda korbácsolva a kétségbeesés örvényeig, akarunk ellenére is tán kényszerítve érezendők magunkat, ájtatos rendű atyáinkfiai példájára, évek óta békésen tűrt sérveinket feltárni a haza színe előtt s elégtételt szerzendők magunknak, szabad sajtót s az újabb kor minden egyéb becses garantiáit felhasználni».¹

Villax apát a rendi nagykáptalant 1848. június 16-ikára hívta össze. A gyűlésre, mely két napig tartott, negyvenkét rendtag jelent meg.

A súlyos körülmények között egyesült erővel kezdenek a tárgyaláshoz. Megállapodásuk szerint, az ingóság egy részét pénzzé teszik. Zirczen középponti pénztárt szerveznek, melyet négy pénztáros kezel. Ebben csak a folyó kiadásra szükséges összeget tartják, a többit az egyes rendházakba küldik. Itt három-három pénztáros őrzi az összeget, mely veszély esetén szétosztásra kerül. Minden rendtag kap egy ezüst nyelvű kést és villát, két ezüst evő- és kávéskanalat. A többi összes ezüstneműt a haza oltárára ajánlják föl négyezer pengő forinttal egyetemben. A rendi lelkészek föltételesen megkapják a plébánosi investitúrát, hogy helyzetök a válságos időkben biztos legyen. A gazdatisztek részére nyugalomdíjat biztosítanak. A bizonytalan jövőt a rendtagok állandó tartózkodáshelyükön várják be.

A tanácskozás befejeztével inti őket az apát: Óvakodjanak az elvilágiasodás szellemétől, elevenítsék föl lelkökben hivatásuk magasztos eszméit, a keresztény papi tanulmányosság és cselekvés terén rendületlenül álljanak s a fegyelmeknek lelkiismeretes megőrzői s hű teljesítői legyenek!²

¹ Zirczi apáts. levél.: 1848. máj. 10-iki levél.

² Zirczi apáts. levél. II. 317.

A káptalani határozatok egy ideig csak holt betűk maradtak. Ennek láttára felírnak a házak és követelik, hogy a rendi perjel és a jószágkormányzók rendszeresen számoljanak s a bérleti szerződések a rendházak tudomására jussanak. A középponti pénztár kezelésére hivatott négyes választmány megüresedett helyeit betöltik. A bizalom Fritsch Vazult és Szalay Alfréd drt., a ma is élő rendi perjelt szemelte ki.¹

Villax a gazdasági észrevételekre «egyenesen negatív tiltakozást nyilvánít».² A rendházak azonban nem hagynak fel a káptalan idevonatkozó rendeletének sürgetésével s kérik az apátot, hogy «a főleg összegek a szerzettagok biztosítására a házaktól választott pénztárnokok kezeibe lehető leghamarább megküldessenek».³ Figyelmeztetik ezen ígéretének: «úgy ellát bennünket, hogy a jövő bármely esetére nézve végső szükségstől rettegni ne lehessen okunk» beváltására.⁴

Az egri konvent 1849. július havára a nagykáptalan egybehívását sürgeti.⁵

A mint a szabadságharcz véget ért, Villax apát követeli, hogy minden egyes rendtag térítse vissza azon kétszáz⁶ forintot, melyet a veszély idején kapott. S míg ez tényleg meg nem történik, külső s belső ruha és reggeli, szóval évi illeték fejében hatvan forintot szab meg.

A rendtagok ezen rendelkezésbe nem nyugosznak bele. A pécsi rendház 1849. deczember 20-án így ír Villaxhoz: «Nagyságod, ki másokkal oly nagylelkűleg érezteti kegyességének áldott jótéteményeit, csak egyedül szerzeteseit, csak egyedül minket . . . szándékoznék Nagyságod kérlelhetetlen szigorának egész súlyával büntetni?»⁷

Villax nem ellenkezik, megváltoztatja elhatározását.

A magyar nemzet jogát fenyegető veszély közelsége a honfiak ajkára lelkes szót, kezeibe meg fegyvert ad. Szinte pillanat alatt születnek meg a hősök, kiknek szava saját honfitársait buzdítja tetterre, fegyvere meg az ellenség hadait veri vissza. Az alkotmányos szabadság szelleme, mely a Kárpátoktól Adriáig hódított, áttört a kolostorok falain is. A cziszterciek is együtt éreznek a magyar nemzettel.

Az egri tanári kar szép jelét adta hazafias érzületének, midőn az ifjúság testi nevelésének felkarolását imigyen javasolja a rend fejének: «Európa harczias jelleme, hazánk jövőjének biztosítása erőt, férfias edzett erőt igényel a fejlődő kortól. S úgy látszik, mintha a kor igénye egy hatalmas szellemben működne a tanodák termeiben, felhívni annak növendékét, miszerint nemcsak eszméletileg, hanem egyszersmind a gyakorlat, az ügyesség terén is iparkodnának maguknak érdemet, elismerést és kitűnő jelességet szerezni».⁸

A nemzeti ügy diadaláért küzdenek szóval, sőt többen a szabadsághősök soraiban fegyverrel is. Hatni igyekeztek az ifjúságra, miként Szvorényi József, Mezner Rudolf, Fordermayer Vilmos és Koller Károly. Hazafias tettök viszonzásául az önkényuralom tanári működéseket függeszti föl.⁹ Ihász György előszállási lelkész szószéken és népgyűléseken, Schmidt Ferdinánd egyházi beszédben terjesztette a szabadság eszméit.¹⁰ Minikus Vincze nemcsak hazafias szónoklatával, hanem a népfelkelésben részvételével is szolgálja nemzete ügyét.¹¹ Rudics Dénes és Liebhardt Lukács fegyverrel kezökben védik a hazát.¹² Ez utóbbi így szól a rendező őrnagyhoz, midőn tanítványai között a gyakorló téren megjelenik: «Engedje meg Őrnagy úr, hogy én, ki eddig ezen ifjak szellemi vezére valék, most se legyek kényszerítve őket önmagokra hagyni, midőn a hon védelmére állanak».¹³

¹ Zirczi apáts. lev. : 1848. nov. 14. és 21. keletű levél.

² U. o. : Az egri tanári karnak 1848. nov. 24-iki levele.

³ U. o. : A székesfehérvári rendház 1849. máj. 24. lev.

⁴ U. o. : A székesfehérvári rendház 1849. máj. 24-iki lev.

⁵ U. o. : 1849. jún. 18-iki lev.

⁶ A székesfehérvári rendház 1850. jan. 10-iki levelében azt említi, hogy a tagok háromszáz frtot kaptak. (Zirczi ap. levélt.)

⁷ Zirczi apáts. lev. : 1849. decz. 20. lev.

⁸ U. o. : II. 316.

⁹ U. o. : II. 319, 320.

¹⁰ U. o. : II. 334, 338.

¹¹ U. o. : II. 335.

¹² U. o. : II. 350.

¹³ U. o. : II. 329.

A szabadságharcz befejeződte az önkény fékevesztett hatalmával egészen ránehezedett nemzetünkre, melynek kezében a győzelmes fegyvernek csak markolata maradt. Golyó, bitófa és börtön rendszeres eszközei a kegyetlen bosszúnak. Kiki siet védeni s oltalmába fogadni övét. Scitovszky János hercegprimás a püspöki kar élén kegyeletes emléket állított magának atyai gondoskodásával. Hiteles kimutatást terjeszt az uralkodó elé, melyben feltárja a szabadságharczban részes egyháziak névsorát és tényeit. Tettöket enyhíteni igyekezik a nehéz helyzettel s a tényleg fegyvert nem viselt papok hatalmas számával.¹

Villax, a nagytekintélyű zirczi apát, is mérlegbe veti széleskörű befolyását az udvarnál. Keresztülviszi, hogy saját szerzeteseinek ő maga lehet a bírása.

Szvorényi és Mezner már visszakapták a jogot a tanításra; másik két társuk ügye épen tárgyalás alatt volt. Rudics Dénes Nagyváradon kolerában veszett el. Lebonyolításra tehát még négy rendtag dolga várakozott.

Villax 1849. október 22-én a rendi elöljárókat és a zirczi konvent tagjait tanácskozásra hívta egybe. Fájdó szívvel vettek részt a gyűlésen, mely két testvérök biróságát képezte. A hazafi és testvér fájdalmát enyhítette a meggyőződés, hogy ítéletök a polgári büntetés váltsága. Az okosság az ítélet meghozásában szigort, a szeretet a keresztülvitelben kiméletet s gyöngédséget parancsolt. Az ítélet megszigorított szerzetes életmódot ír elő Zirczen tartózkodással. Ihász György büntetése öt, Minikus Vinczécé három évre szól.

A másik két rendtárs ügye ekkor még nem került elő. 1849. november 7-én ismét törvényszéket ül Villax, de ebben csak a zirczi konvent tagjai vesznek részt. Liebhardt Lukácsot hat, Schmidt Ferdinándot meg egy évre marasztalják el.²

Ennyi áldozatot kívánt a politikai helyzet. A büntetés végrehajtásában azonban már szabad tere volt az atyai és testvéri szeretet s a honfiúi részvét megnyilatkozásának. S ez segített is a lesújtottakon. 1850. augusztus 6-ika előtt már élvezték a szabadságot, melynek áldozatai voltak.³

Több helyről emeltek vádat még Schill Ignác pécsei tanár és Farkas Gergely polányi lelkész ellen is. Az előbbi ügyét egyszerű áthelyezés oldotta meg;⁴ Farkas Gergelynek meg sikerült tanukkal igazolnia, hogy a «német» ellen szórt kifakadásai magán körben hangzottak el.⁵

Villax kormánya alatt a rendi szervezet átalakításának kérdése is fölmerült. A cziszterczi apátok 1852-ben Bécsben tanácskozásra gyűltek össze. Határozatukban szükségesnek mondják ki az apátságok összetartozásának erősítését és a szerzetes fegyelem szigorítását. A politikai egységesítés hatása itt is érezhető.

Midőn IX. Pius pápa Magyarország primását az összes hazai szerzetesek apostoli vizsgálójává (visitator apostolicus) tette, Villax keresztülviszi, hogy a zirczi apátság fölött e jogot a prágai érsek gyakorolja. Erre, úgy látszik, az a feszült viszony bírta, a melyben Scitovszkyval volt.

Prága érseke ekkor Schwarzenberg Frigyes. Már 1854-ben tudatja Villax apáttal, hogy még ezen évben vizsgálatot akar tartani. Az előkészületek megtörténnek. De Schwarzenberg személyesen nem jön el, hanem Hille Ágost Bertalan leitmericzi püspököt küldi el helyettesül. 1854. augusztus 31-én érkezik meg Zirczre az osseki apát kíséretében. A vizsgálat szeptember hó négy első napján megy végbe. Ennek eredményeül tekinthetők azon pontok, melyeket Schwarzenberg Frigyes érsek elfogadás céljából a rend elé terjesztett. Ezek közönségesen «Frigyes-pontok» név alatt ismeretesek. Belőlök látható, miként akarták a rendi életet megszigorítani.

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 346.

² U. o. : II. 338.

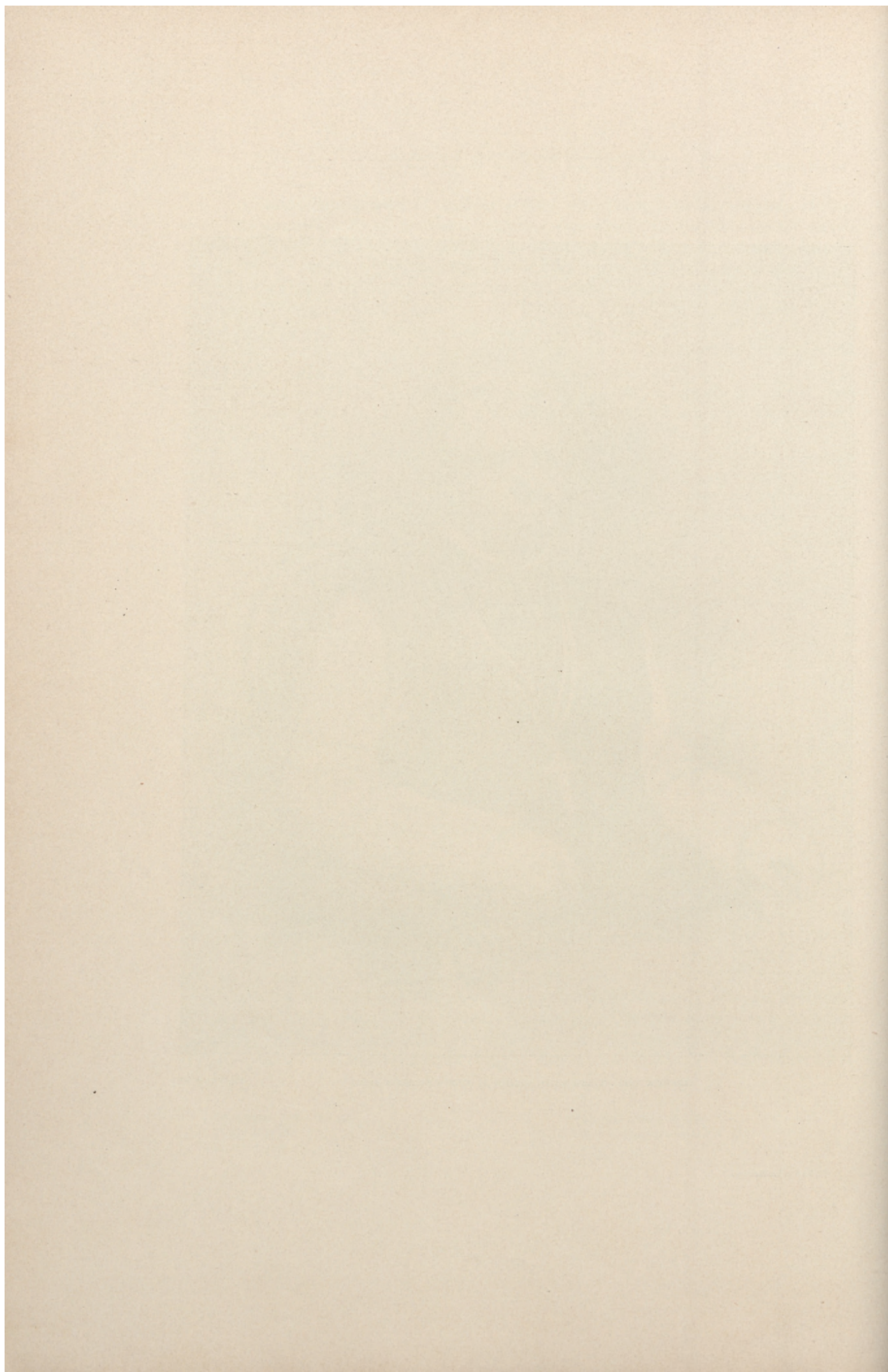
³ U. o. : II. 340.

⁴ Zirczi apáts. lev. : II. 349.

⁵ U. o. : II. 330, 331, 332, 336, 337.

REZUTSEK ANTAL ZIRCZI, PILISI, PÁSZTÓI ÉS SZENT-GOTTHÁRDI APÁT.

A rendtagok nagy része aláírta, vagyis elfogadta a pontokat. Bula Theofil székesfehérvári igazgató s kilencz székesfehérvári tanár megtagadta az aláírást. S ezen tény igazi alakjában mutatja be Bula jellemességét. Ő, bár magánélete példás, papi és szerzetes erényeiben tiszteletre méltó, s így a megszigorított életmód nem igen esett volna nehezére, még sem járul a tervezethez. Meggyőződése szerint a rend magyarországi hivatása és az új életmód nem férnek össze. Már pedig meggyőződése ellen nem akart cselekedni.

A leitmericzi püspök keményen ír le Bulának és társainak. Börtönnel fenyegeti őket. Erre egyenesen Schwarzenberghez fordulnak s levelöket «saját kezéhez» címzik. Válaszul az érsek követséget kér maga elé. Hodoly Bélát és Liebhardt Lukácsot küldik ki kebelökből.

Ezekről nagy meglepetéssel hallja az érsek, hogy már azelőtt is megkeresték felvilágosító soraikkal. Kötönyt, hogy ezen leveleket valami hűtlen kéz elsikkasztotta. Ezen tény fordított a dolgon. Az érsek nyomban hivatta Villaxot, a ki éppen Bécsben időzött. Tárgyalásukról mit sem tudunk; de az tény, hogy Villaxot másnap szélhűdés érte.

A hatalmas test így szinte pillanat alatt összetörik. Nem használ már Baden hatásos vize sem, a melyet pedig előbb éveken át oly kitűnő eredménnyel használt. Ereje napról-napra fogy, mignem 1857. szeptember 13-án egészen fölemészti a halál.

Villax¹ előkelő megjelenésű s magas társadalmi műveltséggel bíró egyén. Hatalmas testalkata méltó kifejezője azon erélynek, mely lelkében honolt. Apáti jogaira sokat tart s tőle telhetőleg gyakorolja is. A negyvenes évek szabad eszméi s az ötvenes világ önkényes irányzata közül ő ez utóbbi felé hajlik. Inkább uralkodó, mint apát; inkább kormányzó, mint atya. Építkezései emlékszerűek. Minden ízökön látható, hogy tervezőjük nagy úr, a kinek finom az izlése, fejlett az érzéke s erős a törekvése, hogy nagyot alkosson s rendje hirnevét és érdemét magasra emelje. A pozsonyi diétákon társadalmi középpont; udvari és főúri körökben kedvelt egyéniség.

Villax halálával a megpróbáltatás napjai következtek a rendre. Az apátválasztás erős hullámokat vert föl. A pártok Bula Theofil és Juhász Norbert körül csoportosulnak. A mérkőzés erős, szinte elkeseredett. A többség szavazatával 1858. márczius 4-ikén Bulát jelöli első helyre. De ez felsőbb helyen, mivel a reformálás ügyében állást foglalt, «vetó»-t kap. 1858. augusztus 17-ikére új választást rendelnek el. A bizalom ekkor Rezutsek Antal² zirczi kormányzóperjel (regens prior) felé fordul.

Az új apát régi működése révén a rend minden viszonyát közéről ismerte. Zirczi perjelnek — nagy tapintattal — Székesfehérvár jeles igazgatóját, Bula Theofil, veszi maga mellé. Tudta, hogy rendkormányzati munkájában ezen jeles erőt egészen értékesítheti. S csakugyan Rezutsek szerető lelkét s atyai szívét szépen egészítette ki Bulának éles esze s mély ítélete.

Rezutsek a hatvanas életkor gazdag tapasztalataival, a jóakarat őszinteségével és a rend iránti odaadás készségével ül apáti székébe.

Működésének első napjait azon tanácskozás köti le, melyet a magyar és ausztriai cziszterczi apátok Prágában 1859. márczius 30-án tartottak.³ Személyesen részt vesz benne, jobbján Bulával. Itt ismét az apátságok bensőbb kapcsolatának és az életmód szigorításának gondolata kísért. Ezen kérdés még egyszer fölmerül az 1869-iki római nagykáptalanon,⁴ — de maradt minden a régiben.

A cziszterczi rend már ősi szervezetében alkotmányos monarchia volt. Az idő s a viszonyok sokat változtattak ugyan az eredeti alkotmányon, de alapjelleget nem semmisítették

¹ Életrajának mozzanatait lásd ezen műben: A magyarországi cziszterczi írók és műveik cz. fejezetben.

² Életrajzi adatai u. ott.

³ Zirczi apáts. lev. : 1859. márcz. 9-iki lev.

⁴ U. o.: II. 371. sz.

meg s a hozzávaló jogot a köztudatból ki nem ölték soha. A mint tehát az újkori alkotmányos irányzat föllépett, a cziszterciekben is fogékony talajra talált.

A szabadságharczot a politikai világban követő önkényuralom visszahatott a társadalom rétegeire is. S miként együttes volt az elnyomás, közös lett a vágy is a szabadság után. Ily óhajokkal eltelve találja szerzetes fiait a szelidlelkű Rezutsek Antal is apáti kormányja elején.

Ő maga érezte legjobban, mily súlyosak a békók, melyeket a korviszonyok raktak kezeire. Hiszen jószágos lelke nem önkényuralomra született. Epedve vágyott a politikai látóhatár kitisztulása után, mert tudta, hogy atyai szeretetének napja zavartalanul csak ekkor szórhatja szét áldásos sugarait. Végre is derülni kezd. Az októberi diploma (1860) jobb jövő reményét kelti föl; a februári pátens (1861) nem felel ugyan meg a várakozásnak, de még is többet nyújt, mint a Bach-világ. A magyar nemzet tizenkét évi haláltusa után új életre kezd térni. A nemzettest minden sejtje megelevenedik s a közlegő szabadság gondolata meggyorsítja ereiben a vért.

A cziszterczi rend is siet lerakni jövője alapjait. 1861. szeptember 22-én káptalanra gyűl össze.

Rezutsek ily szavakkal fordul szerzetes fiához: « . . . az Isten dicsőségére, a lelkek üdvére, szerzetünk dísze-javára célzó kívánalmaikat fiúi bizalommal, minden tartózkodás nélkül terjeszszék elő. Biztosak lehetnek, hogy méltányos kívánalmaik, eszélyes tanácsaik leghajlóbb és tevékenyebb akaratommal találkoznak». ¹

A káptalan beható tanácskozás után határoz s megalkotja azon pontokat, melyek a rendi élet főbb szálait szövik át. Rajtok a feledhetetlen emlékü Rezutsek szelleme vonul végig. Leghangosabban azonban e helyütt szólal meg: Mivel a közös célra törekvés csupán s egyedül ott kecsegtet biztos eredménnyel, hol az alattvalókat szeretetteljes bizalom kapcsolja főnökeikhez, Ő nagysága a jelenvoltak részéről történt fiúi hódolatteljes megkeresés után kegyes volt odanyilatkozni, «hogy valamint általában az elöljárók kinevezésében mindenkor az illető házbéliek rokonszenvét s bizalmát szem előtt akarja tartani, úgy különösen a zirczi perjel megválasztásában a körülményekhez képest akként fog intézkedni, hogy ez az összes szerzet központosult bizalmának kifolyása legyen». ²

E férfiú megértette korát, ismerte szerzetét. Saját magán tapasztalta, hogy apátsága az egyes tagok bizalmán alapul. Erre akarta tehát helyezni a rendi kormányzat összes tényezőit. Így hitte és remélte — s nem is rosszul — hogy szerzetes családjában egyetértést s megnyugvást, a testületekben összetartást és közszellemet teremthet.

Rezutsek emlékét örökíti a kormánytanács intézménye is. Az ő beleegyeztével mondja ki az 1868-iki nagykáptalan, hogy «fontos ügyek elintézésére az apát úr maga mellé egy tiztagú kormánytanácsot vesz, melynek állandó tagjai: a zirczi perjel, az egri perjel-igazgató, a székesfehérvári és pécsi házfőnök-igazgatók, az előszállási jószágkormányzó; továbbá a négy ház és a lelkészek kebeléből egy évre szabadon választott egy-egy tag, kikkel az apát úr vagy személyesen, vagy levélben tanácskozik, s ezek tanácsával él a dispositiót, az egész szerzetet vagy egyes társházakat, a tanügyet, lelkészetet, gazdaságot, bérletet, építkezést stb. illető fontosabb kérdésekben. E kormánytanács évenként tudomást vesz a pénztár állapotáról, szükség esetében a kölcsönfölvételről vagy kamatoztatásról». ³

A kormánytanácson kívül szervezi a nagy és kis káptalant. «A nagy káptalan, melyre minden tag meghívandó, csak akkor tartatik, ha valamely rendkívüli esetben Ő nagysága vagy a rendtagok kétharmada kívánja. Kis káptalan minden harmadik évben tartatik: s ennek tagjai az apát Ő nagysága által meghívottakon kívül minden háznak — a zirczit is ideértve — egy-egy, úgyszintén a lelkészeknek is egy megbízottja és a kormánytanács». ⁴

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 366.

² U. o. : II. 366. V. p.

³ Zirczi apáts. lev. : II. 396. II. B. p.

⁴ U. o. : II. 396. VI.

Tudta Rezutsek, hogy a rend jövője a fiatalságtól függ. Nevelésére tehát kiváló gondot fordított.

A novicziusok szemei előtt, szinte kezei között fejlődtek. Ezekben nagy öröme telik. Haladásukat figyelemmel kíséri; hogylétükről tudakozódik; ellátásukról gondoskodik; helyzetök nehézségét a szeretet tényeivel enyhíti; betegségeikben naponként meglátogatja. A szelíd lelkűeket szereti, de dicséretével el nem kényezteti. Arcának egy mosolya is kitüntető s nagyrabecsült jutalomszámba megy. A hiba előtt nem huny szemet. Figyelmeztet, megró, még pedig gyakran meglepő hirtelenséggel és hévvel, — de ez alaptermészete. Hamar feled, mert lelkét igazi szeretet sugalmazza. A próbaév befejeződését egy-egy szellemi aratásnak tartja a rend életében.

A mint az új novicziusok megérkeznek, a régieket, jó tanácsokkal bőven ellátva, Egerbe küldi gimnáziumi tanfolyamuk végzésére. Innét szebbnél-szebb érettségi bizonyítvánnyal — mert erre nagyon kényes — térnek vissza Zirczre, a hittudományok hallgatása végett.

A rendi növendékek egyöntetű nevelése Rezutsek kormánya alatt kezdődött meg. A szerzetnek meggyőződésébe ment át, hogy a régi rendszerrel, mely szerint a növendékeket hittudományi tanfolyamra hol ide, hol oda küldték, szakítani kell. Az 1861-iki káptalan egész önérzettel mondja: «A szerzet biztos, virágzó jövőnek csak úgy s egyedül akkor nézhet eléje, ha nemcsak szükséges számú egyének föl vételéről, hanem ezek igazi cziszterczi szellemű neveléséről is gondoskodott. Miért is az eddigi sok színezetű s a szerzet kitűzött céljától nagyon is eltérő iskoláztatás helyett növendékeinkre nézve Zirczen eszközlendő házi nevelés elvben elfogadtatik, s mihelyt a körülmények engedik, életbe is fog lépni».¹

Az elv rövid idő alatt valósul. 1866-ban a kolostor déli és keleti oldalán az új második emelet elkészül s megnyílik benne a rendi hittudományi intézet.

E pillanat óta Zircz lett a növendékek kettős — szerzetespapi és tanári — képzésök középpontja.

A hittudományt négy év alatt széles alapon s behatóan végezték. Mert elv volt, hogy a rendtagok fejlett papi képzettségnek legyenek birtokosai.

Ép ezért nagy gondot fordított Rezutsek a hittudományi intézetben működő tanárok kiképzésére. Budapest, Bécs és Innsbruck egyetemére küldi azon növendékeit, kiket tehetségek és hajlamuk alapján erre kizemelt.

A hittudományokkal karöltve megszerezték a növendékek a tanári szakképzettség alapjait is, készülgettek a tanári vizsgálatra. Ezen tevékenység súlypontja az írásbeli munkálkodásra esett. A három felső tanfolyam mindegyik tagja évenként egy-egy szakdolgozatot készített. Ennek tárgyát minden évben másik rendi gimnázium tanári kara jelezte ki s ugyanez végezte a bírálatot is. A dolgozatokért csekély anyagi elismerés is járt. Egyik-másik értekezés oly széles alapon készült, hogy a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság házi szakdolgozatként fogadta el.

A helytartótanács 1862. augusztus 21-én közölte, hogy Pesten országos tanárvizsgáló bizottság alakult. Fölhívja a zirczi apátot, hogy a gimnáziumokban ezentúl csak megvizsgált tanárokat alkalmazzon.² Még ezen év december havában a m. kir. kancelláriától rendelet érkezik, mely a szerzetes tanárok tanárvizsgálati kötelezettségét így szabályozza: Az algimnáziumban működő tanárok nem kötelesek a vizsgálat letételére. A kik 1861-től kezdve a felső gimnáziumban tanítanak, vizsgálati kötelezettség alá esnek ugyan, a nélkül azonban, hogy a pesti egyetemet hallgatni kötelesek volnának.³

Ezóta egyesek meg is szerezték a tanári oklevelet, de aránylag kevesen.

¹ Zirczi apáts. lev.: II. 366. III. pont.

² Zirczi apáts. lev.: 1862. aug. 21. kel. lev.

³ U. o.: 1862. decz. 7. keletű levél.

A mint a kiegyezés létrejött s a magyar király homlokát a szent korona megérinté, új világ kezdődött Magyarországon. A magyar nemzet, visszaadva önmagának, egész erővel hozzálát állami életének kiépítéséhez, társadalmi és műveltségi intézményeinek szervezéséhez. Községek és testületek versenyezve igyekeznek pótolni a mult idők mulasztásait s megalkotni a szervezetet, melyben életök biztosan fejlődhetnek.

A közoktatás terén valóságos forradalmat indít meg Magyarország lelkes vallás- s közoktatásügyi minisztere, Eötvös József báró. A nemzet általános műveltségének emelése, az értelmi osztály színvonalának fokozása s terjedelmének szélesbítése, a tudományos szellem ápolása és a tudománynak megmagyarosítása nemes czélként lebegnek szemei előtt. Művelődésügyi magas politikája az oktatás körében a középiskolát is felöleli. Tanult s képzett elemeket kíván látni a tanszékeken. Ezért sürgeti a szerzetes tanítórendeknél is a tanári vizsgálat letevését. 1868. január 10-én erélyes hangon szólítja föl a zirczi apátot, hogy a cziszterczi rendi tanárok minél előbb szerezzék meg a középiskolai tanári képesítést.

Rezutsek Antal apát látta a nehéz helyzetet, melybe rendje jutott. Sürgősen ír a rendházakhoz, közli velök a miniszteri leiratot s az egyes tagoknak biztatólag, sőt parancsolólag hagyja meg a tanári oklevél megszerzését.

A miniszteri leirat villámszerű hatással volt az egyes tanári karokra. Valóban tiszteletre méltó alakban tűnnek föl ezen testületek, midőn a felsőbb rendelet hire hozzájuk érkezik. Eszmét cserélnek, tanácskoznak és megnyilatkoznak. Jegyzőkönyveikben hangosan szólal meg rendjök feladatának józan felfogása, kapcsolatban azon teendők átérzésével, melyeket a hazai közoktatásügy érdeke és saját jövőjök megkövetel. «Ki közöttünk — mondja az egri tanári kar — még ma sem látná szükségét: számolnia az idővel, s a cselekvés, a szellemi és anyagi áldozatkészség terére lépnie ki, annak igen szűk látköre volna a helyzetről . . . Jövőre azonban ezen ügy¹ rendbehozásának elhalasztása ellen, lehetetlen, hogy azon erélylyel ne tiltakozzunk, melyre mind féltékenyen őrzött testületi reputációnk, mind ezzel összefüggő erkölcsi életünk védelme jogosít, sőt kötelez bennünket». Halasztást nem, csak gyors orvoslatoz ismernek. Közértelemmel nagykáptalan tartását sürgetik, ebben látják a mentés eszközét.²

Ezen közös kíváncsalom a rend életrevalóságáról tanuskodik. Tudták a tagok, hogy a tanári vizsgálat a rend életében új korszak kezdődik. Szívesen üdvözölték az eszmét. Megtestesülését kívánták, de a valóság eszközének, az egyetemi tanfolyamok hallgatásának hiányát érezték.

A rend feje és középponti tanácsadói fáztak a tanárjelöltek egyetemre küldésétől. Nem az anyagi áldozatot sajnálták, — ezt szívesen megadták volna; hanem kevés volt az ember s tartottak attól, hogy a fővárosi élet egyesek lelki fejlődésére káros hatással lesz. Ezért sürgetik tehát az egyes tanári karok oly erősen a nagykáptalan egybehívását, hogy a rend zöme, itt tömör táborrá egyesülve, biztosítsa az egyetemi képzés ügyét.

Rezutsek Antal apát maga is belátja, hogy a megoldás előtt álló fontos kérdéseknél csakugyan tanácsra szorul. A káptalan 1868. szeptember 3-ikára hívja egybe. A tanácskozáson, mely két napig tart, negyvennyolcz rendtag jelenik meg.

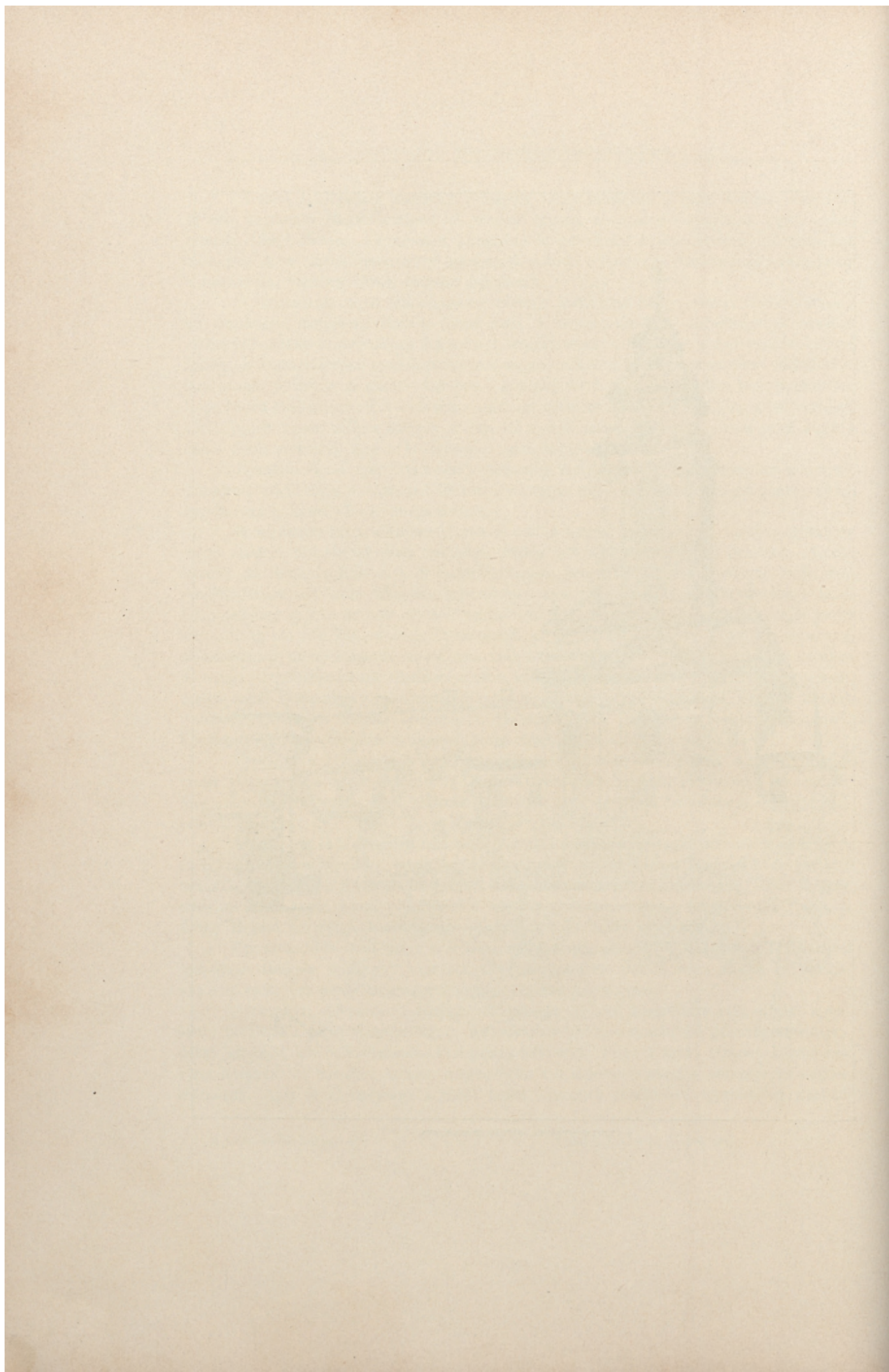
A tárgyalás súlypontja a növendékek lelki és szellemi kiképzésére esik. Kiváló figyelemre méltatják a tanári vizsgálat ügyét. Ez érdemben így határoznak: «A pályavégzett növendékek közül, a kik nélkülözhetők, Budapestre küldetnek, hogy a tanári vizsgára készüljenek s ezt letegyék. Ez mindjárt az idén megkezdetik s a küldöttek minden szükségessel kellően ellátnak. Apát úr Ő nagysága a többi tanító szerzetek főnökeivel egyetértőleg mielőbb

¹ A tanári vizsgálatról van szó.

² Zirczi apáts. levél. : II. 404. 405.

A SZENT-GOTTHÁRDI APÁTSÁG HOMLOKZATA.

gondoskodni fog módról és helyről, a hogyan és a hol ez könnyebben eszközölhető lesz. Azoktól, kik tanári állomáson vannak, de tanárvizsgájokat még nem tették le, elvárja a rend, hogy e kötelezettségöknek eleget tegyenek».¹

A kérdés égető volta megmagyarázza, hogy a káptalan halogatás nélkül kimondta a tagoknak a budapesti egyetemre küldését. De másrésről kiérezhető a határozatból, hogy a káptalan ezen intézkedést nem tekinti állandónak.

A dolognak megvan a maga nyitja. Már 1864-ben forgalomba került az az eszme, hogy a tanítórendek közösen állítanak egy intézetet, melyben tagjaikat a tanári vizsgálatra

A SZENT-GOTTHÁRDI APÁTSÁG KELETI OLDALA.

előkészítik és királyi biztos jelenlétében képesítik. Ez volt a terve Pannonhalma jeles főapátjának, Kruesz Krizosztomnak is.² Ez érdemben tartottak is a rendfőnökök ülést 1869. május 1-én,³ de eredményhez nem jutottak.

A cziszterczi rendre tehát irányadó maradt az 1868-iki nagykáptalan intézkedése. Föl is küldte egyéneit a budapesti egyetemi tanfolyamra, ha a gimnáziumok ellátásán felül volt nélkülözhető tanerő. De ez csak ritkán esett meg. A dolgon úgy segítettek, hogy a vizsgálatra készülő tanárok a két hónapi nagyszünet alatt hallgatták Budapesten az egyetemi pótló tanfolyamokat. Otthon azután a megjelelt irányban folytatták és kiegészítették tanulmányaikat. De voltak olyanok is, kik teljesen önerejükkel szerezték meg a tanári oklevelet.

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 396. 8-ik pont.

² U. o. : 1864. okt. 18. és 1866. jún. 2. lev.

Békéfi: Emlékkönyv.

³ Zirczi apáts. lev. : 1869. ápr. 23-iki lev.

A rend mindenkor elismeréssel állhat meg ezen tagjai előtt. Mert az egyetemi képzésnek részben vagy egészen hiával, a középiskolai tanítás sokszoros elfoglaltsága mellett, az éjjelt is nappallá téve, hangya-szorgalommal gyűjtik vala össze azon ismereteket, melyek alapján az országos tanárvizsgáló bizottság őket középiskolai tanári oklevélre érdemesíté. Tiszteletre méltó alakja ez az egyéni önérzetnek s a rendi reputáció iránti érzéknek!

Tudta Rezutsek, hogy az oklevél megszerzését az ismeretek szélesbítésének és mélyítésének kell követnie. Ezért szívesen támogatja azon tanárokat, kiknek egyénisége és multja a külföldi utazás eredményes voltát biztosítja. Az 1861-iki káptalan határozatai között ezt olvassuk: «A ki többet lát, többet hall, az többet is tudhat, ha tapasztalatait czélszerűen fel tudja használni. De a tudásnak is csak annyira van igaz belbecse, a mennyire azt másokkal is közölni, mások hasznára is bírjuk fordítani; különben a tudomány holt kincs, hasonló ama megfizethetetlen gyémánthoz, melynek iszonyú az értéke, de csekély a haszna. Ha tehát jövőben a tudományt s hasznos ismereteket szemelőtt tartó, hosszab utazásra vállalkozó s tapasztalataikat nyomtatásban is kiadni valamint kész, úgy a káptalan ítélete szerint egyszerűsmind képes szerzetbeli egyének jelentkeznének: ezek utiköltségeinek fődözését Ő nagysága kegyes volt magára vállalni».¹

Az 1868-iki nagykáptalanon meg ily határozattal bizonyítja tudománypártoló szellemét: «Ha valaki a rendtársak közül tudományos munka kiállítására vagy tudományos kutatásra vállalkozik, minden módon, még külföldi jeles intézetek meglátogatásával is segítetik. Az így elkészült munka Ő nagyságának nyújtatik be, ki azt bírálatra kiadja, a bírálattól feltételezvénn annak kiadatását».²

A nemeslelkű apát teljesen tisztában volt rendje hivatásával. Ezért legfőbb gondját tanintézeteinek szentelte. Ezek érdekében minden áldozatra kész. Egerben a meglevő helyiségeket új emelettel bővíti; Pécssett, 63,000 forintnyi költséggel, a főépülethez derékszög alatt egészen új kétemeletes szárnyat emel; Székesfehérvárott meg 130,000 forintos gimnáziumot állít a hazai ifjúság tudománycsarnokául.

A tanári karokat jó erőkből szervezi. Már az 1861-iki káptalan kimondja, hogy «tanároknak, a legkiáltóbb szükség esetét kivéve, csak pályavégzett növendékeket alkalmazzanak».³

A tanári karok élére neves egyéneket állít. Egerben Juhász Norbert, majd Szvorényi, Pécssett Szalay Alfréd, Székesfehérvárott Gerlach Benjamin igazgatókkal találkozunk. Az ő vezetésök alatt Eger, Pécs és Székesfehérvár gimnáziumai országszerte tisztelt névnek örvendenek.

A rend közoktatásügyi működésébe egységet akar behozni. Ezért mondja ki az 1861-iki káptalan:

«Hogy a közoktatás minél gyümölcsözőbb legyen, rendünk tanodáinak igazgatóságai oda utasíttatnak, hogy a tanügy kezelése körüli nézeteiket és eljárásaikat egymással lelkiismeretesen közöljék, hogy így a szerzet tanintézeteiben a lehető legösszhangzóbb tanítási egység eszközöltessék».⁴

Mint tanítórend feje, hivatásának magaslatán jelenik meg, midőn az 1861-iki káptalanon ily szavakkal kéri a rendi tanárokat: «a gondjaikra bízott haza reményeit ne csak szolgai kényszerűségből, hanem szíves jóakarattal vezessék a vallásos erény útján kitűzött céljok felé».⁵

Majd meg az 1868-iki nagykáptalanon ily szavak peregnek le az agg apát ajkairól: «A ti szeretetetek és buzgóságtok üdítő és éltető melegéhez fordulok..... hogy az igazság és méltányosság sugalmát követve, minden ügyekben czélszerűen rendelkezsem. A tudományos

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 366. XI. p.

² U. o. : II. 396. XI. p.

³ U. o. : II. 366. IV. p.

⁴ Zirczi apáts. lev. III. 645.

⁵ U. o. : II. 366.

vállalatok élén állva bebizonyíthassa szerzetem, hogy az erény úgy, mint a tudomány terén is hazánk érdekeit nemcsak megérti, hanem annak jólétét, becsületét és dicsőségét előmozdítani képes és bármily körülmények között sem szűnik meg szeretni a közanyát, a szeretett hazát, melynek hív fia;... s betölti mindenki azon helyet, melyen áll, s nem szóárban, hanem tettekben helyezi a fösúlyt».¹

Rezutsek kormánya első részében komoly veszély fenyegette a rendet. Pálffy Móricz helytartó az eltörlésre gondolt. Igaz, hogy volt ekkor baj; de Pálffy szemében az volt a legnagyobb szálla, hogy a rendi tanárok kemény magyarok voltak. Az eltörlés tényét Szcitovszky János hercegprimás akadályozta meg. Ha azonban Pálffy uralma még félévvel tovább tart, a rend menthetetlenül elvész.²

A mi majdnem nyakát szegte, később kiváló érdemévé lön, — magyarsága. Igaz, hogy a kiegyezés óta a magyarosodás munkája az egész vonalon megkezdődött: de azért örök igazság marad, hogy Pécs és Székesfehérvár magyarrá tételében a cziszterciek gimnáziumainak oroszlan részök van. Érdekesen világosítja meg ezen tény a pécsi igazgatónak 1878. április 21-iki levele, melyet az apáthoz intéz: «Midőn mi 1865-ben Pécsre bevonultunk, igazgatóságom első éve alatt a közönség mindig német szóval szólított meg, a deákok közt is előfordult a német társalgás. Ma minden magyar! Én nem erőltettem semmit, csak magyar voltam. Nemzetiség terén a szelid nyájas bánásmód, igazságos eljárás hódít».³

Egyébként általános tapasztalat, hogy a hol a szerzetes tanítórendek kezében van a középiskola, ott nemzetiségi kérdés nem létezik.

Rezutsek józan kormánya a rend hirnevét magasra emelte. Maga Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter elismerőleg szól a rendi gimnáziumok szervezéséről, midőn imígyen ír: «Örvendetes tudomásul veszem, hogy a zircz-cziszterczi rend kormánya buzgólkodva megteszi tanintézeteiben mindazon intézkedéseket, melyeket az ifjúság korszerű nevelése igényel.»⁴

A rend működésének elismerésére mutat, hogy Juhász Norbert egri főgimnáziumi igazgatót Ő Felsége 1866. április 9-én kassai tankerületi királyi főigazgatóvá és királyi tanácsossá nevezte ki.⁵ Verbőczy István pécsi tanárt a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara 1870-ben a magyar irodalomtörténetből egyetemi magántanárrá avatta.

A pécsi jogakadémia tanári kara meg egyik tanácskozásiában a pécsi gimnázium tanárai közül kettőt szemelt ki a bölcséleti és történeti tanszék ellátására. A bölcséletet Maczki Valérnak, a történelmet Tipold Özsébnek szánta. Kovács Zsigmond pécsi püspök a történelem előadását Verbőczy Istvánra akarta bízni, de ez húsz heti órája miatt a megtisztelő bizalom elől kitért.⁶

Az egri jogakadémián pedig Vincze Ambró, majd Maczki Valér adta elő a bölcséleti erkölccsant.

Nemzetünk vezérlő elemei, oszlopos tagjai is versenyezve siettek, hogy szeretteik részére a rendtagok sorából nyerhessenek vezetőt, nevelőt. Hű visszhangja ezen meggyőződésnek azon levél, melyben Magyarország kegyeletes emlékü tárnokmestere, Cziráky János gróf, 1878. november 7-én, unokái, Csekonics Endre gróf fiai, részére a rend tagjai egyikét nevelőül, megnyerni törekszik. «A vallásos és hazafias irányzatú, kor igényelte tudományosság kimagasló

¹ Zirczi apáts. lev. : II. 369.

² Certos vos facio, — írja a primás — si Pálffy locum-tenens dimidio adhuc anno functus munere fuisset, vos essetis iam suppressi. Ego eum semper cohibui. (Zirczi ap. lev. : 1865. aug. 29-iki kel. lev.)

³ Zirczi apáts. lev. : 1878. ápr. 21-iki kel. lev.

⁴ U. o. : 1868. ápr. 4-iki lev.

⁵ U. o. : 1866. ápr. 22-iki lev.

⁶ U. o. : 1874. okt. 2-iki kel. lev.

fokán szemlélve — írja a jeles Cziráky — Nagyságod bölcs kormányzata alatt országosan elismerten, mindinkább a nevelés és közoktatás terén szerzett dús érdemekben feltűnő magyar-honi cziszterczi szerzetet, mely tanárai kiképzetésére éppen Nagyságod által szentelt nagymérvű áldozatok folytán, jelen minden egyéb, hazánkban működő tanító egyházi rendeket túlszárnyalni siet; forrón óhajtanák a nevezett szülők — vöm és leányom — gyermekeiket zsenge koruktól kezdve már e nagy érdemű szerzet egyik kiváló egyénisége által neveltetési és tanítási vezényletében részesíthetni; mi, ha elérhető, mérvadóan tanácsló fő magyar egyházi férfiak által szintűgy is teljesen, mint általam is azokkal összhangzatban osztott nézet.»¹

Rezutsek kormányának egyik nevezetes tényéül tekintjük, hogy Budenz Józsefet a magyar tudománynak, s így a magyar nemzetnek megmentette. A hessen-kasseli Budenz ugyanis hazánkba jövételekor kenyér nélkül maradt. Tanári alkalmazásért Rezutsekhez fordul s így mutatja be magát: «Főszándékom, mely ide² vezetett, a magyar nyelv alaposabb tanulhatása és művelhetése volt».³ Rezutsek a székesfehérvári főgimnáziumnál nyit neki tanszéket.

Így nyert Budenz hazánkban itthont s egyúttal alkalmat, hogy az anyagi gondoktól megszabadulva, teljes erővel adhatta át magát nyelvünk és a rokon nyelvek lelkiismeretes tanulmányának, mely neki később egyetemi tanszéket s e körül ma már egész tudós iskolát, a nemzetnek meg európai tekintélylyel bíró nyelvészeti tudományt eredményezett.

Rezutsek, a gimnáziumok gondos ellátásán és fentartásán kívül, egyéb közoktatásügyi feladatait is híven megoldotta.

A veszprémi gimnázium első osztályának egyik tanárát 1870-től kezdve évi 880 forinttal díjazza. Az elemi iskola harmadik osztálya tanítójának fizetését meg 500 forintra emeli.⁴

Az ifjúságért igazán hevülő szív nyilatkozik meg Rezutsek apátban, midőn az 1870-iki kormánytanácsülésen így beszél: «Egy nagyszerű munka készül, melyre ugyan a koszorút csak a későbbi utókor teendi fel, de a kezdet nehézségeivel megküzdni, a munka sikerét az utódok számára biztosítani napjaink feladata. Minthogy az iskolák azon egyetlen források, melyekből a jövőnek biztos élete áramlik, s azon helyek, hol a Teremtő által az emberbe lerakott szellemi csírák kifakasztatnak, ápoltatnak s képességre neveltetnek, hogy az ember már gyermekkorában megértvén magasztos rendeltetését, ennek élte folyamán át mindvégig kellően megfelelhessen; hogy az Úr félelme, mint minden bölcsesség kezdete, az ifjú keblébe idejekorán csepegtetessék; mert a társadalom jövője egyedül ez által leend biztosítva, nyervén az egyház hű gyermekeket, a haza becsületes polgárokat. Egyedül az iskolák képesek tehát ellensúlyozni a mai kor veszélyes törekvéseit, melyek végromlással fenyegetnek minden erkölcsi alapot. Az iskolák rendezésére, ezek felvirágoztatására a legfőbb súlyt fektetve, vallásos buzgalommal lelkesülnek tehát az iskolaügy előmozdítására minden egyházi s világi lelkes hazafiak. Nem akarván e fontos ügyben magamat és szerzetemet hátramaradási váddal megbélyegezni, pusztáinkon iskolákat állítottam,⁵ hozzájuk tanítókat szereztettem; és valamint ezen iskolákat, úgy az apátság egykori szegényebb faluiban létezöket is a szükséges szerekkel elláttattam».⁶

Ily sokoldalú feladat megoldására hatalmas anyagi forrásra volt szükség. Rezutsek ezt a józan gazdálkodásban és takarékoságban teremti meg. Alapelvül a fontolva haladást vallotta. Osztozik nézetében az összes rendi birtokok főkormányzója, Bula Theofil, és az előszállási jószágkormányzó, Simon Róbert, majd Vajda Ödön. Birtokait lassankint belterjes gazdaságokká alakítja s új középpontokat (Antalmajor, Felső-Borsod) teremti. A befolyó

¹ Zirczi apáts. lev.: 1878. nov. 7-iki kel. lev.

² Magyarországba.

³ Budenznek 1858. szept. 20-iki levele a zirczi ap. lev.

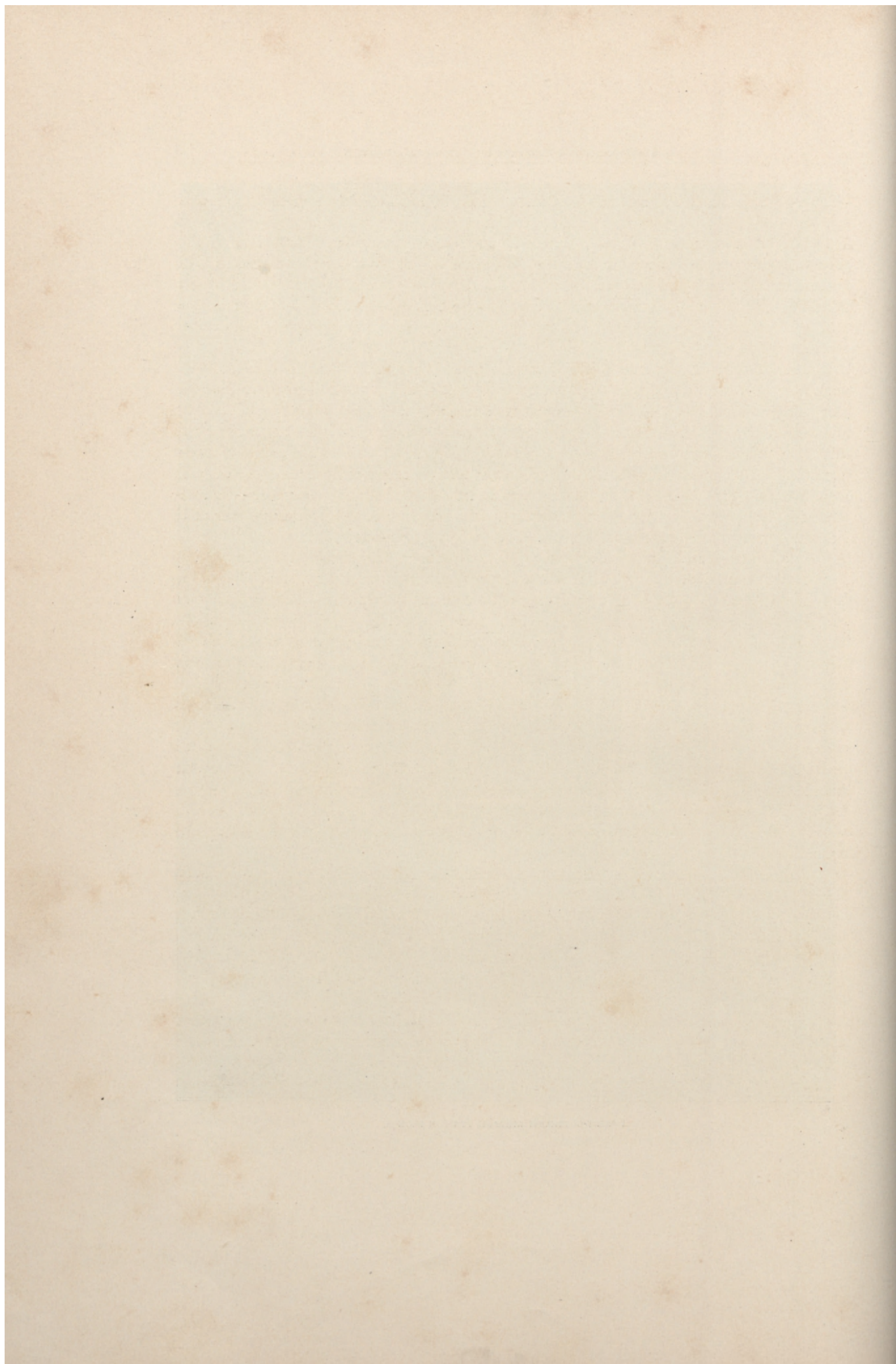
⁴ Zirczi apáts. lev.: II. 373. és a zirczi perjeli napló.

⁵ Ménesmajor, Nagy-Karácsonszállás és Nagy-Venyim iskoláit érti.

⁶ Zirczi apáts. lev.: II. 373.

A SZENT-GOTTHÁRDI APÁTSÁGI TEMPLOM BELSEJE.

jövődelem egy részét új beruházásra s felszerelésre fordítja. Kiváló figyelemre méltatja a ménest, mely már az ő életében országos hírre tesz szert.

A takarékoságot az egész vonalon elvárja, s maga megy elő jó példával. Magára alig költ valamit. Fukarkodásról azonban szó sincs nála. A rendtagok jogos kívánsága, a közoktatás és művelődés folyton szaporodó követelményei s minden hazafias vállalat nyitott erszényre találnak nála. A szerzet anyagi ügyeit teljesen rendezi. Az elődjétől örökölt adósságot tisztára letörleszti s összerakosgatja azon hatalmas összeget, mely monumentális építkezéseinek fődözetét képezte.

Bokros érdemeinek elismeréseül az apostoli király 1870-ben a Lipótrend lovagkeresztjével tünteti ki az agg főpapot, ki ekkor életének legkimagaslóbb tényét, aranymiséjét, ünneplé. Élete alkonyán még egyszer megkereste a király bizalma. I. Ferencz József felséges urunk a szentgotthárdi apátságot, mely 1734 óta az osztrák heiligenkreuzi apátsághoz tartozott, 1878. november 4-én neki adományozta, azon kötelezettséggel, hogy a cziszterczi rend ennek fejében a bajai főgimnáziumot átveszi és saját rendi erejével ellátja és fentartja. A királyi kegy személyes megköszönésére s az új adománynyal kapcsolatos teendők elintézésére azonban már sem ideje, sem ereje. A 84 éves tisztes aggastyánt, egy hosszú s lelkiismeretes munkában eltöltött élet után, 1879. márczius 28-án az Úr magához szólította.

Rezutsek halála mély gyászba vonta a négyes apátságot, melyeknek életével annyi fényt s díszet kölcsönzött. Ravatalát sűrű könyeket hullatva, a lélek mély meghatottságával álltuk körül. Éreztük a súlyos csapást; hisz' benne atyánkat, tehát mindenünket veszítettük el. Ő nem tartozott azon kormányférfiak közé, kik a mult alkotásait egyszerre halomra döntik, hogy lángelméjük a romokból alájában új művet alkosson. Ő inkább csatlakozik a rend életfolyamához, de bölcsességével irányítja s oly térre vezeti, a hol az erény, a köteleességteljesítés, a munka és a hazafiság eszméi honolnak. Nem a zajos cselekvés, a külső hatásra és egyéni elismerésre törekvés embere. Munkálkodik, mert köteletségének ismeri; alkot, mert rendje érdeke és feladata így követeli. Szerzetes fiainak boldogítása elsőrangú célként lebeg szemei előtt. Szorgossága és takarékosága révén oly helyzetet teremt nekik, mely erős s teljes odaadást követelő munkájok után méltán osztályrészök. Szeretete igaz és őszinte, előítélet, utógondolat s elfogultság nélkül. Szavait, tetteit s egész egyéniségét nem a rokon- vagy ellenszenv sugalmazza; becsülésének s elismerésének fokmérője az igazi érdem. Szerzetét kis családnak tekint, melynek tagjaiban fiait szereti; ezek meg atyát tiszteltek benne s így örökölték át emlékét minden idők nemzedékeire.

Rezutsek egyénisége oly mélyre vésődött a rendtagok lelkében, hogy apáti utódjául a szelídségben hasonmását, Supka Jeromost, választották meg 1879. július 8-án.¹

E férfiú az előszállási lelkészség igénytelen munkaköréből emelkedik a négyes apátság élére. Rövid egy év alatt észreveszi, hogy a rendi kormányzatban a kor vívmányainak és követelményeinek érvényesítésére szükség van. De meg módot akar nyújtani a rendi közvélemény nyilvánulásának s alkotó erejének. Ezért 1880. július 6—10. napjain Zirczen nagykáptalant tart.

A gyűlésre a rendtagok majdnem kivétel nélkül megjelennek. Különböző szakbizottságokban csoportosulnak és tárgyalnak. Majd az apát vezetése mellett összes ülést tartanak s a határozatot az apát mondja ki. A határozatok a fegyelmieken kívül — a melyekre nézve az apátnak külön intézkedését helyezték kilátásba — a rendi életnek majd minden tényére kiterjednek. A rend mai szervezete javarészből a régi, érintetlenül maradt intézményekből.

¹ Életrajzi adatait lásd ezen Emlékkönyvben: A magyarországi cziszterczi írók és műveik cz. fejezetben.

ezen nagykáptalan végzéseiből s a későbbi káptalani határozatokból alakul meg s főbb vonásaiban ily képet tár elénk:

A rend az ország nevesebb középiskolaiban pályázatot (concurus) hirdet. A pályázók folyamodványukat az igazgatóság útján nyújtják be. Fölvételre csak oly ifjú számíthat, a ki a gimnázium hatodik, hetedik vagy nyolczadik osztályát szép sikerrel végezte; ezenkívül jó magaviseletű és ép testalkatú. Felsőbb iskolák hallgatói magánúton kérik a fölvételt. A fölvétel joga az apáté, s ő ezt gyakorolja is.

A bevett ifjak a megjelölt időben — rendszerint a nagyszünet vége felé — Zirczen megjelennek. Hoznak magokkal felső és alsó ruhát, miként ezt utasításuk megszabja. A belépő növendékek vezetője a «novicziusmester», «újonczmester» (magister novitiorum). Ezen álláson a nagykáptalan oly egyént akar látni, a ki legalább 35 éves és 10 éves beesküdtött tag.¹ Mivel a nevelés alapvető munkája ez évben megy végbe, nagyon helyesen gondolkodik a nagykáptalan, midőn a novicziusmesterséget kiforrt s a gyakorlati életet ismerő egyénre ruházza.

A megérkezett ifjak a novicziusmester vezetése alatt három napi lelki gyakorlatot tartanak. Ennek végeztével a rendi perjel beöltözteti őket. Felöltik a rendi ruhát, mely nálok posztó és minden darabjában fehér; s ugyanekkor kapnak szerzetnevet is. Ezt az apát állapítja meg. Beöltözés után a novicziusmester a növendékeket az apátnak bemutatja; ez meg átadja neki őket. A beöltözés pillanatától kezdve a növendék: noviczius (újoncz). S ezen időpont nagy jelentőségű, mert a novicziusi évnél teljes egy évig kell tartania. Ellenkező esetben az illetőnek még szerzetes fogadalma sem érvényes. A rendi sorrend (senioratus) a belépés idejétől függ. A kik meg egyszerre lépnek a rendbe, a végzett osztályok és életkoruk szerint sorakoznak. Ezen sorrend egyszer s mindenkorra érvényes. Az elöljárók vagy valamely méltóságban levők kívül esnek a sorrenden, de a zirczi konventben ők is e szerint sorakoznak.

A noviczius az egy év leforgása alatt a szerzetes élet előiskoláján megy át. Megismeri választott pályája alapeszméit s követeléseit. Feltárul előtte a rend szelleme s hivatása. Ima, elmélkedés s zsolozsmázás szoktatja és edzi a lelkét jövő feladataira. A rendi szabályok taglalása és a rend történetének fejtegetése alakítja lelkét azon testület szelleméhez, melynek tagja akar lenni. A vallásos gyakorlatok, a gyónás és áldozás, szívének tartalmát nemesítik.

A noviczius tanulmányokkal is foglalkozik. Szaktanár vezetése mellett — a szerzet szabályain (regula) és történetén kívül — tanulja a magyar, latin, görög, német és francia nyelvet. A hazai nyelv gyakorlati kezelésére nagy gond irányul. A társadalmi illem követelményeivel példa és oktatás útján ismerkedik meg. Előmenetelét az előadás óráiban és a fél-évenkénti vizsgálatokon igazolja.

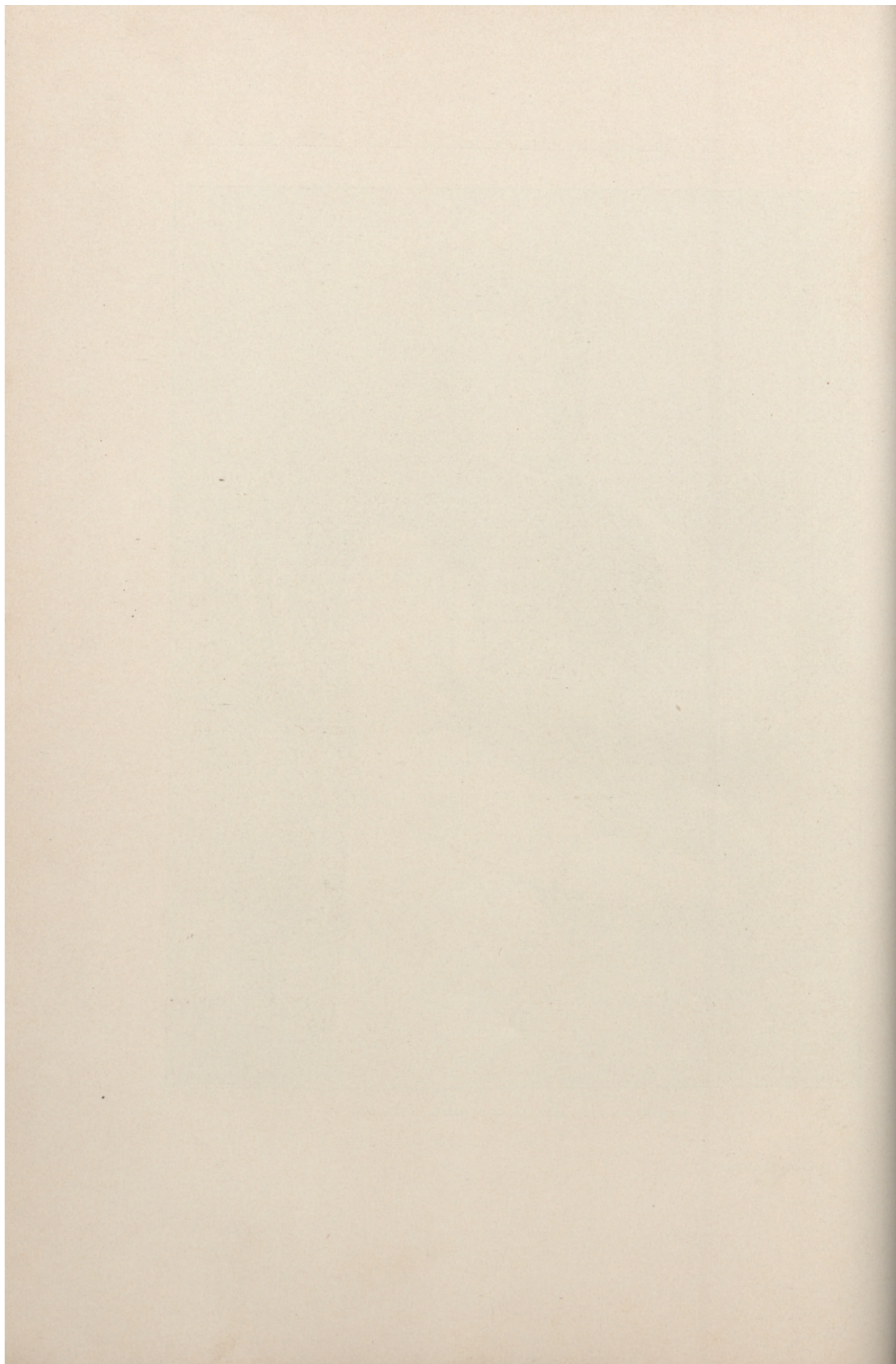
A noviczius az ebédet és vacsorát az apáttal és a konventtel egy helyiségben, de külön asztalnál fogyasztja el. Ugyanazon ételeket kapja, de egy tálal kevesebbet mint a konvent. Reggelije azelőtt kenyér, ma már tej hozzávaló süteménnyel. Napjában több ízben kimehet — de társaival együttesen — szabad levegőre a konventkertbe. Itt sétálhat, testgyakorlatokat végezhet, tekézhet, s ha kedve tartja, dohányozhat és kertészkedhetik. Hitenként többször nagyobb sétára megy s élvezi a Bakony tiszta és edző levegőjét s természeti szépségeit. Általános tapasztalat, hogy a növendékek Zirczen sokat fejlődnek és vasegészségűek.

A novicziusmester összes növendékeiről félévenként részletes jelentést terjeszt a zirczi konvent elé. A melyiknek minősítvénye (információ) kedvezőtlen, a konvent szavaz fölötte. S ha a többség fekete golyót ad neki, megszűnt noviczius lenni. A ki ezen sorsot elkerüli, a zirczi perjel maga elé idézi s értésére adja, mily véleményével van róla a rend.

¹ Budapesti házi ltár: Az 1880-iki nagykápt. határozatai. I. szak. 14. §.

SUPKA JEROMOS ZIRCZI, PILISI, PÁSZTÓI ÉS SZENT-GOTTHÁRDI APÁT.

Ha a konvent a novicziust a második félév végeztével sem szavazza ki s a noviczius-év megkezdésének fordulati napja és órája elérkezik, a noviczius «megtarkub». Vagyis ekkor a fehér posztó ruhát leveti s kap fehér reverendát — de már nem posztóból — és fekete scapulárét és övet. Szóval ezen pillanattól úgy öltözködik, mint bármelyik rendtag.

Most a növendék új viszonyok közé jut. A rend nemcsak szerzetes, de mindennemű ruhával ellátja és pedig növendéksége befejeződéséig. A kinek még érettségi bizonyítványa nincs, Egerbe megy gimnáziumi tanulmányai folytatása és befejezése céljából. Itt ismét vezetés alá jut. A tanulmányi felügyelő nemcsak iskolai előhaladását kíséri figyelemmel, de gondja van lelki és erkölcsi világának fejlesztésére is. 1889-ben a rend Zirczen magángimnáziumot szervezett. A hetedik és nyolczadik osztályú növendékeket okleveles rendi tanárok itt készítették elő az osztály- és érettségi vizsgálatra. Az intézmény azonban nem bizonyult életrevalónak. Három éves élet után felbomlott.

Az érettségi vizsgálat letevése után a növendék Budapestre kerül a rend hittudományi és tanárképző intézetébe. Ennek felállítása és szervezése Supka Jeromos apátsága idejére esik. Már ezen egyetlen tényével is örök emléket állít magának a rend történetében. Nevét fennen fogja hirdetni maga ez az intézet, melynek a rend életével kapcsolatos jövője van. Emlékét hálás kegyelettel őrzi lelkében az a nemzedék, mely szerzetespapi életelveit s ismereteit gondos vezetők közreműködésével itt érlelte meggyőződéssé és tudássá, s tanári pályájára előkészülése céljából innét látogatta a budapesti tudományegyetem jeles kollégiumait s tette le azon vizsgálatokat, melyek alapján középiskolai tanszékeit nemes önérzettel foglalhatta el.

Ezen intézet szervezése rendkívüli anyagi áldozattal járt. De szívesen meghozta a rend, mert létkérdésnek tartotta. S a szép siker igazolta a hozzáfűzött reményeket. A magas kormány s a tudományegyetem bölcsészeti kara örömmel s meglelégedéssel látta az új intézet megalakulását. A többi tanítórendek figyelő érdeklődéssel függesztették rá tekintetöket s ma már ennek mintájára saját kebelökben hasonlót szerveztek, — mint a kegyesrendiek Kolozsvárott a Kalazantinumot, a prémontreiek meg Budapesten a tanárképzőt. Az eredményt legjobban azonban maga a rend látta saját családi körében. A fiatalság gyors egymásutánban tette le vizsgálatait; az oklevelek száma pár év alatt szépen gyarapodott. S ma már a négy főgimnázium 56 tanszékén két rendes, ötvenkét okleveles s két szakvizsgálatot tett rendtag ül. Kétségkívül oly jelenség, mely a legszigorúbb várakozásnak is megfelel.

A hittudományi tanfolyam nyolcz félévre terjed s ezek mindegyike nyilvános vizsgálattal záródik. A tanári kar négy tagot számlál. Ezek egyike egyúttal igazgató is, egy-egy meg a lelki igazgató és tanulmányi felügyelő teendőit is végezi.

A hittudományhallgató s tanárjelölt növendék az első évi tanfolyam befejeztével egyszerű, három év múlva pedig ünnepies fogadalmat tesz. A zirczi konvent azonban mind a két esetben szavaz fölötte. S ha a többséget nem kapja meg, el kell hagynia a rendet. Az ünnepies fogadalom letevését a pappászentelés követi.

A hittudományi s egyetemi tanfolyam kezdetén a növendék szaktárgyat választ. Ebben egyéni hajlamait követi, de tekintettel kell lennie a rend érdekeire is. A hatodik egyetemi félév befejezése előtt a rend tőle alapvizsgálatot követel; a nyolczadik félév végén pedig a szakvizsgálatot várja el. Ezen idő alatt egyik-másik bölcsészetdoktori szigorlatát is elvégzi.

A kiket a rend hittudományi tanároknak szemel ki, külföldi egyetemen, ezidő szerint Innsbruckban végzik tanulmányaikat.

A cziszterczi rendnek hazánkban fő hivatása a középiskolai nevelés s oktatás. Négy főgimnáziumában az 1894—95-ik iskolaévben a szülők 1402 ifjút bíztak szerető gondjaira.

De van a rendnek 15 plébániája is. Ezekben a hívek száma 1894-ben 27.615. Működik tehát a népnevelés s oktatás terén is. 15 hitközségben a kegyúri terheket is viseli.

Hazánkban az egész rend élén egy apát áll, a kit a rendtagok titkos szavazás útján választanak. Megválasztásához a szavazatok abszolút többsége szükséges. Három egyént kell ily választás útján fölterjeszteni. Ezek közül Ő felsége rendszerint azt nevezi ki, a kit első helyre választottak. A királyi kinevezést az apáttá avatás követi. A kinevezett egyén kormányzati teendőket ugyan a székfoglalás előtt is végezhet, de apáti joghatósága csak a felavatással kezdődik.

Az apát a rendnek teljes hatalmú feje, a rendi szabályok és határozatok azonban irányítják és korlátozzák joggyakorlatában. A testület szellemi, erkölcsi és anyagi ügyeinek vezetője. A királyi adomány nevére szól, de a kötelességeket is megjeleli. A szerzetet ő képviseli kifelé. Minden iskolaév kezdetén és a nagybőjtben körlevelet bocsát ki s a vallás-erkölcsi, hazafias és társadalmi eszmék ápolására buzdítja a tagokat.

Az apát után jogkörre nézve a zirczi perjel következik. Ő nemcsak a zirczi konvent feje, hanem az egész rendnek perjele. Kapocs az apát és a rend között. Apáti széküresedés esetén a rend kormányzóperjele, vagyis a kormányzatot a zirczi konventtel ő veszi kezébe.

A zirczi perjel helyettese az alperjel. Joggyakorlatra valójában akkor nyílik tér, midőn a zirczi perjel távol van vagy megbízza, vagy esetleg meghal.

A rendben van három konvent (Zircz, Eger és Szent-Gotthárd) s négy rendház (Székesfehérvár, Pécs, Baja és Budapest). A konventek élén perjel (prior) áll; a rendházakat meg házfőnök vezeti. Jogi különbség a perjel és házfőnök között nincsen. A perjeli cím csak történeti emlék, mert azon a helyen egykor apátság volt.

Az elöljárót az apát nevezi ki «a rend véleményének meghallgatásával». ¹ A ház elöljárója a ház élén áll, kifelé képviseli s összes ügyeit vezeti.

Minden konventben és rendházban van egy gazda (házgondnok, konyhamester) is, a ki a ház összes gazdasági ügyeit kezeli. Őt «a konvent vagy rendház tagjainak meghallgatásával, az elöljáró fölterjesztésére az apát nevezi ki». ² Kivüle van még mindenütt egy-egy infirmárius is, a ki a beteg rendtársat szeretettel gondozza.

Az apátot a kormányzásban az elöljárókon kívül támogatja a zirczi konvent, a gazdasági tanács és a kormánytanács.

Legközelebbi tanácsadója a zirczi konvent. Fontos ügyekben — főleg, ha sürgős intézkedésre van szükség — ezt kérdezi meg. Birtok eladása, elcserélése vagy megvétele ennek hozzájárulása nélkül nem történhetik.

A gazdasági tanács elnöke az apát, tagjai a jószágkormányzók, a zirczi gazda és számvevő. Évenként egy ízben ül össze s az építkezések, beruházások, bérletkötések és a nevezetesebb gazdasági kérdések dolgában tanácsot ad. ³

A kormánytanács a rend összes szellemi és anyagi ügyeiben tanácscsal szolgál az apátnak. Tagjai kétfélek: a kik hivataluknál fogva, vagy választás útján jogosultak. Hivataluknál fogva részt vesz benne minden ház elöljárója, a novicziusok mestere, az előszállási jószágkormányzó és a számvevő. Választás útján minden konvent és rendház, úgyszintén az összes lelkészek egy-egy tagot küldenek. Évenként egyszer ülésez Zirczen a nagyszünet alatt. Az apát nyitja meg, jeleli ki a három — tanügyi, gazdasági és lelkészi — szakosztály tagjait s tűzi ki tárgyalásra az egyes pontokat. Ezután mindegyik szakosztály saját elnöke vezetése alatt külön tanácskozik s megállapodásáról jegyzőkönyvet készít. A mint a szakosztályok munkájokkal elkészültek, az apát a tagokat összes ülésre hívja egybe. Itt a jegyzőkönyveket a jegyzők

¹ Budapesti házi levéltár: Az 1880-iki nagykápt. határozatai. IV. szakasz. 46. §.

² Budapesti házi levéltár: IV. szak. 59. §.

³ U. o.: V. szak. 83—84. §.

felolvassák. Az egyes pontokhoz mindenki hozzászólhat. A mint egy-egy kérdést megvitattak, a határozatot az apát mondja ki. Az összes pontok letárgyalásával a kormánytanács ülése véget ér. A határozatokat az egyes házakkal az apát közli.

Az apát székhelye Zircz. Ez a rend fészke, középpontja. Ide gyűlnek a tagok a rendi életet fejlesztő tanácskozásokra; itt teszi le mindenki az egyszerű és ünnepi fogadalmat s itt megy végbe a pappászentelés. Az ősi szerzetes intézmények- és hagyományoknak is Zircz a színhelye. A zsolozsmát itt karban zengik; nagyobb ünnepek alkalmával a középkori világra emlékeztető «cucullá»-t (galléros és csuklyás fehér köpenyféle) magokra öltik; a lelkészek és jószágkormányzók az évenkénti lelkigyakorlatot itt tartják, míg a tanárok a gimnáziumi ifjúsággal együtt végezik.

A cziszterczi rend Mária rendje. S ez még ma is több jellemzetes tényben kifejeződik.

A ZIRCZI NÉPISKOLA.

A rendi nevezetesebb templomok — mint a zirczi és, szentgotthárdi — Mária tiszteletére és pedig mennybemenetelére vannak szentelve; érvényben van az «officium Marianum» elmondása; Mária-ünnepek előtti este rendi böjt (ieiunium regulare) van; Mária tiszteletére minden rendtag 25 misét mond évenként; a zirczi konvent szombat esténként a Mária-litániát végzi.

A megholtak iránti kegyeletet a rend szépen ápolja. A zirczi konventben a megholtak névkönyvéből (necrologium) naponként felolvassák azon tagok neveit, a kik aznap hunytak el. Ha valamely rendtag meghal, Zirczen a karban együttesen imádkoznak érte, vagyis feloldozzák (absolutio defunctorum). Az apát vagy perjel egy énekes gyászmisét, s ezenkívül minden misés rendtag négy csendes gyászmisét mond érte; az egyszerű és ünnepi fogadalmas növényedékek pedig a bűnbánati zsoltárokat (Psalmi poenitentiales) négyszer imádkozzák el. A rendtagok elhalt szülőit és testvéreit Zirczen szintén feloldozzák s érettök is hangzik el énekes mise; de a misés tagok érettök csak egy misét mondanak, a nem misések pedig a zsoltárokat

csak egyszer végzik. A meghalt rendtag feloldozásának napjától kezdődik a «Tricenarium». Vagyis harmincz napon át délben a zirczi konventi asztalra egy kenyeret és egy üveg bort tesznek; ezeket, mint az elhalt testvér részét, a közös ima után megáldják s minden nap más szegény családnak adják. A megholtakért a tagok havonként imádkozzák az «Officium Defunctorum»-ot. A misés rendtagok a megholtak lelki üdvéért ezenkívül harminczhét gyász-misért — 20 Lambertinát, 5 ünnepi és 12 havi Anniversariumot — mondanak; a fogadalmas növendékek pedig ugyanennyiszor végeznek el a bűnbánati zsoltárokat.

Supka alatt kezdődik a rend kormányzásában a rendszerebb kezelés, a bürokratikus ügyvezetés. Szervezi a titkári hivatal, s ez által a rend hivatalos érintkezését kifelé könnyebbé, szabályosabbá teszi. A gazdasági dolgok ügykezelését egészen új alapra helyezi, midőn a számvetőséget felállítja. Így nyit utat s módot a rend évi bevételei- s kiadásainak megismerése- és ellenőrzéséhez. Az egyes házaktól és jószágkormányzóktól évenként részletes költségvetést követel.

A szentgotthárdi apátság átvételének ügyét lebonyolítja. A hozzátartozó birtoknak, mely a zirczi apátság kezére kizsarolva jutott, megjavítását és fölszerelését megkezdi; magát a kolostort meg nagy költséggel kedves otthonná alakítja. A bajai rendház új beruházásának költségeit fődözi. A csákáni gazdaságot a bérlet alól felszabadítja s — bár rendkívüli áldozattal — házi kezelés alá fogja. Zirczen 13,523 frt 97 kr. költséggel a község egyik díszűl, izléses népiskolát épít. A zirczi templom restaurálását 54.000 forintnyi költséggel szintén ő határozta el, de még a munkálatok megkezdése előtt meghalt 1891. február 17-én.

Java korában — még nem is egészen 59 éves — ragadta ki a halál apáti székéből. Ritka kedves főpapi alak volt. Ajkán mosoly, beszédében nyájasság, egész lényében szerénység. Tetteiben jóakarat vezérelte. A jó tanácsot, még ha fiatal rendtagtól jött is, szívesen fogadta. A jelentősebb dolgokban mások megkérdezése nélkül nem cselekszik. Tizenegy éves apátságának ékköve a tanárképzés. Először kisebb-nagyobb csoportokban küldi föl övét a budapesti egyetemre. Pár év múlva merész, de nemes elhatározás érlelődött meg lelkében, — felállította a rend budapesti hittudományi és tanárképző intézetét. Neve ezért a rend életében a fejlődésnek egy új korszakát fogja jelezni mindenkor. Méltó tehát az utókor halájára.

Supka Jeromos halála után a rendtagok bizalma, 1891. április 2-án, Vajda Ödön¹ szólította ki huszonhárom éves s áldásos munkaköréből, az előszállási jószágkormányzóságból, s hívta meg az apáti székre.

Kormányzását ötvenhét év gazdag tapasztalatával s okulásával kezdi meg. A mit elődje csak tervelt, ő megvalósítja, a zirczi templom restaurálását végrehajtja. Huszezer forintnyi adományával kétharmad részben fődözi azon költséget, melylyel a bajai gimnázium épületében és fölszerelésében a mai követelmények szerint átalakult. Szent-Gotthárdon 14.206 frt 35 krral, Eplényben 3354 frt 03 krral népiskolát emel. A kethelyi és istvánfalvi templom megújításában kegyúri bőkezűségéről tesz bizonyosságot. S még ezeket be sem fejezte, máris egri gimnáziuma ifjúságának készül czélszerű otthont teremteni.

Ily áldozatkészséget méltán jutalmazott a királyi kegy, midőn apátsága harmadik évében a Lipótrend lovagkeresztjével tüntette ki.

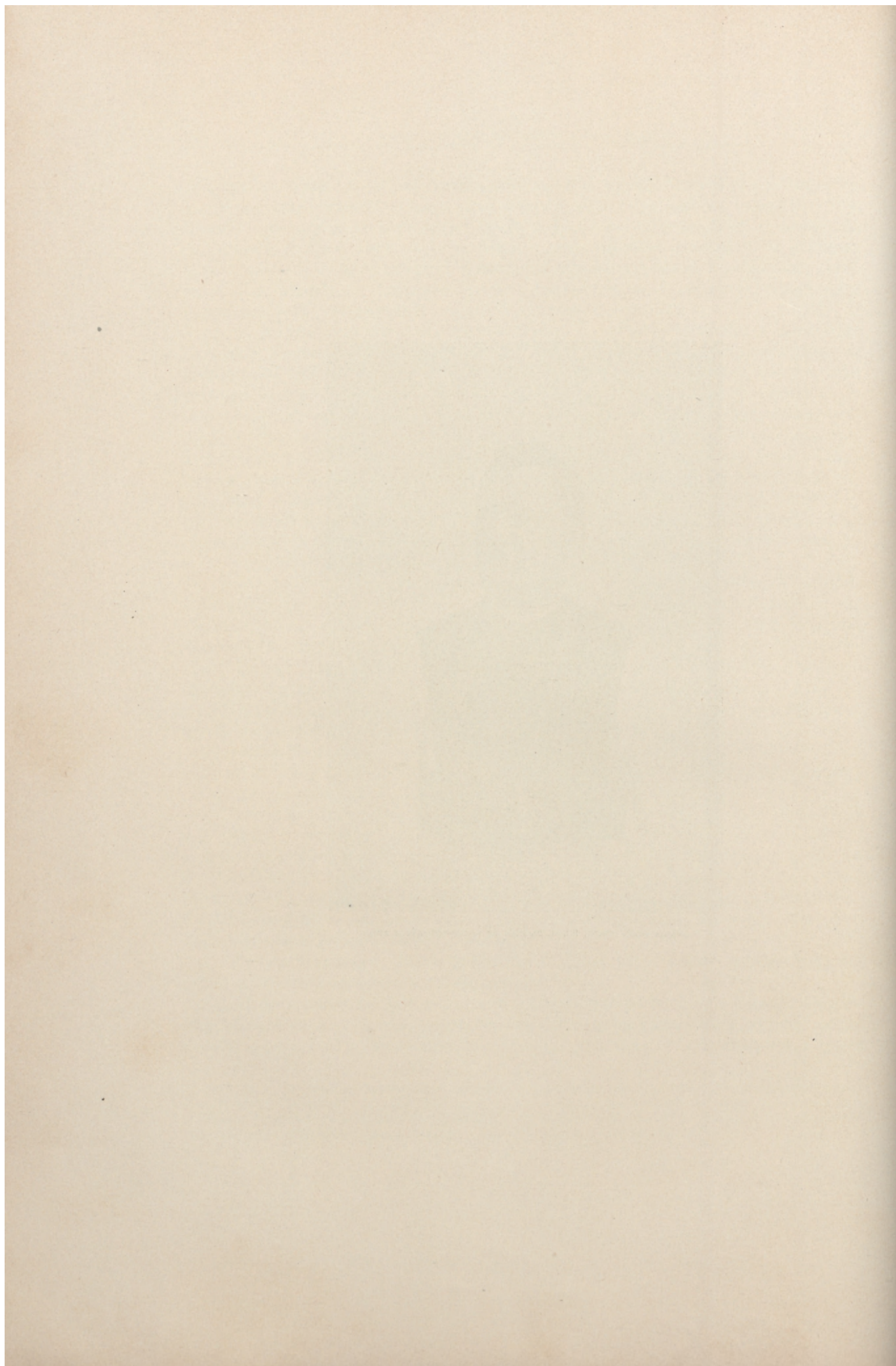
Rövid kormányzata alatt a cziszterczi rend tudományos és tanügyi érdemeit a legfelsőbb körök is több ízben méltányolták. Inczedy Dénes, pécsi főgimnáziumi igazgató, mellére a királyi kegy a Ferencz József-rend lovagkeresztjét illesztette; Platz Bonifácz drt a magas

¹ Vajda Ödön született Kaposvárt 1834. január 29; a rendbe lépett 1852. augusztus 28; fogadalmat tett 1856. augusztus 14; pappá szentelték Székesfehérvárt 1858. február 13. 1856—68. főgimn. tanár Székesfehérvárt; 1868—74. segéd-

jószágkormányzó Előszálláson. 1874. augusztustól 1891-ig jószágkormányzó Előszálláson. Apáttá választott 1891. április 2. 1894. márczius 20. a Lipótrend lovagkeresztjével tüntette ki a királyi kegy.

VAJDA ÖDÖN ZIRCZI, PILISI, PÁSZTÓI ÉS SZENT-GOTTHÁRDI APÁT.

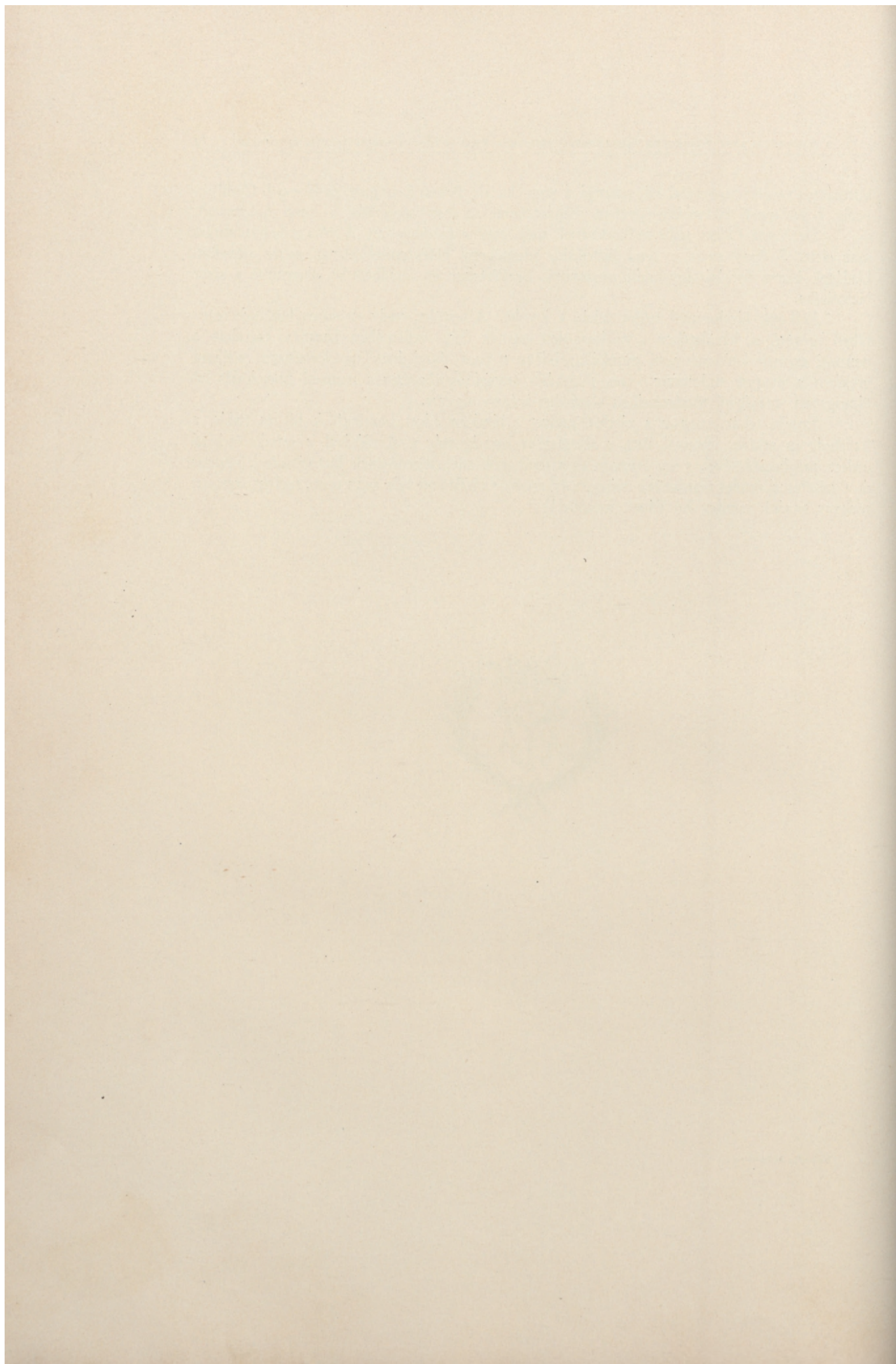
kormány a szegedi tankerület főigazgatójává szemelte ki; Békefi Remig dr. és Horváth Cyrill dr. pedig a budapesti tudomány-egyetem magántanárai sorában szolgálják a hazai tudományt.

De Vajda Ödön apáti működésének még csak *a kezdetén* van. A jövő erős feladatokat szab eléje. S épen ezért a rend birtokain, jelentékeny befektetésekkel, az egyre növekvő kiadások biztos forrását igyekszik megnyitni. Szakértelme és fáradhatatlan buzgalma a siker biztosítója.

Lelkünk bizalommal tekint tehát a jövőbe. A testület, mely örökévé lön, szervezetében egészséges, lelkületében a valláserkölcsei eszmék őre, szellemében hazafias, tagjaiban a nemzeti eszmék letéteményese, munkálkodásában a haza ifjúságának nevelőmestere, szellemi erejében a magyar tudomány lelkes munkása, anyagi eszközeiben a nemzeti művelődés hű támogatója, céljában, törekvéseiben s minden ízében magyar.

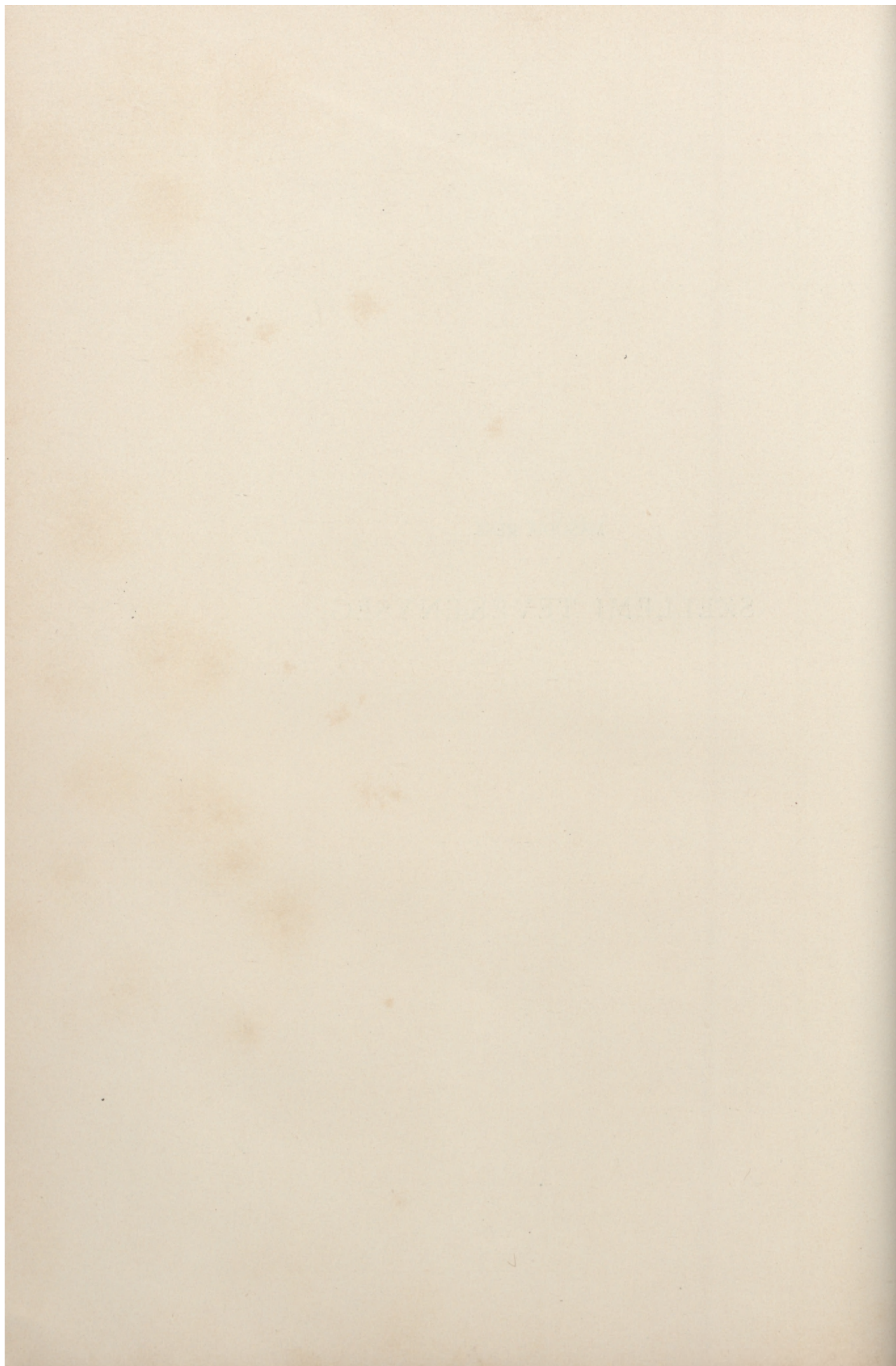
Emelje tehát magasra a zászlót, melyet a bizalom adott kezeibe! A hit és tudás, a hazafiság és erkölcs jelszavai alatt, a szeretet és igazságosság gyakorlásával, a munka és igazi érdem megbecsülésével, s így önmaga és a rendtagok megalégedésének biztosításával, vezesse át a ciszterci rendet nemzetünk második évezredébe s haladjon vele azon úton, melyet szeretett magyar hazánk minden hű fiának megjelel!!

MÁSODIK RÉSZ.

SZELLEMI TEVÉKENYSÉG.

I. FEJEZET.

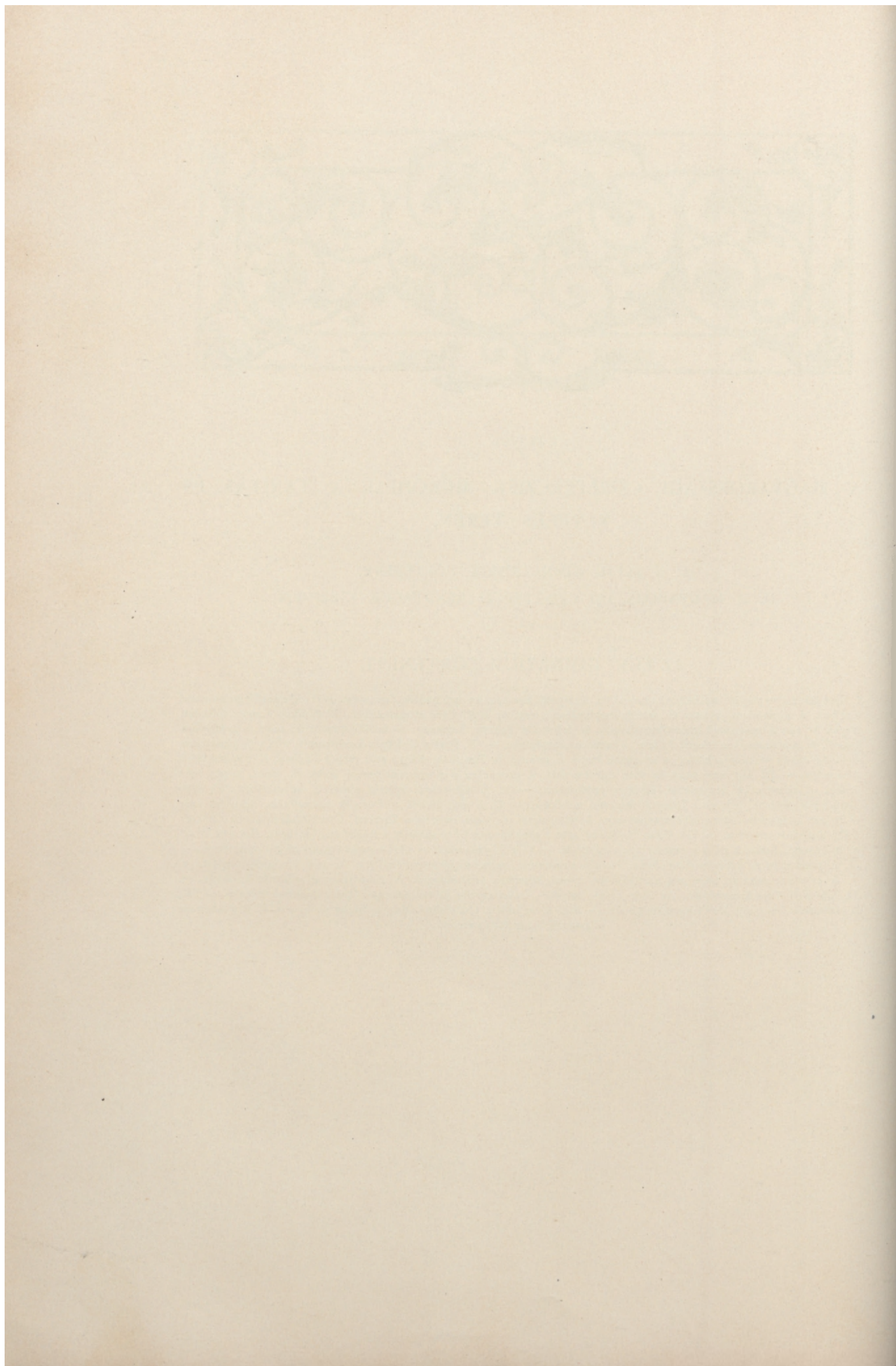
A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZIEK MŰKÖDÉSE A TANÍTÁS ÉS NEVELÉS TERÉN.

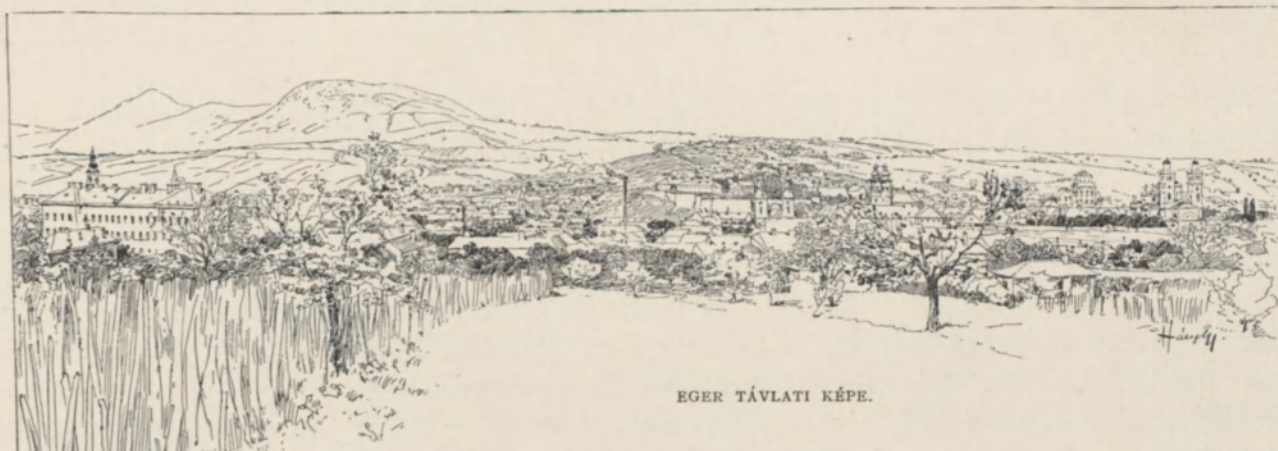
I. A RENDI GIMNÁZIUMOK TÖRTÉNETE.

II. A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZI RENDTAGOK KIKÉPZÉSE.

AZ EGRI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE.

I. Eger fekvése és püspöki székhelyivé emelkedése. Királyaink Egerben. Az egri iskolák. Eger sorsa. — II. A jezsuiták megjelenése Egerben. A gimnáziumi oktatás és nevelés megkezdése a jezsuiták által. Eger és gimnáziuma II. Rákóczy Ferencz fölkelése idején. Az egri hittudományi intézet megalapítása és fejlesztése. Fenesy, Telekessy és Erdődy püspökök, mint a gimnázium jótéevői. A gimnázium kezdetleges épülete. A templom megépítése. — III. Foglár György adományozott telkén új gimnázium épül. Az ifjúság vezetése a hitélet és az oktatás terén. A gimnázium Eszterházy Károly gróf püspök korában. A templom belső felszerelése. — IV. A gimnázium a jezsuiták eltörlése után. A gimnázium a cisztercziek kezére kerül. II. József császár rendeletei. A cisztercziek kénytelenek elhagyni rendházukat. — V. A pilis-pásztói apátság eltörlése. Az exczisztercziek mint gimnáziumi tanárok. Schuman Theophil igazgatói működése. — VI. A pilis-pásztói cisztercziek visszaállítása. Schuman apát és az egri gimnázium. Marschalkó*igazgatósága. A pilis-pásztói apátságok egyesítése Zirczczel. Ösztöndíjalapítványok. Zofcsák Ödön a gimnázium élén. — VII. Villax Ferdinánd apát a gimnáziumot és templomot a leégés után újjáépíti. Rezutsek Antal mint igazgató. Rezutsek mint a magyar nyelv pártolója. — VIII. A gimnázium az 1848—49-iki függetlenségi harcz idején. — IX. A gimnázium az önkényuralom idején. Az algimnáziumnak nagygimnáziummá alakítása. Az első érettségi vizsgálat. — X. A ciszterczi rend az egész nagygimnáziumot átveszi. Szvorényi iskolakönyvei. A gimnázium az «Entwurf» alapján. — XI. Juhász Norbert igazgatósága. Az ének-, rajz-, szépirás-, franczianyelv- és torna-tanítás. Juhász igazgatói érdemei. — XII. A gimnázium Szvorényi József igazgatósága alatt. — XIII. Önképzőkör. Ösztöndíjak. Könyv- és szertárak. — XIV. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

EGER TÁVLATI KÉPE.

I.

Bükk-hegység délnyugati lejtőjén, az Eged-hegy tövében, a Nagy-Alföldre siető Eger folyócska mindkét partján terül el Eger városa. Régi voltának kétségtelen bizonyítéka, hogy Szent István király püspöki székhelyvé tette, s így a Borsabányától Pásztóig és Zborótól a Kőrös torkolatáig terjedő terület főhelyévé avatta.

Szent Istvánnak és utódainak adományai,¹ a különös kiváltságok s az a kitüntető kötelezettség, hogy a negyedik királyfi neveltetésének költsége az egri püspökre hárult, nemcsak a püspökség nagyságára, gazdagságára és tekintélyére, hanem arra is vallanak, hogy a város, melyet helyzeténél fogva a földművelés, ipar és kereskedelem nem igen gyarapíthatott, a püspökök szerető gondjai folytán a szebb, virágzóbb városok közé emelkedett s királyok fogadására is elég kényelmet nyújtott. II. István királyunk többször tartózkodott Egerben s itt halt is meg; Imre király gyakran fölkereste, hogy országos gondjainak fáradalmát benne kipihenje, s ő is itt halt meg kedves kancellárjának, Katapán püspöknek, karjai közt; a hagyomány a kiskorú III. Lászlónak is itt jelöli meg sírját. Zsigmond király több ízben mulatott Egerben s 1412-ben a keresztjáró körmenetekben is résztvett; Mátyás király 1459-ben Egerből indult Giskra ellen s ekkor és 1468-ban országos tanácsot is tartott Eger falai közt; II. Ulászló 1491-ben három hónapig lakta Egert s 1494 tavaszán újra meglátogatta.²

Ily város, melynek püspökei, sőt kanonokjai közül is királyaink nem egyet követi, kancellári s egyéb magas tisztségekre alkalmaztak, alig képzelhető, hogy műveltségben többi neves városainkkal nem versenyzett volna. A török hódítás előtt nem kevesebb mint tizenegy temploma, húsz, harmincz, sőt néha harminczhat tagból álló káptalana és számos kolostora kezeskedik erről. Mert a kereszténységet nyomon kellett követniök az iskoláknak, hogy magyar papokat elégséges számban lehessen nevelni. Azért a püspökségek mellett elkerülhetetlen volt az iskola. A mit Szent Gellért püspök életében a csanádi iskoláról olvasunk, ha nem is épen ez idétt, de nem sokkal későbbi időkben bizonyára az egri püspök székhelyének iskoláira is alkalmazhatjuk. A tanító kanonokok — Canonicus scholasticus vagy Canonicus magister senior, iunior — legközelebbi feladatuk szerint az egyházi rend jelöltjeit oktatták ugyan és készítették elő a papi pályára, — de a jelöltek kétségkívül bírtak valamelyes előtanulmányokkal, melyet mások által vezetett alsóbb iskolákban szereztek. S ilyenek minden bizonynyal voltak Egerben is.

¹ CD. IV./3. 34. 37—40. és Bartakovics Emlékönyv. 181. I. 2. j.

² Balássy Ferencz: Vázlatok. A «Heves és Külső-Szolnok vármegyék leírása» című munkában.

Többi közt ilyen lehetett a minoritáké, kiket ide I. Tamás egri püspök, II. Endre királyunknak jeruzsálemi útjában hű kísézője, még a rend alapítójának, Szent Ferencznek életében, 1218-ban telepített be. S ezen iskolákat nemcsak a papságra készülők, hanem némely előkelő világi ifjak is látogatták, hogy a «hét szép mesterségeket» megtanulhassák. Ezeknek az iskoláknak történeti nyomait azonban feldúlta az ellenség, az idő pedig elmosta.¹

Eger fényével és gazdagságával nemcsak királyokat, hanem ellenségeket is csalogatott falai közé. A tatár pusztítás idején Eger az első áldozatok egyike volt. A tatárok még a szerencsétlen sajómezei ütközet előtt megtámadták, kirabolták, népének nagy részét a kanonokokkal együtt legyilkolták s házait és templomait, köztük a Szent János templomot is, föléggették. Romjaiból föl sem épülhetett még igazán, mikor Kún László 1280-ban azon ürügy alatt, hogy II. Endre, egri püspök, hűtelen lett hozzá, kedves kúnjainak zsákmányul adta. Ezek a várost és várat kirabolták és feldúlták. Ludányi Tamás, a vasfejű, alatt, mert Simon nápolyi László pártjára állott, Rozgonyi megszállotta és Zsigmondhoz visszahódította. Rozgonyi Simon püspök idejében, ki a felvidék urait és polgárságát Ulászló részére birta, Telef vezérek alatt a csehek lepték meg és rabolták ki. 1451-ben, miután Héderváry László Losonc mellett a csehek kezébe esett, Giskra fogta ostrom alá. 1490-ben, az Ulászló és öcscse, Albert, közt kitört viszálykodás alatt Eger vidékével együtt elpusztult s csupán a várat sikerült Dóczi Orbán püspök lelkes csapatának megmentenie. 1514-ben a lázadó pór csapatok nemcsak a várost, hanem a várat is Szent János templomával együtt föléggették. Ha mind e csapásokhoz hozzáveszszük még a legnagyobbat, mely Egert a mohácsi vész után érte, nagyon érthető, hogy a régi műveltségnek és a fejlődő iskoláknak még csak nyomuk sem maradhatott. Mert a legkeserűbb sors csak most, a mohácsi vész után várakozott Egerre. Hármass vihar támadt fel ellene: a pártviszály, a hitújítás és az izlam.

Eger vára a XVI. század elején nem volt még erőd számba vehető; templom, püspöki palota és káptalani lakóházak voltak benne, s inkább csak arra szolgált, hogy a hatalmas egri püspökök tekintélyét külsőleg is emelje. S ezért a helyi biztonság és az úri hatalom védő eszközein kívül alig volt egyéb fölszerelés.² Helyzeténél fogva mindamellett elég jelentékeny volt arra, hogy I. Ferdinánd és Szapolyai János versengésének állandó tárgya legyen.

1541-ben az erőszakoskodásairól, birtokfoglalásairól és kétszínűségéről híres Perényi Péter Eger várát s vele a püspöki javakat is elfoglalta.³ A polgárháború alatt székhelyokről többbizben és hosszabb időre kiszorult és birtokvesztett püspökök már előbb sem láthatták el egyházmegyéjüket papokkal; most pedig, hogy Perényi a káptalant is kiűzte Egerből és a vár erősítésére még a Szent János templomot is lefoglalta, az egységbontó hitújítás Egerbe is szabad utat nyert. A kétféle ellenség versengései közt, — a papok elűzetvén, elszéledvén, vagy a kor súlyedt erkölcsének maguk is áldozatul esvén — a vagyona és élete miatt örökös aggodalomban élő lakosságnak sem ideje, sem alkalmá nem volt arra, hogy az erkölcsi élet egyedüli kútfejből, a vallásból, küzdelmeiben erőt és szerencsétlenségében vigasztalást meríthetett volna. S így a vallásújítóknak hálás terök nyílt a buzgólkodásra, mely minden újítással együtt jár. Perényi Péter és hűséges várnagya, Varkoch Tamás, hathatósan támogatták az új igehirdetőket, hogy lábát a protestantizmus ne csak a vidéken, hanem a püspöke-vesztett megye székhelyén is megvethesse. Elképzelhető, hogy a régi hit emlékei, a mennyiben a vad katonanép keze talán még megkimélte, az újítók keze alatt végkép megsemmisültek. Verancsics Antal — a későbbi egri püspök — levele szerint, Egernek semmije sem maradt régi szépségéből; borzasztó volt benne minden, undok és elszomorító.⁴

¹ Schemat. Cleri A.-Dioec. Agr. 1865.

² Szederkényi: Heves vármegye története. II. k.

³ Szederkényi: Heves vármegye tört. II. r.

⁴ Balássy: Vázlatok.

Dobó István, egri várkapitánysága idején (1548—1553.), gátat vetett a várban a protestáns pásztorok további munkájának s Oláh Miklós püspökkel és a visszatért káptalannal együtt mindent megtett, hogy a katolikus vallást régi állásába visszasegítse; de Erdélybe távozta után azon három év alatt, mikor a püspöki szék jövödelmét a vár javítására és a katonák élelmezésére fordították, a protestánsizmus, a protestáns Fügedi várgondnok támogatásával, a várban is újra hatalmaskodni kezdett.¹

Az 1552-ik év örök dicsősége Egernek és elsőrangú büszkesége a magyar nemzetnek, — de a várost romhalmazzá változtatta. Eger megszabadult még ez egyszer, de romjaiból csak nagyon kis része emelkedhetett már föl. A várat az 1557-ig betöltetlenül hagyott püspöki szék jövödelmeiből megerősítették, hogy újabb ostromokat is kiállhasson; de az elpusztult házak helyén inkább csak apró, ideig-óráig való lakásra szánt viskók épültek. Verancsics Antal, 1557-ben kinevezett egri püspök és négy vármegye főispánja, míg az egri püspökséget bírta (1569), mindent megtett, a mit sokféle ágazó gondjai megengedtek, hogy a várost lábra állítsa, és, mint elődje, az iskolákra is különös gonddal volt. Mindjárt püspöksége második évében iskolát emelt s bele két tudós mestert állított mintegy husz fiatal embernek a hit-tudományokban oktatására; mert papokra, értelmes papokra volt szükség, hogy az újságánál fogva is kapós protestánsizmust visszaszoríthassa. Lankadatlanul és nem is siker nélkül küzdött; csakhogy székhelyét országos ügyekben gyakorta magára kellett hagynia. S ezt az időt Magócsy Gáspár, Eger várának kapitánya, nagyon felhasználta: protestáns pásztorok előtt megnyitja a várat, a katolikus papokat meg kiűzi és a híveknek, politikai ürügy alatt, nem engedi meg, hogy a várba, a hol egyetlen templomjok volt, imádkozni s misét hallgatni feljárhassanak.

Verancsics 1562-ben esztergomi primássá lett; az egri püspöki székbe pedig Radéczi István került. Fájt a lelke a fegyveres erőszak láttára, melyet nem volt ereje megakadályozni. Úgy törekedett híveiről gondoskodni, hogy a romokban heverő Szent-Mihály-templomot úgy a hogy fölépíttette, gondozását a káptalanra bízta és királyi megerősítést is szerzett, hogy a hatalmaskodó várkapitány ne zaklathassa odajárásuk miatt a katolikus hívőket. Ez sem használt; a fegyveres támogatásban bizakodó protestánsok Ungnad Kristóf új várkapitánynak házából megrohanták a templomot, a hívőket a kanonokokkal együtt kiverték belőle, az oltárokat és a képeket összezüzták és kiszórták, a szentedényeket elvitték s a templomot Ungnad katonáinak fegyvereivel a magok számára lefoglalták.

Elképzelhető, hova süllyedhetett az erkölcsi élet, mikor a fegyelmetlenségben épen a fegyelem óre, a várkapitány, járt elül példájával. A vallási egység megbontásával felszabadult a féktelenség és áradatként magával sodort nemest és pórt, katonát és polgárt, a csekély számú egyháziakat sem kímélve. Radéczi püspök, papok nélkül, egymagában tehetetlenül, fájó szívvel látta, mint megy veszendőbe a maradék kisedé nyáj, s mint törlődik le a katolikus Egerről a régi hit jellege. Alkalmas papok nevelésére se módja, se ideje nem volt; a Jézus-társaság fejéhez fordult hát s atyákat kért tőle. Ezek hitbeli buzgósága, szigorú erkölcsé és megostromolhatatlan tudománya, úgy hitte, megtarthatja az egyháznak még el nem pártolt híveit, az elvadult fiatalságot megszelídítheti s az áttérteket visszahódíthatja. Csak egy jezsuita atyát kaphatott, Leleszi Jánost, 1578-ban,² — többet a rend feje nem küldhetett. Leleszi úgy találta, hogy Eger népe alig különbözött valamit a török által elfoglalt városok népétől: hite semmi, erkölcsé elvadult, a gyónást régen elfeledte, a szent mise-áldozatra sokan alig emlékeztek; az egész városban egyetlen oltár volt s ezen, tiszteletlenül, közönséges faedény-

¹ Szederkényi: Heves vármegye tört. II. r.

² Hist. Soc. Jesu. P. IV. L. 6.

kében a legméltóságosabb Oltáriszentség. A protestáns pásztorok, a mint hírét vették a jezsuita atya megérkeztének, izgatták a népet, hogy a jezsuita prédikációjának hallgatásától elriaszszák; de Leleszi győzte buzgósággal s példájára és prédikálására nemcsak a hívek erősödtek meg hitőkben, hanem a tévelygők is vissza kezdtek térni elhagyott hitökhöz. Késő volt. Az izlam rémületes veszedelme küszöbön állott már, hogy a rombolást, melyet a pártviszály kezdett és a hitújítás folytatott, teljessé tegye. Eger 1596. október 14-én a török kezére jutott, s az egész megyére és a szomszédos területekre is kiterjesztett pasalik székhelyévé lett. A püspök káptalanjával együtt az egyházmegye északi részébe szorult s Jászón és Kassán vonta meg magát, a protestánsoktól itt is folyton-folyvást zaklatva. Egerben csak a törökkel jött görögök kaptak templomot, az Ágoston-rendiekét, melyet legkönnyebb volt helyreállítani; a protestánsok is, legalább a vidéken, a török kegyelméből szabadon élhettek vallásuk szerint. Egyedül a katolikusok voltak mindentől, még a hit vigasztalásától is megfosztva; az egész vármegyében sehol egy papjok, a gyöngyösi ferenczi szerzeteseken kívül, a kik, mivel a sebesültek ápolásával nagy szolgálatot tettek a töröknek, a pasáktól kegyelmet és a protestánsok támadásai ellen védelmet találtak. Ők látogattak el néha-néha Egerbe és vidékére, hogy a még törökké vagy protestánssá nem lett kevés katolikust titkon a hit vigasztalásában részesítsék s lelki-testi küzdelmeiben az örök élet kenyerével erősítsék.

A török, a mint megfészkelte magát Egerben, hozzá fogott a város átalakításához; a várbeli Szent-János-templom egy részét lerontatta, más részét moseává alakította; a többi templommal is így cselekedett. Eger török várossá lett, moseák emelkedtek ki az apró házak közül, és a nap sugaraiban keresztet helyett karcsú minaretek aranyos holdszarvai ragyogtak. A régi szépségnek és műveltségnek legutolsó nyomai is eltűntek. Eger multjának története bezáródott.

II.

Kilenczvenegy évig nyögte Eger a török igát. Ezen hosszú idő alatt nemcsak multjának fényét és műveltségét vesztette el utolsó nyomaiban is, hanem elvesztett egy egész századot, mely alatt lelkes püspökei azzal, a mit hazájok és egyházmegyéjük érdekében Kassának tettek, megvetették volna Eger felvirágzásának alapját. A papnevelő intézet és a jogakadémia, melyet Kisdy Benedek egri püspök a XVII. század közepén Kassán, ideiglenes székhelyén emelt, Egerben épült volna; a magasabb tanulmányokra vezető középiskolát is itt hozta volna létre, s így Egert tette volna a tiszáninneri részek tűzhelyévé. S akkor nem hangzott volna a XVIII. század elején Telekessy István egri püspök ajkán az a panasz, hogy a főispánsága alá tartozó megyékben nincsenek a tisztségek viselésére alkalmas férfiak.¹

Buda visszafoglalása után a győztes hadsereg vezérének figyelme legelső sorban Egerre fordult. A vár hét hónap mulva el volt már zárva az aldunai összeköttetéstől, de a szoros körülfoglalás csak 1687. július 9-én kezdődött. A mintegy tízezer főnyi ostromló sereg élén Dória János, a felsőmagyarországi hadak egyik vezére állt; segítségére Kohári István volt kétezer lovasával. Az ostromló sereg tábori lelkészei közt két jezsuita is volt, — Khinel György és Perizhoff Ignác. Előre látták ezek a terhes, de szép feladatot, mely a város elfoglalása után társaságuk térítő buzgóságára vár. Azért, mikor az elszánt török vezér, Rusztem, kit tisztjei a vár felrobbantásában megakadályoztak, december 7-én az átadásra vonatkozó szerződést aláírta, a társaság tartományi főnökét nyomban értesítették, hogy itt az idő a térítés munkájának megkezdésére. Pusztabonyák István jezsuita atya, mint meghatalmazott,

¹ «Eger» 1863. 145. l.

december 14-én már megérkezett a táborba, és rendfőnöke nevében alkalmas helyet kért, hol majd templomot és iskolát lehessen emelni. Caraffa tábornok, ki időközben az ostromló sereg fővezérségét átvette, örömmel fogadta Pusztabonyákot és megígérte, hogy a török kivonulta után maga fogja a társaságot a választandó terület birtokába beiktatni. December 17-én déltájban az utolsó török harczos is kivonult; az ostromló sereg 18-án reggel vette a várost és várat birtokba. Legelső volt, hogy hálát adjanak Istennek a felszabadulásért. A Te Deumot abban a kis moseában tarották meg, mely a jezsuitáké lett.¹ Az átvételre kiküldött szepesi kir. kamarai biztos, Fischer Mihály püspök, felszólította Pusztabonyákot a kért alkalmas terület kiválasztására. Pusztabonyák említett két társával sorra járta a moseákat és ámbár nagyságánál és környezeténél fogva nagyon ajánlották neki azt, melyet később a minoriták nyertek meg, előrelátólag azt a szegényes kis moseát választotta ki, mely a város nyugati szélén, a gyalogosok kapujához közel, a vár éjszaknyugati bástyájával szemben fekvő domb oldalán állt; mert, környéke három oldalt utczával s nyugatra a város falával határolva, a szomszédos területektől egészen különvált s így templom, iskola és kolostor, építésére alkalmasnak ígérkezett, — fekvésénél fogva pedig áradásoktól ment és a vártól is elég távol levén, esetleges ostrom idején a többi moseák környékénél kevésbé volt veszedelemnek kitéve.²

A törökség elvonultával Eger szinte lakosok nélkül maradt. A kik a török sereget nem követték, — törökök, eltörökösödött magyarok és rácok — alig száz családot tettek ki, négy-ötszáz lélekkel; ezeknek birtokjogát az átvételi szerződés biztosította. Fischer kamarai biztos 1687. december 20-án felszólította a vármegye népét, hogy a ki a városban házat akar szerezni, az egri harminczadosnál jelentkezzék. Legelső a bevonuló katonasággal érkezett német és magyar iparosok voltak; aztán a szomszéd vidékekről görög kereskedők; végül nyugalomba került magyar és német katonák, kik szolgálatuk jutalmául házat, földet és szőlőt kaptak. Részben a káptalan is visszatért. Az új birtokosok földjök és szőlőjök művelésére földműves családokat hoztak a vidékről. Nagyban szaporította a betelepülést a hét évi kiváltság mellett az is, hogy a török házak, mivel a város ostrom nélkül vétetett be, épségben maradtak s csekély munkával könnyen lakhatókká lehettek. 1796-ban a lakosság száma már négyezer körül járt, a helyőrségen kívül.³

Eger lakosságának lelki ügyeivel az első hónapokban kizárólag a jezsuiták foglalkoztak: valóságos hittérítő munkát kellett végezniök. Csakhamar megosztották azonban velök e munkát a ferencziek, és a már 1688-ban megalakult plébánia lelkésze.⁴ Pusztabonyák a kiválasztott terület birtokba vétele után rendfőnökéhez sietett, hogy vele az új hittérítő telep berendezésére nézve megállapodjék; a kis moseának és a hozzá tartozó hat török ház egyikének a szükséghez képest átalakítását két társára bízta, a kik, mint tábori lelkészek, a katonaság kivonulásáig itt maradtak.

A város betelepedett lakossága nagyon vegyes nyelvű volt, — magyar, német, rác és török, az iparosok között tót is. A két jezsuita tábori lelkész, mindkettő ausztriai, csak pár hétig maradt Egerben. 1688 elején, a hadsereg eltávoztakor, állandó tartózkodásra Podl Kelemen német származású jezsuita jött Egerbe; öt néhány nap múlva Bellusi Ferencz követte Sárospatakról és a kis moseában azonnal megkezdte magyar prédikációit. Az innen-onnan betelepedett lakosság azzal együtt, mely a török után itt maradt, a keresztény katolikus

¹ Hist. Dom. Agr. Soc. Jesu, ab anno Dni n. J. Chr. 1688. Az érseki levéltárban. Ebből merítjük legnagyobb részt adatainkat, melyeket a Jézus-társaságnak Egerben megtelepüléséről s az általa létre hozott iskolákról itt előadunk. (Juhász Norbert megjegyzése.)

² Hist. Dom. Agr. Soc. Jesu, ab anno Dni n. J. Chr. 1688. p. 3.

³ Szederkényi i. m. III. 24.

⁴ Schem. Cl. Agr.

vallást csak névleg ismerte; úgy kellett rá lassankint megtanítani. Iskolának semmi nyoma; a kis mosea lett a hívek első iskolája. A két jezsuita tanító, lelkész és betegápoló volt egy személyben. Nappal is, éjjel is munkában voltak mindketten, a mosea melletti török házban alig pár órát lehetett pihenniök. A moseát is át kellett alakítaniok, hogy legalább templom formája legyen. Azt az ötszáz forintot fordították erre, melyet Caraffa adott át Podlnak, mikor a sereg elvonulóban volt. Más jótevők is akadtak. Körber Fülöp, élelmező tiszt, orgonát ajándékozott a templomnak. Balogh András lett az első egri kántor, kevésbé megelégedő ember, ki szívesen osztozott a jezsuita atyák szegénységében; mert akkor még semmijök sem volt, innen-onnan a szaporodó hívektől nyert adományokból éldegéltek. Hanem mindjárt eleinte nagyot fordított sorsukon Kollonics Lipót kalocsai érsek; a törökök után itt maradt árvák és nyomorgók számára menedékházat alapított és gondozásukat a jezsuitákra bízta. Gondjok szaporodott, de a nyújtott segélyből nekik is, kántoruknak is jutott annyi, hogy nem kellett már nyomorogniok. Az árvákat tanítani is kellett. A jezsuita atyák egész nap prédikálással, gyónatással s betegek ápolásával foglalatoskodtak; Balogh Andrásra bízta hát az árva gyermekek gondozását és elemi oktatását. Ezek mellé lassan-lassan egyéb gyermekek is kezdtek bejárogatni. Mikor aztán tavasszal az árvákat felvitték Bécsbe, a templom mellett a második török ház megmaradt iskolának és Balogh András folytatta benne a tanítást. Csakhogy fogyatékos ismeretei miatt nem sokra ment. A gyermekek mellett egyéb dolgokkal is foglalkozott és, mikor a jezsuita atyák hivatásukban távolabb voltak, nem egyszer magokra hagyta tanítványait. A jezsuiták magok szerették volna hát kezökbe venni a tanítást, mert úgy gondolkodtak, hogy itteni összes munkálkodásuk tanuló ifjúság nélkül nagyon hiányos, épen virágától van megfosztva. De csak ketten voltak, több társ eltartására nem volt jövedelmök; mert a kert és a három darab szőlő, melyet beiktatásukkor Fischer kamarai biztostól nyertek, most még inkább csak költséget és terhet rótt rájuk, mivelhogy előbb termőföldre kellett átváltoztatniok. Fenesy György püspök segített rajtuk, a ki ez év tavaszán látogatta meg először egyházmegyéje régi székhelyét. Sokat, mindent várt a jezsuiták térítő buzgóságától; azért minden áldozatra kész volt értök. De a püspökség birtokai nagyjára még idegen kezek közt voltak, előbb vissza kellett azokat szerezni s azután rendbehozni. Kevés egri járandóságából tehát, míg tehetsége nem lesz teljes kollegium alapítására, három jezsuita atya ellátására évenként háromszáz császári tallért, negyven köböl bort és húsz kila búzát rendelt. S ez az első alap, melyen az egri gimnázium keletkezett.

A következő évre, Fenesy püspök óhajta szerint, a két jezsuita mellé egy harmadikat küldött a társaság tartományi főnöke, — Chrastel Jánost, a ki Balogh András tanítványai közül az arra valókat külön választotta, hogy velök a gimnáziumi oktatást megkezdje. Így lett Chrastel János Egerben 1689 tavaszán az első gimnáziumi tanár és igazgató. Azon gyermekek között, kiket eddig Balogh András tanítgatott, tizenötöt alkalmasnak ítelt arra, hogy velök a latin nyelv tanítását megkezdhesse. A kisebb tanulók száma ekkor ötven körül volt, de már egy év múlva annyira emelkedett, hogy a gimnázium tanulóinak számára egy másik török házat kellett berendezni. Chrastel a következő évben tovább vitte első tanulóit, az első osztályra pedig újakat vett föl. 1691-től, mikor legelső tanítványai a III. osztályt is elvégezték, egymaga nem lett volna már elég a tanításra. Azért a tartományi főnök, Fenesy biztató kérésére, két új tagot küldött Egerbe, — Szilágyi Istvánt és Viczen Jánost; ezek aztán Chrastel igazgatása alatt két-két osztály növendékeit tanították. A kisebb tanulók elemi oktatását Baloghtól 1688/89-re Bozsik Ignác, ettől pedig még azon évben Horovszky János — mindkettő világi — vette át, a ki aztán szintén Chrastel vezetése alatt hosszabb ideig itt tartózkodott. Az elemi és a gimnáziumi tanulók száma 1691-ben már fölül volt kétszázon;

tehát a helyiséget megint bővíteni kellett. Kőműves fizetésére nem telt; azért szünet alatt a tanárok tanítványaikkal három-három török szobának közfalait kisedték és három tágas helyiséget alakítottak, jól-rosszul bevakolták és kimeszelték, — az igazgató pedig, a ki házfőnök is volt, kályhával és padokkal szerelte föl. 1691-ben az iskolai év már nyilvánosan, üdvözlő beszédekkel és szavalatokkal záródott; a lelkes közönség közt az ifjú gimnázium jótevője, Fenesy püspök, is ott volt és megköszönte a buzgó jezsuita atyák fáradozását. A következő négy év alatt nem fejlett tovább az intézet. A jezsuiták kevesen is, szegények is voltak arra, hogy a magok erejéből tovább fejlesszék; Fenesy püspök pedig, a ki 1688-ban kijelentette, hogy, mihelyt tehetsége megengedi, teljes kollegiumot alapít számukra, messze volt még attól, hogy szándékát betölthesse; mert előbb vissza kellett szereznie a püspökség javait s azután, mivel az évszázados bitórlás szinte teljesen elpusztította, jövödelmezökké is kellett tennie. Ez idő szerint nem is lakhatott még Egerben, hanem Kassáról kormányozta megyéjét és csak időről időre látogatott el egeri hívei közé, mikor főpásztori kötelességei szolgáltatták.

Az esztergomi érseki széken Széchenyi György ült ekkor. Ő a közjó érdekében tett fáradoásaival nemcsak kortársait, hanem a legkésőbb nemzedéket is örök hálára kötelezte. Hogy egyéb nagy tetteit mellőzzük, miután Győrött, Kőszegen, Budán s Esztergomban a Jézus-társaság számára kollégiumot, Győrött, Budán és Lőcsén a magyar ifjúság számára konviktust, Budán és Trencsénben papnevelőintézetet, Vasvárott a döméseknek, Sumeghen, Esztergomban és Óvárott a ferenczieknek, Budán a kapuczinusoknak, Egerben a szervitáknak, Illaván a trinitáriusoknak templomot és kolostort épített, hét más kolostort pedig részint helyreállított, részint szükséges alapítvánnyal ellátott: a sokat szenvedett Egerre is ráfordult figyelme és már 1689-ben elhatározta, hogy a jezsuiták állandó megtelepedését itt is biztosítja s e végett alapul a szepesmegyei schavnikai apátságot szerzi meg számukra. Ez az apátság a cisztercieké volt 1222-től egész a mohácsi vészig.

Utolsó apátját, Rosen Mihályt, Szapolyai János előbb arra kényszerítette, hogy az apátság birtokának egy részét Lőcse városának valami csekély összegért zalogba adja (1530); utóbb pedig, mivel Ferdinánd királynak híve volt, még megmaradt birtokresztől is megfosztotta. Ezt a részt Szapolyaitól adományképp Laszki Jeromos kapta, a kinek pazarló fia, Albert, később Thurzó Szaniszlónál zálogosította el; a Thurzóktól Rueber János bárónak, majd a Thökölieknek kezébe jutott s végre, 1764-ben, Thököli Zsigmondtól a királyi fiskusra szállott.¹ Az apátság ezen birtokrészeért Széchenyi György I. Lipótnak lefizette azt a hatvanezer forintot, mely összeg fejében a Thököliek bírták, s királyi adományozás útján az apátság címét és birtokát oly joggal kapta meg, hogy azt örököseire vagy hagyományosaira is átruházhassa. Ezzel az apátsági birtokkal ajándékozta meg Széchenyi György az egeri jezsuitákat, hogy jövödelméből házat, templomot és iskolát emeljenek. Az alapító oklevelet még ugyanazon évben, 1689-ben, kiadta; de az alapítvány birtokba vétele csak hat évvel később, 1695-ben, következett be. Ugyanezen évben az egeri püspökségnek Eger körüli birtokaira nézve is megtörtént a püspök és a város közt az egyezkedés, és Fenesy, most már mint Eger földes ura, a jezsuiták társaságát megerősítette s külső és belső telkeiket, melyeket Egerbe jövetelakkor Fischer kamarai biztostól nyertek, minden tehertől mentesítette.

A Széchenyi Györgytől nyert apátsági birtok sokkal nagyobb befektetést kívánt, mint hogy mindjárt az első években tiszta jövedelmet is hozhatott volna; de biztosította az egeri jezsuiták jövőjét, s így, Fenesytől is támogatva, a még kezdetleges intézet fejlesztésének is

¹ *Analecta Scepusii*. P. III.

nekifoghattak. Fenesy az elemi oktatás ügyét 1695-ben rendezte és a plébános felügyelete alá rendelte. A jezsuiták gondja ezzel kevesebb lett; átalakított két török házak egyike pedig megüresedett s a gimnázium két felső osztályának — poesis és retorika — befogadására elégséges volt. Mert most még mindössze is csak három tágas szobára volt szüksége a gimnáziumnak; mivelhogy oly helyeken, hol, mint ekkor Egerben is még, kicsiny volt a tanulók száma — tizenöt-husz egy-egy osztályban, — két osztályt egy professzor egy helyiségben oktathatott.¹ Az új igazgató, Petheő István, tehát 1696-97-ben, mikor az I. osztály tanítására egy alkalmas világi férfiút talált, két — szintén új — társának egyikét, Nemsovay Lászlót az V—IV., másikat, Hauer Istvánt pedig a III—II. osztály tanításával bízta meg; a következő iskolai évre aztán, még egy új rendtagot nyervén, a VI. osztályt is meg lehetett nyitni. S ezzel, az akkori rendszerhez képest, az egri gimnázium teljes hat osztályúvá lett. Eddig a tanulók ünnepen és vasárnap a hívőkkel együtt hallgatták a prédikációt; 1697/98-tól kezdve ünnepeken Nemsovay, vasárnapokon Hauer, latin nyelven, külön tartottak nekik szentbeszédet.

Ugyanekkor a jezsuiták intézeteiben mindenütt szokásos «Congregatio Mariana» is megalakult. Néhány idősb tanuló, Nemsovay buzdítására és vezetése alatt, mindjárt az iskolai év elején, november hóban, összeállott, hogy a Boldogságos Szűz buzgóbb tisztelete, az ifjúkört különösen ékesítő erények gyakorlása s az Oltáriszentség gyakoribb vétele által mélyebb hitéletet kezdjen. A társulat tagjainak száma gyorsan növekedett s az iskolai év vége felé közóhajtássá vált, hogy a társulat, mint a többi nyilvános Mária-társulatok testvére, a legfelső megerősítést megnyerje. Petheő István igazgató tehát mind a maga, mind pedig két nemes ifjúnak — Nemespataki Zsigmond és Ságbi Mihály, — a társulat megalapítóinak, nevében Rómába a Jézus-társaság generálisához fordult. Ez az apostoli széktől ráruházott hatalmánál fogva 1697. november havában «Sarlós Boldogasszony-társulat» nevezet alatt megerősítette és a Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett legelső római társulatba kebelezte. 1698. január közepén érkezett meg Egerbe a megerősítés, s ettől fogva a társulat még nagyobb buzgósággal folytatta megkezdett ájtatoskodásait. Első nyilvános ünnepét — mivel Sarlós Boldogasszony napjára a jelvények: labarum, pecsét stb., nem készültek még el, — 1699. augusztus 3-án tartotta meg s még az nap nyilvános gyűlésben újra szervezkedett. Pártfogójává és rektorává Fenesy György püspököt választotta, a ki e tisztséget örömmel elvállalta és a társulat szükségeire előzőleg már százötven r. forintot adott ajándéknak. Ez alkalommal hatvanhét új tagot vettek föl a társulatba; ezek beiktatását a püspök megbízásából, ki ekkor távol volt, Balogh Mihály egri plébános végezte. A társulat bevétele az első évben 225 r. forint, 3 garas és 8 denár volt, mely összeg az alig 7 frtnyi tagsági díjakon kívül, a püspök és más pártfogók adományaiból gyűlt össze. Az évi bevételből, mely később állandóan két-háromszáz rajnai forint közt váltakozott, a társulat templomi szükségait fedezték; a maradék összeget pedig a beteg tagok gyógyítására és a szegények istápolására fordították.² A társulat, mely később kétszáz tagot is számított évenként, a főpásztor pártfogása és a jezsuita atyák vezetése alatt mindvégig hathatós eszközül szolgált a tanulók valláserkölcsei érzületének ápolására és, tagjainak példája által, a városi közönség vallásosságának gyarapítására.

A gimnázium tanárai, ha iskolai kötelességeket végeztek, misszióval foglalkozó társaiknak segítettek a nép oktatásában és a betegek látogatásában, főképp pedig a hívek gyóntatásában.

¹ Ratio atque Institutio Studior. Soc. J poterunt duo ordines in una Classe ita constitui, ut uterque uni e quinque gradibus respondeat. P. 1242. §. 3. — Az 1616-iki tanterv szerint a gimnázium még csak öt osztályból állt.

² Historia et Liber Rationum Congreg. B. M. V. Elis. Visitantis, ab anno 1698. Az egri cisztertzi konvent levéltárában.

Minő sikerrel működtek mindjárt letelepülések első éveiben, kitetszik abból, hogy, például 1695-ben, mikor öt jezsuita atya volt összesen, az itt maradt törökök vagy eltörökösödött magyarok és egyéb vallásúak közül csak ők magok százkilenczet, 1697-ben pedig nyolczvan-hetet térítettek meg, s kicsiny templomukban 19.622 volt ez évben az áldozók száma.

De templomuk, iskolájok és házuk egyáltalán nem felelhetett meg a szükségnek, s ez nagyban gátolta őket kettős hivatásuk teljesítésében; azért, mihelyt birtokuk jövödelmezővé kezdett válni, felsőbb jóváhagyással nyomban (1699) elkészítették az építendő templom és kollégium tervét. A terv szerint az egész épülettömeg a terület déli szélén álló templommal négyszöget tett volna ki s úgy volt építendő, hogy a templom és a kollégium homlokzata előtt tíz öl széles és ötven öl hosszú szabad tér maradjon s az előtte elvonuló utcánál öt lábnyival magasabb legyen. Még azon évben hozzáfogtak a nyugatról keletre erősen lejtő domb levágásához. A Borgia Szent Ferencz tiszteletére emelendő templom alapkövét ott, hol a templom szentélyének délnyugati szöglete a rendház nyugati szárnyának délkeleti szögletével érintkezik, 1700. július 31-én, Loyola Szent Ignác ünnepén tették le. Az alapköv letételének ünnepi részét, nagy számú közönség jelenlétében, Telekessy István hajtotta végre, a ki az 1699. márczius 5-én elhunyt Fenesy Györgyöt a püspöki széken követte és a jezsuitáknak szintúgy, mint elődje, lelkes pártfogójok volt. Az alapköv letétele után teljes erővel megkezdődött a kollégium — 1740-ig csak «residentia», székház, volt a neve — nyugati szárnyának építése. Könnyű volt a munka, mert a mostani Széchenyi-utca szintjétől nyugatnak a város akkori faláig hét-nyolcz ölnyire felszökő homok domb, melyet az épülethez szükséges tér kiegyenesítése végett mintegy hatvan öl hosszúságban le kellett vágni, alkalmas épületkövet elég bőségben adott. Ugyan e dombnak belseje kőpinczevágásra, gerincze pedig fokozatosan egymás fölött emelkedő sétautak készítésére is igen alkalmas volt. A sétautakat, melyek legfelsőjéről a városra és vidékére gyönyörű kilátás nyílik, már ekkor elkészítették és közeiket később orgonabokrokkal beültették. Két éven át akadálytalanul folyt az építkezés s annál gyorsabban, mert az egeri vár egy része 1702-ben, királyi parancsra, lerontatott, s a várparancsnok a kollégium főnökének tetemes mennyiségű épületkövet bocsátott rendelkezésére.

E közben a gimnázium növendékei annyira felszaporodtak, hogy az eddigi házakban csak nagy nehezen lehetett már nekik helyet szorítani. Az intézet iránt évről-évre jobban fokozódott a környék érdeklődése — egyrészt a Mária-társulat nyilvános szereplése, másrészt a jezsuiták intézetében szokásos iskolai ünnepek és kivált a színi előadások útján. Mert a jezsuiták, a mint egeri intézetők, legalább az osztályok számát tekintve, teljessé lett, a régebb idő óta virágzó intézeteikben divatos színi előadásokat is mindjárt meghonosították. Az átalakított két török ház udvara nagy közönség befogadására is elég tágas volt. Itt folytak le az ünnepségek előbb csak szavalatokkal és párbeszédekkel, 1699-től kezdve pedig már iskolai dráma előadásával is. Telekessy püspöknek annyira megnyerte tetszését a tanulók ügyessége, hogy mindjárt akkor maga tűzte ki a következő évben előadandó iskolai dráma tárgyát, — «Eger várának 1552-iki védelmét». A dráma hamar elkészült és a tanulók az iskolai év végére pontosan be is gyakorolták. Az előadás, trombitaszó és dobpergés közt, nagy vendégsereg előtt ment végbe; Telekessy jobbán ott ült az épen Egerben időző váci püspök is. Jutalomosztás is volt ilyenkor, sőt 1702-ben, mikor a két legelső osztály tanára, Reigay György, kis deákjaival a «Péter mártir, mikor a manichaeusok iskolájában kis deák volt» című drámácskát előadatta, Telekessy annyira megilletődött, hogy még a tanárt is megjutalmazta, — négyszáz r. forint értékű drágaságot adott neki a templom számára; a következő évben kiosztandó iskolai jutalmakra pedig száz r. forintot ígért az igazgatónak. A száz frtot még átadta, de a jutalmakat már nem volt idő odaitélni; a tanulók az év vége előtt szétoszlottak.

A kollégium nyugati szárnyánál az első emelet befejezéseig haladtak és már az északi szárnyon dolgoztak; a tanárok és a tanulók pedig nagyban készültek a «Szent Buldus egri püspök» iskolai dráma előadására, hogy vele Telekessy Istvánt sok nagy jótéteményeiért augusztusban, «Die Sancto Regi Stephano DeDicata», különösebben megtiszteljék; még a színpadot is megnagyobbitották és az ünnepséghez méltóan fel is szándékoztak díszíteni. Június végén azonban híre terjedt a fölkelő csapatok közeledésének és júliusban, mikor egy reggel Eger várának ágyúi megszólaltak, hogy a lakosságot a közeledő veszedelemre figyelmeztessék, a megrémült deákság egy része elhagyta Egert, az itt maradt részt pedig a jezsuiták augusztus hóban vizsgálat nélkül elbocsátották. Október végén, mikor Bercsényi Miklós serege a városba betört, a várba menekült lakosság között csak két jezsuita volt, a házfőnök és a gimnázium igazgatója, hogy a népnek lelki vigasztalást nyújtson és, a mennyire lehetett, a városi tanulókat is oktassa; a többiek a püspökkel együtt Buda felé menekültek. November 9-én a fölkelők a várost felgyújtották s nagy részét elhamvasztották, a megmaradt házakat pedig, köztük a jezsuitákét is, kirabolták. A két jezsuita husvétig (1704) folytatta a várbeli tanulók oktatását; ekkor azonban ezt is félben kellett hagyniok, mert II. Rákóczy Ferencz lövetni kezdte a várat. A várbeliek, élelem hián, alkudozásba ereszkedtek az ostromlókkal s megígérték, hogy nyolcz hónap mulva, december 7-én, a várat és a várost önként átadják Rákóczynak, ha addig a császári sereg meg nem szállja. A lakosság visszatért leégett vagy megrongált házaiba és rendes dolgához látott; a két jezsuita is elfoglalta az üres rendházat és, miután Schavnikból némi segítséget kapott, a templomot és az iskolát, meg a kertet úgy a hogy rendbe hozta. Telekessy sürgetésére a félben maradt tanítás is megkezdődött, s a két legalsó osztályt júniustól az év végeig Ach József egri papnövendék tanította.

E zavarok közt Telekessy püspök egyházmegyéjének javára s a gimnázium dicsőségére is nevezetes dolgot művelt. Az egri egyházmegye területén 1699-ben csak harmincznyolcz világi pap munkálkodott. A püspöknek tehát, hogy nagy megyéjét lassankint rendbehozhassa, mindenekelőtt lelkészekről kellett gondoskodnia. A jezsuiták voltak hivatva, hogy mint másoknak, az egri püspököknek is segítségükre legyenek. Az egri egyházmegye több pontján működtek már, mielőtt Egerben is megtelepedtek; legnagyobb szolgálatot tettek azonban Kassán, hol Kisdy Benedek egri püspök 1657-ben az akadémiát, 1660-ban pedig a papnevelőt alapította és az ő vezetésök alá rendelte. De egyetlen papnevelőintézet a roppant terjedelmű egyházmegye papságának felettébb ritka sorait nem bírta kiegészíteni; elkerülhetetlen szükség volt hát, hogy Eger se maradjon sokáig ilyen nélkül. E célra Telekessy, hogy a szervezendő intézetnek biztos és állandó jövődelmű alapja legyen, I. Lipóttól magához váltotta a bélháromkúti, másnéven apátfalvi — Trium Fontium de Beel, — egykor cziszterczi apátság birtokát s már 1700-ban, mikor az alapításra a királyi jóváhagyást megnyerte, a jezsuiták rendházának közelében házat vett. Ebben rendelt lakást néhány papnövendéknek és a jezsuiták tartományi főnökéhez fordult, hogy rendeljen Egerbe a gimnázium tanárai mellé még egy rendtagot, a ki az ő papnövendékeit a keresztény erkölcstanban oktassa. Székely Ferencz¹ jött Egerbe 1704-ben s lett a török idők után az első theologiai tanár, kisdud intézete pedig, mely eleinte a gimnázium igazgatója alatt állott, a később felvirágzott egri papnevelőintézet alapja.

1704/5-ben a gimnáziumi előadások is rendesen megkezdődhettek; de a vár fölmentésére nem jött meg a várt segítség, s ismét félni kezdtek a zavaroktól. Azonban maga Rákóczy jött február hóban, hogy a várost és várat birtokba vegye; s így, az ő jelenlétében, nem történhettek komolyabb összeütközések a városban. Rákóczy, mint a püspök vendége, három

¹ « qui ex voluntate et supplicatione Ill. D. Episcopi quattuor clericos Eppalis Seminarii in Theo-

logia Morali instruxit.» Historia Domus Agriensis Societatis Jesu.

hónapig tartózkodott Egerben. Követül, husvét táján, Széchenyi Pál kalocsai érsek érkezett hozzá a királytól. Az érsek kíséretével együtt a jezsuitáknál volt szállva és sorra látogatta a gimnázium osztályait; a feltámadást is ő tartotta a jezsuiták templomában, hol Rákóczy is megjelent és zenekarát is odarendelte. Rákóczy az érsekkel egyidőben hagyta el Egert. Egyelőre nem kellett félni újabb támadástól, s az iskolázás rendben folyhatott; de az év végén már tornyosultak a felhők, azért az évvárás minden nagyobb ünnepség nélkül esett meg. Székely Ferencznek négy theologus tanítványát a püspök mindjárt a vizsgálat után fölszentelte és plébániára küldötte. Ezután még csak egy évig tanítottak Egerben a jezsuiták háborítatlanul; a második év első felében, 1707. február havában, a fölkelők biztosai, Usz és Franyó, a szécsényi gyűlés (1705) határozata alapján birtokaikat lefoglalták. A jezsuiták, házokból kiűzve, márczius 11-én mindnyájan számkivetésbe mentek. Telekessy ekkor, hogy a tanítás végleg abban ne maradjon, három éven át a maga fiatal papjaival taníttatta a számban nagyon megapadt gimnáziumi növendékséget; de közben-közben így is megakadt a tanítás, főképp 1710-ben, mikor a dőghalál pusztított s a királyi sereg a város alá érkezett, hogy a várat a fölkelőktől visszafoglalja.

Mikor a jezsuiták majdnem négy évi távollét után, egyelőre ugyan csak ketten, visszatértek, hogy helyöket újra elfoglalják, — úgy egeri házok falai közt, mint birtokaikon is, csak pusztulást és romokat találtak. Megint a kezdet nehézségeivel kellett küzdeniök. Szerencsájök volt, hogy Telekessy segítségökre sietett szorúltságukban. Zilált anyagi helyzetök rendezésére nyomban ezer forintot ajándékozott nekik s minden töle telhetöt megtett arra is, hogy iskolájök mennél hamarább rendbejöjjon. 1711. márczius 24-én, a még vissza nem tért Székely helyett, Pécsy Ferencz kezdte meg a theologiai előadásokat; a gimnáziumi oktatást pedig, Ambler Tamás igazgatása alatt, két egyházmegyei papnövendék segítségével, Jencsics Zsigmond folytatta. A háborús idök elriasztották Egerből a vidéki tanulókat s a béke visszatérte után is évek kellettek még, hogy a gimnázium állandósága iránt a bizalom megszilárduljon. 1711/12-ben gyarapodott már a jezsuiták száma és Telekessy papnövendékeit föl lehetett menteni a tanítástól; de még mindig kevesen voltak arra, hogy a tanítást kizárólag öök végezhessek. 1725-ig állandóan egy képzett világi férfiú, Talon János, tanította a parvistákat és principistákat. Lassankint a tanulók száma is gyarapodott; nyolczvanról, a mennyi 1711/12-ben volt, 1716/17-ben kétszázra, 1724/25-ben pedig már négyszázötvenháromra emelkedett.

De hogy a jezsuiták intézete felvirágozhassék, először helyre volt szükség, hol a gyorsan szaporodó ifjúság kényelmesen elférjen és megfelelő számú rendtagnak is lakása legyen. Legfontosabb kérdés volt tehát egyelőre a félben maradt kollégium fölépítése. A tartományi fonok 1712-ben ötszáz forintot küldött a házfönöknek. Ezen kezdték meg az építés folytatását 1713-ban; Berzsenyi kanonok ugyanennyit ajándékozott az építésre; Telekessy pedig ugyanekkor kétezer forintot adott át a házfönöknek, hogy azon vagy a templom építéséhez fogjon, vagy gyógyszerár berendezésére fordítsa. Ezt a tartományi fönök meghagyásából azon czélra kellett felállítani, hogy jövödelméből majd a templomi kellékeket beszerezhessek és jó karban tartsassák. Az utóbbi történt. S ez volt utolsó nagyobb szerű nyilvánítása annak a jóakaró pártfogásnak, melylyel Telekessy püspök az egeri jezsuiták törekvését mindvégig buzgón támogatta.

1715. márczius 3-án meghalt; székét püspöksegédje, Erdödy Gábor gróf, foglalta el. Erdödy bizonyos egyházjogi kérdés miatt mindjárt a következő évben ellenkezésbe jutott a jezsuitákkal s az egyházi szónoklás terén is bizonyos korlátokat szabott eléjök; de a mint egymást közelebből megismerték, hamar vége lett minden ellenkezésnek, s Erdödy nem kevésbbé támogatta öket törekvésökben, mint elődje, Telekessy. Nemcsak kollégiumjök építésében segítette öket, hanem, a mint a nyugati szárny elkészült s elég lakást be lehetett

benne rendezni arra, hogy a jezsuiták száma szaporodhassék, — egy új tagot kért a tartományi rendfőnöktől,¹ hogy a Telekessy kis theologiai intézetét a hitvitázástan — Theologia Polemica — székével szaporíthassa (1719). Ettől fogva a papnevelő növendékeinek száma rendszeren harmincz körül váltakozott. Világi ifjak is hallgatták a theológiát, kik közül aztán némelyek az egyházi pályára léptek, számosan pedig — előkelőbb családok gyermekei — csak azért végezték el a hittudományi tanfolyamot, mert a gimnáziumi tanulmányok befejeztével még gyarapítani óhajtották ismereteiket. Az ekkép kibővült hittudományi intézet egy évtizeden át még mindig szoros összeköttetésben volt a gimnáziummal; de 1730-ban mind a gimnázium, mind a theologia más-más igazgató alá került, s ezzel a két intézet közti szoros viszony is megszűnt.

Erdődy püspök a gimnázium fejlesztését is szem előtt tartotta. 1720-ban, mikor a jezsuiták az elkészült nyugati szárnyba beköltöztek, az előbbi, sokszor bővített és javított rendház felszabadult. Ez a gimnázium céljaira sokkal alkalmasabbnak mutatkozott, mint az eddigi épület; Erdődy tehát, hogy a jezsuiták szándékát előmozdítsa, harminczezer téglát és nagy mennyiségű meszet ajándékozott nekik a régi rendház kibővítésére és gyökeresebb átalakítására. Így aztán, a mint az épület bővült, a tanulók száma is szaporodott, meg ezzel arányban az intézet jó híre is öregbedett. Sokat tett különben az intézet hírének öregbítésére maga Erdődy püspök, a ki, főkép mióta a polemika tanára megkezdte működését, nagyon megszerette a jezsuitákat s igen gyakran megfordult közöttök. Ha előkelő vendége van, első, hogy bemutassa nekik a theológiát és a gimnáziumot. 1721-ben Erdődy László Ádám gróf, nyitrai püspök, királyi követül Lengyelországba utaztában betér Egerbe, hogy öcscsét meglátogassa. A jezsuiták nagy ünnepséget rendeznek a magas vendég tiszteletére. A nyitrai püspököt meglepi a tanulók ügyessége és a legjobb benyomást viszi magával az intézetről, eldicsekszik tapasztalataival s a következő évre messzebb vidékről is sokan fölkeresik az egri gimnáziumot, — s nem egy előkelő nemes család gyermekei. Maga Erdődy püspök is Egerbe hozatja és kedves jezsuitáinak gondjaira bízva testvérének fiát, a kis Erdődy János grófit. S még különösebb jeleit is adja irántok való jóindulatának. Egyszer három napi májusi mulatságra hívja meg mindnyájokat; máskor véletlen-váratlan maga jelenik meg egyszerű asztaluknál; mikor gyöngéledik, a ház egyik koadjutorát — frater — veszi magához ápolóul s egy egész évig udvarában tartja. Szomorúságukban és örömeikben egyaránt résztvesz. A tanulók szavalati ünnepeire vagy színi előadásaira hol maga megy el, hol udvarába rendeli az ennek szerfelett örvendő tanulókat és folyton sarkalja őket minden szépre-jóra. Az ifjúság egyházi ünnepein gyakran maga pontifikál és személyesen vezeti az ünnepi körmenetet. A szegény és jó tanulók támogatásában és a jeleskedők kitüntetésében bőkezűsége kifogyhatatlan. Követői is akadnak, kivált a nagylelkű Foglár György, Püspöki András és Handler Ignác kanonokok, a kik közül a legutóbbi később, 1743-ban, ötszáz r. forintot — az első ösztöndíj alapítványt — tett le szegény tanulók segítségére; világi férfiak is, mint Buttler Lajos gróf, Szmrtnik Zsigmond és mások. Így nőtt ki az egri gimnázium lassankint gyermekkorából és lett már Erdődy gróf püspök korában az ország egyik legismertebb nevű intézetévé.

De az intézet hírének s a tanulók számának gyarapodásával egyre hangosabb lett az az óhajlás is, hogy a gimnázium épülete hírének és a tanulók számának megfelelő tágas és szép legyen. A jezsuiták, főleg hogy schavnikai birtokuk jelentékeny részét illető hosszas és költséges peröktől megszabadultak (1720 táján), építkeztek is folyvást pénztáruk erejéig; de

¹ Ill. D. Com. Ep . . . magno studio apud Patrem Provincialem effecit, ut ad suos sumtus Professor Controversiarum fidei Agriensi Gymnasio accederet, qui Seminarii

huius Eppalis Clericos Protestantibus in Polemica eruditos subinde opponeret; quod magno Ill. Com. Eppi solatio praesente anno est inchoatum (1719.) Hist. Dom. Agr. S. J.

bizonyos rendet kellett tartaniok, mert építkezésöknek útjában álltak egyrészt az ideiglenes iskolák, másrészt a kezdettől fogva templomul szolgáló török mecset, melyeket egyszerre nem lehetett lerombolniok. A hívő közönséggel együtt ők is nagyon vágyódtak egy tágas, díszes templom után. És most, hogy a kollégium nyugati szárnya készen volt, az északi meg serényen épült, a tér körülményeinél fogva is a templom építéséhez fogtak. 1700 óta, mikor alapkövét letették, három évtized múlt el, míg építésébe belefoghattak. Birtokuk jövödelmező volta 1731-ben annyira ment már, hogy tartományi főnökük a templom építésének megkezdésére jelentékenyebb összeget utalványozhatott. Megkezdték hát a munkát s annál nagyobb erővel folytathatták, mert jötevőik is akadtak. A jötevők sorát maga Erdődy gróf püspök nyitotta meg ötszáz r. frttal; őt követték: Kiss János nagyprépost szintén ötszáz; Foglár György kanonok háromszáz; Handler Ignác kanonok kétszáz; Csomortányi kanonok ötven; Horváth Endre nyugalomban élő plébános százötvenkét s Almássy János birtokos száz r. frttal. Negyedik évre a templom szentélye készen állt s 1734. július 31-én megnyílt az istentisztelet számára; Handler Ignác kanonok s vál. püspök tartotta benne az első ünnepi szentmisét. Hogy aztán belefoghassanak a templom hajójának építésébe, eltávolították az útból a gimnázium épületeit. Előbb azonban ideiglenes szállásról kellett gondoskodni. A városi hatóság, Erdődy püspök közbenjárására, megengedte, hogy a tanulók az iskolai év befejeztéig — négy hétig — a patak mentén levő Enzinger-házba járhassanak, melyet a város akkoriban vett meg az örökösöktől. Ez alatt a moseát nagy gyorsan iskolává alakították, s november elején már ebben kezdődhetek meg az előadások. Két év múlva a hajó is készen állott és kimeszelve, kikövezve, padokkal ellátva már átadható volt a híveknek. Azután, három év alatt, a két sugár torony épült csillogó fehér pléhtetővel; 1740. június 15-én tartották meg a gazdagon aranyozott gomb és kereszt feltételének ünnepségét. A legközelebbi három évben a homlokzat díszítményei készültek el. Valószínűleg ugyanekkor állították föl a templom előtti terrasz falát díszítő négy szobrot, valamint a homlokzat csúcsán álló sugárkört, középen a Jesus Homo Salvator kezdő betűivel. A templom külsejét 1743-ban fejezték be; ezért ezt az évszámot vésték a homlokzatra. A terv szerint hat mellékoltár kellett a templomba, — Szent Ignác, Xav. Szent Ferencz, a Boldogságos Szűz, Szent Anna, a Szent Kereszt és Szent Alajos oltára. Hogy mennél hamarabb elkészüljenek, jámbor lelkek versenyeztek az áldozathozatalban.

III.

Az 1740/41-ik év a gimnáziumok életében egyike a nevezetesebbeknek. A gimnáziumi oktatás eddig a ker. kath. hittanításon kívül főleg s majdnem kizárólag a latin nyelvészettel, költészettel és szónoklattal foglalkozott; egyebek, névszerint a reáltárgyak, csekély figyelemben részesültek. Az említett évben a történelem s vele összeköttetésben a földrajz, továbbá a számtan és algebra elemei is bejutottak a gimnáziumba; s az eddigi kötött és kötetlen beszédű szavalati gyakorlatokon és iskolai drámákon kívül szokásba jöttek az úgynevezett akadémiák. Ezek akkor a nyilvános és ünnepies vizsgálatok bizonyos nemét tették s abban állottak, hogy a síkra szálló tanulókat általok megfajtendő nehézségek vagy megczáfolandó ellenvetések felhozásával a hallgatóság ostromolhatta.

A XVIII. század közepén a jezsuiták egri gimnáziuma teljes kifejlésének idejét élte. Ez Barkóczy Ferencz gróf püspök főpásztorkodásának idejére esik. Már 1743/44-ben elkülönítették a gimnázium felső osztályának növendékeit. Ezek, mint rhetorok és poeták, külön tantermeket s tanárokat nyertek, — s így az összes gimnáziumi növendékséget. az igazgatón kívül, három helyett, négy férfiú vezette. A templom készen lévén, a rendház kiépítése vett

igénybe minden tehetséget és figyelmet. Az éjszaki szárnyból még hiányzott a nagyobb rész, 36 ölnyi hosszúságban nyugatról kelet felé. 1745-től oly serényen folyt az építés, hogy 1749-ben az iskoláknak már az éjszaki szárnyban lehetett helyet készíteni; erre a török mecsetet elbontották, az éjszaki szárnyat pedig külsőleg teljesen befejezték. De ez új helyökön sem maradtak soká az iskolák.

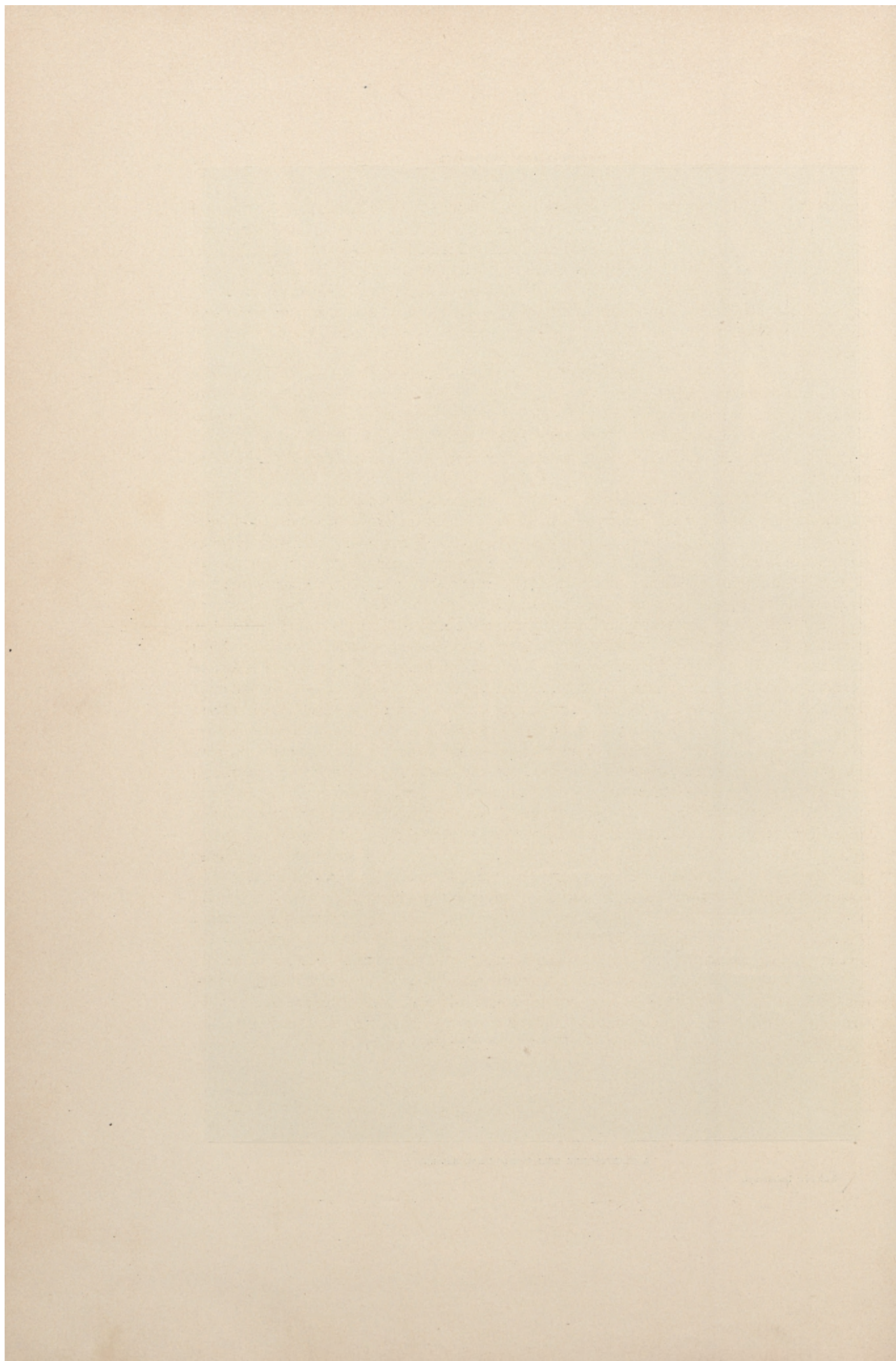
Foglár György kanonok házáat és telkét, melyet a rendház éjszaki szárnyától egy keskeny utca választott el, még ez évben a jezsuitáknak ajándékozta, hogy itt emeljenek egy czélszerű iskolaépületet. De kikötötte, hogy, míg él, már ugyan nem mint tulajdonos, hanem évenként 100 frtnyi bérért benne lakhassék. Erre Foglár házának tágas udvarán már 1750. június elsején letették az iskolaépület alapkövét. Az építés igen gyorsan folyt; siettek vele, talán hogy a kegyes aggastyán meglássa a művet, melynek ő adott helyet. S ez meg is történt. Foglár életének végső éve 1754 volt; s ennek első felében már készen állt a czéljához képest nagyszerű kétemeletes épület, melynek hossza 114, szélessége 51, magassága a tetőzetig 45, végfaláé pedig 72 láb. Beosztása ez: földszint, a padlásig vezető lépcsőzeten kívül, három tanterem, — egy három s kettő két ablakkal; az első emeleten négy tanterem és a szinpadhoz vezető külön lépcsőzet a szereplő ifjak számára; végre a második emeleten a szinpad és a gimnázium díszterme, melynek hossza 50, szélessége 45, magassága 24 láb. Ebben a két karzat, lépcsőnkint emelkedő padok s egy földött mélyedésben a «Sodalitas Mariana» számára díszes oltár, a Bold. Szűz képével. A tantermek az osztályok szent pártfogóinak, a lépcsőzet fordulópontjai pedig a szeplőtelen Szűz és Szent József képeivel voltak ékesítve. Az épületnek a kollegium és templom előtere felé álló déli végfalát, melynek csúcsán csinos kis torony volt, a szeplőtelen Szűz, Szent Ignác és Szent Alajos fülkés szobrával díszesítették s e fölirattal látták el: «Gymnasium Societatis Jesu, Auspice Deo Optimo Maximo, formandae bonis moribus, literis juventuti positum. Anno 1754.» Az építményt szakértők 18,000 frtra becsülték; a jezsuiták okkal-móddal 13,000 frtnyi költséggel állították elő.

Ezen új iskolaépület felavatása 1754. július 31-kén, Szent Ignác ünnepén, ment végbe megfelelő fénynyel és pompával. Reggel az addigi iskolákból ment az ifjúság a templomba s az ünnepies nagymise alatt magához vette az Oltáriszentséget; erre szép rendben, tanáraival együtt, dobszó s trombiták harsogása közt, vonúlt az új gimnáziumba, melynek dísztermében az igazgató alkalmi beszédet intézett a tanulókhöz s a nagyszámú vendégsereghez; végül az örvendező növendékség elzengte a hálaéneket. Délután három felvonásos színművet adtak elő a gimnázium díszes szinpadán, melynek felszerelésére Barkóczy Ferencz gr. püspök adta a költséget, a ki egyszersmind bő kézzel osztott jutalmakat a köztetszésre szerepelt tanulók közt. Ugyanő, hogy az új gimnázium jövője biztosíttassék, Foglár adományozását saját földesúri beleegyezésének nyilvánításával is megerősítette; és hogy a gimnáziumtól minden alkalmatlan szomszédság távol legyen, de a jezsuiták iránti hajlandóságának bebizonyítására is, maga részéről a kollégiumnak a gimnázium szomszédságában egy 37 öl hosszú és 29 öl szélességű telket ajándékozott, melyen szép nagy ház állt alkalmas melléképületekkel, s azt minden polgári és szolgalmi tehertől fölmentette.

Az 1753/54-ik iskolai évvel tovább fejlett a gimnázium; a négy tanárhoz t. i. mint segédtanár, egy ötödik tanférfiú járult. 1754/55-ben pedig, a mint már előbb (1743/44) a «rhetorica» és «poesis», úgy a «syntaxis», «grammatica», «principia» és «parva» is külön-külön tanárt nyert. A rhétorok tanára rendszeren az ifjúság Mária-társulatának elnöke; a poétáké vasárnapi, a syntaxistáké ünnepi hitszónok; a többi pedig, valamint a fentebbiek is, kiki saját osztályának egyszersmind «catechetája» — hitoktatója — lett. S ez az állapot mindvégig megmaradt.

AZ EGERI TEMPLOM ÉS RENDHÁZ.

Az új gimnáziumi épületben egészen új élet kezdődött. A növendékségnek a tágas díszteremben nagyobb hallgatóság előtt most már gyakrabban kellett nyilvánosan bebizonyítania haladását a tanulmányokban. Az ünnepies vizsgálatokon és vitatkozásokon rendszerint jelen volt Barkóczy Ferencz püspök és a püspöki iskolák tanárai, s más illetékes bírák sem hiányoztak, hogy a tanulókat ellenvetésekkel áraszszák el. Élesztette a törekvést a főpásztor és más résztvevők elismerése, mely tanárra és tanítványra egyiránt kiterjedt, és bőkezű jutalma, melyben a tanulókon kívül az egész kollégium is részesült.

A tanuló ifjúság száma a XVIII. század hetedik tizedében érte el a legnagyobb magasságot; 1766-ban 572-re, 1768-ban pedig 645-re emelkedett; melyből azonban amaz évben 302, emebben 355 az első, vagy elemi osztályhoz tartozott. Ekkor a lelkes Galanthai Eszterházy Károly gróf ült már az egri püspöki székbén. A gimnázium különös örömmel fogadta a Váczról Egerbe áttett püspököt, s a családja őseről szóló színmű előadásával tisztelte és örvendeztette meg. S Eszterházy gondjai közt, — melyeket roppant megyéjének bölcs kormányzása és szorgalmas látogatása s a nagyszámú templomok építése okozott, s azon, hihetőleg milliókba került fejedelmi palota emelése, melyet «Egri liceum» név alatt ismerünk s melyhez szilárdságra, nagyszerűsége e nemben hasonlót maiglan sem mutat föl a haza, — talált időt, kedvet és türelmet arra is, hogy a gimnáziumi ifjúság aprólékos ügyeit is figyelemmel kísérje. Ha székvárosában volt, nem maradt el az ünnepies vizsgálatokról és a színi előadásokról s tetszésének nyilvánításával lankadatlan iparkodásra lelkesítette a fiatal munkásokat és vezetőiket. Hasonlókép tettek Eger műveltebb közönségének s különösen a káptalannak lelkes tagjai, kik közül Hubert Mátyás és Wagner József kanonokok többször jutalmakat osztottak ki az érdemesek között. A jezsuita atyák pedig, kik fölött már tornyosultak a véstretjő fellegek, kiknek társulata ellen már dühöngött a vihar, melyet a Pombalok és Arandák, a Choiseulok és Pompadourok s a XVIII. század egyéb világboldogítói támasztottak, noha lehetetlen vala nem látniok a fenyegető vészt, tették teendőiket, mintha derült égről mosolyogna le rájuk az éltető nap.

Épen ittletők utolsó évtizedében mutatott fel a tanuló ifjúság az ünnepies vizsgálatokon legszebb előmenetelt, nemcsak a klasszikus nyelvekben, hanem a földrajz-, történelem- és mennyiségtanban is. A szavalást és színi előadást is ekkor gyakorolták legszorgalmasabban. A hallgató közönség épülésére és mulattatására színpadra kerültek a régi és újabb történelem érdekesebb személyei és eseményei — az egyiptomi József, Szent Buldus, Salamon és László, Béla és Imre, Hunyadi János és Capistrán, Hunyadi Mátyás, Borgia Ferencz, Jurisich, Dobó s a legközelebbi időkből e cím alatt: «Két tiszamelléki ifjú megtérésére», épületes s hasznosan mulattató színmű. E deák világban magyar nyelven adták elő az iskolák vezetői által ügyesen összeállított darabokat, melyek egyikénél mesterséges gépezetet és vizijátékokat is alkalmaztak. S ez így ment a legutolsó évig, mely már nagyon közel volt.

Az építés befejezése után a templom és kollégium teljesebb fölszerelésére fordították gondjokat a jezsuiták. Jó gazdálkodás és helyes számítás mellett lassanként telt minden szükségse-
gesre, telt a jótékonyság nagyobb mértékben gyakorlására is. 1760-tól kezdve évenként 12
jó erkölcsű és szorgalmas szegény tanulót élclmeztek a kollégiumban. 1761-ben 5156 frtnyi
költségen, a gyógyszerárnak több évről összegyűjtött tiszta jövodelmén, diszes templomruhákat
szereztek; 1763-ban 2039 frton a toronyba órát s egy öt mázsás harangot s 1765-ben
ismét egy négy és egy tizenöt mázsásat állítottak. Már ingott lábok aiatt a föld, midon
— és épen ezért — elhatározták, hogy a templomot diszes főoltárral látják el és Isten-
házához méltó módon kicsinosittatják. A tervezett főoltár 1769.70-ben készült el, s
1771-ben hat darab ezüst gyertyatartót nyert. A templom további földiszítését 1771/73-ban

hajtották végre. A főoltár az új szövetség véres és vérontás nélküli áldozatát s annak előképeit tünteti elő. Legfelül egy cherub a boltozat legmagasb pontját érintő kereszten a világ fölfeszített Megváltóját tartja. Mellette jobbra Ábrahám áll a máglyán fekvő Izsák mellett, ez alatt az áldozatkos; balra Mózes a fára emelt rézkígyóval, lábánál egy mérges kígyótól megölt konok bűnös és egy bizalommal fölesdő jámbor; középett, a szentély hátsó falának nagy s díszes kerettel körülvett mélyedésében, festett kép helyett oltár van, közepén lebegő kehelylyel és ostyával, s ezen oltár lépcsőjénél épen imádásra leborulófélben Borgia Szent Ferencz papi díszben; mellette ugyanazon magasságra emelkedő oszlopokon az evangeliumi oldalon Melchisedek kenyeret és bort áldozva, túlnan Áron a kitett kenyerekkel s a főpapi füstölővel. A felső és alsó csoportozat e tíz szobra, gipszből készítve, sokkal meghaladja az emberi nagyságot, de alulról s kivált a hajóról nézve nem túlságos nagy. Az egész környezet fényesen díszesítve, márványozva, közben-közben gazdagon aranyozva. Az oltár fölötti boltozat festménye Borgia Szent Ferencz megdicsőülését ábrázolta. Lent a szentély háttérében, melyet vörös márványból díszes korlát választ el a templom hajójától, a leírt alkotványtól elkülönítve áll maga a tulajdonképeni oltár, melynek asztala és lépcsői márványból, s a rajta nyugvó szentségház a mellette jobbra-balra térdelő cherubokkal s az egészet környező díszítményekkel együtt gazdagon aranyozva. A gondolat fölséges, a kivitel díszes. S ehhez teljesen méltólag díszesítették a templom egész belsejét különféle, jól egybevágó színű márványozattal, festői és szobrászati cifrázatokkal. A boltívek Borgia Szent Ferencz életének kiválóbb mozzanatait, az egyház szent doktorait s a karzat fölött a zsoltározó koronás prófétát ábrázoló falfestményekkel ékeskednek. S mindezt megfelelően ékesített szószék egészíti ki. E templom akkor az ország legszebb templomainak egyike volt. A jezsuita atyák drágább emléket alig hagyhattak volna magok után, mikor társulatukat az 1773. június 21-én kelt «Dominus ac Redemptor» bulla feloszlatta.

IV.

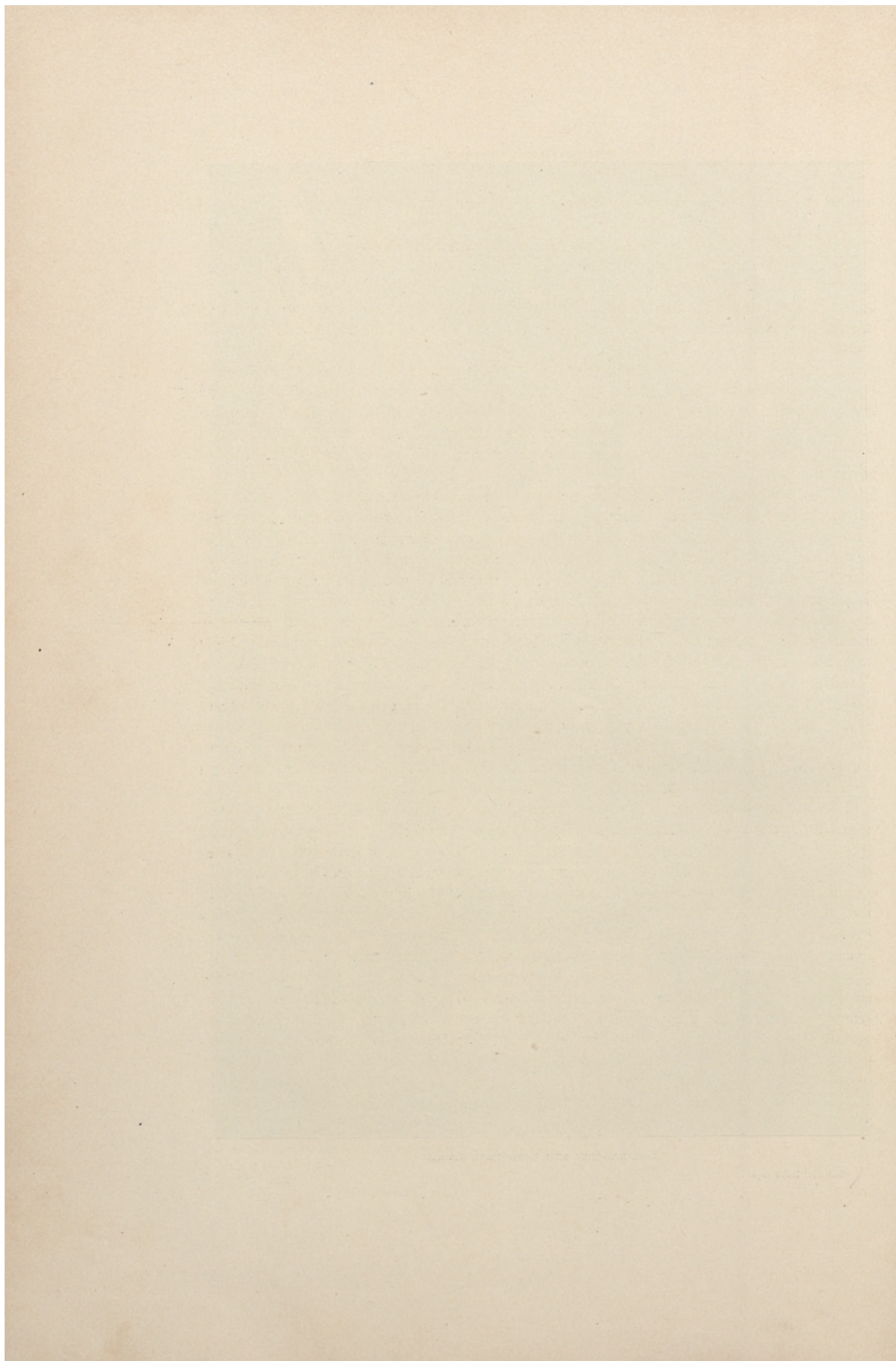
Az 1773. október 1-én kelt kir. helytartósági rendelet negyedik pontja szerint, a Jézus-társaság feloszlátását végrehajtó egyházi, közigazgatási és kincstári biztosok, mint egyebütt, Egerben is meghagyták a tanároknak, hogy a helytartótanács további intézkedéséig folytassák a tanítást. Az egri gimnázium legutolsó évi tanárai, nagyobb részt huszonnégy-huszonöt éves fiatal jezsuiták, mivel önzetlen munkájuk fejében a kormány részéről semmi emberséget sem tapasztaltak, nem voltak rábíthatók a maradásra. Csak azt kérték, hogy emelje a kormány azt a csekély «kegydíjat», melyet számukra kiutalt, nehogy alamizsnára kelljen szorúlniok; s az élelmi szereket, melyeket éleltárukban lefoglaltatott, adja vissza nekik, vagy adja el olcsó áron. Hasztalan volt kérésök; Eszterházy gróf püspök is hiába szólt mellettök; — a helytartótanács elutasította őket kérésökkel. Ekkor kijelentették, hogy, ha nyomorogniok, ha koldulniok kell is, másutt keresnek állást magoknak, ott, — hol legalább háborítatlanul szolgálhatnak Istennek és az emberiségnek.¹

Az egri gimnázium ügye veszedelemben forgott. Az iskolai év megnyitásának ideje itt volt már, s a kormány nem tudott tanárokat küldeni. Eszterházy püspök nagylelkűsége húzta ki a kormányt a hinárból, hogy megyéjének székhelye nagy időre el ne veszítse gimnáziumát. A gimnázium fentartásának és ellátásának terhet nem vehette magára állandóan; mert a megyéje területén és családi birtokain tervezett, vagy már megkezdett templomok építéséről

¹ Acta Jesuitica. 5058. sz. — Orsz. levéltár.

A CZISZTERCZIEK EGRI TEMPLOMÁNAK BELSEJE.

nem mondhatott le, sem a felsőbb tanulmányok számára épülő liceumát nem hagyhatta félben. De mégis segített a bajon, a hogy segíthetett, — legalább ideiglen. Hat fiatal papját elvonta a lelkészkedéstől és tehetségökhöz képest felosztotta köztök a gimnáziumi osztályokat; az igazgatói tisztet pedig a papnevelő intézet aligazgatójára, Stanczel Józsefre, ruházta. És hogy ez az új tanári testület a tanuló ifjúság oktatását és nevelését a jezsuiták szellemében fojttathassa, Stanczelnek szoros kötelességévé tette, hogy erre nézve a volt tanároktól s legfokép az igazgatótól pontos és részletes utasítást kérjen s neki errol mennél hamarabb írásbeli jelentést tegyen.¹

Öt éven át (1773—1778.) tanítottak Eszterházy püspök papjai az egeri gimnáziumban. Három évig Stanczel vitte az igazgatást; de az előbbi foglalkozásától idegen hivatal viselése erejét kimerítette, azért minden áron szabadulni kívánt tőle. Eszterházy a negyedik évre Hegyi József volt jezsuita tanárt nevezte ki helyére, a kit a budai főigazgató, Voros Antal, ajánlott neki.² E közben, látszólag véglegesen, voltaképp azonban csak néhány évre, eldolt az egeri gimnázium sorsa.

A kormánynak sok aggodalmat okozott a gimnáziumok fentartása, mivel nem volt oly helyzetben, hogy a maga embereivel egyhamar elláthassa azokat. Addig tehát, míg államosító szándékának végrehajtására utat-módot talál, végtére is legjobbnak vélte, ha a birtokos rendekre (pálosokra, benczésekre, ciszterciekre, piaristákra) és a püspökökre rója a gimnáziumok fentartásának és ellátásának terhét. Ezek legtöbbjének nem volt elégséges fentartó alapja sem, mivelhogy a kormány, miután lefoglalta, jó részt más célokra fordította az alapítványi javakat. Az egeri gimnázium legjövedelmezőbb alapját is, a schavnikai apátsági birtokot, elvonta eredeti céljától és a szépesi püspökség alapjához csatolta.³ Abban a kir. kancelláriai tervezetben, mely az 1776-ban Pesten ülésező tanügyi bizottság előtt zsinörmértékül állt, az Eszterházy püspök által ideiglen fentartott, de végleg el nem fogadott egeri gimnázium is szerzeteseknek volt szánva: «Vegyék át a ciszterciek a pilis-pásztói apátság birtokainak terhére, vagy a piaristák, vagy a mint a püspök legjobbnak véli».⁴ De a piaristák a birtok-alap és alapítvány nélküli gimnázium terhet nem vehették vállokra; a püspök meg, nagyszerű építkezéseivel még családi birtokait is megterhelvén, jövődelmi forrásait nem volt hajlandó a kormány kedvéért végkép kimeríteni.

A kormánynak tehát nem volt más módjában, minthogy a morvaországi wellehrádi ciszterczi apáttal kezdjen alkudozást, a ki ekkor a pilis-pásztói apátságot is bírta.

Beitler Methód, a pásztói konvent perjele, 1776-ban, mikor Pesten a Fekete György gróf országbíró elnöklete alatt ülésező tanügyi bizottság a felosztatott jezsuiták gimnáziumainak, köztök az egerinek is, fentartásáról és ellátásáról tanakodott, — fölsietett Pestre és a bizottság előtt kijelentette, hogy az egeri gimnáziumot, apátja utólagos beleegyezésének reményében a pilis-pásztói konvent terhére elvállalja s addig, míg a rend kellő számú ciszterczi tanárt nevelhet, a gimnáziumnál működő egyházmegyei papokat a ciszterczi rend fogja fizetni.

A bizottság s ennek jelentésére a helytartótanács is nagy örömmel fogadta a nem remélt ajánlatot, mert így terhének egy részétől hosszú alkudozás nélkül megszabadul. Királyi biztosul nyomban el is küldötte Egerbe a budai kerület főigazgatóját, hogy a pilis-pásztói cisztercieket addig is, míg a szerződés a wellehrádi apáttal, Zúry Fülöppel, végleg meg-

¹ Eszterházy e rendeletének eredetije az egeri érseki levéltárban.

² Consignatio Epist. Officios. 1776. A főgimn. irattárában.

³ Az egeri jezsuitáknak Borsod megyében is volt két kisebb birtokuk, Aranyos és Alsó-Nyárád; mindkettőt, mint

régente a bozóki prépostság tulajdonát, mikor társaságuk a prépostságot megkapta, visszaperelték a jogtalan birtokosoktól. — Hist. Dom. Agr. Soc. J. Pag. 14. ad annum 1689.

⁴ Documenta litteris consignata pertinentia ad Bonum Csákány. — Az egeri ciszt. konvent levéltárában.

köttetik, a jezsuiták házának, templomának, iskolájának s egyéb helybeli ingó és ingatlan javainak birtokába beiktassa. Egyúttal a rend által az egyházmegyei tanároknak fizetendő díjat is megállapították — évi háromszázötven forintban.

A pásztói ciszterciek közül csak Beitler maradt Egerben, — a többiek, újabb intézkedésig, visszamentek Pásztóra. Beitler csak ekkor értesítette a wellehrádi apátot a gimnázium átvételéről, mint már befejezett tényről, körülményesebben. Az apát erre wellehrádi konventje két tagját Egerbe és Pásztóra küldötte, hogy Beitler eljárásáról kimerítő értesítést nyerjen. A küldöttek egyike, Stanislaw Tecelin, a pilis-pásztói apátság csákányi birtokának kezelője, elfogadhatónak jelezte Beitler intézkedését.¹ Erre az apát a most már egészen meg nem másítható dologba bele nyugodott és a szünet beálltával maga is eljött Egerbe, hogy, mielőtt a szerződést aláírja, személyesen is meggyőződjék Beitler eljárásának helyes voltáról s egyúttal a gimnáziumnak ideiglenes ellátásáról Eszterházy püspökkel is értekezzen.

Eszterházy csak egy évre engedte még át papjait; 1778/79-re tehát egészen a pilis-pásztói apátnak kellett már az egri gimnáziumról gondoskodnia. Egyelőre még csak három ciszterci küldhetett tanárnak; három tanszékre világi tanárokat fogadott kisegítőül; az igazgatást pedig, Vörös Antal főigazgató ajánlatára, az elismerő leiratokkal többször kitüntetett Hegyi József kezében hagyta.

A gimnázium miatt a konventet Pásztóról Egerbe kellett áttenni. Plachy Cyrillt nevezte ki perjellé s megbízta, hogy a volt jezsuita rendházat a szükséghez képest szerelje föl és a templomi szolgálatokra nézve a püspökkel jusson mielőbb megállapodásra. Egyszersmind öt ciszterci is küldött vele, mert a következő iskolai évre az összes tanszékeket rendjének tagjaival akarta betölteni. Ezek közül négyet, kiket tanároknak szánt, Budára az egyetemre küldött, hogy itt az ismétlődő tanfolyamot elvégezzék s a tanításra képesítést nyerjenek. 1779 80-tól kezdve tehát már mind a templomi szolgálatot, mind a gimnáziumi tanítást a ciszterciek végezték, — bár a konvent tagjainak számát csak pár év múlva lehetett a teljes számra, tizenkettőre, kiegészíteni. Egy évig még Hegyi József vitte a gimnázium igazgatását, de már betegeskedve; 1780-ban november elején meghalt. A ciszterci tanárok sokkal fiatalabbak voltak még, mintsem bármelyiküknek elég ideje és alkalmuk lehetett volna arra, hogy az igazgatás gondjait és felelősségét magára vállalhassa; azért Zúry apát, ismét Vörös Antal ajánlatára, «a helytartóság előtt is jónevű»² Bihary Ferencz volt jezsuitát nevezte ki igazgatóvá, ki e tisztjét, hat éven át (1780—1786), a főigazgatói leiratok szerint, a felsőbb hatóságok teljes megaláztatására vitte.

A helytartótanács és Zúry Fülöp pilis-pásztói apát a szerződést már 1777-ben megkötötték, de a királyi megerősítés nagyon sokáig késett. E helyett a kormány köréből kéz alatt az a hír jutott Wellehrádra, hogy a pilis-pásztói apátság függetlenítése már csak rövid idő kérdése; a függetlenítés okát azonban gondosan eltitkolták. Zúry megsürgette a királyi megerősítést és, a függetlenítés akadályaként, a helytartótanácsnak számokban kimutatta, hogy a pilis-pásztói apátság jövődelme távolról sem elég a leendő apát, a konvent és a gimnázium ellátására. A kormány hitegette, de föl nem világosította. A halogatás oka pedig az volt, hogy II. József ekkor már elhatározta a katolikus intézetek államosítását és az államosítás költségeinek fődözésére a birtokos szerzetek vagyonának elidegenítését.

A gimnáziumi tanfolyam új beosztása és az új tanterv, a «Ratio Educationis . . .», mely 1777/78-ban lépett életbe, előre jelezte már, hogy az állam a kath. iskolákról le szándékozik törölni a katolikus jelleget. Egyelőre még csak abban nyilatkozott az államosításra

¹ Documenta stb.

² Consign. Epist. Offic. 1780.

törekvés, hogy az új tanterv a vallás tanítását külön választotta és szigorúan öröködött a felett, hogy «a tankönyvekben, a hittaniakon kívül, semmi olyas elő ne forduljon, a mi a nem katolikus tanulónak a katolikus iskolába való belépését gátolhatná;» azért a tankönyvül eloirt «Historia Biblicá»-ból az «Utolsó vacsora» történetének befejező sorait a második kiadásban törölte.¹ Egyébként pedig annyiban változtatta meg az 1777-ig érvényben volt rendszert, hogy a grammatikai osztályok számát, a legelső osztály — parva — elválasztásával, négyről háromra szállította le; a gimnáziumi oktatás addigi tárgyait pedig részint terjedelmek, részint kezelések szempontjából módosította (római régiségtan, mythologia, természetrajz, földrajz). Másrészt az általános műveltség teljesebbé tétele végett, új tárgyak előadását is elrendelte (gyakorlati mértan, természetjog, hazai szokásjog, gondolkodástan) és némely tárgyaknak, mint rendkívülieknek, tanítására (görög nyelv, a hazában élő nyelvek) alkalmat nyújtott.

Még egészen új volt e rendszer, mikor a ciszterciek az egri gimnáziumot átvették. Ebben kezdvén meg tanári pályájokat, fiatalos hévvel törekedtek arra, hogy követelményeinek kifogástalanul megfelelhessenek. A mi a korral járó tapasztaltságból és ügyességből hiányzott még náluk, kipótolta buzgóságuk. Némelyik, röviddel előbb még maga is tanuló, tanítványaival szinte egvűtt tanúlva képezte magát magasabbra, s a tapasztalt igazgató vezetése alatt mégis megállta helyét s megnyerte főigazgatója elismerését. Érdekes, hogy a legelső panasz nem tanításuk, hanem szigorúságuk miatt támadt ellenök. 1780-ban egy nemes úrnő — «Domina nobilis» — azzal a panasszal ment a püspökhöz, hogy a tanárok nemes és pórfiú közt nem tesznek különbséget; az ő fiát is «valami haszontalan csínyért», úgy büntették, a hogy a pórfiukat szokás büntetni. A püspök megidézte a tanárt, hogy tisztázza magát a vád ellen. Ez azt írta vissza, hogy mint tanárt iskolai ügyben az igazgató és a főigazgató, fegyelmi ügyben pedig, mint kiváltságos rend tagját, csak az apát vonhatja kérdőre. A püspök a főigazgatóhoz terjesztette a panaszt. Vörös Antal, a fölterjesztett panaszra hivatkozva, dorgáló leíratot küldött, hogy «a büntetésnél szigorúan a fegyelmi szabályzathoz alkalmazkodjanak». Valószínűleg a látszat kedvéért írta ezt is, mert következő évi beköszöntőjében azt óhajtja, hogy az egri gimnáziumban legyen minden ezután is úgy, mint az előző évben volt.²

Ennek az erős önértetnek tudható be az is, hogy az 1780-tól kezdve egymást érő államosító, németesítő és valláserkölcsei tekintetben közönbösítő rendeleteknek egyáltalán nem voltak készsége végrehajtói. Kétségtelen, hogy a II. József parancsára kiadott helytartótanácsi rendeletek, a mennyiben szorosán a tanítás módjára és a tanárok képzésére vonatkoztak, a középiskolai tanítást közelebb vitték céljához, s azoknak másutt sem engedelmeskedtek nagyobb készséggel, mint Egerben. De voltak a rendeletek közt olyanok is, melyeknek az osztrák császár és magyar helytartótanácsa szemében egyéb céljok nem volt, mint hogy a tanárokból az állami mindenhatóság számára pusztá eszközöket faragjanak, készeket mindenre, arra is, hogy a vallásos és a hazafias érzést — mert ez volt legfőbb akadálya a birodalom egységesítésének — mennél jobban és gyorsabban elközönbösítsék. Egy perczig sem maradt volna iskola katolikus egyháziak kezében, ha van a kormánynak elég embere; de nem volt, s így tűrnie kellett, hogy rendeletei nem hajtatnak végre úgy, a mint óhajtotta volna. Zúry Fülöp a helytartótanács 1781-ben erősen ráparancsolt, hogy Pásztly Rajmund helyett, ne Rojákot küldje Egerbe tanárnak, mert politikai magatartása nem kifogástalan. Zúry nem változtatta meg rendeletét, — Roják a helytartótanács tiltakozása ellenére is Egerben maradt. 1784 elején ki volt adva szigorú rendeletben, hogy latin iskolába nem szabad fölvenni oly tanuló, a ki nem tud németül írni és olvasni. Egerben azokat is fölvevették, a kik a német betűt nem

¹ Helytartó tanácsi leírat. 1778. 6205. sz.

² Consign. Epist. Offic. 1780/81.

is ismerték; s három év múlva, mikor már csak németül tudó tanulót lett volna szabad fölvenni, azokat sem utasították vissza, a kik semmit sem tudtak németül. Ugyancsak 1784-ben a helytartótanács a főigazgatóval ráíratott Zúry apátra, hogy Egerbe a németül nem tudó két tanár helyett vagy német czisztercieket küldjön, vagy kisegítő tanárokat fogadjon, — annál is inkább, mivel a kerület többi gimnáziumai mind németül tudó tanárokkal vannak már ellátva. Az apát azt felelte, hogy nem tehet eleget a rendeletnek, mert a kérdéses két tanár működéséről a felsőbb tanhatóság eddig minden évben elismerőleg nyilatkozott. S a helytartótanács, ideiglenesen bár, évről-évre kénytelen volt belenyugodni az illető két tanár alkalmazásába, mivel mind Vörös Antal, mind később Török Lajos gróf főigazgató, mint igen ügyeseket, évről-évre ajánlották őket.¹

II. József császár 1782-ben, az esküformából a Boldogságos Szűzre hivatkozást kihagyatta. A helyett, hogy a katolikusokat is, meg a protestánsokat is a magok hite és meggyőződése szerint eskettette volna fel, az «egyenlőség» nevében a katolikusok lelkiismeretén ejtett sérelmet. 1783-ban a theologia tanítását Pozsonyra, Egerre és Zágrára szorította, hogy a kormány, kevesebb helyre nagyobb erővel nehézkedhetvén, állami papokat és püspököket neveltethessen; s e mellett azt is elrendelte, hogy a kánonjogot világi tanár tanítsa, azzal a világos szándékkal, hogy a «josephinismus» a papokba már növendékkorukban beléjök nevelődjék. 1784-ben a gimnáziumi tanulók vallásos társulatait feloszlatta, pénztárát lefoglaltatta és a velők járó templomi ájtatosságokat, úgy szintén a «lelki gyakorlatokat» eltörölte; az ünnep és vasárnap délutáni istenítisztelet látogatását és a szentségekhez járulást a tanulók tetszésére bízta. Ellenben — kárpótlásul — a színháznak és táncmulatságoknak megszorítás nélkül való látogatását s a korcsmákba és kávéházakba szabadon járást osztály- és korkülönbség nélkül megengedte. Ez utóbbitól egyedül az ösztöndíjas tanulókat tiltotta el.² A katolikus vallás teljes megalázására, betetőzésül, a katolikus imádságok eltiltása következett; ezek helyébe a helytartótanács németből latinra fordított «kötelező állami imádságot» rendelt el (1787.). De ekkor az egri gimnázium már nem a czisztercieké volt.

II. József 1784. július 16-án írta alá a wellehrádi apátság megszüntetéséről szóló császári rendeletet. Nem egészen egy hónap múlva az eltörölt jezsuiták egri kollegiumát, a hozzá tartozó épületekkel és javakkal, «kedvelt hívünknek — így szól a megerősítő diploma — Zúry Fülöpnek, a morvaországi wellehrádi és a magyarországi pilis-pásztói apátságok apátjának adjuk és adományozzuk . . . semmit sem kételkedvén, hogy ezt a mi megfontolt rendelkezésünket utódaink is nemcsak teljesíteni, hanem új kegyekkel és kedvezésekkel is gyarapítani törek-szenek». ³ Ezen oklevél szerint II. József kötelességévé teszi Zúry Fülöpnek, hogy az egri konvent alapjául kitűzött s e célra külön egyesített két apátság birtokait ugyanazon konventre fordítsa; mert a gimnázium ellátására a volt jezsuita kollégiumnak még el nem idegenített javai — az oklevélben megnevezett majorkert s néhány darab szőlő — tekintetbe sem jöhettek, — a Telekessy püspök adományából alapított gyógyszertár jövődelme pedig kizárólag a templom ellátására volt rendelve.

Az oklevél kihirdetésekor az egri konvent, az átvételi szerződés értelmében, nemcsak meg volt már alapítva, hanem be is volt rendezve, és Plachy Cyrill, 1779 óta a konvent perjele, ekkor már tényleg kormányzója is volt a pilis-pásztói apátság birtokainak. Szeptember 27-én már ki volt hirdetve a morvaországi apátságok, s köztök a wellehrádi apátság eltörléséről szóló császári rendelet. Zúry Fülöp, a nélkül, hogy magyar apátságait látta volna, félre vonult Wiskowba, hogy csendes magányában, vigasztalásul, megérje még a katolikus egyház megalázójának tragikus elmúlását.

¹ Consign. Epist. Offic. 1780/81.—1786/87.

² Consign. Epist. Offic. a megfelelő évekből.

³ «Nos Josephus Secundus etc.» Az eredeti oklevél az egri cziszt. konvent levéltárban.

Az árvaság függetlenségére jutott egri konvent tagjai Plachy Cyrill perjelők alatt új helyzetekben a régi módon vitték tovább tisztjüket. A vallásos és nemzeti érzület gyengítésére kiadott rendeleteket ezután sem hajtották végre. A következő iskolai évben ismételten érkeznek az igazgatósághoz leiratok, melyekben a főigazgató, a «kegyelmes királyi rendeletre» hivatkozva, szigorú hangon követeli a Mária-társulat eltörlése után is folytatott templomi ájtatosságok abban hagyását és a német nyelvi rendelet komolyan vételét. «Szigorúan járjon el, kérem, — írja Vörös főigazgató 1784. október 10-én az igazgatóhoz — mert nekem jelentést kell tennem a nagyméltóságú kir. tanácsnak s nem lehet elhallgatnom, hogy kerületem összes gimnáziumai között egyedül az egriben nincs sikere a kegyelmes királyi rendeletnek.»

1786. január 7-én a kassai tankerület főigazgatója, Péchy Gábor, hivatalától megvált s helyébe Török Lajos gróf neveztetett ki.¹ Ugyanekkor a tankerületek beosztása is módosult. A budai kerületből három gimnázium — az egri, gyöngyösi s jászberényi — a kassai kerületbe jutott. Az új főigazgatónak, röviddel kinevezése után, az a feladata jutott, hogy az egri gimnázium tanárait a fejedelem által két év előtt a biztonság minden bizonyítékával allandósított lakóhelyökből, a fejedelem parancsára, kiköltöztetni segítse. József császárnak kaszárnnyára volt szüksége. Magyarországi körútja alkalmával Egerben szemet vetett a hatalmas liceumra s célzott is Eszterházy gr. püspök előtt arra, hogy minő alkalmas lenne az a katonaság céljaira. A püspök nagyon elkomorodott e barbár nyilatkozatra és Józsefnek azt felelte volna, hogy a liceumba az egri püspök mellett a pápai grófnak is van, még pedig nagyobb beleszólása. Az bizonyos, hogy József császár keresett és talált is helyet a katonáknak, — a ciszterci konvent épületét. S ez a szándéka nem maradt titokban, mert Plachy Cyrill 1786. július 11-én azt írja Eszterházy püspöknek, hogy már két év óta fenyegeti őket a koltozkodás veszedelme. A püspök e levél vétele előtt már két hónappal meg is kapta a rendeletet a helytartótanáctól, hogy a ciszterciek számára vagy a liceumban, vagy a szemináriumban lakásról gondoskodják, mert azok konventjét a fejedelem katonai célokra akarja felhasználni. Eszterházy óvást tett e rendelet ellen, mert ő a liceumot — ugymond — nem lakóháznak építette, hanem felsőbb tanintézetek számára; a szemináriumból pedig nem telepítheti ki a papnövéndékeket. De meg a ciszterciek konventje sem foglalható le kaszárnnyának; mert ahhoz templom is tartozik, — ezt pedig törvény és jog szerint sem a tanuló ifjúság, sem a hívő nép elől nem lehet elzárni.²

A ciszterciek jóhiszeműségükben remélték, hogy e rendeletet, mely a II. József adománylevelével homlokegyenest ellenkezik, még visszavonják. De bizony hiába reménykedtek. Ekkor Plachy társaival egyetemben a konzisztóriumhoz fordult, hogy az esetre, ha a felség nem áll el szándékától s nekik csakugyan el kell hagyniok lakásukat és iskolájokat, eszközölje ki számukra legalább azt: hogy a templomot nekik, a tanulóknak, meg a hívő népnek hagyja meg; úgyszintén hagyja meg a templom ellátására rendelt gyógyszertert, és hogy a gimnáziumi osztályokat a templom közelsége miatt a szemináriumban rendezhessék be. Sejtették, hogy a kitelepítés után, ha nem is rögtön, a feloszlás következik. Azért annak kieszközlését is kérték még a konzisztóriumtól, hogy szőlőikből a termést, mely tűrhetőnek ígérkezett, szintén a szemináriumba szüretelhessék, mert a konvent épületén belül semmit sem lehet majd megőrizni a katonaságtól. Végül arra kérték még, eszközöljön ki számukra némi kényelmet, állásuknak megfelelőt: «egy-egy szobát a tanároknak, az igazgatónak kettőt s ugyanennyit a perjelnek, és néhány szolga tartását, a mennyi elég az alsóbbrendű munkák teljesítésére».³ A püspökhöz is írtak ugyanekkor s eléje adták, hogy ők ugyan nem kíváncsiak sem a

¹ Litt. D. Cassov. Nr. 1. 5. — Orsz. levéltár.

² U. o. N. 6. 7.

³ Lit. D. Cassov. N. 6. 7.

szemináriumba, sem a liceumba, de «mivel a felség lakásunkból, melyet nekünk ünnepélyesen biztosított, csakugyan ki akar űzni, a mi az ismételt sürgetésekből világosan kitetszik, nekünk és tanuló ifjúságunknak a liceumnál már csak a templom közelsége miatt is sokkal alkalmasabb lenne a szeminárium». Arra is kérték, hogy a templom és a hozzátartozó gyógyszerár meghagyására vesse latba minden tekintélyét.¹

A püspök véleményadásra szólította fel a szemináriumi javak kormányzóját. Ez, mint várni lehetett, oly jelentést adott, hogy a szeminárium minden nagysága mellett sem elég tágas arra, hogy a ciszterci konventnek is, meg a gimnázium öt osztályának is helyet adhasson; azért a püspök, ha már csakugyan be akarja fogadni őket, inkább a liceumban jelöljön ki számukra helyet, a hol mégis kevesebb alkalmatlanságot szereznek.² Ekkor, perjelokkal együtt nyolczan voltak az egri ciszterciek, mindannyian fiatal, vagy javakorbeli férfiak. S így kihalásra szánt konventjök, — mert a wellehrádi apátság eltörlésével nekik külön nem biztosították az újonczfelvétel jogát — ha rövid idő alatt el nem törlik, még jó sokáig fenmaradhatott. Magoknak hajlandó volt helyet adni a püspök a liceumban, ha II. József a gimnázium épületét nem vonja el céljától.³ Ily értelemben kezdett alkudozni a püspök a helytartótanáccsal, — és nem sikertelenül. Az augusztus 22-én kelt «királyi» rendelet, mely Eszterházy püspökhöz, a helyőrségi parancsnokhoz és a kassai főigazgatóhoz is elküldetett, meghagyja Plachy Cyrillnek, hogy konventjével együtt haladéktalanul költözködjék át a püspöki liceumba, a konvent épületét pedig adja át a helyőrségi parancsnoknak.⁴ Erre Náray József kanonok-főesperes és Khorher Ignác plébános, püspöki biztosok, a templomot összes szerelvényeivel együtt átvették, a teljes rendben talált számadást lezárták s a konventből nyíló sekrestyeajtót, hogy a katonák onnan be ne járhassanak, lepecsételték.⁵ A konvent épületét Salisch báró őrnagy vette át október 31-én.⁶ Másnap az előbb oly csendes falak közt már a német katonák lármája hallatszott.

V.

Az új iskolai év (1786/87) a szokott időn túl, október 10-én, nyílhatott meg. A tanulók csak lassankint, elkésve jelentkeztek, mert a környéken az a hír volt elterjedve, hogy a kormány a ciszterciek kolostorát és gimnáziumát a templommal együtt lefoglalta és a pilis-pásztói ciszterci konventet feloszlatta. A hír csak korai volt, de nem valótlán; mert egy hónap múlva köztudomásra jutott, hogy az összes tanítórendek feloszlátása már csak hónapok kérdése. Bihary Ferencz igazgató nem akarta bevárni, hogy a feloszlató rendelet kihirdetése után esetleg az egész tanári testület újjászervezésének gondjaival kelljen megküzdenie, — azért még november hóban beadta lemondását. II. József december 19-én Schuman Theophilt, a retorika tanárát nevezte ki igazgatóvá, fizetés nélkül, tisztán a konvent terhére. Az első ciszterci igazgató 1787. február hó végén vette át elődjétől a gimnázium vezetését, retorikai tanszékének megtartásával, mert a konvent az üres helyeket új tagok felvételével 1784 óta nem tölthette be.

Még be sem végződött az iskolai év, mikor II. József az egri ciszterci konvent és gimnázium fentartó alapját, a pilis-pásztói apátság javait, lefoglalta, magát a konventet pedig feloszlatta. A házukból és birtokukból kiűzött ciszterciek, mindenökből kifosztva és II. József

¹ Lit. D. Cassov. N. 6. 7.

² U. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ Lit. D. Cassov. N. 6. 7. — Az 1786. január-szeptemberi templomi kiadás 476 frt 33 kr. volt.

⁶ U. o.

nagylelkűségéből fejenként százötven forinttal nyugdíjazva, a felett tanácskoztak, hogy ne utasítsák-e vissza ők is, mint tizennégy év előtt a jezsuita tanárok, a helytartótanács ajánlatát, hogy háromszáz forintnyi tanári fizetéssel a tanszékeket mind megtarthatják. Attól nem kellett tartaniok, hogy, ha mint világiasított papok a lelkészet terén akarnának szolgálni, egyik vagy másik egyházmegyében állást nem kapnának, a tanárinál előbb-utóbb sokkal jövedelmezőbbet; mégis, főképp Eszterházy püspök kértére, ki az egeri gimnáziumnak eddig, a József-fele rendelet ellenére is megmaradt katolikus és hazafias jellegét féltette, elfogadták a helytartótanács ajánlatát s az új tanévtől (1787/88.) kezdve mint «excizstercziek» tanárkodtak. A konvent feloszlása előtt (1787. szeptember 2-án) még együtt voltak s az iskolai év megnyitására az ünnepies «Veni Sancté»-t még, utóljára, az egeri perjel, Plachy Cyrill, végezte társai segédletével. Ő maga eltávozott Egerből; visszament Wellehrádra, hol fiatal éveit töltötte s ott 1798-ban elhunyt; társai pedig kettő kivételével, Egerben maradtak, magánházakban vettek lakást s így, szétszórva, éldegéltek. E szétszórtság azonban a szükséges iskolai felügyeletet nagyban nehezítette; azért Eszterházy püspök az igazgatónak, hogy ő legyen legalább közel az iskolához, lakást és hivatalos szobát a szemináriumban rendelt, hol tanártársai, a tanulók és a szülők is mindenkor könnyen és szabadon fölkereshették.

A főigazgató, Török Lajos gróf, Bécsből visszautaztában, Jászberényben és Gyöngyösön tett hivatalos látogatása után, június 20-án az egeri gimnáziumot is meglátogatta. Többet talált, mint a mennyit remélt; s még eltávozta előtt kiállított hivatalos levelében nemcsak elismeréssel, hanem meleg hangú dicsérettel is kitüntette a tanári testületet.¹

II. József a következő (1788/89.) évre a hétköznapi «katechesis»-eket eltiltotta. Ketten, a poesis tanára és a «humanisták exhortatora», megváltak erre az intézettől és egyházmegyei kötelékbe léptek. A helytartótanács egy volt dömést — Horváth Ocsébet — nevezett ki az első grammatikai osztály tanítására, s így a tanári testület ez évben csak öt tagból állott. Utóbb világi tanárok is neveztetvén ki, a tanári testület egészen vegyessé vált.

1786-tól fogva a német nyelven érkezett hivatalos iratokat az igazgató még mindig latin nyelven jegyezte be az iktatóba; csak 1788. deczembertől 1790. februárig kényszerült, felsőbb rendeletre, német nyelven végezni a beiktatást s a helytartótanáccsal folytatott levelezést. A főigazgatóhoz azonban mindvégig latinul írt, pedig német nyelven is elég szabatosan tudott írni. Török Lajos gróf nem kívánt tőle német fölterjesztéseket s azt is elnczte, hogy Schuman az iskolában nem sűrgeti a német előadást. Meg volt rá az oka, hogy miért nem sűrgette: minden újabb rendelet egy-egy tördőfés volt szívébe, mint katolikus papnak és magyar embernek. «Mit nem kell még szenvednünk német ministerektől, német királytól és német palatinustól!» így sóhajt fel egyik tisztársához, a rozsnyói igazgatóhoz, írt levelében.²

II. József halálának hírére megkönnyebbült a szíve. Azt is remélte, hogy az 1787-iki sérelem orvoslást fog nyerni: visszanyerik elidegenített javaikat és intézeteket. Azért alig ult össze Pozsonyban az országgyűlés, hogy a magyar nemzet alkotmányát és nyelvét visszaállítsa, volt perjelökön kívül, ki ekkor Wellehrádban betegen feküdt, egybegyűltek a szét-szórva élt czisztercziek, hogy elvett jogaik visszanyeréséhez az országgyűlés támogatását kérelmezzék. Schumant bízták meg a kérvény megírásával. Elmondják benne, hogy mely körülmények közt s mely föltétel alatt vették át a gazdátlan egeri gimnáziumot a helytartótanáctól, és hogyan erősítette meg II. József a helytartótanács és a pilis-pásztói apát közt létrejött szerződést. «De három évvel ezelőtt — így folytatják — mikor a tanuló ifjúságot az egeri gimnáziumban már tizennégy éven át ingyen, közelismeréssel találkoztunk s

¹ Consign. Epist. Offic. 1787/88.

² Consign. Epist. Offic. 1789/90.

templomunkban a hívő nép számára az isteni szolgálatot buzgón teljesítettük, fordult a koczka és, mint a tek. Karok és Rendek előtt tudva van, pilis-pásztói apátsági javainkból és igazainkból, melyeket Magyarország fent említett dicső királyai hajdan kegyesen nekünk adtak, visszaszereztek és birtokában megerősítettek, fájdalom, minden előleges bününk nélkül egyszerre, meg sem idézve, ki sem hallgatva, el sem marasztalva, hazai tövényeink világos rendelkezéseinek ellenére kivettettünk és lakásunkkal együtt ruhát is cserélni kényszerítettünk.» Érintik aztán szenvedéseiket, melyeken falvakban, mint segédlelkészek, Egerben, mint tanárok, világi emberek házaiban meghúzódva, keresztülmentek, s bizodalommal kérik az országgyűlést, eszközölje ki számukra, hogy jogaikat és okleveleiket, melyektől érdemetlenül megfosztattak, s könyvtárukat és iskolájokat visszanyerhessék és közösen, a dicső alapítók szándéka szerint, szerzetesi szabályaik alatt élhessenek.¹

1790. december hóban Török Lajos gróf terjesztette fel kérvényöket, a ki a maga részéről azzal támogatta őket, hogy elsorolta az elnyomatás idején a haza érdekében tett kitűnő szolgálatukat. De az országgyűlés nem vette figyelembe kérésöket. Nem érkezett még el az ő idejük. Néhány évig mégis kitartottak még a gimnáziumnál mind a négyen, kik a «katechesis» megszorítása után is megmaradtak — Schuman, Marsalkó, Pásztly, Ujfalussy, — ámbár sok olyan kellemetlenséget kellett eltűrniök, mely a becsületes munkást végleg elkese-rítheti. Csekély fizetésöket, évnegyedenként hetvenöt forintot, rendszerint későn, néha hónapok multával kapták ki, — akkor is, mintha alamizsnát vetettek volna nekik. A sóhivatal pénztárosa, valami Nagy János nevű, azt hitte, hogy úgy jár kedvében kormányának, ha mennél sértőbb, mennél lenézőbb módon bánik a katolikus vallásosság és a hazafiság lelkes bajnokaival. Nemcsak a hadi segítségéből járó jutalmat vonta meg tőlök éveken keresztül, hanem még rendes hetvenöt forint évnegyedi illetékök kifizetésénél is meg-megrövidítette őket egy-két forinttal; mert illetéköket szinte kivétel nélkül rongyos zacskóba kötött rézgarasokban és krajczárokból adta ki, melyek közt forgalomból kiment régi pénzek bőviben voltak, s ezeket nem váltotta vissza, sem a gyakran előforduló hiányokat nem pótolta; sőt még azt is megkövetelte tőlök, hogy pontosan, az előre kitűzött órában testületileg jelenjenek meg fizetésökért a sóhivatalban és a pusztán rézgarasokkal és krajczárokkal tele zacskót magok cipeljék végig a városon. Azt az órát pedig, mikorra oda rendelte őket, épen az előadás idejére tűzte ki, mikor magok nem mehettek, a kúrárt meg hiába küldték, mert ennek a pénztáros nem adta át a pénzt; s így néha hónapokig is halogatta fizetésök kiadását. Az igazgató a kincstári hivatalhoz fordult, hogy utasítsa a pénztárost tisztességes eljárásra; mert ők, mint papok, királyi szolgálatban is érdemesek arra, hogy egy alacsony gondolkozású és rosszlelkű államtisztviselő csúfságát ne követhessen el rajtok büntetlenül. A póstatiszt sem bánt velök sokkal különben; az igazgatóktól, vagy a főigazgatótól érkezett, vagy a hozzájuk küldött hivatalos leveleket visszatartotta és pénzt követelt kiadásukért vagy elküldésökért. És e visszaélések ellen — pedig a helytartóságnál is eleget panaszkodtak — vagy nem, vagy csak nagy ritkán és évek multán nyertek valami vékony orvoslást.²

Az is nagyon súlyossá tette helyzetöket, hogy, a legalsó fizetési osztályba letaszítva, a megélhetés bajaival kellett küszködniök s még arra sem volt kilátásuk, hogy betegség, vagy előregedés esetére némi nyugalomdíjra számíthatnak. És mégis, mikor a helytartótanács 1791-ben a magyar nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak, tanítását elrendelte, ők a magyar nyelvet rendes tárgynak s tanítását rendes időben tartandónak óhajtják, «mert, hacsak rendkívüli tárgyként tanítjuk — írja az igazgató — a siker nagyon kétséges; a szülők nagy része, főképp a szegé-

¹ A kérvény másolata az egri ciszt. konv. levéltárában.

² Consign. Epist. Offic.

nyebb, nem taníttatja rá fiát, korlátolt ítéleténél fogva azt képzelvén, hogy csak a tanárok akarnak belőle pénzelní. S Egerben annál könnyebben tanítható rendes tárgyal, mert a tanárok nemcsak mindnyájan tudnak magyarul, hanem mindnyájan törzsgyökeres magyarok is». ¹ A rozsnyói igazgató Schumanhoz fordul tanácsért és utasításért, hogy intézetében miképen rendezze be a magyar nyelv tanítását, mert «tapasztalásból tudja — úgymond — hogy a magyar nyelv az egri gimnáziumban nem közönséges kezekben vagyon». Schuman örömmel siet eleget tenni a megtisztelő kívánságnak s pár hét múlva, január 14-én, átküldi neki a kidolgozott módszert, mely szerint az egri gimnáziumban a magyar nyelvet tanítják. ²

1790-ben szóba került már a Ratio Educationis módosítása. A gimnáziumok tanári testületeit is felszólították, hogy terjesszék fel ez iránt véleményöket. Az egri gimnáziumból fölterjesztett vélemény azon időkhöz képest sok figyelemre méltót foglal magában. «A gimnáziumi tanítás sikerének — így szól a felirat bevezetése — főleg két nagy akadály áll útjában; egyik a gimnáziumi tanítás alapjának, az elemi oktatásnak, nagy gyengesége, a másik a tanulmányok túlságos összehalmozottsága. Az első akadályt, a mostani körülmények közt, úgy lehet elhárítani, ha a grammatikai három osztályhoz egy előkészítő osztály járul; így a gyermeknek nem kell hosszú ideig ott trespednie az elemi iskolában, melynek tanítói rendszerint nem bírnak elégséges képzettséggel arra, hogy a régi gimnázium első osztályát fölöslegessé tehetnék. A jezsuiták híresek voltak takarékoságukról, — még sem tartották megtakaríthatónak az előkészítő osztályt. A tanulmányok túlságos összehalmozásán pedig úgy lehet segíteni, ha a modern tantárgyak egy része, a hova természete szerint való, a filozófiai, a theologiai és a jogi tanfolyamhoz csatoltatik; mert a mint a testre, úgy a szellemre is veszedelmes idő előtt a kemény táplálék. A Ratio Educationisból a gimnáziumokra erötetett modern tanulmányok közül csak annyi vehető fel a tantervbe a grammatikai osztályok számára, a mennyire okvetetlenül szükségök van azon tanulóknak, kik a humanisták kurzusára nem mennek, vagy nem mehetnek föl.» Az alkalmazandó hatodik osztálytanár illetéke — úgy vélik — bőven kikerül az elemi iskolák fölös számú vizitátorainak fizetéséből, a kik, mint a tapasztalás mutatja, az elemi iskolák szintjét nem igen emelték. A részletezésben a *latin* nyelv tanításánál a prózáírók műveiből többet és jobban megválogatott szemelvényeket kívánnak olvastatni, és hogy a tanuló jobban megértse a régi kor szellemét, oly segéd-könyveket óhajtanak, melyek a tárgyi magyarázatok tollba mondását fölöslegessé teszik; a könyvek pedig legyenek olcsók, hogy a szegényebb tanulók is megszerezhessék. A hazai viszonyok szemmel tartása a latin nyelv tanításánál is szükséges; nem kell mindenben szolgálilag utánózni Ausztriát. Különösen figyelemre méltó a véleménynek az a része, mely a *természetrajznak*, mint önálló tanulmánynak, a grammatikai osztályokból kiküszöbölését kívánja. «nem mintha fölösleges vagy haszontalan volna e tanulmány, hanem mivel a természetnek rendszeres ismertetése és fürkészése fejlettebb tehetséget kíván; az előírt tankönyvek ezenfelül homályosak, hézagosak, tökéletlenek és egészőkben jóformán csak a tárgyak pusztá nevére, osztályokba és alosztályokba sorozására szorítkoznak, lelketlen szóhalmazukkal az emlékezetet kifárasztják és a hazai, főkép a népies elnevezések hiával semmiféle hasznót nem hajtának. A természeti tárgyak ismertetése vonzóbb, könnyebb és gyümölcsözőbb lenne a geografia s főkép a hazai geografia tanításával kapcsolatban». A természeti és a hazai jog helyett a magyar történelemnek nemzeti szellemben tanítását, az «ars cogitandi» és a fizika helyett pedig, melyek a filozófiai kurzusba valók, a mennyiségtan és a geometria alaposabb ismertetését tanácsolják véleményökben. ³ A magyar nyelv iránt való buzgólkodásukat fentebb már érintettük.

¹ Consign. Epist. Offic.

² U. o.

³ Consign. Epist. Offic.

Az 1785-iki rendelet, az ifjaknak kelleténél nagyobb szabadságot engedett, az erkölcsöket mindenütt elvadította. Még az oly városokban is, hol, mint Egerben, nagybárra szerzetes tanárok tanítottak, a kik lehetőleg korlátozták a rendeletileg szentesített szabadosságot, nagyon gyakori volt az éjjeli kimaradozás, a pénzkölcsönzés, ruháknak és egyéb holmiknak elzálogosítása és a pénzre kártyázás. Főképp a tehetős vidéki tanulókra volt veszedelmes ez a szabadosságra feljogosító rendelet; mert a szállásadók közt akkor is akadtak, kik pusztán üzletnek tekintették a deáktartást. S nemcsak hogy kellő felügyeletet nem tartottak a gondjokra bízott tanulók felett, hanem egyenesen utat-módot nyújtottak nekik a dobzódásra. Ezt a rendeletet, mely annyi fiatal szívnek erkölcsi elcsúszását okozta, II. József halála után a helytartótanács eltörölte (1790. márczius 30.) s az eláradt bajok orvoslása végett azonkívül, hogy a fegyelmi szabályokat újra szigorúbbakká tette, a hitoktatásra és a vallásgyakorlatokra is nagyobb gondot fordított. Az egri gimnázium tanári testülete a legelső közt üdvözölte a kormányt üdvös intézkedéseért és fentebb ismertetett véleményében, a hitoktatás czélszerűbb berendezésén kívül, a tanuló ifjúság hitének elevenebbé tételére a «Sodalitas Mariana» visszaállítását is javasolta.

Voltak, kik a József-korszak szellemétől áthatva, már a fegyelmi szabályok szigorításában is «a régi idők jezsuita-szellemének kísértésétől» félték; a tanuló ifjúság ájtatos társulatait pedig a szerzetesség előképző iskoláinak tekintették.¹ S ezért minden követ megmozdítottak, hogy fölélesztésöknek útját állhassák. A helytartótanács nem is engedte meg a «Sodalitas Mariana» visszaállítását; Eszterházy gr. püspök azonban Schuman és tanártársai kérésére, Ferencz királynak 1795. május 1-én kiadott rendeletére támaszkodva, új életre keltette. A püspöki rendelet² csak szeptember 4-én adatott ki, de a társulat június 25-én már megalakult. Összejöveteleiben az igazgató, kit Török főigazgató a jelzett királyi rendelet alapján, kiváló szónoki tehetségére való tekintetből május 25-én a hitszónoki tisztre kinevezett, a régi szokástól eltérőleg kivétel nélkül magyar nyelven tartotta a szent beszédeket. A körmenettel egybekötött első főünnep, mely Sárlos Boldogasszony napján (július 5.) a város és a megye egyházi és világi elöljáróságának és a városi közönség beláthatatlan tömegének részvételével tartatott, azt mutatta, hogy ezen ájtatos társulat fölélesztése közörömet keltett.³ A főigazgató jelentése után a helytartótanács nem ugyan tilalmát, hanem óhaját fejezi ki, hogy a legfelső szentesítést nem nyert ájtatos társulat további működése abban maradjon. Schuman azt felelte, (1796. február 23.) hogy tekintve a lelkesedést, melyet a társulat még a város határán kívül is keltett, hogy a tagság a tanulóknak egyáltalán nem okoz semmi költséget, mert a püspök, a káptalan és a világi közönség önkéntes adakozása a társulat szükségleteit nemcsak hogy bőven fődözi, hanem fölöslegével sok szegény tanulót még támogat is: a közönség megsértése és az ifjúság lelki kára nélkül meg nem szüntethető.

Attól fogva, hogy a kincstár a templom belső fölszerelésének fentartására és gyarapítására szolgáló gyógyszerért a ciszterci konvent felosztatása után eladta és helyette évi kárpótlásul 180 forintot rendelt, — a templom, minden egyéb alap hiányában, belsőleg egyre szegényebb lett; külsőleg pedig, mivel a kormány sohasem tataroztatta, teljesen elhagyott állapotba jutott. A kolostor, mivel katonai célra alkalmatlannak bizonyult, bérházzá lett s ekkor már a pusztulás képét mutatta; a gimnázium épülete is teljesen el volt hanyagolva, s az iskolai szerek is újításra vártak. A kormány, mióta a cisztercieket lakásukból kitudta, sem a templom, sem a kolostor, sem a gimnázium épületére egy krajczárt nem költött; a szertárak gyarapítására is négy éven át (1787—91) összesen 26 forint 52 krt, s könyvekre 40 forint körül utalványozott s térképet, főleg a német birodalomra vonatkozót, nyolcz újat

¹ Nonnihil de Educatione Juventutis schol. et Stud. Reformat. in Ditionibus Pannoniae. Pampeloniae. 1792.

² Eredetije az egri ciszt. konvent levéltárában.

³ Az igazgató jelentése Kassára. Consign. Epist. Offic.

szereztetett.¹ A jezsuiták könyvtárának nagyobb és értékesebb részét a helytartótanács mindjárt 1773 után felvitette Budára; a mit belőle a cisztercieknek átadott, többnyire a társaság szervezetére vonatkozót,² azt ők, a Pásztón megszűnt konventnek Egerbe hozott könyveihez csatolták. 1787 után nagyobbára ez is Budára került; a maradék rész pedig, midőn a konvent épülete előbb kaszánya s utóbb bérház lett, teljesen elkallódott. Mindössze a szorosan vett iskolai könyvek maradtak meg, melyeket a gimnázium épületében tartottak. Schuman többször felírt a helytartótanácsához a könyvek és iskolai szerek gyarapításának ügyében, s arra is kérte, hogy javíttassa meg a roskadozó épületeket; még részletes költségvetéseket is terjesztett föl — az osztályok új felszerelésére 623 forint 30 kr. volt a költségvetés — hogy siettesse az ügyet. Igéretet mindig kapott, de pénzt sohasem. Az igazgató és a tanárok buzgóságának a jele, hogy — mint a nagyvárad igazgatójának tudakozására írt válaszból kitűnik — valamilyes természetrajzi gyűjteményt a magok megkuporgatott filléreire és adományok útján szereztek, hogy legyen mihez kötniök magyarázatukat.³

Az is zokon esett neki, hogy a major-kertet, melyben azelőtt tavasszal a gimnáziumi ifjúságnak játszó helye is volt, 1787-ben a kincstár bezáratta. Schuman kért, könyörgött, hogy a szükséges játéktól, melyet a tanulók a tanárok felügyelete alatt és részvételével szoktak űzni, ne foszssa meg az ifjúságot. A kincstár nem engedett, a kert az adományozó Barkóczy püspök szándékának megghiúsításával bérbeadta. A miatt is sokszor panaszkodott a főigazgatónak és a helytartótanácsnak, hogy tanártársai, a városban szétszórva, magánházakban, egymástól és az intézettől távol lakván, egymást az iskolán kívül, főképp esős időben, a feneketlen sár miatt, alig láthatják; pedig úgy is, mint tanároknak, ügyes-bajos dolgaik meghányása-vetése végett, úgy is, mint papoknak, a templom közelsége miatt, nagyon alkalmas volna a ciszterciek volt kolostorának egy emelete. Kéri tehát, adja át nekik a kincstár ingyen, mint Rozsnyón, vagy türhető bérért, mint Kassán. A kincstár ezt is megtagadta. Többször hívta a főigazgatót, jöjjön le és tekintsen körül, az ő szavára talán könnyebben hajlik a helytartótanács. Maga nem jöhetett. Egyszer, 1793-ban, leküldte helyettesét, Sahlhausen Móricz bárót. Ez látta a tarthatatlan helyzetet; bámulta a nagyon szűk viszonyok közt élő tanárok lelkes türelmét s megígérte, hogy latba veti minden erejét, ha segíthetne valamit súlyos helyzetükön. Sem ő, sem a főigazgató nem tudott segíteni.

Végre fáradni kezdett a sok sikertelen küzdelemben; szelíd, nyájas halovány arcán az elkedvetlenedés nyoma mutatkozott, s néha betegeskedett is. Ilyenkor nyugtalanság fogta el és egyre erősödött benne az a vágy, hogy félre vonúlhasson a világtól és, a mi ideje még hátra van, békében Istennek áldozhassa. Nem szűnt meg szerzetes lenni, mint szerzetes akart hát meghalni, az osztrák ciszterci konventben, melynek fejével jó barátságban volt. 1795. elején tudatta szándékát a helytartótanáccsal s hivatalától való felmentését kérte. A helytartótanács, mint az igazgatói tisztségre kiválóan rátermett férfiút, nem szívesen és ismételt kérésére is csak 1796. június végével mentette föl. Tizenöt évi önzetlen munkálkodásáért 125 forint «remuneratiót» rendelt neki. Rend- és tanártársai, a püspök és a város közönsége sajnálkozva vettek búcsút a derék férfiútól, ki a nehéz körülmények közt is mindvégig tiszteletet tudott szerezni az intézetnek, melyet igazgatott. Vele együtt egy volt rendtársa, Ujfalussy László, is megvált a tanári pályától.

Utódjául, egyenesen az ő tanácsára, a még itt maradt két volt ciszterci egyikét, Pászty Rajmundot, nevezette ki a helytartótanács. Pászty volt igazgatójának és barátjának

¹ Consign. Epist. Offic.

² Etiam Bibliotheca quaedam erat, in qua libri potissimum erant Societatis institutum concernentes, quibus Patres

Societatis tertiae Probationis utebantur. — Documenta litteris consignata. . . . Az egri ciszt. konvent levéltárában.

³ Consign. Epist. Offic. 1780/87.

nemcsak örökébe lépett, hanem nyomdokaiban is törekedett járni. Mindenek előtt a gimnázium és a templom épületének javítását és az osztályok bútorzatának megújítását sürgette, a mire elődje határozott ígéretet nyert. Hanem a kormány, melynek a francia forradalom egészen elfoglalta figyelmét, az ígéretekben semmit sem teljesített, sőt a templom értékesebb ezüst szerelvényeit is fölvitette Budára. A templom egyéb szerelvényeiben is tömérdek kár esett. Pásztly igazgató ajánlkozott, hogy a hallatlan rendtlenség megszüntetése végett magára vállalja a templom felügyeletét is, csak adjanak neki és hivatalának helyet a kolostor épületében. Sahlhausen Móríczt báró, a főigazgatóságban 1796 óta Török Lajos gróf utódja, támogatta kérését és a helytartótanácsnál 1798-ban ki is eszközölt számára két szobát, a kolostor második emeletén. Azt is megígérte, hogy a gimnázium épületét, melyet hét év óta még csak ki sem meszeltek, rendbe hozatja, főleg mikor a roppant szélvész (1798. május 21.) a templom és gimnázium tetejét is fölszaggatta; de ő sem tudott elég költséget kieszközölni. A pusztulás egyre nagyobb lett hát, egész addig, míg 1800. augusztus 23-án a városban dühöngött tűzvész a templomot, a kolostort és a gimnáziumot is romhalmazzá nem változtatta.

Ily körülmények közt Pásztynak nagy lelki erőre volt szüksége, hogy az ekkor már nagyon vegyes tanári testülettel a gimnázium régi jó nevét úgy a hogy megőrizhesse.

VI.

Nem kételkedhetünk, hogy a szerzetes apátságokat és prépostságokat visszaállító 1802-ki okiratok bevezető szavai, melyek szerint a király az istentisztelet előmozdításáról és a tanuló ifjúság helyes neveléséről és oktatásáról atyailag kívánt gondoskodni,¹ ezúttal többek voltak pusztá szavaknál és nemcsak I. Ferencz királynak, hanem kormányának is meggyőződését és igazi szándékát fejezték ki. A királynak is, a kormánynak is elég ideje és alkalmá volt belátnia, hogy a jezsuiták és a többi tanító rendek eltörlése után az állam kezébe került gimnáziumok a rendszer módosítása mellett is nem javultak, hanem általánosan elhanyaglottak. Az elidegenített apátsági és prépostsági javak is inkább terhére, mint könnyebbségére voltak a kormánynak. A bérbeadás, mert nagyobbára bizonyos szolgálatok fejében, vagy reményében történt, kevés hasznot hajtott, az elzálogosítás pedig még kevesebbet; a lefoglalt birtokok jövődelméből béke idején sem telt ki az iskolák és a templomok fentartásának költsége; az épületek roskadoztak, mert még a mulhatatlanul szükséges tatarozások és tisztogatások is évről-évre elmaradtak. Egerben a nagy tűzvész után (1800. augusztus 23.) a templom a bérházul szolgált kolostorral és gimnáziummal együtt még egy év múlva is tető nélkül, kormos falaival éktenkedett; a boltozat beázott; a templomban a hívókra, az iskolában a tanulókra csurgott a víz; a bérházat pedig odahagyták lakói. A kormány tudta, látta a pusztulást, de a kétségbe esett igazgatót hónapról-hónapra csak üres ígéretekkel bízatta. Közel volt már a második ősz is áztató esőzéseivel. Ezeket aligha állották volna ki az épületek összeomlás nélkül. Azért Miklósi Ferencz nagyprépost és püspöki helyettes pénzzé tette az adományokat, melyeket a buzgó hívek a Boldogságos Szűz tiszteletére évek során át felajánlottak. Ezek árából, meg egyéb pénzadományokból úgy vétette hamarjában tető alá a roskadozó épületeket, hogy legalább az összeomlástól megmenekedjenek. Ily állapotban kapták vissza a cziszterciek épületeiket, melyek, elüzetésük idején, a liceum után a város legszebb ékességei voltak.

¹ «... pro paterna cura Nostra et sollicitudine, qua promotioni cultus divini et rectae iuventutis educationi ac institutioni benigne prospectum esse volumus.» — A pilis-

pásztói apátságra vonatkozó okirat eredetije az egri cziszt. konvent levéltárában.

Más városokban sem igen voltak különben a viszonyok; mert a francziák ellen viselt háborúk súlyát az összes nemzeti érdekek nagyban érezték ugyan, de a tanügy legjobban sínlette. A mint tehát a nyugalom a lunevillei békekötéssel egyidőre helyreállt, a kormány, hogy látszólag a nemzeti érdekek előmozdítására is áldozzon valamit, lemondott arról, a mit előreláthatólag úgy sem érhetett volna el, a kath. iskoláknak Mária Terézia alatt szép szerével kezdett s József alatt erőszakosan folytatott államosításáról; s ezzel azok fentartásának terhét, melyet nem birt már hordani, a maga válláról áttette a katolikus egyház vállára. S így csak részben kellett hatalmi érdekéről lemondania. Mert a katolikus egyház nem törekedett kihasználni az állam szorult helyzetét. Nem követelt magának kizárólagos jogot, hanem megelégedett azzal, hogy iskoláinak vallás-erkölcsi ügyeit maga rendezheti; ellenben a kormánynak a tanterv megállapítására és a végrehajtás felügyeletére való jogát készséggel elismerte és tiszteletben tartotta.

A pilis-pásztói apátság visszaállításáról szóló okirat június 25-én kelt, de a visszaállítás az ápril 25-iki rendelettel tényleg már megtörtént. A pilis-pásztói ciszterciek nyomban visszakapták a templomot, a kolostort és a gimnáziumot, valamint a pilis-pásztói apátsági birtokot. De minő állapotban! A visszaállító királyi oklevél határozottan kijelenti ugyan, hogy «a ház és a templom jó állapotban, a szükséges javítások végrehajtása után adandó át a cisztercieknek»; de a kormány a királyi rendelet e részét egyáltalán nem teljesítette.

Az 1787-ben feloszlott egri konvent tagjai közül 1802-ben még hatan voltak életben. Ketten — Pásztó és Marsalkó — az egri gimnáziumnál szolgáltak; hárman — Machek, Bartly és Roják — egyházmegyei szolgálatban voltak; Schuman pedig, a ki a szentkereszti ciszterci konvent tagjai közé lépett, egy évig Szentkereszten theologiai tanár, s ez időben, 1798-tól fogva, a szombathelyi liczeum és gimnázium igazgatója volt.¹ A mint 1801-ben a visszaállítás közeledésének hírért vették, részint személyesen, részint írásban, meghányták-vetették egymás közt a visszaállítás által rájuk háruló terhek és köteleességek kérdését. Világos volt, hogy a pilis-pásztói apátságnak négy vármegye területén elszórt apró javadalmak nem hajthatnak annyi jövedelmet, hogy a gimnáziumnak megfelelő tanerőkkel elláthatására új tagok neveltetését és e fölé még az apáti hivatallal járó kiadásokat is megbírhassák. Akkor még, mikor a gimnáziumot első ízben átvették, könnyű volt a helyzetök. Az apáti hivatal költségei a wellehrádi kolostort terheltek, s ezen felül az egri konvent számára is Wellehrád neveit és neveltetett új tagokat; az egri konvent és gimnázium költségeit elég bőven fedezték tehát a pilis-pásztói apátságnak és a konventhez tartozó kisebb fekvőségeknek jövedelmei. Mert a ciszterciek a gyógyszerházaon kívül, a jezsuiták után maradt hat darab — összesen mintegy háromszáz kapás — szőlőt, a Barkóczy püspöktől ajándékozott majorkertet és a Foglár-féle házat is megkapták, s akkor az összes épületek majdnem egészen újak s kitűnő karban voltak, a szükségesekkel — az egy könyvtáron kívül — teljesen felszerelve. Mégis már akkor, hogy a wellehrádi apátság eltöröltetett, arra gondoltak, hogy, ha konventjük az anyakonvent sorsára nem jutna, nekik szükségkép valamely magyarországi apátsághoz kell csatlakozniok. Azért, mikor 1790-ben javaik és jogaik visszaszerzését kérték az országgyűléstől, egyúttal azt is kérelmezték, hogy a pilis-pásztói apátság a talán legközelebb választandó zirczi, vagy szentgotthárdi apátnak rendeltessék alája. Most is ez volt az óhajtasuk, — annál is inkább, mert a pilis-pásztói birtokdarabokon kívül, melyek tizenöt évi rabló gazdálkodás után nagyon siralmas állapotban voltak, másra semmire sem támaszkodhattak; a templom jövedelmező gyógyszerházát, a Foglár-féle házat és a háromszáz kapás szőlőt a kormány

¹ A szombathelyi püspök kívánságára fogadta el az igazgatóságot.

még 1787-ben végleg, visszavehetetlenül eladta; a templom értékes kincsei: a sok arany-ezüst kehely, a szentségtartó, a hat darab — összesen százhuszonhat font súlyú — tiszta ezüst gyertyatartó, hadiköltségre mentek; templom, kolostor, gimnázium kívül-belül, tetőtől-talpig teljes megújításra várt. Figyelmeztették is erre a kormányt s arra kérték, hogy addig is, míg a zirczi apátságnak önállósítása előreláthatólag bekövetkezik, a pilis-pásztói apátságot csak perjellel kormányoztassa. A király másképp határozott; azt akarta, hogy ha majd a zirczi apátság ügye végleges elintézés alá kerül, Magyarországon magyar apátja legyen már akkor a ciszterci rendnek. Az 1802. ápril 25-én kiadott királyi rendelet kötelességgé tette tehát az egri konvent tagjainak, hogy haladék nélkül gyűljenek egybe és magok közül királyi kinevezés végett terjeszsenek fel szabályzatuk értelmében három konventtagot. A kinevező diploma¹ a visszaállítóval egy napon, 1802. június 25-én kelt; a királyi kegyelem Schuman Theophilt emelte az apáti székbe. Ezzel az egri gimnázium sorsa eldőlt. A visszaállítás azon kötelezettséggel járt, hogy a pilis-pásztói apát az egri gimnáziumot az apátság jövődelmeiből annyi alkalmas szerzetes tanárral fogja ellátni, a mennyi a tanuló ifjúság oktatására a tanterv megszabása szerint elégséges. És e kötelezettség fejében az apát — a többi rendek feje is — azt a kiváltságot nyerte, hogy a neki átadott gimnáziumban a tanárokat és az igazgatót rendjének tagjai közül saját belátása szerint alkalmazza és változtatja, és hogy a főigazgatónak a gimnáziumra egyéb betolyása nincs, mint korlátozott felügyelet arra, vajjon a tanítás berendezése megfelel-e az előirt szabályzatnak.²

Schuman a kinevező diploma kelte előtt tíz nappal (június 15.) lemondott a szombathelyi liczeum és gimnázium igazgatásáról és a kinevezés megtörténte után Egerbe jött, hogy addig is, míg Budán a helytartótanács a meghívott egyházi és világi méltóságok jelenlétében új méltóságába beiktatja (november 11.), a gimnázium ügyét az új iskolai év megnyilta előtt elintézhesse. Első volt a konvent megalakítása és a gazdasági ügyek rendezése, hogy új tagok fölvétele és nevelése útján a gimnáziumot ciszterci tanárokkal fokozatosan elláthassa. Fölvételért mindjárt az első évben a filozófiai kurzust elvégzett fiatal emberek, sőt a szeminárium növendékei közül is többen folyamodtak, mint a mennyire szükség volt.³ Egyelőre a világi tanárok megmaradtak tehát a gimnáziumnál; de Schuman rajta volt, hogy helyöket a magára vállalt kötelezettség szerint mennél hamarabb a maga embereivel tölthesse be. 1805/06-ban egy hián már mind ciszterci tanárok látták el az intézetet. Az utolsó világi tanár, Hubert József, két évvel később, 1808-ban, lépett át az állam szolgálatába.

Az apátság ekkori helyzetében a gimnázium épületének rendbehozása, a nagyon hiányos felszerelésnek teljes megújítása és az új tagok neveltetése magában véve is teljesen fölemésztette az összes jövődelmeket. A rend kezelése alá közelébb csak a pásztói birtok került s a hosszú bérlet után ez is szinte egészen új fölszerelést kívánt. A hontmegyei szántói birtok bérlete csak 1806-ban telt le; a pozsonymegyei csákányi pedig, kényszerűségből, azután is bérben maradt. Az összes apró birtokok a leggondosabb házi kezelés útján is alig jövődelmeztek többet tízezer forintnál.⁴ El lehet tehát képzelni, minő áldozatokba került a teljesen elhanyagolt templom és a másfél évtizeden át különféle hivatalok helyiségeül szolgált kolostornak rendbehozása. A visszaállító diploma negyedik pontja kötelességévé tette ugyan a kormánynak, hogy az összes épületeket, a szükséges javítások foganatosítása után, jó karban

¹ Eredetije az egri ciszt. konvent levéltárában.

² Dipl. restit. «Quinto: Professores prout et Localem Directorem in concredito sibi Gymnasio e Religiosis sui Ordinis Abbas pro arbitrio suo mutabit et constituet, nec alter Superiori Studiorum Directori in Gymnasium hoc Influxus

conceditur, quam moderatae Inspectionis, an nempe Litteraria institutio praescriptae Normae conformis sit.

³ Schuman apát erre vonatkozó levele az egri ciszt. konv. levéltárában.

⁴ Schuman kimut. — Az egri ciszt. konv. levéltárában.

adja át a kinevezendő apátnak; a kormány azonban, az idő rövidségére hivatkozva, ismertetett állapotában adott át mindent, azt igérvén, hogy a javításra fordítandó költségeket mind meg fogja téríteni. A templomot és a kolostort mindennap a leszakadástól kellett féltetni; Schuman tehát, bízván a kormány ígéretében, részint az apátság jövődelméből, részint kölcsön vett pénzen, a legszükségesebb javításokat haladék nélkül megkezdette és a három épületre öt éven át 20,313 forintot költött.¹ Ez úton a templomot kívül-belül rendbe hozatta s a szobrokat és a falfestéseket olasz műiparosokkal kijavíttatta; három új harangot is öntetett Pesten 5,620 forinton és új orgonát szerzett. Hanem a kolostort már nem bírta helyreállíttatni, — a második emeletet úgy kellett hagynia egész siralmas állapotában. A király aztán, sok sürgetésre, 1808. november 27-én 10,000 forintot utalványozott a vallásalapból a kolostor épületének kijavítására, de nem a visszaállító diploma negyedik pontjának teljesítése végett, hanem kölcsönként 6%-ra. Ekkor sem hiányzott az ígéret, hogy a javításokra költött összeget, mihelyt a kincstár helyzete megengedi, vissza fogják téríteni; de a kormány nemcsak ezt, hanem még a két izben hadi-kölcsönként a rendre rótt 6,826 forint 50 krajczárt sem térítette vissza soha.²

Ily viszonyok közt mind az apát, mind a konvent részéről nagy önmegtagadásra és rendkívüli buzgóságra volt szükség, hogy a gimnázium ügye előbbre haladjon, — főképp az 1806-ki második Ratio Educationis alapján történt újabb átalakulás idejétől. Mert az új tanterv, a grammatikai osztályokat háromról négyre emelvén, egy tanterem új berendezését és a tanári testületnek egy taggal szaporítását hozta magával. Az új áldozatok fejében a ciszterci rend mindössze azon kétszáz forintnyi segélyben részesült, melyet a helytartótanács az elemi iskola harmadik osztályának a gimnáziumba olvasztása miatt Eger városára rótt.³ Az apát, kinek vállát a konvent és gimnázium fentartásának terhei legjobban nyomták, rendtársaival együtt szívesen tűrte a szükségét is, csakhogy az intézet jó híre-neve csorbát ne szenvedjen. Nemcsak állására, önfeláldozó munkásságra nézve is első volt társai közt. Sahlhausen báró főigazgató, a ki 1802-től minden esztendőben megfordult Egerben, nem győzte magasztalni önfeláldozását s jó részt az ő érdemének tudta be, hogy sem az intézet berendezésében, sem az oktatás körében semmi kifogásolni való nem volt, főleg miután a tanári székeket mind a rend tagjai foglalták el; és hogy az intézet vezetésében 1806/7-ben beállott változás a legkisebb zökkenéssel sem járt.

Ekkor került ki a szántói birtok a bérlet alól; — elképzelhető, a rendkívül hosszú bérlet után elég siralmas állapotban. Schuman apát Pásztty igazgatót küldötte a birtok kezelésére, helyébe pedig Marsalkó Konstantot nevezte ki igazgatóvá. Sahlhausen báró megnyugvással értesült a kinevezésről, mert régóta ismerte Marsalkót és nagyon jól tudta, hogy azokban a nehéz időkben, mikor a tanári testület egészen vegyes volt, Pászttynak jóban-rosszban nemcsak társa, hanem jobb keze is volt. Már Schuman lemondásakor szóban forgott neve az igazgatóságra. Török főigazgató habozott is, melyiköket terjeszsze föl kinevezésre; utóljára is csak az döntött, hogy Schuman, mint idősbet és a legfelső osztály tanárát, Pászttyt ajánlotta. Marsalkó, mint szerzetes-pap, nagy buzgóságáról s lelkes prédikációiról volt ismeretes; mint tanár, szelidségéről s osztályának mégis mintaszerű fegyelmezettségéről. Maga ügyes rajzoló volt, — a vízfestést színérzékkal űzte. Tanítványai közül is többen kaptak tőle kedvet a rajzolásra és festésre. Az ő tanítványai közt legritkábban akadtak olyanok, kiket komolyabban kellett büntetni.⁴ Mint igazgatónak is nagy gondja volt arra, hogy a testi büntetés megszégyenítő fajtája csak a legeslegvégső esetben, s általában minden fenytés mindenkor a szabályzat

¹ Schuman kimut. — Az egeri ciszt. konv. levéltárában.

² Schuman apát felterjesztése a királyhoz. 1809. febr. 26-ról. — Az egeri ciszt. konv. levéltárában.

³ 1807. júl. 29. 15.171. sz. rendelet.

⁴ Schuman igazgató jelentése 1794/95.

korlátai közt alkalmaztassék. A büntetést javító eszköznek tartotta; azért ott, hol a büntetést a javulás reménye nem javasolta, vagy a szülő érzékenykedése sikerétől úgy is megfosztotta volna, példaadás végett inkább a kizárást választotta.

Schuman apát most, mivel az újra kitört háború miatt az épületekbe ölt tetemes költség visszatérítését egyelőre nem várhatta, — a maga és a konvent szükségleteinek leszállításával, minden figyelmét a bérletből kikerült csákányi birtok felszerelésére fordította, hogy rendjének és a gimnáziumnak jövőjét mennél jobban biztosíthassa. És e szorult körülmények közt sem hiányzott a ciszterczi apát neve a hadi költségre önkéntesen adakozók közül; mert mikor a haza szükségéről volt szó, rendje szükségéről ő is, társai is meg tudtak feledkezni. 1808-ban nagyon reménykedett, hogy a kormány beváltja ígétét. Ez év október elején Szepesy Ignác báró püspök Pozsonyból arról értesíti, hogy a Karok és Rendek az országgyűlésen a magyar katonai akadémia felállítását nemcsak szóba hozták, hanem arra jövődelmők jelentékeny részét nagylelkűen fel is ajánlották. Szinte elragadtatással veszi Schuman ezt az örömdetes hírt, «mely minden igaz magyarnak meg fogja dobogtatni a szívét». «Mert mit használ — ezt írja vissza Szepesy püspöknek — hogy a magyar katonák harci vitézségét, marsi bátorságát Európa minden népe magasztalja és rettegi, ha derék nemzeti vezérek hiában kivívott diadalát, vére hullásának gyümölcsét, — szégyen, gyalázat! — ezután is mint eddig, idegeneknek lenne kénytelen átengedni? Nem így lesz hát már ezután! En, ámbár drága hazám nemes ifjai helyett most nagy költséggel a nemzeti tanítás előmozdítására két fiatal rendtagot neveltetek, s épületeink is temérdek javításra várnak még: a nemes ügyben a hozzám hasonlóknak senkinek sem engedem át az elsőséget és, hogy hazám iránt hogyan érzek, nyilván megmutatom, mihelyt Ő Felségének kérvényemre való kegyelmes határozata leérkezik, mely a helytartótanáctól nyert értesülésem szerint, már folyamatban is van; és nem kételkedem, sőt bízva-bízom, hogy az én adományomat akkor kedvesen és dicsekedve fogja venni Méltóságod.»¹ Hiába örült, hiába reménykedett; a visszaállító diploma negyedik pontjának ígérete ekkor sem, ezután sem teljesedett be soha, valamint a magyar katonai akadémia is csak jámbor szándék maradt.

A győztes Napoleon elől menekülő királyi család Egerben is megállapodott; távozta után sebesültek népesítették meg a várost (1809.). A gimnázium épülete szintúgy, mint a kolostor is tele volt beteg katonákkal. Amott francziák feküdtek sebeikben; Schuman apát járt-kelt köztök éjjel-nappal s a halállal vívódókat önfeláldozó lelkének egész odaadásával ápolta és készítgette elő a halálra még akkor is, mikor köztök a járvány már kiütött. November 15-én is reggeltől majdnem egész estig vigasztalta betegeit; mikor végtére meg akart pihenni, egyszerre összeesett. A betegséget elkapta ő is és másnap virradóra meghalt.

A ciszterczi rend visszaállításának idején Marsalkó mindenkép azon volt, hogy a pilis-pásztói konvent, mivel a gimnázium fentartása mellett az apáti hivatal méltóságával járó költségeket meg nem bírja, addig is, míg a tehetős zirczi apátságnak önállósítása bekövetkezik s ahhoz lesz csatolható, a zirczi perjel kormányzása alá jusson. Most, Schuman apát halála után, mint a konvent kormányzó perjele, megint ő volt az első, a ki ezt az eszmét fölvetette. A konvent tagjai közt ez iránt nem is volt nézeteltérés; mert nem feledték, hogy a sanyarú viszonyok közt egyedül elhunyt apátjok példátlan önmegtagadásának volt köszönhető, hogy rendjök a roppant terhek viselése alatt össze nem roskadt. S a jövő képe még mindig fenyegető volt. A bankjegyértéknek 1809. végén beállott csökkenése előre jelezte az államnak 1811-ben bekövetkezett pénzügyi bukását és a természetben szedendő hadi segély szaporodását.

¹ A levél másolata az egri ciszt. konvent levéltárában.

S ez az egri cziszterciekre annál súlyosabb volt, mert az apátsági birtokrészek után négy vármegyében — Heves és Külső-Szolnok, Nógrád, Hont, Pozsony — rötták ki rájuk a segítséget, még pedig tizenhatezer r. forint jövedelem után, holott boldog években sem rügött az többre tízezernél.¹ Ezért nem lehetett hajlandó a konvent a lévai gimnáziumot is átvenni, mire Léva város tanácsa Marsalkót, többi közt a szántói birtok közelsége miatt is, ismételtén kérte.² Mert a háborús idők, főképen pedig az 1811-iki «devaluatio» által szenvedett nagy veszteségek miatt attól is lehetett félni, hogy a konvent az egyesülés meghiusulta esetén az egri gimnázium és templom terheit sem bírja meg, mivelhogy a javításokra felvett kölcsön sem volt még egészen letörlesztve.

A kormány érezte a visszaállító diploma negyedik pontjában rárótt kötelesség mulasztásának súlyát, de szorúlt helyzetében most már, ha akarta volna, sem tudta a helyreállítás költségeit megtéríteni, — a szenvedett veszteségek miatt annyira megcsokkent a vallás- és tanulmányalap jövedelme. Annál hajlandóbb volt tehát teljesíteni az egri konvent óhajtását, mivel azok az akadályok, melyek a zirczi apátság ügyeinek végleges elintézését eddig gátolták, 1810-ben a poroszországi szerzetes rendeknek feloszlatásával magoktól megszűntek. Ferencz király apostoli királyi jogánál fogva csak Gloger halála után nyert szabad kezét a zirczi apáti cím és jog adományozására s ezzel együtt a pilis-pásztói apátságnak a zirczivel egyesítésére. Ha Schuman Theophil ekkor még életben van, a zirczi és a pilis-pásztói egyesített apátságoknak ő lett volna első apátjuk. Így azonban, az egyesítés megtörténtével (1814. aug. 19.), a tehetősebb zirczi konvent perjele, Dréta Antal, neveztetett ki, miután az egyesítés előkészítésére a pilis-pásztói apáti címet már 1812-ben megnyerte.

A zirczi és a pilis-pásztói apátságok egyesítése megszabadította az egri konventet a nem egy ízben válságos anyagi helyzet aggodalmaitól. Tagjai most már annál osztatlanabbul szentelheték magokat szerzetespapi és tanári hivatásuknak. A havonként tartott tanári tanácskozások jegyzőkönyvei és a kassai főigazgatóságtól érkezett, vagy oda fölterjesztett hivatalos iratok és az igazgatói napló szerint «évről-évre szép rendben és békében folynak vala a dolgok, a mint a Ratio Educationis rendeli». Sahlhausen báró főigazgatónak elismerő nyilatkozatai ismétlődnek utódja, Szuhányi Ferencz királyi tanácsos, ajakáról (1812—24). Örömmel jő Egerbe, szívesen időz a tanári testület körében s az örvendetes viszontlátás reményében távozik, mert az igazgató is, a tanárok is érzik hivatásuk fontosságát és szeretik kötelességeiket. Tetszik neki a rend és a fegyelem, melyet komolyabb természetű kihágás nem zavar meg, és a következetes, de nem túlságos szigorúság, mely érdem nélkül nem osztogat «eminentiát». S ha az intézet kegyura, a zirczi apát, meglátogatja egri konventjét, hogy az intézet szükségéről személyesen tudomást vegyen s a nevelés-oktatás érdekeit tőle telhetőleg előmozdítsa, az atyai szívnek jól eső büszkeségével látja, hogy a rend nagy áldozatai nem esnek hiába. Intézete iránt — úgy találja — nem csökken az egyházmegye főpásztorának és főkáptalanjának hagyományos érdeklődése sem; habár most már, a körülmények megváltoztával, nem oly szoros is többé köztök a viszony, mint régente, mikor nemcsak a szegény tanulóknak, hanem a szegény konventnek is támogatói voltak. Az egyesítés előtt a jólelkű és nagy szívű Fuchs Ferencz érsek az egri konventnek bérbeadott szőlő után nemcsak a dézsmát, hanem a bérletösszeget is egész haláláig elengedte; sőt 1806-ban tűzifát is ingyen szállított a konvent és a gimnázium részére.⁴ De többet, nagyobbat is tett; 1806-ki ösztöndíjalapításával,

¹ Marsalkó perjel levele Pálffy Lipóhoz 1813-ban. — Az egri cziszt. konvent levéltárában.

² Léva város birójának és tanácsának 1810. okt. 10. és 14-én kelt levelei Marsalkó Konstant perjelhez s az alapít-

ványokról és segélyekről szóló okiratok hiteles másolatai az egri cziszt. konvent levéltárában.

³ Protocolla Consessuum Litter. és Consign. Epist. Offic.

⁴ Schuman apát följl. — Az egri cziszt. konv. levélt.

mely az egri gimnáziumhoz kötött ösztöndíj-alapítványok közt időrendben a második, örök emlékeztetővé tette nevét az egri gimnázium történetében.

Handler György Ignác egri kanonok nyitja meg a gimnáziumi tanulók állandó jótévedőinek sorát 1743-ban *ötszáz* r. forint alapítványával.

Fuchs Ferencz, Eger első érseke, az egri gimnázium szegény tanulóinak egész kis seregét táplálta udvarában. S hogy szeretetét a késő ivadéokra is kiáraszsa, 1806. december 23-án kelt alapító levelében 17.100 r. forintnyi alapítványt tett, hogy annak kamataiból tizenkét szegény tanuló évenként hatvan-hatvan forintnyi ösztöndíjban részesüljön, a mennyi akkor egy-egy tanulónak egy egész évi szükségét fedezte. És mit kívánt a jutalmazandóktól? «Kívánjuk — így szól alapító levelének negyedik pontjában — hogy az első grammatikai osztálytól a második humán osztályig, és nem tovább, segített szegény tanuló legalább közepes észbeli tehetségű legyen, de szorgalomra, erkölcsösségre és vallásosságra kitűnjék; ellenben megtiltjuk, hogy az általunk alapított ösztöndíj olyannak adassék, a kinek szorgalma csekélyebb mint tehetsége, vagy erkölcsössége és vallásossága kifogásolható, vagy közönbösségre hajló, ha mindjárt kitűnő tehetségű vagy épen lángeszű volna is; mert az ilyen szegény tanulók a közpályára kiváló természeti adományuk mellett is kevésbé alkalmas, sőt gyakran veszedelmes férfiakká válnak.»¹ Hanem az 1811-ki «devalvatio» az előbbivel együtt ezt az alapítványt is annyira megrongálta, hogy az alapító nemes szándéka majd hogy egészen meg nem hiúsult. Eger második érseke, Fischer István báró, Fuchsnak a jótékonyágban is méltó utódja (1807—22.) a gimnáziumi Fuchs-alapítvány leolvadt tőkéjét gyarapította, legalább annyira, hogy egy-egy tanuló azután negyven váltó forintnyi — ma 16 forint 80 krajczár — évi ösztöndíjat nyerhetett. Ugyancsak Fischer érsek biztosította a különféle alapítványokból alakult — ma érsekinék nevezett — finevelő intézet fenmaradását is, melyben ma is harmincnál több gimnáziumi tanuló nyeri hat éven át teljesen ingyenes ellátását.

Szepesy Ignác báró kanonok, később erdélyi, majd pécsi püspök, egri kanonoksága idején állandóan elsőrangú jótévedője volt a gimnáziumi tanulóknak s Egerből távozta előtt az igazgatónak, egykori kedves tanárának *hétsszázhusz* forintot adott át tizenkét szegény jó tanuló segítségére. Kovács Mátyás kanonok, évek hosszú során át valóságos konviktust tartott házában húsz-harmincz gimnáziumi és liceumi tanulót látva el benne élelemmel, ruházattal és könyvekkel. Egyszóval az érseki palota, némely kanonoki házak, a szeminárium és a kolostorok állandó jótékonyága — mint napjainkban is — sok szegény tanuló iskolázásának feltétlen alapjául szolgált.

Mások, a kik nem kevésbé érdeklődtek az ifjúság iránt, úgy gondolkoztak, hogy jöhetnek mostoha idők, mikor a jótékonyágnak ezek az úgyszólván mindennapi forrásai csökkenhetnek, vagy talán el is apadhatnak. Azért nemes lelkők örök alapítványokról gondoskodott. Ilyen volt Kovács János. Ő 1824. augusztus 25-én tizenkétezer forintot tett le alapítványképp.

Csomortányi Antal kanonok, a gimnáziumi és a filozófiai osztályok számára ezer-ezer forintnyi tőkét tett le, melynek kamataiból ma a gimnázium mindenik osztályának egy-egy tanulója részesül.²

A jótékonyágában szinte páratlan Rajner Károly, egri főkáptalani nagyprépost alapítványából az egri gimnázium tanulói közül hatan részesülnek (III—VIII. osztály) állandóan a Rajner-ösztöndíjban (összesen 201 forint 60 kr.), és nyolczan (I—VIII. osztály) a Rajner aranyjutalomban (36 db.), hogy az alapító óhajta szerint «vallásos buzgóságra, feddhetetlen erkölcsösségre és a tanulmányokban mennél örömdetesebb előmenetelre serkentessenek».³

¹ A végrendelet idevágó pontjának hiteles másolata a főgimnázium irattárában.

² Juhász: Az egri gimn. tanuló ifj. ösztöndíjai stb.

³ U. o.

Losán Ferencz császári királyi tábori főorvos zárja be jó nagy időre az osztondij-alapítók sorát. Szerény vagyonának általános örökösevé a tanári testületet tette. A tanári testület elfogadta az öröklést, de azon a föltétel alatt, hogy a tőke kamata osztóndijul fog szolgálni. Így is történt. A *háromezer* forintnyi összeg kamatait «Losán-ösztöndij» név alatt két szegény tanuló kapja.

Marsalkó Konstant igazgató 1817. ápril 20-án meghalt; utána az alig harmincz éves Zofcsák Ödön vette át a gimnázium igazgatását. Már 1809-ben, mikor felsőbb tanulmányai végeztével, mint a következő iskolai évre kinevezett tanár, az akkor szokásos képesítő vizsgálatot letette, Sahlhausen báró főigazgató elismeréssel nyilatkozott kitűnő készségéről és a tanári testület leendő díszét üdvözölte benne. Ez időben az volt a szokás, hogy az igazgatót, ha tisztje vitelében betegség vagy egyéb körülmény gátolta, a legfelső osztály — a poesis — tanára helyettesítette. Szuhányi Ferencz főigazgató, Sahlhausen Móricz báró utódja, mindjárt főigazgatóságának első évében (1812/13.) rávette a zirczi apátot, hogy Marsalkó igazgató helyettesévé — a kit, mint egyúttal a konvent perjelét is, a rendi ügyek többször elszóltottak Egerből, — tehát a poesis tanárává Zofcsákot léptesse elő. Szuhányi már ekkor Marsalkó utódjának szánta s nem kis része volt benne, hogy a köztisztviselőben és szeretetben álló Marsalkó halála után az igazgatói széket oly fiatalon elfoglalhassa. Azt várta tőle, hogy az egeri gimnázium jó nevét, melyre, mint elődjei, maga is büszke volt, Zofcsák mindvégig meg fogja őrizni. Még nem mult el egy év, hogy Zofcsák az igazgatást átvette, s már is így ír hozzá: «Nagy örömemre szolgált látogatásom alkalmával meggyőződnöm, hogy az egeri gimnázium tanári testülete a tanítás és nevelés terén, az egész közönség megnyugvására, oly elismerésre méltó buzgóságot fejt ki, hogy a gondjaira bízott ifjúság a mellett, hogy mindenféle számbavehető kihágástól távol maradt, mind a vallásban, mind a többi tanulmányokban nem közönséges haladást mutatott fel. Ez az öröndetes eredmény egyrészt a tan- és nevelésügy körül eddig is mindenkor kiváló érdemet szerzett tanári testületnek a tanításban való ügyességét és a rendtartásnak megfelelőleg a haza reményeivel szemben való szelíd és tapintatos bánásmódját, másrészt Főtisztelendőségnek alattasai vezetésében és fegyelmezésében már eddig is fényesen igazolt buzgó és követésre méltó pontosságát dicséri» (1818. márczius 27.).¹ De Szuhányi másképp is kimutatta Zofcsák és a tanári testület iránti elismerését és kitüntető bizodalját.

A cziszterciek, a pilis-pásztói apátságnak a zirczivel egyesítése óta, mielőtt tanári székeket elfoglalták, a budai tankerület főigazgatója előtt Zirczen tették le a szokásos képesítő vizsgálatot. Szuhányi, ha elfoglaltsága akadályozta, az Egerhez közelebb eső gimnáziumok új tanárait esetrol-esetre Egerbe utasította képesítő vizsgálatuk letételére. 1821-ben szerepel először az egeri gimnázium tanári testülete mint tanárvizsgáló bizottság. Október 15-én jelenti Zofcsák a kassai főigazgatóságnak, hogy a legfelsőbb rendeletek értelmében Zsalud Izidor, a miskolci gimnáziumban a humanisták első osztályának vezetésére kinevezett tanár, az egeri kir. gimnázium tanári testülete előtt képesítő vizsgálatát, a mellékelt «Vélemény» igazolása szerint, jeles eredménnyel letette, s erről neki az igazgató és a tanárok által aláírt «Képesítő bizonyítvány» kiadatott.² A képesítő vizsgálatnak eleinte mind írás-, mind szóbeli része jóformán csak a latin nyelvre és irodalomra szorítkozott; jóval később, 1826-tól kívántatott meg, hogy a jelölt a képesítő vizsgálat alkalmával mennyiségtani feladatot is kapjon. A vizsgálatnak különben a szerint, a mint a jelölt a grammatikai osztályokra (I—IV.) vagy a humanisták osztályaira (V—VI.) kívánt képesíttetni, szorosán az illető körre kellett szorítkoznia. Azért a kassai jogakadémia igazgatója, a ki Szuhányi

¹ Consign. Epist. Offic.

² Consign. Epist. Offic.

halála után (1826.) Udránszky Dániel kinevezéseig a filozófia legidősb tanárával együtt a főigazgatói hivatalt vitte, kifogásolta az egri gimnázium tanári testületének eljárását, hogy a grammatikai osztályokra képesítendő két jelölthöz oly kérdéseket is intézett, minőket a rendelet szerint csak a humanisták osztályaira képesítendőkhöz szabad intézni.¹

VII.

1827. augusztus 26-ika szomorú emlékezetű nap Eger város és a gimnázium történetében. A tűzvész a belváros nagy részét a ciszterciek templomával, rendházával és gimnáziumával együtt újra elhamvasztotta; a leroskadt gerendahálózat nemcsak a gimnázium és a rendház épületének, hanem még a templomnak boltozatát is nagyon megrongálta. Oly nagy volt a pusztulás, hogy az összes épületeknek egy időben helyreállítására még csak gondolni sem lehetett. A rend apátja, Villax Ferdinánd, az épen küszöbön álló nagy szünet alatt csupán a gimnázium épületét fedette be; ezt is csak nagy sietve és ideiglen, hogy az iskolai év a rendes időre, november elején, meg legyen benne nyitható; mert a régi épület helyett, melyet utca választ el a rendháztól, a rendház nyugati szárnyát szándékozott gimnáziummá alakítani. Szándékát a hely csendes volta és a felügyelet könnyebbége javallotta, — a szükség pedig, melyet a roppant veszedelem okozott, sürgette. Úgy számított, hogy, ha a gimnázium épületét eladja, kisebb épülettömeget kell helyreállítania s az eladott épület árával is könnyebb lesz a helyreállítás terhe.

A kétemeletes nyugati szárny tizenhat öl hosszú nagyobbik fele, hat teremre osztva, a tanulók számára külön bejáratral és lépcsővel 1829. tavaszán már teljesen föl volt szerelve, és a tanuló ifjúság a második félévet már abban kezdte meg. A régi gimnázium épületét pedig, a helytartótanács beleegyezésével, hatezer forinton Pyrker érsek vette át.

A gimnáziummá alakított nyugati szárny emeleit az előtt az apáti lakosztály és részben a konvent tagjainak lakószobái foglalták el. A gimnázium berendezése után az apátság egy teremre és két szobára szorult; a konvent tagjainak pedig, némi belső átalakításokkal, az északi szárny két emelete jutott lakásul. Egyidejűleg a templom helyreállítása is folyt, és az eddigiekhez hasonló veszedelem elhárítása végett az összes épületek palatető alá kerültek. 1833-ban a templommal eljutottak már annyira, hogy meg lehetett benne kezdeni az istentisztelet tartását. Két éven át, az új székesegyház fölépültéig, részben itt folytak le a nagyobb egyházi ünneplések; a patriarcha-érsek Lonovics József csanádi püspökké szentelésének ünnepét is itt tartotta (1834. szeptember). Nyolcz évbe és *százhuszonnégyezer* váltó forintba került a romhalmaznak egészen egyszerű helyreállítása. Befejezésül 1836-ban, az akkori perjel és igazgató, Rezutsek Antal, a jezsuiták föloszlatásakor félben maradt keleti szárnyépület omladozó falát lebontatta s helyén vasrácsoszatú kerítést húzatott; az épületeknek eddig elzárt körét pedig diszkertté alakította át s a Széchenyi-utca felett mintegy öt lábnyi magasságban uralkodó széles terraszt rendezte és ákáczfákkal beültette.

Rezutsek Antal az első, a ki nem az egri gimnázium tanárai közül nevezetett ki igazgatóvá. Hivatalát 1829. október végén vette át. Mondják, hogy tanár korában kérlelhetetlen szigorú volt, de épen oly igazságos. Mint igazgató is erről emlékezetes. Maga szigorú erkölcsű, rendszerető, minden dolgában hajszálíg pontos volt s társaitól és a tanuló ifjúságtól is hasonlót kívánt. Az iskolai fegyelem komoly megsértését mindenkor keményen büntette; de a tanulásban való gyengeségért, hacsak kézzel fogható erkölcsi oka nem volt, testi fenyí-

¹ Consign. Epist. Offic.

téket soha sem alkalmazott. Azt tartotta, hogy azzal, a ki tehetségének gyengébb volta miatt nem tud valamit, a verés magát a tanulást gyűlölteti meg. A pálcza, okosan és szeretettel használva, a fegyelmezésnek igen, de a tanításnak nem lehet eszköze; legfőbb dolog, hogy a tanár tárgyait is, tanítványait is szeresse és csak is őket szeresse; a tanulónak mindene ő az iskolában: atyja, jótevője, barátja és bírója; neki is a tanuló legyen mindene: orome, büszkesége, boldogsága, hogy, mikor majd számot kell adnia rólok Istennek, könnyű legyen a számadása.¹

Az 1829/30. iskolaévi első gyűlésen azzal köszöntött be, hogy a latin nyelvre, mivel hazánkban a fontosabb egyházi és világi ügyek azon tárgyaltnak, különös gondot kell fordítani, de nem szabad kisebb gonddal lenni a magyar nyelv művelésére sem; mert eljön az idő s talán már közel van, mikor a magyar nyelv lép a latin örökébe, a mint ez más, miveltebb nemzeteknél már megtörtént. S ezzel ő is elődeinek nyomdokain indult meg.

A magyar nyelv 1819-ben küzdött föl magát a rendes tárgyak sorába. Az igazgatók nemcsak megszerezték az újabb érdemes magyar munkákat, hanem, hogy a tanulókat is rákapassák a magyar művek olvasására, beállottak gyűjtőknek s egy-egy jelesebb munkára húsz-harmincz előfizetőt is gyűjtöttek a tehetős tanuló közt.² Rezutsek igazgató 1834-ben hivatalos téren is elkezdte a magyar levelezést, ámbár latin nyelven nemcsak rendkívül könnyen, hanem szépen, sőt ékesen írt; a városi hatóságnak és a megyei alispánnak latin nyelvű átíratára is rendszerint magyar nyelven válaszolt.³ A magyar «ékesírás» tanítását, heti két órában, már 1830/31-ben elkezdte és az írásfüzeteket a vizsgálaton, szépségök sorában, kirakatta a közönség elé. Akkor az igazgató jelenlétében a félévi vizsgálatokon kívül havi vizsgálatok is voltak. Rezutsek különös figyelemmel kísérte ezeken a klasszikusok fordítását és a havi tanári tanácskozásokon időről-időre figyelmekbe ajánlotta tanártársainak, hogy a klasszikusok magyarázatánál a szabatos és a magyaros fordításra már a grammatikai osztályokban is mindenkor kiváló gondjok legyen, hogy a tanulók «édes hazai nyelvünkön helyesen és szépen szólni és írni mennél hamarább megtanuljanak».

Részben ennek a magyar nyelv iránt való buzgólkodásának tudható be, hogy a tanulók közt gyérülni kezdett a kötelező latin beszélgetés. Udránszky főigazgatónak (1826—1835) 1834-iki látogatásakor föltűnt, hogy az egri tanulók latin beszélgetésében nincs meg az a könnyűség, melyet a felvidékieknél talált, s a hanyatlást abból magyarázta, hogy a tanárok a magyar nyelv tanításában a latin nyelv rovására buzgólkodnak. Az igazi ok, mint Rezutsek megjegyezte, nem az iskolában, hanem az iskolának a közülethez való viszonyában volt. «Mióta — úgymond — a tek. KK. és RR. szinte egyértelműleg a fölött panaszkodnak, hogy a magyar nemzet annyi évszázad óta a latin nyelv igája alatt nyög, és azt sürgetik, hogy a műveltebb nemzetek példájára a hazai nyelv legyen a hivatalos élet nyelve: nagyon érthető, hogy a tanuló ifjúság egy része e buzgólkodásból, az értetlenebb közönség szóbeszédje után, azt a hitet meríti, hogy a latin nyelv felesleges valami és el kezd iránta hidegülni.⁴

Tanártársaival együtt nemcsak szemlélője, hanem lelkes híve és a maga körében előharczosa is volt a jogos nemzeti törekvésnek. Érezte, hogy a második Ratio Educationis életbelépte óta (1806.) az idő kereke nagyot fordult. Ismerte e rendszernek becsét és intézkedéseitől, a mennyiben általán a nevelésre és az oktatásra vonatkoznak, egy hajszalnyira sem tért el, mivelhogy azoknak az egyén és a köz kára nélkül nem lehet elévülniök. Megadni a gyermek-ifjúnak az alapot a tudományos képzettségre és a magasabb műveltségre, hogy azon állásnak, melyet egykor a hazában elfoglalt, ismerje és be tudja tölteni kötelességeit; de

¹ Protocolla Consess. Litter.

² Zofcsák igazgató levele. Consign. Epist. Offic. 1826.

³ Consign. Epist. Offic. 1834/35.

⁴ U. o.

megadni arra is, hogy «mint jó ember, hű alattvaló és jámbor keresztény» törekedjék is azokat betölteni: ezeknek a Ratio Educationisban több helyt nyomatékkal kifejezett elveknek alig lehetett valaki lelkesebb hívők, mint épen ő, a buzgó pap és hazafi. De azt is érezte, hogy vannak e rendszernek olyan gyöngéi, melyek miatt a változott viszonyok közt nem maradhat már sokáig teljes érvényben. A nemzeti nyelv, főképp 1823 óta nagyon hódított s azon az úton volt, hogy a nagyon is sokáig uralkodott latinnak lassankint elfoglalja helyét; s a gyakorlati tanulmányok is — a földrajz, természetrajz s mennyiségtan — melyeket a Ratio Educationis, akkor igen érthető okból, úgy szólván csak függelékül kapcsolt a gimnázium humán tárgyaihoz, szerényen bár, de számottevő helyet kezdtek kívánni tantervünk keretében. Nem utolsó érdemek tehát Rezutseknek és tanártársainak, hogy megértették az idők jelét s rajta voltak, hogy az átalakulás készületlenül ne találja őket.

Rezutsek a fél éveket megnyitó tanácskozásokon, az ideig és örökké tartó boldogság alapjának, a vallásosságnak, ápolására és öregbítésére célzó buzditása után, a latin nyelvvel a magyar nyelvet is mindenkor különös figyelembe ajánlja munkatársainak; s a latin nyelv tanulását sem pusztán magáért a latin nyelv tudásáért tartja első rangú szükségnek, hanem azért is, hogy a tanulók az olvasmányokban foglalt nemes és nemesítő eszmék megismerése és megszeretése által a haza szeretetére, nemzetiségök megbecsülésére s a nemzeti dicsőség megtartására és gyarapítására buzduljanak, — a klasszikusok előadásának utánzása által pedig magyar nyelven is szépen és választékosan írni megtanuljanak. Rajta is volt, hogy a tanulók, a rendes iskolai dolgozatokon kívül, jelesebb alkalmakkor előkelő hallgatóság előtt is bemutat-hassák a magyar nyelv tanulásában tett haladásukat. A hittani vizsgálaton nemcsak az érseki biztos jelent meg, hanem, ha Egerben volt, maga Pyrker érsek is, egész kíséretével. Ilyenkor nem maradt el a latin mellől a magyar üdvözlő beszéd, sem a verses köszöntő. Ünnepek voltak az ily alkalmak, tanítványokra, tanárookra és a közönségre egyiránt lelkesítőek. De többet is tett Rezutsek, — megelőzte a helytartótanács rendeleit.

Sahlhausen báró főigazgató Schuman apátságának idején, mivel már mint igazgatóval baráti viszonyban volt, hacsak szerit ejthette, minden évben meglátogatta az egeri gimnáziumot; ellenben a többi főigazgatók négy-öt év alatt ha megfordultak egyszer Egerben. A Ratio Educationis meghagyta ugyan, hogy kerületök összes intézeteit legalább minden két esztendőben megvizsgálják. De a hol, mint Egerben is, az intézeti ügyek vitelének kifogástalan voltáról részint elődjeik jelentéseiből, részint mindjárt első látogatásuk alkalmával szerzett tapasztalataik nyomán meggyőződtek — ott, főleg a hosszú és fáradságos utazás miatt, a helytartótanács nem kívánta meg a rendes látogatások megtételét, hanem megelégedett az írásbeli érintkezéssel. Szuhányi tizenkét év alatt háromszor volt Egerben, Udránszky kilencz év alatt kétszer. Richter Alajos, jászói prémontrei prépost, 1835-ben vette át a kassai tankerület igazgatását s körútjában a következő évi május 6-án érkezett Egerbe. «Nem csekély várakozással jött, de várakozását mind a humanisták, mind a grammatikai osztályok vizsgálata kielégítette.»¹

Rezutsek igazgató már ekkor jelezte, hogy a latin nyelv iránt a közönségben évről-évre növekedő idegenkedés természet szerint a tanulókat sem hagyta érintetlen; miért is a buzgóság csökkenése nemcsak a latin nyelvnek, hanem a latin nyelven előadott tárgyaknak tanulásában is évről-évre észrevehetőbb. Azért itt látná idejét, hogy főleg a polgári életre igen szükséges tárgyaknak magyar nyelven tanítása megkezdessék. Nézete még nem nyerte meg a felsőbb köröket, de számolni kellett az egyre erőbben nyilatkozó közóhajtással. Meg volt ugyan győződve, hogy a helytartótanács a körülmények parancsoló szüksége miatt nem zárkozhatik

¹ Protoc. Consess. 1836/37.

már el sokáig a közóhajtás elől; de hogy a tanítás sikerét addig is kockára ne tegye, megelőzte a helytartótanács intézkedését. Személyesen nem érintkezhetett a főigazgatóval; a hivatalos kérelem pedig aligha lett volna célra vezető. A maga felelősségére intézkedett tehát annyiban, hogy 1837/38-tól kezdve a humanisták hitszónoka is magyar nyelven tartotta az ünnepi és vasárnapi szentbeszédeket — a grammatikai osztályoké már 1830/31-től így szónokolt — és hogy a tanárok a tanulmányok nagyobb részét szintén magyar nyelven kezdték előadni. A helytartótanács csak 1840-ben kér a főigazgatóságok útján véleményes jelentést az igazgatóktól: A vezetősök alatt álló gimnáziumok körülményei vajjon megengedik-e, hogy az előadás nyelve a következő iskolai évtől a magyar lehessen, és hogy a szent beszédek már az 1840/41. év második felében megkezdhetők-e magyar nyelven? Rezutsek örömmel jelenti a főigazgatónak, hogy az egri gimnáziumban mind a két hitoktató már most is csak magyarul tartja szentbeszédeit; mert a növendékség néhány jövevény tanuló kivételével tösgyökeres magyar, — és hogy a tanárok, épen e körülményre támaszkodva, a siker biztosítása végett, részben magyar nyelven tartják előadásait és a feleleteket a latin helyett magyarul is elfogadják.¹

A tanári testület a helytartótanács tudakozódását felbuzdult szíve szerint magyarázván, eddigi eljárásának hivatalos megerősítését látta benne és a magyar nyelvet, a latin nyelv fontosságának szem elől tévesztése nélkül, a következő évre (1841/42.) az előadásokban még szélesebben alkalmazta. S mivel a vizsgálatokon az előző évekénél szebb eredmény mutatkozott, az 1842/43. évi első tanácskozáson, szeptember 24-én abban állapodott meg, hogy a polgári életre kiváltkép szükséges tárgyakat kizárólag magyar nyelven adja elő.² Tanulmányainak folytatására egy felvidéki tanuló érkezett akkor Egerbe, ki nem tudott és, úgy látszik, nem is akart megtanulni magyarul. Mindjárt az első napokban itt hagyta a gimnáziumot és felszaladt Kassára a főigazgatóhoz azzal a panasszal, hogy Egerben nem maradhatott meg, mert ott a cziszterciek mindent magyarul tanítanak. A főigazgató pontos jelentést kért Rezutsektől és utalt a helytartótanács 1842. május 22-ki rendeletére, mely szerint az előadás nyelvében újabb rendelkezésig semmiféle változásnak nem szabad történnie. «Köteles tisztelettel vettem Méltóságodnak f. é. október 20-án kelt leiratát — így szól Rezutsek igazgatónak november 8-án kelt jelentése — melyből megértettem, hogy Méltóságodnál úgy vagyok feljelentve, hogy a gondjaimra bízott intézetben az összes tárgyaknak kizárólag magyar nyelven való előadását elrendeltem. Hosszú éveken át szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy mióta a honatyák az országgyűléseken s más egyéb közgyűlekezetekben ismételve a legforróbb kérésekkel sürgetik, hogy a hazai nyelv az iskolákba behozassék és az összes tantárgyak ezen adassanak elő, s ezzel az értetlen és a dolog könnyebb vége után néző fiataloknak akaratjuk ellenére is belé csepegtették lelkébe a latin nyelvtől való idegenkedést: azóta a latin nyelv és a latin nyelven előadott tanulmányok iránt való buzgóság nagyot csökkent, és a hanyagságra úgy is nagyon hajlandó gyenge magyar ifjainkat a tanároknak csak a képzelhető legszorgosabb munkája, törhetetlen türelme és csüggedést nem ismerő fáradozása bírja úgy a hogy rávinni, hogy a tanulmányokban azt az előhaladást tegyék, melyet Méltóságod itt létekor tapasztalt. Nem tagadom hát, hogy ez évi első tanácskozásunkban én indítványoztam, hogy a polgári életre kiváltképen szükséges tanulmányoknak, minő a történelem, földrajz, természettudomány, számtan, legkivált pedig a magyar nyelv, sikeresebb előadása végett a magyar nyelvet használják eszközül, de úgy, hogy ha talán egyik-másik tanulónak — mert különféle helyekről verődnek össze — nehezebb esnék a kérdésre magyarul felelnie, az

¹ Consign. Epist. Offic.

Békéfi: Emlékkönyv.

² Protoc. Consess. Litter.

olyannak szabadságában álljon, hogy latin nyelven felelhessen. S e tanácsomat követvén társaim, a nevezett tárgyakat magyar nyelven adják elő, de közben-közben, a hol szükségét látják, a latin nyelvet is használják.»¹ A főigazgató november 10-én már felelt Rezutseknek. Kíváncsnak tartja ugyan, hogy az ország összes tanintézeteiben a magyar nyelv legyen a tanítás nyelve, mind a mellett hivatalos kötelességének tartja utasítani az igazgatót, hogy a tantárgyakat újabb királyi rendeletig latin nyelven adassa elő s a magyar nyelvet csak a bővebb magyarázatoknál engedje meg. De Egerben jóval előbbre haladtak már a megkezdett úton, mintsem veszély nélkül visszafordúlhattak volna; tovább is csak magyar nyelven tartották hát az említett tárgyak előadását, mert ismerték a nemzet közhangulatát és meg voltak győződve, hogy a magyar nyelv rövidesen be fog lépni megillető jogaiba. S a főigazgató sem sürgette tovább, hogy a rendelethez betűszerint ragaszkodjanak; örült, hogy az ország-szerte mutatkozó izgatottság közt is elég jól folyik a tanítás ügye Egerben.

Pyrker érsek magas szárnyalatú lelkét a gimnázium is érdekelte. Ha csak szerit ejthette, rendszerint jelen volt a vizsgálaton s, nem épen nagy közlékenysége mellett is, néha hosszabbban elbeszélgetett Rezutsek igazgatóval azon akadályokról, melyek a magyar iskolaügy fejlődésének útjában állottak. Úgy találta, hogy iskolai nevelésünk nem veszi számba eléggé az élet sokféle szükségét, sem a tanulók különféle hajlamait. Csupa urakat nevelünk, az urasághoz szükséges gazdagság eszközeinek megszerzésére pedig nem is gondolunk; tudományunk kevés, iparunk fejletlen, földművelésünk pang, a kereskedést idegeneknek hagyjuk, a kik kizsákmányolnak bennünket. Csaknem mindenben idegenekre szorulunk; azért földünk kövérsége mellett is szegények és urak helyett szolgák vagyunk. A mi műveltségünk van is, nagyon egyoldalú; gondolatunk köre szűk, s nem tudjuk, hogy szebb, nemesebb élvezet is van, mint az, melyet az eszem-izsom és a korteskedés nyújt. S innen társadalmi életünkben az a durvaság, mely miatt a nyugati népek barbároknak tartanak bennünket.

Példát is adott rá kicsiben, hogyan lehetne a középiskolai nevelés egyoldalúságán még mostoha viszonyaink közt is segíteni. Az érseki finevelő intézet növendékei — harmincz-negyven gimnáziumi tanuló — a liceumi rajziskolának, melylyel a legelső hazai műipariskolának is meg akarta vetni alapját, köteles látogatói voltak. E mellett, hogy a tudományokhoz, a kik arra valók voltak, könnyebben hozzáférhessenek, vagy esetleg külföldön is folytathassák tanulmányaikat, idegen nyelvekben is nyertek oktatást; az ének- és a zenetanulás főképp azokra, a kikben valami hajlandóság mutatkozott, szoros kötelesség volt; végül hogy nevelésök teljes legyen, testi erejük és ügyességök rendszeres fejlesztésére, a mi akkor nálunk merőben ismeretlen volt még, a tornázásban is gyakoroltatta őket.

Rezutsek igazgató Pyrker törekvéseinek buzgó híve volt, de a rajztanulás sikertelenségéből hamar meggyőződött, hogy a gimnáziumban ez idő szerint hasztalan volna az érseki finevelő intézet utánzásának megkísérlése.

VIII.

Az 1844. II. 9. törvénycikk, melylyel a magyar nemzet ötven évi küzdelem után a nemzeti nyelv kizárólagos uralmát elvégre biztosította, az egri gimnáziumot nem találta készületlenül. Két év óta nagyobbára magyar nyelven folyt már benne a tanítás. Azért, mivel az új törvény a tanítás rendszerét nem érintette, az összes változás csupán annyiból állt, hogy az 1844/45-ik évvel a jegyzőkönyvek, január 28-ikától kezdve pedig az összes hivatalos levelek nyelve is a magyar lett, és hogy az intézet tíz-tizenöt felvidéki tót vagy német ajkú tanulója

¹ Consign. Epist. Offic.

is, mihelyt csak tehetette, magyar nyelven volt köteles felelni. Csak az járt nem kevés bajjal, hogy a helytartótanács, mikor az új törvény életbe lépett, nem gondoskodott megfelelő magyar tankönyvekről. Miért is azt, a minek megtanulása a tanulók házi munkásságát is megkívánta, úgy kellett velök az iskolában leírtni. A siker mind a mellett meghaladta Richter főigazgató várakozását, a ki az év vége felé meglátogatta Egert, hogy a gimnáziumi ügymenetről, ez úttal utolszor, közetlen tudomást vegyen, — különösen pedig, hogy az új törvény alapján célba vett tantervmódosításról a tanári testülettel értekezzen. «Nagyon meglepte — úgymond — a tanuló ifjúság bátor és biztos felelete, nemkülönben fokép a humanisták sok szép dolgozata; mintha minden időben csak magyar iskolakönyvekből tanultak volna.» Fel is szólította az igazgatót, hogy a tanári testületnek a tankönyvekre és a tanítás módosítására vonatkozó nézeteit mennél hamarább dolgozza ki, «mert az új törvény által megkívánt és remélhetőleg rövideden munkába kerülő új rendszert a tanári testületek tapasztalatainak felhasználásával lehet helyesen és célra vezető módon megállapítani.¹

Hanem a nemzeti átalakulás egyéb nagy kérdései, melyeknek a napról-napra türelmetlenebb ellenzék gyorsabb megoldását követelte, mint fölvetőjek, Széchenyi István gróf, óhajtott, — egészen elfordították a közfigyelmet a közoktatásügy reformjától; s «az átalakulás forradalomszerű betetőzése» is megtörtént a nélkül, hogy a helytartótanácsnak legalább ideiglenes intézkedések tételére ideje és módja lett volna. «Minthogy a tanulmányok iránt mindaddig semmi új rendelet nem érkezett — ismétli 1846/47-től az évnyitó tanácskozás jegyzőkönyve — az igazgató felhívja a tanító urakat, hogy az év közben is változható tanítási rendszer kétes körülményei közt, a mult évi rendet követve, munkás előhaladásuk útját az eddigihez hasonló buzgósággal folytassák.»

És folytatták buzgósággal; pedig a tanítás rendszerével együtt magok is kétes körülmények közt voltak. «Rohanó sebességgel váltják föl egymást naponként, sőt óránként a világesemények; — így kezdődik egy, hozzájuk 1848. ápril havában érkezett fölhívás — csak épen most jutottak az élénk mozgalmak hazánkban is oly váratlan fordúlatához, hogy bámulatunkból alig bírunk felocsúdni. Isten tudja, mit hoz a legközelebbi nap. Az események forradalomszerű fejlődése hazánkra is, mi ránk is könnyen vészhozó lehet.» Láthatták, s látták is, hogy az 1848-iki törvénczikken, mely szerint az egyházi és iskolai szükségletekről az állam fog gondoskodni, az uralomra jutott radikálizmus hathatós fegyvert kapott kezébe.

Bármennyire lelkesedve üdvözölték tehát azt a napot, melyen a magyar nemzet az új alkotmány királyi megerősítése által a szabad nemzetek sorába emelkedett, a XX. törvénczikk, melynek éle egyenesen katolikus intézmények ellen fordult, méltán aggodalomba ejthette őket. Mert ha e törvény a radikálisok követelése szerint hajtatik végre, a protestáns felekezetek, törvény biztosította autonómiájok levén, mindent nyernek, a katolikus egyház pedig, törvényes biztosíték hián, mindenét — javait, iskoláit és összes kiváltságait — elvesztheti.

Válságos küzdelem felé sodorta tehát a nemzetet a követeléseiben határt nem ismerő radikálizmus. Azért nem csoda, hogy az események higgadtabb s távolabb álló szemlélőit, mivel az egyház ellen készülők támadásokban nemzeti létünk alapjának megtámadását látták, a válságos küzdelmeknek pusztá elgondolása is aggodalomba ejtette. Mert a «reform» hírére az ország minden részében mutatkozó forrongás azt jelentette, hogy a szenvedély uralma elkezdődött.

Rövid időre Eger társadalmi élete is felkavarodott. A közönség bizonyos része szintűgy, mint a fiatalság nagyon is élénk érdeklődéssel fogadta a pesti reform hírét. A polgári szabadság

¹ 1844/45. évi jegyzőkönyv.

s a személy- s vagyonbiztonság érdekében haladéktalanul felállított nemzeti őrseregnek nagy gondot adott, hogy «a szabadság hajnalhasadására támadt lelkesültség túlsapongó ne legyen». A megye alpapságát is egyszerre elfogta a «reform» láza. Akadtak fölös számban sorsukkal elégedetlenek, vagy a kik a fegyelem korlátját tágabbnak óhajtották, s izgattak, gyűléseztek, előbb kerületenkint, azután, mikor a fölvetett alkotmányozó «reformkérdések» eléggé meg voltak már hányva, képviselőket választottak a megye székhelyén tartandó nagy gyűlésre. Az alkalom is kedvezett, — az érseki szék Pyrker halála óta (1847. december 2.) üresen állt. Szabadabban, a tekintélyre való tekintet nélkül lehetett hát vitatkozni; s csupa tűz lángolt a lelkesedéssel teli ifjú szónokok ékes ajakán.

A gimnázium tanárainak helyzete sem volt olyan, hogy az általános reform napjaiban ők is, valamint összes rendtársaik, rendi szabályukkal megférő módosításokat ne óhajtottak volna. De az iskolai év még folyamatban volt. A régi buzgósággal oktatták tehát növendékeiket tovább és kétszeres figyelemmel örködtek, hogy a városban többször ismétlődő zavar- gásoktól távol tartsák őket. És ez sikerült is. A tanulók közt, pedig negyedfél százan voltak, az év végén magaviseletre nézve egy sem akadt másodrendű. A közoktatásügyi minisztertől ápril hóban az a rendelet érkezett az igazgatóhoz, hogy az évi munkát siettesse és a tanulókat, mihelyt a tanulmányokat bevégzik, az iskolai év vége előtt is bocsássa el.

Ezt a szokatlan sietséget két körülmény tette szükségessé. Egyik az, hogy a vidéki szülők az országszerte mutatkozó zavarok miatt nagyon aggódtak gyermekeikért; a másik, hogy az új alkotmánynyal járó gyökeres átalakulás a tanítás rendszerének átalakítását is sürgősen követelte. Időt kellett hát nyerni, hogy a jövő iskolai évre legalább az átmeneti intézkedések megtörténhessenek.

Az első lépés, melyet az új kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a közoktatás reformjának érdekében tett, az volt, hogy «a tan módszerben és az iskolai fegyelemben szükséges és az étellel összhangzó változások» megállapítására a katolikus és a protestáns intézetek igazgatói és tanárai közül egy nagy bizottságot hitt össze Budapestre (1848. július 20.). A vélemények itt is, mint Bécsben, hol a kormány az új tanrendszer előmunkálatait már előbb megkezdte, a Ratio Educationis elavult osztályrendszerétől a kor kívánalmainak megfelelőbb szakrendszerhez hajoltak, melyben az eddig kellő figyelemre nem méltatott reál irány a humán iránynyal, mint a nyugati államok virágzó tanügye igazolta, czélszerűen összeegyeztethető. A bizottságnak összes iskoláink külső és belső szervezetére kiterjedt munkálatai és a szeptember elejére egybehítt országos értekezlet megállapodásai szolgáltak volna alapul, vagy legalább kiinduló pontul a közoktatásügyi törvényjavaslat és az új tanrendszer megállapításához. Azonban még az átmeneti intézkedések sem történhettek meg, mikor az első minisztérium már lemondott (szeptember 20.) és, a második meg nem alakulhatván, az ország kormány- zását a honvédelmi bizottmány vette át (október 4.). Ezzel belső ügyeinknek, s köztök közoktatásunknak újjászervezése is végkép megakadt; mert az egész nemzetnek fegyverre kellett készülnie, hogy az önvédelem nagy harczát megvívhasa. És megívta becsülettel, dicsóséggel, diadallal.

Az 1848/49-ik iskolai év Egerben, mivel innen távol volt még a fegyverzaj, a köz- oktatásügyi miniszternek július 18-iki rendelete szerint november 2-án megnyílhatott. Azon egy módosító rendeleten kívül, mely a számszerinti osztályozást az előző év második felében megszüntette, újabb nem érkezett. A tanárok a régi rendszerben kezdték meg számban megapadt tanítványaikkal — 288-an jöttek össze — a legválságosabb évet. S mivel előre nem tudhatták, hogy a folyton változó hírek közt mikor érkezik olyan, mely az iskolázás megszakításának szükségét hozza magával, annál buzgóbban folytatták munkájukat, hogy legalább az első félévet

annak rendje szerint befejezhessék. Hazafias aggodalmokban a mellett, hogy a magyar fegyver győzedelmeért tanítványaikkal buzgón imádkoztak, az igazgató a poezis osztály tanárát, Minikus Vinczét, ki, mint jeles lövő, maga is vágyott a harczba, megbízta, hogy az arra való tanulókat a fegyverforgatásban és czéllövésben gyakorolja. Mert úgy fordulhatott a nemzet sorsa, hogy a harcztéren a gyermek-ifjúság karjára is szükség lesz. Minikus nem is tudott sokaig ellentállni harczvágyának, előző évi néhány tanítványa után, kiket ő buzdított arra, hogy a honvédseregbe lépjenek, Schlick betörésének hírére maga is beállott az egeri vadászcsapatba és december 19-én elment Kassa alá. Helyét, míg távol volt, az igazgató toltotte be.

Az előadás különben megszakítás nélkül tolyt még akkor is, mikor a magyar honvédsereg Windischgrätz seregével a kápolnai véres csatát vívta (február 26—27.); és csak három napig szünetelt (márczius 1—3), mikor a császári sereg a várost megszállta és megsarczolta. Sarczul a cziszt. konventre is kivetettek ötszáz forintot és néhány hordó bort.¹ A mint az osztrák hadsereg kivonult a városból, a félévi vizsgálatokat — épen ezek szakadtak meg — folytatták és az első félévet márczius 18-án befejezték. Egy heti szünet volt a második félév megkezdéséig. Minikus Vincze ezalatt — a vadászcsapat január végén itthon volt — állandóan gyakorolta a tanulókat a fegyverforgatásban, mert a kormányzó-elnök országjárásában közel volt már Egerhez, és a tanulók meg akarták mutatni, hogy nemcsak a tanulásban, hanem a fegyverforgatásban sem maradtak hátra más városok tanulói mögött. Kossuth gyujtó dicséretén kívül fél napi szünetet nyertek jutalmul; több nem igen telt már, mert nagyon kétséges volt, elhúzódhatik-e még az iskolai év csak pár hónapig is. Nem rendeletek döntöttek már akkor, hanem a körülmények; ezek szabták meg, meddig lehet még húzni az esztendőt. Tanügyi felsőbb hatóság, melytől rendeletet lehetett volna várni, névleg is alig volt már. Az utolsó miniszteri rendelet, mely a tanárokat nyilatkozatra szólítja föl, hogy miféle szaktárgyakat kívánnak választani a jövőben, jóval az év megnyílta előtt érkezett a zirczi apát útján; azontúl csak egy értesítés jutott még el Egerbe Richter főigazgatótól Kassáról. Ez is egy egész hónapi késéssel, december 1-jén. Ettől fogva egy szónyi hivatalos írás sem jött az igazgatóhoz az egész 1848/49-ik esztendőben. Az igazgató volt a legfőbb hatóság; a szülőkkel szemben egy maga felelt mindenről.

Hadseregünknek Isaszegnél nyert fényes győzelme (ápril 5.) a közel béke reményét keltette a hadak pusztításától szomorú vidéken; a debreczeni függetlenségi nyilatkozat híréből azonban ez a remény is szétfoslott. A lelkesedés kitörését nemcsak a kolera csökkentette, sokkal inkább a most már teljessé lett bizonytalanság nyomasztó érzése. Ápril 29-én a függetlenség ünneplésére szorongásig megtelt ugyan a tágas székesegyház buzgón imádkozó hívekkel, de a gondolkodóbbak buzgóságának forrása a hazafias aggodás volt, nem a lelkesedés; s a szülők közül, kik a teljes katonai rendben dobszóval felvonult gyermek-ifjú tanulókat könyes szemmel nézték, sokan nem diadalmas honvédseregünk leendő vitéz katonáit láták bennök, hanem a debreczeni országgyűlés ápril 14-iki végzetes lépésének ártatlan áldozatait. Az aggodóknak lett igazok, — fájdalom — nem az álmodozóknak. Két hónap sem múlt még el, mikor az aggodalom az orosz hadak beözönlésének hírére rémületté vált. A vidéki tanulókat nem volt tanácsos sokaig távol tartani a szülői háztól; az igazgató sebtiben befejeztette hát a vizsgálatokat és a legválságosabb iskolai évnek június hóval nyomasztó csendben vége szakadt.²

¹ Az egeri cziszt. konvent korjegyzetei.

² Igazgatói napló 1847—49. és Az egeri cziszt. konvent korjegyzetei.

IX.

A szabadságharcz befejezése után a legelső intézkedés az iskolák szervezetét nem érintette; a tankerületi főigazgatóságok is csak november hóban szüntek meg. A kassai tankerület főigazgatója október 10-én több mint tizenegy hónapi hallgatás után szólal meg újra s egyszersmind legutolszor. Az elmaradt jelentések és kimutatások felküldését kéri s egyben tudatja, hogy «a teljhatalmú országos cs. kir. biztos, Geringer báró, intézkedése szerint az 1849/50. évi tanfolyam, ha a tanárok politikai compromissiója akadályul nem szolgál, november elején megnyitandó; a tanügyben az év folyamán netalán történő változások iránti felsőbb rendeletek bevárandók; addig még a régi rendszer szolgál szabályul».

Egerben akadály nélkül megnyílhatott az új iskolai év, mert a zirczi apát eleve gondolt arra, hogy rendjének azon tagjait, kik zaklatásnak vagy komolyabb veszélynek lehettek volna kitéve, ezek ellen biztosítsa.¹ Ekkor került az egi gimnáziumba negyed magával Szvorényi József is, a ki egyetemi tanárságának a lefolyt izgalmak árjában eltemetett ügyét most, hogy neve Székesfehérvárott a Jellasich elleni hivatalos kiáltvány megszerkesztése miatt a kompromittáltaké közt volt, nem látta jónak bolygatni.

Az osztrák közoktatásügyi miniszternek legelső szervező intézkedése most már hivatalosan is «koronaországnak» nevezett hazánkban az volt, hogy a régi tankerületeket megszüntette s a főigazgatók tisztjét a polgári kerületekbe ideiglen kinevezendő «cs. kir. tanoda-felügyelők» bízta. Az egi polgári kerületnek Madarassy János lett ideiglenes tanoda-felügyelője, a ki, utasításához híven, mindjárt legelső átiratában jelezte, minő célokat tűzött a kormány a közoktatás elé. «Elvárja — úgymond — a legszigorúbb fegyelem fentartását, hogy a közoktatásnak üdvös céljai el legyenek érhetők, ú. m. tántoríthatatlan hűségű alattvalókat, hasznos, munkás álladalompolgárokat nevelni, s így az *összes álladalom* valódi igaz közboldogságának eszközlésében az alapot lerakni.»² Különben rövid felügyelősége alatt (nov. 25.—márcz. 12.) nem utolsó dicsérete, hogy a zsandárvilág első napjaiban is távol volt az erőszakoskodástól; névtelen följelentések és titkos besúgások után nem indult; s «a tanárok és tanítványok tisztázásánál» kéz alatt nem kutatott semmit, hanem megelégedett az igazgató egyszerű hivatalos nyilatkozatával. Az ideiglenes felügyelőknek t. i. az volt legelső feladatuk, hogy az iskolákat, tanárok és tanulók tekintetében, a forradalmi elemektől megtisztítsák; az olyanokat, kivált a jogakadémiákat, melyek «országlati (politikai) szempontból veszélyesek, vagy elegendő tanárokkal el nem láttathatnak», bezárják és a nyelvi kényszert, vagyis a magyar nyelvnek az 1844. évi II. 9. törvénycikkben szentesített kötelező voltát mindennemű iskolából eltávolítsák. Csak ezen hármas feladatuk teljesítése után következett szervező munkájuk, vagyis a kerületökbeli köz- és magánintézetek összes statisztikai adatainak megszerzése, összeállítása, — s ezek alapján új iskolák felállítására vagy a meglevőknek átalakítására vonatkozó javaslatok kidolgozása.³ Mert az osztrák közoktatásügyi kormány úgy hitte, hogy gimnáziumaink és jogakadémiáink száma aránylag igen nagy, és nagyrésze úgy is csak «az országos izgatásokban való ügyesség» fejlesztésére szolgál. S mivel a tanítás új rendszerét, mely az osztrák intézetekben ez évre már általánossá lett, a következő évre Magyarországon is életbe akarta léptetni, legelső feladata volt, hogy a gimnáziumok egy részét megszüntesse, vagy alsóbb «műtanodává» — reáliskola — alakítsa; más részét pedig négy osztályú algimnáziummá szállítsa le, vagy a filozófiai két osztály hozzáadásával nyolcz osztályú teljes gimnáziummá emelje. A jogi tanfolyamot, teljessé

¹ Ezen Emlékkönyv 64. l.

² Hivatalos értesítések és rendeletek. 1849/50.

³ «Magyarhoni koronaországban az oktatási ügy ideiglenes létszerkesztésének alapjai.» 12. §.

téve és az osztrák jog tanszékével bővítve, csak ott szándékozott megtartani, a hol felső theologiai intézet már van s a filozófiai szak egyetemi terv szerint lesz rendezhető.¹

Egernek megvolt a felsőbb theologiai intézete és a kibővítendő jogakadémia mellett a filozófiai szak egyetemszerű berendezése sem ütközött volna legyőzhetetlen akadályokba; de nem volt érseke, a ki tekintélyét és áldozatkészségét latba vethette volna székhelye és a nemzeti műveltség előmozdítására. Lonovics József, a kit V. Ferdinánd király 1848-ban az első vallás- és közoktatásügyi miniszter ellenjegyzésével nevezett ki, székét el sem foglalhatta. Nem volt tehát, a ki az iskolai ügyek rendezésének mindjárt kezdetén közbe vethette volna magát Eger érdekében. Mikor pedig az új érsek, Bartakovics Béla, közbelépett, az épen száztíz év előtt (1741.) törvénybe czikkelyezett érseki jogakadémia már a legnagyobb áldozatok árán sem volt megmenthető. Sőt még a gimnázium ügye is veszedelemben forgott.

Madarassy felügyelő már 1850. január 18-án felszólította Rezutsek igazgatót, hogy tegyen kimerítő jelentést az egeri gimnázium vagyoni alapjáról és alapítványairól, — valamint arról is, hogy a tanulók többsége a legutóbbi tíz év alatt tudományos pályára készült-e, vagy az alsóbb osztályokból iparúzó foglalkozásra ment-e át? S ezen alapon adjon megokolt véleményt, vajjon az egeri gimnázium vidékén a lakosság polgári állása, műveltségi foka és rendes foglalkozása olyan-e, hogy Egerben nyolcz osztályú teljes gimnázium felállítása szükséges; vagy elég lenne négy osztályú algimnázium; vagy talán a gimnáziumnak négy, három avagy két osztályú reáliskolává alakítása lenne czélszerű. Felhívta egyszersmind, hogy, ha tizenkét tanárral ellátandó teljes gimnázium felállítását látja szükségesnek, a zirczi apáttal eleve értekezzék, fejtse ki nézetét: vajjon a czisztercki rend elbírja-e viselni a teljes gimnázium ellátásának tetemes költségeit? Vagy ha nem bírná, van-e alapos remény arra, hogy, ha Eger, valamint az egeri gimnázium vidékének tehetősb lakosai segedelemnyújtásra szólíttatnának, a megszavazandó összegből, az adakozásokból és alapítványokból befolyhat-e annyi jövedelem, a mennyi a czisztercki rend áldozatával együtt a teljes gimnázium szükségait biztosan fogja fődözni?

Rezutsek hamar elkészült a kívánt adatok összeállításával. Ezek alapján könnyű volt meggyőzően kimutatni, hogy Eger városának, mint a kettős megye és a nagykiterjedésű érsekség székhelyének s műveltségi középpontjának, legelső sorban szükséges a teljes gimnázium. Nehezebb volt azonban a kifejlesztéshez szükséges eszközök forrásairól biztosítást nyújtania. A zirczi apát áldozatkészségéről biztos volt ugyan, de tőle, minthogy a székesfehérvári gimnázium átalakítását már magára vállalta s Pécsen is hasonló kérdés megoldása várt még rá, nem lehetett kívánni, hogy három teljes gimnáziumnak egyidejű kifejlesztésével és átszervezésével lehetetlenre vállalkozzék. S erre annál kevésbbé lehetett kilátás, mert a lezajlott háborús korszak esztendő a rend anyagi erejét nagyon megingatta, tagjainak számát pedig megapasztotta. A városhoz és a vidék birtokosságához intézhető felhívás sem biztatott sikerrel. Mert a város sokkal szegényebb volt, mintsem tőle, ha lett volna is rá hajlandósága, valami számbavehető segítség telt volna; a birtokosság meg azt tartotta, hogy az iskolák ápolása kizárólag az egyházra tartozik. E szerint az egeri gimnázium kifejlesztése, a zirczi apát jóakarata mellett, egyedül attól függött, vajjon az érsekség és a főkáptalan beleegyeznek-e abba, hogy az ő filozófiai két osztályuk a czisztercki rend gimnáziumával egyesíttessék, és mindaddig, míg a czisztercki rend a teljes gimnázium fentartásának összes terheit meg nem bírja, hajlandók lesznek-e a szükséges segítség megadására. A főkáptalani helyettes, csakhogy a teljes gimnázium Eger számára mennél hamarabb biztosítva legyen, a szükséges támogatást föltéte-

¹ «Magyarhoni koronaországban az oktatási ügy ideiglenes létszeresítésének alapjai.» 13. §.

lesen — mert a végleges döntés a kinevezendő érsek joga volt — az érsekség részéről is megígérte. Ebben az értelemben tette meg aztán Rezutsek a kívánt jelentést. S most már csak az osztrák közoktatásügyi miniszter határozatára volt szükség, hogy a zirczi apát meg az érsekség és a főkáptalan között az egyezkedés megkezdődhessék.

Madarassy örömmel vette a jelentést tudomásul és, «mert nemcsak méltányos, — úgy mond — hanem szükséges is, hogy Egernek, mivel jogakadémiája úgy is aligha menthető meg, legalább teljes gimnáziuma mennél hamarabb meglegyen», a lehető legkedvezőbb véleményt terjesztette föl a minisztériumhoz. Ez volt utolsó hivatalos ténykedése az egri gimnáziumra nézve; mert a császári biztos a «tanodafelügyelőségek» kerületeit a katonai kerületekhez szabta, a polgári kerületi felügyelőket pedig a polgári ügyek vitelével megbízott miniszteri biztosok mellé segédekül osztotta be. Ekkor az egri gimnázium a pestbudai katonai kerület miniszteri biztosának, Koller Ferencznek, felügyelete alá került (márczius 12.) Madarassy július végéig, mikor a nagyvárad katonai kerület összes katolikus iskoláinak felügyelőjévé lett, Egerben maradt. Gyakran belátogatott az előadásokra s a vizsgálatokat is meghallgatta, — nem megbízásból, hanem hogy az iskolai ügyekkel megismerkedjék s az átmeneti intézkedéseknek tanúja legyen.

Egerben az átmeneti intézkedések végrehajtása május elején kezdődött. Egyelőre annyiból állott, hogy — a mennyiben tankönyvek nélkül két hónap alatt lehetséges volt — az osztálytanárok, a III. osztálytól kezdve, tanítványaikat a görög olvasásra és írásra tanították és latin nyelvi ismereteik alapján a nyelvtan legelemibb részeivel megismertették; a földrajz és a történelem tanítását a szükség szerint egybefoglalták; a két hitszónok egyike pedig heti két órában a német nyelv tanítását valamennyi osztályban megkezdette, s ezzel az első lépés a szakrendszer felé is megtörtént. Egyébiránt, még a hónapvégi vizsgálatok tekintetében is, a régi rend- és módszer egész a tanév végeig (július 31.) megmaradt.

Az osztrák tanügyi kormány úgy számított, hogy a középiskolák szervezetének átalakítása egy év alatt, mint Ausztriában, Magyarországon is végre lesz hajtható. Azért május hóban elrendelte, hogy a következő iskolai év (1850/51), hat heti szünet után, szeptember 15-én országSZerte megnyíljen. Azonban az átalakítás, mely nálunk — mivel a szerencsétlen végű háború után mindenünket elvesztettük — mind anyagi, mind szellemi tőkében sokkal nagyobb szaporulatot kívánt, mint Ausztriában, annyi akadályba ütközött, hogy az új tanév megnyitását egy egész hónappal el kellett halasztani. Ez az idő is nagyon rövid volt még az akadályok elhárítására, és sok helyt, hol a nyolcz osztályú nagy gimnázium megnyitását várták, csak a négy osztályú kis gimnázium nyílhatott meg. Egerben is ez történt.

Madarassy pártoló fölterjesztésére elég korán leérkezett ugyan a miniszteri engedély, hogy a filozófiai osztályok a gimnáziummal egybeolvaszthatók: de a főkáptalani helyettes, Roskoványi Agoston, mivel nem tudhatta, vajjon az új érsek hajlandó lesz-e a filozófiai osztályokról s ezek alapítványi tőkéjéről is lemondani, a zirczi apáttal kötendő egyezkedés megkezdését az új érsek kinevezéséig elhalasztotta. Nem is történt hát a gimnázium ügyében egész szeptember hó végéig semmi fontosabb lépés azon kívül, hogy a zirczi apát, főképp lelkes titkárjának, Juhász Norbertnek, ösztönzésére, minden előzetes intézkedést megtett arra, hogy a teljes gimnázium megnyitásának a cziszterczi rend részéről semmi gátló körülmény ne állja útját. Szeptember 26-án azonban, mivel nagyon közel volt már az új iskolai év kezdete, a pestkerületi iskolák felügyelője, Kovács Pál, a kerületi miniszteri biztos rendeletére, a zirczi apáttal együtt megjelent Egerben, hogy az egyezkedés megkezdését siettesse és a gimnázium átszervezésének módjait a két intézet tanári testületével megállapítsa. Két ízben (szept. 27—28.) tartott az egyezkedő felekkel s a két intézet tanári testületével hosszabb

tanácskozást. A ciszterciek abba is belenyugodtak volna, hogy az esetben, ha a filozófiai osztályok, mint a felügyelő kívánta, alaptörvényekkel együtt beleolvadnak a gimnáziumba, a tanári testület élére mindaddig, míg a zirczi apát az összes tanszékeket rendjének tagjaival be nem töltheti, az érsek a maga papjai közül nevezzen ki igazgatót. De a liczeumi tanárok az egész egybeolvasztást elleneztek. Ők arra számítottak, hogy a zirczi apát, mivel a teljes gimnáziumot most se költséggel, se tanárokkal nem bírja ellátni, az új tervezet szerint csak a négy osztályú kis-gimnázium fentartására vállalkozhatik; s ez esetben a kormány, mely akarja a teljes gimnáziumot, talán az új tervezet ellenére is bele fog egyezni. hogy a négy felső osztály, mint külön «érseki felgimnázium», egyházmegyei papokból álló tanári testülettel az érseki liczeumban felállíttassék.¹ A főkáptalani helyettes világosan látta, hogy az ily felemás gimnázium felállításához, mely az Entwurf egyik főelvével merőben ellenkeznék, a kormány nem adhatná meg az engedélyt. Azért, mivel attól tartott, hogy, ha a liczeumi tanárokhoz húz, vagy az egyezkedést tovább is halogatja, Eger a teljes gimnáziumtól hosszabb időre eleshetik, — az összeolvasztásba, a mint azt a miniszteri küldött kívánta, végre is megadta beleegyezését. Azonban, mielőtt az új iskolai év megnyitására szükséges átmeneti intézkedések megtörténhetek volna, a főkáptalani helyettes a pestkerületi miniszteri biztosnak október 13-án azt a jelentést tette, hogy a kinevezett új érsek, Bartakovics Béla, a liczeum és a gimnázium egybeolvasztását ellenzi s az ő szóbeli ígérését, melyet szeptember 28-án a zirczi apátnak s a leküldött felügyelőnek tett, semmisnek nyilvánította.²

Ez a váratlan eset a gimnázium tanári testületét annál nagyobb zavarba ejtette, mert a szeptember 28-iki egyezkedő tanácskozás határozata szerint, a szülők tájékoztatása végett a hírlapokban is közzé volt már téve, hogy a teljes nyolcz osztályú gimnázium a legfelső tanügyi hatóságtól kitűzött napon, október 15-én, haladéktalanul megnyílik. Most pedig annyi idő sem volt már, hogy addig a zirczi apáttól újabb utasítás, vagy legalább a miniszteri biztostól új rendelet érkezhessék. Rezutsek tehát, mivel a városból is, a vidékről is sűrűn érkezett tudakozódásokra nemcsak a megnyitás napjáról, hanem még arról sem adhatott felvilágosítást, vajjon az V. és a VI. osztály egyáltalán meg fog-e nyílni, — a tanári testület egyik tagját, Szvorényi Józsefet, Pestre küldötte a miniszteri biztoshoz, hogy a tanári testület nevében tudakolja meg, «vajjon a régi rendszer szerint kezdessék-e meg a tanítás, vagy a már rendezett gimnáziumok nyomán az egeri is az új tanrendszerhez idomíttassék, s ez utóbbi esetben mi történjék az V. és VI. osztályra jelentkező tanulókkal?». ³ Otöd napra, október 20-án, érkezett vissza Szvorényi. A rendelet (1850. okt. 14—814/700.), melyet a miniszteri biztostól magával hozott, utasítja Rezutsek Antalt, hogy «fölvevén ismét az igazgatóságot, addig is, míg a zirczi apát új intézkedni fog, kinek a váratlan eset szintén tudtára adatott, tüstént fogjon a gimnázium átalakításához s a létező szerzeteserővel, az egeri értekezés nyomán, az Entwurf értelmében a négy osztályú kis gimnáziumi előadásokat kezdje és kezdesse meg, s az eredményről mielőbb jelentést tegyen».

Az eredmény az lett, hogy a tanári testület az átmeneti leczketervet, mely az Entwurf tanterve nyomán mind a nyolcz osztályra nézve munkában volt már, a négy osztályra megállapította. A hitoktatás heti két órája az istentisztelet berendezésével együtt változatlan maradt. A latin nyelv, magyar nyelv, történelem s földrajz, szám- és mennyiségtan és a természetrajz anyagának beosztásában sem volt szükség tetemesebb változtatásra; mert a tanárok, a miniszteri biztos április 17-iki utasítását is megelőzve, hosszabb idő óta készültek már s tanítványaikat is szoktatgatták az új rendszerhez. De a német nyelvet és nézeti mértant

¹ «Eger» 1863. II. II. 194. l.

² Az egeri ciszt. konvent korjegyzetei.

Békési: Emlékkönyv.

³ Jegyzőkönyvek. 1850/51.

mind a négy, a görög nyelvet pedig a harmadik és negyedik osztályban — ezek voltak az új tárgyak — mindenütt egyszerre, tehát legelőször kellett kezdeni. Azért ezeknek a beosztása, hogy a kezdet mellett a feldolgozandó anyag az osztályok arányában fokozatosan bővüljön, nagy körütekintést kívánt. Mikor aztán az új leczketervvel együtt a tantárgyak szakszerű elosztása és a tanórák rendje is elkészült, az átszervezett kisgimnázium hat tanárral — az Entwurf az igazgatót is kötelezte a tanításra — és százhatvannégy tanulóval október 25-én végtére megnyílt.

A gimnáziumban, egy-két kivétellel, csak az egri szülők gyermekei és az érseki finevelőintézet növendékei maradtak. A vidéki szülők vagyonszámba jövők, melyet a gimnázium jó nevén kívül semmi más ok nem kötött Egerhez, máshova fordult, — a hol t. i. gyermekeire nem várt az intézet változtatásának szüksége. Mert, a hogy a kormány az új érsek tiltakozása után csak a négy osztályú kisgimnázium megnyitását rendelte el, attól lehetett tartani, hogy Egernek majd csak akkor lesz teljes gimnáziuma, ha — a mint a zirczi apát nyilatkozott — a ciszterci rend anyagi helyzete a négy felső osztály felállításának és fentartásának terheit megbírná. Ehhez azonban évek kellettek még; s addig nemcsak a város, hanem az érseki szeminárium és finevelőintézet érdekei is sokat szenvedtek volna. Az új érsek tiltakozásával csak azt akarta elérni, hogy a filozófiai osztályok, gimnáziumi osztályokká átszervezve is, alapítványaikkal együtt az egyházmegye kezében maradjanak. Miért is most, hogy a ciszterciek csak a négy alsó osztályt nyithatták meg, s az V. és VI. hián a VII. és VIII. osztály sem lett volna megnyitható, — úgy a városbeli szülők, mint szeminárium és finevelőintézet érdekében, mind a négy felső osztályt ő maga nyitotta meg. Egyúttal minden követ megmozdított, hogy az érseki jogakadémia felosztását bármily nagy áldozat árán is megakadályozza. A liczeumi tanárok mind a négy osztály tanszékeinek betöltésére kész örömmel vállalkoztak; mert az új érsek buzgóssága és áldozatkészsége, úgy hitték, rá fogja bírni a kormányt, hogy intézetöknek a nyilvánosság jogát megadja, s ezzel az «érseki felső gimnázium» jövője végleg biztosítva lesz. Még erősebb lett e hitök, mikor november hóban arról értesültek, hogy az új érsek a jogakadémia ügyében nem sikertelenül járt a kormánynál; mert felhatalmazást nyert, hogy az állami jogakadémiák módjára újjászervezheti. Csakhogy az újjászervezés követelményei oly nagyok voltak, hogy az érsekség és a főkáptalan erőforrásait egymagokban is könnyen kimeríthették. Azért az új érsek, még mielőtt székét elfoglalta, már arra gondolt, hogy vehetné fel a zirczi apáttal megkezdett egyezkedésnek októberben elejtett fonalát. Mindjárt székfoglalása ünnepén, melyre a zirczi apátot Kovács Pál kerületi felügyelővel együtt meghívta, szóba hozta, hogy a jogakadémia újra szervezésének nehézségei miatt nagyobb áldozatokra is kész, ha a ciszterci rend a teljes gimnázium terhet még azon évben elvállalja. A zirczi apát most is kész volt az egyezkedésre, de nem akart belekezdeni addig, míg rendjének ebbeli nézetét a szeptemberi káptalani gyűlésen meg nem tudakolja. Mivel azonban a kérdés sokkal égetőbb volt, minthogy addig függőben maradhatott volna: az érsek sürgetésére ápril végén már ismét megjelent Egerben. Két napi tanácskozás után (ápril 28—29.) az érsekkel és a főkáptalan küldöttjével abban egyezett meg, hogy a négy felső osztályt átveszi és az összes osztályokat a konvent épületében helyezi el. De három tanár fizetése, öt-ötszáz pengő forint, örök időkre az érsekség és a főkáptalan közös terhe marad; s ezenkívül, míg az összes tanszékeket rendjének tagjaival be nem töltheti, három tanárt meggyéje papjai közül az érsek ad s a jövő évre még egy negyediket is, — ennek fizetését azonban mind a hárman egyenlő mértékben fődözik.¹

¹ Az egri ciszt. konvent korjegyzetei.

Mikor ezt az egyezkedést jóváhagyás végett a minisztériumhoz fölterjesztették, mindenki abban a hitben volt, hogy a gimnázium kérdése végleg megoldottnak tekinthető, s az érsek most már minden gondját a jogakadémia újjászervezésére fordíthatja. Hanem az osztrák kormány, mivel attól félt, hogy oly tősgyökeres magyar város, mint Eger, ha többféle iskola halmozódik benne össze, a legmagyarabb vidék fiatalságát könnyen magához vonzhatja és a nemzeti szellem ápolásának fészkévé lesz, — 1850. november 11-én tett ígéretét visszavonta. Geringer báró kormányzó t. i. 1851. szeptember 28-án arról értesítette az érseket, hogy a jogakadémia ügyében kifejtett buzgóságát és áldozatkészségét a miniszter elismeri ugyan, de kérelmét nem veheti figyelembe. Hasztalan hivatkozott aztán az érsek az 1741. XIV. törvénycikkre, mely az egeri jogakadémia fenmaradását örök időkre biztosította, — kérésével még merevebben elutasították. Az érseki jogakadémia zárva maradt s hallgatói tanulmányaik befejezésére a cs. kir. jogakadémiákba utasítottak.¹

Bartakovics érsek, mint láttuk, pusztán csak kényszerűségből volt hajlandó a gimnázium négy felső osztályáról lemondani. Mikor tehát Bécsből szeptember hó elején kéz alatt azt a tudósítást vette, hogy a minisztérium a jogakadémia felállítását semmi esetre sem fogja megengedni, nyomban értesítette a zirczi apátot, hogy az ápril 24-iki egyezkedéstől eláll s a felső osztályokat továbbra is saját papjaival a liceumban fogja taníttatni.

E szerint az új iskolai évre (1851/52.) nyilvánosan megint csak a kisgimnázium nyílhatott meg. Ez az új rendszer követelményeinek most már nemcsak a tárgyak szakszerű beosztását, hanem az összes tanulmányok terjedelmét tekintve is mindenben megfelelt. A négy felső osztály sorsa ellenben továbbra is bizonytalan maradt; mert a nyilvánosság jogát az érsek minden buzgólkodása sem tudta a kormánytól kieszközölni. S ez a bizonytalanság annál aggasztóbb volt, mert arra a hírre, hogy az «érseki felsőbb gimnázium» az új iskolai évben már nemcsak érvényes osztálybizonyítványt ad ki, hanem az érettségi vizsgálat tartásának jogát is meg fogja nyerni, — a felső osztályoknak helyben iskolázott nyolczvankilencz tanulójaához más intézetekből még hetvenöt új tanuló járult. De Bartakovics még nem mondott le minden reményéről. Nem tudta, nem akarta hinni, hogy azon nagy áldozatok iránt, melyeket nagynevű elődei a nemzeti műveltség oltárán fölhalmoztak, s azon buzgóság iránt, melylyel ő is elődei nyomdokába lépett, a kormány, ha ellenség is, mindvégig közömbös maradhasson. A nagyszerű liceum, kizárólag a tudomány és a műveltség hajlékául emelve s taneszközökkel nem egy középiskola, hanem a felsőbb intézetek szükségéhez képest is gazdagon felszerelve, üresen, gyümölcsözetlenül álljon s egyházmegyéje lelkes fiatal papjai a több oldalú tudományos képzettségre ösztönző alkalmat elveszítsék? Ismételten, a megkívánható áldozatok készséges felajánlásával kérte tehát a kormányt, hogy ha már a jogakadémiát el kellett vesztene, hagyja meg kezében legalább a gimnázium felsőbb osztályait s ruházza fel a nyilvános intézetet megillető összes jogokkal. Hasztalan. A kormány azt felelte, hogy egy gimnázium két helyen, két igazgató vezetése alatt az Entwurf vezérelve szerint meg nem állhat. Azért a gimnáziumi felső osztályokat úgy, a mint az érsek óhajtja, külön intézetkép el nem ismerheti; tehát sem érvényes bizonyítvány kiadásának, sem érettségi vizsgálat tartásának jogával fel nem ruházhatja; egyszersmind ismételten sürgette, hogy a négy felsőosztálynak a nyilvános jellegű algimnáziummal egyesítése iránt lehetőleg gyorsan intézkedjék.

Bartakovics érsek most már, mikor látta, hogy minden további lépése hiába való lenne, rajta volt, hogy az egyesítés, ha nagyobb áldozat árán is, mennél hamarább meg lehessen; mert az iskolai év nagyon előre haladt már — február vége volt — s félni lehetett,

¹ Bartakovics-Emlékkönyv. 20. l.

hogy a gimnázium ez évre is elesik az érettségi vizsgálat megtartásától. Azt biztosra vette, hogy a zirczi apát az ápril 24-iki egyezkedés megghiúsulta után sem fog az egyesítés útjába akadályt gördíteni; mert a ciszterci rend szeptemberi káptalani gyűlésén egyhangúlag úgy nyilatkozott, hogy az apát a nyolcz osztályú gimnázium felállításának és fentartásának súlyos terhét, mihelyt a rend nagyobb rázkódtatás nélkül megbírja, a közjó érdekében, ha a szükség úgy kívánná, egymaga is elvállalhatja. S hogy Bartakovics az írásbeli érintkezés hosszadalmas útját elkerülje, a főkáptalannal együtt megállapította az egyesítésnek elfogadható feltételeit. Mariássy Gábor kanonokot, mint a maga és a főkáptalan megbízottját, egyenesen Bécsbe küldötte, hogy a miniszterrel, ha csak lehet, végleges megállapodásra jusson. A miniszter szívesen vette az érsek elhatározásának bejelentését. De mielőtt a várt jóváhagyást megadta volna, a zirczi apátot — mert a ciszterci rendre várt az állandó teher — sürgősen Bécsbe rendelte, hogy szándékát megtudja s alkalmat adjon neki az érsek és a főkáptalan megbízottjával szükséges érintkezésre.

Villax apát kijelentette, hogy a múlt évi egyezkedés alapján mindenkor kész a négy felső osztály átvételére; de Mariássy az abban kikötött állandó segítséget utasításánál fogva meg nem ajánlhatta. Hosszabb tanácskozás után a zirczi apát végtére is lemondott az állandó segítségről s Mariássy feltételeit, némi módosításokkal, a végleges szerződés alapjául elfogadta.¹ A miniszter erre nyomban megerősítette az egyezkedést s ápril 11-ikén 2385/327. sz. alatt kiadott rendeletével «Egerben egy nagygimnáziumnak régen óhajtott s többször megkísérlett alakítását valahára szerencsésen sikerültnek» nyilvánította.²

A miniszter előtt megkötött ideiglenes egyezkedés szerint, a teljes gimnázium csak a következő iskolai évvel (1852/53.) mehetett át végleg a ciszterci rend birtokába. De, hogy a folyamatban levő iskolai év végén már a felső osztály tanulói is közérvényű bizonyítványt nyerhessenek, s esetleg az érettségi vizsgálat is meg legyen tartható, — magát a két intézet szoros egyesítését mindjárt a miniszteri utasítás után végre kellett hajtani. Az igazgatóság kérdése nem okozott semmi nehézséget. Az egyezkedő felek ezt a miniszterrel előre elintézték. «Ámbár a szervezeti terv — így szól e részt a pestkerületi tanhatóság útján leérkezett utasítás — multhatatlanul megkívánja, hogy az igazgatóság a tanárok egyikének kezében legyen, a ki szintén részt vesz a tanításban, a magas minisztérium az érsek megbízottjának kértére mégis belenyugszik, hogy az egyesített nagygimnázium kormányzását az év hátralevő részében az érseki felső osztályok érdemteljes igazgatója vigye, de úgy, hogy az algimnázium bokros érdemű eddigi igazgatója a kormányzás összes ágaiba befolyjon.» Rezutsek igazgató ismert szerénységénél fogva szó nélkül beállt a tanárok sorába algimnáziumi hitoktatónak; s így az érsek Bezegh András kanonokot mindjárt Mariássy visszaérkezte után kinevezhette az egész nagygimnázium igazgatójává. Hanem az utasítás második pontja, mely a két intézetnek már ez évben tökéletes egybeolvasztását kívánta, alig lett volna teljesíthető. «A belső egyesítést illetőleg — folytatja az utasítás — szükséges, hogy a tanárok közt a felső és az alsó gimnázium ágazataira nézve semmiféle rangkülönbség ne legyen; azért a teljes egyetértés s az intézet közös céljaira irányzott közremunkálás előmozdítása végett a felső gimnázium tanárai az alsó gimnáziumban és viszont tartoznak foglalkozni; s e végre, a mennyiben a már igen előre haladt ez évi tanításnak tetemes megzavarása nélkül lehetséges, a tantárgyak felosztása célszerűen módosítandó.»³

Az utasítás vétele után másnap, május 5-én, a két intézet tanárai, számra tizennégyen, Bezegh András ideiglenes igazgató elnöklete alatt közös tanácskozásra gyűltek s a két inté-

¹ Bartakovics-Album s Az egri ciszt. konv. korjegyzetei.

³ Hivatalos iratok. 1851/52.

² Hivatalos iratok. 1851/52.

zetnek «Egri nagygyimnázium» nevezet alatt egy intézetté olvadását tényleg befejezettnek nyilvánították. Közös új tanácskozmányi jegyzőt választottak s az intézet hivatalos pecsétjeül a ciszterci rend gimnáziumának használatban levő pecsétjét fogadták el. Május 6-án a liceum nagytermében, a tanuló ifjúság és városi közönség jelenlétében, a két intézet egyesítését ünnepiesen kihirdették s 7-én minden további változás nélkül folytatták az előadást.¹

Az ideiglenes igazgatás egységének kérdése, az előleges megállapodások szerint, ei volt intézve; az utasítás többi pontjai pedig, a másodikat kivéve, nem érintették az intézet belső életét s teljesítésök, a végleges szerződés megkötésénél, az érsek, a főkáptalan és a zirczi apát gondja volt. De azt, hogy az intézet még a folyó iskolai évben közérvényű bizonyítványt adhasson ki s az érettségi vizsgálatot is megkezdhesse, a miniszter főképp a második pontbeli feltétel teljesítésétől tette függővé. Most hát az az egy kérdés volt még hátra, vajjon ragaszkodik-e a miniszter ahhoz a feltételhez, hogy a tanárok eddigi munkakörének új beosztásával az intézet belső élete most, mikor az iskolai évből alig három hónap volt még hátra, érzékenyen megzavartassék. A tanári testület mindjárt az első közös tanácskozásban kimondotta, hogy a tárgyak új beosztása a tanítás eredményének kockáztatása nélkül most már meg sem kísérelhető; s utasítására az ideiglenes igazgató fölkerlte a pestkerületi felügyelőt, hogy «az intézet nyilvánosságának elismerését az utasítás második pontjára való tekintet nélkül eszközölje ki. Mert a tizennégy tagból álló tanári kar, a legőszintébb jóindulattól és egyszerűtettől lelkesítve, így is oly egy testté kapcsolkozott össze, melyet minden munkálkodásában a legszebb egyetértés s egyazon cél felé tartó buzgóság vezérel; minél fogva az ügykezelés egysége egyáltalán semmit sem szenved.»² Felelet helyett, de csak nagy későn, június 24-én, — mikor az érsek, a főkáptalan és a zirczi apát a végleges egyezkedést már megkötötték s jóváhagyás végett fel is terjesztették — Kleemann császár királyi miniszteri osztályfőnök érkezett Egerbe, hogy az egyesítés végrehajtásáról s a tanítás módjáról s eszközeiről személyes tapasztalatai alapján vigyen hirt a miniszternek. Két napon át, míg az előadások folytak, hol az alsó, hol a felső osztályokban, a tanárok eljárását figyelte meg; azután a tanítás eszközeit vette számba s végzetül két ízben, az érsek és a főkáptalani megbízott jelenlétében, a tanári testülettel hosszan értekezett. A szokatlanul terjedelmes jegyzőkönyv gondos részletezéssel felölel mindent, a mit a miniszteri osztályfőnök látott, hallott, vagy ajánlani jónak vélt. Csak az egy német nyelvben tapasztalt eredményt keveslette; «mert igaz ugyan — így szólt — hogy Egerben a helyi viszonyok miatt egyedül csak a magyar lehet az előadás nyelve: de a tanári testületnek figyelembe kell vennie, hogy a német nyelv alapos tudása minden állampolgárra föltétlenül fontos és szükséges, a ki a műveltségre csak valamit tart is. Azért multhatatlanul szükséges, hogy az alsó osztályok növendékei annyira megtanulják azt, hogy a felső osztályokban két, vagy legalább egy tárgyat — a minisztérium a történelmet tartja legalkalmasabb tárgynak — mennél hamarább ezen a nyelven tanulhassanak». Június 27-én távozott az osztályfőnök s július 2-án már kész volt a miniszteri rendelet. Ennek alapján a pestkerületi hatóság július 6-án értesíti az igazgatóságot. E szerint a cs. kir. közoktatásügyi minisztérium, dr. Kleemann cs. kir. osztályfőnöknek az egri tanári karral június 25. és 26-án tartott tanácskozmánya jegyzőkönyvéből, meglelégedéssel értesült, hogy ezen tanintézet a tanárok, tanszerek és tanmód tekintetében azon igényeknek megfelel, melyek egy nyilvános gimnázium irányában követelhetők; miért is ezen intézetet állami érvényességű bizonyítványok kiadhatása és az érettségi vizsgálatnak már ez évben leendő megtarthatása jogával felruházni méltóztatott. De bizton elvárja, hogy a tanári kar ezen jogot mindenkor megóvja.³

¹ 1851/52. Jegyzőkönyvek.

² U. a.

³ Hivatalos iratok 1851/52.

Valahára vége szakadt ezzel a hosszú bizonytalanságnak, s a tanári testület a még hátra levő néhány nap alatt nyugodtan bevégezhetette az átmeneti év munkáját s az érettségi vizsgálatra is megtehetette még az előkészületeket.

Az érettségi vizsgálat, melyet az Entwurf mindazon gimnáziumi tanulókra nézve kötelezővé tett, a kik az egyetemi szaktanulmányok valamelyikére szándékoztak, Magyarországon is mindjárt az Entwurf életbelépésének első évében, 1851/52-ben, megkezdődött. Ekkor azonban, mivel a középiskoláknak egy év alatt egészen újjászervezése nagyon kevés helyen sikerült, a legelső érettségi vizsgálatokat csak a katonai kerületek székhelyén, e célra kinevezett vizsgáló bizottságok előtt tartották meg. Miért is az egyetemi tanulmányokra készülő tanulóknak az egész kerületből ide kellett összegyűlniök. Az egri kis gimnáziumot ekkor az a kitüntetés érte, hogy egyik tanárát, Szvorényit, az ideiglenes helytartó a budai vizsgáló bizottságba a földrajzi és történelmi szakra rendes tagúl kinevezte. (1851.)¹

Új is volt, hirtelen is jött ez az intézmény, s még a tanárvilág sem volt róla kellőképp tájékozódva; nem csoda tehát, hogy sok tanuló visszariadt tőle, s a kik szükségből rászánták is magokat, féltőkben az előtők ismeretlen bíráló bizottság kérdéseire sokszor nagyon zavaros feleletet adtak. A bizottság elnöke, Grynaeus, nem is valami kedvező jelentést küldött Bécsbe a vizsgálatok eredményéről s ez alapon a magyarországi gimnáziumokról. Felületesnek és gépszerűnek ítélte a tantárgyak kezelését. A minisztérium, a tanárok buzdítása végett, tudtokra adta, hogy a követelések ezentúl nagyobb mértékűek lesznek.²

A nyilvánosság jogával felruházott nagygimnáziumok tanári testületei 1852-ben, a kerületi felügyelők elnökleite alatt, már magok tartották meg az érettségi vizsgálatot;³ — még pedig, az Entwurf rendelete szerint, az írásbelieket a lefolyt tanév végén, a szóbelieket pedig a következőnek elején. Az egri nagygimnáziumnál az írásbelire harmincznégyen jelentkeztek. Köztök olyanok is, kik az előző évben nem mertek fölmenni Budára, vagy oly intézetben jártak, mely érettségi vizsgálat tartására még nem nyert felhatalmazást. A szóbeliről azonban, mely szeptember 29—30. napjain, Kovács Pál kerületi felügyelő elnökleite alatt, Bezegh lelépő s Rezutsek kinevezett új igazgatóból s a VIII. osztálynak előző évi tanáraiból álló bizottság előtt folyt le, tizenketten elmaradtak. A megjelent huszonkettő közül csak hármat utasítottak vissza. Az eredményt — 6 kitünően érett, 13 érett — a kerületi felügyelő várakozáson fölül örömdetesnek találta és a közökt. miniszter is meglelégedéssel fogadta.⁴

X.

Az 1852/53-ik iskolai év az egri gimnáziumnak új korszakát nyitotta meg. Az egész gimnázium osztatlanúl a cziszterczi rend tulajdonává lett. De hogy az ügy ilyen szerencsés véget ért, Bartakovics érseknek, meg a főkáptalannak is tetemes része volt benne.

Bartakovics, mikor látta, hogy a felső négy osztálynak, mint az algimnáziumtól független érseki felgimnáziumnak, nyilvános intézetül elismertetése ki nem eszközölhető, a cziszterczi rendnek pedig legalább is öt-hat évre van még szüksége, hogy kisgimnáziumát nyolcz osztályúvá fejleszthesse, — maga sürgette a két intézet egyesítését. Fentartásához a főkáptalannal együtt kész volt hozzájárulni mindaddig, míg a cziszterczi rend az összes terheket egymaga is el nem viselheti. Így jött létre márczius végén Bécsben az ideiglenes, június 8-án pedig Pesten a végleges szerződés, mely az egyesített intézet jövőjét biztosította. E szerint az egri nagygimnázium teljesen a cziszterczi rend birtokába megy át; de három tanszéket hat éven

¹ Hivatalos iratok. 1851/52.

² U. a.

³ U. a.

⁴ 1852. 2385/327. sz. rendelet.

át — ennyi időre szolt a szerződés — alkalmas egyénnel az érsek tölt be s ezek díját évi öt-ötszáz forintot, az érsek a főkáptalannal közösen fizeti. De a zirczi apát, ha rendjének elég számban lesznek tagjai, a megajánlott ezerötszáz forint élvezete mellett, a három tanszéket a hat év letelte előtt is szabadon betöltheti.¹

A liceumban így csak a theologiai intézet maradt volna, mert a gimnáziumnak ezentúl mind a nyolcz osztályát a ciszterci rend épületében kellett elhelyezni. De Bartakovics érsek, mikor a filozófiai osztályok alapítványi tőkéinek a nagygimnáziumhoz csatolását megakadályozta, az volt szándékában, hogy egyházmegyéje papjainak, az alapítók szándéka szerint, a szélesebb körű foglalkozás alkalmát továbbra is fõntartsa. Azért most, hogy a gimnázium ugye végleg elintéztetett, a régi filozófiai osztályokat a gimnázium két felsõ osztályának megfelelően berendezte és az egyházmegyei papnövendékeket saját papjaival ezután is a liceumban taníttatta. A papnövendékek 1854-tõl egészen 1872-ig, felsõbb engedéllyel, ebben az érseki magán intézetben nyert bizonyítványuk alapján tettek érettségi vizsgálatot a gimnáziumnál.

A zirczi apátnak nem kevés gondjába került, hogy a júniusi szerződésben magára vállalt köteleességeknek megfelelhessen. Az épületben csak hat terem volt, most tehát két új teremrõl, s ezek mellett megfelelõ szertári helyiségekrõl is kellett gondoskodnia. Arra, hogy nagyobb átalakításokat tehessen, se költsége, se ideje nem volt. Hamarjában úgy segített hát a bajon, hogy a gimnázium felsõ folyosójához legközelebb esõ két nagyobb tanári lakást, egy-egy osztályteremmé alakíttatta; a VI. osztály termébõl egyharmadrésznit fizikai kísérleti helyiségnek elfalaztatott; a tanári könyvtárnak s a meglevõ tanszereknek pedig egy-egy kisebb szobát foglalt le. Ezzel az átalakulás végsõ akadály is megszûnt s a tizennégy — tizenkét rendes és két rendkívüli — tagból álló tanári testület az új iskolai évet háromszáznégy tanulóval október 1-jén haladék nélkül megkezdhetette. Az érsek a júniusi szerződés szerint három tanárt nevezett ki: Makáry György világít, Korének József és Stephanovszky Sándor egyházmegyei áldozópapokat, a kik mind a hárman az elõzõ években is a gimnáziumnál tanárkodtak.

¹ «Egyezkedés. Alólírottak ezennel adják tudtára mindeneknek, a kiket illet: hogy õk a magas cs. k. vallás és közoktatásügyi ministeriumnak 1850-dik évi nov. 11-kén 2770—2. és folyó évi ápril 11-kén 2395—327 sz. a. kelt rendeletei értelmében Egerben egy nagyobb, azaz nyolcz osztályú gimnáziumot még ezen ránk következõ 1852/53. iskolai évre felállítani és megnyitni óhajtván, ezen célnak kölcsönös anyagi és szellemi segítség és közös gyámolítás mellett eszközrendõ kivételére nézve kölcsönösen megegyeztek a következendõkben: I. Ezen egeri nagyobb gimnázium a ciszterci rend tanintézete lészen, úgy, hogy az ilyen nyolcz osztályú gimnáziumhoz megkivántató 12 vagy 13 tanegyént a nevezett rend a maga kebelébõl fogja kiállítani; minthogy azonban a zirczi, pilisi és pásztói apát úr állítása szerint a ciszterci rend jelen állapota, tekintve mind egyéneinek számát, mind anyagi erejét, a létesítendõ nagygimnázium szükségének fõdözésére képes nem lenne: — II. alólírt egeri érsek a fõkáptalannal egyesülve igéri s lekötelezi magát, miszerint a nagygimnáziumi tanszéknek közül hármat mind alkalmas egyénnel betöltend, mind pedig ezeknek fizetését egyenkint 500, azaz ötszáz, összesen tehát 1500, azaz ezerötszáz pengõ forintig magára vállalja. — III. A fennérintett három tanári székre alkalmas oktatókat mind addig az egeri érsek nevez, míg a ciszterci rendnek, elégséges egyénei levén, ugyan az egeri érsek és fõkáptalan által a mondott három tanszékre elõleg megajánlott ezerötszáz pengõ forintnyi évi fizetés élvezete mellett az apát ezen tanszékeket is betöltheti. — IV. Az

oktatás vezetésének s az erkölcsi fegyelem fentartásának könnyebbitése tekintetébõl a ciszterci rend az intézetben volt eddigi hat osztályterem mellett még kettõt fog nyitni. Hogy pedig a liceum muzeumát és egyéb tudományos segéd-eszközöket használhassa, úgy és annyiban engedtetik meg, a mennyiben némely kõnnvebben átszállítható tárgyak vagy gépek az igazgató megkérése folytán és ugyanannak térítvénye mellett megkivántató időre ki fognak kölcsönöztenni; ha pedig a nagvobbszerûekkel is practicus útmutatás szükségeltetnék, akkor a történhetõ károk elkerülhetése végett az illetõ tanár a practicus elõadást tanítványai elõtt a liceum épületében fogja tartani. — V. Hogy mely tanszékeket foglalandnak el az érsek által kijelölendõ tanárok, valamint más, a felállítandó gimnázium iránt bármikor netalán felmerülendõ egyéb kérdések annak idején, a hol és a mennyire szükség lesz, kölcsönös értekezés útján fog elintéztetni. — VI. Világosan megjegyeztetik, hogy ezen egyezkedés csak hat egymás után következendõ és a beközelgetõ 1852/53-ik iskolai évtõl számítandó évekre szól, a nélkül, hogy ezen önkéntes egyezkedõ rész terhére, akár a tanárok kikötött kiállítására, akár azok megajánlott fizetésére nézve bármi úton módon következtetni lehetne. Kelt Pesten, június 8-án, 1852. Bartakovics Albert, mk. egeri Érsek. p. h. — Az egeri káptalan részérõl: Máriássy Gábor, mk. egeri kanonok. p. h. — Villax Ferdinand, mk. zirczi, pilisi és pásztói apát. p. h.»

Kristofcsák Ferencz egyházmegyei áldozópapot, mivel a zirczi apát csak nyolcz ciszterczi tanárt alkalmazhatott, szintén az érsek nevezte ki, de a ciszterczi rend fizette.

Hanem ez az egész átalakulás jóformán még csak külső volt; a belső, melyet gimnáziumainktól az Entwurf tanterve kívánt, csak épen hogy megkezdődött. Tanulónak, tanárnak, sőt a főbb intézőknek is nagy időre volt még szükségök, hogy a merőben új viszonyok közt szabadon mozoghassanak és szapora lépésben tudjanak haladni. Csak ott voltak még, hogy látták a célt, melyet, ha a haladáshoz szükséges eszközök mind együtt lesznek, meg lehet majd közelíteni. Mert az Entwurf tanterve nemcsak merész újításainál, hanem legfőképp annál fogva halmozott össze tömérdek nehézséget, hogy a legfőbb intézők egyszerre, úgyszólván átmenet nélkül, és hazai viszonyainkat komolyan számba sem véve, követelték végrehajtását. Ezzel tanításunknak előbbi — igaz, nagyon hiányos — eszközeit legnagyobb részt használhatatlanokká tették. A hirtelen beállott szükségét meg alkalmúl használták arra, hogy hazai tanintézteinket, melyekben a német nyelvet a tanítás nyelvénvé tehették, osztrák tanárokkal és osztrák tankönyvekkel eláraszszák; a hol pedig a magyar nyelvet a némettel föl nem cserélhették, azokra legalább az osztrák tankönyvek fordítását erőszakolhassák. Mert a mi mozgalom a tankönyvírás terén új alkotmányos életünk rövid napjaiban örvendetesen megindult, a váratlanul gyorsan bekövetkezett élet-halál harcz idején egyszerre megakadt. S mikor iskoláink megint újabb átalakulás küszöbén állottak, a tanárnak az idegen tanterv elveihez alkalmazkodásában előbb tanulónak, aztán, a legelső szükségek közt, fordítónak, vagy tankönyvírónak is kellett lennie — s egy ideig egész tárgyakat, hogy legyen mégis valami a tanuló kezében, úgy kellett tollba mondania. Fordított vagy átdolgozott iskolai könyvek is csak nagy lassan kerültek kézre; eredetiekre tehát egyhamar gondolni sem lehetett. Egy ideig még a magyar nyelvből sem volt tanulók számára írt tankönyvünk, — az egy Ihász-féle magyar nyelvtant kivéve, mely 1850-ben jelent meg Egerben. A többiek — az akadémia kiadványai — nem középiskolai tanulók számára készültek. Magyar nyelvi tankönyvirodalmunk e közetlenül érzett szükségén alig fordíthatott volna más valaki nagyobb, mint Szvorényi, a kit Magyar ékesszókötéseért az akadémia megkoszorúzott és tagjai közé választott, V. Ferdinánd király és a magyar közoktatásügyi miniszter pedig országosan kitüntetett.¹ Szvorényi régibb anyaggyűjtései közben, még székesfehérvári tanár korában alakítgatta már egy új rendszerű magyar nyelvtan tervét, de megkezdett munkáját egyelőre félben hagyta, mert a hogy Egerbe került (1849/50), Ihász Gábornak — akkor rend- és kartársa, később egyházmegyei pap — már készen volt a magyar nyelvtana. Szvorényi magyar ékesszókötését tanáraink és tanulóik már előbb is tankönyvül használták az iskolában. Ezt dolgozta hát ki iskolai könyvvé 1851-ben «Ékesszólástan» címen, melyet aztán a közoktatásügyi miniszter 1852-ben — az Ihász magyar nyelvtanával együtt — ajánlva engedélyezett. E tankönyvet, mint általános és alkalmazott stilsztikát, szinte összes katolikus és állami gimnáziumainkban elfogadták. Az időről-időre változott tantervekhez alkalmazva 1877-ig nyolcz kiadást ért. A közoktatásügyi miniszter, ugyancsak 1852-ben Szvorényinak még egy másik munkáját, «Az ó classica litteratura vagy a görög és a római remek irodalom történelmének főbb pontjai» címűt, «a magyar gymnasiumi tanároknak és azon tanulóknak, a kik a classicai irodalombani magasb művelődésre magokban vonzalmat éreznek, segéd és útmutató könyvül» melegen ajánlotta.²

Magyar olvasókönyveknek is nagyon szűkiben voltak középiskoláink. Az alsó osztályok kezén forgott Tatay- és Trautwein-félék nem feleltek meg a középiskola szükségének; a felső osztályoknak szánt Toldy-féle Chrestomathia pedig, mivel «a politikai viszonyokhoz

¹ Nyelvtudom. pályamunkák IV. köt. Budán, 1846.

² Hivatalos iratok. 1852/53.

nem illő szemelvények voltak benne és szerzője a darabok megválasztásánál vallási tekintetben a teljes közönbösség alapján állott»,¹ nem nyerte meg a miniszteri engedélyt. Szvorényi szintén dolgozott már ekkor egy terjedelmesebb olvasókönyvön, mely példatár lett volna «Ékesszólástan»-ához és az irodalomtörténeti tanulmányokhoz. Mivel azonban hasonló kézikönyvet a Szent-István-társulat is éppen az időtájt készült kiadni, a minisztériumtól nyert felszólításra (1853. október 18. 17.706. sz.) abbahagyta megkezdett munkáját s az algimnáziumok és reáliskolák számára való négykötetes olvasókönyv szerkesztésébe fogott. 1854. márczius havában terjesztette föl az első és második kötet kéziratát. Május 14-én azt a biztosítást nyerte a minisztertől, hogy olvasókönyvei némely módosítások megtétele után mind a gimnáziumok, mind a reáliskolák alsó osztályaira megnyerik az engedélyezést. Alig fogott a kívánt módosításhoz, már is újabb, nem kevésbé fontos megbízatásban részesült. «Egető szükségek van a gimnáziumok és a reáliskolák alsó osztályainak — így szól az igazgatóhoz május 28-án intézett miniszteri rendelet — oly magyar nyelvtanra, mely a tanterv követelményeinek megfelelően, a ki nem elégítő grammatikai előképzésre, melylyel a tanulók a jelen viszonyok közt a népiskolából a középiskolába lépnek, tekintettel legyen s azonfelül az olvasókönyvhöz szorosan ragaszkodjék. Ily nyelvtan szerkesztéséhez a tanterv kijelöli ugyan az iránypontokat, de csak általánosságban; a kidolgozásban, természetes, a magyar nyelv szellemét kell szem előtt tartani. E munkára Szvorényi József volna legalkalmasabb, ki a magyar olvasókönyvek szerkesztésében oly szép sikerrel fáradozik.» Egyidejűleg Szvorényi is kap felszólítást, hogy nyilatkozzék, hajlandó-e e fontos megbízatást elvállalni. Ez elől a mind magára, mind az intézetre nagyon megtisztelő megbízás elől nem lehetett, de nem is akart kitérni; mert magának is régi óhajta volt, hogy, ha hivatottabbak — így nyilatkozott — nem akadnának, ő próbálkozik meg a magyar nyelv tanítását helyesebb útra igazító nyelvtan megírásával. Terve kész is volt, de évek kellettek hozzá, míg kidolgozásába belefoghatott; mert még be sem fejezte olvasókönyveinek szerkesztését, már is újabb megbízást kellett magára vállalnia.

A közoktatásügyi miniszter a gimnáziumok és a reáliskolák számára németmagyar tudományos műszótár szerkesztését rendelte el. 1854. július 24-én nevezte ki a szerkesztőbizottságot, melynek, Toldy egyetemi könyvtárőr elnökelete alatt, Horváth Cyrill pesti nagygimnáziumi igazgató, Jedlik Ányos egyetemi tanár és Szvorényi József voltak tagjai. A bizottság, felsőbb meghatalmazásra, több szaktudóst — Fogarasy Jánost, Győry Sándort, Pólya Józsefet, Schirkehubert, Komnenovichot, Repiczky Jánost és, a kész munkálatok megszerkesztésére, Greguss Ágostot — vette maga mellé. Szvorényira a grammatika, orthografia, stilisztika, metrika és retorika műnyelvének kidolgozása esett. E munkában közel két esztendő (1854—56.) Pesten töltött. S ez időre, ha helyét Egerben a zirczi apát ciszterci tanárral be nem töltheti, a budai kerületi helytartóság, a miniszter meghagyására, maga ajánlott alkalmas kisegítő tanárt az igazgatóságnak. Szvorényi a műszótár mellett is serényen dolgozott olvasókönyvein, hogy, ha csak lehet, már a következő (1855/56.) iskolai évre a tanulók kezébe juthassanak. Három kötet 1855. szeptember 15-én, a negyedik december 14-én nyerte meg a legfelső engedélyt. Mind a négy kötet kitűnő bizonyítéka a pedagógiai tapintatnak s a tanuló erkölcsi és esztetikai képzésére irányuló szoros figyelemnek. El is terjedt gyorsan középiskoláinkban és közel harmincz éven át szinte kizárólag uralkodott. Az első kötet bevezetése «Az iskolai műolvasásról és elemzésről», a helytartóság rendeletére,² «Kalauz» cím alatt külön füzetben is megjelent s 1858-ban a második kiadást is megérte. A nyelvtanítás módszere az újabb

¹ Hivatalos iratok. 1852/53.

Békéfi: Emlékkönyv.

² Hivatalos iratok. 1854/55.

időkben gyökeresen megváltozott, s ezóta olvasókönyveink is felszaporodtak, — de a Szvorényi-féléket, a mondott tekintetekben, mind maig egy sem tudta meghaladni.

Középiskoláink öt-hat év alatt el voltak látva a szükségnek többé-kevésbé megfelelő új tankönyvekkel. Az Entwurf azonban nemcsak új tankönyveket követelt, hanem tudást is többet és behatóbbat kívánt, mint az előbbi tanrendszer. Rajzoló geometria, fiziológia, geognózia, fizika, görög nyelv, irodalomtörténet az előtt vagy épen nem, vagy csupán a felső osztályok tantervében fordult elő, — s itt is úgyszólván csak kegyelemből. Az Entwurf számba vette, mit kíván az élet az iskolától. S azzal, hogy a gimnáziumot két tagozatra — alsó és felső gimnáziumra — osztatta, azt akarta elérni, hogy a tanulók azon része, mely hajlamánál vagy körülményeinél fogva, a negyedik osztály bevégeztével, gyakorlati pályára lép, vigyen magával az iskolából legalább annyi műveltséget, a mennyi a közönséges életben kívánatos és elegendő is. Azért az alsó gimnázium az általános műveltségre való tekintetből, az ismereteknek szűkebb, de teljes körét közölte a tanulóval; a felső pedig, mint az egyetem előkészítő iskolája, az alsó osztályokban közlött ismeretek körét kibővítette és a tanítást inkább elméleti úton folytatta.¹

Az 1853/54-ik évi leczketerv azt mutatja, hogy az egri gimnázium ekkor túl volt már a kezdet nehézségein és, a német nyelv kivételével, azon a nyomon haladt, melyet az Entwurf a gimnáziumok számára kijelölt. A görög nyelv a III., IV. osztályban teljesen, — és csekély különbséggel a felső osztályokban is elérte a kiszabott mennyiséget; a történelem s a mennyiség- és a természettudományok pedig, a többi tanulmányokkal együtt, egészen az új tanterv szerint voltak beosztva és kezelések is megfelelt az általános követelményeknek. «Igen öröndetes, — így szól a kerületi felügyelő július 6-iki látogatásának végeztével — hogy minden osztályban nagy számmal találkoztak oly tanulók, kik azon felül, hogy a megkívánható mértéket minden tekintetben megütik, egyes tárgyakban, melyekhez kiválóbb hajlandóságot éreznek, jóval meg is haladják azt.» Egyedül a német nyelvbéli haladással nem volt a felügyelő sem akkor, sem később megelégedve.

Az egri gimnázium hű maradt tehát hagyományaihoz és a merőben új viszonyok közt is mindjárt kezdetben eléggé megállta helyét. Ez legelső sorban természetesen a tanári testület érdeme volt, mely a haladó idővel lépést törekedett is, tudott is tartani. S mivel helyzeténél fogva megőrizhette függetlenségét, a mint maga szigorúan betöltötte kötelességeit, tanítványaitól is mind a komoly munkálkodást, mind a szoros fegyelmetartást minden mellétekintet nélkül megkívánhatta. Az intézet e miatt a túlságos szigorúság hírébe jutott ugyan, hanem azért tanulóinak száma mégis évről-évre szaporodott. Mert azok a szülők, a kik gyermekeiknek nem pusztán jelenét tartották szem előtt, hanem jövőjére is gondoltak, hamar meggyőződtek, hogy az a híresztelt túlságos szigorúság csak azokra nézve elviselhetetlen, a kik vagy a munkát, vagy a fegyelmet, vagy egyiket sem szívellhetik. Az Entwurf tantervének szoros alkalmazása kétségkívül súlyos terhet rótt főképp az alsó gimnázium fiatal növendékiségére. Azért a tanári testület már 1854-ben azt a módosító indítványt terjesztette föl a kerületi felügyelőhöz, hogy a görög nyelv tanítását jó lenne az V. osztályban kezdeni. De indítványa nem tudott még visszhangot kelteni az intéző körökben. Azon volt tehát, hogy a tantiásból végleg számkivesse a tanárra nézve kényelmes gépiességet, a tanulót pedig, a tanítás eredményének rovására, fölösleges munkával meg ne terhelje. Az a kitűnő didaktikai értekezés, melyet a tanári testület egyik tagja, Szalay Alfréd, «Igénytelen terv a latin nyelv sikeresebb kezdésére» cím alatt az intézet ötödik évi (1854/55.) Programmjában közölt, az egész tes-

¹ Entwurf I. 5. §.

tület meggyőződését és eljárását jelezte és nemcsak a latin nyelv, s nem is pusztán a nyelvek kezelésére, hanem a többi tárgyak tanítására is vonatkozott.¹

Nem utolsó érdeme Villax apátnak, hogy intézeteit az új rendszernek megfelelő taneszközökkel, melyek beszerzése pedig tetemes költséget kívánt, elég rövid idő alatt fel tudta szerelni a nélkül, hogy a szülőket az Entwurfban megszabott tandíj fizetésével terhelte volna. Pedig a rend anyagi helyzete távolról sem volt olyan, hogy a ráháruló terhek miatt a tandíjról való lemondás — Egerben átlag 1800 forint — számbavehető áldozat nem lett volna. De mérlegelte a közönségnek nyomasztó anyagi helyzetét és, a rend tagjaival egyetértve, csupán a két forint fölvételi díj szedését rendelte el; a szegényebb tanulókat azonban még erre sem kötelezte. Pedig egészen új eszközöket kellett szereznie, mert a régiek, a mik voltak is, az új viszonyok közt, szorosan iskolai célra, legnagyobb részt használhatatlannokká váltak.

XI.

Juhász Norbert mindjárt, a hogy a gimnázium igazgatását és, mint perjel, a konvent vezetését is átvette (1853. augusztus 25.), azon volt, hogy a konvent épületében szükségből elhelyezett két osztály alkalmasabb helyet találjon; mert a kellő rend és fegyelem fentartását az ifjúságnak úgyszólván kettéválasztása nagyon nehezítette. A gimnázium épületének czélszerű kibővítésére — bár ezt óhajtotta volna — egyhamar nem is gondolhatott. Azért, mikor 1855-ben a szertárak új helyét kiszemelte, ugyancsak a templom déli oldalán elnyúló földszinti helyiséget — egykor sekrestyét, — s az első emeletit — a volt oratoriumot, — melyek mindegyike befogadhatott hatvan-hetven tanulót s a templomtól ennek rövidsége nélkül el volt falazható, egy-egy osztályteremnek szánta. Tervéhez a zirczi apát beleegyezését megnyerte s az átalakítást a szertárak helyiségével egyidejűleg háromezer p. forinton végrehajtotta, — s ezzel az osztályok czélszerűbb elhelyezésének kérdését hosszú időre elintézte. Annál több gondot fordíthatott tehát ezentúl az intézet fejlesztésére. Egerbe érkezte óta (1852/53.) ez volt leghőbb óhajta. Azt akarta, hogy szülővárosának gimnáziuma abban a jó hírben, melyet számára a jezsuiták megszereztek és a ciszterciek a sokszor válságos időkben is megőriztek, továbbra is ne csak megmaradjon, hanem, a mennyire csak lehet, folyton-folyvást gyarapodjék.

Bécsben, hol egyetemi tanulmányait végezte, Villax kíséretében, mint apáti titkár, gyakran s néha hosszabb ideig tartózkodott, s Ausztria némely más városaiban elég alkalma nyílt, hogy az osztrák középiskolák külső-belső életével közelebbről megismerkedjék. S ő a kínalkozó alkalmakat tapasztalatainak öregbítésére serényen fel is használta. Most tehát, mikor elérkezett az idő, hogy tanulmányait és tapasztalatait szülővárosában értékesíthesse, teljes lélekkel rajta volt, hogy, a mint a jelesebb osztrák középiskoláknál látta, a tanulók tehetségének mennél több oldalú kiképzésére minden lehető alkalmat megszerezzen.

A rendszeres énektanítást, mely az egri gimnáziumban 1852/53-ban kezdődött, Villax apát egyenesen Juhász buzgólkodására rendelte el. Folyt ugyan az énektanítás már a negyvenes években is, — de hangjegy nélkül, hallás útján s kizárólag a templomi énekek szabatos begyakorlására. A karban éneklés azonban, pedig Pyrker erre is megadta a példát, nem tudott

¹ «A Magyar Nyelvészet» alig örülhetne valamin inkább, mintha ezen «igénytelen tervet» mennél többen a nyilvános és magán tanítók közül nagy figyelemmel olvasnák és magokévé tennék a szellemet, mely abban lehel . . . Az előadás oly világos, még példákkal is támogatva, hogy lehetetlen azt bárkinak is meg nem értenie. Nyomrul-nyomra mutatja az

utat, melyet kövessen a tanuló . . . Az egészet kellene kiírunk, ha összefüggőt akarnánk belőle közleni. — Bár idézne föl Szalay derék értekezése többen több nemes tanítási buzgalmat s több oldalú elmélkedést, melyek közre lépnének.» Hunfalvy Pál: Magyar Nyelvészet. I. 252—253. lap.

meghonosodni, mert «Énekiskolánk» sem volt, melyet a tanulók kezébe lehetett volna adni. Juhász, már mint theologus Bécsben, később, mint apáti titkár, Salzburgban és Prágában lelkesedve hallgatta a vegyes karéneket. Már ekkor föltette magában, hogy ezt, mint a kedély nemesítésének és a valláserkölcsei érzés erősítésének eszközt, mihelyt módjában lesz, felkarolja. Nagy volt azért öröme, mikor Egerbe került, hogy itt kész az alkalom, csak föl kell használni. A Zsasskovszky testvérek meg Tárkányi Béla, Bartakovics érsek buzdítására és pártfogása alatt, javában dolgoztak már a «Katholikus Egyházi Énektár»-on, melynek mindjárt, a hogy megjelent, országos lett a jelentősége. Juhász Szvorényi útján, — ki Tárkányinak ekkor már testi-lelki barátja és munkálkodásában tanácsadója is, bírálója is volt, — szoros összeköttetésbe jutott az Énektár szerkesztőivel. A Zsasskovszkyaktól csakhamar ígéretet vett, hogy az Énektár befejezése után a magyar katolikus tanulók számára oly énekes könyvet fognak szerkeszteni, mely a régi és újabb magyar és latin egyházi énekek gyöngyeit vegyes-négyes hangra írva magában foglalja. A mű, e nemből a legelső, — miután dallamait Pitsch, a prágai orgonaiskola igazgatója, kit Juhász kért föl bírálónak, kifogástalanoknak ítélte, — Egerben, Juhász Norbertnek, «a műéneklés barátjának és buzgó pártfogójának», ajánlva, 1858-ban jelent meg és, az Egri Énekkátéval együtt, középiskoláinkban a műének tanításának megindítója lett. Akkor a Zsasskovszky testvérek egyike, Ferencz, a székesegyháznak arany éremmel diszített karnagya, hat év óta volt már, mint a műének tanára, a tanári testület tagja. A tanuló ifjúság énekkara, melyet Juhász ösztönzésére 1853-ban alakított meg, lelkes vezetése alatt annyira fejlett, hogy már nemcsak a templomban a hívők áhítatának emelésére, hanem a nyilvános iskolai ünnepeken a legválogatottabb közönség gyönyörködtetésére is tartózkodás nélkül fölléphetett.

A jezsuiták idejében divatos iskolai ünnepek — nyilvános szavaltok, költői és szónoki versenyek, akadémiák s színi előadások, — melyek a közönségnek az iskola iránti érdeklődését nagyban előmozdították, 1770-ben megszűntek az egri gimnáziumban. Pyrker érseksége alatt, ha a társadalmi viszonyokat a politikai ellentétek meg nem lazítják, nagyon hihető, hogy legalább az iskolai év befejezése nyilvános ünnepévé fejlődik; mert Pyrker az első időkben szíves-örömmel jelen volt a tanulók vizsgálatain. A tanári testület pedig, már csak az iránta való tiszteletből is, mennél ünnepiesebbé törekedett volna tenni a megtiszteltetésnek ez alkalmait: de a viszonyok Pyrkert évről-évre hosszabb ideig távoltartották Egertől. S így az iskolai év, mint az előtt, egész csendben, minden ünnepség nélkül végződött. Bartakovics érseksége alatt e dologban is csakhamar kedvező fordulat állott be. 1856-tól kezdve nem esett meg az intézet falai közt iskolai ünnep, melyet megjelenésével ne emelt volna; sőt, úgy szólván, épen ő általa lettek a gimnázium ünnepei igazi ünnepekké. 1854-ben jelent meg először a gimnáziumban a hittani vizsgálatokon és ő maga személyesen elnökölt. Ekkor tette fel magában Juhász igazgató, hogy az iskolai évet, mihelyt az ifjúság énekkara annyira halad, hogy nagyobb közönség előtt is becsülettel fölléphet, nyilvános ünneppel fogja bezárni. Szorosan iskolai körben, néhány meghívott vendég előtt, mikor az intézet kegyura, Villax apát, szokott évi látogatásra jött, mindjárt a második évben (1853/54.) bemutatta Zsasskovszky Ferencz az énekkar előhaladását; de a nagy közönség előtt csak akkor léphetett föl vele, mikor biztos volt róla, hogy a hallgatók nem fognak csalódni várakozásukban. Az 1855/56-iki első nyilvános évzáró ünnep mutatkozott erre legalkalmasabbnak. Várakozáson fölül népes volt ezen első iskolai ünnep. Szülők és más érdeklődő közönség oly nagy számban gyűltek össze, hogy a rendház legnagyobb terme is szűk volt befogadásukra. Bartakovics érsek a főképtalan három tagjával s udvara papjaival, a megyefőnök hivatalnokaival, a kerületi törvényszék elnöke a bírói karral, a helyőrség parancsnoka tisztikarával nemcsak hivatalossá, hanem

rendkívül fényessé is tették az ünnepet. Újság volt a tanuló ifjúság nyilvános szereplése; mindenki hallani akarta az énekkart. A szabatsággal előadott dalokért a túlságos hosszúra nyúlt szavakat is — öt nyelven tizenhat darabot — szívesen elhallgatták. Énekesek, szavalók és jutalmazottak egyiránt bőven részesültek a közönség elismerésében. Legvégül, miután az igazgató köszönő beszéde is elhangzott, Bartakovics érsek állt föl, hogy megdicsérje a tanulók sikeres törekvését. Hosszasabban szólt. A tanulókat kitaró munkára s az Istenhez, a királyhoz való törhetetlen hűségre buzdítva és áldást mondva a tanári testület buzgó fáradozására. Sokáig és örömmel emlegették ezt az első ünnepet nemcsak fényes sikere, hanem a fopásztor lelkes beszéde miatt is, kinek hangja a megindulástól reszketett és szavából kiérzett a szebb jövőért dobogó szív forró hazaszeretete.

Az évzáró ünnep ettől fogva el nem maradhatott többé. A közönség évről-évre fokozódó érdeklődéssel várta; s Bartakovics érsek, ki az intézet fejlődését látható örömmel kísérte, szinte elengedhetetlen kötelességének tartotta, hogy megjelenésével az intézet -buzgó törekvését maga is elismerje s példájával a közművelődés tényezői iránti érdeklődést az iskolától távolabb álló közönségben is ébren tartsa. A fokozódó érdeklődés a Zsaskovszky testvéreket is csak annál buzgóbb tevékenységre sarkalta. Ők nemcsak a dallamszerzésben, hanem 1857-től az énektanításban is együtt munkálkodtak a gimnáziumnál. Ferencz most már csak az énekkarral foglalkozott, a kezdő énekeseket öcscse, Endre, oktatta. Minden egyházi, vagy iskolai ünnepre újabb darabokkal lepték meg a lelkes hallgatókat. Templomi énekeik bemutatására a székesegyházon kívül a ciszterciek templomában nyílt legjobb alkalmok, melynek huszonhat változatú új orgonája a legjobb volt ekkor Egerben. Az új orgonát, Juhász Norbert kértére, Moozer Lajosnál, a híres salzburgi orgonaépítőnél, még 1856-ban Villax apát rendelte meg hatezer pengő forinton. Ez volt Villax utolsó nagyobb ténye az egri gimnázium iránt; — befejezését azonban már nem érthette meg. Utóda, Rezutsek Antal, állíttatta fel 1859-ben. Ezen alkalomra hatszáz pengő forinton a templom karzatát is megújíttatta.¹ Ettől fogva a Zsaskovszkyak művészi orgonajátéka és a gimnáziumi énekkar még nagyobb számban vonzotta a tanulók ünnepi miséjére az áhítatos közönséget.

A Zsaskovszky testvérek négyes hangjegyekre tett magyar és latin egyházi énekgyűjteményökkel, valamint az iskolai ünnepeken előadott eredeti vagy átdolgozott dalaik újabb és újabb füzetivel és «Énekkáté»-jokkal a műéneket, a szív nemesítésének és az izlés finomításának ezt a fontos eszközét, lassanként az egész hazában elterjesztették.

Az éneket és zenét tanították: Zsaskovszky Ferencz 1852—80.; Zsaskovszky Endre 1857—68; Szabó Ignác 1868—93.; Saád Henrik 1890—95.

A rajzoktatással, melytől Pyrker Eger műiparának kifejlődését remélte, a város közönsége nem tudott megbarátkozni. A rajziskola, melyet Pyrker alapított, az ő halála után is ott maradt a liceumban, — de csak tengődve. Mert az iparosok nem érezték a műipar felé közeledés szükségét; a szülők pedig, a kik gyermekeiket tovább iskoláztatták, a műveltebbek is, kevés kivétellel távol voltak még attól a felfogástól, hogy a rajztanulásra másoknak, mint a kik technikai pályára készülnek, valami szükségök volna. Így azután csak elvétve akadt a gimnáziumból néhány tanuló, a ki a liceumban kínálkozó alkalmat felhasználta, s ez sem igen haladt tovább a kezdetnél. Juhász látta, hogy mindaddig, míg magában a gimnáziumban nem lesz rajziskola, hiába való a rajztanulás ajánlgatása. Külön, csupán a rajztanítására berendezhető terem — igaz — nem volt az intézetben; de kezdetnek jó lesz, — úgy hitte, — ha a tanulók kétszer egy héten valamelyik tágasabb osztályban összegyülekeznek. Azért mindjárt,

¹ Az egri ciszt. konvent korjegyzetei.

a hogy az intézet vezetését átvette, engedélyt kért és nyert is a zirczi apáttól, hogy a szükséges intézkedéseket megtehesse. A következő évi (1854/55.) beiratáskor közel harmincz szülőt nyert meg szándékának. S az intézethez szerződött rajztanító, Menner Károly, mindjárt meg is kezdte a rajztanítást. A tanulók száma évről-évre szaporodott; mert a szülők is, mikor az évváró ünnepek végeztével a kiállított rajzokat megsejmeltek s főleg mikor azt látták, hogy a gimnázium tanulói közül némelyek, hajlamukat követve, egyenesen ez úton szánták magokat a technikai pályára, a rajztanítás iránt egyre jobban kezdtek érdeklődni. Villax s utóbb Rezutsek apát bőkezűségéből a rajzszerár is folyton-folyvást gyarapodott, s ez úton a haladás is egyre figyelemre méltóbbnak mutatkozott.

Az új tantervnek megfelelőleg, 1868-ban állították fel az új rajziskolát. Két tágas szoba egybetörésével, 9° 2' hosszú s 4° 5' széles, négy ablakú terem, melyben 110 rajzoló fér el, keletkezett. Az új intézet rajztanárul, tisztán a rend által viselendő fizetésre, Sajósy Alajos akadémiai festőművészt nevezte ki a zirczi apát. S így a rajzot 1854—68. Menner Károly 1868—95. Sajósy Alajos tanította.

A szép- vagy, a mint régebben nevezték, ékesírásban, melyet Rezutsek igazgató 1830/31-ben kezdett meg, 1852/53-ig, a régi rendszernek megfelelőleg, mindegyik osztály tanára maga gyakorolta tanítványait. Ekkor azonban Villax apát az igazgató ajánlatára, főleg a német betűvetés végett, a szépírás tanítására száz pengő forint díjazással, külön tanítót nevezett ki, Türk János liczeumi rajztanítót. Ő első évben az intézet összes növendékeit, s azontúl még két évig az alsó osztálybelieket tanította. Ekkor tájban kezdett ismeretessé lenni az «üteny-írás». Juhász Lővényit, az új írásmódnak terjesztőjét, 1855. október havában Egerbe hívta s vele a gimnázium összes tanulóit öt napon át taníttatta. A sikert, mely némely tanulóknál meglepő volt, úgy törekedett biztosítani, hogy az intézet egyik rendes tanárát, a gyönyörű írású Stephanovszky Sándor egyházmegyei áldozópapot, az új módszer elsajátítására fölkerítette. Stephanovszky egy évre maga vette át a szépírás tanítását s egyszersmind beavatta az új rendszerbe Schön János székesegyházi kartagot, a kit Juhász a szépírás tanítójául kiszemelt. Schön aztán 1856-tól egész haláláig (1882.) egy századnegyeden át volt a szépírás tanításában az intézet buzgó és sikeres munkása. Az Entwurf a rajzzal, énekekkel és a testgyakorlással együtt a szépírást is a nem kötelezett tárgyak közé sorozta, de a tanári testületet fölhatalmazta, hogy a szépírást az algimnázium tanulóira nézve bizonyos időn át kivétel nélkül kötelezővé tehetik.¹ Az egri főgimnázium tanári testülete mindjárt kezdetben élt a fölhatalmazással. A szépírást, mely szintúgy, mint az ének és a rajz, egészen ingyenes volt, az I. és II. osztályú tanulóknak hetenkint két órában, a III. és IV. osztályukra pedig egy órában kivétel nélkül kötelezővé tette. Az Entwurf óhajta e részt csak nagy későn, az Eötvös-féle tantervben valósult meg, mikor a szépírás a mértani rajzzal és a testgyakorlással együtt a rendes tárgyak közé jutott.

A szépírást tanította: Türk János 1852—55.; Stephanovszky Sándor 1855/56.; Schön János 1856—81.; Káposztássy Jusztinián 1881—83.; Szabó Ignác 1883/84. és 1890—92.; Czövek Frigyes 1883—85.; Berger Máté dr. 1884/85.; Rázgha Balduin 1885/86.; Sajósy Alajos 1885—88.; 1894/95.; Szabó Ottmár 1886/87.; Kovách Demjén 1887/88.; Mócs Szaniszló dr. 1888—90.; Saád Henrik 1892/93.; Richter Mátyás 1893/94.

Juhásznak kiváló gondja volt arra is, hogy a ciszterci rend növendékeinek, kik majdan a tanári testület örökébe lépnek, mennél több oldalú kiképzésére már a gimnáziumban minden alkalom meglegyen. Fontosnak tartotta tehát, hogy a franczia nyelvben, melynek segítségével

¹ Entwurf. 21. §.

a magok tovább képzésére a legkiválóbb eszközök egyikéhez juthatnak, mennél korábban oktatást nyerjenek. Ezek példáján, úgy számított, más tehetségesebb tanulók is felbuzdulnak majd, s ez úton a francia nyelv tanítását állandósítani lehet a gimnáziumban. Ő maga eléggé járatos volt a francia nyelvben s azért, más eléggé alkalmas tanár hián, 1855/56-ban maga szándékozott megkezdeni a rendi növendékekkel a francia nyelv tanítását. Hanem Korének József egyházmegyei áldozópapot, ki az egeri gimnáziumnál, mint rendes tanár, öt évig szolgált, éppen ekkor nevezte ki az érsek lelkészé; helyére pedig Villax apát Horváth Zsigmondban oly tanárt küldött, ki a francia nyelvet helyesen és elég könnyen beszélte. Juhász nyomban megkezdette vele a rendi növendékek tanítását. Hozzájuk a felső osztályokból már az első évben több más tanuló is csatlakozott. A következő évben a rendi növendékekkel együtt huszonheten tanulták már a francia nyelvet. Juhász, a szülők kértére, 1861-ben alsó osztályiakat is fölvelt. A francia nyelv tanulói ettől fogva két csoportban heti két-két órában nyertek oktatást.

A francia nyelvet tanította: Horváth Zsigmond 1855—75.; Liszy Lajos, 1859—61.; Juhász Norbert dr. 1861—66.; Verböczy István 1865/66.; Hamzus Gellért 1866—71.; Vincze Ambró 1871—77.; Laszczik Bernát 1875—80.; Maczki Valér dr. 1877—89 és 1890—95.; Barbarics Róbert 1880/81.; Kassuba Domokos 1881—94.; Horváth Cyrill dr. 1894/95.

De Juhász nemcsak azon fáradozott, hogy a rend a tanuló ifjúságnak szellemi fejlődésére szükséges alkalmakat és eszközöket lehetőleg mind megszerezze és érvényesítse, hanem a tanári testülettel egyetértőleg arra is gondolt, hogy a tanulók testi erejük és ügyességek fejlesztésének alkalmaitól se legyenek elzárva. Szerette, sőt szükségesnek tartotta, hogy a tanulók még játékaik közben is felügyelet alatt álljanak. Azért még a testedzésnek egyéb alkalmait nem nyílt számukra, ő is, mint elődei, szívesen látta, ha labdajátékaikat a konvent majorjában az e célra tartott réten űzték. Mikor pedig 1856-ban, többek óhajtására és kérelmére — az övére is — Bartakovics érsek ismert bőkezűségéből a szinte páratlan «érseki uszodát» berendeztetett, Juhász volt a legelső, a ki Bartakovicsnak ezért a közegészség érdekében tett áldozatáért köszönetet mondott és a testedzés e kitűnő alkalmának fölhasználását a tanulóknak minden évben melegen ajánlotta.

Azon is sokat törte fejét, vajjon nem szerezhetné-e meg valahogy az intézet a tanulóknak a tornázás alkalmát. Pyrker az érseki finevelőintézet növendékeit a negyvenes évek elején gyakoroltatta már a tornázásban. De ez annyira új és idegenszerű volt még ekkor, hogy ha mindjárt nem Pyrkertől ered is, merőben hiú törekvés lett volna a gimnázium többi tanulóira is kiterjeszteni. Több mint egy évtized múlt el azóta. A tornázást még az Entwurf is a szépirással, a rajzzal és az énekkel együtt a nem kötelező tárgyak közt említi. Ezeket — úgy mond — a gimnázium egyik-másik osztályára valamikor később kötelezőkké lehet majd nyilvánítani.¹ Juhász már 1854-ben megnyerte Villax apát beleegyezését, hogy mihelyt alkalmas tanítóra talál, a gimnázium rendkívüli tárgyai közé a tornázást is fölveheti. Két esztendeig hiába járt tornatanító után. Egészen idegent nem akart felfogadni; magyar ember pedig akkori időben nem adta még rá a fejét a tornamesterségre. 1856 tavaszán jelentkezett végre egy Gyöngyösről Egerbe telepedett tánczmester, a kit mind tanultságánál, mind komolyságánál fogva alkalmasnak vélt arra, hogy a tanulókat aggodalom nélkül rábízassa. Buraky kész volt a tornaiskola felállítására, ha Juhász kétszázötven p. frt tanítási díjról és a felszerelés költségeiről kezeskedik. Juhász mindenkor szigorúan számba vette a körülményeket, mielőtt magát valamire rászánta; hanem aztán szándékának végére akart is, tudott is járni. Arról nem kétel-

¹ Entwurf 21. §.

kedett, hogy a zirczi apát az intézet érdekében meg fogja hozni a szükséges áldozatot; de az még kétséges volt, hogy a tornázást, mint egészen új «tantárgyat», minő szemmel nézi majd a közönség. Ha pusztán csak a tanári testület karolja föl az ügyet, meglehet, hogy a szülő-közönség legnagyobb része csak hiábavaló ruharontó-játéknak nézi. S ekkor, mivel a tornázás kötelezővé nem tehető, a tanulók részvétele a teljes ingyenes tanítás mellett sem lesz arányban a rend tetemes áldozatával. Juhász a megyefőnökhöz és a polgármesterhez fordult tehát, hogy befolyásukkal támogassák a rendnek a tanuló ifjúság javára célzó törekvését és nyerjenek mennél több jóakarót a célba vett hasznos intézménynek. Mindketten melegen üdvözölték az új eszmét s erkölcsi támogatásuk mellett, még anyagi segílyt is ígértek, — csak hogy a tornaiskola mennél hamarabb el legyen látva a legszükségesebb eszközökkel. Május hóban kezdődött meg a tornázás, mintegy hetven tanulóval. Juhász gondoskodott azután, hogy a július 28-iki vizsgálat mennél díszesebb és nagyobb közönség előtt igazi iskolai ünnep számába menjen. A kezdet reményen fölül sikerült. S ezzel a tornázás ügye biztosítva volt. A következő évben már száztizenhatra emelkedett a tornázó tanulók száma, mely a tanári testület buzgólkodása folytán később a háromszázat is meghaladta. S e körül állandóan megmaradt egész 1867/68-ig, mikor végre a tornázás is a kötelező tárgyak sorába jutott.

Buraky harmadfél évig (1856—58.) tanította Egerben a tornázást. 1857/58 végén, mivel nyáron át a tornatanítás után nyert fizetésén kívül nem igen volt keresete, megvált az intézettől. Juhász a következő évre Klein József (1858—71.) okleveles tornamestert szerződtette a gimnáziumba 400 forint fizetéssel. A tornaiskolát, melynek első berendezése nagyon kezdetleges volt, az újonnan kinevezett zirczi apát, Rezutsek Antal, 1859-től 1862-ig tisztán a rend költségén, 730 forinton, a gimnázium igényeinek megfelelőleg, minden szükséges eszközzel felszerelte s magát a 705 m² udvarhelyet, melyért eddig évi bért fizetett, 1862-ben az intézet számára 700 frton megszerezte. 1887-ben a rend 10.000 forintot meghaladó költség-gel téli tornacsarnokot épített — a gimnáziumi épület déli végénél. Belső magassága emeletes; hossza 22.82 m., szélessége 8.5 m., térfogata 193 m.³ Van benne 104 eszköz, — a nyári tornahelyiségben meg 74. A tornát tanította: 1871/72-ben Tóth Soma; 1872/73-ban Gottescha Alajos; 1873—80. Benedek Gyula; 1880—85. és 1888—95. Perger János; 1885—88. Chappon Samu.

Az egri gimnázium az 1855/56-ik iskolai évben a fejlődés oly fokára jutott már, hogy a tanterv követeléseinek, sőt óhajításának is megfelelt. Első sorban Juhász érdeme volt ez. Az ő folyton előre törekvő buzgótsága buzdította tanártársait is a folyton haladásra, — a zirczi apátot meg a folytonos áldozatokra. Mint ciszterci tanár és igazgató azon volt, hogy szülővárosának gimnáziuma, mely a török világ után, Fenesy püspök jóvoltából, korra és a jezsuiták buzgótságából hirre a legelsők egyike volt, a ciszterciek kezében is elsőrangú legyen. Azt akarta, hogy a tanulók, — nagyrészt földijei, — erkölcsben, műveltségben és ügyességben ne igen álljanak hátrább a legjava intézetek tanulóinál. Azért, a mint rajta volt, hogy a többoldalú képzés eszközeit lehetőleg mind megszerezze számukra, szintűgy rajta volt azon is, hogy a nagy áldozatokkal megszerzett eszközöket kellőkép fel is használják. S e törekvésében tanártársai szinte kivétel nélkül az övéhez hasonló buzgósággal támogatták, mivelhogy mindnyájan egyek voltak vele az oktatás és nevelés elveiben s egyek az elvek következetes szolgálatában. Azért Juhász, mikor az intézetnek egy-egy évi, vagy később — 1862-től — két-két havi állapotáról jelentést tett, az elért siker dicsőségét mindenkor «tanártársai buzgóságának, törhetetlen kötelességűségének és csüggedést nem ismerő kitartásának» tudta be; s a ki közülök valami figyelemre méltót kötelességén túl is tett, azt külön, névszerint, a szeretet büszkeségével említi. Csak magáról nem emlékezik soha dicsérőleg. Magáról szólván,

mindig úgy fordítja a szót, hogy az ő tetteinek fénye társaira és az intézetre essék, maga pedig homályban maradjon. S ebben az ő keresztény alázatosságában volt ereje; ezzel tudta társait annyira magához fűzni, hogy rájuk minden körülmények közt biztosan számíthatott. Csak így volt lehetséges, hogy személyes érdekek előtt nem kellett meghajolnia; hanem társaival együtt mehetett előre, egyenesen a cél felé, melyet állásuk és hivatásuk eléjük tűzött. Ez hozta őt is, az intézetet is a szigorúság hírébe. De ez a szigorúság nem ártott a tanuló ifjúságnak, mert ez tanulmányaiban annyira haladt, hogy a felsőbb tanhatóság nem tagadhatta meg tőle elismerését; erkölcsi és fegyelmi magatartása pedig, kevés kivétellel, olyan volt, hogy a közönség komolyabb része örömmel, sőt szinte tisztelettel tekintett rája. «Nem a tanári testület maga-ámítása ez — írja a helytartóságnak 1857-ben — hanem az intézettől távol álló magánszemélyeknek épen úgy, mint a helybeli papi, polgári és katonai méltóságoknak és tisztviselőknek meggyőződése, a kik nyilvános körökben szintúgy, mint magán-körben is hangos kifejezést adnak az intézet iránti elismerésöknek. A tanulóknak egyik az istentiszteletieknél tanúsított épületes magatartását dicséri; másik az idősbe és előkelő személyiségek iránt való figyelmét, nemkülönben némelyeknek a társalkodásban mutatkozó többoldalú műveltségét.»¹

Juhásznak az egyri gimnázium fejlesztése és általán az oktatás és nevelés körül szerzett érdemeit a fejedelem 1857. június 24-én a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki. A föltűzés az évzárás napján a Te Deum után ment végbe. Az összes polgári és katonai hatóságok, valamint a városból és a vidékről egybesereglett rendkívüli nagy számú közönség előtt, Bartakovics érsek, káptalanjától környezve, maga tűzte fel az ünnepelt igazgató mellére a koronás keresztet «nemes hévtől áradó beszéd kíséretében». Juhász látható örömmel fogadta a fejedelmi kegyet s a főpásztor és a közönség tüntető üdvözlését, — de nem magáért, hanem az egyri gimnáziumért, mely a kitüntetés által jó nevében azok előtt is gyarapodott, a kik egészen távol állottak tőle. S a mint azon szoros benső viszonyánál fogva, mely közte és társai között volt, valamint szerénységénél fogva is, a sikert a közös fáradozás eredményének tartotta: úgy a személyét ért kitüntetést is egyedül a társaival végzett becsületes munka elismerésének tekintette.

Juhász, gazdag tapasztalatainál és szigorú következetességénél fogva, mindenkor nagy körültekintéssel és a következményeknek szoros számbavételével tökéltte el magát valamire; azért föltett szándékától nem is lehetett eltéríteni. Magas, szikár alakja, halavány arcának szigorú kifejezése és szavának szinte rideg hangja mind arra vallott, hogy nem az az ember, a kit ide-oda lehet hajlítani. Azért, a kik csak külső megjelenése után ítélték meg, nem csoda, ha kelletténél szigorúbbnak hitték; de a kik cselekvésének mindvégig egyforma következetességét és önzetlenségét látták, tiszteletüket még az esetben sem tagadhatták meg tőle, ha különben nézetük nem egyezett is mindenben az övével. Csak a léha gyermekek bukása miatt elkeseredett gyöngye szülők nem tudták megbocsátani függetlenségét. S «mert a megkeserített apai érzés — írta egyikök² — soha ki nem engesztelhető», törekedtek bosszújuk kielégítése végett még tiszta hazafiságának gyanúba fogásával is kisebbíteni.

Azt ők persze nem tudták, — s egyedül ez szolgál némiképp mentségökre — hogy az alatt az aszkétai hideg, szigorú külső alatt melegen érző szív dobogott, mely az emberek előtt elrejtette hazafiúi fájdalmát s egyedül Istennek panaszolta el buzgó sóhajtásokban és forró könyvekben. Az ő mélyen vallásos lelke az elnyomatás gyászos éveit megpróbáltatásnak hitte, melyet a nemzetnek a reformkorszak végén türelmetlenségből és elhamarkodásból

¹ Az igazgató évvégi jelentése.

² Egy cs. kir. szolgabíró. Levele, 1856-ból, Juhász kemény válaszával együtt, a főimn. irattárában.

elkövetett tévedéseiről át kell szenvednie, hogy megtisztuljon. De arról is meg volt győződve, hogy, ha végők szakad majd az elnyomatás éveinek, a visszanyert szabadságot csak a réginél tanultabb és munkásabb erkölcsös ivadék őrizheti meg mind végig. Azért, míg mások titokban türelmetlenkedtek és nyíltan tétlenül állottak, ő titkon tűrt és nyíltan fáradozott.

Azon buzgólkodott, hogy a gondjaira bízott fiatalság mennél korábban hozzászokjék a becsületes munkához; s így majdan a maga emberségéből, ne másoknak kegyelméből kívánjon élni; hazafiságát ne szóval, hanem tettel mutassa meg; s a szabadság napjaiban legyen majd ereje szenvedélyeit pórázon tartani.

Magához legszigorúbb levén, joggal lehetett szigorú másokhoz is ott, hol az elnézés a tanulóra is, az intézetre is káros lett volna. Az ellen nem volt kifogása, hogy az idősb tanulók, kellő határok közt és előleges engedéllyel, a műveltebb körök nyilvános táncmulatásaiban résztvehessenek. De, mint okos nevelő, ezt is eszközül használta föl, hogy a tanulókat kötelességek pontos teljesítésére sarkalja. Azért a tanulás vagy magaviselet tekintetében komolyabban megrovottaktól az engedélyt megtagadta; és ha rendeletét, bár szüleik akaratával, megszegették, a kiszabott büntetést az intézeti fegyelem érdekében senkinek el nem engedte. Egy-egy ily eset aztán, bár ritkán fordult elő, elég volt arra, hogy a közönség bizonyos körében megeredjen a szó az intézet türhetetlen szigorúságáról és Juhász zsarnokságáról.

Azt is kevesen tudhatták, hogy Juhász, a kit személyes ellenségei németesítéssel gyanúsítottak, tanártársaival együtt minő ellenállást fejtett ki az osztrák tanügyi kormány németesítő törekvésével szemben.

Haas Mihály iskolatanácsos, Kovács Pál után a pestkerületi iskolák felügyelője, évenként háromszor is megfordult Egerben, hogy meggyőződjék, végrehajtja-e a tanári testület a tanügyi kormány rendeleteit, s főképen a német nyelvre vonatkozókat. Az ügyvitelről és általában a tanítás eredményéről mindenkor elismerőleg nyilatkozott, de a német nyelv tanításának eredményét mindig nagyon keveselte. Német kérdéseire német feleletet várt. És vagy magyart kapott, vagy semmit. Mikor a legnagyobb óraszám — huszonhat — sem hozta meg a várt eredményt, türelmetlenné lett s azt kívánta, hogy, ha a többi tárgyak rovására is, szaporíttassék a német nyelvi órák száma. A tanári testület nem hajlott e kívánságra; — már csak azért sem, hogy a többi tárgyakban eddig elért sikert kockára ne tegye; főleg azonban, hogy a kormány rendeletének, melyet Haas mennél hamarabb végre akart hajtani, végrehajthatatlanságát bebizonyítsa. Haas t. i. előbb csak sürgette, 1858. januári látogatásakor pedig, a helytartóság parancsára hivatkozva, egyenesen követelte már, hogy a tanári testület 1858/59-től kezdve a felső osztályokban lehetőleg több tárgyat német nyelven tanítson. «Érett megfontolás után — így szól az iskolatanácsos követelésére a tanácskozás jegyzőkönyve — az igazgató a tanári karral együtt, lelkiismeretbeli kötelessége szerint, egyhangúlag kijelenti, hogy német nyelven — ámbár a felsőbb parancs előtt meghajolva, semmi fáradságot sem kímélt arra, hogy a tanulókat alaposan beleoktassa — egyetlen tantárgyat sem tart sikerrel előadhatónak, hacsak az intézet legfőbb célját meg nem akarná hiúsítani. A felsőosztályú tanulók közül a szorgalmasabbak, igaz, értik, a mit olvasnak; de akármennyi emlékezéssel sem juthatnak annyira, hogy előbeszédbeli gyakorlat hián gondolataikat német nyelven kifejezhessék.»

Haas nem hajlott a tanári testület határozott nyilatkozatára, hanem július 18-án, legutolsó hivatalos látogatásakor, azzal a föltétlen követeléssel állott elő, hogy a jövő évben a IV. osztálytól kezdve az előadás nyelve mulhatatlanul a német legyen; különben, ha az ellenszegülés tovább is tart, az intézet, mivel két év múlva — ez volt a határidő — úgy sem lesz még kellő számú vizsgált tanára, elveszti az érettségi vizsgálat megtartásának jogát. Juhász a minő tisztelettel, épen oly határozottan, az egész testület nevében, ekkor is kijelentette,

hogy Egerben a német nyelvű előadás merőben lehetetlen. «A tanári testület — így szólt — a felsőbb hatóságok rendeleteinek, melyek a helyi viszonyokra eddig tekintettel voltak, esküjénél s állásbeli kötelességénél fogva mindenkor engedelmeskedett; de a német nyelvű előadásokra még azon esetben sem vállalkozhatik, ha az intézetnek e miatt — mert vizsgált tanár a kiszabott időre kellő számban lesz — el kellene is vesztenie az érettségi vizsgáltatás jogát. A kényszerűség előtt meghajolva, legfeljebb csak annyit kísérthet meg, hogy valamely tárgyat, mely inkább csak az emlézés dolga — például az ausztriai birodalom statisztikáját — német nyelven betanítat a tanulókkal, de az eredményről egyáltalán nem vállalhat kezességet.»

A helytartóság az igazgatónak nyilatkozata után engedett követeléséből s csak annyit rendelt el, hogy a következő évben a IV. V. osztályban a történelem, és a VIII. osztályban az ausztriai birodalom statisztikája adassék elő német nyelven. A tanári testület tehát, mivel látta, hogy merev ellenállásával csak újabb és nagyobb zaklatásoknak tenné ki az intézetet, kénytelenségből engedelmeskedett a rendeletnek; de csak annyiban, hogy az illető tanárok az említett tárgyakat, czélszerűen megrövidítve, német nyelven jól-rosszul betanították a tanulókkal.

Ez volt alapja annak a mende-mondának, melyet azok, a kik az intézeti renddel nem tudtak megbarátkozni, Juhász németesítő törekvéséről terjesztettek.

A német nyelvet, igaz, nem kicsinyelte; sőt, mint a bővebb tudományos műveltség megszerzésére legközelebb kínálkozó eszközt, nemcsak ajánlotta, hanem sürgette is az iskolában, — de nem erősebben, mint akármelyik más rendes tanulmányt. Meggyőződése volt, — s ezt mindenkor, mindenki előtt kimondta, — hogy a német néppel való közeli viszonyunknál fogva, melynek tözsomszédságában telepedtek meg ősünk, a német nyelv tudása legalább azoknak, kik magasabb műveltségre törekcszenek, mindig hasznos lesz; tekintve különösen a német nép gazdag irodalmát, melynek ismeretére a saját magunkénak emelése és gyarapítása végett szükségünk van. Nemzeti műveltségünk érdekében cselekszünk tehát, ha a gimnáziumi tanuló ifjúságot a német nyelvben legalább annyira oktatjuk, hogy annak értéséig eljuthasson és a bővebb tudományos műveltség megszerzésére eszközül használhassa. Régibb és 1861-ben a magyar kir. helytartótanácsnak kérdésére adott nyilatkozata közt csak az a különbözőség, hogy előbb az I. II. osztálynak a német nyelvben való gyöngeségét a kelletténél több nyelv összehalmozásának tulajdonította; 1861-ben pedig, mikor egész szabadon lehetett nyilatkoznia, a német nyelv tanulását a többi tárgyak érdekében a két első osztályban mellőzendőnek tartotta.

Neki, mivel német nyelven kifogástalanul beszélt és írt, nagyon könnyű lett volna fölterjesztését németül írni és a tanácskozások jegyzőkönyveit is e nyelven vezetni. De ő megmaradt mégis, a meddig csak megmaradhatott, a latin nyelvénél, melyet a magyar nyelvű intézetek fölterjesztésökben, a német helyett, 1850-től kezdve hivatalos nyelvül használhattak. És mikor 1858. október 13-án felsőbb parancsra a bevezető tanácskozás jegyzőkönyvéhez az első német kimutatásokat és kísérő levelet kellett írnia, «kemény és keserű harczot vitt lelkében a rászabott kötelesség érzete és szívének attól elütő hő vágya». Hazafiúi aggodalmában azzal a kérdéssel tépelődött, hogy, ha az idegen kormány erőszakoskodása tovább halad még, becsületes magyar ember összeegyeztetheti-e hazája szent szeretetével a fejedelem iránt tartozó hűséget, — mert a kormány rendeletei végtére is a fejedelem nevében szólnak. Az esett neki leginkább zokon, hogy legközelebbi hatósága, a ki részes volt az erőszakoskodó rendeletek kiadásában, magyar létére még elviselhetetlenebbé tette a helyzetet — a körülményeket számba nem vevő merev követelésével és bizalmatlanságával. Azért, mikor Haas helyett

a pesti egyetemnek Németországból ideszakadt egyik tanára, Halder Konrád, lett iskolatanácsossá (1858. október elején), szinte föllélekzett; mert abban a hitben volt, hogy ez a német ember, kinek a magyar nyelv megtanulása annyi fáradságába került, meg fogja érteni a helytartóság rendeletének végrehajthatatlanságát.

Halder csakugyan szerencsés ellentéte volt Haasnak. Mindjárt elejétől fogva, a hogy az intézeti ügyvitellel és tanításmóddal megismerkedett, a tanári testület buzgósága iránt kellő elismeréssel volt s Juhászt osztatlan bizalmával ajándékozta meg. Tisztelte benne azt a ritka egyenességet, melylyel meggyőződését ott és akkor, a hol és a mikor nyilatkoznia kellett, hímzés nélkül kimondotta. Intézkedéseiben, melyekről tudta, hogy szigorú körültekintésnek eredményei, szó nélkül megnyugodott. Tudós tanférfiú volt, nem politikus hivatalnok; a tanítás módját és sikerét nézte, — nem azt, hogy mennyiben szolgálják a tanárok az osztrák érdekeket. A körülményekhez képest a tanulók német nyelvi ismeretét egészen kielégítőnek ítélte, s azért távol volt minden követelődzéstől. Juhászt nem is alattasának, hanem munkatársának tekinté s a kerületbeli sajátosabb viszonyok megítélésénél mindenkor hozzáfordult tanácsért. Az első érettségi vizsgálatot még ő vezette; a másokra már Juhászt nevezette ki helyetteséül s maga csak a vizsgálat befejezte után a zárótanácskozássra és a bizonyítványok aláírására jött Egerbe egy fél napra.

Akkor időben a tanulók az érdemjegyeken kívül minden tárgyból még körülményes jellemzést is nyertek. Apróra meg kellett jelölni: minő mindegyiknek a felfogása, elsajátító képessége, előadása, a nyelveknél alak- és mondattani ismerete, és az írásbeli dolgozatok készítésében jártassága. Népes intézetekben, mint az egriben is, rendkívül terhes volt ez a sokféleségénél fogva hosszas jellemzés; mivel némely tanárnak, évenként kétszer, esetleg háromszáznál is több tanulóról kellett ilyféle jellemzést összeállítania s azután a névkönyv és bizonyítványok számára külön is leírnia. Mielőtt azonban a részletes jellemzések a bizonyítványba kerülhettek, egybevetések és végleges megállapításuk végett a tanári testületnek hosszas tanácskozásokat kellett tartania, ha azt akarta, hogy a jellemzés, legalább megközelítőleg, mindenkire nézve jellemző is legyen. Haast ismételtén kérte a tanári testület, hogy azon eseteket kivéve, mikor a részletező jellemzés valami feltűnőbb ok miatt czélszerű vagy szükséges, elégedjék meg az általános érdemjeggyel. De Haas, a rendeletre hivatkozva, még azt sem engedte meg, hogy a tanári testület óhajta indítvány alakjában a jegyzőkönyvbe kerüljön. Halder ellenben nemcsak fölterjesztette az indítványt, hanem a kedvező elintézés biztos reményében a tanári testületet a fölösleges munkától előre fölmentette.

Felügyelőségének rövid idejét (1858—60.) nemcsak azzal tette a tanári testület előtt nevezetessé, hogy lelkes támogatója volt az intézetnek, hanem főképp azzal, hogy elismerte a nemzetnek nyelvéhez való jogát. Ő a politikai események hovafejlődését előre látván, a magyar nyelvnek hivatalos fölterjesztésekben alkalmazását illetőleg a budai helytartóságot egy egész esztendővel megelőzte. Halder megengedte, hogy, az érettségi vizsgálatok jegyzőkönyvén és az igazgatói végjelentésén kívül, a többi hivatalos iratokat az igazgató, 1859. október havától kezdve, magyar nyelven terjeszthesse föl. Legutóljára pedig és legszebben akkor mutatta meg, hogy minő osztatlan bizalommal volt a tanári testülethez, mikor Juhásznak az 1859/60. iskolai évről szóló jelentését a helytartósághoz fölterjesztette. Mert legelső sorban bizonyára az ő jóakarata munkált közre abban, hogy a tanári testület eredményes munkája nemcsak a közoktatásügyi miniszter, hanem a fejedelem elismerésében is részesült. «O császári és apostoli királyi felsége — írja Benedek tábornagy és országkormányzó Juhásznak szeptember 5-én — az egri gimnázium vezetését illetőleg tetszését nyilvánította és legkegyelmesebben elrendelte, hogy erről az igazgató értesítessék.» Október 27-ről pedig, a megelőző évi jelentés tudomásul

vételekor: «Teljes meglepéssel látta a minisztérium — így szól Benedek levele — a fölterjesztésekből, hogy az igazgatóság kipróbált erélyének és pedagógiai ügyes tapintatának, a tanári testület dicséretes közreműködésével, a tanulóknak úgy valláserkölcsi nevelésében, mint tudományos képzésében, a mostani mozgalmasabb idők hátráltató befolyása ellenére is, általában jó eredményt sikerült elérnie. Minél nagyobbak az elhárítandó akadályok, annál jutalmazóbb a híven teljesített kötelesség tudata és biztosabb a megérdemlett közelismerésre való kilátás. Állhatatosság az erény lelke; s ennek állandó gyakorlására a tanári testület ily buzgó tevékenysége és körültekintő eljárása mellett a közművelődés érdekében mindig biztosan lehet számítani».¹

Juhász a tanuló ifjúság érdekeinek szentelte minden idejét. A javulni kezdő politikai helyzetet arra törekedett felhasználni, hogy a tanításban az osztrák tanterv némely hiányait mennél hamarabb pótolhassa.

Legelső sorban, az ország területének épségére való tekintetből, a földrajz tanítása kívánta meg a módosítást, s mellette a hazai történelemé, melyet az osztrák rendszer a magyar nyelvvel együtt nagyon háttérbe szorított. A magyar nyelv csekély óraszámát — tizenhat volt — a német nyelv óráinak rovására szerették volna szaporítani; s e mellett a többi tárgyak tanítását illetőleg is volt módosító indítványuk. Csakhogy mindezekhez a helytartótanács előleges jóváhagyására lett volna szükség. Ezt pedig egyhamar nem remélhették; mert a helytartótanács nagyon távol volt még attól, hogy a tanterv módosításába belefoghasson. Hiszen november 24-én még csak az iránt tett kérdést a középiskolák igazgatóihoz, hogy «minő módosítások volnának kívánatosak vagy szükségesek a nyilvános iskoláknál eddig használt tannyelvre nézve». Ennélfogva Juhász, hogy a tanterv megbolygatása nélkül legalább a hazai földrajz és történelem tanításának módosítása ne szenvedjen halasztást, a január havi tanácskozás alkalmával a saját felelősségére intézkedett. «Fölmerült köztünk — így szól a január 31-iki tanácskozás jegyzőkönyve — mindenek előtt az az általános kérdés, vajjon nem lenne-e helyes és időszerű a közelgő második félévre oktatásunk körében némely lényeges változtatásokat életbe léptetni. Egy szívvel óhajtottuk és óhajtjuk ezt. De számba vettük helyzetünket, mely szerint minőségünkben, mint gimnáziumi igazgatóság és tanárkar, nem tekinthetvén magunkat a tanügyet rendező vagy módosító szabályzatok alkotóinak, hanem csak végrehajtóinak; s különben is az egyoldalú intézkedésből eredhető zavarok elhárítása végett nemcsak tanácsos, hanem szükséges is bevárnunk azt az időt, mikor az illető felsőbb hatóságok intézkednek majd a szükséges módosításokra nézve. Addig azonban az igazgató, noha örömmel tapasztalta, hogy gimnáziumunknál hazánk történetének és földrajzának tanítására a megelőző időkben is mindenkor kíváló gondot fordítottak: mégis, tekintetbe véve a fejedelemtől eddig tettleg megadott engedményeket, jónak látja a honisme és államtan, valamint a történelem és földirat tanárait előre utasítani, hogy második félévi előadásaikban, tantárgyaik kevésbbé jelentős szakaszainak kivonatos tárgyalásával, törekedjenek mennél több időt nyerni arra, hogy hazánk történetének s a tettleg már meglevő viszonyok szerinti földiratának terjedtebb és pontosabb ismertetésére mennél több időt fordíthassunk.» Ugyanakkor arra nézve is megállapodott a tanári testülettel, hogy három — V., VII., VIII. — osztályban, hol a 27 rendes óra miatt egyik nap délelőttjén négy rendes órát kellett tartani, «mivel egyhuzamban négy óra felettébb terhes és fárasztó a tanuló ifjúságra, a negyedik óra elmaradjon, s így mindhárom osztálynak a IV.-ével egyenlő óraszám legyen». Intézkedését a helytartótanács utólag (ápril 7.) csakugyan jóvá is hagyta; egyébként azonban az egész rendszer újból rendezésének bevárására utasította.²

¹ Hivatalos iratok. 1860/61.

² Igazgatói napló és Jegyzőkönyvek 1860/61.

Az intézeti növendékség szorgalma és előmenetele ez időben is egészen kielégítő volt. A havonként tartott tanári tanácskozások jegyzőkönyvei e tekintetben a felső osztályok tanulóiról is általában elég megnyugvással szólnak. Pedig a szabadság hajnalának ébredése Egerben is elég zajos volt. S azért méltán tartani lehetett, hogy az ifjúság idősbjeit a szemök előtt folyó szabadabb élet egy vagy más tekintetben szabadosságra, vagy éppen rendszegésre ragadja és iskolai kötelességeinek pontos teljesítésében többé-kevésbé hátráltatja. De a tanári testület éber figyelme s az igazgatónak a változott viszonyokra való tekintet mellett is szigorúan következetes eljárása a tanulókat nagyon kevés kivétellel meg tudta tartani az iskolai fegyelem korlátai között.

A visszaállított m. kir. helytartótanács a tanítás egész rendszerének gyors átalakítását tervezte. De az iskola év már végéhez közeledett, s még azt sem lehetett tudni, hogy megtarthatók lesznek-e az érettségi vizsgálatok. Juhász tehát, hogy az ügymenetben fennakadás ne legyen, június 3-án sürgős indítványt nyújtott be a helytartótanácsához. Az érettségi vizsgálatra nézve azt kéri, hogy a szóbeli érettségi ne, mint eddig, a következő iskolaév elején, hanem az írásbeli vizsgálatok után, július hóban legyenek. Eger város közlekedésének kedvezőtlen volta mulhatatlanul követeli ezt.¹

A helytartótanács ezen értelemben határozott.

A magyar kir. helytartótanács a rendszerváltoztatásra nézve a tanári testületeket véleményadásra szólította föl. Az egri gimnázium tanári testülete június hóban dolgozta ki a «leczketerv» módosítására vonatkozó javaslatát. Az «Entwurf»-nak nem elvetését, hanem csak a hazai viszonyokhoz alkalmazását óhajtja, mivel az egészében mind a tanítás, mind a nevelés czéljának megfelel. Kívánja, hogy a gimnázium nyolcz osztályú legyen; a szakrendszer az osztályrendszerrel úgy kapcsolódjék, a hogy a nevelés és az egységes vezetés érdeke követeli. Az alsó osztályokban a tárgyak többsége — a rokонтantárgyak — egy kézben legyen, s legföllebb három tanár tanítson egy-egy osztályban; a felsőbb osztályokban is kívánatos, hogy az osztálytanár a többinél jóval több órával bírjon. A tanítás nyelve kizárólag magyar legyen, mint eddig volt; a rendes tárgyak heti óráinak összege az I.—II. osztályban 18, a III.—IV.-ben 20, az V.—VI.-ban 22, a VII.—VIII.-ban 23 legyen; a német nyelv a III., a görög az V. osztályban kezdődjék. Rendkívüli, de kötelező tárgynak javasolják az alsó osztályokban (I.—II.) az ékesírást, — nem kötelező rendívüli tárgynak meg a franczia, olasz és angol nyelvet, vagy legalább ezek valamelyikét, továbbá a rajzot, az éneket és a tornázást. Egy teljes gimnáziumhoz, az igazgatón kívül, legalább tizenkét tanárt tartanak szükségesnek.²

A magyar kir. helytartótanács visszaállításával az iskolatanácsosi állás megszűnt. Nemcsak hivatalos látogatás nem volt, hanem még az érettségi vizsgálatot is maga a tanári testület tartotta. Juhász igazgató félhivatalosan Schmidt Szörény kir. tanácsossal érintkezett. Az új főigazgatókat, többek között a kassait, Morovics Mártont, is 1862. június 11-én nevezték ki. Juhász július 17-én értesült, hogy Egert, mint régen volt, a kassai kerületbe osztották be.

1865. október 20-án Morovics Márton főigazgató meghalt. 1866. ápril 21-én a «Sürgöny» cz. hivatalos lap 91-ik számában a következő közléssel lepte meg a cziszterczi rendet: «Ő cs. apost. kir. Felsége f. é. ápril 9-ről kelt legfelső határozatával az egri főgimnázium igazgatóját, dr. Juhász Norbertet, őt ugyanekkor díjmentesen kir. tanácsosi címmel ruházván fel, a kassai tankerület iskoláinak főigazgatójává legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott». Az őszinte öröm, de egyszersmind a veszteség fölötti fájdalom hullámozó érzelmeivel sietett a tanári testület szeretett igazgatóját — most már főigazgatóját — a tanári testület leg-

¹ Igazg. napló 1860/61.

² Jegyzőkönyvek 1860/61.

idősbjének, Mezner Rudolt drnak vezetése alatt üdvözölni. Juhász még e napon rovid értekezletre gyűjti magához társait, az igazgató-helyettesi tiszt átvételére Mezner Rudolfot kéri föl. Mezner vonakodik s végre is csak rövid időre fogadja el a megbízást. S már ugyanekkor társai nevében is fölkeri az új főigazgatót, tolmácsolja apát úr Ó nagyságánál a tanári testület egyhangú óhaját, mely az intézet igazgatói állására Szvorényi Józsefet szólítja. Juhász szíves készséggel támogatja és fölterjeszti kérelmeket. Erre Rezutsek Antal zirczi apát ápril 30-iki rendeletével válaszol s a gimnázium igazgatójává Mezner Rudolf drt nevezi ki. Ezen rendelet meghallgatására, Juhász május 6-án hívta magához a tanári testületet. Itt Mezner ismételve kijelentette, hogy «a ráruházott hivatal teljességgel el nem fogadhatván, nyilatkozata jegyzőkönyvbe vétessék, hol a tagtársaknak ezúttal megújított közóhajta is kifejezést nyervén, az, az érdeketten kívül, mindnyája által aláírva, újból terjesztessék fel». Május 18-án vette a tanári testület az apát újabb rendeletét. Ebben előre bocsátja, hogy Mezner Rudolf drt, mint a tanári testület idősbjét s az igazgatói állásra alkalmas férfiút, mellőzéssel megszomorítani nem kívánta. Ezután a megürült igazgatói tiszte végleg Szvorényi Józseffel tölti be.

Az új igazgató az intézet vezetését másnap, május 9-én vette át. Juhász május 25-én vett búcsút szülővárosától és az intézettől, melynek 1853/54-től — tizenhárom éven át — nemcsak jó hírnevet, hanem széles és magasabb körökben is elismerést, magának pedig ily kitüntető állást érdemelt ki. Az egyri gimnáziumot a félreismerhetetlenül nagy haladást jelző és sikeres hatású Thunrendszerben ő alakította át; az intézet szertárai és tornaiskolája az ő buzgóságából nyerték alapjokat, úgy templomunk is kitűnő orgonáját s a tanuló ifjúság diszes zászlóját, az oltárok pedig értékesebb tárgyaikat. Az ő műve a perjeli hivatalhoz kimerítő utasítást adó «Korjegyzetek» első része, valamint az igazgatói teendőkre teljes tájékozást nyújtó «Register» című könyv, az igazgatói gazdag napló s az iskolai ügyvezetés iratainak számos kötete. Egerből távoztakor 400 forintot adott át Szvorényinak, — felerészben a templom, felerészben a gimnázium részére. Az egyik 200 forintot, a Fekete Fülöp cziszterci tanár után maradt negyvenöt arannyal, templomi ruhákra fordították; a másik 200 forintot, a tanári testület határozata szerint, előbb «Norbert-», később «Cziszterci-jutalom» név alatt örök alapítványkép helyezték el. Ennek kamatját évenként egy oly felgimnáziumi tanuló kapja, a ki társai közt az istentiszteletekben való pontossága és példás magatartásával leginkább kitűnik. Juhász kedvesen vette a tanári testület intézkedését s a kétszáz forint tőkét később annyira növelte, hogy az évi kamat 24 forintot tett ki. Ez azonban a konverzióból eredt tőkecsökkenés óta (1893.) 20 forint 64 krra apadt le.¹

XII.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1867. szept. 20—22. napjain a főigazgatókkal s valamennyi gimnáziumi és főreáliskolai igazgatóval értekezletet tartott, hogy a tervezett tanügyi reform felett velök tanácskozzék. Itt előadta, hogy a gimnáziumból a reálirányra való akadálytalan átlépés végett, a humán és a reál irányt az alsó osztályokban egvesítendőnek véli, — vagyis az algimnáziumot reálgimnáziummá szándékozik átalakítani. Erre a gimnázium V—VI. osztályai, a régi humaniorák, következzenek, melyekben a latin nyelvre lenne legnagyobb figyelem (kilencz óra). A VII., VIII. és IX. osztályok — a liceum — az egyetemre készítenék elő a tanulókat.

Ez a tervezet a tanítórendektől mind anyagi, mind szellemi téren nagy áldozatokat kívánt.

¹ Igazgatói napló és korjegyzetek 1865/66.

Egerben a gyorsírást 1867-től tanítják. És pedig 1867—80. Szabó Ignác; 1890—92. Czapáry László; 1892—94. Greksa Kázmér dr.; 1894/95. Markovics Bálint.

1868. augusztus 23—27-én Egerben volt a magyar orvosok és természettudósok XIII-ik nagy gyűlése; Bartakovics érsek bőkezűségének köszönhető ez, a ki a nagygyűlés elnökségét is elvállalta. A szakgyűlések kettejét gimnáziumi tanárok nyitották meg, — a természettanit Horváth Zsigmond, a föld- és vegytanit Szabó Ignác.

1871. október 22-én járt Egerben Schenzl Guidó, az országos és a magyar akadémiai meteorológiai és földmágnassági intézetek igazgatója, hogy az egri gimnáziumnál hasonló fiókintézetet szervezzék. Horváth Zsigmond, a természettan tanára vállalkozott az észlelésre, a mi 1873. január 1-jével meg is kezdődött. Horváth Zsigmond észleleteit havonként, a budai középonti intézetbe küldötte s kivonatban mindannyiszor az «Eger» című hetilapban is közölte. Ma, a havi jelentéseken kívül, naponként sürgöny útján küldik Budapestre a középonti intézetbe a jelentést.

A tanári testület, élén Szvorényival, sokat fáradozott a felnőttek oktatásának ügyében, melyet Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870-ben országosan elrendelt. Szvorényi a felnőttek oktatásának tanártársaival megállapított tervét, 1871. november 14-én, adta elő a városházán tartott gyűlés előtt. S amint ez a dolgot helyesléssel fogadta, falragaszok útján szöveltette föl a város közönségét. A miniszter szándéka szerint, tisztán gyakorlati célra rendezett előadások országszerte kevés sikert mutathattak föl; mert a közönségnek alsó rétege, az elemibb ismereteknek is teljes hiával, nem tudta megérteni a nemes szándékot, s azért a lelkes felhívásokat hidegen fogadta; — a műveltebb elem pedig fölöslegesen tartotta magára nézve az oly előadásokat, melyeket a legalsó néposztály fölfogásához kellett mérni.

A tanári testület, Szvorényi indítványára, úgy fordított a dolgon, hogy az 1872/73-ik iskolaév téli szakában, külön tartott előadásokat a közönség alsó, és külön a felsőbb rétegének. Az előbbinek, hogy teljesítse a miniszter jó szándékát; az utóbbinak, hogy kimutassa háláját Eger művelt közönsége iránt, melyből az intézet természet-, régiség- és éremtárát évenként számosan gyarapították ajándékaikkal.

A tisztán földműves és iparos hallgatóság ezentúl is gyér, sőt egyre gyéresebb lett. Azért az úgynevezett felnőttek oktatása hamar meg is szűnt 1872-ben. Annál népesebbek lettek azonban a szombatesti fölolvadások, melyek kizárólag a művelt közönségnek szóltak. Már a harmadiknál az intézet legnagyobb terme, a rajzterem, is szűknek bizonyult.

Az intézetnek a művelt közönséggel érintkezése mindvégig fönmaradt. Mert szinte évről-évre fordult elő valami nevezetesebb alkalom, mely kisebb-nagyobb iskolai ünnepséggel járt. Ilyen volt az önképzőkör zárógyűlése a hetvenes és nyolczvanas években, melyet a közönség színejavának megjelenése igazi díszgyűléssé avatott. Bartakovics érsek, az intézeti évzáró ünnepeken kívül, az önképzőkör díszgyűlésének is minden évben látogatója volt. 1873. május 22-én, áldozócsütörtökön is elfogadta Szvorényi meghívását az önképzőkör díszülésére. Megjelent az akkor már 82 éves aggastyán és régi élénkségével vett részt az ifjúság örömeiben. S ez volt utolsó nyilvános megjelenése.

Érsek-utódja, Samassa József, az egyházmegye papnövendékeit 1874/75-re az érseki magán liczeumból — hol azelőtt a VII. és VIII. osztályt végezték s csak az érettségi vizsgálatot tették a gimnáziumban — a gimnáziumba küldötte. Első évben csak a VII., a következőben pedig a VIII. osztályúak is bejártak a gimnáziumba, — és pedig úgy az egri, mint a besztercebányai és szepesi egyházmegyékből.

1878. augusztus 24—25. napjain, százados jubileumot tartott Eger városa. Vitkovics

Mihály születésének századik évfordulója volt ez. Erre az alkalomra Szvorényi Vitkovics élet-rajzát megírta, műveit meg összegyűjtötte és kiadta.

A Kisfaludi-társaság hasonló emlékünneppel kívánta megülni Szemere Pál születésének százados évfordulóját. Az író műveinek összegyűjtésére és életrajzának megírására a kebelén kívül levő Szvorényit bízta meg; hisz' a még életben levő régi írók közül ő állott legközelebb Szemere szívéhez s egyedül ő tudott behatolni zárkózott kedélyének rejtekébe. Szvorényi ekkor (1886.) öreg is, beteges is volt, de nem tért ki a kérelem elől, s ifjú lelkesedéssel fogott a nagy munkához, hogy benne egykori öreg barátjának szelleméhez méltó emléket állítson.

Az egeri gimnáziumban 1790-től 1895-ig 43.142 tanuló járt. A tanulók száma legkisebb — 164 — volt 1851-ben; legnagyobb meg — 622 — 1867-ben.

Érettségi vizsgálatot 1852-től 1895-ig sikerrel tett 1495 ifjú.

Az intézet tanulóinak állandóan nagy száma a gimnázium és a tanárlakás kibővítését nagyon kívánatosá tette. A szentgotthárdi apátság és a bajai főgimnázium átvétele azonban a rend anyagi erejét más célra követte. A ciszterci rend jelenlegi apátja, Vajda Odon, éppen most készül nevének méltó emléket emelni — a gimnázium átalakításával.

Az 1883. XXX. törvénycikk értelmében Eger a kassai tankerületből a budapestvidékibe jutott. Az új főigazgató, Say Móricz, alig kilencz havi szolgálata után 1885. márczius 11-én meghalt. Utódja Hóman Ottó dr. kolozsvári egyetemi nyilvános rendes tanár lett. Ma is ő áll a kerület középiskolái élén.

Juhász ereje hosszas és példászerű hivataloskodásában, gyakori gyöngékedései folytán, megfogyatkozott. 1887. május 25-én Egerbe, kedves szülőhelyére, rendtársai körébe tért nyugalomba, — oda, a hol annyit, meg annyit fáradozott. Mindjárt másnap, május 26-án, azon kezdte, hogy könyvtára jelentékeny részét, — 442 munkát, 806 kötetben, — a tanári könyvtárnak ajándékozta s némely darabok bekötésére még 50 forintot adott. Idejét a templom, a szegények, rendtársai és könyvei közt osztotta meg. Az oratorium, közel is lakásához, legkedvesebb tartózkodó helye volt. Ezt tehát saját költségén kifestette, új oltárral és oltárképpel s egyéb szükségesekkel szépen is, bőkezűen is fölszerelte.

A templom is javításra szorult. Juhász, főigazgatósága alatt megtakarított tőkéjéből, mintegy 10.000 forinttal járult a restaurálás költségéhez, — ami 15.021 forintra rúg.

Még megírta áldozatkészségének művét. Az újjáalakítás munkája véget ért, az első istenitiszteletet 1888. okt. 18-án tartották meg benne. A következő tavasz azonban elzárta előtte a földi élet útját, s megnyitotta számára a földöntúlit, melynek eszméjeért lelke oly hön lángolt. 1889. márczius 17-én szenderült jobb létre.

A tanuló ifjuság hangversenye 1889-től csak a nevezetesebb iskolai ünnepekre szorított. Szvorényinak, a ki maga is nagy kedvelője a zenének, az a gondolata támadt, hogy, a kamarazene-társaság tagjaival, kamarazenével egybekapcsolt felolvasó estéket rendez. Ily alkalmakkor aztán valamelyes beléptidőjüket is szednek «szegény tanulókat segítő» könyvtár javára s egyéb jótékony célra. Kitűnő akusztikájával és díszes belsejével az intézet téli tornaterme igen alkalmasnak kínálkozott e célra. Az első előadás 1889. nov. 30-án volt, két klasszikus zeneszámmal; közben Szvorényi maga tartotta a fölolvast. A város közönségének legműveltebbjei hamar megszerették s egyre sűrűbben látogatták ez estéket, melyek ezóta évről-évre az adventi és nagybójtai időben szokásosak. A felolvasásokat a tanári testület tagjai tartják.

Az évzáró ünnepek 1878-tól kezdve annyiban módosultak, hogy a sokféle szavalás elmaradt s a tanulóknak csak énekkara szerepel. Közben Szvorényi tartotta egész 1892-ig

neveléstani értekezéseit, melyek az intézeti Értesítőben jelentek meg s ezt keresetté tették s irodalmi színvonalra emelték.

Szvorényi 1890-ben összegyűjtötte felolvasásait és «Gyakorlati tanácsok» cím alatt kiadta. Méltó betetőzése volt ez írói pályájának és szép köszönet a kettős kitüntetésre, mely 1886-ban őt s általa az intézetet és rendet is érte. Ő felsége a király a Ferencz József-rend lovagkeresztjével, az Akadémia pedig tiszteleti tagsággal tüntette ki. Még egy kitüntetés érte 1892. október havában, — királyi főigazgatói címmel ruházták föl. Ezt azonban alig másfél hónapon át viselte, — mert munkás életének fonala december 11-én megszakadt.

Utóda Kassuba Domokos lett.

Az 1894/95-ik iskolaév tanári kara így alakult meg: Kassuba Domokos igazgató, a magyar és latin nyelv és irod. okl. r. tanára; Miskovics Elek, a történelem és a földrajz okl. r. tan.; Maczki Valér dr. bölcslelettudor, a filozófia okl. r. tan.; Káposztásy Jusztinián, a latin és a görög ny. és irod. okl. r. tan.; Kovách Demjén, a földrajz és természetrajz okl. r. tan.; Saád Henrik a latin és a görög nyelv és irodalom okl. r. tan.; Richter Mátyás, a német és a latin ny. és irod. okl. r. tan.; Horváth Cyrill dr. egyetemi magántanár, bölcslelettudor, a magyar és a latin ny. és irod. okl. r. tan.; Szalay Gábor, a latin és a görög ny. és irod. okl. r. tan.; Weber Márton, a mennyiségtan és a természettan okl. r. tan.; Reiszer Ottó, a német és a latin ny. és irod. okl. r. tan.; Küzdy Aurél, a mennyiségtan és a természettan okl. r. tan.; Károly Ignác, a latin és a görög ny. és irod. okl. r. tan.; Markovits Bálint, a vallástan rendes tanára.

XIII.

A korviszonyok Egerben is megszülték az önképzőkört.

Káplán Géza VII. oszt. tanuló, Szvorényi József javaslatára, 1860. október 14-én, egybehívta a felső osztályok tanulóit, hogy az igazgatóság engedélyével társulatot alapítsanak. Megállapították, hogy tehetségek szerint a vers- és prózaírásban, a műfordításban és a szavalásban gyakorolják magokat s az elfogadandó műveket egy albumba fogják írni. «Az egri nagy gimnáziumban alakult irodalmi társulat» elnöke Tapossy Márton VIII-ik oszt. t. lett. Rendes tagja volt 1860/61-ben 17. Pályázatok is voltak; a pályaművek megbirálására Szvorényi Józsefet kérték föl. Az első zsengetárba fölvettek 176 művet, melyek közül 173 vers, három próza.

1863. február 2-án a teljes tanári kar jelenlétében nyílt meg ünnepélyesen «az egri kath. főgymnasium önképző magyar iskolája». Voltak ekkor beszédek, szavatok és énekek. Utolsó gyűlése június 29-én volt; ekkor jelentette Juhász, hogy a helytartótanács a «magyar iskolát», tekintettel arra, hogy előleges engedélyt nem kértek rá s hogy az ily társulatban a legéberebb felügyelet ellenére is káros versengés támadhat, megszüntette.

A tanulók 1864-ben megint meg akarták alakítani. Juhász megengedte, hogy azok, a kik tehetséget és hivatást éreznek magokban, a magok továbbképzése végett «önképző iskola» nevezet alatt társulhatnak. Önművelésük eszközei lesznek: a) A könyvtár, melynek szaporítására csak önkéntes adományok szolgálhatnak. b) Műfordítások s részben eredeti dolgozatok, melyeket a magyar irodalom tanára bírál meg; s ha ez jónak látja, a megbirált mű a gyűlésen felolvasható. c) Szavalás; a szavalati darab előre bejelentendő.

1867. december 22-én az önképzőkör az igazgatóhoz azzal az óhajtással járult, hogy önkéntes könyv- és pénzadománynyal saját könyvtárat alapíthasson. Az igazgató helybenhagyta a kérést; de kikötötte, hogy a könyvtár kezelése kellő felügyelet alatt legyen és szoros számadást adjanak be róla minden időszakban. A könyvtár 1868. január 16-án létre

is jött. Az önképzőkörnek végleg megállapított szabályait 1868. márczius 1-én hirdették ki. Ettől kezdve a kör minden évben — leszámítva az 1874—77-iki éveket — újra megalakul egy-egy szaktanár vezetése alatt. A kör 1886-ban Eger szülöttének, Vitkovics Mihálynak, nevére «Vitkovics-önképzőkör» nevet vett föl.

Az egeri gimnázium ifjusága ezen ö s z t ö n d í j a k-, jutalmak- és segélydíjakban részesül:

a) Ösztöndíjak:

1. *Fuchs-alapítvány.* Alapította Fuchs Xav. Ferencz egeri érsek 1806-ban; alapítványi tőke 17.100 r. forint; 12 tanulóra évi 60—60 forint díjjal; a devalváció óta egy-egy tanuló 16 forint 80 krt kap; tart az I. osztálytól a VI-ikig.

2. *Rajner-alapítvány.* Alapította Rajner Károly egeri nagyprépost 1844-ben. Az összes hagyatéki tőke kamataiból kiadandó évenként 315 frt. A III. és IV. osztályú tanuló kap 42 forintot, az V. és VI. osztályú 47 forint 25 krt, a VII. és VIII. osztályú 68 forint 25 krt.

3. *Losán-alapítvány.* Alapította Losán Ferencz, nyugalmazott császári királyi hadi főorvos, hagyatékából a ciszterci rendi főgimnázium tanári testülete 1858-ban; az alapítványi összeg volt 3000 forint; az évi kamatban két tanuló részesül; a III-ik osztályban kezdődhetik. Az ösztöndíj kezdetben 84 forint volt; utóbb, a kétszeri tőkekonverzió után, egy-egy ösztöndíj 67 forint 8 kr.

4. *Gyenes-alapítvány.* Alapította Gyenes József egeri címzetes kanonok és nyugalmazott esperes-plébános 1881-ben. Alapítványi tőke 2000 forint. Két tanuló kapja 60—60 forintjával.

5. *Friedmann-Soós-alapítvány.* Alapította Friedmann-Soós Julianna 1883-ban. Alapítványi tőke 2000 forint (a városi tanács kezelése alatt). Kapja egy katolikus és egy zsidó tanuló; egy-egy díj 50 forint.

6. *Práff-alapítvány.* Alapította Práff József volt keresztespüspöki plébános 1869-ben. Alapítványi tőke volt 700 forint; 1892-ig 1018 forintra növekedett; 1893-tól két katolikus tanuló kapja 25—25 forintjával.

b) Jutalmak.

1. *Rajner-alapítvány.* 6—6 darab arany a négy felső osztályból egy-egy legjobb tanulóknak, s 3—3 darab arany a négy alsó osztályból szintén egy-egy legjobb tanulóknak.

2. *Csomortányi-alapítvány.* Alapította Csomortányi Antal egeri kanonok 1812-ben; alapítványi tőke 1000 forint. A devalvációban sokat veszített; Pyrker érsek 1842-ben rendelte el a szaporított tőke kamatainak kiosztását. 1842—1852-ig négy gimnáziumi tanuló kapott 4—4 pengő forintot; 1853-tól kezdve, mivel a liczeumi osztályok a gimnáziummal egyesültek, mind a nyolcz jutalmat a főgimnázium tanulói közt osztják ki. I—VIII. osztályból egy-egy kap 4 forint 20 krt. Az összes jutalom 33 forint 60 kr.

3. *Handler-alapítvány.* Eredetileg, az 1743-iki végrendelet szerint ösztöndíj volt; alapítványi tőkéje 500 r. forint. 30 forint kamatjából kapott az akkori öt osztály egy-egy tanulója 6 forintot. A devalváció megrongálta. A mai kamat 12 forint 22 kr. Öt részre oszlik s jutalmul — 2 forint 44 $\frac{3}{4}$ krajczárjával — három I. és két II. osztályú tanuló kapja.

4. *Cziszterci-jutalom.* Alapította a tanári testület Juhász Norbertnek 200 forintnyi adományából. Ekkor Norbert-, később Cziszterci-jutalom lett a neve. Juhász később gyarapította két ízben is. A főgimnázium igazgatója kezeli a tőkét a Losán-félével együttesen. A közös tőke kamataiból évenként egy felsőosztályú tanuló 20 forint 64 krt kap.

c) Segélydíjak:

1. *Lapsinszky-alapítvány.* Alapította Lapsinszky János volt novaji plébános; alapítványi tőke 1200 forint. Folyóvá tette Samassa érsek 1893/94-re. A kamatokat kapja két szegény

katholikus tanuló segélyképen, kiket a tanári testület jelöl ki. Egy-egy segélydíj 36 forint; — összesen 72 forint.

2. *Kovács János-alapítvány.* Alapította Kovács János, egri születésű császári és királyi udvari professzor Bécsben, 1824-ben. Kezdetben 1836-tól a liczeumi filozófusok két osztályából kapták; — 1852-től a gimnázium VII. és VIII. osztályából Egerben iskolázó egri születésű tanulóknak kellene kapniok. Mikor rendesen kiadják, nyolcz tanuló kap egyenkint 42 forintot. Az alapítványi tőke 12.000 forint volt.

1802-ben, mikor a pilis-pásztói ciszterciek az egri konvent épületébe visszaköltöztek, a régi könyvtárnak híre-hamva sem volt már. Mindnyájan összeadták tehát száműzetésük ideje alatt szerzett könyveiket, s így alapították meg a konvent könyvtárát, mely aztán 1850-ig lassankint több mint kétezer kötetre szaporodott. E mellett volt egy fiókkönyvtár is, részben a gimnázium épületében megmaradt, részben később szerzett kézi- és segédkönyvekből, a tanárok használatára, mintegy hétszáz kötetből álló. Rezutsek igazgató, mivel a zirczi apát a megváltozott tanügyi viszonyoknak megfelelőleg egészen új tanári könyvtárt akart berendeztetni, a fiókkönyvtár kisebb értékű munkáit 1850-ben a konventi könyvtárhoz csatolta, mely ezentúl külön helyiségben, házi könyvtár néven, változatlanul maradt. Ellenben a tanári könyvtár, melyben a régiekből nagyobbára csak az ó klasszikusok újabb kiadásai, némely becsebb nyelv- és történettudományi művek, meg enciklopédiák maradtak meg, 1851-től kezdve évről-évre gyarapodott. 1852/53-ban, mikor a gimnáziumnak mind a nyolcz osztálya a ciszterci rend kezelése alá került, Villax apát annyira fölszereltette már, — két év alatt mintegy hetven új munkára küldött költséget — hogy a gimnáziumi tanulmányok minden szakához meg voltak a legszükségesebb segédkönyvek.

A könyvtár harmincz év alatt annyira növekedett, hogy nem fért meg többé régi kettős helyén; 1885-ben egy nagyobb méretű lakószobát kellett tehát lefoglalni számára. Még ez évben czélszerű és elég díszes tartókat helyeztek bele, — Káposztássy Jusztinián könyvtárőr pedig elkezdte a rendezést; 1887/88-ban befejezte s 1888/89-re már a teljes jegyzékeket is elkészítette. A könyvtár ekkor 9935 kötetben 4959 munkát számlált. Ma van benne 5663 munka 10.677 kötetben, s ezenkívül 5447 iskolai Értesítő.

Az ifjúsági olvasókönyvtár alapját 1867/68-ban az önképzőkör vetette meg. Legfőbb gyarapítója Horváth Zsigmond tanár volt, a ki szinte házról-házra járt, hogy mennél több könyvet gyűjtsön, a magáéból is minden évben áldozott rá. Lassankint, a hetvenes években, ugyancsak Horváth Zsigmond fáradozására alakult meg a segélyzőkönyvtár is. Ennek tőkéjét szép összeggel gyarapítják az 1882-től évenként szokásos ifjúsági hangversenyek s az 1889-től a gimnázium téli tornatermében lefolyó felolvasó és kamarazeneesték.

Az ifjúsági könyvtár, az 1892/93-iki selejtezés, újra rendezés és jegyzékbevétel után, ma 1444 munkát számlál 2376 kötetben.

A segélyzőkönyvtár évenként 500—600 tan- és segédkönyvvel, különösen szótárakkal, hatvan-hetven szegény tanulót lát el, 800—900 forint értékben. A segélyzőkönyvtárban van ma 444 munka, 1324 kötetben; a pénzalap pedig 417 forint 97 krra rúg.

Természettani szertárra a régi szervezetű gimnáziumnak nem volt szüksége, mert a kísérleti fizikát, mely az első Ratio Educationis tanterve szerint a humán osztályokban rendkívüli tárgykép elő volt adható, a második Ratio Educationis a gimnáziumi tanításból egészen kihagyta. Mikor azonban a gimnáziumok átszervezése megkezdődött (1850.), minden gimnáziumban fizikai szertárról is kellett gondoskodni, mert a fizika tanítását az Entwurf tanterve szerint a III. osztályban kezdték.

Az egri érseki liceum múzeuma fizikai szerekkel is gazdagon el volt látva. S a cziszterciek, a mint a zirczi apát az érsekkel és a főkáptalannal megegyezett,¹ még azután is használhatták azokat, mikor a nagygimnázium egészen az ő kezökbe ment át. Csakhogy a folytonos kölcsönkérés sok alkalmatlansággal járt volna. Mert a múzeumi őr, az egyezkedés szerint, minden apró-cseprő eszköz kölcsönadásához az igazgató külön kérését és térítvényét kívánta; a nagyobb eszközöket pedig, hogy az átszállítás közben történhetők kárnak elejét vessék, ki sem adhatta, — hanem az előadó tanárnak, hogy a szükséges kísérletet megtehesse, osztályával együtt a liceumba kellett átmennie. Rezutsek igazgató rajta volt tehát, hogy a gimnáziumnak mennél hamarább magának legyen fizikai szertára. Azért a legszükségesebb szerek jegyzékét a zirczi apáthoz mindjárt az egyezkedés megkötése után folterjesztette. Villax, a mennyire a rend körülményei engedték, kész volt az igazgató kérésének teljesítésére és a kívánt szerek ügyében a bécsi Pöschl-czéggel még július hóban egyezsége lépett. A következő (1852/53.) iskolai évben néhány szer (1200 pengő forint értékű) meg is érkezett. Maga Rezutsek igazgató is, kit az apát és a rend bizalma 1853. augusztus havában a zirczi perjeli hivatalra emelt, mikor teljes huszonnégy éven át önfeláldozó buzgósággal vitt igazgatói tisztét utódjának, Juhász Norbertnek, szeptember 24-én átadta, a fizikai szertárra, melynek megalapításában az ő buzgóságának is nagy része volt, 400 forintot hagyott hátra. Ezen, valamint a Villax apáttól több ízben küldött összegeken, a következő két év alatt annyi fizikai eszközt lehetett beszerezni, hogy a szerek kikölcsönzése a liceumból teljesen fölöslegessé vált.

Valamelyes természetrajzi gyűjtemény a mult század végén is volt már, de a rendszeres gyarapodásnak akkor még sem Egerben, sem másutt nem érezték szükségét. Maga a Ratio Edecationis sem igen sürgette a gyűjteményeket; elégnek tartotta, ha egy-két természeti tárgy és néhány szemléltető kép volt az iskolában.² De meg az 1850-ig uralkodó osztályrendszer egyáltalán nem is kedvezett a természetrajzi gyűjtéseknek; mert szinte lehetetlen, hogy ugyanaz a tanár, ki testtel-lélekkel a humán tárgyakon csüngött, a természetrajzban is hasonló jártassággal bírjon és ideje nagy részét költséges fáradozásban töltsen. Így aztán, mivel nagyon gyér volt a szaporodás s a romlandó tárgyak nagy része idővel hasznavehetetlenné vált, a gyűjtemény még 1848-ban is oly kicsiny volt, hogy egy harmincz négyzetméteres szobának felét sem töltötte meg. Ekkor közeledett már a szakrendszer ideje s remélhető volt, hogy a tervezett rendszerváltozás a reál irányt is kellő figyelemben fogja részesíteni.

Schill Athanáz rendezte először a meglevő kevés hasznavehető tárgyat és elkezdte a hiányok rendszeres pótlását. Maga is sokat gyűjtött, főképp rovarokat, melyeknek teljes hiával volt a gyűjtemény, s még többet szerzett vétel, csere és ajándék útján, — így a többiek közt mindjárt a második évben kristály-mintákat, kagyló-, moszat- és ásványgyűjteményt. Ezentúl reményen fölül gyorsan gyarapodott a gyűjtemény s 1855-ben már oly nagy volt, hogy a fizikai és egyéb szerekkel együtt nem fért meg többé egy szobában. Új, czélszerűbb szertárhelyiségről kellett tehát gondoskodni. S erre igen alkalmasnak kínálkozott a kísérleti teremmel szemben, a templom déli oldalán elnyúló tizenhatszáz ölföldös hosszú mellékkarzat, mely, a két tűzvész után nagyon megrongálva, üresen, használatlanul állt. Juhász igazgató a nagy szünet alatt három kisebb teremmel alakította át és ezer pengő forint költségen az elsőt a fizikai szerek, a másikat a természettár s a harmadikat a tanári könyvtár számára a szükséges szekrényekkel felszerelte.

¹ L. az 1852. Egyezkedés 4-ik pontját.

² Adjumento hic erunt aliquae Rerum Naturalium collectiones et iconismi, quorum conspectu Juventus absque

magno memoriae phantasiaeque suae labore discet sensim naturam nosse. — Rat. Ed. 70. lap.

Az intézeti szertárak felügyelői tisztjét 1857/58-ban Horváth Zsigmond vette át, és vitte a minő buzgósággal, épen oly szakértelemmel egészen élete végeig, 1886-ig. Mindkét múzeum gazdag készlete, a mint ma áll, nagyjából az ő fáradhatatlan utánjárásának eredménye. E mellett ő alapította meg 1858-ban az érem- és pénzgyűjteményt, melyhez Lengyel Miklós egri nagyprépost, Stephanovszky Sándor szemináriumi aligazgató és Strecskó Lénárd ferenczrendi szerzetes, meg ő maga adták az első darabokat. Mert az intézet becsületén és az ifjuság javán senki sem csüngött nagyobb szeretettel ő nálánál, kinek öröme, büszkesége, boldogsága egyedül az volt, ha az intézet és a tanuló ifjuság érdekében valami jót tehetett. Utazásokat is, melyek közben Német-, Francia- és Angolország legnevezetesebb városait meglátogatta, egyedül azért tett, hogy a művelt nyugat iskoláit és múzeumait megismerje, s a mi jót tapasztalt, itthon megismertesse és, a mennyire tőle telt, meg is honosítsa. Szinte ellenállhatatlan volt az a buzgóság, melylyel az intézet ügyét a zirczi apátoknak — az intézet kegyurainak — és mindazoknak figyelmébe ajánlotta, kiktől a tanuló ifjuság számára valami jót remélhetett. Titius Pius, Xantus János, Vrabély Márton, Kempelen Rudolf, Kovács Károly és mások neve nem foglalna el oly előkelő helyet az intézeti gyűjtemények gyarapítóinak sorában, ha Horváth Zsigmond az ő ellenállhatatlan szeretetre méltóságával szinte egész életükre hozzá nem köti őket az egri gimnáziumhoz.

A természettani, természetrajzi és régiségtani szertár időközben annyira felszaporodott, hogy az 1855-ben berendezett helyiség — a templomnak második emeleti déli karzata — nem fogadhatta be többé. Szvorényi tehát a természetrajzi gyűjtemények számára 1883/84-re a templom északi karzatát — szintén 35 m. hosszú és 6 m. széles — rendezte be tetemes költséggel.

A szertárak jelenlegi fölszerelése ez:

A természetrajzi szertárban az állattanhoz van 66 fali ábra s 15.495 állat és ismertető rész; a növénytanhoz 63 fali ábra s 8052 szárított növény; az ásványtanhoz 220 minta és fali kép, 1619 ásvány.

A természettani szertárban van 58 fali kép és 501 eszköz; a vegytaniban 47 vegyszer és 48 eszköz; a földrajziban 71 térkép, 10 földgömb, 40 egyéb ismertető eszköz; az érem- és pénzgyűjteményben 3043 drb; a régiségtárban 129 drb; a filologiai, történeti és művészeti múzeumban 317 drb.

A szabadkézi rajzra van 899 rajzminta és 101 természetes minta; a mértani rajzra pedig 6 modell, 600 rajzminta és 57 eszköz.

XIV.

a) *A gimnázium főigazgatói:*

Vörös Antal (*budai főigazgató*) 1773—85.
Szendrői gróf Török Lajos (*kassai főigazg.*)
1785—96.
Báró Sahlhausen Móricz 1796—1812.
Szuhányi Xav. Ferencz 1812—24.
Udránszky Dániel 1826—35.
Richter Mátyás dr. 1835—49.
Madarassy János (egri polg. kerületi iskolai fel-
ügyelő) 1849. nov. 25-től 1850. márcz. 12.

Kovács Pál (pest kerületi) 1850—52.
Haas Mihály (iskolatanácsos) 1853—58.
Halder Konrád (iskolatanácsos) 1859/60.
Morovics Márton (kassai tkerül. főigazgató)
1862—65.
Juhász Norbert dr. (kassai tkerül. főigazgató)
1866—84.
Say Móricz dr. (budapestvidéki) 1884/85.
Hóman Ottó dr. (budapestvidéki) 1885—95.

b) *A gimnázium igazgatói:*

1. Jezsuiták:

Chrastel János 1688—96.
 Petheő István 1696—1701.
 Höckhinger Ferencz 1701—4.
 Balázsházy Imre 1704—7.
 Ambler Tamás 1710—13.
 Reigay György 1713—15.
 Krueg János 1715—17.
 Hávor István 1717/18.
 Berzeviczy Sándor 1718/19; 1721—23.
 Janács Gáspár 1719/20.
 Gabon János 1720/21.
 Raab István 1723/24.
 Corneli János 1723/24.
 Simegi János 1724—26.
 Palugyay János 1726/27.
 Tar János 1726/27.
 Szabó Ferencz 1726—29.
 Mechtler Ferdinand 1729—31.
 Tolvaj Imre 1731/32.
 Kelecsényi József 1732/33.
 Kolb István 1733/34.
 Kőszögi János 1734/35.
 Gál András 1735—38.
 Daróczy György 1738/39.
 Nedeczky László 1739—42.
 Grubanovics János 1742—44.
 Palkovics Imre 1744/45.
 Kelemen Antal 1745/46.
 Bíró György 1746/47.
 Muessert Kristóf 1747—49.

Olsovszky György 1749/50.
 Kereskényi Ádám 1750/51.
 Csécsi Ferencz 1751—53.
 Kaprinay István 1753/54.
 Pallovics X. Ferencz 1754—56.
 Székely László 1756/57.
 Fischer József 1757—60; 1761/62.
 Kapuváry Ignác 1763—66.
 Szerdahelyi József 1760/61.
 Nagy János 1762/63.
 Csapody László 1766—68.
 Fonovics János 1768—73.

2. Volt jezsuiták:

Hegyi József 1776—80.
 Bihary Ferencz 1780—86.

3. Egri egyházmegyei papok:

Stanczel József 1773—76.
 Bezegh András 1851/52.

4. Ciszterciek:

Schuman Theofil dr. 1786—96.
 Pászty Raymund 1796—1806.
 Marsalkó Konstant 1806—17.
 Zofcsák Ödön 1817—29.
 Rezutsek Antal 1829—53.
 Juhász Norbert dr. 1853—66.
 Szvorényi József 1866—92.
 Kassuba Domokos 1892—95.

c) *A gimnázium tanárai:*

1. Jezsuiták:

Szilágyi István 1691—93.
 Tapolcsányi Lőrincz 1693/94.
 Holovicz Mihály 1694/95.
 Horváth Gábor 1695/96.
 Jakab István 1695/96.
 Nemesovay László 1696—98.
 Hauer István 1696—98.

Földváry Miklós 1697/98.
 Kirchmayr Ádám 1698/99.
 Kovachich János 1698/99.
 Kiss Ferencz 1698—1700.
 Vir János 1699—1700.
 Rudolf Ferencz 1699—1700.
 Wéber Mátyás 1700/1.
 Ónody Zsigmond 1700/1.
 Jászberényi János 1700/1.

- Treberer József 1701—12.
Balogh Tamás 1701/2.
Reigay György 1701—12.
Hamar János 1702/3.
Bálintfy Mihály 1702/3.
Skunta István 1702/3.
Markievich Jakab 1703/4.
Taxoni János 1704/5.
Szendrey András 1704/5; 1717/18.
Mindszenti András 1705/6.
Korbéli Márton 1705/6.
Graiszky János 1706/7.
Tar László 1706/7.
Jencsics Zsigmond 1710/11.
Jabróczky Mihály 1711/12.
Miell Péter 1712/13.
Ardici Mihály 1712—14.
Tallheimb Mihály 1713/14.
Hochenlocher Antal 1714/15.
Unrue Lipót 1714—16.
Franck Kristóf 1715—17.
Mayr György 1715/16.
Horváth Mihály 1716/17.
Mindszenti Antal 1717/18.
Kerekes Márton 1717/18.
Andreánszky Gáspár 1718/19.
Zichy László 1718/19.
Szibenitzky János 1719/20.
Czisinsky Márton 1719/20.
Kelecsényi József 1720/21.
Kunics Ferencz 1720—22.
Orosz László 1721/22.
Rachensperger Mátyás 1722/23.
Jankó Péter 1722/23.
Szegedy János 1723/24.
Vépi Pál 1723—25.
Balázsovics János 1724/25.
Fűzik Pál 1725/26.
Pécsy Ferencz 1725—27.
Beke János 1725—28.
Taixlperger Ferencz 1726/27.
Csupor István 1727/28.
Ferdinkó György 1727/28.
Palkovics Imre 1727/28.
Csukás Ferencz 1728/29.
Navoy István 1728/29.
Petresics Lőrincz 1728/29; 1733—35.
Jónás András 1729/30.
Árvay György 1729/30.
Hávor János 1729/30.
Türk József 1730/31.
Lipostyák Mátyás 1730/31.
Sziláczek Pál 1731/32.
Szalay József 1731—33.
Schmidhauer András 1731—33.
Bíró György 1732/33.
Muszka Miklós 1732/33.
Bertalanfy Pál 1733/34.
Göcze Ferencz 1733/34; 1737/38.
Hedry Márton 1734/35.
Matzer Márton 1734/35.
Kaprinay István 1735/36.
More István 1735/36; 1739—41.
Szegedy György 1736/37.
Schmidt Miklós 1736/37.
Székely László 1736—38.
Schotter János 1737/38.
Parhambez Ignác 1738/39.
Lipold Ferencz 1738/39.
Barbierik Miklós 1738—40.
Henter Mihály 1739/40.
Haimel József 1739/40.
Ritzl Ignác 1740/41.
Ferenczy Gábor 1740/41.
Jaszlinszky András 1741/42.
Puchperger Márton 1741—43.
Nyirő Ádám 1741/42.
Kovács Ferencz 1742/43.
Fabó Gábor 1742/43.
Sárosy Sándor 1743/44.
Miller János 1743/44.
Griener Domokos 1743/44.
Wahl Ferencz 1745/46.
Roth Károly 1744—46.
Geiger Mátyás 1745/46.
Bartakovics József 1744—46.
Nedeczky Péter 1745/46.
Ebergényi József 1745/46.
Hegyi József 1746/47.
Schmidt János 1746/47.
Baros József 1746/47; 1767/68.
Priheli Mihály 1746/47.

Pehm Mátyás 1747/48.
 Karácsonyi Ignác 1747/48.
 Nagy Antal 1747/48.
 Kende László 1748/49.
 Sándor József 1748/49.
 Szeles János 1748—50.
 Mihác István 1748/49.
 Lestyán Mózes 1749/50.
 Hegedüs László 1749/50.
 Csepi István 1749/50.
 Névedi Antal 1750/51.
 Csepi János 1750/51.
 Józsa István 1750—52.
 Elsék József 1751/52.
 Csuttem György 1751/52.
 Scháj János 1751—53.
 Illei János 1752/53.
 Saighó Benedek 1752/53.
 Hegyi István 1752/53.
 Frantzer Mátyás 1753/54.
 Csimá Antal 1753—55.
 Weiss Antal 1753/54.
 Eröss Pál 1753—57.
 Geszti Imre 1753—58.
 Hatos Imre 1754—57.
 Szilágyi János 1754/55.
 Tamáskovics X. Ferencz 1754—57.
 Jaeger Antal 1755—57.
 Hájas István 1756—57.
 Taschler József 1756/57.
 Ürményi István 1757/58.
 Jordánszky Pál 1757—59.
 Kovács József 1757—60.
 Toldt János 1757—59.
 Fábri János 1758/59.
 Hesső Ferencz 1758/59.
 Buday Tamás 1758/59.
 Katona X. Fer. 1759/60.
 Sajnovics János 1759/60.
 Dragovics János 1759/60.
 Roy Márton 1759/60; 1761—63.
 Hass Márton 1759/60.
 Takács Márton 1760/61.
 Bernolák József 1760/61.
 Szegedy Pál 1760/61.
 Fehérváry Ignác 1760/61.

Gullner X. Ferencz 1760/61.
 Ibellaker József 1760—62.
 Almássy Dániel 1761/62.
 Neander Antal 1761/62.
 Jakab András 1761/62; 1764—66.
 Liszy András 1761—63.
 Vábel János 1762—64.
 Gassner Lőrincz 1762/63.
 Mitterpacher József 1762/63.
 Mertz X. Ferencz 1762—65.
 Manczini Antal 1762/63.
 Taucher Ferencz 1763/64.
 Rauch Ignác 1763—65.
 Püspöki Fer. 1763—66; 1767/68.
 Balogh Sándor 1763/64; 1767/68.
 Mihelics János 1764/65.
 Szereday Domokos 1764/65.
 Spaits Péter 1765/66.
 Szabó Dávid 1765/66.
 Galambos Sándor 1765/66.
 Boer István 1765/66.
 Kletz János 1766/67.
 Pinterics Ádám 1766/67.
 Gál Péter 1766/67.
 Szuhányi Ferencz 1766—68.
 Józsa Antal 1766/67.
 Lakatos Antal 1766/67.
 Szunerits Márton 1767/68.
 Fuxhoffer József 1767/68.
 Lada György 1768/69.
 Szabó József 1768/69.
 Jakubicska György 1768—70.
 Mesterházy Lajos 1768/69.
 Meszlényi József 1768/69.
 Liptay János 1768/69.
 Korbéli Antal 1769/70.
 Biró József 1769—71.
 Tapolcsányi Antal 1769/70.
 Lex Gábor 1769—72.
 Kajdácsy Ferencz 1769/70.
 Limp József 1770/71.
 Csomortányi Imre 1770/71.
 Magvary László 1770—72.
 Pauer Ignác 1770/71.
 Tóth Farkas 1771/72.
 Reviczky József 1771/72.

Mursich Pál 1771/72.
 Klobusiczky László 1771—73.
 Taschler Mihály 1772/73.
 Paur Antal 1772/73.
 Schaur Ferencz 1772/73.
 Grossinger János 1772/73.
 Kovács János 1772/73.

2. Világiak:

Bozsik Ignác 1688/89.
 Horovszky János 1688—90.
 Horváth János 1690/91.
 Vinczen János 1691—95.
 Györni István 1704/5.
 Predmeróczy János 1705—7.
 Talon János 1711—25.
 Demkó Ferencz 1778/79.
 Matulányi János 1778/79.
 Mandik György 1778/79.
 Antalfy György 1789—92.
 Janusek József 1791—1803.
 Bodnár Antal 1796—1804.
 Hubert József 1796—1804.
 Albert Ferencz 1851/52.
 Makáry György 1851—58.
 Szarvas Gábor 1858—60.
 Szabó Ignác 1858—93.
 Mendlik Ferencz 1858—61.
 Gasparik János 1862—70.
 Eötvös Bódog 1862—66.
 Gerevich Gusztáv 1862—66.
 Máday János 1866—68.
 Vidovich Bonaventura 1866/67.
 Sajósy Alajos 1868—95.
 Négyesy László dr. 1885—87.
 Tömlő Gyula 1887/88.

3. Egri egyházmegyei papok:

Ách József 1703/4.
 Brezovay Ferencz 1710/11.
 Sebestény György 1710/11.
 Bednarovics János 1773—75.
 Erdődy Mihály 1773—75.
 Rimanóczy Ferencz 1773—76.
 Ludányi József 1773—77.

Dányi Ferencz 1773—75.
 Almásy József 1773—76.
 Lendvay János 1775/76.
 Bálintfy Ferencz 1775/76.
 Komlósy Imre 1775/76.
 Kozma Ferencz 1776/77.
 Balla Mátyás 1776/77.
 Nováky József 1776—78.
 Poczik Pál 1776—78.
 Tóth Imre 1776—78.
 Udvardy Ignác 1777/78.
 Pápay Imre 1777/78.
 Kovács Antal 1777/78.
 Eperjesy Ferencz 1851/52.
 Korének József 1851/52.
 Magyar Ferencz 1851/52.
 Marán János 1851/52.
 Pázmán Alajos 1851/52.
 Stephanovszky Sándor 1851—56.
 Kristofcsák Ferencz 1852—58.
 Zsaskovszky József 1858—62.

4. Domokosrendű:

Horváth Özséb 1788—1805.

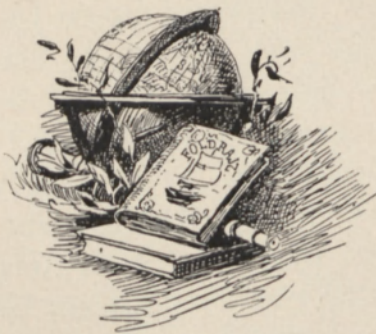
5. Ciszterciek:

Machek Vilmos 1778—80; 1782—88;
 1805/6.
 Marsalkó Konstant 1778/79; 1785—1806.
 Neumann Lipót 1778—83.
 Thomann Libór 1779—88.
 Victorin Imre 1779—85.
 Palvuch Mór 1779/80; 1783—85.
 Pászty Raymund 1779—81; 1785—96.
 Schuman Theofil dr. 1780—86.
 Ujfalussy László 1780—82; 1785—96.
 Roják Ferencz 1781—85; 1802—1807.
 Zoffcsák Ödön 1804; 1809—17.
 Horváth Nepomuk 1805/6; 1808—15;
 1825—30.
 Szemecskey Gábor 1805—1808; 1811—14.
 Zimányi Bernát 1806—12.
 Aczél István 1806—13.
 Grün Ignác 1806—1808.

Hanák László 1807—10; 1813/14; 1827—40.
 Hochenecker Benedek 1807/8; 1810/11;
 1812—14.
 Nagy Gergely 1808/9.
 Frantz Alajos 1808—11.
 Jóczik Mihály 1811/12; 1814—16.
 Stancsics Rafael 1812—16.
 Sartóris Imre 1814—19; 1822—28.
 Novák Gáspár 1814/15.
 Hegyi Péter 1815—17; 1819/20; 1836—38.
 Podráczky Lukács 1815/16.
 Vagovics Bertalan 1816—18.
 Szabó Pius 1816—18; 1822—26.
 Szűcs József 1816—18.
 Szovich János 1817—19.
 Kunszt Tamás 1817—19; 1830—35.
 Keller Kelemen 1818—20.
 Giczy Adalbert 1818/19; 1834/35.
 Kunkel Tádé 1818/19.
 Horváth Dániel 1819/20.
 Szőke Jeromos 1819—22; 1826—34.
 Kropf Boldizsár 1819—22.
 Jancsik Jenő 1819/20.
 Mangin Károly 1820—22.
 Boros Lőrincz 1820—22.
 Krancz Máté 1820—23.
 Pákozdy Román 1820—27.
 Mórocz Kálmán 1822—24.
 Winkler Engelbert dr. 1822—27.
 Takács Henrik 1823—26; 1835/36.
 Nagy Elek 1824/25; 1827—29.
 Fekete Fülöp 1826—30.
 Kiss Ambrus 1828—31.
 Petresics Lajos 1829—41.
 Berencsy Márk 1830—32.
 Horváth Amand 1832—35.
 Szalay Flórián 1835—37.
 Kaszt Konstantin 1835/36.
 Bula Theofil 1836/37.
 Rudics Dénes 1837—39.
 Obadich Márk 1837—39; 1844—46.
 Simon Róbert 1838—41.
 Schönauer András 1839—41; 1849/50.
 Deáky Sándor 1839—44.
 Török István dr. 1840/41.
 Ihász György 1841/42; 1850/51.

Hodoly Béla 1841—44.
 Májer Móricz 1841—43; 1844—49.
 Farkas Gergely 1842—44; 1851—59.
 Glatz Menyhért 1842—48.
 Schill Ignác 1843/44.
 Minikus Vincze 1844—49.
 Dornis Gáspár 1844—49.
 Horváth Zsigmond 1846—48; 1849/50;
 1855—84.
 Schill Athanáz 1848—69.
 Gerlach Benjamin 1848/49.
 Szvorényi József 1849—65.
 Mezner Rudolf dr. 1849—71.
 Molnár Miklós 1850—55.
 Rezsutsek Antal 1851/52.
 Juhász Norbert dr. 1852/53.
 Szalay Alfréd dr. 1852—59.
 Lóskay Bekény 1853/54; 1863—65.
 Liszy Lajos 1854—58; 1859—61.
 Pozsonyi Bernát 1854/55.
 Szmodiss János 1854—56.
 Schmuck Jakab 1855—66.
 Madarász Mihály 1855/56.
 Supka Jeromos 1855—58.
 Tóth Ferencz 1856—61.
 Kiss Ernő 1856—58; 1860—85.
 Novotny Alajos 1858/59; 1861/62.
 Burghardt Leó 1859—64.
 Alaghy Dezső 1859—62.
 Tipold Özséb 1862/63.
 Schmidt Imre 1862/63.
 Edlinger Titusz 1864—67.
 Verböczy István 1864—66.
 Kolossváry Kálmán 1865—71.
 Bures Antal 1866—74.
 Hamzus Gellért 1866—71.
 Vincze Ambró 1866—77.
 Szerencse Menyhért 1867—74; 1876—90.
 Rajeczky Mátyás 1868—72.
 Tiber Bálint 1868—72.
 Fillinger Gábor 1868—72.
 Ereky Alfonz 1870/71.
 Bíró Mór 1871—77.
 Erdős Incze 1871—75.
 Lentényi Márk 1871/72.
 Veszely Piusz 1871—73.

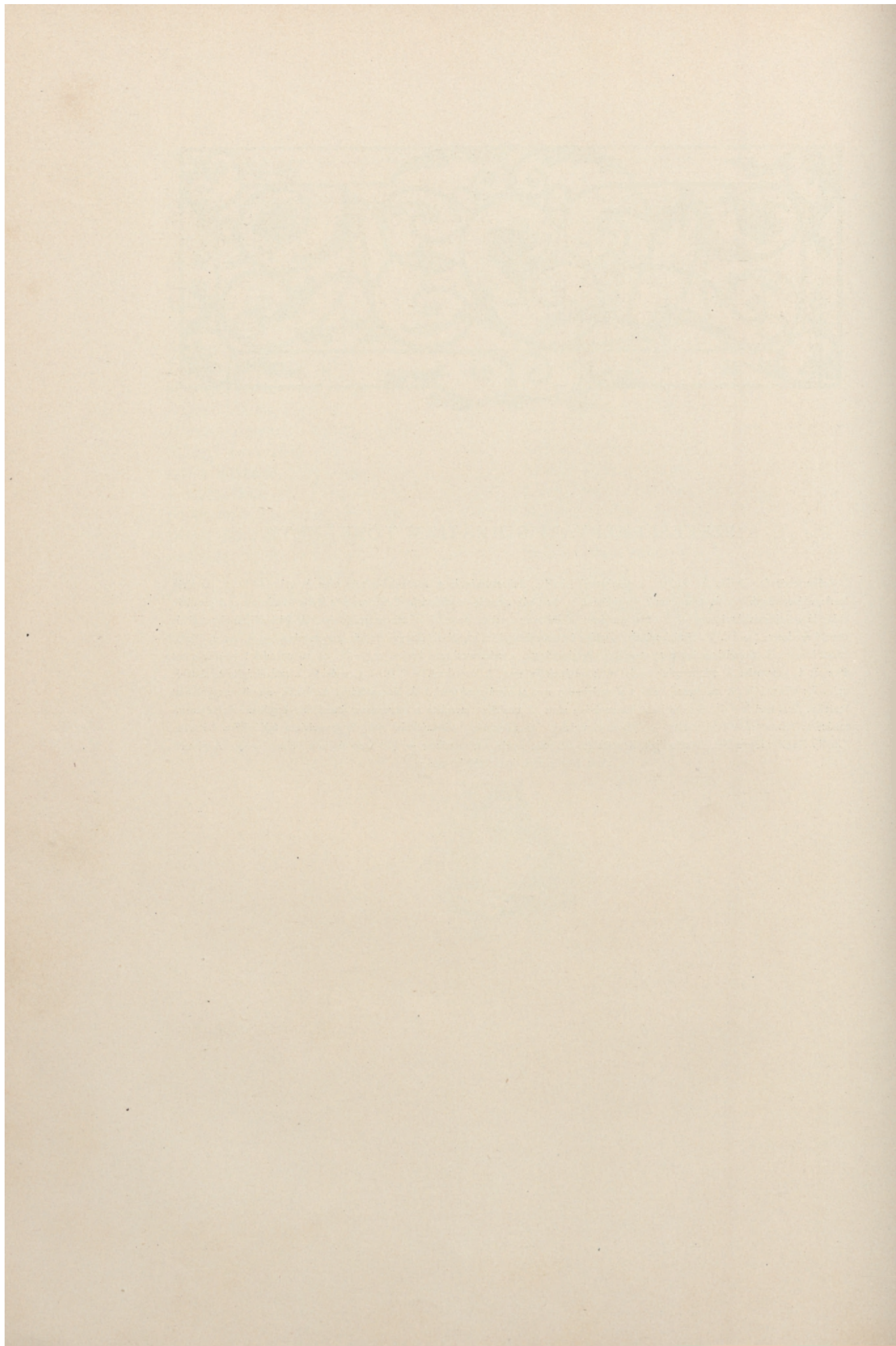
- Laszczik Bernát 1872—80.
 Szobek Loránt 1872—81.
 Gyikos Péter 1872—76.
 Májer Alberik 1872—79.
 Unger Román 1873—79.
 Miskovics Elek 1874—80; 1891—95.
 Fölker Gusztáv 1874—79.
 Szeykora Károly 1875—77; 1878—80.
 Lővárdy Alajos 1875—78.
 Maczki Valér dr. 1877—89; 1890—95.
 Soltész Vilmos 1877/78.
 Horváth Ágoston 1878/79; 1880/81.
 Szilágyi Jenő 1878—82.
 Ignics Boldizsár 1879—92.
 Kassuba Domokos 1879—92.
 Káposztássy Jusztinián 1879—95.
 Berger Máté dr. 1879—86.
 Ledniczky Ipoly 1880—93.
 Barbarics Róbert 1880/81.
 Czövek Frigyes 1881—85.
 Dombay János 1881—83.
 Rázgha Balduin 1882—86; 1887—91;
 1893/94.
 Kovách Demjén 1883—86; 1887—92;
 1894/95.
 Moóri Rikárd 1884—87.
 Zalai Mihály 1886—89.
 Greksa Kázmér dr. 1886—88; 1892—94.
 Molnár Samu dr. 1887—88.
 Török Konstant 1888—94.
 Mócs Szaniszló dr. 1888—90.
 Reiszer Ottó 1888—91; 1892—95.
 Czapáry László 1889—92.
 Wolf Ágoston 1889—91.
 Saád Henrik 1890—95.
 Richter Mátyás 1891—95.
 Liszkay Etele 1891/92.
 Küzdy Aurél 1891—95.
 Magdics Gáspár 1891/92.
 Chinorányi Ede 1892—94.
 Szalay Gábor 1893—95.
 Weber Márton 1893—95.
 Osztovics Gerő dr. 1893/94.
 Horváth Cyrill dr. 1894/95.
 Károly Ignác 1894/95.
 Markovits Bálint 1894/95.

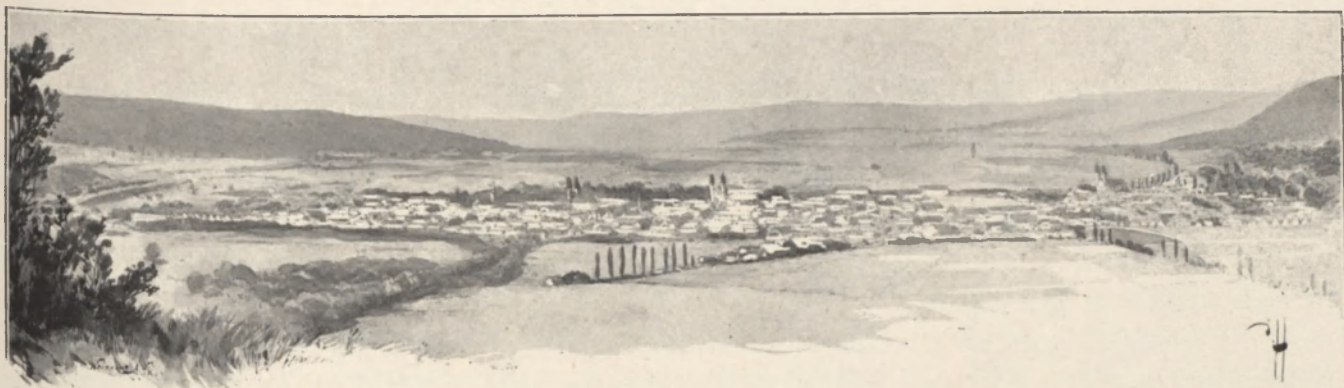

A SZÉKESFEHÉRVÁRI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE.

I. Székesfehérvár fekvése és multja. A középkori iskolák. Székesfehérvár a török hódoltság alatt és után. — II. A jezsuiták letelepedése, rendházuk és templomuk megépítése. A jezsuiták nevelés- s oktatásügyi rendszere (a Ratio Studiorum). A jezsuiták működése Székesfehérvárott. — III. A gimnázium a Pálosok kezén. Az első «Ratio educationis». A Pálosok tanulmányi és nevelő rendszere. — IV. II. József császár oktatás- és nevelésügyi intézkedései. Benyák Bernát igazgatósága. — V. Az új «Ratio educationis». A gimnázium sorsa 1794—1813. A gimnázium a ciszterცი rend kezére jut. — VI. A ciszterციiek a gimnáziumot átveszik és szervezik. A ciszterციiek tanári működésének jelleme. A konviktus. — VII. A gimnázium a szabadságharc alatt és után. Az «Entwurf». A ciszterცი rend a gimnáziumot nyolcz osztályúvá teszi. Bula igazgatósága. Az ének-, rajz- és testgyakorlat tanítása. A gimnázium jó hírneve Bula igazgatósága alatt. A tanárikar javaslata a tanrendszer átalakítása ügyében. A helytartótanács az «Entwurf»-on változtat. — VIII. A gimnázium az alkotmány visszaállítása óta. A gimnázium újjáépítése. Létszám. Tandíj. Segélyzőegyesület. Ösztöndíjak. Zeneiskola. Francia nyelv. Önképzőkör. — IX. Szer- és könyvtárak. — X. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

SZÉKESFEHÉRVÁR TÁVLATI KÉPE.

I.

Fehérvár, az ős koronázó város, a Dunántúl, Budapesttől délnyugatra mintegy 69 km. távolságban fekszik. Keletről szelid emelkedésű szőlőhegyek környezik; északra a Vértes, nyugatra meg a Bakony koszorúzza a szemhatárt. Délre terül el a Kis-Sóstó, — maradványa azon mocsaraknak, melyeket a mult században csapoltak le. Ezek helyén most aranykalásztenger reng s jól művelt kertek, mosolygó rétek és zöldellő mezők terülnek el, melyeket keresztül-kasul csatornahálózat öntöz.

Már a rómaiak idejében Cimbriana, mások szerint Herculia római gyarmat állott e helyen.

Thuróczi és Kézai beszélnek krónikájukban, hogy Árpád, midőn seregével a Dunán átkelt, e vidéken, a Noe-hegyen (ma Csucsos-hegy a várostól keletre félórányira) ütötte föl sátorát.

Szent István a mocsarak közé, a régi római gyarmat helyére, várat épített, fényeset s ragyogót.

Szent István valószínűleg azért szemelte ki magának e helyet, mert nagyon alkalmas volt vár építésére. Hiszen a szélesen elterülő mocsarak a szinte bevehetetlen vár erősségei voltak mindenkor. De bizonyára maga a vidék is tetszett; hiszen ennél «szebbet, jobbat félbarbár, magyar fejedelem nem igen találhatott. A tágas rónatáj gyönyörűsége lehetett a pusztai fiainak. Nem messze északra, nyugatra, bő vadászat esett erdei vadra. Közel volt a nagy folyó, a Duna és a Dunában a nagy sziget, mely a királyi ménesnek szabad és biztos tartózkodásul szolgált; s a honnan a lóréven (Lóréven) Adonyba, a Dunán átszállított paripák egy-két óra alatt uruknál lehettek».¹

Maga a vár az akkori felfogás szerint oly fényes és ragyogó volt, hogy a nép Fehérvár-nak, Fehérvárnak, vagyis fényes várnak nevezte; — mert fehér, vagy régebben fejez annyit tett, mint fényes, ragyogó. Később, hogy megkülönböztessék a többi Fehérvártól (Gyulafehérvár, Nándorfehérvár), Székesfehérvárnak nevezték, mert a királyok széke, székhelye volt.

Még fényesebb volt a várnál a templom, melyet Szent István a Boldogságos Szűznek, a «Nagyasszony»-nak kezdett építeni. Híre mindenfelé elterjedt s messze földről jártak csodájára. Naiv lelkesedéssel ír róla Thuróczi és Hartvik. Falai gránit- és márványkövekből, padozata márványból volt. Mindenfelé arany, ezüst, kristály és oniksz edény; aranyos egyházi ruhák és szerek; a főoltáron pedig a csodálatos művű szentségtartó.

A templom mellé Szent István káptalant s egyúttal iskolát is csatolt. Ez csakhamar híressé lön egész Magyarországon. Szervezete kétségkívül olyan volt, mint ekkor Európaszerte járta.

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt I. 74. l.

A keresztény hittal együtt a nevelés és tanítás formáit is Nyugattól vettük át. Az oktatás ekkor egészen az egyház kezében volt. Hiszen ez isteni mesterének parancsa szerint: «Tanítsatok minden népeket» — a népek nevelő oktatását mindenkor feladatának vallotta.

Az elemi oktatás az úgynevezett fái iskolákban történt. Itt az olvasásra, írásra s a hit elemeire oktatta a pap az egyházához tartozó gyermekeket. Ilyen elemi iskolák nálunk is meglehetősen korán keletkeztek.

Ezen iskolákon kívül már az Árpád-korszakban magasabb iskolákkal is találkozunk. Kétségtelenül már Szent István idejében voltak a székesegyházak mellett az úgynevezett székesegyházi (káptalani), a zárdák mellett pedig a monostori iskolák. A székesfehérvári és csanádirol biztos tudomásunk van. Ezekhez csatlakoztak később a győri, budai, szepesi, somogyvári és tapolczai. A XII. század második felében már megvolt a veszprémi egyetem is, melyet III. Béla alapított.

A közép és felső iskolák a trivium- és quadriviumból alakultak meg. A trivium tárgya a grammatika, retorika és dialektika; — a quadriviumé pedig a geometria, aritmetika, asztro-nómia és muzsika. Ezek képezték együttvéve a hét szabadművészetet (septem artes liberales). De természetes dolog, hogy az egyes iskolák fejlettségéhez képest ezekből hol többet, hol kevesebbet tanítottak; — vagyis nem mindenütt adták elő az összes anyagot.

Tanárok a papok, a szerzetesek voltak; — a káptalani iskolákban pedig a kanonokok. Az olvasó és éneklő kanonok állott az intézet élén. Ezek segédei voltak: az alolvasó, vagy mesterkanonok (canonicus scholasticus), az almeister (vicemagister) és az éneksegédek (succentor). Ezen egyházi férfiak azonban később világiakat is vettek maguk mellé segédekül; — sőt jelesebb tanulókat is, a kik azonban csak az iskolán kívül szerepeltek mint a tanárok segítői (praeceptor).

A pannonhalmi benedekrendű kolostor iskolája után a legelső középiskola a székesfehérvári káptalani iskola volt. Ez már a XI. században annyira virágzott, hogy híre messze földre elterjedt s tanulóit másfelé is vitték tanítónak.

Szent Gellért csanádi püspök életrajzában olvassuk:

«Egykor harmincz új keresztény férfiú járult a püspökhöz, esedezvén, hogy fiaikat venné át s a tudományokba avatván, szentelné papokká. Kiket elfogadván, Valter mester gondviselésére bízta őket, egy arra alkalmas házat adván nekik, hogy a grammatikai és muzsikai tanulmányokban oktathá, kik rövid időn ugyanazon tárgyakban nem közönséges előmenetelt tettek Valter mester pedig nagyon szaporodni látván a tanulók számát, mivel nagy munka nehezédék vállaira, így szólt a püspökhöz: «E nagyszámú tanulósnak nem tudok megfelelni hivatalom mind a két ágában, t. i. az olvasásban és éneklésben. Küldj el tehát valakit és hozass akár olvasó, akár éneklő mestert». A püspök tehát elküldé Mór barátot a király üdvözlésére, megparancsolván neki, hogy menjen be az iskolákba is, a melyek akkor Székesfehérvárott igen kitűnőek valának, s keressen a tanulók között egy tanítót vagyis oktatót és hozza el azt. «Ez (t. i. Mór) Fehérvárra jöven, s a királynál dolgát elvégezvén, meglátogatta az iskolákat, a hol egy Henrik nevű német vala, a ki a tanulóknak almastera (vicemagister) volt. Ezt szólította meg s ő csakhamar beleegyezett; könyveit tehát magához vevén, vele együtt a püspökhöz ment, a ki örömmel fogadta őt s a tanulók olvasómesterévé tette, Valter pedig az éneklésre tanította azokat».

A székesfehérvári iskoláról szó van egy XIII. századbeli oklevélben is. III. Honor pápának 1217-iki levelében ugyanis egy névtelen tanítója említettik, mint székesfehérvári mesterkanonok, vagyis káptalani iskolai igazgató (Scholasticus Albensis).¹

¹ Vass József: Hazai és külf. iskolázás. 34—35. l.

A székesfehérvári iskola megvolt tehát az egész Árpádkorszakban.

Az iskola belső életéről, szervezetéről s fejlődéséről részletesebb adataink nincsenek; de annyit tudunk, hogy később a Domokosok tanítottak benne. Tanulóiról azonban több helyen találunk említést. Így, mikor Mátyás király halála után, 1490-ben, Ulászlót választják meg a magyar trónra és Székesfehérvárot meg is koronázzák, — a trónra vágyó Miksa császár beütött az országba s elfoglalta Székesfehérvárt. Ez alkalommal — mint Tubero írja — katonáinak szabad zsákmányolást engedett; de megtiltotta az emberek fölkonczolását. S így «senki sem öletett meg a város lakosai közül, néhány ifjút kivéve, kik a város elfoglalásának zajára az iskolából (e ludo litterario) kirohanván, vagy oktalanságuk miatt, mivel a háboruskodást nem ismerték, s így nem tudták, hogy a harcz hevében mindenre képes a katonák elkeseredettsége, vagy mivel tüzes magyar vér lévén bennök, magok is fegyverrel rohantak az ellenségre. Pedig ha az iskolában, vagy ha otthon maradtak volna bezárkózva, vagy ha védtelenül állottak volna az ellenség előtt, nem történt volna semmi bajuk.»¹

Még egy ízben olvasunk a fehérvári iskola ifjúságáról. A mint ugyanis a török 1543-ban Székesfehérvárt ostromolni kezdi, — Istvánfy történetírónk elbeszélése szerint — Barkóczy, a vár kapitánya, a székesfehérvári tanuló ifjúságot állítja az olaszok és németek helyére, a kiknek csapata kiment a várból a törökök ellen. S valamint a mohácsi csatában a hagyomány szerint 300 ifjú hullt el a pécsi egyetem tanulói közül: úgy haltak hősi halált a fehérvári iskola tanulói is a vár védelmében.²

Hasztalan volt minden hősiesség és önfeláldozás; a vár és vele együtt a város a törökök kezébe került, s birták is egész 1688-ig.

A töröknek majdnem másfél századig tartó uralma s a folytonos harczok úgyszólván teljesen tönkretették Székesfehérvárt. Elpusztult Szent István bazilikája; a királyok sírboltját földulta a török; a külvárosokat hol az egyik, hol a másik sereg égette föl több ízben. Megszűnt a káptalan is. Tagjait nagyrészt leölték; a többiek pedig biztosabb vidékekre menekültek. Így természetesen megsemmisült a virágzó káptalani iskola is.

II.

1688. május 19-én fölszabadul a város a török uralom alól.

A győzőknek első dolguk volt hálát adni az Istennek a diadalért. A város piacán mutatta be Széchenyi Pál, veszprémi püspök, a hálaadó szent misét, — annyi év után az elsőt.

A szomszéd falvakból lassankint visszatértek az elmenekült lakosok, — s megkezdődött a helyreállítás nagy munkája. A szerzetesek, kiknek azelőtt itt rendházuk volt, részben szintén megérkeztek. A Pálosok azonban csakhamar távoznak, mert templomukat s házukat nagyrészt földúlva találják.

Megjelennek egyuttal a jezsuiták is, — és pedig Székesfehérvárot most legeloszor. Magukra vállalják egyrészt a várbeliek, másrészt a közeli falvak lelki ügyeinek vezetését. A legelsőek voltak közülök Reichinger Zachariás, Müller Lipót és Landonics György, a kiknek nagy szerep jutott az újjászervezés munkájában.

A jezsuita missió már a felszabadulás évében (1688.) megkezdí hivatását, — a török hódoltság alatt meglazult hitélet helyreállítását és a protestántizmus visszaszorítását.

¹ Tubero: «Commentariorum de temporibus suis liber III. 7. §. Edidit Schwandtner Scriptor. R. Hung. T. II. p. 160.

Békéfi: Emlékkönyv.

² Pauer János: «Historia dioecesis Alba-Regalensis» p. 81. Albae-Regiae, 1877.

A székesfehérvári jezsuiták eredetileg csak missiót képeztek; — «residentiá»-jok később jött létre. A hol a jezsuiták megtelepedtek, kezdetben rendszeren csak missióállomást teremtettek. Két-három jezsuita megjelent, elkezdte a hithirdetést s a térítő munkát. Iskolát nyitottak, ha a hely és a körülmények alkalmasak voltak. A missióállomásokból azután a fontosabb helyeken «residentia» fejlődött. A «residentiák» kisebb társházak voltak, a hol husznál kevesebb rendtag volt. Fejök a superior (elöljáró). A kollégiumok nagyobb személyzettel, legalább is 20 rendtaggal bíró társházak, melyek tanintézeteket, — s esetleg konviktusokat és szemináriumokat tartottak fenn. Fejök a rektor.

Székesfehérvárt a jezsuiták működésükre igen alkalmas helynek találták. Maguk az itt időző tagok ily szempontokat hoznak föl mellette:

Fehérvár nagyon alkalmas helyen fekszik, két nagy víz — a Balaton és Duna — között, az országút mellett; éghajlata enyhe és egészséges, úgy, hogy a betegeknek is alkalmas üdülő hely; az eszéki, pécsi, szigeti, győri és bécsi házakból utazó rendtagoknak pihenő és megszálló helyül szolgál s körülötte nagyon sok az eretnek. Ezenkívül pótolja a török háborúk alatt megszünt andocsi missiót és a veszprémi «residentiát».

Nem is számítottak rosszul; mert a székesfehérvári missió virágozni kezd s nagy számmal akadnak pártfogói, a kik fönmaradását anyagilag is biztosítják.

Ezek elseje maga az uralkodó, I. Lipót. 1695-ben, a királyi kamara utján, 15 mázsa sót, 20 öl fát s 368 forintot utalványoz nekik.¹

A belvárosban odaadományozza részükre azon telket, melyen a török hódoltság idejében mecset állott, később meg a jezsuita rendház és templom épült föl. Adományát növeli még szántófölddel és réttel is.

Legnagyobb jótévőjük azonban Vánossi Antal volt. Ő a dúsgazdag Vánossi Lőrincznek, a hagyomány szerint, Székesfehérvár kapitányának a fia. A mint a jezsuita rendbe lépett, nemcsak egész egyéniségét, hanem összes vagyonát is — mintegy 100,000 forintot — lekötötte a rend szolgálatára.

Mivel a missió ekkor már «residentiá»-vá alakult, tágasabb lakóhelyről kellett gondoskodni. Vánossi Antal tehát hozzáfog az építéshez. S a mint ezt 1745-ben befejezi, megkezdi a templom építését. Nepomuki Szent-János tiszteletére ez is elkészül 1751-ben.² Ezóta már majdnem másfélszázad viharzott el e két épület fölött; — s jelenleg is áll mind a kettő szilárdul és hatalmasan, daczolja az idők viharával s az 1783-iki nagy földrengéssel, mely legkisebb kárt sem okozott bennök.

Az építés költségeihez Vánossin kívül mások is járultak. A nagylelkű jótévők között főleg Amade Antalné br. neve magaslik ki. Ő életében 100,000 forintos alapítványt tett le a jezsuiták részére; végrendeletében meg őket teszi örököséivé.

A jezsuiták működésére világot vetnek azon jegyzőkönyvek, melyeket minden ház pontosan vezetett a saját iskolája történetéről.³

¹ Acta Jesuitica. Országos levéltár helytartótanácsi osztálya. A székesfehérvári iskolára vonatkozó okiratok között.

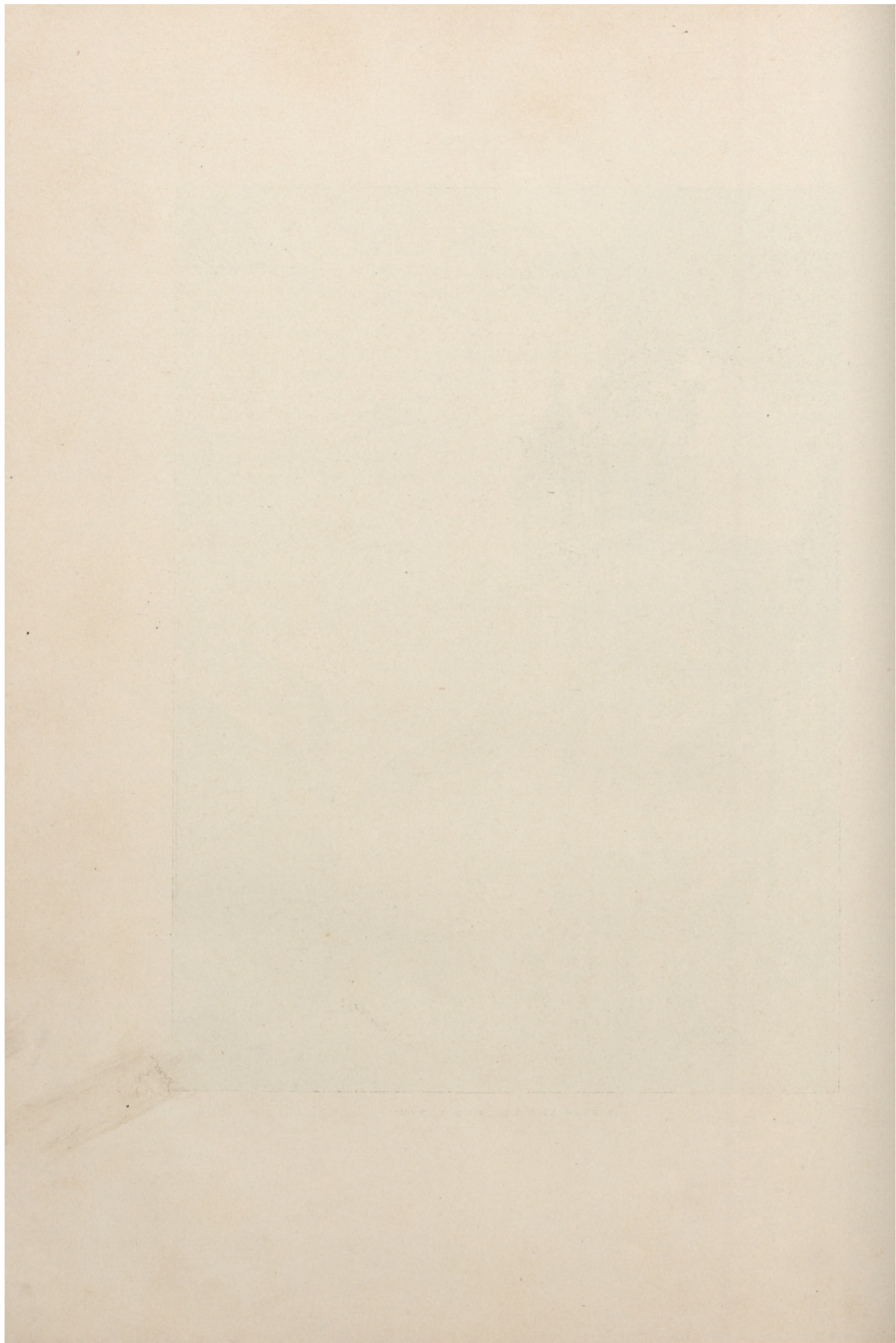
² A templom alapkövén ez a fölírás van: D. O. M. A. sub Eccles. Cath. Capite. Benedicto. XIV. et Regni Apostol. Regina. Maria Theresia, Eiusdem Regni. Primate. Emerico e Comitibus Eszterházy. Universam Jesu Societ. moderante. Francisco Resz. Provinciam Austriae gubernante Mathia Pock. P. Ant. Vánossi sumptus procurante. Cottus Albensis. Supremo Comite Francisco e Comitibus Eszterházy, Civitatis huius Albae regiae commendante. Barone Jacobo Geyman. Judice vero Joanne Nagy de Séllye.

Lapis hic pro Ecclesia aedificanda Honoribus D. Joannis Nepomuceni M. positus est. P. Ignatio Stocker Missionis S. J. Superiore. Praesentibus sociis P. Ant. Brankovits. P. Carolo Teuffl. P. Francisco Xav. Loigth. P. Leopoldo Pfeiffer. P. Mart. Lócsei. P. Sigismundo Ferentzi. Frat. Bernardo Paumgartner. Anno Domini MDCCXLI. Die 22. a Martii.

³ A székesfehérvári ház és iskola története az egyetemi és a múzeumi könyvtárban található ezen címek alatt: Diarium missionis Albaregalensis ab anno 1723—1729. Historia Domus Albaregalensis és Diarium scholasticum gymnasii. Soc. Jesu Albaregalensis ab anno 1756—1773.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI RENDHÁZ ÉS TEMPLOM.

A székesfehérvári jegyzőkönyvek az iskolai dolgokra nagyon szűkszavúak; — s így a jezsuitaiskolák belső életéről belőlők nagyon keveset tudunk meg. Mivel azonban a jezsuiták tanulmányi rendszere mindenütt ugyanaz volt, könnyen megrajzolhatjuk székesfehérvári iskolájuk módszerét és eljárását is.

A jezsuiták nevelés- s oktatásügyi elveit a «Ratio Studiorum» foglalja össze. Ez 1591-ben jelent meg először nyomtatásban ily címmel: «Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu». Sok tapasztalat után, különböző országok jezsuitáiból összeállított bizottság alkotta meg ezen tanrendszert, mely a világ minden népe és százada számára készült. Később történt ugyan benne némi változás, mert egyes újabb tárgyakat vettek föl, s némely tárgyak terjedelmét kissé megszorították: de egészben véve a tanítás a jezsuita iskolákban ma is a «Ratio Studiorum»-ban lerakott elvek alapján történik.

Az intézet élén a rektor áll, a ki a kollégiumnak s minden benne lakónak anyagi és szellemi ügyeit intézi. Fölügyel az iskolákra s a tanulás és szünet rendjét megállapítja. Havonként tanári tanácskozmányt tart. Ezen a «Ratio»-ból egy-két részletet fölolvassanak. Ha valakinek nehézségei vagy kétségei vannak, a rektor oszlatja el.

A tanítás vezetésében a rektor jobbkeze a «praefectus studiorum», a tulajdonképeni igazgató. Ő vezeti a gimnázium ügyeit; fölügyel, hogy a tanítás a tanrendszer szerint történjék; ha valamelyik tanár módszerében hibát talál, figyelmezteti rá. A jobb tanulók közül «censor»-okat, «decurio»-kat vagy «praetor»-okat nevez ki. Ezeknek az a dolguk, hogy tanuló társaikat órák előtt kikérdezzék, s utcai viselkedésükre figyeljenek. A «praefectus studiorum» veszi föl a tanulókat az intézetbe; a bűnösöket megfenyíti, a megátalkodottakat pedig a rektor beleegyezésével eltávolítja az intézetből.

A tanárok a «praefectus»-nak mindenben engedelmeskedni tartoznak. A felsőbb intézetekben a professzorok tanítanak, a kik a gimnázium elvégzése után három évi bölcseleti, s négy évi theologiai tanfolyamot hallgatnak, — két évig pedig magánúton képzik magukat. A gimnáziumban pedig és az alsóbb iskolákban a «magister»-ek, a kik a gimnázium után a három évi bölcseleti folyamat elvégezték. A fiatal rendtagokat, mielőtt a tanítást megkezdénék, valamely öreg és tapasztalt rendtag vezeti be a tanítás titkaiba.

A jezsuita rend tehát kellőleg gondoskodott tanárai kiképzéséről; de az volt a baj, hogy — különösen egy helyen — rövid ideig tanítottak s hamar más rendi állásokba kerültek. Így tehát a tanári pálya nem volt állandó, csak fokozat magasabb állásokra. A tanári személyzet gyakran változott; a mi mindenesetre káros hatással volt a tanításra.

A mi a tanítás rendszerét illeti, saját tapasztalataikra sokat alapítottak; de sokat átvettek az akkori humanista nevelés (különösen a Sturm) elveiből is.

A «Ratio Studiorum» szerint, a gimnázium öt osztályra terjed. A legfelső osztályt képezi a retorika; ezután jön a «humanitas», majd a grammatika három osztálya: a felső (suprema), közép (media) és alsó (infima).

Mivel a retorika tanítására a «Ratio Studiorum» két évet kíván, az egész gimnáziumi tanfolyam hat évig tart. Kiterjeszthető azonban nyolcz évre is; mert az egyes osztályok két alosztályra különíthetők, melyek egy-egy évig tartanak. Az egy osztályra kiszabott anyagot a tanárnak az első félévben kell elvégeznie; a második félévben csak ismételt. Ezt a Ratio Studiorum nagyon fontos dolognak tartja. A jelesebb tanulók a félév után átmehetnek a magasabb osztályba, s így a hat évi tanfolyamot három év alatt is elvégezhetik.

Az által, hogy egy-egy osztályt két alosztályra lehetett különíteni, könnyen segíthettek a gyakran mutatkozó tanárhiányon; mert e szerint három tanár taníthatott hat, s kettő négy osztályt. S erre szüksége is volt a Jezsuita rendnek. Mert, bár számos emberrel rendel-

kezett, mégis sokszor kellett világiakat is alkalmaznia iskoláiban. Hiszen a nagy terjedelmű tevékenység, melyet a hithirdetésben, a társadalmi és politikai életben kifejtettek, nagyon sok embert követelt.

A tananyagot a Ratio Studiorum a következőképen osztja be:

A grammatikai osztályokban a latin nyelv- és mondattan Alvarius Emanuel könyve alapján; a görögből az olvasás írás, «declinatio», «coniugatio», a dialektusok s egyes nehezebb kifejezések és kivételek. Olvasmányul Cicero könnyebb levelei a kezdő fokon; Ovidius megtisztítva az illetlen helyektől; Catullus; Tibullus; Propertius; Vergilius Eclogái; az «Aeneis»-ből a V. és VII. ének; a Georgiconból a IV. könyv. Görög olvasmányul és fordításul a görög katechismus, Aranyszájú Szent János, Aesopus stb. szolgál.

A humanitás osztályának célja, a grammatikai tanulás bevégezése után, előkészíteni a tanulókat az ékesszólásra. Ezt akarja elérni az egyes szerzők — pl. Cicero — beszédeinek magyarázatával, tárgyi ismeretek közlésével és a szónoklat szabályainak fejtegetésével. Olvasák Cicero könnyebb beszédeit, Livius, Caesar, Sallustius, Curtius műveit, Horatius ódáit; a szónoklat szabályait pedig Cyprianusból tanulják. A görögből ez osztályban a mondattant tanulják és könnyebb görög szöveget fordítanak.

A középiskolát a retorika osztályának két évi folyama fejezi be. Ennek célja a tanulókat kiképezni a teljes ékesszólásra. Az ékesszólás alatt pedig a Ratio Studiorum az ékesen írást, ékesen beszélést és a költői tehetség kifejlesztését érti. Itt is Cicero beszédeit olvassák, fejtegetik, magyarázzák és Aristoteles retorikáját tanulják. Ezenkívül némi tárgyi ismeretek szerzésére is törekedtek, részint a történelemből, részint egyes írókból. Gyakorlatul pedig szónoki beszédek készítése, betanulása és előadása szolgált.

A mi a módszert illeti, nagy gondot fordítottak az emlézésre. Később ebben túlsábsba is estek. Erősen követelték az ismétléseket; mert azt tartották: repetitio est mater studiorum. Kiválóan fontosnak tartották a szónoki tehetség kifejlesztésére a szavalatokat (declamationes), szónoki előadásokat, vitatkozásokat; s nagyon törekedtek a tanulóknak az ambíciót fölkelteni versenyzések (concertationes) által.

Egy-egy nap négy órát tartottak, — délelőtt kettőt, délután kettőt. A tárgyak beosztásában vigyáztak a változatosságra. Egy-egy tárggyal csak félóráig volt szabad foglalkozni, nehogy a gyermekek kimerüljenek és megunják a tárgyat.

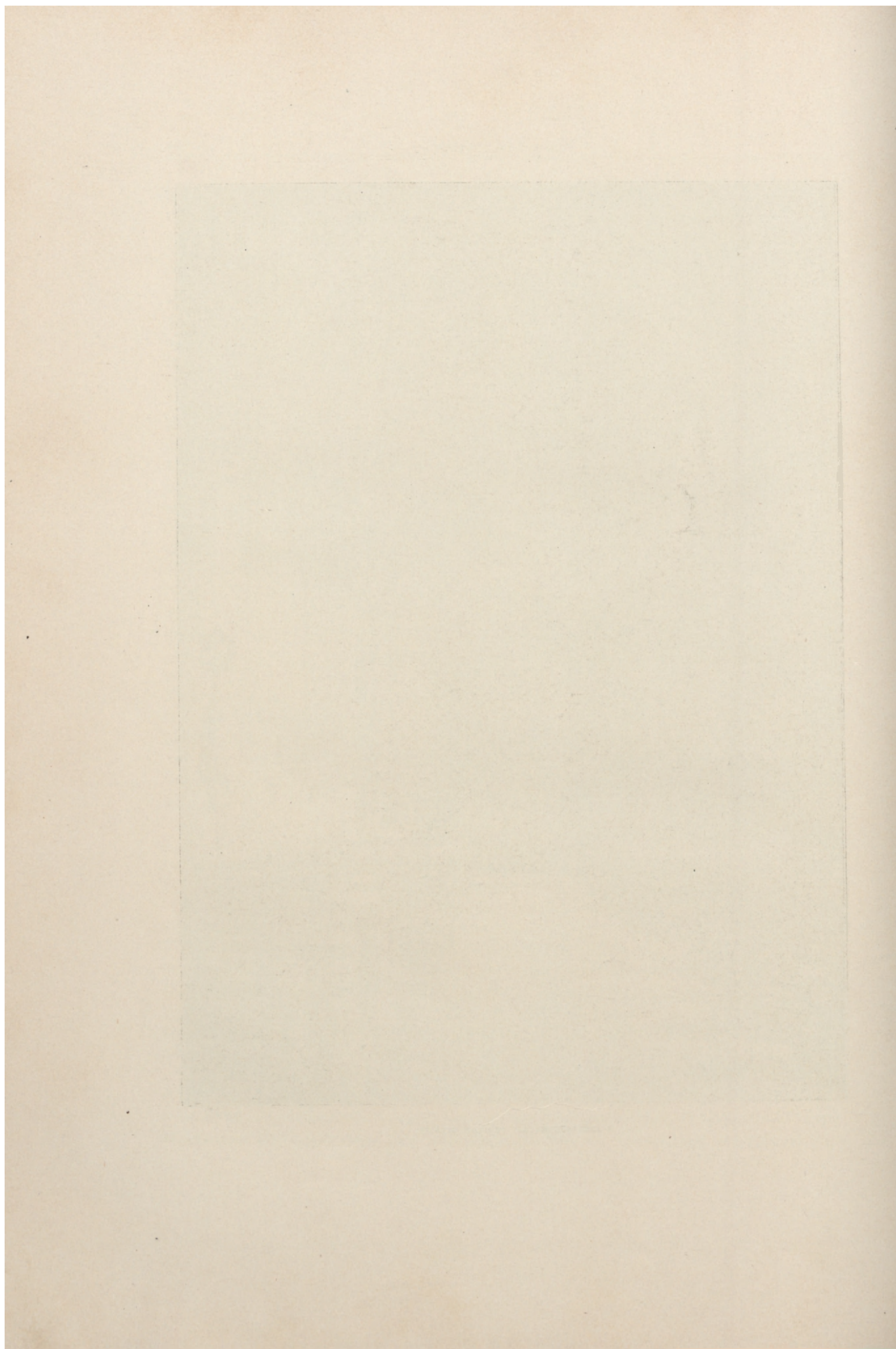
Órák előtt a jeles tanulók közül kiválasztott decuriók kérdezték ki a rossz tanulókat a föl adott leckeiből s jelentést tettek a tanárnak. A szüneteket kivéve, minden nap írtak a tanulók gyakorlatokat, melyeket a decuriók szedtek össze, a tanár meg az iskolában javított ki csendesen. Ez alatt a tanulók készültek a stílusgyakorlatokra.

Az igyekezet, szorgalom, ambíció fölkelésére szolgáltak a «concertatiók». Állandóan volt minden tanulónak vetélytársa (aemulus). Ez bármikor felszólíthatta őt versenyzésre a föl adott leckeiből. Nagyobb ünnepiességgel jártak a nagy, vagy tábori «concertatiók». Ilyenkor az egész osztály két táborra oszlott s az elvégzett anyagból versenyre kelt egymással; — kiki a neki körülbelül megfelelővel. A hibákat a jobb tanulók, az úgynevezett «censorok» jegyezték. A verseny befejezése után összeadták a hibákat; s az lett a győztes tábor, a melyiknek kevesebb hibája volt. A győztesek azután különféle jutalmakban és kitüntetésben részesültek, míg a legyőzöttek büntetést kaptak.

Szintén a vetélkedés (aemulatio) fölkelésére szolgáltak az úgynevezett akadémiák is. A tanulók ugyanis a «praefectus» vezetése és elnöklete alatt társulattá egyesültek. Ennek célja volt a tanulmányok körébe tartozó dolgok begyakorlása. Ezen akadémiákon is vitatkozások folytak az iskolában tanult dolgokról, vagy szavalatokat tartottak, — sokszor nagy közönség előtt.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI TEMPLOM BELSEJE.

Legnagyobb pompával és fényvel az iskolai színműveket adták elő. Ezek célja az volt, hogy a tanulókat a nyelvben, az előadásban s a társalgásban gyakorolják, — a közönséget, a szülőket meg mulattassák, s az intézet számára ezek jóakarátát megnyerjék.

Ezen iskolai színműveket a tanárok irták a legnagyobb részben. A tárgyat vagy a bibliából, vagy a történelemből, még pedig sokszor a legközelebbi események köréből vették; vagy Plautus és Terentius egy-egy darabját dolgozták fel s rendesen úgy alakították át, hogy valamely vallásos, vagy erkölcsi eszmét példázzanak. Nők a darabokban nem szerepelhettek, s így a legfontosabb költői motívumok egyike, a szerelem, ki volt a darabból zárva. A főgondot a szerző a cselekvény érdekességére, bonyodalmára fordította; s nem egy kiváló alkotás van köztük. Legtöbbször latin nyelven adták elő; bár sokszor szerepelt a magyar nyelv is, a mint a jezsuita házak naplóiból látható.

Ezen iskolai drámák nemcsak a jezsuitaiskolákban divatoztak, hanem a többi szerzetesek iskoláiban is; — így például a Pálosoknál és piaristáknál nagy mértékben.

Sokat ismerünk e színművek közül; de még jóval több rejlik a levél- és könyvtárakban. S mi legföljebb a címüket tudjuk, — pedig irodalmunk történetében fontos szereppel bírnak; hiszen nálunk az iskolai drámákból fejlődött ki a színmű.

A szindarabok előadására szolgált az úgynevezett «theatrum», mely a jezsuitáknak minden nagyobb intézetében megvolt. Ez egy nagy terem, melyet e célra szereltek fel és láttak el színpaddal.

A színjátékok díszesebb kiállítását az tette lehetővé, hogy egyes nagy urak sokszor e célra nagy alapítványokat tettek. Az előadásokon megjelent az egész környék; így például 1725-ben Nagy-Szombatban a környék mánásai jelen voltak egy ilyen előadáson, a mely hét óra hosszáig tartott.

Legnagyobb gondot fordítottak azonban a jezsuiták a vallásos nevelésre; hiszen tanrendszeröknek az a célja, hogy vele a hitnek, az érzelmeknek s a gondolkodásnak egységére nevelődjenek a növendékek.

A vallásos nevelés főtényezőiül a havonkénti gyónáson, a vallásitanításon, a mely hetenkint csak egyszer volt, s a mindennapi istentiszteleten kívül, főképen a vallásos társulatokat tartották. Ilyenek voltak: Sodalitas agoniae, Sodalitas maior Beatae Mariae Virginis, Sodalitas minor B. M. V. stb.

Ezek között a legfontosabb szerepet játszotta a «congregatio», vagy «sodalitas Mariana».

Ezen egyesületet a jezsuiták eredetileg Rómában alapították kollégiumuk tanulói között. XIII. Gergely pápa 1584. december 5-iki bullájában nemcsak megerősítette, hanem egyúttal kiváltságokkal is fölruházta; — így például a teljes bűnbocsánatot is hozzáfűzte. Később azután a rómaihoz hasonlólag a jezsuitáknak majdnem minden intézetében megalakultak a «Mária-congregatiók».

Céljuk volt az ifjúság között előmozdítani a Boldogságos Szűz tiszteletét, s vallásos, jámbor életre szoktatni őket, — a havonkénti gyónás, szent elmélkedések s az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása által. A vallásos lelkesedtség azután annyira ment az ilyen társulatokban, hogy a legszigorúbb aszketikus életmódra törekedtek; — testöket ostorozták, szűrőövet (cilicium) viseltek, az éjet nagyrészt ébren s térden állva imádságban töltötték; hideg télen meztláb jártak, stb.

A társulat egy jezsuita atya igazgatása alatt állott, de világi elnöknek rendesen valamely forangú embert választottak. A tagok meghatározott időben gyűléseket tartottak, s a társulat vezetése az úgynevezett «conciliumnak», egy szűkebb körű bizottságnak, jutott föladatul. Ennek tagjai — a «prorector», az «assistensek», tanácsosok és titkár, — szintén előkelő állású urak voltak.

A társulat tagjai első sorban a diákok voltak; de lehettek mások is, ha magukat a szabályok megtartására kötelezték. Azt, hogy fölvegyenek-e valakit a társulatba, szavazattal döntötték el. A föl vétel előtt bizonyos próbaidő volt (*proba generalis*) és gyónást kellett végeznie az illetőnek.

A föl vétel (*ingressus*) rendesen nagy fényvel és pompával történt. Ugyancsak nagy fényt fejtettek ki ünnepeiken, körmeneteiken, tisztviselőik választásán s védőszenteik ünnepén.

A társulatnak külön gyűlésterme is volt, — bútorokkal, oltárral s zászlókkal ékesítve. Egyes jótévként adakozása folytán nagy tőkével is rendelkezett. A kamatokon zászlókat, jelvényeket s a körmenethez szükséges ruhákat vett és egyes szegényebb tanulókat segített. A megholt tagok lelkiüdvéért szent misét mondatott.¹

Ilyen volt főbb vonásaiban a jezsuita rend tanítási és nevelési rendszere általában. Ilyen volt a székesfehérvári gimnáziumban is.

Hogy mikor alapították meg a jezsuiták a gimnáziumot Székesfehérvárott, biztosan nem tudjuk.

Az évkönyvek föl jegyzik a gimnázium ünnepies megnyitását 1724. november 6-án, — de egyuttal hozzáteszik, hogy a «*Veni sancte*» az egész városi tanács jelenlétében volt; mert a város jótéteményének köszönhető, hogy majdnem 20 évi megszakítás után újra meg kezdte az iskolákat P. Obalics Ferencz, a ki négy grammatikai osztály tanítását vállalta el.

Ebből tehát következik, hogy már a XVIII-ik század elején megvolt az iskolájuk, — bár csak kezdetleges állapotban; de a tanítás később megszakadt, s csak 1724. nov. 6-án nyílt meg újra négy grammatikai osztálylyal és egy tanárral.

A gimnázium felállításánál nemesen viselkedett a város, mikor iskolaépületet ad a jezsuitáknak s a tanárok fizetéséhez és fentartásához évi 75 forinttal járul. Ehhez 1740-ben még 75 forintot csatol a retorika tanára számára, azon föltétel alatt, hogy a kóborló, szegény diákokat ezen osztályba ne vegyék föl.

Az iskolaépület a jelenleginek a helyén állott az úgynevezett Közép-utczában (ma Iskola-utca). Mikor azután a templom és a kolostor fölépült, ezekkel kapcsolták össze; s így teljesen épületek közé ékelve, később nem terjeszkedhetett, a mikor pedig szükséges lett volna a nagyobbítás.

Maga az épület egy emeletes s az akkori viszonyokhoz képest elég terjedelmes volt; de csak kis részét használták iskolai célra. Mert alsó része befejezetlenül maradt, s csak lomtárnak, meg fatartásra való volt. Az emeleten pedig később a világi szabók laktak, a kik a jezsuiták reverendáit készítették. Iskolai célra tehát tulajdonképen csak az egyik fele szolgált. Ebben, a jezsuiták idejében, három iskolaszoba volt. Bennök tölgyfapadok, kathedra és a theatrum.²

Ezen épületben tanítottak tehát a jezsuiták. Iskolájuk csakhamar virágzó lőn. Már 1737-ben föl kellett állítaniok a retorikai folyamat, a mely két évre terjedt. Így a gimnázium hat osztályú lett egy «*praefectussal*», vagyis igazgatóval és három tanárral, kik közül azonban az egyik rendesen világi ember volt.

A tanárok itt is gyakran változtak, — mint a jezsuiták egyéb intézeteiben. Egy-egy tanár alig volt tovább egy évnél, a másik évben már más helyre vagy más állásra kellett mennie.

A tanulók száma nagyon változó volt. Egyik évben a hat évfolyamot 360 tanuló hallgatta. Ez igen nagy szám az akkori viszonyokhoz képest.

¹ A jezsuiták tantervére vonatkozólag I. Molnár A. «*A közokt. tört. Magyarországon*» és Browning O. «*A nevelés tört.*» cz. művét.

² Acta Jesuitica. Országos levéltár.

Az egyes osztályok tanulóinak elnevezésénél a következő neveket találjuk: «parvisták», «principisták», «grammatisták», «syntaxisták», «poéták» és «rhetorok».

A tanulókról, előmenetelükről és magaviseletükről alig találunk valami följegyzést, legföljebb egy-két fegyelmi esetet, lopást vagy engedetlenséget stb.

A tanulók testi nevelését sem hanyagolták el. Több ízben rendeznek versenyjátékokat; sokszor kimennek a ráczvárosi kertbe, a mely tulajdonképen a gimnázium ifjúságáé volt. Ezt a jezsuiták «belvederé»-nek (bella vedere), azaz «szép kilátásnak» nevezték el. Itt az ifjak tanáraik vezetése alatt fölüdítő játékokkal töltötték az időt.

Tanáraik nevenapján nagy ünnepet rendeznek. Mikor a tanár belép a terembe, trombitákat fújnak és csöngetnek. A tanulók szónoklatokat tartanak, verset, elégiát szavalnak, — s mikor az ünnepeltnek neve előfordul, fújják a trombitákat. E napon az előadások szünetelnek, s az iskola kívül-belül föl van díszesítve. Este, vacsora alatt, az ebédlő előtt a folyosón a rhetorok, vagyis a legöregebb tanulók zenélnek.

Ugyancsak ily ünnepiességgel tartják meg a vizsgálatokat, az akadémiák üléseit, az úgynevezett «declamatiókat», vagyis szavakat és a színművek előadását.

A «declamatiók» különböző tárgyakról szólnak; így például Szent Alajosról, egy más alkalommal a poroszokról, a kiket hétszer győzött le a birodalmi sereg, majd Niketásról, a bűnbánó ifjúról, stb.

A színművek — részint tragédiák, részint vígjátékok — nagyon sokszor szerepelnek; de semmi megjegyzés vagy részletes leírás sem szól róluk, sőt még a címe is kevésnek van fölemlítve.

A «Mária-congregatio» virágzott a székesfehérvári iskolában is.

A mint XIV. Kelemen pápa «Dominus ac Redemptor noster» bullájával a jezsuita rendet 1773-ban eltörölte, a székesfehérvári gimnázium is árván maradt. Az előadások azonban nem szüntek meg; mert a jezsuiták mint világi papok folytatták működésüket egész 1777-ig. Ekkor a gimnázium és társház Remete Szent Pál rendjének birtokába jutott.

III.

Az eltörölt jezsuita rend birtokainak nagy részét a Pálosok kapják meg. Nekik adományozza Mária Terézia királynő a rendházat a benne levő bútorokkal együtt, az iskola-épületet, a templomot, a ráczvárosban a Moha-felé vezető úton elterülő telket a rajta épült házzal s a mellette fekvő kertet a szomszédos Szent József kápolnával együtt. Ezenkívül megkapják a templomi ruhákat, szereket és alapítványokat.

A szőlőt a rajta épült emeletes villával a fehérvári püspökségnek adományozza a királynő, hogy művelése a Pálosokat az ifjúság tanításától el ne vonja.

A négy helyen fekvő szántóföldek, a major, a csókakői szőlő, a bor és egyéb ingóságok árverésre kerültek. Ezek árát, valamint az aranyban talált készpénzt — 4001 forint 33 kr. — a tanulmányi alaphoz csatolták.

A Pálosoknak Fehér vármegyében, Acsán, fekvő birtokát is a székesfehérvári társházhoz csatolták. Ennek jövődelméből s a főtebb elsorolt adományokból kellett a rendnek a székesfehérvári gimnáziumot föntartania.

Kötelezte magát a rend, hogy a gimnáziumot, a melynek három tanárát eddig a város fizette, saját költségén tartja fönn, — kivéve az igazgató évi tiszteletdíját (200 forint) s a hitoktatóknak járó 300 forintot. Alkalmaz pedig az új tanrendszernek megfelelően öt tanárt, egy hitszónokot és egy hitoktatót.

1776. október 24-én iktatja be a Pálosokat Farádi Vörös Antal, királyi alhelytartó s a budai tankerület főigazgatója, mint királyi biztos. November 8-án megnyitják az iskolát a Szent-Lélek ünnepies segítségül hívása mellett.

A Pálosokat csakhamar megkedveli a nép. Vasár- és ünnepnapon templomukat annyian látogatják, hogy alig férnek el benne.

Azonban sok bajjal is kell küzdeniök. Ezekbe egyrészt némely társaik szenvedélyessége, másrészt pedig egyesek irigysége dönti őket.

Vörös Antal, a budai kerület főigazgatója, egy szép levélben buzdítja a Pálosokat kötelességeik pontos teljesítésére. Írójának szerető szívéről, széles látóköréről, tudományos képzettségéről és a hazai tanügy iránti lelkesedéséről tesz tanuságot e levél. Kéri őket, hogy hazaszeretet és vallásosság vezérelje minden működésökben; tegyék a tanulást könnyűvé és kellemessé; hangsúlyozza az egyöntetű eljárást, a békét s az egyetértést.

Szükségök is volt ilyen gondos, lelkes vezetőre, mert nem kis feladat várakozott rájuk.

Magyarország közoktatásügye éppen ez időben nevezetes változáson megy keresztül s hosszas vajúdás után születik meg a «Ratio Educationis».

Eddigélé az állam úgyszólván mitsém törődött a tanítás ügyével; mert általános vélemény volt, hogy ez az egyház dolga. Az egyház gondoskodott az elemi tanításról; középiskoláink meg szerzetesek, nagyrészt jezsuiták és piaristák kezén voltak, a kik a tanításban és nevelésben a maguk rendszerét követték. Így volt ez a protestánsoknál is, kik szintén maguk gondoskodtak ifjaik kiképzetéséről.

Az államnak csak most jutott eszébe, hogy neki nemcsak joga, hanem egyuttal kötelessége is polgárainak egyöntetű tanításáról gondoskodni.

Azok a tanügyi mozgalmak, a melyek a művelt Nyugatot forrongásban tartották, utat találtak hozzánk is. Mária Terézia ezek alapján kísérli meg az egész közoktatásügy egységes szervezését.

Miután az örökös tartományok tanügyét rendezte s a Marx Gratián-féle tantervjavaslatot szentesítette, Magyarország részére is fölállította az udvari tanulmányi bizottságot a helytartótanács kebelében s 1776-ban Ürményi József- és Trestyánszky Dániellel tanulmányi tervet dolgoztatott ki.

Így született meg a Ratio educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem annexas. Vindobonae 1777. Tomus I. Ez nagyrészt a Marx-féle tanterv alapján készült a középiskolákra vonatkozólag.

Új korszakot nyit meg közoktatásunk történetében e monumentális munka, melyben az állam eszméje lép előtérbe.

A tanügyi kormányzatnak középpontja a helytartótanács tanulmányi bizottsága (commissio studiorum); ennek kezében futnak össze a közoktatásügy összes szálai.

Az ország nyolcz tankerületre oszlik — u. m. a budai, pozsonyi, besztercebányai, pécsi, kassai, ungvári, nagyvárad s győri. Élükön főigazgatók állanak.

A főigazgatók az állami fölügyelet képviselői. Időnkint meglátogatják kerüleleik intézeteit, megfigyelik, hogyan történik a tanítás s megtartják-e a «Ratio educationis» utasításait. Megfigyeléseikről a helytartótanácsnak jelentést tesznek. A helytartótanács rendeleteit ők közlik az intézetekkel s ezeknek ügyeit, jelentéseit ők terjesztik a helytartótanács elé.

A «Ratio educationis» a középiskolának három fokozatát állapítja meg — úgymint:

1) «Schola Latina» (grammatikai három osztály). 2) A gimnázium (humaniora) két osztály. 3) «Philosophiai cursus» két évig.

1. A *grammatikai iskola tárgyai*: vallástan, helyes- és szépírás, számtan, latin nyelv, természetrajz, földrajz, történelem. A kik tanulmányaikat folytatni kívánják, azok számára

rendkívüli tantárgyakul szolgálnak a II. és III. osztályban a görög nyelv, a II. osztályban a geometria s a III. osztályban a természeti és hazai tételes jog.

2. *A gimnázium tárgyai:* a vallástan, vallásos «exhortatiók» és liturgiai tanulmányok vasár- és ünnepnapon, aritmetika és a mathézis elemei, latin nyelv, vele kapcsolatban logika, stilisztika, mithologia és római régiségek, természettudományok, történet, földrajz, természet-jog és hazai szokásjog, német vagy más hazai nyelv. Rendkívüli tárgyak: a görög nyelv, kísérleti fizika, «collegium novorum publicorum» (hírlapok olvasása és magyarázata, szorgalmas tanulóknak az igazgató vezetése alatt), nyilvános szavalás, hazai nyelvek, (úgy, hogy minden tanuló anyanyelvén kívül más két hazai nyelvet megtanulhasson), költői kísérletek azok számára, kiknek tehetségek van hozzá.

3. *A «philosophiai cursus» tárgyai:* a filozófia, a mennyiségtan, történet, «collegium novorum publicorum» s a természettudományok. Rendkívüli tárgyak: a görög nyelv, ékes-szólásbeli és poetikai gyakorlatok latin és hazai nyelven, egyetemes történet, címertan, a lovagrendek ismerete s egyéb történeti segédtudományok.

A «schola grammatica»-nak célja, hogy állásuknak megfelelő műveltséget szerezzenek azok, a kik e három év elvégzése után valamely gyakorlati pályára lépnek s nem folytatják tovább tanulmányaikat.

A gimnáziumi folyamnak (a két humanista osztálynak) feladata, hogy az ifjak helyesen tudjanak írni és beszélni latin nyelven, németül vagy valamely más hazai nyelven; jártasak legyenek a számtanban és geometriában, hogy az életben boldogulni tudjanak; ismerjék a földet, Európának és hazájuknak történetét s a természet mindazon kincseit, a melyekkel jólétüket biztosíthatják. A tanterv tehát tekintetbe veszi a gyakorlati élet követelményeit is, de nem mellőzi az általános műveltség tényezőit sem.

Ezen öt évi folyamat azután befejezi a két évi bölcséleti folyam az akadémiákon.

A Mária Terézia-féle «Ratio educationis» tehát tekintettel van az általános műveltség tárgyra is; de a fősúlyt mégis azon tárgyakra helyezi, a melyekkel a haza jövő polgára az életben boldogulhat. A latin nyelv tanulását tartja a legfontosabbnak, nemcsak általános művelődési szempontból, hanem főképen a gyakorlati hasznot tekintve, a melylyel nálunk sajátságos viszonyainknál fogva a latin nyelv bírt századokon keresztül. Nagy fontosságot tulajdonít a valláserkölcös nevelésnek, a melyet számos intézkedéssel iparkodik előmozdítani.

Nem is lehetne találóbban jellemezni e tanterv célját, mint a hogy azt Voros Antal, a budai tankerület főigazgatója, kifejezi kerületének tanáraihoz intézett levelében. «Rajta! — úgymond — neveljétek a rátok bízott ifjúságot az igazi erkölcsösségben és a latin nyelvnek ismeretében, a melyek mint ikertestvérek előmozdítói az élet boldogságának.»

Mély belátásról, pedagógiai tapintatról és széleskörű ismeretről tesznek tanuságot azon utasítások, a melyekkel a «Ratio educationis» a tanárokat ellátja.

Igaz, hogy főképen az emlékezőtehetség élesítését célozza s a gimnázium tanulóiból költőket és szónokokat akar képezni: de másrészt óvja a tanárokat, hogy túl ne terheljék a tanulók tehetségét; inti őket, alapítsák a tanítást a szeretetre s tegyék azt könnyűvé. A nyelveknél, főképen az alsó osztályokban, az olvasáson alapuló gyakorlati tanítást ajánlja; több-szörösen hangoztatja a szemléltetést a természetrajz és természettan tanításánál. Epen ezért felszólítja az intézeteket, hogy természettani és természetrajzi gyűjteményt szerezzenek.

Hogy a «Ratio educationis»-ban foglalt elvek és eszmék átmenjenek a tanárok vérébe, életbe lépnek a tanári tanácskozmányok (consensus litterarii). Hónaponként két ily tanácskozmányt tartanak. Ezeken felolvasták a helytartótanács legújabb rendeleteit s a főigazgató leveleit; megbeszélik az időközben történt dolgokat és az iskolában tapasztaltakat; felolvasnak egy

szakaszt a tantervből, ezt megvitatják s az igazgató megmagyarázza, ha talán a tanárok valamelyikének nehézségei vagy kétségei volnának.

A szorgalmi idő változó volt; az előadásokat majd szeptemberben, majd novemberben kezdték. Az év két félévre oszlott. Ezeket vizsgálatokkal fejezték be. A nagy szüneten és a félév után eső hosszabb szüneten kívül, a kedd délután és az egész csütörtöki nap szabad volt.

Az előadásokat minden nap szentmise előzte meg, a mely előtt fölolvasták a tanulók névsorát. Az előadások télen 8-tól $\frac{1}{2}$ 11-ig, délután 2—4-ig tartottak; nyáron pedig 7-től $\frac{1}{2}$ 10-ig, délután 3—5-ig.

Minden osztálynak megvolt a maga tanára, a kinek kötelessége volt a fegyelem fenntartása. Ő készítette el a vizsgálati tételeket az elvégzett anyagból s ő írta saját osztályáról a jelentéseket minden félévi vizsgálat után. A «schola grammatica» tanárai följebb mentek tanítványaikkal s három év múlva elülről kezdték; a humanisták tanárai ellenben maradtak.

A «Ratio educationis» fegyelmi rendeletei elég szigorúak voltak. Igaz ugyan, hogy a nevelés alapjává a szeretetet teszi, de azért a testi büntetést nem törli el, — bár hangoztatja a bölcs mérséklést. Szigorúan ügyeltet a tanulóknak az iskolán kívüli magaviseletére. Az igazgató a hitszónok kíséretében meglátogatja időnkint a tanulókat lakásaikon, vajjon otthon tartózkodnak s foglalkoznak-e tanulmányaikkal. Tilos a nyilvános helyekre, — a vendéglőkbe, színházba, bálba és táncmulatságokba járás.

Ez volt főbb vonásaiban az új rendszer, melyet a «Ratio educationis» a középiskolákban életbe léptetett.¹

Az átalakulás nem ment könnyen. Sokaknak nem tetszett az új rendszer, mert intézkedéseiben abszolutisztikus törekvéseket láttak. A protestánsok nem is eresztették be iskoláikba — s így az egyöntetűség nem is jöhetett létre.

Nagy baj volt az is, hogy a királynő az országgyűlés nélkül intézkedett, meg hogy sok helyütt hiányoztak az előkészítő elemi- vagy nemzetiiskolák. Sok bajt okozott a tankönyvek hiánya is. Ezért kezdetben a régi rendszer tankönyveit vették át; de a kormány rajta volt, hogy az új rendszernek megfelelő könyvek készüljenek. Pályázatot hirdetett, jutalmakat tűzött ki. S készültek is tankönyvek nagy számban, — de nagyon elvontak voltak és nem igen ütötték meg a mértéket.

A székesfehérvári iskolában ekkor a következő könyveket használták.

Az I. osztályban: Alvari Emanuel: Elementa Grammaticae. Historia Naturalis. Arithmetica pars I. Mathias Bél: Geographia Hungariae. Historia Biblica. Catechismus. Az összes könyvek ára: 2 forint 2 kr.

A II. osztályban: Alvari: Grammatica. Chrestomathia. Historia Naturalis Arithmetica. Grammatica Germanica. Áruk: 6 forint 10 kr.

A III. osztályban: Syntaxis; Chrestomathia. Historia Naturalis. Palma: Historia Hungarica. Bél: Geographia Hungarica. Grammatica Germanica. Áruk: 5 forint 57 kr.

A IV. osztályban (első human. osztály): De Syllabarum dimensione. Palma: Historia Hungarica. Geographia Hung. IV. et. V. pars. Elementa artis cogitandi. Niepoort: Ritus Romanorum. Elementa Physicae. Arithmetica. Chrestomathia. Historia Naturalis. Grammatica Germanica. Áruk: 6 forint 7 kr.

Az V. osztályban (második human. osztály): Rhetorica Cypriani Soarii. Historia imperatorum. Historia Ecclesiastica. Geographia Hungarica. Mithologia Philippi Holle. Elementa Juris Naturae. Historia Naturalis. Orychtologicon Complexum. Zoologicon Complexum.

¹ K l a m a r i k János: «A magyarországi középiskolák újabb szervezete.» 118—121. l.

Physiologicon Complexum. Chrestomathia. Arithmetica. Grammatica Germanica. Áruk : 4 forint 4 kr.¹

A Pálosok székesfehérvári iskolája nagyrészen megfelelt a követelményeknek.

A «Ratio educationis» kívánalmai szerint, a rend kellő számú tanárokkal látta el az intézetet. Állandóan öt tanár működik a gimnáziumban az igazgatón és hitoktatón kívül.

Működésükről, a tanítás menetéről, nevelésük szelleméről nem könnyű kidomborított képet alkotni. Hiszen nem állnak rendelkezésünkre mások, mint a helytartótanács időközi rendeletei, a számszerű jegyzőkönyvek s a főigazgatói levelek, a melyekben legtöbbször épen az hiányzik, a mire legnagyobb szükségünk volna: az aprólékosságok, az egyéni sajátságok, a melyek színezésre szolgálnának, hogy általánosságokba vesző és szintelen ne legyen a kép.

Annyit látunk, hogy a «Ratio educationis» kívánságai szerint pontosan vezetik jegyzőkönyveiket. Napról-napra jegyzik az előadásokat, szüneteket, ünnepeket, a helytartótanács rendeleteit, a főigazgató leveleit s a fegyelmi ügyeket. Az igazgató minden félévben fölterjeszti a tanárok minősítvényi táblázatát.

Megtartják az előírt tanácskozmányokat (consensus litterarii) egy hónapban kétszer. Tárgyukat a rendeletek és a főigazgatói levelek fölolvása képezi; különben legnagyobb részt a vallásos kötelességek teljesítése: istentisztelet, körmenetek, a havi gyónás elvégzése kerülnek szóba. Megbeszélnek egyes fegyelmi ügyeket s fölolvassanak a «Ratio educationis»-ból egy szakaszt; de hogy ezt megvitatnák s a tanítás eredményéről és vezetéséről fejtegetésekbe bocsátkoznának, annak nyoma sincs a jegyzőkönyvekben.

Vörös Antal főigazgató, mint jóbarátjuk, vezeti, kalauzolja őket. Midőn más teendőivel annyira el van foglaltva, hogy hivatalában helyettesítik, még akkor is fölkeresi őket leveleivel, a melyekben buzdítja, lelkesíti s jó tanácsokkal látja el a tanárokat. Nem hallgatja el kifogásait sem. Így például, mikor helyettesétől, Molnár János szombathelyi kanonoktól, értesül, hogy egyes tanárok az utasításokat nem tartják meg, szeretettel inti és kéri őket, hogy ezen utasításokat törvényeknek tekintsék.

1777-ben beutazza egész kerületét s megvizsgálja a tanítás eredményét. A legtöbb gimnáziumban sok a kifogása, de a székesfehérvári tanárokkal meg van elégedve s dicséri is őket. Csupán azt rója meg a latin nyelvénél, hogy egyes tanárok csak a szabályokat tanítatják s a szerzők olvasásában elmaradtak, holott épen az olvasáson kellene fölepülnie a tanításnak; s hogy a nyelv elemeinek tanításánál már a latint használják az előadás nyelvénél, pedig a gyermekek ezt nem értik.

A Pálosoknál a nevelés első sorban valláserkölcös volt, — annál is inkább, mert a «Ratio educationis» is nagy fontosságot tulajdonított ennek.

A tanulók minden nap misét hallgattak, a mely előtt fölolvasták a névsort, hogy jelen vannak-e mindnyájan. Mise után ünnep- és vasárnapon «exhortatiót» hallgattak. Minden ünnep előtt és szombaton litánián vettek részt s, mint a jezsuitáknál, nagy fényvel ünnepelték meg az egyes iskolák védőszentjének ünnepét. Minden hónapban kellett gyónniok és aldozniok. A tanácskozmányokon a hitszónoknak jelentenie kellett, ki mulasztotta el a gyónást. Az ilyent azután szigorúan büntették. Megvoltak a szent gyakorlatok a nagyhét három első napján, a negyven órai szentségimádás s a Szent Alajos ájtatosság épúgy, mint a jezsuitáknál. Fenmaradt és virágzott az úgynevezett Mária-társulat is. A megkezdett alapon folytatta működését s elnökei most is a legkiválóbb férfiak voltak. Így például Nádasdy Ferencz, mikor Horvátország bánja lesz, kijelenti, hogy ő ezen állásában is megtartja a társulat elnökségét. Szépen

¹ Takáts S. dr.: «Benyák B. és a magyar oktatásügy». A kegyes-rend budapesti főgimn. tudósítv. 1891. 191. l.

gyarapodik tőkéje is s a legvirágzóbb vallásos élet uralkodik benne: a gyermekek gyónnak, áldoznak, a társulat élő és holt tagjaiért misét mondatnak, a szegény, különösen beteg tanulókat segítik.

Csak némi változásokat hozott létre a «Ratio educationis». Így első sorban a főigazgató, illetőleg a helytartótanács felügyelete alá került a társulat. Élén a hitszónok áll, a kinek kötelessége a társulat ügyeiről jegyzőkönyvet vezetni, a jövődelemről kimutatást készíteni s ezt a főigazgatóhoz fölküldeni.

A vallásos nevelésre ugyan minden tanár gondot fordít, mégis legfontosabb szerep jut e téren a hitoktátónak. A tanulók vallásos életét ez vezeti, — tanít, buzdít, felügyel s a tapasztaltakról az igazgatónak jelentést tesz. Az igazgató kíséretében meglátogatja a tanulókat szállásukon; a betegeket vigasztalja, a többenél pedig megvizsgálja, hogy mivel foglalkoznak.

A fegyelem szigorú volt — a «Ratio educationis» szellemének megfelelőleg. Tilos volt a korcsmákba, mulatóhelyekre, színházakba, táncmultságokba járás, a korcsolyázás, a veszélyes helyeken fürdés; a vár falain nem volt szabad játszani s a Sóstón csónakázni. Este hét órakor minden tanulónak otthon kellett lennie szállásán. S mivel a hitoktató és az igazgató többször meglátogatta a tanulókat, nem is igen játszhatták ki e tilalmat.

Az iskolában szigorú rendet kellett tartaniok a tanulóknak. A tanár bejövetele előtt az úgynevezett kurátorok, vagy másutt «patres familiae» vigyáztak. Ezek különben a tanárok szobáit is takarították; az iskolákat fűtötték és söpörték; reggel a kaput kinyitották, este becsukták s a kulcsot az igazgatóhoz vitték; az egyes tanulókra kiszabott botbüntetéseket végrehajtották. Rendesen jobb viseletű és szegény tanulók voltak ezek, a kiknek ezen teendők végzéseért bizonyos jutalom járt.

A fegyelmi állapot, a mennyiben a jegyzőkönyvekből látható, nagyon jó volt. Alig fordul elő valami rendetlenség, egy-két lopás, a mit aztán szigorúan is büntetnek. Az illetőt nyilvánosan megverik s az iskolából eltávolítják.

A büntetések között nagy szerepet játszik a gyakorlatfeladás. Mikor a többieknek majálisuk van, a mely 5—7 napra terjedő szünet volt, a rossz magaviseletű tanulók vagy otthon, vagy az iskolában feladványokat kapnak.

A szigorú fegyelmi szabályok mellett, eléggé gondoskodtak a test képzéséről, az üdülésről is. A ráczvárosi kertet a Pálosok kapták ugyan, de ép oly föltétel alatt, mint a jezsuiták; t. i. hogy a kert fáinak gyümölcsét ők élvezik a megmunkálás fejében, de a kert tulajdonképen a tanuló ifjuság játszóhelye, a hol szünetek alkalmával összegyűlnek szórakozni.

Hogy teljes képünk legyen a Pálosok nevelésének rendszeréről, nem szabad elfeledkeznünk még egy vonásról, — s ez a hazafias nevelés. Ezen egyetlen magyar eredetű rend kiválóan hazafias volt. Nem lényeges ugyan, de mindenesetre érdekes, hogy a székesfehérvári Pálosok között alig akadunk egy két német nevűre, a többi mind csupa magyar név. S egy Virág Benedek, egy Ányos Pál, a kiknek a magyar irodalom ujjaszületésében oly előkelő szerep jutott, vagy egy Potyondi Rafael, egy Farkas Gergely, a kik később II. József németesítő intézkedéseivel szembe mertek szállni, vajjon nem voltak-e nagy hatással az ifjuság hazafias érzelmeinek fölkeltésére? Egy-egy vizsgálat, beiktatás, az év megkezdése vagy befejezése alkalmat nyújt hazafias ünnepek rendezésére, a melyeken ott van a város színe-java.

E törekvésükben is ott áll Vörös az élükön, a ki egyetlen egy levelében sem mulasztja el hangsúlyozni a hazafias nevelést. Egész méltatlankodva írja egyik levelében, hogy «a legtöbb magyar ifju lustaságból, kényelemből, hiuságból, hogy ne mondjam, az erkölcsök romlottságából még ünnep- és vasárnap alkalmával is dolmány és öv nélkül szokott megjelenni az istentiszteleten; ez szerfölött illetlen dolog; az erkölcsi törvény azt kívánja, hogy minden

nemzet saját ruháját hordja. A könnyelműség és bomlottság a ruhában az erkölcsökre is át szokott terjedni. Az igazgató és a tanárok intsek az ifjakat, hogy ezentúl dolmányban és övvel ellátva jelenjenek meg az ifjak az iskolában.»

A hazafias ünnepeken beszédek, szavatok hangzanak el; de sehol sem találtam nyomát az iskolai drámáknak. Molnár János, helyettes főigazgató, ugyan ajánlja egy levelében a szavatok mellett drámák előadását is, de a jegyzőkönyvekben nincs említés róluk. Valószínű, hogy a Pálosok székesfehérvári gimnáziumában nem is kerültek ilyenek színre; a mit onnan következtethetni, hogy a drámák előadására szolgáló terem (theatrum) mindjárt 1777-ben átalakítják három iskolává Mária Terézia királynő költségén. A régi jezsuita iskola három terme ugyanis nem volt elég az öt osztály számára, mert két osztályt nem lehetett egybe-csapni, mint régen. Több teremről kellett tehát gondoskodniok s e célra alkalmas volt a nagy színházi terem. Az így keletkezett három szobában azután az első éves humanistákat s a második és harmadik éves grammatikusokat helyezték el.

IV.

1780-ban november 29-én meghal a nagy királynő s ezen esemény nevezetes fordulópontot képez a Pálosok élettörténetében. Az egész országgal együtt ők is megsiratják, meggyászolják a nagy halottat, — nem is sejtve, hogy milyen szomorú napok fognak rájuk következni.

Az iskolában is életbe lépnek II. József németesítő rendeletei. S épen e válságos időben mond le a főigazgatóságról Vörös Antal, s megy nyugalomba igazgatójuk, Cserey Ambró is. A kormány az ő mellőzésökkel máshonnan nevez ki igazgatót Benyák Bernát személyében. Ezzel egyenletlenség, viszály üti föl fejét közöttük; s megindul a bomlás, míg II. József az egész rendet eltörli 1786-ban.

II. József uralkodásának elején semmit sem változtat anyjának tanrendszerén, mivel ezt a tapasztalat jónak bizonyította. Későbbi intézkedései sem érintik ennek lényegét, csak nagyobb rendszerességet, szabadabb szellemet céloznak s tulajdonképen folyamányai egész rendszerének. Mint ebben, úgy amott is előtérbe lép az állam eszméje, a felvilágosultság, a nemes szív, párosulva ama hibákkal és tévedésekkel, a melyek annyi alkotmánysértést követettek el vele. Ennélfogva iskolai rendeleteit sem koronázta siker. Ezek is többi intézkedéseinek sorsára jutottak.

Az iskolai ügyeknek legfőbb intéző foruma a helytartótanács marad. Ezt II. József Budára helyezi, hogy jobban a középpontban legyen.

A helytartótanács bocsátja ki a rendeleteket Ő felsége nevében; a főigazgatók pedig közlik saját kerületek intézeteivel. Az egyes intézetek jelentéseit szintén a főigazgató terjeszti a helytartótanácsához.

A nyolcz főigazgatói kerület számát II. József ötre szállítja le; a budai kerületet, a mely nagyon kiterjedt volt, megszünteti s egyes részeit más kerületekhez kapcsolja. A főigazgatói tankerületek a következők: a pozsonyi, a pécsi, a nagyváradí, a kassai és a zágrábi.

A hány főigazgatói tankerület van, ugyanannyi az akadémiák száma. A főigazgatók az akadémiák helyén laknak, mint székhelyükön, s innen igazgatják kerületeket. Minden főigazgatónak az akadémián egy «prodirektort» kell tartania, — valami öreg, kiérdemült tanárt, de a ki azért alkalmas az igazgatásra; mert a főigazgató távollétében a prodirektor végzi az ő dolgait.

Ezenkívül minden főigazgatónak egy tanácsot kell maga körül szerveznie. Ennek tagjai a tanárok közül kiválasztott egyének és a nemzeti iskolák felügyelője. Ezen tanács segítségével

végzi a főigazgató azon hivatalos dolgokat, melyeket eddig maga intézett el. Minden két esztendőben legalább egyszer meg kell látogatnia kerületének minden intézetét. Tapasztalatairól jegyzőkönyvet készít, a melyet először a saját akadémiáján üléselő tanács elé terjeszt s innen megy a helytartótanácsához.

Minthogy II. József hozza be a tanügybe a bürokratizmust, az írásbeliséget, azért gondoskodik a főigazgatói «iroda» szervezéséről is. A levéltár vezetésére s az iratok kiállítására egy jegyzőt s egy írnokot rendel, a kiket a főigazgató nevez ki.

A «Ratio educationis»-ban előirt tárgyak beosztása megmarad. Csak egy új tantárgyat hoznak be, — a geometriát.

A német nyelv tanítását mindjárt uralkodása kezdetén szigorúan követelte; majd 1784-ben a német lett az előadás nyelve a két alsó osztályban. Elrendeli, hogy a ki a tanárok közül nem tudja a német nyelvet, három hónap alatt tartozik elsajátítani, különben állásától elmozdítják. A tárgyak, a szent beszédek német nyelven adandók elő; a jegyzőkönyveket, iratokat németül kell vezetni.

A tanítás módszerére vonatkozó rendeletek nagyrészt megegyeznek a «Ratio educationis» utasításaival, — csak hogy erősebben követelik a Mária Terézia által már elrendelt dolgokat.

A nevelésbe szabadabb szellemet akar bevinni II. József. Enyhít a fegyelmi szabályok szigorúságán. Így például megengedi, hogy az ifjak látogathatják a nyilvános bálakat és színházakat szülőik vagy valamely korosabb ember kíséretében; — csak az igazgatók a helybeli városi hatósággal karöltve gondoskodjanak, hogy botrányok ne történjenek.

Másrészt belenyúl a katolikus iskolák valláserkölcsei nevelésébe. Eltörli a Mária-társulatokat és minden egyéb vallásos társulatot, a melyek esetleg valamely gimnázium kebelén belül léteznek. Az istentiszteletre vonatkozólag elrendeli, hogy az ifjuság mindennap szent misét hallgasson; vasár- és ünnepnapokon pedig a szent mise után két nagyobb iskolába gyűl össze az ifjuság. Az egyikbe az I. és II. osztály, a másikba a III., IV. és V. osztály. Itt azután a hitoktató fölolvassa az illető napra rendelt evangéliumot s a szövegnek megfelelőleg német nyelven szent beszédet tart, melynek azonban 25—30 percnél tovább nem szabad tartania.

Minden más vallásos gyakorlatot megtilt. Így a délutáni litániákat, az egyes osztályok védőszentjeinek ünnepét, a havonkinti gyónást és áldozást s a nagyheti szent gyakorlatokat. Csak annyit enged meg, hogy három hónapon belül a hitoktatók szeliden figyelmeztessék a tanulókat vallásos köteleik teljesítésére. A nagyhet három első napján az előadások rendesen folynak, s csak nagy szerdán bocsátják el az ifjuságot. De a hitoktató előbb szentbeszédet tart, a melyben az Úr föltámadásának méltó megünneplésére figyelmezteti az ifjakat.

Igen fontos intézkedése II. Józsefnek az, hogy az iskolákban tandíjt rendel el, — és pedig a gimnáziumokban 6 forintot, a melyet azonban a szegény, de jó tanulóknak elengednek. Ezen intézkedésnek kettős célja volt. Egyrészt, hogy a földművelők és polgárok tehetségtelen gyermekei a tudományos pályákról leszoruljanak s az iparos és kereskedői pályákra lépjenek; másrészt a beszédett tandíjból s az eltörült konviktusok tőkéjéből ösztöndíjakat akart alapítani.

S végül, hogy intézkedéseinek végrehajtására a tanárokat megnyerje, nagy figyelmet fordít rájuk.

A tanároktól megköveteli a képesítést s kimondja, hogy az állások elnyerésénél nem a vallás dönt, hanem a tudomány.

A szerzetes tanárok élvezik rendjöknek összes kiváltságait; a chorustól és elmélkedéstől föl vannak mentve tanárságuk idején, a kolduló szerzetek tagjai pedig a koldulás alól.

A paptanárok, ha több éven át sikeresen szolgálták a közoktatásügyet, jutalomképen plébániai javadalomban részesíttetnek, vagy kanonoki stallumra mozdíttatnak elő; a világi tanárok pedig fizetésemelésben részesülnek vagy előléptetést nyernek. Az olyan szerzetes tanárok, a kik a tanulmányi alapból semmi fizetést sem húznak, hanem az illető rend tartja fönn őket saját költségén, 10 évi tanítás után 25, 15 után 50, 25 év után pedig 100 forintot kapnak évenként haláluk napjáig.

Ezenkívül II. József megengedi a tanároknak, hogy ha dolgaikat elvégezték, még magánúton is taníthatnak, s így némi mellékjövedelmet szerezhetnek.

Az oktatás tervének szigorú megtartását ugyan kívánja tőlük, de már a tankönyvek használatában bizonyos szabadságot enged nekik; — hiszen előadásaikat ki is nyomathatják.

Ezen intézkedésekkel azonban II. József ép oly szerencsétlenül járt, mint egyéb terveivel. Rendeletei sok helyen zavart, rendetlenséget idéztek elő; a cenzuralizáció és germanizáció eszméje pedig forrongást, elégedetlenséget s reakciót szült.

II. József intézkedései a székesfehérvári gimnázium belső és külső életében is nevezetes változásokat idéztek elő.

Egy ideig a régi mederben folyik minden. De mikor II. József egymás után adja ki rendeleteit, Cserey Ambró, a Pálosok székesfehérvári gimnáziumának igazgatója, lemond állásáról. Lemondásának okául betegségét említi föl; de kétségtelen, hogy elhatározására nagy befolyással voltak a megváltozott viszonyok, — különösen pedig a könyvvizsgálati rendelet, a mely revizorokká a vidéken a középiskolák igazgatóit tette s tőlük több nyelv tudását követelte meg.

A megüresedett igazgatói állásra Ő felsége a pályázók közül, a Pálosok mellőzésével, egy piaristát nevezett ki, Benyák Bernát drt, tekintettel a tanügy terén szerzett érdemeire, különösen pedig soknyelvűségére.

Nem lehet tagadni, hogy Benyák nagy tudományú, széles látókörű férfiú volt, kinek igazgatósága alatt a székesfehérvári gimnázium az ország legjobb intézetei közé emelkedett; de az is kétségtelen, hogy e kinevezés sok viszálynak és bajnak lett szülőanyja.

A Pálosoknak nagyon zokon esett e mellőzés. Egyikök, Dudássy András, hitoktató, még a kinevezés előtt írja a főigazgatónak: Nagy szűgyen egész rendjökre, hogy nem találunk közöttük az igazgatói állásra érdemes embert s egy idegent akarnak idehozni.

Igaz, hogy Benyák, mint igazgató, szeretetreméltó modorával és jóságával a tanárok nagy részének rokonszenvét megnyerte: azonban mégis csak itt kell keresnünk azon csel-szövény csiráját, melynek később Benyák áldozatul esett.

Pedig Benyákban csakugyan megvolt minden tulajdonság, a mi csak egy jó igazgatóban megkívántatik.

Nagy tudomány párosult benne pedagógiai tapintattal és belátással, — nagy buzgóság, lelkesedés és szorgalom kiváló adminisztratív képességgel.

A tanulmányi tanácskozmányok, a jegyzőkönyvek, az igazgatói fölterjesztések és jelentések mind azt bizonyítják, hogy Benyák hivatásának magaslatán állott.

Testtel-lélekkel szolgálja a tanügyet; pontosan látogatja az iskolákat; buzdít s lelkesít minden téren. Szereti és védelmezi tanárait. Ha legkisebb dicsérni valót talál, mind a tanároknak tudja be és siet róla a felsőbb hatóságnál jelentést tenni; viszont a hibákat sohasem tulajdonítja a tanárnak, hanem a rendszernek.

Egyébiránt nincs is megelégedve a tanrendszerrel; — s ezt meg is meri mondani. A tanrendszer fő hibája szerinte az, hogy a gyermekeknek sokfélét kell tanulniok s épen ezért nem bírják meg, — mint a nagyon feszített húr is elszakad. Ennek tulajdonítható főképen a tanítás terén észlelt eredménytelenség, — meg különösen annak, hogy az előadás

nyelve a német. Mikor a tanulók fölkerülnek az első grammatikai osztályba, nem értik a német nyelvet, mert a nemzeti iskolákban nem tanulják meg; s így a leczkét bevágják, a nélkül, hogy értenék. Különben Benyák a nemzeti iskolák rendszerét elhibázottnak tartja; mert sok mindenfélét tanulnak, a mik a gyermek értelmi fejlődését fölülmulják, — s így inkább csak emlékező erejük fejlődik, míg ítéletök fejletlen marad.

Különösen rosszaknak találja a tankönyveket, a melyek értelmetlenek, zavarosak és egyáltalán nem alkalmazkodnak a tanulók felfogásához.

Épen azért nem tartja helyesnek, hogy a felsőbb hatóság tiltja a tanároknak a tollbamondást. Mert sokszor pedagógiai szükség, hogy a tanár a könyv értelmetlen helyeit vagy hiányait kiegészítse.

II. József rendeletei elégedetlenséget szültek a székesfehérvári tanári karban is s nagy zavarokat okoztak volna, hacsak Benyák tapintata és bölcs belátása el nem simítja azokat.

A német nyelvi rendelet például sok kellemetlenséget okozott volna, mert többen voltak a tanárok között, kik nem tudtak németül, — így Farkas Gergely, Potyondi Rafael. Ezek II. József szigorú rendelete következtében nem taníthattak volna; s mégis sokáig tanítanak még és épen azon osztályokban, a melyekben a német volt a tannyelv. Csak 1788-, illetőleg 1790-ben mondanak le a tanárságról azon megokolással, hogy nem tudnak megtanulni németül.

A vallás erkölcsi nevelésre vonatkozó rendeleteket sem tartják meg, s nagy részt régi szokásaikat követik.

Midőn a többi vallásos társulattal együtt az oly szépen virágzó Mária-társulatot is eltörlik, a társulat működése azért tovább folyik, — titokban és szűkebb körben. A litániákat és körmeneteket is megtartják, sőt kérik a hónaponkénti gyónás és a délelőtti szentbeszéd visszaállítását. Kérésöket néha meghallgatják; így pld. megengedik a 40 órás szentségimádást, csak szabadon és minden kényszer nélkül történjék.

A szünetek megtartásában sem alkalmazkodnak II. József rendeletéhez.

Nagyon rossz hatással voltak a fegyelemre II. Józsefnek azon intézkedései, melyekkel szabadabb szellemet akart bevinni az iskolába. E rendeleteket, melyek megengedik az ifjaknak a színházba s a bálókba járást, félremagyarázták. Benyák is írja a főigazgatóhoz, hogy a tanulók otthon dicsekesznek, milyen jó most nekik, mert most minden szabad.

Időközben azonban fontos esemény történt, melynek majdnem áldozatul esett a székesfehérvári gimnázium is.

II. József 1786-ban a többi szerzetes rendekkel együtt eltörölte a Pálosokat is. Így a székesfehérvári gimnázium, melyben a Pálosok tíz esztendeig tanítottak, királyi gimnázium lett.

A Pálosok rendházát s a hozzá tartozó dolgokat lefoglalják. Ráteszik kezöket a jezsuitáktól maradt könyvtárra is, a mely 2324 kötetből állt. 1786. augusztus 26-án bezárják a templomot az összecsendült nép siránkozása és könyei között, s a királyi biztosok annak minden ékszerét és ruháját magukkal viszik.

A Pálosok ideiglenesen megmaradnak tanári állomásukon további intézkedésig. Fizetést részben a vallásalapból kapnak; és pedig az igazgató 400 frtot, a két humanista tanár 300 frtot, s a grammatikai osztályok tanárai 250 frtot.

A Pálosok rendházát kaszárnyának foglalták le. S mivel II. József a gimnáziumok számát kevesbíteni akarta, fölmerül a székesfehérvári gimnázium eltörölésének terve.

S e válságos körülmények között akad egy férfiú, a ki síkra száll a gimnáziumért. Kérvényeket, fölterjesztéseket ír az illetékes hatóságokhoz; bizonyítgat, kér, könyörög, csak-hogy kedves intézetét megmentse. Ez a férfiú Benyák Bernát. S ha nem is tekintjük igazgatói

működését, mely a székesfehérvári gimnáziumot a színvonalra emelte, maga ez is elég arra, hogy nevét a gimnázium történetébe hálás szívvel jegyezzük be.

Hosszas huza-vona után 1786. december havában megerősítik a székesfehérvári gimnáziumot. Az eltörölt Pálos-szerzet tagjai tanítanak továbbra is; de ha valamelyikök eltávozik, helyére pályázatot hirdetnek.

Igy folyik tovább a tanítás a rendes mederben.

Benyák még mindig egyforma lelkesedéssel csüng a tanítás és nevelés ügyén.

A tanárok nagy részében azonban csökkent a buzgalom. A hitszónoki hivatalt nem akarja egyik sem elvállalni s nem akarnak a tanuló ifjúságnak misézni. Lassankint el is öregedtek, a német nyelv nem tudása is sok kellemetlenséget okozott nekik. Miért is egymásután mondanak le a tanárságról; helyöket világiak töltik be.

Tanügyi tekintetben nem történt nevezetesebb változás.

Az 1790/91-iki felbuzdulásnak azon eredménye lett, hogy a gimnáziumokban magyar nyelvi tanszéket állítottak föl. A kimutatás szerint 50 gimnázium volt ezeit Magyarországon: 30 királyi (köztük a székesfehérvári is), és 20 piarista gimnázium. Ámde ezek nagy részében, így a székesfehérváriiban sem kell külön tanár a magyar nyelvre, mert a tanulók és a környék lakosai magyarok, mint a leirat mondja.

Kétségtől nagy csapás volt a székesfehérvári gimnáziumra azon tény, hogy a helytartótanács Benyák Bernátot 1794-ben elmozdította, jobban mondva elcsapta állásából. Utóda 1795-ben Spaits István exjezsuita lesz.

V.

Az 1794-től 1813-ig terjedő időszak a legszomorúbb a székesfehérvári gimnázium életében.

A tanügy terén 1806-ig, a mikor az új «Ratio educationis» megjelenik, nagy csend uralkodik. Semmi új eszme, semmi reform nem merül föl; csak annyiban van változás, hogy valláserkölcsei tekintetben a Mária Terézia-féle rendeletekre térnek vissza.

Mikor ugyanis a felvilágosultság és szabadelvűség következményeképp kitört a francia forradalom, a mely oltárnak és trónnak hadat izent s felforgatott mindent: megrettentek az uralkodók s visszahozták az iskolába a valláserkölcsei nevelés elveit.

Erősen megkövetelik a rendeletek a szentmise hallgatását, az exhortációkat s a havonkinti gyónást. Meghagyják, hogy az ifjak közt terjeszszék a Boldogságos Szűz tiszteletét; de azért a Mária-társulatot nem állítják vissza.

Fegyelem tekintetében is a régibb, szigorúbb szabályok lépnek életbe. Tilos a bálba, táncmulatságokba s a színházba járás. Még az iskolai drámák előadását sem engedik meg. 1794-ben a helytartótanács megrójjá a székesfehérvári gimnáziumot, mert drámákat adtak elő. A szavalatokat (declamatio) megengedi a helytartótanács.

Szigorúbbá teszik a cenzurát; s az igazgatónak nagyon lelkére kötik, vigyázzon, nehogy oly könyv, vagy irat kerüljön az ifjak kezébe, melyben ártalmas és kártékony elvek, vagy eszmék fejtegetése fordul elő. Ezért az igazgatónak kötelessége többször és váratlanul ellátogatni a tanulók lakására, vajjon nem olvasnak-e rossz könyveket.

A büntetések kiszabásában túlzásig mentek. A helytartótanács ugyan megtiltja a tanároknak a verést, s ennek alkalmazását az igazgatóra és a tanári tanácskozmányra bizza: de azért nem szűnik meg a túlzás e téren. A tanácskozmányok jegyzőkönyvei alig szólnak másról, mint vesszőzésről s botbüntetésről.

A mi magát az oktatás anyagát és módszerét illeti, alig történik valami változás.

A rajzot fölveszik a tárgyak közé; s ezt, valamint a szépirást szigorúan követelik.

A rendeletek az előirt tankönyvekhez való ragaszkodást követelik; tiltják a tollbamondást és a túlságos emlézést.

A székesfehérvári gimnázium története is szomorú képet tár elénk e korszakban.

A tanárok között sok a viszálykodás; több ízben van tanárhiány, úgy hogy két osztályt kell egybecsapni; a tanárok elégedetlenek, mert a sok írásbeliséggel dolguk növekszik, de a fizetésüket nem javítják; a háborúk miatt az előadások többször megakadnak, mert az ifjak nagy része elmegy katonának; majd az iskolát kórháznak foglalják le s az egyes osztályokat magánházakban kell elhelyezni. Szóval mindenfelé csak elégedetlenség uralkodik.

Az ujonnan kinevezett igazgató, Spaits István, beteges ember, — de ügyesség, tehetőség és erély lakozik benne.

Nagy szigorúsággal fog a fegyelem helyreállításához és fentartásához. A városi tanács-csal és tanári karral együtt közös tanácskozmányt tart, melyen a rend fentartása képezi a beszéd tárgyát. A városi tanácsot fölkerik, segítse a tanári kart munkájában, hogy a tanulóknak korcsmákba, színházba, mulatóhelyekre járását megakadályozza. Különösen nagy gondot fordítanak arra, hogy a tanulók csak tisztességes helyekre kerüljenek szállásra, a hol vigyáznak rájuk, s őket a tanulásban nem akadályozzák.

Legtöbbet tett mégis Spaits a gimnázium épületének rendbehozására, szépítésére.

Nagyon elhanyagolt állapotban lehetett ez, mikor Spaits az igazgatóságot átvette. Igaz, hogy évenként egyszer, a nagy szünet alatt javítgatnak rajta; de ez bizony alig lehetett egyéb a meszelésnél.

Hozzájárult még az is, hogy bizony szűken férték el az iskolák az épületben, mert ennek csak egyik felét használták. Spaits tehát engedélyt kér a helytartótanáctól, hogy az épület másik részét is felhasználhassa gimnáziumi célra.

Hosszas halogatás után végre 1803-ban helybenhagyta a helytartótanács az átalakításra készült tervrajzot; s csakhamar hozzá is fogtak a munkához.

Az átalakítás 2685 frt 23 krba került. Spaits nem érte meg a munka befejezését, 1804-ben meghalt.

A tanárhiány már Spaits igazgatósága alatt mutatkozott. 1797-ben Virágh Benedek betegsége miatt lemond a tanárságról. S mivel nincs elég tanár, a két humanista osztályt egyesítik s egy tanár tanítja őket.

Később még inkább növekszik a baj. A tanárok öregek, sokat betegeskednek, — s folytonosan helyettesíteni kell őket. A helytartótanács nem tud a bajon segíteni. Ezért már 1803-ban fölmerül az eszme, hogy a gimnáziumot szerzeteseknek, még pedig a benedekrendűeknek adják át.

Nagyon zavarólag hatottak a háborús körülmények is. Az előadásokat ugyan nem szakították félbe, de a tanulók nagy része felcsapott katonának, beállott a nemesi fölkelő seregbe s később ismét visszatért az iskolába, a hova föl is kellett őket újra venni a helytartótanács rendelete szerint.

A rezidenciából ugyan már rég kitakarodott a katonaság, de a sebesültek számára lefoglalták a gimnázium termeit kórháznak; s így az iskolák egy részét a nemzeti iskola épületébe, más részét pedig egyes jószívű polgárok házába vitték át.

Ily körülmények között jelent meg 1806-ban az új «Ratio educationis». E szerint a középiskolai oktatás három részből áll: Az első rész a grammatikai iskolákat foglalja magában négy éves tanfolyammal (kisgimnázium). A második rész a humanisták két éves folyama (nagygimnázium). A harmadik rész a két éves bölcséleti folyam.

A középoktatás tehát épen úgy, mint most, nyolcz évre terjedt; de tulajdonképen csak a négy grammatikai és a két humanista osztály képezett egy tanintézetet, osztálytanítói rendszerrel, — míg a bölcséleti tanfolyam külön tanintézet volt szakrendszerrel.

A második «Ratio educationis» a tárgyak anyagát, módszerét s beosztását illetőleg nem volt új alkotás, csak az elsőnek módosítása. A kötelező tárgyak közül kimarad a német, a melynek tanulása, mint rendkívül szükséges dolog, csak ajánlatik az önként vállalkozóknak. E helyett fölveszik a magyar nyelvet és irodalmat — igaz, hogy eleinte csak a latin nyelvvel kapcsolatban, mint fordítást és gyakorlatot, később azonban önállóan is.

A tanítás nyelve a latin, — de egyes tárgyaknál, például a számtannál, a kezdő fokon magyar.

Az új tanrendszer erősen tiltja a botbüntetést, melyet csak az igazgató és a tanári tanácskozmány szabhat ki egyes esetekben.

Egyebekben megegyezik a Mária Terézia-féle «Ratio educationis»-sal, — csak nagyobb rendszerességre és alaposágra törekszik.¹

Idővel egyes tárgyakban változás történt ugyan, de 1848-ig nálunk ez a rendszer volt életben.

A székesfehérvári gimnázium állapotán azonban az új rendszer sem segített.

Nem is fogadta a tanári kar valami nagy lelkesedéssel. Panaszkodik, hogy behozatala nehézségekbe ütközik, mert nincsen elég tankönyv. Különben a mi új tankönyv van is, az is rossz; sokkal jobbak a régiek. Ők csakugyan még 1808-ban is részint régi tankönyveket, részint kéziratokat használnak, a melyeket két vagy három könyvből állítottak össze.

De leginkább elkeseríti őket az a tudat, hogy a tanárok mennyire el vannak hanyagolva. A folytonos rendszerváltozás újabb és újabb terheket ró vállukra, — így beszélnek egy tanári tanácskozmányon — de a fizetést nem emelik semmivel sem. S hozzá még nyugalomba sem mehetnek olyan hosszú munka után.

1809-ben már odajutott a székesfehérvári gimnázium, hogy három tanszék már üresen állott, s az igazgató azt írja a főigazgatónak, hogy be kell csukni a gimnáziumot, hacsak a helytartótanács meg nem könyörül rajtuk s nem segíti ki őket.

Ekkor kezdi meg a helytartótanács a tárgyalást a pannonhalmi benedekrendűekkel. De ezek erejét egyéb helyek már eléggé lekötötték, s így a székesfehérvári gimnázium átvételére nem vállalkozhattak. A kormány figyelme most a zirczi apátság felé fordult; mert a cziszterci rendtagok a felsőbb körök előtt magas szellemi képzettség és elismerésre készítő lelki tulajdonok birtokosainak hírében állottak.² A cziszterci rend nem tért ki a bizalom elől. Felsőbb kívánságra átvette a pécsivel a székesfehérvári gimnáziumot is 1813-ban.

VI.

A pilispásztói cziszterciek már a XVIII. században középiskolai tanszékre jutottak. Az egri gimnáziumban velök találkozunk. A zirczi cziszterciek előtt azonban csak akkor nyílt meg a hazai ifjuság nevelőoktatásának nagyszerű mezeje, midőn az uralkodó kegye s a kormány bizalma a székesfehérvári és pécsigimnáziumot a zirczi apátság kezére adta (1813.). E tény érdekeiben és feladatában is közelebb hozta egymáshoz a hármastanszéket, mely rá egy évre, 1814-ben, egy fő, Dréta Antal apát, alatt egyesült.

A cziszterci rend tagjai így, számban növekedve s hazafias feladatukban gyarapodva, nemes önérzettel és tele lelkesedéssel fognak hozzá, most már tanítórendi magasztos hivatásukhoz.

¹ Klamarik János: Idézett műve 121—122. l.

² Ezen Emlékkönyv 47. l.

Nem kis feladat volt egyszerre két gimnáziumnak — Székesfehérvárott és Pécsen — átvétele, felszerelése és ellátása.

Székesfehérvárott nagyon elhanyagolt állapotban volt mind a rendház, mind az iskola.

A rendházat hosszú időn át kaszárnyának, majd magtárnak használták; s ezalatt annyira elhanyagolták, hogy az összedőléstől lehetett tartani. Mivel a ház átalakítása huzamosabb időt követelt, a helytartótanács azt határozta, hogy a székesfehérvári tanári kar maradjon meg úgy, a hogy van, az 1815-ik évig.

1813. május 14-én azonban meghal Novich, az igazgató. Ez a körülmény siettetette a átadást. Paintner Mihály, a győri tankerület főigazgatója, a helytartótanács megbízásából értesíti Dréta Antalt, Zircz kormányzóperjelét, hogy a ciszterczi rendet november 4-én be fogja iktatni a gimnázium birtokába. Míg a ház elkészül, a rendtagok lakjanak a püspöknél, vagy a Novich-féle házban, vagy a ferenczrendieknél.

Igy is történt. Az ünnepies szentmisét a jelzett napon Paintner Mihály mondja s ennek végeztével ugyancsak ő adja át a gimnáziumot a ciszterczi rend képviselőjének, Dréta Antalnak.

A ciszterczi rend tehát megkapja a gimnáziumot és a rendházat; de nem kap semmit azon nagy javadalmakból, melyeket a jezsuiták s utánok a Pálosok is nagyrészen birtak.

Az átadó oklevél szerint — a mely 1813. október 5-én kelt — a ciszterczi rend megkapja a «residentiá»-t s vele az újjáalakítás költségeire 9000 forintot a tanulmányi alapból. Dréta Antal pedig ezt a rend nevében átveszi azon ígérettel, hogy a házat jó karba hozza. Átadják a rendnek a miseruhákkal együtt a templomot is, melyet a Pálosrend eltörlése után II. József a német községnek adományozott.

Dréta Antal a helytartótanácsához intézett feliratában megköszöni a királyi kegyet, mely két gimnáziumot adott a rendnek; igéri, hogy három év leforgása alatt mind a pécsi, mind a székesfehérvári rendházat teljesen rendbehozza és felszereli, s hálájának kifejezése jeléül, egyuttal konviktust fog felállítani, a melyben évenként 12 tanuló kap ellátást.

De Dréta érzi és mérlegeli is azon nagy terheket, melyeket a rend a két gimnázium átvétele által magára vállalt. Kéri tehát a helytartótanácsot, engedjék el azon nagy összeget (18.230 forint), melyet a zirczi konvent pár év óta a vallásalapba fizet. Az utóbbi évek úgyis nagyon szomorúak voltak a rendre; különösen sok kárt okozott a nagy devalváció, — úgy, hogy a rend most már adósságba is keveredett. A jövődelem meg csekély; mert csak a gyapjura és a gabonára számíthatnak. Évenként szokott lenni körülbelül 250 mázsa gyapju, a melyet 35 forintjával, s 12.000 mérő gabona, a melyet 1 forint 42 krajczárjával szoktak megvenni; sokszor meg nem is akad rá vevő. Vámja és egyéb jövődelmi forrása egyáltalában nincs a rendnek, a melynek pedig 50 szerzetest kell ellátnia. Ezekhez járul még a cselédség, a romlott épületek javítása, a föld megmunkálása, jótékonyság gyakorlása stb.¹

S ily szomorú viszonyok között is megfelelt a rend nehéz hivatásának. Az elhagyatott és rossz állapotban levő iskolát több ízben kijavíttatja és jó karban tartja; az előirt tanrendszer követelményeinek igyekezett megfelelni; a gimnáziumot mindig ellátta kellő számú tanerőkkel; az átadás után pár évre fölállította a megígért konviktust, melyben a szegényebb gyermekeket nevelte és sorsukról anyagilag gondoskodott.

A megváltozott viszonyokkal együtt kifejlődnek azok a vonások is, melyek a ciszterczi rend tanügyi működését ma is jellemzik: — a kor szellemének megértése, továbbfejlődés a meglevő alapokon s a vallásos és hazafias szellemnek sajátos egysége.

¹ Zirczi apátsági levéltár.

1813. november havában a ciszterciek a gimnázium vezetését is tényleg átveszik. Az első igazgató Villax Ferdinánd lett. Az első tanárok pedig ezek voltak: Horváth Dániel, Mórocz Kálmán, Ghiczy István, Szegh Pál, Boros Ferencz s Pákozdy Román.

A második «Ratio educationis» 42 évig (1806—1848.) volt érvényben. Ily hosszú idő alatt alig változtattak valamit rajta. S mégis nagy érdemei vannak e rendszernek. Mert az iskolát közelebb hozta a nemzeti élethez, midőn elrendelte a magyar nyelv tanítását; s lassan-lassan haladva, s a kor követelményei előtt meghajolva, a magyart tette a latin helyett a tanítás nyelvévé. Csakis így szerepel azután az iskola, a mint kell is, a nemzeti élet tényezői között. Ez a kor nevelte azokat a kiváló férfiakat, a kik a reformkorszak vezéregyéniségei voltak s a nemzeti átalakulás nagy munkáját végrehajtották. Csak dicsérettel kell meghajolnunk e korszak iskolái előtt. Hiszen a nevelésnek és oktatásnak legilletékesebb próbája az élet. Nem lehettek tehát rosszak azok az iskolák, melyek ily kiváló férfiakat adtak a nemzetnek.

Ezen tanrendszer szerint tanítottak a ciszterciek is a székesfehérvári gimnáziumban. Mindenben ragaszkodtak a «Ratio educationis» előírásaihoz. Tanári tanácskozmányaikon, a tanulmányokban elért eredmények tárgyalásán kívül, megbeszélték a tanrendszer egy-egy szakaszát.

A főigazgatók meg vannak elégedve az intézettel. Több ízben kiemelik, hogy a tanári kar pontosan vezeti a jegyzőkönyveket és sokat foglalkozik a «Ratio educationis» rendeleteivel.

Nemcsak az előirt tárgyakat tanítják, hanem nagy gondot fordítanak a helyesírás s szépírás tanítására; sőt még a gyorsírást is előadja ingyen egyik tanár, — Deák Sándor. 1833-tól az ének is szerepel a tárgyak között.

Mindenesetre a testi nevelés iránti kiváló érzékre vall az 1815/16-iki iskolai év egyik tanári tanácskozmányának ezen indítványa: Kérjen a tanári kar a várostól egy helyet, a hol a tanuló ifjak sétálhassanak és játszahassanak tanáraik jelenlétében és felügyelete mellett.

A székesfehérvári tanári kar a magyar nyelv használatában jó példával jár elő. A mint a rend az intézetet átveszi, az első és második osztályban mindjárt magyarul tanítanak s az alsó osztályok hitszónoklatait magyar nyelven tartják. 1841-ben egy tanári tanácskozmányon kimondják, hogy már eddig is magyar nyelven történt az alsó osztályokban az exhortáció és nagyrészt a tanítás is. Ezután tehát az iskolákban mindenütt csak a magyar nyelvet fogják használni; hiszen a tanulók úgyis magyarok. Meg is kéri a főigazgatót, azzal a megokolással, hogy a nemzetiség előmozdítását célzó közóhajok a magok részéről csak így felelhetnek meg. S mekkora köztük az öröm és lelkesedés, mikor a főigazgató megengedi, hogy a szentbeszéd és a hittantanítás magyar nyelven történjék.

Kötelezőleg csak 1844. évben mondják ki, hogy a tanítás nyelve magyar. 1845. január 11-én 2283. sz. alatt pedig azon rendelet jó létre, mely a hivatalos iratok nyelvét a magyart szabja meg.

A hosszas küzdelmek végre megtermették gyümölcsüket: magyar lesz az iskola s összeolvad, összeforr a nemzeti élettel.

Különös gondot fordítottak ekkor a vallástanra, melynek tanítását számtalan rendelet szabályozta, — és a magyar nyelvre, melyet az ébredő és fejlődő nemzeti érzés mindig jobban és jobban követelt. Tájékozódás szempontjából érdemes fölemlíteni, hogy 1834-ben a székesfehérvári sajtó alól két hősköltemény kerül ki «Hunyadi László» címmel. Mindkettőt a székesfehérvári gimnázium másodéves humanistái (VI. osztályosok) irták gyakorlat céljából.

Nem feledkeznek meg a szónoklatról sem. Minden esztendőben egy napot jelölnek ki, melyen a tanulók nyilvánosan szerepelhetnek és a nagy közönség előtt versenyezhetnek egymással. Ezzel akarják némileg pótolni az előbbi évek iskolai drámáit és nagy ünnepiességeit.

Nagyrészt a régi tankönyveket használják, — de újabbak is készülnek nagy számmal; mert az újabb tanrendszer nem kötötte meg annyira a tanárok kezét a könyvek használatában, mint a Mária Terézia-féle «Ratio educationis». A mint a magyar nyelv használatát törvényileg kimondották, a helytartótanács magyar tankönyvekre is pályázatot hirdetett. Ezek azonban nagyrészt használatban levő idegen tankönyvek utánzatai, silány, száraz kompilációk, melyek pedagógiai szempontból semmi haladást sem jeleznek.

Kiváló gondját képezte a tanári karnak a valláserkölcös és hazafias nevelés.

Ismerjük már, mennyit kardoskodtak, mennyit tettek a magyar nyelv érdekében. Bizonyítéka ez annak, hogy az egész tanári kart nemzeti érzés hatotta át s így helyes irányban vezette a rája bízott ifjúságot, épen abban a korban, midőn lelkesedésre s erős nemzeti öntudatra legnagyobb szükség volt.

A valláserkölcös nevelés tényezői a vallásos gyakorlatok, a szentbeszéd, a gyónás és áldozás voltak. Figyelmök kiterjed a legapróbb dolgokra is. Meghatározzák, hogy a gyermekek hogyan viselkedjenek otthon, a templomban, az iskolában, az utcán. A szentmise alatt Ur-fölmutatásig a rózsafüzért imádkozzák. Az iskolában tisztán megmosakodva és megfésülködve jelennek meg; az utcán «Laudetur Jesus Christus»-szal köszönnek.

A fegyelem fentartásában szeretettel párosult szigor vezeti őket.

Tiltják a csónakázást a Sóstón, a szőlőkbe való kirándulásokat, a vadászatokat, a fegyverek használatát, veszedelmes helyeken a fürdést, a jégen csuszkálást, stb. Megengedik azonban a játékokat, — de csak a városon kívül.

Kezdetben talán nagyon is enyhén járnak el az előforduló kihágások megbüntetésében. Ezért föl is jelentik őket a helytartótanácsnál 1815-ben.

Ezután nagyobb szigorúsággal fognak a fegyelem helyreállításához. Eszközük most sem a bot; legalább hivatalosan nem igen szerepel a botbüntetés a jegyzőkönyvekben. Különben a «Ratio educationis» s a helytartótanács rendeletei tiltják a botbüntetést. A tanári kar tehát inkább a kizáráshoz fordul; — de ennek alkalmazásában nagy szigorúsággal jár el.

A helytartótanács figyelmezteti is a tanári kart, hogy kisebb hibákért nem kell kicsapni a tanulókat; s megállapítja egyuttal a büntetés fokozatait: E szerint, a ki a törvényt áthágja, megintendő. Ha ez nem használ, erkölcsi jegye másodrendű. Ha ennek sincs meg a kellő eredménye, harmadrendű legyen s el kell távolítani az intézetből; — de ezt előbb a főigazgatónak be kell jelenteni.

Ugyanekkor keletkezik az a rendelet is, hogy ha valakit rossz tanulás, vagy rossz erkölcsi magaviselet miatt az intézetből kizárnak, a tényt Magyarország és Ausztria összes tanintézeteiben közölni kell példaadás végett.

Mindezen rendeleteknek azonban — a helytartótanács szerint — nincs meg a kellő hatásuk. Nem tetszik neki, hogy a kor eszméi az ifjúság lelkében termékeny talajra találnak; aggódva nézi, hogy különösen a felsőbb iskolák növendékei között nagyon terjednek a demokráciai és forradalmi eszmék; fáj neki, hogy az ifjúság érdeklődik a nemzeti közügyek iránt s jelen van a megyei gyűléseken. S mindezt a középiskolák tanárainak tudja be. Azért ilyen fegyelmetlen az ifjúság, — úgymond — mert a tanárok nagyon enyhék.

Segíteni akar a bajon. Egymásután bocsátja ki rendeleteit, melyekben nagyobb szigorúságra hívja föl a tanári kart. Megtiltja, hogy az ifjúság a megyegyűléseken részt vegyen, vagy úgynevezett «carbonari» kalapot viseljen; irgalmatlanul kicsapja azokat, a kik «forradalmi dalokat» énekelnek, vagy rokonszenveznek a kor eszméivel.

Természetes dolog, hogy eredményt nem ér el; hisz' ezek az eszmék a levegőben voltak, s a kor áramlata ragadott magával mindenkit, — tanárt és tanulót egyformán. Előfutói voltak e dolgok az 1848/49-iki mozgalmaknak.

Ily viszonyok között folyik a tanítás a székesfehérvári gimnáziumban.

A gimnázium és rendház fentartása 1849-ig évenként 8000 forintjába került a rendnek. Minden tanuló három forintot fizetett szolgálat címén.

A helytartótanács mindig többet és többet követelt a rendtől; sőt 1834-ben beavatkozik a konviktus ügyébe is, midőn róla jelentést kíván.

A ciszterci rend akkori apátjának, Villax Ferdinándnak, van elég erkölcsi bátorsága, hogy felszólaljon e jogtalan beavatkozás ellen.

Elismeri elődjének, Dréta Antalnak, azon ígéretét, hogy mind Székesfehérvárott, mind Pécsen 12 szegény tanulót fog eltartani. Ezen ígéretről azonban a zirczi konvent mitsem tudott, s így az nem is jogérvényes. Maga Dréta is mindig azt hitte, hogy ezen kötelezettség alól föl van mentve, mert a felsőbb hatóság ezt az ajánlatát soha egy szóval sem érintette.

Mindamellett a rend a gimnázium átvétele után pár évre Székesfehérvárott felállította a konviktust, melyben néhány szegény gyermeket nevelt, — köztök a királyi kancelláriánál vagy a helytartótanácsnál levő hivatalnokok gyermekeit. Megszabva azonban sohasem volt, hogy a konviktusban 12 tanulónak kell lennie, — és pedig hatnak a kancelláriabeli, hatnak meg a helytartótanácsbeli tisztviselők fiai közül.

Jelenleg is fennáll Székesfehérvárott a konviktus, — írja Villax — de most kevesebb a konviktorok száma, mert a rend szűk anyagi körülmények között van.

A helytartótanács azonban 1835-ben újra követeli, hogy a konviktorokról — a kik között hat kancelláriai vagy helytartótanácsi tisztviselő fia legyen — tájékozó jelentést terjeszsenek föl. A rend kénytelen engedni; de a tanulók megválasztását az apát magának tartja fenn.

A konviktorok közös szobában laktak a rendházban; alvószobájuk (dormitorium) három volt. Ellátásukat a rendtől nyerték. Ez arról is gondoskodott, hogy a tanári kar valamelyik tagja fölügyeljen rájuk. Alvószobájuk bútorzata: ágy, egy-egy mosdóasztal, czinból készült mosdóedények, faszékek s egy-egy vasfogas.

Az ötvenes években a konviktus megszűnt. A rend olyformán adott ezért kárpótlást, hogy mindegyik rendházában évenként több szegény tanulót élelmezett. A hetvenes években a dolog úgy változott meg, hogy a zirczi apát mindegyik rendi gimnáziumban évenként két-két tanulót segít 50—50 forinttal.

VII.

A negyvenes évek vége felé egyre izgatottabb lett a hangulat. Fontos események küszöbén állott Magyarország.

1848-ban szinte egy pillanat alatt született meg, a miért jobbaink annyit meg annyit küzdöttek, — a modern Magyarország. A parlamenti rendszer lép életbe felelős minisztériummal. A helytartótanács szerepét és hatáskörét tanügyi dolgokban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium veszi át.

A tantárgyak a gimnáziumokban ugyanazok maradnak; de most már a két humanista (V. és VI.) osztályban is magyar nyelven kell tanítani.

A székesfehérvári tanárok szorgalmasan tanítanak. Saját buzgóságukból be akarják hozni a görög nyelvet és a betűszámot. Egyik tanácskozmányukon kimondják, hogy a latin nyelv tanításánál ne a nyelvtanra, hanem a szerzők fordítására és magyarázására irányuljon a figyelem.

Csakhamar tapasztalják azonban, hogy hasztalan fáradoznak. Az eredménytelenséget először annak tulajdonítják, hogy a számszerű osztályozás megszűnt, s ez csökkentette a tanulók szorgalmát; később azonban látják, hogy az ok a zavaros körülményekben rejlik.

Iparkodnak együttartani az ifjúságot a zavarok között is, — de hasztalan. A szülők közül többen hazaviszik gyermekeiket; a tanulók egy része meg a haza megmentésére készül, — beáll a nemzeti hadseregbe.

Ehhez járul még, hogy 1849 tavaszán a «cholera» kezd dühöngeni. Miért is júliusban megtartják az évváró vizsgálatokat és szétbocsátják az ifjúságot.

Az 1849/50-iki iskolai év 1849. novemberében kezdődik meg egészen a régi rend szerint.

A jegyzőkönyv elején ezen sorokat találjuk: «Az utókort majd a hű történeti lapok fogják elvezetni azon okokra, melyek következtében oly hallatlan változás történt az intézet tanítószemélyzetére nézve, hogy a voltak közül senki sem maradt meg. Jöttek pedig: Bula Theophil igazgató, Dornis Gáspár, Bilkey Lambert jogtudor, Schill Ignác, Obadich Márk, Fritsch Vazul, Szalay Alfréd».

1849. december 8-án hivatalos levél érkezik a város polgármesterétől a tanári karhoz, «a melyben a főbiztos felszólítására kérdést tesz, hogy mint lehetne a tanrendszert még az idén az elfogadott ausztriaihoz alkalmazni».

Ez a tanrendszer Thun Leó gróf osztrák közoktatásügyi miniszteré volt. Ausztriában 1849-ben lépett életbe; Magyarországon pedig 1850-ben alkalmazták iskoláinkban. Teljes címe: Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Wien 1849.

Az «Entwurf» mindenesetre nagy haladást jelent közoktatásügyünk történetében. Szakít az eddigi hagyományokkal s új alapokra fekteti a középiskolai oktatást.

Legnevezetesebb jellemvonása, hogy az eddig egy mederben haladó középiskolai oktatást két ágra szakítja s felállítja a gimnáziumok mellett a reáliskolát, — mint az iparnak s a technikai felsőiskoláknak előkészítő iskoláját.

Azért fontos ezen intézkedés, mert az eddigi egyoldalú humanisztikus képzés mellett a gyakorlati élet követelményeit is tekintetbe veszi. Épen ezért a latin nyelvről a gyakorlati tárgyakra s a mindig jobban fejlődő reáltudományokra fordítja a figyelmet.

Az «Entwurf» megváltoztatja a gimnáziumok szervezetét is.

Eddigél a gimnáziumok négy grammatikai és két humanista osztályból állottak; s ezeknek mintegy befejezéseül szolgált a két évi filozófiai tanfolyam.

Az «Entwurf» ezt a két tanfolyamot a gimnáziumhoz csatolja; s megkülönbözteti az algimnáziumot négy osztálylyal és a nagygimnáziumot nyolcz osztálylyal.

A gimnázium célja az «Entwurf» első szakasza szerint: «magasabb általános kiképzés, a régi klasszikus nyelvek és irodalom lényeges használatával való eszközölése s ezáltal az egyetemre való előkészítés».

A klasszikus nyelvek — a latin és görög — képezik tehát a gimnáziumi oktatás közép-pontját. Megszűnik az eddigi osztályrendszer, mely szerint egy-egy osztályban egy tanár tanított minden tárgyat; s életbe lép a szakrendszer, — vagyis az egyes tárgyakat szaktanárok tanítják.

Az «Entwurf» tanterve a következő volt:

A vallástant az egyes felekezetek tanították az önmaguk által megállapított tanterv szerint heti két órában.

A latin nyelvet heti 42 órában adták elő. És pedig az I. és II. osztályban (nyolcz óra) a nyelvtant, a III. és IV. osztályban (hat óra) az eset- és mondattant. Az ötödikben kezdték a szerzők fordítását és magyarázatát. És pedig az V.-ben (öt óra) Liviust és Ovidiust olvasták; a VI. osztályban (öt óra) Sallustiust, Cicero egy beszédjét, Caesart, Vergilius Eclogáit és Aeneisét; a VII. osztályban (négy óra) Cicero beszédeit és Vergilius Aeneisét; a VIII. osztályban (négy óra) Tacitust és Horatiust. A négy felső osztályban hetenkint egy-egy órát kellett fordítani nyelvtani és stílusgyakorlatokra.

A görög nyelvet a III. osztályban kezdték. A két első évet a nyelvtanra és a mondat-tanra szánták; az V. osztálytól kezdve fordítottak, — és pedig Xenophont, Homeros Iliasát, Herodotost, Demosthenes kisebb állami beszédeit, Sophoklest és Platont. A heti órák száma a görögből 28.

A magyar nyelv tanításának — az Entwurf szerint — célja az algimnáziumban: «eszközölni a helyes olvasás s élőszóvali beszéd pontosságát; a nyelvtani szabályok szerinti helyes írást, valamint a különféle ügyletstyl külalakja és kezelésébeni útmutatást; végre a szépszerűet iránti hajlam ébresztését, mit alkalmas költői s prózai művek olvasása, betanulása, szavalása és értelmezése által érhetni el».

A felgimnáziumban meg «eszközölnie kell a lassankint fejledező gondolat-körhöz alkalmazott hibátlan írásmód- s élőszóvali gyakorlottságot; a nyelv fokozatos fejlődése s a nemzeti irodalom története rajzát; végre az anyanyelven irt jelesebb prózai és költői műveknek külalak s aesthetikai szempontból való jellemzését s elsajátítását.»

A német nyelvre heti 18 órát fordítottak. A nyelv- és mondattan elsajátításán kívül, válogatott szemelvények olvasása, fordítása és eszthetikai fejtegetése képezte a tárgyat. A főczél azonban a német nyelvnek gyakorlati elsajátítása.

A történelmet a földrajzzal kapcsolatban heti 24 órában tanították. A természet-tani és politikai földrajz vetette meg alapját az első osztályban a történelmi tanításnak. A második osztálytól kezdve tanulták az ó-, közép- és újkort. Az ötödikben újra az ó-kortól kezdték. A történelmi oktatást a VIII. osztályban az osztrák állam ismertetése fejezte be. A történelemmel kapcsolatban tanulták minden osztályban azon államok földrajzát, melyeknek történetéről abban az osztályban szó volt.

A mennyiség-tan heti óráinak száma 23 volt, — a VIII. osztályban csak egy órával. Az ötödikben kezdték az algebrát s vele kapcsolatban a geometriát. A VIII. osztályban az összes anyagot átismételték.

A természetrajz- és a természettannak az «Entwurf» 25 órát szentel. Az I. osztályban az állattant, a II.-ban az állattant és növénytant, a III.-ban az ásványtant s a természettan alapelemeit tanulták. A IV. osztályban a természettant s vele kapcsolatban a csillagászati és természettani földrajzot; az V. osztályban ismét ásvány-, közet- és növénytant; a VI.-ban állattant kapcsolatban az őslénytant és az állatok földrajzi elterjedésének ismertetésével. A VII. és VIII. osztályban tanulták a természettant egész részletesen s a csillagászat és meteorologia alapelemeit.

Ezen tárgyakon kívül a VII. osztályban a logikát s a VIII.-ban a psychológiát adták elő.

Az «Entwurf», hogy a közönségben is nagyobb érdeklődést keltsen a nevelés és oktatás ügye iránt, iskolai vegyes bizottságot állít föl a város előkelő polgáraiból. Ezek a tanári karral együttesen tanácskoznak az iskola ügyeiről s a tanári kart munkájában gyámo-litják. Ekkor kezdődik meg az is, hogy a gimnázium a tanítás menetéről, az intézet belső életéről s a tanulókról évenként jelentést tesz a «programm»-ban. Ennek elejére egy értekezést is kell írni az intézet történetéről, vagy a város vidékéről, vagy valamely pedagógiai kérdésről.

De bár el kell is ismernünk az «Entwurf» kiválóságát, s nem tagadhatjuk is el, hogy ezen rendszer alapján a székesfehérvári gimnáziumban is virágzó élet fejlődik: mégsem nyom-hatjuk el fájó érzelmeinket, melyeket bennünk ez a szomorú korszak kelt.

Ellenségeink azt hitték, hogy elérkezett a pillanat, melyben régi álmukat meg-valósíthatják, — Magyarországot, megfosztva alkotmányától, nyelvétől, osztrák tartományná tehetik.

Megindul a bosszúállás nagy munkája. Egyik jogtalanságot a másik után követik el; — s a magyarnak még fájdalmát sem szabad nyilvánítania. Életbe lép újra a legszigorúbb cenzúra; tilos lesz a szó, tilos a köny; iskoláinkba idegen rendszert hoznak be; a fölterjesztések német nyelven készülnek. Mintha csak II. József korát élnék! Tilos minden, a minek legtávolabbról is magyar színezete van; — még a magyar ruha s a magyar kalap viselését sem engedik meg, mert a «forradalomra» emlékeztet.

Hiába beszélnek iskoláink jegyzőkönyvei haladásról, fejlődésről, fényről s virágzásról, mert látom az árnyékot is. Hallom az elfojtott nemzeti fájdalom sóhajtását; látom a könyeket, melyeket csak titokban lehetett ejteni...

De térjünk vissza iskolánk állapotára!

A Thun-féle rendszer behozatala fölvetette a kérdést: vajjon a székesfehérvári gimnázium négy, vagy hat osztályú legyen-e?

1850. június 22-én érkezik meg Székesfehérvárra Sterne Ferdinánd, a soproni katonai kerület főigazgatója, hogy a kormány megbízásából megvizsgálja, mily módon alakítható át a székesfehérvári gimnázium.

Négy napig tartó vizsgálat után a főigazgató tanácskozássra hívta a tanári kart s kijelentette, hogy a székesfehérvári középiskola csak algimnázium lehet; mert a kormány csak oly helyen akar felállítani nagygimnáziumot, a hol a két évi bölcséleti tanfolyam eddigelé is fennállott.

Megrémültek e hírre a székesfehérváriak; hisz' büszkeségük volt a gimnázium, mely a városnak annyi dicsőséget szerzett.

Csak egy módon lehetett a bajon segíteni; — ha a cziszterczi rend magára vállalja, hogy a négy felsőbb osztályt a saját költségén felállítja.

Petheő János megyei főnök vezérlete alatt, két városi tanácsból és két előkelő polgárból álló küldöttség megy Zirczre, hogy a cziszterczi rend apátját, Villax Ferdinándot, ezen áldozatra megkérjék, s így Székesfehérvárt — mint a küldöttség kifejezése — a cziszterczi rend iránt újabb hálára kötelezzék.

Villax a legszebb reményekkel bocsátá el a küldöttség tagjait. 1850. augusztus 26-án Zirczen kormánytanácsot tartott, a melyen rendje elé terjeszté a székesfehérváriak kérését.

S Székesfehérvár nem csatlakozott reményében; mert a kormánytanács elhatározta, «hogy Fehérvárott a rend a négy felsőbb osztályt fel fogja állítani saját költségén, fölszereli és saját egyéneiből választott tanárokkal látja el».

Ezen hazafias s nagy áldozatokkal járó elhatározás ékesszólóan beszél a cziszterczi rend szelleméről. S maga Székesfehérvár városa érezheti legjobban, mennyit köszönhet a cziszterczi rendnek, a mely ilyen nagy terhet vett magára épen akkor, midőn másik két gimnáziuma — az egri és a pécsi — szintén nyolczosztályú lett.

Villax Ferdinánd rögtön megtette a szükséges lépéseket a kormánynál. Ez a rend hazafias ajánlatát a legnagyobb örömmel fogadta s egyuttal megengedte, hogy az 1850/51-ik iskolai évben csak hat osztály legyen, — a VII. és VIII. osztályt pedig a következő években fokozatosan állítsák föl.

1850. október 15-én kellett volna az új iskolai évnek megnyílnia; Székesfehérvárott azonban csak 21-én lehetett az előadásokat megkezdeni, mert a katonaság csak kevéssel előbb vonult ki a gimnázium helyiségeiből.

A tanárok megtartják előleges tanácskozmányukat, a tantárgyakat maguk között szétosztják s október 20-án megnyitották az iskolai évet ünnepies «Veni Sancte»-val.

Ezután az I. osztály termében gyült össze az ifjuság és a közönség; «a hol az igazgató a díszes vendégkoszorúnak s az ifjuságnak a helybeli iskola létrejöttének történetét, majd

az új rendszer üdvös céljait s eredményeit tárgyavatott remek beszédben fejtegeté s az ifjúságot minden szépre és jóra az atyai szeretet édes szavaival ébreszté s buzdítgata».

Emelte az ünnepiességet azon körülmény, hogy Farkas Ferencz nagy prépost, ezen alkalommal, a helybeli gimnáziumban járó két tanuló számára egyenkint 50 forintnyi ösztöndíjat alapított.

Ily kedvező körülmények között kezdik meg az előadásokat a székesfehérvári gimnáziumban. A tanári kar buzgalmát csakhamar kíséri a felsőbb hatóság elismerése. 1851. június 26-án ugyanis váratlanul Székesfehérvárra érkezik Kovács Pál, a pesti kerület főigazgatója. «Az intézetet hivatalosan megvizsgálja, s a látottak és hallottak fölött a legnagyobb megelégedését nyilvánítja. A tanári karral tanácskozmányt is tartott, a melyen kijelenté, hogy a helybeli gimnázium mindhat osztályaiban tett véletlen hivatalos látogatásának eredménye, őt az újonnan behozott és itt egész terjedelmében gyakorlatba vett rendszer czélszerűségéről meggyőzte; mert a kísérlet alá vetett, különféle szorgalmú és tehetségű harmincz ifjak közül, alig találtatott egy, ki a feladványt megfejtteni képes nem lett volna, miről a magas kormányt értesíteni szoros kötelességének tartja».

S bizony nem kis dolog volt, hogy alig egy év leforgása alatt, életbeléptették az Entwurf merész újításait, melyekre a talaj nem volt előkészítve, s melyek egyáltalában nem alkalmazkodtak a magyarországi viszonyokhoz.

Erős bizonyítéka ez annak, hogy a székesfehérvári tanári kar és igazgatója teljesen hivatásuk magaslatán állottak; mert e nagy munkát végre tudták hajtani, — még pedig nem szolgálilag, hanem önállóan s a sajátos nemzeti viszonyok tekintetbe vételével.

Csak el kell olvasnunk jegyzőkönyveiket, melyeket a legnagyobb pontossággal vezettek, s láthatjuk, mennyi körültekintéssel, tapintattal s belátással jártak el.

Egyik tanácskozmányuk alkalmával, a melyen kiemelik az új tanrendszer előnyeit, különösen a szakoktatást, — elmondják véleményeket az egyes tárgyakról is.

A hittan tanításánál megmaradtak a régi tanrendszer mellett; mert a püspöki kar eddig e kérdésben semmi újat sem határozott. De a sok ismétlés helyett jobbnak tartanak, ha az ifjak egy kis liturgiát és egyháztörténelmet tanulnának.

A latin nyelv tanítása az új rendszer szerint történik teljesen; de a második osztályban a nyolcz órából egyet elvettek s a német nyelv tanítására fordították. Kezdetben sok bajuk volt a latin nyelvvel, melyben a tanulók gyöngék voltak. E bajon úgy segítettek, hogy a grammatikára nagyobb gondot fordítottak, megállapodtak a közös terminológiában és egyúttal kidolgozták az analizálás módszerét, s e szerint jártak el.

A magyar nyelvről azt írják, hogy az ifjak nagy kedvvel tanulják, — de a helyesírás tanítása majdnem legyőzhetetlen akadályokkal kapcsolatos.

A német nyelvre vonatkozólag a minisztérium azt rendeli, hogy az első osztályban kell kezdeni, ha a gyermekek már kevés német szót hoznak hazulról; — különben a második osztályban. Ők az elsőben kezdik; mert igaz ugyan, hogy a tanuló ifjuság nagy része úgy jön iskolába, hogy egy szót sem tud németül, — mindazonáltal a másik rész épen nem járatan abban. Kezdetben ugyan nagy nehézségekkel küzdöttek a német nyelv tanításában, később azonban igen szép eredményeket értek el.

A görög nyelvet a harmadik osztályban kezdik; de az ifjak nagy egykedvűséget tanúsítanak a görög nyelv iránt. Ennek okát abban találják, hogy a szülők s gyakran tanult egyének is, a görög nyelvnek az életben hasznavehetetlenségét hirdetik, s így az ifju kedélyét lehangolják. A tanár tehát úgy tett, hogy a jobb tanulókat megbízta, kérdezzék ki őra előtt a rosszabbakat, s alkalmazta az «aemulatio publica»-t, vagyis hogy egyik tanuló a másikat

bármikor versenyzésre szólíthatta fel. Ezóta szorgalmasan tanulnak az ifjak s megvan a kellő eredmény.

A földrajzot és történelmet az Entwurf szerint tanítják; de a nyolczadik osztályban az ausztriai birodalom statisztikájára nincsen kézikönyv, tehát csak kéziratból tanulnak.

A matematikában kezdetben nagy volt az eredménytelenség. Ezt a tanári kar annak tulajdonítja, hogy «a régi rendszer a matematikai tudományokról említést sem tett»; s «igaz ugyan, hogy nehéz fölfogni a matematikát, de az is igaz, hogy azoknak, a kik a gimnáziumba jönnek az elemi iskolából, memoriájuk ki van művelve, de az értelem, az ítélet-fejlesztés el van náluk hanyagolva». Ők tehát az ítélet fejlesztését tűzik ki célul. S mivel a felsőbb osztályokban az anyag új és nagyon sok, azért a VIII. osztályban a matematikát nem egy, hanem két órában fogják tanítani.

A természetrajz és természettan tanításában teljesen az új rendszert tartották meg. A III. osztályban népies nyelven adják elő a természettan elemeit. A VIII. osztályban a természettanra csak két órát szánnak, mert egyet a matematikához csatoltak.

A tanári kar, bármikor kérdezi is meg a felsőbb hatóság valamely ügyben, mindig meg meri mondani véleményét. Így például a kormány az «Entwurf» alapján, a nyolczheti nagy szünetet olyformán akarja beosztani, hogy az iskolai évek közti fő szünet négy hét legyen, — az első és a második félév között meg nyolcz nap; a fenmaradt 22 napot pedig, a hely és egyéb körülmények összevetésével, az igazgató adja ki, — de úgy, hogy a szünetek egymáshoz közel ne legyenek.

A tanári kar ellene nyilatkozik s kéri az intéző köröket, hogy a szünet a két iskolai év között hosszabb legyen. S ki is fejt, hogy miért? Az évközből levő szünetek ugyanis a tanulás idejét eldarabolják; míg az év végén a hosszabb szünet arra való, hogy az ifjuság fáradalmi után magát kipihenhesse, s természetrajzi, földrajzi vagy történelmi kirándulásokat tehessen. Azután meg a tanárok érdekei is azt kívánják, hogy több szünetjük legyen egytolytában mint négy hét, mert ez nem elég megingott egészségi állapotuk helyreállítására.

Ilyen és sok más pedagógiai kérdések megbeszélése szerepel tanácskozmányaikon, melyeket az «Entwurf» előírása szerint havonként tartanak.

Itt beszélnek meg az ifjuság erkölcsi állapotát s az előhaladást egyes tárgyakban. Az osztályfőnökök a tanácskozmány elé terjesztik, kik voltak egész évben szorgalmasak s kik hanyagok, hogy érdemeik szerint dicséretben vagy megrovásban részesüljenek.

Ezután sorra veszik osztályonként az egyes tárgyakat. Megállapítják az eredményt, s a szaktanár egyuttal egész részletesen előterjeszti az okokat. Néha a gyermekek hanyagságában, tehetséghiányában, máskor meg a módszerben vagy a viszonyokban találják a haladás akadályait. Ilyenkor azután közös megbeszélés után jutnak megállapodásra, vajjon a jövőben hogyan lehetne a bajon segíteni. Ha valamely tárgyra a kiszabott időt kevésnek tartják, növelik az óraszámot, — egy órát elvesznek olyan tárgytól, a melyre ugyis sok az idő. A VII. osztályban például a természettanra és a matematikára szánt időt kevésnek tartják. A görög nyelv órái közül tehát egyet a természettanhoz csatolnak, s a latin nyelv hat órája közül egyet az algebrához.

A történelem tanulásában mutatkozó eredménytelenséget annak tulajdonítják, hogy német nyelven kell tanulni. Az abszolútizmus ugyanis, a hol csak tehetett, az intézetekre ráerőszakolta a német tannyelvet; — így például a kőszegi gimnáziumban, mert a tanulók között több németajku volt. A hol ezt nem tehetett, — mint Székesfehérvárott — egy-két tárgyat kellett német nyelven tanulni. Gimnáziumunkban csak a történelmet tanulták német

nyelven. De a tanári kar ettől is szeretett volna szabadulni; azért hozza fel minden jegyzőkönyvében mint a haladás akadályát.

A hanyagság ellen nagy szigorúság az orvosszerők. S mikor a felsőbb hatóság megrójjá őket azért, hogy 163 tanuló közül 30 volt másodrendű és 14 harmadrendű, — azt felelik: «Azért történt ez, mert a tanári karnak az a princípiuma: «aut sint, ut sunt, aut non sint».

Ezen tanári tanácskozmányokról igazán nagy gonddal szerkesztett jegyzőkönyveket küldenek föl a minisztériumhoz, a honnan majdnem mindig a legnagyobb dicsérettel érkeznek vissza. 1852-ig magyar nyelven írják a jegyzőkönyveket; ettől fogva latinul. S a latin nyelvet tartják meg akkor is, mikor a német nyelvet akarják rájuk erőszakolni; mert kevesebb veszedelmet látnak a latin, mint a német nyelv használatában.

Bula Theofil, a székesfehérvári gimnázium igazgatója, már 1851-ben kiadta az előírt «programm»-ot. Ő írta bele az értekezést is ezen a címen: «A székesfehérvári gimnázium rövid vázlatba foglalt története». A program természetesen magyar nyelven készült. S mikor a kormány a német nyelvet írja elő, a székesfehérvári tanári kar kéri, hadd lehessen a programot magyar nyelven szerkeszteni, — hisz' ugyis a nagy közönségnek van szánva. S tényleg magyar nyelven adják is ki mindig. Csak mikor szorítják őket, tesznek meg annyit, hogy két értekezést irnak mindegyik programba; az egyiket magyar, a másikat német nyelven; — a program többi része pedig magyar nyelven készül.

A kormány németesítő törekvéseinek igen nagy szolgálatot tettek a tankönyvek.

Az «Entwurf» ugyanis egészen új alapon épült föl, s így teljesen megváltoztatta a középiskolák szervezetét. Az előbbi korszak iskoláinak hiányos felszerelése, elavult eszközei s tankönyvei tehát nem voltak többé használhatók. Új tankönyvekre volt szükség — nagy mennyiségben, és minél előbb; hiszen az «Entwurf»-ot egyszerre léptették életbe, minden előkészítés, minden átmenet nélkül.

Magyar tankönyv kevés volt. S vagy nem feleltek meg az új tanrendszernek, vagy a minisztérium nem fogadta el a «bennök foglalt rossz elvek» miatt. Így vetette el Toldy «Chrestomathiá»-ját, Ballagi Károly «Német nyelvtan»-át, Stansics Mihálynak «Magyarok története», «Magyar nyelvtan», «Általános földleírás» cz. munkáit stb.

Egyideig tehát kénytelenek voltak kéziratokból tanítani; majd a minisztérium osztrák tankönyveket ajánl s ezekkel árasztja el a magyar iskolákat.

A székesfehérvári tanári kar azonban itt is útját vágja az egységesítő törekvéseknek.

Mikor ugyanis a minisztérium az első és második osztály számára néhány szemelvényes munkát ajánl német nyelven, a tanári kar azt feleli, hogy ezen könyvek tanulása nagy nehézségekkel járna a gyermekeknek, a kik még nem tudnak németül. Inkább tehát majd ők fognak tankönyveket írni; sőt Deák Sándor társuknak már meg is van a latin nyelvtana kéziratban s legközelebb föl fogja terjeszteni jóváhagyás végett.

S hozzálátnak a munkához. Deák Sándor nyelvtanának első része csakhamar elkészül s megnyeri a jóváhagyást a latin olvasókönyvvel együtt. Elkészül a második, a harmadik, majd a negyedik rész is. S bár kezdetben kifogásokat tesznek ellenök, később kijavítás után ezeket is jóváhagyják.

Deák Sándor latin nyelvtanát hosszú ideig használták iskoláinkban. Kellőleg átdolgozva s a mostani viszonyokhoz alkalmazva, ma is megállná a helyét.

1851-ben jelenik meg Koller Károlynak «Mértani nézlettana», mely csakhamar elterjed az egész országban s egy év múlva már második kiadást ér.

Minikus Vincze természetrajzot ír; 1852-ben jelenik meg «Állattan»-a, majd 1854-ben «Vezérkönyv az állatok, növények és ásványok megtanulásában» cz. műve.

Dornis Gáspár hittani könyvet ír az algimnázium osztályai számára Terklan után ezen a címen: «A katolika istentisztelet szelleme». (1854.)

Liebhardt Lukács görög nyelvtanon dolgozik; Bilkey Lambertnek kéziratban van egy történelmi tankönyve s az «ausztriai birodalom» statisztikája, — de nyomtatásban nem jelentek meg.

S e mellett a programban igazán becses s a kor színvonalán álló értekezéseket írnak egyes tárgyak előadásáról, módszeréről és a tankönyvekről. Így Liebhardt Lukács az 1852. évi programban arról értekezik, hogy lehetne legcélszerűbben iskolánkba vinni a hajdankori klasszicitást, különös tekintettel a görög nyelvre és irodalomra, a mely eddig Magyarországon szokatlan és ismeretlen volt.

Az 1853-iki programban a magyar nyelv tanításának módját tárgyalja Minikus Vincze; az 1854-ikiben a latin szókötésről közöl észrevételeket Schönauer Endre.

Bilkey Lambert dr. 1855-ben a történelmi tankönyvek hiányait és kellekeit mutatja ki; 1856-ban az arányos vonaloknak gyakorlati tárgyalásáról szól Obadich Márk.

Tevékenyen vesznek részt a tankönyvek felülvizsgálatában, melyeket a minisztérium jóváhagyás előtt megküld a szaktanároknak, hogy észrevételeiket s megjegyzéseiket közöljék.

Ezenkívül nem mulasztanak el egy alkalmat sem, hogy önmagukat tovább műveljék. Mikor Bécsben az egyetemen a filológiai és természettudományi tárgyakból rendkívüli kurzus nyílik meg a tanárok részére, csakhamar akadnak rá vállalkozók; s a zirczi apát bőkezűsége alkalmat nyújt nekik, hogy e rendkívüli tanfolyamokat hallgassák. Így volt fönn Bécsben 1854-ben Gerlach Benjamin, Obadich Márk és Horváth Zsigmond.

Pedig a zirczi apát áldozatkészségét amúgy is nagyon megkívánta a gimnázium. A fentartás költsége évről-évre növekedett. 1849-ben 9000, 1850-ben 9680, 1851-ben 10.0000, 1852-ben 11.000, 1853-ban már 13.000 forintba került a gimnázium.

Ezt a rohamos növekedést az eredményezte, hogy a gimnáziumot természettani és természetrajzi gyűjteménnyel kellett ellátni.

Nagy gondot okozott az ének- és rajziskola, továbbá a tornahelyiség kérdése.

Az éneket és a rajzot a székesfehérvári gimnáziumban már 1833-ban tanították, — de nem rendszeresen. Az ifjuság testi neveléséről is eleget gondoskodtak már a legrégibb időben kirándulások és játékok által; de rendszeres tornagyakorlatok nem voltak.

Az «Entwurf» követeli az éneket, a rajzot és a testgyakorlatot, — bár a kötelező tárgyak közé nem veszi föl őket.

A cziszterczi rend ezek szervezése érdekében a városhoz fordul, mert ez a rend részéről gyakorolt jótétemény fejében úgyszólván megígérte, hogy az ének- és rajztanításról s a tornázásról gondoskodni fog.

A kérdés elintézésében mindenesetre fontos szerepet játszott az úgynevezett «vegyesbizottság».

1852. ápril 27-én tartotta ez a bizottság első ülését, a melyen mindjárt igen hasznos intézkedéseket hoz. Így például kimondja, hogy a vidékről jövő ifjak részére megfelelő szállásról gondoskodik; az iskolautczát, melyre a gimnázium termei nyílnak, az előadások órái alatt lánczczal fogja elzáratni, a kocsizörgés és lárna megakadályozása végett.

Ugyanezen alkalommal a városi kiküldöttek a város nevében készségesen megígérik, hogy a város a testgyakorló helyiséget, az uszodát és az énekiskolát már a jövő iskolai évre föl fogja állítani; a rajz tanulása végett pedig a gimnázium tanulói a városi rajziskolába járhatnak.

A rajztanítás kérdése egyszerű volt; mert a városnak volt rajziskolája és rajztanára, a ki taníthatta a rajzot. Az ének tanításával megbízta Janny József városi elemi tanítót és karmestert.

Legtöbb akadályba ütközött azonban a testgyakorló helyiség és az uszoda felállítása.

1852. november 18-án kezdődött meg a tornázás, — még pedig a tanuló ifjúságnak oly nagy részvétele mellett, hogy alig hiányzott közülök valaki. Enders Antal magántanító tanította őket heti négy órában. Téli időben a Prohászka László-féle ház egyik termében tartották a gyakorlatokat.

A megnyitás egész ünnepiességgel történt. Megjelenik a megyei főnök, a polgármester s a város közönsége. A megyei főnök ez alkalommal a megyeházban egy termet ajánlott fel a tornagyakorlatokra.

Később a város egy telket vett a «Rózsás-kert» mellett, melyet nyári testgyakorlásra rendezett be. Ide jártak a gimnázium tanulói is.

1854-ben felállították a gimnázium számára az uszodát is. Az ifjak hetenkint kétszer jártak fürödni az osztálytanárok által kitűzött órákban s az ő felügyeletök mellett. Uszásra a tornatanár tanította őket. Az uszoda később megszűnt, — s ma sincs méltó fürdőhelye az ifjúságnak.

Mindezekre a város szerződésileg kötelezte magát. Később azonban lassankint feledésbe ment a dolog s most mindezekről a cziszterczy rend gondoskodik.

Az énektanításért már Villax apát 100 forint tiszteletdíjat utalványozott Jannynak, aki az éneket 1852-től 1877-ig tanította. A kezdőket vele egyidejűleg (1865—77.) Gebaur Izor vezette, sőt 1877-től 1879-ig a haladókat is. Jelenleg, 1879-től Vass Bertalan dr. tanítja az éneket s vezeti az énekiskolát, mely az ifjúság miséin és iskolai ünnepein mutatja be haladását.

1867-ben rajziskolát is állít föl s rajztanárt fogad a zirczi apát. *A rajzot tanította:* 1872-ig Schulz Ferencz; ezóta pedig maig Müller József.

A tornatanítás kötelezettsége alól is felszabadul a város. Fizeti ugyan kezdetben a tornatanítót, de mikor a reáliskola létesül, csak azon föltétel alatt gondoskodik a tornázásról, ha a gimnázium részére felállított tornakertbe a reálisták s az elemi iskolák harmadik és negyedik osztályának növendékei is járhatnak. Mikor azonban a gimnázium újraépül, téli tornatermet is készítenek; nyáron pedig ezóta az iskola udvara szolgál tornázó helyül. Némileg ma is figyelmezteti a várost kötelezettségére azon körülmény, hogy a tornatanár fizetéséhez jelenleg is 200 forinttal járul évenként. A még szükséges 200 forintot a cziszterczy rend fizeti.

A testgyakorlatot tanította: Enders Antal 1852—60 s 1862—75; Agáczy Gáspár 1860—62; Takács Ferencz 1875—95.

Az említett tárgyakon kívül az ötvenes-években tanították még a szépirást mint rendkívüli tárgyat.

A mi az erkölcsi állapotot illeti, igazán mintaszerű volt. A havi jelentések az ifjúság magaviseletéről kedvező képet tüntetnek föl. Az ifjúság erényes, illedelmes, engedelmes, — fegyelmi kihágás alig fordul elő. Egy jelentés ezt mondja az erkölcsi állapotról: «Az ifjúság erkölcsi állapota kitünő, még más vallásuak is járnak a szentmisére, ámbár erre soha föl nem szólítottak.»

De egyuttal hazafias is volt a nevelés. S erre ebben a szomorú korszakban különös szükség volt. Csakhogy vigyázniok kellett nagyon; mert sok volt az áruló, sok szem figyelte őket. Óvatosan jártak tehát el. Alkalmazkodtak a fennálló viszonyokhoz, az előirt tanrend-szerhez; de a hol nemzeti érdekről volt szó, ott nem engedtek, — s azért még sem tették föltünővé a dolgot.

S innen van, hogy a kormány csak dicséri a székesfehérvári gimnáziumot, — sőt mintául állítja fel. A jegyzőkönyvekre rendszeren dicséret a válasz; a főigazgatók többször kifejezik megelégedésüket; sőt egy alkalommal Poche Adolf, udvari tanácsos és alhelytartói

helyettes, midőn a megyefőnök és több tisztviselő társaságában meglátogatja a gimnáziumot, kimondja, hogy «a magas kormány országunk egyik legrendszerezesebb tanodái egyikeül a helybeli gimnáziumot tartja».

A székesfehérvári gimnázium híre az egész országban elterjedt. Tanítványainak száma minden szigorúsága mellett is, évről-évre növekszik. 1850-ben csak 152 volt a tanulók száma, 1861-ben már 302.

A közönség nagy érdeklődéssel van az intézet iránt. Különösen nagy számban jelenik meg az évváró ünnepeken, melyeket nagy pompával tartanak meg. 1854. július 31-én volt az első ünnepies «kieresztés», «a ház ebédlőjébe gyűlt ritka méltóságú és minden rangú, de leginkább oly nagyszámú vendégkoszorú előtt, a minőre e városban senki sem emlékezik».

Ezekén az ünnepeken a tanulók magyar, latin, görög, német, angol, olasz és francia nyelven szavalnak; majd az igazgató buzdító beszédet tart az ifjúsághoz és kiosztja a jutalmakat és ösztöndíjakat.

Különösen vonzó volt a közönségre az ének, melyben az ifjúsági énekkar remekelt.

A gimnázium VIII. osztálya az 1852/53-ik iskolai évben nyílt meg. 1853. július 24-én volt az első érettségi vizsgálat, melyet az «Entwurf» rendelt el. 14 ifjú jelentkezett. Közülök kitűnően érett lett négy, egyszerűen érett kilencz; egy pedig megbukott félévre.

Az érettségi vizsgálatokat egy-egy kerületben csak egy helyen tartották, — a főigazgató székhelyén. A pesti kerületé Budán volt. A vizsgáló bizottságba a kerület gimnáziumaiból egy-egy vizsgáló tagot neveztek ki. Így Székesfehérvárról Bula Theofil igazgató jutott a pesti vizsgáló bizottságba.

1859-ben a gimnázium kiváló igazgatóját, Bula Theofil, kinek szereplése a székesfehérvári gimnázium történetében korszakalkotó, azon kitüntetés éri, hogy a tanügyi kormány «az intézet kitűnő vezetéseért» elismerését fejezi ki.

1860-ban kissé szabadabb szellő kezdett lengedezni Magyarország politikai világában. Mintha a sötét éjszakában kissé derengeni, virradni kezdett volna.

Képzeltetni, mily örömet okozott az országban a kormánynak 1860. szeptember 18-án 17.819. szám alatt kelt azon rendelete, hogy ezután a leczkerendet, a gyűlések jegyzőkönyveit és a hivatalos iratokat ne német nyelven írják.

Gimnáziumunkban a latin helyett nyomban magyarul vezetik a jegyzőkönyveket s följegyzik, hogy mennyire örülnek ennek.

A mint a helytartótanácsot visszaállították, nyomban megkezdí működését. Az összes iskolák tanári karához rendeletet intéz, tanácskozzanak arról, milyen legyen az iskolában a tannyelv.

A székesfehérvári tanári kar 1860. deczember 7-én tanácskozik a kérdésről. Egyhangulag és nagy határozottsággal ezt feleli. «Miután a magyar nyelv a haza minden közigazgatási és törvénykezési hatóságánál mint ügykezelési és hivatalos nyelv, mind belső szolgálatban, mind a kölcsönös érintkezésben régi jogos terét ismét elfoglalni nyilvánított, mi sem lehet természetesebb, minthogy a hazai nyelv iskoláink mindegyikében az elemi osztályoktól kezdve föl az egyetemig, a melyekben mind a közigazgatási, mind a törvénykezési hatóságoknak szükséges egyének neveltetnek, mint tannyelv, az azt megillető jogok teljes élvezetében minde-nütt alkalmaztassék; ugyane pontból önként következik, hogy a székesfehérvári gimnáziumban tannyelvről másról, mint a nemzetiről szó sem lehet, annyival inkább nem, miután tősgyökeres tanintézetünkben a németet vagy más idegent, mint tannyelvet behozni — a helybeli s a vidékről idesereglett ifjúság egyedül magyarajkú levén — még az előbbi kormányrendszer alatt sem lehetett.»

A helytartótanács a középiskolai tanrendszert is át akarja alakítani. Ennélfogva felszólítja a tanári karokat, nyilatkozzanak a régi tanrendszer felől.

Ezen ügyben a székesfehérvári tanári kar 1861. június 16-án tartja ülését, a melyen elmondja véleményét.

A tanrendszerre vonatkozólag általánosságban elismeri, hogy az a régieknél sok tekintetben alaposabb, s hogy ügyes vezetés és kitartó szorgalom után sok szép ismerettel gazdagítja az ifju nemzedéket; de egyuttal hibájának tartja, hogy a szakrendszert nem alkalmazza fokozatosan. Pedig csakis így lenne teljes az eredmény; mert az al- és felgimnázium természete között lényeges különbség van. Amott gyermekekkel, itt pedig ifjakkal van dolga a tanári karnak; nem lehet tehát őket ugyanazon rendszabályok szerint tanítani, hanem természetökhöz kell alkalmazkodni.

Ennélfogva talán olyanformán lehetne a dolgot berendezni, hogy az I., II. és III. osztályban még csak egy tanár működne; mert egy tanárnak több ideje és alkalma van tanítványai megismerésére, s így nevelő rendszerét is jobban valósíthatja. A IV. és V. osztályban két-két tanár lenne. Az egyik, az osztályfőnök, tanítaná a vallástant s a nyelveket; a másik pedig a történelmet, a mennyiségtant és a természettant. A gimnázium ezen osztálylyal fejlődne be. A három felsőosztály (VI., VII. és VIII.) képezné a bölcséleti tanfolyamot, melyet teljesen a szakrendszer szerint kellene szervezni.

Igy szeretné berendezni a székesfehérvári tanári kar a gimnáziumot; mert e szerint — mint mondja — megszűnnék a veszély, mely ezideig a gimnáziumból az egyetemre lépő ifjura nem ritkán várakozott.

Az egyes tárgyakra vonatkozólag pedig imígyen vélekednek:

A hittanra heteként két órát szánnak; a IV. osztályban a szertartásttant, az V.-ben pedig az egyháztörténelmet szeretnék taníttatni.

A latin nyelvről igen érdekesen nyilatkoznak. «A latinnál, mint holtnyelvnél, a beszélni tudás mellékes kérdés; s gyakran megtörténik, hogy valaki folyékonyan beszél idegen nyelvet s talán jól is, de azt tudományosan még sem érti, annak classicitását még sem bírja, abból más szellemi haszna nincs mint szóismeret; ennélfogva nem szükséges arra törekedni, hogy a tanulók latinul beszéljenek. Elegendő, ha képesek lesznek törvénykezési vagy történelmi okmányainkat kellő utánlátás által megérthetni s ha tán papi pályára lépnének is, a növeldékben a szomszéd művelt nyugoti tartományok szerint lehetne rendezkedni, a hol is a papnöveldékben az egyháztörténelem, jog, erkölcs- és lelkipásztorkodástan anyai nyelven adatnak elő: a szoros értelemben vett hittannál vagy dogmatikánál pedig a latin a magyarral vegyesen használtathatnék. Így a kath. egyház latin jellege sem szenvedne, mint példa e tekintetben az olasz, francia és a szomszéd német tartományok valóban művelt papsága.» Ezen okból a székesfehérvári tanári kar lejjebb akarja szállíttatni a latin nyelv óráinak számát; — úgy hogy a három alsó osztályban hat, a többiben pedig öt órája lenne a latin nyelvnek. A IV. osztályban kezdenék a latin remekírók fordítását; de a nehezen érthető Liviust az V. osztályból a VII.-be lehetne áttenni.

A görög nyelvre nézve azt véleményezik, hogy a IV. osztálytól kezdve lehetne tanítani heti három órában; mert ezen idő alatt könnyen elsajátíthatnak annyit, a mennyi az általános műveltség szempontjából szükséges.

A magyar nyelv óráinak számát azonban minden osztályban föl kellene emelni egygyel; mert «egyedül az anyai nyelv alapos ismerete tehet bennünket képesekké, hogy a többi tanszakokban is alaposan és biztosan haladhassunk. De hogy ez történjek, nemcsak mint bizonyos szabályok összegét kell tekintenünk, hanem mint művészileg képzékeny anyagot,

a melyben a szív és ész kívánalma megfelelő kifejezést találjon. Ha valaki az anyai nyelvet tökéletesen nem bírja, az a nagyobb eszményi érdekek iránt is mindenkor érzéketlen fog maradni. Kívánatos tehát, hogy minél nagyobb gond fordíttassék az anyai nyelvre. Az V. osztályba be kellene hozni az ékesszólást, mert az alkotmányos élet nemcsak jó hazafiakat, hanem jeles szónokokat is igényel. Az irodalom ókori történetét a VI. osztályba lehetne bevenni; miután az ifjak e korszak műmaradványainak megérthetése s az újabbkori remekművekkel való összehasonlítására hosszabb gyakorlat után elegendőképpen hivatottak lesznek. Az irodalomtörténet legújabb kora a VIII. osztályra tétethetnék által».

A német nyelvet a nem kötelező tárgyak közé kívánják fölvetetni s elegendőnek tartják, ha hetenkint két órában tanítják; mert «igaz ugyan, hogy a német nemzettel közel szomszédsági viszonyban állunk, s hogy e nemzet gazdag irodalmát saját művelődésünk emelésére szükségesnek tartjuk, de a kik ezt belátják, azok önként is meg fogják tanulni a német nyelvet».

A földrajzra és a történelemre nézve az a tervök, hogy az I. osztályban az általános földrajzot tanulják, a II.-ban Európát s a haza földrajzát. Ez szolgálna mintegy előkészületül a magyar történelemre, a melyet három korszaka szerint a III., IV. és V. osztályban tanítanak. «Az időzés e tantárgynál — mondja a jegyzőkönyv — azért volna szükséges, hogy így azon nagy férfiak emléke, kik a haza iránt kegyeletos önfeláldozás és a fejedelem iránti hűség által kitűnnek, a fiatal szívekbe becsepegtetve megerősödnék.» Ezután következnek a világtörténelem a VI. és VII. osztályban hetenkint négy órában, és a VIII.-ban Magyarország oknyomozó története főbb vonalaiban, mely a hazai jog megtanulásához kellő alapot szolgáltatna.

A mennyiségtanra elégnek tartanak heti két órát. Az alsóbb osztályokban a «nézettant», mely csak lazaságra és felületességre vezetett, mellőzendőnek vélik. Az V. osztálytól fölfelé a szám- és mértant lehetne tanítani a régi rendszer szerint s a VIII. osztályban a gyakorlati mértant.

A bölcséletet a VI., VII. és VIII. osztályban, vagyis a bölcséleti tanfolyamban lehetne tanítani.

A természetrajzot az I., II. és III. osztályban meg lehetne hagyni a Thun-rendszer szerint; de a III.-ban egyuttal természettani földrajzot kellene tanítani. A IV. és V. osztályban a súlyos és súlytalan testek természettanát adnák elő; a VI.-ban a természetrajzi rendszereket és az élettant; a VII. és VIII. osztályban a természettant heti három órában. Az alsóbb osztályokban a természetrajzot gyakorlatilag és népszerűleg kellene tanítani; a VI. osztályban azonban már magasabb szempontból.

A rendkívüli tárgyakat: éneket, rajzot, testgyakorlást, angol, francia és olasz nyelveket továbbra is ápolni kell a gimnáziumokban; de az idegen nyelvek tanulását csak akkor kezdjék az ifjak, ha az anyai és a latin nyelvben már jártasak, vagyis a IV. osztálytól kezdve.

Az érettségi vizsgálatnak eltörlését javasolják; mert szigorú szabályai úgy sem tarthatók meg, s nem is bírnak olyan fontossággal, mint a hogy tervezték. Jobb volna e helyett a szigorú félévi és évvégi vizsgálatokat behozni.

A tankönyvekre vonatkozólag az a véleményök, hogy a Thun-rendszer könyveit meg lehetne hagyni addig, míg jobbak nem készülnek. Ezek szerkesztését pedig elismert tudományú szakférfiakra kívánják ruházni.

Fölterjesztéseket azon indítvánnyal zárják be, hogy a tanszervezet rendezésére egy bizottságot kellene összehívni. Ennek tagjaiul pedig minden intézet igazgatóját s egy-egy tanárát ajánlják.

Ezen fölterjesztés kiváló érdekekkel bir s erős fényt vet a székesfehérvári tanári kar pedagógiai képzettségére s gyakorlati felfogására.

A mennyiségtant és természettudományokat ugyan egy kissé háttérbe szorították; de a mit a nyelvek tanításáról mondanak, rendkívül talpraesett.

Főérdeme a memorandumnak, hogy kiváló gondot akar fordíttatni a hazai történelemre és a magyar nyelvre, melyek nélkül nemzeti műveltség nem létezik. A székesfehérvári tanári kar tehát fölismeri azt a fontos szerepet, mely e két tárgynak jut nemzeti közoktatás-ügyünkben. S így mintegy előkészíti az alkotmányos korszak törekvéseit, melyek a magyar nyelvet teszik a tanítás középpontjává.

Már javában folyt a helytartótanács munkája, hogy a középiskolai tanrendszert gyökeresen átalakítsa, mikor 1861. október 5-én 13.583. sz. a. kir. udvari rendelet érkezik, mely meghagyja, hogy az eddigi rendszert lényegében tartsák fenn s csak kissé alakítsák át a megváltozott viszonyokhoz képest.

A helytartótanács tényleg ily értelemben jár el.

A szakrendszert fentartja ugyan, de — a mint a székesfehérvári tanári kar is javasolta — az első és második osztályban visszaállítja a régi osztályrendszert; mert egy ember jobban kiismerheti a gyermek lelkét s biztosabban tudja vezetni, mint több.

A tárgyak beosztása megmarad az «Entwurf» rendszere szerint; csak hogy egyes tárgyakat terjedelmesebben adnak elő, a mint ezt a kor fejlettebb viszonyai is kívánják.

Nagyobb gond irányul a földrajzra, különösen Magyarország földrajzára, a hazai történelemre és a magyar nyelvre, bár a kizárólag magyar gimnáziumokban a három felső osztályban csak két-két órát szán rá. A természetrajz anyagát is kibővíti, hogy az orvosi pályára készülők alapos előismeretekre tegyenek szert. A természettanra «annyi gondot és időt óhajt fordíttatni, a mennyit a közműveltség s a tudománynak e téreni haladása okvetlenül megkíván s a meddig az a humánus tanok fölfrissítésére, de nem elnyomására szolgál». A bölcsélet tanítását a VI., VII. és VIII. osztályra terjeszti ki s a logikán és lélektanon kívül fölveszi a «metaphysicát» és a bölcséleti erkölcsant (ethika) is.

Más tekintetben azonban leszállítja az órák számát. Így például a görögnél, melyet csak az V. osztálytól kezdve tanítanak heti két órában. A német nyelvet kezdetben a rendkívüli tárgyak közé veszi; később azonban rendes tantárgy lesz.

Bár így a helytartótanács új rendszere nagyobb kiterjedésben taníttatja az egyes tárgyakat, az órák számát mégis leszállítja. Mig azelőtt egy-egy osztály óráinak száma 20—26-ra rugott, addig most csak 18—23-ra terjed. Teszi pedig ezt azért, hogy a tanulók túlterhelését elkerülje s a rendkívüli tárgyak tanítására több idő jusson.

A tannyelv a magyar, mert az ország összes intézetei e mellett nyilatkoztak, az egy belényesi gimnázium kivételével, — de csak a kizárólag magyar intézetekben. Mig a vegyes gimnáziumokban, a hol a tanulók között más ajkúak is vannak, «a magyar mellett oktatások, magyarázatok, kikérdezések s feleletek történhetnek más, a tanulók többsége által értett hazai nyelven is».

Nagy hibája volt a helytartótanácsnak, hogy nem készítette elő az átmenetet a régi tanrendszerről az újabbra; s így megtörtént, hogy akadt tanuló, a ki nem tanulta az ókort, vagy a középkort.

Különben a helytartótanács sokat tesz a tanügy emelésére.

Pesten tanárvizsgáló bizottságot állít, hogy a tanárok ez előtt bizonyítsák be készségüket s szakbeli jártasságukat. A tanárvizsgálat letevését erősen követeli. A tanári karokat minden nevezetesebb esetben felszólítja, hogy beszéljék meg a szóban forgó dolgot s nyilvánítsák véleményöket.

Igy nyilatkozik ismét a székesfehérvári tanári kar a tanrendszerről s kevesli a latin nyelv óraszámát a VII. és VIII. osztályban. A világtörténelemre szintén kevés a két osztály; jobb volna az V.-től kezdve tanítani. Az algebrát az V. és VI. osztályra kívánja áttenni.

A helytartótanács a tankönyvek szerkesztésére nézve is a tanárokhoz fordul. Abból az elvből indul ki, hogy az oktatásügy előmozdítására fog szolgálni, ha a tankönyvek szerkesztésében egyöntetűség lesz. Ezért az egyes gimnáziumoknál szakférfiakat bíz meg, hogy a tankönyvekre vonatkozólag készítsenek tervezetet. A székesfehérvári gimnázium tanári karából Gerlach Benjamin igazgatót a görög nyelv, Májer Móriczot a természetrajz, Liszy Lajost pedig a latin nyelv körébe eső tankönyvek tervezetének készítésével bízta meg.

A nemzeti érzület és a hazafias szellem azonban, a mely egyre erősebben és nyíltabban jelentkezik s követeli a maga jogait, nem tetszik a helytartótanácsnak s iparkodik is elfojtani, a hol mutatkozik.

Az igazgatókat felszólítja, hogy a tanároknak bizalmasan hagyják meg: tartózkodjanak minden politikai tüntetéstől s az ifjúságot is tartsák vissza az ilyenektől. Megtiltja, hogy nyilvános ünnepek alkalmával nagyobb tömegek vagy iskolás gyermekek énekeljék a «Szózat»-ot, hogy — mint írja — kiirtassék a káros eredményű tüntetési viselkedés. Horváth Mihálynak «A magyarok története» című könyvét nem ereszti be az iskolába; mert fél, hogy csak a hazafias szellemet táplálná.

Pedig hasztalan volt a helytartótanácsnak minden törekvése! A nemzeti szellem megnyilatkozását elnyomni már nem lehetett többé!!

Az országban mindenütt kezd elevenedni a nemzeti élet. Az egyes irodalmi társulatok ünnepeket rendeznek, melyeken a nemzet nagy férfainak emlékét ünneplik. Ebben keresnek írt a fájó sebre.

VIII.

A hosszú, áldatlan kornak, mely a nemzet életerőit megbénította, egyszer mégis csak vége szakadt. Deák Ferencz, a haza bölcse, megtalálta a keresett utat, létrejött a kiegyezés. A király és nemzet kibékült egymással; fátyolt borítottak a multra, mely őket szembeállította. A nemzettestben megindul az egészséges vérkeringés. Az alkotmányos élet bámulatos eredményeket hoz létre minden téren.

Eötvös József báró, az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, indítja meg a reformot a középoktatás terén.

Legelőször is tudatja a gimnáziumok igazgatóival: hogy a közoktatásügy reformján dolgozik; a gimnáziumokat reálgimnáziumokká akarja átalakítani. Addig is, míg az országgyűlés a tervet elfogadná, elrendeli, hogy a gimnáziumokban a rajz és a tornázás kötelező tárgy.

Majd a tanári karok elé terjeszti reformjavaslatának tervezetét, hogy beszéljék meg s mondjanak róla véleményt.

Eötvös kilencz évre tervezi a középiskolát hármas tagozattal: a kisgimnázium négy osztálylyal; a nagygimnázium hat osztálylyal; a liceum három évi tantolyammal s a tudományok elágazása szerint trifurkációval.

A tanárok általában a reform ellen nyilatkoztak. Így a székesfehérvári tanári kar is; és pedig részint pedagógiai okokból, részint mert életbeléptetése nagy terhet rótt volna az iskolákat fentartó rendekre, s hiányzott volna hozzá a szükséges tanerő.

Nem is lépett életbe e reform — csak a két első része, t. i. a kis- és a nagygimnázium. Eötvöst kora halála meggátolta, hogy tervét keresztülvigye.

1871-ben Pauler Tivadar szervezte újra a közoktatásügyet. De e rendszer nem más, mint az «Entwurf» csekély módosítással. Nem is élt sokáig. A hetvenes évek vége felé újabb pedagógiai mozgalmak indultak meg. Az egységes gimnáziumot hangoztatták; — vagyis a tagozás (alsó- és felső gimnázium) ellen nyilatkoztak s a középiskolai oktatást lélektani alapokra akarták fektetni.

Igy jött létre 1879-ben a legújabb gimnáziumi tanterv, mely, az 1883-ik évi XXX. törvénycikkkel módosítva, jelenleg is él gimnáziumainkban.

Fő jellemvonása e tantervnek, hogy a tanítás középpontjává a magyar nyelvet teszi s módszeres utasításokat ad a tanárok számára.

Az alap ugyan már megvan, de a munka még nem szűnt meg. Egyik eszme a másik után merül föl. Így például a görög nyelv helyettesítése a gimnáziumokban az úgynevezett görögpótlóval; a latin nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak, bevitele a reáliskolákba; a testi nevelés előmozdítása; a tornajátékok; a korcsolyázás; a fürdés; a kirándulások; s a mindezt önmagában foglaló egységes középiskola.

E kor azonban még nem a történelemé. Erről majd a következő nemzedék fog ítélni. Hogy a kép, melyet a székesfehérvári gimnáziumról rajzoltam, teljes legyen, szólok még az intézetnek jelenlegi belső életéről, a gimnázium épületéről, berendezéséről, a tanítás segéd-eszközeiről, stb.

A székesfehérvári gimnázium mindig lépést tartott a korrallal. Egy dolog azonban még mindig útjában volt haladásának s fejlődésének. S ez a kor igényeinek meg nem felelő iskolaépület volt, melynek hiányossága, szűk volta annál jobban szembetűnt, minél inkább fejlődött közoktatásügyünk.

Ott kellett még mindig szoronganiok abban a szegényes iskolában, a hol a jezsuiták s a Pálosok a múlt században tanítottak.

Pedig azóta nagyot fordult az idő kereke! Öt vagy hat osztály helyett most már nyolcz kellett; s még ezenfelül a természettani és természetrajzi szertár s az ifjúsági könyvtár is helyet kívánt. Rajzolni eddigelé csak eljártak a város rajziskolájába; de most, hogy Eötvös a rajzot is kötelező tárggyá tette, rajziskoláról is kellett gondoskodni. A tornázás is kötelező tárgy lett. Nyári tornahelyet ugyan adott a város, de sok baj volt télen, mikor a testgyakorlásra alkalmas hely hiányzott, — pedig a miniszter a téli tornázást is követelte.

Magát az iskolaépületet is nagyon megviselte az idő. A rend ugyan sokat javított rajta, de sokszor olyan állapotban volt, hogy az összedőléstől kellett tartani.

A bajon tehát mindenesetre kellett segíteni, — és pedig minél előbb.

A kezdeményezés a székesfehérvári tanári karból indult ki. 1867. november 7-iki gyűlésükön Supka Jeromos indítványozza, kérje meg a tanári kar Rezsutsek Antalt, a rend apátját, hogy a kor viszonyaihoz képest alakíttassa át a gimnázium épületét, mely az ifjúság számára képest szűk, czélszerűtlen és egészségtelen.

A tanári kar egyhangulag hozzájárul az indítványhoz s a jegyzőt bizza meg a felirat megszerkesztésével.

A nemzeti közoktatásügy iránti lelkesedés, a kor viszonyainak megértése s mély pedagógiai belátás látszik ezen szépen megírt memorándumból, mely alapos és megdönthetetlen okokkal bizonyítja be, hogy az intézet átalakítása, illetőleg ujjaépítése elkerülhetetlenül szükséges.

E kérdés elől többé kitérni nem lehetett; de a rend anyagi viszonyai olyanok voltak, hogy még évek kellettek hozzá, míg a terv kivitelre talált.

1874-ben kezd meg az építést Brein Károly építőmester, kivel a gimnázium fölépítésére Rezsutsek Antal apát szerződött.

Az ifjúságnak az építés ideje alatt ki kellett a gimnáziumból vonulnia. Számára a rendházban két nagyobb terem s a püspöki lakban hat földszinti szobát rendeztek be.

Az 1874/75-ik tanévet az építkezés miatt november hó elsején kezdték. Az építő munkával csak 1875. tavaszán lettek készen. Trefort Ágoston m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter, a ki több uri vendég kíséretében megnézte az intézetet, a legnagyobb tetszését nyilvánítá a helyiségek czélszerű beosztása fölött.

Az 1875/76-ik tanévet az október 3-iki ünnepies felavatás után már az új épületben kezdték meg.

Az ünnep a Rezutsek Antal zirczi apát által bemutatott szentmisével kezdődött. Ezután a közönség az új épület dísztermébe vonult; a hova Rezutsek apát is megérkezett a gimnázium egyes részeinek megáldása után.

Itt először a himnust énekelte a Janny József székesegyházi karnagy vezetése alatt álló énekkar; majd Rezutsek Antal apát, «a 80 éves, de ép, erős aggastyán», lépett a szószékre s a következő beszéd kíséretében adta át a gimnáziumot a közhasználatnak:

«Mélyen tisztelt Vendégközönség! A népek társadalmi jóléte s politikai nagysága csak a kultura karjain jelenhetik meg. Ha ezen tapasztalati igazságból kiindulva, a hazánkban ezen idők szerint észlelendő közmívelődési mozgalmakat figyelemre vesszük, lehetetlen, hogy hazafiui lelkesedéssel ne higgyünk és ne bizzunk nemzetünk jövőjében.

Valóban, ha magas korom határáról az általam átélt mozgalmas századot áttekintem, sőt ha történelmünk fáklyavilágánál Lajos és Mátyás nagy fejedelmeink tudományápoló századaira visszatérek és magát a keresztény kulturát megalapító első Szent királyunk korát számba veszem is, igazsággal vélem elmondhatni: hogy hazánk műveltségtörténeti évkönyveinek számára talán soha sűrűbb, soha emlékezetesebb adatok nem készültek, mint épen korunkban.

Siet népünk felhasználni a béke napjait; megnyitni anyagi és szellemi haladásának forrásait; javítani az idők által túlszárnyalt intézményeit; fölépíteni nemzeti jóléte és nagysága csarnokát. Időnként valóban a kulturális honalapítás, a tudományos «investitiók» korszakának jellemezhetni legtalálóbban. Tudományos és műgyetemeinktől le egész a kisdudóvodáig vagy tanyaiskoláig minden és mindenütt az alapító nemzeti és magán áldozatokat, s a haladás lélekemelő epochalis eseményeit tárja előnkbe.

Középtanodáink, az általános művelődés e nagy jelentésű műhelyei, talán legkiválóbb tárgyai és szinterei még az alakulandó tudományos mozgalmainknak. És ha ezek mégis évek hosszán át is csak halkan, csak lassu szellemi foglalkozásokkal küzdhetnek előre; ha kellő szervezetők még e napig sem jutott el az óhajtott megállapodásra: ennek egyik, csak lassanként legyőzhető gátja kétségkívül abban állott és áll, hogy a magas intézőknek, tanügyünk vezérférfiainak eszméihez a méltó tér és eszközök hiányzottak és még mindig hiányzanak. E helyen is, a hol állunk, oly hajléka volt még kevéssel azelőtt a tudománynak, mely noha a «Sedes Palladi Doctae Sacra» nemes feliratot viselte homlokán, csakis a leforgott századok szerény követeléseinek felelhetett meg, azon időknek, midőn a középoktatás még korlátozottabb téren fért meg. Pár évtized óta pedig szűken sem fogadhatta többé kebelébe a középoktatásnak nagyban kiszélesedett köreit. Ezóta fölhalmozódott tudomány- és taneszközei, múzeuma, könyv- és természetrajztára, rajz- és tornaeszközei s tanítása mind zsellérhelyiségekre voltak utasítva.

Áldom a Gondviselést, mélyen tisztelt Vendégközönség! hogy az most már nincs úgy; áldom a minden kegyelmek adóját, ki erőt s módot nyújtott nekem, hogy, ki a főgimnázium átalakításának ügyét évek óta szivemen hordoztam, — ha súlyos eszközlés útján is — végrehajthatám azt és életem alkonyán még megérhettem, hogy ez új földél alatt mond-

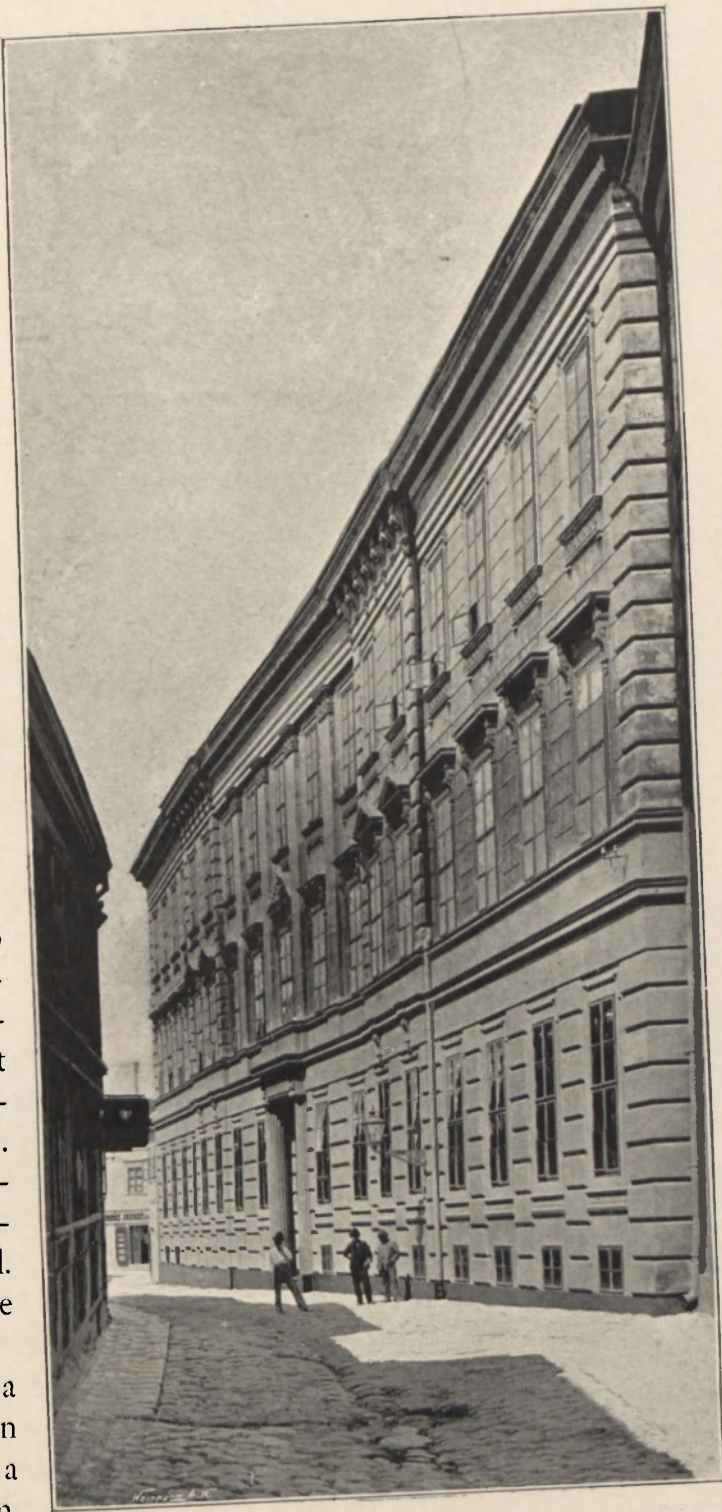
hassak áldást dicsőségesen országló fejedelmünk I. Ferencz József császár és apostoli királyunk Ő felségének boldog és hosszas uralkodására; és hogy az oktatásügynek jelenlevő mindenrendű barátait a tudomány oly hajlékában üdvözölhetem, mely méltónak mutatkozik arra, hogy ezen idők követeléseinek s a legmagasabb várakozásoknak, valamint ezen őshirű királyi székváros díszének is megfeleljen.

Nincs most egyéb hátra, minthogy szívem azon szent szándékát s buzgó óhajtatását, melylyel e hajlékot imént megáldottam, meghallgassa és foganatosítsa a kegyelmek Istene; mely óhajtatásom abban áll: vajha szent rendem tagjai, kik 62 év óta hintgették innét, az eltakarított ó falak között, a vallás-erkölcsi, hazafiui és tudományos elvek áldásos magvait, az új falak közt is szerencsével folytatván hasznos munkásságukat, azon édes, azon jutalmazó gyümölcsseit lássák mindenkor fáradozásuknak, hogy ezen nemes város vidékének mindazon gyermekei, kik az intézetet fölkeresték, egytől-egyig hívei legyenek és maradjanak szent vallásunknak, hívei koronás fejedelmünknek, tisztelői minden felsőbbségnek, örömei és büszkesége szülőiknek, munkás és szerető fiai az édes hazának s messzesugárzó dicsősége a magyar névnek és a magyar nemzeti műveltségnek!»

Igazán magasztos látvány lehetett a 80 éves agg főpap, a ki, telve a hazai közoktatásügy iránti szeretettel, ily hazafias beszéd kíséretében teszi le a haza oltárára az áldozatot s adja át a majdnem 120 ezer forintnyi költséggel megépült palotát a magyar tanügynek.

Az intézet igazgatója — Gerlach Benjamin — beszélt még a gimnázium történetéről, s a tanulmányi rendszer fejlődéséről. A «Szózat» eléneklésével az egyszerű, de magasztos ünnep befejeződött.

Az új gimnázium teljesen a réginek a helyén épült a szűk Iskola-utczában, minden oldalról épületek közé ékelve. Kelet felé a rendházzal függ össze; délről a templom, éjszokról meg magánépületek vannak mellette. Mivel az új épületnek ily zárt területen belül kellett fölépülnie, két helyen is megtörik. A téli tornahelyiség, mely a föld alatt épült, egészségtani szempontból nem megfelelő. A rajztermet is elhibázták, de ma már átalakítás alatt van.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI GIMNÁZIUM.

Az új iskolaépület kétemeletes. Földszinten van a diszterem, mely nagysága, oszlop-sorai s pazar díszítése által ritkítja a párját. Ugyancsak földszinten van még három osztály iskolája (VI., VII. és VIII.). Az első emeleten vannak a többi osztályok (I., II., III., IV. és V.) és a segélyzőegyesület könyvtára. A második emeletet a rajzterem és a szertárak foglalják el. Az iskolaépületnek templom felőli részén van a nagy rajzterem.

Mellette van egy nagyobb terem a természettudományi múzeum számára; ez után következik az ifjúsági könyvtár helyisége, melyben egyuttal a zeneórákat tartják. A természettudományi múzeum öt egymásba nyíló termet foglal el. Ezek közül az egyik előadóterem, iskolapadokkal ellátva.

A tágas, magas, világos és könnyen szellőztethető termek s a modern pedagogia követelményei szerint berendezett múzeumok még a legtúlzabb igényeket is kielégíthetik.

A tanulók száma változó volt. 1883-ban érte el a maximumot; mert ekkor 474 tanuló kapott év végén bizonyítványt. Különben a nyolczvanas években mindig 400-on fölül voltak a tanulók. Amint azonban a felsőbb hatóság 1888. óta megköveteli, hogy az 1883. évi XXX. törvénycikk 17-ik §-át, mely egy-egy osztályra csak 60 tanuló állapít meg, szigorúan megtartsák, — a létszám megcsappant. Jelenleg 330—340 körül vannak a tanulók.

A székesfehérvári gimnáziumnak fennállása óta 40.356 tanulója volt.¹ Érettségi vizsgálatot 43-at tartott. Ezekre 1056 tanuló jelentkezett. Ezek közül jelesen (kitűnően) éret 173 (16.38%); jól éret 72 (6.82%); éret 662 (62.69%); megbukott 149 (14.11%).

A tanári kar az 1894/95-ik iskolai évben így alakult meg: Pallér Kelemen igazgató, a természettan és mennyiségtan okleveles rendes tanára; Alaghy Dezső, a latin és görög nyelv s irodalom rendes tanára; Hamzus Gellért, a latin nyelv s irodalom és a történelem rendes tanára; Ereky Alfonz, a természettan és mennyiségtan okleveles rendes tanára; Kolonics Lipót, a latin és görög nyelv s irodalom okleveles rendes tanára; Szilágyi Jenő, a történelem és földrajz okleveles rendes tanára; Vass Bertalan dr., a magyar nyelv s irodalom és a történelem okleveles rendes tanára; Kalocsay Alán, a vallástan okleveles rendes tanára; Czapáry László, a magyar és latin nyelv s irodalom okleveles rendes tanára; Wolf Ágoston, a latin és német nyelv s irodalom okleveles rendes tanára; Molnár Samu dr., a latin s görög nyelv s irodalom okleveles rendes tanára; Chinorányi Ede, a természettudományi és földrajz szakvizsgálatot tett helyettes tanára; Werner Adolf dr., a magyar és latin nyelv s irodalom okleveles rendes tanára; Hang Dániel, a természettan és mennyiségtan okleveles rendes tanára.

A tandíj három forintból lassankint négy, majd hat, hét, tíz, 12 forint lett. Az 1892/93-ik iskolai év óta 16 frt. A szegény és szorgalmas tanulók azonban fölmentetnek. Évenként 25—30 tanuló részesül egész vagy fél tandíjelengedésben. A beiratásdíjat (három forint) és a könyvtárpénzt (egy forint) minden tanuló fizeti; de az előbbi csak akkor, midőn először lép az intézetbe.

Igazi áldás a szegény tanulókra a segélyzőegyesület.

Az ifjúság 1868. május 3-án azon kérelemmel járult a tanári kar elé, engedné meg, hogy a saját körében segélyzőegyesületet alakíthasson.

Az eszmét a tanári kar megvitatta s úgy döntött, hogy a terv keresztülvitelét halaszták el a jövő évre; mert a közönség ezen évben már úgyszólván gyakorolta jótékonyosságát.

Az eszme azonban több éven át szunnyadt; mert a tanári kar csak az 1873/74-ik iskolai év végén határozta el, hogy megalakítja a segélyzőegyesületet. Az alapszabályok kidolgozásával Alaghy Dezsőt bízta meg, s egyuttal őt szólította föl az egyesület megalakítására és vezetésére.

¹ Ezen szám, adatok hiában, az első tíz év tanulóit nem öleli föl.

Az alapszabályok megerősítése után az egyesület 84 taggal alakult meg 1875. február havában.

Első dolog volt az egyesület biztosítása. Ehhez pedig pénz kellett.

Alaghy Dezső hozzáfog a nagy munkához: kér, leveleket ír, hangversenyeket rendez s gyűjtőveket küld szét. S fáradozását siker koronázza. Simor János hercegprímás, a gimnázium egykori növendéke, 1000 frttal lép 1877. márczius 21-én az egyesület alapító tagjai közé; Rónay Jácint püspök 14 éven át 100—100 frtot ad az egyesületnek (1400 forint); a négy hangverseny körülbelül 1030 frtot jövedelmez; a gyűjtővek is eredményre vezetnek; — s így az egyesület jövője és virágzása csakhamar biztos alapon nyugodott.

Ezenkívül mindig akadtak nagylelkű jótétevők, kik nem feledkeztek meg ezen áldásosan működő egyesületről. König Károly, czimzetes kanonok, évenként nagyobb összeggel járult a szegény tanulók segítéséhez s végrendeletében 100 forintot adott az egyesületnek; Szekerák Vincze kereskedő 100 forintot, Kégl György 100 forintot, Stekl Alajos kanonok örökösei 100 forintot, s a székesfehérvári és a fehérmegyei takarékpénztár is minden évben bizonyos összeget adott az egyesületnek.

Alaghy Dezső 1893-ig állott az egyesület élén. A nagylelkű jótétevőkön kívül neki lehet köszönni, hogy az egyesület alaptőkéje jelenleg 8506 forint 34 krajczár. Jelenleg Wolf Ágoston vezeti az egyesületet.

A segélyzőegyesület működése oda irányul, hogy a szegény tanulókat részint iskolai könyvekkel látja el, részint pénzzel segíti karácsonykor és husvétkor. Fennállása óta körülbelül 591 tanulót segített pénzzel, s mintegy 1000 tanulót látott el egészben, vagy részben iskolai könyvekkel. Ezen célra az egyesületnek egész kis könyvtára van.

Ezenkívül számos ösztöndíj és jutalom buzdítja, serkenti a tanulóifjúságot és gyámo-lítja a szegénysorsú, de tehetséges ifjut.

a) Ö s z t ö n d í j a k :

1. *Fejér György-alapítvány.* Alapította Fejér György prépost. 60 forint, egy kész-
helyi születésű, székesfehérvári főgimnáziumi tanulónak.
2. *Dubravay-alapítvány:* két tanuló részére 40—40 forint. Alapítója Hoffmann Istvánné
úrnő, ki első férje, Dubravay János, bakony-nánai kasznár, nevére 2000 frtot tett le alapítványul.
3. Ugyancsak Hoffmann Istvánné korán elhunyt fogadott fia, Tóth Nep. János, orvos-
tudor s a pesti Sz. Rókus kórház főorvosának emlékére teszi le a *Tóth N. János-alapítványt*,
két tanulónak 20—20 frtot.
4. *Farkas-alapítvány:* négy tanulónak 20—20 forint. Alapítója Farkas Ferencz püspök,
annak emlékére, mikor a székesfehérvári intézet nyolcz osztályu gimnáziummá alakul.
5. *Hoffner-alapítvány:* két tanuló részére, egyenkint 157 forint 50 kr.
6. *Rauch-alapítvány:* 16 forint 48 kr. egy tanuló részére.
7. *Reseta-alapítvány:* 100 frttal, 5 tanulónak.
8. *Rónay Jácint-alapítvány:* 80 forint, egy tanulónak.
9. *Schwanfelder József-alapítvány:* 54 forint, egy tanulónak.
10. *Schwanfelder Borbála-alapítvány:* 54 forint, egy tanulónak.
11. *Schwanfelder Terézia-alapítvány:* 54 forint, egy tanulónak. E három ösztöndíj
alapítója Schwanfelder Terézia úrhölgy, a ki 1881. június 11-én 4000 forintos alapítványt
tett le Terézia, József és Borbála névre.
12. *Theofil-alapítvány:* 100 forint. Alapítója Bula Theofil, az intézetnek nagynevű
boldogult igazgatója.

b) J u t a l m a k :

1. A *Horvát István-alapítvány*. 40 frtnyi kamatját a magyar történelem tanulásában kifejtett szorgalmáért kapja évenként egy VIII. osztályu tanuló. A Horvát István születésének százados évfordulóján rendezett ünnepség alkalmával összegyűjtött 1000 forint kamatja.

2. *Gerlach-alapítvány*: 8 forint, a természetrajz szorgalmas tanulásáért. Gerlachnak, a fehérvári gimnázium volt igazgatójának, emlékére tettek volt tanítványai, mikor Székesfehérvárról távozása alkalmából tiszteletére ünnepet rendeztek.

3. *Khorn-alapítvány*. Ez Khorn Lipót jezsuitának 1770. márczius 4-iki alapítványa — 1200 forint, melynek kamatain szorgalmas és jó magaviseletű tanulók jutalmazására könyveket vesz az intézet.

1874/75 óta van a gimnáziumnak zeneiskolája is. Szervezése Pallér Kelemen érdeme. Mint felügyelő ma is ő áll az élén. Egy-egy tanuló egész éven át 10 frtért részesül az oktatásban; de ha szegény és szorgalmas, — ingyen is. Zenetanárok voltak: Bardon József 1874—95; Bernreiter Lipót 1874—78; Kneiffel Ferencz 1895.

A francia nyelvet tanította: Liebhardt Lukács a kezdők- és haladóknál 1850—56; Hodoly Béla a kezdők- és haladóknál 1857/58; Környei János a kezdők- és haladóknál 1858/59; Kuthy Márton a haladóknál 1860/61, a kezdőknél 1861/62; Kovács Miklós a kezdőknél 1860; Liszy Lajos a kezdőknél 1861, a haladóknál 1863—67; 1871—73; Lauchs Lőrincz 1862; Gebaur Izor a kezdőknél 1863—67; 1871—73, a haladóknál 1868—70; 1874—77; Gerlach Benjamin a kezdőknél 1868—70; Hamzus Gellért a kezdőknél 1874/75; Ereky Alfonz a kezdőknél 1876—78; 1891—95, a haladóknál 1879—90; Barbarics Róbert a haladóknál 1878/79; Vass Bertalan dr. a kezdőknél 1879—90, a haladóknál 1891—95.

Az angol nyelvet tanította: Hodoly Béla 1853—58; Környei János 1859; Kuthy Márton 1860.

Az olasz nyelvet tanította: Hodoly Béla 1854—58; Környei János 1859; Kuthy Márton 1860.

Az önképzőkörök egyik célja a komoly munkásság iránti szeretet fölkeltése az ifjakban; a másik pedig fölébresztése s megerősítése a nemzeti érzésnek, előmozdítása a magyar nyelv iránti szeretetnek s fokozása a nemzeti multunk nagy alakjai iránti kegyeletnek.

Épen ezen szempontból nagyon fontos szereppel bírtak az ifjúsági önképzőkörök azon korban, midőn a hazafiui érzelmeknek és fájdalomnak nyilatkoznia nem volt szabad, midőn a felsőbb hatóság épen az iskolát kísérte legnagyobb figyelemmel.

Igen alkalmas hely volt ez arra, hogy itt az ifjúság szabadon lelkesedjék; mert nem állott oly szigorú ellenőrzés alatt, mint az iskola, — s főleg kezdetben nagyon is szabad volt benne a mozgás.

A székesfehérvári gimnázium ifjai is megalakítják az önképzőkört 1861. márczius 20-án, mint írják, «honfiui kötelességük érzetében, hódolva a kor szellemének s lelkesedve más tanintézetek példáján».

Az eszme az ifjúság köréből indul ki. Alig bocsátják ki fölhívásukat, már is 50 ifjú kötelezi magát, hogy tagja lesz az új körnek. Az ifjúság ekkor küldöttségileg kéri az igazgató jóváhagyását. Ez nemcsak helyesli az ifjúság vállalatát, hanem még örömét is kifejezi s kitartó munkára serkenti őket.

Márczius 20-án tartják meg az ifjak alakuló gyűlésöket. Ezen az ifjak egyike, Ódor József, kifejti a célt, a melyért összegyűltek, s egyuttal indítványozza, hogy a tanári kar kebeléből kérjenek egy vezetőt, kinek tekintélyében a kör működése összpontosuljon. S e

tekintetben bizzák magukat az igazgatóság kegyességére. A kit majd ez kiszemel, annak hazafias érzelmein indulva, kezdjék meg működésüket.

Együttal szabályokat is hoznak s alelnöknek Ódor Józsefet, jegyzőnek pedig Hamvassy Tihamért választják meg.

Ezen gyűlésen Supka Jeromos tanár szerepelt, mint a tanári kar képviselője. Őt az ifjuság elnökké akarta megválasztani; de Supkának meggyőző beszédére kimondják, hogy a kör elnökségét nem személyhez kötik, hanem az mindig a magyar irodalom tanára legyen. Ennélfogva fölkéri Gerlach Benjaminget, a gimnázium igazgatóját, a ki ez időszerint a magyar irodalom tanára volt.

A kör ezidei munkássága a szabályok megalkotására és a körülmények szerinti megváltoztatására s komoly történelmi munkák készítésére szorítkozott. Leginkább azonban szavalat képezte a gyűlések tárgyát. Ezt hetenkint egyszer tartottak.

A jegyzőkönyvekből látható, mily lelkesedést keltett a hazafias költemények szavalása. Vörösmarty, Petőfi és Tompa költeményei — a «Honfi dal», «A rab», «Hontalan», «A hazáról», «Élő szobor», «Ledőlt szobor» — szerepelnek leginkább.

Jól esik e dolgoknál időznöm s látnom a minden szépért s jóért hevülő ifjúságot, a mint arczán kigyul a hazafiui lelkesedés lángja, s a mint a zárógyűlések alkalmával dobogó szívvel éneklí a nemzeti imát, — «Isten áldd meg a magyart!»

Jó volt, hogy ezekről mitsem tudott meg a helytartótanács, melynek mindenesetre lett volna szava a dologhoz.

Fél is az ifjuság, hogy a felsőbb hatóság esetleg megszünteti kedves önképzőkörét. S midőn egy alkalommal egyik tag Czuczor Gergelynek «Riadó»-ját szavalja, a bírálók óvják a szavalót ilyen költemények választásától; mert a jelen körülmények között ez veszedelmes, s «ha ezt ott künn megtudnák, betilthatnák a kört».

A gyűlések nagyon népesek. S bár a kör szabályai nagyon enyhék, mégsem fordul elő soha rendetlenség. Biztos jel ez, hogy az ifjuság komolyan fogta föl célját.

A gyűléseken több ízben megjelenik az egész tanári kar, — élén az igazgatóval. Ez buzdító beszédet tart az ifjusághoz; a tanárok közül többen jutalmakat tűznek ki pályamunkákra, hogy a szorgalmat és munkakedvet emeljék.

Első nagyobb ünnepük a gyász ünnepe volt, melyet kedves tanáruk, Deák Sándor, emlékének szenteltek. Emlékbeszédet tartottak s többen saját költeményeket szavaltak el, melyet ezen alkalomra irtak.

Majd a «legnagyobb magyart» siratják meg. A gyászünnepen, melyet emlékének szentelnek, szerény körükben, «keseredett szívvel érzik, hogy a magyarnak már alig van más teendője, mint elvesztett nagyságán s napról-napra fogyó támaszainak sírján hullatni keserű könyeit».

1863-tól fogva még nagyobb az élénkség az önképzőkörben. Az irodalmi munkásság nagy része ugyan költemény, de nagy számmal találunk közöttök komoly értekezéseket, fordításokat, történelmi tanulmányokat s emlékbeszédeket is.

S most egyszerre merész tette határozza el magát az önképzőkör: nyilvánosan akar szerepelni, a nagy közönség elé akar lépni. Eddigél csak az intézet falai között vonult meg; mert a nyilvános föllépésnek nem kedveztek a viszonyok. De most már lehetett nyíltan szerepelni, mert az alkotmányos élet ébredezni kezdett. Egyrészt tehát Vörösmarty-ünnepet akar rendezni a megyeház nagytermében; másrészt az irodalmi zsenyékből egy kötetet szándékozik sajtó alá bocsátani.

A Vörösmarty-ünnepet 1866. május 7-ére tervezi. Az előkészületeket meg is kezdi, midőn a tanári kar a tervet a legnagyobb örömmel elfogadta. Pályázatot hirdetnek egy alkalmi

költeményre és beszédre. A költemények közül Kupricz (Endrődi) Sándornak «Vörösmarty szelleme» cz. költeménye lesz a nyertes; a beszédek közül pedig Banekovics János beszéde.

A szavalatra is többen vállalkoznak: így Wekerle Sándor (A vén czigány), Purger (Az árvízi hajós), Kiss (A magyar költő), Jánosik (A jóslat) s Szili (Az ember élete).

Ily előkészületek között érkezik el a nagy nap, — május 7-ike. A megyeház nagytermében tartják az ünnepet, oly nagy közönség előtt, hogy alig fértek el.

A jegyzőkönyv fiatalos lelkesedéssel és elragadtatással ír a hatásról, melyet a szavalatok s az énekkar által előadott dalok a közönségre gyakoroltak.

Az emlékkönyv, mely az 1866/67-ik iskolai évről az ifjak kiváló zsengeit foglalja magában, csak 1867-ben jelenik meg. A zsengek közül érdemes felemlíteni Wekerle Sándornak «Pipámhoz» című dalát s Kupricz Sándornak számos, igazán szép költeményét, melyek mind nagy költői tehetségét mutatják azon egyénnek, a ki ma Endrődi Sándor néven Magyarország legkiválóbb költőinek egyike.

Az önképzőkör szervezete a viszonyok változtával nagy átalakuláson ment keresztül.

A hetvenes években ugyanis sok helyen elfajultak az önképzőkörök. A szabályok enyhése következtében bizonyos rakoncátlanok kezdett bennök lábra kapni, s az ifjak komoly munkálatok helyett szerelmes versekkel árasztották el a zsengetárakat. S mivel a nagyást, a téves ambíciót fejlesztették ki, sok ellenségek támadt. Ezek az önképzőköröket a középiskolákban el akarták törölni. De tévedtek. Azt hitték, hogy az intézményben van a hiba, — pedig legtöbbször a szabályok enyhése vagy a hiányos vezetés volt az ok. Kétségtelenül bizonyítják ezt a székesfehérvári gimnázium önképzőköreinek jegyzőkönyvei; mert az említett káros szellemnek itt úgyszólván nyomát sem látni. Vannak ugyan évek, mikor sok is a vers: de a komoly munkásság mindig megvolt s szép eredményeket hozott létre.

A szabályok megváltoztatása általában megokolt dolog volt. A vezető tanár jogát ki kellett terjeszteni, a munkálkodást pedig közelebb hozni az iskolához.

Igen, az önképzőkör valódi célja: hogy az ifjak az iskolában tanult ismereteket föl-olvasások s kiválóbb művek fejtegetése által itt kibővítsék; magukat verses, de főleg prózai eredeti vagy fordított dolgozatok által a fogalmazásban, a kifejezés helyes és szép módjában gyakorolják; s végül, hogy verses vagy prózai művek szavalása, bírálatok és szabad előadás által, gondolataik szóbeli kifejezésében és művészi előadásában is oktatást nyerjenek. Így kelti föl az önképzőkör az igazi, komoly önmunkásságot, mely az ifjú jövőjének egyik biztosítója.

IX.

A szemléltetés elve közoktatásunkban régóta ismeretes. Hiszen már Mária Terézia «Ratio»-ja követeli a természetrajzi szertárak felállítását s a szemléltető eszközök beszerzését. II. József még nagyobb szigorúsággal parancsolja meg a szemléltetést; sőt 100 frttal segíti is a gimnáziumokat, hogy a szükséges dolgokat beszerezzék.

E rendeletek azonban soha sem vezettek kellő eredményre; mert legfőlebb egy-két ásványt vagy növényt gyűjtöttek s egy-két térképet szereztek be. Az összeírásokból láthatjuk, milyen silány volt egy-egy iskolának a berendezése.

S ez így tartott — azt lehet mondani — 1850-ig, a mikor az «Entwurf» erélyesen követeli a szemléltető eszközök beszerzését.

Ugyancsak meggyült a zirczi apát gondja, midőn egyszerre annyi könyvet és szemléltető eszközt kellett beszereznie. Akadt azonban nagylelkű jótévő, a ki segítségére jött és a természet-tani szertár alapját megvetette. E férfiú Vásonkeői Zichy György gróf cs. és kir. kamarás volt.

A gondos apa fiai — Nándor, György és János — számára sok szemléltető eszközt, különösen természettani szereket vásárolt össze, melyek ott heverték a lángi kastélyban; most már nem volt rájuk szükség, mert az ifju grófok Bula Theofil vezetése alatt már befejezték tanulmányaikat.

Villax apát azon kéréssel fordult a nemes grófhhoz, adná el, vagy legalább engedné át ideiglenes használatra ezen eszközöket.

Zichy György gróf, hogy háláját és elismerését a rend iránt kifejezze, 1850. december 22-én, a birtokában levő összes természettani szereket és eszközöket — körülbelül 600 forint értékben — örök időkre átadta a székesfehérvári gimnázium használatára, míg ez a ciszterczi rend vezetése alatt fog állni.

A rend feje is sietett azután a szertárat gazdagítani. 1852-ben 500 forint értékű könyvvvel és természettani szerekkel ajándékozta meg a gimnáziumot.

Ezóta a szertárt a rend folyton gyarapította. Ma már 635 természettani és 93 kémiai eszköz van benne. Már több ízben rendezték. A jelenlegi rendezést a gimnázium ezidei igazgatója, Pallér Kelemen, végezte.

A szertárhoz tartozik egy külön természettani könyvtár is, mely kiváló szakkönyveket őriz.

Sokkal szerényebb viszonyok közt fognak a természetrajzi szertár megalapításához. 1852-ben megkezdik a növény- és rovargyűjtést s 24 ábrát szereznek be a természetrajzi oktatáshoz. 1854-ben jól kiszáritott és csinosan rendezett 100 példány tengeri növényt vesznek. Hozzájárul még Horváth Zsigmond ciszterczi rendű áldozópap s pécsi tanár ajándéka: 300 példány tengeri növény, 100 baranyai növény, 54 darab ásvány és 125 faj csiga és kagyló. 1855-ben még nagyobb a szaporodás. Schreiber Szaléz klosterneuburgi szerzetes 600, Gerlach Benjamin 236, Horváth Zsigmond 500, Bula Theofil 240 növényfajt; — ugyancsak Bula Theofil 400, Deák Sándor 200 fajból álló rovargyűjteményt, a császári és királyi geológiai társulat 114 darab csigát és kagylókövületet ajándékoz az intézetnek.

Néhány év alatt tehát egyesek adakozása s a gimnázium tanárainak szorgalma folytán igen szép kis természetrajzi gyűjtemény áll készen, a mely azonban még rendezésre várt.

Erre is akadt vállalkozó, — a gimnázium természetrajz tanára, Minikus Vincze. Ő a természetrajzban kiváló szakember volt. S miután Villax apát megveszi az ásvány- és növénygyűjteményhez szükséges nagy szekrényt (150 forint értékben) s három kisebb rovarszekrényt, — Minikus neki lát a rendezésnek. A munkával csakhamar elkészül; s az 1854/55-ik iskolai év végén már rendben áll a csinos gyűjtemény.

A későbbi adakozók sorában megjelenik: Zichy Jenő gróf, a ki a salgótarjáni vasfinomító-társulat idomvas szelvényeiből minőségi mutatványokat ad a múzeumnak diszes szekrényben, körülbelül 1000 forint értékben; Titius Pius, pizanoi minorita szerzetes, a ki a magyarországi tanintézeteknek nagybecsű gyűjteményt ajándékozott, így a székesfehérvári gimnáziumnak is 314, nagyobbára az adriai tengerből szerzett halat; Tauscher Gyula, Sina báró orvosa, a ki számos növényt ad az intézetnek és még többen mások. A természetrajzi múzeum gazdagítása és rendezése körül legtöbb érdeme van Májer Móricznak és Gerlach Benjaminnak.

A természetrajzi gyűjteményt értékes munkákból összeállított szakkönyvtár, jegeczminták és szemléltetésre szolgáló képek egészítik ki. Van benne 650 ásvány, 2184 növény, 2375 állat, 25 állati és növényi termény, 22 növényminta papirmachéból, s ugyanilyen nyolcz állati szerv.

A természetrajzi múzeum helyiségében van elhelyezve a pénz- és éremgyűjtemény, melynek alapját tulajdonképen Rosos Miklós, zirczi ügyvéd, vetette meg 2300 darab görög, római, magyar és egyéb más galvanoplasztikailag készített pénzzel. Ehhez Pauer János, volt székesfehérvári püspöknek körülbelül 286 darab ezüst pénzből álló gyűjteménye járult.

A rajzterem felszerelése gazdag. A földrajzi szertárban 129, a történelmiben meg 51 eszköz van. A klasszika-filológiai múzeum most van keletkezében.

A tanári kar 1851-ben megalapítja az ifjúsági könyvtárt is. A mit a csekély beírási díjból — három forint volt, míg az államgimnáziumokban 10—12 forint — meg tudott takarítani, azon könyvszekrényeket készített s 45 kötet könyvet szerez be. Ehhez járul egyes tanárok adományából 283 kötet. S így a 328 kötetből álló könyvtárt átadják az ifjúság használatára. Vezetésére egy tanár vállalkozik, a ki felügyel, hogy az olvasás a kellő mederben és józan határok között történjék. Néhány év alatt, különösen Horváth Zsigmond tanárnak buzgólkodása folytán, annyira megsaporodik a könyvtár, hogy 1855-ben már 872 munkát s 1348 kötetet számlál.

Az ifjúsági könyvtár a gimnázium második emeletén van. Az 1885/86-ik iskolai évben Vincze Ambró rendezte. Róla helyrajzi jegyzéket készített, a mely a programmban is megjelent. E szerint 1878 művet számlált, 2745 kötetben.

1886 óta az ifjúsági könyvtár ismét nagyon gazdagodott; — különösen, mióta minden tanuló a könyvtárra 1 frtot fizet, s az így befolyó összeget ezen célra fordítják. Jelenleg körülbelül 2500 mű 3443 kötetben képezi az ifjúság könyvtárát. De mivel az ajándékozott művek között van sok, mely a célnak nem felel meg, s így kivetendő, — a rendezés szükségessége újból fölmerült.

Van ezenkívül még az ifjúságnak egy kis könyvtára, melyet Ruttner Kálmán VIII. o. t. indítványára, az önképzőkör alapított meg 1884. november 9-én. Az indítványozó mindjárt 100 könyvet ajánlott föl. A többi ifjak is követték példáját, — s részint pénzt, részint könyvet adtak az újonnan megalapított könyvtárnak, melyet így 211 kötet művel adtak át a használatnak. E könyvtárból azonban csak az önképzőkörnek VII. és VIII. osztályú, azaz működő tagjai vehetnek ki könyveket.

A tanári könyvtár a rendháznak egyik nagyobb termében áll. E könyvtár Székesfehérvárnak egyetlen nagyobb könyvtára s méltó büszkesége rendházunknak. Van benne körülbelül 13.000 mű, 15.000 kötetben. Egyes szakokban — a történelem- és klasszika-filológiában — igen gazdag. Sok a régi, becses könyv, a princepskiadás.

E könyvtár alapját a régi jezsuitakönyvtár képezi, mely a jezsuita rend eltörlésekor a katalógus szerint 2324 kötetből állott. Mikor a Pálosok a gimnáziumot megkapták, az övék lett a könyvtár is. A Pálosok eltörlése után a királyi biztosok a könyvtárt is lefoglalják; — mint mondják — azért, mert nem bizonyos, vajjon a jezsuiták kollégiumához tartozott-e, vagy a gimnáziumhoz. Később II. József rendeletet ad ki, hogy a jezsuitakönyvtárakból az értékesebb könyveket a pesti egyetemi könyvtárba kell küldeni, a többit pedig adják el s árukat küldjék Pestre. Csakhamar meg is érkezik Székesfehérvárra a királyi biztos. Az értékesebb könyveket kiválogatja és magával viszi; a többit pedig áruba bocsátja. Azonban a könyvek nem igen keltek; s így a jezsuitakönyvtár legalább roncsaiban megmaradt s alapját képezi a jelenleginek.

A ciszterci rend sokat költött a könyvtárra; jelenleg is 300 frtot áldoz évenként. Itt sem hiányoztak jótevők, a kik adományaikkal hozzájárultak a könyvtár gyarapításához. A helyben elhalt rendtagok könyvei is — Liszy Lajos halála után például 1000 kötet — ezen könyvtárba kerültek. Először Vincze Ambró rendezte; jelenleg pedig Kolonics Lipót foglalkozik a rendezéssel.

Mindezek fényesen bizonyítják, hogy a ciszterci rend a székesfehérvári gimnáziumot a jelenkori magas követelményeknek teljesen megfelelőleg felszerelte. Fentartása 1853-ban még 13.000 forintba került. Ezen összeg azonban évről-évre növekedett. A hatvanas évektől kezdve átlag 30.000 forintra rúg a költségvetés.

X.

a) *A gimnázium főigazgatói:*

Farádi Vörös Antal 1776—85.
 Teleki József gróf 1785—88.
 Vay István báró 1788—91.
 Kelemen Imre 1791—93.
 Novák Chrysostom 1793—1802.
 Rausch Ferencz 1802—4.
 Paintner Mihály 1804—19.
 Fejér György 1819—25.
 Dresmitzer József, 1825—42.
 Deáky Zsigmond 1842—46.
 Fogarassy Mihály 1846—49.

Csacskó Imre 1849/50.
 Sterne Ferdinánd 1850/51.
 Kovács Pál 1851—53.
 Haas Mihály 1853—62.
 Fesztl Károly dr. 1862—66.
 Róder Alajos dr. 1866/67.
 Lutter Nándor dr. 1867—82.
 Say Móríc dr. 1882/83.
 Mészáros Nándor 1883—89.
 Pallér Kelemen (helyettes) 1889/90.
 Spitkó Lajos 1890—95.

b) *A gimnázium igazgatói:*

1. Jezsuiták.

Ertl Tóbiás 1727—29.
 Pámer Gottfried 1729—33.
 Sauerwein József 1733—36.
 Dugovits Pál 1736—38.
 Melczl Zsigmond 1738—41.
 Daróczy György 1741—43.
 Csiba Antal 1743/44.
 Ferenczfy Zsigmond 1744—47.
 Zeisler András 1747/48.
 Pozmarovics Ker. János 1748/49.
 Stocker Ignác 1749.
 Máthyás József 1757/58.
 Büfflenz Gáspár 1758—60.
 Wailland Xav. Ferencz 1760/61.
 Ferdinkó György 1761/62.
 Pray György 1764—66.
 Csapody László 1766/67.
 Griemer Domonkos 1767/68.
 Jósa István 1768/69.
 Hatos István 1769/70.
 Szalay Ker. János 1770—73.

Nagy József 1773/74.
 Kapuvári Ignác 1775/76.

2. Nem jezsuiták:

Cserey Ambró, pálos 1776—84.
 Benyák Bernát, piarista 1784—94.
 Schwarzbauer Elek, pálos 1794/95.
 Novich József, világi 1795/96; 1804—13.
 Spaits István dr., exjezsuita 1796—1804.

3. Ciszterciek:

Villax Ferdinánd 1813—17.
 Szabó Chrysostom 1817—20; 1826—34.
 Zimányi Bernát 1820/21.
 Horváth Dániel 1821—26.
 Vagovits Bertalan 1834—36.
 Takáts Henrik 1836—42.
 Winkler Engelbert 1842—49.
 Bula Theofil dr. 1849—59.
 Gerlach Benjamin 1859—86.
 Pallér Kelemen 1886—95.

c) *A gimnázium tanárai:*

1. Jezsuiták:

Riederer Péter 1727/28.
 Kormon József 1727/28.
 Pyber János 1728/29.
 Milkovics Mihály 1728/29.
 Neogrády András 1729/30.

Tonheiser Mihály 1729/30.
 Vépi Pál 1730/31.
 Szegedy György 1730/31.
 Döbrödi István 1731/32.
 Ibek János 1731—33.
 Bíró György 1732/33.

Bekker Mátyás 1733/34.
 Muesser Kristóf 1733—35.
 Pellican Ferencz 1734/35.
 Feixlperger Ferencz 1735/36.
 Maschner Jakab 1735/36.
 Förder Fülöp 1736/37.
 Márkus István 1736/37.
 Hedri Antal 1737/38.
 Trsztvánszky János 1737/38.
 Buchperger Márton 1737/38.
 Helmár Bertalan 1738/39.
 Vissi Imre 1738/39.
 Lipsics József 1738/39; 1742—44.
 Bertalanfy Pál 1739/40.
 Koller Imre 1739—41.
 Petresics Lőrincz 1740/41.
 Teifel György 1741/42.
 Tiborcz János 1741/42.
 Scher Ignác 1742—44.
 Lőcsei Márton 1743/44.
 Vagner Ferencz 1744/45.
 Pusztai Ignác 1744/45.
 Praitlackner István 1744/45.
 Pfeiffer Lipót 1745—47.
 Brankovics Antal 1745/46.
 Zeisler Sándor 1746/47.
 Ritz Ignác 1747/48.
 Fisser József 1747/48.
 Pomheiser György 1748/49.
 Radkovics Ferencz 1748/49.
 Kozma Ferencz 1748/49.
 Mattyasovszky Ignác 1749/50.
 Leitneker Domokos 1749/50.
 Veiss Antal 1749/50; 1762/63.
 Osiminka András 1750/51.
 Rhir Tivadar 1750/51.
 Csobánczy József 1750/51.
 Szilágyi János 1757/58.
 Raucher Miklós 1757/58.
 Rendel József 1757—59.
 Nagy József 1758/59.
 Czolner Sámuel 1758/59.
 Szalay Ker. János 1759/60.
 Reszner István 1759/60.
 Klaus Xav. Ferencz 1759/60.
 Zachar András 1760/61.

Vlasits József 1760/61.
 Edenhoffer György 1760/61.
 Spaits Péter 1761/62.
 Abegg Antal 1761/62.
 Szabó Dávid 1761/62.
 Khorn Lipót 1761—63.
 Junger Lajos 1762/63.
 Bethlen Antal 1762/63.
 Neander Antal 1763/64.
 Ibellacker József 1763—65; 1771/72.
 Pámer Ferencz 1763/64.
 Szunevits Márton 1764/65.
 Amahell Mihály 1764/65.
 Lipi András 1765/66.
 Balás Ferencz 1765—67.
 Vackerle János 1765/66.
 Krutek György 1766—68.
 Pauer János 1766/67.
 Fehérvári Ignác 1767/68.
 Bauer Ferencz 1768/69.
 Skerlák Nep. János 1768/69.
 Meszlényi József 1768/69.
 Czollner József 1769/70.
 Ribics Pál 1769/70.
 Slopák Márton 1769/70.
 Liszi András 1770/71.
 Gyurkovics Ferencz 1770/71.
 Förderer József 1770/71.
 Jósika Antal 1771/72.
 Taschler Mihály 1771/72.
 Kelemen Imre 1772/73.
 Hittenbacher Károly 1772/73.
 Rajniss János 1772/73.
 Buday József 1773—75.
 Kovács Ferencz 1773/74.
 Krell Mihály 1773/74.
 Skerlák József 1774/75.
 Sebestyén András 1774—76.
 Braun Károly 1775/76.
 Kovács József 1775/76.

2. P á l o s o k :

Alexovits Vazul 1776—78.
 Bálintfy Ágoston 1776—79.
 Molnár Elek 1776—80.
 Polinger Lipót 1776—79.

Szalay Pál 1776—81.
 Györi Gábor 1776—81.
 Simon Máté 1777—80.
 Pomházi Ignác 1779—82.
 Szadler Móricz 1779/80.
 Hatos Pál 1780—82.
 Virág Benedek 1780—97.
 Farkas Gergely 1780—88; 1796—1813.
 Potyondi Rafael 1781—90.
 Kemény Antal 1781—83.
 Dudásky András 1782—84.
 Ányos Pál 1782/83.
 Bodó Miklós 1783/84.
 Vollonts Ambró 1783/84.
 Némethy Kristóf 1783—94.
 Kristóffy Gáspár 1784/85.
 Schwarzbauer Elek 1784—95.
 Gindl Ágoston 1785—87.

3. Világiak:

Neichel Ferencz 1788—1813.
 Hoffmann Jakab 1789—1811.
 Janatkó János 1794—1812.
 Novich József 1795—1804.
 Vörös Mihály 1797—1809.
 Party Ferencz 1806—13.
 Nagy Pál 1809—13.
 Szegedy Mihály 1812/13.
 Paulinyi József 1812/13.

4. Egyházmegyei papok és világiak:

Környei János világi 1857—60.
 Budenz József világi 1858—60.
 Kuthy Márton világi pap 1860—63.
 Lauchs Lőrincz világi pap 1861—63.
 Gyalócai Mózes világi 1863—67.
 Aujezdsky Adolf világi 1867—75.
 Müller József világi 1876—95.
 Kun Ignác világi 1882—84.
 Molnár János világi 1885—88.

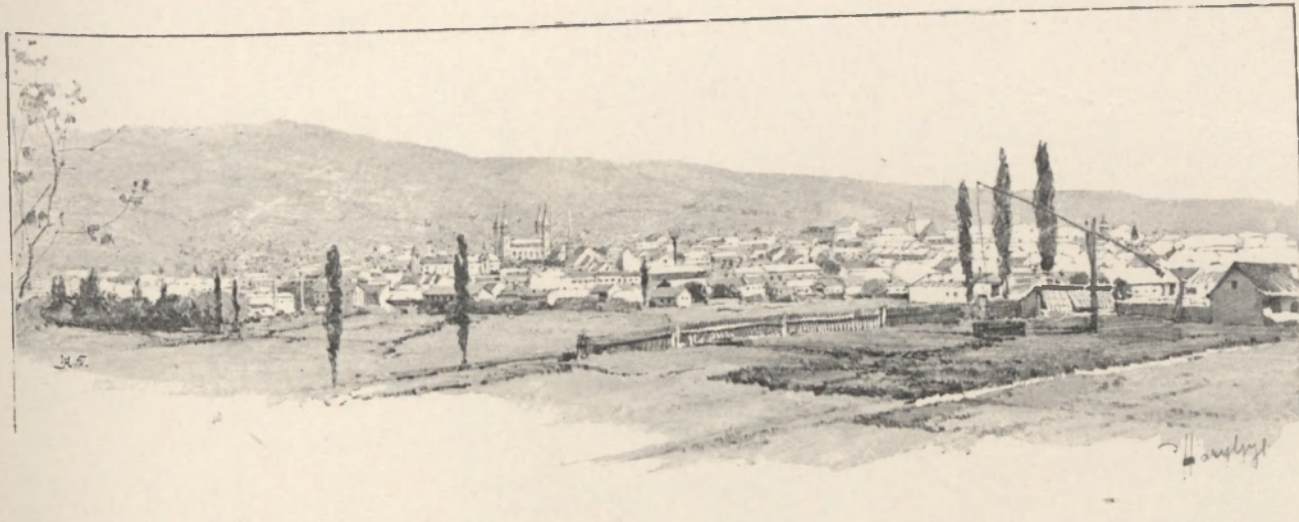
5. Ciszterciek:

Horváth Dániel 1813/14.
 Mórutz Kálmán 1813—20; 1833—42.
 Ghiczy István 1813/14.
 Szegh Pál 1813/14; 1818—21; 1827—31.
 Boros Ferencz 1813/14.

Pákozdy Román 1813/14.
 Zimányi Bernát 1814/15.
 Szabó Chrysostom 1814—17.
 Keller Kelemen 1814/15; 1822—24.
 Szőke Jeromos 1814/15; 1834—40.
 Kiss Ambró 1814/15.
 Winkler Engelbert dr. 1814—16; 1820/21.
 Hanák László 1815—22.
 Horváth Amand 1815—17; 1822/23.
 Horváth Simon 1815—18; 1821—26;
 1830—32.
 Takács Henrik 1816—18; 1826—32; 1833/34.
 Mangin Károly 1817/18.
 Hanusovszky Jakab 1817/18.
 Horváth Nep. János 1818—20.
 Boros Lőrincz 1818—20.
 Faddi Kristóf 1818/19; 1826—34.
 Rezsutsek Antal 1819—27; 1825—34.
 Pokorny Placid 1820/21.
 Hegyi Péter 1820—22; 1834—36.
 Vagovits Bertalan 1821—31.
 Berencsy Márk 1821—25; 1827—30; 1832/33.
 Szűts József 1823—30.
 Fekete Fülöp 1824—26.
 Ihász György 1826/27; 1830/31; 1837—41.
 Zofcsák Ödön 1831—35.
 Szabó Pius 1831—33.
 Nagy Elek 1831—33.
 Simon Róbert 1832—38.
 Szalay Flórián 1833/34.
 Schönauer András 1834/35; 1842—44;
 1850—54.
 Kunszt Tamás 1835—37.
 Bula Theofil dr. 1835/36; 1840—44.
 Szartorisz Imre 1836—40.
 Juhász Norbert dr. 1836/37.
 Májer Móricz 1837—39; 1855—57;
 1863—65.
 Hodoly Béla 1839/40; 1852—59.
 Szvorényi József 1839—49.
 Liebhardt Lukács 1840/41; 1850—57.
 Glacz Menyhért 1840—42.
 Molnár Miklós 1841—49.
 Fordermayer Vilmos 1842—49.
 Mezner Rudolf dr. 1842—49.
 Deák Sándor 1844—49; 1851—60.

- Koller Károly 1844—49; 1850—57.
 Dornis Gáspár 1849—63.
 Bilkey Lambert dr. 1849—55.
 Schill Ignác 1849/50.
 Obadich Márk 1849—61.
 Fritsch Vazul 1849—59.
 Szalay Alfréd dr. 1849/50.
 Minikus Vincze 1850—55.
 Gerlach Benjamin 1850—59.
 Horváth Zsigmond 1854—55.
 Schmidt Nándor 1855—59.
 Lóskay Bekény 1855—59.
 Vajda Ödön 1856—68.
 Madarász Mihály 1857—61.
 Supka Jeromos 1859—69.
 Novotny Alajos 1859—61.
 Laszczik Bernárd 1859—63; 1888—94.
 Tipold Özséb 1859—62.
 Kovács Miklós 1859—63.
 Kis Ernő 1860/61.
 Liszy Lajos 1861—68; 1869—81; 1882/83;
 1884/85.
 Tóth Ferencz 1861—63.
 Gebaur Izor 1861—79.
 Schmidt (Áldor) Imre 1861/62.
 Alaghy Dezső 1862—69; 1870—95.
 Andrássy Károly 1862/63.
 Kolossváry Kálmán 1863—65; 1872—83.
 Pallér Kelemen 1863—86.
 Károly Irén 1863—81.
 Edlinger Titus 1863/64.
 Mészáros Amand 1863—80.
 Burghardt Leo 1864—78.
 Hamzus Gellért 1865/66; 1873—95.
 Márk János 1865—70.
 Gruber György 1866—69.
 Szobek Lóránd 1867—72.
 Várallyai Márton 1868—73.
 Szenczy Győző 1868—81.
 Fábán Sebestyén 1869—72.
 Erdős Incze 1869—71.
 Ereky Alfonz 1871—95.
 Rajeczky Mátyás 1872/73.
 Ignics Boldizsár 1873—77.
 Kolonics Lipót 1877/78; 1879—95.
 Mihalik (Mátrai) Aurél 1878—82.
 Barbarics Róbert 1878/79; 1881—83.
 Unger Román 1879—85.
 Vass Bertalan dr. 1879—95.
 Cserey Lukács dr. 1880—84.
 Sipos Orbán 1881—84.
 Dombay Ev. János 1883—85; 1886/87.
 Czapáry László 1883—86; 1887—89; 1892—95.
 Vincze Ambró 1884—87.
 Piros Barna 1884/85.
 Mócs Szaniszló dr. 1884—86.
 Lájer Nándor 1885—90.
 Török Konstant 1885—87.
 Szilágyi Jenő 1886—95.
 Berger Máté dr. 1886—92.
 Kalocsay Alán 1887—95.
 Vass Krizosztom 1887/88.
 Weber Márton 1888—90.
 Greksa Kázmér dr. 1889—92.
 Molnár Samu dr. 1890/91; 1892—95.
 Werner Adolf dr. 1890—95.
 Hang Dániel 1890—95.
 Szántó Kamill 1891/92.
 Wolf Ágoston 1892—95.
 Chinorányi Ede 1894/95.

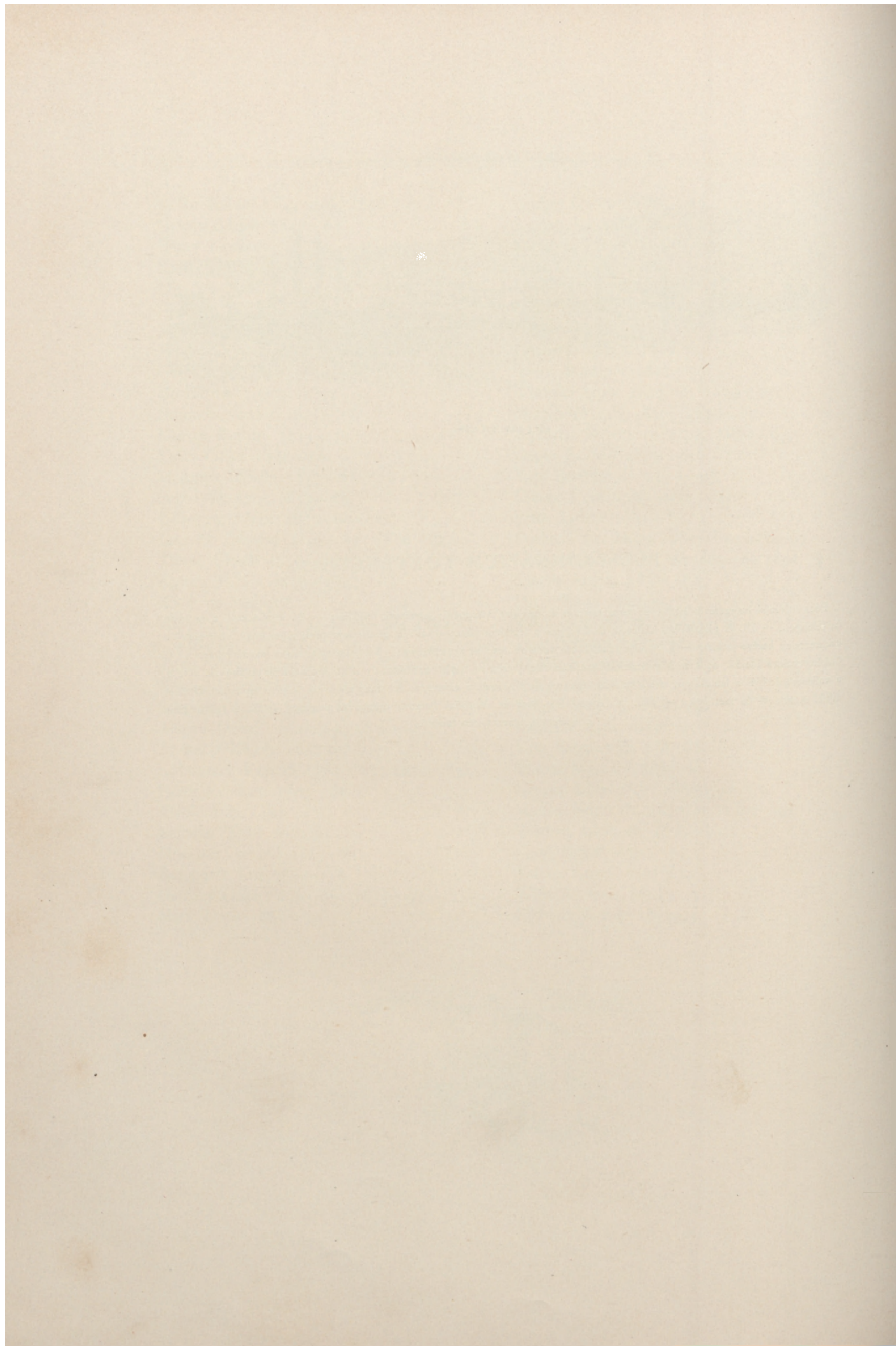

PÉCS TÁVLATI KÉPE.

A PÉCSI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE.

I. Pécs földrajzi helyzete és látóképe; természetrajzi és éghajlati viszonyai; történeti fejlődése. — II. Pécs iskolái a múltban és jelenben. — III. A gimnázium alapítása és fejlődése a jezsuiták alatt. — IV. A gimnázium sorsa a jezsuiták eltörlésétől a ciszterciek kezére jutásáig. — V. A gimnázium a ciszterciek vezetése alatt 1848-ig. — VI. A gimnázium a szabadságharc és az önkényuralom idején. — VII. A gimnázium a ciszterciek kezén az utolsó harmincz év alatt. A rendkívüli tantárgyak. A testi, a valláserkölcsi és a hazafias nevelés. Az ifjak létszáma és tanulmányi viszonyai. Az önképzőkör s a segélyzőegyesület. Osztón-díjak. A könyv- és szertárak. — VIII. A Szepesy-féle jogi és filozófiai liceum ciszterczi tanárai. — IX. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

A PÉCSI BELVÁROSI TEMPLOM.

I.

P

écs (Sopiana, Quinque-Ecclesiae, Fünfkirchen) az északi szélesség $46^{\circ}, 3', 43''$, és a Ferrótól számított keleti hosszúság $35^{\circ}, 55', 48''$ alatt, a Mecsek hegyláncz középső részének déli lejtőjén, a tengerszín fölött 112—270 m. magasságban fekszik.

A látóhatárt északról a Mecsek hegységnek 613 m. magasságig emelkedő hullámvonala szegélyezi; délről pedig a szelíd hajlású dombor szélesül ki fensikká, melyből a gyűdi és a harsányi hegyek emelkednek ki. Keletről a pécsvárad magaslata ereszkedik le és simulnak el Pécs lábánál, a hol beleolvadnak a nyugatra futó völgybe, melyben a szlavóniai hegyekre nyílik szép kilátás.

A hegyeket erdő koszorúzza; a délre néző dombokat díszes nyaralók és présházakkal tarkított szőlők ékesítik; a völgyet és az alacsonyabb dombokat rétek és szántóföldek vonják be a kultúra biztató színeivel. Maga a város cserépszindelyes háztömegével, kimagasló templomaival, hatalmas épületeivel s a dombokra helyezett kálvária és Havi-Boldogasszony kápolnáival, mint különböző színekben játszó drágakő nyúlik el kelet-nyugati irányban.

A mily kedves Pécs és vidéke a szemlélőnek, oly érdekes a természettudósnak. Hegyeinek alkatán a geologus végig szemlélheti az első korbéli lerakodástól a jelenkorig valamennyi tagozatot. Ezek főtömegükben kristályos kőzeteken fekvő mészkőből állanak ugyan, de itt-ott a homokkő (Sz. Jakab-hegyi márgapala), sőt a kristályos eruptív kőzetek is felszínre jutnak. A harmadkorbéli lerakodást a mediterrán és a ponti rétegek képviselik, mely utóbbin épült a város nagyobb része; a diluviális és alluviális rétegek a dombokat és a völgyet takarják. Ezer rétegek kőmagvai és kővületei messzeföldön híresek. Csak maga Májor Mór

cziszterczi rendű gimnáziumi tanár 1851-ben 75 fajból 270 speciést gyűjtött, — közöttük tíz újat, melyek egyike ő róla kapta a «*Cardium Majeri Hörnes*» nevet.

A város emelkedése, fejlődése s lakóinak jóléte szempontjából valódi kincses bányá e hegység felszíne és belseje. Meszes és agyagos talaja kiterjedt és jövödelmező szőlő-tenyésztésre nyújt alkalmat; kő- és homokbányái s agyagrétegei építőanyaggal látják el bőven a lakosságot; főkincse — gazdag forrásvíze és nagykiterjedésű szénrétegei — iparát és kereskedelmét emelik és biztosítják.

Flórája igen gazdag. Májer pécsi herbárium 1300, Nendtviché 1600 növényt képvisel — több jellemző fajjal. Kora tavasztól késő őszig a nedves rétektől fel az erdős Mecsek tetejéig virágszőnyeg borítja a talajt; minden évszak, minden magaslat, a napsütött meszes déli talaj s az éjszakra néző árnyékos oldal más-más virággal kedveskedik a szemnek.

Állatvilága általán szegényebb, különösen az emlősök és madarak osztályában. Kivételt a rovarok és lepkék képeznek, — úgy, hogy Pécs a fajok sokasága és ritkasága miatt keresett és tanulságos helye a gyűjtőknek és természettudósoknak.

Pécs éghajlati viszonyai úgy a növénytenyésztetre, mint az ember egészségére kedvezők.

Az éjszaki hideg szelek ellen a Mecsek hegyláncz védi; míg a déli dombokon a melegebb légáramlat könnyen átömlik. Talaja általán melegtartó. Ez az oka, hogy közép-hőmérséklete magasabb, mint szélességi foka és tengerszin fölötti magassága után várhatnók. A tél rendszerint rövid és enyhe; a hó ritkán tartós. A tavasz is rövid és átmenet nélkül csap át a nyárba, mely legtöbbször száraz és rekkenő. Az ősz a leghosszabb és legkellemesebb. Az éghajlat hátránya: a hőmérsékletnek gyors és nagyfokú változása és az erős szelek, melyek nyugatról törnek be s nem ritkán záport és jégesőt zúdítanak a városra. Az utolsó tíz év alatt a legnagyobb meleg 29.7° C. és a legnagyobb hideg 12.2° C. volt.¹

Pécsnek kedvező éghajlata, fekvése, természeti kincsei s hozzáférhetősége bizonynyal egyik fő oka volt, hogy ezen hely már a történelem előtti korban sem volt lakatlan. A mint egyes népek lábukat e tájon megvetették, Pécs, a Duna és Dráva közti háromszögben, a jegeczesedés középpontja lett. Népek, századok tűntek el, de Pécs nem semmisült meg. Ha sírba dőlt is többször, — megifjodva, megerősödve újra feltámadott.

Pécs vidékén a kő-, bronz- és vas-tárgyak szép számmal fordulnak elő. A lánsa, fibula és gyűrű mellett a halászat, vadászat, földművelés s ipar eszközeivel is találkozunk. Az edények csinosak; díszítésök a felső-ausztriai és salzburgi leletekéhez hasonló.

Pécs (Sopiana) a rómaiak idejében is nagy szerepet játszik. Itt lakik a kormányzó; innét ágaznak ki Eszék (Mursa), Ó-Buda (Aquincum) és Szöny (Bregetio) felé a római utak; itt volt a III. itáliai és a II. adjutrix legiók állomása. A kereszténység is korán gyökeret vert itt, miként a mult században fölfedezett ó-keresztény sírkamara (cubiculum) bizonyítja. A jó mag termő talajra talált, — a kereszténység még a IX. században is élt e helyütt. Szent István is itt szervezi az egyik püspökséget. Nagy Lajos király meg az egyetem felállításával (1367.) Pécszet tudományos középponttá avatja.

A Mohács síkjáról diadalmasan elvonuló törökök fölégetik s kifosztják, lakóinak egy részét a piacon legyilkolják, másik részét rabszíjra fűzik. A vár még ekkor épen marad; 1541-ben is hiába ostromolják a törökök, de 1543. júl. 20-án végre is török kézre kerül.

143 évig súlyosodik a török iga a városra. Ezen idő alatt Pécs egészen török várossá lesz. Új lakói törökök, rácok és bosnyákok; a templomok helyét mecsetek foglalják el; a püspöki várból Pécssett és vidékén a pasa uralkodik.

¹ Ágh Timót: Emléklapok Pécs sz. kir. város multjából és jelenéből 14. l.

Zrinyi Miklós és Hohenlohe gróf 1664-ben megkísérlik a török kiűzését; de csak a külvárosokat foglalják el, a várat nem tudják bevenni. Végre 1686. október 14-én tunt fol a szabadulás napja, midőn Lajos bádeni örgróf diadalmas fegyvere teljesen megtöri a felhold uralmát.¹

Nagy nehezen heveri ki Pécs a török másfél százados uralmának csapásait; még nehezebben lesz ismét katolikussá. Sennyei István váci püspöknek 1629-ben kelt levele szerint a katolikusok 30—40, a protestánsok és törökök meg közei ezer házban laknak. 1691-ben a török lakosság helyét Bajorországból bevándorolt katolikus németek foglalják el. Radonay püspök és a jezsuiták tevékenysége a bosnyákokat, az úgynevezett arianusokat, jó részben a katolikus hitre térítik. A város tanácsa 1692-ben ünnepiesen megesküszik, hogy csak katolikust tűr meg kebelében. Ezen esküjét 1693-ban egész terjedelmében be is váltja. A város lakóit 1704-ben a kuruczok sarczolják meg; rá egy hétre meg a császári seregnek ráczokból álló előcsapata dúlja fel a várost.

Pécs sokat köszönhet püspökeinek. Radonay-, Klimó-, Széchenyi- és Szepesynek áldozatkészsége, saját polgárainak szorgalma, értelmessége s buzgalma által folyton emelkedett. 1780. január 21-én fölszabadult a püspöki jobbágyság alól s szabad királyi várossá lön. 1785-ben főigazgatói kerületi középonttá alakul s újra akadémiát kap. Rohamos népesedése s emelkedése különösen az utolsó harmincz évre esik. A köszénbányák kiaknázása s iparosainak s kereskedőinek vállalkozó kedve anyagilag emeli; tanintézeteinek kiegészítése s a különböző hivatalok középontjává tétele által meg értelmisége nyer sokat; — úgy, hogy Pécs ma már a Dunántúl első városa.

Az 1890-iki népszámlálás adatai szerint: lakosainak száma 34.067; — 45 évvel előbb 14.616 volt. Ebből magyar 25.268, német 6508, tót 316, ruthén 2, horvát 397, szerb 37, vend 215, egyéb nyelvű 1324. Vallásra nézve: római katolikus 86.23%, ágostai 2.37%, evangélikus református 1.81%, zsidó 9.17%. A város területe 70.578 km²; hat kerületben van 122 utcája, 10 tere s 3453 háza; utcáinak összesített hossza: 37.9 kilométer. Püspöki és káptalani székhely; van három férfi és két női szerzetes háza: ciszterciek, irgalmasok, ferencziek, Notre-Dame- és irgalmas nővérek, — a kik tanítás-, betegápolás- s lelkészkedéssel szolgálják a város és a haza érdekeit. Van hittudományi intézete, jogakadémiája, főgimnáziuma, főreáliskolája, tanítóképzője, kereskedelmi iskolája, iparos és kereskedő tanulók iskolája és elemi iskolái. Baranya vármegyének székhelye. A királyi tábla, királyi törvényszék és járásbíróság az igazságszolgáltatás középontjává emelik. Honvédségi, pénz-, posta-, telegráf-, kereskedelem- és iparügyben meg több vármegyének is középontja. Virágzó bányászata, gyárai és pénzintézetei egy-egy csomópontja az értelmi osztály tevékenységének.

II.

Szent István óta a török hódoltságig Pécs sohasem nélkülözte az iskolákat, sőt közel két évszázadon át hazánk iskolai és tudományos életének majdnem egyeduli virágos kertje volt.

Igaz, hogy Árpádházi királyaink alatt Veszprém, Székesfehérvár s Pannonhalma mellett nem találjuk Pécs iskoláinak említését; de azt biztosan következtethetjük, hogy káptalani és kolostori iskolákkal rendelkezett.

Pécs első püspökéről, Bonipertről, tudjuk, hogy Hilduint Franciaországba küldötte, mert Priscián latin grammatikáját akarta iskolái számára megszerezni. A pécsi káptalani iskolában

¹ Tipold Özséb: Világtörténelmi helyek zsebszótára 431. l.

tehát nemcsak az írást, olvasást, éneket és imádságokat, hanem a grammatikát is előadták azoknak, kiket papi pályára készítettek elő. Pécs második püspökéről, a szent életű és tudományos Mórról, — a ki még mint pannonhalmi szerzetes a székesfehérvári iskola szervezésébe befolyt és mint író is föntartotta nevét, — foltehetjük, hogy püspöki székhelyén a papnevelésről gondoskodott.

Pécsett népes szerzetes házakkal találkozunk. Így a keleti kapu közelében Szent Domokos rendjének volt konventje 60 szerzetessel és növendékkel. Épen ezen korra esik a Domokosok és ferenczrendiek iskoláinak a káptalani iskolák fölé emelkedése. Biztosra vehető tehát, hogy a Domokosoknak Pécsett is volt iskolájok, még pedig nemcsak saját növendékeik, hanem a külsők részére is. Salamon király 1070-ben Pécsett a siklósi kapunál alapított benedekrendű kolostort, melynek nagyságáról és a vele összekötött iskoláról azon tény tesz meggyőző bizonyosságot, hogy Nagy Lajos a pécsi «Studium generale»-t ezzel kapcsolja össze. Nagy Lajos 1367-ben alapítja ezen főiskolát s V. Orbán pápa ugyanazon év szeptember 1-én erősíti meg. Megerősítő bullájában elrendeli, hogy Pécsett, a hittudományt leszámítva, minden szabad művészetet tanítsanak; s úgy a tanárok, mint a tanulók azon kiváltságokat és jogokat élvezzék, melyekkel az akkori főiskolák bírtak. Ugyanezen bulla szerint az intézet kancellárja mindig a pécsi püspök, széküresedés esetében a káptalani helyettes, a ki felügyelt az előadott tanokra, joga volt a köteles vizsgálatok után doktori czimet adományozni stb. A tanárok illő díjazásáról a király gondoskodott, de — legalább egyes kiváló egyéneket — a püspök is külön javadalmazott. Így Vilmos pécsi püspök Galuanus Bethininek, az egyházjog tanárának, 600 magyar arany forint rendes fizetésén kívül, asztalánál élelmezést, egy házat és Iruch (Ürög) falu jövődelmét (70 arany forint) adományozta. Mátyás király kérelmére 1465. június 1-én II. Pál pápa megengedte, hogy ezen főiskolán a hittudományt is tanítsák. Nem tartjuk tehát túlzottnak Istvánffi állítását, hogy a török háború előtt a pécsi egyetem polgárainak száma a 2000-et megközelítette. E nagy számot gyaníttatja az is, hogy a mohácsi csatában tanárunkkal együtt — mint Bél Mátyás említi — 300 pécsi egyetemi hallgató vérzett el a hazáért.

A mohácsi vész után, ha nem is mindjárt, de nemsokára megszűnt Pécsnek és Magyarországnak e dísze, hiszen 1543-ban Pécs városa meghódolt a török előtt.

A török hódoltság gyászos korszakában (1543—1686) keresztény iskolákról Pécsett szó sem lehetett. A törököknek azonban volt iskolájok, melyet a vártemplomban helyeztek el, — mint ezt a Koránnak a nyugati kapu régi ajtóbélletére vésett szavai bizonyítják. Ez mentette meg e nevezetes templomot, hogy a többiek gyászos sorsában nem részesült.

A törökök kiűzése után a katolikus hit újraéledésével és megerősödésével Pécs iskolái is fölélednek és fejlődnek. A jezsuiták, alig hogy kezdetleges s maguknak is elég szűk házat szereznek, már is elemi iskolát nyitnak, majd négy, később hat osztályú gimnáziumot szerveznek s megvetik erős alapját a mainak. Radonay Mátyás püspök a papok neveléséről gondoskodik s káptalanával egyértelműleg a tizedjövődelmet szánja szeminárium alapítására. Nagy volt ekkor a szükség papokban. A püspök 1700. szeptember 22-én Komárom városban kelt levelében Ketskéméthy János jezsuita atyától papokat, deákokat, licentiatusokat kérván, ezt írja: «Magamnak az én Pécsi Püspökségemben kívántatnának mostan háromszázhatsvanhárom Plébánossaim, de hol vegeim, és mivel tanítassam, holott immár tizen négy egész esztendeigh engem heában üldöző ellenségeim miatt sokszor egi falat kenierem nem lett volna, ha Isten ő Szent Fölsége, dicsőséges sz. Péter Apostol s töb mennyey Patronusaimmal csodálatosképpen sokszor nem tartottak volna».¹

¹ Aigl Pál: Historia brevis ven. capit. Archi-Cathedr. Eccl. Quinque-Eccl. 176. 1.

Ugy látszik a tizedjövődelem is lassan adta, mert az egyházmegye hittudományi növekedéi szálláson és élelmezésen még 1740-ben is a jezsuitáknál vannak és a hittudományt a ferenczrendieknel tanulják. A jelenleg is fennálló szemináriumi épület alapkövét Berényi Zsigmond pécsi püspök 1742. június 4-én tette le.

A jezsuiták eltörlése után Pécs gimnáziuma «Archi-Gymnasium» czímet nyer; Pécs meg tankerületi középpont lesz. II. József császárnak 1784-ben kiadott vallás- és tanügyi intézkedései erősen benyulnak Pécs iskoláinak életébe. A szeminárium eltörlésével a novendékpapokat Pozsonyba küldik; a gimnázium kiszorul régi hajlékából, melyet a Győrből Pécsre áthelyezett filozófiai és jogi akadémia foglal el. II. József halála után, 1791-ben, a szemináriumot visszaállítják; — s így Pécs 1802-ig, midőn a filozófiai és jogi tanfolyamokat visszahelyezték Győrbe, az iskolák minden fokozatával dicsekedhetett.

1802-ben a jogakadémiát a főigazgatóság is követi Győrbe; egyéb iskolái azonban számra és lényegre nézve maradnak 1828-ig. Ekkor kezdette meg b. Szepesy Ignác pécsi püspök áldásos működését s ritka áldozatkészségével Pécs tan- és nevelés-ügyét egy-két év alatt régi fényébe visszaállította, sőt a jövőnek is biztosította. 1828-ban a hittudomány mellett a világi ifjak által is látogatható filozófiai tanfolyamot nyitotta meg. Ez 1831-ben a kormány által nyilvánossági jogot nyert. 1830-ban meg, 40.000 forint költséggel, a Klimó püspök által 1774-ben alapított s mindjárt 4000 kötet válogatott munkával gazdagított könyvtár számára díszes épületet emelt. Itt a könyvtáron s a nyilvános használatra átengedett olvasótermen kívül a filozófiai tanfolyam is két tantermet nyert. Majd Baranya vármegyétől 30.000 forinton megveszi az eltörölt Pálosok kolostorát és templomát s 100.000 forinton költséggel restaurálja. 1833-ban ezen épületben nyitja meg a jogi tanfolyamot is. Ennek életét 100.500 forint alaptőkével és oly könyvnyomtatóval biztosítja, melynek saját háza és 16.00 forintot érő felszerelése van. Ezen alapítványokat V. Ferdinánd király 1835. augusztus 27-én hagyja jóvá, a magyar országgyűlés pedig 1836-ban törvénybe iktatja. A XXIV. t.-cz. így szól: «Hálaérzéssel fogadják az ország rendei Négyesi báró Szepesy Ignác pécsi püspöknek a közjó előmozdításában bizonyított munkás tevékenységét, melynél fogva Pécs városában tulajdon költségein bölcselkedési és törvénytani intézetet állított fel; mely jeles és követésre méltó alapítványt ő Felsége kegyelmes megegyezésével örök emlékül törvénybe iktatjuk».

Szepesy Ignác báró atyai gondoskodását és áldozatkészségét kiterjesztette a népnevelésre is. Pécsen volt ugyan már a múlt század végén is tanítóképző, melynél igazgató és tanár egy személyben egyesítve működött s fizetését a pécsváradi alapítványi igazgatótól kapta. Szepesy azonban 1831-ben nagy áldozattal oly tanítóképzőt nyit meg, melyben négy tanár a gimnáziumi igazgató vezetése alatt fáradozott a néptanítók nevelő oktatásán.

Szepesy nagy alkotásai teljes virágzásban állottak fenn 1848/49-ig. Ezen évek viharaiiban s a rájuk következő elnyomás évei alatt visszaesés áll be. A jogakadémia megszunik; a filozófiai tanfolyam a gimnáziumba olvad; a tanítóképző 1855-ig csak lezeng, s ekkor a belvárosi népiskolával kapcsolják össze. De új iskola is keletkezik. A város 1857-ben felállítja a reáliskola első osztályát, melyet a következő években három osztályúvá bővit.

Alig szabadul meg az ország az abszolutizmus nyomásától, az élettevékenység minden irányban, s így a közoktatás szervezésében is megindul. 1865. évben újra megnyílik a jogakadémia; a tanítóképző is önállósítva és az igényeknek teljesen megfelelőleg szervezve a jogakadémiával egy földel alá kerül; 1870-ben a reáliskolát az állam veszi át s előbb hat, majd nyolcz osztályúvá emeli; Girk György pécsi püspök 1860-ban 40.000 forint adománnyal és a megyebeli papság hozzájárulásával megalapítja a kisebb papnevelőintézetet.

1848 előtt az egész városban három helyen volt csak elemi iskola: a belvárosban egy négy osztályú s a budai és szigeti külvárosokban egy-egy osztály a kántor vezetése alatt. Az ötvenes években ezen iskolákra már csak a németesítés miatt is több gondot fordítottak. A rohamos haladás és fejlődés azonban itt is a hatvanas évektől kezdve állott be. Ma a város föntart: négy elemi fiúiskolát 21, négy elemi leányiskolát 20 osztálylyal; három elemi osztályt a bányatelepen; polgári leányiskolát öt osztálylyal; iparos- és kereskedelmi iskolát 14 osztálylyal; rajz- és zeneiskolát stb., úgy hogy évi költségei az alsófokú iskolákra a 60.000 frtot meghaladják. Pedig az elemi oktatás terhe sem nyugszik egészen a város vállain. Szcitovszky János pécsi püspök már 1851-ben a «Miasszonyunkról» nevezett apácák számára templomot és kolostort épít, hogy a leánygyermeknek vallásos nevelését gondjaikra bízza. Ezen intézet 1889-ben, midőn az elemi iskolákhoz a polgári leányiskolát is csatolták, palotaszerű szárnyépülettel bővült. Az 1893/94-iki tanévben az apácáknál 669 leánygyermek nyert oktatást. Az izraelitáknak is van elemi iskolájuk. Végül egy kereskedelmi középiskolát eddig magánvállalkozó tartott fenn.

III.

A ciszterci rend, miként Egerben és Székesfehérvárott, úgy Pécsen is a jezsuiták örökségébe lépett. A török hódoltság és reformáció idején a katolikus vallást és intézményeket a jezsuiták mentették meg. Kezdetben mint hittérítők, majd mint lelkészek és tanárok templomok s iskolák építése, alapítása és buzgó vezetése által új életre keltették, megerősítették s biztosították a katolikus vallást és a vele ikertestvér műveltséget és tudományt.

Igy volt Pécsen is.

Midőn 1543-ban Pécs egészen a törökök hatalmába esett, az elmenekült vagy felkoczolt papok s polgárok helyét törökök s a velők jött rácok és bosnyákok foglalják el. Alig van a lakosok között egy-két katolikus család; — ezek is szegények s üldözöttek. A jezsuiták eleinte áruhában, titokban jelennek meg közöttök; később mint orvosok nyerik meg a bég pártfogását s kieszközlük, hogy a katolikus hívek a várfalon kívül fekvő, a «Mindenszentek»-ről nevezett kisebb templomban végezhetik vala vallásos szertartásaikat s a jezsuiták is állandóan közöttök maradhatnak.

Midőn a törököt 1686-ban kiűzték, a jezsuiták a moscheát plébániai templommá, s a mostani belvárosi iskola telkén levő épületet társházzá és iskolává alakították át. Lelkesi működésök nem szorítkozott egyedül a plébániatemplomra, hanem ők vezették a Rókus- és Xavér-kápolnákat is; sőt, mivel Radonay püspök a kellő számú papsággal nem rendelkezett, elmondhatjuk, hogy az egész város és a közel vidék lelki életének vezetése is, egyedül az ő kezökön volt. Az ő hatásuk alatt Pécs polgársága már 1692-ben ünnepies esküvel igéri, hogy a városban és határában csak római katolikusok lakhatnak; s hogy fiaik és leányaik csak római katolikusokkal házasodhatnak össze.

Hasonló buzgalmat fejtenek ki a jezsuiták iskoláikban is. Első rendházuk csakhamar szűk lesz a rendtagok és tanuló ifjak befogadására; nagyobb szabású rendház és kollégium emeléséről gondoskodnak tehát. Báró Tullias Miglio de Brumberg kir. biztos 1690-ben a vár és piac között telket jelöl ki az építkezésre s megengedi, hogy Porger Antal Péter házat is hozzácsatolhassák; építő anyagul pedig a szigeti kapu előtt fekvő török temető köveit használhassák föl. Majd Széchenyi György gr. esztergomi érsek siet segítségükre. 1694-ben 50.000 frtnyi alapítványt ad kezökbe a létesítendő kollégium biztosítására, — még pedig azon

engedménynyel, hogy ha őket az országból kiűznék, ezen összeget is magukkal vihetik; de ha ismét visszatérnek, ismét a pécsi kollégium fentartására fordítsák.

I. Lipót 1699-ben nemcsak szentesíti ezen alapítványt s megerősíti eddig szerzett és magánosoktól nyert birtokaikat, hanem 1702-ben még Görcsöny falu birtokával is megajándékozta őket. Anyagi erővel tehát bőven rendelkeztek, hogy a társház és kollégium fölépítését s a templom kibővítését és földiszítését megvalósíthassák. A dolog mégis késik. De nem rajtuk mult. Szomorú idők súlyosodtak ismét Pécsre. 1704-ben először a kuruczok rabolják ki; majd a fölmentésre Siklós felől jövő császári seregnek rácz előcsapata duhong vad kegyetlenséggel. Nem kimélnék nőt, gyermeket; ölnek, gyújtogatnak, rombolnak; de valódi állati dühhel főleg a templomok- és papokra, s ezek között is a jezsuitákra vetik magukat. A templomban és társházban semmi sem marad épségben. A mit el nem raboltak, — összetörték, vagy elégették. A jezsuiták közül Borhi, Moró, Jakobovics és Lukács atyát s Borovec mestert ölték meg. Mindössze is csak ketten maradtak életben — Koller és Wagner.

Az előbbi Szigethről így ír rendi elöljárójához: «Egy szóval emberemlékezet óta nem lehetett még ilyet hallani. Huin generális, a segítőcsapat vezére, azt mondja, hogy már 60 esztendeje katonáskodik, de ezekhez hasonlót még sem látott, sem hallott. Pécsen úgy elpusztították és kifosztották, hogy csak kutyák laknak benne».

A város nagy nehezen és lassan tudta kiheverni e pusztulást. Fokozta még a bajt az 1709- és 1710-iki nagy járvány, mely a lakosságot szintén fogyasztotta.

A jezsuitáknak mindent elülről kellett kezdeniök. A mint a tartományfő 1718. május 21-én az építkezésre az engedélyt megadja, hozzá akarnak fogni régi tervök megtestesítéséhez. De nehézség merül föl. Az erőszakos és kapzsi Nesselrode pécsi püspök — volt katona — perben áll a renddel a tized miatt s megakadályozza az építés megkezdését. Pereş ügyük a király elé kerül. Ez a jezsuiták mellett dönt. Végre 1724-ben leteszik az alapot. Serényen folyik a munka; már a második emelet felrakásához fognak, de Nesselrode ágyúi, melyeket fenyegető tiltakozásul a várfalára vonatott, abbahagyatják a doigot. Ideiglenes tető rakatnak tehát a falakra és bevárják az ellenséges érzelmű püspök halálát, — a mi 1732-ben be is következik. A jezsuiták oly erővel dolgoztak, hogy társházuk és iskolájok fölépítését még ugyanezen évben befejezik.

A Tullius Miglio báró által átengedett 1409 □-öl területen, közel régebbi lakukhoz és a templomhoz, homlokzatával keletre emelkedik a hatalmas két emeletes épület, várszerű falaival, tágas s magas boltívű szobáival és tantermeivel, — örök emlékül e rend fenkölt szellemének, bámulatos szívósságának, mindenek felett pedig a katolikus vallás- és tudományért lángoló szeretetének. De nemcsak saját magukról és tanítványaikról gondoskodnak, épen úgy szívökhöz forrott az Isten háza is.

A mai belvárosi templom helyén egykor a Szent-Bertalanról címzett templom állott. Ennek romjaiból a törökök ugyanitt moscheát emeltek.

A moscheának 27,5 méter magas kupoláját a jezsuiták meghagyták. — s ez képezi a mai «Gyertyaszentelő Boldogasszonyról» címzett belvárosi templom háóját, éjszakra hozzáépítették a szintén kupolás szentélyt, keletre és nyugatra pedig a sekrestyét és kápolnákat. A minaretet, mivel a harangok befogadására szűk volt, ieroniották és helyébe tornyot emeltek. 1732-ben a templom is készen állott. A nyugati kápolnát társházukkal egy merész iven nyugvó folyosó által kapcsolták egybe.

A mint kellő számú tagokkal és helyiséggel rendelkeztek, kezdetben négy, majd hat osztályú gimnáziumot szerveztek.

A tananyagnak osztályok szerinti beosztása, a tankönyvek, a módszer, a fegyelem és a szellem a jezsuiták iskoláiban mindenütt ugyanaz volt.¹ A «Ratio et Institutio studiorum societatis Jesu» utasításait a jezsuita-iskolákban pontosan végrehajtották; sőt még az ellenfél tábora sem tudta magát kivonni befolyásuk alól.

IV.

1773-ban a jezsuita rendet eltörölték s birtokait lefoglalták. Tagjai különböző egyházmegyébe vagy szerzetes rendbe léptek, hogy tovább is az egyháznak és a hazának szolgáljanak mint papok és tanárok. Pécssett még három évig ők vezetik a hat osztályú gimnáziumot, de 1776-tól részben világi kezekbe megy át és állami gondozás alá jut.

A rend eltörlése érintetlen hagyta iskolai rendszerük lényegét. Pécssett II. József császár iskolai rendeleteinek kibocsátásáig (1784.), habár a tanári kar jó részt világiakból állott, s a jansenizmus és az enciklopedisták irányzata nálunk is utat tört, — a gimnázium szelleme és iránya a régi maradt. Fényesen igazolja e tényt az igazgatók naplója.

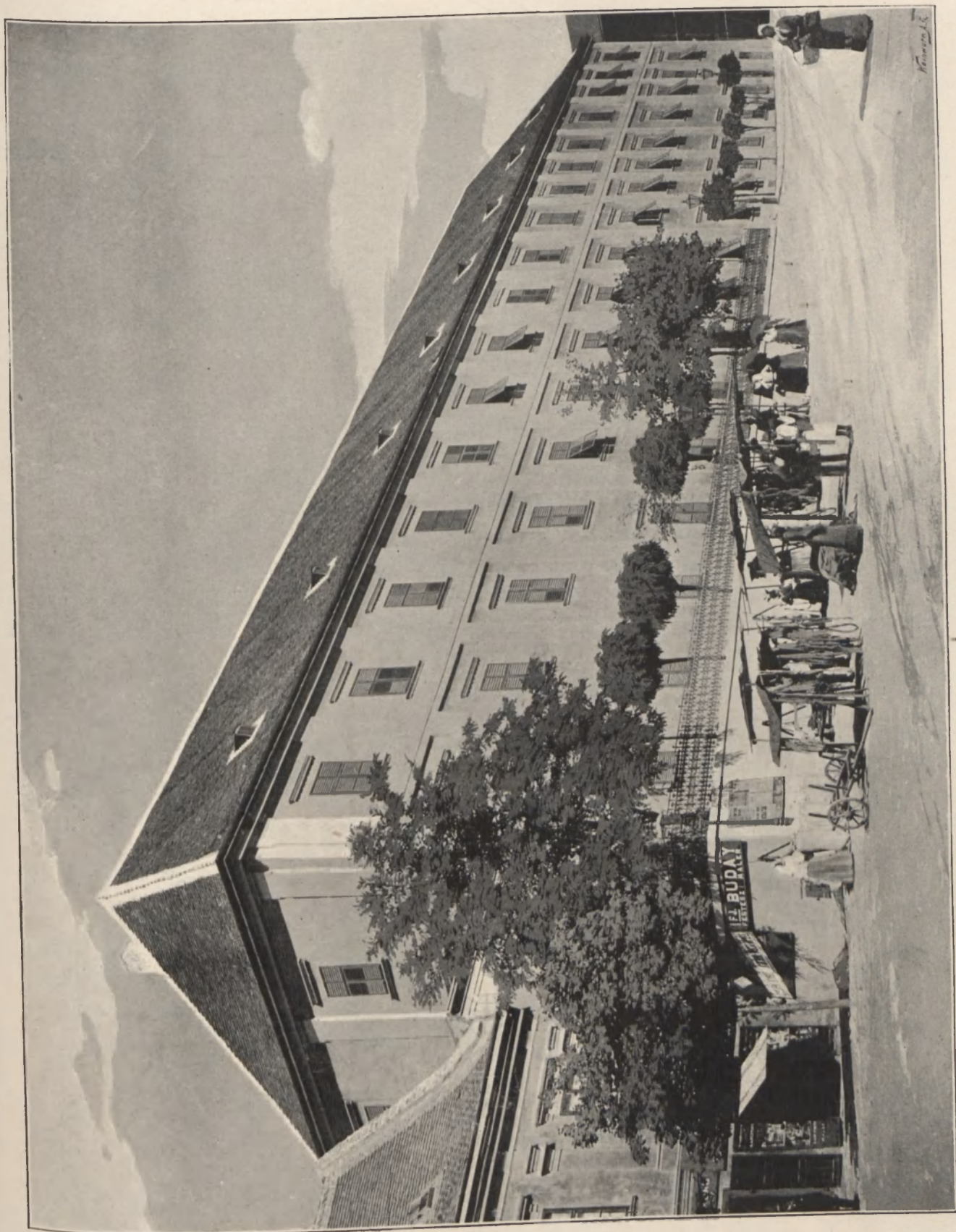
Az 1776-ik évről ezt olvassuk:

«Minthogy a törvényszabta szünet vége felé közeledett, a gimnázium igazgatója október 30-án az iskola kapujára függesztett hirdetménynyel hívta fel a tanulókat az iskolák folytatására s a Szent-Lélek segítségül hívása napjául november 6-át tűzte ki. November 4-én reggel $\frac{1}{4}$ 8-kor, $\frac{1}{4}$ 8-kor és 10-kor, délután $\frac{1}{4}$ 2-kor, 2-kor és 4-kor meghuzták az iskolatoronyban levő harangot, mint a mely órákban jelet szoktak adni az ifjuságnak. November 5-én, az igazgató elnöklete alatt, gyűlést tartott a tanári kar, melyen felolvasták a főigazgató úrnak Sopronban október 6-ról kelt levelét az előirt szabályrendelettel együtt, a mely az előadások kezdetéről, a beiratásról, a módszerről, az iskolai fegyelemről, az istentisztelet végzéséről, az ifjuság erkölcsös és illedelmes magaviseletéről szól. Felolvastatott azonkívül a helytartótanácsnak a főigazgató útján a gimnáziumhoz küldött rendelete, továbbá a főigazgató levele, melyben elrendeli, hogy addig, mig az intézet katechétáját és hitszónokát ki nem nevezik, e tisztséget a tanárok töltsék be, — és pedig úgy, hogy a retorika tanára legyen elnöke a Mária-társulatnak, a többi tanárok pedig végezzék a szentbeszédeket és a hitelemzést. A szentbeszédek tartására a poézis, a hitelemzésre meg a grammatika tanára vállalkozott.

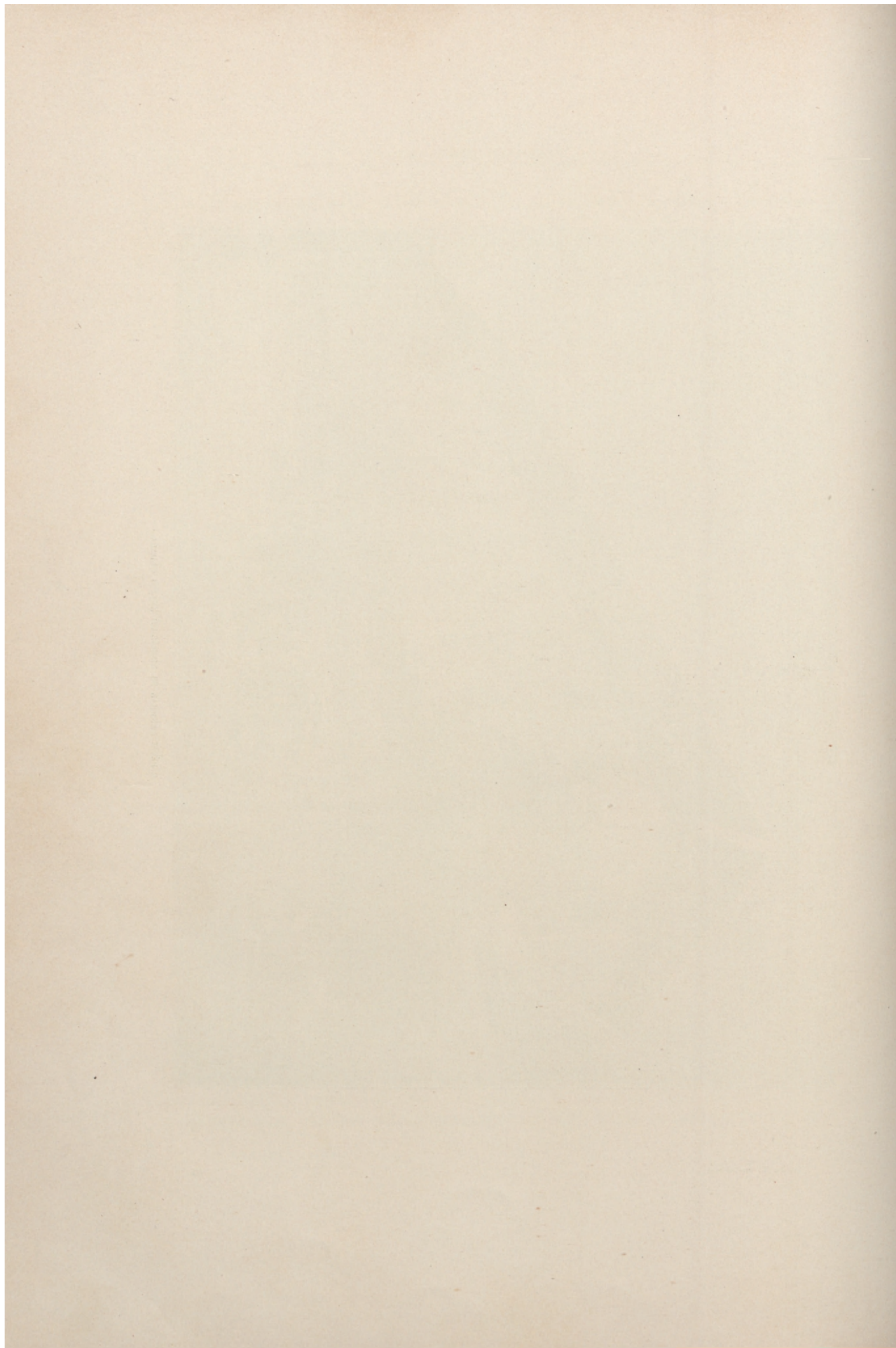
November 6-án volt a Szent-Lélek segítségül hívása és az iskolai év megnyitása — a következő módon:

Tíz órakor az egész ifjuság az igazgatóval és a tanárokkal együtt összejött a retorika osztályában, a hol székeket helyeztek el a vendégek számára. Ezen alkalomra az igazgató a város előkelőbb egyházi és világi férfait hívta meg, kik elég nagy számmal jelentek meg. A tanárok oldalvást ültek, az igazgató pedig úgy, hogy a hallgatók vele szemben legyenek. Majd rövid beszédben rámutatott a jótéteményre, melyet Ő felsége ezen intézet újjáteremtésével mindnyájukkal gyakorolt. Azután a tanárokat figyelmeztette, mit kíván tőlük szent hivatásuk, a királynő akarata és a haza üdve, buzdította őket hivatásuk pontos betöltésére; a tanulókat pedig serkentette, hogy e királyi kegy gyümölcsét iparkodjanak szorgalmuk, jókedvű munkásságuk, jó magukviselete, a tudományok és erények buzgó elsajátítása által megszerezni. Az igazgató után az első rhetori osztály tanára tartott dicsőítő beszédet a királynőre, kiemelve anyai szeretetét, melyet a gimnázium újjászervezése és a «királyi» czim adományozása által mutatott. A beszéd befejeztével az igazgató a tanárokkal s az ifjúsággal együtt a templomba ment. A szent misét főtisztelendő Országgh András cz. püspök tartotta, kit az

¹ Ezen Emlékkönyv 189—195. l.

A PÉCSI RENDHÁZ ÉS GIMNÁZIUM KELETI OLDALA.

igazgató nyolcz nappal előbb kért meg erre. A szent mise végeztével mindenki hazatért. A zenéről való gondoskodást a gimnázium famulusára bízták.

November 7-én az igazgató a tanárokat egyenkint osztályukba vezette s az ifjuság előtt bemutatta, kijelentvén, hogy őket a királynő nevezte ki, a miért is nekik tisztelettel és engedelmességgel tartoznak; az ifjuságot pedig a tanárok szerető gondjaiba, szeretetébe ajánlotta. Délután szünet volt. A hat osztályt, melyeket azelőtt kettenként összevontak, a tanárok számának szaporodtával szétválasztották.

November 8-án délelőtt 8—10-ig előadás, utána szent mise. Ezt hetesség szerint végzik; jelen kell lenniök a tanároknak is, hacsak valami fontos dolog nem akadályozza őket. Délután 2—4-ig előadás.

November 9-én rendes előadás. Délután 4-kor litánia a templomban, a melyet az ifjuság szokott énekelni orgonakisérettel.

November 10-én, vasárnap $\frac{3}{4}$ 8-kor csöngettek; katalogus olvasás után 8-kor nagy mise, melynek végeztével a négy felső osztály szentbeszédre ment. A két alsó osztály a parvisták termében gyűlt össze hitelemzésre, melyet a grammatikai osztály tanára tartott. Délután 2-kor litánia; utána Mária-társulati ülés a társulat termében. Az elnöki tisztet a hitelemző helyett a retorika tanára viselte.

November 11-én rendes előadás. E napon Balla András tanulót a tanári tanácskozmány határozata alapján megvesszőzték és az intézetből kizárták, mert rajtakapták, hogy hamis bizonyítvánnyal jött ide, s hozzá még részeg állapotában a városban verekedett is.

November 22-én előadás. Délután három órakor az igazgató az egész ifjuság jelenlétében felolvasta és megmagyarázta a fegyelmi szabályokat, melyeket a nagyméltóságú főigazgató úr küldött le, s szívükre kötötte azok pontos megtartását. Ugyancsak e napon sult ki a poetikai osztály két tanulója — Virágh Jánosra és Szilágyi Ferenczre, — hogy hamisított bizonyítványt hoztak. A mi nem is csoda, mert sok intézetnek nincs még határozott pecsétje. Megvesszőzték és kicsapták őket.

November 24-én vasárnap az isteni tisztelet, mint rendesen. Délután 2-kor ünnepies litánia a rhetorok patronájának holnapi ünnepe miatt. November 25-én Szent Katalin ünnepe. 10-ig előadás. Utána nagy mise; a rhetorok ünnepies menetben indultak a templomba, a hol a nagy mise alatt áldoztak is. Délután előadás, 4-kor litánia, melyre a rhetorok ismét ünnepi processzióban mentek a templomba. Rájöttek, hogy a retorika egyik tanulója, Bakos István, hamis bizonyítványt mutatott fel beiratáskor s hogy már a filozófiát is hallgatta. Az igazgató kétszer is megidézte, de nem jelent meg, sőt a hozzáküldött egyént ki is dobta. Miért is tanári tanácskozmányt tartottak, s ennek határozata szerint, mint elhetetlent (impostor) és az iskolai törvények megátalkodott megvetőjét, nyilvánosan proskribálták. Nevét három napig a fekete táblára függesztették ki.

November 28-án szünet; 29-én előadás, s a párvisták és principisták gyóntak. November 30-án előadás, litánia, mint szombaton.

A pécsi gimnáziumi ifjuság egész 1785-ig nemcsak az általános egyházi s a városi fogadalmi — Sz. Flórián, Havi Boldogasszony, — hanem a jezsuitáknál szokásos külön körmenetekben is részt vett. Ilyenek voltak az úrnapi nyolczadán és a közbeeső vasárnapon, a feltámadás ünnepén s a farsang harmadnapján a belvárosi templomból induló körmenetek. A gimnáziumi ifjuságnak külön fogadalmi ájtatossága is van. Január 25-én és augusztus 16-án reggel hat órakor a szigeti kapu előtt gyűlnek össze a tanulók s innét tanáraik vezetése alatt szent misére mennek a Rókus kápolnába. Ennek most csak romjai láthatók a puskaporos toronynál. Minden osztály, védőszentjének ünnepe előtti délután, a tanórák végeztével ünne-

piesen, fáklyával és énekelve vonul a templomba, a hol litániát énekelnek s utána gyónnak. Másnap szintén ünnepiesen vonulnak az Úr házába, hol mise közben az illető osztály tanárával együtt áldozik. Sz. Alajos és Sz. Ignác ünnepén az egész tanuló ifjuság jelen van a litánián és misén. E napokat különben is nagyobb ünnepiességgel tartják meg. Sz. Ignác napján a grammatisták e szentnek himnusát énekelve vonultak a templomból az iskolába, hol az egész himnust befejezték. A litániát zenekisérettel éneklük. Sz. Alajos napja előtt hat heti ájtatosságot tartanak, de csak a kik erre önként vállalkoznak. A parvisták Órangyalok, a principisták Nepomuki Sz. János, a syntaxisták Sz. Alajos, a grammatisták Sz. Ignác, a poeták Xaveri Sz. Ferencz és a rhetorok Sz. Katalin napján tartották ezen ünnepséget. Különösen a Mária-társulat volt az, a hol mintegy gyújtópontban gyűltek össze a jezsuita vallásos nevelésnek áldásos sugarai. Úgy látszik, ennek tagjai csak a négy felső osztályuak lehettek. Mert míg a parvisták és principisták — pueri — havonként egyszer külön gyóntak: addig a Mária-társulat tagjai minden Mária-ünnep előtt végezték ezen ájtatosságukat. Gyűléseik programja is erre vall. E gyűléseken a tanulók szavaltak, értekeztek s vitatkoztak vallási és tudományos kérdésekről. Néha azonban tisztán vallásos gyakorlat volt. Így elmondották az «officium Marianum»-ot, vagy az «officium Defunctorum»-ot, vagy az olvasót. A jezsuiták templomaiban a három napi szentségimádás a farsang három utolsó napján volt. Pécssett ez a szokás a jezsuiták eltörlése után is megmaradt. A tanuló ifjuság a szentségimádásban következő rendben vett részt: első nap délelőtt a rhetorok, délután a grammatisták; második nap délelőtt a poeták, délután a principisták; harmadik nap délelőtt a syntaxisták, délután a parvisták. Nagybőjtben minden pénteken délután a templomban a «Miserere»-t énekeltek és magyar szent beszédet hallgattak. A nagyhét szünet volt három napi szent gyakorlattal; nagyszombaton délelőtt a szentsírt látogatták. Husvét, pünkösd és karácson első napjain deákmise nem volt, hogy a tanulók az egész családdal együtt mehessenek az ünnepies isteni szolgálatra. Hétköznapiakon a délelőtti előadások után, tíz órakor volt a szent mise. Minden szombaton délután $\frac{1}{4}$ -kor litánia.

A tanuló ifjuság temploma a belvárosi plébániai templom volt. Midőn ezt Mária Terézia 1780-ban Pécs városának plébánia-templomul ajándékozta, kikötötte, hogy: «A tanuló ifjuság ájtatosságait minden időben, és pedig nem kegyelemből, hanem őt megillető joggal végezhesse és a plébánosi istentiszteleti cselekmények is úgy osztandók be, hogy a tanuló ifjuságnak elégséges ideje és helye maradjon a nevezett templomban, és egyik a másikat ne akadályozza.»

A nagy szünet szeptember és október havában volt. Az év megkezdése rendesen november első napjaira esett, de befejezése némely évben szeptember 20-ig is elhúzódott.

A szorgalmi időben hetenként kedden és csütörtökön egész napi szünetet élveztek a tanulók, a többi napokon délelőtt két, délután is két órában tartottak előadást.

A hittan és erkölcsstan után, melynek külön tanára volt, a főszűl a latin nyelv tanítására esett. Már az első osztályban Aesóp meséit olvasták, majd fokozatosan Cornelius Nepost, szemelvényeket különböző klasszikusokból, főleg Cicero-, Livius-, Horatius- és Ovidiusból. A latin nyelvhez kapcsolódott a mythologia, archaeologia s a rómaiak története. Rendes tantárgyak voltak még: a történelem, földrajz, természetrajz, számtan és 1784-től a német nyelv. Mint rendkívüli tantárgy szerepelt: a geometria, a kísérleti természettan, a görög nyelv már a harmadik osztálytól kezdve, továbbá a természetjog és a hazai jogszokások. Az éneket és zenét az iskolaszolga tanította. A rendkívüli tantárgyakat délután 5—6-ig adták elő, hogy az instruktorok tanítványaikat hazakísérhessék és velök másnapra előkészülhessenek. Évenként kétszer — február végén vagy márczius elején és augusztusban — tartottak nyilvános vizsgá-

latokat, — külön a vallástamból, a rendes és a rendkívüli tárgyakból. Ezen vizsgálatok nyilvánosak voltak és rendszeren egyházi s világi előkelőségek jelenlétében folytak le.

Az évet egyházi és iskolai ünnepséggel zárták be. Ekkor a klasszifikációt is felolvasták. Az érdemsorozatot a két felső osztályban a délelőtti és délutáni tantárgyakra külön állapították meg. Fokozat volt három. Az első fokozat élén álltak az eminensek. Egyesek bizonyos tantárgyból felsőbb vagy alsóbb fokozatba jutottak.

Megintés, bezárás, testi fenyték s kizárás valának a törvényszegők büntetései. Bizonnyitványhamisítás, korcsmázás, verekedés s gyümölcslopás többször, erkölcstelenség ritkábban szerepel azon vétségek között, melyek tanácskozás tárgyát képezték. Az ellenőrzésre, különösen a játszótéren, mulatóhelyeken és a házigazdák kötelességeinek teljesítésénél, az igazgatóság a városi hatóság közreműködését is igénybe vette.

A tankerületi főigazgatóság állapította meg a tantervet, a fegyelmi szabályokat, az igazgatók és tanárok kötelességeit és jogait. Mindezek fogantatásáról az igazgató tett jelentést. A havonként kétszer tartott tanácskozmány jegyzőkönyveit a főigazgatóhoz terjesztették föl; s ez megjegyzéseit válaszában közölte.

1778-ból ismerjük a tanárok fizetését is:

Hersching Dániel igazgató	150	forint	—	kr.	fizetésben	részesült.
Schwertzl Zsigmond, rhetor tanár	150	»	—	»	»	»
Csonka János, poët.	125	»	—	»	»	»
Balt József, synt.	125	»	—	»	»	»
Weissengruber Károly, gram.	100	»	—	»	»	»
Brezanóczy Ádám, princ.	87	»	30	»	»	»
Kardos Miklós, parv.	50	»	—	»	»	»
P. Zozinus, hitszónok	37	»	30	»	»	»
Simon János, iskolaszolga (pedellus)	27	»	30	»	»	»

A nevezett igazgató és tanárok buzgó vezetése alatt virágzott a tanintézet egész 1785-ig. A belső vallásos szellem, az atyai szigor, a tudományos képzettség, a kötelesség pontos teljesítése ékesíté e tanári kart, mint azt a főigazgató 1785. október 24-én kelt bucsuzó levelében kiemeli és a szülők bizalma, a tanintézet jó hírneve fényesen bizonyítja.

1784. július 6-án érkezett meg Pécsre a helytartótanács útján II. József császárnak az iskolákra vonatkozó rendelete, mely gyökerében támadta meg a régi iskolát. Mily szellem és irányzat hatotta át e rendeleteket s mily hatással kellett lenniök tanügyünkre, eléggé megítélhetjük egy-két szakaszából is, melyeket az 1784. július 6-án tartott tanácskozmányi jegyzőkönyv után is ismerünk. Ezek szerint:

«1784-től kezdve a latin iskolába senkit sem szabad fölvenni, a ki németül írni s olvasni nem tud (1.). A lelki gyakorlatok beszüntetendők, a havonkénti gyónás helyett elég, ha minden három hónapban gyónnak a tanulók; a Mária- és egyéb társulatok törölendők (6.). Az egyes osztályok és iskolák védőszentjeinek ünnepei töröltessenek (7.). A nyilvános tánczmulatságoktól és színjátékoktól nem kell az ifjúságot visszatartani (8.). A kinek ösztöndíja van s nem tud németül, köteles kijelenteni, hogy azonnal hozzá fog ennek elsajátításához (12.). Három év letelte után a latin nyelvet csak német nyelven lehet előadni a gimnáziumokban (16.).»

II. József császár rendeleteit Pécsen már az 1784/85-ik iskolai évben végrehajtották. A Mária-társulat megszűnt; az osztályok védőszentjeinek ünnepeit nem tartották meg; a Sz. Rókus kápolnához tartó körmenet elmaradt. A vasárnapok és ünnepek napirendje megváltozott. A szent mise kilencz órakor volt, melyen az egész ifjúság megjelent. Ezután a három felső

osztály a templomban hallgatott szent beszédet; az alsó osztályú növendékek pedig az iskolában részesültek hitelemző oktatásban. A nagyhéten csütörtökig van előadás a lelki gyakorlatok helyett. Szombat délután kezdetben megtartják a litániát, de felsőbb rendeletre ez is megszűnik. Egyéb vallási gyakorlatokon, melyeket a rendelet egyenesen nem tiltott, például a körmenetekben s a farsangi háromnapis szentségimádásban, résztvesznek a tanulók. Az új fegyelmi szabályok gyakorlati érvényesítésénél is meglátszik, hogy az igazgató és a tanári kar lehetőleg mérsékelni igyekezett azon káros hatást, melyet az ily rögtöni és gyökeres, s e mellett a hazafiui és vallásos érzést súlyosan érintő intézkedéseknek szülniök kellett.

A tantervet szigorúan végrehajtották, s így ezen évben csak öt osztály — három grammatikai és két humaniora — nyílt meg. A heti szünet csütörtökön van. A vizsgálatok az egyes osztályokban a kitűzött időben és rendben folytak le. Az év szeptember 18-ikán végződött.

II. József császár a tankerületek számát ötre szállította le. A pécsi megmaradt és az egész Dunántúlt, sőt a Bácskát is magában foglalta. Az eddigi pécsi főigazgató Niczky Kristóf gróf helyébe, Teleki József gróf lépett.

II. József császár 1784-ben az akadémia áthozatalát Győrből Pécsre elrendelte. A főigazgató, Niczky gróf, 1784. augusztus 28-án már utasítja is a pécsi gimnázium igazgatóját, járjon kezére Thaler kamarai építőnek, a ki a gimnázium épületének átalakítása végett Pécsre érkezik, hogy így az akadémia mihamarabb beköltözhesse. De késedelem esett a dologban. A gimnáziumi igazgató már 1784. szeptember 19-én értesíti a tanári kart, hogy az akadémia 1785. május 1-ig Győrött marad. Így az új tanévben (1784/85.) a gimnázium még mindig régi otthonában maradt, — és pedig, úgy látszik, egész évben; mert csak augusztus 6-áról olvassuk, «hogy az iskolák szüneteltek, mivel az épületet, melyben az előadásokat eddig tartották, az akadémia céljainak megfelelőleg kezdték átalakítani».

Az 1785/86-ik iskolai évtől Pécsnek két karú — jogi és filozófiai — akadémiaja és öt osztályú «archi-gimnázium»-a volt egész 1802-ig. Ezen intézetek közös vezetés alatt állottak, — az akadémia prodirektora a gimnáziumnak is igazgatója volt. A tanári karban volt kilencz tanár, egy hitszónok, egy pótlótanár és jegyző. 1790-ben II. József császár intézkedéseinek visszavonásával az iskolák vallásos iránya s szigorúbb fegyelme visszaállott.

Pécs az akadémiaát 1802-ben elvesztette. Ennek — állítólag — egyik oka az volt, hogy az akadémiai ifjuság egy része majális alkalmával egy szentet ábrázoló szobornak a fejét letörte és ezzel tekézett. A bűnrészesek részint a megye börtönébe kerültek, részint kemény testi büntetés alá estek.

Az akadémiaával a főigazgatóság is Győrbe került. A gimnázium elveszti «archi» czímét, habár osztályainak száma és tanárai megmaradtak.

A tanácskozmányi jegyzőkönyvek és hivatalos levelek mutatják, hogy a pécsi gimnázium az 1806-ban kiadott új tantervhez és fegyelmi szabályokhoz alkalmazkodott. A hittan-oktatásra 1802. nov. 20-án 25.468. szám alatt kiadott utasítást követte s a magyar nyelvre nagyobb súlyt kezd fektetni. Tandíj, mely előbb 6 frt volt, nem létezik. A nemesek vagy tisztviselők gyermekein kívül mindenkiét fölveszik. Az osztályok száma az 1807-ik évtől hatra emelkedik. Ezekbe évenként átlag 445 tanuló jár. Az intézetnek tehát ezen időben is elég kedvező a képe, — jóllehet a jezsuita kollégium épületéből, melyet kórháznak foglaltak le, kiszorult és magánházakban zselléreskedett. A belső bajoknak azonban nem volt hiával. A tanárok és az igazgató között az utolsó években nem volt meg a kellő összhang. A főigazgató ugyanis az 1813. márczius havi jegyzőkönyvet így hátíratozta: «Nem helyeslem a tanárok határozatát, melynélfogva be nem várván rendeletemet, felsőbb tanhatósághoz

fellebbeztek és az igazgató tekintélyét megvetvén, az előbbi visszaéléshez merészkedtek. Mire nézve örvendek, ha, mint reméllem, a legközelebbi tanévben, a czisztercita atyák fogják átvenni a pécsi gimnáziumot, hogy végre Isten irgalmasságánál fogva megszabaduljak a sok kellemetlenségtől, melyeket nekem utolsó években halmozott mennyiségben okoztak».

V.

II. József császárnak túlhajtott szabadelvű tanügyi intézkedései még az ő életében veszedelmeseknek és tarthatatlanoknak bizonyultak. Heinke, Ausztria tanügyi igazgatója, «az általuk okozott vallástalanságot, erkölcstelenséget, ledér könnyelműséget, a tudományok hanyatlását és a szülőknek a nyilvános tanítástól idegenkedését hangsúlyozza». ¹ József maga is látja e gyászos következményeket és élete végén rendeleteit visszavonja. Utódai — II. Lipót — még inkább I. Ferencz — a francia forradalom örjögéseinek láttára és azon tapasztalatra, hogy a vallástalan és szabados nevelés a talajt országaikban is hasonló mérges gyümölcshöz, hogy a vallástalan és szabados nevelés a talajt országaikban is hasonló mérges gyümölcshöz csök termésére tette alkalmassá, — nemcsak visszatérnek a valódi keresztény nevelés és oktatás elveihez, hanem rajta vannak, hogy az iskolák egyházi kezekre jussanak. A visszaállított tanítórendek újból megkapják tanintézeteiket; sőt azon szerzetes rendeket is, melyek eltorlósításuk előtt tanítással nem foglalkoztak, az ifjuság nevelő-oktatására szemelik ki.

E megtiszteltetés érte a cziszterczi rendet is.

Pécs városa és Baranyavármegye kérelmére, a helytartótanács már 1812. ápril 14-én, majd szeptember 9-én kérdezősködik Dréta Antal zirczi perjelnei: nem volna-e hajlandó a cziszterczi rend Pécssett a gimnáziummal a jogi és filozófiai akadémiát is átvállalni? Dréta, a zirczi konvent nevében, az első felszólításra, a nádorhoz intézett felterjesztésben, 1812. május 12-én igenlőleg válaszol. Körvonalazza a föltételeket is, melyekhez az elfogadást köti. Ugy látszik, a kormány lemondott a pécsi akadémia felállításának tervéről, mert a későbbi leiratokban csak a gimnáziumról van szó, melyet I. Ferencz király 1813. február 9-én 2820. szám alatt kelt rendeletével ad át a cziszterczi rendnek.

A királyi adománylevél szerint, rendházat, iskolát és templomot szabadon válasszhatott a rend a jezsuiták, a Pálosok és a Domokosok épületei között. A választás a jezsuiták volt kollégiumára és a vele összekötött templomra esett. Az épület azonban oly elhagyatott állapotban volt, hogy az átvételre és a munkálatok ellenőrzésére leküldött két rendtag — Horváth Dániel, és Pákozdy Román — sem lakhattak benne, hanem Király pécsi püspök vendégszeretete adott nekik otthont.

A jezsuita kollégiumépület kijavítása az említett rendtagok vezetése s a pécsváradi apátsági javak felügyelőjének közreműködése mellett történt.

A költség fődözésének ügye hosszas alkudozásnak volt tárgya. A helytartótanács ugyanis 1813. június 1-én megtiltja, hogy Pécssett és Székesfehérvárott a választott épületeken átadás előtt változtatás történjék. Majd 1814. ápril 5-én felszólítja a rendet, hogy vegye magára a pécsi ház kijavításának költségeit; augusztus 2-án meg bekéri a kijavításra vonatkozó költség-előirányzatot. 1815. június 17-én Ő felsége a pécsváradi felügyelőt bízta meg, hogy a ház javítását befejezze. Végre 1815. október 17-én 29.254. szám alatti okiratban a házat átadják a rendnek.

Ezen ügy a kormány jóakarata és a rend áldozatkészsége mellett elég simán bonyolult le. Annál több időbe került és nagy kellemetlenséget okozott a templom birtokának kérdése.

¹ Lubrich: Neveléstan története. II. k. 116. l.

Itt ugyanis a város érdeke és a püspök jogai is beleszövődtek a kormány és a rend közötti egyezkedésbe.

A «Gyertyaszentelő Boldogasszony»-ról nevezett templom ugyanis a jezsuiták eltörlése után városi plébániai templommá lett. Azonban úgy Mária Teréziának 1780. január 21-én, mint II. József császárnak 1781. augusztus 1-én kiadott okirata biztosítja a tanuló ifjuság jogát a templomhoz. Ezen utóbbi szerint «a tanuló ifjuság ezen templomban mindenkor nem kegyelemképen, hanem az őt megillető jognál fogva végezheti ájtatosságait s a plébániai istentisztelet rendjét is úgy kell megállapítani, hogy az ifjuságnak elég ideje és helye maradjon az említett templomban, nehogy egyik a másiknak akadályul szolgáljon».¹

Midőn a pécsi gimnázium a ciszterci rend kezére jutott, a templomot is a rend kapta meg. A város azonban késlekedik az átadással. Végre is a helytartótanácsnak 1815. augusztus 1-, majd 1816. márczius 12-iki rendeleteire volt szükség, hogy a templom, minden felszerelésével és tőkéjével együtt, 1817. május 1-én a rend birtokába kerülhetett.

Ekkor a városi tanács arra kéri a zirczi apátot, hogy az egyházat engedné át még két évre plébániai templomul. Igéri, hogy ezen idő alatt a templom javítását magára vállalja és a szigeti külvárosban az új plébániai templomot fölépíti. Az apát a város kérelmének helyt ad. De ez nem tesz eleget kötelezettségének. A zirczi apát tehát a helytartótanácshoz fordul. Erre 1819. december 20-án bizottságot küldenek ki az ügy végleges tisztázására. 1820. május havában a város és az apátság között létre is jön az egyesség. De ez sem bizonyult állandónak. Maga a helytartótanács is rosszalja, hogy a zirczi apát és Pécs városa a pécsi püspök tudta nélkül kötötték meg a szerződést. Miért is 1825-ben új bizottságot nevez ki. De czélt ez sem ért. Végre Szepesy Ignác pécsi püspök, Villax Ferdinánd zirczi apát és Pécs város hatósága 1829. május 5-én jutnak megállapodásra. A kérdés megoldásában az 1820-iki egyességet fogadják el alapul. E szerint a ciszterci rend tagjai az istentiszteleti cselekvényeket ezen templomban minden időben végezhetik és nekik e templom használatához örökös joguk van; a plébánosi teendőket oly módon kell beosztani, hogy a tanuló ifjuság ájtatosságára elégséges hely és kellő idő jusson. A nyugati kápolna, melybe a rendházból folyosó nyílik, teljesen a rend használatára marad. Különben az egész templom, tőkepenzével és felszerelésével együtt, Pécs szabad királyi város birtokába jut; az épület fentartásáról, továbbá a felszerelés-, szolgálat- és egyéb szükségességekről a város gondoskodik.

Habár a ciszterci rend már 1813-ban átvette a gimnáziumot, a javítások és átalakítások miatt az ifjuság csak az 1814/15-iki iskolai év kezdetén jöhetett át a Pálosok épületéből a ciszterci rendébe. Az ünnepies megnyitás és beiktatás 1814. november 7-én történt. Aigl Pál kanonok szemtanu leírása szerint, a tíz órakor tartott ünnepies «Veni Sancte» után, Paintner főigazgató, mint kir. biztos, a tanuló ifjuság és nagyszámú vendégek előtt, felolvassa a királyi adományozó levelet és Horváth Dániel házfőnök- s igazgatónak átadja a tanintézet kulcsát és pecsétjét. Erre az igazgató, azután Dréta Antal zirczi apát tartottak emelkedett szellemű beszédeket; végre Király pécsi püspök az ő szokott komoly és nyomatékos szónoklatával teszi fel a koronát az ünnepségre.

Az 1814/15-iki iskolai év tehát már a ciszterciek rendházában nyílt meg és folyt le; de a tanári karban a ciszterci rendet csak Horváth Dániel, mint igazgató és hitszónok, s Pákozdy Román, mint a principia tanára képviselte. A többi tanárok világiak.²

¹ «Octavo... ut juvenus scolastica in eadem Ecclesia devociones suas, omni tempore, idque non precario, sed sibi competente Jure peragere possit, et Divina quoque parochialia ita instituantur, ut scolasticae Juventuti sufficiens tempus et locus in antememorata Ecclesia remaneat, ne alter alteri impedimenti sit». (Benigni Privilegii Elibetatio-

nalis Liberae Regiaeque Civitati V. Eccles. de datis 21. Jan. 1780.)

² Danitz Imre tanítja a poésist, Ambrózy János a rhetorikát, Börzsönyi Ferencz a syntaxist, Kovács István a grammatikát és Schüller Nándor a parvát.

Az első tanári tanácskozmányt 1814. november 19-én tartják. Danitz, a tanári kar neszтора, üdvözlí az igazgatót. Ez meg válaszában — egyrészt megköszöni a világi tanároknak, hogy ezen évben még szivesek voltak tanszékeiket megtartani, s így a rendet kisegíteni; másrészt tudatja, hogy a rend a jövő tanévben már saját tagjaival tölti be helyöket, — de a zirczi apát a most működő világi tanárokat — elismerésül — rendes fizetésükön fölül négy havi díjukkal jutalmazza.

Az 1815/16-ik iskolai évben már egészen a cisztertői rend tagjai vezetik a tanintézetet. Horváth Dániel a házfőnök, igazgató, hitszónok és a VI. oszt. tanára; Horváth János az V. oszt., Keller Kelemen a IV. oszt., Nagy Elek a III. oszt. tanára cisztertői áldozópapok; Krancz Máté a II. oszt. és Fekete Fülöp az I. oszt. tanára cisztertői növendékpapok.

Ez évtől kezdve egészen 1848-, illetőleg 1852-ig tisztán a rend tagjait alkalmazták a tanszékekre. S így a pécsi rendházban hat-hét, s midőn a Szepesy-féle jogi és filozófiai fakultásban is két-két cisztertzi rendtag nyert tanszéket, 10—11 rendtag lakott.

A gimnázium hat osztálya az épület déli oldalán földszint és az első emeleten helyezkedett el. A földszint éjszaki oldalát az ebédlő, lépcsőház és konyha, az első emeletet meg az igazgatói lakás foglalta el. Az egész második emeleten tanári szobák voltak. Az első emeletről nyílt a templomba átvezető folyosó.

A tanárok, mint szerzetesek, a rendi szabályok szerint éltek. Reggel $\frac{1}{2}$ 6-kor az oratoriumban elmélkedés, a «prima» elmondása és egy fejezet felolvasása Sz. Benedek szabályzatából. Ezután miséznek, kivéve egyet, a ki tíz órakor az ifjuság miséjét mondja, melyen minden tanár jelen van. A reggeli ájtatosság iskolai szünetekén, vásár- és ünnepnapokon magán-áhitat dolga. Iskolai napokon esteli előtt $\frac{1}{4}$ órával a «Completorium»-ot közösen mondják; szombaton ehhez a lorettói litánia járul. Havonként legalább egyszer a ház elüljárójánál, vagy az apát által e tiszttel megbízott rendtagnál gyónnak. A három napos lelki gyakorlatot a tanuló ifjusággal együtt tartják. Az ebédén 12 órakor, az estelin október 1-től hét, május 1-től nyolcz órakor mindnyájan jelen vannak, — kivéve a beteget, vagy a kiknek erre a házfőnök engedélyt adott. Esteli után Kempis Tamás könyvéből egy fejezetet olvasnak.

A tanárok a szerzetes öltönyt, a fehér és felső ruhát a rendtől kapják és még 50 forintot apró kiadásokra.

Az elüljáró minden félévben lelkiismeretes leírást terjeszt föl az apáthoz a rendház tagjairól.

Midőn a ciszterczi rend tagjai Pécssett a tanári működést megkezdik, a gimnáziumi oktatás és nevelés körét és irányát az 1806-ban kiadott «Ratio educationis» szabta meg. A pécsi gimnázium is tehát hat osztályból — négy grammatikai és két humaniora — állott. A tanítás nyelve a latin ugyan, de a magyar nyelvre is nagy súlyt fektetnek. A vallástant magyar nyelven adják elő; s az alsó osztályokban a többi tantárgyakat is magyarul értelmezik. A ciszterczi tanárok működését általában a magyar hazafias szellem jellemzi. S ez ekkor, a németnyelvű Pécs városban s a német és szerb tanulók által látogatott intézetben kétszeres érdem. Bánfay Simon kir. tanácsos, ki iskoláit a harminczas években Pécssett végezté, a Szepesy-szobor leleplezése alkalmával ünnepi beszédében a cisztercziek házáat és gimnáziumát az egykor német Pécs városban a magyarság oázisának nyilvánította.

A vallásos élet cselekvényeit és eszközeit, melyek a világi tanárok vezetése alatt csak az előírottakra szorítkoztak, szaporítják és hatásosabbakká teszik. Így a vasár- és ünnepnap i szent beszédek és hitelemzések s a Szent Alajos tiszteletére a jezsuiták korában szokásos vallásos gyakorlatokat fölelevenítik. A fegyelmet szigorítják; a tanulóknak úgy iskolai, mint külső viselkedése éberebb figyelemben részesül.

Ily tények után természetesnek találhatjuk, ha ezen évek hivatalos irataiban és anyakönyveiben a felsőbb hatóságok, a városi és vidéki, az egyházi és világi férfiak elismerésének s a szülők bizalmának fokozódását az intézet és vezetői iránt gyakran olvassuk.

A tanulók száma ha nem csallhatatlan fokmérője is a tanintézet jóságának és virágzásának, de a szülők bizalmának mégis biztos jele. Már pedig az 1814 és 1848 közötti években a hat osztály növendékeinek száma csak 1822-ben volt 439; máskor mindig többre rugott. 1841. évben elérte a 492-öt. Az átlagos szám pedig 455.

A gimnáziumi igazgató a népiskolának és több évben a tanítóképzőnek is igazgatója. Többször megbízzák a cenzori tisztséggel. Több vármegye meg a táblabírói címmel is megtiszteli, — mint Kunszt Tamásról tudjuk. Különben, hogy a ciszterci rendtagok, mint magyar tanárok és szerzetesek, miként teljesítették kötelességüket s mily közbecsülésnek örvendettek, a legszebb világításba helyezi azon tény, hogy midőn Szepesy Ignác báró, Pécsnek jámbor életű, nagy tudományú s hazafias lelkületű püspöke, székhelyét jogi és filozófiai tanfolyamokkal ajándékozta meg, a filozófiai tanfolyamban a vallás tanát és magyar nyelv, a jogiban a statisztika és természetjog tanszékeit a ciszterci rend tagjai számára biztosította; s míg a többi tanszékre a kinevezés jogát magának és püspök-utódainak tartotta fenn, addig amazokét a zirczi apátra ruházta s neki a liceum ügyeit vezető egyetemes gyűlésben (generalis consessus) is állandó helyet biztosított.

Minthogy Szepesynek ezen nagyszerű alapítványa gimnáziumunk életébe s későbbi viszonyaiba oly mélyen benyult, az alapítólevél néhány pontja rendkívül érdekes.

«Úgy a theológiának, mint a filozófiának tanárait, továbbá a jogi fakultás két tanárát, tudniillik a hazai jog és a politikai tudományok tanárait a pécsi püspök nevezi ki; a jogi fakultás más két tanárát, valamint a hitszónokot, továbbá a filozófiai fakultásra a hittanárt (a ki egyszersmind pótlótanár volt a filozófiai fakultáson) és a magyar nyelv és irodalom tanárát (a ki egyszersmind pótlótanár a jogi fakultáson) a zirczi apát nevezi ki a ciszterci rendből. De feddhetetlen életű, kiváló képzettségű, fáradhatatlan buzgalmú férfiak legyenek, a kik úgy az egyházi rendnek, mint a liceumnak díszére, az ifjúságnak pedig hasznára váljanak. E szerint úgy a pécsi püspök, mint a zirczi apát védői az intézetnek; s ha akár a vezetésben, akár a tanításban valami helytelent vennének észre, törekedjenek kölcsönös megbeszélés után segíteni a bajon.» (8. §.).

Az apáti szék üresedése esetén e jogokat a kormányzóperjel gyakorolja. A jogtanárok fizetése 700—500, a filozófiaiaké pedig 600—300 forint között lesz. A ciszterci rendű jogi és filozófiai tanárok a liceumban kapnak lakást. (10. §.).

S a liceumi tanárok kezdetben tényleg a liceum épületében laktak, de a rendházban étkeztek. 1837. szeptember 13-án írja Villax apát, hogy a három új liceumi tanár «a negyedikkel, Engelberttel, együtt, az általam hozott rendeletek szerint, a gimnázium épületének szobáiban lakják; az eddig érvényben levő fegyelmi szabályokat a többi tagokkal egyformán tartásuk meg; a püspöktől kapott járulékukból a rendnek 120 forintot fizessenek. A többire nézve pedig, a mint méltányos és igazságos lesz, később határozok».

A ciszterci rend megérdemelte a nagy alapító kitüntető bizalmát. A rend tagjai számára fentartott tanszékeket kezdettől fogva 1849-ig oly egyénnel töltötte be, kik magas feladatoknak teljesen megfeleltek és általán a rendnek s a jeles tanári karnak díszére váltak.

Valóban elmondhatjuk, hogy az 1832—1848 közötti idő a ciszterciek tanügyi működésének virágzó korszaka; de legfényesebb s egyszersmind legszélesebb körű tevékenységüknek székhelye ekkor: Pécs; mert ezen időben Pécs összes iskoláiban — kivéve a theológiát — kezdve az elemi oktatástól a legmagasabbig, ott találjuk a rend tagjait részint mint igazgatókat, részint mint munkás s nagynevű tanárokat.

VI.

A nyugodt fejlődés s virágzás hosszú évei után, az 1848-iki évvel, a pécsi gimnáziumra is a rázkódtatások s a megpróbáltatások súlyos évei következtek. Az 1847/48. iskolai évben a jogra 142, a filozófiai tanfolyamra 197, a gimnáziumba 427 tanuló iratkozik be. Tanáraik is ugyanazok, mint az előző években; de a bekövetkezett izgalmak miatt az évet a rendes időnél korábban kellett bezárni.

A 1848/49-iki iskolai év elején az egész ország lángba borult. A haza forgott veszélyben! Nem az iskolákba, hanem a csatatérre tódult tehát ekkor az ifjuság! Pécssett a jogi fakultás meg sem nyílt. A filozófiaiak csak 39 hallgatója akadt. Az első félévben a theológia tanárai tanítottak itt is; előbbi tanáraik — köztük Liebhardt Lukács dr. és Rudics Dénes dr. cziszterciek — csak a második félévben vették át tantárgyaikat. A gimnázium is megérezte az izgalmak napjait. Tanulóinak száma majdnem felére — 242 — apadt; tanárai azonban maradtak Kunszt Tamás igazgatása alatt.

1849/50-ben a filozófiai tanfolyamban a növendékek száma 70-re, a következő évben meg 89-re emelkedett ugyan, de léte mégis csak vajúdás volt. 1851-ben meg is szűnt, illetőleg a gimnáziumba olvadt.

Katonai erőszak az 1848/49-iki nagy szünet alatt kiszorította a rendtagokat a gimnázium épületéből. Bútorikat s könyveiket magukkal viszik s magánházakban vonulnak meg. A gimnáziumi helyiség szemök láttára alakul át katonai kórházzá. Ily szomorú körülmények között érkezett meg az 1849/50-iki iskolai év eleje. A rend a szenvedett méltatlanság ellenére sem adta fel a gimnáziumot. Az osztályok a püspökségben s a liceum és püspöki könyvtár falain belül helyezkedtek el; a tanárokat továbbra is magánházak fogadták be. Az intéző köröknek azonban be kellett látniok, hogy ezen állapot tarthatatlan. Miért is a Szepesy-alap igazgatótanácsa a részben üres liceumi épületet engedte át a rendtagok és a gimnázium hat osztálya számára. Itt záródott le az iskolai év és nyílt meg a következő, — de két tanár — Horváth Ágoston és Májer Mór — kivételével új igazgatóval, tanári karral és tanrendszerrel.

Szabadságharcunk gyászos befejeződése után Magyarország alkotmányával együtt régi iskoláit is elvesztette. Az «Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich» Magyarországra is kiterjeszkedett. Már az 1850/51-iki iskolai évben meg kellett kezdeni a gimnáziumok átalakítását. Pécssett is a négy alsó gimnáziumi osztályt az előírás szerint szervezték. Az osztálytanítás megszűnt, — helyébe a szakrendszer lépett. A német nyelv, történelem, földrajz, természetrajz az I–IV. osztályig, a görög nyelv a III. és IV. osztályban a rendes tantárgyak közé lépett. Az V. és VI. osztályban megmaradt ugyan az osztálytanítás Deák Sándor és Vagovics Bertalan vezetésével, de bizonyos órákban a két osztály együtt hallgatta az algebrát, a görög és a német nyelvet.

Az új rendszerhez közeledésnek köszönhetette az intézet, hogy «a cs. k. kerületi iskolai főhatóság» 1850. december 31-én a pécsi V. és VI. osztálynak ezen évre nyilvánossági jogot adott, — azon kikötés mellett, hogy ezek is az algimnázium igazgatósága alatt álljanak.

Az «Organisations Entwurf» csak négy osztályú al-, vagy nyolcz osztályú fogimnáziumokat engedett meg. S így a következő iskolai évre a pécsit is vagy ki kellett egészíteni nyolcz osztályig, vagy négy osztályúvá zsugorítani. A cziszterczi rend, mely novendékeit 1848/49-ben legnagyobbbrészt elvesztette, fölszentelt papjai közül pedig hazafias működésök miatt többet Zirczen kellett tartania, kellő számú egyénnel nem rendelkezett. Ezenkívül Pécssett

rendházától s gimnáziumi épületétől minden jog és méltányosság ellenére megfosztották. Természetes tehát, hogy a gimnáziumnak nyolcz osztályúvá fejlesztésére nem is gondolhattak.

1851-ben tehát csak négy osztálylyal nyílt meg a gimnázium. Az előző évek izgalmai s a sok méltatlanság által elméjében megzavarodott és halálba kergetett Török István helyett az igazgatóságot Juhász Norbert dr. vette át. Ily állapotban azonban csak két hónapig maradt az intézet. 1851. november 28-án már nyolcz osztályú főgimnáziummá emelkedett. Az új tanrendszer szerint ugyanis a vidéki jogakadémiák megszűntek; a régi filozófiai tanfolyam tárgyai a főgimnázium felső osztályaiba estek.

Igy tehát a nagy Szepesy Ignác alapítványa felhasználható volt a gimnázium kiegészítésére. Sczitovszky primás, ki ekkor még a pécsi egyházmegyét is kormányozta, 1851. október 2-án a gimnázium kiegészítését meghagyja. A módozatok megállapítása céljából Pécs város képviselői, a püspöki helyettes, és a ciszterczi rend részéről az algimnázium igazgatója október 4-én értekezletet tartanak. Ez a kérdést így oldotta meg: Az egész főgimnázium igazgatóját és hat tanárát a pécsi püspök nevezi ki, s ezek díjazását (750 pengő forint) a Szepesy-féle alap fődözi. A másik hat tanárt a zirczi apát nevezi ki és díjazza. Villax Ferdinánd 1851. október 9-én kelt s Juhász Norberthez intézett levelében megütközését fejezi ki e megoldás fölött és folytatja: «hogy ha a kérdéses nagygimnázium a tantervezet (Entwurf) értelmében, az alsó négy osztályokkal összeolvadva, az új rendszer szellemében alapíttatik meg, s mint nyilvános tanintézet a felejthetetlen emlékű nagy Szepesy alapítványára fektettetik: akkor az alapítvány szentségénél fogva a filozófiában felállított két tanszékhöz való jogot szerzetem részére egyszersmindenkorra biztosítani kívánom s az alapítólevél értelménél fogva a két egyént ezennel kinevezem». De sajnos, épen ezen napokban az alapítványok szentségére nem sokat adtak azok, kiknek kezében a hatalom volt. Sczitovszky a zirczi apát álláspontját figyelmen kívül hagyja és 1851. október 31-én az igazgatót és hat tanárt a pécsi egyházmegyéből ki is nevezi.

A beiratás s az osztályok berendezése néhány hetet vett igénybe. Juhász Norbert csak november 28-án adja át a hivatalos iratokat a nyolcz osztályú gimnázium új igazgatójának, Jónás József kanonoknak. A nyilvánossági jogot 1852. február 5-én nyerte meg az intézet.

1851-től egész 1865-ig lényegben így maradtak a viszonyok. A fentartó alapokat és a tanerőket tekintve, a pécsi középiskola vegyes gimnázium volt; de azért a ciszterczi rend mégis határozottan alárendeltségi viszonyba jutott. Az igazgató, s így az intézet képviselte és iránya, jórészen szelleme nem a ciszterczi rendből került ki. A ciszterczi tanárokat csak elvétve, szükség esetében, alkalmazták a felsőbb osztályokban. Idő folytán mindig élesebben kivált és érvényesült azon felfogás, hogy a ciszterczi rendhez csak az alsó négy osztály tartozik. Kifejeződött ez még a tanuló ifjuság előtt is, midőn például a ciszterczieknek csak alsó, az egyházmegyei papoknak pedig felsőbb osztályú tanulók minisztrálhattak az ifjuság miséjén.

A cisztercziek befolyásának alárendeltsége, s hogy úgy mondjuk, a gimnázium ciszterczi jellegének megszűnése a helyi viszonyokból és a rend ezenkori állapotából érthető meg. A rend háza és gimnáziumi épülete a katonaság kezén volt; magok a rendtagok és az egész tanintézet a Szepesy-alapból föntartott liczeumi épületben nyert menedékhelyet; a ciszterczi rend tagjainak száma annyira megfogyott, hogy egri és székesfehérvári tanintézeteiben is — melyeket az új követelések szerint saját erejéből főgimnáziumokká alakított át, — világi tanárokat is kényszerült alkalmazni. Ennek az volt a következménye, hogy a zirczi apát Pécsről elvonta a ciszterczi tanárokat; helyöket világi emberekkel vagy egyházmegyei papokkal töltötte be; s amazokat inkább ott alkalmazta, hol a tanintézet egészen az ő befolyása alatt állott, s hol a szerzetes tanárok saját otthonukban és a szerzet szabályai szerint élhettek.

A három első évben (1852—1855) a liceumi épületben Kunszt Tamás (1852/53) és Takács Henrik (1853—55) házfőnöksége alatt öt rendtag rendes háztartást vitt; de már az 1855/56-ik tanévben csak Bilkey Lambert dr. és Horváth Ágoston vannak Pécsett. A következő öt éven át szintén csak két, 1861—1865-ig meg három rendtaggal találkozunk. Ezek az irgalmasoknál étkeztek, de a liceumban laktak.

A rend kormányzata már előre látta, hogy pécsi gimnáziuma ily viszonyok közé kerül. Azért már az 1852/53-ik iskolai évben arra kéri a kormányt, hogy Pécsset elhagyhassa és összes erejét másik két gimnáziumánál alkalmazhassa. De kérése teljesítetlen marad. S így a pécsi gimnázium fentartásának féltérhe továbbra is a szerzet vállain maradt, — az arányos jog és befolyás gyakorlása nélkül.

A Thun-féle rendszernek a gimnáziumok szervezetére, a szünetekre és a módszerre 1854/55-ben kiadott rendeleteit általánosságban végrehajtották. De az igazgatók és a tanárok a rendszer elnémetesítő hatását egyéni hajlamaik és meggyőződésük szerint a gyakorlatban enyhítették. A németesítéstől eltekintve, a jeles képzettségű és papi jellemmel bíró főigazgatók, igazgatók és tanárok vezetése alatt úgy tanulmányi, mint valláserkölcsi irányban virágzott a tanintézet és egyike volt az ország első gimnáziumainak. Igazolja ezt az érettségi vizsgálatok eredménye s az 1848 előtti vallásos gyakorlatok hű ápolása, sőt fejlesztése — a Jézus szentgyermekségéről nevezett társulat megalapítása és az érettségi vizsgálat előtt álló tanulóknak a Havi-Boldogasszony kápolnájában szokásos ájtatossága által.

1859-ben a virradat első sugarai, melyek az elnyomás után édes hazánk egén mutatkoztak, az iskolákba is bevilágítottak. Girk György pécsi püspök, a zirczi apát véleményének kikérése után, 1859. szeptember 19-én elrendeli, hogy a pécsi főgimnázium tannyelve ezután kizárólagosan a magyar legyen. E mellett azonban, a cs. kir. közoktatási minisztériumnak 1859. évi augusztus 8-iki rendelete nyomán, arra is figyelmezteti az igazgatóságot, hogy «a német nyelv élőszó- és írásbani korrekt használata mellett az érettségi vizsgálat alkalmával nemcsak a német nyelvtanban, hanem egyéb tantárgyaknál vizsgálatban is annak készséges tudása követeltetik».

A helytartótanács 1861. február 20-án Magyarország történelmének és földrajzának előadását rendeli el. Miért is a következő iskolai évtől a III., IV., V. osztályban leírolag, a VIII.-ban meg oknyomozólag tanítják. 1861. október 24-én újra elrendeli a magyar történelem és földrajz tanítását s hozzácsatolja a bölcsészettant egész kiterjedésben, melyet azután a VI., VII. és VIII. osztályban adtak elő.

Természetes visszahatásból magyarázható, hogy némely intézetben a német nyelvet kiküszöbölték, vagy csak fakultatív tárgyként tanították. Miért is a helytartótanács 1862. február 12-én meghagyja: «hogy a német nyelv mind közművelődési szempontból, mind azon szoros kapcsolatnál fogva, mely Magyarország népei és az ausztriai tartományok között létezik, minden magyarországi gimnáziumnál kötelezett rendes tantárgynak tekintessék s mint ilyen a tantervbe fölvetessék». Ezen rendelet némileg érintette a pécsi gimnáziumot is; mert 1861/62-ben a német nyelv az I., II., III. osztály tantárgyai között nem fordul elő.

Míg a tanterv így alakul, a pécsi tanári kar az 1860/61-iki tanévben eloszor a lapokban, azután a püspöknél, majd a helytartótanácsnál megindítja a mozgalmat, hogy Szepes akadémiaját adják vissza eredeti rendeltetésének. Baranya vármegye ugyanezen értelemben folyamodik a képviselőházhoz. A zirczi apát meg 1862. május 18-án arról értesíti az igazgatóságot, hogy a régi gimnáziumi épület visszaszerzésének érdekében megtette a kello lépéseket.

A szétválás folyamata tehát mindkét részről és saját óhajtasuk szerint indult meg. S ha az iskolák reformja az 1848 előtti viszonyok értelmében történik, akkor az elválás is

simán, minden nehézség nélkül s teljesen a Szepes-féle alapítvány szellemében és a ciszterci rend jogainak és kötelességeinek épentartásával történt volna meg. Azonban az új tanterv szerint a vidéki jogakadémiák ugyan életre keltek, de a filozófiai osztályok a gimnáziummal maradtak szerves összefüggésben. S így csak két intézet állhatott fenn: jogakadémia és főgimnázium. Egyéb nehézségek is forogtak fenn. A Szepes-féle alap magának a jogi tanfolyamnak költségeit sem tudta fődözni, annál kevésbbé a főgimnázium két felső osztályának terhét viselni. A ciszterci rendre pedig még e segítség mellett is, az új építkezés s tanárok hiánya miatt, rendkívüli terhek nehezedtek volna.

De mindezen nehézségeken győzött a Szepes-féle alap két védőjének, Girk György pécsi püspöknek és Rezutsek Antal zirczi apátnak, nagylelkűsége, áldozatkészsége és Pécs s vidéke iránti jóakarata.

1863. márczius 23-án a pécsi püspök meghívja a zirczi apátot, hogy e fontos ügyet egymás között személyesen megbeszéljék és tanácsosaikkal együtt tárgyalás alá vegyék. Ápril 29-én meg is kötik az egyességet, melyet a királyi főkormányshéz 1863. november 19-én megerősít és helybenhagy. Minthogy ezen szerződés bő megokolása, a szerződő felek nemes céljainak s intenczióinak feltüntetése által, az egész ügyet fényesen megvilágosítja, ime itt közlöm hű fordításban.¹

1864-ben, miután ezen szerződést felsőbb helyen megerősítették, s a ciszterci rend házáat visszanyerte, — kora tavasszal megkezdették az építkezést, hogy a kitűzött időre elkészülhessen az épület. Sietni kellett; mert nem egyszerű újításról, hanem a régi épület teljes átalakításáról és egy hatalmas szárnyépület emeléséről volt szó. A templomot a rendházzal összekötő ívet lebontották; a régi lépcsőházból konyhát és szobákat alakítottak. A régi

¹ «Az Úr születése utáni 1863-ik év ápril 29-én a püspöki lakban, főt. Girk György püspök óméltóságának elnöke mellett, a főtisztelendő, méltóságos és főtisztelendő uraknak, jelesen Rezutsek Antal a Bold. Szűzről nevezett Zircz, Pilis és Pásztó egyesített apátságok apátjának, Bula Theophil a t. zirczi konvent perjelének, Kelemen József káptalani nagyprepostnak, Daróczy Zsigmond apát-, pápai praelatus- s olvasókanonoknak, Král József választott püspöknek, apát- s éneklőkanonoknak, Vörös Mihály apát- és órkanonoknak, Jónás József apát-, kanonok- s főesperesnek, Virág Mihály apát-, Klivényi Jakab és Slaby Ferencz pécsi székesegyházi kanonoknak jelenlétében tanácskozmány tartott, melynek tárgyát tévé «A pécsi püspöki — néhai bold. emlékü b. Szepes Ignác pécsi püspök által alapított lyceum», mely, mind a jogi tanfolyam eltörlése és a bölcsészettnek a gimnáziummal való egyesítése, mind a gimnázium osztályainak a liceum épületbe történt áthozatala és elhelyezése folytán, tiz, sőt több év óta már abnormis és a kegyes alapító szándékától teljesen eltérő helyzetbe jutott. A liceumnak a kegyes alapító által rendelt mindkét pártfogója, a tanácskozmányban jelenlévő tagokkal együtt, bensőleg fájjalják ezen abnormis helyzetet s mitsem óhajtanak inkább, minthogy e tudományos intézet teljes épségében, tehát a jogi tanfolyamnak is visszaállításával, a kegyes alapító szándéka szerint a pécsi polgároknak és az egész környéknek közös és forró kívánatára ujólag és minél előbb megnyitassék. Mivel mégis ezen forró óhaj és igazságos kívánságnak jelenleg nem csekély akadályok állanak útjában: a) Mivel a bölcsészeti tanfolyam a gimnáziummal egyesített, és a gimnáziumi osztályok a liceumi épületbe vitetvén át, ezek a liceumot annyira elfoglalják, hogy a jogi tanfolyam tantermeire alkalmas helyiség hiányzik; b) mivel a zircz-ciszterci rend saját lakhelyének a kato-

naság általi lefoglaltatását még mai nap is gyászolja: azért a pécsi püspöki liceumnak mindkét pártfogója együttesen tanácskozával, érett megfontolás után közmegegyezéssel a következőkben állapodtak meg: Főntartván mindenben a kegyes alapító szándékát, sértetlenül hagyván mind a két alapítónak a Szepes-féle alapítvány iránti kölcsönös jogait s az ezekkel egybekapcsolt kötelezettségeket.

1. A főt. ciszterci apát úr ünnepélyesen és erősen megígéri, teljes erejével oda fog működni, hogy rendjének háza és lakhelye, minél előbb visszaadtván, megújíttassék, fölszereltesék s akként bővíttessék, hogy abba, ha előbb nem, mulhatatlanul az 1865/66-iki tanév kezdetével a gimnáziumnak mind a nyolcz osztálya fölvétethessék, és ugyanott tan- és természetani termekkel s egyéb hozzátartozókkal ellátathassék.

2. A főt. apát úr kinyilatkoztatja, hogy kész az egész gimnáziumot magára vállalni, s ezt saját erejéből szerzetének kiképezett és alkalmas egyéneivel ellátni; de mivel ezt a Szepes-féle alapítványból nyerendő segítség nélkül sem nem teheti, sem magára vállalni nem köteles, azért óhajta: a) hogy mentessék fel azon kötelezettség alól, mely szerint a jogi tanszékre két egyént nevezhet és bemutatthat; kívánja b) hogy azon két egyént, kik a jogi tanszékeknél, valamint azon két egyént is, kik az alapítvány értelmében a bölcsészeti tanfolyamban volnának alkalmazhatók, a nyolcz gimnáziumi osztály teljes ellátására azon okból alkalmazhassa, mivel a bölcsészeti tanfolyam a gimnáziumával tetteleg egybeolvadt. És mivel a Szepes alapítványra négy egyént nevezhet, azért kívánja: c) hogy a Szepes alapítvány a szerzetnek évenként az egyedenként kitűzött 400 pengő forintot, vagyis négy egyénnek 1600 pengő forintot fizessen; kívánja: d) hogy mivel jelenleg a nyolcz osztályú gimnáziumot szerzetének

épület második emeletén a tanári szobák, az első emeleten két iskola, az igazgatói s apáti szobák és a társalgó szoba, a földszinten pedig három iskola s az ebédlő helyezkedett el. A régi épület déli végéhez kelet-nyugati irányban kétemeletes épületet csatoltak oly magasságban, hogy folyosói a régi épületével egy színvonalon legyenek.

A régi épület megnagyobbítását eredetileg úgy tervezték, hogy a főépület az éjszaki végén épül ki, és a szárnyépület az Iskola-utczában derékszög alatt huzódik tovább. Ez azonban a piacz éjszaki részének és az Iskola-utczának leszállítását tette szükségessé. A város 1864. április 13-án tartott közgyűlésében elfogadta a tervet, de a főkormánysház a leszállítás költségeit nem engedélyezte. Minthogy a szárnyépületet ez okból nem lehetett az utcára kiépíteni, a város szénipari bizottsága kérte, hogy a kerítés a főépület vonalától megtörve épüljön. Így is történt. De csak azon föltétel alatt, hogy a város a gimnázium előtt épült terraszt engedje át azon terület helyett, melyről a rend a főépület éjszaki végénél lemondott.

A föltételt a városi közgyűlés 1865. július 23-án elfogadta, — azon kikötéssel, hogy a terraszt városi tulajdon marad; de addig, míg az épület iskolai czélokra szolgál, díj nélkül a rendnek adatik át s a rend köteles gondozni és vaskerítéssel ellátni.

Az építkezést a kiszabott időre befejezték. Az 1865-ik évi nagy szünet idején, Tóth Ferencz cziszterczi tanár gondos felügyelete alatt, az átköltözés, a tantermek és tanári szobák bebutorozása is megtörtént. A főépület átalakítása és az új építkezés a cziszterczi rendnek 63.000 forintjába került a város hozzájárulásán kívül. Pécs városa ugyanis 4000 forintot és 100.000 téglát szavazott meg e czélra s engedélyt adott a kőfejtésre és a homokszállításra. Később még 50.000 téglát ajánlott meg. A főkormánysház nem egyezett a dologba. A város maga megföllebbezi az ügyet. A megoldást azonban nem várja be, hanem a kiutalványozott

egyéneivel el nem láthatja, a megyei papságból alkalmazott tanárok ugyanitt továbbra is meghagyassanak, kiknek a rend jelen fizetésüket teljes mérvben fogja kiszolgáltatni, a liczeumi alapítványból ugyanaz mégis évenként 1600 pengő forintot huzand. Mi ha megengedtetnék, igéri a főt. apát úr, hogy midőn valamelyik közülök visszalép, gondja leend, hogy azonnal szerzetének tagja váltsa fel. Kívánja: e) hogy a természettani-gyűjtemény, mely mindig Szepeszy-alapítványának leend tulajdona, használat okáért, visszatérítés s a netalán okozott kár helyreállítása mellett, az egész nyolcz osztályú gimnáziumot magára vállaló rendnek föltételeken, mint föntebb mondatik, a kiküldendő választmány által három példányban szerkesztett leltár mellett, e szerződés tartamára átadassék. Végre kívánja: f) hogy joga a Szepeszy-féle alapítványhoz sértetlenül fenmaradjon és föntartassék; hogy a szerződéstől visszaléphessen akkor, midőn a tanrendszer megváltoztával a filozófiai tanfolyam a gimnáziumtól elkülönítettén, a Szepeszy-féle kegyes alapítvány a filozófiára nézve rendes kerékvágásba jutand.

3. Püspök Önértéke minden előszámlált föltételeket, melyek alatt a főt. apát az egész gimnáziumot, a maga házában és lakhelyén alkalmas, saját szerzetének egyéneivel ellátandót, magára vállalni kész, elfogadja, s maga részéről a főt. apátnak igéri: a) hogy belenyugszik a főt. apát azon lemondásába, melynél fogva az két egyént mutathat be és nevezhet ki a jogi tanszékekre; — kinyilatkoztatja: b) megengedi, hogy a főt. apát úr azon négy egyént, kiket a jogi és filozófiai tanszékekre alkalmazhatna, a jelen tanrendszer tartamára a gimnáziumban alkalmazhassa, kiknek évi 1600 pengő forintból álló fizetését a liczeumi pénztárból kifizettetni megrendelendő akkor, midőn a főt. apát úr az egész gimnáziumot valóban átveendi; — megigéri: c) hogy a tetteleg

működő tanárokat ideiglenesen, míg lassankint más alkalmazást nyernek, a főt. apátnak segítségül átengedni hajlandó; de kívánja, hogy a főt. apát azon naptól kezdve, midőn az egész gimnáziumot tetteleg átveszi, azon fizetést, melylyel azok jelenleg bírnak, szolgáltatassa ki nekik; megigéri: d) hogy a természettani gyűjtemény, teljes visszatérítési kötelezettség mellett, a mint kívántatott, a szerzetnek átadassék. Végre e) elfogadja a főt. apátnak a jogföntartás és az alapítványnak az alapító szándéka szerinti együtthasználatára vonatkozó nyilatkozatát, ha, a mint föntebb mondatott, a tanrendszer, a korábbi szerint, tehát az alapító szándékát legalább megközelítőleg megváltoznék.

4. Mind a két pártfogó beleegyez abba, hogy a gimn. igazgatóság, míg a tetteleg működő igazgató a gimnáziumnál leszen, Kajdi Imre személyében meghagyassék, és csak ennek visszaléptével, midőn a főt. apát az egész gimnáziumot valóban átveszi, szálljon az át az apát úr rendelkezése alá. — Végre ezen kölcsönös szerződés csak akkor megy teljesedésbe, ha legfelsőbb helyen helybenhagyatik. Miért a tanácskozmány ezen jegyzőkönyve hitelesítve és aláírva a nagyméltóságú magy. kir. Helytartótanács útján legfelsőbb helyre lesz előterjesztendő. Kelt Pécsen, a fenn kitett évben és napon. Girk György m. k. pécsi püspök. Rezutsek Antal m. k. cziszterczi apát. Kelemen József m. k. nagyprépost. Král József m. k. kanonok, püspöki helyettes. Vörös Mihály m. k. örkanonok. Jónás József m. k. apát, kanonok és székesegyházi főesperes. Gottliebóvics Pál m. k. prépost, kanonok s tolnai főesperes. Virág Mihály m. k. apát, kanonok. Klivényi Jakab m. k. kanonok. Slaby Ferencz m. k. kanonok. Jegyzette Troll Ferencz m. k. czimz. kanonok és püspöki irodai igazgató.

50.000 téglát árát a 4000 forintból levonja. Pécs város közgyűlése nagy előzékenységgel a zene, rajz és testgyakorlat tanításáról gondoskodást is megajánlotta.

1865. szeptemberre készen állott a gimnázium és a rendház a tanulók és a ciszterczi tanárok számára. Azon korból, mielőtt a gimnázium a cisztercziek vezetése alá jutott, még néhány érdekes vonással egészíthetjük ki az intézet képét.

Az első érettségi vizsgálatot 1852. szeptember 17-én s a következő napokon tartották, Sterne Ferdinánd apát és császári királyi soproni kormány-kerületi főfelügyelő személyes vezetése mellett. Ez évben a VIII. osztályú tanulók száma 30. Ezek közül csak nyolcz jelentkezett érettségi vizsgálatra. Hatot egyszerűen érettnak nyilvánítottak; kettőt pedig egy évre visszautasítottak. Ugyanekkor öt vidéki is tett érettségi vizsgálatot, — köztük három sikerrel. 1852—1865 között — tehát 14 érettségi vizsgálatra — jelentkezett összesen 414 tanuló. Ezek közül kitüntetéssel 34 (9·88%), egyszerűen 231 (67·15%) tette le a vizsgálatot; míg 79 (22·96%) részint visszalépett (41), részint megbukott (38).

1851—1865-ig — tehát 14 év alatt — a beírt tanulók száma 4971, a vizsgálatot tett tanulóké pedig 4598, — vagyis 373-mal kevesebb. Egy-egy évre tehát átlag 355 beírt és 328 megvizsgált tanuló esik. Hogy az alkotmányos élet beálltával mennyire növekedett a tanulók száma, a következő adatok mutatják:

1859/60-ban a beírt tanulók száma 340, a megvizsgáltaké 300; 1860/61-ben 391 és 350; 1864/65-ben 544 és 525. Az 1851/52-ik évtől 1859/60-ig beiratkozott 2573, s vizsgálatot tett 2341. S így a kilencz évi átlag 286, illetőleg 260. 1860/61-től meg 1864/65-ig beiratkozott 2398, vizsgálatot tett 2257 tanuló. A beírt tanulók öt évi átlaga tehát 479, a megvizsgáltaké pedig 451.

VII.

A Szepesy-féle alapítvány két védője között létrejött szerződés volt a talaj, melyen a tanintézet újabb fejlődése megindult s mely ennek életét legalább egy ideig befolyásolta.

E szerződés szerint, a ciszterczi rend az 1865/66-iki iskolai évet már saját otthonában nyithatta meg; gondoskodott a tanári kar kiegészítéséről és viselte az egész tanintézet fenntartásának költségeit.

Az 1865/66-iki iskolai évvel tehát életbe lépett a szerződés. Azonban már az első évben mutatkoztak jelenségek, melyek életrevalóságát kérdésessé tették.

A tanintézet vezetése s a tanszékek jelentékeny része nem a cisztercziek kezében volt. Ehhez járult a Szepesy-féle alapítványnyal összeköttetésben levő néhány, de tekintélyes egyén ellenszenve, sőt ellenséges érzülete a szerződés iránt. Ezek a természettani szertár átadását és az 1600 pengő forint évi díjat úgy tekintették, mint a Szepesy-féle alap megkárosítását. Ily egyének a tanári karban és a Szepesy-féle alapot kezelő tanácsban is akadtak.

Be kellett tehát látni a ciszterczi rendnek, hogy e viszonyok mellett a gimnáziumnak csak czíme és terhe az övé, — irányítására s szellemére azonban döntő befolyást nem gyakorolhat.

Meg is kísérelte a szerződés átalakítását, a mint alkalom kínálkozott. 1867-ben ugyanis Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a tantervnek oly irányú átalakítását javasolta, mely szerint az 1848 előtti filozófiai tanfolyamok életre ébredtek volna. Így a szerződő feleknek kilátásuk volt, hogy a szerződés *f)* s *e)* pontjai szerint új egyességre léphetnek. A zirczi apát indította meg ez irányban a levelezést. A pécsi püspök 1868. szeptember 17-én már az új föltételeket is jelzi. Eötvös terve azonban csakhamar lekerült a napirendről. A filozófiai osztályok a gimnáziumban maradtak, s így a szerződést is változatlanul kellett hagyni.

E közben azonban a rendre nézve határozottan megjavultak a viszonyok. Kajdy Imre az 1865/66-ik iskolai év végén leköszönt az igazgatóságról és a bicsérdi plébániára távozott. Helyét Szalay Alfréd dr. cziszterci rendtag foglalta el. A távozó pécs-egyházmegyei tanárok helyére szintén cziszterci rendtagok léphettek, — úgy, hogy az 1873/74-ik iskolai évben már tizenkét tanszéken látjuk a rend tagjait. E közben a rend a természettani szertárt is annyira fölszerelte, hogy a Szepesy-féle természettani eszközöket 1873. október 29-én teljes épségben és hiány nélkül visszaszolgáltathatta.

Midőn a rend a szerződés terheitől — nagy áldozatok és megerőltetés árán — jórészt megszabadult, a Szepesy-féle alap gazdasági tanácsa nevében, Kovács Zsigmond pécsi püspök azon kérelemmel fordult a zirczi apáthoz, hogy a szerződés felbontásához adja beleegyezését, illetőleg az 1680 forintot a jogliczeum költségeinek fődözésére engedje át. Rezutsek Antal, 1873. november 28-án kelt válaszában, a püspökre — mint a másik szerződőfélre — bizza a döntést. A maga részéről kijelenti, hogy «az alapítványi levélben foglalt jogaimat magam és utódaim részére minden lehető s nem vélt esetre fentartva, a tanügy javára s a nemes városnak az építkezés alkalmával tanusított nagylelkűsége iránti hálából, a Szepesy alapítványából szerzetemet megillető jövedéket, a fenti kitett óvadék mellett, a jogliczeum nagyobb felvirágozására, 1874. jan. 1-től kezdve, a jogliczeumi gazdasági tanács szabad rendelkezésére bocsátom, hogy így a két intézet között szent legyen a béke».

Ezen nagylelkű lemondáshoz a pécsi püspök is hozzájárult. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál bejelenti, hogy ő, mint Girk György pécsi püspök jogutódja, és Rezutsek Antal, zirczi apát, mint a másik szerződő fél, a szerződést felbontották s a felbontás jóváhagyását kérik. Trefort Ágoston 1874. június 14-én «a jelenlegi pécsi püspök és a zircz-cziszterci rend apátja közt egyetértőleg létrejött megállapodás folytán történt felbontást, úgy szintén a nevezett apátnak a kérdéses szerződés alapján a jogliczeum jövedekéből a többször említett rend részére eddig huzott évi 1680 forintnyi jövedékről az érdekelt jogliczeum tanári fizetésének felemelése javára folyó 1874. január 1-től kezdve történt lemondását elfogadja».

Az 1865/66-ik iskolai év a cziszterci rend épületében nyílt meg. Az új szárnyépület földszintjét egyetlen nagy terem, első emeletét az I., II., III. osztály, második emeletét a szertárak helyiségei és a tanári szoba foglalta el. A IV. V. VI. osztály a régi épület déli földszintjén, a VII. és VIII. osztály az első emeletén nyertek tágas — 59—63 m' — világos s minden szükségessel fölszerelt tantermeket.

A tantermek elhelyezésében az utóbbi 30 év alatt nem történt változás. A szertárak, a mellékhelyiségek és a fölszerelés azonban a változó tantervek, a fokozódó igények és a fejlődés követeléseihöz alkalmazkodtak. Így 1867-ben a nagy termet a rajzoktatás céljaira szerelték föl. 1893-ban azonban a görögöt pótló tanfolyam számára két ablakos termet vágtak el belőle. A szertárak mai tágas s az előadások tartására is alkalmas beosztásukat 1873-ban nyerték.

1890-ben a félrehely alakítottatott át teljesen; 1893-ban az ifjúsági könyvtár is külön helyiségbe költözött.

A rendház átalakítása, a gimnázium fölépítése és berendezése annyira igénybe vette a rend erejét, hogy a rendházban 1865-ben csak hat rendtag részére rendeztek be lakást. Szalay Alfréd dr. első házfőnök buzgalma és a rend áldozatkészsége azonban a pécsi rendházat is csakhamar a többiekkel egyenlő lábra állította. A rendház udvarát és kertjét, melyet a katonák gyakorlótérül használtak, az építkezés alatt meg teljesen fel forgattak, már az 1865/66-ik év őszén rendbe kellett hoznia, hogy a rendtagoknak üdülöhelyül szolgálhasson. 1866/67-ben a kertben pavillon, üvegház, jégverem, vízvezeték épült s a rendházban mosóház, cselédszobák

keletkeztek. A rendház 1868. szeptember 22-én a Nagy-Szkókóban $3\frac{1}{2}$ hold szőlőt vásárolt — a terméssel és összes fölszereléssel együtt 5500 forintért. Ugyanezen évben lépett életbe a lótartás. Ez meg istálló, félszer és pajta építését tette szükségessé. A szobákat fokankint butorozták be, — a szerint, a mint a rendtagok száma a tanári karban növekedett. Az egész ház teljes berendezése 1875-ig huzódott.

De nemcsak a tagok kényelméről, hanem oly helyről is kellett gondoskodni, hol a gyöngélkedő rendtagok misézhesse és a közös imákat, vagy magán ájtatosságait végezhessék. E célra 1848 előtt a belvárosi templom nyugati kápolnája szolgált, melyet a rendházzal folyosó kötött össze. Ezt az új építkezések alkalmával lerontották, s így házi kápolnát kellett szervezni. Miért is a második emelet legdélibb szobáját kellő díszszel fölszerelték s 1868. december 8-án a Bold. Szűz szeplőtelen fogantatása tiszteletére fölavatták.

A terraszt 1890 óta — a szerződés értelmében — díszes vasrács ékesíti. Az ifjuság és a tanárok részére új (1891) vízvezeték szállítja a vizet az iskolába és a rendházba. A tanárok ebédlőjében és társalgó szobájában már egy év óta (1894) villamosság lövelli szét sugarait.

A rendház és a gimnázium fentartása s fölszerelése és a tanárok ellátása évenként 25—30 ezer forintba tehető. Ezt azelőtt legnagyobb részben a zirczi pénztár fődözte, mivel a beiratási díjból egy-két ezer forintnál több nem igen folyt be. Kezdetben ugyanis az úgynevezett «*fapénz*» egy-egy tanuló után három, majd hat, 1879-től pedig hét forint volt. Ebből egy forintot az ifjusági könyvtár gyarapítására fordítottak. 1881-től 10, 1888-tól 12 forint a tandíj, — és más intézetből jövő tanulókra két forint a beiratási díj. 1892. óta a tandíj 16, a könyvtárdíj egy, a beiratásdíj pedig három forint.

Ezen adatok szerint:

1873-ban az iskola pénzből befolyt 1764 forint, 1874-ben 1464 forint, 1875-ben 1824 forint, 1876-ban 2132 forint, 1877-ben 2067 forint, 1878-ban 2470 forint, 1879-ben 2895 forint, 1880-ban 3285 forint, 1881-ben 4160 forint, 1882-ben 4150 forint; — tehát tíz év alatt összesen 26,211 forint, évenként meg 2621 forint 10 kr.

1883-ban tandíjból	3670	frt,	a zirczi pénztárból	23,889	frt,	összesen	27,559	frt	folyt be.
1884-ben	»	3790	»	»	»	23,940	»	»	»
1885-ben	»	3940	»	»	»	23,335	»	»	»
1886-ban	»	4160	»	»	»	24,982	»	»	»
1887-ben	»	3890	»	»	»	21,555	»	»	»
1888-ban	»	4412	»	»	»	23,071	»	»	»
1889-ben	»	4054	»	»	»	22,377	»	»	»
1890-ben	»	4077	»	»	»	25,000	»	»	»
1891-ben	»	4023	»	»	»	24,893	»	»	»
1892-ben	»	4178	»	»	»	25,300	»	»	»
1893-ban	»	6908	»	»	»	23,565	»	»	»
1894-ben	»	7058	»	»	»	21,190	»	»	»

12 évalatt tandíjból 54,160 frt, a zirczi pénztárból 283,097 frt, összesen 337.257 frt folyt be.

Átlag évenként 29,771 forintba került a gimnázium fentartása.

Az 1873 előtti években még többbe, minthogy a muzeumok, könyvtárak, a rendház fölszerelése fokozott mértékben követelték a rend hozzájárulását.

A tandíjból a rend ily arányokban engedett el:

1873-ban 228 forintot, 1874-ben 558 forintot, 1875-ben 354 forintot, 1876-ban 396 forintot, 1877-ben 416 forintot, 1878-ban 396 forintot, 1879-ben 332 forintot, 1880-ban

285 forintot, 1881-ben 670 forintot, 1882-ben 690 forintot, 1883-ban 610 forintot, 1884-ben 630 forintot, 1885-ben 390 forintot, 1886-ban 260 forintot, 1887-ben 480 forintot, 1888-ban 532 forintot, 1889-ben 554 forintot, 1890-ben 459 forintot, 1891-ben 523 forintot, 1892-ben 550 forintot, 1893-ban 496 forintot, 1894-ben 456 forintot, 1895-ben 568 forintot; — tehát 1873-tól 1895-ig, vagyis 23 év alatt a rend összesen 10,833 forintot, vagyis évenként átlag 471 forintot engedett el.

A ciszterczi rend tehát — mint az eddigiekből kitűnik — minden anyagi áldozatot meghozott, hogy pécsi gimnáziumát többi tanintézeteivel minden tekintetben egyenlő színvonalra emelje és ezen meg is tartsa.

Az anyagi áldozatoknál azonban nagyobb gondot adott a tanszékek betöltése.

A ciszterczi rend a pécsi főgimnázium átvételekor annyi rendtaggal sem rendelkezett, hogy egri és székesfehérvári gimnáziumait saját egyéneivel lássa el. Ezért kényszerült oly szerződés megkötésére, hogy azon egyházmegyei papok, a kik a liczeumban tanítottak, a gimnáziumnál maradjanak. Ezért kellett tűrnie, hogy a tanintézet vezetése bizonytalan ideig idegen kezekben maradjon. Mindjárt az első iskolaévre (1865/66) a tanári kar így alakult meg:

Kajdy Imre dr., pécs-egyházmegyei pap, igazg. és tanár; Szalay Alfréd dr., ciszt. r. házfőnök s VIII. oszt. tanár; Konner Károly, pécs-egyh. pap, VI. oszt. tanár; Trixler István, pécs-egyh. pap, VII. oszt. tanár; Petrovics Ferencz, pécs-egyh. pap, V. oszt. tanár; Márton Márton, pécs-egyh. pap, a természettani muz. őre és tanár; Tóth Ferencz, ciszt. r. áld., II. oszt. tanár; Laszczik Bernát, ciszt. r. áld., III. oszt. tanár; Tipold Özséb, ciszt. r. áld., I. oszt. tanár; Szmodiss János, ciszt. r. áld., IV. oszt. tanár; kinek helyébe azonban már az év elején Bures Antal, ciszt. r. növendékpap lépett; Inczédy Dénes, ciszt. r. novendékpap; Bokor Ferencz, vil. tanár és Bermüller Ferencz, vil. tanár.

A tanártestületnek ezen szervezete mellett érthető, hogy az első iskolai évben még nem simulhattak el azon ellentétek, melyek a multban a tanári kart, a kellő összhang és együttműködés nagy kárára, két részre osztották. Hogy ebből a tanintézet ifjúságára nagyobb baj nem következett, részben a tanárok érdeme, kik mindenek fölött a tanulók érdekét s a tanintézet jó hírnevét tartották szemök előtt; de másrészt Szalay Alfrédé, kinek tapintatos, mérsékelt és mérséklő eljárása, egyéniségének tudományos és erkölcsi értéke legtöbbször ki tudta egyenlíteni, vagy csirájában elfojtani a nyilvánuló ellentéteket.

Az 1865/66-ik iskolai év végével, mely az osztrák-porosz háború miatt a vizsgálatok közben hirtelen záródott be, Kajdy Imre dr. igazgató megvált a tanintézettől, melyben mint tanár és igazgató 16 éven át lelkiismeretes pontossággal s buzgalommal működött. Puspöke a bicsérdi plébánián biztosított neki nyugalmat.

1866-ban augusztus elején, az érettségi vizsgálatok után, Szalay Alfréd dr. veszi át az igazgatóságot a házfőnöki tiszttel kapcsolatban. 18 évig (1866—1884) vezeti a tanintézet ügyeit, és pedig oly sikerrel, hogy míg egyrészt a pécsi rendház keresett helye lesz a rendtagoknak, másrészt a tanintézet az ország legjobb hírű középiskolái közé emelkedik s itt meg is marad.

1884-ben saját kérelmére a polányi plébániára kerül. Utódja az igazgatói és házfőnöki tisztségben Gebaur Izor, volt berénci plébános, előbb bajai főgimnáziumi igazgató. Ő öt évig állott a pécsi rendház és tanintézet élén. Igazgatósága alatt lépett érvénybe az 1883. XXX. törvénycikkben végre megállapodásra jutott tanterv és szabályzat.

1889-ben apáti titkárnak és zirczi alperjelnek nevezik ki. Midőn állásától megvált, «hogy szülőföldje és ennek ifjúsága iránt soha meg nem szünő szeretetének maradandó bizo-

nyitékát nyujtsa», a pécsi polgármester kezébe 2000 frtos ösztöndíj-alapítványt tett le, melynek kamatját «egy pécsi születésű, szegény sorsú, szorgalmas és bármely bevett vallásfelekezetű pécsi főgimnáziumi tanuló» kapja.

1889-től a házfőnöki és igazgatói tisztet Inczédy Dénes viseli; s ma már pécsi működésének harminczadik évét is betöltötte.

A ciszterci rend az 1865-iki szerződés értelmében, de meg a tanintézet érdekében is igyekezett a távozó egyházmegyei papok és világi tanárok helyét ciszterci tagokkal betölteni. Így 1866/67-ben hét, 1867/68-ban nyolcz s 1873/74-ben már — kivéve a rajzot és testgyakorlatot — minden tantárgyat ciszterci tanárok adtak elő.

1874/75—1882/83-ig állandóan 13 rendtag működött a tanintézetnél; a következő években 1—2, sőt 1887/88-ban, a rajz- és tornatanáron kívül, három világi tanárt kellett alkalmazni. 1889/90-ben azonban ismét 13, a görög pótló tantárgyak behozatala óta (1890/91) pedig 14 ciszterci rendtag buzgólkodik az ifjuság nevelő-oktatásán.

A mint a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kiegyezés után a közoktatásügy vezetését átveszi, a tanári vizsgálatra is kiterjeszti figyelmét. 1868. január 25-én a zirci apátot sürgetőleg felszólítja, mert eddig a rend tagjai közül csak ketten tettek vizsgálatot. Az apát a tagokat buzdítja. S nem is eredménytelenül; — mert 1868-ban a pécsi rendtagok közül ketten — Verböczy István és Inczédy Dénes — tették le a vizsgálatot. Ezóta határozott rendszerré lőn a cisztercieknél a középiskolai tanári oklevél megszerzése. S ma már a pécsi tanári karban csak okleveles rendtagok vannak, — mint az 1894/95-iki tanári kar képe mutatja:

Inczédy Dénes igazgató, a mennyiségtan és természettan okleveles rendes tanára; Gyikos Péter, a latin és görög nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Szegedy Fülöp, a mennyiségtan és természettan okleveles rendes tanára; Nemes Tivadar, a történelem és földrajz okleveles rendes tanára; Barbarics Róbert, a magyar és francia nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Zalai Mihály, a magyar és német nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Ágh Timót dr., a természetrajz és földrajz okleveles rendes tanára; Légár Hugó, a vallástan okleveles rendes tanára; Prácser Albert, a latin és görög nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Mócs Szaniszló dr. a magyar és latin nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Buzássy Ábel, a latin és görög nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Magdics Gáspár, a mennyiségtan és természettan okleveles rendes tanára; Bitter Illés, a latin és német nyelv és irodalom okleveles rendes tanára; Csokonay Zsigmond, a latin és görög nyelv és irodalom okleveles rendes tanára.

A rajz és testgyakorlat világi tanárai — Soóstö Gyula és Hemmerich Károly — szintén okleveles egyének.

Szép számmal vannak azon rendtagok, a kik Pécsen szereztek meg tanári oklevelöket. Ilyenek: Verböczy István, Inczédy Dénes, Aigner Sándor, Szegedy Fülöp, Biró Mór, Wagenhoffer Bódog, Maczki Valér, Lentényi Márk, Kassuba Domokos, Ledniczky Ipoly, Cserey Lukács, Kéry Vidor, Moóri Rikárd, Ágh Timót, Buzássy Ábel, Szalay Gábor, Prácser Albert, Bitter Illés, Magdics Gáspár, Károly Ignác és Csokonay Zsigmond.

Maczki Valér, Ágh Timót és Mócs Szaniszló a bölcsészetdoktori címnek szintén mint pécsi tanárok jutottak birtokába. Verböczy Istvánt és Békefi Remig drt meg a m. kir. tudományegyetem bölcsészeti kara pécsi tanár korukban fogadta kebelébe, midőn őket egyetemi magántanárokká képesítette.

A mily lelkiismeretességgel igyekeztek a tanárok a tanítás külső jogosultságát megszerezni, oly törekvést tanúsítottak általában, hogy munkájokat az önképzés, a kollegiális

együttműködés s a hazafias és vallásos irány által minél gyümölcsözőbbé tegyék — hasznára az ifjuságnak és díszére a tanintézetnek. Tanintézetünk az utóbbi 30 év alatt a szülők bizalmát s a világi és egyházi föllebbvalók elismerését bőségesen élvezte, — mint ezt a tanulók száma, a főigazgatói látogatásokról fölvett jegyzőkönyvek, az érettségi vizsgálatok általános szép sikere és egyetemre jutott tanulóink jó neve fényesen bizonyítják.

Az 1862/63-ik iskolai évben még a helytartótanács gyakorolja az iskolák felett a főfelügyeleti jogot. Az érettségi írásbeli dolgozatokat is még 1862. július 8-án ez jelöli ki; de a szóbeli vizsgálat idejét 1862. július 14-én már Kádas Rudolf győri tankerületi főigazgató tűzi ki.

Az ő főigazgatósága alatt maradt a pécsi tanintézet egész 1878-ig. Ezen év márczius 25-én mond szíves búcsút a tanári karnak, mivel meggyöngült egészsége miatt állásáról leköszönt és nyugalomba vonult. Utódát Németh Antal drt Ő felsége 1878. márczius 6-án nevezi ki. Hivatalát ugyanezen év ápril 1-én foglalja el és 1884. május 23-ig bölcs tapintattal gyakorolja a pécsi főgimnázium felügyeletét. Az 1883. XXX. t.-cz. rendelkezése szerint Pécs önálló tankerület székhelye lesz. Az új tankerület élére 1884. ápril 6-án Mészáros Nándor volt szegedi tankerületi főigazgató kerül. Az ügyek vezetését 1884. május 25-én veszi kezébe.

Pécs 1889-ig marad a tankerület középpontja. E tekintélyes rangot ezen év október 4-én Székes-Fehérvárnak engedi át. Mészáros Nándor betegen érkezett új székhelyére és már 1889. december 19-én meghalt.

A székesfehérvári tankerület ideiglenes vezetését Pallér Kelemen, a székesfehérvári főgimnázium igazgatója, veszi át. E tiszte az iskolai év végéig viselte s az érettségi vizsgálatokon is elnökölt.

A magas kormány az üresedésben levő főigazgatóság élére, 1890. július 31-én, Spitkő Lajost, a besztercebányai helyettes főigazgatót, nevezte ki. Hivatalát 1890. szeptember 1-én foglalta el. Ezóta széleskörű tanultsággal vezeti a tankerület intézeteinek ügyét.

A kiegyezés után megindult tantervváltoztatások hullámozásában a pécsi főgimnáziumnak is kijutott a maga része.

Az 1865/66-ik iskolai évben a vallástan, a latin, magyar s német nyelv és a mennyiségtan mind a nyolcz osztályban, a földrajz az I.—III., a történelem a III.—VIII., a természetrajz a IV.—VI., a természettan a IV., VII. VIII., a görög nyelv az V.—VIII. s a bölcsélet a VI., VII. és VIII. osztályban rendes tantárgy. A nagy szünet augusztus és szeptember hónap; a heti szünet csütörtök egész nap. A tanév két félévre oszlik. A vizsgálatok és az osztályozás ideje február és július hava.

A tanulók érdemjegye az erkölcsi viseletből: a példás, dicséretes, törvényszerű, kevésbbé törvényszerű és nem törvényszerű; a figyelemből: a feszült, kellő, változó és szórakozott; a szorgalomból: az ernyedetlen, kellő, hanyatló, csekély, semmi, az elömenetelből: a kitűnő, jeles, jó, elégséges (I. rendű), elégtelen (II. rendű) és rossz (III. rendű). A tanuló ezenkívül számszerinti osztályzatot is kap.

Havonkint van tanári tanácskozmány, melynek jegyzőkönyveit a főigazgatósághoz terjesztik föl.

A tanulók fegyelmi szabályain, az előbbi évek üdvös szigorán és a vallásgyakorlatokban nem történik változás.

A következő évben a tantárgyak száma, a tananyag, módszer és fegyelmi szabályzat, stb. lényegben megmaradt; csak a rendkívüli tantárgyakhoz — a szépírási, francia, ének és rajz — járult a testgyakorlat.

Az 1867/68-ik iskolai évben az I. és V. osztályt egészen új alapon szervezik; a többiek tanterve azonban a régiben marad.

Az új alap az Eötvös-féle terv volt. Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter, ugyanis véget akart vetni azon káros szabadosságnak, hogy a hány a gimnázium, annyi a tanterv. A Lonovics-féle tanterv (1861.) hiányait belátja. 1867. szeptember 20—22-én Budán tanácskozmányt tart s a főigazgatók, igazgatók és más jeles tanférfiak közreműködésével a középiskolák új tantervét állapítja meg. E szerint a gimnázium négy és a reál három alsó osztálya egyező. Az V. és VI. osztály a gimnáziumnál tisztán humanisztikus irányban halad, s a VI-dik osztálylyal a gimnázium bevégeződik. A következő három évfolyamban a hittan, bölcsélet és magyar nyelv mindenkire kötelező; míg a többi tantárgyak három csoportban a jogi, orvosi, papi és nyelvészeti magasabb kiképzésre készítik elő a tanulókat.

Ezen átalakítást már az 1867/68-ik iskolai évben meg kellett kezdeni. Pécssett meg is kezdték. Az I. osztály tantárgyai lettek: a hittan két, a magyar nyelv három, a latin nyelv hat, a földrajz két, a számtan és geometria öt, a mértani rajz négy, a testgyakorlat két, a szépirás két órával. Az V-dik osztályban a hittant két, a magyart három, a latint kilencz, a németet három, a történelmet három, a mennyiségtant három, a természettant két, a testgyakorlást két órában adták elő. Télen a testgyakorlati két órát az ásványtan előadására fordították; a rajz mint fakultatív tantárgy szerepelt.

Az 1868/69-ik iskolai évben az I. osztály természetrajzot is kapott; a II. osztályban a német kimaradt s helyébe a mértani rajz lépett: az V. osztályban a földrajz és természetrajz rendes tantárgy lett; a VI-ikban a görög és bölcsélet helyére a földrajz és természettan jutott.

Az új «Gymnásiumi rendtartás és fegyelem» azonban a régi rendet az egész gimnáziumban felforgatta. Pécsre 1869. ápril 20-án érkezett meg azon meghagyással, hogy még az iskolai év folyamán életbe lépjen. Az igazgató az év vége felé a tanulókat három csoportba osztotta s így hirdette ki előttök, hogy a szükséges utasításokat és figyelmeztetéseket mindjárt korukhoz szabhassa.

Az új intézkedés káros hatásai már ezen évben mutatkoztak; áldozatait azonban leginkább a következő iskolai évben szedte. A korcsmák és kávéházak megteltek VII. és VIII. osztályú tanulókkal. Akadtak olyanok is, a kik könyveiket is a kávéházban tartották. A tanári kar, minthogy a szülők részéről — a kik csak panaszkodtak — kellő támogatásban nem részesült, már ezen évben korlátozta a nagy szabadságot. Az 1870/71-iki iskolai évben pedig az V. s VI. osztályiaknak a színház és táncmulatságok látogatását minden egyes esetre kikért osztálytanári engedélytől, a VII. és VIII. osztályiaknak meg a korcsmák és kávéházak látogatását a szülők írásos beleegyezésétől tette függővé.

Ugyanezen «Gymnásiumi rendtartás és fegyelem» más irányban is több újítást hozott be. Így szabályozta a fölvételi és javító vizsgálatokat s a magántanulást. Különösen említésre méltó, hogy az év négy részre oszlott. A tanulók minden negyedben kaptak «Értesítő»-t, melyet évközben a szülők láttamoztak. A bizonyítványban az előbbi osztályozás megmaradt, de a fegyelem rovata és a számszerinti osztályozás megszűnt.

Az Eötvös-féle liczeumi osztályok trifurkációját már 1869/70-ben meg kellett volna kezdeni; de Eötvös sem az országgyűlés szentesítését, sem az autonom felekezetek hozzájárulását nem tudta megnyerni tervének. A tantárgyak beosztása tehát az előző évi maradt. Az 1870/71-ik iskolai évben sincs lényeges változás. Az I. és II. osztályból a német, az V. és VI-ból a görög, a VI-ból a filozófia kiszorul. Ez évben (1871) Pauler Tivadar, magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, a reálgimnázium és a felső osztályok trifurkációjának eszméjét elejti és új «Gymnásiumi tanterv- és órabeosztás»-t hoz be. Ez az 1877/78-iki

tanév végéig — kivéve a rajzoktatást — lényegesebb változtatás nélkül maradt. A pécsi gimnáziumnál ezen tantervet is szigorúan végrehajtották. A tantárgy- és órabeosztás a következő volt:

	O s z t á l y o k							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Vallástan	2	2	2	2	I	I	I	I
Magyar nyelv	3	3	3	3	3	3	3	3
Latin nyelv	6	6	5	6	6	5	5	5
Görög nyelv	—	—	—	—	5	5	4	4
Német nyelv	2	2	2	2	2	2	2	2
Földrajz	2	2	2	—	—	—	—	—
Történelem	—	—	2	2	3	3	3	4
Mennyiségtan	4	4	3	3	4	4	3	2
Mennyiségtan, földrajz	—	—	—	—	—	—	—	2
Természetrajz	2	2	—	—	3	2	—	—
Természettan	—	—	3	4 ^{1. félév}	—	—	4	3
Vegytan	—	—	—	4 ^{2. félév}	—	2	—	—
Bölcselet	—	—	—	—	—	—	2	2
Rajz	4	4	4	4	—	—	—	—
Szépírási	I	I	—	—	—	—	—	—
Testgyakorlat	2	2	2	2	2	2	2	2
Heti órák összege	28	28	28	28	29	29	29	30

Trefort Ágoston, magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, ezen tantervet az 1875. évi országgyűlésre változtatásokkal terjesztette be. De sem ezen, sem az 1878-iki országgyűlésen nem került tárgyalás alá. Ezért rendeleti úton intézkedett a tanári tanácskozások, a módszertani gyűlések s a nagy szüneti ügyekben.

Az 1875/76-iki iskolai év júniussal végződött és a következő nem október, hanem szeptember elsejével kezdődött meg. Ezen évben már elmarad az általános sorozás, valamint a szorgalom jelzése. A tanulók a magaviseletből csak jó, szabályszerű, kevésbé szabályszerű és rossz, — az előmenetelből pedig jeles, jó, elégséges és elégtelen érdemjegyet kapnak. 1878. augusztus 24-ike óta a geometria a számtantól elkülönül, a rajzhoz kapcsolódik és a felsőbb osztályba lépésnél határoz. Egyes tantárgyakból az óraszám is megváltozik. Pécsen

az 1878/79-ik és az 1879/80-ik tanévekben az átmeneti intézkedések megtörténnek. 1880/81-ben már egészen az új tanterv nyomán történik a tanítás. A vallástan tudniillik a IV—VIII. osztályokban csak egy órát kap; a természetrajz a földrajzzal kapcsolódik össze az I., s következő évben a II. osztályban is. A III. osztályú földrajzhoz a csillagászati és természettani földrajz járul. A következő évben a történelemtanár tanítja az osztrák-magyar monarchia földrajzát; míg a csillagászati és természettani földrajz külön két órát kap. A szépírás, mely az előző évben szünetelt, az I., II., sőt a III. osztályba is bejut. A latin a II. osztályban hét órát kap; a magyar pedig egyet veszít. A VII. és VIII. osztályban a természettan öt-öt órára emelkedik; a vegytan kiesik s a IV. osztályban az ásványtanhoz kapcsolódik.

A sok kísérletezést és változtatást megszünteti az 1883-ik évi XXX. törvénycikk, melyben — csekély leszámítással — a mai rendtartást és tantervet ismerjük föl.

Ezen tanterv alapján az egyes gimnáziumokban állandó tanmenetet kellett készíteni. A pécsi gimnázium állandó tanmenete 1888/89-ben jött létre.

Az 1890. évi XXX. törvénycikk nevezetes reformot hozott be a gimnáziumi tantervbe, a mennyiben a tanulók a görög nyelv helyett más tantárgyakat választhatnak, — és pedig a) a magyar irodalom bővebb ismertetését, kapcsolatban a görög remekírók műveinek ismertetésével, magyar fordításban s a görög irodalom s művelődés történetének alapvonalával; b) a rajzot (mérési és szabadkézi elemekkel). Ezen tanfolyamra a pécsi főgimnáziumnál az első évben senki sem jelentkezett; s így csak az 1891/92-ik évben nyílt meg. Az 1893/94-ik iskolai évben a pótló tárgyakat már a négy felső osztály mindegyik folyamán hallgatták.

A rendes tantárgyakon kívül kellő ápolásban részesültek tanintézetünkben a rendkívüliek is.

A franczia nyelv tanárai voltak: Pflf Máté 1851—54; 1856/57; Krautschneider Ferencz 1855/56; Salamin Kelemen 1858—60; Laszczik Bernát 1863—65; Löwö Rudolf 1865—67; Verböczi István 1867—88; Lejtényi Sándor és Gurnesevics Lajos 1888/89.; Gyikos Péter a kezdőknél 1890/91; a haladóknál 1889—92.; Maczki Valér dr. a kezdőknél 1889/90; Békefi Remig dr. a kezdőknél 1891—93; Barbarics Róbert a haladóknál 1892—95; Szegedy Fülöp a kezdőknél 1893—95.

A gyorsírást 1868—75 gimnáziumi tanulók, névszerint: Steinbach József, Szedlmayer Gyula és Kerese Kálmán tanították. 1875—1884 szünetelt; 1884—89 Szeitl Kamill; s három évi szünet után 1892—95 Magdics Gáspár tanítja.

A szabadkézi rajzban 1851—57; 1859—64 Pflf Máté; 1857/58 Balek Mátyás; 1864/65 Fekete Ferencz; 1865—68 Toperczer Gyula akadémikus festő; 1868/69-ben Haagemann Lipót reáliskolai tanár; 1869—95 Soóstor Gyula gimnáziumi tanár adott oktatást tanulóinknak.

Zeneiskolát a város tart fenn s a gimnáziumi tanulók is itt nyernek kiképzést.

Az első években külön volt az énekiskola és az ifjúsági dalkör. Amott az alsó, itt a felső osztályú tanulók gyakorolták magokat egyházi és világi énekekben. Később az ifjúsági dalkör, mint ilyen, megszűnt s az énekkoltatásra szánt három órából egyet az elméletre, kettőt pedig a gyakorlatra fordítanak. Az énekkoltatás ingyenes; az énektanárt a gimnázium díjazza. Az énekkarok egyesítése óta a vásár- és ünnepnapok miséken, 1879-től pedig hétköznapi napokon is szép quartett énekükkel emelik ifjaink a szívek áhítatát. A májusi Mária- és az októberi olvasóájtatosságon, a városi hívek épülésére, szintén több ízben föllépnek.

A főszűly az egyházi énekeken nyugszik, — de a világi dalok művelésére is kiváló gond irányul. Bizonyítják ezt a tetszés és elismerés tapsai, melyekben a díszes és műértő nagyközönség énekiskolánkat minden alkalommal részesíti, midőn az önképzőkör záróülésein, az énekiskola vizsgálatain és a tanintézet ünnepségein föllép.

Az énekiskola vezetői voltak: Puks Ferencz világi 1866—70; 1872—74; Hoffer Károly világi 1870—72; Maczki Valér dr. 1874—77; Czury József világi 1877—80; 1881—88; Ács Egyed 1879—81; Moóri Rikárd 1888/89; Ágh Timót dr. 1889—91. Bitter Illés 1891—95.

A testgyakorlatra először Szalay Alfréd dr. igazgató terjesztette ki figyelmét. Külön helyiségről gondoskodott. Igaz, hogy ez csak a nyári testgyakorlatra volt alkalmas. A gyakorló szerek költségeit jótékonyság útján teremtette elő. Mióta azonban a ma is díszes városi «tornacsarnok» fölépült, a gimnáziumi ifjuság is itt végzi téli és nyári tornagyakorlatait egyaránt. Ennek fejében a gimnázium 400 forintot fizet a városnak évenként.

A testgyakorlatot, mint rendkívüli tárgyat, 1866/67-ben Prieger Miksa, 1867—69 Herczenberger József, 1869/70-ben Popovics György tanította. Mint kötelező tantárgy pedig 1870—72 Stirlig János és Schneider Ottó, 1872—95 Hemmerich Károly okleveles torna-tanár vezetése alatt állt.

A testgyakorlat mellett a testedzés többi eszközei is nagy figyelemben részesülnek. Ifjaink az uszókban és a korcsolyapályákon kedvezményes jegyeket élveznek. Tanáraik vezetése alatt a Mecsek-hegység szép és a természetvizsgálóra érdekes pontjait, vagy a banya- és gyártelepeket gyakran fölkeresik. Testgyakorlati kirándulásokra maga a szép vidék is biztat; a Tettve regényes fősíkján pedig fiatalabb ifjaink rendeznek nap-nap után játékokat.

Az értelem kiművelése s a test egészséges fejlesztése csak egyik kötelessége a tanintézetnek; a kedély nemesítése, a lelki tehetségeknek a vallás, a tiszta erkölcs, és a hazaszeretet érzelmeivel összhangzatos egyesítése és ezek szolgálatára irányítása a másik, egyenlően fontos feladata. Hiszen csakis így nevelünk embert! E meggyőződés vezette a pécsi tanári kart, midőn nevelő s oktató működését kezdettől fogva vallás-erkölcsi alapra fektette. A példa, szó és tett összes hatalmát felhasználta, hogy tanulóink lelkében vallás-erkölcsi kötelességeik csírája megeredjen, fejlődjen és megerősödjék.

E célból a tanulók imával kezdik és végzik az előadásokat. Naponként reggel 1/28-kor részt vesznek a szent misén. A hetvenes évek elejétől azonban a téli hónapokban — puspoki engedéllyel — hétköznapiakon nem hallgatnak misét. Vasárnapokon a szent misét szent beszéd követi, melyet a hitszónokok a négy alsó osztály részére a nagyteremben, a négy felső osztályára pedig a VI. osztály tantermében tartanak. Délután litánia van, melyet a nagybőjti és ádventi időben — szintén két csoportban — hitelemzés előz meg. Ünnepeken, ha vasárnapra esnek is, 1884/85 óta csak szent misére jelennek meg testületileg a tanulók; — a szent beszéd és litánia magánáhitat. dolga. 1865/66—1884/85-ig ötször, 1884/85—1888/89-ig háromszor, újabban négyszer — Mindenszentek ünnepe. Jézus nevenapja, husvét és Sz. Alajos ünnepe előtt — gyónnak a tanulók. A husvét gyónást három napi lelkigyakorlat előzi meg, melyet a tanári kar az ifjúsággal együtt végez és nagykedden szintén az ifjúsággal áldozik. A gyakoribb gyónásra utmutatást kapnak ugyan az ifjak, — de ez már teljesen egyéni elhatározásuktól függ. Az egyházi körmenetekben példás rendben veszünk részt. Pécs város fogadalmi ünnepeit is szent misével, illetőleg körmenettel ünnepeljük meg. Világra szóló egyházi ünnepek áldásaiban is részesültek ifjaink. Így résztvettek: 1875-ben a husvét utáni II., III. és IV. vasárnapon tartott nagy jubileumi körmenetekben; 1891-ben, midőn az egész keresztény világban a tanuló ifjuság védőszentje, Sz. Alajos, születésének háromszázados jubileumát ünnepelték, — intézetünk a Pécsen éppen ekkor végbemenő templomszentelő ünnepség miatt nem vehetett részt a közös ünnepben. De megyés puspökünk engedélyével, a következő iskolai év elején, 1891. október 31-én és november 1-jén, a szent gyónás és áldozás, az előirt imák, szent beszéd és ünnepies szent mise hallgatása által, intézetünk ifjúsága is részesült ezen áhítatos cselekedetekhez fűzött kegyelmekben. 1893. február 18-án, szentséges atyánk, XIII. Leo

pápa, püspökké szenteltetésének 50-ik évfordulója alkalmából, tanintézetünk «Leo ünnepet» rendezett, melynek fényét és üdvös hatását tanulóink lelkére nagyban fokozta megyés püspökünk s a megyei és városi hatóságok fejeinek kitüntető megjelenése.

A vallásos érzelem fejlesztését célzó ünnepségekhez csatlakoztak hazánk nagy férfiainak vagy eseményeinek emlékére rendezett emlékünnepeink. 1876-ban, Deák Ferencz, a «haza bölcsének» halála alkalmával gyászisteni tiszteletet s utána érdemeit kiemelő ünnepet tartottunk. 1891. szeptember 21-én «a legnagyobb magyar», Széchenyi István gróf születésének 100-dik évfordulója alkalmából, — 1892. június 7-én pedig édes hazánk újabb felvirágzásában korszakot alkotó nap, a koronázás negyedszázados évfordulóján (június 8.) rendeztünk lélekemelő ünnepséget. Mindkét alkalommal hazafias emlékbeszédben méltattuk a nagy nap jelentőségét. Mindkettő a tágas tornacsarnokban folyt le, a város értelmiségének párját ritkító érdeklődése mellett.

Az önképzőkör évenként díszgyűlést tart márczius 15-ike és az aradi vértanúk emlékére, melyen a tanári kar testületileg vesz részt. 1894. január 6-án Jókai Mór 50 éves írói jubileuma alkalmából, az önképzőkör, az énekiskolával karöltve, irodalmi matinét rendezett, — s ez egyik programpontját képezte a városi Jókai-ünnepségnek.

Az utóbbi 15 év alatt háromszor részesült Pécs város azon szerencsében, hogy Ő felsége, apostoli királyunk, meglátogatta. Először 1880. szeptember 24—25-én, midőn a honvédbaraktábornak felállították; másodszor 1891-ben, újjáépített ősrégi székesegyházunk felszentelésének ünnepén; s harmadszor 1893-ban a Pécs vidékén tartott nagy hadgyakorlatok alkalmával. Mindháromszor ifjaink sorfala között vonult be Ő felsége. Láthatták s lelkükbe véshették a legjobb király képét; tanúi voltak az alattvalói hűség és ragaszkodás oly ragyogó nyilvánulásának, melynek emléke szívökben örök forrása marad a király iránti hűségnek és hódoltnak.

Ünnepnek tekintjük Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztereinek látogatását is. Eötvös József báró 1870-ben, Pauler Tivadar dr. 1872. július 20-án, Trefort Ágoston 1875. október 25-én, Csáky Albin gróf 1891. június 22-én látogatták meg tanintézetünket. Tüzetesen megtekintették szer- és könyvtárainkat; meghallgatták egyes osztályokban a tanulók feleleteit; buzdító beszédökben szorgalomra és erkölcsös életre intették őket; távozásukkor pedig teljes meglelégedésüket fejezték ki a tisztelgő tanári kar előtt.

Intézetünk fentartói — az időnkinti zirczi apátok — évenként meglátogatják főgimnáziumunkat, hogy közetlen szemlélet által szerezzenek tudomást úgy a rendház, mint a gimnázium állapotáról. Ily alkalmakkor rendszerint fogadják tanulóink hálás üdvözlését s atyai tanácsokkal és intelmekkel tetézik a kincseket, melyekben őket, tanintézetünk főtartása által, részesítik.

József-Ágost, kir. herczeg, mint III. osztályi tanuló, megyés püspökünk kíséretében, 1883. szeptember 19-én látogatta meg tanintézetünket. Osztálytársainak üdvözlétére az iskolatárs lelki közelségével válaszolt s őket megvendégelte.

A tankerületi főigazgatók évenként szintén meglátogatták főgimnáziumunkat. A tapasztalt rend, tisztaság, a felszerelés, a vezetés és a tanári kar buzgalma felett elismeréseket szokták kifejezni. A főigazgatói látogatásról felvett jegyzőkönyveket a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minisztérium rendszeren «örvendetes», «megnyugtató» jelzőkkel vette tudomásul.

Ezen elismerésnek a kormány részéről egyik oka volt a tényleges siker, melyet ifjaink úgy a katonai intézetek felvételi vizsgálatainál, mint a tudomány- és műegyetem tanfolyamain felmutattak; de másrészt azon készség is, melylyel az igazgatóság és a tanári kar a változó tanterveket kipróbálni s a rendeleteket és iskolai törvényeket végrehajtani törekedett.

A tanári testületnek nevelve oktató munkáját megkönnyíté maga a szerzetes-tanári életmód is. A szerzetes tanárok ugyanis közös háztartásban élnek; egymáshoz őket nemcsak a kollégialis viszony, de a közös eskü, a közös életcél és a testvériség tudata is fűzi.

Az iskola és a rendház egy föld alatt van; s így a tanárok és a tanulók szinte folyton együtt vannak. Az étkezésnél s a közös társalgóteremben naponként legalább kétszer mindnyájan összejönnek. Itt rendszeren az iskolában fölmerült események képezik a beszéd tárgyát. Nemcsak az osztályban működő tanárok, hanem az igazgató és az összes tanárok azonnal értesülnek minden dologról, a mi az egyes tanulót, vagy valamelyik osztályt illeti. Így tehát a szerzetes tanároknál folyton, naponként van ellenőrző tanácskozás.

A testvéri viszony pedig, mely a tanárokat egymáshoz fűzi, a «hospitalás»-t és a módszeres tanácskozmányokat teszi szinte mindennapivá. A fiatalabb tanár minden nehézségénél készséges utmutatót és segítőt talál öregebb, tapasztaltabb társában, kihez bármikor bizalommal s tartózkodás nélkül közeledhetik. Hiszen a mint tudásunk s ismeretünk közös, úgy érdekünk és életcélunk is egy: — tanítványaink előhaladása s tanintézetünk jó hírneve. S ép ezen cél elérése végett — még a közös életnem előnyei mellett is — megtartottuk a «Rendtartás» által előírt ellenőrző tanácskozásokat és módszertani értekezleteket. Ezeknek a lezáródott eredményeiül tekinthetjük azon értekezéseket, melyek részint az «Értesítő»-kben, részint szakfolyóiratokban jelentek meg gimnáziumunk tanárai tollából.

Midőn a tanintézet a cziszterciek kezére került, a tanulók száma 572 volt; a következő évben 578-ra és az ezt követő évben (1867/68) 604-re emelkedett. Ekkor állott be a maximum. 1868/69-től öt év alatt 332-re, a minimumra, apadt le a létszám.

Ezen rohamos csökkenést az alsó osztályok, különösen az első osztály tanulóinak aránylag csekély száma okozta. Mig t. i. 1865/66—1868/69-ig az első osztályban 100-on felül voltak a tanulók, — az 1871/72. tanévre, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendeletéből, csak 50-et lehetett fölvenni. Ezen intézkedéshez járult azon áramlat, mely az ifjúságot a reáliskola felé terelte.

Egy-két év múlva azonban megfordult az áramlat, s a miniszteri rendeletet sem vették egész szigorúan. S így 1877/78-ban a 400-at, 1879/80-ban pedig az 500-at is túllépi a tanulók száma.

30 év alatt (1865/66—1894/95) beirtunk az

I. osztályba	2548	tanulót,	átlag	évenként	85-öt.
II. »	2012	» » »			67-et.
III. »	1712	» » »			57-et.
IV. »	1618	» » »			54-et.
V. »	1602	» » »			53-at.
VI. »	1328	» » »			44-et.
VII. »	1208	» » »			40-et.
VIII. »	1032	» » »			34-et.
I—VIII.	13.060	» » »			434-et.

Azon tanulók száma, kik 1865 óta bizonyítványt nyertek, — az 1894/95-ik iskolai évet nem számítva — 11.799. A meghalt, kimaradt vagy vizsgálatot nem tett tanulók száma a beirtaknak 6,73%-t adja. 29 év alatt 55 tanuló halt meg (0,435%); — a legtöbb, t. i. öt, 1869/70-ben. Volt öt olyan év (1875/76, 1885/86, 1887/88, 1888/89 és 1889/90), a melyekben egy sem halt meg.

Erkölcsei halottja az intézetnek 29 év alatt 25 volt, kik részint kizárás, részint csendes eltávolítás útján szakadtak le az intézet kebeléről.

A vizsgálatot tett tanulók közül római katolikus volt 9997 (84,68%), görög keleti 149 (1,26%), evangélikus református 142 (1,11%), ágostai evangélikus 154 (1,31%), izraelita 1373 (11,64%).

1866-tól 1894-ig érettségi vizsgálatra 956 tanuló jelentkezett, a kik közül kitüntetéssel tett érettségit 133 (13,91%), visszalépett vagy megbukott 150 (15,69%), jól és egyszerűen érettnak nyilvánított 673 (70,4%). Érettségi bizonyítványt szerzett tehát 84,31%.

Tanintézetünkben két egyesület — az önképzőkör és az ifjúsági segélyező-egyesület — virágzik.

Az önképzőkört Kajdy Imre dr. igazgató alapította az 1861/62-ik iskolai évben «Pécsi lyceumi irodalmi kör» név alatt. Alapszabályait ugyanezen évben a helytartótanács hagyta helyben.

A kör munkásságának gyümölcse «Emlény» című füzetben látott napvilágot. 1866/67-től «Irodalmi kör» vagy «Önképzőkör» név alatt fokozott munkásságot fejt ki s magába öleli a négy felső osztály összes törekvő erőit. Az 1890-iki «Rendtartás» 26. §-a értelmében csak a VII. és VIII. osztály tanulói lehetnek működő tagjai, s munkájokat nem bocsáthatják a nyilvánosság elé. Ezen intézkedés azonban nem csökkentette a tagok munkakedvét. Az önképzőkör továbbra is valódi melegágya marad az önképzésnek s csíráztatója és fejlesztője a tehetségeknek. Évzáró ülései, hazánk nagy férfiainak vagy eseményeinek emlékünnepei, melyeket a város előkelőségei megjelenésükkel tisztelnek meg, ép úgy bizonyítékai e kör életrevalóságának és hasznosságának, mint buzdító eszközei a nemes törekvésnek és a nyilvános életre szoktatásnak.

A kör tevékenységét jellemzi, hogy az 1893/94-ik iskolai évben beadtak 127 művet. Ezek közül a bírálók elfogadtak 64-et. Ezek közül tanulmány az irodalom, eszthetika, természettudományok s történelem köréből 25; elbeszélés négy; fordítás német- s görögből három. Összesen 32 prózai mű. Ugyanennyi eredeti és fordított költemény. Nagy buzgalmat fejtettek ki az ifjak a szavalás terén is. 56 szavaló 120 darabot szavalt, melyek közül 57-t az elnök tűzött ki.

Az önképzés nemes munkája fokozására szolgálnak a pályadíjak, melyeket maga a kör, a nemzeti kaszinó, az ifjúság barátai, a tanári kar s magok a lelkes ifjak tűznek ki. Az 1893/94-ik iskolai évben 30 pályadíj, illetőleg jutalom volt. Állandó természetűek: a pécsi nemzeti kaszinó által Széchenyi István grófnak emlékére alapított négy aranyos pályadíj; Verböczy István, a kör volt elnökének, egy vagy két aranyos pályadíja; a Koczián-féle, a jubileumi, a legszorgalmasabb bírálónak s a legjobb szavalónak a kör által kiadni szokott díjak; a Dulánszky Nándor pécsi püspök 100 koronás alapítványának kamatja egy jó szavalónak és az Inczedy-féle alapból egy arany oly idegen ajkú VIII. osztályú tanuló jutalmazására, ki a magyar nyelv elsajátításában a legszebb eredményt mutatta fel.

Elnöke volt keletkezésétől fogva 1864/65-ig Kajdy Imre dr. igazgató; 1865/66-ban Bokor Ferencz; 1865/66—1887/88-ban Verböczy István; 1888/89—1889/90-ben Mészáros Amand; s ezóta Zalai Mihály — mindnyájan a magyar irodalom tanárai.

Hogy a kör egykori tagjai mily kegyelettel és szeretettel fűződnek ma is hozzá, egy-két adat is fényesen igazolja.

1886. május 5-én, midőn a kör 25 éves fennállásának jubileumát ünnepelte, a körnek alapító és későbbi tagjai 240 forintos alapítványt tettek le azon célból, hogy ennek kamatja — két arany — «jubileumi pályadíj» címen, az önképzőkör tagjai önművelő buzgalmának fokozására szolgáljon. 1882-ben tek. Lukács István, kir. táblai bíró, azon alkalomból, midőn a tanintézetből való távozásuk 25-dik évfordulója ünneplésére összejöttek, 100 forintot

gyűjtött iskolatársai között 50—50 forintos pályadíjra. 1893-ban Buday Béla mérnök úr és iskolatársai 10 éves összejövetelükön, Verbóczy István volt osztályfőnökük és az önképzőkör volt elnökének nevéhez fűzve, 50 forintos pályadíj kitűzésével emlékeztek meg a körről.

Az önképzőkör vagyoni állapota az 1893/94-ik év végén 825 forint 24 kr.

A tanulótársi szeretetnek és az általános emberbaráti érületnek már a gyermeki szívben fölkeltése és szegénysorsú tanulóink anyagi támogatása czéljából, Szalay Alfréd dr. igazgató 1869-ben ifjúsági segélyező-egyesületet alapított. A tanuló ifjúság fillérei s a kegyes jótevők adományai az egyesület vagyonát az 1893/94-ik iskolai év végén 4553 forint 11 krra emelték. E tőke kamatai, a tagok díja, a nem alapítványi természetű évi adományok — pl. a pécsi takarékpénztár 50 forintja — két részre osztva, iskolai könyvek és ruhaneműek alakjában jut az ifjak támogatására. Az 1893/94-ik iskolai évben 96 tanuló 509 darab könyvet használt; 75 tanuló pedig 375 darab szótárt kapott. Ruhákra 199 forint 50 krt adott ki a segélyező-egyesület.

Vezetője volt Szalay Alfréd dr., Gebaur Izor, Unger Román, Békefi Remig dr. és Légár Hugó.

23 év alatt e kettős jótékonyásra összesen 4089 forint 38 krt., — évenként tehát 177 forint 78 krt. adott ki az egyesület.

Szegény sorsú tanulóink közül számosan a püspöki udvarban, a szemináriumban, több kanonoknál, különösen Zsinkó István dr. kanonok úrnál élelmezésben és pénzsegítségben részesültek.

Ösztöndíj-alapítványok is nagyban megkönnyítik szegény és törekvő tanulóink kiképzését. Ily alapítványok a következők:

I. A pécs szab. kir. város által kezelt alapítványok:

1. <i>A Szedlmayer-féle</i>	45 forint	ösztöndíjt élvezi	8 tanuló,	összesen	360 forint.
2. <i>A Makay-féle</i>	40 »	»	6 »	»	240 »
3. <i>A Hadnagy-féle</i>	20 »	»	3 »	»	60 »
4. <i>Az Erreth-Gilming-féle</i>	45 frt	»	1 »	»	45 »
5. <i>A Farkas-Ratkó-féle</i>	42 »	»	1 »	»	42 »
6. <i>A Gebaur-féle</i>	100 »	»	1 »	»	100 »
				összesen:	847 forint.

Ezekon kívül Pécs sz. k. város a házi pénztárból a körülmények szerint 8—10 tanulót részesít 20—20 forint segítségben.

II. A pécsi káptalan által kezelt alapítványok:

1. <i>Tulok-féle</i>	50 forintos	ösztöndíjt kap	7 tanuló,	összesen	350 forint — kr.
2. <i>Miskolczy-féle</i>	38 frt 55 kr. öszt.	»	6 »	»	291 » 30 »
3. <i>Paffán-féle</i>	25 » — » »	»	6 »	»	150 » — »
4. <i>Pethő-féle</i>	20 » — » »	»	10 »	»	200 » — »
5. <i>Kélemen-féle</i>	50 » — » »	»	2 »	»	100 » — »
6. <i>Kapuvári-féle</i>	15 » 75 » »	»	2 »	»	31 » 50 »
7. <i>Juranics-féle</i>	21 » — » »	»	1 »	»	21 » — »
8. <i>Pasics-féle</i>	100 » — » »	»	1 »	»	100 » — » (családi)
9. <i>Gottliebóvics-féle</i>	155 » — » »	»	1 »	»	155 » — » (szlav.sz.)
				összesen:	1398 forint 80 kr.

Ezen ösztöndíj-alapítványokhoz sorozhatjuk a pécs-egyházmegyei árvaház és szeminárium alapítványait is, — a mennyiben ott 8—10, itt 40—48 gimnáziumi tanuló részesül teljes ellátásban.

A ciszterczi rend apátja is segítségére siet a szegény szülőknek az által, hogy a tandíjat a szorgalmas fiúknak részben, vagy egészen is elengedi.

Könyv- és szertárainkról az 1850/51-iki «programm»-ban ezt olvassuk: «Ide tartozik: 1. egy, a tanárok és az ifjuság használatára szolgáló zárdai könyvtár, mely nagyrészt a most lefolyt iskolai év elején és folytán szereztetett 2. Egy körülbelül 308 darabból álló ásvány-gyűjtemény, melyet az 1850/51-iki iskolai év folytán a főtisztelendő zirczi apát úr Bécsből hozatott vala a gimnázium használatára. 3. Egy, szintén a most bevégzett iskolai év folytán, a fentdicsért apát úr által Bécsből megrendelt jegeczalakok gyűjteménye, mely 53 csinosan dolgozott fametszvényt számlál. 4. A honi történelemre vonatkozó 10 darab arany rájáú kép főtisztelendő Kelemen József címzetes apát és kanonok ajándéka.»

Ime szertáraink állapota, midőn a gimnázium a zsellérkedést a liceumban megkezdette. A következő években — kivéve a természetrajzi szertárt, melyet Májer Móricz nagy buzgósággal és szakértelemmel megalapított és bővített, — a könyvtárakat és a természettani muzeumot a Szepesy-féle liceumhoz tartozónak tekintették, s ez utóbbit 1865-ben csak kölcsön adták át a rendnek. Bátran elmondhatjuk tehát, hogy könyv- és szertáraink az utolsó évtizedek alatt legnagyobbbrészt a rend költségén jöttek létre.

1867/68-tól kezdve 1872/73-ig különösen a természettani szertár vette igénybe a gimnázium pénztárát. Így 1869/70-ben 594.50 forint, 1870/71-ben 1300 forint, 1871/72-ben 745 forint, 1872/73-ban 810 forint költséget fordítottunk ezen szertár felszerelésére.

1872-től a tanári könyvtárra került a sor. Erre évenként átlag 300 forintot költött az intézet.

Az ifjusági olvasókönyvtár alapját az ifjusági önképzőkör vetette meg és bővítette. 1885/86 óta tanári felügyelet alatt áll és a tanintézet saját erejéből évenként 3—400 forinttal szaporítja. 1893/94-től kezdve e célra a tanulók évenként egy forintot fizetnek.

A rajzszerár 1867-ben jött létre. A khémiai, csillagászati és matematikai szertárt a természettani muzeumban helyezték el. A történelmi, művészeti és klasszika-filológiai muzeum újabb keletü.

Pénzgyűjteménye és régiségtára is van az intézetnek. 1867-ben keletkezett s legnagyobb-részt ajándékozás útján szaporodik.

A könyv- és szertárak rendezése már teljesen befejezett dolog. Amazoknak nyomtatott könyvjegyzékek, ezeknek pontos leltárak van. A könyvtárakat először, 1884/85-ben és 1885/86-ban Gyikos Péter, az 1893/94-ik iskolai évben pedig Légár Hugó és Mócs Szaniszló dr. tanárok rendezték.

A tanári könyvtárban van 1459 mű, 2701 kötet s 118 füzet; az ifjusági olvasókönyvtárban 1349 mű; az ifjusági segélyző könyvtárban 652 darab tankönyv, 60 darab atlasz és 375 darab szótár; a természettani szertárban 324 főeszköz, 590 darab kisebb eszköz, 14 falikép s 153 más kép; a khémiai szertárban 38 darab eszköz s 100 vegyszer; a csillagászatban 10 darab, a geometriaiban 36 darab eszköz; a természetrajziban 14.428 természetes, 91 mesterséges szemléltető tárgy és 212 kép; a földrajziban 84 darab történelmi és földrajzi térkép és hét darab jellemkép; az érem- és régiségtárban 21 csoportban 2352 darab régi pénz, 76 darab régiség és 16 darab régi okirat és kép; a rajzszerárban 35 fa- és sodronyminta, 127 darab keretbe foglalt, 187 keret nélküli s 206 darab vászonra húzott rajzlap és 23 darab gipszminta.

VIII.

A Szepesy-féle jogi és filozófiai liceum cziszterci tanárai:

Vagovics Bertalan bölcséleti tanár 1831—35.
 Ihász György bölcséleti tanár 1831—36.
 Mangin Károly jogi tanár 1833—35.
 Vinkler Engelbert dr. jogi tanár 1833—42.
 Török István dr. bölcséleti tanár 1834—37;
 jogi tanár 1840—48.
 Czukovics Viktor dr. jogi tanár 1835/36.

Trenker Ferencz dr. jogi tanár 1836—40.
 Farkas Gergely bölcséleti tanár 1836—40.
 Kunszt Tamás bölcséleti tanár 1836—40.
 Rudics Dénes dr. bölcséleti tanár 1840—48.
 Bilkei Lambert dr. jogi tanár 1841—48.
 Liebhardt Lukács dr. bölcs. tanár 1841—48.

IX.

a) A gimnázium főigazgatói:

Niczky Kristóf gróf 1784/85.
 Teleki József gróf 1785. október 24.
 Vay István 1789.
 Novák Krizosztom 1793—1802.
 Hirsch Mihály 1802—1805.
 Paintner Mihály 1805. — még 1814-ben is.
 Hübner János.
 Fejér György.
 Dresmitzer József.
 Deáky Zsigmond.

Sterne Ferdinánd 1851—54.
 Greschner János dr. 1854—61.
 Kádas Rudolf dr. 1862—78.
 Németh Antal 1878. márczius 6. — 1884.
 május 23.
 Mészáros Nándor 1884. május 25.—1889.
 december 19.
 Pallér Kelemen (helyettes) 1890. január 1.—
 1890. július 31.
 Spitzkó Lajos 1890. július 31.—1895.

b) A gimnázium igazgatói:

1. Jezsuita házfőnökök s részben
 igazgatók:
 Prentzhaler János 1686.
 Ravasz Ferencz 1689.
 Koller Ferencz 1702—4.
 Zungó Ferencz 1710.
 Cserkó István 1713.
 Szomalovich Pál 1715—18.
 Genova Miklós 1719—24; 1733/34.
 Szilágyi István 1724/25.
 Turóczy László 1726.
 Piacsevich Jakab 1731—33; 1738/39.
 Krausz Sebestyén 1735.
 Kisóczy Miklós 1740—42.
 Kőszeghy János 1743—48.
 Szabó István 1748/49.
 Arvay György 1750—52.
 Litkey Nándor 1754/55.

Novoz János 1755—57.
 Havor János 1757—60.
 Türk József 1760—64.
 Csikai István 1764/65.
 Pejacsevich Ferencz báró 1765/66.
 Walter Pál 1766—68.
 Vajkovics Imre 1768—70.
 Revisnyei Reviczky Antal 1770—72.
 Hegyi József 1772 73.

2. Nem jezsuita igazgatók:

Faitser Ferencz 1776.
 Szilágyi István 1777.
 Hersching Dániel 1778—85.
 Udvinác János 1803.
 Csonka János 1804—10.
 Für Márton 1811—13.

3. Ciszterczi igazgatók:

Horváth Dániel 1814—17.
 Horváth János 1817/18.
 Zimányi Bernát 1818/19.
 Hohenecker Benedek 1819—26.
 Mangin Károly 1826—31.
 Vinkler Engelbert dr. 1831—33.
 Szabó Pius 1833—43.

Kunszt Tamás 1843—50.
 Török István dr. 1850/51.

Juhász Norbert dr. 1851.

Jónás József 1851/52.

German József dr. 1852—58.

Kajdy Imre dr. 1858—66. } Pécs-egyházm.
 papok.

Szalay Alfréd dr. 1866—84.

Gebaur Izor 1884—89.

Inczédy Dénes 1889—1895.

c) *A gimnázium tanárai:*

1. Jezsuiták:

Borovetz mester 1704.
 Wágner Ferencz 1704.
 Faludy Ferencz 1727.
 Molnár János 1734.
 Liberer Mihály 1736.
 Pongrácz István 1738.
 Sándor József 1741.
 Pray György 1745.
 Szomolányi Ferencz 1746.
 Jósa István 1746.
 Szilágyi János 1752.
 Horváth János 1753.
 Cervus János 1754.
 Marsovszky Ádám 1755.
 Buday Tamás 1755.
 Wahlfarth Sebestyén 1760.
 Püspöky Ferencz 1760.
 Komáromy András 1762.
 Holló Márton 1762.
 Szunerics Márton 1763.
 Radikovich György 1764.
 Ketskéméthy Márton 1764.
 Tapolcsányi Antal 1765.

2. Volt jezsuiták:

Köszeghy László 1773.
 Somogyi Ferencz 1773.
 Kajdácsy Ferencz 1773.
 Erdődy József 1774.
 Tóth Farkas 1775.
 Buday József 1775.
 Vargai László 1775.
 Baldt József 1776.

3. Világi egyének:

Branicza József 1802.
 Péchy Ernő 1802.
 Szarka József 1802.
 Krajner József 1802.
 Csonka János 1802.
 Udvinác János 1802.
 Weissengruber Károly 1802.
 Kardos Miklós 1802.
 Börzsönyi József 1802.
 Doszler N. hitszónok. 1802.
 Kovács István pótlótanár. 1802.
 Ballay György jegyző. 1802.
 Horváth Ignác hitszónok. 1803.
 Danitz Imre 1803—14.
 Ambrózy János 1806—14.
 Schüller Nándor 1807—14.
 Börzsönyi Ferencz 1814.

4. Pécsi egyházmegyei papok:

German József dr. 1851—58.
 Fesztl Károly dr. 1851—55.
 Dobszay Antal dr. 1851—56.
 Baán József dr. 1851—55.
 Kajdy Imre dr. 1851—58.
 Alagics Antal dr. 1851—59.
 Gauzer János 1854—61.
 Konner Károly 1855—66.
 Molnár József 1856—64.
 Szeredy József dr. 1856—65.
 Bermüller Antal 1856—58.
 Szeifricz István 1856—58; 1860/61.
 Vojtyák Antal 1858—62.

Trixler István 1859—69.
 Petrovics Ferencz 1861—73.
 Márton Márton 1862—67.
 Bencze István 1861/62.
 Gundy Miklós 1863/64.
 Geng Gyula 1864/65.

5. A ciszterci rend részéről alkalmazott világi tanárok:

Abt Antal 1855/56. első felében.
 Bója Ferencz 1855—58.
 Klamarik János 1855/56.
 Krautschneider Ferencz 1855/56.
 Preszner János 1855/56.
 Mátyás Flórián 1858—60.
 Topler Sándor 1858/59.
 Simonics József 1858/59.
 Lutter János 1859—61.
 Légárd József 1859—62.
 Stephanovics József 1861—63.
 Bokor Ferencz 1862—71.
 Fekete Ferencz 1864/65.
 Bermüller Ferencz 1865—72.
 Vutkovics Sándor 1866—70.
 Soostó Gyula 1869—95.
 Schmidt János 1881—84.
 Mészáros Lajos 1885—88.
 Posch Árpád 1886/87.
 Lejtényi Sándor 1887—89.

¹ 1855-ben 35 betöltött évi tanári működés után zirczi alperjelnek nevezték ki. Pécs városa a távozó jeles tanárt díszpolgárává avatta. Az 1885/86-ik évi programmban az igazgató így örökíti meg ez eseményt: «Mennél gyerebb szokott lenni a tanári pályán szerzett érdemek kellő elismerése: annál kedvesebben vette a Tanári kar Pécs város T. Polgármestere és képviselőinek azon eljárását, mely szerint múlt október 4-én kelt oklevelében Horváth Ágoston zircz-cisterci áldozárt, Gimnasiumunk köztisztelet és szeretetben álló Nestorát, e városban töltött 36 évi tanárkodása elismerésül tiszteletbeli polgárainak koszorújába egyhangúlag felvéve. Az e fölött kiadott oklevél a ns. város egy Tanácsnoka, mint a Megtiszteltnek számtalan tanítványai egyike által a legbensőbb elismerés jelei közt kézbesített. E megtiszteltetés feletti őszinte öröm a tanári gyűlésben az igazgató által szív bensejéből eredő szavakkal előadotva a kedves aggastyán iránti szeretetet még nagyobbá tévé».

Abt Antal vil. tanár az első félév végén Bécsbe távozván, helyére Horváth Ágoston jó Zirczről. Az 1856/57-ik év elején Bilkey Lambert cziszt. r. tanár súlyosan megbetegedett és október 28-án jobb létre szenderült. Horváth Ágoston ismét

Schmidt Győző 1887/88.
 Gurnesevics Lajos 1888/89.

6. Ciszterciek:

Pákozdy Román 1814—17.
 Horváth János 1815—17.
 Keller Kelemen 1815—18.
 Nagy Elek 1815—21; 1828—31.
 Krancz Máté 1815/16.
 Fekete Fülöp 1815—17.
 Berencsy Márk 1816—18.
 Hanusovszky Jakab 1816/17.
 Kunkel Tádé 1817/18.
 Joó Mátyás 1817/18; 1824—26.
 Mangin Károly 1818/19; 1822/23.
 Pokorny Placid 1818/19.
 Petresics Lajos 1818—29.
 Szücs József 1818/19; 1830/31.
 Guitman Miksa 1818/19.
 Szártoris Imre 1819—22; 1829/30.
 Giczy Béla 1819/20.
 Kiss Ambró 1819—22.
 Palkó Xavér 1819/20.
 Horváth Amand 1820—22; 1823/24.
 Horváth Ágoston 1820—1860; — egy-két évi megszakítással.¹
 Szőke Jeromos 1822/23; 1840/41.
 Takáts Henrik 1822/23; 1853—55.
 Kunszt Tamás 1823—28; 1829/30; 1852/53.²

elhagyja a kiérdemelt tisztességet és a kidült rendtárs helyére állva, még három évig ifjú lélekkel oktatja, nevelő tanítványainak fiait és unokáit. 1859. évben távozott véglegesen Pécsről, — de nem a nevelői pályáról. Mint zirczi alperjel is keresett, — hogy úgy mondjuk — fogott gyermekeket, kiket a szerető lélek készségével készítgetett elő gimnáziumi pályájokra. A közös becsülésben és szeretetben álló férfú lelke 1871-ben szállt el szerettei közül.

² Gimnáziumi tanári működésén kívül, még több évet is töltött Pécsen folytonos és áldásos tevékenységben. 1836—40 a liceumban alkalmazták, mint hittanárt; 1843—50 házfőnök és igazgató, 1852/53-ban házfőnök és tanár. Az 1852/53. évi program így emlékezik meg róla: «E tanévben a tanári testület egyik érdemtelen tagját veszté el Kunszt Tamás zircz-ciszterci áldozárban, ki benső vallásossága, alapos tudományossága által mindenki tiszteletét kiérdemlé. Munkadús életének a halál hosszas és kínos fájdalmak közt 1853-ik évi márczius 27-én vetett véget. Tantárgyait az év végeig társai elvállalták». A belvárosi templom kriptája őrzi drága tetemeit.

- Hegyi Péter 1825—34.
 Szabó Piusz 1826—30.
 Horváth Simon 1826—28.
 Török István dr. 1828/29; 1834—36.¹
 Vinkler Engelbert dr. 1830/31.
 Bula Theofil dr. 1831/32; 1837—40.
 Molnár Dénes 1831—33.
 Kaszt Konstant 1832/33.
 Farkas Gergely 1833/34; 1836/37.
 Schirhuber Domokos 1833/34.
 Zofcsák Ödön 1834—42.
 Faddy Kristóf 1834—1850.
 Szalay Flórián 1834—38.
 Glacz Menyhért 1834—36.
 Czukovics Vincze dr. 1834—37.
 Busay Dávid 1835—37.
 Hodoly Béla 1837—39.
 Fordermajer Vilmos 1837/38.
 Dornis Gáspár 1838/39; 1842—44.
 Molnár Miklós 1839/40; 1849/50.
 Koller Károly 1839/40; 1842/43.
 Hanák László 1840—42.
 Minikus Vincze 1840—42.
 Schönauer András 1843—49.
 Regensburger Mihály 1843/44.
 Schill Ignác 1844—49.
 Bánovszky Alajos 1844/45.
 Danczinger Barnabás 1845/46.
 Obadich Márk 1846—49.
 Schmuk Jakab 1846/47.
 Májer Móricz 1849—55.²
 Gerlach Benjamin 1849/50.
 Vagovics Bertalan 1850/51.
 Horváth Zsigmond 1850—54.
 Deáky Sándor 1850/51.
 Schmidt Ferdinánd 1850—55.
 Juhász Norbert dr. 1851/52.
 Lóskay Bekény 1854/55; 1859—63.
 Bilkey Lambert dr. 1855/56.
 Szmodiss János 1856/57.
 Madarász Mihály 1861—63.
 Tóth Ferencz 1863—86.
 Laszczik Bernát 1863—72.
 Tipold Özséb 1863—77.
 Szalay Alfréd dr. 1865/66.
 Bures Antal 1865/66.
 Inczedy Dénes 1865—89.
 Verböczy István 1866—88.
 Szobek Loránt 1866/67.
 Aigner Sándor 1867—80.
 Szegedy Fülöp 1867—95.
 Biró Mór 1868—71; 1877—84.
 Wágenhoffer Bódog 1870—76.
 Kolossváry Kálmán 1871/72.
 Maczki Valér dr. 1871—77; 1889/90.
 Lentényi Márk 1872—80.
 Hegedüs Pál 1872—74.
 Fábián Sebestyén 1872—78; 1881—83.
 Szerencse Menyhért 1874/75.
 Kassuba Domokos 1874—79.
 Ledniczky Ipoly 1875—80.
 Cserey Lukács 1876—79.
 Vincze Ambró 1877—80.
 Gyikos Péter 1878—93; 1894/95.
 Ács Egyed 1879—81.
 Hajkó Rajmund 1879/80.
 Nemes Tivadar 1880/81; 1893—95.
 Kéry Vidor 1880—84.
 Kalocsay Kornél 1880—83.
 Lájér Nándor 1880—85.
 Békefi Remig dr. 1880/81; 1882/83; 1885—93.
 Szilágyi Jenő 1883—86.
 Szeitl Kamill 1883—86; 1878/79.
 Závodnik-Zalai Mihály 1883—85; 1889—95.
 Lővárdy Alajos 1884—86.
 Sipos Orbán 1884—88; 1891/92.
 Bekker Vilmos 1884—87.
 Mócs Szaniszló dr. 1886/87; 1890—95.
 Vass Krizosztom 1886/87.
 Wolf Ágoston 1886—88.
 Légár Hugó 1887—95.
 Mészáros Amand 1888—91.

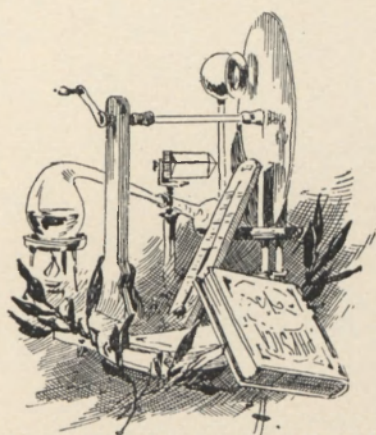
¹ Török István, mint a gimnázium s a filozófiai és jogi tanfolyamok tanára és mint házfőnök és igazgató, Pécsen ragyogtatta fényes tehetségeit és hintette szét munkája gyümölcseit; s itt borult elméjére a halált hozó sötétség. A budai külvárosi temetőben nyugszik. Sirkeresztjét halottak napján

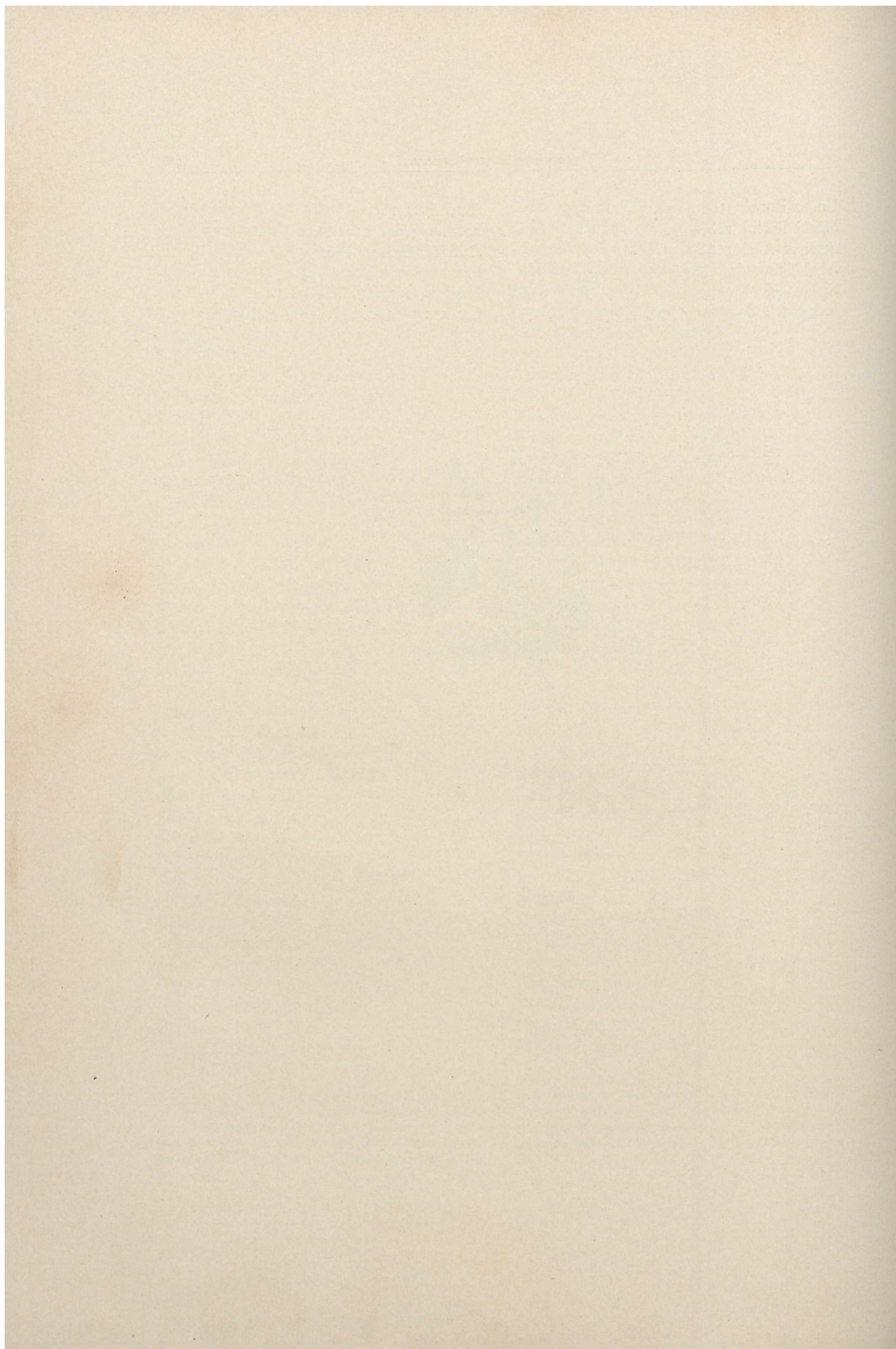
hálás tanítványai koszorúkkal díszíték 1865-ig, midőn a kegyelet e szép cselekvényét a rendtagok vették át.

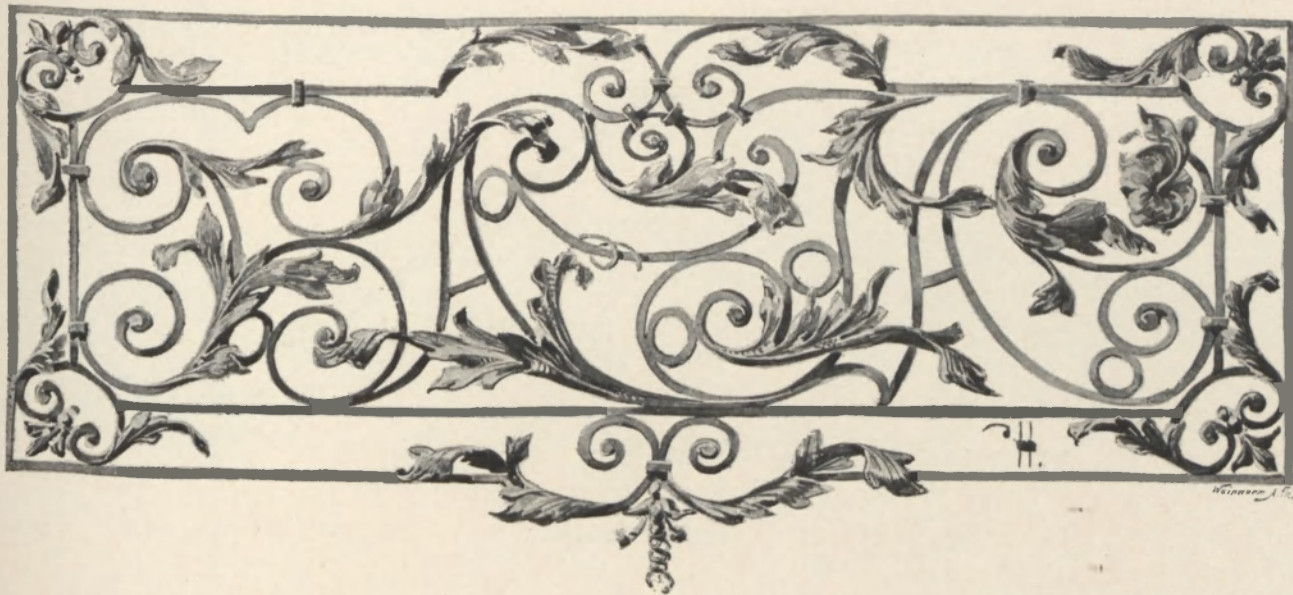
² A természettudományi múzeum őt vallja alapítójának. Az ásványtan terén mint fölfedező örököltette meg nevét.

Unger Román 1888—90.
Moóri Rikárd 1888—91.
Buzássy Ábel 1888—95.
Ágh Timót dr. 1889—95.
Szalay Gábor 1889—92.
Erdőssy Bódog 1890—92.

Bitter Illés 1890—95.
Károly Ignác 1891—94.
Barbarics Róbert 1892—95.
Prácser Albert 1892—95.
Magdics Gáspár 1892—95.
Csokonay Zsigmond 1893—95.

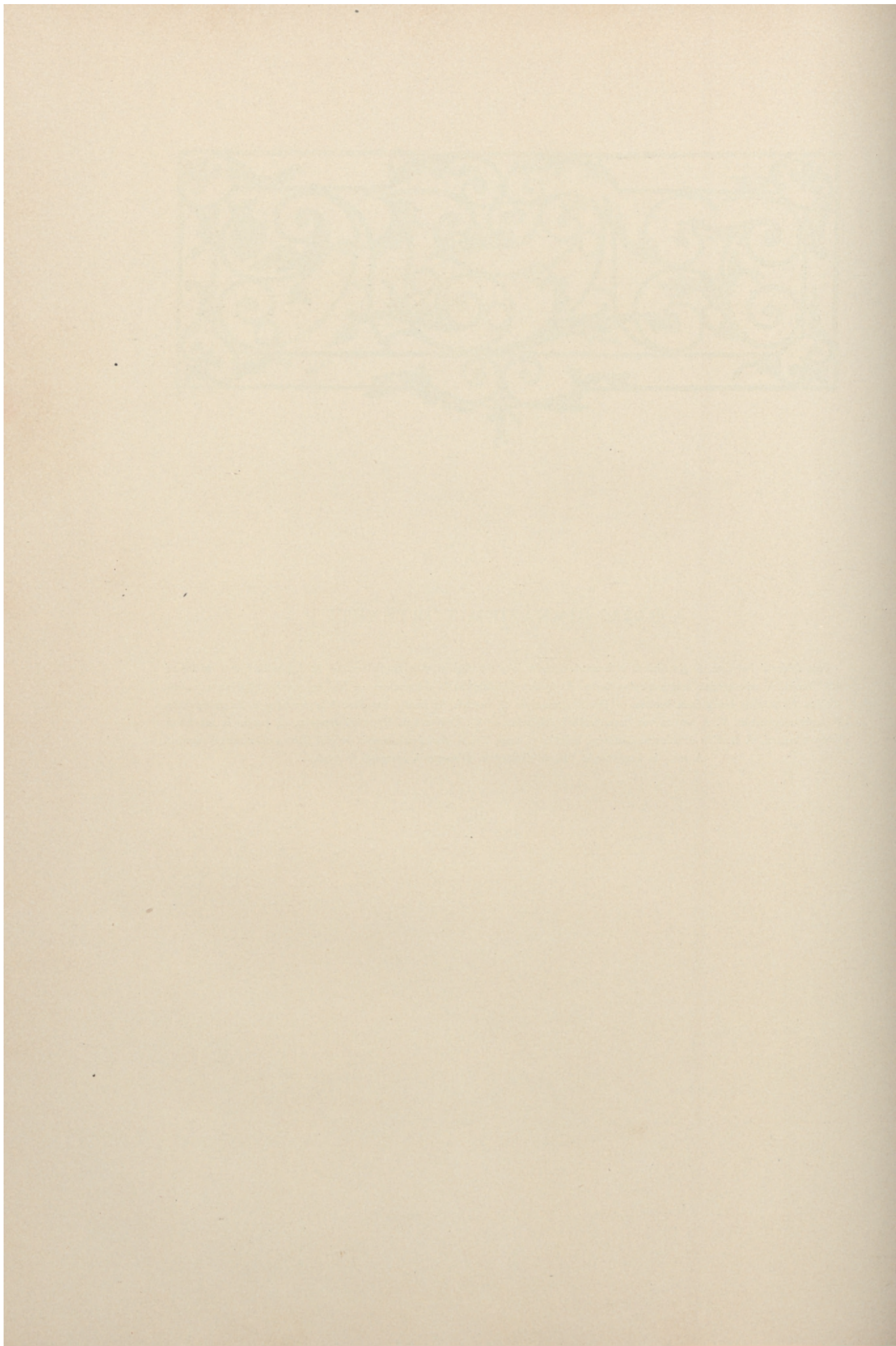

A BAJAI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE.

I. Baja földrajzi helyzete. A gimnázium a ferencziek kezén és a tanulmányi alap birtokában. — II. A gimnázium a ciszterciei rend kezén. A ciszterciek megtelepedése Baján. Az épület újjáalakítása és felszerelése. — III. Az ifjuság oktatása s vallás-erkölcsi és hazafias érzületének ápolása. — IV. A gimnázium fő vezetői. Az ifjuság fegyelme és egészségügye. Az önképzőkör. A segélyzőegyesület. V. A tankönyvek használatának föltételei. — VI. Ösztöndíjak. Érettségi vizsgálat. A rendes és rendkívül tárgyak tanárai. A tanulók áttekintése illetőségi helyök, vallásuk, nyelvi viszonyaik, szülőik polgári állása s előmenetelök szerint. A szer- és könyvtárak. VII. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

BAJA TÁVLATI KÉPE.

I.

nagy magyar Alföldön, a Duna vonalának Budapest és Ujvidék között majdnem közepén, a telecskai domboknak a Dunához siető végső magaslatán s Bács-Bodrog vármegyének legéjszakkeletibb csúcsán emelkedik Baja városa. Már a török hódoltság előtt jelentékeny hely volt, mely az Alföld többi városaival együtt érezte az idegen hatalom pusztításait.

Korai emelkedését, népe szorgalmán kívül, természeti viszonyainak és kedvező helyzetének köszöni. Másfél kilométer hosszú csatornája, melyet a Duna vize táplál, benyúlik egész a piactérig s a házak alapzatát mossa; — mintha csalogatni akarná a város lakosait, hogy használják ki a hatalmas vízi utat, melyen Keletet egész a Fekete-tengerig, a művelt Nyugatot pedig Európa szívéig meglátogathatják.

Baja az Alföldnek egyik gabona-lerakodóhelye volt. Ide özönlött a hatalmas buza-termés; forgalmával a Duna mellékén föl egész Budapestig egy hely sem vetekedhetett.

A jólétnek induló város nemcsak az anyagi, hanem a szellemi haladásnak is közép-pontja lőn. Bácska jó része ide küldötte gyermekeit iskolába; itt volt a tűzhely, honnét a szellemi világosság szikráit messze vidékekre széthordták; innét került ki jelentékeny részben a város, a vidék és a vármegye értelmisége. Ez az oka azon kegyeletes érzületnek, mely a vármegye művelt közönségét Baja tanintézetéhez mindenkor fűzte.

A XVIII. században külföldön megindult tanügyi reformok elhatottak hazánkba is; a nevelés-oktatás szükségét érezte a magyar közönség is. Az általános hatás elől Baja lakossága sem tért ki, — sőt haladni kívánt s gyermekeit taníttatni akarta. Ezért esett tekintete 1761-ben a helybeli ferencziekre. Őket szólította fel, hogy legyenek az ifjuság nevelői s oktatói. A város közönsége ezen célra egy házat vett s hozzá egy szobát épített; a rend tartományi főnöke pedig évenként két tanárt rendelt az ifjak oktatására.

Ily állapotban volt az oktatás 1778-ig. Ezen év június hó 25-én érkezett Bajára Mitterpacher Dániel pécsi kanonok, hogy az iskolai alapokat megvizsgálja s kérdést tegyen: hajlandó-e a város iskolai épületeket emelni? kötelezi-e magát ezek fentartására s mily összeggel óhajtja a tanárok munkásságát jutalmazni? A város azt ígérte, hogy épületekről

gondoskodik, ezek fentartását magára vállalja, a tanárok javadalmazására pedig 200 forintot biztosít. Ugyanazon év augusztus havában még egy kiküldött érkezett Bajára, — Hersching Dániel pécsi kanonok személyében. Két városi tanácsos kíséretében megvizsgálta az iskolákat s kijelentette, hogy Ő felsége legmagasabb akarata szerint csak elemi iskolák fentartásáról lehet szó. Mélyen sújtotta ez a város polgárait. Nem is szüntek meg iskolájuk visszaállítása mellett buzgólkodni. Majd a Szent-Ferencz-rend kormányánál, majd Ő felségénél tettek lépéseket. 1791-ben kieszközölték, hogy ismét két ferenczrendi tagot nyertek a gimnáziumi oktatás vezetésére, sőt még iskolahelyiségül két termet is kaptak a kolostorban. 1805-ben a város új szerződést kötött a Szent-Ferencz-renddel. E szerint a rend három tanárt és egy igazgatót adott a városnak.

A város buzgalma nem lankadt el, hogy intézetének a nyilvánossági jogot megszerezze. Mielőtt azonban ezt elnyerte, még egy ízben nagy megpróbáltatás előtt állott. A helytartó-tanács ugyanis, 1814-ik évi november hó 4-én kelt rendeletével, az iskolát feloszlatta. Rémülve futott a város irányadó küldöttsége Zomborba, hol épen közgyűlésre jöttek össze Bács vármegyének nemesei és tisztviselői. Könyörögve fordultak a közgyűléshez s közbenjárásért esedeztek. A nemes vármegye közönsége szívesen fogadta a kérelmezőket. Az ügyet gyorsan a helytartótanácsához terjesztette föl. Meg is érkezett a kedvező határozat, a mely szerint addig, míg a város kieszközli az intézetnek a «királyi gimnázium» címet, minden az előbbi állapotban marad.

A város régi vágya teljesült, midőn a legmagasabb királyi kézirat 1815. márczius 17-én oly értelemben érkezett le a helytartótanácsához, hogy a bajai gimnázium nyilvánossági jogot kap és a tankerületi főigazgatók hatósága alá esik.

A gimnázium részére új épületet is emeltek. Az alapkövet már 1813. április 18-án letették. Rövid két év alatt már teljesen készen állott az új gimnázium, melyet 1815. június 14-én avattak fel ünnepiesen, Paintner Antal rátóti prépost, győr-egyházmegyei kanonok s tankerületi főigazgató jelenlétében. A katonaság diszben, az ifjuság sorfalat képezve, az összes szenátorok, városi tisztviselők s a nagy néptömeg háromszoros éljenkiáltással üdvözölték az érkező királyi biztost. A terem, melybe az érkező vendéget vezették, el volt árasztva virágokkal; a falon pedig I. Ferencz király arczképe ékeskedett. A királyi biztos ékes magyar beszéddel üdvözölte a jelen voltakat s beszéde közben felolvasta a királyi leiratot.

Majd a királyi biztos, latin nyelvű beszéd kíséretében, átadta a gimnáziumot a ferencziek rendjének s felszólította a tartományi főnököt, hogy mutassa be neki az intézet új igazgatóját. Demerác Ádám, a ki már nyolcz éven át vezette a magánintézet ügyeit, átvette a királyi biztostól az épület kulcsait, az iskola pecsétjét s letette a hűségi esküt. Az iskola pecsétjén 1815-ből a következő felírás olvasható: «Sigillum gymnasii Bajensis. 1815». A legrégibb iskolai «Értesítő» 1814-ből való. A következő év «Értesítő»-jén már «Regium Gymnasium» czíme van az intézetnek.

Az 1840-iki nagy tűz alkalmával az épület majdnem egészen leégett. A tanuló ifjak közül többen más intézetbe mentek. Hogy azok, kik a városban maradtak, az iskolai évet el ne veszítsék, a rend tartományi főnöke intézkedésére a rendi hittudományi növendékek Mohácsra mentek át, a tanuló ifjuság pedig a kolostorban folytatta az előadások hallgatását. Az 1840/41-ik iskolai évet még nem lehetett a gimnáziumi épületben megkezdeni, mert csak augusztus 29-én fogtak a helyreállítás munkájához, a melylyel november 12-én készültek el. Ezen ideig tehát újból a kolostorban tartották az előadásokat.

Időközben a gimnázium nyolcz osztályúvá lett. A természetrajzi és természettani múzeumok nagyobb tért követeltek; az elemi osztályok — melyek eddig szintén itt huzódtak

meg — kivonultak régi lakásukból s a város különböző részeiben helyezkedtek el. Rajzteremre és tornacsarnokra volt szükség. A tornacsarnok az épület keleti szárnyában (földszint) jött létre két teremből. Ehhez kapcsolódott a délfelé néző oldalon, ugyancsak földszint, a természetrajzi múzeum két teremmel; ezután a kapuig szolgálakás következett egy szűk, ablaktalan konyhával és egy tágasabb szobával. A kapu másik felén volt az igazgatói irodaszoba, — sötét, szűk, nedves terem, a melyet még fűteni sem lehetett alkalmasan. Ehhez kapcsolódott egy osztály, mely délnek nézett. A nyugatra néző szárnyépületben volt a két legtágasabb iskola, az I. és II. osztály. Földszint tehát három osztálynak volt helye. Az emeletnek a plébánia udvarára néző szárnyában három kisebb terem volt, — legutóbb a VI., VII. és a IV. osztály; dél felé nézett az öt ablakos rajzterem, mely két osztályból alakult; ezután következett a padlás-feljárás s az emeleti lépcsőzet. A lépcsőtől balra a két ablakos tanárszoba; ezt követte a természettani múzeum két ablakkal délre, egygyel nyugatra. A természettani szertár mellett volt egy keskeny terem egy ablakkal — a fizikai laboratórium, majd egy kényelmes s tágas terem a kísérleti előadásokra. Az emeleti szárnyon volt még két osztály, az V. és a VIII.

Az ablaknyílások szűkek, a földszintiek még vasrácsosak; az ablakok kis üvegtábláit több helyütt ólom keretelte; az ablaktokok s ajtók festetlenek s úgy összeropedeztek, hogy a kettős ajtón is átjött a napsugár. A folyosók szabadon, nyíltan álltak. Nem egyszer megesett, hogy erős hózivatar alkalmával a folyosón tanárok, tanulók bokáig jártak a hóban. S gondoljuk ide még, hogy a legszükségesebb helyek az épületen kívül voltak. A termek földszint 3,6 méter magasak, 5,70 méter szélesek. A magasságot nagy mértékben korlátozta a vastag bolthajtás; a szélességből pedig a 20—22 centiméterre kiálló oszlopok két oldalról igen sokat elvettek. Ehhez járult, hogy a földszinti helyiségek annyira nyirkosak voltak, hogy a természetrajzi múzeumban a szerves anyagok elromlottak s az egyes tárgyakat a penész lepte meg. Ezen okból a természetrajzi múzeumot az igazgatóság a rendház épületében helyezte el; a torna- tanítást pedig, a városi közegészségügyi hatóság intézkedésére, végleg beszüntette.

Ilyen volt a gimnáziumi épület 1892. június 1-ig.

A tanítást a ferencziek az 1850/51-ik iskolai év végéig kezelték, — és pedig úgy, a mint az 1806-ban kiadott «Ratio Educationis» megszabta. Az oktatás két részre oszlott. Az alsó osztályokban volt a grammatikai tanítás négy éven át; a két felső osztályban a humaniorákat adták elő. Kezdetben ugyan csak négy osztálya volt a gimnáziumnak, de az 1815/16-ik iskolai évben már hattal találkozunk. Mint a tanítás nyelve, úgy az «Értesítő» is latin volt. Az 1844/45-ik iskolai évtől az anyakönyveket magyarul vezeték s az «Értesítő»-t magyar nyelven teszik közzé. A tanítás nyelve szintén magyar lett; de az ékes szókötést, a retorikát, a poezist, a görög és a latin régiségtant ezután is latinul adták elő.

Az 1849-ben kelt «Entwurf» Baja város középiskoláját az 1850/51-ik évben érintetlenül hagyta. Minthogy azonban az «Entwurf» a szakoktatást minden iskolára nézve, mely a nyilvánossági jogot meg akarta tartani, kötelezőnek mondotta ki, — Baja város közönsége 1851. márczius hó 28-án elhatározta, hogy a gimnáziumot az új rendszer értelmében átalakítja. Így nyílt meg 1851/52-ben a négy osztályú algimnázium — már nem a ferencziek, hanem újonnan alkalmazott szaktanárok vezetésére. 1852/53-ban hét, 1853/54-ben nyolcz osztályú lett az intézet nyilvános érettségi vizsgalattal. A gimnázium kezdettől városi tulajdon volt egész 1868. június 19-ig. Ekkor királyi gimnázium lett a tanulmányi alap terhére. A várost zilált anyagi viszonyai kényszerítették, hogy intézetét közvetlen állami kezelés alá adja. Ennek fejében kötelezte magát, hogy a fentartás költségén felül évenként 800 forintot fizet a tanulmányi alap pénztárába.

II.

Ily viszonyok között maradt a gimnázium 1878-ig. Ekkor a magyarországi ciszterci rend hármaskapátánához — Zircz, Pilis és Pásztó — a negyediket, Szent-Gotthárdot, kapta. E címen, I. Ferencz József apostoli király határozott akaratára, egy új főgimnázium fentartását és ellátását vállalta magára. Ez az átvett főgimnázium pedig — a bajai volt. S így ez 1878 óta a magyar ciszterci rend tulajdona.

A magyar ciszterci rend nem egyszerre, — fokozatosan vette birtokába az intézetet. Szerződés szerint három év alatt kellett a gimnáziumot rendi erővel ellátnia.

Mindjárt első telepeseikül hat rendtag érkezett Bajára (1879.). Az uttörő munkások — Platz Bonifác dr., Májer Alberik, Fölker Gusztáv, Löwárdy Alajos és Cserey Lukács — Gebaur Izor vezérlete alatt fogtak hozzá hazafias rendi feladatuk megoldásához. A magasztos hivatás tudatán kívül magukkal hozzák a tanítórendi tanár lelkesedését és kötelességérzetét.

A kis telep évről-évre új rendtagokkal gyarapodott. Időközben (1881.) a gimnázium élére is új alak, Szenczy Győző, állott. A testületnek nagy szüksége volt, hogy önmagában erős, belsejében egységes s szellemében magasröptű legyen. Hiszen, a kezdetnek szokásos nehézségein kívül, sok előítélettel s a helyi viszonyokban rejlő félszeggel kellett megküzdenie és leszámolnia. De miként a nap sugarai áttörnek magukat a felhők között, — az ifjúság érdekét helyesen felfogó és mérlegelő irányzatnak végre is győznie kellett. Még egy évtized sem múlt el, s a bajai gimnázium a legelsőek közé emelkedett s a rokonszenvet és becsülést kivívta és híven küzd érte ma is.

A mint a gimnázium a ciszterci rend kezére jutott, az épület újjáalakítása nyomban napirendre került. Gebaur Izor, főgimnáziumi igazgató, hivatalos jelentésben rajzolta az intézeti helyiség szomorú állapotát. Erre Trefort Ágoston, m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, személyesen jött le a helyszínére. Tapasztalatai alapján megígérte, hogy az átalakítást a tanulmányi alap terhére eszközölni fogja.

Ez irányban meg is indult a dolog; de a tanulmányi alap zilált anyagi viszonyai lehetetlenítették a tervet.

A kérdést újból Mészáros Nándor szegedi tankerületi királyi főigazgató elevenítette föl. Mivel hivatalos látogatása alatt arról győződött meg, hogy az épület a követelményeknek nem felel meg, a tanári testületnek azt ajánlotta, hogy «tegyen újból egy megokolt fölterjesztést a magas kormányhoz, melyben az intézeti épületnek a megfelelő állapotba hozatalát kérvényezi».

Igy is történt, — de eredménye semmi sem lett.

Fehér Ipoly, az új tankerületi főigazgató, első látogatásakor (1883.) felhívta «az igazgató-ságot, hogy illetékes helyen kérelmezze az építkezést». Rá két évre (1885.) meg ily módon nyilatkozott: «Egész meggyőződése, jogi érzete azt sugallja, hogy a főkötelezettség a tanulmányi alapot illeti; lépéseket fog tenni a városnál is s számítt a zirczi apát úr jóindulatára, a kinek támogatását a terhek viselésében harmadik faktornak reméli».

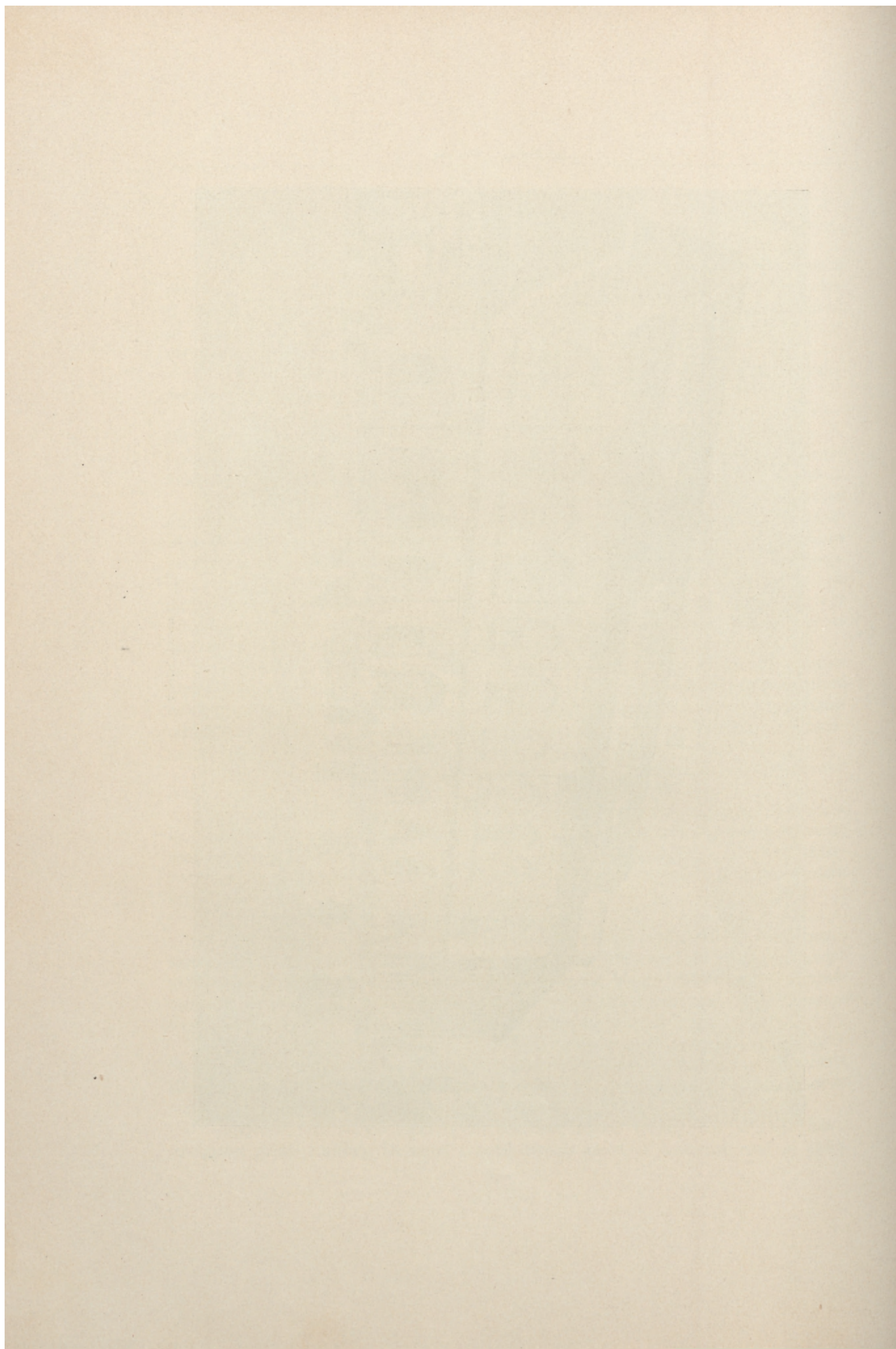
A lelkes főigazgató be is váltotta szavát. A hármaskapátán mindegyike megmozdult. Supka Jeromos zirczi apát, a hazai tanügyért lelkesedő rendfőnök készségével, 10.000 forintot ajánlott meg az épület újjáalakításának költségeire. Baja város képviselőtestülete, Klamarik János dr. miniszteri tanácsos jelenlétében, ugyanennyit ígért be.

Igy most már 20.000 forint együtt volt. Még 10.000 forintra volt szükség. Ezt a tanulmányi alaptól remélték. De mivel a kiutalványozás késett, a ciszterci rend új apátja,

A BAJAI RENDHÁZ.

Vajda Ödön, — méltó emlékül mintegy apáti működése kezdetének — a még hátralevő 10.000 forintot is leteszi a hazai közoktatásügy oltárára.

Most már mi akadály sem volt, — hozzá lehetett fogni az építkezéshez.

Az újjáalkotás munkája 1892. június 7-én kezdődött meg — Szenczy Győző igazgató gondos felügyelete alatt. Nem is négy hónapra az egész épület készen állt. A felavatás ünnepe október 16-án ment végbe — a város előkelőségének és Platz Bonifác dr. tankerületi királyi főigazgatónak jelenlétében. Szenczy Győző, a főgimnázium igazgatója, emelkedett beszédben méltatta az újjászervezett intézet művelődésügyi jelentőségét és a czisztercki rend s Baja város áldozatkészségét. E két tényező nemes szövetségét hirdeti majd az utókor előtt is azon emléktábla, melyet a lépcsőház falazatába ily felirattal illesztettek:

A MAGYAR CZISZTERCZI REND
ÉS
BAJA VÁROS KÖZÖNSÉGE
A
HAZA REMÉNYEINEK.
1892.

Csáky Albin gróf, m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, Vajda Ödön zirczi apátnak, a tanügy iránt tanúsított azon ritka buzgóságáért és nagylelkű áldozatkészségeért, hogy a gimnázium épületének átalakítására 20,000 forintot adományozott s a gimnázium fizikai szertárának kiegészítésére 1876 forint értékű fizikai eszközöket ajándékozott, — meleg elismerését és köszönetét fejezte ki. Ugyancsak köszönetét nyilvánította Szenczy Győző igazgatónak a főgimnázium épületének újjáalakítása körül kifejtett «önfeláldozó ügybuzgalmaért».

A gimnáziumi épület a Kazinczy-téren fekszik; házszáma 484. Főhomlokzata dél-délkeletnek fordul; nyugatra néző szárnya az Iskola-utca kiegészítéséhez járul, — a keleti meg a katolikus plébániai udvarba nyúlik. A tornacsarnok keresztbe megy a két oldal-szárnnyal; a nyugatra néző szárny végéhez derékszög alatt csatlakozik, a keletre néző azonban nem éri el, — mintegy nyolcz méter távolságban visszamarad tőle s a szabályos négyszögű udvar kialakítását segíti elő, szemben a főszárny udvari homlokzatával. A tornacsarnok mögött egy világító udvar van. Az intézeti telek 1924'4 m². Ebből az épület 1000 m², az udvari üdülő hely 500 m², az udvar többi része pedig 424'4 m². Az épület főhomlokzata 44'35 méter; a nyugatra néző szárny hossza 39'45 méter; a keleti szárnyé 21'50 m.; az épület teljes mélysége 9'64 m. A tornacsarnok hossza 18'48 m., szélessége 10'28 m.

Az intézeti termek s helyiségek belső világosságáról a következő méretek nyújtanak felvilágosítást:

Földszint	Magasság m.	Hosszúság m.	Szélesség m.	Terület m. ²	Térfogat m. ³
Kapubejárat (Elő rész)	3'66	5'90	4'40	25'96	95'01
» (Belső tér)	3'66	3'15	4'08	12'85	47'03
Fő folyosó (Jobb szárny)	3'40	13'85	2'20	30'47	103'60
» (Bal szárny). . . .	3'40	12'14	2'20	26'71	90'81
Oldal folyosó (Keleti szárny) . .	3'40	9'26	2'36	21'85	74'29
» (Nyugati szárny) . .	3'40	30'70	2'24	68'77	233'82

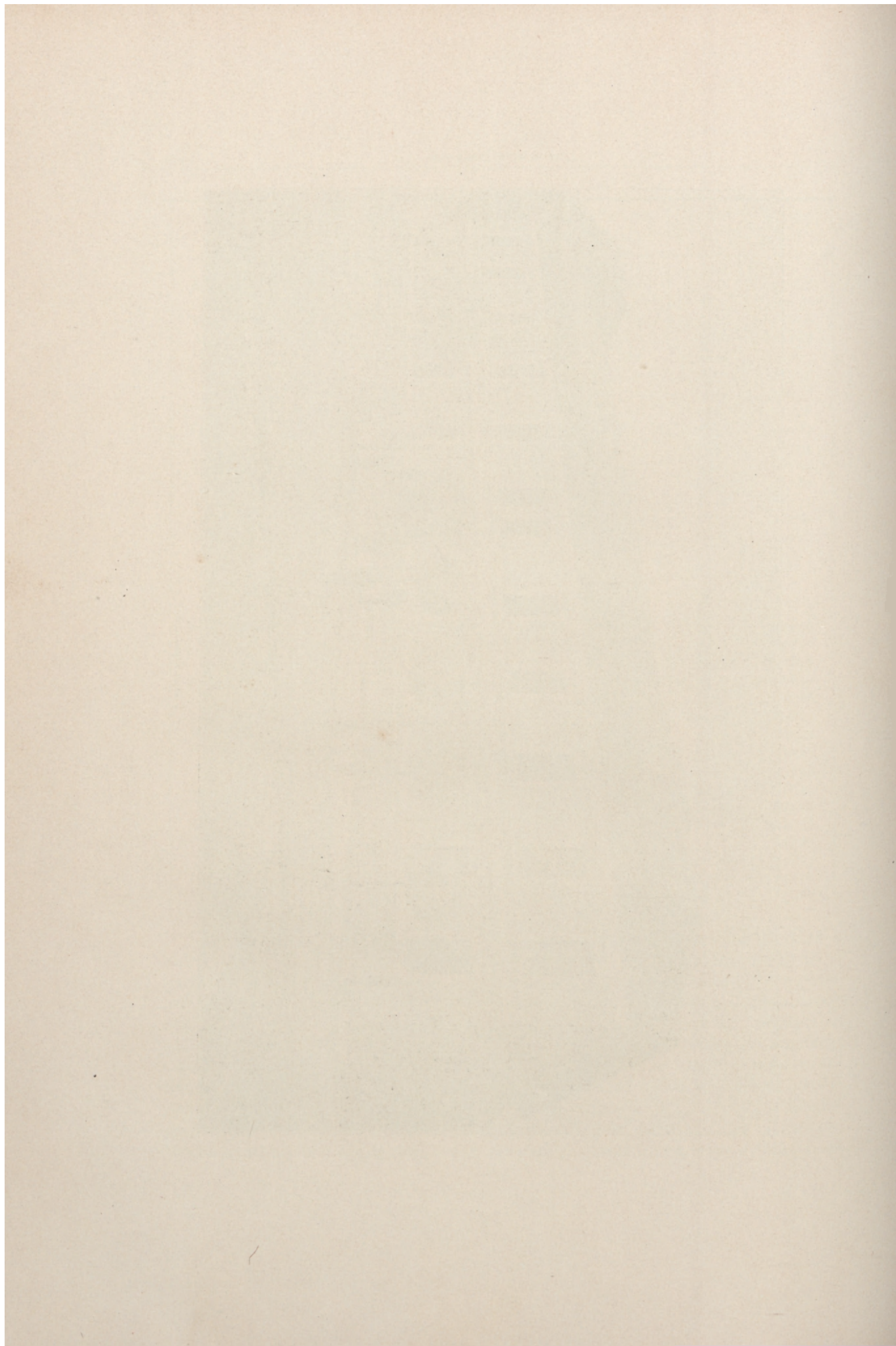
Földszint	Magasság m.	Hosszúság m.	Szélesség m.	Terület m. ²	Térfogat m. ³
Árnyékszék (Elő tér)	3'40	1'98	2'12	4'20	14'28
» (Belső tér)	3'40	6'57	3'15	20'74	70'51
VIII. osztály	3'60	7'78	5'77	44'89	161'60
VII. »	3'60	5'95	5'68	33'80	121'68
VI. »	3'60	7'00	5'64	39'48	142'13
Természettani szertár	3'60	10'50	5'70	59'85	215'46
» kísérleti terem	3'60	9'35	5'70	53'30	191'88
» dolgozó szoba	3'60	5'70	3'62	20'63	74'28
Pedellus szobája	3'60	5'00	5'70	28'50	102'60
» konyhája	3'60	4'11	5'70	23'43	84'34
Természettudományi szertár	3'60	10'00	5'70	57'00	205'20
» dolgozó szoba	3'60	5'70	3'60	20'52	73'87
Ifjúsági könyvtár	3'60	5'70	4'60	26'22	94'39
Ures terem	3'60	5'70	5'00	28'50	102'60
Lépcsőház	7'86	6'31	4'22	26'63	209'30
Emelet					
Fő folyosó	3'76	30'16	2'20	66'35	249'48
Oldal folyosó (Keleti szárny)	3'76	9'43	2'20	20'75	77'50
» (Nyugati szárny)	3'76	15'57	2'20	34'25	128'78
Árnyékszék (Elő tér)	3'76	2'00	2'46	4'92	18'50
» (Belső tér)	3'76	4'35	3'16	13'75	51'68
Rajzterem	3'76	14'44	8'62	124'47	468'01
V. osztály	3'76	7'20	6'00	43'20	162'43
II. »	3'76	10'47	6'00	62'82	236'20
I. »	3'76	13'45	6'00	80'70	303'43
Igazgatói hivatal	3'76	5'20	6'00	31'20	117'31
IV. osztály	3'76	9'00	6'00	54'00	203'04
III. »	3'76	9'80	6'00	58'80	221'08
Padlás feljárás	3'76	5'70	1'60	9'12	34'29
Tanári terem	3'76	6'45	5'70	36'76	138'24
Párhuzamos oszt. (Görög-pótló)	3'76	5'70	5'84	33'29	125'17
Tornacsarnok	7'40	18'00	9'00	162'00	1153'80

Az intézet bútorzata. Az intézet bútorzati felszerelése csaknem egészen új. Újak a padok, a tanári előadóasztalok, a tanulók rajzasztalai, székei, a fizikai terem szekrényei, az igazgatói hivatal levéltári szekrényei, a természettudományi szertárban egy szabadon álló üvegszekrény, a székek, feszületek, fogasok, köpöladák, esernyőtartók (a folyosón), a tornacsarnok egész berendezése és a villamos jelzővezeték. Egyes régi szekrények, padok, asztalok — mint kisegítő pótló bútorzat vannak használatban. Az iskolapadok kétféle rendszerben készültek: «*distanciátlanok*» és «*distanciásak*». Az első a négy alsó, az utóbbiak a négy felső osztályban. A distanciátlan padok mind kétülések; a distanciásak részint két-, részint háromülések. Minden padban van tintatartó. Vannak még négyülések (régie padok) a kísérleti előadóteremben s a párhuzamos osztályban. A bútorok puha fából készültek s festettek. Minden osztályban van egy feszület, öntött vas-testtel; a rajzteremben, mely a hitszónoklat

A BAJAI GIMNÁZIUM.

helye is, van egy nagy aczélmetszetű kép — a fölfeszített Üdvezítő — Van Dyck után. Minden tanteremben van fogas a tanulók száma szerint. A fogasok öntött vasból készültek. A tanári asztal mellett van két díszesebb fogas szintén öntött vasból. A tornateremben a fogasok fölött könyvpolcz van 60 tanuló számára. A rajzterem két oldalfalán 2—2 sorban festett lécz van fölerősítve, a rajzlapok rámaínak fölfuggesztésére. Az esernyőtartók a folyosó ablakmélyedéseiben vannak. A függönyök nemcsak alulról huzhatók föl, hanem fölülről is lebocsáthatók. Az épületet gáz világítja. Az óra kezdetét és végét villamos készülék jelzi.

A bútorállomány:

Folyó szám	A bútorok megnevezése	Átalakított régi bútor. Hány drb?	Új bútor, Hány drb?	Összesen
1	Rajzasztal	—	30	30
2	Rajzszték	—	60	60
3	Tanári előadóasztal	—	10	10
4	Tanácskozó asztal a tanári szobában	1	—	1
5	Iskolapad kétüléssel	—	99	99
6	» háromüléssel	—	7	7
7	» négyüléssel	9	—	9
8	Dobogó	9	1	10
9	Iskolatábla	10	1	11
10	Fizikai szekrény	2	12	14
11	Fizikai előadóasztal	—	1	1
12	Természetrajzi szekrény	13	1	14
13	Szekrény az igazgatói hivatalban	—	3	3
14	Szekrény a rajzteremben	4	—	—
15	Mosdószekrény	2	5	7
16	30 egyszerűbb köpőláda, 14 díszesebb	—	44	44
17	Feszület	—	10	10
18	Aczélmetszetű kép	—	1	1
19	Asztal az igazgatói irodában	—	2	2
20	Támlásszék és díván	—	5	5
21	Felirat	—	20	20
22	Számjelző	—	28	28
23	Esernyőtartó	—	13	13
24	Siemens lámpa	—	3	3
25	Auer égő	—	10	10
26	Térképtartó	—	9	9
27	Könyvszekrény	4	—	4
28	Lábtörlő vasból	—	2	2
29	Fahágcsó	—	5	5
30	Hőmérő	—	13	13
31	Villamos csengő	—	4	4
32	Egyszerű nádszék	—	56	56
33	Díszesebb »	—	44	44
34	Díszesebb fogas	—	38	38
35	Egyszerűbb fogas	—	359	359
36	Tintatartó (a tanulók számára)	—	113	113

Tornafölszerelés: Két harántgerenda, egy támasztó fal a rézsútos póznák alá, egy talpgerenda a függélyes póznák alá, hat rézsútos, hat függélyes mászópózna, egy darab egykarú létra, két korlát, egy ló, egy bak (régi), egy vízszintes létra, egy pár ugrómércze, két ugródeszka, 20 buzogány, 40 fabot, egy szerakasztó rúd, 12 ugrórúd, tíz pár faláb, három állvány (a rudak, botok és lábak számára), három nyújtó oszlop, két nyújtórúd, négy sodronykötél, egy oszlop a vízszintes létrához, egy tartórúd, 20 vasbot, 40 vassúlyzó, egy darab kettős csavarkulcs, egy huzókötél, két mászókötél, egy pár gyűrűhinta, egy pár hintakötél lengő nyújtóval, nyolcz abroncskötél fafogókkal, egy lengőkötél, két ugrómércze-zsinór és két ugrómadracz bőrrel bevonva.

III.

A tanári testület munkássága az ifjúság oktatásában és nevelésében jut érvényre. Az oktatás mindenben az 1883. évi XXX. t.-cz. s az 1890. évi XXX. t.-cz. alapján áll; a nevelést pedig a cziszterci rend szelleme és hagyománya írja elő. Miként az oktatás teljesen megfelel az országos törvénynek s a miniszteri utasításoknak, úgy a nevelés az ifjúság vallás-erkölcsi és hazafias irányú művelését tartja szem előtt.

A főgimnázium tanárai az 1883. évi középiskolai törvény 39. §-a szerint a rend fegyelmi hatósága alá tartoznak. A tananyag megválasztásában és feldolgozásában a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1879-ben kiadott, s 1883- és 1887-ben módosított tanterv és utasítás volt irányadó.

Helyi tantervnek szüksége nem forog fenn. 1879-ben állandó tanmenet készült; a görög-pótló tárgyaké azonban csak 1890/91-ben jött létre fokozatosan.

Mivel az Úr félelme a bölcsesség kezdete, a tanári testület összes törekvése odairányult, hogy az ifjúság vallásos érzése s erkölcsi érzülete kifejlődjék és megszilárduljon.

A tanári testület az iskolai év elején, a mint a beírást elvégezte, ünnepies «Veni Sancte»-ban kérte az Urat, hogy isteni ihletével ifjúságunk elméjét világosítsa meg és keltse föl szívében az erények szeretetét.

De nemcsak az év kezdetét, hanem minden időszakát, sőt minden egyes napját megszentelte ifjúságunk az áhitat és a vallásos cselekmény gyakorlataival.

A belépő tanárt az Úr Jézus üdvözlésével fogadták s a távozót ugyanezzel búcsúztatták az ifjak. Az előadást mind reggel, mind délután imádsággal kezdtük és fejeztük be.

Az ifjúság hétköznap nyolczadfél, vásár- és ünnepnapokon nyolcz órakor szent misét hallgatott a plébániai templomban. A szent misét sorrend szerint egy-egy tanár végezte. Vasárnap délután harmadfél órakor litánián jelent meg az ifjúság. Vasárnap a szent misét szent beszéd követte. Az ifjak szép rendben páronként mentek és jöttek; az osztályfőnökök osztályaikat kísérték. Az istentiszteleti cselekményeknél az ifjúság sorrendben segédkezett; — hétköznap az alsó, vásár- és ünnepnap a felső osztályúak. A templomban áhitatra keltő szép énekével emelte az ifjúsági énekkar az istentisztelet fényét. Téli időben — november 3-ikától husvét utánig — hétköznap nem hallgatott szent misét az ifjúság; úrjövet és nagybőjt vasárnapjainak délutánjain két órakor hitoktatásban részesült; a nagyhét három napján lelki gyakorlatokat tartott s Sz. Balázs napján és hamvazó szerdán a szentelményekhez járult. Halottak napján ünnepies gyászmisét hallgatott; megjelent a szentháromságvasárnapi és úrnapi körmenetekben; farsang három napján résztvett a szentségimádásban s évenként három ízben — karácsonykor, husvétkor és Sz. Alajos napján — meggyónt és megáldozott.

Az ifjúság hivatalos ténykedésénél és ünnepi megjelenésénél a tanári kar mindig testületileg vett részt.

A tanári kar minden alkalmat felhasznált az ifjúság vallásos és erkölcsi érületének ápolására. Így részt vett intézetünk XIII. Leo pápa ötvenéves áldozópapi jubileumának megünneplésében (1888). A tanári kar és a kath. ifjúság beirta nevét az országos albumba; jelenvolt az ünnepi szent misén és jubileumi ünnepséget rendezett, a melyen Szenczy Győző igazgató tartott kegyeletes hangulatu beszédet.

Az ifjúság kegyelete és ragaszkodása az egyház feje iránt még egy izben — 1893. február 19-én — fejeződött ki, midőn Ő szentsége, XIII. Leo pápa, 50 éves püspöki jubileumát ülte. Intézeti ünnepünkön Békei Vilmos hittanár tartott lelkes beszédet.

Ugyancsak Békei Vilmos, oldalán Peschke Oszkár VII. oszt. tanulóval, képviselte intézetünket azon római magyar zarándoklatban, mely, Szent Alajos 300 éves jubileuma alkalmával, 1891. szeptember 25-től október 5-ig tartott.

Intézetünk a kalocsai főegyházmegyében van. A rendi áldozópapok a kalocsai érsektől kapnak joghatóságot (iurisdiclio) a gyóntatásra. Az intézet érseki biztosa évek hosszú során a nemeslelkű Berényi Dániel bajai apátplébános volt. Mint ilyen minden évben megjelent a hittanvizsgálatokon s az ifjúság hiterkölszi életéről és tanulmányi előmeneteléről tudomást szerzett és tapasztalatait az érseki hatósággal közölte.

A hazaszeretet érzelmének ébresztgetése és ápolása nevelői s tanári tisztünknek egyik legfőbb feladata volt. Nem volt ez külön elem a tanításban, hanem áthatotta az oktatás minden részét s nemesítette a nevelés egész irányát. De azért egyes alkalmakkor határozottabb alakot is öltött. Így intézetünk ünnepséget rendezett Széchenyi István gróf születésének 100 éves évfordulóján (1891. szeptember 21.); Tóth Kálmán költőnk emléktáblájának (1885. szeptember 21.) és szobrának (1894. június 3.) leleplezésekor; s végül 1894. ápril 8-án Kossuth Lajos emlékezetére. Ezen utóbbi esetben Ledniczky Ipoly tanár «Magyarország társadalmi és politikai átalakulása és Kossuth Lajos» címmel tartott hazafias felolvasást.

A cziszterczi rend feje évenként meglátogatta intézetünket s személyesen győződött meg az ügyek vezetéséről, a tanügyi s egyéb viszonyokról.

IV.

Az intézet tanügyi tekintetben a szegedi tankerület királyi főigazgatósága alá tartozik. 1882. október 23-ig Mészáros Nándor királyi tanácsos állott a tankerület élén. Ekkor, Szeged szabad királyi város I. kerülete polgárainak bizalmából, országgyűlési képviselő lett s a főigazgatói állásról lemondott. Helyét Fehér Ipoly, benedekrendű áldozópap s esztergomi főgimnáziumi igazgató foglalta el. Közel tíz esztendeig vezette a tankerület ügyeit. Ekkor rendtársainak bizalma a pannonthalmi főapáti méltóságra emelte. A főgimnáziumtól 1892. április 14-én búcsúzott el. A tanári testület főigazgatói munkássága s érdemei iránti tiszteletét jegyzőkönyvileg örököltette meg.

Mint helyettes közel öt hónapig Magyar Gábor, kegyestanítórendi áldozópap s szegedi főgimnáziumi igazgató, látta el a főigazgatói teendőket. Mígnem Ő felsége, az apostoli király, 1892. szeptember 9-én dr. Platz Bonifác cziszterczi áldozópapot s a cziszterczi rend budapesti hittudományi intézetének igazgatóját nevezte ki a tankerület főigazgatójává.

A gimnáziumi ifjúság fegyelmét azon szabályok határozzák meg, melyeket a tanári testület «Fegyelmi szabályok» címmel 1880-ban alkotott s a magas kormány ugyanezen év október 28-án erősített meg.¹

¹ Szövegét lásd a bajai gimnázium igazgatói levéltárában.

Az épület egészen szellős, szabad téren fekszik. A világosság a termekbe az ifjak balján árad be. Az ablakterület a falterületnek $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{8}$ -át teszi. Így egy-egy tanulóra több esik 1 m^2 területnél. A legnépesebb iskola területe 80 m^2 ; a legkevésbé népese 33 m^2 . Minden osztályban kétféle szellőző van. Az egyik az ablakon a Pick-féle rendszer szerint; a másik a falban a kémény mellett halad fel a háztetőn át. A folyosót a hideg légáramlattól fal védi. Az árnyékszék földszint és az emeleten van s teljesen szagtalan. Az előadást a külső zaj nem zavarja, mert közvetlen a ház mellett nincs kocsiközlekedés; a jártabb részen pedig aszfaltburkolat mérsékli a kocsizörejt.

Az ifjuság egészségi állapota a város egészségügyi viszonyainak befolyása alatt áll. A járványszerűleg föllépő betegségekkel szemben szigorú intézkedésre volt szükség. Az ilyen betegségből kigyógyult ifjak kötelesek voltak orvosi bizonyítvánnyal azt is igazolni, hogy nemcsak ők magok egészségesek, hanem másokra nézve sem forog fönn a fertőzés veszélye. 1883. november havában a vörheny járványszerű föllépése a városi tanácsot az összes iskolák bezárására bírta. Ezen okból intézetünkben is november 29-től december 13-ig szünetelt az előadás.

Sok aggodalmat és nyugtalanságot okozott 1891. utolsó hónapjaiban a járványszerűleg fölmerült torokbaj, mely két I. osztályú ifjut el is ragadott növendékeink soraiból.

A himlőbeoltásnak és a trachoma szembetegségnek ellenőrzése egyik elsőrendű feladat volt. Gondoskodott intézetünk arról is, hogy ifjaink nyáron olcsón fürödhessenek, télen meg jutányosan korcsolyázhassanak. A legutóbbi időben a városi hatóság az ifjuság részére alkalmas játszóteret engedett át a vasúti sétatér mellett.

Az önképzőkör alapkövét már az 50-es években lerakták. Rendes egyesületet, az ekkori politikai viszonyok között nem alakíthattak; hanem a magyar irodalom lelkes tanára, Kolmár József, buzdítására a VIII. osztály tanulói elhatározták, hogy szabad óráikban, önképzés céljából, az irodalmi munkásság terére lépnek s egymás műveit kölcsönösen bírálat alá veszik. E végből bíráló bizottmányt is választottak.

E szerény kezdetben a nemzeti nyelv és irodalom műveléseért epedő tanár buzgalmát s a magasztos eszméért lángoló ifjak lelkesedését ismerjük föl.

A lelkesedés tettbe, a buzgóság kitartó munkásságba ment át. Érzelmük világa összeolvadt Vörösmarty Mihály hazafiui mély fájdalomával, mely a nemzet elvesztét siratta. S midőn ő 1855. november 19-ikén elhunyt, ezen intézet ifjúsága elhatározta, hogy e nagy magyar költő emlékét lelkében megőrzi s irodalmi műveiből lelkesedést merít. Mily tiszta és nemes volt e fölbuzdulás az ifjuság körében s mily élénk visszhangra talált a nagyközönségnél, az eredmény fényesen igazolta. Kolmár József buzdítására az ifjak serényen munkához fogtak. Munkálkodtak zajtalanul s ernyedetlenül. A buzgó tanár jelesebb tanítványainak válogatott dolgozatait 1858-, 1859- s 1860-ban «Vörösmarty-Album» cím alatt sajtó alá bocsátotta.

Az egyesület 1864-ig nem ad magáról életjelt. Ekkor Babics Kálmán tanár buzdítására a kör megalakul, az alapszabályokat kidolgozza s megerősítés végett fölterjeszti.

A kör élete és munkássága ezen idő óta Köpesdy Sándor, Töreky Gábor, Bandl János s Margalits Ede dr. tanárok vezetése alatt folyt 1879-ig.

Mióta a főgimnázium a ciszterci rend kezén van, a kör elnöki tisztét Májer Alberik, Barbarics Róbert s Horváth Cyrill dr. viselte.

1893. április 30-án a kör már 25 éves fennállásának jubileumát is megünnepelte. Munkássága a második negyed században is azon mederben folyik, melyet a lelkes elődök kijeleltek. Vagyis arra törekszik a kör, hogy az ifju szellem munkásságát éleszsze, ezt az irodalom jeles termékeinek ismeretére vezesse és az önálló működés nyomainak keresésére buzdítsa. Így az önképzőkör tevékenysége az iskolai oktatásnak kiegészítő részét alkotja.

A segélyzőegyesület 1875 óta áll fönns «Deák Ferencz» nevét viseli. A mint a ciszterci rend a főgimnáziumot átveszi, ezen intézményre is kiváló gondot fordít. Már Gebaur Izor igazgató új életet önt bele; alapjában azonban Platz Bonifác dr. szervezte újjá, midőn élére állt és új alapszabályt dolgozott ki számára.

Ezen idő óta az egyesület folyton izmosodik. Tagjai évről-évre szaporodnak; tőkéje meg folyton növekedik. 1894. július 1-én az egyesületnek 3860 forint 47 krja és 85 darab szótára volt. Az egyesület 1893/94-ben pénz- és könyvbeli segítségre kiadott 243 forint 70 krt.

A segélyzőegyesület vezetői voltak: Platz Bonifác dr., Szenczy Győző, Czövek Frigyes és Kálmán Kolos.

V.

A tanítás elsőrangú segédeszköze az iskolai kézikönyv.

A jó tankönyvnek nemcsak a középiskolai oktatás anyagát kell magában foglalnia, hanem kiváló gonddal kell lennie az anyag módszeres feldolgozására s a nyelvbéli világos, szabatos előadásra is. Sok könyv, mely valamikor kézikönyv gyanánt szolgált, még azt a fokot sem érte el, hogy az alapfogalmakat, a tudomány megállapított elveit hibátlanul közölte volna. Sok esetben a közlendő anyag helytelen megválasztása, a kiválasztott anyag rendszertelen csoportosítása, vagy a világos s szabatos előadás hiánya okozott zavart. A szabad tankönyvirás túlkapásait korlátok közé szorítani, a meg nem tisztult s zavart törekvéseknek helyes irányt jelölni, az alkalmas tankönyvek megválasztásában a középiskolák segítségére lenni — a közoktatási kormány mindenkor hatáskörébe tartozónak ismerte.

Csakhogy a feladat megoldása nem volt olyan könnyű, mint első tekintetre látszik.

Közoktatásunk a 60-as évekig az idegen rendszer járma alatt nyögött, s ennek befolyása még soká érezhető maradt.

Az abszolút kormány megszüntével visszaállított magyar királyi helytartótanács 1861-ben a középiskolai tanrendszert gyökeresen újjá akarta szervezni. De az 1861. október 5-én 13.583. szám alatt kelt királyi udvari rendelet oda utasította, hogy, az addig fennállott tanrendszernek lényegében fentartása mellett, a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg szervezze a középiskolákat.¹

A gimnáziumi tanterv 1861. október 21-én 58.244. szám alatt jelent meg. A hiányokat 1862. február 13-án 75.107. szám alatt egy újabb rendelet pótolta; majd egy másik 75.207. szám alatt a hazai nyelvek tanításáról intézkedett. E tanterv csak ideiglenes s átmeneti volt, — de kiegészítéséről vagy rendbehozásáról a helytartótanács többé nem intézkedett.²

Alkotmányunk visszaállításával a magyar kormány minden irányban rendezkedni kezdett. Eötvös József báró közoktatásunk egész rendszerét át akarta alakítani. A kis- és a nagy-gimnázium tanterve elkészült és az 1868. évi 14.464. számú rendelettel napvilágot látott. Az ő «liceumi» reformjának azonban az idők nem kedveztek. S így halálával az egész reformterv abban maradt; — de mindig nemes emléke marad egy nagy szellem törekvésének, ki önállót, a nemzeti geniusznak megfelelő tantervet kívánt alkotni. Utódja, Pauler Tivadar, visszatért a helytartótanács nyomdokaira. Létrehozta az 1871. évi gimnáziumi oktatás tervét, mely nem egyéb, mint az «Entwurf» módosítása.³

Ily próbálgatások s az elmék ily ingadozása mellett nem lehet csodálni, ha a tankönyvirók is százféle tervezgetésbe kaptak. A tankönyvek megválasztására még a helytartó-

¹ Klamarik János dr.: A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással. 127. l.

² Klamarik János dr. idézett műve u. o.

³ U. az: 151. l.

tanácsi rendelet V. 1. pontja volt érvényben: «Tankönyvekül az eddig helybenhagyott könyvek lesznek jövőre is használandók. Oly tantárgyakra pedig, melyekre helybenhagyott tankönyvek még nem léteznek, azoknak választása, egy példánynak áttekintés és megerősítés végett való fölterjesztése a tanártestületekre bízatik».

A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minisztérium, 1876. év július hó 22-én 12.787. szám alatt kiadott «Középiskolai rendtartás» 27. pontjában, egyenesen megtiltja a tananyag tollbamondását s elrendeli, hogy «a középiskolai oktatás mulhatatlanul tankönyv alapján történjék».

Az engedélyezett tankönyvek revíziója mind égetőbbé vált.

Voltak a tankönyvek között olyanok, melyek az újabb tantervhez nem illettek, de a melyeknek engedélye azért még nem szűnt meg. A revíziót megelőzte az engedélyezett vagy betiltott tankönyvek jegyzékének egybeállítása. E feladatot Klamarik János dr., a besztércze-bányai tankerület főigazgatója, valósította meg «Magyarországi középiskoláink szervezete s eljárása, törvényeink, szabályzataink, rendeleteink, utasításaink s a fennálló gyakorlat alapján» című, 1881-ben megjelent művében.

Az 1883. évi XXX. t.-cz. 8. §-ának 3-ik bekezdésében intézkedik a tankönyvekről is. Kimondja, hogy «a törvényhatóságok, községek, társulatok és egyesek, az általok fentartott nyilvános középiskolákban csak oly tankönyveket használhatnak, melyeknek használatát a miniszter a közvetlen vezetése alatt álló középiskolákban megengedte vagy ajánlotta».

A középiskolai tan- és segédkönyvek megbirálása, engedélyezése és használata tárgyában, 1885. évi 3887. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet szabályozta az iskolai könyvek ügyét. 1891-ben 54.043. szám alatt egy újabb szabályzat jelent meg, mely a korábbit némi tekintetben módosította.

Mindkét szabályrendelet kimondja, hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése és vezetése alatt álló középiskolákban tankönyvül vagy segédkönyvül csupán a miniszter által különösen e célra engedélyezett könyv használható.

Az 1885. évi szabályzat szerint, a még nem engedélyezett tan- vagy segédkönyvnek iskolai használatra való engedélyezése egyedül valamely középiskolai tanártestületnek oly ajánlata útján eszközölhető, mely az illetékes szaktanárnak abbeli okadatolt véleményes jelentésén alapul, hogy az új munka, a már eddig engedélyezett tan- vagy segédkönyvekkel szemben a tanítást javíthatja, az iskolai oktatást inkább biztosítja, — minélfogva a tanári testület maga is kívánja használatba venni e könyvet. Az 1891. évi szabályzat a fölterjesztés ezen módját megváltoztatja. Többé nem a tanártestületeknek, hanem a szerzőknek vagy jogutódaiaknak kell az engedélyezést kérniök. A bírálatról, mindkét szabályrendelet értelmében, a közoktatási tanács gondoskodik.

Az intézetnél használandó tankönyvek tárgyában az 1891. évi szabályrendelet 24—28. §-ai határoznak. Ezek szerint:

«Minden tanári testület évenként április havában tartandó ülésében egybeállítja a jövő tanévben használandó összes tankönyvek jegyzékét, az engedélyezett könyvek sorából azokat választva, melyeket körülményei közt leginkább megfelelőknek tart» (24. §.).

Oly könyv, mely több évi tanulmánynak szolgál alapjául, első ízben csak a kezdő évfolyamban változtatható meg s csak a következő években vihető fel folytatólag a magasabb évfolyamokba úgy, hogy a tanulók mindig a megkezdett könyvvel fejezzék be a megfelelő tanulmányt (25. §.).

A használandó könyvek jegyzékének egyik rovatában világosan fel kell tüntetni az eddig használt könyv címét az engedélyezés keltével és számával; s ha jövőre is megmarad

használatban, ezt a második rovatban kell megjegyezni, ha pedig helyébe más könyv lép, a második rovatba az új könyvet kell beírni az engedélyezés keltével és számával (26. §.).

A könyvváltoztatás csak akkor engedhető meg, ha a felterjesztő testület kellően igazolja, hogy a választott könyv jobban felel meg, mint az eddig használt. Ennélfogva minden egyes könyvváltoztatást (annak megjelölésével, hogy a régi tankönyv meddig volt használatban) a tanártestületi ülés jegyzőkönyvében külön kell megokolni abból a szempontból, hogy miben áll az új könyv elsőbbsége a régi fölött (27. §.).

Az 1885. szabályzat az így kiválasztott tankönyvek jegyzékét, a főigazgatói véleményes jelentés kíséretében, jóváhagyás végett a miniszterhez kívánja fölterjeszteni; míg az 1891-iki a könyv használatba vételét a főigazgatói jóváhagyástól imigyen teszi függővé:

A jövő évi tankönyvek jegyzékét a tanári testület május 1-ig tartozik a tankerületi főigazgatónak bemutatni. Az új könyvek csakis a főigazgató jóváhagyása után vehetők használatba (28. §.).

VI.

Az intézethez kötött ösztöndíj-alapítványok kétfélék: 1. olyanok, melyek az igazgatóság, 2., a melyek Baja város kezelése alá tartoznak.

Az intézethez kötött tényleges alapítványok száma 14. Ezenkívül van még két hagyatéka.

Az említett alapítványokból 10 áll Baja város kezelése alatt. Ezek: három Markovics Antal-féle, egy Miszura-Módrics, egy Türr István, egy Wronsky Ferencz, egy Vörösmarty Mihály s egy Tóth Kálmán című, egy Trszkity Mátyás-féle, egy Szentiványi Ivanovits Pál-féle alapítvány.

Az igazgató kezelése alatt állanak: egy Csamár József, egy Basch Bernát, egy Milassevits Márton, egy borsodi és katymári Latinovics János című alapítvány.

Öt (Ivanovits, Csamár, Basch, Milassevits, Latinovics) azon időből való, mióta a cziszterczi rend vette át az intézet vezetését. A Trszkity-féle alapítvány szintén ezen idő alatt lépett életbe, de eredetére nézve korábbi; a többi alapítvány mind régibb származású.

A cziszterczi rend bajai főgimnáziumához kötött ösztöndíj-alapítványok:

Folyó szám	Az alapítvány megnevezése	Ki alapította? Mikor?	Az alapítványt kezelő hatóság	Az alapítványi tőke	A kamatok élvezője	A miniszteri megerősítés kelte és száma
1	Markovics Antal	Markovics Antal, vaskuti plébános, kalocsai címzetes kanonok 1842.	Baja város közönsége	1050 o. é. frt 6% kamattal	A tanuló ifjuság	1885. márczius 9. 6.904. szám Trefort.
2	Markovics Antal	U. az 1844.	U. az	U. az	U. az	U. az
3	Markovics Antal	U. az 1857.	U. az	1050 o. é. frt 5% kamattal	A tanári kar egy tagja irodalmi munkásságáért	1887. augusztus 9. 30.443. szám Berzeviczy államtitkár

Folyó szám	Az alapítvány megnevezése	Ki alapította? Mikor?	Az alapítványt kezelő hatóság	Az alapítványi tőke	A kamatok élvezője	A miniszteri megerősítés kelte és száma
4	Miszura és Módrics		Baja város közönsége	1318 frt 19 kr. o. é.	A tanuló ifjuság	1885. márczius 9. 6.904. szám Trefort.
5	Türr István	Türr István 1867.	U. az	206 frt 50 kr. o. é.	U. az	U. az
6	Wronsky Ferencz	Wronsky Ferencz, cs. és kir. nyugalmazott élelmezési tiszt 1882.	U. az	200 frt o. é.	U. az	1885. május 29. 14.663. szám Trefort.
7	Vörösmarty-alapítvány	Kolmár József tanár gyűjtéséből keletkezett	U. az	400 frt o. é. 5% kamatokkal	U. az	1885. márczius 9. 6.904. szám Trefort.
8	Tóth Kálmán-alapítvány	Baja város közönsége 1881.	U. az	Tőke nincs letéve	U. az két darab kir. arany	1885. márczius 9. 6.304. szám. Trefort.
9	Trszkity Mátyás	Trszkity Mátyás 1884.	U. az	1238 forint 25 kr. o. é.		1885. május 29. 14.663. szám Trefort.
10	Szentiványi dr. Ivanovits Pál-alapítvány	Drescher Edéné szül. Ivanovits Anna; Ivanovits Iván dr.; Ivanovits Sándor 1888.	U. az	500 frt o. é.	A tanuló ifjuság	1888. július 11. 25.647. szám Kárfy Titusz miniszteri tanácsos.
11	Csamáry József-alapítvány	Boromisza Tibor jankováczi plébános, heővízi apát 1892.	A kalocsai káptalan	1000 frt o. é.	U. az	Kalocsai érseki hatóság 1890. decz. 6. 3199. szám Majorossy János h. érseki helynök.
12	Basch Bernát	Basch Bernát bajai lakos 1884.	A gimnáziumi igazgatóság	200 frt o. é.	U. az	1890. február 28. 2621. szám Gróf Csáky.

Folyó szám	Az alapítvány megnevezése	Ki alapította? Mikor?	Az alapítványt kezelő hatóság	Az alapítványi tőke	A kamatok élvezője	A miniszteri megerősítés kelte és száma
13	Milassevits Márton	Milassevits Márton, bajai közjegyző	U. az	500 frt o. é.	U. az	1890. február 21. 2622. szám Gróf Csáky.
14	Borsodi és katymári Latinovics János	Borsodi és katymári Latinovics János 1892.	U. az	1000 frt o. é.	U. az	1892. október 13. 33.177. szám Gróf Csáky.

1879-től 1895-ig bezárólag 218 ifju jelentkezett érettségi vizsgálatra. Ezek közül jelesen érett 13 (5.97%); jól érett 33 (15.13%); egyszerűen érett 122 (55.96%); megbukott 50 (22.94%).

Az 1894/95-ik iskolai év tanári kara teljesen cziszterczi rendtagokból így alakult meg:

Szenczy Győző igazgató, a bölcselet okl. r. tanára; Ledniczky Ipoly, a történelem és földrajz okl. r. tanára; Székely Károly, a természettan és mennyiségtan okl. r. tanára; Folker Gusztáv, a latin és görög nyelv s irodalom okl. r. tanára; Szántó Kamill, a latin és görög nyelv s irodalom okl. r. tanára; Török Konstant, a magyar és latin nyelv s irodalom okl. r. tanára; Kálmán Kolos, a német és latin nyelv s irodalom okl. r. tanára; Békei Vilmos, a vallástan okl. r. tanára; Vass Krizosztom, a mennyiségtan és természettan okl. r. tanára; Fejér Adorján, a latin és görög nyelv s irodalom okl. r. tanára; Liszkay Etele, a latin és görög nyelv s irodalom okl. r. tanára; Kapossy Endre dr., a latin és görög nyelv s irodalom okl. r. tanára; Horváth Jeromos dr., a természetrajz és földrajz okl. r. tanára; Borsodi Miklós, a latin és görög nyelv s irodalom szakvizsgálatot tett h. tanára.

A *tornát* 1879-től Ujhelyi Géza okl. tornatanár tanítja. A *rajzot* pedig 1879—1882 Horváth Henrik; 1882—1892 Asztalos József; 1892/93. Székely Károly (IV. osztály), Vass Krizosztom (II. osztály), Weber Márton (I. III. VII. osztály), Kapossy Endre dr. (V. VI. osztály); 1893—95 Molnár Gyula.

A rendkívüli tárgyak tanítására is nagy figyelem irányult.

A *szabadkézi rajzot* tanította 1887—1892 Asztalos József; 1894/95. Molnár Gyula.

A *szépirodás* tanára: 1882/83. Székely Károly (III. o. I. időszak), Lázár Virgil (III. o. II. időszak), Mátray Aurél (II. o. I. időszak), Asztalos József (II. o. II. időszak és I. o. egész évben); 1883—1890 Asztalos József; 1890/91. Asztalos József (I. o.), Richter Mátyás (II. o.); 1891/92. Kapossy Endre dr.; 1892/93. Czövek Frigyes (I. félévben), Székely Károly (II. félévben); 1893/94. Szántó Kamill; 1894/95. Kapossy Endre dr.

A *francia nyelvet* Platz Bonifác dr. 1879—83; a haladóknál 1883—85; Barbarics Róbert 1883—85 a kezdőknél; 1885—87; 1889/90. a haladóknál; Kéry Vidor 1885—87 a kezdőknél; Czövek Frigyes 1890/91.; Horváth Cyrill dr. 1892/93. adta elo.

A *zene* tanára: 1889/90. Saád Henrik; az *éneké*: Fölker Gusztáv 1879—85; 1890/91.; 1891/92. a haladóknál; 1892—95 a világi éneké; Saád Henrik a haladóknál 1885/86.; 1887—90; Ágh Timót a kezdőknél 1885/86.; 1886/87.; Kapossy Endre dr. a kezdőknél 1891/92.; a kezdőknél és az egyházi éneké 1892—95.

A *gyorsírást* 1882/83. Szabó Samu; 1887—91 Székely Károly; 1891—94 Kapossy Endre dr.; 1894/95. Liszkay Etele tanította.

A tanulók illetőségi helyének áttekintése a tanév végén 1879—95.

A szülők lakóhelye	T a n é v															
	1879/80.	1880/81.	1881/82.	1882/83.	1883/84.	1884/85.	1885/86.	1886/87.	1887/88.	1888/89.	1889/90.	1890/91.	1891/92.	1892/93.	1893/94.	1894/95.
Helybeli	178	174	158	133	119	102	104	98	96	97	98	104	100	109	114	137
Arad vármegye	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Árva »	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Bács-B. »	56	59	64	64	54	39	30	29	37	34	35	35	29	34	34	40
Baranya »	14	11	14	10	6	5	5	9	7	8	13	13	15	15	19	23
Bihar »	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Csongrád vármegye .	2	1	—	—	—	—	—	—	2	—	1	1	—	—	—	—
Esztergom » . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Fehér »	1	2	1	—	—	—	—	2	—	—	1	2	1	3	2	6
Gömör »	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Győr »	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hajdú »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Hunyad »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Komárom »	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Krassó »	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nógrád »	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pest-P.-S.-K.-K. vm.	27	21	17	14	11	11	16	14	16	13	11	8	9	11	16	15
Pozsega vármegye . .	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Pozsony »	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Somogy »	1	2	1	—	—	—	—	1	2	—	1	—	—	1	1	—
Szerém »	—	2	3	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	—	2
Szepes »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	2	—
Temes »	1	—	—	—	—	2	1	1	2	—	1	1	—	2	1	1
Tolna »	18	23	22	27	24	13	10	6	11	14	12	9	10	14	16	16
Torontál »	1	2	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vas »	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Verőcze »	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Veszprém »	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zala »	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Zemplén »	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Alsó-Ausztria	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Bosznia	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Morvaország	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Románia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Összesen	308	305	287	254	217	177	170	162	176	168	176	175	169	193	208	243

A tanulók áttekintése vallás, nyelvi viszonyaik, szülőik polgári állása, életmendetelők s illetőségök szerint. Növekedés, apadás.
1879—95.

I.	II.	III.										IV.										V.			VI.	VII.	VIII.												
	Atanulók száma	V a l l á s u k										Nyelvi viszonyaik. — Minő nyelveket beszélnek										Szülők polg. állása			Előmenetelők	Helybeliek		Vidékiek											
Tanév	Beiratkozott	Elhalt	Elmaradt	A tanév végén volt							Magyar	Magyar, német	Magyar, szerb (horv. dalm.)	Magyar, angol	Magyar, bolgár	Magyar, román	Magyar, ruthén	Magyar, tót	Magyar, német, szerb	Magyar, bolgár, német	Magyar, német, tót	Magyar, német, ruthén	Magyar, szerb, tót	Magyar, német, angol	Magyar, lengyel, német	Magyar, román, tót	Önálló őstermelő	Önálló kis- és nagyiparos, kereskedő, vállalkozó stb.	Állami- és közs. tisztviselő	Magántisztviselő	Más értelmiség	Személyes szolgálatban élő munkás, napszámos, szolgál	Haladók	Ismétlők			Növekedés	Apadás	
1879/80	352	1	43	308	166	—	11	—	1	8	122	93	175	20	1	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	37	186	—	34	73	22	330	22	198	154	—	—
1880/81	340	1	34	305	176	—	10	—	1	9	108	127	145	15	1	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	50	166	—	34	86	4	323	17	192	148	—	12
1881/82	314	1	26	287	168	—	10	—	2	7	110	107	144	23	1	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	46	161	—	18	85	4	287	27	169	145	—	26
1882/83	283	2	27	254	152	1	9	—	3	10	80	128	96	15	—	—	—	—	10	—	1	1	1	2	—	—	—	35	134	—	8	81	25	260	23	148	135	—	31
1883/84	234	—	17	217	141	1	9	—	1	6	56	119	74	15	—	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	24	114	—	2	82	12	216	18	127	107	—	49
1884/85	204	—	27	177	114	1	4	—	1	6	51	102	55	11	—	—	—	—	7	1	1	—	—	—	—	—	—	21	99	24	7	34	19	196	8	119	85	—	30
1885/86	186	1	15	170	104	—	6	—	2	5	53	115	39	11	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	22	94	22	6	30	12	171	15	115	71	—	18
1886/87	188	—	26	162	97	—	3	—	—	4	58	99	50	8	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	21	93	28	12	23	11	170	18	113	75	2	—
1887/88	187	1	10	176	105	—	5	—	2	5	59	92	65	11	—	1	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	20	102	32	11	18	4	166	21	101	86	—	1
1888/89	186	1	17	168	96	1	10	—	3	5	53	103	49	9	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	15	99	36	13	21	2	163	23	120	66	—	1
1889/90	191	1	14	176	99	2	10	—	2	5	58	106	51	11	—	—	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	—	22	97	31	8	26	7	175	16	105	86	5	—
1890/91	195	1	19	175	96	3	7	—	2	6	61	97	59	9	—	—	—	—	6	—	2	—	—	—	—	—	—	18	99	25	7	33	13	184	11	113	82	4	—
1891/92	189	3	17	169	96	3	6	—	2	5	57	76	68	8	—	—	—	—	11	—	2	—	—	—	—	—	—	18	95	35	6	21	14	175	14	109	80	—	6
1892/93	210	—	17	193	111	4	4	—	3	5	66	85	76	16	—	1	1	4	—	7	—	3	—	—	—	—	—	21	100	24	4	53	8	198	12	121	89	21	—
1893/94	217	—	9	208	121	1	4	1	6	5	70	92	93	9	—	1	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	1	19	84	26	10	46	32	197	20	116	101	7	—
1894/95	245	1	1	243	148	2	5	1	5	4	78	147	77	10	—	1	—	2	1	4	—	—	—	—	—	—	1	24	107	43	10	45	16	234	11	139	106	28	—

III. és IV. alatt a vizsgalott tanulókat értendő. — V, VI, VII, és VIII. alatt a beírt tanulókat vevendő.

A természetrajzi szertárban van: 1. az állattanhoz fali ábra 210, állat, vagy ismertető alkatrész 5116 db.; 2. a növénytanhoz fali képek 78, szárított tárgy 2602 db.; 3. az ásványtanhoz minta és fali kép 47, ásvány 560, vegyes apróság 150 db.

A természettani szertárban van: fali kép 15, eszköz 394 db.; a vegytanban vegyszer 165, eszköz 36 db.; a földrajziban térképek 45, földgömb egy db.; az éremgyűjteményben 764 db.; a filologiai, történeti s művészeti muzeumban 138 db.

A szabadkézi rajzhoz van 852 db. rajzminta és 49 természetes minta (gipsz, fa, stb.) A mértanihoz pedig 82 rajzminta, 18 modell és 36 eszköz. A testgyakorlásnál 26 eszköz áll rendelkezésre.

A tanári könyvtárban van 1866 mű 3433 kötetben; és 53 tudományos folyóirat 493 kötetben.

Az ifjúsági könyvtár 821 kötetet számlál.

VII.

a) *A gimnázium főigazgatói:*

Mészáros Nándor 1882. október 23-ig.
Fehér Ipoly 1882—1892. ápril 14-ig.

Magyar Gábor (helyettes) 1892. ápril 14-től
1892. szeptember 9-ig.
Platz Bonifác dr. 1892. szept 9. — 1895.

b) *A gimnázium igazgatói:*

Gebaur Izor 1879—81.

Szenczy Győző 1881—95.

c) *A gimnázium tanárai:*

1. Világiak:

Bohner Jákó 1879—81.
Szabó Samu 1881—83.
Asztalos József 1882—92.
Bäuerle Ferencz 1883/84; 1885—87.
Posch Árpád 1884—86.
Wéber István 1886/87.
Kiszelák Ferencz 1887/88.
Zlinszky Aladár dr. 1887/88.
Bolla György 1889/90.
Molnár Gyula 1893—95.

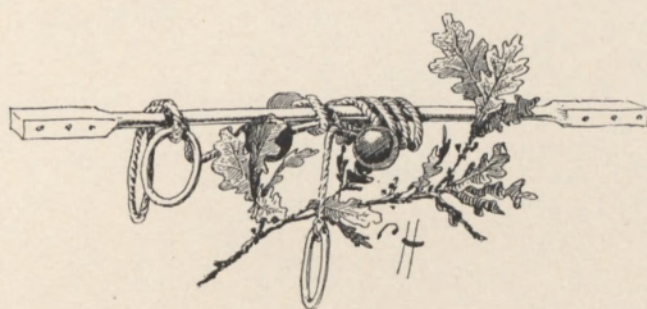
2. Ciszterciek:

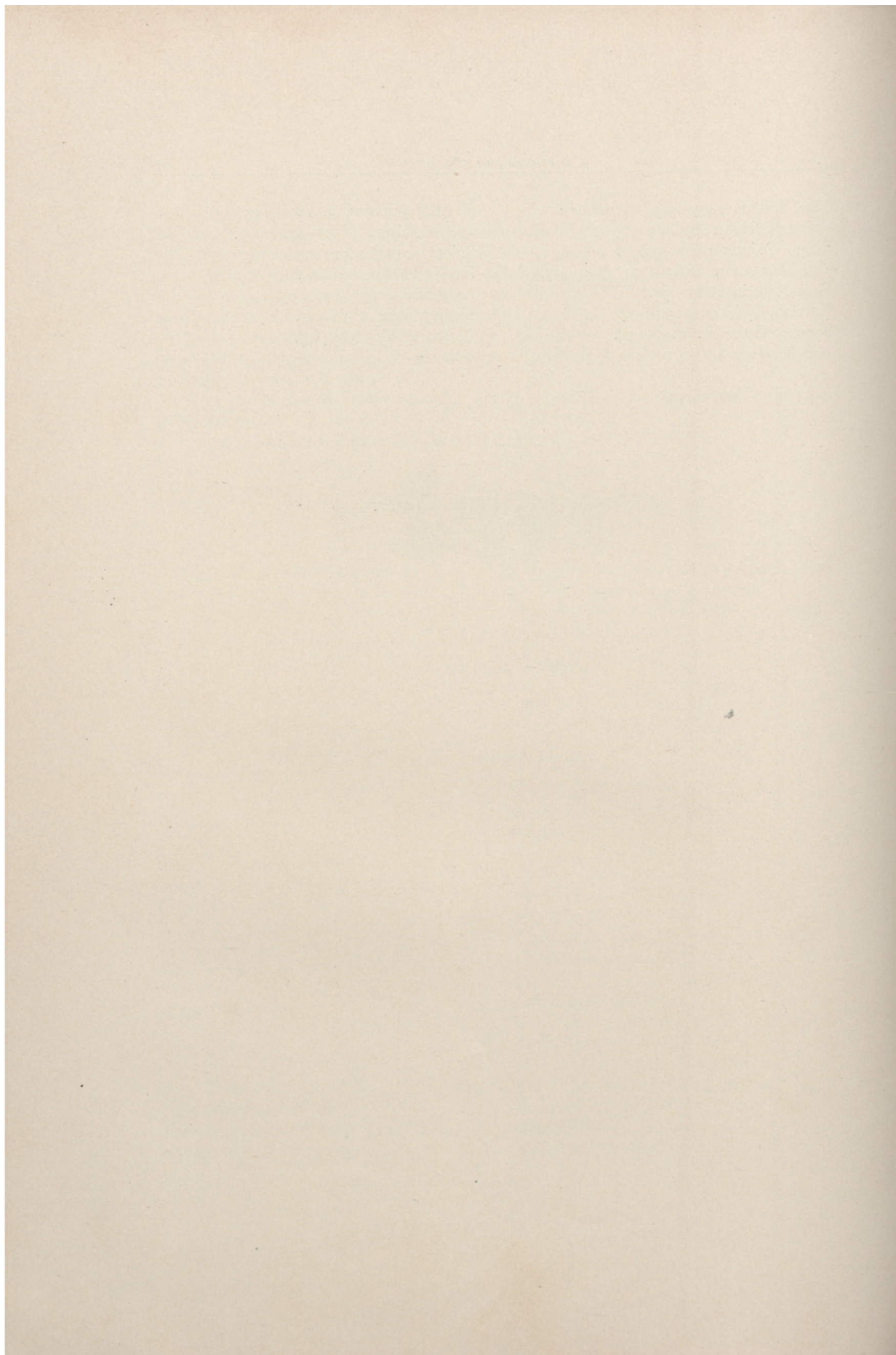
Platz Bonifác dr. 1879—85.
Májer Alberik 1879—82.
Fölker Gusztáv 1879—85; 1890—95.
Lövérdy Alajos 1879—84.

Cserey Lukács 1879/80.
Aigner Sándor 1880—84.
Miskovics Elek 1880—89.
Székely Károly 1880—95.
Lentényi Márk 1881—83.
Nemes Tivadar 1881—93.
Mátrai Aurél 1882/83.
Lázár Virgil 1882—85.
Vincze Ambró 1883/84.
Barbarics Róbert 1883—90; 1891/92.
Saád Henrik 1883—90.
Kéry Vidor 1884—89.
Ágh Timót 1884—87.
Kálmán Kolos 1884—87; 1888—95.
Török Konstant 1884/85; 1894/95.
Fábián Sebestyén 1885—92.
Czövek Frigyes 1885/86; 1887—93.
Molnár Samu 1886/87.

Békei Vilmos 1887—95.
Prácser Albert 1887—89.
Richter Mátyás 1888—91.
Vass Krizosztom 1889—91; 1892—95.
Fejér Adorján 1889—95.
Horváth Cyrill dr. 1890—94.
Kapossy Endre dr. 1890—95.

Horváth Jeromos dr. 1890—95.
Weber Márton 1891—93.
Szántó Kamill 1892—95.
Moóri Rikárd 1892—94.
Ledniczky Ipoly 1893—95.
Liszkay Etele 1893—95.
Borsodi Miklós 1894/95.

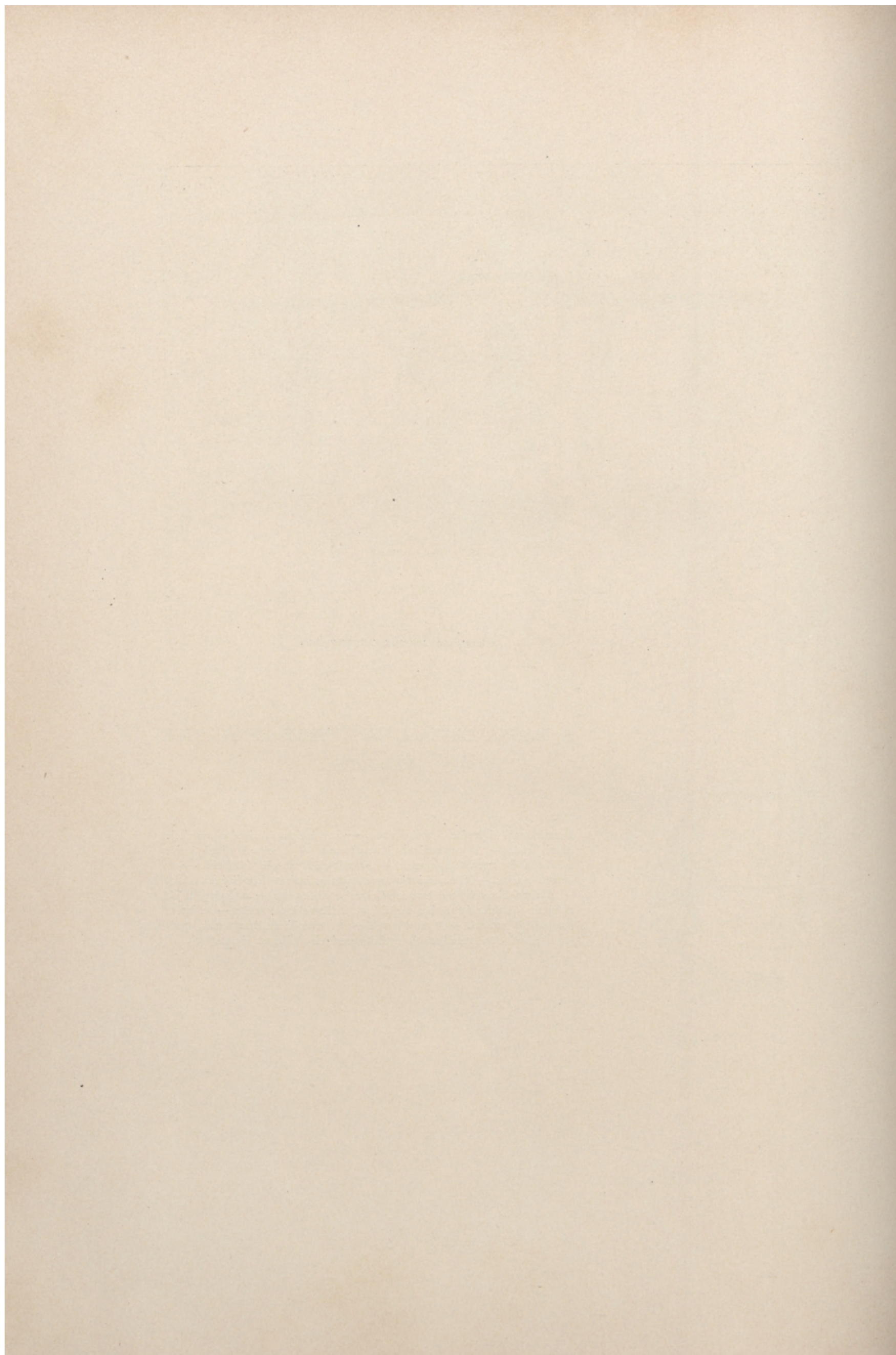

A BUDAPESTI RENDHÁZ KERTHELYISÉGE.

A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZI RENDTAGOK KIKÉPZÉSE.

A rendtagok kiképzése a középkorban. — A heinrichau, zirczi s más helyi képzés kora. — A növendékek Veszprémében. — A hittudományi intézet föllállítása és szervezése Zirczen. — A bölcséleti tanszék föllállítása. — Az oktatás nyelve. — A tanárképzés ügye, mint az intézet fejlődésének alapja. — A zirczi hittudományi intézet áthelyezése Budapestre. — A budapesti hittudományi intézet létrejövése, tanári kara, szelleme és szervezete. — Az intézet igazgatói és tanárai. — A tankönyvek. — A növendékek létszámának, tanulmányi előmenetelének és nyelvismeretének táblázatos kimutatása.

Dendünk testületi életének folytonossága az új rendtagoknak olyan szerves beillesztését teszi szükségessé, hogy az egész testületben lüktető életfolyamat ezeket is magához ragadja, áthassa és átalakítsa. Mikorra e művelet befejeződik, az új tagnak olyanná kell lennie, hogy az egész testület szellemében tudjon és akarjon élni s cselekedni. Ezt pedig a rendi kiképzés, az oktatás és nevelés eszközli.

A középkorban a rendtagok kiképzésére nagy gondot fordítottak. Nemcsak bizonyos számú kolostornak volt egy-egy hittudományi intézete: hanem egy-egy rendtartomány (provincia) szerzetesei részére külön főiskolát is tartottak fenn. Ilyen volt Bécsben is a rendi «studium generale».¹

A török hódoltság után azonban a magyarországi ciszterci rendnek testületi önfejlésére hosszú időn át hiányos volt. Ennek okát a rend története eléggé megvilágosítja. Különösen, a meddig a most egyesülten élő apátságok külföldi ciszterci apátságoknak voltak függelékei, idehaza rendszeres kiképzésről szó sem lehetett. A rendi növendékeket Heinrichauban nevelték a hittudományi intézetben («seminarium Heinrichoviense»).

A zirci hittudományi intézet fölállítására egy sajátos körülmény adott — legalább egy időre — alkalmat. II. Frigyes porosz király ugyanis kereken megtagadta² a magyar származású ujoncnövendékek föl vételét és beöltözését az országában (Porosz-Szilézia) fekvő Heinrichau kolostorba. Miért is az apát a koppányi származású Vas István (Eisinger) növendéket kénytelen volt Zirczre visszaküldeni (1755). Ez itt töltötte az ujonczévet s itt végezte el a hittudományt a többi magyar ciszterci növendékkel — Szabady Lászlóval, Hoffer Rókussal és Weidlich Krizosztommal.

A hittudományi intézet Zirczen, úgy látszik, nem volt teljesen szervezett, — legalább vezető tanárral nem találkozunk oly számban, mely egy teljes intézetnél kívánatos. Falek Miklós szerepel több ízben mint a növendékek tanulmányait vezető tanár.³ Az intézet még ilyen hiányos szervezetében is csak addig maradt fenn, míg a nehézségek a porosz király részéről meg nem szűntek.

¹ Ezen Emlékkönyv 12. l.

² «rotunde negavit» mondja az egykorú krónikás.

B é k e f i: Emlékkönyv.

³ «Praelegente R. P. Nicolao Falek.»

A magyar növendékek már 1763-ban ismét Heinrichauba vándorolnak hittudományi tanulmányaik végzése céljából.

A mult század utolsó évtizedeiben folytonos ingadozást, majdnem kapkodást látunk e téren. A mi érthető részben a Heinrichau és Zircz között megindult zavaros, széthuzó viszonyból; részben pedig azon állami beavatkozásból a papnevelés terén, mely «jozefinismus» név alatt eléggé ismeretes. A mult századból maradt följegyzések szerint ugyanis majd azon jelenléssel találkozunk, hogy a zirczi növendékek a heinrichai szemináriumban tanulnak; majd tanulmányaik felét Zirczen, másik felét pedig Heinrichauban végezik; majd meg a nagyszombati (1773.), később pedig a budai egyetemet látogatják s itt szerzik meg a doktori címet.

Velzel Márk apátról (1778—1790.) a rendi följegyzések említik, hogy a budai szemináriumba nyolcz cziszterci növendéket küldött. Az udvari kancelláriának 1783. február 17-iki fölterjesztésében tényleg két cziszterci növendéssel találkozunk a hittudományi fakultáson, — a humaniorákon hárommal (1778—1782/83). A következő 1783/84-ik iskolai évben egy növendékről van említés a humaniorákon, — de ez az egri konventből való.¹

II. József az egri czisztercieket fölosztatja; a zirczi konventnek pedig az 1786. szeptember 2-án kelt helytartótanácsi rendelet a pesti szemináriumot tűzi ki a növendékek neveltetése helyéül. Hasonló értelemben ír a zirczi perjelnek Zsolnay Dávid, a veszprémi egyházmegye általános helyettese, is 1878. szeptember 28-án. Tényleg azonban cziszterci növendékek az ekkor fölállított állami szemináriumokban nem találkozunk. A II. József hatalmi körén kívül eső heinrichai konvent a zirczi konvent növendékeit is oda, az anyakolostorba rendeli.

Az 1790—1800 közötti években ismét nagy változatosságot látunk a növendékek kiképzésében. Némelyek Heinrichauba mennek a theológiára; mások részben Heinrichauban, részben Veszprémben tanulnak; egyik-másik meg a pesti egyetemen.

Miután a zirczi apátság² Heinrichauval szemben annyira biztosította függetlenségét, hogy Dréta Antal perjelsége alatt a növendékeket önállóan vette be a rend kebelébe, — a heinrichai szeminárium többé nem lehetett a magyar ifjak képzőintézete. Ekkor merült föl az eszme, hogy ezután a cziszterci növendékek Veszprémben tanulják a hittudományokat. A helytartótanács is ily értelemben vélekedik 1800. november 25-iki leiratában; s ezt főleg azzal okolja meg, hogy Veszprémben az apátságnak úgyis van háza, tehát a növendékek elhelyezése semmi nehézséget sem okoz.

A terv meg is valósult. A növendékek, egy fölügyelő vezetése és kormányzása alatt, Veszprémben telepednek meg és az egyházmegyei szeminárium előadásait hallgatják.

1810-től 1866-ig a rendi növendékek közül évenként, néha többen is, a bécsi Pazmanaeumban tanulnak. O felsége ugyanis 1812-ben meghagyta a zirczi apátnak, hogy évenként három növendéket küldjön ide. Azonkívül rendesen volt cziszterci növendék a pesti középponti szemináriumban is. A többiek majd Veszprémben, majd Székesfehérvárott, majd Egerben, sőt 1853-tól kezdve néhány évig az osztrák heiligenkreuzi kolostorban, Bécs mellett, töltötték a növendékeiket. Nem ritka eset, hogy az utolsó egy, néha két évi tanulmányt magánúton végezték. A rend ugyanis, tanárok hiányában, kénytelen volt egyik-másik növendékét, a hittudományok teljes bevégezése előtt, a gimnáziumokban alkalmazni tanárokkul.

¹ V. ö. dr. Pauler Tiv. «A budapesti magyar kir. tud. egyetem története». I. k. 274. l.

² A pilis-pásztói apátságot, melyek ez időben a wellehrádi apátságba voltak kebelezve, az egri konvent képviseli; a növendékek az anyakolostorban, később, az egri gimnázium

átvétele után (1776.), Egerben tanultak. A három apátság egyesítése után (1814.) az összes növendékség a zirczi anyakolostorhoz tartozik; s így külön az egri cziszterci növendékekről ezentúl szó nem lehet.

A rendi nevelés ezen hiányos voltának mentő okait könnyen megtaláljuk abban, hogy a külföldi atyáskodás alól fölszabadult és egyesített apátságok rendes ügymenete egy emberöltő alatt nehezen jutott rendes medrébe. Másrészt azonban épen a folytonos vándorlás és a mutatkozó hiányok érelték meg a meggyőződést, hogy a rendtagok nevelése idegenben örökké még sem történhetik. Így született meg a zirczi hittudományi intézet eszméje.

Ezen ügyben élénk levelezés folyt az esztergomi hercegprimás, Szcitovszky János, és a zirczi apát, Rezutsek Antal, között. A primás 1863. december 22-én, majd 1865. január 14-én sürgetőleg kéri a zirczi apátot, állítsa föl Zirczen a hittudományi intézetet. Az intézkedést annyira el nem halaszthatónak mondja, hogy, ha a rendnek kész theologiai tanárai nem volnának, idegenből kérjen kölcsön az apát; ne riadjon vissza semmi anyagi áldozattól, mikor ezt a rend érdeke s a testületi szellem megvédése, emelése és fejlesztése követeli.

A zirczi apát is át van hatva az intézmény szükségességének tudatától. S miután apátsága első éveiben a rend anyagi zűltségét bölcs és erőteljes munkássága által megszüntette s az apátságot az áldozathozatalra képessé tette, — azonnal hozzálátott a terv keresztülviteléhez. Növendékeket küldött Bécsbe és Pestre, kiket, az egyetemi tanulmányok végeztével, a zirczi hittudományi intézet tanáraiul szemelt ki. Tetemes költségen az apátsági épület keleti homlokzatát második emelettel látta el, mert ide tervezte az intézetet.

Az eszme megvalósult, — az intézet az 1866/67-ik tanévben megnyílt. Első napjai Rezutsek Antal magas érdeklődését s az ügy iránti nemes lelkesedését sugározzák vissza. A tanári kar ügyeinek s kötelességeinek rendezése érdekében 1866. október 6-án vegyes gyűlést tart.¹ A következő napon az első tanári tanácskozáson is ő elnököl; s október 14-én az első «Veni Sancte» az ő ajkairól hangzik el. Az előadásokat az intézetben október 15-én kezdték meg.

Az intézet igazgatója Vinkler Engelbert, az egyházjog tudora, lett. Az első tanárok voltak: Prusinszky Henrik az alapvető hittanból és Rajniss Gyula a bibliai tudományokból. Az átmeneti nehézségek könnyebb leküzdésére, az idősebb növendékek megkezdett tanulmányaikat Egerben folytatták; Zirczen a kezdő növendékek képezik a hallgatóságot. S így négy év leforgása alatt, fokozatos fejlődés után, lesz az intézet teljessé növendékekben úgy, mint tanárokbán. 1868-ban kezdi meg működését a harmadik tanár, Bartha Tamás dr. az erkölcs-tanból; 1869-ben a negyedik, Acsay Kajetán az ágazatos hittanból.²

Az első vizsgálatokat 1867. február 18- és 25-én tartották. Mintegy kegyeletes visszaemlékezésül arra, hogy a cziszterczi növendékeknek majdnem egy századon át, többszörös megszakítással bár, a veszprémi szeminárium adta meg a papi képzést, — ezen vizsgálatokra az apát Német József dr., veszprémi kanonokot és szemináriumi rektort, valamint Fejérvári József dr. theologiai tanárt is meghívta.

Az intézet első s érdemes igazgatója két év múlva elhalt. A fiatal tanári kar biztosabb vezetése érdekében maga az apát, Rezutsek, veszi kezeibe az intézet vezetését, a melyet 1871-ig meg is tart magánál. Ekkor Mezner Rudolf dr. zirczi alperjel veszi át az igazgatói szerepet.

Az ő vezetése alatt élénk mozgalom nyilatkozik az intézet életében, — a mint a rendszeresen és részletesen — és pedig magyarul — vezetett tanácskozmányi jegyzőkönyv elárulja. Ezen időtől kezdve a tanári kar, igazgatójával, a zirczi konventtől határozottan elkülönülő testületet alkot, — józan korlátok között és az egész konvent vagy rend testületi szellemének megrontása nélkül. Jogait és kötelességeit a növendékekre nézve pontosan megszabja és

¹ A tanári karon kívül jelen vannak a rendi perjel, az alperjel, a zirczi és esztergári plébános s a számvevő. Ezen vegyes tanácskozásban a növendékek lelki életéről intézked-

tek és elhatározták, hogy a növendékek a nyilvános zsolosmáimákon mindig jelen lesznek.

² V. ö. Tanácsk. jegyzőkönyv 4—11. l.

következéseten alkalmazza.¹ Ugyancsak komoly törekvések mutatkoznak ezen időtől kezdve a hittudományi tantárgyak magyar nyelvű előadása iránt. Egyéb, a növendékeknek könnyebb és biztosabb haladását célzó módszeres újítások is történnek; — életbe lépnek a havi ismétlések és vitatkozások. Külön tanári könyvtár szervezésére a tanári kar megteszi a lépéseket. A tudományos színvonal emelésére, az igazgató a tanári tanácskozásokat részben tudományos jellegűvé óhajtja tenni; — a rendszeres fölolvasásokat s theologiai kérdések megvitatását javasolja.² Hogy a tudományos képzés és a szerzetespapi nevelés egymást támogassa és sikeresen haladjon előre, — a tanári kar a növendékek lelkipáspapjával szoros érintkezést tart fenn; sőt sürgeti, hogy ő a tanári testületnek tagja legyen és a tanácskozásokon rendszeren részt vegyen. Hogy a rendtagok a theologiai tanulmányok iránt minél inkább érdeklődjenek, az előadásokat nyilvános jellegűeknek jelentik ki.³

A hittudományt, az intézet első szervezete szerint, négy év alatt adták elő. Hogy négy tanár az összes tantárgyak előadására kellő idővel rendelkezzen, a négy éves tanfolyam két csoportot — egyet-egyet az I. és II., a III. és IV. tanfolyam — képezett. Ennek megfelelő volt a tárgyak váltakozása. Egyik esztendőben az első csoportnál a bibliai tanulmányok egyik felét és az egyháztörténetet, a másik esztendőben a bibliai tanulmányok másik felét és az alapvető hittant adták elő. A második csoportnál az egyik esztendőben az egyházjog és a lelkipáspapkodás, a másik esztendőben az erkölcsstan és az ágozatos hittan volt a tantárgy. Ezek mindegyikére hetenkint nyolcz óra jutott.

Ezenkívül Mezner Rudolf dr. igazgató a nevelés- s oktatást két tanfolyamban s heti két-két órában szintén előadta.

Ily beosztás mellett a papi tudományok elsajátítása a legmesszebb menő követelményeknek is megfelelt, s az egyetemi követelményektől csak annyiban különbözött, hogy a keleti nyelvek közül egyedül a zsidó esett a tananyag körébe.

Az intézet történetében jelentékeny mozzanat a rendi káptalannak 1880. július 6—10-iki határozata, mely szükségesnek mondja ki, «hogy a hittudományi tantárgyak mellett a bölcsélet-, továbbá a nevelés- és oktatásban is rendszeres oktatást nyerjenek a növendékek». Ezen rendelet okát abban találjuk, hogy a hittudományi képzés nagyobb mélységet és alaposságot ígért, ha a bölcséleti előtanulmányok a növendékeket előkészítik; hogy a tanári pályára a bölcsélet-, a nevelés-, s oktatásban nyert ismeretek kedvező előfeltételekül szolgálhatnak; s hogy XIII. Leo pápa ezen időben indította meg a mozgalmat Szent Tamás bölcséletének fölvirágoztatására.⁴

A mit a rendi káptalan elvben kimondott, a következő évben (1881. július 5. és 6.) a rendi kormánytanács keresztül is vitte; hiszen határozatai között ezt olvassuk: «Zirczen a hittani intézetben Szent Tamás bölcsellete már a jövő 1881/82. tanévben előadatik, úgy azonban, hogy e mellett növendékeink a tanári vizsgálatához szükséges bölcsészeti rendszerekkel és tananyaggal is megismerkedjenek» (10 §.). «A bölcsészet, továbbá a nevelés- és oktatásban előadására egy új tanszék rendszeresítettik, melyre egy külön tanár neveztetik ki, és így a zirczi hittani intézetben öt rendes tanár fog alkalmaztatni» (11 §.).

Ezen határozat életbe is lépett. Supka Jeromos zirczi apát a bölcsélet-, nevelés- s oktatástani tanszékre Piszter Imre drt nevezte ki. A bölcsélet az I. és II. évesek, a nevelés- s oktatásban a III. és IV. évesek tananyaga lett — heti négy-négy órában.

¹ Tanácsk. jegyzőkönyv. 19—21. l.

² Tanácsk. jegyzőkönyv 27 l.

³ Az 1872. szeptember 23-iki tanári tanácskozás a tanulmányi előmenetelre a következő fokozatokat állapítja meg:

kitűnő, dicséretes, jó, elégséges; az erkölcsi viseletre nevezve: példás, törvényekkel megegyező.

⁴ Encycl. «Aeterni Patris». 1879. augusztus 4.

Sajnos, hogy az intézet ezen kifejtettebb alakjában csak három évig működhetett. Az 1884. augusztus 22-iki kormánytanács úgy intézkedik, hogy «a hittani intézetben a bölcselet- és neveléstan ezután is előadatik; de minthogy a rendi körülményeknél fogva a nevezett tanintézetben a jövő tanév folyamán csak négy tanár alkalmazható, a bölcselet- és neveléstan nem, mint eddig, nyolcz, hanem kevesebb órában adatik elő» (3. §.). Ezen intézkedés ugyan ideiglenes volt, és az elv föntartása érdekében a tanári kar 1886. június 27-én az apáthoz intézett föliratában sürgetőleg kéri az 1881/82-iki állapot visszaállítását: de azonközben az intézet fejlődésére új okok kezdettek el nem hárítható nyomást gyakorolni, és így a bölcseleti tanszék visszaállítása elmaradt.

Azon mozgalom, mely eredetileg az intézet tanári karától indult ki, hogy tudniillik könnyebbség és biztosabb eredmény céljából a magyar nyelvi oktatás tért hódítson, — mindig erősebb lön.

Az 1881-iki rendi káptalan a tantárgyak egy részére elvben kimondja, hogy a tannyelv magyar; az 1882-iki pedig ezen elvet az egyháztörténelemre nézve keresztül is viszi. Az egyházjogot már előbb is, a lelkipásztorkodást pedig 1887-től magyarul tanítják. S így a mai napig fönnálló rendszer értelmében csak az általános és részletes hittan, az erkölcsstan és a bibliai tanulmányok tannyelve latin.

Az intézet belső életével s a fegyelmi viszonyokkal az apát, a rendi káptalan, a kormánytanácsok, valamint a tanári kar gyakran foglalkoznak¹ és a növendékek életét biztos elvekkel s részletesebb szabályokkal irányítják. Hogy ezekben a legközelebből érdekeltek befolyása korlátozást ne szenvedjen, bölcsen intézkedik az 1882-iki kormánytanács harmadik szakasza: «A kormánytanács a theologiai oktatást illetőleg csak az általános szempontok és irányelvek kijelölésére szorítkozik; minden részletes kérdés elintézését, apát úr Onagysága helybenhagyásával, a theologiai tanári karra, mint legilletékesebb testületre bízván».

Az idegen modern nyelvek tanítása szintén egyik mozzanata a rendi kormánytanács határozatainak.²

Az intézetben a szüneteket a középiskolák mintájára állapították meg. A mai szeminariumokból átültetett úgynevezett «ductor-rendszer» 1884. augusztus 3-án a rendi testületi szellemnek megfelelőleg alakult át. Ezen időtől fogva a növendékek «senior»-ja érintkezik az elöljárókkal, de előjoga nincs. A zene művelésére a rend a növendékeknek módot nyújt.

Az intézet fejlődésére döntőleg folyt be a tanárképzés ügye.

A zirczi apátok (Dréta, Villax, Rezutsek), a tanárok számát és képzettségét tekintve, nehéz föladat elé jutottak. Ez szülte azon intézkedést, hogy néhány rendtagot, hittudományi tanulmányaik végeztével, a bécsi egyetemre küldötték, szakismeretek szerzése végett. Ezen, különben is elmuló jelenség a kérdést, mely egyre égetőbb lett, meg nem oldhatta. A tanári tanácskozások jegyzőkönyve mutatja, minő érdeklődéssel foglalkozott 1871-től kezdve a tanári kar ezen kérdéssel. Ez adta meg az eszmét a hittudományi tárgyak magyar nyelvű előadására. Ezen okból hozták be — egyelőre mint melléktárgyat — a neveléstant az intézetbe. A növendékek szakképzésére szükséges tudományos munkák beszerzését a tanári kar sürgeti. A munkásságra serkentés céljából a szakdolgozatok készítését rendszeresíti. Az 1875. október 22-iki tanári tanácskozmány ezen kérdéssel tüzetesen foglalkozik.³ 1886. szeptember 1-én pedig a tanárképzés végleges rendezésére célzó részletes indítványt tesz.⁴

A kérdés égető volta 1881 óta érezhető a rendi káptalan és kormánytanács határozataiban. Fölmerül itt azon eszme is: nem jó volna-e a hittudományi tanulmányokat három

¹ V. ö. 1880. káptalan. 38—43. §.

² V. ö. 1882. 5. §. — 1887. 3. §.

³ V. ö. tanácsk. jegyzőkönyv 52. l.

⁴ U. o. 163. l.

évre szorítani, hogy a növendékek az egyetemi tanulmányok végzésére időt nyerjenek?¹ Sok tanácskozás, tervezgetés, kísérletezés történt e dologban. A végleges kibontakozáshoz a hittudományi tanári kar indítványa vezetett; mert ez eredményezte a zirczi theologiai intézetnek a budapesti hittudományi és tanárképző intézetté alakítását.

Ezen indítvány, melyet a tanári kar sok magán és hivatalos tanácskozáson érlelt meg, lényegileg a következő volt: az I. és II. éves növendékek Zirczen két év alatt, három tanár vezetése mellett, végezzenek el az erkölcs- és a lelkipáztorkodástanon kívül minden tantárgyat — az egyes tárgyakra heti öt órát számítva; a III. és IV. évesek menjenek föl a negyedik tanár vezetése mellett Budapestre, a hol két évig látogassák rendszeresen az egyetemet, s e mellett a hátramaradt két tantárgyból évenként végezzenek el egyet-egyet. Ily módon, két évi egyetemi tanulmány után, az állami vizsgálatot nagyobb siker reményével állják ki, — s e mellett a négy évi hittudományi tanfolyam sem szenved csorbát. Az indítvány merésznék látszott. Azért Supka Jeromos apát csak hosszas fontolgatás után határozott a dologban, 1887. január 18-án. Ugyanezen napról kelt leiratában jóváhagyja a tanári kar részletes tervezetét, mely az előbbi tanulmányi rendszernek az újba való átmenetét mutatta ki. Az apát már ezt megelőzőleg, 1887. január 15-én értesíti a vallás- és közoktatásügyi minisztert ezen elhatározásáról.

Ily módon a zirczi hittudományi intézet mintegy ketté szakadt. A III. és IV. éves növendékek, Piszter Imre dr., az erkölcs- és lelkipáztorkodástan tanárának vezetése mellett, 1887. szeptember 1-én Budapestre költöztek, s itt VIII. Eszterházy-utca 14—16. szám alatt levő bérház első emeletén helyezkedtek el. Az intézet ugyan a zirczi intézetnek volt függeléke, de azért előre lehetett látni, hogy ezen utóbbinak van jövője.

Kezdetben ugyan minden messzebb menő tervezgetés nélkül, de erősen jelentkezett azon meggyőződés, hogy a rendnek Budapesten a növendékek befogadására alkalmas otthonnal, saját házával kell birnia. A zirczi konvent erőteljesen hangsúlyozta e tervet. A zirczi apát már 1887. szeptember 7-én lépéseket tesz a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, hogy alkalmas ház vételére a törzsvagyonból kölcsönt vehessen föl. A válasz és az engedély 1887. december 1-én megérkezett. 1888. február 1-én már létre is jött azon szerződés, melynek értelmében a zirczi apátság a VIII. Zerge-utca 6. számú háznak tulajdonosává lett. Ide az intézet 1888. augusztus 1-én költözött be.

Az első évi tartózkodás Budapesten a szaktanulmányok szempontjából is oly sikeres volt, hogy mindenkinek az intézmény tovább fejlesztésére kellett gondolnia. Az 1888/89-ik iskolai év a folytonos tervezgetés korszaka volt. Supka Jeromos zirczi apát az egész rendet belevonta annak érett megfontolásába:² tanácsos lenne-e az egész hittudományi intézetet Budapestre vinni?

A tényezők mind ez irányban érvényesültek. S így a zirczi apát 1889. május 4-én már tudatja a hercegprimással és a vallás- s közoktatásügyi miniszterrel azon elhatározását, hogy a tanárképzés érdekében az egész növendékséget Budapestre küldi és ennek képzését és nevelését a követelmények szerint rendszerezi. A hercegprimás 1889. május 12-én, a vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig ugyanezen évi május 19-én veszi tudomásul a dolgot.

1889. június 24-én hangzott el utoljára a «Te Deum», melylyel a zirczi hittudományi intézet, huszonkét évi fönállása után, véget ért, hogy ugyanezen évi szeptember 1-én, mint a cziszterci rend budapesti hittudományi és tanárképző intézete, új pályafutását Istenbe helyezte bizalommal megkezdje.

¹ V. ö. 1880. kápt. 28., 29., 34., 36., 37. §. — 1882. kormt. 2. és 4. §. — 1884. kormt. 1., 2., 5. §.

² Apáti körlevél 1889. február 22.

Supka Jeromos apát az intézet vezetését Platz Bonifác doktorra bízta; tanároknak pedig, az igazgatón kívül, Pecsner Emil drt, Piszter Imre drt és Mihályfi Ákos drt nevezte ki. A helyzet újdonsága érthetővé teszi, hogy a budapesti intézet ügyeinek rendezése a rend fejének különös gondját képezi. Már 1889. április 20-án kiadott rendeletében megállapítja az intézet alkotmányát. A tanári kart meg augusztus 24-ére Budapestre rendeli — «saját ügyeinek rendezése, a növendékség szabályzatának újból való átdolgozása, s a napi rend megállapítása

A BUDAPESTI RENDHÁZ.

végett». Annak kifejezésül, hogy a budapesti intézet lényegileg azonos az előbbi intézettel, mely a zirczi konventnek volt kiegészítő része, a zirczi apát így intézkedik: Az intézet «rendház», vagy «rendi társház» jellegével nem bír. Ezen okból házfőnököt sem nevez ki.

De mindemellett is maga a rend feje adja meg az eszmét a tovább fejlődésre, midőn kijelenti, hogy «a budapesti intézet mint önálló testület fog szerepelni, tehát az igazgató a kormánytanács tagja; és mint önálló testület fog a névtárba bevezettetni». S csakugyan az

intézet rá két évre a rend társházai sorába lépett. 1891. óta az intézet igazgatója egyszersmind házfőnök.

Az intézetnek rövid, hat éves történetéből egynémely mozzanatot kiemelünk, hogy azután szervezetét mutassuk be.

A zerge-utczai ház lakóinak legörvendetesebb napját akarjuk első sorban kiemelni, — 1888. október 7-ét. Supka Jeromos apát ekkor áldotta meg a házi kápolnát s nyitotta meg azon helyet, mely a rendi növendékek lelki fejlődésének mindig elsőrangú tényezője marad.

Az intézet kinevezett igazgatója, Platz Bonifác dr., és eddigi főügyelője, Piszter Imre dr., 1889. május havában, Esztergomba, Simor János herezegprimáshoz utaznak, hogy előszóval is bejelentsék az intézet megtelepedését Budapesten. A primás nevezett rendtagokat a szerető atya jóindulatával fogadta, kegyéről biztosította és az intézet fejlődése iránt készséges bizalmát fejezte ki.

Az első évben, mely szeptember 8-án «Veni Sancte»-val nyílt meg, 22 növendék és négy tanár volt az intézetben. Mindjárt az első évben öten tettek szak-, és hárman alapvizsgálatot. A következő években szintén szép eredményű volt a munkálkodás. Ez a tény szülte, hogy a rend, mely azelőtt okleveles tanárok hiányában volt, a lefolyt hat év alatt a mai kedvező helyzetbe jutott. Hiszen az 1894/95-ik iskolai év végén a rend négy főgimnáziumában — két rendes és két szakvizsgálatos tanáron kívül — mind, tehát 52 okleveles rendes tanár van.

Az intézet, rövid élete alatt is, több ízben találkozott bizalommal. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1890. szeptember 16-iki leiratában Platz Bonifác dr. igazgatót az országos tanárvizsgáló bizottság tagjává nevezte ki a földrajzból; ugyanezen év november 12-én a közoktatási tanács külső bíráló tagjává; 1892. szeptember havában pedig a szegedi tankerület királyi főigazgatójává. Platz Bonifác dr. irodalmi működése elismeréssel találkozott a Szent István-Társulat részéről is, mely őt 1891. november 21-én a tudományos és irodalmi osztályban az I. szakosztály első előadójának választotta. A magyar «paedagogiai» társaság pedig 1892. május 12-én a rendes tagok közé emelte.

Platz Bonifác dr. helyébe Vajda Ödön apát Piszter Imre drt nevezte ki házfőnökké és a hittudományi s tanárképző intézet igazgatójává. Minthogy ezen változás az új tanév beálltával történt, s a személyi elhelyezés már megvolt, az 1892/93-ik iskolai évben a tanári kar csonka maradt, — három tagból állott. S így a negyedik tanszéket is az új igazgató kította el. A következő iskolai évben a tanári kar ismét teljes lett, — az alapvető és ágozatos hittan tanszékét Czilek Balázs foglalta el.

Mihályfi Ákos dr. előbb a «Katholikus Szemle» társ-, majd 1892. január 1. óta egyedüli szerkesztője. E magas színvonalu folyóiratot általánosan elismert tapintattal és ügyességgel szerkeszti. Tagja a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának és választmányának. A magyar tudományegyetem hittani kara 1892-ben a bekeblezett tagok sorába vette föl. Piszter Imre drt már megelőzőleg, 1889-ben, érte ezen kitüntetés; ugyancsak őt 1895-ben választották be a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályába.

Az intézetben, a rendi növendékeken kívül, fiatal fölszentelt rendtagok is voltak évenként, — hallgatták az egyetemet s készültek a tanári vizsgálatra. Ezek is mindnyájan célhoz jutottak.

1893 óta az intézetben lakik Békefi Remig dr., a magyar királyi tudományegyetemen az Árpád-kori magyar történelem magántanára és a rend történetirója is.

Az intézet szellemét s tervezetét legjobban megvilágosítja azon «szabályzat», melyet a tanári kar 1889-ben közösen dolgozott ki, s mely a rendi növendékek vallási, erkölcsi és

tanulmányi életét 32 §-ban irányítja. Ezen szabályzatnak legfőbb elvét azon cél képezi, hogy a cziszterczi növendékek «jó papok és jó szerzetesek legyenek; s csak azután, miután a megszerzett papi és szerzetesi karakter a majdan rájuk bízott gimnáziumi ifjak vallás erkölcsi nevelése iránt a kellő biztosítékot nyújtja, kívánatos és szükséges, hogy a szaktárgyakban való jártasság és pedagógiai készség a jó nevelőt jó tanárrá is minősítse» (1. §.).

A növendékek a tanévet három napi szent gyakorlatokkal kezdik meg; naponta szent misét hallgatnak és elmélkedést végeznek; a reggeli és esti imát közösen végzik; lelki olvasmány, legalább havonként egyszeri gyónás és áldozás, az oltári szentségnek naponként kétszeri látogatása, májusi ájtatosság, stb. által a lelki életet ápolni, fejleszteni, papi hivatásukra előkészülni elég módot találnak. A lelki ügyek vezetése a lelkiigazgató feladata. Az egyházi ének tanítására is van gond. A növendékek mindig papi talárban járnak.

Az elöljárók szóval és példával arra törekeshnek, hogy a rendi növendékek a szegénységben, alázatosságban, papi komolyságban s művelt magaviseletben megerősödjének. A nyilvános szereplés ki van zárva; künn mindig legalább párosával járnak.

Kötelességek a növendékeknek az egyetemi előadásokra pontosan eljárni; az előadások alatt éber figyelem, a hallottak iránt meleg érdeklődés, pontos utánjegyzés, a kollokválásban szorgalmas résztvétel, az ismereteknek nem hiú fitogtatása, hanem szerény, de szabatos kimutatása által tanulótársaiknak jó példát adni, tanáraiknak pedig jó véleményét kiérdemelni.

Egészséges s kifogástalan táplálkozásról a rend eléggé gondoskodik; e mellett az intézet a szerény megelégedettséget törekszik növendékeiben fejleszteni. Szeszes italokat az intézetbe hozatni tilos; a szükség szerint és orvosi rendelet folytán a bornak mérsékelt élvezete nincs kizárva. Az étkezés alatt csendes, de azért vidám társalgást, a vitatkozások kerülését, önmérséklést és finom modort ír elő a szabályzat. A szórakozás ideje meg van szabva. Ez alatt művelt emberhez illő társasjátékokkal foglalatostkodnak. A pénzre kártyázás tilos. Az ujságokat a növendékek az intézettől kapják. Sétára csoportok szerint mennek, — a mint az idő engedi.

A napirend a következő: Reggel $\frac{1}{2}$ 6-kor fölkelés; 6—7-ig ima, elmélkedés s szent mise; 7— $\frac{1}{2}$ 8-ig reggeli, szabad idő; $\frac{1}{2}$ 8—1-ig előadások az egyetemen és a hittudományi tárgyakból itthon; a ki ezeken nincs elfoglalva, magában dolgozik; 1— $\frac{1}{2}$ 3-ig ebéd, szabad idő; $\frac{1}{2}$ 3—8-ig előadások az egyetemen s a hittudományi tárgyakból itthon, vagy foglalkozás, — közben néha séta; 8— $\frac{1}{2}$ 10-ig vacsora, szabad idő; $\frac{1}{2}$ 10— $\frac{3}{4}$ 10-ig ima, lefekvés. Esti ima után senki sem maradhat fönn.

A növendékek a szobákban magánosan, vagy ketten-hárman laknak; ezen utóbbi esetben az ugyanazon szaktárgyúak laknak együtt. Az intézet kertjében a nap bármely részében tartózkodhatnak, de a társalgásra megjelölt időn kívül itt is mindig foglalkozniok kell. A kertben és a társalgó szobában dohányozhatnak.

Az intézet szervezete tanulmányi szempontból a következő: A növendékek négy év alatt végzik el hittudományi tanulmányaikat az intézetben. Ugyancsak ezen négy év alatt az egyetemi nyilvános előadásokat is látogatják, mint rendes hallgatók.

A hittudományból az első és második évben elvégzik a bibliai tanulmányokat (két év, heti öt órával), az alapvető és ágazatos hittant (két év, heti öt órával), az egyháztörténelmet (egy év, heti öt órával) és az egyházjogot (egy év, heti öt órával). Vagyis az első és második éves növendékeknek a hittudományokból évenként három tantárgyuk van, heti 15 órával. Ezen elfoglaltságuk mellett az egyetemen előírt 20 órát nem hallgathatják. Miért is, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1891. november 28-iki engedélye alapján, heti 12 órára iratkoznak be. Ezen ifjabb növendékektől a rend semmiféle állami vizsgálatot nem követel, hogy tanulmányaik rövideget ne szenvedjenek.

Az idősebb III. és IV. éves növendékeknek a hittudományokból évenként csak egy tantárgyuk van; — egyik évben az erkölcsstan, másik évben a lelkipásztorkodástan, heti hat órával. Ezek az egyetemen heti 20 órát hallgatnak, és a harmadik év végén alap-, a negyedik év végén pedig szakvizsgálatot tesznek.

A hittudományokból évenként kétszer — januárban és júniusban — minden tárgyból vizsgálat van. Ezeken maga a rend feje, a zirczi apát, szokott elnökölni.

A tanári kar munkafelosztása a következő: Egy tanár kezében van az erkölcs-, és lelkipásztorkodástan; a másikonál a bibliai tanulmányok; a harmadikonál az alapvető és ágozatos hittan; a negyedikonál az egyházjog és egyháztörténelem. Minthogy az I. és II. évesek, valamint a III. és IV. évesek mindig egy-egy csoportot képeznek, és így a tárgyak váltakoznak, a tanárok heti óráinak száma öt, — csak az erkölcs- és lelkipásztorkodástamból hat. Ezenkívül minden tanárnak magában az intézetben egyéb kötelessége is van. Nevezetesen: egyik igazgató és házfőnök; a másik házgondnok; a harmadik lelki igazgató; a negyedik tanulmányi felügyelő. Ezeken, továbbá az irodalmi működésen kívül, a tanári kar némileg a társadalmi téren is, de még inkább a lelkipásztorkodás terén törekszik Istennek és hazájának szolgálni.

A hittudományi előadások naponként délelőtt $\frac{1}{2}$ 11— $\frac{1}{2}$ 1—ig, délután 6—8—ig vannak. A végzett anyagból minden tanár hetenként egyszer, meghatározott órában kikérdezi a növendékeket. Az előadásokra külön tanterem szolgál.

A szaktanulmányok sikeres végzése érdekében, az intézetnek van könyvtára. Ennek berendezésénél az volt irányadó, mi szüksége s a növendékeknek az alap-, szak- és pedagógiai vizsgálatnál. A rend az intézet főnállása óta ezen könyvtárra évenként 500 forintot szentel. Jelenleg a könyvtár 1179 művet, 1566 kötetben számlál.

Az intézet költségeit, mely évenként mintegy 20.000 forintra rúg, maga a ciszterczi rend fődözi.

1. Az intézet igazgatói:

Vinkler Engelbert dr. 1866—68.
Rezutsek Antal 1868—71.
Mezner Rudolf dr. 1871—82.
Rajniss Gyula 1882/83.
Bartha Tamás dr. 1884/85.

Pecsner Emil dr. 1885—88.
Szalay Alfréd dr. 1888/89.
Platz Bonifác dr. 1889—92.
Piszer Imre dr. 1892—95.

2. Az intézet tanárai:

Prusinszky Henrik 1866—74; az alapvető és ágozatos hittan tanára, — 1869-ben az egyháztörténetet tanítja.

Rajniss Gyula 1866—83; a bibliai tanulmányok tanára.

Bartha Tamás dr. 1868—84; az erkölcs- és lelkipásztorkodástan tanára.

Acsay Kajetán 1869; az ágozatos hittan tanára.

Bohrer Julián 1870—75; az egyházjog és történelem tanára.

Mezner Rudolf dr. 1871—80; a nevelés és oktatástan tanára, — közben 1875—77 az egyházjog és történelem tanára.

Platz Bonifác dr. 1874—79. és 1889—92; az alapvető és ágozatos hittan tanára.

Szerencse Menyhért 1875/76; a nevelés és oktatástan tanára.
 Pecsner Emil dr. 1877—95; az egyházjog és történelem tanára.
 Szentes Anzelm dr. 1879/80. és 1881—89; az alapvető és ágozatos hittan tanára.
 Vincze Ambró 1880/81; a nevelés- és oktatástan tanára.
 Piszter Imre dr. 1880/81. az alapvető hittan; 1881—84. a bölcsélet és nevelés-tudomány; 1884—95. az erkölcs- és lelkipásztorkodástan; 1892/93. az ágozatos hittan tanára.
 Kalocsay Alán 1883—87; a bibliai tanulmányok tanára.
 Mihályfi Ákos dr. 1887—95; a bibliai tanulmányok tanára.
 Czilek Balázs 1893—95; az alapvető és ágozatos hittan tanára.

3. Az intézet tankönyvei:

I. Az alap- és ágozatos hittanból:

Joan. Schwetz: Compend. Theol. Dogmat. I., II. köt.; Joan. Perrone: Praelectiones theol. I., II. köt.; H. Hurter: Compend. Theol. Dogmat. I., II., III. köt.; H. Hurter: Medulla Theol. Dogmat. I. köt.

II. A bibliai tanulmányokból:

Joan. Pollák: Historia Revelationis bibl. I., II. köt.; Herm. Koselka: Hermeneutika (lithogr. manuscript.); Joseph. Grosz: Introductio in libros V. et N. T-i. két füzet.; Lazar Pepe: Lectiones in Sacram Scripturam I. kötet. Vosen: Grammatica hebraica. Az exegézisből az egyes tanárok kézírata. A bibliai régiségtanból is a tanárok kézírata után jegyezték a növendékek.

III. Az egyháztörténelemből:

Joan. Zalka: Historia eccl. (lithogr. manuscript.); Brück Henrik: Egyháztörténelem, fordította Zimándy Ignác I., II., III. köt.; Funk Xav. Ferencz: Egyháztörténet, fordította Pecsner Emil dr. I. köt. (lithograph).

IV. Az egyházjogból:

Konek Sándor: Egyházjogtan I., II. köt.; Csiky Gergely: Egyházjog I., II., III. köt.; Tokody Ödön: Katholikus egyházjogtan I. köt. és a tanár jegyzetei.

V. Az erkölcsstanból:

Ernestus Müller: Theologia Moralis I—III. köt.; J. P. Gury: Theologia Moral. (edit. Ratisburg.); August Lehmke: Comp. Theol. Moral. egy köt.

VI. A lelkipásztorkodástanból:

Dr. Thom. Bartha: Theol. Pastoralis (manuscript.); Schüch Ignác: Lelkipásztorkodástan kézikönyve I., II. köt.

VII. A bölcséletből:

Stöckl Albert dr.: A bölcsélet kézikönyve; Piszter Imre dr.: Lélektan (lithogr. manuscript).

VIII. A nevelés- és oktatástanból:

Lubrich Ágost dr.: A neveléstan, oktatástan és a nevelés története cz. művei; Piszter Imre dr.: Kézirat.

			Kinyilatkoztat. története				Zsidó nyelv				Alap. hittan				Hermeneutika				Egyh. tört.				Erkölcstan				Lelki pástori-kodás tan			
Tanév	Növendékek szama		kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges	kitűnő	dicséretes	jó	elégséges
1866/67.	I.	9	6	—	3	—	5	—	4	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	7	7	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1867/68.	I.	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	4	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1868/69.	I.	13	4	—	4	—	3	—	5	—	6	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	13	7	—	1	—	—	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1869/70.	I.	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1870/71.	I.	11	3	—	2	—	2	—	3	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	11	2	—	3	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1871/72.	I.	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	3	—	6	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1872/73.	I.	10	5	—	2	—	3	—	4	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	10	4	—	3	—	—	—	—	—	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1873/74.	I.	12	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	5	—	1	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	12	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1874/75.	I.	18	11	—	1	—	—	—	—	—	10	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	18	8	—	4	—	—	—	—	—	11	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1875/76.	I.	17	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	4	—	4	—	3	—	10	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	II.	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1876/77.	I.	19	4	—	4	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	18	3	—	1	—	—	—	—	—	1	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1877/78.	I.	17	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	2	—	2	—	2	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—
	II.	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	1	—	2	—	—	—	—	—
1878/79.	I.	13	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	13	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1879/80.	I.	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	2	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—
	II.	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	2	—	2	—	—	—	—	—
1880/81.	I.	13	3	—	2	—	4	—	1	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	12	1	—	4	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1881/82.	I.	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	—	4	—	1	—	4	—	1	—	3	—	2	—
	II.	16	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	1	—	2	—	1	—	—	—	—	—
1882/83.	I.	17	2	—	6	—	1	—	—	—	3	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	17	5	—	1	—	2	—	—	—	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1883/84.	I.	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	3	—	1	—	4	—	2	—	1	—	—	—
	II.	13	—	—	—	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1884/85.	I.	13	4	—	3	—	3	—	—	—	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	13	1	—	3	—	1	—	5	—	6	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1885/86.	I.	17	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	2	—	3	—	3	—	1	—	4	—	4	—	2	—
	II.	14	—	—	—	—	3	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	1	—	1	—	—	—	—	—
1886/87.	I.	18	7	—	1	—	6	—	—	—	5	—	2	—	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	18	4	—	2	—	4	—	3	—	6	—	1	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1887/88.	I.	21	4	—	2	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	21	4	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1888/89.	I.	19	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	II.	19	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1889/90.	I.	19	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	1	—	2	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	19	2	—	2	—	2	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1890/91.	I.	11	2	—	3	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	4	—	2	—	1	—	—	—	—	—
	II.	9	1	—	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1891/92.	I.	12	7	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	9	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1892/93.	I.	13	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	II.	10	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1893/94.	I.	11	3	—	3	—	1	—	—	—	3	—	1	—	1	—	2	—	3	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	II.	11	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1894/95.	I.	11	2	—	1	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	II.	9	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[illegible]

A növendékek létszámának táblázatos kimutatása:

Tanév	A növendékek száma az év elején				Összesen	Ezek közül					J e g y z e t
	I. éves	II. éves	III. éves	IV. éves		a rendből elment	elküldetett	meghalt	előszenteltetett		
1866/67.	9	—	—	—	9	2	1	—	—	Egy növ. Bpestre jött folyt. tanulmányait.	
1867/68.	5	5	—	—	10	—	1	—	—		
1868/69.	4	4	5	—	13	—	—	—	—		
1869/70.	1	4	5	—	10	2	—	—	5	A IV. évesek (5) magán végzik tanulmányaikat. Egy növ. Bpestről hazajön III. évre.	
1870/71.	4	1	2	4	11	—	—	—	4	Egy növ. IV. évre ismét Bpestre kerül.	
1871/72.	6	4	1	2	13	—	4	—	1		
1872/73	2	4	3	—	9	—	—	—	1	A IV. év. (1) magánt. — egy II. éves később jön.	
1873/74.	5	2	4	2	13	—	1	—	2	Egy IV. éves magántanuló.	
1874/75.	9	4	3	3	19	1	1	—	4	Egy IV. éves magántanuló.	
1875/76.	6	5	4	2	17	1	—	—	3	Két II. év. növ. katona; egy II. év. Innsbruckban. Egy IV. év. magántanuló.	
1876/77.	4	6	6	4	20	2	—	—	4	A két katona visszajön és folyt. a III. évet.	
1877/78.	3	3	5	6	17	—	—	—	6		
1878/79.	2	3	3	5	13	—	1	—	4		
1879/80.	7	2	3	3	15	1	1	1	2		
1880/81	4	6	1	2	13	1	—	1	2	Egy IV. éves meghal.	
1881/82.	7	3	6	—	16	1	—	—	1	A IV. év. (1) magántanuló.	
1882/83.	3	6	3	6	18	2	—	—	6		
1883/84.	7	3	5	2	17	4	—	—	1		
1884/85.	6	4	3	—	13	—	—	—	5	A IV. éven (5) magántanulók.	
1885/86.	5	6	4	3	19	3	2	—	2		
1886/87.	10	4	4	—	18	—	1	—	4	Egy növ. a II. évre Innsbruckból hazajön. A IV. éven (4) magántanuló.	
1887/88.	4	9	4	4	21	—	—	—	4	A III. és IV. év. Budapesten.	
1888/89.	2	5	9	4	20	—	1	1	4	Egy növ. II. évre lett fölvéve; egy IV. évre.	
1889/90.	6	2	4	9	21	4	—	—	8	Budapesten az egész intézet.	
1890/91.	5	4	1	3	13	1	1	—	2	Egy IV. éves Zirczen beteg.	
1891/92.	4	4	4	1	13	1	2	1	—	Egy IV. éves meghal.	
1892/93.	5	4	3	2	14	3	1	—	2	Egy növ. Innsbruckba megy II. évre.	
1893/94.	6	2	3	2	13	2	—	—	2		
1894/95.	3	5	2	2	12	2	1	—	2		
Összesen	144	127	100	71	440	32	19	4	81		

Végeredmény:

Beiratkozott növ.	I. évre:	144	Ebből meghalt:	4	Tanulmányait folyt. Bpsten:	2
»	II. »	2	» elküldetett:	19	» » Innsbruckb.	2
»	III. »	2	» elment:	32		
»	IV. »	1	»			
összesen:		149	összesen:	55	összesen:	4

Vagyis 149 beirt növendék közül tanulmányaival a IV. évre eljutott (149—59): 90.

Ezek közül nyilvánosan végzett: 71; a IV. évet magánúton: 19—90.

Ezen 90 IV. éves közül meghalt: 2; elküldetett: 1; elment: 6—9.

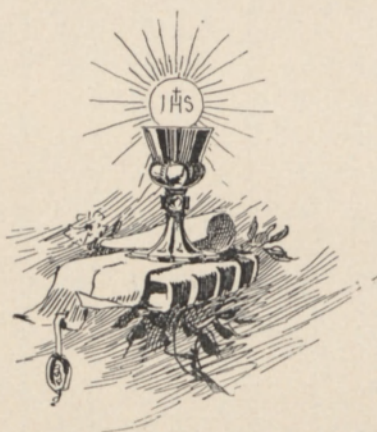
Vagyis tanulmányait befejezte és fölszenteltetett (90—9): 81.

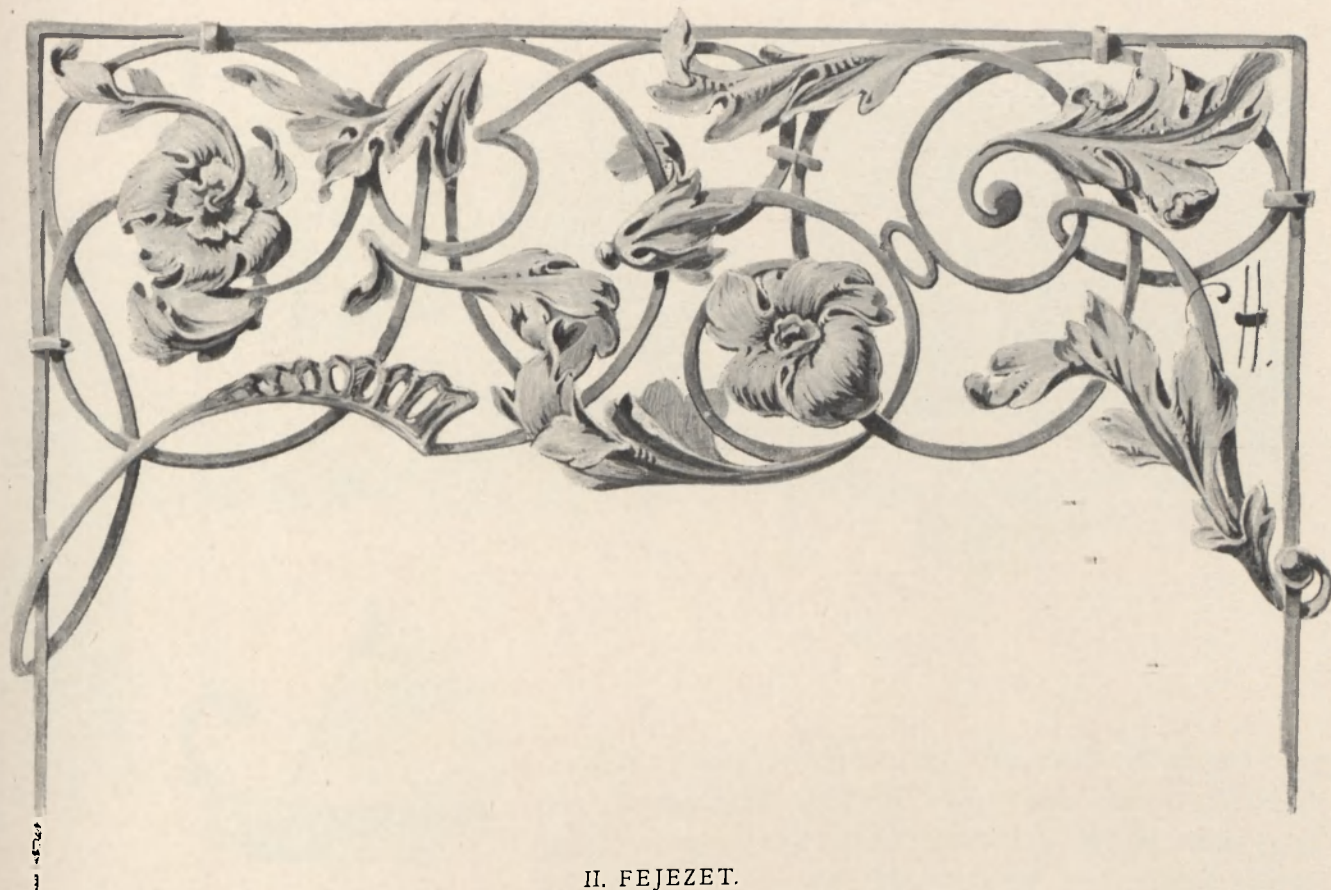
A növendékek nyelvismeretének táblázatos kimutatása.

A növendékek száma az év végén		Érettségi bizonyítványtal vagy anélkül?	Anyanyelve		Összesen	B e s z é l				Összesen
			magyar	cseh, tót		csak magyarul	magyarul és németül	magyarul és más nyelven	több nyelven	
1866/67.	7	Mind érettségi bizonyítvánnyal	7	—	7	2	2	3	—	7
1867/68.	9		8	1	9	4	2	2	1	9
1868/69.	13		12	1	13	5	5	3	—	13
1869/70.	10		9	1	10	3	5	—	2	10
1870/71.	11		10	1	11	1	8	—	2	11
1871/72.	10		10	—	10	2	8	—	—	10
1872/73.	10		9	1	10	2	7	—	1	10
1873/74.	12		11	1	12	4	6	1	1	12
1874/75.	18		17	1	18	9	5	3	1	18
1875/76.	16		15	1	16	10	2	3	1	16
1876/77.	18		18	—	18	8	6	4	—	18
1877/78.	17		17	—	17	7	7	3	—	17
1878/79.	13		13	—	13	3	8	2	—	13
1879/80.	11		11	—	11	3	6	1	1	11
1880/81.	12		12	—	12	7	3	1	1	12
1881/82.	16		16	—	16	11	2	1	2	16
1882/83.	17		17	—	17	11	3	1	2	17
1883/84.	13		13	—	13	6	3	3	1	13
1884/85.	13		13	—	13	8	3	1	1	13
1885/86.	14		14	—	14	6	6	1	1	14
1886/87.	18		14	—	18	11	6	—	1	18
1887/88.	21		21	—	21	13	7	—	1	21
1888/89.	19		19	—	19	13	5	1	—	19
1889/90.	19		19	—	19	12	6	1	—	19
1890/91.	9		9	—	9	5	3	1	—	9
1891/92.	9		9	—	9	7	1	1	—	9
1892/93.	10		10	—	10	8	—	1	1	10
1893/94.	11		11	—	11	9	—	1	1	11
1894/95.	9		9	—	9	8	—	—	1	9
Összesen	385		377	8	385	198	125	39	23	385

Az intézet további fejlődésére maga az életrevalóság, meg egynémely nehézségek, melyeknek leküzdésére módokat kell keresni, adják meg az elég biztos kilátást. A növendékek tagadhatatlanul nagy és erős, mert kettős munkát végeznek. A tanárképzés ügye is az egyetem és az állam részéről tanácskozások, tervezgetések tárgya. Nem lehetetlen, hogy ezen ügy végre is úgy oldódik meg, hogy az intézetnek némi átalakítását, újabb szervezését fogja maga után vonni. Mert a kettős cél — a szerzetespapi és tanári képzés — eddigi, bár erőfeszítéssel föntartott összhangja ezentúl csak így tartható fenn.

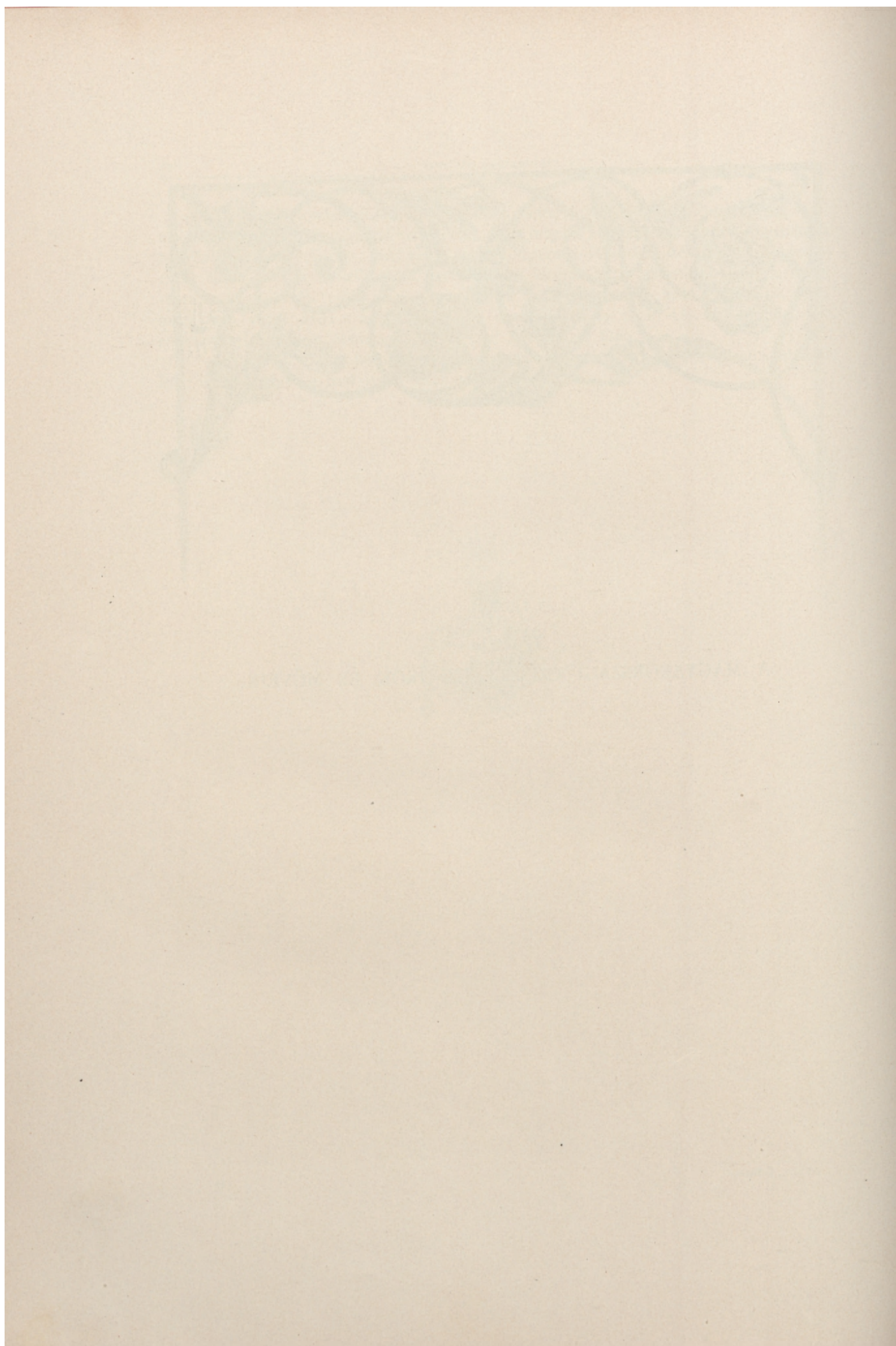
Addig is az intézet Istenbe vetett bizalommal fáradozik azon, hogy magasztos feladatát Isten dicsőségére és a haza javára sikerülten oldja meg.

II. FEJEZET.

A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZI ÍRÓK ÉS MŰVEIK.

települtek. Itt pedig képzett tagokkal találkozunk. A török hódoltság idején meg a ciszterciek egészen kiszorultak a magyar földről; — s így, természetes, irodalmi működésükről sem lehet szó. Ez csak a XVIII. században indul meg. De ekkor is vékonyan; — hiszen kolostorainkat külföldi apátságok keltik új életre s nagyrészen idegen ajkú rendtagokkal telepítik be. Érdemleges irodalmi munkásságuk a jelen századdal kezdődik, midőn a ciszterci rend tanítórenddé alakult. Az alábbiak tehát valójában egy századra terjedő irodalmi munkásságukat tárják elénk.

ACSAY KAJETÁN született Esztergomban 1845. május 29.; a rendbe lépett 1862. szeptember 17.; fogadalmat tett 1868. augusztus 27.; pappá szentelték 1869. július 20.; az 1869/70-ik tanévre a zirczi hittudományi intézetbe került tanárnak; betegeskedése miatt azonban még a tanév befejezte előtt el kellett hagynia állását. Meghalt Előszálláson 1872. június 5.

Ode honoribus reverendissimi ac amplissimi domini Antonii Rezutsek abbatiarum unitarum B. M. V. de Zircz, Pilis et Pásztó abbatis infulati, eruditae Academiae Quiritum membri, sacrae sedis consistorialis Veszprimiensis assessoris etc. etc. pro solemnibus secunditiarum a theologia Zirczensi pie oblata V. Non. Octobris 1869. Albae-Regiae; typis viduae Pauli Számmer 4-r. 7 lap.

AUGUSZT GERŐ született Pécsen 1849. április 17.; a rendbe lépett 1869. szeptember 17.; fogadalmat tett 1875. szeptember 14.; pappá szentelték 1875. augusztus 2.; 1875—79. porvai lelkész és a novicziusok tanára; 1879/80. porvai, 1880—82. szent-gothárdi lelkész. 1882. július 25. meghalt Gleichenbergben.

Adalék a Zápolya- és Perneszy-család nemzedékrendjéhez. (Századok. 1879. 352. l.).

A porvai siremlék (Archaeol. Értesítő. XIV. köt. 1880. 220—221 l.).

ÁCS EGYED született Pécsen 1855. február 2.; a rendbe lépett 1873. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték ugyanazon év július 20.; 1879-ben Pécsre került mint főgimnáziumi tanár; azonban betegeskedése miatt már 1881. kénytelen

volt nyugalomba vonulni Szent-Gotthárdra, hol meg is halt 1882. július 6.

Virág Benedek mint költő és történetíró. — Széptudományi értekezés. — Irta: Ács Egyed, zircz-cziszt. r. áldozár, s főgimnáziumi tanár. Pécs. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1881. 12-r. 40 lap. (Különlenyomat a pécsi cziszt. r. főgimnázium 1880/81. évi értesítőjéből.)

ÁGH TIMÓT dr. született Iháros-Berényben, Somogy vm. 1862. október 10.; a rendbe lépett 1879. augusztus 27.; fogadalmat tett 1885. augusztus 4.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 9.; 1884—87. főgimnáziumi tanár Baján, 1887/88. egyetemi hallgató Budapesten, 1888/89. konventi jegyző Zirczen, 1889-től főgimnáziumi tanár Pécs. 1890-ben bölcsészettudományi oklevelet nyert.

Valami a természetből. Irta és a IV. «irodalmi és művészeti est»-én 1892. április 3-án felolvasta dr. Ágh Timót főgimnáziumi okl. r. tanár. Pécs. Nyomatott Taizs József könyvnyomdájában. 1892. 8-r. 1 sztlan lev. + 8 lap. (Különlenyomat Várady F., Négy vasárnap jótékony célra. Pécs, 1892. műből.)

Egy fontos élvezeti szer a kereskedelemben és háztartásban. Irta és a pécsi keresk. önképző és betegsegélyző egyletben 1893. márczius 5-én felolvasta dr. Ágh Timót főgimnáziumi rendes tanár. Pécs. Nyomatott Engel Lajos könyvnyomdájában. 1893. 12-r. 42 lap.

Emléklapok Pécs sz. kir. város multjából és jelenéből. Az orvosok és természetvizsgálók XXVII. vándorgyűlése tagjainak felajánlja Pécs-város közönsége. Pécs városa megbízásából szerkesztette Ágh Timót dr. bölcsészettudor, főgimn. okl. r. tanár, a vándorgyűlés titkára. Pécs. 1894. Nyomatott Taizs Józsefnél. 4-r. 2 sztlan lev. + 261 lap + 3 sztlan lev.

A tenger mint műveltségünk rugója. (Bajai Híradó. 1887. 1—3. sz.)

A földrengésről. (U. ott. 12—18. sz.)

A pécsi artézi kut. (A pécsi cziszerczi r. főgimn. 1890/91. évi értesítője. 1—30. lap.)

Néhány szó a délelőtti oktatás tárgyában. (Pécsi Napló 1892. november 16. sz.)

Nagyoknak a kicsinyekről. (U. ott decz. 25. sz.)

A gyűdi csepkőbarlangról. (U. ott. 1894. május 16. sz.)

Az orvosok és természetvizsgálók 1845-ben Pécsen tartott vándorgyűlésének történetéből. (Pécsi Ujság. 1894. január. 13—17. sz.)

ALAGHY DEZSŐ született Egerben 1837. november 20.; a rendbe lépett 1856. nov. 16.; fogadalmat tett 1859. augusztus 11.; pappá szentelték 1862. október 15.; 1859—62. főgimnáziumi tanár Egerben, 1862—69. tanár Székesfehérvárt, 1869/70. a növendékek tanára Zirczen, 1870-től főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt. Erdemei elismeréseül 1889-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte.

Katholikus neveléstan. Irta dr. Kerschbaumer Antal, pápai titkos kamarás, czimzetes kanonok és szent-pölteni hittanár. Németből fordította egy katolikus pap. Székes-Fejérvárott. 1872. Kiadta Klökner Péter. 8-r. XI + 203 lap.

Cajus Sallustius Crispus munkái. Fordította s bevezetésekkel és értelmezésekkel kísérte Alaghy Dezső. 2-r. (Kézirat.)

BARBARICS RÓBERT született Turnicsán, Zala vm. 1856. márczius 17.; a rendbe lépett 1874. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték ugyanazon év július 20.; 1878/79. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1879/80. egyetemi hallgató Budapesten, 1880/81. főgimnáziumi tanár Egerben, 1881—83. tanár Székesfehérvárt, 1883—90. Baján, 1890/91. tanár a zirczi magán-gimnáziumban, 1891/92. főgimnáziumi tanár Baján, 1892-től tanár Pécsen.

Ihász Gábor magyar nyelvtana. Középiskolák használatára. Huszonnegyedik kiadás. A nm. közoktatásügyi minisztérium által elfogadott tankönyv. Átdolgozta Barbarics Róbert, rendes tanár. Budapest, 1885. Lampel Róbert

könyvkiadása. (Wodianer F.) 8-r. 2 sztan lev. + 237 szzott + 3 sztan lap.

— 29. kiadás. Budapest. 1895. 8-r. 252 l.

A «Debreczeni M. Grammatika» (1795.) ismertetése és bírálata. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimnázium 1882/83. évi értesítője 3—38. lap.)

Magyar mondattani kérdések. (A bajai cziszt. r. főgimnázium 1886/87. évi értesítője 3—10 lap.)

Péczei J. mint meseíró. (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1881. 659—698. lap.)

Ujabb költői nyelvünk történetéből. (U. ott. 1885. 389—393. lap.)

A határozók tanához. (U. ott. 1886. 568—575. lap.)

Péczei József és Lafontaine. (U. ott. 1887. 546—554. lap.)

A «kész» és «egész» mondattani sajátosságai. (U. ott. 1888. 282—287. lap.)

Kazinczy Gábor Kazinczy Ferenczről. (U. ott. 1890. 391—393. lap.)

Néhány míveltető ige személyragozása. (U. ott. 1891. 764—768. lap.)

Miattam, tölem. (Magyar Nyelvőr. XIV. kötet 1885. 496—498. lap.)

Létére. (U. ott. XV. kötet 1886. 345—351. lap.)

A visszaható névmás és jelzői. (U. ott. XVI. kötet 1887. 295—301. lap.)

Igy. Nem így. (U. ott. XVII. kötet 1888. 255—260. lap.)

A névmások és a személynevek jelentés-tanához. (U. ott. XVIII. kötet. 1889. 160—165. lap.)

Valami a vegyülékmondatokról. (U. ott. XIX. kötet. 1890. 308—311. lap.)

A műveltető ige egy sajátos árnyékata. (U. ott. XX. kötet. 1891. 349—354. lap.)

A határozatlan és az általános alany. (U. ott. XXI. kötet. 1892. 250—255. lap.)

Egy mondattani szerkezet kérdéséhez. (U. ott. XXIII. kötet. 1894. 60—63. lap.)

BARTHA TAMÁS dr. született 1843. augusztus 31. Poroszlón, Heves vm.; a rendbe

lépett 1861. szeptember 17.; fogadalmat tett 1867. szeptember 22.; pappá szentelték 1868. július 23. Fölszentelése után a zirczi hittudományi intézetbe került tanárnak s e közben 1872. doktori oklevelet szerzett a hittudományokból. Tanári foglalkozása mellett 1881—84. egyúttal esztergári lelkész, 1883/84. pedig a nevezett intézet igazgatója is volt. 1884/85. lelkész Lókuton, 1885—91. lelkész Bakony-Koppányban, 1891—93. porvai lelkész, 1893/94. lelkész Lókuton, 1894/95. esztergári lelkész.

A szabadkőművesség. Kimerítő felvilágosításul a magyar intelligencia számára. Irta dr. Bartha Tamás. Egerben, nyomtatott az érseki lyceumi könyvnyomdában. 1873. 8-r. 242 szzott + 1 sztan lap.

Zsenge-áldozati szent beszéd, melyet Löwárdy Alajos czistercki rendi áldozár újmiséje alkalmával az Úr 1876-ik évének Nagy-Boldog-Asszony napján a zirczi apátsági templomban tartott dr. Bartha Tamás, zirczi hittanár. Veszprém, nyomtatott Krausz Armin nyomdájában. 1876. 8-r. 14 lap.

Búcsú-alkalmi szent beszéd. Az Úr 1882-ik évének Szent-Háromság vasárnapján Olaszfaluban tartá dr. Bartha Tamás, zirczi hittanár. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 1882. 8-r. 17 lap.

Édes Albert és a csoda. (Magyar Állam. 1870. november 9—11., 13., 15. sz.)

Nyilatkozat Hollós László «Szabadkőművesség története» című füzetére. (U. ott. 1873. november 4. sz.)

Infalibilis-e a pápa? (Religio. 1872. I. félév 26—33. sz.)

Nyílt levél a polgári házasságról. (U. ott. 1872. II. félév 49. sz., 1873. I. félév 3., 4., 20—22. sz.)

Fiat lux! (U. ott. 1873. II. félév 34., 35. sz.)

Canite tuba in Sion. (U. ott. 1874. I. félév 15—17. sz.)

BERGER MÁTÉ dr. született Rendeken Vas vm. 1855. február 21.; a rendbe lépett

1873. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték u. akkor július 20.; 1879–86. főgimnáziumi tanár Egerben, 1886–92. tanár Székesfehérvárt, 1892-től lelkész Szent-Gotthárdon. 1883. bölcsészeti doktori oklevelet nyert.

A lélek halhatatlansága az ó-kor népeinél. Bölcsellettörténelmi értekezés. Irta Berger J. Máté, ciszterci r. áldozópap és okl. rend. gimnáziumi tanár. Eger. Nyomatott az érs. lyc. könyvnyomdában. 1883. 8-r. 56 lap.

Az élet Isten nélkül. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1883/84. évi értesítője 1–36. lap.)

A legfőbb akadály. (Egyetemes Közoktatásügyi Szemle. 1889. 399–606. lap.)

Valami az iskolai bürokráciáról. (U. ott. 1890. 769–773. lap.)

BÉKEFI REMIG dr. született Hajmáskéren, Veszprém vm. 1858. augusztus 3. Elemi iskoláit részint Hajmáskéren, részint Veszprémbe végezte; 1868-tól kezdve 1874-ig a veszprémi gimnázium tanulója volt. A VI. osztály befejezte után 1874. szeptember 17. a ciszterci rendbe lépett Zirczen s ugyanitt az ujonczév tartama alatt 1874/75. a VII. osztályt végezte, a VIII.-at pedig az egri főgimnáziumban 1875/76. A hittudományokat 1876–80. a zirczi hittudományi intézetben tanulta, melyek végeztével ünnepies fogadalmat tett 1880. július 16. Az 1880/81. és 1882/83. tanévre Pécsre került főgimnáziumi tanárnak. Pappá szentelték 1881. augusztus 7. Az 1881/82. és 1883/84. iskolai évet mint gyöngélkedő Szent-Gotthárdon tölti. Az előbbi évben a tanári vizsgálatot, az utóbbiban meg a bölcsészeti doktori szigorlatot teszi le. 1884/85. tanévben Zirczen az ujoncz-növendékek tanára és apáti jegyző; 1885–92. főgimn. tanár Pécsen. 1892-ben a budapesti m. kir. tudományegyetemen az Árpád-kori politikai és művelődéstörténetből egyetemi magántanár lett. Mint ilyen s egyuttal a rendtörténetírója 1892-től Budapesten működik.

Néhány szó a gimnáziumi tanulók túlterheléséhez. (Pécs, 1883. 9. 10. sz.)

Ismét néhány szó a gimnáziumi tanulók túlterheléséhez. (U. ott. 17., 18. sz.)

Vallásos nevelés a családban. (A pécsi ciszt. r. főgimn. 1888/89. évi értesítője. 1–41. lap.) — Megjelent külön lenyomatban is.

Erkölcös nevelés a családban. (A pécsi ciszt. rend főgimn. 1889/90. évi értesítője 1–19. lap.) — Megjelent külön lenyomatban is.

Széchenyi István gróf, a magyar nemzet regenerátora. (A pécsi ciszt. r. főgimn. 1891/92. évi értesítője 1–16. lap.) — Megjelent külön lenyomatban is.

A szent korona nemzetünk történetében. (U. ott. 17–26. lap.) — Megjelent külön lenyomatban is.

Képek a török világból. (A Szent Család Képes Népnaptára 1890. és 1891. évekre.)

Kethely és környékének néprajza. Irta dr. Békefi Remig, ciszterci rendű áldozár és főgimnáziumi rendes tanár. Budapest, 1884. Hornyánszky Viktor sajtója. A m. t. akadémia épületében. 8-r. 2 sztan lev. + 85 szzott + 1 sztan lap.

Szvorényi József. (Pécsi Napló. 1892.)

Mária Terézia, Magyarország királynője. (Várady F., «Négy vasárnap» jótékony célra. Pécs, 1892. 26–32. lap.)

Érdűhelyi M., Péter és Bánk bán összeküvése. — Könyvismert. — (Katholikus Szemle. 7 köt. 1893. 688–690. lap.)

Dr. Hajdú T. és dr. Zoltvány J., Lélektan és gondolkodástan. — Könyvismert. — U. ott. 8. köt. 1894. 499–501. lap.)

Reissenberger L., Die Kerzer Abtei. — Könyvismert. — (Századok. 1894. 636–641. lap.)

Érdűhelyi Menyhért, Ujvidék története. — Könyvismertetés. — (Katholikus Szemle 9. köt. 1895. 493–495. l.)

Éble Gábor, A Harruckern és a Károlyi család. (U. ott. 495–498. l.)

A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi ciszterci apátságok története. Első kötet: A pilisi apátság története. 1184–1541. Irta

dr. Békefi Remig, ciszterczi rendű áldozó-pap és főgimnáziumi okleveles rendestanár. Pécssett, 1891. 4-r. XI + 527 lap + 1 facsimile.

— Második kötet: A pilisi apátság története. 1541—1814. Pécssett, 1892. 4-r. VIII + 612 lap + 1 facsimile.

A czikádori apátság története. Irta Békefi Remig dr. ciszterczi rendű áldozópap és egyetemi magántanár. Pécssett, 1894. 4-r. IV. + 151 lap.

A cisztercziek a középkorban. (Budapesti Hírlap 1891. június 18. sz. melléklet.)

Mátyás király bajai a zágrábi püspöki széket betöltésével. (Nemzet. 1894. márczius 21. sz.)

A czikádori apátság megalapítása és színhelye. (Századok. 1894. 261—269. lap.)

Hunyadi Mátyás a cisztercziek reformátora. (Akadémiai Értesítő 1894. 712—718 l.)

A zirczi apátság függetlenítése (Századok. 1895. 279—281. l.)

A magyar nemzet politikai története a vezérek korában (Kézirat).

A magyar nemzet politikai története a XI. és XII. században (Kézirat).

A magyar nemzet művelődéstörténete az Árpádházi vezérek és királyok korában (Kézirat).

Béla király névtelen jegyzőjének ismeretése és bírálata (Kézirat).

A ciszterczi rend története Magyarországon 1142—1896. (A jelen Emlékkönyvben).

Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterczi rend. Szerkesztette (1896) Békefi Remig dr.

BILKEY LAMBERT dr. született Makón 1811. május 28.; a rendbe lépett 1836. szept. 14.; fogadalmat tett 1840. augusztus 10.; pappá szentelték 1840. augusztus 17.; 1840/41. egyházi szónok Egerben, 1841—48. jogtanár a pécsi püspöki liczeumban, 1848—55. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1855/56. Pécssett. Meghalt 1856. október 28. A jogtudományokból 1845. doktori oklevelet szerzett.

Nézetek a történelmi tankönyvek hiányait s kellékeit illetőleg. (A székesfehérvári ciszt. r. nagygimn. V. évkönyve az 1854/55. tanév végén. 3—17. lap.)

BIRÓ MÓR született Győrött 1842. június 10.; a rendbe lépett 1861. szeptember 17.; pappá szentelték 1867. október 2.; fogadalmat tett 1868. aug. 27.; 1867—71. főgimn. tanár Pécssett, 1871—77. Egerben, 1877—84. Pécssett; 1884—88. házgondnok Zirczen, 1888—92. a rendi jószágok kormányzója Csákányban. 1892—94. házgondnok Zirczen, 1894-től jószágkormányzó Szent-Gotthárdon.

Őszinte szavak a magyar állam vezetőihez a millenium alkalmából. Irta Verax. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája 1894. 8-r. 52 lap.

Az ősmagyarok társadalmi viszonyairól. (Eger. 1873. 28—33. sz.)

Gazdasági szakoktatásunk reformja. (Gazdasági Lapok. 1892. 22. sz.)

BULA THEOFIL dr. született Előszálláson, Fehér vm. 1809. július 2.; a rendbe lépett 1828. október 18.; 1831/32. gimn. tanár Pécssett; 1833. augusztus 10. tett fogadalmat; pappá szentelték 1836. július 26.; 1835/36. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1836/37. tanár Egerben, 1837—40. Pécssett, 1840—44. Székesfehérvárt, 1844/45. a növendékek tanára Zirczen, 1845—49. nevelő Nagy-Lángon a Zichy grófnál, mely idő alatt bölcsészeti doktori oklevelet szerzett; 1849—59. gimn. igazgató Székesfehérvárt; 1859—86. zirczi perjel, mely állása mellett 1860—77. a zirczi birtokok kormányzója, 1877—86. pedig a rendi birtokok főkormányzója is volt. 1886. nyugalomba vonult; meghalt Előszálláson 1893. augusztus 13. Érdemei elismerésül 1854. az aranyéremkeresztet, 1886. pedig a III. oszt. vaskoronarendet kapta.

Vég-tisztelet, melylyel nagy méltóságú Horváth János székes-fehérvári megyés püspöknek, császári királyi valóságos belső titkos

tanácsosnak, ő excellentiájának, stb. kora elhunytát gyászolja a székes-fejérvári királyi gimnázium 25. február 1835. Székes-Fejérvárott, nyom. Számmer Pál bötüivel. 4-r. 2 lev. (Költemény.)

Örvendezés. Szolga-egyházi méltóságos Marich Dávid úr cs. kir. aranykulcsos volt tornamegyei fő ispány tiszteletére győrmegyei főispányi széke elfoglalása alkalmakor 1841-iki télelő 13-kán a székesfehérvári kir. tanodától szentelve. Székes-Fejérvárott, Számmer Pál nyomtatása. 4-r. 2 lev. (Költemény.)

Egyházi énekek, litániák és imádságok a tanuló ifjuság számára. Székes-Fehérvárott, Ráder Alajos könyváros költségén. 1843. 12-r. 210 lap + 2 sztlan lev.

— 3. kiadás. U. ott. 1854. 12-r. 288 lap.

Méltóságos és főtisztelendő Balassa Gábor kapornaki apát, cs. kir. udvari tanácsos úr ő nagyságának, szombathelyi püspöki székébe igtatása alkalmával őszhó 13-án, MDCCCXLIV. hódoló tisztelete jeléül a zirczi cziszterci rend. Veszprémben, Jesztány Totth János könyvnyomdájából. 4-r. VII lap. (Költemény.)

A természettan alapvonalai dr. Baumgartner Endre, dr. Kunzek August és mások után Bula Theophil, zircz-cziszterci rendi áldozár sz. m. m. és bölcsészet tudora a székes-fehérvári nagy-gimnázium igazgatója. Bécsben, a cs. kir. iskolakönyvek kiadásában. 1857. 8-r. I. rész: 272 lap, II. rész: 3 sztlan lev. + 317 lap.

A székesfehérvári gimnázium rövid vázlatba foglalt története. (A székesfehérvári cziszterci rend nagy-gimnázium. értesítője 1851. 3—9. lap.)

A székesfehérvári alreál-tanoda keletkeztének rövid vázlata. (A székesfehérvári alreál-tanoda évkönyve 1854/55-re 3—9. lap.)

BURGHARDT LEÓ született Veszprémben 1837. ápril 8.; a rendbe lépett 1854. szeptember 28.; fogadalmat tett 1859. augusztus 11.; pappá szentelték 1860. augusztus 19.; 1859—64. főgimnáziumi tanár Egerben, 1864—78. tanár Székesfehérvárt; 1878—81.

lelkész Bakony-Koppányban, 1881—84. lelkész Nagy-Tevelen; 1884—87. jószágkormányzó Szent-Gotthárdon, 1887—94. házfőnök és jószágkormányzó u. ott, 1894-től a rendi birtokok kormányzója Csákányban.

Nézetek Darwin elméletéről, különösen pszichológiai szempontból. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1873/74. évi értes. 3—18. l.)

BUZÁSSY ÁBEL született 1864. február 9. Nagy-Lángon, Fehér vm.; a rendbe lépett 1882. augusztus 27.; fogadalmat tett 1888. június 16.; pappá szentelték 1888. augusztus 5.; 1888-tól főgimn. tanár Pécsen.

Eleusis. (Dr. Csengeri J. és dr. Pasterner Gyula. Görög földön. Budapest 1895. 198—206. l.)

CZAPÁRY LÁSZLÓ született Nagy-Kanizsán 1859. február 24.; a rendbe lépett 1877. augusztus 27.; fogadalmat tett 1883. július 3.; pappá szentelték 1883. július 8.; 1883—86. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1886/87. egyetemi hallgató Budapesten, 1887—89. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1889—92. Egerben, 1892-től ismét Székesfehérvárt.

A székesfehérvári Vörösmarty-kör 25 éves működését ismertető, az 1892. évi november hó 27-én tartott jubiláris közgyűlésén felolvasott, titkári jelentés. A kör e. i. igazgatójának Vértessy József ügyvédnek közreműködésével összeállított adatok nyomán írta: Czapáry László cziszterczita főgimnáziumi tanár, e. i. titkár. Kiadta: A Vörösmarty-kör. Székesfehérvár, a «Székesfehérvár és Vidéke» könyvnyomdája. 1893. 8-r. 17. l.

Szekér Joákim Alajos élete és művei. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1887/88. évi értesítője 3—52. lap.)

Makáry György emlékezete. (Az egri cziszt. rend főgimn. 1889/90. évi értesítője 3—42. lap.)

Mysterium és iskola-dráma. (Az egri cziszt. rend főgimn. 1891/92. évi értesítője 18—72. lap.)

CZERMÁK ÁBRAHÁM született 1747. június 8. Prágában, Csehorsz.; a rendbe lépett 1766. november 30.; fogadalmat tett Zirczen 1767. november 30.; pappá szentelték Breslauban 1771. szeptember 21. Nagy-Tevelen, Zirczen, Olaszfaluban viselt lelkészi hivatalt, 1788-tól Zirczen könyvtáror. Meghalt 1789. január 12.

Rede auf das hohe Fest der freudereichen Geburt der Gottesmutter Mariä in dem Gotteshause der WW. PP. des heiligen Paulus ersten Einsiedlers in der königlichen Freystadt Pest den 8-ten Herbsmonat 1780. Vorgetragen von Abraham Cermak, des heiligen und befreiten Cistercienser Ordens in dem königlichen Stift Circz Profes. und damaligen Seelsorger zu Deutsch-Tewel. Mit Genehmigung der. k. k. Censur. Wien, gedruckt mit Schulzisch-Gastheimischen Schriften. 4-r. 18 lap.

CZÖVEK FRIGYES született Szent-Gálon Veszprém vm. 1859. május 12.; a rendbe lépett 1875. szeptember 11.; fogadalmat tett 1882. augusztus 11.; pappá szentelték ugyanazon évi szeptember 26.; 1881—85. főgimn. tanár Egerben, 1885/86. tanár Baján; 1886/87. betegeskedése miatt nyugalomban Szent-Gotthárdon; 1887-től főgimn. tanár Baján 1893. január 31. bekövetkezett haláláig.

Chopin III. Nocturnoja. (Eger. 1885. 12. sz.)

Évek múlva. — Elbeszélés. — (U. ott. 14., 15. sz.)

Mendelssohn «Frühlingslied»-je. — Elbeszélés. — (U. ott. 17. sz.)

Egy elegia története. — Elbeszélés. — (U. ott. 24. sz.)

Kelet felé. (U. ott. 30. sz.)

Nyugat felé. (U. ott. 31. sz.)

Mondsza kérlek. — Költemény. — (U. ott. 45. sz.)

Séta a holdvilágnál. — Elbeszélés. — (U. ott. 1886. 18—21. sz.)

A nevelőnő. — Elbeszélés. — (U. ott. 48., 49. sz.)

Békéfi: Emlékkönyv.

Hol a csizma? — Elbeszélés. — (U. ott. 1887. 15., 16. sz.)

Első lecke-órám. — Humoreszk. — (U. ott. 1889. 48. sz.)

A Labdakidák Sophoklesnél. (A bajai cziszt. rend főgimn. 1888/89. évi értesítője 1—65. lap.)

Adelsbergig. (Bajai Közlöny. 1890. 35—39. 41., 42. sz.)

Fürdői levél. (U. ott. 1891. 34. sz.)

CZUKOVICS VINCZE dr. született Székesfehérvárt 1811. június 22.; a rendbe lépett 1826. október 31.; fogadalmat tett 1833. augusztus 10.; pappá szentelték 1834. augusztus 15.; 1834/35. apáti titkár és szertartó Zirczen; 1835-től a statisztika tanára a pécsi püspöki liczeumban. Meghalt 1837. augusztus 19. A bölcséletből 1831. bölcsészeti doktori diplomát szerzett.

Egykét szó a köz isteni tisztelet ellenségeihez. (Másod évi munkálatja a pesti nevelők papság magyar iskolájának. Pest, 1835. 172—186. lap.)

DEÁK SÁNDOR született Léván Bars vm. 1811. július 7.; a rendbe lépett 1838. szeptember 14.; fogadalmat tett 1840. augusztus 10.; pappá szentelték 1840. október 11.; 1839—44. gimnáziumi tanár Egerben, 1844—49. tanár Székesfehérvárt, 1849/50. nyugalomban Zirczen, 1850/51. gimnáziumi tanár Pécsen, 1851—61. tanár Székesfehérvárt. Meghalt 1861. április 29.

Latin nyelvtan elemei, az alsó gymnasium első osztálya használatára. Szerkeszté Deák Sándor, zircz.-cist. rendi tag. Pesten, 1853. Müller Emil könyvnyomdája. Servitater 1. sz. 8-r. 96 lap + 1 sztlan lev.

— 3. kiadás. U. ott. 1865. 8-r. 139 lap.

Latin nyelvtan elemei az alsó gymnasium második osztálya használatára. Szerkeszté Deák Sándor, zircz.-cist. rendi tag s tanár. Pesten, 1853. Müller Emil könyvnyomdája. Servitater 1. sz. 8-r. 67 szott + 3 sztlan lap.

— 3. kiadás. U. ott. 1865. 8-r. 200 lap.

Latin olvasó könyv, az alsó gymnasium első osztálya használatára. Szerkeszté Deák Sándor, zircz-cist. rendi tag. Pesten, 1853. Müller Emil könyvnyomdája, Servitater 1. sz. 8-r. 92 szzott + 1 sztlan lap.

Latin olvasókönyv. Az alsó gymnasium második osztálya használatára. Szerkeszté Deák Sándor, zircz-cist. rendi tag s tanár. Pesten, 1853. Müller Emil könyvnyomdája. Servitater 1. sz. 8-r. 72 lap.

Latin szókötés az alsó és felső tanodai ifjuság használatára. Több jeles német szerzők után szerkeszté Deák Sándor, zircz-cist. rendi tag s tanár. I. rész. Eset-tan. A harmadik osztály használatára. Pesten, 1853. Müller Emil könyvnyomdája, Servitater 1. sz. 5 sztlan lev. + 128 lap.

— 2. kiadás. U. ott. 1859. 8-r. 212 lap.

— II. rész. Módtan, hat függelékkal. A negyedik osztály használatára. Pest, 1857. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r. 157 lap.

— 3. kiadás. U. ott. 1872. 8-r. 167 lap.

Latin olvasmányok az elemi tanodák IV-ik osztálya használatára. Szerkeszté Deák Sándor, zircz-cisterci rendi tag s tanár. Pest, 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r. 61 lap.

— 2. kiadás. U. ott. 1862. 8-r. 30 lap.

Quid potissimum causae sit, quod temporibus nostris latinae litterae in dies collabantur? — Et quaedam ad aures amicas. (A székesfehérvári ciszterci rendi nagygymnázium IX. évkönyve az 1858/59. tanév végén. 3—17. lap.)

C. Julius Caesar évkönyvei. (A székesfehérvári ciszterci rendi nagygymnázium X. évkönyve az 1859/60. tanév végén 3—19. lap.)

DORNIS GÁSPÁR született 1818. március 25. Iszka-Szent-Györgyön Fehér vm.; a rendbe lépett 1836. szeptember 14.; fogadalmat tett 1842. augusztus 8.; pappá szentelték 1842. augusztus 14.; 1842—44. gimnáziumi tanár Pécsset, 1844—49. Egerben, 1849—63. Székesfehérvárt; 1863-tól lelkész Herczegfalván. Meghalt 1873. október 25.

A katolika isteni tisztelet szelleme avagy az egyházi személyek, helyek, szerek, cselekvények s idők magyarázata. Az al-gymnasium osztályai számára Terklau után fordította Dornis Gáspár zircz-cisterci rendü tanár. Pesten, 1854. Müller Emil könyvnyomdája. Servitater 1. sz. 8-r. 2 sztlan lev. + 144 lap.

Az erkölcsrontó iratok, ravasz csábítók és a rossz példák veszélyeiről. (A székesfehérvári ciszterci rendi nagygymnázium VIII. évkönyve az 1857/58. tanév végén 3—12. lap.)

EREKY ALFONZ született Sümegen Zala vm. 1844. augusztus 6.; a rendbe lépett 1864. szeptember 17.; fogadalmat tett 1869. aug. 27.; pappá szentelték 1869. szeptember 22.; 1871/72. főgimnáziumi tanár Egerben, 1872-től Székesfehérvárt.

Mérték-, súly- és pénzisme felsőbb kereskedelmi iskolák, bankok, takarékpénztárak, pénzüzetek, ügyvédek, tanárok s a művelt közönség használatára. Irta Ereký Alfonz, cist. r. főgymn. ny. r. tanár. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában 1881. 8-r. VIII. + 453 szzott + 1 sztlan lev. + 23 tábla.

Elvesztett boldogság. Schalck De La Favrie után francziából Ereký Alfonz, tanár. Sz.-Fehérvárott. Nyomatott Számmer Imrénél. 1887. Klöckner Ede bizománya. 8-r. 2 sztlan lev. + 237 lap.

A Phylloxera Vastatrix Pl. Székesfehérvárott, nyom. a «Székesfehérvár és Vidéke Könyvnyomdája»-ban. 1887. 8-r. 23 lap.

Mérték és pénzisme. (A székesfehérvári ciszt. r. főgimn. 1879/80. évi értesítője 3—98. lap.)

A logaríthmusok elmélete és alkalmazása. (A székesfehérvári ciszt. r. főgimn. 1893/94. évi értesítője 3—26. lap.)

FADDY KRISTÓF született 1800. július 25. Pinczehelyen Tolna vm.; a rendbe lépett 1817. október 25.; 1818/19. gimn. tanár Székesfehérvárt; fogadalmat tett 1825. aug. 28.; pappá szentelték 1825. szeptember 3.;

1825—34. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1834—50. Pécssett; 1850—52. lelkész Előszálláson, 1852—58. a növendékek tanára Zirczen, 1858/59. ujonczmester, 1859-től könyvtárőr és számvevő Zirczen. Meghalt 1867. január 18.

Nagy méltóságú Cziráki és Dienesfalvai gróf Cziráky Antal ő excellentiájának, szent István k. rendje commendátorának, arany sarkantyús vitéznek, cs. kir. kamarásnak, valóságos belső titkos tanácsosnak, ország bírájának, a nagy méltóságú m. kir. helytartó tanátsnál tanácsosnak, a nagy méltóságú hét személyes fő törvény-szék köz-bírájának, és a tekintetes nemes Fejér-vármegye fő ispánnyának, midőn Székes-Fejérvárott fő-ispányi székébe iktatnék, tiszteletül ajánlotta a székes-fejérvári kir. gymnasium 1827. Székes-Fejérvárott, Számmer Pál betüivel. 4-r. 8 lap. (Költemény.)

Méltóságos, fő tisztelendő Szutsits Pál Mátyás úr ő nagyságának, székes-fejérvári püspöki székébe 1828-dik eszt. Pünköszt havának 18-dik napján történt beiktatása ünnepére tiszteletül ajánlotta a székes-fejérvári királyi gymnasium. Székes-Fejérvárott, nyomtatott Számmer Pál betüivel. 4-r. 3 lev. (Költemény.)

Méltóságos és fő tisztelendő Horváth János úrnak, székes-fehérvári püspöknek, a császári apostoli királyi felség udvari tanácsosának, az 1832-dik esztendei Boldog-Asszony havának 8-dik napján püspöki székébe történt beiktatása ünneplésére tiszteletül ajánlotta a székes-fehérvári királyi gymnasium. Székes-Fehérvárott, nyomtatott Számmer Pál betüivel. 4-r. 3 lev. (Költemény.)

Méltóságos Sáárdi Somssich Pongrácz úrnak szent István apostoli király jeles rendje közép keresztesének, ő császári és apostoli királyi felség személyes jelenléte törvényszéki helytartójának, udvari tanácsosának, tekintetes, nemes Baranya vármegye fő ispányának. Midőn június 6-dik napján 1836-dik esztendőben Pécssett fő ispányi székét fényes nemzeti ünnepléssel elfoglalná, tiszteletül

nyújtá a pécsi királyi gymnasium. Pécssett, nyomtatott nemes Knezevich István könyvnyomtató intézetében, 1836. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Méltóságos Székhelyi ifjabb Majláth György úr ő nagyságának, tekintetes nemes Baranya vármegye főispáni helyettesének ünnepélyes beigtatására mély tisztelete jeleül a pécsi királyi tanoda május XXI. MDCCCXLV. Pécssett, nyomtatott a lyc. könyvnyomó-intézetében. 4-r. 3 lev. (Költemény.)

A vitézség csak a nemzeti csinosodás által dicsőíti meg a nemzetet tökéletesen. (Tudományos Gyűjtemény. 1824. IX. köt. 45—53. lap.)

Lucius Annaeus Seneca élet-írása. (U. ott. 1825. IV. köt. 89—96. lap.)

FARKAS GERGELY született Iregen Tolna vm. 1811. január 22.; a rendbe lépett 1832. augusztus 2.; 1833/34. gimn. tanár Pécssett; 1835. szeptember 8. tett fogadalmat; pappá szentelték 1836. július 26; 1836—40. gimn. tanár Pécssett; 1840—44. egyházi szónok ugyanott; 1844 45. esztergári, 1845—50. polányi, 1850/51. lókuti lelkész; 1851—59. gimn. tanár Egerben, 1859—65. lelkész Nagy-Tevelen; 1865. Bakony-Koppányba helyezik lelkésznek, még ugyanazon év nov. 17. meghalt.

Opinio de ratione linguam latinam optimo cum fructu tractandi. (Az egri kath. nagy-gymn. V. évi programja az 1854/55. tanévre. 20—28. lap.)

FEJÉR ADORJÁN született Balatonfüreden 1865. február 22.; a rendbe lépett 1882. augusztus 27.; fogadalmat tett 1889. augusztus 7.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 11.; 1889-től főgimn. tanár Baján.

A bajai kath. legényegylet története. (A bajai katolikus legényegyesület évkönyve 1889. évről. Baja, 1890. 3—7. lap.)

Horatius hatásának nyomai a magyar klasszikus kor költészetében. (A bajai cziszt. r. főgymn. 1889/90. évi értesítője 1—29. l.)

Uti karczolatok. (Veszprémi Közlöny. 1890. 34. sz.)

Egy ó-kori encyklopaedia-író. (Bajai Közlöny. 1892. 50. sz.)

Egy ó-kori tárczairó. (U. ott. 1893. 1. sz.)

Véres lapok a multból. (U. ott. 5. sz.)

Egy ó-kori tudós könyvesházából. (U. ott. 15. sz.)

Apróságok az ó-kori művészek életéből. (U. ott. 1894. 2. sz.)

A hangverseny. (U. ott. 23. sz.)

Egyről-másról. I. (Dr. Horváth C., Tóth Kálmán emlék-albuma. 1894. 149—155. lap.)

Apróságok Tóth Kálmánról. (Fővárosi Lapok. 1894. 152. sz.)

A közönség és a színház. (Bajai Közlöny. 1895. 15. sz.)

FÖLKER GUSZTÁV született Nagy-Hárságyon Somogy vm. 1850. augusztus 31.; a rendbe lépett 1869. szeptember 17.; fogadalmat tett 1874. augusztus 4.; pappá szentelték 1874. augusztus 7.; 1874—79. főgimnáziumi tanár Egerben, 1879—85. Baján, 1885—89 az ujoncznövendékek tanára és esztergári lelkész, 1889/90. a zirczi magángimn. igazgatója, 1890-től főgimnáziumi tanár Baján.

Görögországi utamról. (Bajai Közlöny. 1893. 49—51. sz.)

FORDERMAYER VILMOS született Sopronban 1814. november 6.; a rendbe lépett 1834. szeptember 11.; 1837/38. gimnáziumi tanár Pécssett; 1841. augusztus 3. tett fogadalmat; pappá szentelték ugyanazon év aug. 7.; 1841/42. apáti szertartó és egyházi szónok Zirczen, 1842—49. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1849. Zirczre helyezik; innét a győri egyházmegyébe lépett át.

Fenelon 167-dik levele. Az amiensi főhelvetteshez. (Munkálatai a pesti nevendékpapság magyar iskolájának. VII. kötet. Buda, 1840. 114—119. lap.)

GEBAUR IZOR született Pécssett 1839. január 28.; a rendbe lépett 1855. szeptember

12.; fogadalmat tett 1860. augusztus 13.; pappá szentelték 1862. július 16.; 1861—79. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1879—81. főgimnáziumi igazgató Baján, 1881—84. lelkész Tósok-Berénden, 1884—89. főgimnáziumi igazgató Pécssett, 1889/90. alperjel és apáti titkár Zirczen, 1890/91. alperjel s a magángimnázium igazgatója Zirczen, 1891/92. alperjel, apáti titkár és pénztáros, 1892-től lelkész Herczegfalván.

Német nyelvtan középtanodák használatára Gebaur Izor, z. c. áldor, a német irodalom és nyelvészet rendes tanára. Pest nyomtatott Gyurián és Deutsch Mór nál. 1868 8-r. 4 sztlan lev. + 167 szzott + 1 sztlan lap.

Német olvasókönyv a magyar gimnáziumok felsőbb osztályaira szerkeszté Gebaur Izor z. c. áldor, a német irodalom- és nyelvészetből vizsgált tanár. Pest, 1868. Kiadja Stolp Károly. 8-r. XII + 392 lap.

— 2. kiadás. U. ott. 1876. 8-r. IV + 570 lap.

Volapük. Pécssett. Nyomatott Taizs József könyvnyomdájában 1887. 8-r. 60 szzott + sztlan lap.

Világnyelv (Volapük) Schleyer J. M. rendszere szerint. Nemzetközi kereskedelmi és társalgási nyelv. Gyakorlatokkal és kulcscsal. Gebaur Izor a pécsi főgimnázium igazgatója és volapükatidel. Pécssett, 1888. Nyomatott Taizs József nál. 8-r. 125 szzott + 1 sztlan lap.

Natamilags tel in Nugän pelautöl fa Gebaur Izor dílekel löpagümnada in Pécs plofed vpa, stimakopanal kluba zenodik Bayäna, klopanal kluba nolelik de Konstanz e Wien. Pécs. (Nugän) püb de Taizs József 1888. 8-r. 34 lap.

Dív belema Tátra. Mär fa Kölchsey pevo-tavoböl in up. Fa Gebaur Izor kademan volapüka Zirc (komitän Veszprém) Nugän. Püb ela Taizs József 1891. Pécs (Nugän). 12-r. 86 lap + 8 kép.

P. Thewrewk Á., Német tan- és olvasókönyv. — Könyvismert. — (Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye. 1872/73. 411—420. lap.)

A darvinizmus. Grube A. W. értekezésének ismertetése. (A pécsi cziszterczi r. főgimnáziumának értesítője 1886. 1—22. lap.)

Az erkölcsi nevelés alapja a szeretet. (A pécsi cziszterczi r. főgimnáziumának értesítője 1887. 1—12. lap.)

Die Fragen der Akademie. 2. (Rund um die Welt. Zi Vol Lölik. I. évfolyam 5. sz.)

Teun, az éjjeli őr. — Volapükből fordítva. — (Unser Verkehr. Leipzig. 1892. és 1893. évfolyamaiban.)

GERLACH BENJAMIN született Győrött 1822. augusztus 25.; a rendbe lépett 1842. szeptember 22.; fogadalmat tett 1847. aug. 19.; pappá szentelték 1847. augusztus 24.; 1847/48. apáti szertartó és lelkész-helyettes Zirczen, 1848/49. gimnáziumi tanár Egerben, 1849/50. Pécsen, 1850—59. Székesfehérváron, 1859—86. főgimnáziumi igazgató s házfőnök u. ott, 1886/87. perjel Szent-Gotthárdon, 1887-től Zirczen nyugalomban, hol meghalt 1889. június 1. 1878. aranyéremkereszttel tüntették ki.

A forró égélj néhány kiválóbb ipar- és tápnövényéről. Gerlach Benjamin, főgymn. igazgató Székesfehérváron, nyomtatott a «Vörösmarty»-könyvnyomdában. 1879. 8-r. 54 lap. (Különlenyomat a székesfehérvári cziszterczi r. főgimnázium 1878/79. évi értesítőjéből.)

Az éjszaki háború s következményei éjszak és éjszakkéleti Európa átalakítására a XVIII. század elején. (A székesfehérvári cziszt. r. nagygymn. VII. évkönyve az 1856/57. tanév végén 3—37. lap.)

A görög nyelv tanítására vonatkozó irányeszmék a hazai főgymnasiumokban. (Tanodai Lapok. 1865. 25. sz.)

A rovarok, s ezek jelentősége a természet háztartásában. (A székesfehérvári cziszt. r. főgymn. 1874/75. évi értesítője 3—74. l.)

GLATZ MENYHÉRT született Lovász-Patonán Veszprém vm. 1814. augusztus 22. a rendbe lépett 1830. október 5.; 1834—36.

gymn. tanár Pécsen; fogadalmat tett 1837. márczius 30.; pappá szentelték 1838. július 26.; 1838—40. segédlelkész Herczegfalván, 1840—42. gimnáziumi tanár Székesfehérváron, 1842—48. gym. tanár és egyházi szónok Egerben, 1848—50. lelkész Lókuton, 1850-től lelkész Polányban 1854. május 30. bekövetkezett haláláig.

Egyházi beszéd melyet a természeti és erkölcsi világban működő isteni gonviselésről keresztjáró hét alkalmával mondott Glatz Menyhért zircz cisterci rendű áldozó pap, az egri k. tanodában negyedik osztály tanító, tekintetes Heves és Külső Szolnok törv. egyesült megyék táblabírája. Tavasz utó 20-án 1846. Egerben, 1846. Az érseki lyceum betűivel. 8-r. 22 lap.

GREKSA KÁZMÉR dr. született Pécsen 1864. december 23.; a rendbe lépett 1880. augusztus 27.; fogadalmat tett 1887. augusztus 3.; pappá szentelték 1888. augusztus 5.; 1886—88. főgymn. tanár Egerben, 1888/89. egyetemi hallgató Budapesten, 1889—92. főgymn. tan. Székesfehérváron, 1892—94. Egerben, 1894-től betegeskedése miatt ideiglenesen nyugalomban Szent-Gotthárdon.

A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. Irta: Greksa Kázmér. Székes-Fejérváron, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 1890. 8-r. 2 sztlan lev. + 158. lap. (Különlenyomat a székesfehérvári cziszt. r. főgymn. 1889/90. évi értesítőjéből.)

XIII. Leo pápa költeményei. Az ifjúság számára magyarra fordította és bevezetéssel ellátta dr. Greksa Kázmér, cist. r. áldozópap, főgymn. tanár. Eger. Az érseki lyceum könyvnyomdája. 1894. 8-r. 127 lap.

Isten veled! — Költemény. — (Eger. 1888. 9. sz.)

Testvérem emlékezete. — Költemény. — (U. ott. 1889. 22. sz.)

Karácsonyi ajándék. — Költemény. — (A Magyar Ifjúság Rózsafüzére. Székes-Fehérvár, 1889/90. 3. sz.)

Néhány adat uralkodóházunk Mária tiszteletéhez. (U. ott. 4—6. sz.)

Homerosz némely hasonlatának vándorlása. (Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 20—22. lap.)

Werner A., Kisfaludy Sándor levélregénye. — Könyvismert. — (U. ott. 215—216. l.)

XIII. Leó pápa és a művelődés. (Az egri cziszt. r. főgimnázium 1892/93. évi értesítője 40—68. lap.)

Alkotmányunk ujjaszületése. (Egri Ujság. 1894. 40. sz.)

A korona fogalmának történeti kifejlése. (Egri Híradó. 1894. 47. sz.)

GYIKOS PÉTER született Vácson 1846. november 21.; a rendbe lépett 1864. szeptember 17.; fogadalmat tett 1871. július 28.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 1.; 1871/72. egyházi szónok Egerben, 1872—76. főgimn. tanár u. ott, 1876—78. az ujoncznövendékek tanára Zirczen, 1878—93. főgimn. tanár Pécsen, 1893/94. lelkész Olaszfaluban, 1894-től főgimn. tanár Pécsen.

XIII. Leó élete és működése. (A pécsi cziszt. r. főgimn. 1892/93. évi értesítője 3—18. lap.)

Inczédy Dénes zircz-cziszt. áldozópap s főgimn. igazgató 30 éves tanügyi munkásságának jubileuma. (A pécsi kath. főgimn. 1894/95. évi értesítője 84—106. l.)

HANG DÁNIEL született Kalocsán 1867. június 6.; a rendbe lépett 1885. augusztus 25.; fogadalmat tett 1890. július 30.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 3.; 1890-től főgimn. tanár Székesfehérvárra.

A fény hullámhosszúságának meghatározása. (A székesfehérvári cziszt. rend főgimn. 1890/91. évi értesítője 3—18. lap.)

Az evoluták és evolvensék elmélete. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1892/93. évi értesítője 3—22. lap.)

Tanulmányi kirándulások. (Fejérmegyei Napló. 1894. 26., 27. sz.)

A rezgés, mint a természet tünetényei-

nek alapja. (Székesfehérvár és Vidéke. 1895. május 25. sz.)

HERSCHMANN ISTVÁN született Pápán 1742. deczember 22.; fogadalmat tett 1770. márczius 19.; pappá szentelték 1772. november 2.; 1772—74. házgondnok Zirczen és olaszfalusi lelkész, 1774/75. polányi és tósokberéndi lelkész, 1775—79. lelkész Előszálláson, 1779—84. lelkész Olaszfaluban, 1784—88. borzavári és lókuti lelkész, 1788—90. alperjel Zirczen, 1790—92. borzavári lelkész, 1792-től lókuti lelkész. Meghalt 1798. február 21.

Concionale P. Stephani s. o. c. 1783. 2-r. 208 lev. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

HODOLY BÉLA született Riedroban, Galíciában, 1812. július 1.; a rendbe lépett 1836. szeptember 14.; 1837—39. gimn. tanár Pécsen; fogadalmat tett 1839. augusztus 14.; pappá szentelték 1839. augusztus 17.; 1840/41. gimn. tanár Székesfehérvárra, 1841—44. Egerben; 1844—49. lelkész Nagy-Tevelen, 1849—51. esztergári, 1851/52. zirczi lelkész; 1852—59. gimnáziumi tanár Székesfehérvárra, 1859/60. Zirczen apáti titkár és az ujoncznövendékek tanára, 1860—77. lókuti lelkész és apáti titkár, 1877—93. lelkész Olaszfaluban s egyuttal 1877—80. apáti titkár, 1893-től Zirczen nyugalomban.

Kurze Beschreibung des Komitates, der Stadt Stuhlweissenburg und des hierortigen Gymnasiums. (A zircz-cziszt. r. székesfehérvári nagy gimnáziumának V. évkönyve az 1854/55. tanév végén. 18—32. lap.)

HORVÁTH CYRILL dr. született Veszprémben 1865. november 25.; ugyanitt járt iskolába, mignem, a gimnázium VI. osztályát bevégezvén, 1882. augusztus 27. Zirczen a cziszterczi rend ujoncznövendékei közé lépett. Az ujonczév leteltével gimnáziumi tanulmányait Egerben folytatta s be is fejezte 1885. A hittudományokat az 1885/86. iskolai évben az innsbrucki egyetemen hallgatta, 1886/87.

Zirczen a rendi hittudományi intézetben, melynek 1887. Budapestre történt áthelyezése következtében Budapesten folytatta a hittudományok hallgatását az 1887—89. iskolai években, mely idő alatt egyuttal hallgatója volt a tud. egyetemnek is, hol 1889. május havában bölcsészeti doktori oklevelet szerzett. Tanulmányait végezvén, 1889. augusztus 7. tett ünnepies fogadalmat s ugyanazon hó 11. pappá szentelték. Fölszentelése után a zirczi magán gimnáziumban alkalmazták tanárul. Ezen idő alatt 1890. a tanári oklevelet szerezte meg. 1890-től 1894. Baján működött mint főgimnáziumi tanár, 1894. pedig hasonló minőségben Egerbe került. 1895-ben a budapesti tudomány egyetemen a középkori magyar irodalomból egyetemi magántanárrá lett.

Zárda-dalok. Irta V. Horváth I. 1884. Nyomatott Nobel A. könyvnyomdájában, Pápán, 12-r. 62 szzott + 1 sztlan lap.

Két régi dráma. 1807—1832. Közli Horváth Cyrill. Szombathely, Bertalanffy József könyvnyomdája 1886. 8-r. 2 sztlan lev. + 55 lap.

Berzsenyi és a Mondolat. Irta: Horváth Cyrill. Szombathely, Bertalanffy József könyvnyomdája 1888. 8-r. 20 lap. (Külön lenyomat a «Vasmegyei Lapok» 1887. 57—60. számaiból.)

Temesvári Pelbárt és beszédei. Irta: Horváth Cyrill. Budapest. 1889. 8-r. 3 sztlan lev. + 89 szzott + 1 sztlan lap. (Külön lenyomat a «Pótkötetek az Egyetemes Philológiai Közlönyhöz» I. köt.-ből.)

Temesvári Pelbárt és codexeink. Irta: dr. Horváth Cyrill. Felolvastatott a magyar tud. akadémia I. osztályának 1890. június 2-án tartott gyűlésében. Külön lenyomat a «Budapesti Szemle» 171. és 172. füzetéből. Budapest. 1891. 8-r. 48 lap.

Nemzeti irodalmunk a reformációig. Irta: Horváth Cyrill. Külön lenyomat a «Katholikus Szemle» V. kötetéből. Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája. 1891. 8-r. 143 lap.

A magyar nemzeti irodalom története. A középiskolák felső osztályai számára szerkesztette dr. Horváth Cyrill tanár. Budapest 1893. Singer és Wolfner kiadása Andrassy-út 10. 8-r. 156 szzott + 1 sztlan + 448 + VIII szzott lap.

Pomerius. Irta: dr. Horváth Cyrill. Budapest. 1894. Singer és Wolfner kiadása Andrassy-út 10. 8-r. 161 + II. lap.

Beszéd, melyet 1894. június 3-án Baján Tóth Kálmán ércz-szobrának leleplezése alkalmából mondott Horváth Cyrill. Baja, 1894. Streintz Gy.-né könyvnyomdájából. 8-r. 8 l.

Bűnre bűnhődés. — Rajz — Arányi D. és Miskolczy H. Színházi évkönyv. Kecskemét, 1882. 80—85. lap.)

Kalocsay Alánnak. — Költemény. — (Katholikus Hetilap. 1883. 38. sz.)

A világ és én. — Költemény. — (U. ott. 1884. 25. sz.)

Reggeli ima. — Költemény Klopstock után. — (U. ott. 40. sz.)

S. sírjára. — Költemény. — (U. ott. 1885. 9. sz.)

Agg sírkereszt. — Költemény. — (U. ott. 26. sz.)

Az utolsó főpap. — Költemény. — (U. ott. 36. sz.)

Anyos olvasásakor. — Költemény. — (U. ott. 1886. 24. sz.)

Zárda-dal. — Költ. — (U. ott. 39. sz.)

Zárda-dal. — Költ. — (U. ott. 40. sz.)

Az Odyssea XI. és az Aeneis VI. éneke, hatásuk az újabb keresztény epikusokra. (Közoktatás. 1884. 38—41., 45—48. sz.)

Naiv époszunk. (U. ott. 1885. 43—48. sz.)

Emberek és művészetek. — Drámai költ. Wildenbruck E. után. — (Leányvilág. Budapest, 1885. 7. sz.)

Ujévi legenda. — Költ. — (U. ott. 1889.)

Őszi ének. — Költ. — (U. ott.)

A vén muzsik. — Költ. — (U. ott.)

A kuruc népköltészet. (U. ott.)

Magyar vigjáték 1807-ből. (Veszprém. 1887. 41—43. sz.)

Panasz. — Költ. Reinmar der Alte után

— (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1889. 650. lap.)

Elvárás. — Költ. Dietmar von Eist után. — (Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Közlönyhöz. I. kötet 1889. 365. lap.)

Legenda. — Költ. — (Magyar Szemle. 1889. 14. sz.)

A magyar irodalomtörténet és iskoláink. (U. ott. 1893. 52. sz.)

A kódex. (U. ott.)

Egy költő idillje. (U. ott. 1894. 7. sz.)

Irodalmi morál. (U. ott. 15. sz.)

A Margit-sziget és kódex-irodalma. (U. ott. 22., 23. sz.)

Nemzetiesség. (U. ott. 31. sz.)

Post festa. (U. ott. 48. sz.)

Az új évfolyam kezdetén. (A Magyar Ifjuság Rózsafüzére. Székes-Fehérvár 1889/90. 1. sz.)

Mitkã itket piene lintu? — Finnből ford. költ. — (U. ott. 4. sz.)

A Katalin-legenda kérdéséről. (Katholikus Egyházi Közlöny. 1890. 2. sz.)

Poétai reliquiák a régi jó világból. (Bajai Közlöny. 1890. 43. sz.)

A hun utódok. (U. ott. 1891. 5. sz.)

Supka Jeromos. (U. ott. 8. sz.)

A színházból. (U. ott. 45. sz.)

Rákóczy Ferencz Rodostón. (U. ott. 1892. 16—18. sz.)

Óda a gymnasium felavatására. (U. ott. 44. sz.)

A természeti környezet hatása szellemi életünkre. (U. ott. 44., 45. sz.)

Holmi poros írásokról. (U. ott. 49. sz.)

Czövek Frigyes. (U. ott. 1893. 6. sz.)

Tóth Kálmánról. (U. ott. 12., 13. sz.)

A tizenegyedik órában. (U. ott. 48. sz.)

Fanny. (U. ott. 1894. 10. sz.)

Tóth Kálmán ódapályázatunk. (U. ott. 19. sz.)

Okirat a szobor talapzatában. (U. ott. 21. sz.)

Tóth Kálmán és Baja városa. (U. ott. 22. sz.)

Egy ismeretlen magyar codex nyomai.

(Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 363—372. lap.)

Pelbárt és a verses Katalin-legenda. (U. ott. 1892. 35—50. lap.)

Codex-irodalmunk példái s a Példák könyve. (A bajai ciszterci r. főgimnázium 1891/92. évi értesítője 1—28. lap.)

Bodnár Zs., A magyar irodalom története. I. kötet. — Könyvismert. — (Katholikus Szemle VI. kötet. 1892. 336—345. lap.)

Régi legendáinkból. (U. ott. VIII. kötet. 1894. 72—80., 397—418. lap.)

Szegedi G. énekes könyve. — Könyvismert. — (U. ott. 323—330. lap.)

A lélek kérdéséről. (Bölcséleti Folyóirat. 1892. 302—321. lap.)

«A magyar nyelvészeti irány.» (U. ott. 332—336. lap.)

Önképző-körünk jubileuma. (A bajai ciszterci r. főgimnázium 1892/93. évi értesítője 35—45. lap.)

A bajai Tóth Kálmán-szobor történetéhez. (Ország-Világ. 1894. 23. sz.)

A bajai idill. (Tóth Kálmán emlék-albuma. Baja, 1894. 9—24. lap.)

«Irodalom és művészetbarátok köre Egerben.» (Hevesvármegyei Hirlap. 1894. 146. sz.)

A nő az «Ember tragoediájá»-ban. (U. ott. 148., 149. sz.)

Tóth Kálmán emlék-albuma. Szerkesztette dr. Horváth Cyrill, Baja, a Tóth Kálmán-szoborbizottság kiadása 1894. 4-r. 196 szízzott + 1 szízzott lap + 2 kép.

Jókaitól. Irta dr. Horváth Cyrill. Eger, egeri nyomda-részvénytársaság. 1895. 8-r. 29. lap. (Külön lenyomat a Hevesvármegyei Hirlap 1895. évfolyamából.)

Dr. Maczki V., Népszerű felolvasások a magyar irodalom köréből. — Könyvismert. — (Katholikus Szemle. IX. kötet. 1895. 181—184. lap.)

Codexeink Mária-költészetéhez. (Budapesti Szemle. 82. kötet. 1895. 426—441. lap.)

Nemzeti irodalom. (Magyar Szemle 1895. 4. sz.)

Kirakatok kora. (U. ott. 25. sz.)

Értesítők. (U. ott. 27. sz.)

Codex-tanulmányok. (Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. 60—68. lap. 1895. 56—64. lap.)

Michael de Ungaria XIII. beszéde. (U. ott. 1895. 129—152. lap.)

HORVÁTH DÁNIEL született Győrött 1785. november 15.; a rendbe lépett 1805. október 15.; fogadalmat tett 1808. október 5.; pappá szentelték 1809. május 22.; 1809—1813. borzavári, porvai és esztergári lelkész, egyuttal 1812/13. a növendékek tanára Zirczen; 1813/14. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1814—17. tanár és igazgató Pécsen; 1817—1819. porvai lelkész, 1819/20. gimn. tanár Egerben, 1820/21. könyvtárőr és esztergári lelkész, 1821—26. gimn. igazgató Székesfehérvárt, 1826/27. a növendékek tanára Zirczen, 1827—63. lelkész Herczegfalván. 1863. nyugalomba vonul; meghalt Zirczen 1866. január 26.

Nagy tiszteletű Fittler Imre Urnak a zircz, pilis s pásztói apátság áldozó papjának, midőn Előszálláson születése napját június fogytán MDCCCXXXVI. ünnepülné. Székes-Fejérváron, Számmer Pál betűivel 1836. 4-r. 2 lev. (Költemény.)

Nagyságos Verboi Szluha Imre urnak, midőn jászok és kunok fő kapitáni székét elfoglalná, bojt elő havának VI-ik napján MDCCCXXXVII. tisztelettel örvend Horváth Dániel, zirczi áld. pap, Herczegfalván. Székes-Fejérvárott, Számmer Pál betűivel, 1837. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

A bölcsesség vigasztalásai, Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius után magyarul Horváth Dániel zirczi áldozó pap, herczegfalvi lelkész, és a jenai tud. társaságok tagja által. Székes-Fejérvárott, Számmer Pál betűivel 1838. 8-r. XV + 186 szzott + 5 sztlan lap.

HORVÁTH JEROMOS dr. született Baján 1866. január 8.; a rendbe lépett 1885. aug. 27.; fogadalmat tett 1890. július 30.; pappá

szentelték ugyanazon év augusztus 3.; 1890-től főgimn. tanár Baján. 1891. bölcsészeti doktori oklevelet szerzett.

Adatok az éti csiga (*helix pomatia* L.) idegrendszerének boncz- és szövettani szerkezetéhez. Irta Horváth Jeromos, bajai főgimn. tanár. Egy tábla rajzzal. (Készült a k. m. tudomány-egyetem zoologiai és comp anatómiai intézetében.) Budapest, Rózsa Kálmán és neje könyvnyomdája. 1891. 8-r. 32 lap + 1 tábla rajz.

HORVÁTH ZSIGMOND szül. Győrött 1822. július 2.; a rendbe lépett 1840. szeptember 17.; fogadalmat tett 1845. augusztus 3.; pappá szentelték 1845. augusztus 17.; 1845/46. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1846—48. Egerben; 1848—50. lelkész Bakony-Nánán; 1850—54. gimn. tanár Pécsen, 1854/55. Székesfehérvárt, 1855—84. Egerben, egyuttal 1873-tól u. ott alperjel. 1884. nyugalomba vonul; megh. 1886. febr. 19. Egerben.

Elemi számtan a tanuló ifjúság számára, kiadta Horváth Zsigmond zircz-cist. szerzetes. Pécsen, nyom. a lyc. könyvnyomó intézetében 1851. 8-r. I. rész: 2 sztlan lev. + 107 lap. II. rész: 2 sztlan lev. + 84 lap.

Liebig és Platen Carriere után közzé teszi Horváth Zsigmond főgimn. tanár. Egerben, nyomtatott az érs. lyceumi könyvnyomdában. 1875. 8-r. 1 sztlan lev. + 25 lap. (Különlenyomat az «Eger» 1875. 5—8., 10—12., 14., 15. számaiból.)

A természetan történetének rövid vázlat. (Az egri kath. nagygimn. VII. évi programja az 1856/57. tanévre. 3—19. lap.)

A fényképészetről. (Az egri kath. nagygimn. X. évi programja az 1859/60. tanévre. 3—20. lap.)

Értekezés a háromszög tan körében. (Az egri kath. nagygimn. XI. évi programja az 1860/61. tanévre. 1—25. lap.)

Eszmetöredék a természetan hasznáról. (Egri Értesítő. 1861. 11. sz.)

A lögyapot. (U. ott. 14. sz.)

Az ezüstölésről. (U. ott. 15. sz.)

- Az aluminiumról. (U. ott. 16. sz.)
 A léghajózás történetének rövid vázlata. (U. ott. 18. sz.)
 A fényképészetről. (U. ott. 23., 24., 26., 27. sz.)
 A színes tüzekről. (U. ott. 29. sz.)
 A föld alakjáról. (U. ott. 40. sz.)
 Newton Izsák és Kepler János életrajza. (U. ott. 47. sz.)
 Természettani értekezések. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1871/72. évi értesítője 1—16 l.)
 Tanulmányok a meteorologia körében. (Az egri ciszt. r. főgimnázium 1872/73. évi értesítője 1—11. lap.)
 Az állati meleg. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1874/75. évi értesítője 3—13. lap.)
 A párolgás befolyása a szerves testek nedveinek mozgására. (Természet. 1875. 133—140. lap.)
 Az éghajlat befolyása az emberi természetre. (U. ott. 176—182. lap.)
 A természettudományok haszna és azok ismerete által a közéletben előforduló némely balhiedelmek megczáfolása. (U. ott. 269—275. lap.)
 A hulla-égetés ellen. (Eger. 1875. 22. sz.)
 A mireny. (U. ott. 1876. 14. sz.)
 A légtünettan fejlődése és vívmányai. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1875/76. évi értesítője 14—32. lap.)
 A levegő fontossága egészség tekintetéből. (Értesítő 1877/78. 1—42. lap.)
 A természetben működő erők egységéről. (Értesítő 1878/79. 17—53. lap.)
 A bor vegytanilag kezelve. (Értesítő 1879/80. 1—41. lap.)

IHÁSZ GYÖRGY született Vaszaron Veszprém vm. 1805. január 12.; a rendbe lépett 1824. október 24.; 1826/27. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt; 1830. augusztus 19. tett fogadalmat, 22. pedig pappá szentelték. 1830/31. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1831—36. tanár a pécsi püspöki liczeumban, 1836—41. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1841/42. Egerben, 1842/43. esztergári,

1843/44. n.-teveli, 1844—49. előszállási lelk.; 1849/50. nyugalomban Zirczen, 1850/51. gimnáziumi tanár Egerben, honnét az iskolai év végén az egri egyházmegyébe lépett át.

Magyar nyelvtan. Készítette Ihász György zircz-cisterci szerzetes. Székes-Fejérvárott, özvegy Számmer Pálné bötüivel 1846. 8-r. 3 sztlan lev. + 268 lap + 4 sztlan lev.

Mutatvány a magyar igeképzésből. (Történelmi vázlat a ciszterczi r. egri tanodájáról az 1850/51. tanév végeig. 3—11. lap.)

INCZÉDY DÉNES született Egerben 1843. augusztus 27.; a rendbe lépett 1859. szept. 17.; fogadalmat tett 1867. szeptember 22.; pappá szentelték 1866. október 8.; 1865—89. főgimnáziumi tanár Pécsen, 1889-től házfőnök és igazgató u. ott. Harmincz éves tanügyi érdemei elismerésül 1895-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta.

A csillagászat elemei. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Irta: Inczedy Dénes, zircz. ciszt. rendi főgimnáziumi tanár. Pécsen, 1888. Kiadja és nyomtatta Taizs József. 8-r. VII lap + 4 sztlan lev. + 146 szzott + 1 sztlan lap.

A láncztörtekről. (A pécsi ciszterczi r. főgimnázium 1877/78. évi értesítője 25—34. lap.)

A phonograph, telephon és mikrophon kapcsolata. (Természettudományi Közlöny. 1879. 165—166. lap.)

A mennyiségtan módszeres kezelése a gimnáziumban. (A pécsi ciszterczi r. főgimnázium értesítője 1885. 1—31. lap.)

A májusi fagyok. (A Szent Család képes népnaptára 1888-ra és 1889-re.)

A pécsi főgimnázium kérdéséhez. (Pécs. 1893. 74. sz.)

Beszéd a Klamarik jubileumon. (Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1894. 584—586. lap.)

A ciszterczi rend kath. főgimnáziuma. (Ágh T., Emléklapok Pécs sz. kir. város multjából és jelenéből. Pécs, 1894. 160—169. lap.)

A pécsi gimnázium története. (Ezen Emlékkönyvben.)

JUHÁSZ NORBERT dr. született Egerben 1818. december 13.; a rendbe lépett 1834. szeptember 11.; 1836/37. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt; fogadalmat tett 1841. aug. 3.; pappá szentelték ugyanazon év december 27. 1841—44. Bécsben a hittudományokat hallgatta az Augustinaeumban; 1844/45. porvai lelkész; 1845—48. Székesfehérvárt a rendi növendékek fölügyelője; 1848/49. apáti titkár Zirczen, 1849—51. zirczi lelkész; 1851/52. gimnáziumi igazgató és házfőnök Pécsen; 1852/53. gimnáziumi tanár Egerben, 1853—66. igazgató és perjel ugyanott; 1866—87. kassai tankerületi kir. főigazgató; 1887-től nyugalomban Egerben, hol meghalt 1889. március 17. A hittudományokból 1848. doktori oklevelet szerzett. Érdemei elismerésül 1857. aranyéremkesztet nyert.

Egyházi beszéd, melyet az egri róm. kath. főgymnasiumi ifjúság zászlójának fölszentelése ünnepélyén tartott Juhász Norbert, cyst. r. áldozár, gymnasiumi igazgató. Egerben, nyomtatott az érsek-lyceumi könyvnyomdában. 1861. 8-r. 12 lap + 1 sztlan lev.

Az al-gymnasiumi hitoktatás és annak alapja. (Az egri katolikus nagygimnázium IV. évi programja az 1853/54. tanévre. 3—17. lap.)

Gyászbeszéd Villax Ferdinánd felett. (Az egri kath. nagygimnázium VIII. évi programja az 1857/58. tanévre 31—34. lap.)

Az egri gymnasiumi tanuló ifjúság ösztöndíjai, jutalmi és ezek alapítói. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1861/62. évi értesítője 3—18. lap.)

Az egri gymnasium. (Történeti vázlat. (Az egri ciszt. r. főgimnázium 1864/65. évi értesítője 1—44. lap.)

KALOCSAY ALÁN született Léván Bars vm. 1862. február 6.; a gimnázium négy alsó osztályát Léván, az V. és VI. osztályt Egerben végezte az 1875/76. és 1876/77.

iskolai években; 1877. augusztus 27. lépett a rendbe. A VII. osztályt mint magántanuló végezte Zirczen az újonczév alatt, a VIII. osztályt pedig az egri főgimnáziumban. A hittudományokat az 1879—83. években a budapesti egyetemen hallgatta. 1883. július 3. tett ünnepies fogadalmat; 1884. augusztus 10. pappá szentelték Zirczen. 1883—87. a zirczi hittudományi intézetben a szentírástudománynak és zsidó nyelvnek tanára; 1887-től hittanár a székesfehérvári főgimnáziumban.

Üdvözlét főtisztelendő Hodoly Béla Károly úrnak, zirc-ciszterci rendű áldozópap-, a bécsi földtani társulat levelező tagja- s olaszfalusi lelkésznek a zirc-ciszterci rendbe való beöltözése félszázados emlékére tiszteletok és testvéri szeretetok jeléül ajánlják a zirci társház tagjai. 1886. évi szeptember hó 14. Krausz A. fia, Veszprém. 4-r. 2 lev. (Költemény.)

Mária-lant. Költemények. I. A lemondás dalai. Irta: Kalocsay Alán. Kiadja «Szűz Mária Virágoskertje» 8-r. 63 lap. Horvát nyelvre is lefordítottatott.

Öröm-hangok főtisztelendő s tudós Pallér Kelemen úrnak, zircz-ciszterci rendű áldozópap, a zircz-ciszterci rend székesfehérvári társházának főnöke, főgimnáziumi igazgató, Székesfehérvár sz. kir. város törvényhatóságának s a kir. magyar természettudományi társulatnak rendes és a kath. néptanítók székesfehérvári egyesületének tiszteletbeli tagja, stb. stb. Tanári pályája negyedszázados emlékére testvéri szeretetok jeléül ajánlják a zircz-ciszterci rend székesfehérvári társházának tagjai. 1863—1888. Székesfehérvár, nyomtatott Számmer Imrénél. 1888. 4-r. 6 lap. (Költemény.)

Örömdal méltóságos és főtisztelendő Pauer János úrnak, székesfehérvári megyés püspök, királyi tanácsos, a jeles vaskoronarend középkeresztése, a magyar tudományos Akadémia levelező tagja, bekebelezett hittudor, stb. stb. áldozársága félszázados emlékűnnepére hódolatteljes tiszteletok s fiúi szeretetok jeléül ajánlják a zircz-ciszterci rend székesfehérvári társházának tagjai. 1888. évi augusztus

hó 20. Budapest, 1888. az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 4-r. 7 lap.

Mária-lant. Költemények (1879—1888.)
Irtá: Kalocsay Alán. Sz.-Fehérvár. Számmer Imre könyvnyomdája. MDCCCLXXXIX. 8-r. 4 sztlan lev. + 260 szzott + 3 sztlan lap.

Szent beszédek (exhortációk) a tanév minden vasárnapjára az elemi, ipar- és polgári tanodák s különösen a középiskolák katólikus hitoktatóinak használatára írta Kalocsay Gyula Alán, zircz-ciszterci rendű áldozópap s főgimnáziumi okl. r. hittanár. A ft. egyházi hatóság jóváhagyásával. Sz.-Fehérvár Számmer Imre kiadása. 1889. 8-r. VIII + 279 szzott + 3 sztlan lap.

Üdvözlő dal méltóságos és főtisztelendő Steiner Fülöp úrnak, Isten és az apostoli szentszék kegyelméből székesfehérvári püspök, ő szentségének házi főpapja, cs. és kir. udvari káplán, bekebelezett hittudor, stb. stb. székfoglaló ünnepére hódolatteljes fiui ragaszkodásuk jeléül ajánlják a zircz-ciszterci rend székesfehérvári házában tagjai 1890. évi szeptember hó 14. Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája. 1890. 4-r. 6 lap.

Télizöld. — Költemény — (Jézus Szentséges Szívének Hirnöke. Kalocsa. 1889. 2. sz.)

Mit beszélnek a virágok? — Két költemény. — (U. ott. 3. sz.)

Menekvés Jézus szent szívéhez. — Költemény. — (U. ott. 1894. 3. sz.)

Prolog. — Költemény. — (U. ott. 4. sz.)

Az élő rózsafüzér társulatának mibenléte, célja és módozatai. (A Magyar Ifjuság Rózsafüzére. Székesfehérvár. 1888/89. 1. sz.)

Az élő rózsafüzér-társulat megalakítása. (U. ott. 2. sz.)

Az élő rózsafüzér. (U. ott. 3. 5—9. sz.)

Mária-mécsemhez. (U. ott. 1889/90. 1. szám.)

Életből . . . az életnek. (U. ott. 1—6. sz.)

Temetőben. — Költemény. — (U. ott. 2. sz.)

November hava. (U. ott.)

A szeplőtelenhez. — Költemény. — (U. ott. 3. sz.)

Búcsú 1889-től. — Költemény. — (U. ott. 4. sz.)

Hymnus a pápáért. (U. ott. 5. sz.)

Roma locuta. (U. ott.)

A keresztfához megyek. — Költemény. — (U. ott. 6. sz.)

Üdvözlő-dal főtisztelendő s tudós Pallér Kelemen Urnak, zircz-ciszterci rendű áldozópap, a zircz-ciszterci rend székesfehérvári társházának főnöke, főgimnáziumi igazgató, székesfehérvár sz. kir. város törvényhatóságának s a kir. magyar természettudományi társulatnak rendes és a kath. néptanítók székesfehérvári egyesületének tiszteletbeli tagja, tanári pályája negyedszázados emlékére hálájok s hódolatteljes tiszteletök jeléül ajánlják a kath. néptanítók székesfehérvári egyesületének tagjai. 1863—1888. Nyom. Számmer Imrénél. Sz.-Fehérvár. 1—8. lap. 4-r. (Költ.)

Üdvözlő-dal Nagyságos és főtisztelendő Szuborics Jenő Urnak, a székesfehérvári egyházmegye czimzetes kanonokja, szentszéki ülnöke, zsinati vizsgáló bizottságának tagja, papnevelő-intézeti theologiai tanár, tanulmányi felügyelő és a Paulai Sz. Vinczéről nevezett Szeretet Nővérek vezetése alatt álló Ferencz József nőnevelő-intézet s az azzal kapcsolatos róm. katolikus polgári leányiskola igazgatója, hittanári pályája negyedszázados ünnepére szeretetök s hódolatteljes ragaszkodásuk jeléül ajánlják a «Ferencz-József» nőnevelő intézetből kikerült hálás régi tanítványai. 1869—1894. 4-r. 1—8. lap. Nyomatott Számmer Imrénél Sz.-Fehérvár. (Költemény.)

Emlék-versek a Bács-Almásan emelt kápolnának ng. és ft. dr. Csicsáky József szepeslandeki cz. prépost, bács-almási esperes-plébános által 1882. évi november hó 1-én történt felszentelése ünnepére, írták Csicsáky Imre és Kalocsay Alán budapesti központi papnövendékek. Budapest. Wilkens és Waidl könyvnyomdája. 1882. 4-r. 1—8. lap. (Költemények.)

«Szeretlek szép szűz Mária». Vasárnapi lapok. A «Katholikus Társadalom» melléklete. 1883. február 4., 5. sz.

Endre bátyámnak és A szabadban. (Vas-megyei Közlöny. 1880. ápril 11., 15. sz. Lévy Gyula álnév alatt.)

A koldus gyermek (képpel). (Magyarország és a Nagyvilág. Budapest, 1880. február 15. 7. szám K. Gyula álnév alatt.)

Emlékhangok egyik szeretett pályatársunk halálára. 1881. ápril 27. («Magyar Állam»).

A lourdesi magyar zászlóhoz. Megáldatása emlékére. (Magyar Állam. 1881. június 12.)

Emléksorok ft. és tudós Budaváry József urhoz, a classicus ódaköltőhöz, egykori szeretett tanáromhoz. (Magyar Állam 1882. márczius 19.)

A megyei papi és kath. érzelmű virilisták szíves figyelmébe. I., II. czikk. (Magyar Korona. 1881. augusztus 25. 227. szám. Egy katolikus pap aláírással.)

«Naplótöredékek egy falusi lelkész hagyatékából» írta Gyürky Antal — Könyvismeretítés. — (Magyar Korona 1881. október 5. 267. sz. Tárczájában).

A pesti növendékpapság magyar egyház irodalmi iskolájának jubiláris ünnepe. Tárcza. (Magyar Korona. 1881. június 1. 147. sz. Egy jelen volt aláírással.)

Ujabb egyházi és hazafiui költemények. Írta Sántha Mihály. — Könyvismeretítés. — (Religio. 39. sz. 1882. november 11. «Kis Nyilas» aláírással).

Nehány szó egy ifju költő pap verseiről. (Religio. 14. és 15. sz. 1882. február 18. és 22.)

Pály Ede költeményei. — Könyvismeretítés. — (Religio. 33. sz. 1882. ápril 26. «Kis Nyilas» aláírással).

Viszhang a közönség köréből egy kath. irodalmi társaság ügyében. (Religio. 49. sz. 1882. deczember 16. «Kis Nyilas» aláírással).

A pesti m. egyház irodalmi iskola emlékkönyve és még valami. Aesztetici fejtégetések. (Magyar korona. 147. sz. 1881. június 1. U—s. aláírással).

Az Élő Rózsafüzér a székesfehérvári főgimnáziumban. — Rajz. — (A magyar ifjuság Rózsafüzére. 1. füzet. 1888. 11—13. l. Egy egyleti tag aláírással).

Egy trappista életéből. — Történeti beszély — Elbeszéli: Klio. — (A magyar ifjuság Rózsafüzére 1888-ki folyamában).

Mi a legfontosabb? Amicus. (U. o. 3. sz.).

A pápa szólt. (U. o. 5. sz.).

Május első hajnalán. Julia. (U. o. 8. sz.).

A májusi királynőnek. A. Lauda. (U. o. 8. sz.).

A Magyar Ifjuság Rózsafüzére ifjúsági havi közlöny. Megjelenik minden hó első vasárnapján. Szerkesztik és kiadják: Kálmán Károly Székesfehérvár e. m. áldozó pap, főreáliskolai hittanár és Kalocsay Alán zircz-cziszterczi rendű áldozó pap, főgimnáziumi hittanár. I. és II. évfolyam 1888/89 és 1889/90. Nyom. Számmer Imrénél.

Szentbeszéd XIII. Leo Pápa püspökké szenteltetésének félszázados ünnepén. 1892. február 19-én. (A cziszterczi rend székesfehérvári kath. főgimnáziumának értesítője. 1892/93. évről. 106—111. lapokon).

Hála-dal a szűz Anyához. — Költ. — (Szűz Mária Virágos Kertje. Kalocsa, 1894. 3. sz.).

A katolikusokhoz. — Költ. — (U. ott. 108. sz.).

Márczius 15. — Költ. — (U. ott. 1895. márczius 15-ik szám).

Beszéd a székesfehérvári kath. nagygyűlésen a szociális kérdésekről. (Magyar Állam. 1894. november 20. sz.).

Márczius 15. — Költ. — (Fejérmegyei Napló. 1895. 32. sz.).

Szent László nyolczszázados ünnepén. — Költ. — (U. ott. 81. sz.).

A lemondás dalai. LX—LXXII. — Költemények. — (Szűz Mária Virágos Kertje. 1895. 2—8. sz.).

KAPOSSY ENDRE dr. született Diszelben Zala vm. 1865. november 7.; a rendbe lépett

1883. augusztus 27.; fogadalmat tett 1890. július 30.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 3. 1890-től főgimn. tanár Baján. 1891-ben bölcsészettudományi oklevelet nyert.

Pausanias és útleírása különösen mint műtörténeti forrás. Irta: Kapossy Endre 1891. Baja, Kollár Antal és fia könyvnyomdája 1891. 8-r. 1 sztlan lev. + 66 lap. (Külön lenyomat a bajai cziszt. r. főgimn. 1890/91. évi értesítőjéből.)

Gurlitt W., Über Pausanias. — Könyvismert. — (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1890. 54—55. lap.)

KASSUBA DOMOKOS született Gyöngyösön 1851. augusztus 3.; a rendbe lépett 1868. szeptember 17.; pappá szentelték 1874. augusztus 7.; fogadalmat tett 1875. szept. 14. 1874—79. főgimnáziumi tanár Pécsen, 1879—92. Egerben, 1892-től ugyanott perjel és főgimn. igazgató.

Beszéd az önképző-körben. (Az egri cziszt. rend főgimn. 1882/83. évi értesítője 40—45. lap.)

Beszéd az önképző-körben. (Egri főgimn. értesítő 1883/84. 63—70. lap.)

Erkölc és műveltség. (Egri főgimn. értesítő 1884/85. 1—35. lap.)

Szvorényi József. (Egri főgimn. értesítő 1892/93. 3—40. lap.)

A műveltség némely feltételeiről. (Egri Híradó. 1894. 13., 14. sz.)

Az egri gymnasium. — Első közlemény. — (Az egri kath. főgimn. 1894/95. évi értesítője 3—149. l.)

Az egri gimnázium története. (A jelen Emlékkönyvben.)

KÁROLY IGNÁCZ született Ráczevén Pest vm. 1866. szeptember 2.; a rendbe lépett 1885. augusztus 29.; fogadalmat tett 1891. július 10.; pappá szentelték 1891. július 14. 1891—94. főgimn. tanár Pécsen, 1894-től Egerben.

Ne bánts a madárfészket. — Elbeszélés. — (Őrangyal. Győr, 1889. 10. sz.)

Kibujik a szeg a zsákból. — Elb. — (U. ott. 13. sz.)

Ne csufolódjatok. — Elb. — (U. ott. 17. sz.)

A kísértet. — Elb. — (U. ott. 18. sz.)

A kis pipa. — Elb. — (U. ott. 1890. 15. sz.)

Disznótor. — Költemény. — (U. ott. 1892. 1. sz.)

A kis huszár. — Költ. — (U. ott. 6. sz.)

Mulatság. — Költ. — (U. ott. 10. sz.)

Szent Alajos napján. — Költ. — (U. ott. 13. sz.)

Vasárnap. — Költ. — (U. ott. 14. sz.)

A kis Jézus. — Költ. — (U. ott. 1894. 8. sz.)

KÉRY VIDOR született Székesfehérvárt 1853. július 14.; a rendbe lépett 1870. szept. 18.; fogadalmat tett 1877. július 31.; pappá szentelték ugyanazon év aug. 5. 1877—79. az újoncnövendékek tanára Zircen, 1879/80. egyetemi hallgató Budapesten, 1880—84. főgimnáziumi tanár Pécsen, 1884—89. Baján; 1889—91. a zirczi magángimnázium tanára és segédszámvevő, 1891-től rendi jószágkormányzó Előszálláson.

Az ember érzelmei. (A bajai cziszt. rendi főgimnázium 1884/85. évi értesítője 3—63. lap.)

KOLLER KÁROLY született Olaszfaluban Veszprém vm. 1818. november 2.; a rendbe lépett 1836. szeptember 14.; 1839/40. gimnáziumi tanár Pécsen; fogadalmat tett 1842. augusztus 8.; pappá szentelték 1842. augusztus 14. 1842/43. gimnáziumi tanár Pécsen, 1843—49. Székesfehérvárt, 1849/50. porvai lelkész, 1850—58. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, honnét az egri egyházmegyébe lépett át.

Mértani nézlettan vagyis: nézés általi előkészítés a sikeres mértani előadásokra. Koller Károl cist. rendi áldozár és gymnasiumi tanár által. I. és II. osztályra. 302 ábrával. Pesten 1851. Eisenfels és Emich könyvnyomdája. 8-r. VI + 170 lap.

— 3. kiadás. Pesten, 1854. Müller Emil könyvnyomdája, Servitatér 1. sz. 8-r. 139. lap.

Mértani nézlettan vagyis: nézés általi előkészítés a sikeresb mértani előadásokra. Koller Károl cist. rendi áldozár és gymnasiumi tanár által. III. és IV. osztályra. 137 ábrával. Pesten. 1851. Eisenfels és Emich könyvnyomdája. 8-r. 1 sztan lev. + 117 lap.

— 3. kiadás. Pesten, 1854. Müller Emil könyvnyomdája, Servitatér 1. sz. 8-r. 100 lap + 1 sztan lev.

Tanító az elemi tanodákban vagy nézeti oktatásmód dr. Otto után Koller Károl cisterci rendi áldozár. Pesten, 1855. Kiadja Heckenast Gustáv. 8-r. 287 szzott + 1 sztan lap.

KOLONICS LIPÓT született Székesfehérvárt 1853. október 16.; a rendbe lépett 1870. szeptember 18.; fogadalmat tett 1877. július 31.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 5. 1877—79. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1879/80. egyetemi hallgató Budapesten, 1880-tól főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt.

A lemondó levél. — Beszély. — (Pápai Lapok. 1890. 46., 47., 49., 50. sz.)

Athénből. (U. ott. 1893. 43., 44. sz.)

Levelek Athénből. (U. ott. 84. sz.)

Az ügyvéd. — Beszély. — (U. ott. 1893. 154., 158., 1894. 1., 3., 4., 6., 7. sz.)

A pecsétes levél. — Beszély. — (Székesfehérvár és Vidéke. 1894. 59., 62., 63., 65., 66., 68., 69. sz.)

KOLOSSVÁRY KÁLMÁN született Nagy-Venyimen Fehér vm. 1841. október 28.; a rendbe lépett 1856. szeptember 16.; fogadalmat tett 1863. július 25.; pappá szentelték 1865. ápril 7. 1863—65. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1865—71. Egerben, 1871/72. Pécssett, 1872—83. Székesfehérvárt, 1883-tól rendi számvevő Zirczen.

A vegytörvények fejtegetése. (A székesfehérvári cziszterczi r. főgimnázium 1875/76. évi értesítője 3—22. lap.)

LÁJER NÁNDOR született Barcsom Som. vm. 1859. márczius 8.; a rendbe lépett 1874. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték 1882. szeptember 17. 1880—85. főgimnáziumi tanár Pécssett, 1885—90. Székesfehérvárt, 1890—92. segédjóság-kormányzó Előszálláson, 1892-től jóság-kormányzó Nagy-Venyimen.

A rózsza. (A székesfehérvári cziszterczi r. főgimnázium 1886/87. évi értesítője 3—72. lap.)

LEDNICZKY IPOLY született Gyöngyösön 1849. aug. 30.; a rendbe lépett 1868. szeptember 17.; fogadalmat tett 1875. szept. 14.; pappá szentelték 1874. aug. 7. 1874—79. főgimnáziumi tanár Pécssett, 1879—93. Egerben, 1893-tól Baján.

Kritikai észrevételek «Az emberi művelődés történetei» felett. (Magyar Állam. 1873. január 25., február 14., 15. sz.)

Válasz Gundy Mihály esperes úrnak. (U. ott. január 31. sz.)

Poroszország mely és mily eszközök által emelkedett a hatalom jelenlegi álláspontjára. (U. ott. ápril 11—13., 16—20., 23., 24. sz.)

A Hohenzollern-ház aranybányája Magyarországon. (U. ott. július 26. sz.)

Szabad-e őseink primitív állapotával foglalkozni? (U. ott. augusztus 29. sz.)

Milyen amerikai egyházzal is akarnak minket megajándékozni. (U. ott. nov. 14. sz.)

A történelem kigúnyolása. (U. ott. 1874. január 16. sz.)

Egy kis recensió Toldy Pista legújabb porontyának bírálatára. (U. ott. február 14. sz.)

A magyarok vallás-erkölcsi művelődése. (U. ott. február 17., 18., 24., 27., márczius 4., 11., 19—21. sz.)

Fráter György. Élet- és jellemrajz. (U. ott. 1889.)

Királyaink koronázásának politikai körülményei. I. Leopoldtól — I. Ferenczig. (Az egri cziszterczi r. főgimnázium 1881/82. évi értesítője 1—30. lap.)

Emlékezzünk régiekről! (Eger. 1886. 50. szám).

Hála Istennek! — Eger város visszavételének 200 éves jubileumára. (U. ott. 1887. 50. sz.)

Az öltözködésről és ruházkodásról általában, szépirodalmi s tört. szempontból. (U. ott. 1890. 12—14. sz.)

Az egri Bükk-osztály első kirándulása. (U. ott. 1891. 42. sz.)

Föld! Föld! 1492. október 12. — 1892. október 12. (U. ott. 1892. 41. sz.)

A koronázás jelentősége és alkotmány szempontjából fontossága a jubiláris nappal kapcsolatban. (Az egri cziszt. rend főgimn. 1891/92. évi értesítője 127—135.)

Alkibiades és kora. (A bajai cziszt. rend főgimn. 1893/94. évi értesítője 1—29. lap.)

Cantu Caesar s egy magyar akademikus. (Budapesti Hírlap. 1894. december 25. sz.)

A szegedi tornaverseny. (Bajai Közlöny. 1894. 40. sz.)

LENTÉNYI MÁRK született Ragyócson Szepes vm. 1846. márczius 15.; a rendbe lépett 1864. szeptember 17.; fogadalmat tett 1871. július 28.; pappá szentelték u. azon év augusztus 1. 1871/72. főgimnáziumi tanár Egerben, 1872—80. Pécssett; 1880/81. porvai lelkész; 1881—83. főgimn. tanár Baján, 1883-tól betegsége miatt nyugalomban. Meghalt 1884. november 2.

A mennyiségtani földrajz alapvonalai. A főgymnasiumok VIII. osztálya számára legjelesebb kútfők nyomán írta Lentényi Márk, zircz-cist. r. áldozár és főgymn. ny. r. tanár. A szöveg közé nyomott 35 idommal. A szerző sajátja. Pécssett, nyomtatott ifj. Madarász E. könyvnyomdájában. 1877. 8-r. 192 szzott + 1 sztlan lap.

Pótfüzet a mennyiségtani földrajz alapvonalaihoz. Főgymnasiumi VIII. osztály számára írta Lentényi Márk, zircz-cist. r. áldozár, főgymn. ny. r. tanár. A szöveg közé nyomott 14. idommal. A szerző sajátja. Pécssett, nyomtatott ifj. Madarász E. könyvnyomdájában. 1878. 8-r. 2 sztlan lev. + 42 szzott + 1 sztlan lap.

A szivárvány elmélete. (A pécsi cziszt. r. főgimnázium 1873/74. évi értesítője 3—14. lap.)

A physica, csillagászati földrajz és meteorologia elemei. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 1881. 4-r. I. rész: 1 sztlan lev. + 471 lap, II. rész: 206 + 73 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

Légnyugtan. 4-r. 1 sztlan lev. + 80 lap. (Kézirat u. ott.)

Tömörmértan. 1879/80. 4-r. 1 sztlan lev. + 60 lap. (Kézirat u. ott.)

LIEBHARDT EDE született Sopronban 1849. május 15.; a rendbe lépett 1869. szeptember 17.; fogadalmat tett 1874. aug. 4.; pappá szentelték 1874. augusztus 7. 1874/75. segédlelkész Zirczen és az újoncz-növendékek felügyelője; 1875—81. újoncz-mester, 1881-től zirczi lelkész 1883. ápril 10. bekövetkezett haláláig.

Asceticus kézi könyv oly szerzetesek számára, kik sz. Benedek szabálya szerint élnek. Néhány metteni szerzetestől. Fordította Liebhart Ede. 4-r. V + 106 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

LIEBHART LUKÁCS dr. született Sopronban 1813. ápril 8.; a rendbe lépett 1830. október 5.; fogadalmat tett 1835. szeptember 8.; pappá szentelték 1837. július 23. 1837/38. apáti szertartó Zirczen, 1838—40. egyházi szónok Egerben, 1840/41. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1841/42. esztergári lelkész, 1842—48. hittanár és hitszónok a pécsi püspöki liczeumban, e közben 1843. a hit-tudományokból doktori oklevelet szerzett; 1848—50. Zirczen nyugalomban; 1850—57. gimn. tanár Székesfehérvárt, honnét a kassai egyházmegyébe lépett át.

Görög elemi nyelvtan gyakorlatokkal. Két folyanban az algymnasium számára. Doktor Capellmann Alajos után írta s nézetei szerint átdolgozta dr. Liebhart Lukács, sz. fehérvári nagy-gymnasiumi tanár. Pest, 1856/57. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r. I. folyan:

2 sztlan lev. + 287 lap, II. folyam: 1 sztlan lev. + 266 lap.

A hajdankori classicitás tanodáinkbai czél-szerű bevételeiről, különös tekintettel a nálunk eddig szokatlan és ismeretlen hellennyelv- és irodalomra. (Programm a zircz-ciszt. rend székesfehérvári nagy gimnáziuma részéről a tanév végén. 1852. 3—24. lap.)

LÓSKAY BEKÉNY született Pápán 1828. február 29.; a rendbe lépett 1852. augusztus 28.; fogadalmat tett 1854. szeptember 18.; pappá szentelték 1854. szeptember 22. 1853/54. gimnáziumi tanár Egerben, 1854/55. Pécssett, 1855—59. Székesfehérvárt, 1859—63. Pécssett, 1863—65. Egerben; 1865—81. lelkész Nagy-Tevelen, 1881-től lelkész Nagyalván.

Örömdal, melyet nagyságos és főtisztelendő Rezutsek Antal úr a boldogságos Szüzzről nevezett zircz, pilis és pásztói egyesült apátságok apátja tiszteletére fényes méltóságai ünnepélyes beiktatásakor nyujtanak a székesfehérvári zircz-cziszterciek böjtelő hava 10-dik napján 1859. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 4-r. 9 lap.

Örömdal, melyet nagyságos és főtisztelendő Királyhegyi Farkas Ferencz úrnak, szent Miklós püspök és hitvallóról nevezett ercsi apát, székesfehérvári székesegyház nagyprépostja és kanonoka, Leopold császár jeles rend keresztése és az ausztriai birodalom lovagja, a püspöki lyceum tanulmányi igazgatója és hittudora, a pesti cs. kir. egyetem hittani kebeleztet tagja, sz. széki ülnök és a megyei zsinati vizsgálatok elnökének aranymiséje ünnepélyére nyujt a székesfehérvári közönség tavaszelo 19-kén 1859. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 4-r. 7 lap.

Egyházi beszéd, melyet nagyságos és főtisztelendő Királyhegyi Farkas Ferencz úrnak szent Miklós püspök és hitvallóról nevezett ercsi apát, székesfehérvári székesegyház nagyprépostja és kanonoka, Leopold császár jeles rend keresztése és az ausztriai birodalmi lovagja, a püspöki lyceum tanulm. igazgatója

és hittudora, a pesti cs. kir. egyetem hittani kebeleztet tagja, sz. széki ülnök és a megyei zsinati vizsgálatok elnökének aranymiséje ünnepélyére szerkesztett és a székesfehérvári papnöveldei egyházban előadott Lóskay Benedek zircz-cziszterczi áldor és a székesfehérvári főtanodában a magyar irodalom tanára. Böjt hava 19-kén 1859. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 8-r. 19 lap.

A magyar nyelv, irodalom s műveltség története. A legrégibb időtől — a mohácsi vészig. Tanodai s magán használatra írta Lóskay Bekény, zircz-cziszterczi áldor s pécsi főtanodai tanár. Pesten, 1863. Hartleben Konrád Adolf sajátja. 8-r. 1 számozatlan lev. + X + 231 számozott + 2 számozatlan lap + 2 facsimile.

— 2. kiadás. Pesten, 1871. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r. X + 231 lap.

Hódolat, melyet méltóságos és főtisztelendő Kovács Zsigmond pécsi püspök úr beigtatási ünnepére nyujt a zircz-cisterci rend. Augusztus 25-ikén 1869. Pécssett. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1869. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Hálafüzér, melyet nagyságos és főtisztelendő Rezutsek Antal úr a boldogságos Szüzzről nevezett zircz, pilis és pásztói egyesült apátságok apátjának félszázados áldozársága emlékére nyujt a zircz-cziszterczi rend. Október 3. 1869. Veszprémben, Ramazetter Károly könyvnyomdájában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Örömdal, melyet nagyméltóságú és főtisztelendő Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek ur, cs. kir. val. belső titkos tanácsos, Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék örökös főispánja, s a magyar tud. társaság igazgató tagja félszázados áldozat-ünnepe emlékére nyujt a zircz-cziszterczi szerzet helybeni főgymnasiuma. 4-r. 4 lev.

Hálakoszorú, melyet nagyméltóságú és főtisztelendő Ránolder János urnak, veszprémi püspöknek, O császári és apostoli királyi felsége valóságos belső titkos tanácsosának, a

a felséges királyné udvari kancellárjának, a vaskorona-rend első osztályu lovagjának, hittudornak, Róma városa nemes polgárának stb. stb. huszonöt éves püspöki működése emlékünnepére nyújt a zircz-cziszterci rend 1875. május 12. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában, Számmér Kálmánnál. 2-r. 9 lap. (Költemény.)

Nefelejts csokor, melyet nagyságos és főtisztelendő Supka Jeromos zircz, pilis, pásztó és szent-gotthárdi egyesült apátságok apátja beigtatási ünnepélyére nyújt Lóskay Bekény z. cz. r. tag. 1879-ik év november 10-ikén. Pápán, a főtanoda betüivel ny. Debreczeny Károly. 4-r. 9 lap. (Költemény.)

Egyházi beszéd a szent-gotthárdi tűzoltók zászlószentelési ünnepélyére 1882-ik évi szeptember hó 10-én. Tartotta Lóskay Bekény nagyfalvai plebános. Nyomatott Kopper Rác M.-nél Körmenden 1882. 8-r. 6 lap.

Örömdal, melyet méltóságos és főtisztelendő Hidasy Kornél úrnak, szombathelyi megyés püspöknek, székfoglalása ünnepén, 1883. évi május hó 3. hódoló tisztelettel nyújt a zircz-cziszterci rend. Budapest, 1883. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája 2-r. 1 sztlan lev. + 7 lap.

Szent beszéd, melyet szent István király ünnepén az apátsági templomban mondott Zirczen, 1885. évi augusztus hó 20-án Lóskay Bekény, zircz-cziszterci rendü áldozár s nagyfalvai lelkész. Veszprém, «Szent-István» könyvnyomda és irodalmi vállalat. 1885. 8-r. 11 lap.

Igénytelen észrevételek a magyar helyesírás körül. (Tanodai Lapok 1857. 1—3. sz.)

Horváth István. (Ifjusági Plutarch. Eger, 1858. I. füzet 138—167 lap.)

Vörösmarty Mihály. (Ifjusági Plutarch. Pápa, 1859. III. füzet 3—29. lap.)

Nőnevelésünk körüli eszmék. (Napkelet. 1859. 12. sz.)

Visszapillantások. (Pécsi Lapok. 1860. 42., 43. sz.)

Nézetek a latin és görög nyelv körül. (U. ott. 1861. 16—18. sz.)

LÖVÁRDY ALAJOS született Herczegfalván Fehér vm. 1851. nov. 17.; a rendbe lépett 1869. szeptember 17.; fogadalmat tett 1876. augusztus 11.; pappá szentelték 1876. július 26. 1875—78. főgimn. tanár Egerben; 1878/79. egyetemi hallgató Budapesten; 1879—84. főgimn. tanár Baján, 1884—86. Pécsen; 1886—91. lelkész Lókuton s egyuttal 1887—89. segédszámvevő, 1891-től lelkész Bakony-Koppányban.

A congruens számok elmélete. Számelméleti tanulmány. Irta Lövérdy Alajos, tanár. Budapesten, nyomtatott Wodianer F.-nél, 1882. 8-r. 2 sztlan lev. + 83 szzott + 1 sztlan lap. (Külön lenyomat a bajai cziszt. r. főgimn. 1881/82. évi értesítőjéből.)

A magyarországi cziszterciek működése a lelkészkedés terén. (Ezen Emlékkönyvben.)

MACZKI VALÉR dr. született Egerben 1847. december 30.; iskoláit u. itt végezte; a rendbe lépett 1864. szeptember 17. Ujonczéve elteltével a zirczi hittudományi intézetben hallgatta a hittudományokat s ezek végeztével fogadalmat tett 1869. augusztus 27. 1869/70. a bölcséletet hallgatta a budapesti tud. egyetemen. Pappá szentelték 1870. augusztus 2. Veszprémbe. 1870/71. segédlelkész Herczegfalván, 1871. Pécsre került mint főgimn. tanár s ugyanott 1875-től fogva a püspöki jogliczeumban tanította a bölcs. erkölctant és a művelődéstörténetet. Pécsen tartózkodása alatt 1876-ban bölcsészettudományi oklevelet szerzett. 1877. az egri főgimnáziumba került tanárnak, hol az érseki jogliczeumban egyuttal a bölcs. erkölctant is tanította. 1889/90. főgimn. tanár Pécsen, 1890-től ismét Egerben.

Költészettan. Irta Maczke Valér, ciszterci rendi áldozár, pécsi főgymnásiumi ny. r. s joglyceumi m. tanár. Budapest, 1876. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. 4 sztlan lev. + 158 lap.

Tudás és hives. — Bölcselmi értekezés. — Irta: dr. Matzke Valér zirc-cist. rendi áldozár, pécsi főgymn. ny. r. tanár s a püspöki

lyceum jog- és államtudományi karánál a bölcs. erkölcsstan s művelődéstörténet magántanára. Pécssett: nyomtatott ifjabb Madarász Endrénél 1876. 8-r. 56 lap + 2 sztlan lev.

Bölcselmi értekezések. Irta dr. Maczki Valér, ciszterci rendi áldozár, főgymnáziumi ny. r. tanár s a bölcsélet jogakad. magántanára. Eger. Nyomatott Lévai F. könyvnyomdájában. 1881. 8-r. 4 sztlan lev. + 121 szszott + 1 sztlan lap.

A bölcselés előtana. A lélektan s logika elemei. Irta dr. Maczki Valér, ciszt. rendi misés, főgimn. rendes s jogliceumi magánoktató. Eger. Érseki lyceumi nyomda. 1887. 8-r. 4 sztlan lev. + 171 lap.

Adalék a magyar lira jellegéhez. 1891. Eger, érs. lyc. nyomda. 4-r. 3 lap.

A bölcsélet rövid előtana. Iskolai használatra írta dr. Maczki Valér, ciszt. r. tanár. Eger, Kohn D. könyvnyomdája. 1892. 8-r. 4 sztlan lev. + 119 lap.

Egy nemzeti bűnünk. Felolvasta az egri önkéntes tűzoltók estéjén 1894. február 1-én dr. Maczki Valér. Eger. Érseki lyceum könyvnyomdája. 1894. 8-r. 13 lap.

Eger városa és a magyar irodalom. Irta s az «Egri általános iparos ifjuság olvasóköre» 1894. évi márczius hó 4-iki estélyén felolvasta: Dr. Maczki Valér. Nyomatott Löw Sámuelnél Eger. 12-r. 26 lap.

Dr. Maczki Valér. Népszerű felolvasások a magyar irodalom köréből. Eger, egri nyomda-résztvénytársaság. 1894. 8-r. VIII + 107 lap.

Bölcsészet és élet. (A pécsi ciszterci r. főgimnázium 1872/73. évi értesítője 3—8. lap.)

Válasz A. D. urnak a «Költészettan» című könyvemet illető bírálatára. (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1877. 301—304. lap.)

Az optimismus bírálat. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1878/79. évi értesítője 1—16. lap.)

Leibnitz és a keleti kérdés. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1882/83. évi értesítője 1—16. lap.)

Bitóhumor. — Válasz «fegyelmezésül Bihari Péternek» stb. (Közoktatás. 1884. 13. sz.)

Bihari úr kegyelemdöfése. (U. ott. 20. sz.)

A «Magyar Philosophiai Szemle» feladata. (Magyar Philosophiai Szemle. 1885. 47—53. lap.)

Válasz Böhm Károly urnak. (U. ott. 232—236. lap.)

Horváth Cyrill és a philosophia. (U. ott. 360—374. lap.)

Egy kis philosophiai nyelvörösködés. (U. ott. 1886. 18—32. lap.)

Beszéd az önképzőköri díszgyűlésen. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1885/86. évi értesítője 58—62. lap.)

Beszéd Szvorényi József jubileumán. (Eger és Vidéke. 1886. 9. sz.)

Csak magyarul. (U. ott. 1889. «Karácsonfa» című mellékletben.)

Magyarosodás. (U. ott. 1890. «Télizöld» című mellékletben.)

Két mese. (U. ott. 1892. 105. sz.)

A «Merengőben». (Eger. 1886. 36. sz.)

Invenimus ecclesiam splendidam. (U. ott. 1888. 46. sz.)

Reményi elé! (U. ott. 1891. 7. sz.)

Egy lap az «Egri dalkör» fejlődéstörténetéből. (U. ott. 28. sz.)

Egy új csillag. (U. ott. 1893. 5. sz.)

Beszéd az önképzőköri zárógyűlésen. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1887/88. évi értesítője 82—85. lap.)

Az ösnemzés kérdésének színvonalai két évtized előtt. (Bölcséleti Folyóirat. 1889. 662—710. lap.)

Egy kis anthropologiai szemlélődés. (U. ott. 1893. 310—324. lap.)

A regény dialektikája. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1891/92. évi értesítője 3—17. lap.)

Egy pillantás társadalmi életünkre. (Heves-vármegyei Hírlap. 1893. 1. sz.)

Budapest és a provincia. (U. ott. 3. sz.)

Sétáljunk! (U. ott. 6. sz.)

Értesítés a fiumei orsz. dal-versenyéről. (U. ott. 10. sz.)

Nepotizmus és munka. (U. ott. 11. sz.)

Az utca. (U. ott. 17. sz.)

Még nem késő. (U. ott. 19. sz.)

- Csak dohánygyár. (U. ott. 21. sz.)
 Eger és Pápa. (U. ott. 24. sz.)
 Hogy áll a dohánygyár ügye? (U. ott. 25. sz.)
 Sovinizmus. (U. ott. 28. sz.)
 Dr. Samassa József, Eger érseke. (U. ott. 32. sz.)
 Zenei élet városunkban. (U. ott. 33. sz.)
 A gyertya a véka alatt. (U. ott. 36. sz.)
 Nyílt kérdés nem tollharcz. (U. ott. 40. szám.)
 Kossuth olvastakor. (U. ott. 44. sz.)
 Érdekeinkről. (U. ott. 49. sz.)
 Jókairól. (U. ott. 53. sz.)
 Adalék a magyar irodalomtörténet elméletéhez. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1893/94. évi értesítője 3—16 lap.)
 Lányi Ernő. (Zenelap. 1892. 16. sz.)
 Lányi Ernőről. (Zeneirodalmi Szemle. 1894. 2. sz.)

MANGIN KÁROLY született Kalocsán 1794. november 23.; a rendbe lépett 1816. szeptember 3.; fogadalmat tett 1817. szeptember 3.; pappá szentelték 1818. január 5. 1817/18. gimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1818/19. Pécsen; 1819/20. a növendékek tanára Zirczen; 1820—22. gimnáziumi tanár Egerben, 1822/23. Pécsen; 1823—25. esztergári lelkész és egyúttal 1824/25. apáti titkár, 1825/26. apáti titkár; 1826—31. gimn. igazgató és házfőnök Pécsen; 1831—33. könyvtárőr, apáti titkár Zirczen s egyúttal 1832/33. ugyanott lelkész; 1833—35. tanár a pécsi püspöki liczeumban, 1835—38. olaszfalusi lelkész, 1838-tól nagy-teveli lelkész. Meghalt Székesfehérvárt 1839. január 23.

FranCIsCo AVgVsto ple Ltant tenerI MVsae soDaLes in gymnasio Quinque Ecclesiensi. Quinque Ecclesiis typis Steph. Knezevits. 8-r. 3 lev. (Költemény.)

Ode honoribus reverendissimi et magnifici domini Georgii Fejér praepositi infulati B. M. V. de Novo Monte Pestiensis, s. c. r. a. m. consilarii etc. etc. superioris regii per districtum literarium Jaurinensem scholarum

et studiorum directoris dum VIII Calendas Maii diem nominis sui recoleret oblata a gymnasio Quinque Ecclesiensi. Quinque Ecclesiis typis Stephani Knezevits anno 1819. 4-r. 4 lev.

AntlStltI Iosepho VVrVM saCer orDo ClsterClensIs. Agriae, typis lycei archi-episcopalis 1822. 8-r. 4 lev. (Költemény.)

Isitirion illustrissimo ac reverendissimo domino domino Antonio Makay de eadem et Gelej miseratione divina neo-episcopo Weszprimiensi, sac. caes. et reg. ap. majestatis consiliario aulico, ac serenissimae reginae Hungariae aulae cancellario, dum sedem suam VIII-vo Kalendas Aprilis adiret oblatum a conventu s. ordinis Cisterciensium de Zircz. Weszprimii, typis Clarae Számmer 1824. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Honoribus illustrissimi ac reverendissimi domini domini Josephi Kopácsy, miseratione divina neo-episcopi Weszprimiensis, s. c. et r. a. m. consilarii, serenissimae reginae Hungariae aulae cancellarii, et ad excelsam tab. septemviralem co-judicis. Dum iter ad regni comitia ingressus Zirczium diverteret oblatum a conventu Zirczensi s. ordinis Cisterciensis. 1825. Weszprimii, typis Clarae Számmer caes. reg. priv. typogr. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Neo-abbatI sVo FerDInanDo VILLaX s. orDo ClsterClensIs. In 12-mam Kalendas Junii. Weszprimii, typis Clarae Számmer, 1826. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino domino libero baroni Ignatio Szepeszy de Négyes miseratione divina neo-episcopo Quinque-Ecclesiensi s. c. et r. a. majestatis act. ac int. status consiliario dum sedem suam adiret administri rei litterariae in regio gymnasio Quinque-Ecclesiensi s. ac ex. ordinis Cisterciensium. Anno M.DCCC.XXVIII. Quinque-Ecclesiis typis Stephani Knezevits c. reg. typographi 1828. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Honoribus illustrissimi ac reverendissimi domini Joannis Horváth, miseratione divina neo-nominati episcopi Alba-Regalensis, dum sedem suam adiret 6-to Idus Januarii 1832

conventus Zirczensis, sacri ac exempti ordinis Cisterciensis. Veszprimii, typis Aloysii Számer. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Notitia ordinum equestrium qui nunc florent. In usum statisticae amicorum, ac inprimis juventutis litterariae oblectamentum edita per Carolum Mangin s. ordinis Cisterciensis, unitarum in Hungaria abbatiarum B. M. V. de Zircz, Pilis et Pásztó presbyterum. Sumptibus abbatae Zirczensis. Pestini, 1837. Typis Trattner-Károlyianis. In platea domitorum no. 612. 8-r. XII + 272 lap.

MARSCHALKÓ KONSTANTIN szület. Kistornyán Zemplén vm. 1752. május 31.; fogadalmat tett 1778. november 22.; pappá szentelték 1786. ápril 1. 1787—1806. gimnáziumi tanár Egerben; 1806—16. perjel és igazgató ugyanott. Meghalt 1817. ápril 17.

Gratificatio solennis et festiva; quae Theophilus abbas de Pilis ac Pásztó, in XVI benedictione a quinario Agrariae resurgente Cistercio, exposita evolvitur est XXII. Avgvst. Agrariae, typis lycei. M.DCCC.II. 4-r. 8 lev. (Költemény.)

Agriae civitati archi-episcopali gymnasium regium dicat. Agrariae typis lycei anno MDCCCIV. 8-r. 2 lev. (Költemény.)

ODA Leonino-sapphica, absque elliptica, et synaloepha; integris franciscanum archi-episcopatum Agrariae honoribus, a regni Athenaei Agrariae IVventute, in solennitate festiva in Avgvratlonis, Xenii Instar Devote oblata. Agrariae, typis lycei anno M.DCCC.IV. 8-r. 12 lev.

Poema acrosticum, excellentissimi, illustrissimi, ac reverendissimi domini Stephani L. B. Fischer, Dei, et apostolicae sedis gratia secundi Agriensium archi-episcopi honoribus, a gymnasio Agriensi devotissime oblatum. Anno 1808. die 16. Februarii. Agrariae typis lycei archi-episcopalis. 4-r. 2 lev.

Carmen acrosticum serenissimo primati Carolo Ambrosio, a gymnasio Agriensi devotissime oblatum. Agrariae typis lycei archi-episcopalis anno M.DCCCIX. 4-r. 2 lev.

Sacra tridua exercitia humanistis et syntaxistis Agriensibus data 1798. 4-r. 115 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

MÁJER ALBERIK született Szombathelyen 1849. márczius 31.; a rendbe lépett 1867. szeptember 17.; pappá szentelték 1872. aug. 2.; fogadalmat tett 1872. augusztus 6.-án. 1872—79. főgimn. tanár Egerben, 1879—83. Baján. Meghalt mint zirczi könyvtárőr 1883. december 13.

Hódolat, melylyel nagyságos és főtisztelendő Supka Jeromos urat, zircz-, pilis-, pásztói és sz. gotthardi apátot, ünnepélyes beiktatása alkalmából üdvözli a bajai rendház. Budapest, 1879. Nyomatott a m. kir. egyetemi könyvnyomdában. 2-r. IV lap. (Költemény.)

Üdvözlét, melyet nagyságos és főtisztelendő Berényi Dániel úr, a boldogságos Szűzről címzett ugrai apát ő nagysága székfoglalójának alkalmából 1881. évi ápril hó 17-én tisztelete jeléül nyújt a zirc-ciszterci rend bajai társháza. 4-r. 3 lev. (Költemény.)

Ihász Gábor magyar nyelvtana. A gymnasiumok I., II., III. osztálya és a reáliskolák használatára. Huszonegyedik kiadás. (A nm. közoktatásügyi minisztérium által elfogadott tankönyv.) Átdolgozta Majer Alberik, zirc-cisterci áldozár, a bajai főgymnasiumon a magy. ny. és irodalom r. tanára. Budapest, 1882. Lampel Róbert könyvkiadása. (Wodianer F.) 8-r. 4 sztlan lev. + 208 lap.

— 23. kiadás. U. ott. 1883. 7-r. 227 szzott + 5 sztlan lap.

Párhuzam Vörösmarty Mihály és Arany János eposzi költészete között. (Az egri ciszterci r. főgimnázium 1873/74. évi értesítője 3—12. lap.)

A Faust-monda a népköltészetben, Göthe-nél és Lenaunál. (Az egri ciszt. r. főgimn. 1875/76. évi értesítője 1—13. lap.)

Aesthetikai gondolatok a természet és művészet egymás közti viszonyáról. (Eger. 1877. 8—14. 16. sz.)

Magyar névelőnkéről. (A bajai ciszt. r. főgimn. 1880/81. évi értesítője 3—17. lap.)

MÁJER MÓRICZ született Szemelyen Baranya vm. 1815. július 23.; a rendbe lépett 1834. szeptember 11.; 1838/39. gimn. tanár Székesfehérvárt; fogadalmat tett 1840. aug. 10.; pappá szentelték 1840. augusztus 17. 1840/41. segédlelkész Herczegfalván; 1841—43. gimn. tanár Egerben; 1843/44. esztergári lelkész; 1844—49. gimn. tanár Egerben, 1849—55. Pécsen, 1855—58. Székesfehérvárt, 1858—63. Pécsen, 1863—65. Székesfehérvárt; 1865—82. lelkész Polányban; 1882—85. a természetrajzi szertárak őre Zircen, egyuttal 1884/85. esztergári lelkész. 1885-től nyugalomban.

Von den Schwämmen. (A zircz-cziszt. r. sz.-fehérvári nagy gimnáziumának VII. évkönyve az 1856/57. tanév végén. 38—41. l.)

Die Flora des Fünfkirchner Pflanzengebietes. (A pécsi kath. főgimn. programja az 1858/59. tanévre. 23—47. lap.)

Vélemény a természetrajzi tankönyvek mikénti szerkesztésére. (Tanodai Lapok. 1865. 23., 24. sz.)

MÁSZÁRIK SÁNDOR dr. szül. Radimón Nyitra vm. 1780. január 13. Tanulmányai végeztével a kapuczinus rendbe lépett; 1803. január 18. pappá szentelték. Pápai engedéllyel a cziszterci rendbe lépett át 1816. ápril 3. s ugyanitt október 4. fogadalmat tett. 1816/17. esztergári lelkész, 1817—19. zirczi lelkész, ujonczmester és könyvtárőr; 1819/20. alperjel és zirczi lelkész, 1820—23. lelkész Tósok-Berénden, 1823—26. porvai lelkész s egyuttal 1825/26. könyvtárőr Zircen, 1826—31. könyvtárőr és esztergári lelkész, 1831-től egyházi szónok. Meghalt 1832. január 16. A jogtudományokból 1807., a hittudományokból 1811. nyert doktori oklevelet.

Institutiones theologiae dogmaticae. 4-r. I. kötet 371 sztan lev., II. kötet 423 sztan lev. (Kézirat a zirczi apátsági könyvtárban.)

Tractatus de mediis revehendae collapsae moralitatis, signanter de disciplina cleri saecularis et regularis, ipsiusque studiosae juventutis. 2-r. 22 lev. (Kézirat u. ott.)

Plena institutio pastoralis super matrimonio. Germanice conscripta a Francisco Stapf. Latinis literis tradita et ad leges Hungariae accommodata per Alexandrum Mászárík. 4-r. 434 lap. (Kézirat u. ott.)

MÁTRAI AURÉL született Egerben 1853. január 21.; a rendbe lépett 1872. szeptember 17.; fogadalmat tett 1878. július 4.; pappá szentelték 1878. július 14. 1878—82. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1882/83. Baján. Meghalt 1883. augusztus 19.

Carmen honoribus reverendissimi ac amplissimi domini Hieronymi Supka, abbatiarum unitarum Beatae Mariae Virginis de Zircz, Pilis, Pásztó et St. Gotthardo abbatis, occasione installationis ejusdem anno 1879. 10-a Novembris factae, in animi gratissimi tesseram a residentia Albensi oblatum. Albae-Regiae, typis Colomanni Számmer. 1879. 2-r. 7 lap.

Carmen jubilaré in honorem admodum reverendi ac literati domini Ludovici Liszy, emeriti professoris gymnasii Albaregalensis, senioris magistri, palaestritae viginti quinque annorum, occasione solennitatis 1879. 11. Nov. actae gratissime oblatum. Albae, typis Colomanni Számmer. 1879. 4-r. 7 lap.

— U. az. 8-r. 6 lev.

Catilina Cicero- és Sallustiusnál. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1881/82. évi értesítője 3—62. lap.)

MÉSZÁROS AMAND született Veszprém-ben 1840. szeptember 13.; a rendbe lépett 1858. szeptember 17.; fogadalmat tett 1863. július 25.; pappá szentelték 1865. augusztus 22. 1863—81. főgimn. tanár Székesfehérvárt; 1881—85. apáti titkár Zircen; 1885/86. alperjel, 1886/87. perjel ugyanott, 1887/88. jószágkormányzói segéd Előszálláson; 1888-tól 1891-ig főgimn. tanár Pécsen; 1891-től lelkész Előszálláson.

Emlékezés Vörösmarty Mihály koszorús költőnkre. Midőn a dicsőnek tiszteletére Székes-Fejérvárt föllállított emlékszóbor 1866-ik évi

május hó 6-án ünnepélyesen lelepleztetett. A nagy költő iránti hálás kegyelet jeléül a zircz-cisterci rendűek fejérvári székháza. Székesfejérvárott özvegy Számmer Pálnénál. 4-r. 8 lap. (Költemény.)

A szónoklattan alaprajza. Tanodai s magán használatra irta Mészáros Amand, zirc-cisterci r. áldozár és tanár. Sz.-Fehérvár, nyomtatott özvegy Számmer Pálnénál. 1870. 8-r. 4 sztlan lev. + 164 + IV szzott + 1 sztlan lap.

Emlékkoszorú, melyet nagyságos és főtisztelendő Rezutsek Antal urnak, a bold. Szüzzről címzett zirc- pilis- és pásztói egyesült apátságok apátjának, a jeles Lipót-rend lovagjának, a quiritek tudományos akademiája, s a bécsi cs. k. földtani és a budapesti kir. természettudományi társulatok tagjának, a veszprémi sz. szék tanácsosának a zirc-ciszterci rend székesfehérvári új főgimnáziuma felavatásának emlékűnnepén tisztelettel nyujt Mészáros Amand, zirc-ciszt. r. áldozár és főgimn. tanár. Székesfehérvárott, 1875. okt. 3. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában Számmer Kálmánál. 2-r. 10 lap. (Költemény.)

Emlék, melyet méltóságos és főtisztelendő Dulánszky Nándor urnak, székesfehérvári megyés püspöknek és a szent hittudományok bekeblezett tudorának püspöki székébe való iktatása alkalmával, 1875. évi december 14-ikén, tisztelettel nyujt a zirc-ciszterci rend székesfehérvári társháza. Székesfehérvárott. Nyomatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Deák Ferencz emlékezete. (Székesfehérvárott, 1876. május 10.) Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 8-r. 8 lap. (Költemény.)

Emlék-koszorú, melyet főtisztelendő, s tudós Gerlach Benjamin urnak, zirc-ciszterci rendű áldozár-, a székesfehérvári rendház főnöke-, s a főgimnázium koronás arany érdemkeresztes igazgató tanárának őszinte tisztelete jeléül ajánl Mészáros Amand, zirc-ciszt. r. áldozár, s főgimn. tanár. Székesfehérvárott, 1878. ápril 28-ikán. Székesfehérvárott,

nyomatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Örömdal, melyet méltóságos és főtisztelendő Pauer János urnak, székesfehérvári megyés püspöknek, Ő szentsége, a római pápa tiszt. káplánjának, császár, s apost. király Ő felsége tanácsosának, a jeles vaskorona rend II. osztályu tulajdonosának, a magy. tudományos Akadémia tagjának sat. sat. sat. 1879. évi ápril hó 24-ikén történt püspöki székébe való iktatása alkalmával hódoló tisztelettel ajánl a zirc-ciszterci rend székesfehérvári társháza. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap.

Emlékkoszorú, melyet nagyságos és főtisztelendő Supka Jeromos urnak, a bold. Szüzzről címzett zirc-, pilis-, pásztó-, szentgotthárdi egyesült apátságok apátjának 1879. évi november hó 10-én tartott apáti székébe iktatása ünnepélyén fiui hódolattal, és szeretettel nyujt a zirc-ciszterci rend székesfehérvári társháza. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Babér-koszorú, melyet főtisztelendő, s tudós Liszy Lajos urnak, zirc-ciszt. rendű áldozár-, s főgimnáziumi tanárnak 1879. évi november 11-ikén baráti szeretettel nyujtanak székesfehérvári rendtársai. Székesfehérvárott, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

— U. az. 8-r. 16 lap.

Örömdal, melyet méltóságos és főtisztelendő báró Hornig Károly urnak, hittudor-, Veszprém-egyházmegye fölszentelt püspökének 1888. évi szeptember hó 8-án ünnepélyes beiktatása alkalmával mély tisztelete s hódolata jeléül ajánl a zirc-ciszterci rend. Budapest, 1888. Az Athenaeum r. társ. könyv. 4-r. 8 lap.

Emlék. Pécs, 1889. október 17. Minden utánnyomás tilos. Pécs. Nyomatott Taizs József könyvnyomdájában. 1889. 4-r. 4 lev. (Költemény Zsinkó István dr. kanonok tiszteletére.)

A népdal-költészetéről, s a növényország

szerepléséről a magyar népdalokban. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1876/77. évi értesítője 1—58. lap.)

MEZEY MIKSA született Pécsen 1854. augusztus 13.; a rendbe lépett 1870. szeptember 18.; fogadalmat tett 1877. július 31.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 5. 1877/78. az ujoncznövendékek tanára Zirczen; 1878-tól súlyos betegsége miatt nyugalomban.

A szent-gotthárdi csata. 1664. aug. 1. Az eredeti kútfők és szóhagyomány nyomán írta Mezey Miksa. A csata egykorú metszetével. (Külön lenyomat a «Katholikus Szemle» VIII. kötetéből.) Budapest, 1894. Az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája. 8-r. 30 lap.

MEZNER RUDOLF dr. született Keszthelyen Zala vm. 1819. július 16.; a rendbe lépett 1834. szeptember 11.; fogadalmat tett 1841. augusztus 3.; pappá szentelték 1843. augusztus 14. 1841/42. a konviktorok főügyelője Székesfehérvárra; 1842—49. gimn. tanár u. ott, 1849—71. főgimnáziumi tanár Egerben; 1871—81. Zirczen alperjel és a hittudományi intézet igazgatója; 1881-től betegsége miatt nyugalomban. Meghalt 1883. szeptember 7. A hittudományokból 1845. nyert doktori oklevelet.

Hálafüzér mellyet nagyságos és fő tiszteendő Fehér György úrnak nagy váradi deák szertartású kanonok s prépostnak nagy lelkű pártolójuknak neve ünnepére nyujtanak a keszthelyi árvák sz. György hó 24-kén 1847. Székes-Fejérvárott, özvegy Számmer Pálné bötüivel. 4-r. 6 lap. (Költemény.)

Ode honoribus reverendissimi ac amplissimi domini Antonii Emerici Rezutsek abbatium unitarum Beatae Mariae Virginis de Zircz, Pilis et Pásztó abbatis infulati, eruditae academiae Quiritum, et instituti geologici caesareo regii imperialis Viennensis membri correspondentis, sacrae sedis consistorialis Veszprimiensis assessoris dum jubilarem sacerdotii sui diem celebraret, in tesseram filialis

venerationis oblata anno 1869. 3. Octobris. Agriae, typis lycei archiepiscopalis. 2-r. 3 lev.

Elegia, quam honoribus admodum reverendi, ac clarissimi domini dr. Engelberti Vinkler s. ord. Cisterciensium presbyteri ss. canonum doctoris, cruce aurea pro meritis decorati et a. r. ac cl. d. Augustini Horváth ejusdem ordinis presbyteri, dum jubilem sacerdotii diem celebrarent, in tesseram venerationis nomine s. ord. Cisterciensium offert R. M. Anno 1870. die 4-a Octobris. Albae-Regiae, typis viduae Pauli Számmer 1870. 4-r. 5 lap.

Carmen votivum admodum reverendo domino Bartholomaeo Vagovics s. ord. Cisterciensis presbytero conventus Agriensis subpriori, dum jubilem sacerdotii sui diem recoleret, oblatum die 3-a Septembris anno 1871. Albae-Regiae, typis viduae Pauli Számmer. MDCCCLXXI. 4-r. 2 lev.

A cisterci rend eredete, s Zircz, Pilis és Pásztó egyesült apátságok történeti vázlata. (Religio. 1856. I. félév 19—22. sz.)

Utóhangok a «Viszhangra» egyházi nevelésünkről. (U. ott. 1872. I. félév 18—20. sz.)

Néhány szó a latin nyelv kezeléséről tanodáinkban. (Tanodai Lapok. 1860. 40., 41. sz.)

Uti vázlatok. (Magyar Állam. 1874. szept. 1., 5., 8. sz.)

A középtanodai tanárvizsgálatra vonatkozó törvényjavaslat. (U. ott. 1876. márczius 22., 24. sz.)

Utazási tapasztalatok. (Jelenkor. 1875. szeptember 5., 10., 12. sz.)

MIHÁLYFI ÁKOS dr. szül. Szepetneken Zala vm. 1863. szeptember 2.; iskoláit részint Budapesten, részint Veszprémben végezte; a gimnázium VI. osztályából 1879. aug. 27. Zirczen a rendi ujoncznövendékek közé lépett. Zirczen magánúton végezte a gimnázium VII. osztályát; tanulmányait az egri főgimnázium VIII. osztályában folytatta az 1880/81. iskolai évben. 1881—86. években Innsbruckban hallgatta a hittudományokat. 1885. augusztus 4.

tett fogadalmat; pappá szentelték 1886. aug. 8. Fölszentelése után egyideig Zirczen csupán tanulmányaival foglalkozott s még ugyanazon év deczemberében doktori oklevelet szerzett a hittudományokból. 1887. február 1-től Zirczen a rendi növendékek lelkiigazgatójává lett; szeptember 1-től kezdve pedig ugyancsak Zirczen a rendi hittudományi intézetben a szentírástudományt adta elő. A rendi hittudományi intézetnek 1889. Budapestre kerülésével, ugyanitt folytatja hittudományi tanárkodását és viseli a lelkiigazgatói hivatalt. E mellett 1890-től mint társ, 1891-től pedig önállóan szerkeszti a «Katholikus Szemlé»-t.

Szűz Mária az ó-szövetségben. Májusi elmélkedések. Irta dr. Mihályfi Ákos zircz-cziszterczi r. áldozár. Egyházi előjáróság jóváhagyásával. Kiadja a «Mária-Kert». Franklin-társulat nyomdája. 8-r. 147 lap.

A katolikus társadalomról. Irta dr. Mihályfi Ákos, cziszterczita tanár. (Felolvasatott a «Budapesti Katolikus Kör» 1893. decz. 13-án tartott adventi felolvasó estéjén.) Budapest, nyomtatott Heisler J. Kő- és könyvnyomdájában, II. k. Várkert-rakpart 1. 1894. 8-r. 13 lap.

Hogyan lett az íródeákból kasznár. — Elbeszélés. — (Katholikus Hetilap. 1881. 48. sz.)

A zárda temploma. — Rajz. — (U. ott. 1882. 26., 27. sz.)

A fiatal mostoha. — Elbeszélés. — (U. ott. 36—39. sz.)

A vár szelleme. (U. ott. 1883. 7., 8. sz.)

Emil. — Elbeszélés. — (U. ott. 17., 18. sz.)

A májusi ájtatosság. (U. ott. 18. sz.)

A tabernakulum. (Jézus Szentséges Szívének Hírnöke. Kalocsa, 1885. 11. sz.)

Mária tisztelete s a magyarság. (Szűz Mária Virágos Kertje. Kalocsa, 1886. 1. sz.)

A Mária tisztelet és a magyarság. (U. ott. 11. sz.)

Apostoli buzgóság. (U. ott. 1893. 10. sz.)

Dr. Platz B., Die Völker der Erde. — Könyvismert. — (Magyar Állam. 1887. okt. 27. sz.)

Szvorényi József. (U. ott. 1892.)

Bula Teofil. (U. ott. 1893.)

Adatok a papnevelés elméletéhez. (Religio. 1888. I. félév 31—36., 41., 45. sz.)

Az asketikai irodalomról. (U. ott. II. f. 52. sz.)

Adatok a papnevelés elméletéhez. (U. ott. 1889. I. f. 46., 47. sz.)

A szeminariumok jogi természetéről. (U. ott. II. f. 24—26. sz.)

A papnevelés és a politikusok. (U. ott. 1890. I. f. 7. sz.)

Adatok a papnevelés elméletéhez. (U. ott. 1891. I. f. 3., 4. sz.)

Papi lelkület. (U. ott. 7. sz.)

Sz. Bernártnak egy eddig ismeretlen levele. (U. ott. 1894. I. f. 50. sz.)

Leveleimből. (A Magyar Ifjuság Rózsa-füzére. Székesfehérvár, 1888/89. 5., 6. sz.)

A hittan tanítás egyik tévedéséről. (A Magyarországi Papi Imaegyesület Értesítője. Győr, 1889. 2. sz.)

A vallás eredete és fejlődése. (Katholikus Szemle. IV. köt. 1890. 477—491. lap.)

Szvorényi József. Gyakorlati tanácsok. — Könyvismert. — (U. ott. V. kötet. 1891. 160—167. lap.)

Lubrich Á., Természetbölcselet. — Könyvismert. — (U. ott. 331—332. lap.)

Dr. Prohászka O., Isten és a világ. — Könyvismert. — (U. ott. 488—489. lap.)

Kanyaró F., Unitáriusok Magyarországon. — Könyvismert. — (U. ott. 657—663. lap.)

Villányi Sz., Néhány lap Esztergom város és megye multjából. — Könyvismert. — U. ott. 827—828. lap.)

A sajtó és a katolikusok. (U. ott. VI. köt. 1892. 3—15. lap.)

Az Athenaeum kézi lexikona. I. köt. — Könyvismert. — (U. ott. 160—162. lap.)

Városh Gy., Gyémánt a homokban. — Könyvismert. — (U. ott. 346—347. lap.)

Szent László király ünnepe. (U. ott. 349—353. lap.)

Városh Gy., Derült ég. — Könyvismertetés. — (U. ott. 515. lap.)

Nogáll J., Lelki élet könyvtára. — Könyvismertetés. — (U. ott. 670—672. lap.)

XIII. Leo püspöki jubileuma. (U. ott. 673—677. lap.)

Dr. Aschenbrier A., A kath. egyház autonómiájáról Magyarországon. — Könyvism. — (U. ott. VII. kötet 1893. 331—334. lap.)

Kannengieser A., Catholiques allemands. — Könyvismert. — (U. ott. 339—344. lap.)

Városhy Gy., Mosolygó levelek. — Könyvismertetés. — (U. ott. 498—501. lap.)

Az Athenaeum kézi lexikona. II. kötet. — Könyvismertetés. — (U. ott. 680—683. l.)

Pallas nagy lexikona. I—III. kötet. — Könyvismertetés. — (U. ott. 683—688. lap.)

A pápai encziklikáról. (U. ott. 697—709. l.)

Kannengieser A., Le réveil d'un peuple. — Könyvismertetés. — (U. ott. 904—907. lap.)

A polgári házasság irodalma. (Ugyanott. 907—913. lap.)

A házasság szentségéről. (U. ott. VIII. köt. 1894. 3—12. lap.)

Palatinus Th., Entstehung der Generalversammlungen der Katholiken Deutschlands. — Könyvismertetés. — (U. ott. 157—159. lap.)

Az egyház-politikáról. (U. ott. 161—168. lap.)

Boncz F., A vallás körüli felségjogok. — Könyvismertetés. — (U. ott. 330—332. lap.)

Petri Cardinalis Pázmány Opera omnia. T. I. — Könyvismertetés. — (U. ott. 490—492. lap.)

Bodnár G., A családi tűzhely. — Huttkey L., Köny és mosoly. — Forster J., Szeverin. — Könyvismertetés. — (U. ott. 681—684. l.)

A Pallas nagy lexikona. IV—VII. kötet. — Könyvismert. — (U. ott. 834—838. lap.)

Lewis Wallace, Ben-Hur. — Könyvismertetés. — (U. ott. 838—840. lap.)

A nyitrai, csanádi és budapesti növendékpapság egyházirodalmi iskoláinak kiadványai. — Könyvismertetés. — (U. ott. 846—848. l.)

Kováts Gy., Az utolsó két egyházpolitikai törvényjavaslat. — Könyvismertetés. — (U. ott. 848—850. lap.)

A papnevelés Franciaországban. (Hit-tudományi Folyóirat. 1890. 208—222. lap.)

A papnevelés a trienti zsinat előtt. (U. ott.

1890. 403—415., 719—745., 1891. 236—254. lap.)

Kraus Fr., Ueber das Studium der Theologie sonst und jetzt. — Könyvismertetés — (U. ott. 1891. 837—845. lap.)

A papnevelés Németországban. (U. ott. 1892. 238—259. lap.)

Isard I. H., Traditions de la compagnie des prêtres de Saint-Sulpice pour la direction des grand séminaires. — Könyvismertetés — (U. ott. 1893. 549—551. lap.)

Zschokke H., Die theologischen Studien und Anstalten der kath. Kirche in Österreich. — Könyvismert. — (U. ott. 1894. 344—347. lap.)

Katholikus társadalom. (Fejérmegyei Napló. 1894. 8. sz.)

Az iskolai év végén. (U. ott. 33. sz.)

Emlékbeszéd Szvorényi Józsefről. Dr. Mihályfi Ákos tagtól. Felolvastatott a tud. és irod. osztály 1894. november 29-ikén tartott ülésében. Budapest, 1895. Kiadja a Szent-István-társulat tudományos és irodalmi osztálya. 8-r. 39 lap.

École pratique des études bibliques. (Hit-tudományi Folyóirat. 1895. 300—303. l.)

Steinhuber A., Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. — Könyvismertetés — (U. ott. 334—344. l.)

Schmid A., Geschichte des Georgianums in München. — Könyvismertetés — (U. ott. 344—349. l.)

Lévay M., Dalok a magányból. — Könyvismertetés — (Katholikus Szemle. IX. köt. 1895. 180—181. l.)

Dupanloup, A mi Urunk Jézus Krisztus. — Könyvismertetés — (U. ott. 184—185. l.)

Irsik F., Hám János szatmári püspök élete. — Könyvismertetés — (U. ott. 491—493. l.)

Guillaume, Une préface aux classiques chrétiens. — Könyvismertetés — (U. ott. 501—502. l.)

Pallas nagy lexikona köv. czikkei: Abgar, Alexandrai katecheta iskola, Denifle, Diepenbrock Menyhért, Dokéták, Domonkos, Domonkosok, Donatisták, Droste-Vischering,

Dudich András, Dunin Márton, Eredendő bűn, Ereklýe, Ereklýetartó, Eretnekség, Eszkatologia, Feltámadás, Flectamus genua, Flentes, Fogadalmi tárgyak, Fogadalom, Főpáp.

MINIKUS VINCZE született Tényőn Győr vm. 1816. november 1.; a rendbe lépett 1839. szeptember 14.; fogadalmat tett 1842. augusztus 19.; pappá szentelték u. azon év október 28. 1840—42. gimn. tanár Pécsen; 1842—44. segédlelkész Herczegfalván; 1844—49. gimn. tanár Egerben, 1849—50. Zircen nyugalomban; 1850—55. gimnáziumi tanár Székesfehérváron; 1855—57. esztergári lelkész és apáti titkár, 1858—62. zirczi lelkész, egyúttal 1858/59. apáti titkár, 1862—77. lelkész Olaszfaluban, 1877-től lelkész Tósok-Berénden, hol 1880. deczember 6. halt meg.

Hálaérzés mellyet méltóságos Brezovai Brezovay József úr ő nagyságának tekintetes nemes Heves és Külső Szolnok t. e. vármegyék helyettes-főispáni székébe igtatása alkalmával őszhó VI-kán MDCCCXLV. hódoló tisztelete jeléül szentel az egri királyi tanoda. Egerben, 1845. Az érseki lyceum betűivel. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Orömdal nagyméltóságu, és főtisztelendő Felső-Eőri Pyrker János László úr, patriarka egri érsek, a cs. vas korona első rendű vitéze, cs. k. val. b. t. t. Heves és Külső Szolnok törv. egyes. vármegyék örökös főispánja ő kegyelmességének félszázados arany miséjén karácsonhó 8-ik napján 1846. ajánlva az egri kir. közép tanodától. Egerben, 1846. Az érseki lyceum betűivel. 4-r. 12 lap.

Siremlék néhai nagyméltóságu, s főtisztelendő Felső-Eőri Pyrker János László úr patriarka, egri érsek, Heves vármegye örökös főispánja dicső hamva felett böjtelő 29-kén 1848. Az egri kir. közép tanoda által. Egerben, 1848. Az egri lyceum betűivel. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Méltóságos és főtisztelendő Ranolder János úr, hittudor, s a m. k. e. bekebelezett tagjának sat. veszprémi püspöki székébe igtatása

alkalmával pünköszt hó 19-én 1850. hódoló tisztelete jeléül a zirczi cisterci rend. Székesfehérvárott, nyomtatott özv. Számmer Pálné betűivel. 2-r. 7 lap. (Költemény.)

Méltóságos és főtisztelendő Farkas Imre úr, bölcsész tudor, és a magyar királyi egyetem bekebelezett tagjának sat. székesfehérvári püspöki székébe igtatása alkalmával nov. 5-én 1851. hódoló üdvözlete jeléül a helybeli főtanoda. Székes-Fehérvárott, nyomtatott özvegy Számmer Pálné betűivel. 2-r. 8 lap. (Költemény.)

A terményrajzbani oktatás alapvonalai. I. füzet. Állattan (Zoologia) mely egyszersmind a saját helyén tárgyalt embertant magában foglalja. Irta Minikus Vince zirc-cist. r. tanár, s a magy. kir. term. tudom. társ. r. t. 6 váz-ábrával. Pesten, 1852. Emich és Eisenfels könyvnyomdája. 8-r. VI + 240 lap + 2 sztlan lev.

Vezérkönyv az állat-, növény- s ásványtan oktatásában, népiskolák használatára írta Minikus Vince, zirc. cist. rendű tanár. Kiadta Majer István, pestvárosi elemi iskolák igazgatója. Pest, 1854. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. Leitfaden zum Unterricht in der Thier- und Pflanzenkunde und Mineralogie. Zum Gebrauche für Volksschulen. Von Vinzenz Minikus, Professor des Zirc. Cisterci. Ordens. Herausgeber: Stephan Majer, Direktor der Pester städtischen Elementar-Schulen. Pest, 1854. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 8-r. 223 lap.

— 5. kiadás. Pest, 1872. Kiadja Eggenberger Ferdinánd. 8-r. 195 lap.

— U. az. Csak magyar szöveggel. Pest, 1854. Kiadja Eggenberger Ferdinánd. 8-r. 108 lap.

— 8. kiadás. Budapest, 1877. 8-r. 80 l.

Állattan. A Schubert-Virányi-féle ábrákhoz alkalmazott s a közoktatási m. ministerium által algymnasiumi használatul elfogadott tankönyv. Irta Minikus Vince, zirc. cist. r. tanár. 136 ábrával. Bécsben, 1854. A cs. k. oskolakönyváruló hivatalban. 8-r. 256 l.

Az állattan alapvonalai. Algymnasiumok

s reáltanodák használatául a Hölzeféle ábrákhoz alkalmazva. Irta Minikus Vince, zirc. cist. r. tanár. Pest, 1855. Nyomatott Herz Jánosnál. 8-r. IV + 128 lap.

Hálaének, melyvel az esztergomi székes-egyház ünnepélyes fölszentelése alkalmával: főmagasságu s főtisztelendő Nagykéri Scitovszky Ker. János urnak a szent római egyház jeruzsálemi sz. keresztről czimzett áldorbibornoka, esztergomi érsek, az apost. sz. szék született követe, Magyarország herczeg-primása, fő s titkos kancellára, szent István jeles lovag rendének nagykeresztése s főpapja, ő cs. kir. apost. fels. val. bel. titkos tanácsosa, a magyar sz. koronához tartozó összes tartományokban létező szerzetes rendek apostoli rendezője, a sz. m. m. s hittan tudorának stb. tiszteleg a zircz ciszterci szerzet, augusztus 31-kén 1856. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betüivel. 1856. 4-r. 7 lap.

Örömhag, melylyel nagyságos s főtisztelendő Rezutsek Antal ur a boldog. Szüzzöl nevezett Zircz, Pilis és Pásztó egyesült apátságok apátja beigtatási alkalmakor 1859-ik évi február 10-én tiszteleg a zirczi monostor. Veszprémben, Ramasetter Károly nyomdájában 1859. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Főmagasságu és főtiszteletű Nagykéri Scitovszky Ker. János ur, a szent római egyháznak a jeruzsálemi szent keresztről czimzett áldozárbibornoka, esztergomi érsek, az apostoli szentszék született követe, Magyarország herczegprimása, fő és titkos Cancellárja, szent István király jeles rendének nagykeresztése s főpapja, ő cs. kir. apostoli felségének belső titkos tanácsosa, minden magyarországi szerzetes rend apostoli vizsgálója, a sz. m. m. bölcsészet és hittan társas tudora, ő eminens-, cziája félszázados arany-miséje alkalmakor november 6-kán 1859 hódoló tisztelete jeleül a zirczi cisterci rend. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betüivel. 1859. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Kalauz a természetrajz oktatásában. Első rész. Állattan algimnáziumok s alreáltanodák

használatául. Irta Minikus Vince. Második kiadás. Veszprémben, nyomatott Ramasetter Károlynál. 1861. 8-r. IV + 128 lap.

— Második rész Növénytan. U. ott. 1862. VI + 130 lap.

Örömdal, melyet nagyságos és főtisztelendő Supka Jeromos Antal úr, a bold. Szüzzöl czimzett zircz-, pilis-, pásztói és sz.-gotthárdi egyesült apátságok apátja, a budapesti kir. természettudományi társulat tagjának, 1879-ik évi novemberhó 10-én apáti székébe történt ünnepélyes beiktatása alkalmából zengnek a rendtársak. Veszprém, Krausz Ármán nyomdájából. 1879. 4-r. 4 lev.

A magyar, mint anyanyelv oktatástani szelleme az al- és felgymnasiumokban. (III. zárszózat a zircz-ciszterci r. székes-fehérvári nagyimnáziuma részéről a tanév végén 1853. 3—19. lap.)

Egy nap István bácsinál. (István bácsi naptára 1857. évre. 171—176. lap, 1858. évre 171—184. lap.)

MÓCS SZANISZLÓ dr. született Kulán Bács Bodrog vm. 1862. július 30.; a rendbe lépett 1880. szeptember 4.; fogadalmat tett 1885. augusztus 4.; pappá szentelték 1885. augusztus 9. 1884—86. főimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1886/87. Pécsen, 1887/88. egyetemi hallgató Budapesten, 1888—90. főimnáziumi tanár Egerben, 1890-től Pécsen. 1892-ben bölcsészeti doktori oklevelet szerzett.

Kézirati pálos iskoladrámák az akadémia könyvtárában. Irta Mócs Szaniszló Gyula. Budapest, 1891. 8-r. 1 sztlan lev. + 42 lap. (Külön lenyomat a Philologiai Közlöny XV. évfolyamából.)

A magyar gerundium-alakok történeti fejlődése. Irta Mócs Szaniszló Gyula. Külön lenyomat a M. Nyelvőr XX. kötetéből. Budapest Hornyánszky Viktor nyomdaja. 1891. 8-r. 27 lap.

MOLNÁR SAMU dr. született Nagykanizsán 1862. február 3.; a rendbe lépett 1882. augusztus 27.; fogadalmat tett 1887.

augusztus 3.; pappá szentelték 1887. aug. 7. 1886/87. főgimn. tanár Baján, 1887/88. Egerben, 1888/89. egyetemi hallgató Budapesten, 1889/90. segédjósággkormányzó Előszálláson, 1890/91. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1891/92. egyetemi hallgató Kolozs-várt, 1892-től főgimn. tanár Székesfehérvárt. 1890. a kánonjogból doktori oklevelet nyert.

Lenke szerelme. Történeti elbeszélés. Irta: Molnár Samu Pál. Külön lenyomat a «Zalai Közlöny»-ből. Nagy-Kanizsán Bátorfi Lajos kiadása. 1888. 12-r. 62 lap.

Kit nevezhetünk valódi művelt embernek? (Katholikus Hetilap. 1885. 51., 52. sz.)

Néhány szó a vallás-erkölcsös nevelés fontosságáról. (Zalai Tanügy. 1885. 46., 47. szám.)

Idegen nyelveket tudni szép és hasznos. (U. ott. 1886. 6., 8., 10., 12. sz.)

Néhány szó a nevelés tárgyának, a növendéknek, erkölcsi mineműségéről. (U. ott. 39. szám.)

Halottak napján. (Bajai Híradó. 1886. 5. szám.)

Csudálatosak a gondviselés utjai. — Elbeszélés. — (U. ott. 5—7. sz.)

Vörösmarty költészetéről. (U. ott. 24—28. szám.)

Korunk vívmányai. (Zalai Közlöny. 1887. 15. sz.)

«A Magyar Ifjuság Rózsafüzére». (U. ott. 1888. 43. sz.)

Memento mori! (U. ott. 1889. 44. sz.)

Husvét napján. (U. ott. 1890. 14. sz.)

Közoktatásunk materializmusa. (Fejér-megyei Napló. 1894. 71., 72. sz.)

Október 6. (Székesfehérvár és Vidéke. 1894. 129. sz.)

Fitestvérek. (Adelphoe.) P. Terentius Afer comoediája. Prózában iskolai használatra fordította dr. Molnár Samu gimnáziumi tanár. Budapest, 1895. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása. 12-r. 75 lap. (Római remekírók. Magyar fordításban. 41. kötet.)

Borivás a rómaiaknál. (Zala. 1895. 2. szám.)

Az ó-kori rómaiak borairól. (U. ott. 6. szám.)

A szüret és a bor kezelése az ó-kori rómaiaknál. (U. ott. 10. sz.)

A platói szerelem. — ἔρως — (U. ott. 19—25. sz.)

Étkezés az ó-kori rómaiaknál. (U. ott. 44., 45., 47—52. sz.)

NEMES TIVADAR született Székesfehérvárt 1852. június 13.; a rendbe lépett 1870. szeptember 18.; fogadalmat tett 1877. július 31.; pappá szentelték 1877. augusztus 5. 1877—79. segédlelkész Herczegfalván; 1879/80. egyetemi hallgató Budapesten; 1880/81. főgimn. tanár Pécsen, 1881—93. Baján, 1893-tól ismét Pécsen.

A cziszterczi rend pécsi főgimnáziumának története. (A pécsi kath. főgimn. 1894/95. évi értesítője 3—81. l.)

OBADICH MÁRK született Ujvidéken 1816. május 20.; a rendbe lépett 1836. szeptember 14.; 1837—39. gimnáziumi tanár Egerben; 1842. augusztus 8. tett fogadalmat, 14-kén pedig pappá szentelték. 1842—44. Zirczen hitszónok és apáti szertartó; 1844—46. gimn. tanár Egerben, 1846—49. Pécsen, 1849—61. Székesfehérvárt, 1861-től apáti szertartó Zirczen; ugyanitt halt meg 1862. márczius 27.

Az arányos vonaloknak gyakorlati tárgyalása, és a távolságmérés néhány könnyebb eseteinek összeillő és hasonló háromszögek képzése általi föloldása. (A zircz-cziszt. rend székesfehérvári nagy gimnáziumának VI. évkönyve az 1855/56. tanév végén. 3—12. lap.)

Abhandlung über die trigonometrischen Funkzionen. (U. ott. 13—26. lap.)

Értekezés a háromszögtanról. (A zircz-cziszt. r. székesfehérvári nagy gimnáziumának XI. évkönyve az 1860/61. tanév végén 1—24. lap.)

OSZTOVICS GERŐ dr. született Sirokányban Vas vm. 1864. augusztus 29.; a rendbe lépett 1884. augusztus 29.; fogadalmat tett 1889. augusztus 7.; pappá szentelték 1889. augusztus 11. 1889—91. porvai lelkész és hittanár a zirczi magángimnáziumban; 1891/92. segédlelkész Zirczen, 1892/93. porvai lelkész, 1893/94. főgimn. hittanár Egerben, honnét 1894. a csanádi egyházmegyébe lépett át. 1892. a hittudományokból doktori oklevelet nyert.

A magyarországi egyházi javak jogi természetű. Doktori értekezés. Osztovics Gerő. Veszprém, Kompolthy T. «Petőfi» könyvnyomdája s irodalmi intézete 1892. 8-r. 101 sz. szott + 1 sz. sz. lap.

PALLÉR KELEMEN született Egerben 1841. február 23.; a rendbe lépett 1857. szeptember 17.; fogadalmat tett 1863. július 25.; pappá szentelték 1865. ápril 7. 1863—86. főgimn. tanár Székesfehérvárt; 1886-tól igazgató és házfőnök ugyanott.

A földrengés. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimnázium 1880/81. évi értesítője 3—21 lap.)

PECSNER EMIL dr. született Thurdosinban Árva vm. 1852. július 29.; a rendbe lépett 1871. szeptember 16.; fogadalmat tett 1877. július 31.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 5. 1877—84. tanár a zirczi hittudományi intézetben; 1884—88. igazgató ugyanott s egyuttal 1881—87. porvai lelkész; 1888/89. tanár a zirczi hittud. intézetben és porvai lelkész; 1889-től tanár a rendi hittud. intézetben Budapesten. A hittudományokból doktori oklevelet nyert 1882.

A kath. egyház statisztikája. (Katholikus Szemle. V. köt. 1891. 311—327. lap.)

A kath. egyház missiói a jelenben. (U. ott. VI. köt. 1892. 293—316. lap.)

Dedek Cr. L., Boncz könyve a vallás körüli jogokról. — Könyvismert. — (U. ott. VIII. köt. 1894. 679—681. lap.)

Schnürer G., Die Entstehung des Kirchen-

staates. — Könyvismert. — (U. ott. 840—844. lap.)

Funk Xav. Ferencz: Egyháztörténet. Fordította Pecsner Emil dr. (Lithograph.)

Lucius Lector munkája a konklávéről. (Katholikus Szemle. IX. köt. 286—302. lap.)

A Pallas nagy lexikonából az V., VI., VII., VIII., IX. és X. köteteinek revizora.

PISZTER IMRE dr. született Szegszárdon Tolna vm. 1855. ápril 13.; a rendbe lépett 1872. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték 1880. július 20. 1880—83. tanár a zirczi hittudományi intézetben s egyuttal 1881—83. esztergári lelkész; 1883—87. tanár ugyanott s a növendékek fölügyelője; 1887—92. tanár a rend budapesti hittud. intézetében, 1892-től ugyanott igazgató és házfőnök. A hittudományokból doktori oklevelet nyert 1881.

Festmény a törvényszék előtt. Tanulmány egy elvi határozat felett. (Megjelent a Religio 1886. II. félév 49., 50., 51., 52. számaiban.) Budapest, 1887. Az Athenaeum r. társaság könyvnyomdája. 8-r. 48 lap.

Storz J., Die Philosophie des hl. Augustinus. — Könyvismertetés. — (Katholikus Theologiai Folyóirat. 1883. 130—137. lap.)

Dr. Gutberlet, Das Gesetz der Erhaltung der Kraft, und seine Beziehungen zur Metaphysik. — Könyvismertetés. — (U. ott. 458—464. lap.)

Festmény a törvényszék előtt. Válaszul Szana Tamásnak. (Religio. 1887. I. félév 25. sz.)

A művészet és erkölcsiség. (U. ott. 1887. II. f. 5—9., 11—13., 15., 21—24., 26., 27., 29., 32., 34., 37., 47., 48., 51. 1888. I. f. 21., 22. II. f. 41—43. 1891. II. f. 36., 38., 39., 41—45. sz.)

Levelek a misestipendiumok ügyében. (U. ott. 1893. II. f. 42., 44., 48. sz.)

Kudora, Kath. egyházi szónoklattan. — Könyvismertetés. — (Katholikus Szemle V. kötet 1891.)

A modern művészetről. (U. ott. VI. kötet 1892. 16—52. lap.)

Panet J., A politikai tudományok története. — Könyvismertetés. — (U. ott. 162—168. lap.)

Wilpert J., Die gottgeweihten Jungfrauen in den ersten Jahrhunderten der Kirche. — Könyvismertetés. — (U. ott. VII. kötet 1893. 336—339. lap.)

Képkiallításunk a műcsarnokban. (U. ott. VIII. kötet 1894. 110—119. lap.)

Herczeg Ferencz munkái. — Könyvism. — (U. ott. 145—148. lap.)

Dr. Kuhn A., Allgemeine Kunst-Geschichte. — Könyvismertetés. — (U. ott. 492—498. l.)

Hajdu T. és Zoltvány J., Lélektan és Gondolkodástan. — Könyvismertetés. — (U. ott. 498—499. lap.)

Vitás pontok a szép meghatározása körül. (Bölcséleti Folyóirat. 1891. 3—52., 322—345. lap.)

A szépművészetek valódi célja és föladata. (U. ott. 1893. 665—703. 1894. 82—126. lap.)

Klinda Th., Vademecum liturgicum. — Könyvismertetés. — (Hittudományi Folyóirat. 1892. 274—282. lap.)

Piszter Imre dr.: Lélektan (Lithograph).

Pallas nagy lexikona következő czikkei: Adoptianusok, Adoráció, Alamizsna, Áldás, Áldozás, Áldoztató kehely, Ambo, Amictus, Anniverzárיום, Antal-kereszt, Antependium, Antifonárium, Antinomizmus, Apertio, Apostolok oszlása, Aposztata, Aposztázia, Aprószentek ünnepe, Arany-rózsa, Ártatlanság, Aspersio, Attritio, Cella, Cenobiták, Ciszterciták, Clausura, Collegia pietatis, Compelle intrare, Concomitantia, Confessio S. Petri, Confessor, Confiteor, Corporale, Credo, Diphichon, Egyházi év, Elvirai zsinat, Érdem, Eukarisztia, Eulogia, Evangelium, Evangelium, Evangelium tanácsok, Exaudi, Exorcista, Exorcizmus, Faldistorium, Feketevasárnap, Feszület, Flabellum, Fridolin, Füstölő.

A magyarországi cziszterczi rendtagok kiképzése. (Ezen Emlékkönyvben).

PLATZ BONIFÁCZ dr. született Székesfehérvárt 1848. szeptember 12; elemi és

középiskolai tanulmányait a VI. osztályig Székesfehérvárt, a VII. és VIII. osztályt Egerben, a hittudományokat a budapesti tudományegyetemen végezte. A rendbe lépett 1864. szeptember 17.; fogadalmat tett 1871. július 28.; pappá szentelték ugyanazon év aug. 1. 1871—74. segédlelkész Zirczen. 1874—79. tanár a zirczi hittudományi intézetben, 1879—85. főgimnáziumi tanár Baján, 1885—87. ujonczmester Zirczen és apáti titkár, 1887—89. apáti titkár és egyuttal 1888/89. alperjel Zirczen, 1889—92. a budapesti rendi hittud. intézet igazgatója s egyuttal 1891/92. ugyanott házfőnök. 1892-től a szegedi tanterület kir. főigazgatója. A hittudományokból 1874. doktori oklevelet nyert.

Az ember eredése, faji egysége és kora. Tanulmány. Irta dr. Platz Bonifác zirc-cisterci rendű áldozár s bajai főgimn. tanár. Budapest az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája 1884. 8-r. XVI + 324 lap.

Der Mensch, sein Ursprung, seine Rassen und sein Alter von Dr. B. Platz, Cistercienser-Ordens-Priester. Mit 250 Illustrationen. Würzburg Bayern, Wien I, Spiegelgasse 12. Verlag von Leo Woerl. 4-r. XXVI. oszl. + 1 sztlan lev. + 798 oszl.

— 2. Auflage. U. ott. 4-r. X oszl. + 2 sztlan lap + 824 oszl.

Die Völker der Erde von Dr. Bonifác Platz. Würzburg und Wien. Verlag von Leo Woerl. Asien. 4-r. XVIII + 892 oszl. + 4 térkép.

— Australien. 4-r. XVIII + 464 oszl. + 1 térkép.

— Afrika. 4-r. XVIII + 564 oszl. + 3 térkép.

— Amerika. 4-r. XVIII + 550 oszl. + 4 térkép.

— Europa. 4-r. XXII + 688 oszl. + 6 térkép.

Ruzicska K., A XIX. századbeli spiritualismus. — Könyvismert. — Religio. (1878. II. félév 23., 24. sz.)

Az emberi nem kora. (A bajai cziszt. r. főgimn. 1879/80. évi értesítője 1—73. lap.)

Az ember eredése. (A bajai cziszt. rend főimn. 1882/83. évi értesítője 3—74 lap.)

A gymnasiumi vallástanítás. (Az Orsz. Középtanodai Tanáregylet Közl. 1883/84. 223—225. lap.)

A vad és félvad népek kedélye. (Magyar Salon. 1886. decz. füzet.)

Természettudományi problémák. (Katholikus Szemle. IV. köt. 1890. 40—59., 185—209 lap.)

Kempis T. Krisztus követéséről. Négy könyv. magyar versekben Kálmán Károlytól. — Könyvismert. — (U. ott. V. köt. 1891. 328—330 lap.)

Természettudományi problémák. A le származtatás elmélete és az ember. (U. ott. 337—363 lap.)

Vázlatok a földrajz és természetrajz köréből. (U. ott. VIII. köt. 1894. 377—396., 546—565. lap.)

Flammarion C., A világ vége. — Könyvismertetés — (U. ott. 486—490. lap.)

Az Egyesült-Államok indiánjai. (Budapesti Hirlap. 1890. ápril 1. sz.)

Szvorényi József. (U. ott. 1892. decz. 12. sz.)

Az új zirczi apát. (Pesti Napló. 1891. május 14. sz.)

PRUSINSZKY HENRIK született Kékkön Nógrád vm. 1840. február 10.; a rendbe lépett 1858. szeptember 17.; pappá szentelték 1866. április 11.; fogadalmat tett 1867. szeptember 22. 1866—74. tanár a zirczi hittudományi intézetben, 1874-től lelkész Bakony-Koppányban, hol 1878. június 26. halt meg.

Horváth szer. Ferenc a zirc-cisterci rend Nestora. (Idők Tanuja. 1866. márczius 14. szám.)

«Unitas catholica» és B. Gy. kath. autonómiai képviselő úr. (Magyar Állam. 1871. ápril 20., 22., 23. sz.)

RAINISS GYULA született Almáson Bács-Bodrog vm. 1845. február 14.; a rendbe lépett 1861. szeptember 17.; fogadalmat tett

1867. szeptember 22.; pappá szentelték 1868. január 29. 1866—83. tanár a zirczi hittudományi intézetben s egyuttal 1873/74. porvai lelkész, 1875—83. könyvtárőr, 1878—81. esztergári lelkész, 1882/83. zirczi lelkész; 1883—91. zirczi lelkész, 1891/92. lelkész Bakony-Nánán, 1892/93. levéltárőr Zirczen. 1893-tól betegsége miatt nyugalomban. 1895. ápril 21-én meghalt.

Örömdal, melyet főméltóságu és főtisztelendő Simor János ur, esztergomi érsek, az apostoli szent szék született követe, Magyarország hercegprimása, fő és titkos kancellárja, pápai trónálló, Ő császári királyi apostoli felsége valóságos belső titkos tanácsosa, a nagyméltóságú hétszemélyes tábla közbírája, Esztergom vármegye örökös és valóságos főispánja, a magyar tudományos akadémia igazgató tagja, hittudor, Róma városának nemes polgára stb. stb. stb. tiszteletére érseki székének ünnepélyes elfoglalásakor nyújt a zircz-cziszterci szerzet. 1867. Sz.-Fehérvárott, özvegy Számmer Pálné könyvnyomdájában. 4-r. 7 lap.

Koszoru, melyet nagyságos és főtisztelendő Rezutsek Antal urnak, a boldogságos Szűzről nevezett zircz- pilis- és pásztói törvényesen egyesült apátságok apátjának, a római tudóstársaság tagjának, veszprémi szent-széki ülnöknek stb. stb. stb. ünnepélyes aranymiséje alkalmából nyújt a zircz-cisterci rend anyazárdája október 3-án 1869. Sz.-Fehérvárott, özvegy Számmer Pálnénál. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Hódolat, melyet nagyméltóságu és főtisztelendő Samassa József urnak, az egeri fő-egyházmegye érsekének, Ő csász. apost. kir. felsége val. belső titkos tanácsosának s a sz. theologia tudora ő kegyelmességének érseki székfoglalása ünnepén bemutat a zirc-cisterci rend Mindszent hava 26-án 1873-ban. Egerben. Nyomatott az érsek-lyceumi könyvnyomdában. 1873. 2-r. 3 lev. (Költemény.)

Üdvözlét, melyet nagyméltóságu és főtisztelendő Kovács Zsigmond urnak, veszprémi megyés püspöknek, Ő császári és apostoli királyi felsége valóságos belső titkos taná-

csosának, a felséges királyné udvari kanczélárjának, hittudornak stb. stb. stb. beigtatási ünnepére nyújt a zircz-cziszterczi rend 1877. Székesfejérvárott. Nyomatott a «Vörösmarty»-könyvnyomdában. 2-r. 7 lap. (Költemény.)

Üdvözlét, melylyel nagyságos és főtiszteendő Supka Jeromos urnak, a boldogságos Szüzről címzett zircz-, pilis-, pásztói és szent-gotthárdi egyesült apátságok apátjának, a magyarországi cziszterczi rend főpapjának apáti székfoglalása ünnepén hódol a zirczi anyazárda 1879. évi Szent-András hava 10-én. Székesfehérvárott, nyomatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 4-r. 7 lap. (Költemény.)

Egyházi beszéd, melyet Liszkay Etel cziszterczi rendü áldozár és tanár ujmiséjén 1889. augusztus 15-én a zirczi apátsági templomban mondott Rainiss Gyula zirczi lelkész. Budapest, 1889. 8-r. 14 lap.

Halottak napján. — Költemény. — (Tanodai Lapok. 1863. 45. sz.)

Emléksorok egy jótevőnek. — Költ. — (U. ott. 1864. 6. sz.)

Harmatozzatok egek. — Költemény. — (Katholikus Néplap. 1863. 51. sz.)

Hymnus Sarlós B.-Asszony ünnepére. — Latinból ford. költ. — (U. ott. 1864. 28. sz.)

A zirczi apátság. (U. ott. 1865. 13. sz.)

Anyámnak. — Költ. — (U. ott. 14. sz.)

Krisztus Urunk életének chronológiájához. (Havi Szemle. 1869. 77—85., 141—150., 205—210. lap.)

A kath. egyház és a szabadelvűség. (Szabad Egyház. 1870. 27., 60—65. sz.)

Szerény indítvány. (Religio. 1870. I. félév 20. sz.)

Sz. Pál és a zsidókeresztények. (U. ott. 23—27. sz.)

Steiner Á., Egyesüljünk. — Könyvism. — (U. ott. II. f. 24., 25., 30., 31. sz.)

Exegetikai tanulmány Márk XIV. 51—52. felett. (U. ott. 1871. I. f. 16., 17. sz.)

Helyreigazítás fentebbi tanulmányhoz. (U. ott. 20. sz.)

Az evangéliumok protestans kritikája. (U. ott. 17., 18. sz.)

Kaulen, Handbuch zur Vulgata. — Könyvismert. — (U. ott. II. f. 15., 17., 20., 21., 23., 25. sz.)

A szentírás inspirációja. (U. ott. 1872. II. f. 23—28. sz.)

Az ószövetségi hagyomány. (U. ott. 50—52. sz.)

A cisterci rend javadalmi és működése. (Reform. 1871. 74. sz.)

A birói kinevezések előestéjén. (U. ott. 306. sz.)

Biblia- és bibl. történetek tanítása kath. népiskolákban. (Molnár A., Néptanítók ismeretára. Pest, 1873. I. köt. 325—329. lap.)

Felvilágosításul. (Katholikus Világ. 1875. 106—112. lap.)

Bakonyi levél. (Veszprém. 1877. 1. sz.)

A cziszterciek a Rákóczi-korban. (Századok. 1881. 155—156. lap.)

Észrevételek Henszlmann J. cikkére «A topuszkói templomról». (Archaeologiai Értesítő. Új folyam. II. köt. 1882. 59/60. l.)

Fillion M., Atlas archéologique de la Bible. — Könyvismert. — (Katholikus Theologiai Folyóirat. 1883. 611—622. lap.)

Cisterzienserabtei Zircz in Ungarn mit den dazu gehörigen Abteien Pilis, Páztó und St. Gotthardt. (Brunner S. Ein Cisterzienserbuch. Würzburg. 522—541. lap.)

Gebé A., Bibliai régiségtan. — Szekrényi L., A bibliai régiségtudomány kézikönyve. — Könyvismert. — (Hittudományi Folyóirat. 1891. 279—291. lap.)

Karsch L., Szentírástan kézikönyve. (Katholikus Szemle. V. köt. 1891. 655—657. lap.)

A Holttenger. (U. ott. VII. köt. 1893. 727—780. lap.)

Authentia Evangeliorum. 4-r. 215 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

REZUTSEK ANTAL született Gyöngyösön 1795. október 25.; a rendbe lépett 1813. november 15.; fogadalmat tett 1817. augusztus 15.; pappá szentelték 1819. október 3. 1819—27. gimn. tanár Székesfehérvárt,

1827—29. a növendékek tanára Zirczen, 1829—53. gimn. igazgató Egerben s egyuttal 1832-től perjel ugyanott, 1853-tól perjel Zirczen, 1858-tól apát. Meghalt 1879. márczius 28.

Historia s. ordinis Cist. in Hungaria. 2-r. 22 lev. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

Diarium ab. an. 1852. usque ad an. 1874. 2-r. 170 lev. (Kézirat u. ott.)

RICHTER MÁTYÁS született Német-Prónán Nyitra vm. 1865. február 16.; a rendbe lépett 1881. augusztus 27.; fogadalmat tett 1888. június 16.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 5. 1881—91. főgimn. tanár Baján, 1891-től Egerben.

Halottak napján. (Magyar Állam. 1885. november 1. sz.)

A német-prónaiak karácsonya. (Nyitra-megyei Közlöny. 1890. 51. sz.)

Visszaemlékezés Oberammergaur. (Bajai Közlöny. 1890. 40. sz.)

Halottak estéjén. (U. ott. 1892. 45. sz.)

Eltűnt boldogság. (U. ott. 53. sz.)

Halottak estéje. (U. ott. 1893. 44. sz.)

A meghalt vőlegény és arája. — Néprege. — (Nyitra-megyei Szemle. 1893. 44. szám.)

Alkalmi köszöntések és jókívánatok Nyitra-megye németajku népénél. (U. ott. 1894. 1. szám.)

Farsang három napja Nyitra-megye németajku lakóinál. (U. ott. 6. sz.)

Husvéti szokások Nyitra-megye németajku lakóinál. (U. ott. 13. sz.)

A német-prónai szülők. (U. ott. 40. sz.)

Halottbúcsúztatók Nyitra-megye németajku lakóinál. (U. ott. 45. sz.)

Az ágyvitel. — Részlet a régi német-prónai lakodalmakból. — (Nyitra-megyei Szemle. 1895. 7. sz.)

Hajnom-menet. — Részlet a régi német-prónai lakodalmakból. — (U. ott. 8. sz.)

A menyasszonyi kalács és sajt. — Részlet a régi német-prónai lakodalmakból. — (U. ott. 19. sz.)

SAÁD HENRIK született Egerben 1861. aug. 12.; a rendbe lépett 1878. aug. 27.; fogadalmat tett 1884. augusztus 5.; pappá szentelték 1884. augusztus 10. 1883—89. főgimnáziumi tanár Baján, 1889-től Egerben.

Hennig A., Concentus sacri in usum praecipue studiosae gymnasiolorum iuventutis. — Cantus antiphonarum B. Mariae Virginis. — Missa duarum vocum. — Könyvism. — (Katholikus Szemle. VII. köt. 1893. 690—693. lap.)

Valami Athénről. (Eger. 1893. 37. sz.)

Vázlatok görögországi utamból. (Egri Híradó. 1894. 16—18. sz.)

SARTORIS IMRE született Kapronczán Sáros vm. 1790. május 16.; a rendbe lépett 1810. november 2.; fogadalmat tett 1813. augusztus 20.; pappá szentelték 1815. márczius 25. 1815—19. gimnáziumi tanár Egerben, 1819—22. Pécssett, 1822—28. Egerben, 1828/29. ugyanott alperjel és házgondnok, 1829—36. gimn. tanár Pécssett, 1836—40. Székesfehérvárt, 1840/41. ujonczmester Zirczen, 1841—43. a növendékek fölügyelője és házgondnok Székesfehérvárt, 1843—52. alperjel és könyvtárőr Zirczen, 1852-től könyvtárőr ugyanott. Meghalt 1854. május 31.-én.

EpItaphIVM qVoD AntonIo abbatI ClsterClensI Vt patrI sVo abbatIae VnItae: ZIrtz, PIIIs atqVe PászthV, In eXeqVIIs AgrIae habItIs posVere. Agriae, typis lycei archi-episcopalis anno MDCCCXXIV. 4-r. 2 lev. (Költemény.)

Ode, honoribus reverendissimi, ac amplissimi domini domini Ferdinandi Villax. Sacri, et exempti ordinis Cisterciensis abbatiarum unitarum beatae Mariae virginis de Zircz, Pilis, et Pásztó abbatis infulati. Occasione solennis benedictionis nomine totius ordinis 12-o Calendas Junii dicata a venerabili conventu Agriensi anno MDCCCXXVI. Agriae, typis lycae archi-episcopalis. 4-r. 4 lev.

GiatIfICatIo IoannI BaptIstae LaDIslao PYrker, e patrIarCha VenetIano arChI-epIs-

Copo AgrIensI tertlo: a saCro orDIne CIs-terClenSl AgrIae praestIta. Agriae, 1827. Typis lycei archi-episcopalis. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Ode illustrissimo ac reverendissimo domino domino Ladislao e liberis baronibus Barkóczy de Szala, miseratione divina episcopo Alba-Regalensi, dum ad sedem episcopalem, die assumptioni beatae Mariae Virginis sacra, canonice introduceretur, a gymnasio Cisterciensium Alba-Regalensi venerationis ergo dicata MDCCCXXXVII. Albae-Regiae, typis Pauli Számmer. 4-r. 4 lev.

SCHILL ATHANÁZ született Székesfehérvárt 1821. május 5.; a rendbe lépett 1842. szeptember 22.; fogadalmat tett 1846. augusztus 8.; pappá szentelték 1846. augusztus 12. 1846—48. segédlelkész Zirczen, 1848—69. főgimn. tanár Egerben, 1869—74. lelkész Tósok-Berénden, 1874—78. lelkész Herczegfalván, 1878—86. perjel Szent-Gottárdon s egyuttal 1878—81. lelkész, 1878—84. jószágkormányzó ugyanott, 1886—88. alperjel Zirczen, 1888-tól nyugalomban Szent-Gottárdon, hol 1894. február 5.-én halt meg. Erdemei elismeréseül 1885. a Ferencz József-rend lovag keresztjét nyerte.

Allatismeai tanulmányok. (Az egri kath. nagygimn. VIII. évi programja az 1857—58. tanévre. 3—26. lap.)

SCHÖNAUER ENDRE született Rédén Veszprém vm. 1813. november 15.; a rendbe lépett 1830. október 5.; fogadalmat tett 1837. márczius 30.; pappá szentelték ugyanazon év július 23. 1837/38. segédlelkész Herczegfalván, 1838/39. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1839—42. Egerben, 1842/43. Székesfehérvárt, 1843—49. Pécsen, 1849/50. Egerben, 1850—54. Székesfehérvárt; 1854-től polányi lelkész, egyuttal 1859-től ugyanott a rendi jószágok kormányzója. Meghalt 1865. február 8.

Észrevételek a latin szókötés körében. (IV. évkönyv a zircz-cziszt. r. székesfehér-

vári nagy-gimnáziuma részéről a tanév végén 1854. 3—22. lap.)

SUPKA JEROMOS született Vár-Palotán Veszprém vm. 1832. február 12.; a rendbe lépett 1852. ápril 24.; fogadalmat tett 1855. augusztus 13.; pappá szentelték 1855. aug. 21. 1855—58. gimn. tanár Egerben, 1858/59. egyetemi hallgató Bécsben, 1859—69. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1869—79. előszállási lelkész; apáttá lett 1879. július 8. Meghalt 1891. február 17. 1890. a Ferencz József-rend középkeresztjével tüntette ki Ő felsége.

Allocutio abbatis ad suos religiosos occasione installationis. Albae-Regiae, typis Colomanni Számmer. 2-r. 2 lev.

SZABÓ OTMÁR született Balaton-Szt-Györgyön, Somogy vm. 1863. szept. 10. Az alsóbb iskolákat Keszthelyen, az V—VII. osztályt Nagy-Kanizsán, a VIII. Egerben végezte. A rendbe lépett 1880. augusztus 27. A hittudományokat Zirczen hallgatta. Fogadalmat tett 1886. augusztus 4.; pappá szentelték 1886. augusztus 8. 1886/87-ben főgimn. tanár Egerben. 1886—89. apáti jegyző Zirczen és 1889-től fogva egyuttal apátsági könyvtárőr.

A magyarországi cziszterczi írók és műveik. (Ezen Emlékkönyvben.)

SZALAY ALFRÉD dr. született Győrött 1823. október 13.; a rendbe lépett 1842. szeptember 22.; fogadalmat tett 1847. aug. 19.; pappá szentelték 1847. augusztus 24. 1847/48. Bécsben a felsőbb papnevelő intézetben, 1848/49. esztergári lelkész, 1849/50. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1850/51. egyetemi hallgató Bécsben. 1851/52. Zirczen ujonczmester és tanár, 1852—59. gimnáziumi tanár Egerben, 1859—65. ujonczmester és tanár Zirczen, 1865—84. főgimn. igazgató és házfőnök Pécsen, 1884—87. lelkész Polányban, 1887-től zirczi perjel. A hittudományokból 1852. doktori oklevelet szerzett.

Zászlószentelési beszéd, melyet a pécsi

kath. főgymnasium diszlobogója fölszentelése alkalmával 1868. évi júniushó 10-én a pécs-belvárosi plébániatemplomban tartott Szalay Alfréd, hittudor, a zircz-cistercita-rend pécsi házának főnöke s főgymnasiumi igazgató. Kiadta a «Kalauz» szerkesztője. Pécsen, 1868. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 8-r. 10 l.

Valamit a zircziekről. (Religio. 1851. II. félév 4. sz.)

Igénytelen terv a latinnyelv sikeresb kezelésére. (Az egri kath. nagygyminázium V. évi programja 1854/55. tanévre. 3—19. lap.)

A cisterci rend pécsi kath. főgymnasiuma és társháza. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1866/67. évi értesítője 3—9. lap.)

Az 1867/68. tanévben megkezdett közép-tanodai reformok, azok indokai és eredménye. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1867/68. évi értesítője 3—7. lap.)

A pécsi kath. főgymnasiumi ifjuságnak 1868. év június 10-én megtartott zászlószentelési ünnepélye. (U. ott. 7—11. lap.)

A t. szülőknek és azok helyetteseinek. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1868/69. évi értesítője 3—6. lap.)

A tanintézetek autonómiaja. (Magyar Állam. 1869. ápril 6., 8—10., 14. sz.)

Egyéni nézetek a magyar kir. oktatási miniszter ur által eddig létesített és ujonnan javaslatba tett közép-tanodai reformok fölött. (Pécsi Lapok. 1869. 20—22. sz.)

Igazgatói szó a t. szülőkhez és azok helyetteseihez. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1871/72. évi értesítője 3—6. lap.)

A hit-erkölcstan a közép-tanodákban. (A pécsi cziszterczi r. főgymnázium 1874/75. évi értesítője 3—14. lap.)

A jellem és jellemtelenség kapcsolatban a neveléssel. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1875/76. évi értesítője 3—14. lap.)

A szülő és a gyermek. (A pécsi cziszt. r. főgymn. 1876/77. évi értesítője 3—23. lap.)

Az iskolák sikere. (A pécsi cziszterczi r. főgymnázium 1877/78. évi értesítője 3—24. l.)

Az igazi ker. kath. nevelés. (A pécsi cziszt. r. főgymn. 1878/79. évi értesítője 3—32. l.)

A gymnáziumok és az ipariskolák. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1879/80. évi értesítője 3—19. lap.)

Gondolatok Cantu Caesar világtörténelmének utolsó szakaszaiból. (A pécsi cziszterczi r. főgymn. 1881/82. évi értesítője 3—15. lap.)

A szülő és a tanférfit. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1882/83. évi értesítője 3—22. lap.)

A szépről. (A pécsi cziszt. r. főgymnázium 1883/84. évi értesítője 3—13. lap.)

SZÉKELY KÁROLY született Német-Bólyban Baranya vm. 1849. szeptember 16.; a rendbe lépett 1868. szeptember 17.; pappá szentelték 1875. augusztus 2. s ugyanezen év szeptember 14. tett fogadalmat. 1875—80. főgymnáziumi tanár Egerben, 1880-tól Baján.

A világító gáz. (A bajai cziszterczi r. főgymnázium 1887/88. évi értesítője 1—50. lap + 2 tábla kép.)

Elektrostatikai kísérletek. (Természettudományi Közlöny. XXI. kötet. 1889. Pótfüzetek 94—95. lap.)

A higany-eső. (U. ott. 96. lap.)

A vizgáz. (U. ott. XXIV. kötet 1892. 572—583. lap.)

Időszámításunk és a zónaidő. (Katholikus Szemle. V. kötet 1891. 682—711. lap.)

Az elektromos világítás. (U. ott. VI. kötet. 1892. 431—451. lap.)

Az elektromos vasút. (U. ott. VII. kötet. 1893. 64—79. lap.)

Az elektromos munkaszállítás. (U. ott. 563—581. lap.)

Az elektromos áram kémiai hatása. (U. ott. VIII. kötet. 52—71. lap.)

Előadási kísérlet az elektromágnesség köréből. (Mathematikai és Physikai Lapok. I. kötet. 1892. 176—178. lap.)

Kísérletek kézi hajtásu dinamo-gépekkel. (U. ott. II. kötet. 1893. 50—54. lap.)

Készülék a mozgás törvényeinek kísérleti bemutatására. (Természettudományi Közlöny. 1895. Pótfüzetek 71—77. lap.)

Az energia gyűjtése. (Katholikus Szemle. IX. kötet 1895. 392—413. lap.)

A bajai cziszt. főgymnasium természettani helyiségei és felszerelései. (A bajai kath. főgimnázium 1894/95. évi értesítője 1—36. l.)

SZENCZY GYŐZŐ született Bodrog-Keresztúron Zemplén vm. 1846. május 12.; a rendbe lépett 1862. szeptember 17.; fogadalmat tett 1868. augusztus 27.; pappá szentelték 1869. július 19. 1868—81. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1881-től házfőnök és főgimnáziumi igazgató Baján.

«Keveháza» fejtegetése. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1877/78. évi értesítője 3—36. lap.)

A gyermek-nevelés iránya és szelleme a régi görögöknél. (A bajai cziszt. r. főgimn. 1885/86. évi értesítője 3—36. lap + 1 kép-tábla.)

Az intézeti épület története. (A bajai cziszt. rend főgimn. 1892/93. évi értesítője 1—34. lap + 3 önálló kép + 1 facsimile.)

A bajai főgimnázium története. (Ezen Emlékkönyvben).

SZENTES ANZELM dr. született Szent-Gróthón Zala vm. 1857. április 7.; a rendbe lépett 1873. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték 1880. július 20. 1879/80. tanár a zirczi hittudományi intézetben, 1880/81. Zirczen a növendékek főügyelője, 1881—89. ugyanott a hittud. intézetben tanár s egyúttal 1882/83. apáti jegyző és lelki igazgató, 1883—87. lelki igazgató, 1887—89. ujonczmester; 1889-től ujonczmester s egyúttal 1894-től apáti titkár. A hittudományokból 1887. doktori oklevelet nyert.

Jézus föltámadásának valósága. Tudori értekezés. Irta Szvetics Anzelm zirczi hittanár. Az egyházi hatóság engedelmével. Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája. 1887. 8-r. 173 szszott + 1 szatlan lap.

Egyházi beszéd, melyet a zirczi apátsági templom fölszentelése alkalmából 1891. évi november hó 22-én mondott Szent Anzelm, zirczi ujonczmester. Veszprém, 1891. Nyomatott Krausz Á. fia könyvnyomdájában.

8-r. 14 lap.

Egyházi beszéd, melyet a zirczi apátsági templomban XIII. Leo pápa 50 éves püspöki jubileuma alkalmából 1893. évi február hó 19-én mondott Szent Anzelm zirczi ujonczmester. Veszprém, 1893. Nyomatott Krausz Á. fia könyvnyomdájában.

Hitünk végső indító okáról. (Hittudományi Folyóirat. 1893. 165—177., 344—382. lap.)

A hit és a tudás egy alanyban ugyanegy tárgyról. (Bölcséleti Folyóirat. 1894. 247—271. lap.)

SZERENCSE MENYHÉRT született Andocson Somogy vm. 1842. december 10.; a rendbe lépett 1861. szeptember 17.; pappá szentelték 1867. október 2.; fogadalmat tett 1868. augusztus 27. 1867—74. főgimnáziumi tanár Egerben, 1874/75. Pécsen, 1875/76. az ujoncznövendékek tanára Zirczen, 1876—90. főgimn. tanár Egerben, 1890/91. tanár a zirczi magángimnáziumban, 1891-től szemének gyengesége miatt nyugalomban. Meghalt 1893. február 7.

A latin nyelv módszertani kezelése az alsó osztályokban. (Az Orsz. Középtanodai Tanáregyesület Közl. 1872/73. 11—18. lap.)

A latin és görög classicusok tanítása a gymn. felső osztályaiban. (U. ott. 1882/83. 71—86. lap.)

A tanári hivatás s a tanár személyiségének befolyása a tanulók individualismusának szellemi és erkölcsi productiv kifejllesztésére. (U. ott. 1884/85. 33—44 lap.)

A tanító-rendek incompatibilitása. (Magyar Politika. 1875. jan. 6. sz.)

Válasz a Debrecenben f. hó 10-én tartott ref. conventnek a szerzetesi iskolákra tett nyilatkozatára. (Magyar Korona. 1879. szept. 16. sz.)

Supka Jeromos beigtatására. (U. ott. nov. 9. sz.)

A classikai képzés fontossága a gymnasiumi nevelés- és oktatásban. (Az egri cziszt.

r. főgimn. 1886/87. évi értesítője. 95—113. lap.)

Alkalmi beszéd az egri kath. főgimnáziumnak apr. 11. XIII. Leo pápa jubileumára rendezett iskolai ünnepélyén. (Közzététel. 1888. 17., 18. sz.)

A nővilág s a női erények Homerosz költészetében. (Eger. 1890. 9., 10. sz.)

SZILÁGYI JENŐ született Székesfehérvárt 1854. október 18.; a rendbe lépett 1872. szeptember 17.; fogadalmat tett 1878. július 4.; pappá szentelték 1878. júl. 14. 1878—83. főgimn. tanár Egerben, 1883/84. betegeskedése miatt nyugalomban Zirczen, 1884—86. főgimn. tanár Pécsen, 1886-tól Székesfehérvárt.

Tanügy. (Magyar Korona. 1879. október 12. sz.)

Kisdédóvás — gyermekmenedékhelyek. (Székesfehérvár és Vidéke. 1887. 93. sz.)

Városunk kegyuraságának kérdéséhez. (U. ott. 1893. 92. sz.)

Bula Teofil dr. (U. ott. 101. sz.)

A zónaidő és a középiskolai tanítás. (Szabadság. 1893. 9. sz.)

A kis latin. Irta dr. Koch Antal, fordította Szilágyi Jenő. 2-r. (Kézirat.)

SZVORÉNYI JÓZSEF született Sátán Borsod vm. 1816. július 5. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumi osztályokat Egerben végezte; 1833. az egri érseki megye növendékei közé lépett s mint ilyen folytatta filozófiai tanulmányait. 1835-től a hittudományokat hallgatta Egerben; ezek harmadik évének befejezte után 1838. szeptember 14. a ciszterci rendbe lépett s mint ujoncnövendék 1838/39. Zirczen töltötte a próbaévet. 1839. Villax Ferdinánd apát a székesfehérvári gimnáziumhoz küldötte tanárnak. Tanársága első évének letelte után, 1840. augusztus 10. tett fogadalmat s egy héttel később, augusztus 17. pappá szentelték Székesfehérvárt. Fölszentelése után továbbra is Székesfehérvárt tanárkodott s ugyanitt érte

a kitüntetés, hogy a magyar tud. akadémia 1846. levelező tagjául választotta. 1849. Egerbe került tanárnak s itt 1854. tanárkodott, mely évben, mint az akadémia által a magyar német műszótár szerkesztésére kiküldött bizottság egyik tagja, Pestre tette át lakását. A szótár befejeztével 1856. Egerbe tért vissza s tanári munkásságát folytatta 1866., midőn is Rezsűsek Antal apát őt ugyanoda igazgatónak, 1868. pedig egyúttal perjelnek is kinevezte. 1886. érdemei elismerésül Ő felsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki; a magyar tudományos Akadémia pedig ugyanakkor tiszteleti tagjává választotta. 1892. a főigazgatói címmel tüntették ki. Meghalt 1892. december 11.

Magyar ékes szókötés. A magyar tudós társaság jutalomkérdésére írta Szvorényi József zircz-cisterci szerzetes áldozár, s a székesfehérvári kir. közép tanodában szónoklattanító. Első rangú pályamunka. Budán, a magyar királyi egyetem betűivel. 1846. 8-r. 253 szzott + 5 sztlan lap. (Megjelent mint a Nyelv-tudományi Pályamunkák IV. kötete.)

Nagy méltóságú s főtiszteletű Kis-Apponyi Bartakovics Béla úrnak, egri érsek- s Ő cs. kir. főlsege belső titkos tanácsosa- ő kegyelmességének, érseki szék-foglalása innépén mély hódolata jeléül a cisterci rend egri tanodája. Január 19-én 1851-ben. Egerben 1851. Az érseki főtanoda betűivel. 4-r. 4 lev. (Költemény.)

Az ó-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom történelmének főbb pontjai. Irta Szvorényi József, cisterci rendű tanár s a magy. academia lev. tagja. Egerben, 1851. Az érseki főtanoda betűivel. 8-r. 1 sztlan lev. + 346 + III szzott + 3 sztlan l.)

Ékesszólástan vezérletül a remekírók fejtegetése- s a szép-írásművek kidolgozásában. Irta Szvorényi József, cisterci r. tanár, s a magy. academia lev. tagja. Egerben, 1851. 8-r. 2 sztlan lev. + 216 + III lap.

— 8. kiadás. Budapest, 1877. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. 272 lap.

Egyházi énekek és imák a tanuló ifjuság használatára. Egerben, 1853. Kupfer Jakab könyvkötőnél. 12-r. 193 szzott + 4 sztlan l.

Olvasmányok a gymnasiumi s ipartanodai alsóbb osztályok számára. Szvorényi József, cist. r. tanár- és magy. acad. tagtól. Pesten, 1855. Heckenast Gusztáv tulajdona. 8-r. I. köt. 304 lap, II. köt. 285 lap, III. köt. 268 lap, IV. köt. 362 lap.

— I. köt. 10. kiadás. Budapest, 1884. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. 302 lap.

— II. köt. 7. kiadás. Budapest, 1881. 8-r. 269 + III lap.

— III. köt. 7. kiadás. Budapest, 1884. 8-r. 332 lap.

— IV. köt. 5. kiadás. Budapest, 1879. 8-r. 320 lap.

Kalaüz az alsóbb-tanodai műolvasás- és elemzésben. Nyelvtanár-társai használatára Szvorényi József, cist. rendű tanár és magy. academ. tag. Pesten. Heckenast Gusztáv tulajdona. MDCCCLV. 8-r. 63 lap.

— 2. kiadás. U. ott., 1858. 8-r. 63 lap.

Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra. Irta Szvorényi József, gymnasiumi tanár, magy. akademiai tag. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1861. 8-r. 368 lap.

— 4. kiadás. Budapest, 1876. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. 376 lap.

Igeragok és igeragozás átnézete. Irta Szvorényi József, gymnasiumi tanár, magy. akademiai tag. Pozsony, 1863. Nyomatott Schreiber A. könyvnyomdájában. 8-r. 19 lap.

Szvorényi József kisebb magyar nyelvtana. Az algymnasiumi s ipartanodai I. és II. osztály használatára. Első rész. Szótan. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1865. 8-r. 3 sztlan lev. + 191 lap.

— 8. kiadás. Budapest. Franklin-társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. 1886. 8-r. 1 sztlan lev. + 173 lap.

Szvorényi kisebb magyar nyelvtana. Az algymnasiumi s ipartanodai III. osztály használatára. Második rész. Mondattan. Pest. Kiadja

Heckenast Gusztáv. 1865. 8-r. 111 szzott + 1 sztlan lap.

— 5. kiadás. Budapest. Franklin-társulat magy. irod. intézet és könyvnyomda. 1885. 8-r. 111 szzott + 1 sztlan lap.

Magyar irodalmi szemelvények. Kézikönyvül a felgymnasiumi V—VIII-dik osztályi ifjuságnak a magyar nyelv- és irodalomban oktatására. A szónoklat s költészet elméletének és a magyar irodalom történetének vázlatával. Szvorényi József, cisterci rendű áldor-, egri főgymnasiumi igazgató-, s magyar akademiai tagtól. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. MDCCCLXVII. 8-r. XXXI + 734 lap + 1 facsimile.

— 2. kiadás. Budapest, 1873. «Franklin-társulat» magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. I. rész: VII + XXXII + 288 lap + 1 facsimile, II. rész: 548 lap.

A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve. A felgymnasiumi s felreáltanodai tanulók számára. Szvorényi József, cist. r. áldozár egri főgymnasiumi igazgató s magyar akademiai tagtól. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1868. 8-r. 2 sztlan lev. + 453 lap + 1 facsimile.

— 2. kiadás. Budapest, 1876. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 8-r. 1 sztlan lev. + 453 lap + 1 facsimile.

Üdvözlő beszéd. Balassa János orvos-sebész tudor, szülész és műtő, a k. m. tudomány-egyetemnél a gyakorlati sebészet ny. r. tanára, kir. tanácsos, a Lipót-rend vitéze, a m. t. társaság tiszteleti tagja stb. stb. tanárságának negyedévszázados jubilauma alkalmával 1868-ik év május 20-án tartotta Mészáros Károly V. évi orvostanhallgató. Pest, 1868. Khór és Wein könyvnyomdája. Dorottya-utca 14. szám. 8-r. 7 lap.

Mythologiae veterum Romanorum epitome. In usum V-tae classis gymnasiorum. Agriae. Typis lycei archi-episcopalis. 1868. 8-r. 16 lap.

— 2. editio. U. ott. 1868. 8-r. 16 lap.

A magyar nemzeti irodalom rövid ismer-

tetése. A tanodai, növeldei s házi oktatás kézikönyve. Szvorényi József, egri főgymnasiumi igazgató, s magyar akadémiai tagtól. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. MDCCCLXIX. 8-r. 212 lap.

Elméleti és gyakorlati nyelvkönyv a főelemi fi- és leányiskolák s növeldék használatára. Szvorényi Józseftől. Pest, 1871. Kapható minden hazai könyvtárban és könyvkötőnél. 8-r. 191 lap.

Emlékbeszéd Árvai Gergely magy. akad. tag felett. Szvorényi József, lev. tagtól. Pest, 1872. Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés. (Hoffman és Molnár.) 8-r. 13 lap. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 2. köt. XII. sz.)

Menyekzői amaranthok t. cz. Bobory György m. k. honvéd főhadnagy úr és Graefl Gabriéla urhölgy ünnepélyes egybekelésök emlékeül 1873. ápril 24-én Szvorényi József, megáldójuk által. Egerben. Nyomatott az érseki lyceum könyvnyomdájában. 1873. 8-r. 14 lap.

Fejlődési tünetmenyek a nyelvben, fő vonatkozással a nyelvújításra. — Külön nyomat az egri főgimnáziumi Értesítőből. — Irta Szvorényi József. Eger. Nyomatott az érseki lyceumi könyv- és nyomdában. 1877. 8-r. 1 sztlan lev. + 53 szzott + 1 sztlan lap.

Emlékbeszéd Tárkányi Béla József a m. tud. akadémia tiszteleti tagja felett Szvorényi József tisz. tagtól. Tárkányi B. J. arczképével. (Olvastatott a m. t. akadémia 1886. deczember 20-kán tartott összes ülésén.) Budapest. Kiadja a magyar tudományos akadémia. 1887. 8-r. 47 lap. (A magyar tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek IV. köt. 4. szám.)

A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban s egyéb elmeműveiben eléltüntetve. — Magyaros írásra törekvő tanítványainak. — Irta Szvorényi József. Külön lenyomat az egri főgymnasium 1888/89. Értesítőjéből. Eger. Érseki lyceumi nyomda. 1889. 8-r. 1 sztlan lev. + 61 lap.

Gyakorlati tanácsok a házi és nyilvános

nevelés körében. Anyák és nevelők tanulságára, népszerű előadásban írta Szvorényi József főgymnasiumi igazgató, a m. tud. akadémia tagja. Budapest. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. 1890. 8-r. 359 szzott + 1 sztlan lap.

Emlékbeszéd Danielik János tiszteleti tagról. Szvorényi József t. tagtól. (Olvastatott a m. tud. akadémia 1891. jan. 26-iki összes ülésén.) Budapest. 1891. 8-r. 35 lap. (A m. tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. VI. kötet 11. szám.)

Luizához. — Költemény. — (Honművész. 1835. 40. sz.)

Az élet. — Költemény. — (U. ott. 57. szám.)

A jámbor haldokló. — Költemény. — (Anastásia. 1838. II. félév 4. sz.)

A templomi hangászat, és nevezetesebb hangszerekről. (U. ott. 4., 5. sz.)

Áldozás után. — Költemény. — (U. ott. 25. sz.)

A Véghetetlen. — Költemény. — (U. ott.)

Megelégedésünk alapjáról. (U. ott. 25., 26. sz.)

A közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemei. (Magyar Akadémiai Értesítő. 1847. 239—257. lap.)

Történelmi-statistikai adatok az egri gymnasiumról a jelen 1850/51. tanévig. (Történelmi vázlat a cziszt. rend egri tanodájáról 1850/51. tanév végeig. 12—17 lap.)

Székes-Fejérvár. (Új Magyar Muzem. 1851. 405—430. lap.)

Természet-történelmi rajzok. (Az egri nagygimn. III. évi programja az 1852/53. tanévre. 3—12. lap.)

Egy hölgyhez. — Költemény. — Divatcsarnok. 1853. 8. sz.)

Levél a szerkesztőhöz. (U. ott.)

A galamb. (U. ott. 13., 14. sz.)

A csalogány. (U. ott. 24. sz.)

A hattyú. (U. ott. 28. sz.)

Szemere Pál. (U. ott. 57. sz.)

A növények symbolikus jelentősége. (U. ott. 63., 64. sz.)

Örökzöldek. — Egy szenvedőnek. — (Családi Lapok. 1855. I. félév 2—4. sz.)

A gyöngy. (M. Hölgyek Naptára. 1857.)

Villax Ferdinánd emlékezete. (Religio. 1857. II. félév 38. sz.)

Sz. Anna képe a «szeretet-testvérek» egri templomában. (Egri Értesítő. 1861. 25. sz.)

Kirándulás a szép természetbe. (Egri írók albuma. Eger, 1862. 3—33. lap.)

Történelmi vázlatok a cisterci rend magyar-területi apátságairól. (Névtár a zirc-, pilis- és pásztói cisterci rend személyzete- s történeteivel 1872. évre. Eger. 7—28. lap.)

Zárbeszéd a cist. r. egri kath. főgymnásiumban az 1876/77-iki tanév befejezése alkalmából tartott záróünnepély alkalmával. (Eger. 1877. 27. sz.)

A keresztnévek és vezetéknévek történetéből. (U. ott. 1889. 49. sz.)

Az ember. (U. ott. 1890. 51. sz. Melléklet.)

Az indulatok és szenvedélyek physiognomiája. (U. ott. 1891. 11., 12. sz.)

A «legnagyobb magyar» százados emlékezete. (U. ott. 30. sz.)

Szemlélődés az álmok rejtélyes világában. (U. ott. 49. sz.)

Értekező-beszéd a házi nevelésről. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1877/78. évi értesítője 94—110. lap.)

Beszéd a Vitkovics-ünnepen. (Szabó I., A Vitkovics-ünnep Egerben. Eger, 1878. 7—17. lap.)

Értekező-beszéd az első nevelésről. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1878/79. évi értesítője 105—118. lap.)

Vitkovics Mihály élete. (Vitkovics Mihály munkái. Budapest. II. köt. III—XXVII. lap.)

Értekező-beszéd az iskolai nevelésről. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1879/80. évi értesítője 92—104. lap.)

Értekező-beszéd a hivatási nevelésről. (Értesítő 1880/81. 85—98. lap.)

Értekező-beszéd a korról. (Értesítő 1881/82. 81—93. lap.)

Értekező-beszéd korunk társadalmi viszonyainak ellenséges visszahatásáról házi és

köznevelésünkre. (Értesítő 1882/83. 72—86. lap.)

Értekező-beszéd a testi nevelésről. (Értesítő 1884/85. 88—108. lap.)

«A számára». (Magyar Nyelvőr. XIV. köt. 1885. 83—84. lap.)

Vő, Vivő. (U. ott. XVI. köt. 1887. 125—126. lap.)

Szállok az úrnak! Szállya kendnek. (U. ott. XVIII. köt. 1889. 224—225. lap.)

Értekező-beszéd a családról. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1885/86. évi értesítője 90—107. lap.)

Értekező-beszéd a jellemképzésről. (Értesítő 1886/87. 172—188. lap.)

Értekező-beszéd a nevelészeti szempontok alá vett gyermek-temperamentumról. (Értesítő 1887/88. 112—129. lap.)

Értekező-beszéd az álműveltségről. (Értesítő 1888/89. 159—176. lap.)

Rokonszenv, részvét, szeretet. (Eger és Vidéke. 1889. «Karácsonfa» című mellékletben.)

Halhatatlanságunk. (U. ott. 1890. «Téli-zöld» című mellékletben.)

A szenvedések megdicsőülése. («Eger és Vidéke» husvét albumában 1892.)

Értekező-beszéd a munkára-nevelésről. (Az egri cziszt. rend főgimn. 1889/90. évi értesítője 104—114. lap.)

Szemerei Szemere Pál élete. (Szemerei Szemere Pál munkái. Budapest. 1890. I. köt. 3—56. lap.)

Értekező-beszéd a rövidlátóság- és hibás hallásról. (Az egri cziszterczi r. főgimnázium 1890/91. évi értesítője 128—143. lap.)

Magyartalansági parányok. (Hunfalvy-Album. Budapest, 1891. 45—48. lap.)

Értekező-beszéd az idegességről. (Az egri cziszterczi r. főgimnázium 1891/92. évi értesítője 139—154. lap.)

A béke madonnája. — Beszély. — 2-r. 31 lap. (Családi Lapok. 1853. II. félév. 76-ik sz.)

Szerkesztette továbbá a következő munkákat:

Officia Propria juxta rubricas Breviarii

Cisterciensis auctoritate reverendissimi ac amplissimi domini Antonii Rezutsek s. et exem. ord. Cister. abbatiarum B. M. V. de Zircz, Pilis et Pásztó unitarum abbatis infulati, eruditae academiae Quiritum et instituti geologici caes. reg. imperialis Vindobonensis membri, s. sedis consistorialis Veszprimiensis assessoris aucta, iterum edita anno Domini MDCCCLXIX. Agriae, typis lycei archi-episcopalis. 8-r. 409 szzott + 3 sztlan lap.

Vitkovics Mihály munkái. Születésnapja százados emlékűnnepének alkalmából közrebocsátja az egri Vitkovics-bizottság. Szerkeszti Szvorényi József bizottsági elnök. Budapest, Aigner Lajos. 8-r. I. kötet IX + 342 szzott + 1 sztlan lap, II. kötet XXVII + 256 szzott + 1 sztlan lap.

Szemerei Szemere Pál munkái. Születése százados emlékűnnepének alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-társaság. Szerkeszti Szvorényi József a magyar tudományos Akadémia tagja. Budapest. Franklin-Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. 1890. 8-r. I. köt. arckép + 294 lap, II. köt. 327 lap, III. köt. 349 szzott + 1 sztlan lap.

TAKÁCS HENRIK született Lébény-Szent-Miklóson Moson vm. 1794. december 27.; a rendbe lépett 1815. október 23.; 1816—18. gimn. tanár Székesfehérvárt; fogadalmat tett 1819. október 28.; pappá szentelték 1822. augusztus 28. 1822/23. gimn. tanár Pécsen, 1823—26. Egerben, 1826—32. Székesfehérvárt, 1832/33. a növendékek tanára Zirczen, 1833/34. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1834/35. a növendékek tanára Zirczen, 1835/36. gimnáziumi tanár Egerben, 1836—42. gimn. igazgató Székesfehérvárt, 1842—53. zirczi perjel, 1853—55. házfőnök Pécsen, 1855-től alperjel Zirczen. Meghalt 1856. november 15.

Historia abbatiarum de Zircz, Pilis et Pásztó unitarum. (Status personalis religionum ord. Cist. abbatiarum de Zircz, Pilis et Pásztó unitarum ad annum 1848. Albae-Regiae. 5—26.)

TIPOLD ÖZSÉB született Pápán 1838. október 29.; a rendbe lépett 1855. szeptember 12.; fogadalmat tett 1859. december 27.; pappá szentelték 1862. július 16. 1859—62. főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt, 1862/63. Egerben, 1863—77. Pécsen; 1877—81. lelkész Lókuton, 1881—85. lelkész Bakony-Koppányban, 1885-től lelkész Herczegfalván 1892. április 3. bekövetkezett haláláig.

Világtörténelmi helyek zsebszótára különös tekintettel hazánkra. Tanodai és magánhasználatra írta Tipold Özséb, zircz-cisterci áldozár s a pécsi kath. főgymnasiumban a történelem s földrajz ny. r. tanára. Pécs. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1870. 12-r. XII + 647 lap.

Welter világtörténelme. A magyar közép-tanodák használatára alkalmazta Füssy T. — Könyvismert. — (Az Orsz. Középtanodai Tanáregylet Közlönye. 1871. 655—657. lap.)

Történelmi naptár. (Pápai Lapok. 1884., 1885., 1887., 1888., 1890., 1892. évfolyamokban.)

Műveltségi történelem. 2-r. 2 sztlan lev. + 290 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

TÖRÖK KONSTANT született Felné-methen Heves vm. 1859. július 4.; a rendbe lépett 1878. augusztus 27.; fogadalmat tett 1884. augusztus 5.; pappá szentelték 1884. augusztus 10. 1885—87. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1887/88. egyetemi hallgató Budapesten, 1888—94. főgimn. tanár Egerben, 1894-től Baján.

Schalck de la Faverie, Elveszett boldogság. Ford Ereki A. — Könyvismert. — (Székesfehérvár és Vidéke. 1887. 22. sz.)

Egy darabka a XVIII. század magyar társadalmi életéből. Emlékezés br. Orczy Lőrinczre. (Eger 1889. 37., 38. sz.)

Néhány szó XVIII. századvégebeli művelődésünk-, s mozgató eszközeiről s az «Uraniá»-ról. (U. ott. 1890. 42., 43., 45—48. szám.)

Költői tehetségek fejlődése. (Eger és Vidéke. 1890. 7—9. sz.)

Lerombolva. — Szívtörténet. — (U. ott. 14. sz.)

Egy márczius 15-iki beszéd. (Egri Híradó. 1894. 23., 25., 26. sz.)

Faludi Ferenc. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1890/91. évi értesítője 3—64. lap.)

Beszéd az önképzőkör évzáró gyűlésén. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1892/93. évi értesítője 105—108. lap.)

Beszéd az önképzőkör Jókai-ünnepén. (Az egri cziszt. r. főgimn. 1893/94. évi értesítője 50—54. lap.)

Orczy és Boethius. (Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. 167—183. lap.)

VAGOVICS BERTALAN született Kát-lón Pozsony vm. 1793. márczius 27.: a rendbe lépett 1815. augusztus 25.; fogadalmat tett 1816. október 4.; 1816—18. gimn. tanár Egerben; pappá szentelték 1821. aug. 22. 1821—31. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1831—34. tanár és hitszónok a pécsi püspöki liczeumban, 1834—36. gimn. igazgató és házfőnök Székesfehérvárt, 1836/37. a növendékek tanára Zirczen; 1837—47. lelkész Tósok-Berénden; 1847/48. erdőfőlügyelő Zirczen s a veszprémi nemzeti iskola igazgatója; 1849/50. esztergári lelkész, 1850/51. gimn. tanár Pécsen, 1851/52. lelkiatya Zirczen, 1852—55. alperjel Zirczen és a veszprémi elemi iskola igazgatója s egyuttal 1854/55. esztergári lelkész, 1855—59. lelkész Előszálláson, 1859—68. perjel Egerben, 1868-tól ugyanott alperjel. Meghalt 1873. május 26.

Carmen jubilate in quinquagesimum restauratae, ac stabilitae regiae scientiarum universitatis hungaricae annum. A s. ordine Cisterciensi abbatiarum B. M. V. de Zircz, Pilis, et Pásztó unitarum oblatum mense Junio 1830. Albae-Regiae, typis Pauli Számmer. 4-r. 11 lap.

Apobaterion juventutis scholasticae regii gymnasii Alba-Regalensis in abitum illustrissimi, ac reverendissimi domini domini Pauli

Math. Szutsits, a sede episcopali Alba-Regalensi ad Diacovariensem. Albae-Regiae, 1830. Typis Pauli Számmer. 4-r. 3 lev. (Költem.)

Aenigma. 4-r. 2 lev. (Költemény Rimley Mihály főapát tiszteletére. 1848.)

Lusus poeticus. 2-r. 1 lap. (Költemény Ranolder János veszprémi püspök tiszteletére 1850.)

Elegia honoribus celsissimi ac reverendissimi domini Joannis Scitovszky metropolitanae ecclesiae Strigoniensis archiepiscopi, insignis ordinis s. Stephani regis apostolici praelati, et magnae crucis equitis s. Sedis apost. legati nati, incliti regni Hungariae primatis summi cancellarii, s. c. ac r. apost. majestatis actualis intimi status consilarii, episcopatus Quinque-Ecclesiensis administratoris aa. ll. et philosophiae, nec non ss. theologiae doctoris etc. etc. Dum die 6-ta Januarii anni 1850. sedem primatiale capesseret in tesseram grati animi a conventu Zirczensi s. ord. Cisterciensis demisse oblata. Veszprimii, typis Caroli Ramasetter. 2-r. 3 lev.

Carmen honoribus illustrissimi ac reverendissimi domini Emerici Farkas, miseratione divina neo-nominati episcopi Alba-Regalensis, dum sedem suam adiret 5-ta Novembris 1851. a conventu Zirczensi s. ord. Cist. oblatum. Veszprimii, typis Caroli Ramasetter. 4-r. 3 lev.

Vota reverendissimo ac amplissimo domino Antonio Rezutsek abbatiarum unitarum beatae Mariae Virginis de Zircz, Pilis et Pásztó abbati occasione solennis ejusdem installationis die 10. Februarii anni 1859. a suo quondam familiari oblata. Albae-Regiae, typis viduae Pauli Számmer. 4-r. 6 lap. (Költemény.)

VASS BERTALAN dr. született Székesfehérvárt 1857. május 1.; a rendbe lépett 1873. szeptember 17.; fogadalmat tett 1880. július 16.; pappá szentelték 1880. július 20. 1879-től főgimnáziumi tanár Székesfehérvárt. 1885-ben bölcsészetdoktori oklevelet szerzett.

Horvát István életrajza. Irta Vass Bertalan. Pozsony. 1884. Budapest. Kiadja Stampfel

Károly, magy. kir. udvari és akad. könyvkereskedő. 8-r. 1 sztlan lev. + 24 lap.

A szonett és jelesebb művelői. Irta dr. Vass Bertalan. Székes-Fejérvár, nyomtatott a «Vörösmarty» könyvnyomdában. 1889. 8-r. 108 lap. (Külön lenyomat a székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1888/89. évi értesítőjéből.)

A «tisza magyarság» védőjéről. (Fővárosi Lapok. 1882. 279. sz.)

Révai Miklós születése. (U. ott. 1884. 2—4. sz.)

Horváth István szülőháza. (Székesfehérvári Híradó. 1883. 49. sz.)

A Zrinyiász mondattana. (M. Nyelvőr. XII. köt. 1883. 318—322, 359—363, 409—413, 545—552. XIII. köt. 1884. 26—30, 69—72, 127—129, 168—175, 224—227. lap.)

A Horvát-ünnep története. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1883/84. évi értesítője 3—38. lap.)

A classicismus és romanticismus a világ- és hazai irodalomban. (Figyelő. XVII. köt. 1884. 81—100. lap.)

Horvát István életrajza. A magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából írta dr. Vass Bertalan. Horvát István arczképével. Budapest. Kiadja a magyar Tudományos Akadémia. 1895. 8-r. 2 sztlan lev. + 514 + VIII. lap.

VERBÖCZY ISTVÁN született Veszprém-ben 1841. deczember 15.; a rendbe lépett 1858. szeptember 17.; pappá szentelték 1866. ápril 5.; fogadalmat tett 1867. szeptember 22. 1864—66. főgimnáziumi tanár Egerben, 1866—88. Pécssett, 1888-tól lelkész Polányban. 1870. egyetemi magántanári képesítést nyert a budapesti tudományegyetemen a magyar nyelvtudományból és irodalomtörténetből.

Szónoklattan. Tanodai és magán használatra írta Verbőczy István, zircz-cist. rendű áldozár, a magyar nyelvészet és irodalomtörténet egyetemi magán- és főgymnasiumi ny. r. tanára. Pécs. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1870. 8-r. XI + 189 szzott + 1 sztlan lap.

— 2. kiadás. Budapest, 1878. Kiadja Aigner Lajos. 8-r. XI + 189 lap.

Költészettan. Iskolai és magán használatra írta Verbőczy István, zircz-cist. r. áldozár, a pécsi kath. főgymnasiumban a magyar nyelvnek és irodalomtörténetnek rendes tanára. A szerző sajátja. Pécssett. Nyom. ifj. Madarász E. (Simon Zsigmond.) 1878. 8-r. VIII + 218 l.

Egyházi beszéd, melyet Szigetvárott a Zrinyi-émlékünnep évfordulóján, 1880. szeptember 7-ikén, mondott Verbőczy István, zircz-cist. r. áldozár, pécsi főgymn. tanár. Pécssett. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1880. 8-r. 15 lap.

Névy L., Az írásművek elmélete. — Könyvismertetés. — (Az Orsz. Középtanodai Tanáregylet Közlönye. 1871. 236—248. lap.)

Észrevételek Névy László és Vass József urak szónoklattanomról irt bírálataikra. (U. ott. 715—720. lap.)

VILLAX FERDINÁND született Pápán 1784. május 14.; a rendbe lépett 1802. február 10.; fogadalmat tett 1803. február 10.; pappá szentelték 1808. szeptember 29. 1808—10. Zirczen általános helyettes, 1812/13. lelkész Olaszfaluban, 1813—17. gimnáziumi igazgató Székesfehérvárt, 1817—20. polányi lelkész és jószágkormányzó, 1820/21. Zirczen perjel és ujonczmester, 1821—23. egyházi szónok Egerben, 1823—26. lelkész Tósok-Berénden. 1824. február 10. apáttá választották, de a megerősítést csak 1826. január 20. nyerte meg. 1852. a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte. Meghalt 1857. szept. 13-án.

Beszéd Zichy István veszprémi főispánhoz. (Veszprém vármegye kettős öröm napja 1832. Veszprém. című műben)

Instructiones quaedam de vita spirituali. 2-r. 38 lev. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

VINCZE AMBRÓ született Székesfehérvárt 1843. szeptember 25.; a rendbe lépett 1860. szeptember 17.; fogadalmat tett 1867. szeptember 22.; pappá szentelték ugyanazon év október 2. 1867—77. főgimnáziumi tanár Egerben, s ugyanitt az egri érseki liceumban

a bölcséleti erkölcsstan és művelődéstörténet magántanára; 1877—80. főgimn. tanár Pécsen; 1880/81. esztergári lelkész és tanár a zirczi hittud. intézetben, 1881—83. ujonczmester, 1883/84. főgimn. tanár Baján, 1884—87. Székesfehérvárt, 1887—89. könyv- és levéltárőr Zirczen, 1889-től betegsége miatt nyugalomban.

Ker. kath. vallásstan. Hittan. Kitünőbb kézi könyvek nyomán a középtanodai ifjúság használatára. Irta Vincze Ambró, egri főgymn. hittanár. Egerben, nyomtatott az érsek-lyceumi könyv- és könyomdában. 1874. 8-r. I. köt. 148 lap, II. köt. 143 lap.

— 5. kiadás. U. ott. 1890—93. 8-r. I. köt. 127 lap, II. köt. 131 lap.

Ker. kath. erkölcsstan. Kitünőbb kézi-könyvek nyomán a középtanodai ifjúság használatára. Irta Vincze Ambró, egri főgymn. hittanár. Egerben, nyomtatott az érsek-lyceumi könyv- és könyomdában. 1875. 8-r. 139 l.

— 4. kiadás. U. ott. 1892. 8-r. 135 lap.

Ker. kath. egyháztörténelem. Kitünőbb kézikönyvek nyomán a középtanodai ifjúság használatára írta Vincze Ambró, egri főgymn. hittanár. Egerben, nyomtatott az érsek-lyceumi könyv- és könyomdában. 1875. 8-r. 132 l.

— 3. kiadás. U. ott. 1889. 8-r. 136 lap.

Emlékbeszéd, melyet az egri katolikus főgymnasiumi Deák-gyászünnepeken tartott Vincze Ambró, cyst. r. áld. főgymn. tanár. Eger. Nyomatott az érsek-lyceumi könyvnyomdában 1876. 8-r. 13 lap.

Mikép kezelendők jelen viszonyaink között középtanodáink felsőbb osztályaiban a vallástanulmányok? (Religio. 1874. II. félév 45. sz.)

Jogvédelem és emberi élet a régi görögöknél. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1884/85. évi értesítője 3—31. lap.)

Az areopag a régi elsőrangú görög állam életében. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1885/86. évi értesítője 3—51. lap.)

Szent Elmélkedések. Irta Vincze Ambró. A pécsi egyházmegyei hatóság jóváhagyásával. Eger. Nyomatott és kapható az érsek-lyceumi könyvnyomdában 1879. 12-r. 2 sztlan lev. + 58 lap.

WEBER MÁRTON született Zirczen Veszprém vm. 1864. júl. 18.; a rendbe lépett 1883. aug. 27.; fogadalmat tett 1888. jún. 16.; pappá szentelték u. azon év aug. 5. 1888—90. főgimn. tanár Székesfehérvárt, 1890/91. egyetemi hallgató Budapesten, 1891—93. főgimn. tanár Baján, 1893-tól Egerben.

Az elektromos világítás ismertetése. (Egri Híradó. 1894. 103., 104., 105. sz.)

WERNER ADOLF. dr. született Tisza-Füreden Heves vm. 1867. május 14.; a rendbe lépett 1883. augusztus 27.; fogadalmat tett 1890. július 30.; pappá szentelték ugyanazon év augusztus 3. 1890-től főgimn. tanár Székesfehérvárt. 1890-ben bölcsészeti doktori oklevelet nyert.

Goethe és Kármán. Eszthetikai tanulmány. Irta Werner A. Vilmos. Szombathely, Bertalanffy József könyvnyomdája. 8-r. 2 sztlan lev. + 26 lap.

Kisfaludy Sándor levélregénye. Irta Werner Adolf. Budapest. 1890. 8-r. 3 sztlan lev. + 55 lap. (Külön lenyomat a «Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Közlönyhöz» II. köt.)

Dengi J., A Kisfaludy-család. — Könyvismert. — (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1890. 265—267. lap.)

Gróf Gvadányi József. (A székesfehérvári cziszt. r. főgimn. 1891/92. évi értesítője 3—41. lap.)

Néhány szó a naturalizmusról. (Fejérm. Közlöny. 1893. 75., 76., 78., 80., 81. sz.)

XIII. Leo pápánál. (Fejérmegyei Napló. 1894. 84. sz.)

Római emlékek. (Fejérmegyei Napló. 1895. 116. sz.)

A műélvezetről. (Székesfehérvár és Vidéke. 1895. 76., 78. sz.)

A székesfehérvári főgimnázium története. (A székesfehérvári kath. főgimnázium 1894/95. évi értesítője 3—88. l.)

A székesfehérvári gimnázium története. (Ezen Emlékkönyvben).

WINKLER ENGELBERT dr. született Kalocsán 1795. február 23.; a rendbe lépett

1813. október 15.; 1814–16. gimn. tanár Székesfehérvárt; fogadalmat tett 1816. október 4.; pappá szentelték 1820. október 4. 1820/21. gimn. tanár Székesfehérvárt, 1821/22. segédlelkész Zirczen, 1822–27. gimn. tanár Egerben, 1827–30. Zirczen apáti titkár, 1830/31. gimn. tanár Pécssett, 1831–33. igazgató és házfőnök ugyanott, 1833–41. liczeumi tanár ugyanott, 1841–49. gimn. igazg. és házfőnök Székesfehérvárt; 1849–53. apáti titkár Zirczen, 1853–55. ugyanott könyvtárőr, 1855/56. pénztáros Előszálláson, 1856–59. Zirczen alperjel, ujonczmester és könyvtárőr, 1859–66. házfőnök Székesfehérvárt, 1866-tól Zirczen nyugalomban. Meghalt 1871. augusztus 3. A kánonjogból 1827. doktori oklevelet nyert.

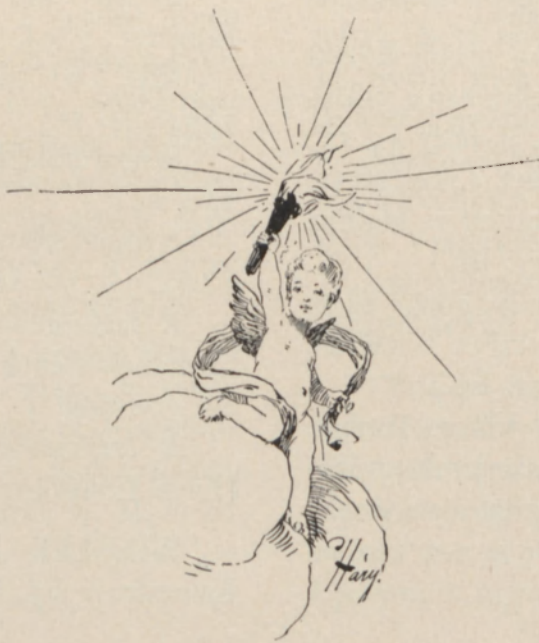
Dissertatio inauguralis de conciliis oecumenicis, quam in regia ac celeberrima scientiarum universitate hungarica, superatis pro consequenda iuris ecclesiastici doctoratus laurea praescriptis rigorosis examinibus annuente inclyta facultate iuridica una cum thesibus adnexis publicae eruditorum disquisitioni subiicit Engelbertus Winkler, s. ac ex. ordinis Cisterciensis presbyter, et in reg. gymnasio Agriensi professor. Disputabitur in palatio majori reg. scientiarum universitatis die tertia Septembris 1827. Pestini, typis nobilis Mathiae Trattner de Petróza. 8-r. 48 lap.

ZALAI MIHÁLY született Nagy-Vázsonyban Veszprém vm. 1860. aug. 16.; a rendbe lépett 1877. aug. 27.; fogadalmat tett 1883. júl. 3.; pappá szentelték u. azon év szept 9. 1883–85. főgimn. tanár Pécssett, 1885/86. egyetemi hallgató Budapesten, 1886–89. főgimn. tanár Egerben, 1889-től Pécssett.

Az Ehrenfeld codex nyelvi sajtáságai. (Az egri ciszterczi r. főgimnázium 1887/88. évi értesítője 3–48. lap.)

ZIMÁNYI BERNÁT született Teplán Liptó vm. 1778. december 9.; a rendbe lépett 1802. november 16.; fogadalmat tett 1803. december 8.; pappá szentelték 1806. október 28. 1806–12. gimnáziumi tanár Egerben, 1812–15. a szántói és csákányi jószágok kormányzója, 1815/16. egyházi szónok és házgondnok Egerben, 1816–18. lelkész Olaszfaluban, 1818/19. gimnáziumi igazgató Pécssett, 1819/20. porvai lelkész, 1820/21. gimnáziumi igazgató Székesfehérvárt, 1821–24. zirczi perjel, 1824–27. lelkész Polányban, 1827–29. borzavári lelkész, 1829–38. lelkész Bakony-Koppányban, 1838/39. lelkész Zirczen, 1839-től házi lelkiatya Zirczen, hol 1845. jún. 23. halt meg.

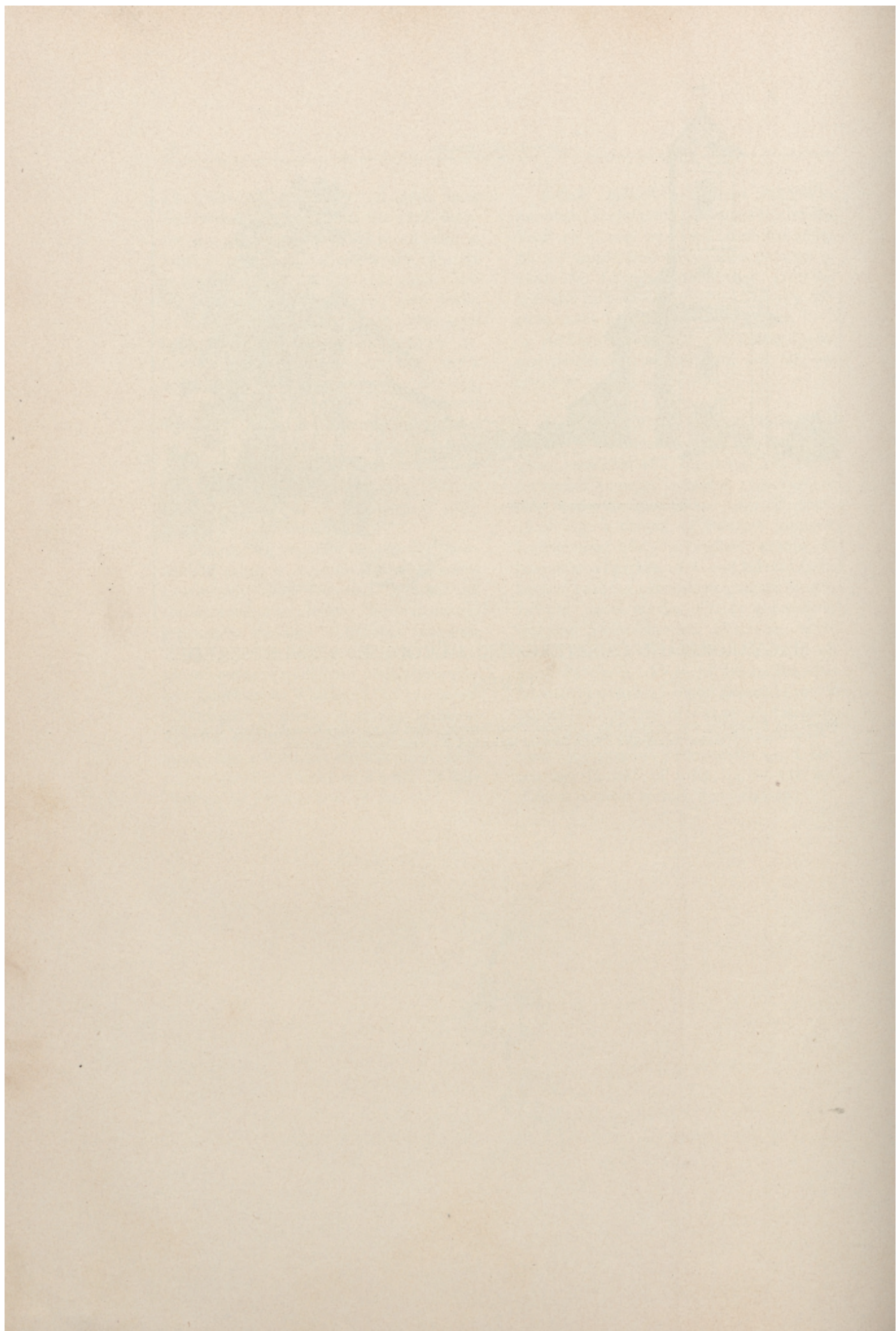
Compendiosa narratio praecipuorum Heroum Graecorum et Romanorum. 4-r. I. köt. 404 lap, II. köt. 10 sztlan lev. + 348 lap. (Kézirat a zirczi apátság könyvtárában.)

A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZIEK MŰKÖDÉSE A LELKÉSZKEDÉS TERÉN.

Nagy-Tevel, Bakony-Koppány, Berénd, Polány, Olaszfalu, Zircz, Borzavár, Lókut, Porva, Nagy-Esztergár, Bakony-Nána, Elő-
szállás, Herczegfalva s Szent-Gotthárd lelkészsegek és a rendi kegyuraság története.

Lelkészkedéssel a ciszterci rend a középkorban nem foglalkozott, habár a hitéletet szolgálta. A mint azonban a XVIII. század folyamán újból megtelepszik hazánkban, első sorban a lelkészkedés terén nyílik számára munkakör. Tevékenységét az egyes lelkészségek történetében szemléljük.

1. Nagy-Tevel.

A Bakony-hegység nyugati lábánál terül el Veszprém vármegyében. A zirczi apátság legrégibb birtokai között szerepel. Gergely zirczi apát, 1287-ben, Kisteveli Tamás fiainak és unokáinak háromszáz hold földet ad kisteveli birtokából. Erre a család hűsége és Kisteveli Simon fiának, Pálnak, figyelme birta a zirczi apátot.

Midőn ugyanis Gergely apát a cisterciumi nagykáptalanra ment, ez neki egy kitanított paripát bocsátott rendelkezésére.¹

Maga a hely a többi apátsági birtokkal, sőt magával az apátsággal azonos sorson ment keresztül. Hosszas viszontagság után a XVIII. század hozza meg neki a békés jólétet. Ackermann Tóbiás, Zircz s Heinrichau második apátja (1702—22.), a szatmári béke után, Schneider Henrik és Schöczel Mansvét rendtagokat küldi be hazánkba. Első feladatuk az apátság birtokainak rendezése. Munkájokat lakásukhoz, Pápához közel — Tevelen kezdik meg.

Kezökre járnak a velök jövő sziléziai telepesek. Sőt ezekhez krajnai jövevények is csatlakoznak, — úgy, hogy a katolikus bevándorlókból 23 egész telkes és 27 zsellér kerül ki.

Schneider Henrik 1711—1720 között Pápán lakik s innét gondozza teveli és koppányi telepítvényeit anyagi és lelki ügyeikben. 1717. október 28-án megkezdí az anyakönyvek veze-

¹ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. p. 117—8.

Békéfi: Emiékönv.

tését. Társa, Schöczel Mansvét, 1715-ben visszatért Heinrichauba, honnét Reichel Róbert, majd Harcz Lajos érkezett hazánkba a lelkészi teendők végzésére.¹

Tevel régi temploma ekkor még romokban hever. 1720-ban megépítik Tevelen a mai urasági ház földszinti részét. Itt rendeznek be egy kis kápolnát. A Pápáról jövő rendtagok egyideig ebben végzik az isteni tiszteletet.

Ackermann Tóbiás halála után (1722.) Regnard Gergely, mint a zirczi apátság megbízottja (procurator), apátválasztásra megy Heinrichauba. Szép hat csikót visz magával a heinrichau konventnek ajándékba. A szép állatok általános bámulat tárgyai. Regnard Gergely kihasználja a hatást. Gyűjtést rendez a Tevelen építendő templom javára. Szerzetes testvérei és világi ismerői között 150 forintot hoz össze. Ehhez a hazánkban levő heinrichau-zirczi rendtagok hozzáadják egy évi stóla-jövedelmöket.

A régi templom romjait már 1725 tavaszán megbolygatják. A chorus körüli részen kívül az egész templomot alapjaiból újra építik. A jámbor nép szorgalmas kézi munkája és Regnard Gergely bőkezűsége mégis már ezen években megkészteti az Úr házáat. Potyondi Lajos pápai esperes-plébános pedig, a győri püspök engedelmével, 1726. ápril 4-én avatja föl a Szent Háromság tiszteletére.

A belső és külső fölszereléshez Harcz Lajos teveli cziszterczi lelkész fáradhatatlan buzgósága sok jótévőt s adakozót szerez rendtársai és hívei körében. A rendtársak adakozása ellátja az egyszerű imaházat toronnyal, melyre a keresztet 1730. június 6-án teszik föl.² A hiveknél meg keresztülviszi, hogy minden házaspár havonként egy denárt áldozzon a templom javára.

A nemeslelkű férfiú életét 1734. márczius 8-án oltja ki a halál. Tetemeit híven őrzi azon épület, melynek létrehozásán annyi lelkesedéssel fáradozott. Emlékét a falba helyezett kő ily fölirattal örökíti át nemzedékről-nemzedékre:

HIC

P. LVDOVICVS HARCZ

O. C.

LVDO, VICTVS

IACET.

Hivatali utódját Schneider Péter rendtagban ismerjük föl.

Mint lelkész és jószágkormányzó rendezi és vezeti hiveinek anyagi és lelki ügyeit; gondozza az apátság teveli és koppányi birtokait s e birtokokon élő hiveket. Figyelme leterjed Polány és Berénd felé is, — visszaszerzi és biztosítja e birtokokat s mintegy filiái lesznek a teveli lelkésziségnek.

Az 1734-ben kelt királyi rendelet értelmében, minden lelkésziségben «canonica Visitation»-t kellett tartani. Tevel és Koppány ekkor a győri egyházmegyéhez tartoztak. Az egyházi látogatást végező általános helyettes, bár Tevel környékén is megfordult, a teveli lelkésziséget kihagyja s megerősíti a cziszterczi rendnek a pápától nyert kiváltságait.

A teveli telepítvény gyorsan növekedik, — temploma már húsz év múlva kicsinek bizonyul. 1749-ben homlokfalát lebontják s mintegy öt méterrel hosszabbra építik. Egyszerű fatornyát a nyugati oltár fölött emelik föl.

¹ Zirczi apáts. lev.: Notata Notabilium Eccl. N. Tevel.

² Zirczi apáts. lev.: Notata Notabilium Eccl. N. Tevel.

A Bakony nyugoti felén elterülő birtokok középpontja Tevel. A hivek lelki gondozása több erőt követelt; miért is a teveli lelkész mellett többnyire kisegítőket (coadjutor) találunk.

A mint a létszám gyarapodott, kisdud lakásuk is szűknek bizonyult. Már 1755-ben emelettel kezdik bővíteni s 1762-ben el is készülnek vele. Öt év múlva meg majorsági épületeiket is átadják rendeltetésöknök.

A század közepén kibővített templomot ismét kicsinek találják.

Haschke Konstant apát, hivatalos látogatása alkalmával, 1769-ben kijelöli az új templom helyét a régivel átellenben. 1771. április 24-én leteszik a ma is ritka szépségű templom alapkövét. Az építés serényen halad; áldozatkészségben Heinrichau versenyre kel Zirczczel. A költség fődözéséhez járul Dubniczay István veszprémi kanonok s hantai prépost is 4000 forintjával. A kész templomot Haschke Konstant zirczi s heinrichau apát — Pap Károly zirczi perjel, Aberle Nep. János nyugalmazott perjel, Klose Alberik teveli lelkész és jószág-kormányzó, Faust Márton polányi lelkész, Nitschke Ambrus zirczi alperjel, Feige Róbert, Czermák Ábrahám, Seidler István, Lux Menyhért és Coneider Dávid rendtagok jelenlétében s részben közreműködésével — a Szent Háromság tiszteletére 1775. szeptember 29-én avatja föl. Az ünnepi szónoklatot a zirczi alperjel tartja.

E lélekemelő ünnepet a cziszterczi rend tagjai adományokkal örökítik meg. Az Úr dicsőségének emelésére adják stóla-jövedelmöket. Egyik hat darab aranyat harangra; a másik, ügyes gondolattal, a templom udvarát övező fal fülkéibe a kálvária stáció képeit varázsolja, Polinger Ignác pápai festő ügyes ecsetével; a harmadik két ezüst kelyhet s a főoltárt ma is díszesítő szép gyertyatartókat szerzi be.

Remek festésű fő- és négy mellékoltár képét frankensteini Krausz festette. Ezekért, a vászon és szállítás költségein kívül, a zirczi konvent tagjai 120 darab körmőczi aranyat fizettek.¹

A templom szentélye s a mellékoltárképek környéke Polinger Ignác pápai festőt vallják mesterül. A szentély ivezetén belül, a kézi ornamentika remekei által környezve, ezen kronosztikon olvasható:

ME CONSTANTINVS
SILESIVS NISSENSIS
ABBAS
DE HENRICHOVIO ET ZIRZIO
ERIGEBAT.

Kívül pedig:

IN HONOREM DEI PATRIS ET FILII
ET SPIRITVS SANCTI GRATIA
EX PIETATE STO ERECTA.

Mindkettő a felavatás évét jelzi.

Régi iskolája is bővül e korban kényelmes kántortanító lakással és megnagyobbított tanteremmel.

Az első templom egy ideig bezárva, elhagyottan állt. A belterjesebb gazdálkodás mindig több és több épületet kívánt. S így kellő átalakítás és javítás után, a jelen században magtárnak használják.

Az anyakönyvek szerint, 1779-ben Adáz-Tevel, Béb, Csóth, Gyimóth és a szomszédos Bedege mint filiák szerepelnek; míg 1780-ban már csak Adáz-Tevel és Bedege fordul elő.

¹ Zirczi apáts. lev.: Notata Notabilium Eccl. N. Tevel.

A «Regulatio Parochiarum» Tevelen rendezett lelkészszégi viszonyokat talál. Ide tehát csak általános rendelkezései vonatkoznak. Ezek szerint legyen minden lelkészszégen külön önálló lelkészlakás; minden lelkészszég a lelkész javadalmazására, a mennyire a birtokviszonyok megengedik, ingatlan birtokot kapjon. Tevelen eddig a lelkész a jószágkormányzó rendtárral a ma is fönlevő első rendházban lakott s teljes ellátását itt élvezte. A Regulatio Parochiarum rendeletének következtében, 1787—1790 közt megépül a rendházzal átellenben, közvetlen a templom mellett, a kényelmes és csinos lelkészlakás a szükséges gazdasági épületekkel. Ugyanekkor kapja a lelkészszég a földjavadalmat a terjedelmes belsőségekkel. Ezen intézkedést Bajzáth József megyéspüspök megerősíti, s erre Togniola Henrik ciszterci rendtagot, mint investált lelkészt bevezetik.

A «Regulatio Parochiarum» az ugodi plébániára segédlelkészt rendel; s ugyanazon fejezet 4. pontja alatt meghagyja, hogy az ugodi plébániától távolosó Ádáz-Tevel filia és az ettől három órányira lakó 15 lélek, lehetőség szerint, közelebb levő «Curatiá»-ba tartozzék. E fejedelmi óhaj eredménye, hogy Ádáz-Tevel a nagyteveli lelkészszég filiája maradt továbbra is.

Tevel lakossága tisztán katolikus.

Iskolája hatalmas támaszt talál a szomszédok magyarságában s már a század első felében szép eredményeket mutat föl a hazai nyelv ápolása körül. Villax Ferdinánd zirczi apát 1847-ben emelettel bővíti az iskolaépületet, a mely földszint kényelmes kántortanítói lakással, az emeleten két bő tanteremmel ma is megfelel a népnevelés fokozottabb igényeinek.

Tevel lakossága ma egyformán bírja mind a magyar, mind a német nyelvet.

A kálvária a hívek fogadalmi kegyhelye lett. Az 1831. évi kolera, mely a környéken halomszámra szedi vala áldozatait, Tevelen nem pusztított. A nép hálából a kálvárián három keresztet állít Krisztus sírjával. Rajta ily kronosztikon olvasható:

GRASSANTE VBIQVE CHOLERA MORBO
EX GRATIS
FIDELIS POPVLI OBLATIS.

Két év múlva (1833.) a nemesszívű lelkész az egész kálváriát megújítja, — miként az egyik kálváriakép fölirata beszéli:

AVTHORE
JOSEPHO MATHAEO KRANZ
SACRI ORDINIS CISTERCIENSIS
PRESBYTERO
RESTAVRATA SVRREXI.

Nagy-teveli lelkészek:

Schneider Henrik	1715—1720.	Werner Tamás	1763.
Reichel Róbert	1727. ¹	Mücke Ignác	1766.
Harcz Lajos	1734. márcz. 8.	Falck Miklós	1767. júl.
Schneider Péter	1744. jún. 29.	Klose Alberik	1779.
Seidler István	1755. jan. 23.	Szabady László	1787. márcz. 10.

¹ Az évszám minden lelkészszégnél azon évet jelzi, a melyben az illető lelkészszégek a kérdéses helyen véget ért.

A kezdő év pedig az előző lelkész működésének befejeződéséből látható.

Togniola Henrik	1794.	Kaszt Konstant	1843. okt. 6.
Lux Menyhért	1799.	Ihász György	1844. okt. 8.
Togniola Henrik	1802.	Hodoly Béla	1850. okt. 4.
Bauch Godfried	1804.	Kranz Máté†	1859. febr. 12.
Lux Menyhért	1811.	Ambrus Anaclét sz. fer. r.	
Mann Alberik	1817.	(helyettes)	1859. okt. 1.
Fuchs Marian	1821.	Farkas Gergely	1865. szept.
Franck Ádám	1824.	Lóskay Bekény	1880. szept. 9.
Kropf Boldizsár	1828.	Burghardt Leo	1883. szept. 9.
Kranz Máté	1834.	Szobek Loránt	1891. aug. 26.
Kropf Boldizsár	1838.	Edlinger Titus.	
Horváth Ádám	1839. szept. 10.		

Nagy-Tevel és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	937	—	—	—	190
A csatolt részekben:					
Arda csárda és malom	6	—	—	—	—
Ádáz-Tevel és Ivánczháza	183	19	1643	73	29
Uzsalmajor	5	—	—	—	—
Összesen:	1131	19	1643	73	219

2. Bakony-Koppány.

Falu Veszprém vármegyében. A XVII. század második felében sokat szenved az ugodiak pusztításaitól. Miért is telepítvényesei legnagyobbbrészt odahagyják; a Mindenszentek tiszteletére épült kis temploma elpusztul, s az egész kis birtok a Vratancs-család kezére kerül.

A heinrichai uralom kezdetén a rend visszaszerzi e birtokot. Pár évre az ugodiak és gymóthiak bérlik. De 1716-ban már megjelennek Sziléziából és Mainz vidékéről¹ a német telepítvényesek. Ezek, 30 fél, hat negyed telekre és 35 zsellérségre osztva, megalapítják a mai Koppányt.

A zirczi apátság most hozzálát a munkához. Egy házat bérel s ebben egy imaházat, tanítólakást és egy szobát rendez be azon rendtag részére, a ki Tevelről időnkint megjelenik a hitélet szolgálatára. Miséjük csak a három főünnepen van; vásár- és ünnepnap meg tanítójok vezetése alatt imádkoznak s végzik a vecsernyét. Anyakönyvüket 1717-től vezetik Tevelen.

A vallásos érzületű hívek kedvezőbb állapot után vágyakoznak. Az apátság támogatásával templomépítéshez fognak. 1730-ban már készen is áll Szent Borbála tiszteletére. Ezóta minden harmadik vasárnap van miséjük, melyet egy Tevelen lakó cziszterczi végez. Ezért fizetnek évenként 12 forintot s 12 mérő zabot a teveli lelkésznek.

A kis telepnek sok baja van a határok miatt Eszterházy grófnak ugodi és gymóthi jobbágyaival. Ezeknek az az elvük: «Addig a mienk, a meddig akarjuk». De magok között

¹ Entlassungs-Schein Kirsch János koppányi lakosnál, kinek őse a mainzi érsek jobbágya volt.

is van egy békétlen ember — Szücs András. Végre is kihordják magok közül. Ez most, Eszterházy gróf beleegyeztével, Koppánytól éjszakra mintegy 500 lépésnyire telepszik le s a mai Szücs községnek veti meg alapját.

A határvillongás tovább tart. A koppányiak végre is Eszterházy grófhhoz, majd meg saját földesurokhoz, a zirczi apátsághoz, fordulnak.

A felek a békés kiegyenlítést óhajtják. Wiesner Gellért apát Reichel Róbert teveli jószágkormányzót küldi ki. Ez Eszterházy gróffal Koppányban találkozik. De nem tudnak dülőre jutni, mert a zirczi konvent tiltakozik a határjelzés ellen.

A koppányi föld termékenysége egyre-másra új lakókat vonzott magához. A kis telep oly rohamosan fejlődik, hogy 1737-ben már 30 egész telek van művelés alatt; — tizedet azonban csak 15 telek után fizetnek. Ez még nem elég, — a telkeket szétdarabolják. Az apátság azonban nem nyugszik bele a dologba. Elrendeli, hogy a telepítéskor kijelölt fél s negyed telkeket és zsellérhelyeket vissza kell állítani, s ezentúl semmiféle körülmények között sem darabolhatók fel.

Ezen intézkedés sokaknak nem tetszik. Fél telköket elhagyják s a szomszédos Fenyőfőn telepesznek meg.

A telek feloszthatatlansága a koppányiak jólétét biztosította. S a kik hívek maradtak hozzá, ma is jólétben élnek.

Az apátság 1749. január 24-én¹ köti meg velök az urbéri szerződést, — és pedig lényegében azon alapon, a mint később (1766.) a Mária Terézia-féle «Urbarium» megszabta.

A II. József-féle «Regulatio Parochiarum» korszakot alkot Koppány életében. A rendelet szerint, a lelkésznek minden 450 lélekkel bíró községben helyben kellett laknia.

Ezen intézkedés egyéb változást is von maga után. A templom 1786-ban újra épül; az iskolát és tanító házát lelkészi lakká alakítják, — amazoknak új otthont teremtenek; a lelkészség számára meg önálló javadalmat hasítanak ki az urasági földekből. Erre az első lelkészt Kapsz Gáspár rendtag személyében beiktatják (1787.).

Utána Becker Pál, Priemer Szaniszló, Hauschild Kristóf és Bauch Godfried a lelkészek. Ez utóbbi idejére esik az olasz hadsereg átvonulása 1809-ben. A pusztulást, mely a csapatok nyomait jelzé, szorgalmas s munkás kezek csakhamar jóváteszik, — úgy, hogy midőn József nádor bakonyi vadászata közben 1814. augusztus 3-án ide is ellátogatott, viruló vidék tárult szemei elé. A magas vendég a lelkészi lakban töltött egy éjet. A helyet, a hol fáradozásait kipihente, a falba helyezett vörös márványkö ily kronosztikonokkal jelzi:

IosephVs
ArChIDVX AVstrlae,
Regnl HVngarlae PaLatInVs
Tertla aVgVstI noCteM eXegerat
In Koppan.
ParoCho GoDefrIDo De ConVentV
ZIrClensI.

Ö állítá a plébánia előtti és a temetőben levő kőkeresztet is.

Bauchot Zimányi Bernát, majd Kropf Boldizsár váltotta föl. Ezt, 19 évi áldásos működés után, a szószékről hívja magához az Úr. Temetését Sárkány Miklós, Bakonybél jeles apátja, végzi.

¹ Koppány községldájában.

Öt sűrű egymásutánban Horváth Amand, Fritsch Vazul, Farkas Gergely cziszterczi rendtagok, Grafl Ödön ferenczrendi, Kaszt Konstant cziszterczi, Rankó András egyházmegyei, majd Pruzsinszky Henrik cziszterczi áldozópap követték a lelkészsegben.

Ez utóbbit sorvasztó betegsége űzte a zirczi hittudományi tanszékből a falusi élet egészséges légkörébe. Alig négy évre nyúló lelkészkedése örök emlékü marad. A tiszta német és a németiség által körülvelt községben ő nyitott utat az iskolában a magyar nyelvnek, mely ezóta haladva tör előre.

Faragó Aurél ferenczrendi s Rainiss Gyula cziszterczi rendtag helyettesítő működése után Burghardt Leo szélesbíti itt a magyar nyelv ösvényét. Utódja, Tipold Özséb alatt meg már az a lélekemelő esemény történik, hogy az összes hivek írásban kérik 1882. február 19-én a magyar isteni tisztelet megkezdését. Ezóta minden harmadik vasárnap magyar egyházi beszéd hangzik.

Bartha Tamás a magyar egyházi éneklésre fordított kiváló gondot. Lővárdy Alajos pedig az elődök hazafias működésének folytatását vallja feladataul.

Bakony-koppányi lelkészek:

Kapsz Gáspár	1787—1792.	Farkas Gergely	1865. nov. 17.
Becker Pál	1799.	Grafl Ödön sz. fer. r. (hely.)	1870. okt. 1.
Priemer Szaniszló	1804.	Kaszt Konstant	1874. ápril 15.
Becker Pál	1804.	Rankó András egyházm. . .	1874. szept. 1.
Hauschild Kristóf	1811.	Pruzsinszky Henrik	1878. június 26.
Bauch Godfried	1829. okt. 15.	Burghardt Leo	1881. szept. 9.
Zimányi Bernát	1838. okt. 15.	Tipold Özséb	1885. aug. 25.
Kropf Boldizsár	1857. márcz. 12.	Bartha Tamás dr.	1891. aug. 25.
Horváth Amand	1858. aug. 30.	Lővárdy Alajos.	
Fritsch Vazul	1865. aug. 30.		

Bakony-koppányi kántortanítók:

Matsynszky János	1779.	Krémm Ádám,	
Gulden János	1830 körül.	Horváth Pál,	
Szlotta József,		Vass Ferencz	1888. júl. 1. óta.

Bakony-Koppány népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	461	—	—	10	94
Összesen:	461	—	—	10	94

3. Berénd.

Veszprém vármegyében kerül el.

«Berend» mint nemzetségnév ősi keletű.¹ S hihető, hogy a község élete is visszanyúlik az Árpádok korába. 1545-ben Podmaniczky Rafael bírja. Veszprém várának 1552 évi ostroma alatt összes lakói elhagyják; kath. templomát a török dúlja és égeti föl. 1618-ban a zirczi apátság többi birtokaival a Thúry-család kezeibe kerül. A lassankint visszatérő lakók protestánsokká lesznek. Úgy, hogy az egész XVII. században s a XVIII. kezdetén is egyedül reformátusok lakják, a kik a szomszédos tósokiakkal közösen tartanak rektort.

A mint a heinrichauai czisztercziek a XVIII. század kezdetén a zirczi apátság ősi birtokait visszaszerzik és rendezik, a csekélyre olvadt lakosságot Berénden is német származású katolikus telepésekkel szaporítják. A hangya szorgalmú nép megépíti házait s a romban heverő katolikus templom köveiből kápolnát emel Szent Rókus tiszteletére. Az első szent misét itt Schneider Péter cziszterczi rendtag s teveli lelkész és jószágkormányzó 1736. augusztus 10-én mutatja be az Úrnak.

Ezóta a beréendi hívek hitéletének vezetése a czisztercziek feladata. Vasár- és ünnepnapokon hitoktatásban és szent misében részesítik őket; a teveli anyakönyvben számukra is helyet nyitnak.

Munkájuk rövid idő alatt szép eredménnyel jár, — megnövekszik a katolikusok száma.

1756-ban úgy Berénden, mint Tósokon annyira megfogyatkozott már a reformátusok száma, hogy iskolájokat és a rektorházat 33 frt 60 krajczárért megvételre ajánlják a megye fiskusának. Ez nem akar tudni a dologról. Nem így tesz Schneider Péter, ekkor már teljes hatalmú zirczi perjel. Megveszi a czisztercziek beszállóhelyéül. A kis kápolna csakhamar szűknek bizonyul. Új templom építéséhez fognak tehát, mely 1758-ban már be is fogadja a híveket.

Berénden ekkor még önálló lelkészség aligha volt. Hiszen a rektorházat csak beszállóhelynek veszi meg a rend. De meg a beréendi és polányi anyakönyvekben 1761—1774 között ugyanazon rendtagok szerepelnek mint keresztelők. S másrésről tény, hogy Polányban ekkor több rendtag lakott. S így nagyon természetes volt, hogy a közelfekvő Beréndet a polányi rendtagok vezették a lelkiekben mint «missionárius»-ok.

Beréndnek első önálló lelkésze: Herschmann István 1774-ben.

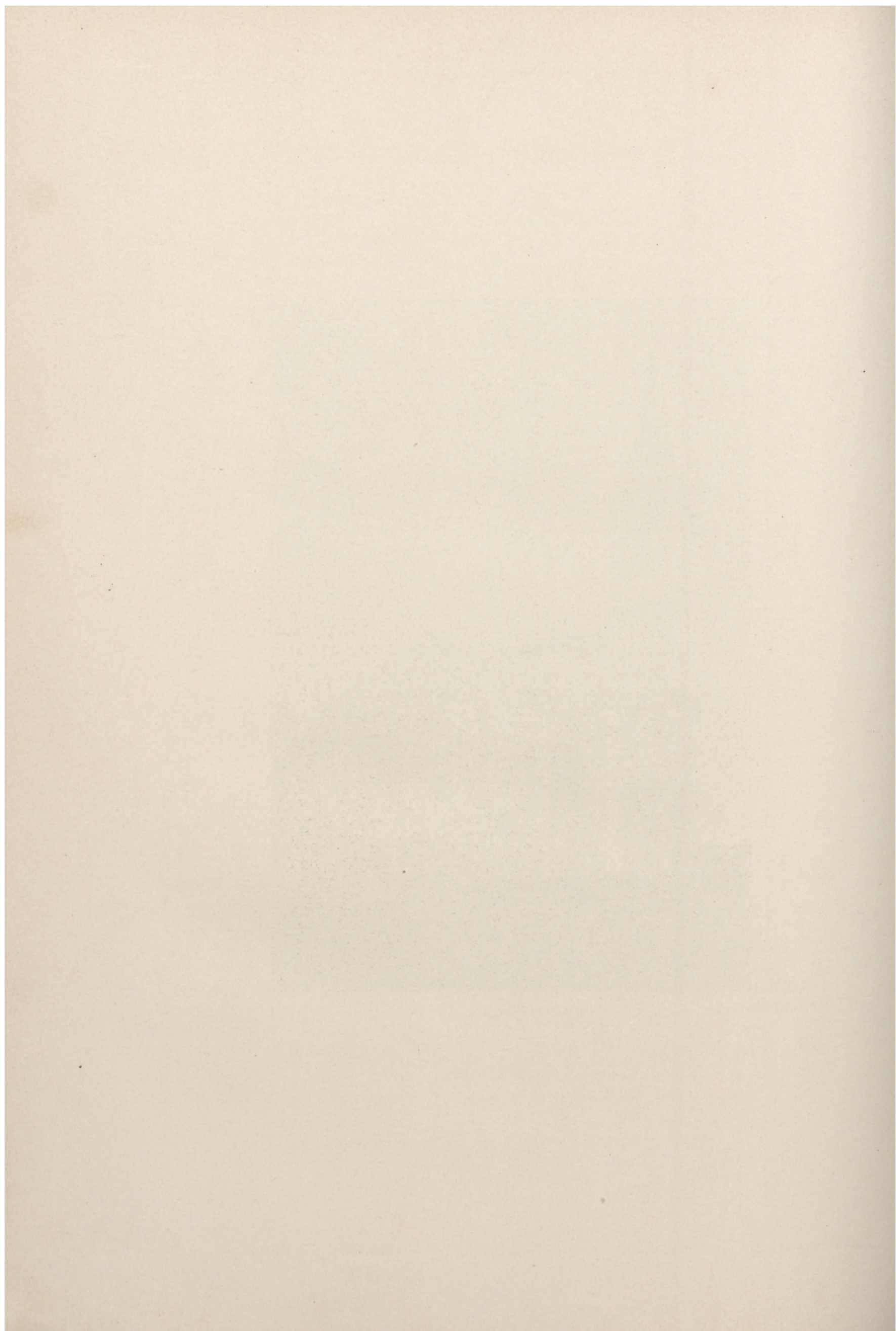
A «Regulatio Parochiarum» rendeleteinek megfelelőleg a lelkészség 1786-ban ingatlan földjavadalmazásban részesül. Majd 1787. július 15-én Francke Péter cziszterczi lelkész, Karácson Károly Veszprém vármegye táblabírájának közbejöttével, «Canonica Visitatio»-szerű szerződést köt. Ebben meghatározzák a járandóságot, az ígás és kézi szolgálmányokat minden egyes ház és házaspár után. Még ezen évi július 17-én Christoph Bonaventura zirczi perjel az apátságnak, mint földesurnak, járó robotból, a lelkészség részére, egyszer s mindenkorra 140 ígás és 280 kézi robotot enged át. Kiköti azonban, hogy, ha ezeket a lelkész föl nem használná, a hívek kötelesek megváltani. Ugyanekkor a lelkész ellátására az apátsági pénztárból évenként esedékes 160 forintot utalványoz.

Ezzel lerakták a beréendi lelkészi javadalom alapját. Ezt a zirczi konvent Dréta Antal perjel elnöklése alatt, 1805. október 19-én, tartott gyűlésében azzal toldja meg, hogy a ma is létező két apátsági malom összes jövedelmét a beréendi lelkészségnek adományozza.

¹ Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. köt. 5. l.

A BERÉNDI TEMPLOM KÜLSÉJE.

Még nem mulik el félszázad, s az 1758-iki templom már is elégtelen a hívek szükségletére. Szabady László, Zircz perjele, gyökeresen megoldja a kérdést. 1800-ban leteszi alapkövét azon templomnak, mely nagyszerűségével falun még ma is ritkítja párját. Az építkezést, mely 100.000 forintnál nagyobb áldozattal járt, 1807-ben fejezik be. 1808. június 10-én meg Zsolnay Dávid, fölszentelt püspök s káptalani helyettes, Szent István első magyar király tiszteletére fölszenteli a gyönyörű egyházat.

A régi templomot már az építkezés közben lerombolták. Ma már csak az alapok nyomai láthatók a templom előtt, a lelkész- és a kántor-tanítólakás között lehuzódó lejtőn. Ettől balra, az iskola és a kántortanító kertje helyén terült el a régi temető.

A II. József-féle «Regulatio Parochiarum» V. alatt a Kis-Lődhöz tartozó Rendek, Gyepes és Ajka filiákból a rendeki plébániát kerekíti ki s az összes kegyuri terheket a veszprémi püspökre, mint földesurra, ruházza. A rendeki lelkészség 1788-ban létre is jő Gyepes filiával. Ajkát Bódéval együtt Kurbély György veszprémi püspök, az 1818-iki «Can. Visitatio»-ban, a beréndi lelkészséghez csatolta.

A legújabb időben, 1870 óta hatalmasan növekedett a lelkészség lakóinak lélekszáma az ajkai üveggyár s a csinger-völgyi kőszénbánya munkásaival és a vasuti őrházak lakóival.

A katolikus hit hódító hatalmát egyre folytatja. Az áttérések a jelen században is napirenden vannak. Berénd ma — majdnem kivétel nélkül — katolikus.

A lelkészség időfolyamán nagy változáson ment át nyelvi tekintetben is. A betelepített németek megbarátkoznak a régi lakosság magyar nyelvével, — s csakhamar elsajátítják. Már a jelen század elején három egymásra következő magyar szentbeszédet követett egy német.

Kiváló érdeme van e téren, a lelkészek fáradozása mellett, az iskolának. Villax Ferdinánd zirczi apát — egykori lelkésze — 1841-ben új iskolát épít kényelmes kántortanítói lakással.

Supka Jeromos zirczi apát meg 1884-ben tanító szobával s tanteremmel nagyobbítja, — s így hajlékot s bővebb teret nyit a magyar népnevelésnek.

Beréndi lelkészek:

a) «Missionárius»-ok:	Franck Ádám	1820.
Aberle Nep. János	Mászárík Sándor	1824.
Fauszt Márton	Villax Ferdinánd	1826.
Szabady László	Boros Lőrincz helyettes félévig	1826.
Fauszt Márton	Fabó Mihály	1831.
Hoffer Rochus	Ghyczy Béla	1833.
	Horváth Márton	1837.
	Vagovics Bertalan	1847.
b) Önálló lelkészek:	Szalay Flóris (investiált) . .	1866.
Herschmann István	Schmuck Jakab	1869.
Francke Péter	Schill Athanáz	1874.
Togniola Henrik	Schill Ignác	1877.
Becker Pál	Minikus Vincze (itt halt meg)	1880. decz. 6.
Francke Péter (investiált) . .	Prunyi Békés sz. fer. r. (hely.)	1881 aug. 20.
Fittler Imre	Gebaur Izor	1884.
Fabó Mihály	Aigner Sándor	1891.
Fux Marián	Szobek Loránd.	

Beréndi kántortanítók:

Winkler Sebestyén
Berecz
Külblinger

Vanicsek Vincze megh. 1849. szept. 7. Berénden.
Hanig Antal
Hanig Endre.

Berénd és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyaegyháza	719	5	4	7	134
A csatolt részekben:					
Ajka az üveggyárral	322	562	244	54	131
Bódé	278	65	24	5	59
Kis-Berénd, puszta	38	—	—	—	3
Csingervölgy (Kőszén telep)	728	40	10	—	103
Tósok	350	34	332	28	80
Vasúti állomás és őrházak	27	—	—	—	1
Összesen:	2462	706	614	94	511

4. Polány.

Az ősi bakonybéli apátság birtoka volt Veszprém vármegyében. Később a zirczi apátság is birtokos itt. A török uralom alatt Devecseri Choron János foglalja el Borsod, Ethe és Gyepes pusztákkal. Majd, Szapolyai János adományozása révén, Berénddel együtt a Podmaniczki-testvérek — János és Rafael — bírják 1555-ig. Palota várának hősi védelmeért, Miksa király Thury György várkapitánynak adományozza a zirczi apátság összes bakonyi birtokait, köztük Polány környékét is.¹ Egy egész század telik el, míg újlag visszakerül a zirczi apátsághoz.

Ujfalussy Márton kinevezése után azonnal hozzálát apátsága birtokainak visszaszerzéséhez. Polányban szomorú kép tárul eléje. Hajdani szép temploma, mely a mai falutól északra fekvő hegyen, Szent Móricz vértanu tiszteletére épült, romokban hever; katolikus lakóit magához hódítja a reformáció. A 40 éves lilienfeldi kormányzat alatt pedig megszöknek, mert a megye és a bérlők zsarolását már nem tudják elszenvedni. Csak 1696 körül térnek vissza néhányan s kötnek szerződést földesurokkal.

A heinrichai uralom kezdetén sem honolt a béke Polányban. A katolikus földesúr és a református jobbágyok között ezidőszerint a vallásbeli ellentét már feszült viszonyt teremtett. A birtokrendezésben a jobbágyok közül sokan sérelmet látnak. Többen meg is szöknek közülök.

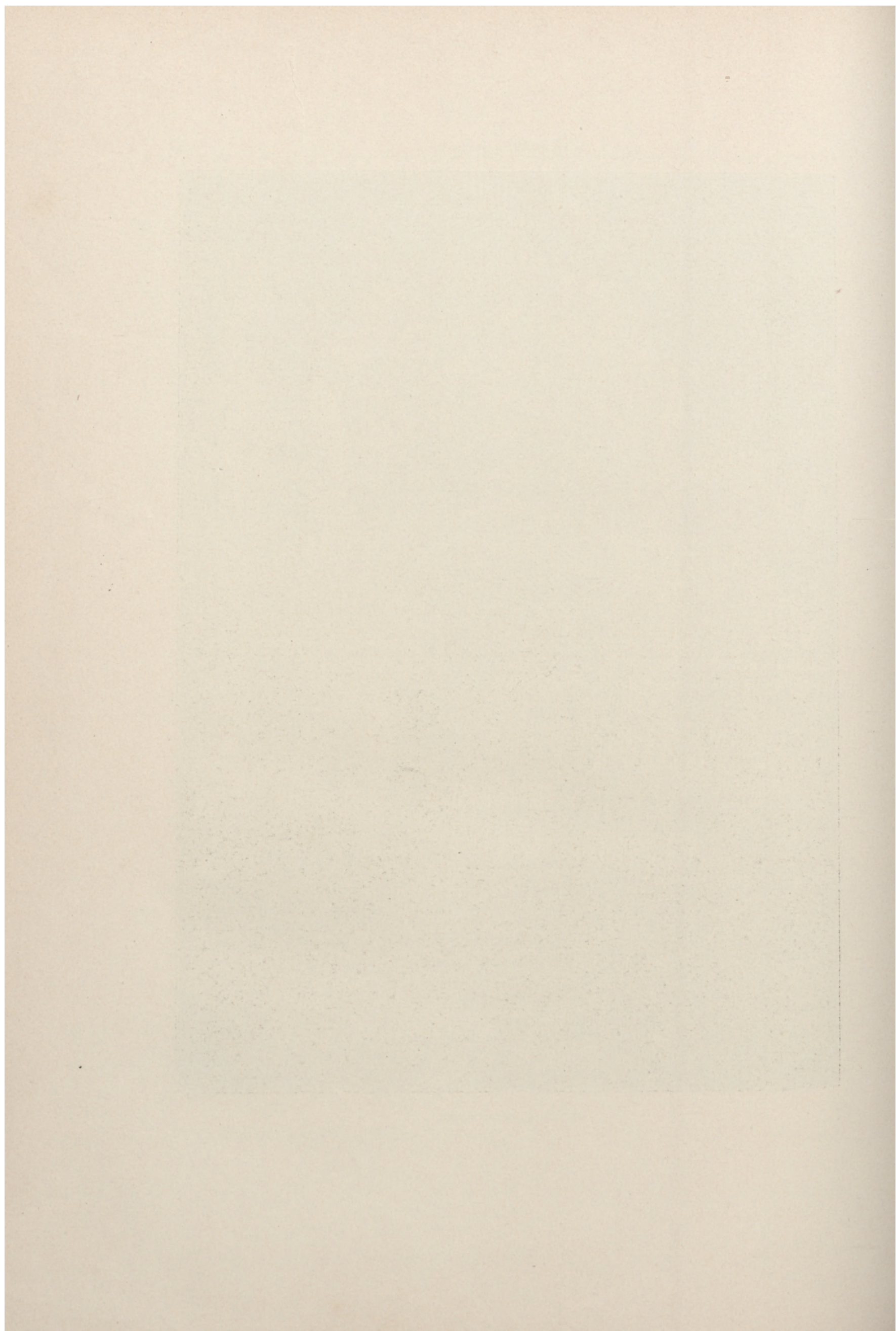
1716-ban per útján visszakényszerítik őket. De a ki ellenkezett, megválthatta magát.

Megelégedettségéről azonban még most sincs szó. Reichel Róbert cziszterci rendtag, ki ekkor teveli jószágkormányzó volt, ide is új lakosokat telepít. A számítás nem volt rossz. Az új telepesek munkás szellemet s békés természetet hoztak magokkal. De meg katolikusok is voltak, s így szívesebben látták őket.

¹ Zirczi apáts. levél.: A zirczi apátságra vonatkozó iratcsomagban.

A BERÉNDI TEMPLOM BELSEJE.

A református lakosságnak 1725-től prédikátora, rektora van. A betelepített katolikus német elem számára az uraság házában, 1751-ben, egy szobát kápolnává rendeznek be. Itt folyik ezóta a hitélet ápolása.

1757. július 7-én felhőszakadás vonul végig Polány fölött. A vihar romokba dönti a reformátusok templomát. Ezek, mint jobbágyok, követelik, hogy a zirczi apátság, földesúr letére, építse újjá. A dolog perre kerül. A helytartótanács végzésileg kimondja, hogy a katolikus földesúr nem köteles a református imaházat fölépíteni.

Mivel a jobbágyok zsebéből nem futotta, templomuk romokban maradt. E pillanat óta vallásuk gyakorlatára nincs alkalmas helyök. Szinte érthető tehát, hogy 1761-ben még prédikátoruk is magukra hagyja őket s Tapolczafőre költözik. Anyakönyveikből megtudjuk, hogy Polányban ezek voltak a prédikátorok: Peleskey István 1725. ápril 23-tól 1727. márczius 12-ig; Lepsényi István 1729. ápril 8.; Rádózy Mihály 1734.; Pethő György 1747.; Kisvárday József 1761. augusztus 20-ig.

Biró Márton, Veszprém nagynevű püspöke, a katolikus hívek vezetésére, egyházmegyei papot akar idehelyezni. Schneider Péter zirczi perjel azonban, a rend kiváltságaira hivatkozva, 1761. szeptember 18-án Faust Márton cziszterczi rendtagot vezeti be lelkésznek. Ez az örökségül itt talált anyakönyvet így kezdi meg: «Incipit series Infantium a P. Martino (Faust) S. O. Cis. et primo Parocho Loci baptizatorum 1761. 18-a septembris.» A prédikátor lakásából katolikus imaház alakul, melyben ez évi szeptember 29-én hangzik el az első szent mise. A mai plébániaház alapjait 1763-ban rakják le s a következő évben már egészen készen áll az épület. 1765-ben a templom építését is megkezdik. Az építkezés nehezen halad. A lakosság ugyanis ekkor így oszlik meg: katolikus van Magyar-Polányban 417, Német-Polányban 270; református pedig Magyar-Polányban 89. Ez utóbbiak a templomépítésnél nem akartak szolgálni s 1766-ban a Mária Terézia-féle urbéri szervezésnek nyíltan ellenszegülnek. Erre a bujtogatókat elbocsátják közülök. A kik megmaradnak, régi szerződéseket megújítják, — azon hozzáadással, hogy a templomépítésnél, királyi rendeletek szerint is, vallásra való tekintet nélkül mindenki köteles teljesíteni szolgálmányát. Az elégedetlenség elegyengetésével gyorsabban épül a templom. 1769-ben szentélye teljesen kész. Ép ekkor jár itt Haschke Konstant Zircz-Heinrichau apátja. A szentélyt a rendtagok közreműködésével felavatja Szent László magyar király tiszteletére. Az ünnepi beszédet Togniola Henrik zirczi ünnepi szónok tartja. A templom hajója és tornya 1773-ban készül el.

A református iskola helyét már 1761-ben elfoglalta a katolikus, Grasinger József kántortanítóval.¹

A «Regulatio Parochiarum» Polányban teljesen rendezett lelkészséget talál. Készen áll a páratlanul szép lelkészlakás nagy kertjével s ehhez csatlakozó terjedelmes szőlőjével. Felsőbb rendeletre meg kiadja a rend a lelkészség részére a szántóföld-, rét-, legelő- s erdőilletéket; megállapítják úgy a magyar-, mint a német-polányiakkal a párbér- és egyéb szerződéseket, melyeket Bajzáth József megyés püspök 1786. július 30-án erősít meg. Ezenfelül a zirczi konvent 1805. október 19-én a már meglevő javadalmazáshoz «in meliorem imposterum sustentiam DD. Parochorum» adományozza a lelkészségnek az erdőben levő felső malmok összes jövedelmeit.²

A betelepített kisebbszámu németajkú lakosság lassankint elsajátította a magyart is: s utódaik ma egyformán beszélnek magyarul és németül.

¹ Zirczi apáts. lev. : Fasc. II. Nr. 80; 81.

² Zirczi apáts. lev. : Fasc. II. Nr. 83.

Polányi lelkészek:

Faust Márton	1761—1763.	Fux Marián	1837.
Szabady László	1766.	Krantz Máté	1845. ápr. 16.
Faust Márton	1774.	Szöke Jeromos	1845. jún. 15.
Togniola Henrik	1776.	Farkas Gergely	1849. decz. 6.
Hoffer Rochus	1780.	Glatz Menyhért	1854. máj. 8.
Togniola Henrik	1782.	Fittler Gábor helyettes e. m.	1854. szept. 25.
Becker Pál	1787.	Schönauer Endre	1864. nov. 14.
Szabady László	1793.	Grafl Ödön sz. fer. rendi	
Coneider Dávid	1797.	(helyettes)	1865. szept. 26.
Dréta Antal	1803.	Májer Móricz	1882. márcz. 27.
Fittler Imre	1811. júl.	Piszter Imre dr.	1882. aug. 5.
Horváth Márton	1817. szept. 30.	Sztancsik Timót szt. fer. r.	
Villax Ferdinánd	1820. okt.	(helyettes)	1884. aug. 5.
Török Gergely	1824.	Szalay Alfréd dr.	1887. júl. 22.
Zimányi Bernát	1827.	Sztancsik Timót szt. fer. r.	
Horváth Márton	1829.	(helyettes)	1888. júl. 27.
Boros Lőrincz	1831.	Verböczy István.	
Fabó Mihály	1835.		

Polány és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	1496	2	1	28	258
A csatolt részekben:					
Borsod	118	—	1	—	35
Malmok	9	—	—	—	—
Összesen:	1623	2	2	28	293

5 Olaszfalu.

Zircztől délre fekszik Veszprém vármegyében. Az apátság régi birtoka s kétségkívül a grangiák (majorok) egyike volt.

A heinrichau i uralom idején Szilézia, Vesztfália és Passau vidékéről németajkú s katolikus vallású telepesek szállnak a magyar és tót lakosság közé. Lépésről-lépésre hódítják meg fejszéikkel munkás kezök számára a talajt. Ritkúl a rengeteg, tüne dezik az erdő; legelők, viruló rétek s szép termésű szántóföldek hirdetik, hogy itt van élet, van művelődés. A «Vén-cser» (ma Windscher) helyén meghonosul az állattenyésztés és földművelés, virágzik a faipar és szénégetés. A lapályosabb völgyvonalakban csatornák és nagyszerű halastavak keletkeznek, melyeknek keresztsánczai ma is láthatók.

1745. év körül már rendezett jobbágyviszonyokat találunk. A czi szterczi rend, mint földesúr, külföldről ide honosított munkásainak elsősorban is családi itthont teremt. Mindegyik-

nek kényelmes házhelyet ad, melyeken egyszerű, de ügyes építkezéssel szép rendben épülnek a házak; a rend meg a telepítvény középpontján kis templomot, átellenben iskolát épít. Ebbe tanítót állít, a hívek vallásos és erkölcsi életének vezetésére a közeli zirczi konventből egy-egy rendtagot küld ki «missionarius»-i minőségben.

A község anyakönyve kezdetben közös a zirczivel, de 1747-ben már önállóan vezetik latin nyelven.

Egyszerű kis templomát Haschke Konstant zircz-henrichau apát bőkezűsége 1764-ben újjal váltja föl. Ezen egyház, mely a Szent-Háromság tiszteletét hirdeti, ma is áll.

A II. József-féle «Regulatio Parochiarum» Olaszfalura is kihatással van. 1787-ben önálló lelkészt kap — Fittler Imre cziszterczi rendtag személyében. Felötlő dolog, hogy

A BERENDI LEKÉSZLAK.

szerzetes létére «investiál»-ják a lelkészségben.¹ A zavaros idők eléggé megmagyarázzák a dolgot.

Az olaszfalusi lelkészséghez tartozik Eplény is. Ez a zirczi anyakönyvekben 1748 óta fordul elő; a megkereszteltek neveit azonban 1770 óta az olaszfalusi anyakönyvek őrzik. A teljes bekebelezés az olaszfalusi egyházba 1788. szeptember 1-én történik meg.² Az apátság Szent Bernát tiszteletére csinos kápolnát emelt. Ez még ma is fönáll.

Az olaszfalusi lelkész vezetése alá kerül 1828-ban Vejim, 1851-ben Alsó-Pere, 1852-ben Uj-Pere is. Az előbbi «Vejim nova villa» és «Vejim superior» néven fordul elő s ma is

¹ Saját följegyzése szerint: «P. Emericus Fittler S. O. C. Prof. Parochus hoc anno die 1. Julii Investitus.»

B é k e f i: Emlékkönyv.

² «1788. 1. sept. Diverticulum Eplén ingremiatur Ecclesiae Olaszfalu», — mondja az olaszfalusi anyakönyv.

Olaszfalu egyházközségéhez tartozik; a két Pere azonban jelenleg a nánai plébánia fiók-egyháza.

A tót lakosságot a magyar és német elem fölszívja magába. E kettő azonban főnmarad egymás mellett. De 1832-ben Villax Ferdinánd zirczi apát új népiskolát két tanteremmel és kántortanító-lakást emel. Erre az iskolában magyarul tanítanak s az egyházban is hazai nyelvünkön dicsérik az Istent.

A hazafias lelkészek és tanítók munkálkodása a gyermekek révén a németajkúak családi körébe is utat tör a magyar szónak. Az áldatlan Bachkorszak szinte pillanat alatt letarolja a magyarság veteményes kertjét, melyet annyi munka s oly szerető gond teremtetett meg.

Alkotmányunk visszaállítása óta újult erővel indult meg a hazafias munka. A község zöme ma már a magyar nyelvet beszéli. Az iskola úgy az anya-, mint a fiók-egyházban egészen magyar. A szép eredmény biztosítása vezette Zircz hazafias főpapját, Vajda Ödön apátot, midőn Eplényben, 1892-ben, a kor követelményeinek teljesen megfelelő népiskolát emelt.

Olaszfalusi lelkészek:

Fittler Imre	1782—1792.	Zimányi Bernát	1818. okt. 10.
Zack Tóbiás	1808. máj. 26.	Horváth Márton	1827. okt. 19.
Hollenda Lajos	1809. márcz. 26.	Pákozdy Román	1835. szept. 22.
Török Gergely	1813.	Mangin Károly	1838. okt. 17.
Villax Ferdinánd		Pákozdy Román	1862. szept. 29.
Pákozdy Román	Kisegítő k.	Minikus Vincze	1877. okt. 7.
Horváth Dániel		Hodoly Béla	1893. aug. 1.
Fittler Imre		Horváth Dénes, sz. fer. rendi	
Nagy Elek		segédlelkész	1889—1893. aug. 1.
Korporics Mór		Gyikos Péter	1894. aug. 25.
Fabó Mihály	1814. decz. 13.	Unger Román.	
	1816. jún. 25.		

Olaszfalusi kántortanítók:

Vigyázó József	André János
Kovács Mátyás	Szlotta József.
Keszler József	

Olaszfalu és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	1097	—	—	4	269
Csatolt részekben:					
Eplény	258	—	5	—	48
Vejim	119	10	12	3	32
Összesen:	1474	10	17	7	349

6. Zircz.

Ezen lelkészség élete szorosan egybeolvadt az apátságával.

Az apátság újjászervezésének idején, Schneider Henrik és Schöczel Mansvét Heinrichauból részben földműves, de jelentékenyebb számban iparos (kőműves, ács) telepítvényeseket hoznak magukkal. Ezek a rohamosan megindult építkezéseknél a java munkaerőt képezték.

Lelki életök gondozása a két cziszterczi rendtagnak lön kedves feladata. Az anyakönyv vezetését 1720-ban kezdik meg. Érdekes művelődéstörténeti mozzanat, hogy a zirczi anyakönyvben Nána, Porva, Esztergár, Oszlop (1738), Teés (1739), Ravazd (1741), Eplény (1748), Lókut (1753), Vejím (1754), Csetény (1757), Dudar (1758) s Borzavár (1761) lakóinak neveivel is találkozunk. A veszprémi egyházmegye mai cseszneki esperesi kerületében tehát Zircz volt az egyik középpont, honnét a katolikus hit szétterjedett. Az apátság környékén a zirczi konvent tagjai végezik a lelkészkedés teendőit. Ezen kijáró lelkészek «missionarius» néven ismeretesek. A konventben más teendőket is végeznek; — így egyik ünnepi, másik vasárnapi szónok; egyik a halastavak, másik a kertek gondozója. A lelkészi teendők vezetése a zirczi perjel feladata. Ő a jogi képviselő, a «parochus», a zirczi plébánián; ő jelöli ki a működés körét a konventtagok számára időnkint és helyenkint. E körülmény világosítja meg az anyakönyv adatait, hol a konventtagok — mint ténykedők — nevei mind előfordulnak.

Az ily kiterjedt lelkészkedés a kor és körülmények természetes folyománya vala. A czisztercziek által kezdett telepítés szép sikerei vonzólag hatnak, a szomszédos birtokokon sűrűn keletkeznek a telepek. Templom, pap nem igen van, — csak a zirczi kolostorban. Ennek templomában talál a nép lelki szükségeiben vigaszt, segítséget.

A konvent lelkészkedését a «Regulatio Parochiarum» körvonalazza. E szerint Nána önálló lelkészség, helyben lakó lelkészszel. Borzavárt a hívek kérésére 1780-ban az oszlopi plébániától Zirczhez csatolják, majd a «Regulatio Parochiarum» Porva fiókegyházzal a cziszterczi rend lelkészségévé avatja. Bajzáth József püspök fölhívására a konvent 1782. február 12-én elfogadja a lókuti lelkészséget, majd Esztergárt is. Ezeket a konventtagok, mint Zircz fiókegyházait, majd a jelen század nyitásával mint önálló lelkészségeket gondozzák.

A függetlenítés (1814) után a zirczi lelkészséget mint külön állást szervezik a konventben.

Zircz a jelen század első felében szépen haladott a magyarosodás terén. Ghyczy Béla 1830-ban mint magyar szónok szerepel a konvent tagjai között. A szabadságharczot követő korszak nyomasztó hatása alatt a magyar szónoklat teljesen megszűnt s csak a legújabb időben foglalá el újra jogos helyét az isteni tiszteletnél. Ehhez az iskola már két évtizeden át készítette elő a talajt magyar nyelvű tanításával.

Zirczi lelkészek:

Korporics Mór	1816—1817. szept. 24.	Krantz Máté	1837. szept. 20.
Mászárík Sándor	1820. okt. 3.	Török István	1840. szept. 6.
Villax Ferdinánd	1821. szept. 22.	Hodoly Béla	1841. aug. 27.
Fux Marián	1823. okt. 13.	Kunszt Tamás	1843. szept. 30.
Franck Ádám	1826. szept. 16.	Kaszt Konstant	1849. okt. 20.
Hochenecker Benedek	1832. szept. 9.	Juhász Norbert	1851. aug. 27.
Mangin Károly	1833. szept. 18.	Hodoly Béla	1852. aug. 29.

Sztupka Ferdinánd (heili- genkreuzi)	1856. nov. 8.	Edlinger Titus	1875. aug. 28.
Minikus Vincze	1862. szept. 24.	Bohrer Julián	1881. aug. 8.
Szmodiss János	1865. szept. 15.	Liebhardt Ede	1883. ápr. 10.
Fritsch Vazul	1871. máj. 6.	Rajniss Gyula	1891. okt. 12.
Bohrer Julián helyettes	aug. 2.	Unger Román	1894. júl. 4.
		Rázgha Balduin.	

Zirczi segédlelkészek:

Winkler Engelbert	1822.	Ghyczy Béla magyar szónok	1830.
Szegh Pál	1823.	Schill Athanáz	1848.
Boros Lőrincz	1823.	Platz Bonifác	1872—1874.
Krantz Máté	1824.	Liebhardt Ede	1875.
Mangin Károly	1824.	Osztovics Gerő	1891.
Krantz Máté	1826.		

Zircz népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyaegyháza	2337	14	10	20	433
Összesen:	2337	14	10	20	433

7. Borzavár.

Veszprém vármegyében. Az Eszterházy grófok birtoka. Telepítése a XVIII. század közepe felé kezdődik meg. Első lakói a Csernye, Suúr s Szápár környékéről származó tótok, Szent-Gálról több magyar s néhány ideverődött német család valának. A 21 telkes jobbágy és 43 zsellér szorgalmas földművelők. Pálilhálás német telepítvényeseivel ők készítik elő a talajt a mai Tündérmajor és Szépalma puszták létesítéséhez. A szegény, majdnem föltétlen erdőtalaj a földművelő munkáját csekély terméssel viszonzta. Természetszerűleg fejlődött ki tehát a faszén- és mészégetés, a deszkafűrészelés, később, a faanyag kevesbedtével, a ma is virágzó seprőkötés.

A község hitéletének vezetése kezdetben az oszlopi plébános feladata. 1779. szeptember havában azonban a hívek, kik között 43 pár magyarul és tótul, 12 pár csak tótul, 24 pár meg csak németül beszélt, arra kérték a veszprémi püspököt, «hogy azon T. Zirczy J. páterek közül jár hassanak hozzánk Isteni szolgálatot tenni, mert a nélyküly nem ilyhetünk mint igaz pápisták». Ezen kérésre «a belülről supplicansoknak meghengedtetik, hogy magok Lelki szolgálatyokra és nagyobb vigasztalásokra a közelebb levő Zirczy Paterektől, tovább való Rende-
lésünkig s minden Lelki dolgokban, adminisztráltathassanak . . . Megmaradván mindazon által tovább is az Oszlopi Plébánosnál, mint eddigh is tulaidon Lelki Pásztoruknál, az Házasulan-
dóknak kihirdetése és azoknak Esküttetése és Copulatiója az eddigh való competens Stórával együtt, úgy szinte az Házoknak és Helységbeli Lakosoknak uj Esztendő táiban dicséretes szokásban vett megháldása. Melyek iránt tovább is az Oszlopi Plébánostul hallgatni köte-
leztetnek.»¹ Ezek nyomán 1779. szeptember 10. előtt már volt templomuk s a távol fekvő oszlopi

¹ Oszlopi pléb. levéltár.

plébániához tartoztak. Megengedik nekik, hogy misézés, prédikálás, keresztelezés, avatás és a haldoklók ellátása végett a közel fekvő Zirczről hozhatnak fölszentelt papot.

Az ekkori oszlopi plébános, Szabó Ker. János, Bajzáth József veszprémi püspök megegyezésével, teljesen átadja Borzavárt a zirczi konventnek. A perjel Borzavár lelki gondozásával, 1780. január 1-én, Fittler Imre rendtagot bízta meg. Ő egészen önálló anyakönyvet vezet s Borzavárt Lókuttal együtt Zirczről kormányozza. Fittler Imrét (1782.) Schmidt Abund, majd Mittermayer Jakab váltja föl 1784-ig; ezeket meg Herschmann István követi 1784—1788-ig.

Egyik vasárnap Borzavárott, a másikon meg Lókuton van az isteni tisztelet.

A «Regulatio Parochiarum» a 678 lélekkel bíró Borzavára s ennek Porva fiókegyházára elrendeli a plébánia felállítását s a lelkész helyben lakását. S minthogy ezen helyek nem a zirczi apátság fiókegyházai voltak, hanem csak ideiglenesen (modo provisorio) látta el, — mindazt, a mit a hívek a lelkésznek eddig szolgáltatnak s ezután ígérnek, a lelkési kongruába számítják be; a hiányzó rész pedig, nemkülönben a plébániaház építésének költségei a vallásalap terhére esnek. S minthogy a zirczi apátság életben marad, a hitélet vezetésére elegendő számú misés papot kell tartania. Egyidejűleg a megyés püspökhöz felhívás érkezik, hogy a borzavári plébániára cziszterczi rendtag kerüljön.¹

Ezen rendeletre Velzel Márk heinrichau-zirczi apát a borzavár-porvai plébániára Coneider Dávid rendtagot s nagy-venyimi helyi káplánt mutatja be Bajzáth József veszprémi püspöknek, a ki 1788-ban ki is nevezi és investálja. Coneider Dávid a zirczi konventtől 300 forintot kap saját fentartására. Október elején Porvára megy, házat vesz s innét kormányozza két községét. 1789 deczember hóban azonban részint folytonos betegeskedése, részint nyomoruságos helyzete miatt («non haberet, unde viveret») lemond plébániájáról s a zirczi kolostorba vonul.

A vallásalap, mint kegyúr, kötelezettségének nem felelt meg, — lelkészlakást nem épített. Időközben temploma is pusztulásnak indult; Zsolnay Dávid püspöki helyettes 1805-ben már be is zárta. Az alapítók vallásos utódja, Eszterházy János gróf, 1807. ápril 14-én teszi le az új templom alapkövét. Az építkezés még ezen évben befejeződik. Az új egyházat Szent Péter és Pál tiszteletére Zsembéri Imre pápateszéri plébános s csesznek-kerületi esperes avatja fel. A lelkészek, más cziszterczi rendtagok és jótevők adakozásaiból egyházi ruhákat és edényeket szereznek. Aczél István lelkész a Bold. Szűz tiszteletére mellékoltárt emel.

A szegény nép még három évtizedig sem használta vallásos áhitata gyakorlására e templomot, midőn 1834. szeptember 9-én a délutáni órákban a harangok vészkes kongása riasztja meg. Tűz támadt. A férfiak legnagyobb része a győri és pápai vásárokon, a többi meg mezei munkán volt. A pusztító elemet szélvihar segíti romboló munkájában. Két nap és három éjjel folyton dühöng s 10 telkes és 15 zsellérházat emészt meg eleségestül, mindenestül. Elhamvasztja a templomot, — el az iskolát. Leirhatatlan a csapás és fájdalom nagysága. Áldott lelkű földesura bőkezűségéből a zsellér és telkes házak fölépülnek, a templom azonban hosszú három éven át romokban hever. De 1837. május 8-án megkezdik az újjáépítést. Katskovits Benjamin csesznek-kerületi esperes s tiszteletbeli kanonok, Kopácsy József püspök engedélyével, Muizer János teszéri, Flúm József járdi, Pákozdy Román esztergári lelkészek segédletével, már november 16-án megáldja. Az első szent beszédet Pákozdy Román, a hálaadó szent misét meg Nagy Elek rendtag s helybeli lelkész tartja.

A mit a «Regulatio Parochiarum» elrendelt, nem valósult meg, — lelkészlakás még mindig nincs. S így a zirczi konvent tagjai télvíz idején, a Bakony veszedelmes utain, valószínűs önfeláldozással, Zirczi otthonukból jártak ki híveik közé lelkési teendőik végezésére.

¹ Z. lev. fasc. IV. 140.

Végre is 1837. június 14-én hozzáfognak a lelkészlakás építéséhez. De nem fejezték be, mert az 1838-iki pesti árvíz után a zirczi kőművesek Pestre özönlöttek. Úgy a hogy azonban mégis lakhatóvá tették. Mai egyszerű alakjában azonban csak 1852-ben készült el. Ekkor épen egyházmegyei pap volt a plébános, s így Ranolder János veszprémi püspök bőkezűségének tudható be a siker.

A templom boltozatán 1885-ben repedések mutatkoznak. A szakértő vizsgálat «közveszélyes»-nek nyilvánítja az épületet. Erre a polgári hatóság bezárását rendeli el. Ez alatt az isteni tisztelet az iskolába szorul. Mignem 1894. tavaszán a régi egyházat teljesen lerombolják s alapjaiból újat építenek. Már ezen év november 1-eje óta ebben dicsérik a hívek az Urat.

A magyar, tót és német lakosság közül ez utóbbiak Porvára és Pálihálásra húzódnak át. A magyar elem meg magába olvasztja a tótot, — úgy, hogy már 1780 óta egyházban, iskolában és közéletben a magyar nyelv az uralkodó.

Iskoláját, minden szegénysége mellett is, maga a község gondozza.

1886-ban csinos kántortanító-lakást, két tantermet és tanítósobát épített.

Borzavári lelkészek:

Fittler Imre (Borzavár és Lókut) 1780—1782.	Keller Kelemen (Zirczről) 1821.
Schmidt Abundus (Borzavár és Lókut) 1782.	Mórotz Kálmán » 1822.
Mittermayer Jakab » » 1784.	Hegyi Péter » 1826.
Coneider Dávid 1789.	Ghyczy Béla » 1828.
Herschmann István (Zirczről) . . . 1794.	Zimányi Bernát » 1829.
Dréta Antal » . . . 1797.	Franck Ádám » 1830.
Hollenda Lajos » . . . 1800.	Horváth Nep. János » 1831. szept. 10.
Török Gergely » . . . 1804.	Kropf Boldizsár » 1833.
Horváth Márton » . . . 1805.	Nagy Elek » 1840. okt. 18.
Acsay Zsigmond » . . . 1810.	Horváth Nep. János » 1843. okt. 19.
Franck Ádám » . . . 1812.	Ropoli Ferencz e. m. » 1856. máj. 28.
Coneider Dávid » . . . 1814.	Schill Ignác » 1874. szept. 29.
Aczél István » . . . 1820.	Bures Antal.

Borzavári kántortanítók:

Kovács Mihály . . . 1818—1862. aug. 24.	Holczinger István.
Kovács Márk . . . 1862—1886. szept. 29.	

Borzavár és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	1000	—	—	28	212
A csatolt részekben:					
Alsó-Tündér	15	—	1	—	1
Felső-Tündér	49	—	—	—	7
Pálihálás	136	—	—	—	24
Szép-Alma	47	—	—	—	8
Összesen:	1247	—	1	28	252

8. L ó k u t

Veszprém vármegyében; a török hódoltság előtt a zirczi apátság birtokaihoz tartozott. Veszprém elestével a Thuryak, majd a cseszneki Eszterházyak birtokába került. Ezekkel, 1730—1750. közötti időben, hosszas per folyik a «Kőrös erdő» és az apátság területére épített hamuházak miatt. Az Eszterházyak — állítólag — százezer aranyért a Meszlényi-családnak zálogosították el és soha ki sem váltották. A Meszlényi-család Erzsébet és Julianna tagjainak kezével Marton Zsigmond és Zámory Károly birtokába került. A Marton-család utolsó sarja, Gyula, 1848-ban elhal, s az egész birtok Meszlényi Julianna halálával fiára, Zámory Kálmánra, majd meg ennek özvegyére, Káldi Idára szállott. Ezen rokonsági kapcsolat adott alkalmat arra, hogy Lókut az 1848/49-iki szabadságharcz idején országos történeti jelentőségre emelkedett, midőn a Kossuth-családnak egyidőre menedéket nyújtott.

A mai Lókut 1720 körül keletkezett. Első lakója, az anyakönyv szerint, Mckinya András volt. A mult században előforduló Hudkon, Ptacsnik, Smolár, Mražek, Ronvil, Hrabelka, Smák s több ilyféle nevek, az öregek között ma is élő tót nyelv, Nep. Szt. János tisztelete, s a mult században élénk üzemű hamuzsir és üveggyár első lakosainak túlnyomó részben tót és cseh származására utalnak. Ezen idegenbe összeverődött szláv elem czéhszerű társulattá tömörül, mely majd «congregatio», majd «confraternitas» néven fordul elő. Élén «parens» és «mater» áll; van titkárja («lector regulae ludimagister»), betegápolója, «protectora» (pl. 1770-ben az üveghuta igazgatója). Kormányzója a lelkész. Így 1776-ban «Director congregationis p. t. pater Proszer.»¹ Mindezekből következik, hogy Lókut a mult század közepén már virágzó ipartelep volt. A tót elem az erdőirtás mellett, villa, gereblye, lapát, talicska s más efféle eszközök készítésével foglalkozott. A szomszédos völgyben fekvő üveg-hutában («officina vitraria Lókutiensis») s a hamuzsirgyárban és szénégető telepen (domus cineraria), mely a «gyertyános» erdő szélén épült, inkább cseh elemmel találkozunk. Ezek vetették meg alapját a mai «Ó-Bánya» pusztának és «Gyertyánkut» községnek.

A zirczi apátság szomszédos olaszfalusi és zirczi telepítvényeinek gyors föllendülése e területek birtokosaira buzdító példa volt. A famunkások, üvegesek, szénégetők és hamuzsir-készítők között napról-napra hódít a földművelés. «Pénzeskut» német telepről az első kereszteléssel 1780-ban, az első temetéssel meg 1784. december 22-én találkozunk. Következik tehát, hogy mai német lakói 1780 körül szállták meg.

A «domus cineraria» fölötti telepítvény «Gyertyánkut» néven 1804. július 26-án fordul elő legelőször; de a «domus cineraria» név már 1780-tól kezdve sűrűn szerepel. Ha figyelembe vesszük, hogy a lakosság iparszerű foglalkozását az erdők ritkultával a földművelés követte, alig tévedünk, ha a gyertyánkuti német telepítvényesek ideszármazását az 1790—1800. év közé helyezzük. Maga a főtelep, Lókut, ez időben már német telepítvényesekkel gyarapodott község volt, mely a földművelést szorgalmasan űzte.

Ezen terület lelki gondozására a földesúr kevés ügyet vetett. A hívek a szomszédos Zircz, Veszprém s Bakonybél, leggyakrabban pedig a ferenczrendiek kolostorát keresik föl. Ez 1765-ben át is veszi a telep lelki vezetését s kebeléből időnkint egy-egy tagot küld ki Lókutra. 1779 előtt két kegyesrendi, három cziszterczi, egy benedekrendi, két egyházmegyei és 14 ferenczrendi pap végezett itt egyházi ténykedést. Az anyakönyv vezetését 1765-ben kezdik meg. Az első állandó lelkész Molnár Junipert ferenczrendi 1779—1782-ig.

Bajzáth József veszprémi püspök 1782. február 7-én a czisztercziek zirczi konventjének ajánlja a község átvételét. Christoph Bonaventura zirczi perjel Lókut és az üvegbánya lakóival

¹ Régi jkönyv (hiányos).

szerződést köt, a mely szerint a zirczi konvent Lókut és az üvegbánya lakóinak lelki vezetését magára vállalja.¹

A «Regulatio Parochiarum» is úgy rendelkezik, hogy a 917 lelket számláló lókuti lelkészséget Nánával és Borzavárral együtt a zirczi apátság vegye át; de a lelkész javadalmazásának kiegészítését és a templomépítést a vallásalaphoz utalja. Sem a püspöki átadás, sem a «Regulatio Parochiarum» nem említi Pénzeskut és Gyertyánkut fiókegyházakat.

A zirczi konvent tagjai 1788-ig Zirczről gondozták a községet. Borzavárnak és Lókutnak Fittler Imre, Schmidt Abund, Mittermayer Jakab és Herschmann István egyszerre voltak lelkészei. Ez csak úgy lehetséges, hogy e két hely tulajdonképpen egy lelkészség volt, s egyszer egyik, másszor másik helyen volt az isteni tisztelet. De 1788 után Lókuton már helybenlakó lelkészt találunk Dréta Antal személyében.

Az 1786-iki népszámlálás adatai között «Ménés Akli» mint csatolt rész fordul elő. Ez «Akol» néven már a középkorban zirczi apátsági birtok. Miatta a bakonybéli apátsággal hosszas per volt a XIV. században.²

Midőn a ciszterciek a múlt században ujjaszervezték, 14 zsellért telepítettek ide s ezek hitéletét Zirczről gondozták. Már 1780 előtt kápolna épül s 1787–1789. január 12-ig Thienel Joachim szolgálja a hivek lelki életét.

Bajzáth József veszprémi püspök, Dréta Antal lókuti lelkészhez 1789. január 12-én írt levelével, Áklit Lókuthoz csatolja.

A régi «akli»-i kápolna helyét egy név őrízte meg számunkra. «Pusztaszentegyházi táblá»-nak nevezik azon földet, mely a majortól Lókut felé menve jobb kézre esik. Nevét bizonyára onnét kapta, hogy a kápolna rajta állott.

Akliban, 1838-ban, Villax Ferdinánd kastélyt s ugyanebben a «szent kereszt fölmagasztaltatása» tiszteletére díszes kápolnát emelt.

1794. augusztus 20-án Ó-Bányáról (ex officina antiqua) már temetnek. Ekkor tehát már újabb bánya keletkezett, s minthogy a Lókut melletti régi «officina vitraria» 1808-ban teljesen megszűnt, az anyakönyvek «ex nova Huttá»-ja alatt a Pénzeskut felé levő üveghutát kell értenünk. Az üveghuta neve az 1826-ik év végén egyszerre eltűnik, midőn az üveghutások Somhegyre vándoroltak át.

Hogy Lókuton az első kápolna mikor épült, bizonytalan. Helyét azonban tudjuk. Ott állott a mai templom és temető közötti dombon. A kántortanító háza a mai helyén volt; hátsó szobája még 1845-ben is iskola.³ 1782-ben az iskola mellett templomépítéshez fognak. 1783-ban készen áll s október 12-én Cristoph Bonaventura zirczi perjel fölavatja Szent Mihály arkangyal tiszteletére. Az első egyházi szónoklat magyarul hangzik el Zack Tóbiás rendtag ajkáról.

Ő és utódai ily szellemben működtek Lókuton. Munkájok áldásosan gyümölcsözött. A lakosság tót eleme nyelvén és érzelmében megmagyarosodik. A jelen század első felében az iskolában a vallást is magyarul tanulták s a templomban többen énekeltek magyarul, mint németül. Az ötvenes évek németesítő iránya a németajkuaknak, kik úgy is többségben voltak, erősítésére szolgált.

Jelenleg iskolájában a tannyelv magyar; templomában jelentékenyen több a magyar nyelvű isteni tisztelet mint a német. Nagyon kevés egyént lehet találni, a ki a magyar

¹ «Anno 1782 die 20-a Februarii Excellentissimus Dnus Josephus Bajzáth Eppus Weszprimiensis Possessionem Lókut cum officina Vitraria dedit administrandam Coventui Zirczensi sub A. R. Patre Bonaventura Kristoff Priore, cujus primi admin. erant R. P. Abundus Schmidt et R. P. Emericus Fittler S. Ord. Cisterciensis professi.» (Lókuti Matricula. 1782. febr.).

² Ezt majd a zirczi apátság monográfiája tárgyalja részletesen. Az ide vonatkozó okleveleket az eredetiekről a rendtörténetírója már egy «lustrum»-mal ezelőtt lemásolta s a zirczi apátság történetében adja ki.

³ Can. Vis. 1845-ről.

nyelvet nem értené s türethetőleg nem beszélne. A magánélet nyelve azonban még sok családnál német.

A templom boltozata 1859. advent első vasárnapján az isteni tisztelet előtt leszakadt. Tíz éven át bérbevett szobában gyűlnek össze áhitatuk végezésére; míg végre a vallásalap, mint kegyúr, 1868-ban elrendeli a templom építését. Nincs hely. A földesúr korcsmája helyét kéri, de megfizethetetlen árt kíván. Nincs mit tenni, — a régi templom fölött a hegyoldalban jelölik ki az új templom helyét. 1869-ben készen áll az új egyház, a régiből csak az apsis maradt meg, hogy védőbástyája legyen a torony alapzatának, s tartsa a templomhoz fölvezető lépcsőzetet. A Bakony zord időjárása az amugy is kitett helyen levő templomot úgy megviselte, hogy egy évtized múlva helyreállításra (restauratio) szorul. Ezóta is alapos javításokkal tudják csak fentartani.

Lókut északnyugati részén, a falutól nem messze, Nep. Sz. János kápolnájának apsisa és egy szobor tanuskodik a letűnt kor vallásos buzgóságáról. Az 1845-iki egyház látogatási jegyzőkönyv (Canonica Visitatio) a kápolna alapítójának Bertalan Terézt mondja. Mikor építették, biztosan meghatározni nem lehet; — valószínűséggel 1812. október 26. után és 1820. nov. 6. előtt. Mivel kijavítására senki sem akart vállalkozni, dűledező hajóját Tipold Özséb lelkész rendeletére 1880-ban lerombolták, — de az apsist és a szobrot meghagyták.

Azt a négy hársfát, mely ma is áll, valószínűleg a megépítés után ültették, hogy az ide gyülekezőknek árnyékot nyujtsanak. Ha ezen vélemény elfogadható, akkor — nézetem szerint — ezen kápolna Lókut első lakosságának és az «Officina Vitaria»-ban dolgozó bevándorlottaknak közös imahelyéül szolgált s a megszállás első idejében épült, mert a négy hárs sokkal idősebb száz évnél.

A XVIII. század derekán még rengeteg Bakony félszázad multával megritkult. A famunkások kénytelenek a földműveléshez fogni. A földesúr 1805-ben 22 félhelyes jobbágy és 60 házas zsellér között kiosztja az «urbéri kompetenciát».¹ A szénégetés, hamuzsirkészítés, üvegfuvas ipara hanyatlik; majd «Új Bánya» keletkezik, de ennek is csakhamar nyoma vész. Ó-Bányán mezőgazdasági szeszfőzőt létesítenek. Sokan itt találnak foglalkozást; míg 1870 körül ez is megszűnik. Ma már csak romjai s hatalmas pinczéi láthatók. A csekély terjedelmű és sovány föld, a famunkára alkalmas erdők hiánya s az erősen felszaporodott lakosság ma súlyos anyagi bajokkal küzd. Csapatostúl vándorol Szerbia és Szlavonia erdeibe munkára, vagy a mi még nagyobb baj, — Amerikába.

Lókuti lelkészek:

A veszpr. ferenczrendiek	1765—1782 febr. 20.	Ghyczy Béla cziszterczi.	1826. okt. 18.
Fittler Imre cziszterczi	1782 febr. 20—júl. 27.	Franck Ádám cziszt.	1826. okt. 18.—1828.
Schmidt Abund cziszt.	1782 júl. 27—1794.	márcz. 31.	
decz. 22.		Derer József e. megyei	1831. szept. 13.
Herschmann István cziszterczi	1788. decz. 23.	Horváth Nep. János cziszt.	1840. okt. 3.
Dréta Antal »	1793. decz. 2.	Nagy Elek cziszt.	1848. okt. 15.
Herschman István »	1798. márcz. 3.	Glatz Menyhért cziszt.	1849. decz. 1.
Fabó Mihály »	1803. okt. 3.	Czink Lénárd, fer. r.	1850. máj. 2.
Hegedűs Ferencz e. megyei	1808. febr. 10.	Farkas Gergely cziszt.	1851. szept. 14.
Kontz Pál » »	1826. ápr. 4.	Kanyó Mihály e. m.	1860. febr. 23.

¹ Megyei levéltár 1843. évi 27. pont.

Hodoly Béla cziszt.	1877. okt. 1.	Lővárdy Alajos cziszt.	1891. aug. 24.
Tipold Özséb »	1881. szept. 9.	Moóri Rikárd »	1892. aug. 24.
Szobek Loránt »	1884. aug. 8.	Bartha Tamás dr. »	1894. aug. 25.
Bartha Tamás dr. cziszt.	1885. aug. 24.	Hegedűs Pál.	
Gácsinger Flóris, fer. r.	1886. aug. 8.		

Lókuti kántortanítók:

Rományi András	1765--1793.	Winkler János	1853. ápr. 24.
Kovács János	1810. ¹	Horváth Elek	1872. ápr. 24.
Winkler Sebestyén	1822.	Luka Kálmán	1888. aug. 28.
Horváth Gáspár	1825.	Schandl Ignác	1893. okt. 15.
Horváth István	1829.	Eplényi János.	
Forintos György	1839.		

Lókut és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyaegyház	1190	—	—	11	253
A csatolt részekben:					
Ákli	220	—	—	—	40
Gyertyánkut	187	—	—	—	40
O-Bánya	146	—	4	—	20
Pénzeskut	523	—	—	—	90
Összesen:	2266	—	4	11	443

9. P o r v a.

A Bakony legmagasabb pontjához közelfekvő ősrégi hely. V. István ifjabb királyunk 1261-ben a porvai Szent Imre kápolnát a pannonhalmi szent-mártoni apátságnak adja, hogy ott a király üdve- s az ország állandóságáért imádkozzanak;² 1264-ben itt szabadítja föl IV. Béla a bakonybéli apátság jobbágyait a vármegye hatalma alól.³ Zsigmond király Porvát Sikátor-ral Garai Miklós macsói bánnak adományozza. S habár a szent-mártoni apát ez ellen tiltakozik, Garai fia, Miklós, 1427-ben elfoglalja s 1431-ben is bírja. 1441-ben már Pálosok vannak itt. A Szent-Lélekről címzett konventjüket 1456-ban Garai László Ujfaluval ajándékozta meg atyja és neje — tescheni Alexandrina — lelke nyugalmáért. E porvai Pálos konvent a csatkai alá tartozott.

Közfelfogás szerint a porvai kolostort Garai László alapította 1436-ban. A mai porvai templomban azonban van egy sírkő, melynek felirata másról győz meg bennünket.

A sírkő a szentély északi falában látható; magassága 2 m., szélessége 95 cm. A vörös márványlap közepén a Perneszieknak féldombor családi czimerével találkozunk. Ez egy három-

¹ Az évszám azt jelenti, hogy meddig volt az illető kántortanító.

² Römer: A Bakony 117. l.

³ U. o.

szögű pajzs, mely oldalt kifelé szélesedik. Benne egy hat-küllős törött kerék van, melyből a könyöknél meghajlott, pánczélos kar emelkedik ki. Keztyűs kezében egyenes, rövid kardot tart s vele jobbra vág. A czimer csokorra kötött szíjsszalagon függ le a sarkó felső szélébe faragott karikából.

A sarkó felirata ez:

EPITAPHIŪ · AD · MARORE · (sic) DÑE · VRSVL^E ·
 RELCTE · QDĀ · PAVL · PENEZI · SOROĪI ·
 (sic) ET · QSĀGVĪE · QDĀ · SPECĀBILS ·
 ET · MAGIF^{IC} · DÑI · S'EPNI · D' · ZAPLĪA ·
 CĪTS · PPEVI · ERE · SĒVSIS · AC · REGI
 VGAĪE · PALATĪ · FVDAT^{IS} · HVP ·
 CĀ^{TR}I · BTE · MAĪE · VIRGĪS · D' ·
 POVA · Q · OBIIT · SABATO · DIE · AN
 DŌNICAM · ĪVOCAVIT · AÑO · DÑI
 M · CCCCC ·¹⁾

A felirat teljes szövege ez: Epitaphium ad marmore (így) domine Ursule, relictę condam Pauli Pernezi, sororis et consanguinee condam spectabilis et magnifici domini Stephani de Zapolia, comitis perpetui terre Scepusiensis ac regni Ungarie palatini, fundatoris huius claustrı Beate Marie Virginis de Porva. Que obiit sabbato die ante dominicam Invocavit. Anno Domini Millesimo quingentesimo.

Ezen feliratból megértjük, hogy a porvai kolostort Szapolyai István alapította. Ezen tény adott az ő nővérének, Orsolyának, Perneszi Pál özvegyének² is jogcímet arra, hogy ide temetkezhessenek.

A kolostor idővel elpusztult. Alapfalai a mai templom északi szomszédságában rejtőznek. A régi csúcsives templomból csak a déli faltámok és a hatszögű szentély maradt fenn.

A zirczi lelkészség anyakönyvében Porva 1720-ban fordul elő legelőször. A porvaiak betegekhez Zirczről visznek papot, csak esküvőre járnak a cseszneki ferenczrendi káplánhoz.³ A község a cziszterczi rend életébe szorosabban 1735 január 15-én szövődött be. A Pálosrendnek e napon — Remete Szt. Pál napján — rendi bucsuja van. Ezen évben az alkalmi szónok Paczner János cziszterczi rendtag volt. Szónoklata közben a Pálos-konvent Imre per-

¹ Auguszt Gerő cikke: Arch. Értesítő XIV. köt. (1880) 220. lap.

² A Szapolyai- és Perneszy-család nemzedékrendjéhez

Auguszt Gerő néhány találó megjegyzést nyújtott. (Századok 1879. 352. l.)

³ Zirczi apáts. levéltár.

jelét fölhívja, csatolja Porva lakosait teljesen a zirczi egyházhoz.¹ A felszólítás nem maradt eredménytelen. Porva lakosainak lelki ügyeit ezen időtől a ciszterciek gondozzák.

A zirczi konvent kormányzó-perjele rendszerint oly konventtagot bíz meg Porva vezetésével, a kinek más hivatala is van. Az illető Zirczen lakik s majd «missionarius in Porva», majd «parochus», «curatus» és «adjunctus» címmel végzi az egyházi ténykedést.² A kereszteleket 1720—1770-ig a zirczi anyakönyvbe jegyezték be, közösen a zircziekkel; míg a házasságok a zirczi anyakönyvben 1735—1770-ig fordulnak elő. Ez is tényleg azt mutatja, hogy Porvát, 1735-ben tényleg azonnal Zirczhez csatolták, — habár külön «missionarius»-áról csak 1750-től vannak adataink.

A «Regulatio Parochiarum» Porvát mint Borzavár csatolt részét (Mit-Filial) említi s úgy rendelkezik, hogy a borzavári lelkészséget ezzel együttesen alapítsák meg.

A «Regulatio Parochiarum» rendeletével a kegyúr — a vallásalap — mit sem törődik, — Borzaváron lelkészlakást nem épít. Miért is a ciszterczi rend kénytelen a borzavári plébániát Porva fiókegyházzal Zirczről gondozni. Hozzácsatolja a zirczi lelkészséghez. Így találjuk az 1802 november 3-án fölvetett hivatalos «Conscriptio Proventuum»-ban Borzavárral és Esztergárral egyetemben.³ A zirczi lelkész mellett két segédlelkészt (cooperatores) alkalmaznak. Mindegyiknek megvan saját községe, melynek lelki ügyeit gondozza. Habár Porva a zirczi lelkészség csatolt része volt, anyakönyveit 1771-től mégis teljesen külön és önállóan vezették.

A mint Borzaváron 1837-ben a lelkészlakást lakhatóvá tették s a lelkész künn lakott, az alig negyed mértföldre eső Porvát is ide csatolják. Borzavár magyar, Porva ez időben tiszta német. Az isteni tisztelet nyelve miatt mindkét községben elégtelenség támad. Ennek azzal vetnek véget, hogy Porvát 1845-ben önálló lelkészséggé teszik; lelkésze azonban Zirczen lakik. De 1855—59. között Schill Ignác ismét mind a két község lelkésze. 1860-ban újra a régi állapot köszönt be, — egy rendtag Zirczről látja el a hitközséget. A zirczi konvent egyik tagja minden vásár- és ünnepnapon rendes isteni tiszteletben részesíti a híveket, — épen úgy, mintha helyben laknék. A páratlanul rossz utakon s a bakonyi zord téli időben valóssággal életveszélyes feladat ez.

Lelkészlakás nincs. A kegyúr az elkülönítés alkalmával a plébániának 9336 kt. hold legelőföld javadalmat adott; kongrua, párbér nincs.

Temploma a régi Pálos-kolostor templomának tégláiból épült. Főoltár képe, mely «A Szent Lélek eljövetele»-t ábrázolja, Roskovits Ignác festménye. Ezt, mint az 1885-ik évi országos kiállítás egyik jeles műdarabját, Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter azon alapból, melyet Ipolyi Arnold besztercebányai püspök az egyházi festészet előmozdítására letett, 1200 forint tiszteletdíjért megvette és a vallásalap kegyurasága alá tartozó porvai templomnak ajándékozta. E képet 1886. június 12-én — pünkösöd szombatján — ez idei lelkésze, Pecsner Emil dr. áldotta meg s helyezé mai helyére.⁴

Iskolája szép. 1879-ben a község és a kegyúr hozzájárulása folytán épült és bővült a szomszédos zsellérház megvételével. Porva lakossága katolikus, szorgalmas német földművelő nép. Nyelvét mindmaig megtartotta; amin elszigeteltségénél fogva alig lehet csodálkozni, főleg ha az imént vázolt lelkészi viszonyokat is figyelembe vesszük. Ujabb időben iskolájában a magyar nyelv szép haladásnak örvend, miben nagy érdeme van jelenlegi kántortanítójának, Székely Józsefnek, a ki, mivel a lelkész nem helyben lakik, szinte egymaga végzi a küzdelmes munkát.

¹ Zirczi apáts. levéltár.

² Zirczi plébániai anyakönyv.

³ Zirczi levéltár.

⁴ Porvai anyakönyv.

Porvai lelkészek:

Klose Alberik	1750—1755.	Kropf Boldizsár	1824.
Peschel Elek	1763.	Mászárík Sándor	1827.
Berger Tádé	1763.	Jó Mátyás	1829.
Nitschke Ambrus	1770.	Horváth Simon	1830.
Christoph Bonaventura	1772.	Kropf Boldizsár	1834.
Herschmann István	1774.	Borzavári lelkészek	1845.
Becker Pál	1780.	Horváth Zsigmond	1846.
Csöke Bernát	1782.	Fritsch Vazul	1847.
Hauschild Kristóf	1783.	Borzavári lelkészek	1859.
Knoll Ferencz	1788.	Schmidt Ferdinánd	1861.
Coneider Dávid	1790.	Horváth Ágoston	1869.
Bauch Godfried	1793.	Wagenhoffer Felix	1870.
Priemer Szaniszló	1797.	Miskovics Elek	1871.
Hollenda Lajos	1799.	Hamzus Gellért	1874.
Mann Alberik	1804.	Bohrer Julián	1875.
Schmidt Károly	1808.	Auguszt Gerő	1880.
Zimmermann Péter	1812.	Lentényi Márk	1881.
Mórocz Kálmán	1814.	Pecsner Emil dr.	1887.
Fux Marián	1817.	Unger Román	1888.
Horváth Márton	1818.	Pecsner Emil dr.	1889.
Horváth Dániel	1819.	Osztovics Gerő	1891. aug. 25.
Zimányi Bernát	1820.	Bartha Tamás dr.	1892. aug. 25.
Keller Kelemen	1821.	Osztovics Gerő dr.	1893. aug. 1.
Ghyczy Béla	1823.	Dombay János.	

Porvai kántortanítók:

Keszler Miklós 1811—24.	Killinger János 1860-ig.
Kerner György 1830. decz. 17.	Pölöskei Ferencz 1860—72.
Killinger János 1834. szept. 19—1841.	Székely József.
Rozsics József 1843—53.	

Porva és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyagyháza	636	—	—	13	124
A csatolt részekben:					
Porvai malmok	10	—	—	—	—
Zabola csárda	8	—	—	—	—
Összesen:	654	—	—	13	124

10. Nagy-Esztergár.

Veszprém vármegyében, Zircz keleti szomszédságában.

A zirczi plébánia anyakönyvében találkozunk vele legelőször 1736. október havában.¹ Ugy látszik, hogy ez időtájt szénégetők és famunkások telepe keletkezett itt. A zirczi konvent «missionarius» tagjai gondozzák Zirczről mint fiókegyházat 1770. júliusig. Ekkor az Anyos-család saját házában Nep. Szt. János tiszteletére kis kápolnát rendez be; házi káplánt szerez és nyer Hoffner Ferdinánd személyében. Ez Esztergár részére külön, önálló anyakönyvet vezet.²

Az anyakönyv adatai szerint Hoffner Ferdinándon kívül minoriták, ferenczrendiek és czisztercziek végzik az egyházi ténykedést. A személyekben gyakori a változás. Szeewald Gratián, P. Miklós, Kricsmár Mátyás, Wéber Illés, P. Zephirinus, Potter Sámuel, P. Engelbert s Wéninger Athanáz nevével sűrű egymásutánban találkozunk.

Bajzáth József veszprémi püspök idejében egyházi látogatást tartanak. Ennek jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a kápolnát Koller Ignác püspök áldotta meg. Kardosrét, más néven Kis-Esztergár és Pere már ekkor fiókközségek.

Midőn a lelkészsképeket rendezték, Bajzáth József veszprémi püspök Nagy-Esztergár lelkészsképe a zirczi konvent gondjaira bízta. 1786-tól tíz év lefolyása alatt Lux Menyhért, Thienel Joachim és Hauschild Kristóf voltak a lelkészek. Az ő nyomukba Mann Alberik lépett.

A sziléziai Heinrichauból való cziszterczi szerzetes az egyszerű kis kápolna helyett templomot építtet. Kegyúr nincs. A három földbirtokos Anyos-családtól 1,500 frtot kap; a többi szükséges összeget a szomszédos falvakban gyűjtögeti össze. Saját hívei szegények; a kézi és szekeres munkán kívül minden ház legalább egy-egy zsák burgonyát ad. Ezt ő értékesíti s a templom költségeire fordítja. Egy év leforgása alatt a templom készen áll s ma is hirdeti a hívek lelki üdvéért lelkesedő szerzetes buzgalmát s a nemes szívek áldozatkészségét.

Esztergár önálló lelkészsképpé nem emelkedhetett. Az Anyos-család a kegyúri terhek viselését nem fogadja el; a «Regulatio Parochiarum» róla nem emlékezik, tehát a vallásalap körébe sem utalhatta; a betelepített német nép szegény ahhoz, hogy önmaga tartson fönn templomot, iskolát, paplakást, papot és kántortanítót. Így tehát a zirczi lelkészskének lett fiókegyháza Porvával és Borzavárral együtt. Bizonyítja ezt a zirczi plébániának 1802. november 3-án kelt hivatalos jövődelmi bevallása is, a hol két segédlelkész (cooperatores) szerepel. 1808. október haváig Nagy-Esztergárt a buzgó Mann Alberik és Schmidt Károly gondozzák fölvaltva: — őket közben-közben több konventtag helyettesíti.

Ezen időtől 1863-ig évenként más és más főtenykedővel s mindenkor több kisegítővel találkozunk. Ilyenek valának: Villax Ferdinánd, Mászárík Sándor, Hochenecker Benedek, Kropf Boldizsár, Mangin Károly, Horváth Dániel, Szegh Pál, Franck Ádám, Horváth Simon, Pákozdy Román, Szüts József, Kaszt Konstant, Rudits Dénes, Liebhardt Lukács, Ihász György, Májer Móricz, Farkas Gergely, Schmidt Ferdinánd, Szalay Alfréd, Vagovits Bertalan, a heiligenkreuzi Stupka Ferdinánd, Schill Ignác, Minikus Vincze s Smodiss János.

1863. októberben Madarász Mihály veszi át Esztergár lelkiéletének gondozását. Ő rendhez szoktatja híveit. Az elhanyagolt iskoláztatást nagy erélyvel sürgeti; meghonosítja a vasárnapi (ismétlő) iskolázást; maga tanítja őket a vasárnapi szent mise előtt. 1865-ben a templomtetőt, majd 1866-ban az egész templomot kívül-belül rendbe hozza mintegy 1000 forintnyi költ-

¹ Copulatus est Janisch Josephus cinerarius ex Esztergár.

² «Incipit administratio Esztergariensis sub Administratore M. V. Patre Fratre Ferdinando Hoffner Ord. Minor. S. P.

Francisci ref. provinc. S. Mariae in Hungaria Alumno a die 15. Julii 1770.»

séggel, a melyet közadakozásból gyűjtött a veszprémi püspök s káptalan, a zirczi apát, rendtársai és hívei között. Augusztus 12-én örömnünnepet szerzett a kis községnek, midőn Etl István akai lelkész és kerületi esperes a megújított templomot fölavatja. Lelkészsége multjára hangyaszorgalommal gyűjtögeti az adatokat. Híveinek gondos pásztora 1871. február 2-ig, midőn két évi betegeskedés után Zirczen elhalt. Betegsége alatt Rajniss Gyula, halála után pedig $\frac{3}{4}$ évig Edlinger Titus végzi az egyházi ténykedéseket, míg nem 1871. augusztus 20-án Miskovich Elek lesz a lelkész.

Utána Hegedüs Pál, majd Rajniss Gyula következik. Ez utóbbi a templom pénzügyeit rendezi s egyházi szerelvényekről gondoskodik.

Utódának, Vincze Ambrónak, emlékét hazafias ténye örökitette meg.

A lakosság nyelve általában német, még a férfiak is keveset tudnak magyarul. Vincze Ambró a zirczi konvent tagjai között egy kis összeget gyűjt s ezen magyarnyelvű tankönyveket szerez a fiúk részére. Az oktatás nyelvét a magyart hozza be. Ő maga is tanítja, oktatgatja a gyermekeket. Működése megkezdésekor életbe lépteti, hogy a szentbeszéd nyelve minden második vasárnap a magyar legyen.

De lelkes buzgalma meg is termette gyümölcsét. Stáhly György kir. tanfölgyelő megbámulta az eredményt. Az ő jelentése alapján Veszprém vármegye közíg. hatósága Wutsch Mátyás tanítót arany jutalomban részesíti, Vincze Ambró lelkésznek pedig 458/881 szám alatt kelt hivatalos leiratában nemes buzgóságáért köszönetét fejezi ki.

A megkezdett nyomon lelkes buzgósággal haladnak tovább Piszter Imre dr., Bartha Tamás dr., Fölker Gusztáv s Prácser Albert. A magyar nyelv az iskolából kikerült ifjúsággal ma már hódítva hódít a közéletben is.

A kardosréti vagy kis-esztergári kápolnát, mely Szent Vendel tiszteletére épült, száz éves fennállása alkalmából, Ányos László földbirtokos 1873-ban megnagyobbítja és megújítja, — Rezutsek Antal zirczi apát pedig október 26-án megáldja.

Nagy-Esztergár és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	589	—	10	24	130
A csatolt részekben:					
Flóramajor	14	—	—	—	—
Kardosrét	228	—	10	5	45
Összesen:	831	—	20	29	175

11. Bakony-Nána.

A gróf Nádasdy-család birtoka Veszprém vármegyében. A XVIII. század kezdetén még reformátusok lakják, kiknek templomuk is van. Nádasdy Ferencz gróf tábornok meghívja a kis faluba Zirczről a cziszterczieket. Ezek időnkint megjelennek s hirdetik a katolikus vallás tanait. Az ő tevékenységek s Nádasdy Ferencz buzgólkodása sokakat visszavezet a katolikus egyház kebelébe; egyrészők azonban kitér a visszatérítés elől, s Dudarra távozik. Ezek helyébe német telepítvényesek jönnek.

A már romladozó református templomot megújítják és katolikus célra felavatják. Lelkészök még nincs. Zircről megy hozzájuk egy-egy ciszterci «missionarius» az egyházi teendők végzésére. A gyermekek keresztelese Zirczen történik. Az anyakönyvet is itt vezetik rólok. Az első bejegyzés Nánáról (ex Nána) 1735-ben, Dudarról (ex Dudar) meg egy évvel később fordul elő. 1763-ban Nána külön anyakönyvet kap, de azért még mindig Zircről gondolják. A személyben nincs állandóság, hiszen itt nem lelkészségről, hanem csak fiók-egyházról van szó.

1775-ig leginkább Nitschke Ambró nevével találkozunk. Ez a templom mellett beszálló helyül kis házat szerez.

A «Regulatio Parochiarum» szerint Nánát 649 lélek lakja; helyi káplánságot kell szervezni; a földesurat fölkerik a templom és lelkészlakás föntartására; a község a 94 forintot ezentúl a helybeli lelkésznek fizeti; a mi a kongruából hiányzik, a vallásalap pótolja; a megyés püspök gondoskodik róla, hogy Zircről azonnal menjen egy rendtag a lelkészi állomás elfoglalására.

Igy jut Knoll Ferencz 1788-ban Nánára. Föntartására 250 forintot kap. Utána Hauschild Kristóf, Kunert József, Schmidt Károly és Zimmermann Péter neveivel találkozunk. De legnagyobb a változatosság a nevekben 1814- és 1815-ben; hiszen ezen rövid idő alatt Korporics Mór, Ghiczy Béla, Hauschild Kristóf, Franck Ádám, Fittler Imre, Nagy Elek, Fux Marián és Fabó Mihály váltogatják egymást. A dolgot az magyarázza meg, hogy a zirczi apátság ekkor már átvette a székesfehérvári és pécsi gimnáziumot. Az ember-erővel takarékoskodnia kellett. Nánáról is elszólítja a lelkészt, s a teendők végzésével a zirczi konvent egyes tagjait bizza meg.

1815. október 17-től Pákozdy Román már állandóan Nánán lakik. Két év múlva Mann Alberik váltja fel. E férfiú halhatatlanította nevét a nánai lelkészségben.

Alig érkezett meg, már is észreveszi, hogy a templom, mely a mai lelkészlakás kapubejáratától az udvar felé feküdt, dűledező s beszakadással fenyeget; a lelkészlakás egy kis vityilló, az iskola meg alig megy épület számba.

A Nádasdy-család ekkor mit sem akar tudni a kegyuraságról. Mann Alberik nem jó zavarba. Jószívű emberekhez fordul segítségért. Ezek hamarosan 4600 forintot össze is adnak. Most a vallásalapot keresi meg.

Ez a kegyuraságot elfogadja s a templomépítéshez még szükséges összeget megajánlja.

E hirre van öröm a községben. Az új egyház helyül a Maill-család udvarát szemeliki; ennek meg azt a házhelyet szerzik meg, a melyen ma is lakik. Az építkezés is hamarosan megindul. A község örege-apraja talpon van, — hordja az épületanyagot és segédkezik. 1826-ban már készen áll az Úr háza, mely 10.945 forint 53 krajczárba került.

Mann Alberik buzgósága most lelkészlak létrehozására irányult. Részint adakozás útján, leginkább azonban megtakarított filléreiből elő is teremti a szükséges összeget. S a lelkészlak már 1830-ban megkészől. E nevezetes tényt a bejárat fölött ma is vörös márványlap hirdeti ily chronosticonnal:

ALBERICVS MANN INGENTI
SOLICITVDINE SIBI
POSTERISQVE POSVIT.

A tevékeny szellem még most sem pihent meg. Rövid idő alatt megépíti községével az iskolát is. Nevelő, oktatja népét az Úr félelmére, munkásságra s jámbor, erkölcsös életre 1848. október 25-ig.

Nevének valóban megfelelt. Önfeláldozó tevékenysége méltó jutalmat talált a hívek igaz szeretetében és a késő unokák hálájában.

A szabadságharcz idején Horváth Zsigmond a község lelkésze. Utóda, Kaszt Konstant alatt nagy szerencsétlenség érte Nánát. A templom, iskola és lelkészlak 1868-ban tűzvésznek esik áldozatul.

A vallásalap, mint kegyur, siet a szerencsétlenség enyhítésére. A templomot és paplakot fölépíti. A község meg közös erővel az iskolát alkotja újjá.

Alig ér véget az építkezés, Kaszt Konstant 1870-ben erős meghasonlás között távozik Nánáról. Rezutsek Antal apát most nem akar adni Nána részére rendtagot lelkészül, mert hálátlanságot ismer föl a község magatartásában. Ily körülmények között először Jásdhoz csatolják mint fiókegyházat, majd meg Illés Ferencz egyházmegyei papot nevezik ki plébánosául.

A nánaiak azonban ebbe nem nyugosznak bele. Kérve kérik Rezutsek apátot, adjon részökre cziszterczi rendtagot. Ez végre is hallgat kérésökre s 1875. augusztus 28-án Edlinger Titust nevezi ki lelkészül. Ezen idő óta kivüle még Hegedüs Pál, Rajniss Gyula s Bohrer Julián fáradoztak a nánai hívek lelki ügyeinek vezetésében.

Rajniss Gyula a templomot azon festőkkel festeti ki, a kik a zirczi egyház helyreállító munkáját végezték.

Nána ma tisztán katolikus község. A régi erdőség jó részét kiirtották s szántóföldekké alakították. Így keletkeztek a szomszédságban gazdasági majorságok, — mint Alsó- és Felső-Pere.

A község a közlekedés vonalán kívül esik. Ezért ide nagyon nehezen tört magának utat a magyar nyelv. Ma már azonban a férfiak és a fiatalok között otthonos. A szentbeszéd minden harmadik vasárnap magyar.

Bakony-nánai lelkészek:

Knoll Ferencz	1787—1793.	Horváth Zsigmond	1849. okt. 28.
Hauschild Krisztóf	1796.	Kaszt Konstant	1870. szept. 17.
Knoll Ferencz	1799. okt. 20.	Jásdi plébánia	1871. okt. 26.
Kunert József	1808. ápr. 20.	Illés Ferencz e. m.	1875. aug. 28.
Schmidt Károly	1811.	Edlinger Titus	1878. nov. 4.
Zimmermann Péter	1814.	Hegedüs Pál	1891. okt. 1.
Pákozdy Román	1815—1817. okt. 3.	Rajniss Gyula	1892. aug. 25.
Mann Alberik	1848. okt. 25.	Bohrer Julián.	

Bakony-Nána és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyaegyháza	1096	5	2	13	148
A csatolt részekben:					
Alsó-Pere	92	—	—	—	—
Felső-Pere	127	—	—	—	28
Kis-Dudar	110	—	—	—	—
Nagy-Dudar	73	—	—	—	—
Malom	16	—	—	—	—
Összesen:	1514	5	2	13	176

12. Előszállás.

Pusztá Fehér vármegyében, közel Duna-Földvárhoz. A ciszterci rend ősi birtoka.

A XVIII. század első negyedében kevés ciszterci van hazánkban. Az a néhány meg, a ki Heinrichauból bejött, nagyon is bő elfoglaltságra talált a rend bakonyi birtokain a visszaszerzés, telepítés, építés s újjászervezés körül. S így az előszállási gyér lakosság keresztelőjét a dunaföldvári ferenczrendiekhez küldi; esküvőre, templomba maga is odajár. Ezek 1727-től vezetnek rendszeres anyakönyveket, melyben Előszálláson kívül Hedhjas, Pentele, Földvár, Szolt (Solt), Prihovode trans Danubio, Apostag, Isák, Szent-Iván, Kis-Venying, Bölcse, Barach, Badós, Baracska, Nagy-Venying, Kemlét, Eghyas, Szent-Márton, Kokasd, Vadoss, Rác-Almás, Bogárd, Sismánd, Kis-Hantos fordulnak elő. Mindezek kézzelfogható tanuságai azon áldásos működésnek, melyet a szerzetesek kifejtettek.

A ferenczrendiek jártak ki Előszállásra is, hogy a Szent Anna tiszteletére (1750 körül) emelt kápolnában misézzenek s a haldoklókat a hit vigasztalásával ellássák. Ezen szolgálatot a zirczi apátság a dunaföldvári kolostor anyagi támogatásával viszonozza.

A mint a ciszterci rend bakonyi birtokait rendezte s birtoklását némileg biztosította, előszállási birtokainak, s ezzel a lelkesítésnek szervezéséhez fog. Ennek első nyoma a népesedés adatainak beszerzése. A dunaföldvári lelkesítés anyakönyvéből lemásoltatja a saját birtokát és környékét érdeklő népességi adatokat 1727—1757-ig.¹

A lelkeszkedést ugyan ezentúl is a ferenczrendiek végézik, de 1759. szeptember 26-án már P. Albert ciszterci keresztel. Ettől kezdve az ő és Schneider Péter, Mücke Ignác és Pap Károly neveivel találkozunk. A mint t. i. itt megfordultak, a szükségnek megfelelőleg egyházi ténykedést is végeztek.

Koller Ignác 1766. június 4-én tartja hivatalos látogatását Előszálláson. Egyidejűleg itt tartózkodik Haschke Konstant heinrichau-zirczi apát is. E kettős látogatás eredményezte, hogy Előszállás önálló lelkeszéssé emelkedett.

Első lelkésze a porvai születésű Szabady László.

A vidék lakossága mindjárt kezdetben tömegesen vándorol ide. A kis kápolna szűknek bizonyul. A rend templomépítéshez fog.

Nagysága és szépsége föltűnő ezen korban, híre messze környékre elterjed; maga az új fehérvári egyházmegye első főpapa is lerándul az építkezés meg szemlélésére s 1778. augusztus 26-án egyúttal egyházi látogatást tart. A jegyzőkönyvben meglepetését s örömét fejezi ki és az egyházat az esperesek felügyelete alól kiveszi s egyedül saját hatósága alá rendeli.²

A templom 1779-ben készült el s a Boldogságos Szűz születésének tiszteletére avatták föl; — miként a szentély ivezetén levő chronosticon igazolja:

CVM

GAUDIO ORTUS

VIRGINIS BEATAE

CELEBRATUR.

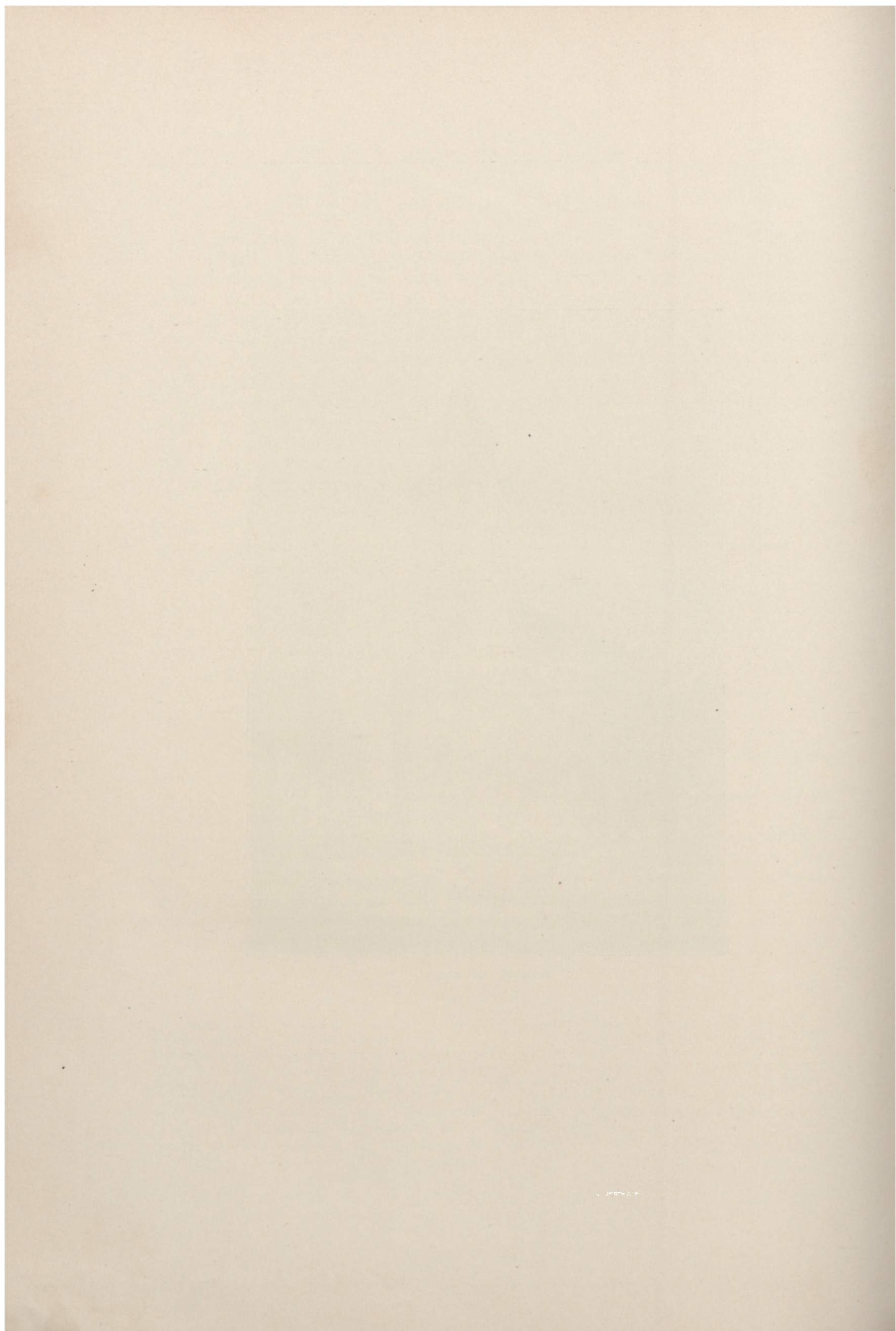
¹ Bizonyítja ezt az előszállási anyakönyv I. kötetének első lapja: «Liber Baptizatorum, Copulatorum, Conversorum ac Sepultorum *recenter* ex Matricula antiqua Conventus Földvariensis S. Matris Annae *descriptus*, sub Quardianatu R. P. Michaelis Garzia p. t. Definitoris habitualis Anno 1757».

² Canoniam Visitationem peragentes, Munia Parochialia isthic a Venerandis Patribus V. Conventus Zirczensis non modo cum decenti Divinorum pertractatione ac sedula animarum cura obiri repererimus, sed et memoratorum

Religiosi ordinis virorum piam in exstrukione novae Ecclesiae liberalitatem Nostris ipsis oculis cum gaudio usurpaverimus. Quod haec eorumdem pro Ecclesia Dei *sollicitudo*, *labor* et *impensae* animum nostrum induxerint, ut *speciali aliquo favore* eorum Zelum prosequentes, *Ecclesiam hanc* a cujusvis alterius, praeterquam nostra et Vicarii nostri Generalis, aut si res ita poscat, alterius, qui tamen cum nostris aut Vicarii Gen. nostri Litteris comparere teneatur, *exemplam Declaremus*, prout Declaramus, *eximimus* et *liberamus*. (Előszállási pléb. levéltár.)

AZ ELŐSZÁLLÁSI TEMPLOM.

Ritka szép főoltárképe valószínűleg Tschöke Bernát előszállási jószágkormányzó (1783—1793.) ajándéka. Erre utalnak legalább a falban olvasható betűk:

A. R. P. B. T.

1788.

A templomot nyomban az iskola és kántortanító lakása követte.

Igy teremti meg a cziszterczi rend Fehér vármegye déli részén a hitélet és népnevelés gyújtópontját. S azt látjuk, hogy nemcsak a rend birtokán fekvő Kis- és Nagy-Karácsonszállás, Kis- és Öreg-Venyim, Mélykut és Ujmajor, hanem Alap, Szent-Iván, Bogárd, Sismánd, Baracs, s mi több, még Vecse lakói is ellátogatnak ide vallásuk gyakorlatára.

Az 1788. évben már Ujmajoron is templom és rendes lelkészség van. A fehérvári püspökség elkülönítésével, s még inkább a «Regulatio Parochiarum» intézkedései alapján megindul Fehér vármegye alsó részén a lelkészségek rendezése. Kis-Venyim hivatalosan Nagy-Hantoshoz, a baracsi puszták az ujmajori lelkészséghez tartoznak, tényleg azonban a közelebb fekvő ujmajori és előszállási lelkészségre járnak. 1798. december 20-án Trabács Jácint nagyhantosi káplán Kis-Venyimről lemond.¹ Szabady László zirczi perjel a fehérvári püspöktől Kis-Venyimnek Ujmajorhoz, a baracsi pusztáknak meg az előszállási lelkészséghez csatolását kéri. Milassin Miklós püspök a kérést indító okaiban helyesnek találja s 1799. február 17-én teljesíti is.

A zirczi apátság függetlenítésére irányuló törekvés az előszállási lelkészségre is kihatással volt. Dréta Antal perjel intézkedése szerint az előszállási birtok világi jószágkormányzó vezetése alá jut. Lakása a rendtagok számára épített kastély. A lelkésznek, a ki eddig a rendbeli jószágkormányzóval együtt itt lakott s teljes ellátásban részesült, 1804-ben ideiglenes lakásba kellett költöznie, míg a lelkészlak a templom mellett elkészül; önmagát meg azon földből tartotta fenn, melyet részére kihasítottak.

Úgy látszik, hogy a lelkészlakás nem épült meg. Az 1818-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv legalább még az «építendő plébániaház»-ról beszél. Van ugyan olyan felfogás, mely a templom mögött, ettől meglehetősen távol eső tiszti lakásban látja a megépített plébániaházat. Ezen nézet azonban nem fogadható el. Hiszen az egyházi látogatás úgy írja elő, hogy a lelkész otthona az egyház szomszédságában épüljön. De meg a gyakorlati szempont is ellene mond ezen állításnak. Mert Előszállás zöme ekkor a kastély előtt feküdt s «ideiglenes lakosai» 1870-ig a kántortanítólakás fölött, a dunaföldvári és szent-iváni utak összeszögellésénél tanyáztak. Ha tehát az épület létrejött, csakis az lehetett, mely a dunaföldvári út fordulójánál még most is látható, — vagyis a mai ménesmesteri lakás.

Villax Ferdinánd apát mindjárt kormánya kezdetén Keller Kelemen zirczi perjelt nevezi ki Előszállás kormányzójává. Ezen rendelkezés a lelkész sorsán is változtat. A kormányzóval egyetemben ő is a rendi otthonba, a kastélyba megy lakni.

1839-ben a templomot megújítják, miként az oltárkép alatti felirat mutatja:

Sub Ferdinando Villax

Abbate

Clemens Keller Administrator

bonorum hoc templum renovari curavit.

1839.

¹ Zirczi apáts. levéltár fasc. IV. n. 187.

A lelkeszség terjedelemre és népességre folyton gyarapodott. Az 1818-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Előszállás fiókegyházaiként Karácsonszállást, Felső-, Közép- és Alsó-Baracsot ismeri. De 1837. márczius 6-án Györgyszállás, május 20-án Kis-Karácson, 1839. július 20-án Kelemenhalom, 1842. deczember 5-én karácsoni szőlő, deczember 31-én Ménesmajor, 1843. február 10-én előszállási szőlő, ápr. 27-én Sudármajor, 1856. augusztus 14-én Róbertvölgy, 1862. ápril 8-án Kis-Györgyszállás, ma is létező s virágzó puszták, cselédségének kereszteltjeivel találkozunk. Sőt ezek mellett még a rend birtoka körül fekvő Tetétlen, Szent-Iván, Alap, Nekeresdi pusztá, Jakabszállás, Pázmánd és Szent-András pusztá is ide hozza keresztelőjét. Szóval Fehér vármegye alsó részén a ciszterciek lelkeszkedő működésére széles tér nyílik.

De végre is a lakosság elszaporodtával változtatni kellett a viszonyokon. Fehérvár püspöke 1860-ban Alapnak és Szent-Ivánnak, 1862-ben pedig Sárbogárdnak külön lelkészt ad. A zirczi apát kérésére, az előszállási lelkeszségnek Alsó-, Közép-, Felső- és Új-Baracs, Pázmánd és Kis-Apostag fiókegyházaiból 1862. október 3-án Közép-Baracson helyi káplánságot szervez.

Ezen intézkedés nagyon is szükséges volt. Mert 1863. október 20-án Gulyamajor, 1865. május 14-én Daruhegy, 1866. július 27-én ménesmajori-erdő, 1868. június 17-én Antalmajor pusztákon kínálkozik újabb alkalom az előszállási lelkész munkálkodására.

Ma már tehát a lelkeszség tisztán a rendi birtok népének lelki életét gondozza, s így nevelésére és oktatására még nagyobb gondot fordíthat. Az előszállási iskola kiváló figyelem és gond tárgya mindenkor. Ezt látogatják a közelfekvő Kelemenhalom s Gulyamajor tanítókötelesei. Kántortanítója állandó; segédtanítója a ménesmajori ambuláns tanító.

Nagy-Karácsonszállás és Ménesmajor, nemkülönben Nagy-Györgyszállás és Kis-Karácsonszállás számára egy-egy ambuláns tanítót tart az apátság.

Minden pusztán van iskola, s bennök tanszer bőségesen.

Az előszállási iskola mutatványai a székesfehérvári országos kiállításon (1879.) általános feltűnést keltettek. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter nem is késett elismerő nyilatkozatával. A kiállítás ítélő bizottsága meg «az előszállási iskolaszéket ezen országos kiállítás sikere és fényére kiváló fontosságu ténykedéseért ezen díszoklevéllel kitüntetendőnek ítélte. 1879».

A tanítókat a rend a törvény követelményein túl, szépen javadalmazza. Miért úgy az iskolában, mint ezen kívül a népnevelés ügyének élhetnek. S látjuk is, hogy nemcsak iskoláik jók, hanem ők maguk is az életben elismeréssel találkoznak. Így Laszczik Gyula előszállási kántortanítót az országos magyar gazdasági egyesület tünteti ki 1888-ban díszoklevéllel «az iskolai takarékpénztári intézmény terjesztése körül tanúsított kitartásáért»; Kellner János nagykarácsonszállási tanítót az osztrák-magyar méhészeknek 1892. szeptember 14-én Budapesten tartott 38-ik vándorgyűlése díszoklevélben biztosítja, hogy «méhészeti termékeit elismerésre érdemesítette»; Vellinszky Ferencz györgyszállási tanító meg több tétel sikeres megoldásáért pályadíjakat nyer, a «Népiskolai tanügy» rendes munkatársa s Fehér vármegye kath. tanítóegyesületének 1894. júniusa óta jegyzője.

Előszállási lelkészek:

Szabady László 1766. aug. 31—1769. okt. 21.	Zack Tóbiás 1782. aug. 13.
Roszenekker Imre 1772. ápr. 1.	Fittler Imre 1785. nov. 28.
Pap Károly 1775. okt. 10.	Mittermayer Jakab . . . 1792. okt. 29.
Herschmann István . . . 1779. szept. 27.	Korporics Mór 1801. ápr. 4.

Hollenda Lajos	1808. jún. 3.	Simon Róbert	1845. apr. 10.
Horváth Márton	1810. máj. 25.	Ihász György	1849. máj. 28.
Acsay Zsigmond	1814. decz. 14.	Török István	1850. okt. 1.
Fittler Imre	1817. okt. 12.	Faddy Kristóf	1852. szept. 15.
Pákozdy Román	1820. okt. 18.	Simon Róbert	1855. okt. 23.
Szabó Chryzostom	1826. okt. 18.	Vagovits Bertalan	1859. szept. 15.
Hanák László	1827. okt. 28.	Torma Izidor, fer. r.	1869. okt. 1.
Fux Marián	1835. szept. 27.	Supka Jeromos	1879. júl. 27.
Horváth Amand	1838. szept. 13.	Pillmayer Marcellin, fer. r.	1881. aug. 30.
Hegyi Péter	1839. apr. 14.	Károly Irén	1884. márcz. 18.
Nagy Rókus, fer. r.	1839. okt. 1.	Gruber György	1890. szept. 10.
Horváth Amand	1841. okt. 16.	Dombay János	1891. aug. 1.
Petresits Lajos	1841. decz. 2.	Mészáros Amand.	
Horváth Simon	1842. szept. 9.		

Előszállás és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	412	12	2	—	86
A csatolt részekben:					
Antalmajor	38	—	1	—	—
Gulyamajor	82	—	—	—	16
Györgyszállás	123	—	—	—	34
Kelemenhalom	112	—	—	—	22
Kis-Karácsonszállás	191	—	8	—	69
Ménesmajor	104	—	—	—	20
Nagy-Karácsonszállás	260	14	13	—	82
Róbertvölgy	56	1	8	—	6
Szöllők (Előszálláson)	1229	5	37	—	276
Szöllők (N.-Karácsonszálláson)	224	9	34	—	43
Kokasdi erdőőr-lak	3	—	—	—	—
Összesen:	2834	41	103	—	654

13. Herczegfalva (Ujmajor).

Falu Fehér vármegyében.

Előszállás a XVIII. század első felében bérlők kezén van. A munkások a szomszéd községekből kerülnek ki. Kezdetben csak munka idején tanyáznak itt, később azonban földbe ásott «putri»-kban telepesznek meg Előszállás, Nagy-Karácsonszállás és főképp Nagy-Venyim pusztákon. Vallásra nézve túlnyomólag katolikusok, s vallásügyben Duna-Földvár, Adony s Dunapentele lelkészeit keresik föl. Ennek az lőn a következménye, hogy a dunapentelei lelkész Nagy-Venyimet fiókegyházává akarta tenni.

Leüttner József adonyi plébános és ráczkeve-kerületi esperes, titkárával, Komjáthy Mártonnal és a dunapentelei plébánossal 1760. márczius 31-én megjelenik Nagy-Venyimen.

Itt gyűlést tartanak és Nagy-Venyimet az apátság, mint földesúr, megkérdezése nélkül Duna-Pentele fiókegyházának nyilvánítják. Az elöljárókkal szerződést kötnek s a szolgálmányokat is meghatározzák.¹

Ezen eljárás ellen Schneider Péter zirczi perjel óvást tesz és az előszállási urodalom területén élő katolikusokat Előszállásra utalja. Leüttner József levélben mentegeti eljárását s kéri a «schismaticus» bérlő önkénye alatt nyögő nagy-venyimi katolikusok lelki életéről gondoskodást.²

Ez az ügy is egygyel több ok volt, hogy a rend Előszálláson lelkészséget alapítson.

A fehérvári egyházmegye megalkotása 1777-ben, Séllyei Nagy Ignác első fehérvári püspök buzgalma, leginkább pedig a II. József-féle «Regulatio Parochiarum» intézkedése újra előtérbe tolja Nagy-Venyim sorsát. A «Regulatio Parochiarum» ide helyi káplánságot rendel. Séllyei Nagy Ignác ennek alapján 1783. december 15-én felszólítja a zirczi perjelt: hajlandó-e a kegyúri jogok és terhek elfogadása mellett Nagy-Venyimen templomot és lelkészlakást építeni s a lelkész javadalmazásáról gondoskodni.³

Christoph Bonaventura zirczi perjel hivatkozik arra, hogy a ciszterci rend a saját birtokain élő hívek valláserkölcsei életéről mindig szívesen gondoskodott; a hol helyén látta, lelkészséget alapított és egyházat emelt. Miért is — habár az összeírás szerinti esedékes összeg még a lelkész megélhetésére sem elég — az apátság most is kész a helyi káplánság megalapítására, a lelkész javadalmazására, a templom és lelkészlakás megépítésére. Föltétlenül azonban kiköti, hogy a kegyúri jog a rendet illeti meg, s itt is, mint a rend többi lelkészein, csak rendtag lehet a lelkész. Megigéri, hogy addig is, míg a templom és lelkészlakás Nagy-Venyimen elkészül, küld ide rendtagot, a ki az isteni tiszteletet a rendi kápolnában végezi s ő maga a nagy-venyimi kastélyban lakik.

A fehérvári püspök ezen ajánlatot a személyi oldala miatt nem fogadja el s a lelkész részére egy egész jobbágytelek kihasítását követeli. A zirczi perjel a konvent tanácsára ezt is megajánlja. Ekkor helyi káplánságot (Capellanus localis) szerveznek s erre a püspök 1784. április 29-én Coneider Dávid rendtagot nevezi ki.

A joghatósági levél szerint a nagyheti és keresztjáró heti szertartásokon kívül minden ténykedés végzésére föl jogosítja; a stólailletéket és más jövedelmeket azonban számadás terhe alatt tartozik a dunapentelei plébánosnak havonként átszolgáltatni — a kereszteltek, megholtak és házasultak névsorával együtt.⁴

Az utolsó 25 év építkezései igen nagy összegeket fölemésztettek. De a zirczi perjel azért be akarja váltani szavát, mely rendje nevében hangzott el ajkáról. 1784. március 4-én a helytartótanácsához folyamodik, hogy azon 11,000 forintos tőkét, melyet eddig megtakarítottak, fölmondhassa.

Rá két hónapra érkezik hozzá 300 karácsonszállási hívő folyamodványa. Ebben kifejtik, hogy ők a birtok közepén többen vannak mint a nagyvenyimiek. Kérik tehát, vigye keresztül a felségnél, hogy a Nagy-Venyimre tervezett templomot Uj-Majorra (Nova Villa) építhesse, a mely hozzájuk közelebb, s Nagy-Venyimhez is csak félórányira esik.

A zirczi perjel oda utasítja őket, hogy kérelmüket Fehér vármegye útján terjeszszék a helytartótanács elé.⁵ Szót fogadnak. S lépésök nem is marad eredménytelen. A helytartótanács 1785. május 9-én elrendeli, hogy a templomot és lelkészlakást Ujmajorban (in Nova Villa) építsék.⁶ Itt ekkor cselédházon és istállón kívül még semmi sem volt.

¹ Zirczi apáts. lev. fasc. II. n. 102.

² U. o. fasc. I. Nr. 15.

³ Zirczi levéltár fasc. II. Nr. 102.

⁴ Zirczi apáts. lev. fasc. III. Nr. 104.

⁵ U. o. fasc. III. Nr. 106.

⁶ Zirczi levéltár fasc. III. Nr. 125.

Az anyagot hamarosan összehordták; az építkezés is megindult s gyorsan haladt előre. Ugy, hogy Christoph Bonaventura zirczi perjel már 1786. május 6-án azt írhatta a helytartótanácsnak, hogy a templom falai az ablakokig már készen állanak s még a jelen évben tető alá kerülnek; s egyidejűleg a lelkészlakás építéséhez is hozzáfognak.¹

S csakugyan 1787-ben mindkettő elkészül. Templomát Sárlos Boldogasszony tiszteletére szentelik. Első lelkésze Zack Tóbiás cziszterczi rendtag, a ki az anyakönyv vezetését is megkezdi.

Nagy-Venyim (Venying, Venyém), Mélykut, Közép-, Felső-, Alsó-Baracs, Kokasd, Kis-Venyim, Sismánd, Szent-László, Alikaló s a Kőhidi csárda lakóival az új lelkészségben gyakran találkozunk.

Szabady László perjel 1798. december 28-án kéri a fehértvári püspököt, csatolja a baracsi pusztákat a hozzájuk közelebb eső előszállási lelkészséghez, Kis-Venyim pusztát pedig,

A NAGY-VENYIMI ISKOLA.

melyről a nagyhantosi plébános lemondott, az ujmajorihoz. Milassin Miklós püspök 1799. február 17-én a tervezett beosztást helyesli és megerősíti.²

A jelen század kezdetéig a lelkészség nagyon kicsiny. A lelkészség hívei a pusztákon és szállásokon lakó urasági cselédek s az urasággal semmiféle szerződéses viszonyban nem álló lakosok voltak. A megbízható munkászekek biztosítása, még inkább a hallhatatlan emlékü József nádor jóindulatu tanácsa és a bakonyi birtokokon helyesnek bizonyult telepítés azon elhatározásra vezette a cziszterczi rendet, hogy Ujmajorra jobbágyközséget telepít.

Hozzá is fog a munkához. Elsősorban a pusztákon tanyázó lakosokat szerette volna egy községbe olvasztani. Ezek azonban inkább elhúzódnak a nagykarácsoni és nagyvenyimi szőlőkbe.

¹ Zirczi levéltár fasc. III. Nr. 129.

² Zirczi apáts. levéltár fasc. IV. Nr. 187.

Ekkor az apátság a Bakonyból kezdi a telepítést. Nána, Porva, Esztergár, Olaszfalu, Bakony-Koppány és Zircz oly bőven adja, hogy az új telep innét kerül ki. Az 1811. április 9-én tartott uriszek a féltelkesek számát 60-ban, a zsellérekét meg 20-ban állapítja meg. Amazok földben és rétben kapják ki a járandóságot. Belsőség fejében egy hold jár. De ennek egy harmadát kötelesek gyümölcsössé alakítani. A gyümölcsfát az uraság adja. A belsőséget élősvény fogja körül, de az utca felül akácza díszleg.¹

A falu, melyet József nádor már az 1811. április 9-iki uriszéken *Herczegfalvának* nevezett el, javarészen már ezen évben megépült.

A falualapítás tényét a plébániatérren álló mellszobor ilykép örökítette meg:

József

Cs. K. Austriai főherceg M.

ország Palatinusa Tanácsából

Herczegfalva M.D.CCCX Eszt.

épülni kezdett.

Mellynek örök emlékére

Dréta Antal Zircz, Pilis és Pásztói apátúr

itt Emlék-Képet emel.

MDCCCXVIII. Eszt.

Az urbariumot Fehér vármegye 1814. augusztus 17-iki gyűlésén hagyta jóvá.

A község, melynek lakossága háromnegyed részben németajkú, szépen kezdett fejlődni. Jobbágytelke mellett bőségben kap részes földet; két kezök, lovuk, marhájok meg dús kereket az uraság pusztáin.

A lélekszám rohamosan növekszik. 1818. május 21-én már segédlelkészt is látunk Kropf Boldizsár személyében.

Az anyaközség fejlődésével lépést tartanak az apátság pusztái is. A bérlők kezéről a század elején visszakerülnek házi kezelés alá; a dézsma váltásával Karácsonszállás és Nagy-Venyim előregedett szőlői nagyrészen megszűnnek; lakóik meg, a közrend nagy előnyére, községi kötelékbe lépnek részint Herczegfalván, részint más szomszédos községekben.

A puszták száma is növekedik. Kis-Venyim mellett épül Felső-Venyim; a mit 1788-ban még Lókutnak ismernek, Bernátkut nevet nyer.

A legújabb időben Nagy-Venyim mellett Határvölgy, Kokasd mellett Kis-Kokasd keletkezik; s végre Herczegfalva mellett a régi Selyemmajor a modern berendezésű és csinnal épült Herczegfalva pusztává alakult.

Az isteni tisztelet nyelve az alapítás idejétől felváltva magyar és német.

Fittler Imre s Horváth Dániel cziszterci lelkészek magyarosodó hiveikben örömmel szemlélik fáradozásaik sikereit. De az 50-es évek németesítő hatása itt is mély nyomokat hagyott.

Az 1863-iki év őszén Dornis Gáspár lép a székesfejérvári főgimnázium tanári székéből lelkészi állomásra. Hazafias működésében kezdetben Hanig András, majd Schweighardt Jakab főtanító támogatja. A hazai nyelv egy év alatt elfoglalja jogos helyét. Nehéz, férfias munkát végeztek. Schweighardt ma harmincz év elteltével nemes meglelégedéssel tekinthet fáradozása eredményére. Hiszen Herczegfalván ma már mindenki tud magyarul.

¹ Zirczi gazd. levéltár.

Az iskola szemefénye e lelkészességnek. A század elején épült három tanterem helyett ma már ötben folyik az oktatás. A főtanító négy segédtanítóval szolgálja a népnevelés ügyét.

Az iskola fölszerelése gazdag.

A kántortanítói állást már a község alapításakor egy jobbágytelekkel javadalmazza a rend; a segédtanítók fizetéséhez pedig a községi terhek arányában járul. E mellett a cziszterczi rend Kis-Venyim és Mélykut számára Kis-Venyimen ambuláns tanítót, Kokasdon és Nagy-Venyimen önálló tanítókat tart. Ezek fizetése egyenkint 465 forint 41 kr. Az iskolák és tanítólakások itt is czélszerűek és kényelmesek.

Herczegfalvi lelkészek:

Coneider Dávid	1784. ápr. 29.—1787.	Horváth Dániel	1863. okt. 9.
Zack Tóbiás	1792.	Dornis Gáspár	1873. okt. 23.
Mittermayer Jakab	1800.	Türr Benedek sz. f. r.	1874. okt. 6.
Korporics Mór	1812. aug. 26.	Schill Athanáz	1878. nov. 8.
Fabó Mihály	1814. decz. 8.	Edlinger Titus	1885. szept. 1.
Hochenecker Benedek	1817. szept. 22.	Tipold Özséb	1892. márcz. 22.
Lux Menyhért	1818. aug. 12.	Rázgha Balduin (ideiglen.)	1892. aug. 25.
Fittler Imre	1827. okt. 26.	Gebaur Izor.	

Herczegfalvi segédlelkészek:

Kropf Boldizsár 1818. máj. 21.—1818. decz. 30.	Schauer Antal sz. f. r.	1869. okt. 9.
Joicaik Mihály	Miskovich Elek	1870. aug.
Ghyczy Béla	Maczki Valér	1871. aug.
Keller Kelemen	Hegedüs Pál	1872. aug.
Horváth Amand	Unger Román	1873. aug.
Fux Marián	Türr Benedek sz. f. r.	1875.
Horváth Amand	Kovács Pius sz. f. r.	1877. aug.
Szegh Pál	Nemes Tivadar	1879. aug.
Szovics János	Sipos Orbán	1881. aug.
Kaszt Konstant	Stancsik Timót sz. f. r.	1882.
Schönauer Endre	Pongrácz Felix sz. f. r.	1884. aug. 11.
Glatz Menyhért	Piros Barnabás	1884. decz. 13.
Májer Móricz	Stancsik Timót sz. f. r.	1887.
Schill Ignác	Dombay János	1890. szept. 15.
Minikus Vincze	Chinorányi Ede	1891. aug.
Ihasz György	Kovács Pius sz. f. r.	1892.
Krumpeck Placid sz. f. r.	Szabó Gaudenczius sz. f. r.	1892. szept. 1.
Schmuck Jakab	Liskay Etel	1893. aug. 1.
Bokor Sebestyén	Erdőssy Bódog	1894.
Schmidt Ferdinánd	Szabó Gaudenczius sz. f. r.	

Herczegfalva és a csatolt részek népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Ágostai	Református	Izraelita	Tanköteles
Anyae gyháza	2796	7	6	42	501
A csatolt részekben:					
Herczegfalva puszta	132	—	—	—	—
Alsó-Sismánd	205	—	—	6	—
Felső-Sismánd	189	—	5	2	—
Bernátkút	34	—	—	—	—
Felső-Venyim	32	—	—	—	—
Kis-Venyim	172	2	—	—	26
Nagy-Venyim	603	—	14	—	88
Határvölgy	63	—	—	—	—
Kokasd	217	—	—	—	36
Mélykút	220	—	—	—	29
Összesen:	4663	9	25	50	680

14. Szent-Gotthárd.

Szent-Gotthárd mezőváros Vas vármegyében. Midőn I. Ferencz József apostoli királyunk a szent-gotthárdi apátságot 1878. november 4-én a hazai ciszterci rendnek adományozta, a hozzátartozó lelkésziségek — Szent-Gotthárd, Kethely, Nagyfalva, Gyanafalva, Istvánfalva, Badafalva és Rába-Gyarmath — is magyar kézre jutottak. Szent-Gotthárdon Schill Athanáz veszi át a lelkésziséget. Nagyfalván Jerabek Lipót, Badafalván meg Hardy Róbert — mindkettő heiligenkreuzi ciszterci — még rövid ideig maradnak. De visszahívásuk után amaszt Lóskay Bekény, emezt meg Bohrer Julián váltja fel a lelkésziségben. A többi plébániákon szombathely-egyházmegyei pap volt. A heiligenkreuziek ugyanis a magyar és tótnyelvű helyekre már régi idő óta nem tudtak saját kebelökből küldeni embert. Ezeken tehát kényszerűségből egyházmegyei papokat alkalmaztak; a németnyelvűekre meg — mint Badafalva és Nagyfalva — saját embereiket tették.

A mint a kethelyi plébános, Tuifel Ferencz, 1880-ban meghalt, Supka Jeromos apát a megürült javadalomra saját rendjéből szemel ki embert. A szombathelyi megyés püspök tiltakozik ez ellen. Az elvi ellentét hosszas tárgyalásnak ad alapot; de végre is eldöntetlen marad a kérdés. Supka Jeromos apát ráún a huzavonára. Miért is 1888-ban a szentgotthárdi apátsággal kapcsolatos összes plébániákat — Szent-Gotthárdot leszámítva — átadja a szombathelyi egyházmegyének; de mint kegyúr továbbra is gyakorolja a bemutatás jogát és viseli a kegyurasági terheket.

Szent-gotthárdi lelkészek:

Schill Athanáz	1878. nov. 4. — 1880.	Unger Román	1887.
Auguszt Gerő	1882. júl. 25.	Bohrer Julián	1892.
Gácsinger Flóris sz. f. r.	1885. aug. 25.	Berger Máté dr.	

Szent-gotthárdi segédlelkészek:

Mózer Ambró 1879. Kalocsay Kornél 1880

Szent-Gotthárd népességi, vallási és tanügyi viszonyai:

S z á m l á l	R. kath.	Agostai	Reform.	Gör. kath.	Gör. kel.	Izraelita	Tan- köteles
Anyae gyháza	1195	109	21	1	1	118	183
Összesen:	1195	109	21	1	1	118	183

15. Kegyuraság.

Az apátság birtokain levő lelkészségek fõntartásáról a cziszterczi rend mindenkor gondoskodott. Kezdetben a lelkész vagy a zirczi konventben (Zircz, Olaszfalu, Lókut, Borzavár, Porva, Esztergár s Nána lelkészei), vagy a jószágkormányzóval egy házban és egy asztalnál kapta teljes ellátását (Tevel, késõbb Polány és Berénd, Elõszállás még ma is). A kántortanítók pénz- és terményjárandóságban részesültek. A templomok és iskolák építése, bővítése és fõntartása körül a rendre erõs feladat várt.

A «Regulatio Parochiarum» rendelkezései minden községbe, a hol 450 lélek lakik, külön lelkészt kívánnak. Ennek javadalmazására a birtokostól egy jobbágytelek kihasítását s lelkészlakás építését, a hívektõl meg a telek mûvelésére kézi és írás szolgáltatmányt követelnek.

A cziszterczi rend a lelkészségeket ingatlanok adományozásával biztosítja s szabályozza a hívek szolgáltatmányait és tartozásait a lelkész irányában. A hol a szolgáltatmány nem elégséges, mint Berénden, — saját urasági szolgáltatmányából enged át egyrészt; vagy maga vállalja el az egész lelkészi és kántortanítói ingatlan mûvelését, — mint Elõszállásán mai napig. Ezenfõlül a lelkészeknek 200 forint készpénzt és 24 öl tûzifát biztosít.

Ezen megállapodásokat Bajzáth József veszprémi püspök elfogadja s 1786. július 30-án megerõsíti. Ezek képezik alapját a késõbbi egyházlátogatási jegyzõkönyveknek.

De a cziszterczi rend nemcsak saját birtokain lelkészkedik. Borzavár, Lókut, Nána, Esztergár és Porva híveinek vezetésére is vállalkozik. Ezekben lelkészséget szervez s a lelkész ellátását kötelességévé fogadja.

A zirczi apátság, mint kegyúr, a lelkészségek javadalmazására mindig különös figyelmet fordított. Az idõ és kor követelményei elõl soha sem zárkózott el.

A zirczi konvent 1805. október 9-én gyûlést tart s az egyes lelkészségek részére haszonvételi jövõdelmet szavaz meg. Így a zirczi a község belsejében fekvõ összes malmokat, a beréndi a két alsó, a polányi a beréndi felsõ és polányi erdei, a teveli az Uzsál melletti malmot, az olaszfalusi pedig a helybeli és az eplényi korcsmát kapja meg. Ezen jövõdelemforrások azonban késõbb ismét az apátság kezére kerültek vissza.

A rend vezetése alatti lelkésziségek ingatlanának és katasztrális tiszta jövedelmének képét a következő táblázat tárja elénk:

Lelkésziség	Összes földbirtok		Kataszteri tiszta jövedelem		Legelő illeték
	kat. hold	□-öl	frt	kr.	
Berénd	59	1586	369	98	kivette
Polány	73	1062	375	02	kivette
Nagy-Tevel	51	85	402	52	kivette
Bakony-Koppány	36	1560	261	25	9 k. h. közösben
Zircz	41	295	231	01	közösben
Olaszfalu	40	440	296	57	12 ³⁹⁶ k. h. közösben
Herczegfalva	47	1402	241	19	közös
Ugyanehhez urodalmi javadalmazás	19	1272	82	52	—
Előszállás	41	80	279	42	—
Összesen :	407	7782	2539	48	
Bakony-Nána	7	1142	37	89	közösben
Esztergár	—	—	—	—	—
Porva	9	336	24	87	közösben
Borzavár	11	810	71	94	közösben
Lókut	9	816	17	05	részben közös
Apátságtól grationale	9	—	—	—	—
Összesen :	45	3104	149	275	

Az apátság kegyuraságához tartozó kántortanítók javadalmazását pedig ezen táblázat mutatja:

A tanítói állomás	Földbirtok		Kataszteri tiszta jövedelem		Legelő
	kat. hold	□-öl	frt	kr.	
Berénd	12	422	57	84	közös
Polány	8	1221	45	17	közös és 4 hold erdő
Nagy-Tevel	5	924	58	70	közös
Bakony-Koppány	7	985	39	17	közös 3 k. hold
Zircz	14	412	70	05	közös
Olaszfalu	13	655	87	90	közös
Soóly	7	220	22	21	urodalmi
Herczegfalva	23	826	130	—	közös
Előszállás	32	312	197	59	urodalmi
Összesen :	119	1177	708	63	

Az isteni tisztelet fényének emelésére is figyelemmel van a rend. Ezért látja el az egyes templomokat biztos jövedelemmel ingatlan birtokok átengedése által. Az egyházak földbirtoka ily arányokat tüntet föl:

A templom	Földbirtok		Kataszteri tiszta jövedelem	
	kat. hold	□-öl	frt	kr.
Berénd	3	1520	17	78
Polány	4	571	21	28
Nagy-Tevel	5	1341	63	80
Bakony-Koppány	3	1401	26	81
Olaszfalu	10	155	62	—
Herczegfalva	17	1337	69	84
Összesen:	45	1525	261	51

Ezek szerint a rend a lelkészségek, kántortanítók és egyházak fentartásáról 607.⁸⁸⁴ kat. holddal, — vagyis pénzben 3509 forint 62 kr. kataszteri tiszta jövedelemmel gondoskodott. Hozzáadhatjuk, hogy azon szegényebb lelkészségekben, melyeknek egyénnel ellátását magára vállalta (Lókút, Borzavár, Nána), oly jövedelemforrást biztosított, a mely tisztes megélhetést nyújt. S így a cziszterczi rend önértékeléssel kinyilváníthatja, hogy *a maga körében a kongruát már rendezte.*

A zirczi apátság kegyurasága három egyházmegyében — Veszprém, Fehérvár, Szombathely — 15 lelkészségre s 58 csatolt részre terjed ki. A rendtagok pedig 15 lelkészségben¹ és 56 csatolt részben lelkészkednek.

A rend lelkészkedő működését egységes képben ezen táblázati tárja elénk:

Sor-szám	A lelkészség neve	Kegyúr	Lelkész-kedik	Csatolt rész	Vallás szerint				Tan-köteles
					r. kath.	ágostai	reform.	izraelita	
I. Veszprémi egyházmegye:									
1	Berénd	Zirczi apátság	Cziszterczi	6	2462	706	614	94	511
2	Polány	»	»	2	1623	2	2	28	293
3	Nagy-Tevel	»	»	3	1131	19	1643	73	219
4	Bakony-Koppány	»	»	—	461	—	—	10	94
5	Olaszfalu	»	»	2	1474	10	17	7	349
6	Zircz.	»	»	—	2337	14	10	20	433
7	Lókút	vallásalap	»	4	2266	—	4	11	443
8	Borzavár	»	»	4	1247	—	1	28	252
9	Porva	»	»	2	654	—	—	13	124
10	Bakony-Nána	»	»	5	1514	5	2	13	176
11	Esztergár	senki	»	2	831	—	20	29	175
Összesen:				30	16000	756	2313	326	3069
II. Fehérvári egyházmegye:									
12	Előszállás	Zirczi apátság	Cziszterczi	11	2834	41	103	—	654
13	Herczegfalva	»	»	10	4663	9	25	50	680
Összesen:				21	7497	50	128	50	1334

¹ A tizenötödikben — Nagyfaluán — csak Lóskay Bekény személyére terjed ki a rendtagok közül a lelkészkedés joga.

Sorszám	A lelkésztség neve	Kegyúr	Lelkész- kedik	Csalot rész	Vallás szerint				Tan- köteles
					r. kath.	ágostai	reform.	izraelita	
	III. Szombathelyi egyházmegye:								
14	Szt-Gotthárd	Szt-Gotth. apátság	Cziszterci	—	1195	109	21	118	183
15	Nagyfalva	»	u. a. ideiglen.	5	2923	—	—	12	405
16	Badafalva	»	egyházm.	3	2291	—	—	—	—
17	Gyanafalva	»	»	3	4255	5	—	32	—
18	Istvánfalva	»	»	5	2796	3	—	32	—
19	Rába-Gyarmath	»	»	2	1925	19	—	12	—
20	Kethely	»	»	6	2448	17	—	5	—
	Összesen:			24	17833	153	21	211	588
	Főösszeg:			75	41330	959	2462	587	4991

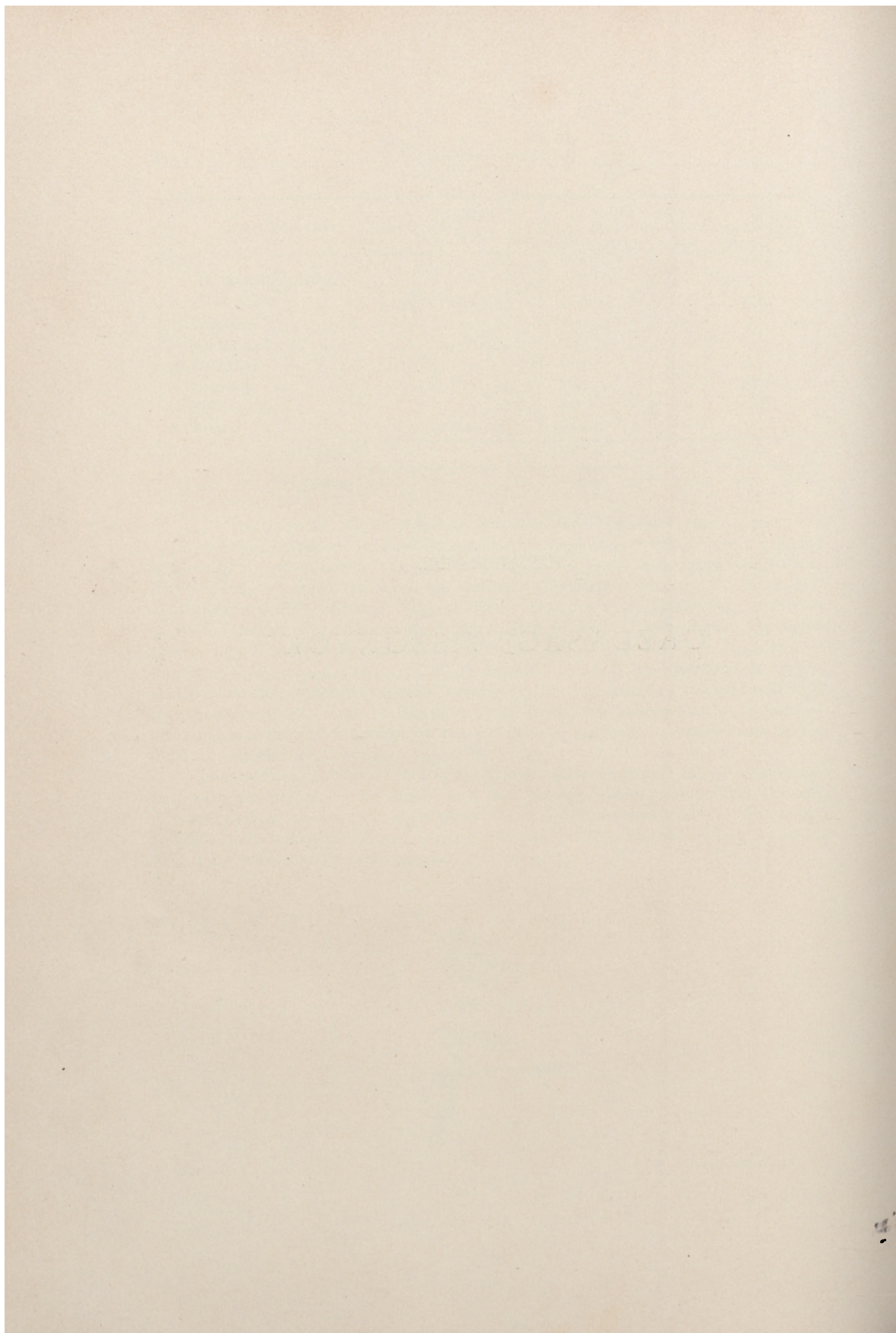
A rend kegyuri kötelezettsége az évi jövedelem tekintélyes részét emésztí föl. A kegyurasági lelkészek és kántortanítók járandósága készpénzben és terményben; a vallásalap kegyurasága alá tartozó Lókut, Borzavár, Porva, Nána és a kegyur nélküli Esztergár lelkészeinek járó pótlékok; a benlakó zirczi, porvai, esztergári és előszállási lelkészek s a herczegfalvi segédlelkész személyi járulékaik és ellátásuk értéke; az összes rendi lelkészeknek, mint rendtagoknak, esedékes kegyadományok; a segédtanítók fizetéséhez járulás külön segítséggel, községi vagy hitközségi pótlékadóval; a lelkészségek élő- és holt-leltárainak kiegészítése és föntartása; a kegyurasági épületek, ú. m. 16 templom, 19 iskola, 12 lelkészlakás és melléképületeik föntartása és javítása a veszprémi egyházmegyében 17,054 forint 1 krajczárra, a fehérvári egyházmegyében 7589 forint 11 krajczárra, a szombathelyi egyházmegyében 3393 forint 91 krajczárra, az esztergomi főegyházmegyében 270 forint 34 krajczárra, — összesen tehát 28,307 forint 37 krajczárra rúg évenként.

A jelentékeny folyó terhek mellett, a rend kiváló gondoskodásának tárgyai a templomok és a népnevelés hajlékai, — az iskolák. Javít, majd újat épít, a mint a körülmények követelik. A köztudatban él, hogy a rendi egyházak és iskolák jókarban vannak s céljokat tisztességgel szolgálják. Ezen tapasztalatra a rend is nyugodtan tekinthet vissza kegyuri multjára, — hiszen feléje a köteleességteljesítés szava hangzik.

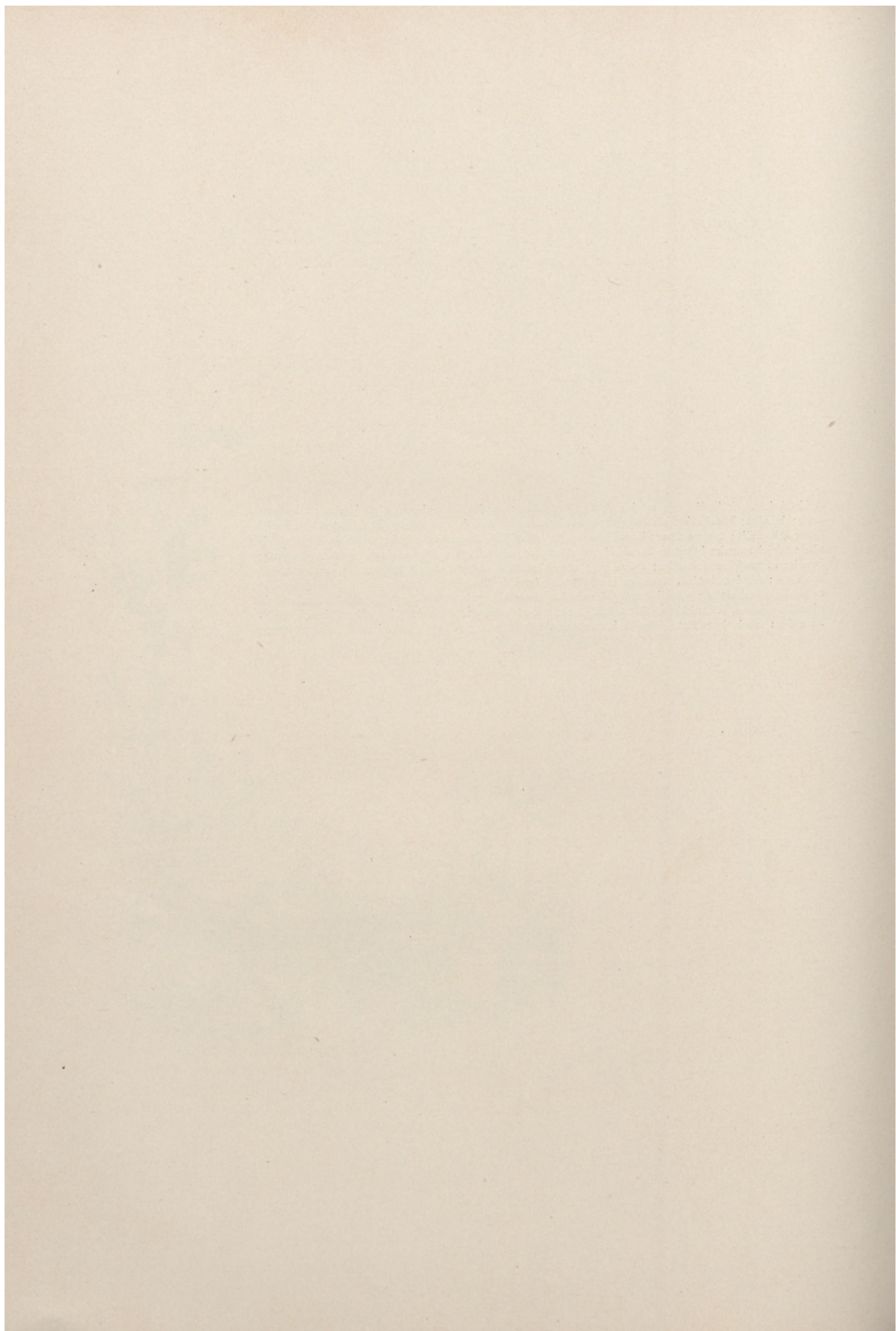
HARMADIK RÉSZ.

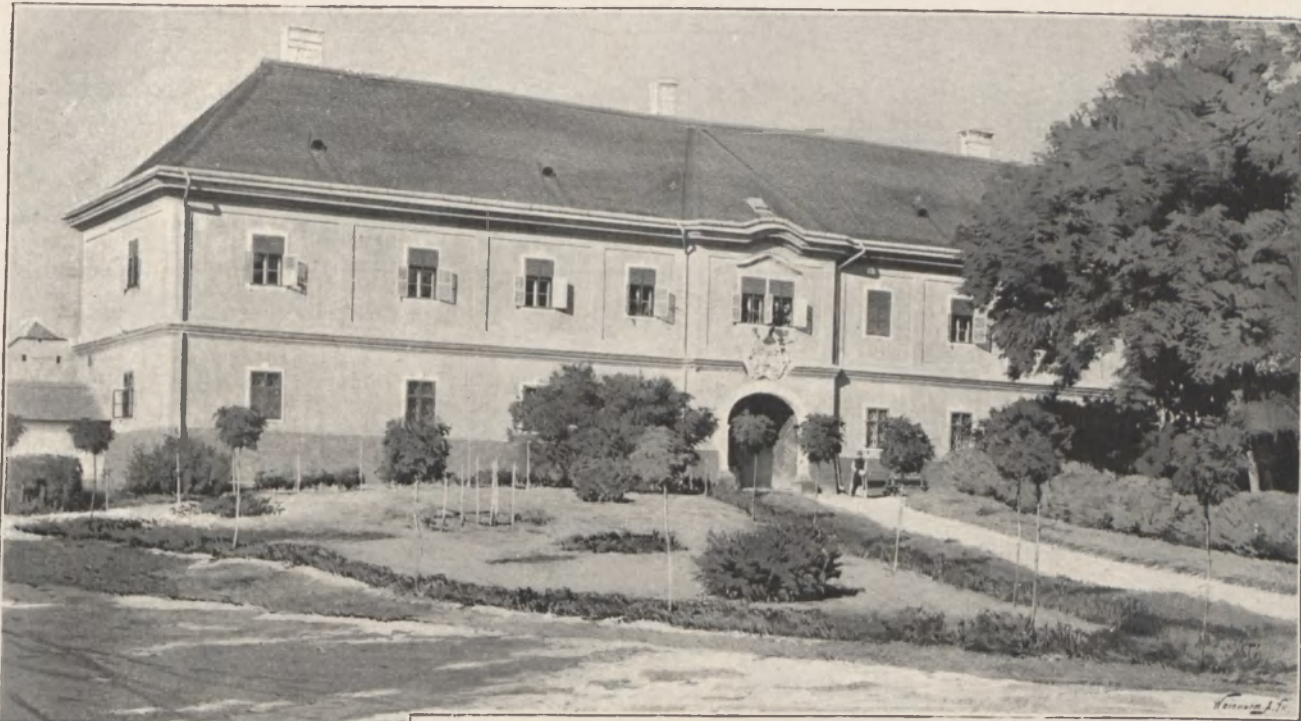
GAZDASÁGI VISZONYOK.

A birtokviszonyok általános jellemzése. A zirczi urodalom: fekvése, nagysága, határai és vizei; talajviszonyok; éghajlat; közlekedés; közhivatalok; munkáviszonyok; kezelés; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; iparvállalatok. Az előszállási urodalom: fekvése, nagysága, határai és vizei; talajviszonyok; éghajlat; közlekedés; közhivatalok; munkáviszonyok; beszerzés s üzleti viszonyok; kezelés; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; gépgyár. A szent-gotthárdi urodalom: fekvése, határai, nagysága és vizei; talaj; éghajlat; közlekedés; közhivatalok; munkáviszonyok; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; mellékiparágak. A csákányi, szántói és pásztói urodalom. Különálló szőlők: a tokaji, egri, somlai, badacsonyi, pécsi és székesfehérvári szőlő. Az erdők: fekvés és terület éghajlat és talajviszonyok; fafajok; az erdők kulturállapota; üzemrendszer; kihasználás s kezelés.

AZ ELŐSZÁLLÁSI KASTÉLY.

M

A) A BIRTOKVISZONYOK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE.

ezei munka volt egykor a cziszterciek fő polgári foglalkozása. Rendi szervezetök egyéb előnyei mellett ez is egyik oka volt gyors elterjedésöknök. Nemcsak az erkölcsi, hanem az anyagi téren is nevelni s vezetni kellett a nyers népeket. A mesteri szerepre pedig ők valósággal hivatottak voltak.

A magyar társadalom is nagyon rászorult az ily elemekre. Hazánk földjét a XII. század közepén nemzetünk még nem is vette egész terjedelmében birtokába. Az elfoglalt terület meg csak részben esett a művelődés körébe. A rengeteg erdőségek, a folyóknak terjedelmes kiöntései, a természetöknél fogva mocsaras és bozotos területek még csak itt-ott szorultak össze a nemzetgazdasági fejlődés hatása alatt. Tágas tér nyílt meg tehát azok előtt, kik a szántóvető munkálkodást feladatuk lényeges részének vallották.

A magyar haza várakozásának a cziszterciek meg is feleltek. Nemcsak a kezökre adott földterületet alakítják át bámulatos gyorsasággal a magyar gazdaság elsőrangú kincses bányájává: hanem a környék és vidék lakosságának is követésre méltó példát adnak.

Időfolytával azonban a rend sorsa nagyon megváltozott. A magyar hazából a mohácsi vész után vagy másfél századra kiszorult. S mire ismét visszatért, más idők s más viszonyok vártak rá. A midőn meg a mult század 70-es éveiben, majd meg az egész vonalon a jelen század kezdetén tanítórenddé alakult, új hivatás jutott neki életfeladatúl.

A cziszterczi rend tehát a földművelést ma nem vallja hivatásának, hanem csak oly életföltételül tekinti, mint más birtokos.

A ciszterczi rend birtokainak zöme a Dunántúlban esik; kisebb-nagyobb gazdaságaival azonban a Dunáninnen és a Tiszaninnen is találkozunk. Az egész birtoktest, a művelés ágai szerint, így oszlik meg:

Folyó szám	A birtok megnevezése	M ű v e l é s i á g a k														Osszes terület			
		szántóföld		kert		rét		szőlő		legelő		erdő		nádas				adómentes : út, meszgye, belielek	
		hold	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°
1	Zirczi urodalom	2.855	158	39	1135	425	210	35	1033	1806	249	5598	871	—	—	85	374	10.845	830
2	Előszállási »	21.350	192	119	868	2468	1254	33	824	4591	72	1223	1005	179	623	1314	260	31.280	298
3	Szt-gothárdi ur.	842	608	31	337	588	1207	9	1352	123	1142	4838	1568	—	—	76	794	6.511	608
4	Csákányi urod. .	1.108	1186	7	1303	—	—	—	—	6	870	—	—	—	—	16	357	1.139	516
5	Szántói urodalom	868	1583	17	1107	56	581	2	1231	248	1529	360	1214	—	—	12	104	1.567	949
6	Pásztói »	620	1590	4	168	18	737	6	300	66	883	784	1549	—	—	14	1342	1.516	169
7	Tokaji szőlő. .	—	—	—	—	—	—	1	906	—	—	—	—	—	—	—	—	1	906
8	Egri » . .	—	—	—	—	—	—	22	1294	—	—	—	—	—	—	—	—	22	1294
9	Somlai » . .	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—
10	Badacsonyi szőlő	—	—	—	—	—	—	8	1172	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1172
11	Pécsi szőlő . .	—	—	—	—	—	—	3	1323	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1323
12	Sz.-fehérv. szőlő	—	—	—	—	—	—	1	1105	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1105
	Összesen . .	27.646	517	220	118	3557	789	136	940	6842	1545	12.806	1407	179	623	1519	31	52.908	1170

Ezen birtokok évi jövedelme szolgált úgy a múltban, mint a jelenben a rendi szükségletek fődözésére. Mióta a rend tanítóttestületté szervezkedett, tetemes évi költségre van szüksége. Nem egyszer erős megpróbáltatások előtt állott.

A nehéz viszonyokon azonban átküzdötte magát. A mentésnek utolsó eszközeit is megragadta. A nehezebb kezelési s távolos birtokokat bérbe adta, hogy a befektetésre összeget teremtsen, s így a gazdaságokat fejleszthesse. A mint célját elérte, sietett a bérleteket fölmondani. Így az egyes birtokok ismét házi kezelés alá jutottak. Ma már csak a pásztói és szántói urodalom van bérben. Ezek visszavétele a jövő nemzetgazdasági viszonyokkal kapcsolatos.

Az apátsági birtokokon az *üzemterv* megállapításánál mindenkor a jövedelem biztosítása és a birtok termőerejének föntartása volt a vezérelv. Ez az állattenyésztés fölkarolását, a szántóföldeknek vetésforgókba osztását és a jó talajművelést vonta maga után.

A *haszonmarhatartás* célja: a gazdaságban termelt takarmányféléknek lehető magas értékesítése és a szükséges trágyamennyiség előállítása. Az apátság birtokain mind a négy gazdasági haszonállat — ló, szarvasmarha, birka és sertés — tenyésztésével találkozunk. Az egyes urodalmak saját viszonyaiknak megfelelően rendezték be haszonállattartásukat. Így például a zirczi urodalom tenyészt nyugati szarvasmarhát, elektorál negretti birkát és hazai fehér kondor sertést; az előszállási angol félvér lovat, magyar gulyabeli marhát, elektorális negretti birkát és hazai fehér kondor sertést; a szent-gothárdi és csákányi pedig csak nyugati szarvasmarhát. Ezenkívül majdnem mindegyik tart összevásárolt tinókból gulyát; hizlal szarvasmarhát,

esetleg birkát és sertést; az igás kanczák után pedig nevel csikót. A juhászat jelentősége, a gyapjuárak csökkenésének megfelelő arányban, évről-évre alábbszáll. Ennélfogva a birkatartás is folytonosan kisebb területekre szorul, s helyette, a szarvasmarha és sertés foglalja el a teret. Maholnap már csak ott tart az apátság birkát, a hol a legelőviszonyok nélkülözhetetlenné teszik.

A takarmányozásra és a tenyésztő állatok kiválasztására minden állatnemnél kiváló gond irányul.

Vérfrissítés és a tenyészet emelése szempontjából, gyakran vásárol a gazdaság a hazai nevesebb tenyészetekből apaállatokat a szarvasmarha-, birka- és sertés-állomány részére; a ménes számára pedig kiváló állami méneket bérel. Ily módon jutott el oda, hogy állat-állománya jó hírnévnek örvend; előszállási ménese meg európai névre tett szert. Ma már az előszállási lovat nemcsak a magyar állam, a honvédség és a közös hadsereg tisztikara szerzi meg szívesen, hanem külföldi magánemberek, sőt még az európai államok is sűrűn vásárolják.

A növénytermelésnél szintén a helyi viszonyok voltak irányadók, hogy az egyes birtokon mely növények és milyen arányban essenek a termelés körébe. Általában ezen termények fordulnak elő: a) *piaczi növények gyanánt*: őszi buza, őszi rozs, tavaszi árpa, zab, tengeri, őszi káposzta, repce és dohány. Ha a repce nem sikerül, néha gomborkát vetnek helyébe; b) *takarmány növényül*: lucerna, lóher — tisztán, vagy komócsinnal keverve, — zabosbüköny, baltacsim, mohar, köles, őszi árpa, rozs, burgonya, burgundi és tarló répa. A takarmánymagot legtöbbször a gazdaságok maguk állítják elő. Ebből néha tetemes mennyiség kerül eladásra.

A vetőmagot alkalmas választórostákkal tisztítják s üszög ellen $\frac{1}{2}$ —2%-os kékgálicz-oldattal páczolják.

A vetésforgók készítésénél azon van a főszó, hogy a bennök előforduló növények gazdaságilag helyes sorrendben következzenek egymásra. Vagyis, hogy a takarmánynövények a piaczi növényekkel, a sekélyen gyökerözők a mély gyökerűekkel váltakozva forduljanak elő. Továbbá, ha két kalászos növény következik egymásután érés alá, ezek egyike mindig tavaszi legyen. Az elővetemény letakarítása után iparkodnak a talaj előkészítésével a következő növény számára.

A gazdasági munkák végzésére nagyobb gépeket és eszközöket használ a gazdaság. Minden tiszti kerületben van gőzcséplőgép; ezenfelül kellő mennyiségben áll rendelkezésre sorvetőgép, daráló, szecska- és répavágó, tengeri-morzsoló, konkoly-választó, magtárrosta, aranka-választó, gabona- és állatmérleg stb.

A földművelő eszközök közül használatban vannak: a Vidacs- és Sack-féle egyes ekék, a különböző rendszerű kettős és hármasszárú ekék, a kapáló és töltögető ekék; egy-, két-, három- és többtagú fogas boronák, sima, korongos és tüskés hengerek stb. Újabb időben csak Sack-rendszerű ekéket szerez be a gazdaság. Ezekből már eddig mintegy 250 darab van. Az egytagú, trapez alakú fogasok hova tovább ritkulnak és helyet adnak a két- és többtagú vastogasoknak.

Az építkezéseknél mindig a tartósság és czélszerűség szempontja dönt. A rend ugyanis állandó erkölcsi testület; miért is építkezéseinél nemcsak a jelent, hanem a jövőt is tekinti.

A birtokokon levő épületek minőség szerint három csoportra — első-, másod- és harmadrendűekre — oszthatók. Elsőrendűek azok, melyeknél a falak kő, téglából, vagy e kettő keverékéből állanak — vakolat-kötésben. A fedélszék fenyő- vagy keményfa, a mely bádoggal, cseréppel vagy fa-zsindelylyel van fedve. Ilyenek rendesen a kormányzói s tiszti lakások, a különálló magtárak, a legtöbb ökör-, ló- és birkaistálló, a régi gabonapajták és helyenként a cselédlakások. A másodrendű épületeknél a fal, kő, téglából és vályogból — részint vakolat-

részint sárkötésben; a fedélszék olcsóbb fenyő-, vagy nyár- és hársfából készül, s néha cserép- vagy fazsindely, legtöbbször azonban nád és zsupp fűdi. Ilyen a legtöbb cselédlakás, a gulyaistállók, szekérfélszerek, lábaspajták, sertésólak stb. A harmadrendű épületek fala tömés, sár vagy vályog. Tetejük fazsindely, nád vagy zsupp. Ezek főképen csak az előszállási urodalomban fordulnak elő. Vannak közöttük lakóházak, gulya- és cselédmarha-istállók. Ide tartoznak a falábakon nyugvó pajták, polyvafélszerek és tengeri górék is.

Hajdanában az apátsági birtokokon az épületek a gazdaság emelkedettebb részén voltak, a honnét az egész birtok vagy gazdaság a szemkörbe esett. A majorok négyszög-alakban épültek, — a körülzárt udvaron egy-két kapuval. Minden egyes major magában foglalta a gazdaság összes épületeit; — nevezetesen a cselédlakásokat, az állatok és termények elhelyezésére szánt épületeket; igen sokszor az urasági- és a tiszti-lakot. Ezen majorok közül legjellemzetesebb a zirczi urodalomban fekvő akliai, a zirczi és teveli, továbbá az előszállási középponti és a szent-gotthárdi urodalom néhány majorja.

A később emelt majorok, a mennyire a viszonyok megengedték, a gazdaság közép-pontján keletkeztek. Ezeknél már a tűzbiztonsági szempont határozott. Miért is a cselédlakok, a gulya- és ménesisistállók, a birkaaklok, sertésólak, stb. minden pusztában külön-külön csoportot képeznek.

Az építkezéshez szükséges anyagot mindenhol az apátság szolgáltatja; a munka keresztülvitele azonban, az egyes urodalmak viszonyai szerint, különféleképen történik, úgy az új építkezéseknél, mint a tatarozásoknál. A kisebb *kőműves munkát* a zirczi, előszállási és szent-gotthárdi urodalomban évbéres (conventió) kőművesek végzik. A nagyobb javításokra és új építkezésekre s a többi birtokon az összes kőműves munkára a vidék kőműveseit fogadják föl. *Az ácsmunkát* az előszállási urodalomban évbéres (conventio) ácsmester teljesíti — előzetes költségvetés szerint. Ha a munka az előirányzott összegnél kevesebbe kerül, a megmaradt pénzből az ácsmester osztalékot kap. Ez a jutalom, az építkezés aránya szerint, 200—600 forint között szokott lenni. A többi birtokokon a javításokat napszámban, az új munkát költségvetés alapján a vidéki ácsmesterek végzik. *Az asztalos munkák* — az ajtók, ablakok, szobapadlók, stb. — Előszállás részére a herczegfalvi gépgyárban, a többi urodalom részére pedig a vidéki asztalosműhelyekben készülnek előleges egyezség szerint. *A cserepes munkák* közül a rendes javítások átlagban, szerződésileg megállapított évi fizetésért, — az új munkák pedig négyszög méterenkénti egységarakon készülnek. *A bádogos munka* ritkán fordul elő, mert kevés bádogos épület van. Ezeknél a munka az anyaggal együttes költségvetés alá esik. *A nádazást és zsuppozást* részint a cselédek házilag, részint folyóméterenként esedékes árért idegenek végzik.

Szőlőt már a középkorban javában művelt a rend. A hol a talaj és az éghajlat megengedte, szőlőt létesített. Adomány útján a legjobb bortermő helyeknek — Tokaj, Somló, Badacsony — jutott birtokába. Az egyes rendi gimnáziumok székhelyén — Eger, Pécs, Székesfehérvár — szintén szőlőtulajdonos. A bortermelésnél nem a mennyiségre, hanem a minőségre volt a főtekintet. Az egyes szőlőkben, a következő minőségű borok készültek: Tokajban tokaji aszú és mászás, esetleg szomorodni; Egerben nehéz vörös; Somlón és Badacsonyan fehér pecsenyebor; a többi szőlők termése asztalibor. Ezenfelül csemegebor gyanánt készült még főtt és ráciz ürmös.

Az apátság borai általában kitűnőek és a hasonló származású hazai borok között az elsők közé sorolhatók. Az apátság borai kiállításon eddig nem voltak. A jobb minőségűekből eladásra sem került. Ennélfogva értékök s minőségök csak az előtt ismeretes, a ki a rend vendégszerető otthonát jelenlétével megtisztelte.

A szőlőtulajdonosok réme, a phylloxera, az apátság szőlőit is meglátogatta, — az előszállási, szent-gotthárdi és szántói kivételével. Eddig a tokaji, egri, székesfehérvári, pécsi, pásztói, sólyi és polányi szőlőket teljesen tönkretette. A somlóiban 10 év óta pusztít és pedig oly erősen, hogy a termés, gondos szénkénegezés és erős trágyázás mellett is, évenként alábbszáll. A badacsonyiban, védekezés szempontjából, már évekkel ezelőtt szénkénegeztek, s a phylloxera mégis megtelepedt. Jelenléte 1894-ben derült ki. Kárt azonban eddig még nem tett.

A phylloxera pusztításainak ellensúlyozására, a teveli gazdaság és előszállási urodalom homokterületein 1889-ben megkezdődött a szőlőtelepítés. Eddig ilyen homoki szőlő 42 kat. hold van, s egy része már terem is.

Egyidejűleg megkezdődött azon szőlőterületek beültetése is, melyek a phylloxerának estek áldozatul. Az egri, pécsi, sólyi, somlai és székesfehérvári szőlőkben eddig $9\frac{3}{4}$ katasztrális holdat újítottak föl. Amerikai alanyokba hazai fajokat ojtanak. 1890 óta a peronospora ellen is védekezik az apátság. E célból az összes szőlőket évenként kétszer vagy háromszor permetezi kékgáliczos oldattal vagy azurinnal.

Az erdőket az apátsági birtokokon már régóta rendszeresen kezelik. Az apátság, mint erdőbirtokos, nem elégedett meg a természet munkájával, hanem igyekezett a ritkábban előforduló értékes fánemeket ültetés által szaporítani s a hiányzókat meghonosítani. Különösen jókarban vannak a zirczi, aklii, olaszfalusi és eplényi erdők. Bennök gyönyörű tölgyesekkel és fenyvesekkel találkozunk.

Az előszállási urodalomban erdő régebben nem létezett. Volt azonban mintegy 1000 katasztrális holdra rugó futóhomok. Ebből már századunk első felében 261 katasztrális holdat fásítottak be. A talajviszonyok azonban nem kedveztek az ültetvényeknek. Legujabban, 1887-ben, ismét hozzáláttak a fásításhoz, — úgy, hogy ma már csak mintegy 250 katasztrális hold futóhomok vár a megkötésre.

A birtokokon keresztül huzódó *folyókák, patakok és erek* vizeit malmok hajtására, rétöntözésre és halastavak táplálására használja föl a gazdaság. Az összes birtokokon van kilencz közönséges és három műmalom, továbbá egy műrét és három halastó.

A birtokokat Zirczről, a középpontból, a főkormányzó, számvevői, főpénztárosi, ügyészi és erdőmesteri hivatal vezeti. A főkormányzó jogköre a négy utóbbira is kiterjed. Ezen hivatal teendőit jelenleg maga az apát végezi. A számvevői hivatal a rend számvevője és segéd-számvevője látja el. A főpénztárt a rendi alperjel kezeli; az ügyészi teendőket az apátság jogtanácsosa végezi. Az erdőmesteri hivatal az apátsági erdőmester vezeti.

Mindezen hivatalok fölött a rend feje, az apát áll, a ki a főkormányzó és számvevő segítségével igazgatja az összes birtokokat. Így ő rajtok fordul meg az egyes birtokok haszonbérbeadása vagy a bérletből visszavétele; a házikezelésű vagy bérbeadott birtokok feletti főfelügyelet; a birtokok üzemszerűségének megállapítása; a beruházások engedélyezése; a gyapjú-eladás; a tisztek személye fölötti rendelkezés, — nevezetesen a felfogadás, áthelyezés, előléptetés, nyugalmazás és elbocsátás.

Minden házi kezelés alatti urodalom élén egy rendtag áll — Előszálláson kettő — jószágkormányzó címmel. Ez a kisebb birtokon, p. o. Csákányban, pusztai gazdák segítségével, a nagyobbakon meg tisztek közreműködésével vezeti a gazdaságot. Ő eszközli az eladásokat és bevásárlásokat; kezeli a pénztárt; foganatosítja a beruházásokat; az építőmesterekkel szerződést köt és felügyel a tisztek intézkedéseire.

Minden urodalom köteles a zirczi főpénztárba egy meghatározott összeget évenként beadni. Ha a jövedelem ennél magasabb, egy részét tartalékba helyezik, a másik részét meg beruházásokra fordítják. Az egyes urodalomokban a kezelés decentralizált; mert minden tiszt

kerület külön üzlettelepet képez s bevételeit és kiadásait külön könyveli el. Minden kerület évenként egy bizonyos összeg beszolgáltatására köteles. Ez mindig egyenlő a kataszteri tiszta jövedelemmel. Ha a jövedelem ennél nagyobb, a többletből a kezelő tisztt perczentet húz; ha kevesebb, a hiány a jövő évet terheli. Az anyagi számadást a kerületi tisztek, a pénztárit a jószágkormányzók vezetik. Mindkettőt havonként zárják le és negyedévenként, további elkönyvelés és fölülvizsgálás végett, Zirczre a számvevőséghez küldik. Ez azután az egyes kerületek és urodalmak évi üzlet-eredményét kiszámítja.

Az előszállási urodalomban a ménes ügyeit és anyagi számadásait a ménesmester vezeti. A herczegfalvi gépgyár kezelése a főgépész dolga; a gyár anyagi számadásait egy gazdasági ellenőr viszi.

A mező- és erdőgazdaság egymástól teljesen független. Az erdők ügyeit az erdőmester intézi. Az összes rendi erdőbirtokon egy rendtag gyakorolja az ellenőrzést. Ennek czíme: erdőfelügyelő. Ezenkívül az egyes jószágkormányzók is ellenőrei az urodalmukban folyó erdőkezelésnek.

Az összes erdőbirtok három gondnokságra oszlik. Ezek mindegyikét egy erdőgondnok kezeli, a ki az anyagi és pénztári számadást vezeti. A zirczi erdőgondnokság az erdőmester kezében van.

Az apátsági birtokok *tiszti személyzetének száma* 26. Ezek közül 21 a mezőgazdaságot, egy a ménest és négy az erdészetet szolgálja.

A gazdatisztek kétfélék: kezelő- és segédtisztok. Amazok között van két kasznár és 13 ispán; emezek között egy ellenőr, négy irtok és egy gyakornok.

Az ispánok, hosszabb szolgálat után, hely változtatás nélkül, esetleg áthelyezéssel, kasznárrá lesznek. Kezelőtiszti üresedés esetén, a segédtisztok szolgálati időrend szerint lépnek előre; a gyakornok azonban egy évi szolgálat után mindig irtokká lesz.

Az erdőtisztséget egy erdőmester, két erdész és egy erdőgyakornok képezi.

Az apátsági tisztek, az erdőgyakornok kivételével, rendes fizetésökön kívül, mellékjövödelemben is részesülnek, — és pedig részint a tisztajövödelem, részint az eladások után.

Nyugalomdíj-alap az apátsági tisztek részére nincsen. A tiszti fizetések szabályozása alkalmával Rezutsek Antal apát 1875-ben rendeletet adott ki, a mely a tisztikar igényét a nyugalomdíjra jóváhagyta és ezt az özvegyek és árvák részére is kiterjesztette. A nyugalomdíj megállapításánál a szolgálat minősége és tartama irányadó. Az özvegy a férj részére megállapított összeg felét kapja. Ezidőszert a nyugalmi díjat élvező tisztek, özvegyek és árvák száma nyolcz.

A házi kezelés alatti birtokok *szolgálatában* 998 egyén áll. Ezek közül 973 a mezőgazdaságot, 25 az erdészetet szolgálja.

Az előbbieik között van 47 mesterember, — és pedig főgépész, gépészkovács, bognár, ács, kádár, asztalos és kőműves; van továbbá két szakiskolát végzett vinczellér és 924 gazdasági cseléd.

Mindannyinak fizetése készpénz, termény, állattartás és lakás. Az erdőőrök ezenfelül az eladott fa után mellékjövödelemben is részesülnek; az előszállási ács pedig munkája után perczentet élvez.

Öregség vagy rokkantság esetén, a szolgálati idő arányában, ezek is nyugalomdíjat kapnak. Ez legtöbbször kiterjed az özvegyre is. Jelenleg 41 részesül nyugalomdíjban.

1. A zirczi urodalom.

A zirczi urodalom Veszprém vármegyének négy — a zirczi, veszprémi, devecseri és pápai — járásában fekszik, a keleti hosszúság (Ferrótól) $35^{\circ} 11'$ — $35^{\circ} 43'$, és az éjszaki szélesség $47^{\circ} 6'$ — $47^{\circ} 18''$ között. Tenger feletti magassága 187 és 500 méter között váltakozik. Legalacsonyabban fekszenek a sólyi és teveli gazdaságok sík területei (187—200 méter); legmagasabban az olaszfalusi és akliai gazdaságok egyes részei (450—500 méter). Az egész urodalom hat gazdaságból áll s a tágabb értelemben vett Bakony hegységben terül el. Négy gazdasága — a zirczi, olaszfalusi, akliai és borsodi — a Bakony erdőségben, kettő pedig — a sólyi és teveli — az erdős Bakonyon kívül fekszik.

Folyó szám	A birtok megnevezése	M ű v e l é s i á g a k												Összes terület			
		szántó-föld		kert		rét		szőlő		legelő		erdő				adómentes	
		hold	°	hold	°	hold	°	hold	°	hold	°	hold	°	hold	°	hold	°
1	Zirczi gazdaság	355	1083	16	719	114	968	—	—	53	1563	1028	1421	28	1103	1598	463
2	Olaszfalusi »	473	1238	11	1032	76	1357	—	—	253	818	1851	848	21	564	2688	1057
3	Aklii »	696	401	4	553	90	841	—	—	163	986	761	359	11	774	1727	714
4	Borsodi »	825	341	4	117	63	816	8	—	424	368	1882	960	8	226	3215	1228
5	Teveli »	357	613	2	899	37	215	12	—	181	197	—	—	12	31	602	355
6	Sólyi »	146	1282	—	1015	42	813	15	1033	729	1117	74	483	3	870	1013	213
	Összesen . .	2855	158	39	1135	425	210	35	1033	1806	249	5598	871	85	374	10845	830

A gazdaság neve	Zircztől hány kilométer?	Mely járásban?	Mely község határában?	Mely körjegyzőséghez tartozik?	Mely községek és puszták határolják?
Zircz	—	Zirczi	Zircz	Zirczi	Nagy-Esztergár és Zircz községek; Veim, Kardosrét és Tündérmajor puszták.
Olaszfalu . .	5	»	Olaszfalu	Olaszfalusi	Zircz, Olaszfalu, Rátót és Lókút községek.
Akli	7	»	Zircz	Zirczi	Zircz, Olaszfalu és Lókút községek; Ó-Bánya, Pénzeskút és Pálhálás puszták.
Borsod	51	Devecseri	Magyar-Polány	Noszlopi	Magyar-Polány, Ganna, Jákó, Kis-Lőd és Ajka-Rendek községek.
Tevel	36	Pápai	Nagy-Tevel	Homok-Bödögei	Nagy-Tevel, Homok-Bödöge községek; Árda és Jári puszták.
Sóly	22	Veszprémi	Sóly és Hajmáskér	Hajmáskéri	Hajmáskér, Sóly és Szent-István községek.

A Bakony hegységben általában kevés a víz. Miért is az itteni gazdaságok sokszor vízhiányban szenvednek. A patakok legtöbbször csak a nedvesebb évszakban van víz; nagyobb szárazságok alkalmával a kutak is kiszáradnak. Az urodalom alsó-borsodi majorjában kut sincs. A vizet félkilométer távolságból szivó segítségével emelik a majornak 1200 hektoliteres víztartójába.

Az olaszfalusi major az évnek majd minden szakában vízben szűkölködik.

A gazdaságokon átvonuló patakok közül említést érdemel a Czuha Zirczen, a Köves-viz Borsodon és a Bakonyér Tevelén. A sólyi gazdaságot a Séd folyó szeli keresztül, a mely télen-nyáron elég vizet tartalmaz.

Természetes tavak az urodalom területén nincsenek. Mesterséges tó azonban kettő van, — az egyik Zirczen, a másik Akliban. A zirczi tó a Czuha vizének föltagása útján származott. A zirczi kolostor innét szerzi be a jeget. De sokkal nagyobb jelentőségű tűzbiztonsági szempontból; hiszen maga Zircz is szűkölködik vízben.

Az akliai tó egy kut vizéből gyűlt össze. A mellette levő Putri-major vízszükségletét innét fedezi.

Hajdanában az urodalom minden gazdaságában voltak mesterséges tavak a patakok és erek mentén — haltenyésztés céljából. Vizfogó gátjaik még ma is megvannak, vizöket azonban lecsapolták s területöket rétté alakították.

II. Talajviszonyok.

Az urodalom területe sík, hullámos, dombos, hegyes és fensík. A lejtők rendszeren szelidek; meredek hegyoldalak nem igen fordulnak elő.

A bakonyi gazdaságok felső talaja kötött, meszes agyag; alsó talaja a legtöbb helyen szintén hasonló minőségű. Vannak azonban kisebb területeken homokos, murvás, kavicsos, köves és sziklás altalajok is, a melyek helyenkint felszínre emelkednek. A két utóbbi főleg dombokon és hegyoldalakon fordul elő.

Sólyban a felső talaj csekély humusu agyag, — keverve mészkő darabokkal vagy kavicscsal. Ezek alatt majd mindenütt áteresztő, murvás, kavicsos s egyes helyeken sziklás alsótalajjal találkozunk. A dombok és hegyek talaja murvás, sziklás, — alig egy-két centiméter vastag termőréteggel borítva.

Tevelén a felsőtálaj legtöbbször közép-kötöttségű, homokos agyag; helyenként agyag vagy futóhomok, mindig elég mésztartalommal. Az alsótálaj majdnem teljesen egyezik a felsővel. A teveli hegy talaja köves és sziklás, melyet alig takar egy-két centiméter vastag termőréteg.

III. Éghajlat.

A bakonyi gazdaságok éghajlata zord. Ez könnyen megmagyarázható a tenger feletti 337—500 méter magasságból és a tömeges erdőségből. A légköri csapadék elég gyakori, — főleg tavasszal és ősszel.

A havazás legtöbbször már november elején megkezdődik, s még márczius végével is hó borítja a földet. Még az áprilisi havazás sem ritka. 1886. május 4-én 15 centiméter magas hó esett.

Köd minden évszakban sokszor borítja a Bakonyt. Legkellemetlenebb a gazdára a takarmánykészítés idején beálló köd, a mely miatt sokszor délig nem lehet megkezdeni a gyűjtést.

A téli időszak körülbelül egy hónappal hosszabb, mint a Bakonyon kívül; mert a tél, rendes körülmények között, két héttel hamarabb köszönt be és ugyanennyivel tart tovább.

Következésképp a növénytenyésztet szaka is egy hónappal rövidebb. Ez a körülmény az egész gazdálkodásnak különös jelleget kölcsönöz. A kései fagyok tavasszal, a korai derek pedig ősszel gyakran beköszöntenek. A kukoricza és a szőlő a Bakonyban nem díszlik. Mert számukra rövid a tenyésztet ideje, s az átlagos nyári hőmérsék alacsonyabb, mint ezen növények fejlődéséhez szükséges. Az igazi meleg idő csak július második felében kezdődik és augusztus közepéig tart. Szeptember elején már megjelennek a deres reggelek.

Tevelnek és Sólnak, jóllehet a Bakony tőszomszédságában fekszenek és e miatt részesei a Bakony dermesztő szeleinek, sokkal enyhébb az éghajlata. Itt a növénytenyésztet időszaka hosszabb; a nyári hőmennyiség több és megoszlása kedvezőbb. Miért is a szőlő és tengeri mindig teljesen megéri. A légköri lecsapódások ritkábbak; a csapadékmennyiség kevesebb, — pedig a talaj itt sokkal inkább kívánja a nedvességet, mint a bakonyi gazdaságoké.

A záporosó az urodalom rétterületein többször nagyobb károkat okoz. A jégeső leginkább az olaszfalusi és teveli gazdaságokat látogatja meg.

IV. Közlekedés.

Az urodalom a magyar állami vasutakat használja. Föl- és lerakodó-helyül a hajmáskéri, városlódi, ajkai és pápai állomások szolgálnak. A vasuthoz legközelebb — 3,5 kilométerre — Sóly, legtávolabb — 20 kilométerre — meg Akli esik. A hajmáskéri vasutállomást Sóly, Olaszfalu, Zircz és Akli, — a város-lódit és ajkait Borsod, a pápait meg Tevel használja.

A kocsutak közül a megyeiek kitűnő karban vannak; a többi mellékutak ellenben igen rosszak. Megyei út az olaszfalusi és zirczi gazdaságokat érinti; a többiek több kilométernyi községi úton kénytelenek haladni, míg megyei útra érnek.

V. Közhivatalok.

A közhivatalok — a járásbiróság, szolgabiróság, adóhivatal, pósta- és telegráf-hivatal — leginkább a járás székhelyén vannak. Ez az egyes gazdaságoktól legfeljebb 15 kilométer távolságra fekszik. Eltérés csak a pósta- és telegráf-hivataloknál van, mivel ezek a járás székhelyéhez közelebb is esnek. Így Sóly telegráf- és pósta-állomása Hajmáskér; Borsod pósta-állomása Gyepes, Tevelé Ugod; s e két utóbbi gazdaság telegráf-hivatala a vasuti állomásnál van.

VI. Munkáviszonyok.

Ezen urodalomban a munkáskéz az utóbbi időben igen megdrágult. Ennek oka leginkább az, hogy a Bakonyban igen sok a famunkás, a kik novembertől májusig ölfavágással, szénégetéssel és kéziszerszámok (favilla, gereblye, szórólapát, talicska, kaszanyél, stb.) készítésével foglalkoznak. E célból egyes vállalkozók még az ország határain is túl — Bosznia, Szerbia s Románia belsejébe — szállítják őket; s legnagyobb részök csak aratásra tér haza.

Ily körülmények között az Amerikába vándorlás, mely e vidéken néhány évvel ezelőtt még nagy arányokban folyt, teljesen megszűnt; sőt még azok is hazajönnek, a kik kivándoroltak.

A kézi munkaerőt a gazdaságokkal szomszédos községek szolgáltatják. S a munkát napszámosok, részes munkások, havidíjasok és évidíjasok végezik. A férfi munkás napidíja 50 krajczártól 1 forintig, a nőké 40—60 krajczár, a gyermekeké 25—40 krajczár között ingadozik, az évszak és a munka minősége szerint. Aratáskor napszámost kapni egyáltalán nem lehet. Az aratást és kézicséplést a 10-ik, a gépcséplést a 25-, 26-ik részért vállalják el. A tengeri és répa munkálása $\frac{1}{3}$ -ad részért; a burgonyaművelés, a sarju és tarlólóher kaszálása felében történik.

Egy katasztrális hold takarmány lekasálása, felgyűjtése és behordása 2—3 forintba kerül; egy katasztrális hold répa megművelése és egyéb munkája pedig 20 forintba. Télen át a gulya-marhákat és a göbolyókat havidíjas munkások gondozzák havonként 10—15 forintért. Az ígás- és haszonállatok körüli munkát legnagyobb részben évidíjas munkások, vagyis cselédek teljesítik. Ezek fizetése — tekintettel a mai gabonaárakra — a következő: Pusztai gazdáké 250 forint, a többi nős cselédé 170 forint, a nőtlen cselédé 120—150 forint.

Az aklii gazdaságba, a kézimunka végezésére, még e század elején 15 németajkú családot telepítettek. Időközben az apátság öt telepesnek szerződésileg biztosított jogát visszaváltotta; a többi 10 család azonban még ma is terhe a birtoknak. Minden telepes kapott egy magyar hold belsőséget és ugyanennyi külsőteltet. Az előbbire lakást épített, melyhez az anyagot az apátság adta és a helyszínére szállította. Ezenfölül minden telepes három darab szarvasmarhát hajthat az urodalmi csordára, de darabja után 84 krajczár legelőbért fizet. A telepes meg 52 férfi napot szolgál az urodalomnak. Mivel azonban minden telepes, mint arató és részes munkás, egész nyáron át, tavasztól ősziig el van foglalva, az 52 napot téli-időben szolgálják le. De ekkor meg a gazdaság alig tud nekik érdemleges munkát adni, mivel a bakonyi hosszú télben az előforduló dolgot a cselédség is könnyen elbirja.

VII. Kezelés.

A zirczi urodalom ezelőtt kettőből — a zircziből és a polányiból — állott, mindegyik élén egy-egy jószágkormányzóval. A hatvanas években a polányi jószágkormányzóságot megszüntették s a hatáskörébe tartozó birtokokat a zirczi urodalomhoz csatolták. A nagyobb gazdaságokban tisztek, a kisebbekben gazdák kezelték a birtokot a zirczi jószágkormányzó rendeletei értelmében. 1893. január 1-én azonban a rend jelenlegi feje a gazdák függetlenségét megszüntette és őket tiszti felügyelet alá helyezte. A zirczi ispánsághoz csatolta Olaszfalut és Sólyt; az akliihoz Tevelt. A borsodi pedig, mivel magában is elég nagy, megmaradt továbbra is egyedül, külön ispánságnak. Ezen időtől kezdve a zirczi urodalom három — zirczi, aklii és borsodi — gazdasági kerületre oszlik. Ügyeit egy jószágkormányzó, három ispán és egy irtok vezeti.

Ezenkívül van az urodalomnak ügyvédje és orvosa, a kik munkájokért évenként meghatározott fizetésben részesülnek.

Az irtok a zirczi kerület segéd tisztje. Kezelése alatt van a középponti raktár, a melyről önálló számadást vezet.

A szolgálati személyzet száma 124, — miként a következő táblázat mutatja:

Kerület	Mesterember	Gazda	Csász	Vinczellér	Magtáros	Kocsis	Szekecs-béres	Gyalog-béres	Juhász	Cseléd kanizs	Urad. kanizs	Gulyás	Tehenes
Zirczi	4	2	3	1	1	10	16	—	6	3	3	2	3
Aklii	2	1	2	1	1	3	19	4	4	2	2	2	—
Borsodi	2	1	—	1	—	3	14	2	1	1	—	2	—
Összesen:	8	4	5	3	2	16	49	6	11	6	5	6	3

VIII. Az urodalom felosztása.

Az urodalom három kerületének mezőgazdasági területét ez a táblázat tárja elénk:

Kerület	M ű v e l é s i á g a k														Összes terület	
	szántóföld		kert		rét		szőlő		legelő		erdő		adómentes			
	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°
Zirczi . .	976	1436	28	1166	233	1538	15	1033	1037	298	—	—	53	943	2345	581
Aklii . . .	1053	1014	6	1452	127	1056	12	—	344	1183	64	1151	23	805	1633	261
Borsodi . .	825	341	4	117	63	816	8	—	424	368	116	—	8	226	1449	268
Összesen:	2855	1191	39	1135	425	210	35	1033	1806	249	180	1151	85	374	5427	1110

A zirczi kerülethez tartozik a zirczi, sólyi és az olaszfalusi gazdaság — Eplény nevű fiókmajorral; az akliihoz Akli pusztá Putri nevű fiókmajorral és a teveli gazdaság Uzsalmajorral; a borsodihoz Alsó- és Felső-Borsod, továbbá a polányi és gannai birtokrészek.

Az egyes gazdaságoknak kerületekbe osztása már azért is czélszerű volt, mivel a Bakonyon kívül fekvő gazdaságok, mostoha legelőviszonyaik és gyenge takarmányterméseik miatt, önmagukban virágzó állattenyésztést nem üzhettek. A bakonyi gazdaságokhoz csatolás azt eredményezte, hogy a tavaszi legelő június közepéig kihasználható; ezután meg az állat a Bakony üde legelőjén talál táplálékot. S így nem kell már nyáron a különben is vékony takarmányterméshez nyulni; s ezenfölül az állatok teleltetését még takarmányszükség esetén is biztosítják a bakonyi gazdaságok.

IX. Művelési ágak.

1. *A szántóföldnek* mintegy 3%-a laza homok, gyenge termőképességgel; 6%-a pedig sekély termőrétegű, — murvás vagy sziklás alsótalajjal. Itt a kulturnövények hozama ritkán emelkedik a középminységen fölül. A többi 91%-a ráfordított munkát és költséget igen meghálálja. Az egész területnek 82%-a a Bakonyban fekszik. Itt, a talaj kötött voltánál fogva, őszi szántásba tavaszi kalászt vagy takarmányt vetni nem lehet; míg a Bakonyon kívül fekvő 18%-os szántóföldön a tavasziak kivétel nélkül őszi szántásba kerülnek.

2. *A kertek* az anyakolostor és az egyes majorok közelében fekszenek. Talajuk mélyebb fekvésű televényes föld. Legnagyobb részök konyhakert, az anyakolostor és a szegődményesek számára; kisebb részök gyümölcsös. Ezekben főleg nyári és téli alma, nyári és téli körte, cseresznye, meggy, ringló és beszterczei szilva terem.

3. *Rétek.* Rendesen völgyekben fekszenek és rajtok erei, patakok vagy folyók vonulnak keresztül. Mélyen fekvő talajuk agyag, a melyben sok a humus. Helyenkint kisebb-nagyobb homokterülettel is találkozunk. Inkább nedves, mint száraz természetűek. A mélyebb fekvésű réteket nyílt árkok hasítják keresztül, a melyek azonban elégtelenek a fölös nedvesség levezetésére. Tapasztalható ez az olaszfalusi Lapuréten, az aklii Nagyréten, a borsodi és a teveli gazdaság összes rétején, melyek a rétterületnek mintegy 40%-át teszik. Ezeken békarokka (zsurló) és savanyú füvek teremnek, melyeknek takarmányértéke csekély; — sok esetben kevesebbet érnek a középminőségű tavaszi szalmánál. A többi rét emelkedettebb fekvésű, s rajtok

kitünő széna terem. Mint a hegyek között fekvő réteket általában, úgy az urodalom rétejeinek is egyikét-másikat a hegyekről jövő vadvizek időnkint elöntik. A mily kívánatos ez a növény-tenyészet szünetelésekor vagy közvetlenül a széna és sarju betakarítása után, ép oly veszélyes lehet akkor, midőn a takarmány még lábán áll vagy renden fekszik. A zirczi Nagyrét, az olaszfalusi Lapurét és az akliai Hosszúrét szénatermését némely évben majdnem teljesen tönkreteszi a zápor. Pedig ezen rétek az összes rétterületnek 30%-át teszik.

A rétek gondozása abból áll, hogy a vakondturásokat minden tavasszal eltergetik, az esetleges mohos részeket megboronálják és a vízlevezető árkokat kitisztítják.

Rendes körülmények között mindegyik rétet kétszer lehet kaszálni évenként; a széna-hozam átlag nyolcz, a sarjué meg négy métermázsá. Egyes rétek azonban kétszer ekkora termést is adnak.

Szárazabb években a magasabb fekvésű réteket a széna behordása után legelőül használják; a sarju betakarítása után pedig, szárazabb időjárás mellett, az összes réteken legeltetnek.

A sólyi rétterületből 1894-ben 34 katasztrális holdat műrétté alakítottak a csörgedezettető rendszer segítségével. Ehhez a Séd vizét használják föl. Az átalakítás 4291 forintba, vagyis katasztrális holdankint 126 forint 25 krajczárba került. Az eddigi eredmények után ítélve, a befektetett tőke jól fog kamatozni, mert a rét hozama valószínűleg 100%-kal emelkedik.

4. A *legelők* leginkább dombokon, hegyoldalakon és hegytetőkön terülnek el. A sík legelő nagyon kevés. Az összes legelőnek körülbelül 30%-a — leginkább Solyban és Tevelen — föltétlen birkalegelő. Ezen a nyár egy részében még a birka sem igen talál elegendő táplálékot. Másik 50% szintén inkább birkának, mint szarvasmarhának való.

A többi 20% nagy részben fáslegelő, mely a szarvasmarhának egész nyáron át nyújt táplálékot.

A sólyi és teveli legelőkön a tenyészet tavasszal korán indul meg, de már a júniusi melegben rendesen lesül.

Ellenben a bakonyi legelőkön a tenyészet későn kezdődik, de azután egész nyáron át ki lehet rájuk verni a marhát.

A zirczi gazdaságban, 1894-ben, 12 hold szántóföldből mesterséges legelő készült ezen növények magvaival: csomós ebír, mezei komócsin, juhcsenkesz, vörös lóher, komlós csigacső és baltaczim.

5. *Gazdasági faültetvények.* A 180 ¹¹¹/₁₀₀₀ hold erdő tulajdonképen sűrű fáslegelő, melynek egy része Akliban, másrésze Borsodon van. Ezen terület még egy évtized előtt erdő volt. De mivel talaja szántóföldnek és legelőnek egyaránt alkalmas, a gazdaság legelőviszonyai pedig kedvezőtlenek voltak: célszerűnek látszott az átalakítás. A famennyiség vágás következtében évről-évre fogy; — s a legelő értéke ugyanily arányban emelkedik.

Gazdasági faültetvények a szó szoros értelmében csak a teveli gazdaságban vannak. Itt ugyanis a futóhomok egy részét és az uzsali domboldalakat vizmosásait akác-, kőris, nyár- és égerfával erdősítették be vagy fás legelővé alakították.

A teveli gazdaság faültetvényei — az erdősítések, csenderesek, fasorok — oly terjedelműek, hogy a gazdaság tűzi és szerszámfája belőlök kerül ki. Az urodalom többi gazdaságai pedig ezeket az erdészettől vétel útján szerzik meg.

A közlekedőutak mellékét és a gazdaságok határvonalait a legtöbb gazdaságban — a hol azt a talajviszonyok megengedték — akác-, kőris-, nyár- és vadcsereznye-fa futja végig. Vannak azonban az urodalomban még kopár területek is, — mint a sólyi és teveli legelők legnagyobb része. Ezek beültetése fákkal áldásos volna, de az eddigi kísérletek után a jövő sikeréről le kell mondani.

6. *Szőllők.* Az urodalom területén három — a sólyi, polányi és teveli — szőlő van. A két első a phylloxera már kipusztította; a harmadik ellenben új telepítés. Mindegyik a kerületi tiszt kezelése alatt áll.

a) *A sólyi szőlő.* Sóly község szőlőbirtokai között fekszik. Területe $15 \frac{103}{1600}$ hold; felszíne sík, déli lejtővel. Talaja humusos agyag, helyenkint homokkal és mészkődarabokkal keverve. Évenként 300—600 hektoliter finom fehér asztali bort termett. Ezen szőlő egyike azoknak, a hol a phylloxera pusztítását hazánkban legelőször észlelték.

1882. óta egész területében a mezőgazdaságot szolgálta 1894-ig. Ekkor három holdas részletekben megkezdték az újraterületet amerikai alanyokba ojtott honi szőlőfajokkal. A köves talaj rigolirozása igen veszélyes; holdja 300 forintba kerül.

b) *Polányi szőlő.* A borsodi kerülethez tartozik. A Bakony hegység nyugoti oldalán, Magyar-Polány község határában fekszik. Délkeleti lejtéssel és hullámos felülettel. Területe nyolcz hold; talaja mély, agyag- és homok-keverékből áll. A phylloxera pusztítás előtt 100—150 hektoliter közönséges gyenge asztali bort termett. A phylloxera 1885-ben mutatkozott benne először. Nem védekeztek ellene, s így már 1891-ben teljesen kipusztult. Ezen idő óta anyatelepül szolgál, melyben az apátság többi szőlője számára ojtványokat növesztenek. A fokozatos felújítás már itt is megkezdődött.

c) *Teveli szőlő.* A hasonló nevű gazdaság közepén terül el. Dombos, hullámos felülettel és déli lejtéssel. Területe 12 hold. Talaja nagyrészt homok.

Van itt olasz rizling, oportó, burgundi, mézes fehér és többféle asztali szőlő. Négy holdon rizlinget és $\frac{1}{4}$ holdon mézes fehéret tisztán ültettek. A többi $7\frac{1}{4}$ holdon a különböző fajokat keverték, — de túlsúlyban (50%) a rizling van.

Az ültetés egy méter sor- és egy méter töke-távolságban négyes kötésben történt. A tőkét rövid csapra metszik s a vesszőt fakaróhoz kötik. Minden harmadik évben 300 métermázsa szalmás istállótrágyát adnak a tőkének.

Termésátlagot kitüntetni még nem lehet; mert a szőlő még csak három év óta terem. Ezalatt pedig a kései fagy és a jégeső oly károkat okozott, hogy alapos számítást tenni nem lehet. Hihető, hogy 20 hektoliterre átlag majd lehet számítani.

A bor minősége jó fehér asztali. Vevője az anyakolostor, mely a must literjét 26 krajczárral fizeti. Az eddigi tapasztalatok szerint, a rizling termése úgy mennyiség, mint minőség tekintetében messze túl fogja szárnyalni a többi fajokat.

7. *Kő-, murva- és homok-bánya* minden gazdaságban van annyi, hogy az urodalom szükséglete bőven kikerül belőlök. Anyagot egyikből sem adnak el. Az eplényi murva-bányát használja ugyan a vármegye, és a kifejtett murva köbméterjeért $7\frac{1}{2}$ krajczárt fizet: de ez csak akkor történik, midőn a gazdaságon átvonuló megyei utat javítják.

X. Fölszerelés.

A) *Élőleltár.* 1. Igásállatok. Ezek részint lovak, részint ökrök. Minden gazdaság csak annyi lovat tart, a mennyi a távoli fuvarozásra és a járgányok hajtására szükséges. Lovat mezei munkára csak ritkán használnak. E szerint a mezőgazdasági fogatos munkát majdnem kizárólagosan ökrök végzik. Ló van 25, jármosökök 214 darab.

A lovakból 11 kettős és egy hármás fogat kerül ki. Egyrészők nehezebb muraközi ló, melyeket vásárlás útján, darabonként 250—500 forint árban, szerez be az urodalom; másik részők az apáti, konventi, jószágkormányzói és tiszti fogatokban elnehezdedett állatokból kerül ki. Legújabbán a létszám saját nevelésű csikók által egészül ki. Van ezenkívül az

urodalomban 11 darab futó ló; — és pedig négy a jószágkormányzó, hat a kerületi tisztek és egy az őrnök fogatában. A négy darab jószágkormányzó, nemkülönben az apáti és konventi fogatokban levő 8 darab hintós lovat az előszállási ménes adja át darabonként 600—1000 forint értékben. A tiszti fogatokban vett lovakat látunk.

A jármosökrök majd kettősben, majd négyesben járnak. Az állomány a gulyából kerül ki. Ezelőtt vétel útján is szereztek — páronként 360 forint árban.

A következő táblázat kimutatja, hogy az ígás erő miként oszlik meg az egyes kerületek között; s milyen a viszony az ígás erő és a fogatos művelés alatt álló területek, nevezetesen a szántóföld és a rétterület között. Ezen kimutatásban négy hold rétre alkalmazott fogatos munka egyenlő az egy hold szántóföldre fordított munkával; egy ló munkaképessége pedig egy darab jármosökr által végzett munkával. Ezen utóbbi fölvetelt az okolja meg, hogy a kanczaállomány csikót nevel, s így néhány hónapig csak nagy kimélet mellett használható munkára.

Kerületben	Í g á s e r ő			T e r ü l e t			Esik 1 drb. jármos ökrre szántóföld
	ló	ökr	összesen	szántó- föld	rét 1/4 része	összesen szántóföld	
	d a r a b				h o l d		
Zirczi	17	66	83	977	58	1035	12'47
Akli-i	4	80	84	1053	31	1084	12'90
Borsodi	4	63	72	825	15	840	11'66
Összesen	25	214	239	2855	104	2959	12'39

E szerint egy darab jármosökrre 12'39 kataszteri hold, vagyis egy négyes fogatra 49'56 hold szántóföld esik. Ezen erő első pillanatra nagynak látszik. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a talaj nagy része kötött, a vidék tavasszal és ősszel csapadékban nem szűkölködik s a táblák szabálytalan alakúak és sokszor két-három darabból állanak; ha tekintjük, hogy a szántóföld 94'75%-át évenként, urodalmi fogatos művelés mellett, növénytermelésre használják, és csak 5'25%-a esik ugarra és más célra; hogy a Bakonyban őszi szántásba tavaszt vetni nem lehet, s az eladott gabonának legnagyobb részét urodalmi fogatok szállítják vasutra; végül hogy a Bakonyban a tavasz későn kezdődik, a tél pedig korán beáll, következésképp a földmunka ideje egy hónappal rövidebb, mint a Bakony melletti vidékeken: első pillanatra be kell látni, hogy az ígásere jelenlegi nagysága a munka okszerű keresztülvitelére mulhatatlanul szükséges.

2. Haszonállatok. Tart az urodalom szarvasmarhát, birkát és sertést; az ígás kanczák után nevel csikót; télen át hizlal göbolyt és sertést. Van az urodalomban 1 ménló, 6 csikó, 3 tenyészbika, 7 növendékibika, 51 tehén, 52 üsző, 174 tinó, 3554 birka, 242 sertés, 52 göboly, 30 hizó sertés.

Az élőleltár értéke: 89,506 forint.

Ha ezen állatoknál a trágyatermelést is figyelembe vesszük, akkor ide kell sorolnunk a kolostor számára fentartott 8 hintós lovat, a kormányzó és a tisztség 11 futólovát, az ígás

állatokat s végre a szegődményesek szarvasmarha- és sertésállományát. A következő rovatos kimutatás a zirczi urodalom állatainak létszámát és élősúlyát tünteti föl.

	M é n e s				S z a r v a s m a r h a							B i r k a					
	hágo mén	2	1	választott csikó	összesen	hágo bika	tehén	4	3	2	1	választott borjú	összesen	őreg	toklyó	1 éves	összesen
		é v e s	é v e s					é v e s	é v e s								
d a r a b																	
Összes állat	11	3	2	7	3	51	106	42	26	37	22	287	1748	1185	621	3554	
1 drb állat élősúlya mm. .	6	3'50	2'50	1'50	—	5	4'50	4'50	4	3'50	2'50	1'50	—	0'38	0'31	0'24	—
Az összes állatok élősúlya mm.	6	3'50	7'50	3	20	15	229'50	477	168	91	92'50	33	1106	664'24	367'35	149'04	1180'63

	S e r t é s				H i z ó		Hintós és tisztított lovak	I g á s		Konvencziós	
	őreg	süldő	3/4 éves	összesen	ökör	sertés		ló	ökör	tehén	sertés
d a r a b											
Összes állat	77	44	121	242	52	30	19	25	214	147	1162
1 drb állat élősúlya mm. .	1	0'70	0'40	—	6	1'50	5	5'50	5	3	0'40
Az összes állatok élősúlya mm.	77	30'80	48'40	156'20	312	45	95	137'50	1070	441	464'80

Az állatlétszám élősúlya 5028·13 métermázsa. Ebből a 2940 katasztrális holdnyi trágyázás alá kerülő szántóföld, kert és szőlő 1 holdjára 171 kilogramm élősúly esik.

B) Holtleltár. A főbb gépek és eszközök közül ezek vannak használatban:

	Gőzcsepplő-gép	Váseszterga	Vízemelő-gép	Járgány	Daráló-gép	Szecsavágó-gép	Répavágógép	Repce- és lucszó-gép	Tengernyírszó-gép	Sorvető-gép	Állatnizleg	Gibonamérleg	Gyújtó-gép	Konkolyválasztó	Arankaválasztó-henger	Magtárhoz	Szeker és kocsi	Szán	Egves eke	Kettős eke	Vasfogas	Tűkés henger	Sima henger	Köngyös henger	
	d a r a b																								
Összesen .	3	1	1	7	3	7	8	1	2	12	1	11	7	5	1	12	79	58	104	30	46	6	10	1	

A holtleltár jelenlegi értéke 28,507 forint.

C) Épületek. Általában szilárd anyagból készülnek. Legnagyobb részök cserépszindelyes.

Az akliai kerületben van két urilak, — egyik Akliban, a másik Tevelen. Mindkettő emeletes — cserépszindelyvel. Van bennök külön-külön alul három, az emeletben négy tágas szoba. A tevelit a múlt században építették a majorral együtt. Ekkor ugyanis néhány rendtag állandóan Tevelen lakott. Jelenleg a földszinten a gazda lakik; az emelet szobái pedig a jószágkormányzó és a kezelőtiszt részére vannak főtartva itt tartózkodásuk idejére. Az akliai urilakot

Villax apát építette s ő nyaralóul használta is. Jelenleg az alsó része tisztalak, az emeletet pedig magtárhelyiségül használják.

A tiszti lakásokban van rendesen 3—4 szoba, egy konyha, egy cselédszoba, egy éléskamra és az épület alatt egy kézipincze. A borsodi tisztalakban van még egy bebutorozott vendégszoba, hivatalos egyének számára.

A ló-, ökör-, göboly-, tehén- s részben a birkaistállók boltozott épületek, melyeknek padláhelyiségei magtár gyanánt vagy takarmány eltartására szolgálnak. Magtárépület csak Olaszfaluban, Tevelen és Borsodon van. De ezek nem elegendők a termények befogadására. A takarmány legnagyobb részét lábaspajtákban, régi gabonacsűrőkben és padlásokon tartják; a kisebb részt meg kazalokba rakják.

A gazdasági épületek száma és minősége a következő táblázatból látható:

Kerületben	Elsőrendű		Másodrendű			Összesen
	cserép-	fa-	fazsin- delyes	nádas	zsuppos	
	zsindelyes					
	épület	épület				
Zirczi	40	—	—	1	8	49
Akli-i	20	3	—	—	4	27
Borsodi	9	1	3	2	1	16
Összesen	69	4	3	3	13	92

Ezen épületek majdnem kivétel nélkül mind jókarban vannak. Értékük 169,739 forint.

XI. Üzemrendszer.

A zirczi urodalomban az üzemrendszer a *földművelést és állattenyésztést* öleli föl. Ebből kifolyólag a jövődelem a termelt növények eladásából és állattartásból származik. Az állattenyésztés szolgálatában nemcsak a legelők és természetes rétek állanak, hanem a szántóföldnek tetemes (50%) részét is arra fordítják. S így piaczi növények termelésére csak a másik 50%-ot használják.

A növények és az állatok megválasztásánál az egyes gazdaságok talaj- és éghajlatviszonya is döntő befolyással volt. Így például míg a bakonyi gazdaságok vetésforgóiban a vörös lóher, mint elsőrendű takarmánynövény, kivétel nélkül előfordul: addig a teveli gazdaságnak csak egyik vetésforgójában találkozunk vele, s itt is mögötte áll a zabosbükkönynek; — a sólyi gazdaságban pedig egyáltalán nem is termelik. A tengeri meg csak a teveli és sólyi vetésforgókban szerepel. A Bakonyban elsőrendű a szarvasmarhatartás; Tevelen és Sólyban meg a birka van jobban helyén.

1. Növénytermelés.

a) *Piaczi növény* első sorban a buza és a tavaszi árpa; másodsorban a rozs és zab. Eladásra leginkább buzát és árpát termesztenek.

E két gabonanem minősége jobb szokott lenni Sólyban és Tevelen, mint a Bakonyban. S ez az 50 krajczárnyi árkülönbsözen is meglátszik.

A rozst és zabot főképen belfogyasztásra termelik; eladásra évenként csak néhány vaggonnal kerül belőlök. A termést mindenütt — Tevel leszámításával — gőzcséplőgéppel csépelik ki. Tevel félreeső fekvése és rossz útjai miatt urodalmi gőzcséplőt nem használhat. A vidékbeli gőzcséplő használatáért minden 100 métermázsza szemes gabona után öt métermázsát fizet; ezenfölül a gépvezetőnek és gépfűtőnek élelmet s a gőzgép részére tüzfát ad.

b) *Takarmánynövény* a vörös lóher — tisztán és komócsinnal keverve, a zabosbüköny, a zöld tengeri s néha kisegítőül a köles. Kapás növény a tengeri, a burgonya és a burgundi répa. A vörös lóher a Bakonyban kitünően diszlik. Védőnövényét rendesen az árpa vagy a zabosbüköny képezi; néha azonban buza és rozs közé is vetik. Ezen esetben tavasszal az őszi vetésbe egyszerűen belefogasolják.

A vetés évében ritkán lehet megkaszálni. S ha igen, jeles kaszásokat szemelnek ki rá. A második évben jó két kaszálást szokott adni. De a második télen többnyire úgy megritkúl, hogy a harmadik évre sem takarmánynak, sem magnyerés végett nem érdemes meghagyni. Miért is ma már a lóher mezéi komócsinnal keverve vetik. Ezesetben a vetőmag 25—50%-át komócsin képezi. Ez a második évben, mikor a lóher a legnagyobb termést adja, csak alárendelt szerepet játszik; a harmadik évben azonban nagy hozamot — 20—30 métermázsza szénát — terem. Magnyerés végett a lóherből a második év második kaszálását hagyják meg. A cséplés közönséges gőzcséplővel lóherfejtő kosár alkalmazása által történik. A magtermés holdankint 50—200 kilogramm között váltakozik. A komócsinmagot a harmadik évi kaszálásból nyerik. Ekkorra a lóher már igen megritkúl közöttte. Ezt is gőzcséplővel csépelik. A holdankinti maghozam 200—400 kilogrammra tehető.

A zabosbüköny mindegyik gazdaságban jól megterem és a Bakonyon kívül fekvő gazdaságok elsőrendű takarmánynövénye. De itt azért távolról sem ad oly termést, mint a Bakonyban. Rendesen imént trágyázott földbe kerül. Magnyerés végett bükönyt is termelnek; de ezt trágyázatlan földbe és ritkábban vetik, mint a takarmánybükönyt. A büköny közé annyi zab jön, hogy a megdőléstől megóvjá. A holdankinti magtermés 6—10 métermázsza.

A zöld tengerit minden gazdaságban vetik. A takarodás megkezdésétől egész őszig ez a jármosökrök takarmánya. A Bakonyban ritkán terem úgy, mint a Bakonyon kívül, mivel a buja fejlődéshez szükséges meleg többnyire hiányzik.

A tengerinek érés alá termelése csak Solyban és Tevelen sikeres. Az összes termést göboly- és sertés-hizlálásra s zöld tengeri vetésre használják föl. Az akliai gazdaságban 1882-, 1883- és 1884-ben kísérletképen 18 holdon legkorábbi székely tengerit termeltek. A vetőmagot eredeti helyéről, Szent-Királytól, szerezték be. Az első évben, mivel a derek csak októberben köszöntöttek be, meglehetősen beérett; a két utolsó évben azonban a dér már szeptember elején megszártotta leveleit. A termés mennyisége sem volt kielégítő egyik évben sem. Három évi átlagban ugyanis 8.22 mm. csöves tengeri termett. Ennek körülbelül a fele fejletlen, apró csövekből állott. Ezen sikertelen kísérletek után a tengeri termelése a Bakonyban megszűnt.

Burgonyát és répát mindegyik gazdaság termel. Rendes körülmények között az előbbi a Bakonyban, az utóbbi a Bakonyon kívül terem jobban.

A szántóföldből 2453 holdat vetésforgókba osztottak; a többi 402 holdon pedig szabad gazdálkodás folyik. Ezen utóbbi terület egy része félreeső kisebb darabokból áll, melyeket forgóba czélszerűen beosztani nem lehet; a másik része pedig új erdőirtás, a melyet legközelebb már forgó szerint kezelnek. Az alábbi vetésforgók elég híven tüntetik elő a tényleges állapotot; hiszen a többiek is kisebb-nagyobb eltéréssel hasonlók ezekhez.

I. Bakonyi vetésforgó <i>fekete ugarral.</i>		IV. Solyi vetésforgó <i>ugarral.</i>	
1. ugar × ¹	5. buza	1. ugar ×	
2. buza	6. zab	2. buza	
3. burgonya	7. zabosbükköny ×	3. tengeri	
4. árpa	8. buza	4. árpa	
5. rozs	9. magbükköny	5. rozs	
6. zabosbükköny ×, lóher	10. rozs.	6. zabosbükköny ×	
7. lóher	III. Teveli vetésforgó <i>ugar nélkül.</i>		7. buza
8. lóher	1. tengeri, répa ×	8. burgonya	
9. buza	2. árpa, lóher	9. árpa	
10. zab.	3. lóher	10. zab.	
	4. buza		
II. Bakonyi vetésforgó <i>ugar nélkül.</i>		V. Teveli vetésforgó <i>futóhomokon.</i>	
1. burgonya, répa ×	5. árpa	1. ugar zöld trágyával	
2. árpa, füves lóher	6. zabosbükköny ×	2. rozs	
3. füves lóher	7. buza	3. burgonya.	
4. füves lóher	8. burgonya		
	9. rozs		
	10. zab.		

A következő táblázat a szántóföld fölhasználását mutatja:

	É v e n k i n t f e l h a s z n á l t a t i k															Összesen		
	buza	rozs	árpa	zab	magtengeri	magbúkköny	zöld tengeri	zabos búk- köny	lóher	burgonya	répa	ugar	konven- czióra	Telepítvé- nyeknek	bérbe adott			
	k a t a s z t r á l i s h o l d															hold	□°	
Összesen	563	304	342	236	53	56	81	265	401	228	59	116	158	116	15	20	2855	158
Vetőmag 1 kat. holdba kgr.	120	100	100	100	20	80	150	150	1333	—	8	—	—	—	—	—	—	—

Az alábbi kimutatás a piaci növények átlagos termését, holdankinti hozamát, a belfogyasztást és az eladható mennyiséget tárja elélnk:

	Ö s s z e s t e r m é s				Egy kat. hold átlagos hozama			
	buza	rozs	árpa	zab	buza	rozs	árpa	zab
	m é t e r m á z s a							
5 évi átlagban	4806	2156	3002	1998	853	709	877	846
Arató- és cséplőrész, belfogy.	1711	1737	1607	1798				
Marad eladásra	3095	419	1395	200				

¹ A × trágyázott földet jelent.

A gabonát mindig helyben adják el, de legtöbbször az urodalom szállítja vasútra. Az eladott magvaknál az utolsó öt évi átlagos ár métermázsánként a következő: búzánál 6.90 forint, rozsnál 5.30 forint, árpánál 6 forint, zabnál 5.70 forint, lóhermagnál 60 forint, komócsinmagnál 25 forint.

A következő táblázat a takarmányozásra és almozásra használt termények hozamát világosítja meg:

	Ö s s z e s t e r m é s										E g y k a t . h o l d h o z a m a									
	magtengeri	magbukkony	réti széna	réti sarju	zabosbukkony	lőherszéna	burgonya	répa	őszi szalma	tavaszi szalma	polyva	magtengeri	magbukkony	réti széna	réti sarju	zabosbukkony	lőher	burgonya	répa	őszi szalma
	m é t e r m á z s a																			
Összesen . . .	425	422	3506	1818	7495	7284	11509	7789	13005	7200	2251	801	753	824	427	2828	1816	50	132	15
Kiadott rész . .	111	—	—	909	—	—	5754	51900	538	—	94									
Urodalmi rész . .	284	422	3506	909	7495	7284	5754	5889	12467	7200	2157									

A lóher átlagos hozama azért látszik kisebbnek mint a bukkonyé, mert az átlagos termés kiszámításánál a lóherrel bevetett összes területet számítottuk; holott a lóheret már a harmadik évben gyakran legelőül használják. Továbbá 80—100 holdat évenként magtermesztésre hagynak meg. Ezekről eltekintve, egy kataszter hold lóher hozama 30—35 métermázsára tehető. A szalmatermésből az aratók csak a rozs aratórész szalmáját kapják meg.

2. Állattenyésztés.

a) *Lótenyésztés.* Célja az urodalom igásló-állományának alkalmas és kellő mennyiségű lóerővel ellátása. Az elnehezedett hintósllovak közül csak a heréltek jutnak igásfogatba, mert a kanczák az előszállási ménesbe kerülnek vissza csikónevelés végett. Ennélfogva a zirczi urodalom lótenyésztésének anyagát csak a tisztifogatokból kikerülő kanczák és a vásárolt muraköziek képezik. Ezeket évenként erős North Staár angol félvér csődörrel fedezik. A behágtatott kanczákat vemhességük utolsó idejében a zirczi középpontba viszik s itt tágas ketreczekben gondozzák. A leállítás után, mikor a csikók már annyira edzettek, hogy anyjokkal mindenhová elmehetnek, ismét visszakerülnek a gazdaságba, a hova valók. Az ellés ideje alatt az egyes gazdaságok igásló szükségletét ideiglenesen a zirczi fogatokból pótolják. A csikószaporulat évenként három-négy darab szokott lenni. A csikókat öt hónapi szoptatás után elválasztják és a zirczi gazdaságban összpontosítják, a hol a befogásig gondos nevelésben részesülnek. Nyáron át Zircz község ménesébe járnak legelőre. Ezért minden darab után nyolcz frt legelőbért fizet az urodalom. Mikor a csikók legelőre már nem járhatnak — októbertől májusig — naponként tágas futtatóba mennek, a hol jó idő esetén az egész napot töltik. A három évesnél idősebb csikót, könnyebb munka végzésére, hámiba fogják. Innét azután többé nem is kerül ki. Tenyésztésre öt éves korban kezdik használni.

Ezideig csak a muraközi kanczák utódai kerültek befogásra. A könnyebb kanczák csikait hihetőleg majd tisztifogatokban is lehet használni. A gazdasági lótenyésztés még csak

hat éve folyik. Az eddigi tapasztalatok czélszerűsége mellett bizonyítanak; miért is mindig szélesebb alapokra fektetik. S így az igásló-fogatok száma minden gazdaságban rövid idő alatt megszorodik.

b) *Szarvasmarhatenyésztés.* Zirczen a tehenészet a gazdaság szervezésével egykorú, — tehát nagyon régi. Bizonyára a nyugati szarvasmarha fajt telepítették meg. Pár évtizeddel ezelőtt hollandi teheneket szereztek be. De az itteni hegyi éghajlat nem felelt meg nekik; ivadékaik egyrésze különféle tüdőbajban el is pusztult. Tejök sem volt olyan, hogy e faj további fentartása megokolt dolog lett volna. Kísérletkép először borzderes, majd pirostarka fajtákkal keresztezték. De ez sem segített a bajon. Az eldöglés ezentúl is gyakori volt.

Ezen tapasztalat indította az urodalom mostani vezetőjét arra, hogy egészen új tehenészetet létesítsen. Ennek alapját 1893-ban vetette meg azáltal, hogy Zámory Kálmán óbányai tehenészetéből 10 darab 1½ éves tisztavérű simmenthali üszőt vásárolt 150 forintnyi átlagos árban. Ezekre azután Nádasdy gróf ladányi tenyészetéből egy szintén tisztavérű 2½ éves simmenthali bikát szerzett 500 forintért. 1894-ben ugyanezen törzsre vásárolt az urodalom Zichy Béla gróf lengyeltóti tenyészetéből egy darab egy éves bikát 300 forintért; a múlt évben pedig Bábolnáról egy darab két éves bikát. A cél most már az, hogy a simmenthali törzs tisztavérben fenmaradjon, a régi állomány pedig keresztezés által átalakuljon.

A tehenészet Zirczen 39 darabot számlál. Ezek a kolostort tejjel látják el; az ökör-állomány belőlök egészül ki s a többi gazdaság is közülök kapja a tenyésztő anyagot.

A külső gazdaságok tehenészetének célja a szegődményesek tejszükségletének kielégítése, az urodalmi igás ökörfogatok felújítása és a hizó anyag előállítása. A külső gazdaságokban ezideig 12 tehén van.

A kolostor a zirczi tehenészet összes tejmenyiségét fejés után naponként átveszi és literjét öt krajczárjával fizeti. A borjuk három hónapos korukig anyjukat szopják. Erre következik az elválasztás. E pillanattól kezdve a borjút jól takarmányozzák és gondozzák. Nyáron át a legelőre, télen pedig jó idő esetén naponként néhány órára a futtatóba hajtják. A bikákat 1½, az üszöket 2½ éves korukban használják tenyésztésre. A tinónak szánt bikaborjut többnyire szopós korban herélik ki. A tinókat, a mint négy évesek elmúlnak, járomba fogják.

A teveli gazdaságban a 80-as években a magyar marha tenyésztésével tettek kísérletet. Az üszöket Kis-Jenőről és a vidék kisebb birtokosaitól szereztek be s ezekre kis-jenői, majd zala-apáti-i bikákat használtak. A teveli legelőt azonban feltörték, s így a gulyát a borsodi gazdaságba helyezték át. Itt azonban előnyösebb nyugati fajta hegyi marhát tartani, mint magyar gulyabelit. A tenyészet 1893-ig megvolt. Ekkor a Kis-Jenőről származott tehenek ivadékait Előszállásra vitték, a többi pedig eladták. Ezen tenyészetet 1888-ban a veszprémi vármegyei gazdasági egyesület és a devecservidéki gazdakör kiállításán Devecserben bemutatták. A bíráló bizottság az urodalomnak, gyűjteményesen kiállított állataiért, *aranyoklevelet* ítelt meg. A gulyának a vidéken jó híre volt. Egyes községek többször fölkeresték tenyészbikákért, melyeket 2½ éves korban 200 forintért vásároltak meg.

Az urodalomnak évi jármosökor-szükséglete körülbelül 50 darab. Ez a tehenészetből nem kerül ki, — tehát vétel útján kell beszerezni.

A mustra bikák, tehenek és üszök a vidékbeli mészárosok kezére kerülnek. A mustra tinókat és ökröket azonban meghizlalják és élősúly szerint Bécsben vagy helyben értékesítik. A vételár kilogrammonként 28—32 krajczár között váltakozik. A hizóállatok napi gyarapodása egy-egy darabnál átlag egy kilogramm. A hizlalás ideje 4—5 hónap.

c) *Fuhtenyésztés.* Az urodalom, az elektorális negretti fajnak megfelelő merinó birkákat tenyészt, mert a legelő leginkább ezeknek való. A nyolczvanas évek közepéig a

juhászat egy része elektorális, a másik része a hazai fésűsnek megfelelő gyapjut termelt. Benőtség és tömörség tekintetében mindkettőnél sok volt a kívánni való. Ekkor a nyáját, a gyapju magassága szerint, alacsony, közép magas és magas gyapjuval bíró osztályokra tagolták. Az egyes osztályokban ismét megkülönböztették a ritka és tömött gyapjast. Ezen hat osztály mindegyikét külön kosokkal fedezték. A közép magas tömöttgyapjas birkák képezték egy megalapítandó pepinéria (törzsjuhászat) alapját. Ezekre, a benőtség tökéletesítése végett, Martonvásárról szereztek be apaállatokat. Később ezek ivadékaiból kerültek ki a többi osztályok számára is a kosok. Ezen osztályból végre 1894-ben 80 darabból álló törzset választottak ki. S ezekre ismét Martonvásárról vásároltak két darab kost 480 forint értékben. Ugyanekkor a nyáj többi részét is újra három osztályba osztották.

A kosok, a pepinéria és az elsőosztályú anyák az akliai, — a másod- és harmadosztályú anyák pedig az olaszfalusi kerületben vannak. A borsodi kerület csak ürüket tart, a melyeket az olaszfalusi kerület nevel számára. Az akliai kerületben, 1894 óta, az ürü- és a tenyésztésre nem szükséges nőtény-bárányokat már szopós korukban értékesítik.

A juhászat létszáma 3554 darab. Ezekből tenyészkos 54 darab, tenyész nőtény 1348 darab; a többi pedig öreg ürü és növendék állat. A bárány-szaporulat 80% szokott lenni. Az eldöglés igen csekély, legföllebb 4%.

A juhászat létszámát az utóbbi három évben 1000 darabbal leszállították. A kevesbítés még folyton tart, — és pedig oly arányban, a mint a szarvasmarhák száma emelkedik. Birkát csak annyit akar tartani az urodalom, a mennyit a teveli és sólyi természetes legelők kihasználása megkövetel.

A gyapjumennyiség az utóbbi években aránylag növekedett. Mert míg 1889-ben a darabonkinti átlagos nyírósúly csak 3.06 kilogramm zsiros gyapju volt, addig 1895-ben már 3.78 kilogrammot tett ki.

A gyapjut az előszállásival együtt adják el. Az öt évi átlagos ár, bécsi mázsánként, zsiros állapotban, 24 forint.

d) *Sertés tenyésztés.* A kolostor házi szükségletére azelőtt mindig tartott a zirczi gazdaság bakonyi fajta sertést. A múlt évtizedben azonban, különféle okok miatt, a sertéstartással felhagytak s a kolostor részére Előszállásról szereztek be a fogyasztás anyagát. Legújabbán belátták, hogy a sertéstartás előnyös. Mert az erdei legelőt, főleg a makktermést ki lehet használni, s másrésről a sertés is szépen jövedelmez.

Ujra szerveztek tehát sertésállományt; de már nem a bakonyi, hanem a hazai fehér kondorszörű fajtából. 1892-ben Előszállásról 30 darab koczt hajtottak föl a zirczi gazdaságba. Ezekre azután Gullner Gyula földbirtokostól 2 darab kant szereztek be.

Az első nemzedékből már 1894-ben 40 darab koczával Akliban is szervezték a tenyésztést. Ezekre Balázsházytól vásároltak három kant. Ezen eljárásra az szolgált okul, hogy az előszállási sertésekben sok a kis-jenői vér s a csontozat túlságosan finom. Ilyen állattal pedig a bakonyi terjedelmes erdei legelőt, főképen télen, havazások alkalmával, kihasználni nem lehet. Szükséges volt tehát a csontozat erősítése a hizóképesség csökkentése nélkül.

A tenyésztésre és a kolostor céljaira fölös malaczkokat egyéves korukban eladják a győri hizlalótelepekre. A zirczi gazdaság a kolostor számára évenként 25—30 darab sertést hizlal. Kilogrammját vágósúlyban 40 krajczárért adja át. Ezen hizlalásnál a gazdaságnak minden sertés után hat forint tiszta jövedelme marad.

XII. Iparvállalatok.

Ezek közül csak malmok és tégláégetők vannak az urodalom birtokában. Az előbbieket bérben vannak; az utóbbiakat meg házilag kezelik.

1. A *malmokat* részint a patakok, részint a Séd vize hajtja. Pataki malom hét van; — és pedig Zirczen kettő, Borsodon négy, Tevelen egy. Az egyik zirczi és a két borsodi deszkametsző is. Ezen malmok általában nem sokat érnek; mert kevés a vizök. 12 pár kőre járnak; naponként 40 métermázsát végeznek, ha elégséges vizök van. Csak közönséges kenyér- és főzölisztet készítenek.

Sokkal nagyobb fontosságú ezeknél a Séd folyón levő három sólyi malom. Ezek közül az alsó parasztnak öröl két pár kővel. Naponként 17 métermázsát végez. A középső és a felső műmalom. Ezekben a kőjáratok mellett hengerszékek is vannak. Lisztjök oly finom, mint a budapesti hengermalmok 1-es lisztje. A kettő napjában 70 métermázsát öröl meg.

A három sólyi malom — karácson, husvét és pünkösöd napja leszámításával — egész évben dolgozik.

A pataki malmok évi bérletösszege 1410 forint; a sólyiaké meg 2484 forint.

2. *Tégláégetője* kettő van az urodalomnak, — Zirczen és Borsodon. Mindkettőben faltégla, kövezettégla és cserépszindely készül. Évenként annyit égetnek, a mennyi az urodalom és a közeli községek fogyasztására szükséges. Ezerét így értékesítik:

I. osztályú faltégla ára 19 forint; II. osztályúé 15 forint; III. osztályúé 11 forint; kövezettégla ára 60 forint; egyenes cserépszindely ára 19 forint; görbe cserépszindely ára 100 forint.

Az eladott téglák 1000 darabja után a gazdaságnak 4 forint 70 krajczár tiszta jövedelme van.

2. Az előszállási urodalom.

I. Fekvése, nagysága, határai s vizei.

Az előszállási urodalom Fehér vármegyének sárbogárdi járásában, az éjszaki szélesség $46^{\circ}, 48' - 47^{\circ}, 2'$ és a keleti hosszúság (Ferrótól) $36^{\circ}, 22' - 36^{\circ}, 33'$ között fekszik. Egész terjedelmében az urodalom közepén épült Herczegfalva községhez tartozik. Tenger feletti magassága 103—173 méter között ingadozik. Legalacsonyabban a gulyamajori rét alsó része, a dunaföldvári határnál (103 m.) fekszik; legmagasabban pedig a bernátkuti gazdaság éjszaki része, a perkátai határnál (173 m.), továbbá a kiskarácsoni kerület délnyugati része, a szarvasi határnál (172 m.). Az egyes gazdasági kerületek közül, legalacsonyabban (112 m. átlagos magasságban) van a ménesmajori; legmagasabban (160 m.) a róbertvölgyi és kiskarácsoni kerület. A többi kerületek tengerfeletti magassága 130—150 m. között váltakozik.

Függélyes tagosultságát tekintve, mérsékelten hullámosnak mondható, — egészen sík- és fősík-részletekkel váltakozva.

Területe: 31,280 hold 298 $\square^{\circ}$.

Határai: keletről Duna-Pentele, Baracs és Duna-Földvár községek; délről Duna-Földvár, Alsó-Szent-Iván, Alsó- és Felső-Alap községek, továbbá Szarvas pusztája; nyugatról Szarvas, Sismánd, Világos és Hantos puszták; éjszokról Perkáta és Ráczalmás községek. A határvonalakat patakok, közlekedő utak vagy mesterséges árkok képezik. Ez utóbbiakat fasorok szegélyezik.

Alakja délről éjszakra huzódó szabálytalan sokszög. Ennek legnagyobb hosszúsága — délről éjszakra — 23 kilométer; legnagyobb szélessége pedig nyugatról keletre 9 kilométer.

Vizei: A völgyekben kisebb patakok és erek csörgedeznek, melyek a nyár melegebb szakaiban kiszáradnak. Leginkább a tavak táplálására szolgálnak. Tavai természetesek és mesterségesek. A kokasdi és mélykúti kerületet kivéve, minden kerületben van kisebb-nagyobb tó. Ezek részint nádas-, részint nádas- és halas-tavak.

II. Talajviszonyok.

Az urodalom talaja áradmányos. A felső talaj legnagyobb része, mintegy 80%-a, kisebb-nagyobb eltéréssel televényes vályog; a többi 20% lazább természetű homok, a mely helyenkint futóhomokba megy át. Az urodalom alsó kerületei között lazább homokterület csak a ménesmajoriban fordul elő. A többiek talaja már kötöttebb s egyes részeken, — milyenek a kelemenhalmi, róbertvölgyi és györgyszállási fősíkok — kevesebb humust és több agyagot tartalmaz. A felső kerületek talaja általában könnyebb, homokosabb. Legtöbb laza homoktalaj van a kis-venyimi, nagy-venyimi és kokasdi kerületben; legagyagosabb a bernátkúti gazdaság, a mely egyike az urodalom kötöttebb területeinek. Az alsótalaj nagyjában hasonló a felsőhöz; helyenkint azonban eltér tőle, mert a szemcsés, laza homoktól egész a kötött agyagig és márgáig minden változat előfordul. Kisebb területeken kavicsos és köves alsótalaj is található. A termőréteg mélysége néhol 50—70 centiméter; míg máshol, különösen dombosabb, magasabb területeken alig 20—24 centiméter, mint pl. az antalmajori, ménesmajori és kis-venyimi határ egyes részein.

Aránylag az erdő-, legelő- és szőlő-talajok a legsilányabbak; termőrétegök a legsekélyebb. Legmélyebbek és legtelevényesebbek a réttalajok, melyek azonban néhol tőzegesek, ingoványosak, sőt mocsarasak. Szikes talajok a mélyebb fekvésű területeken nagyobb mennyiségben fordulnak elő. Ezeknek termőképessége csekély.

III. Éghajlat.

A tavasz kezdete rendszerint mérsékelt enyhe és csapadékos; a tavasz utolja többnyire hűvös, némely évben utófagyokat hoz. Május és június hóban a légköri lecsapódások gyakoriak. Tavasz végén s nyár elején az urodalom mélyebb fekvésű területeit többször megszállja a köd. S ez gyakran nagy károkat okoz. A gulyamajori gazdaságban épen a gyakori köd miatt kellett a rozstermeléssel felhagyni.

Az utóbbi négy évben július elejétől egész októberig állandó szárazság gyötörte a gazdaságot. A nyár rendesen forró. A harmat igen sokszor kimarad. S így a gabona többször megszorul; a tengeri levelei megszáradnak s a burgonya és répa fejlődése megakad. Mindez megmagyarázza, hogy az urodalom területén a nagy átlagos termés ritka eset.

Az égháború nem gyakori, de annál hevesebb. A legtöbb záporosó május- és júniusra esik. A júniusi égi háborúk a legveszedelmesebbek; mert a vetéseket lefektetik és összekuszálják s a rozsda fejlődését előmozdítják. A jégeső, kisebb mértékben, majd minden évben előfordul; nagyobb károkat azonban nem okoz. Leginkább az antalmajori, nagykarácsoni, róbertvölgyi és kelemenhalmi gazdaságokat látogatja meg.

Az ősz eleje általában száraz; — az utolja ellenben légköri csapadékban bővelkedik. A tél rendes körülmények között december elejétől február hó végeig tart. A túlságos hidegek és a nagy havazások kivételesek. Az évi átlagos hőmérsék + 10° C; az évi csapadék átlaga 650 milliméter. A legmagasabb légsúlymérő állás 760 milliméter, a legalacsonyabb 743 milliméter.

IV. Közlekedés.

A közlekedés csak kocsin történik, mivel eddig az urodalmon sem vasut, sem hajózható viziut nem vezet keresztül.

Az urodalmat két megyei út — a dunaföldvár-székesfehérvári és a dunaföldvár-simontornyai — szeli át. Ezen utóbbi meglehetősen jó karban van; a másik ellenben néha alig járható. A vicinális és dülő utakat az urodalom tartatja fenn.

Az urodalomtól nyugatra, mintegy 15 kilométernyire van a budapest-pécsi magyar állami vasut. Az urodalom ennek sárbogárdi és sárosdi állomását használja; — és pedig az előbbi az alsó, az utóbbit a felső kerületek.

A sárbogárdi állomás az előszállási középpont-hoz 24 kilométernyire esik.

A vasutat leginkább az állatok és kisebb gyorsárúk szállításánál használja az urodalom; a nagyobb teherszállmányokat az olcsóbb dunai viziutra bizza. Ez az urodalomhoz nyolcz kilométernyire van. Az urodalom alsó részének a dunaföldvári, felső részének pedig a duna-pentelei hajóállomás szolgál fel- és lerakodó helyül.

V. Közhivatalok.

A járás székhelye Sárbogárd. Itt van járás- és szolgabíróság s adóhivatal. Herczegfalván körjegyzőség és póstahivatal; Előszálláson állatorvos, a ki egyuttal ménesmester is, továbbá póstahivatal.

Az előszállási jószágkormányozóság póstahivatala Dunaföldvár, — a nagy-venyimié Duna-Pentele.

Telegráfállomásul a dunaföldvárit, a sárbogárdit és sárosdit használják.

VI. Munkáviszonyok.

A kézi munkaerőt elsősorban Herczegfalva és a szőlőtelepek, másodsorban az urodalmat határoló községek, végül Sárbogárd és Sár-Szent-Miklós falvak adják.

Az összes kézi munkát részint a cselédség, részint az aratók, gépcséplők, földbéresek és a napszámosok végézik.

A cselédek vagy évidíjas munkások leginkább az iga és haszonállatok körüli teendőket végzik; — mezei munkát gyalogosan ritkán teljesítenek. Fizetésök — mindent pénzértékre átszámítva — évenként a következő: Juhászszámadóé 400 forint, pusztai gazdáé 270 forint, a többi nős cselédé 220 forint, a nőtlen cselédekké 180 forint, a kisbérese 80—100 forint.

Az aratók és gépcséplők végeznek szerződés szerint az aratást, a kézi és gépcséplést, a takarmánykészítést és a kapásnövények művelésének legnagyobb részét. Az aratást élelmezés mellett a 12-ik, a kézi cséplést élelmezés nélkül a 10-ik, a gépcséplést a 25-ik részért végézik. A tengerit $\frac{1}{6}$ -od, a répat $\frac{1}{4}$ -ed részért vagy pénzben holdankint 14 forintért művelik. Egy hold takarmányt két forintért kaszálnak le és gyűjtenek föl. A réti sarjút a termés $\frac{1}{3}$ -ad részeért kaszálják le és gyűjtik össze. A burgonyát felében művelik.

Az urodalom földbéres munkásokat is alkalmaz. Ezek részére évenként szántóföldeket osztanak ki. Ők pedig ezek használatáért fogatos vagy gyalog munkát végeznek. P. o. az aratók és gépcséplők egy hold tengeri föld használatáért hat hold takarmányt kötelesek lekaszálni és felgyűjteni. A feles burgonyaföld holdja után a vállalkozó négy gyalog napot szolgál.

Az aratórészt összehordásaért és hazaszállításaért minden pár arató $1\frac{1}{4}$ hold takarmányt takarít le és «lójárás» címén négy gyalog napot szolgál. A gépcséplők, részők hazaszállításaért, szintén «lójárás» címén szolgálnak négy gyalog napot.

Ily rendszer mellett kevés napszámosra van szükség. Ezek napidíja férfiaknál 50—80 kr., nőknél 40—50 kr., gyermekeknél 20—40 kr. Aratás alkalmával a vidéken napszámost kapni nem lehet. Ez okból a takarodáshoz *vándor* munkásokat használnak.

VII. Beszerzés s üzleti viszonyok.

A nagyobb gépeket előkelő gyárakból szerzi be az urodalom; a kisebbeket pedig a herczegfalvi gépjavító műhely házilag állítja elő. A vasöntvények Oetl gyárából valók. A modelleket és a rézöntvényeket az urodalmi gépgyár készíti.

A faltéglát az egyes gazdaságokban égetik. A kövezettéglát Apatinból, a cserépszindelyt a dunaföldvári községi téglaháztól, a követ a szomszédos szarvas-mindszenti kőbányából, a meszet a veszprémvármegyei ajkacsingervölgyi részvénytársaságtól vásárolják. A kemény épületfa az urodalom erdejéből és faültetvényeiből, a nád és homok az egyes gazdaságokból kerül ki.

Az ígás lovak kisebb részét az urodalmi ménesből, a nagyobb részt vásárlás útján szerzik be. A jármosökrök kiegészítésére az urodalmi gulyából évenként 30 darab tinó, az összevásárolt tinógulyából 80 darab kerül ki. De ez még nem elég; hanem átlag még 100 darab jármosökröt is kell venni minden évben — párját 320—380 forintjával. Ezen vásárlással egyidejűleg mintegy 100 darab $1\frac{1}{2}$ éves tinót (párját 80—120 forintjával) is vesznek évenként, hogy a jármosökrök pótlása annál könnyebb legyen.

Néha gabona- és takarmánymagvakat is vásárol az urodalom. Az előbbieket magváltoztatás céljából; az utóbbiakat szükség esetén.

Az urodalom összes terményeit és állatait helyben értékesíti. Csak a méncsikókból állít ki évenként néhány darabot Budapesten a Tattersallban; de ezeket is jobbára otthon adja el.

A gabonát és egyéb terményeket a vevő szállítja el a helyszínről. Egyedül a gyapjú esik kivétel alá.

A gabona- és a takarmánymagvak vételára, az utolsó öt évről, átlagban, métermázsánként a következő: a buza 7.25 forint, a rozs 5.50 forint, az árpa 5.80 forint, a zab 5.15 forint, a tengeri öt forint, a repce 11 forint, a baltaczim 12 forint, a luczerna 55 forint, a vörös lóher 65 forint.

A gabonafélék főpiacza Budapest. Az itteni árak a helyieknél rendszeren 50 krajczárral magasabbak.

A göbolyöket élősúlyban kilogrammonként 28—30 krért veszik, 8—10% levonással. Párja után 320—420 forint esik. Az egy éves süldőket a kőbányai hizlalók élősúlyban kilogrammonként, 4% levonás mellett, 36—42 krért vásárolják meg. Párja 55—65 forinton kel el. A hizott ürüket párban 20—22 frtért értékesítik. A tenyésztő bikák 200—300 frtért, a ménesbeli lovak 500—1200 forintért kelnek el darabonként.

A gyapjút mosatlan állapotban, bécsi mázsánként, öt évi átlagban 24 forintért adják el.

VIII. Kezelés.

A jelen század első felében az egész urodalomban négy — az előszállási, nagykarácsi, herczegfalvi és nagy-venyimi — gazdasági kerület volt. Néhány száz holdat minden gazdaságban majorsági erővel műveltek. Az urodalom szélein kisebb-nagyobb területeket a fehér- és tolna-vármegyei községek részint pénzért, részint felében munkáltak.

A gazdaság belterjesebb fölszerelése az 50-es években kezdődött meg s a 70-es és 80-as években szépen folytatódott. Ez kapcsolatos volt a gazdasági kerületek kisebbsítésével és a majorok szaporításával. Jelenleg a tiz gazdasági kerületben 19 major áll.

A tisztikar így alakul meg: Jóságkormányzó egy, másodjóságkormányzó egy, ménesmester egy, kasznár kettő, ispán nyolcz, középponti ispán egy, ellenőr egy, őrök három, gyakornok egy. Ezenkívül van az urodalomnak ügyvédje és orvosa.

Az uradalom középpontja Előszállás. Itt lakik a jóságkormányzó, a ménesmester és a középponti ispán. Az urodalom ügyeit innét intézik; a tisztiszek is havonként itt ül össze.

A fiók középpont Nagy-Venyimen van. Itt lakik a másodjóságkormányzó.

A középponti ispánnak kerülete nincs. Ő kezeli az urodalmi raktárt és pinczét, melyekről anyagi számadást vezet. Gondozása alatt áll az előszállási szőlő és gyümölcsös; szerkeszti a számvevőség részére a kimutatásokat; végre elintézi a jóságkormányzó által rábízott dolgokat, p. o. adófizetést, megrendeléseket, stb.

Az ellenőr, az őrök és a gyakornok gazdasági segédtsztek s egyuttal ellenőrei a kerületi tszteknek, a ménesmesternek és a középponti ispánnak. Működésök, egy vagy két kerületre terjed ki. Ők a bentartós cselédség, az aratók és a vándor munkások élelmezését kezelik; a magtári bevételeket és kiadásokat intézik s a hatáskörükbe tartozó kerületek számadásának segédkönyveit vezetik.

A kokasdi kerület ellenőri teendőit az itteni pusztai tanító végzi.

A szolgálati személyzet száma 769, a mint a következő táblázat mutatja:

	Mesterember	Pusztai gazda	Felügyelő cseléd	Tiszt kocsis	Igás kocsis	Szekerésbéres	Gyalog béres	Kis kocsis és kis béres	Juhászszámadó	Juhászbojtár	Gulyás	Kanász	Ménésnélcsikós, lovász	Főző	Tehénpásztor	Disznópásztor
Összesen . . .	33	4	51	13	48	227	56	203	9	60	5	11	15	3	14	17

Az urodalom három gazdaságában — Róbertvölgy, Antalmajor és Bernátkut — cselédlakások hiánya miatt, nőtlen cselédeket alkalmaznak. Ezek 78-an vannak. Számukra az urodalom három laczikonyhát tart.

A nőtlen cselédek fizetése 80 forint és élelmezés. Ezen ellátásért mindig fölös számmal jelentkeznek a cselédség és a szőlőtelepesek gyermekei.

A bentartós cselédek száma arányban van az urodalom női cselédségével. Miért is néhány évi szolgálat után minden nőtlen cseléd, ha jól viselkedik, feleséges szolgálatba juthat.

IX. Az urodalom felosztása.

A Duna-Földváról Székes-Fehérvárra vezető megyei út az urodalmat két részre — alsóra és felsőre — osztja. Az 10 gazdasági kerület művelés tekintetében így oszlik meg:

Folyó szám	A kerület neve	M ű v e l é s i á g a k																Összesen				
		szántóföld		kert		rét		szőlő		legelő		erdő		nádas		beltelek, út, mesgye				adómentes		
		h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	h.	°	
1	Előszállás . .	1946	1101	31	1597	378	658	8	341	304	1198	51	1469	57	176	54	513	112	889	2945	1542	
2	Róbertvölgy	2165	1479	8	1199	189	1380	—	1088	218	18	94	122	6	888	35	124	64	1586	2783	1484	
3	N.-Karácson	1997	1179	7	573	116	362	—	—	422	1118	80	311	2	1519	38	655	76	920	2742	437	
4	K.-Karácson	2296	1222	10	1423	45	437	—	—	229	1519	46	531	8	1415	32	845	72	388	2742	1450	
5	Herczegfalva	2143	1474	3	1813	126	353	—	—	337	6	8	234	7	851	50	696	70	499	2747	626	
6	Ménemajor	1286	420	5	771	390	1142	24	995	667	1402	307	896	16	964	48	870	99	1229	2847	689	
7	Kokasd . . .	1543	1207	5	641	209	73	—	—	482	530	541	613	—	—	49	144	110	06	2941	14	
8	N.-Venyim .	2881	856	24	1519	508	983	—	—	662	213	22	953	64	43	66	557	114	1354	4345	78	
9	Mélykut. . .	2819	725	11	1264	270	163	—	—	713	908	63	1013	—	—	39	720	81	447	3999	440	
10	Kis-Venyim	2268	129	9	98	234	503	—	—	552	960	7	1263	15	1167	32	1498	64	720	3184	1538	
Összesen:		21350	192	119	868	2468	1254	33	824	4591	72	1223	1005	179	623	447	222	867	38	31280	298	
Ebből erdészeti kezelés alatt van												1115	—	—	—	—	—	—	—	—	1115	—
Marad tehát mezőgazdasági terület												108	1005	—	—	—	—	—	—	—	30165	298

Az első hat kerület az urodalomnak alsó, az utolsó négy pedig felső részében van.

Az előszállási és nagy-karácsoni kerületet kivéve, mindegyiknek van fiókmajorja. Így p. o. Róbertvölgyé Kelemenhalom, Kis-Karácsonszállásé Nagy- és Kis-Györgyszállás, Herczegfalváé Antalmajor, Ménemajoré Gulyamajor, Kokasdé Kis-Kokasd, Nagy-Venyimé Határ-völgy, Mélykuté Bernátkut s végre Kis-Venyimé Felső-Venyim.

X. Művelési ágak.

1. *A szántóföldnek* 90%-a jótermő. Legnagyobb része már régóta majorsági művelés alatt áll és időközönként megfelelő trágyázásban részesült.

A szántóföldek 10%-ának művelési állapota rossznak mondható. Ennek egy része állandóan kiosztott föld, a mely trágyát régóta nem látott. A haszonélvezők hármas és négyes fekete ugaros forgóban művelik. A többit az urodalom már házi kezelés alá fogta s javításához is hozzálátott. De itt-ott kevés eredménnyel, mert a talaj több helyütt mélyebb fekvésű, — s így vizenyős.

2. *A kertek* a majorok vagy az egyes épületek közvetlen szomszédságában vannak. Talajuk általában jó minőségű vályog; van azonban közöttük, a mely csupa laza homok. A terület legnagyobb része konyhakert; kisebb része gyümölcsös- és virágoskert.

Díszkert csak az előszállási és nagy-venyimi jószágkormányzó lakása mellett van. Az előbbinek kiterjedése négy hold. Árnyékos útjain kellemes séta esik. Üvegháza körül virágszőnyegek és rózsacsoportok vonják magukra a figyelmet. A nagy-venyimi díszkert kisebb, — s észrevétlenül nagyobb gyümölcsösbe megy át. Mindkét díszkertet egy-egy kertész gondozza. Ezek kezelik a kastélyok konyhakertjeit is.

Gyümölcsöskert van Előszálláson, Kelemenhalmon és Nagy-Venyimen, — összesen mintegy 15 holdnyi területen. A két jószágkormányzó, a székesfehérvári rendház és a zirczi kolostor innét kapja a gyümölcsöt. Terem bennök alma, körte, sárga és őszi barack, cseresznye, meggy, beszterczei és ringló szilva, dió stb.

3. *Rétek.* Az urodalom rétjei általában másod- és harmadrendűek. A mélyebb fekvésűek, melyek a rétterületnek 40%-át teszik, nagyon nedvesek; mert esések csekély, s így a vizet bajos levezetni. Ez az oka, hogy itt a széna tele van csádéval és békarokkával. Hozamuk elég nagy; — évenként kétszer is kaszálhatók.

A magasabban fekvő réteken elsőrendű széna terem. Hozamuk azonban csekély. A sarjú csak a lapályosabb részeken nő meg. A többi a széna betakarítása után legelőül használják.

Sarjú-behordás után az összes réteket állat járja.

A szénakaszálást és gyűjtést az aratók és gépcséplők földbér fejében végzik; a sarjút meg egyharmad részért a cselédség kaszálja és gyűjti.

4. *A legelőnek* mintegy 30%-a gyöngye növény; miért is csak birkának való. Az ilyen legelők többnyire laza talaju homokdombokon terülnek el. Tavasszal korán indul meg rajtuk a tenyészet; de már júniusban lesülnek. Ilyen legelők leginkább az urodalom felső részében vannak.

A legelőnek 60%-án a birkán kívül egyéb gazdasági haszonállat is megél. Ezen területek részint a mélyebb fekvésű jobb homoktalajokon, részint az előszállási, róbertvölgyi, nagy- és kis-karácsoni kerületek fensíkjait szegélyező völgyekben fordulnak elő. A dombsabb részek nyáron át szintén lesülnek; a lapályosabb területeken ellenben a fűnövény mindig kielégítő. Ezen legelők, a völgyoldal kivételével, szántófölddé alakíthatók.

A legelőterület 10%-a alacsony fekvésű, igen jó szarvasmarhalegelő. Az egész legelőidő alatt elég táplálékot nyújt az állatnak. Ilyen az előszállási selyemréti és a gulyamajori tehénlegelő, stb. Ha ezeket feltörnék, kitűnő szántófölddé lennének.

5. *Erdő.* A mezőgazdaság kezelése alatti erdő 108 1000/1600 hold. Ez tulajdonképpen gazdasági faültetvény. Ide tartoznak az előszállási, róbertvölgyi, nagy- és kis-karácsoni kerületek fás legelői és a legelők remizei. A gazdasági faültetvényekhez sorolhatjuk még az utak mellett s az egyes gazdaságok határvonalán futó fasorokat is. Ezeket az urodalom nagy gonddal tartja fenn. Legnagyobb részek akác, — de van közöttük fekete és kanadai nyár is. Ez utóbbiakat többnyire csak nedvesebb talajokon ültetik.

A faültetvények fentartása és szaporítása végett minden kerületnek van faiskolája. Ezekben a kiültetésre alkalmas fákat tenyésztik.

Az urodalom a tűzifát és a szerszámfa egy részét a faültetvényekből és az erdészeti kezelése alatti «nagy erdő»-ből nyeri. A szerszámfa többi része — a keréktalpak, küllők, kerékagyak és kocsirudak — a zirczi urodalomból kerül ki.

A Fördösben és a bogárdi völgyben helyi-kezzel szilfa-csenderes is fordul elő. Ezekben szakavatott szem egykori erdőség maradványait ismeri föl.

6. *Szőlő.* kettő van az előszállási urodalomban, — az egyik Előszálláson, a másik a gulyamajori gazdaságban.

a) *Az előszállási szőlő* 8 $\frac{34}{1600}$ hold. A díszkert melletti dombon fekszik s ennek mintegy folytatása. Talaja mély, homokos vályog. Az utolsó 10 év alatt egészen újra települt; miért is jelenleg csak mintegy $\frac{2}{3}$ -a terem. Az ültetés egy méter távolságban, négyes kötésben történt. Van benne olaszrizling, kadarka, fehér góhér, burgundi, oportó, különféle dinka, mézes fehér, különféle chasselas, stb. Legmegfelelőbb faj az olaszrizling, a kadarka és a fehér góhér. A rizling a terület 65%-át foglalja el külön vágókban; a többi fajt a terület 35%-án keverve ültették. Csapra metszenek, — minden harmadik évben szálvesszővel. A vesszőket részint karóhoz, részint sodronyhoz kötik. A terület negyedrészt évenként trágyázzák. Holdjára 300 métermázsá istállótrágyát hordanak. A holdankinti átlagos termés 20 hektoliter közepszerű asztali fehérbor. A termés egy részét az urodalomban fogyasztják el, — a többit Zirczen kezelik.

b) *A gulyamajori szőlő* telepítése 1890-ben kezdődött, s ma már teljesen be van ültetve. Területe 24 $\frac{93}{1600}$ hold. Talaja nagyjából homok; — egy méter mélységen alul pedig agyag. Felszine hullámos. A tőkék távolsága 120 centiméter — négyes kötésben. Ügyszólván az egész szőlő olasz rizling, — az asztali faj nagyon kevés. A metszés itt is csapos, szálvesszővel. A vesszőt karóhoz kötik. Átlagos termésről még nem lehet szó, mert eddig csak egy része volt termésben.

7. A *nádasok* egyik fele jó, a másik nagyon is silány, — úgy, hogy learatni sem érdemes. A nádat részint a cselédek, részint a munkások vágják. Utóbbi esetben a termés $\frac{1}{4}$ -a, vagy $\frac{1}{4}$ -e a munkabér. Az évi átlagos termés 30,000 kéve. Ezt az urodalom mind felhasználja.

8. *Halastavak*. Az urodalomban három halastó van; — és pedig egy az előszállási, kettő a róbertvölgyi kerületben. Rendszeres haltenyésztés egyikben sincs. A halászati jog mind a háromnál bérben van évi 260 forintért. Jelenleg tervezik épen, hogy az alsó puszták tavait összekötik és rendszeres halgazdaságot kezdenek.

9. *Homokbányák*. Az urodalom felső részének minden kerületében sok a vakolásra alkalmas homok; az alsó kerületek szükségleteiket a ménes-majori és herczegfalvi kerületekből szerzik be.

XI. Fölszerelés.

A) Élőleltár. 1. *Az igásállatok* kisebb része ló és bivaly, a nagyobb rész ökör. A kellően fölszerelt kerületekben annyi igásló van, amennyi a fuvarozásra, járgányok hajtására és a vetőgépek vontatására szükséges. A kevésbé fölszerelt gazdaságokban az igáslovak csak a távoli fuvarozást végelik. Igásló van 153, jármosökör 952, bivaly 14.

A lovak öt kettős, 37 hármás és nyolcz négyes fogatban járnak. A hármás és négyes fogatbelieket időnkint — szántáskor és fogasoláskor — kettősben is használják. Az állományban 36 darab a ménes anyakanczái közül való. A ménesmajori gazdaság igásereje egyedül ezekből kerül ki. A gazdaság takarmányozza őket; s ennek fejében — a csikónevelésen kívül — a mezőgazdaságot szolgálják.

Az igáslovakon felül van még az urodalomban 20 darab hámos és paripaló. Ezeket a jószágkormányzók, a segédtisztek és egyéb urodalmi alkalmazottak számára tartják.

A kezelőtiszteknek saját lótartásuk van. Miért is teendőik végzésekor saját fogataikon járnak.

A jármosökröket a szekerezésnél négyesben, egyéb munkáknál többnyire kettősben használják.

A bivalyok kettős fogatokban végelik a major körüli munkát.

Az urodalom hat alsó kerülete meglehetősen el van látva igásereővel; a felső négy azonban még sok befektetést követel.

Az alábbi kimutatás az urodalom egyes kerületeinek igáserejét tünteti föl s felvilágosít arról is, hogy a szántóföldből és rétterületből hány hold esik egy jármosökörré. Ezen táblázatban két igás ló egyenlő három jármosökörrel, s egy hold szántóföld négy hold réttel.

Folyó szám	A kerület	I g á s e r ő			T e r ü l e t			Szántó- föld esik 1 darab ökörre
		ló	ökör és bivaly	összes ökörerő	szántó	Rét $\frac{1}{4}$ része	összes szántó- föld	
		d a r a b			k a t.		h o l d	
1	Előszállás	27	84	124	1946	94	2040	16.44
2	Róbertvölgy	12	110	128	2165	47	2212	17.28
3	Nagy-Karácsonszállás	16	88	112	1997	29	2026	18.03
4	Kis-Karácsonszállás	14	110	131	2296	11	2307	17.61
5	Herczegfalva	12	118	136	2143	31	2174	15.98
6	Ménemajor	42	42	105	1286	97	1383	13.17
7	Kokasd	6	76	85	1543	52	1595	18.76
8	Nagy-Venyim	8	114	126	2881	127	3008	23.87
9	Mélykut	8	140	152	2819	67	2886	18.98
10	Kis-Venyim	8	84	96	2268	58	2326	24.22
	Összesen	153	966	1195	21344	613	21957	18.37

Ezen kimutatás szerint minden darab jármosökörre 18.37 hold szántóföld és szántóföldre átszámított rét esik.

Pontos megfigyelés azon tapasztalatra vezetett, hogy a hol a szántóföldek könnyebb munkálatúak és a major körül csoportosulnak, — egy darab ökörré 17 hold szántóföldet lehet számítani. A hol pedig a talaj kötöttebb, vagy a szántóföldek a majortól távol fekszenek, legfeljebb csak 15 hold esik. Általában a gazdaságok $\frac{2}{3}$ -ánál az előbbi, $\frac{1}{3}$ részénél pedig az utóbbi számú igás-erő van helyén. Kellene e szerint a művelés alatti szántóföld és rétterület:

$$\frac{1}{3}\text{-ára } 7,319 : 15 = 487 \text{ ökör.}$$

$$\frac{2}{3}\text{-ára } 14,638 : 17 = 861 \text{ »}$$

$$\text{Összesen: } 21,957 \text{ holdra } 1348 \text{ ökör;}$$

$$\text{van pedig jelenleg } \dots \dots \dots 1195 \text{ ökör.}$$

Beszerzésre vár még 153 darab jármosökör.

Ezen erőnek megfelelő területet így használják ki:

Folyó szám	N e v e z e t e s e n	Szántóföld	Egy ökörré számított átlag	Összes ökör
		k. hold	hold	darab
1	Földbéres fogatokkal munkálnak az urodalom részére. .	278	16	17
2	Fogatos munkáért és pénzért van kiosztva	546	16	34
3	Konvencziósok munkálnak	304	16	19
4	Tengeri és burgonya alá aratóknak, gépcséplőknek és vidékelieknek kiosztanak	1329	16	83
	Összesen	2457	16	153

Igáserő tekintetében legjobban áll a ménesmajori kerület. Ennek oka az, hogy a hozzátartozó gulyamajori gazdaság talaja, kötöttségénél fogva, az urodalomban legnehezebben művelhető; s hogy az igáserő az anyakanczákból kerül ki. Hiszen ezeket a behágatás után csak kimélettel lehet mezei munkára használni, nehogy elvetéljenek.

2. *Haszonállatok.* Az urodalom mind a négy gazdasági haszonállatot — a lovat, szarvasmarhát, birkát és sertést — tenyészt. Ezenfelül hizlal göbolyt, sertést és birkát.

Van négy ménlő, 80 anyakancza (közöttök 36 igásló), 36 különféle ló, 132 egy, kettő, három, négy éves csikó, 21 tenyésztőbika, 106 tehén, 115 üsző, 292 tinó, 49 bikaborjú, 26,929 birka, 515 öreg és növendék sertés, 135 hizómarha, 76 hizósertés, 952 malacz. Az összes élőleltár értéke: 454,835 forint.

Hogy 1854-től mily mértékben szaporodott az élőleltár, a következő táblázat mutatja:

Nevezetesen	Állat		
	Jelenleg	1854	Különbözőség
	d a r a b		
Ménésbeli és igás ló	369	200	169
Jármosökör és bivaly	966	450	516
Gulyabeli marha	583	220	363
Birka	26,929	18,500	8429
Sertés	1543	260	1283
Göboly	135	—	135

A következő táblázat az urodalomban levő összes állatokat — tehát a szegődményesekét is — felőleli élősúlyukkal együtt:

	M é n e s							G u l y a							J u h o k					
	hígó mén	ő reg ló	4	3	2	1	vá lasztott	össze se n	tenyésző bika	te hén	4	3	2	1	vá lasztott borjú	össze sen	ő reg	toklyó	idei	össze sen
			é v e s								é v e s									
			d a r a b																	
Összes állat	4	68	17	17	41	27	42	216	21	106	2	103	141	130	74	583	16093	5103	5733	26929
1 drb állat súlya mm.	6	5.50	5	4.50	3.50	2.50	1.50	—	5	4.50	4.50	4	3.50	2.50	1.50	—	0.40	0.30	0.26	—
Összes súly mm. . . .	24	374	85	76.50	143.50	67.50	63	833.50	105	477	9	436	493.50	325	111	1956.50	6437.20	1683.99	710.58	8831.77

	S e r t é s e k				H i z ó k			Használati lovak, paripák	I g á s		K o n v e n c z i ó s			
	öreg	süldő	idei	összesen	ökör	öreg sertés	idei sertés		ló	ökör	ló és csikó	tehén	bírka	sertés
d a r a b														
Összes állat	220	133	162	515	135	76	952	20	153	966	140	1037	450	3257
1 drb állat súlya mm.	1	0.70	0.40	—	6	1.50	0.60	5	5.50	5	4	3	0.30	0.50
Összes súly mm. . . .	220	93.10	64.20	377.50	810	114	571.20	100	841.50	4830	560	3111	135	1628.50

Az összes állatok élősúlya 24,700·27 métermázsa. Ebből a 21,503 kataszter hold szántóföld, kert és szőlő egy holdjára 114 kilogramm esik.

B) Holtleltár. A nagyobb gépek és eszközök közül a következők vannak használatban:

	Gőzcéplőgép	Vasesterga	Járgány	Répavágó	Szecsavágó	Darálógép	Állatmérleg	Darálmalom	Tengeri-morzsoló	Soros vetőgép	Szóró vetőgép	Gabonarosta	Igás kocsi	Szekér	Egcses	Kettős és háromas eke	Fogas borona	Tűskés, korongos henger	Sima henger	Aranka-tisztító-gép
	d a r a b																			
Összesen . .	10	1	13	18	13	2	2	1	3	46	4	50	64	235	514	70	209	10	135	1

A kocsik és szekerek a kerületek kovács- és bognár-műhelyeiben készülnek. A leltári szerek készítéséhez és javításához szükséges anyagok, úgyszintén a kisebb kéziszközök Előszálláson mindig raktáron vannak. Az egyes kerületek innét földözik szükségleteiket. Hogy a leltári szerek jó karban legyenek, minden kerületben kovács- és bognárműhelyt tart az urodalom. A kovácsműhelyek vezetői gépészkovácsok, a kik cséplés alatt a kerületek lokomobíljait kezelik.

Az urodalom holtleltárának értéke 153,685 forint.

C) Épületek. Az előszállási urodalomban összesen 309 épület van. Értékek 1.019,859 frt.

Azelőtt a cselédek és a majorok körül letelepült lakosok egy része földalatti putrikban lakott. Jelenleg tehát, a régihez viszonyítva, aranyos az állapot.

De azért az épületek még ma sem elegendők. S épen ezért nem tudja az urodalom kifejtetni azt az erőt, a melyet a jelen gazdasági viszonyok megkövetelnek. Ez késztette a rendet arra, hogy az imént engedélyezett 200,000 forintnyi kölcsön nagy részét épületekbe fekteti. Mert csak így ejtheti módját, hogy a belterjesebb üzemhez szükséges igás és haszonállatokat elhelyezheti.

Az épületek minőségét, számát, területét és értékét a következő táblázat mutatja:

Folyó szám	Kerület	É p ü l e t										területe	értéke	
		I. rendű			II. rendű				III. rendű					összesen
		bádog	cserép	fazsindely	bádog	cserép	fazsindely	nád	fazsindely	nád				
		t e t ő v e l												
		s z á m a												
1	Előszállási . . .	—	4	15	—	—	8	18	3	10	58	18001	214,315	
2	Róbertvölgyi . .	—	2	4	—	—	4	9	—	—	19	6991	84,994	
3	Nagy-karácsoni .	—	—	7	—	—	6	8	2	4	27	8409	86,123	
4	Kis-karácsoni . .	—	2	7	—	—	3	7	2	10	31	8064	96,352	
5	Herczegfalvi . .	1	3	11	—	2	1	9	3	3	33	9367	126,433	
6	Ménemajori . .	—	—	7	—	—	8	7	—	—	22	6809	73,463	
7	Kokasdi	—	—	7	—	—	1	16	1	3	28	7066	62,752	
8	Nagy-venyimi .	—	—	8	1	—	2	22	2	3	38	9462	108,132	
9	Mélykúti	—	2	5	—	—	2	18	—	5	32	8684	94,967	
10	Kis-venyimi . .	—	—	4	—	—	5	4	1	9	21	7173	72,328	
	Osszesen	1	13	75	1	2	38	118	14	47	309	90026	1.019,859	

Ezen épületekből 70,000 forint kegyuri építményekre — az előszállási és herczegfalvi templomra, a herczegfalvi plébánia lakásra, a tanítói lakok- és iskolákra —; 40,000 forint az előszállási és nagyvenyimi kastélyokra; 14,000 forint pedig a gépgyárra esik.

Az épületek □ métere ily összegbe került:

	Emeletes	Földszintes
	forint	forint
I. rendű lakóház	30—42	20—30
II. » »	18—20	9—15
III. » »	—	7—9
I. » gazdasági épület	22—23	14—15
II. » » »	18	7—12
III. » » »	—	2—6

Az épületek rendeltetésök szerint három osztályba — lakóházak, istállók és raktárak — sorolhatók.

1. *Lakóházak.* Jóságkormányzói lakás kettő van, — az egyik Előszálláson, a másik Nagy-Venyimen. Mind a kettő egyemeletes, kastélyszerű épület — kellőszámú szobákkal és melléképületekkel (istálló, kocsiszín, stb.). Az előszállási sokkal tágasabb s a múlt század végén, — az utóbbi a negyvenes évek elején épült.

A tisztalakások részint ezen célra készültek, részint cselédlakásokból alakultak át. Mindegyikben van három—öt szoba, egy konyha, egy cselédszoba, egy éléskamra és egy pincze. Ezekhez is van kellő számú melléképület — istálló, kocsiszín, sertés- és tyúkol, fűkamara, jégverem és néhol mosókonyha.

A mesteremberek, juhászszámadók és pusztai gazdák részére a legtöbb kerületben külön lakások vannak, a melyekben 1—2 szobát, egy konyhát, egy kamarát és egy pinczét találunk.

Az újabb cselédlakások rendszeren száraz, szellős épületek. A szobák egy családra 15—20 □ méter, két családra 25—30 □ méter területtel készülnek. Az előbbieken felügyelő cselédek (öregbéres, csósz, magtáros), esetleg mesteremberek, — az utóbbiakban közönséges cselédek laknak. Minden konyháról két szoba nyílik. A régi cselédlakások között vannak olyanok is, melyekben egy közös konyháról négy szoba nyílik, nyolcz család befogadására. Nagy-Venyimen ugyanezen beosztással emeletes cselédlakásokat is látunk. Ugyancsak a nagyvenyimi gazdaságban van még néhány «putri» is, mintegy emlékeül a múlt idők kezdetleges állapotának.

2. *Az istállók* boltozottak, deszkával padlásoltak és padlás nélküliek. Az utóbbiakban többnyire rideg marhákat tartanak.

Az ököristállók — három-négy kivételével — bolthajtásos s emeletes épületek. Részint síkon, részint domboldalban (félemelet) épültek. A földszinten istálló és takarmányos helyiség, az emeleten pedig 2—3 padlós magtár van. A ló-, birka- és gulyaistállók ritkán vannak boltozva, — sőt a ridegállatoké legtöbbször le sincs padlósolva. A sertésólak rendszeren téglavagy kő-épületek — nádfedéllel. A cselédség marhái többnyire nádtetejű rideg-

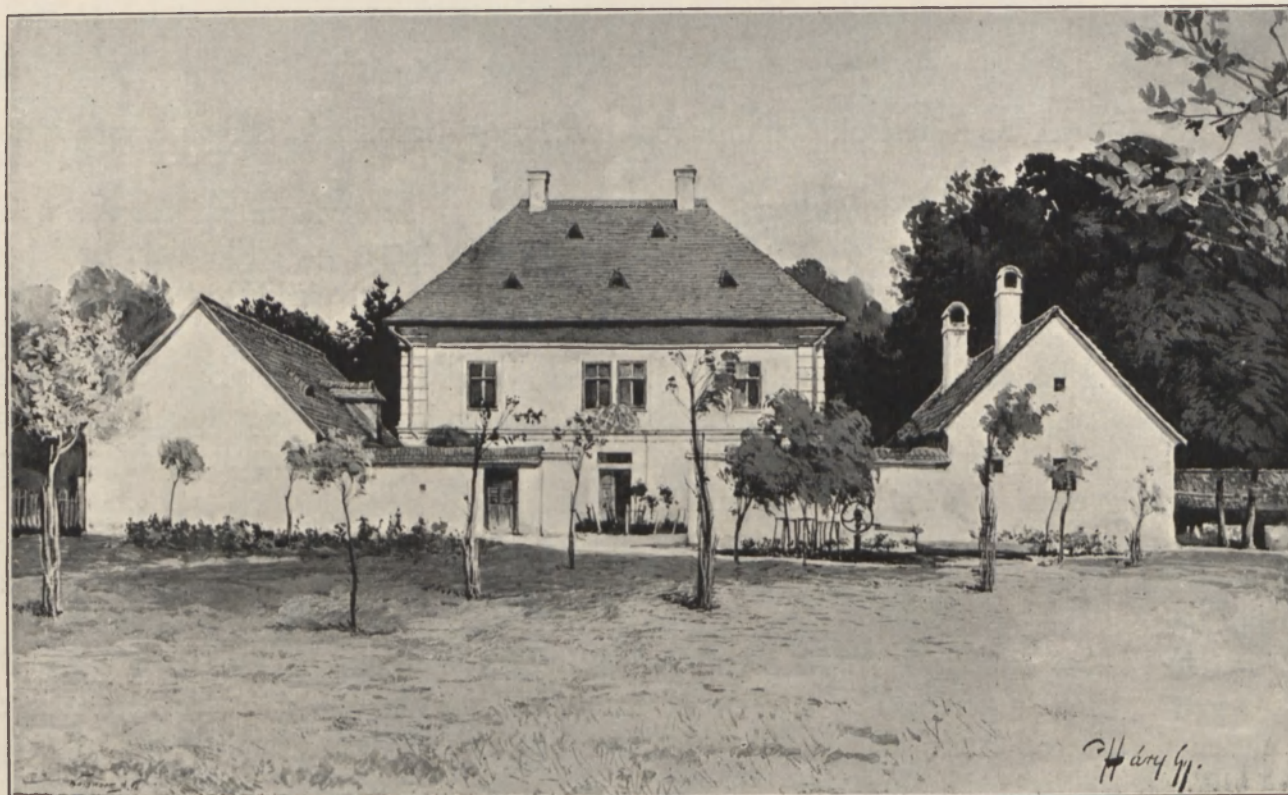

A KIS-VENYIMI CSELÉDLAK.

istállóban állnak. A nagykarácsi, mélykúti és nagyvenyimi gazdaságokban azonban a cselédek marhái részére még «putri» istállók, sőt Nagy-Venyimen «gurgyesz»-ek is vannak.

3. *Raktár-helyiségek.* Ide tartoznak a magtárak, górék, pajták, lábaspajták, szekérszinek és egyéb kisebb helyiségek.

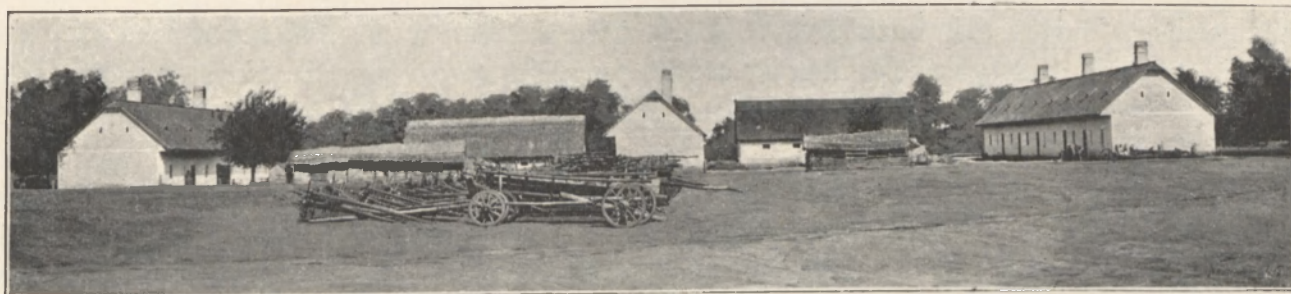
Külön magtár csak Előszálláson, Gulyamajorban és Nagy-Venyimen van. A gazdaság gabonáját azonban egyik sem bírja teljesen befogadni, — legkevésbé a nagyvenyimi, melyben

A NAGY-VENYIMI KASTÉLY.

legfőleg a termés negyedrésze raktározható. A magtár gyanánt használt padlások és egyéb helyiségek a legtöbb gazdaságban szűkek. Ezért értékesíti az urodalom a gabonatermés $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ részét már a cséplés alatt. A górék szintén nem elegendők a tengeri számára. A szálas takarmánynak körülbelül 50%-a pajtákban, lábaspajtákban és padlásokon áll; a másik 50%-ot szérűskertekben kazalozzák.

Látható ezekből, hogy a rend az előszállási urodalomba «instrukció» alakjában — megtakarított pénzből — hatalmas tőkét fektetett. S hogy épület, írás- és haszonállat dolgában még mindig sok a felszerelni való, — az utolsó évtized tetemes kiadásai magyarázzák meg.

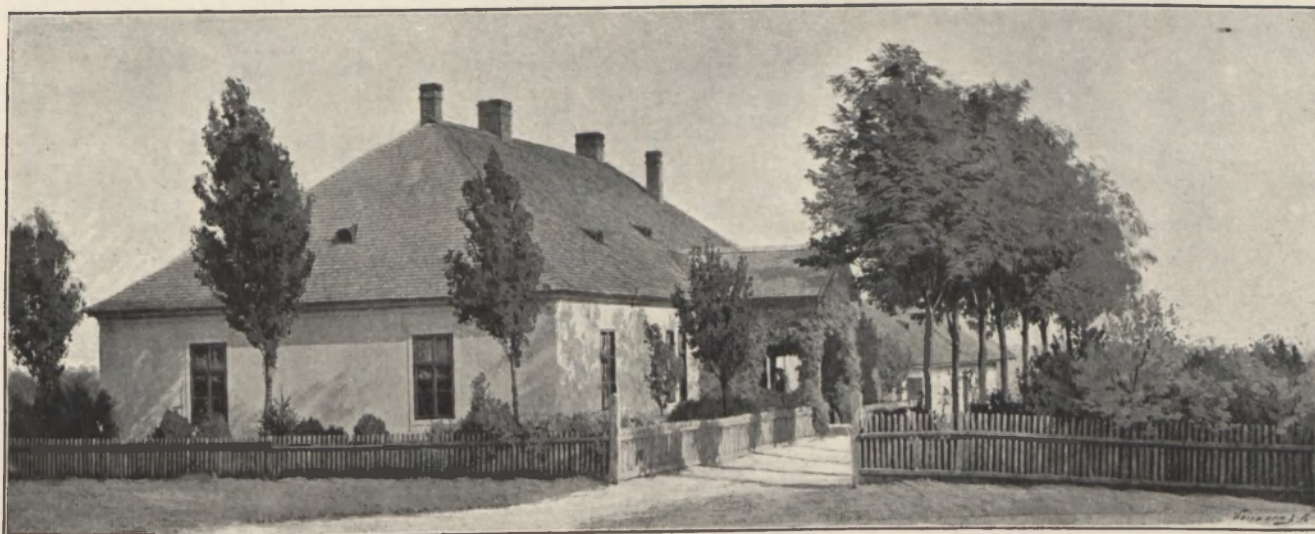
A HERCZEGFALVI CSELÉDLAK.

XII. Üzemrendszer.

Valamint a zirczi urodalomban, úgy itt is a földművelést és az állattenyésztést egyesítő üzemrendszer van alkalmazásban. A jövődelmet részint növények, részint állatok, vagy állati termények adják.

A) Növénytermelés. Piaczi növényül termelnek búzát, rozsot, tavaszi árpát, zabot, tengerit, repcét és két év óta dohányt. Takarmánynövényként meg luczerna, baltaczim, zabosbükköny, vörös lóher, zöld tengeri, köles, mohar, őszi árpa, burgonya és burgundi répa terem.

A búzát és rozsot többnyire feketete vagy zöld ugarba vetik; — de a buza néha székel tengeri, a rozs meg árpa után is jön. Az előbbi esetekben a talajt háromszor szántják a vetőszántással együtt. Soros vagy szórógéppel vetnek szeptember 1-től október 10-ig.

A HERCZEGFALVI TISZTILAK.

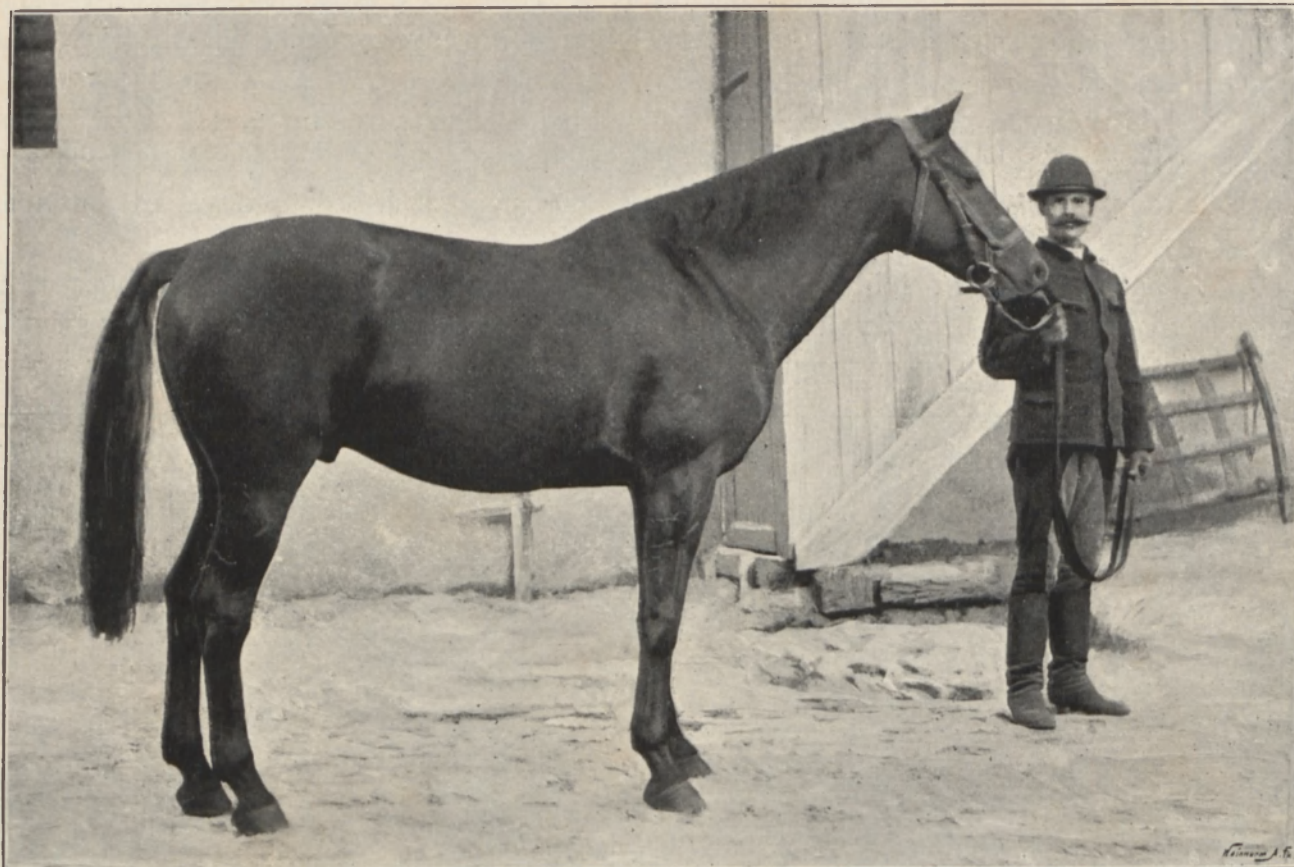
Az árpa és zab nagyobb részt kapás növények után, néha-néha meg, — kivált jó talajon — őszi kalászos után következnek. Ha az idő engedi, a talajt mindkettő alá már ősszel megszántják s tavasszal a soros vetőgép előtt megporhanyítják. Az árpát mindig géppel, a zabot ellenben igen sokszor kézzel vetik márczius 1-től április 10-ig.

Az urodalom tengerit a saját szükségletére jobb talajon termel. Azon tengeri földek, melyeket pénzért vagy szolgáltatások fejében osztanak ki, silányabbak, mert rendszeren a forgó utolsó évében vannak. Az urodalom kétféle tengerit termeszt. Az egyik cinquantin és magyar keresztezésből származott válfaj; a másik a legkorábbi székel tengeri. Ezen utóbbit csak akkor vetik, ha a vetésforgó szerint trágyázatlan ugart meg lehet trágyázni.

Ezen esetben a tengeri után buza következik. Ha a tengerit kézzel művelik, akkor a keresztezett tengerit 63 centiméter, a székelyt meg 47 centiméter széles sorokban vetik. Fogatos művelésnél a sorok távolsága mindig 63 centiméter. A tengerit ápril 20-tól május 10-ig vetik; s mindössze egyszer kapálják, ritkítják és töltik.

A repczét, augusztus 10—20-ika között, mindig trágyás fekete ugarba vetik soros vagy szóró vetőgéppel. Művelésben nem részesül. Aratása úgy történik, mint a gabonaféléké. A lekaszált repczét egyes kerületekben markokban hagyják; másutt felkötik és 18 kévés keresztekben, vagy egymás mellett felállogatva 20—25 kévénkint összerakják.

A luczerna az urodalom elsőrendű és legbiztosabb takarmánynövénye. Silányabb talajokon a baltaczim helyettesíti. Mindkettőnek védőnövénye az árpa vagy a zab. A luczernát néha forgón kívül és védőnövény nélkül vetik. A lóher az urodalomban már sokkal csekélyebb

ELŐSZÁLLÁSI MÉNESBELI LÓ (FURIOSO. II.).

jelentőségű; miért is csak a kokasdi kerületben termelik. Rendes körülmények között a luczernát háromszor, a vörös lóhert kétszer, a baltaczimet egyszer kaszálják; ezután meg késő őszig legelőül használják.

A zabosbükköny elég biztos és kielégítő hozamot ad. Épen ezért a téli takarmányok között a luczerna után a legnagyobb fontosságú. A kölesnek és moharnak csak másodrendű szerepe van, s többnyire csak kisegítő takarmánynak tekintik. A zöld tengeri a jármosökröknek elsőrangú nyári takarmánya. Ápril 20-ikától május végéig, sőt néha június és július hóban is vetik.

A 21,350 hold szántóföldből 20,100 holdat vetésforgóba osztottak. A többi 1250 hold részint állandó konvencziós föld, részint takarmányos, melyen az ígás állatok nyári zöld takarmánya terem. A szokásos vetésforgók ezek:

I. hármás forgó:

1. ugar × ¹
2. buza
3. tavaszi.

II. négyes forgó:

1. ugar ×
2. buza
3. kapás
4. tavaszi.

III. hatos forgó:

1. ugar ×
2. repcze
3. buza
4. kapás
5. árpa
6. rozs.

IV. nyolczas forgó:

1. zabos bükköny ×
2. buza

3. kapás
4. árpa-baltaczim
5. baltaczim
6. baltaczim-legelő
7. rozs
8. zab.

V. kilenczes forgó:

1. kapás ×
2. árpa, luczerna
3. luczerna

ELŐSZÁLLÁSI MÉNESBELI LÓ (PÁLMA, APJA BANKÁR. I.).

4. luczerna
5. luczerna-legelő
6. buza
7. kapás
8. tavaszi
9. rozs.

VI. tízes forgó:

1. ugar ×
2. repcze
3. buza

4. árpa, luczerna
5. luczerna
6. luczerna
7. luczerna
8. buza
9. répa
10. zab.

VII. tizenegyes forgó:

1. répa ×
2. árpa-lóher

3. lóher
4. lóher
5. buza
6. zabosbükköny ×
7. buza
8. tengeri
9. takarmány
10. buza
11. zab.

¹ A × trágyázott földet jelent.

Békési: Emlékkönyv.

- VIII. tizenkettős forgó:

1. ugar ×

2. repcze

3. buza

4. árpa

5. tengeri

6. ugar

7. buza

8. zabosbükköny

9. rozs

10. burgonya

11. zab

12. tengeri.
- IX. tizenkettős forgó:

1. ugar ×

2. buza

3. zab baltaczimmel

4. baltaczim

5. baltaczim

6. baltaczim-legelő

7. buza

8. ugar

9. buza

10. árpa

11. rozs

12. tengeri.

A következő táblázat a szántóföld felhasználásának módját mutatja:

A szántóföld megosztása évenként	H a s z n á l a t b a n v a n																				összesen		
	búza	rozs	árpa		zab	repcze	dohány	tengeri	magbúkköny	burgonya	répa	zabosbúkk.	lucerna	baltacsim	vörös lóher	zöld tak.	kőle	mohar	konv. föld	ugar		kiosztott föld	
			őszi	tavaszi																			
																							h o l d
Összesen . .	3996	1560	54	1966	1844	173	20	470	170	930	320	1646	1635	1340	100	488	220	140	1339	1902	1045	21350	—
Hány mm. vető- mag esik egy holdra?	1'04	0'98	0'88	0'88	0'83	0'09	—	0'20	0'70	5	0'08	1'30	0'10	0'85	0'11	1'50	0'29	0'29	—	—	—	—	—

A következő táblázat a piaci növények összes és holdankinti hozamát, az arató- és cséplőrészt, az urodalmi fogyasztást s végre az eladható mennyiséget mutatja:

Öt évi átlagban	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Szemes tengeri	Repcze	Egy kat. hold hozama					
							buza	rozs	árpa	zab	tengeri	repcze
							m é t e r m á z s a					
Összes urodalmi termés	38071	11824	20095	15347	5478	1262	9'52	7'57	10'22	8'32	11'68	7'29
Arató- és cséplőrész .	4506	1503	2377	1828	913	—						
Maradt az urodalomnak	33565	10321	17718	13519	4565	1262						
Ebből szükséges belfo- gyasztásra	9925	6738	6260	10196	3715	16						
Marad eladásra . . .	23640	3583	11458	3323	850	1246						

Az alábbi kimutatás a szálas takarmány, a gyökeres és gumós növények és a szalma-félék termésátlagait összesen és holdankint tárja elénk:

Ot évi átlagban	Egy hold átlag termése														
	Szalma														
	Réti széná	Réti sarjút	Zabó, búkköny	Luczerna és vörös lóher	Baltaczim	Köles	Mohar	Burgonya	Répa	őszi	tavaszi	Polyva	réti széná	sarjút	zabó-búkköny
	m é t e r m á z s a														
Összes átlag termés . . .	16796	2744	2262	317734	11406	2400	1332	48310	43257	80206	40340	9590	6.00	1.11	13.74
Munkásoknak kiadott rész	—	913.66	—	—	—	—	—	24155	10570	—	—	—	—	—	—
Maradt az uro- dalomnak .	16796	1830.34	2262	317734	11406	2400	1332	24155	32687	80206	40340	9590	—	—	—
Jegyzet: A luczerna átlagos termése ezen kimutatásban azért kevesebb mint a búkkönyé, mert az átlag kivetésénél a luczernával bevetett egész területet számítottuk, holott az utolsó években a luczernát nem igen kaszálják, hanem csak legeltetik. Ezenfelül egyes részeket csak magnyerésre használnak. A szalmatermés teljesen az urodalomé, mert az aratók szalmarészét pénzzel váltja meg.															

B) Állattenyésztés. a) *Lótenyésztés*. Az előszállási urodalomban van ménes. 168—178 centiméter magas, erős, de e mellett könnyű mozgású lovakat nevel, a melyek 50—85 kilométernyi utat sebes menetben megtesznek. Az előszállási ló jó paripának, -hintós és gazdasági lónak egyaránt.

A ménes eredetileg magyar faju lovakból állott. A jelen század elejéről szóló iratok legalább ilyenekről emlékeznek. A kanczákra eleinte arabs, később — a 40-es évektől kezdve napjainkig — majdnem kizárólagosan angol félvér és angol telivér méneket használnak. Így az egész lóállomány angol félvérré alakult át. A nevezetesebb ménnek, melyek a ménesre átalakítólag hatottak, a következők:

Folyó szám	A m é n				Jegyzet
	n e v e	f a j a	b e s z e r z é s é n e k		
			é v e	h e l y e	
1	Lotry	ang. félv.	1845.	Almássy gróf — Török-Sz.-Miklós	Verseny ló volt
2	Champion	»	1846.	Eszterházy hg. — Ozora	
3	Burlington	—	1847.	A kiel kiállítás	
4	Thinker.	ang. félv.	1852.	Lamberg gróf — Csákberény	
5	Epithaurus	ang. teliv.	1854.	Trauttmannsdorf hg.	
6	Fedchán	arabs	1857.	Mezőhegyes	
7	Gambia	ang. félv.	1860.	Albrecht kir. hg. — Sátoristye	
8	Italián	ang. teliv.	1862.	Károlyi gróf — Fóth	
9	Alert	»	1862.	» » »	
10	Furioso	ang. félv.	1878.	Mezőhegyes	
11	North-Staar	»	1882.	»	Verseny ló volt
12	Bankár	ang. teliv.	1887.	Állami mén., apja : Bukanér	
13	Buzgó	»	1889.	» » » Kisbér öcsce	
14	Dragonier	»	1893.	» » » ifjú Bukanér	

A KIS-KARÁCSONSZÁLLÁSI JUHÁSZAT.

A 40-es évektől kezdve a 70-es évek végeig néhány kitűnő kanczát is szereztek a ménes számára. Így p. o. az Almássy-féle török-szent-miklósi ménesből öt darab angol félvért; Károlyi György gr. csurgói méneséből két darab angol félvért; Ozoráról két darab írlandi kanczát, Kisberről egy darab kanczát.

A ménes létszáma a következő:

1895. január 1-én	M é n						K a n c z a						H e r é l t				Összesen							
	őreg	4	3	2	1	választási	őreg	4	3	2	1	választási	őreg	4	3	2								
		é v e s						é v e s						é v e s										
		d						a						b										
Számadás szerint . .	2	2	1	5	12	16	90	10	11	16	15	26	14	7	5	20	252							

Ezen létszám a következő csoportokra oszlik :

	Törzs mén	Különféle m- csikó	Tenyésztő kancza		Kocsi ló	Pari pa	Eladó pari pa	Eladó hámos ló	Különféle kancza és herelt csikó	Összesen
			m- csikó	ifjú fogat- ban						
d a r a b										
Összesen	4	34	44	36	20	4	4	8	98	252

A törzsmének és méncsikók állandóan Előszálláson vannak a tanítás alatt levő paripákkal és hámos lovakkal együtt. A ménes többi része Ménesmajorban állomásoz. A törzsmének télen-nyáron istállóban állnak s tágas ketreczekben szabadon mozognak. Az állomány rideg része nyáron legelőre jár, de éjjelre mindig istállóban van. Ezeket csak az abrakolás

ideje alatt kötik meg; máskor mindig szabadon vannak. Vakarásról vagy kefélésről náluk szó sincs.

A kanczákat márczius 1-től június 30-ig fődözik Ménesmajorban. A méneket ekkor naponként ide vezetik át. A behágotott kanczáknak mintegy 70%-a leellik; 5%-a elvetél; 25%-a meddő marad. A lelelt kancza csikájával együtt ketreczbe kerül s itt van mindaddig, míg csikaja meg nem erősödik. Ezután kikerül a ménesbe. Midőn a ménes legelőre jár, az ujszülött csikó, ha elég erős és az idő kedvező, már első napon is legelőre megy anyjával. A csikókat, három-négy hetes koruktól kezdve, naponként néhány órára elválasztják az anyálovaktól és ekkor zabot kapnak. Máskülönbén éjjel-nappal együtt vannak anyjokkal egész október hó 1-ig, vagyis az elválasztásig. Ekkor Előszállásra hajtják le őket. Itt a tél beálltaig szinlegelőre járnak. A jövő tavasszal a kanczacsikókat Ménesmajorba hajtják vissza, a hol a csikós kanczákkal együtt legelnek. Utána való évben, vagyis kétéves korukban, a rideg ménesbe kerülnek. A méncsikókat, a melyek tenyésztésre nem alkalmasak, kétéves korban kiherélik. Ekkor ezek is a ménesmajori rideg ménesbe jutnak.

A méncsikókat harmadik évök betöltése után nyereg alá tanítják. Egy részök megmarad tenyésztésre; a többit pedig eladják. Ha a herélt vagy kanczacsikó négyéves elmúlt és eladásra szánják, — Előszálláson tanítják kocsiba vagy nyereg alá. Az anyakanczák közé sorolt négyéveseket október 1-én kezdik Előszálláson kocsiba tanítani és deczemberben már kiadják a ménesmajori fogatokba, a vemhes kanczák pótlására.

A ménesmajori gazdaság kanczáinál az igázás káros hatását eddig még nem észlelték. A kocsisoknak ezekre kiváló gondjuk van, mert minden csikó után 2 forintot kapnak.

A ménesből csak az apát, a zirczi és egri konvent, a székesfehérvári rendház és a jószágkormányzók fogatát, továbbá azon két négyes fogatot egészítik ki, a melyeket Előszálláson a vendégek szállítására tartanak fönn. A gazdaságok igásfogataiba csak a szépségi hibával bíró példányok és az uri fogatokban elnehezedett herélt lovak kerülnek. Az urifogatok kanczáit csikónevelés végett a ménes számára foglalják le.

Eladásra évenként 20—25 darab ló kerül. Négy-öt darab méncsikóra állandó vevő a magyar állam. Vásárol még méncsikót az osztrák állam, a szászországi állami ménes és több magántenyésztő. Hátas lovakra pedig a közös- és honvéd-hadsereg tisztjei, a szász, bajor és porosz hadsereg tisztikara és magánemberek a vevők. A hámos «lukszus»-lovakból az európai kontinens majd minden államába ad el az urodalom.

Az előszállási ménesből eddig két nagy lókiállítás — az 1879-iki székesfehérvári országos és az 1885-iki budapesti nemzetközi lókiállítás — állított ki az urodalom. Székesfehérvárott díszoklevelet, arany érmet és két ezüst érmet; Budapesten pedig tenyésztő irányáért és kitűnő anyagáért a legmagasabb kitüntetést — *nagy díszoklevelet* — nyerte.

b) *Szarvasmarhatenyésztés.* Az urodalom viszonyai a magyar szarvasmarha gulyabeli tenyésztését követelik. Az urodalomnak a jelen század elején már volt gulyája; de az 1830-ki keleti marhavész teljesen elpusztította. A jelenlegi gulya alapját a Szentgyörgyi Horváth-család bajai urodalmából 1850-ben szerzett tisztavérű magyar gulyamarhák képezik. 1861-ig beltenyésztést űztek. De ennek káros következményei hamar mutatkoztak. Miért is több helyről — Festetich gróf keszthelyi, Hunkár Sándor szolgagyőri, a magyar állam mezőhegyesi és a Szent Benedek-rend zalaapáti-i tenyészetéből apaállatokat szereztek be. 1890-től fogva csak Kis-Jenőről vásárolják a tenyésztő állatokat. Már eddig is négy darab bikát és tíz darab üszőt vettek. 1893-ban a zirczi urodalomból tíz darab kis-jenői származású üszőt hajtottak le.

A gulya czélja, hogy az urodalom jó igás ökrökkel lássa el. Ez azonban ma még csak részben sikerült. De az urodalom a gulya növesztését legközelebbi feladatúl tekinti.

A GULYAMAJORI TÓ.

A gulya jelenleg 583 darabot számlál. Az állományt ivar és kor szerint a következő táblázat tünteti ki:

1895. január 1-én.	B i k a					Tehén	Ü s z ó				T i n ó				Összesen	
	őreg	3	2	1	borju		3	2	1	borju	4	3	2	1		
		é v e s					é v e s				é v e s					
		d a r a b														
Számadás szerint . .	21	1	4	6	38	106	—	35	44	36	2	108	102	80	583	

Az állatok elhelyezése a következő: A tehenek Gulyamajorban, a törzs- és növendék-bikák Ménesmajorban, az üszök Kelemenhalomban, a többi állatok pedig az urodalom különböző gazdaságaiban vannak állandóan. A tinókat nyári legelőre a ménesmajori gazdaságba hajtják. Itt éjjel-nappal szabad ég alatt tartózkodnak, — nappal a legelőn, éjjel a major

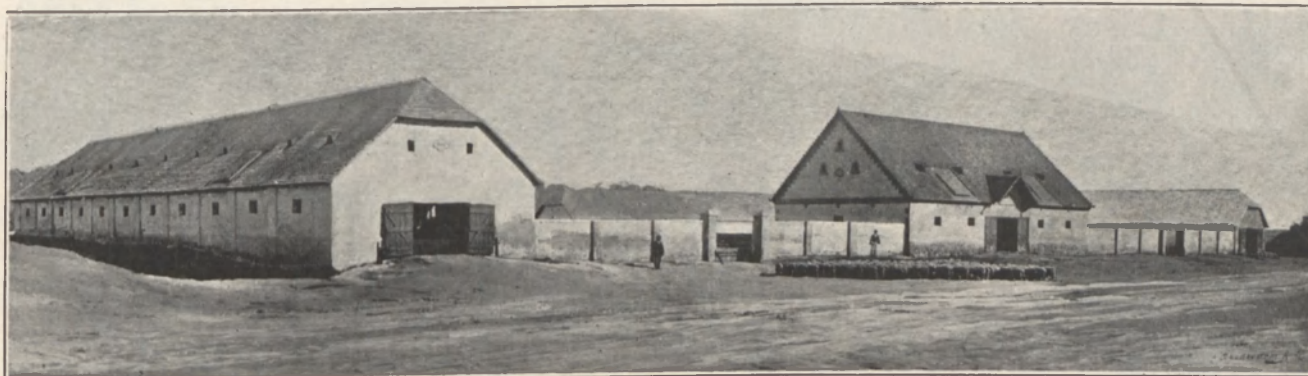

A GYÖRGYSZÁLLÁSI MAGTÁR ÉS ISTÁLLÓ.

közelében készült korlátok között. A gulya nyáron át kivétel nélkül legelőre jár; télen pedig padlás nélküli hideg istállókban telel.

A tehéngulyában az üzekedés márczius 1-től június végéig tart. Ezalatt a négy darab hágó bika közül kettő a tehenek között jár; két hét múlva azonban a másik két bika váltja fel őket.

A megfolyatott tehenek közül 77% leborjázik; néhány elvetél; a többi pedig meddő marad. A világrajött borjuk folytonosan anyjukkal vannak, úgy az istállóban, mint a legelőn.

AZ ELŐSZÁLLÁSI BIRKAÁROL.

Október elején van az elválasztás és a bebélyegzés. Ezután telelőre mennek valamely gazdaságba. Itt a tinónak szánt bikákat kiherélik. Tavasszal a bikák és tinók Ménemajorba, az üszők a kelemenhalomi szűz gulyába kerülnek.

A tinó létszámot évenként 80—100 darab egy évvel vásárlás útján növelik.

A bikákat és üszöket három éves korukban tenyésztésre használják. A tinókat négy éves korban ősszel fogják járomba, mikor a nehéz és sürgős gazdasági munkát már befejezték. A három éves bikák közül néhány darabot minden évben adnak el kisebb tenyésztőknek és községeknek. A mustra állatokat feljavítva értékesítik.

A gulyából 1885-ben a budapesti országos kiállításon 12 darabot állított ki az urodalom. Kitüntetésül bronzérmeket kapott. Az utóbbi tíz év alatt a gulya állománya, a szigorúbb selejtezés és jobb takarmányozás következtében, sokat fejlődött.

c) *Juhfajtenyésztés*: A juhászat anyaga elektorális negretti, mint a zirczi urodalomban. Testnagyság és gyapjuminőség tekintetében a két urodalom juhnyájai között csekély az eltérés. Az előszállási urodalom birkái valamivel nagyobbak és testüket gorombább gyapju takarja.

Az előszállási urodalom juhászata — testalkat, benőttség és gyapju finomság tekin-

A KIS-VEGYIMI TINÓISTÁLLÓ.

tetésben — 1894-ig három osztályra oszlott. Az elsőosztályú anyák Előszálláson voltak; a másik két osztálybeliek pedig a többi gazdaságban. Az elsőosztályú anyák száma 600 volt. Fedezésükre 24 darab ketreczes kost tartottak. Ezen nyáj ivadékaiból nevelték a kosokat a többi majorok számára. Ugyancsak ezen nyáj részére szereztek be időnkint tenyésztő állatokat is. Tulajdonképpen tehát ez képezte a juhászat pepinériáját. Ezen törzsre, az 50-es évektől kezdve, a következő helyekről vásároltak tenyésztő állatokat: Az 50-es években Czilhert

A KIS-KARÁCSONSZÁLLÁSI SERTÉSTENYÉSZET.

gutori juhászatából kosokat; a 60-as években Stomfáról kilencz kost; a 70-es években Gadegast oschatzvölgyi nyájából 18 kost és 50 anyát; végül a 80-as években Martonvásárról, mely az oschatzvölgyi juhászat fiókjának tekinthető, 18 kost.

Minthogy azonban az urodalom juhászatának ezen elitjében is — gyapjú-finomság, benőíttség és tömörttség tekintetében — még sok kívánnivaló volt: 1894-ben ezen 600 anyából kiválasztottak 140 darabot. Ezekre a martonvásári nyájából ismét néhány kost vásároltak. Az így létesített pepinéria állatait és ezek ivadékait törzskönyvezik. E szerint a juhászatnak jelenleg négy osztálya van: — ú. m. a pepinéria, az első, második és harmadik osztály.

A juhászat létszámát az utóbbi években mintegy 6000 darabbal leszállították. A birkák kevesbítését a jövőben is mindazon gazdaságban folytatják, a hol a legelőterület szarvasmarhatartásra alkalmas. A juhok száma jelenleg 26,929. Ezek ivar és kor szerint így oszlanak meg:

	K o s			N ő s t é n y			Ü r ü			Össze- sen
	öreg	toklyó	bárány	öreg	toklyó	bárány	öreg	toklyó	bárány	
	d a r a b									
Számadás szerint	349	136	129	10624	2510	2890	5120	2457	2714	26929

Az öreg nősténybirkák közül évenként 7600 darabot hágatnak be. Ezeknek 75%-a megelli a bárányt. A pepinériában a hágatás kézből, a közönséges nyájaknál szabadon történik, — vagyis itt a kosokat az anyák közé bocsátják. A párzás szeptember 1-től 30-ig, a bárányozás február 1-től márczius 5-ig tart. A bárányokat három-négy hetes korukban kiherélik, vagy megkurtítják. Május 10-ike után anyjukkal a legelőre mennek és pár nap mulva megtörténik az elválasztás. Ettől fogva késő őszig mesterséges legelőn (baltaczim, luczerna) élnek. A fiatal kosokat és nőstényeket 2 $\frac{1}{4}$ éves korukban osztályokba sorozzák; — a mint meg 2 $\frac{1}{2}$ évesek, tenyésztésre használják. Az öreg és toklyóbirkákat májusban, a bárányokat meg augusztusban nyírik. Az utolsó öt évben a gyapjútermelés tetemesen szaporodott. Hiszen a darabonkinti gyapjuhozam 3.58 kilogrammról 4.25 kilogrammra emelkedett. Ezt a szigorúbb selejtezésnek és a tenyészanyag egyöntetűbbé tételének lehet betudni. A mustraállatokat nyírás, a számfeletti ürüket pedig hizlalás után adják el.

d) *Sertéstenyésztés.* Az urodalmi sertésnyáj hazai fehér, kondorszörű sertésekből áll. A jószágkormányzói háztartást, a székesfehérvári rendházat és a nőtlen bentartós cselédséget sertéshussal és zsirral ellátja; a nyári munkások zsirszükségletét fedezi; s a számfeletti és mustraállatok értékesítése által a jövődelmet szaporítja. Vértelít és a hizóképesség fokozása végett, időközönként részint a kis-jenői, részint a kegyestanító rend göllei sertésállományából vásárolnak apaállatokat.

Ma még csak hat kerületben van sertéstenyésztés. Ezek állománya kor és ivar szerint a következő:

1895. január 1-én	K a n			A r t á n y			E m s e			Össze- sen
	öreg	süldő	malacz	öreg	süldő	malacz	öreg	süldő	malacz	
	d a r a b									
Számadás szerint	19	20	54	—	—	—	201	113	108	515

A tenyésztő koczák száma jelenleg 314. A malaczozás egyszer, február hó elsején történik. Egy koczára átlag öt szaporulat esik, — a meddőket is beleszámítva. A malaczokat tiz hetes korukban választják el. Tavasszal és nyáron tarló szabadulásig buja gyepen, luczernáson vagy baltaczimesen legelnek. Lépfene ellen beojtatják őket. Az ártány- és miskárolt-malaczokat ősszel különválasztják a többtől és így javítják egész télen át. Tavasszal azután, mikor párban 150—160 kilogrammosok, eladásra kerülnek. A tenyésztésre kiválasztott kan és emse malaczokból nem adnak el. 1½ éves korban használják tenyésztésre. A mult évben urodalmi célra hizlaltak 76 darab öregsertést s eladtak 952 neki javult malaczot.

XIII. Gépgyár.

Azon célból állították fel, hogy az urodalomban használt gépeket gyorsan, olcsón és szakszerűen kijavítsák. Személyzete: egy főgépész, egy kazánkovács, egy közönséges kovács, egy gépészkovács, egy géplakatos, egy asztalos és egy szolga. Kívülök állandóan alkalmaznak még néhány tanulót. Ha a munka összehalmozódik, a személyzet számát emelik.

A gépek javításán kívül, kisebb gépeket és gazdasági eszközöket is készítenek a gyárban; — így vető- és répavágógépeket, gabonarostákat, kapálókéket, fogas hengereket, fogasokat stb. Ugyancsak itt készülnek az új építkezésnél előforduló asztalos munkák is; — az ajtók, ablakok, szobapadlók, stb.

A főgépész felügyelői hatásköre a gépműhelyen kívül kiterjed az összes gőzcséplő-gépekre és ezek vezetőire is. Miért is cséplés idején naponkint utánok néz.

3. A szent-gotthárdi urodalom.

I. Fekvése, határai, nagysága és vizei.

Ezen urodalom Vas vármegyének szent-gotthárdi járásában, az északi szélesség 46°, 50'—47° és a keleti hosszúság (Ferrótól) 33°, 40'—34°, 20' között fekszik. Az Alpok keleti nyulványát képező hegységben, a következő 21 község határában terül el: Balázsfalva, Csörötnék, Ercsenye, Farkasfa, Gyanafalva, Huszház, Istvánfalva, Kethely, Kisfalud, Kondorfa, Magyarlak, Nagyfalva, Németlak, Orfalu, Rába-Gyarmath, Raks, Szakonyfalu, Szent-Gotthárd, Talapatka, Tótfalu és Zsidó. Az említett községeken kívül határai még: Rába-Szent-Márton, Rába-Füzes, Szent-Kereszt, Alsó-Szölnök és Dolincz községek, továbbá Stájerországnak Loipersdorf és Gillersdorf községei. Tengerfeletti magassága 220—400 méter. Függélyes tagosultsága dombos, — sík és fensík részekkel váltakozva. A dombos részeket helyenkint vízmosások szakgatják meg. Vizei: a Rába folyó és több kisebb-nagyobb patak. Területe: 6511 hold és 608 □-öl.

II. T a l a j.

A talaj felső rétege legnagyobb részben igen kötött agyag; a Rábamentén ellenben vályog. Található még ezeken kívül homokos talaj is. Az alsó talaj legtöbb helyen megegyezik a felsővel; de a Rábamentén itt-ott kavicsos.

III. É g h a j l a t.

Az urodalom éghajlata hűvösnek mondható. A tengerinek csak korai faja érik meg; a szőlő pedig savanyú bort terem. Tavasszal kevés a csapadék; a nyár és ősz többnyire esős; a tél hosszú, nagy havazásokkal.

IV. K ö z l e k e d é s.

A közlekedés elég kedvező. Az urodalom területén három vasutállomás van, — ú. m. a szent-gothárdi, a gyanafalvi és a csörötneki. Az országos és megyei utak jók; a községek szintén elég jó karban vannak.

V. K ö z h i v a t a l o k.

A törvénykező és egyéb hivatalok, melyek az urodalmat közelebbről érdeklik, Szent-Gothárdon székelnek. Van itt közjegyzőség, járás- és szolgabíróság, adóhivatal, posta- és telegráf-hivatal, egy községi és három körjegyzőség. Posta- és telegráf-hivatal több oly községben is van, a melyek az urodalmat érintik.

VI. M u n k á s v i s z o n y o k.

A vidék munkáviszonyai kedvezőtlenek, — jóllehet a népesség sűrű. Ennek az az oka, hogy a nép nagy része a közeli stájer falvakba megy munkára, a hol jobb és állandóbb keresete van, mint itthon. A munkaerő azon községekből kerül ki, melyek az urodalmat környezik. Jó munkást egész éven át nehéz kapni; nagyobb munkaidőben pedig másodrendűt is.

Az állatok melletti munkát évidíjas egyének, cselédek végezik. Ezek fizetése, mindent fölszámítva, 180—250 forint között váltakozik — a szolgálat minősége szerint. A többi munka részint napszámosok, részint szakmányosok dolga. A napszámosok átlagos fizetése: férfiaknál 60 krajczár, nőknél 45 krajczár. A szakmányosokat részint pénzzel, részint a termény egy részével fizetik.

VII. A z u r o d a l o m f e l o s z t á s a.

A mezőgazdasági terület öt majorból — a szent-gothárdi, a gyanafalvai, a huszházi, a birkás és a külső — áll. Ezek együttvéve egy gazdasági kerületet képeznek. Ezt a jószág-kormányzó felügyelete alatt egy ispán kezeli. Úgy a jószágkormányzó, mint a kezelőtiszt az urodalom középpontjában, Szent-Gothárdon, lakik.

A szolgálati személyzet száma a következő: Mesterember négy, urasági kocsis egy, igás kocsis kilencz, béres 19, csikós egy, gulyás 10, vinczellér egy, csósz kettő, pusztai gazda kettő; — összesen 49.

VIII. M ű v e l é s i á g a k.

1. *A szántóföldeket* rendszeren művelik és trágyázzák; miért is elég jó termőerőben vannak. Ugar nincs. Évenként az egész területet növénytermelésre használják. Az agyagos talaj nedves természetű; miért is bogárhátra szántják. Munkálása erős.

2. *Kertek.* A kertterület nagyobb része park és gyümölcsös, kisebb részét konyha-kertül használják.

3. *A réteket* a hegyekről jövő vadvizek és a Rába többször elöntik. Savanyú, s helyenként békarokkás fű nő rajtuk.

4. *A legelők* hegyeken, vízmosásos és szakadékos hegyoldalakon, folyóparton és erdőkben terülnek el. Legnagyobb részök szarvasmarhának, a többi meg lónak, s esetleg sertésnek való.

5. *A szőlő* Nagyfalu határában, az úgynevezett «várhegy» (Schlössl) keleti és déli oldalán fekszik, — 35 fokú lejtőn. Felső és alsó talaja agyag, a mely néhol kavicsos. Igen régi telepítés — különféle fajtákkal egyenlőtlen sor- és tőke-távolságban ültetve. Vesszejét rövidre metszik. Termése savanykás, könnyű asztali bor. A szegődményesek kapják járandóságuk fejében. Öregsége miatt csekély a hozama; miért is legközelebb koránérő fajokkal újra beültetik.

A VÁRHEGY. (SCHLÖSSL.)

IX. Fölszerelés.

A) *Élőleltár.* Az urodalom *igás állatai* között van 18 igásló és 54 jármosökör.

A lovak kilencz kettős fogatban dolgoznak. Eddig vásárlás útján szerezték be; de ma már nevelt csikókból egészül ki a létszám.

Az igás lovakon kívül a jószágkormányzói és konventi fogatokban van még hat hintós ló is.

A jármosökrökből 19 kettős és négyes fogat kerül ki. Azelőtt ezeket is úgy vették; jelenleg már a tehenészet fedezi a szükségletet.

Ha az igáserőt a művelés alatti szántóföldhöz és réthez viszonyítjuk, — egy lovat, mivel csikót is nevel, egy ökörrel, egy hold szántóföldet négy hold réttel egyenlőnek véve — egy jármosökörre 13,73 katasztrális hold esik.

A birtok szétszórtsága, a talaj kötött volta, az éghajlati viszonyok és az ugar nélküli gazdálkodás arról győz meg, hogy ez az erő majdnem kevés.

A haszonállatok létszáma ez: Van egy ménló, 31 csikó, öt bika, 87 tehén s 148 növendékmarha.

Az élőleltár értéke 28,430 forint.

B) *Holtleltár.* A nagyobb gépek és eszközök közül a következők vannak alkalmazásban: egy gőzcséplőgép, egy körfűrész gőzerőre, két járgány, két szecskavágó lóerőre. Az összes holtleltár 2590 darabot számlál, s ezek értéke 8072 forint.

C) *Az épületek* általában elsőrendűek, kellő mennyiségben és jó karban vannak. Számuk 43. Ebből egy tisztalakás, 10 cselédlakás, 12 tehénistálló, öt ököristálló, három magtár, öt pajta, hat lábaspajta és egy prészház.

A gabona eltartására a magtárak nem elegendők. Miért is a padlásokat és egyéb helyiségeket is felhasználják e célra. Az épületek értéke 150,000 forint.

Van ezenkívül Szent-Gotthárdon egy nagy kolostor, — melléképületekkel és egy tágas templom. Ezek értéke meghaladja a 300,000 forintot.

X. Üzemrendszer.

1. *Növénytermelés.* Piaczi növényekül búzát, rozst és zabot, — takarmánynak meg zabosbükkönyt, vörös lóhert, cukor czirokat, burgundi és tarlórépát termelnek.

A szántóföld felhasználását a következő táblázat mutatja:

	F e l h a s z n á l t a t i k										Összesen	
	búza	rozs	za	zabos bükköny	vörös lóher	cukor- czirok	burgundi répa	tarló répa	konven- czióra			
	k a t a s z t r á l i s h o l d										hold	öl
Évenként	286	183	193	25 ⁶⁰⁸ ₁₆₀₀	22	56	32	7	38	842	608	
Hány kg. vetőmag megy 1 kat. holdba?	90	95	80	93	10	10	6	3	—	—	—	

A következő kimutatás a piaczi növények öt évi átlagos hozamát, a kiadott arató- és cséplőrészt, a belfogyasztást s végre az eladásra kerülő mennyiséget tárja elénk:

	Búza	Rozs	Zab	Egy hold átlagos hozama		
				búza	rozs	zab
	m é t e r m á z s a					
Évi termés	1804	1282	1308	630	701	677
Kiadatik arató- és cséplő-részül	252	189	182			
Marad az urodalomnak	1552	1093	1116			
Belfogyasztás: vetésre, konvenczióra, takarmá- nyozásra stb.	528	764	485			
Évenként eladható	1024	329	631			

A gabonát helyben adják el. A legutóbbi öt év alatt a következő átlagos árt látjuk: a búzánál 640 forint, rozsnál 6 forint, zabnál 550 forint. Az eladott gabonát Grácba és Bécsbe szállítják.

A következő táblázat a takarmánytermés átlagát mutatja:

	Réti széna és sarju	Zabosbüköny	Vörös lóher	Burgundi répa	Tarló répa	Őszi szalma	Tavaszi szalma	Polyva	Egy hold átlagos hozama							
									réti széna és sarju	zabosbük- köny	vörös lóher	burgundi répa	tarló répa	őszi szalma	tavaszi szalma	polyva
									m	é	t	e	r	m	á	z
Évi termés. .	6858	410	640	2420	720	5630	1940	665	11	16	29	75	102	12	10	1
Kiadatik részül	936	—	—	725	—	—	—	—								
Urodalmi . .	5922	410	640	1695	720	5630	1940	665								

2. *Allattenyésztés.* Ezen urodalom a gazdasági lovat és a pirostarka nyugoti marhát tenyésztí.

a) A lótenyésztés célja az urodalom lóállományának kiegészítése, s így föntartása. Az ígás kanczákat egy előszállási angol félvér mén fedezi. Az évi szaporulat 10—14 darab csikó. A létszám 17 darab 1—4 éves csikó, 14 választott csikó, 1 ménló.

Az urodalom évi lószükséglete 2—4 darab. A többi négyéves csikót eladják.

b) A szarvasmarhatenyésztés célja, hogy az urodalomnak ne kelljen szükséges jármosökröt vásárolnia, s másrésről a kolostor és a szegődményesek tejszükségletét fedezze. A számfeletti állatokat részint meghízalják, részint sovány állapotban adják el. A vevők többnyire az apátság egyéb birtokai. Így az utóbbi két év alatt 150 darab marhát vett át a zirczi és a csákányi urodalom. A létszám a következő:

	B i k a				Tehén	U s z ó				borjú	T i n ó				borjú	Összesen
	3	2	1			4	3	2	1		4	3	2	1		
	éves					éves					éves					
Összesen . . .	2	1	2	3	87	12	6	9	37	16	6	9	4	29	17	240

A tehenekre mindig telivér vagy félvér simmenthali bikát eresztenek. Ép ezért ma már az egész állománynak meglehetősen simmenthali jellege van. A tenyészet az 1882-ik évi szent-gotthárdi szarvasmarha-kiállításon díszoklevelet nyert.

XI. Mellékiparágak.

Az urodalomnak csak egy malma és egy régi szerkezetű tégláégetőtelepe van.

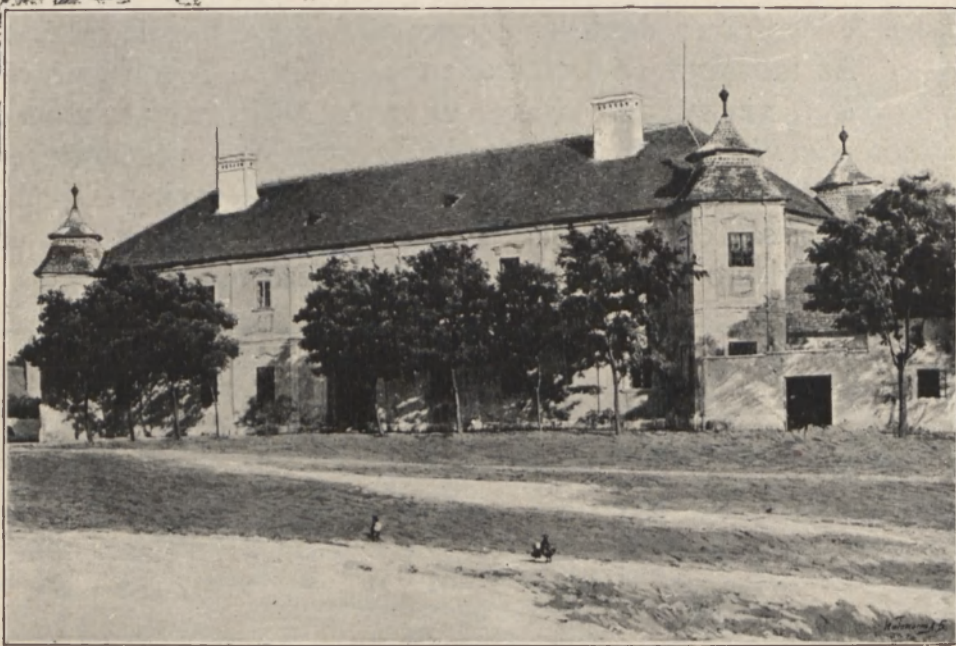
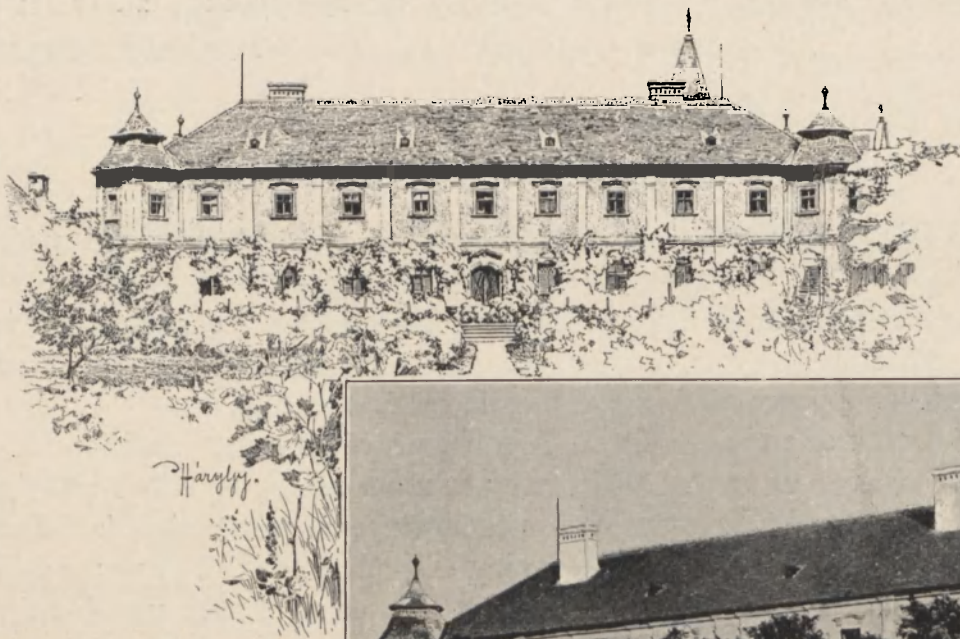
A *malom* Szent-Gotthárdon, a Rába vizén van. Finom műszerkezet. Évenként 6000 métermázsát őröl. Egész évben jár. Jelenleg haszonbérben van.

A *tégláégető kemence* szintén Szent-Gotthárdon van. Téglát és cserépszindelyt égetnek benne. Kizárólag urodalmi célú szolgál.

4. A csákányi urodalom.

A Csallóköz felső részében, Pozsony vármegyének somorjai járásában, Csákány és Misérd községek határában, az északi szélesség $48^{\circ}—48^{\circ}, 10'$ és a keleti hosszúság (Ferrótól) $35^{\circ}—35^{\circ}, 10'$ között fekszik. Tenger feletti magassága 127 méter. Területe: 1139 hold és 516 □-öl. Két gazdaságból áll: Csákány- és Szent-Péter pusztából. Ezen utóbbi Csákánytól $\frac{3}{4}$ órányira esik. Területe 300 hold. Alakra nézve mind a két gazdaság majdnem szabályos négyszög. A csákányi gazdaság határai: Fél, Gomba, Nagy-Magyar és Csötörtök községek;

a birtok közepén pedig Csákány község terül el mintegy 300 lakossal. A szentpéteri pusztát Alsó- és Felső-Csölle, továbbá Misérd községek veszik körül. Az egész urodalom talaja

A CSÁKÁNYI KASTÉLY.

áradmányos. Felszine sík. Felső talaja középkötött-ségű iszapréteg; alsó talaja kavics, mely a birtok $\frac{1}{3}$ -ad részében a fölszinre emelkedik. A termőtalaj általában sekély, — 30—40 centiméternél sehol sem mélyebb. Éghajlata száraz.

A légköri csapadék —

különösen a melegebb hónapokban — csekély. Június közepétől szeptember végeig alig lehet havonként egy-egy jó esőre számítani. Emellett a szárító szelek, melyek a harmatképződést megakadályozzák, majdnem állandóak. A sekély termőréteg részint az uralkodó szelek, részint az áteresztő alsó talaj következtében hamar kiszárad. Nyár elején gyakoriak a ködök. Érthető tehát, hogy a termés ezen urodalomban ritkán sikerül, — dúsán pedig sohasem fizet.

A közlekedés ezen birtoknál elég könnyű. Az országos, megyei és községi utak az egész vidéken igen jók. A csallóközi vasut erzsébetmajori állomása $\frac{1}{2}$, a dunai hajóközlekedés körtvélyesi állomása pedig $1\frac{1}{2}$ órányira fekszik mindegyik pusztától.

A törvénykező és egyéb közhivatalok közül a járás- és szolgabíróság egy óra járásra, Somorján, székel; a jegyzői hivatal Csötörtökön és Misérden, a posta meg Csákányban és Misérden van. A telegráf-hivatalok közül az erzsébetmajorit és a somorjait keresi meg az urodalom.

A kézimunka egyrészét a közelfekvő községek lakosai és az urodalom évidíjas cselédjei végzik; az aratást meg a megye északi részén lakó tótok szokták elvállalni. A búzát a 13-ik, a rozsot a 12-ik, az árpát és a zabot a 11-ik részért aratják. A tengerit és burgonyát többnyire géppel művelik. A szedést azonban mindig részért vállalják el; — és pedig tengeriből a nyolczadik, burgonyából a kilenczedik részt kapják. A répát részint pénzért, részint a termés $\frac{1}{3}$ -ért munkálják. A takarmánykaszálásért holdankint 1 forint 20 krajczárt fizet az urodalom. A napszámosok fizetése 40—60 krajczár között váltakozik. A cséplést idegen gőzcséplőgép végezi a 12-ik részért; — s e mellett még a tüzelőt és a vizet is az urodalom adja. A gazda fizetése pénzértékben 280 forint, a béresé és kocsisé 170 frt, az ostorosé 100 frt.

Az egész urodamat egy jószágkormányzó kezeli. Az ő rendelkezése alatt áll: két mesterember — kovács, bognár, — két pusztai gazda, egy csősz, öt kocsis, 11 béres, öt ostorosbéres, öt gulyás.

A szántóföld $1108\frac{186}{1000}$ hold s általában gyengén terem. Hozzá még a hosszú bérlet egészen kizsarloa. A szántóföldeknek körülbelül $\frac{1}{4}$ -ed része igen kavicsos. Miért is főleg takarmánytermesztésre használják. A kertek $7\frac{1303}{1000}$ holdat ölelnek fel. Nagyobb részt a szegődményesek birják; kisebb részök az urasági kastély mellett terül el mint dísz-, gyümölcsös- és konyhakert. A $6\frac{870}{1000}$ holdnyi legelő szarvasmarhának való.

Főlszerelés. A) *Élőleltár*. Igásló van 13, jármosökrök 48.

A lovak hat, a jármosökrök 12 fogatban dolgoznak. Eddig úgy a lovakat, mint az ökröket vásárolták; ezentúl a jármosökrök-szükséglet a tinógulyából kerül ki.

Ha az igás erőt a szántóföldhöz viszonyítjuk és két lovat három ökrrel veszünk egyenlőnek, akkor egy jármosökrökre 1653 hold szántóföld esik. Ez az erő, tekintettel az uralkodó gazdasági rendszerre, teljesen elegendő. Igaz, hogy a csákányi urodalomban aránylag kevés az ugar; az összes tüzi- és szerszámfát s építőanyagot a vidéken szerzik be és majorsági erővel hordják haza; az eladott gabonát meg urodammi fogatokkal szállítják a vasuti vagy hajóállomásra. Mivel azonban a birtok sík, a csákányi major elhelyezése czélszerű s a talaj könnyen művelhető: a meglevő majorsági erővel a fogatos gazdasági munkát megfelelően és kellő időben el lehet végezni.

A haszonállatok létszáma ez: Van tiz tehén, 38 üsző (két-három éves), 31 tinó (két-három-négy éves).

Ezenkívül minden évben szokott az urodalom hizlalni 30 göbolyt, melyeknél darabonkint 10—25 forint tiszta haszna marad. Most van épen tervben a tehenészet szervezése, mivel a tejtermelés a pozsonyi piacon sikerrel kecsegtet. A tinók számát is évenként szaporítják, hogy legyen miből pótolni az igásökröket. Az élőleltár értéke 16,500 forint.

B) *Holtleltár*. Az urodalomnak minden szükséges gazdasági eszköze és gépe megvan, — a gőzcséplőgép leszámításával. A holtleltár értéke 8000 forint.

C) *Az épületek száma* 21. Ezek — egy kisebb istálló és egy cselédlakás kivételével, a melyek vályogfallal és zsuptetővel készültek — mind elsőrendűek, cserép- vagy fazsin-delylyel. Mindannyi jókarban van. A jószágkormányzói lakás Csákányban van. Ez négy tornyú emeletes kastély, a melynek alapjait Szelepchényi tette le. Van benne 14 szoba és egyéb helyiségek. Az épületek értéke a kastélylyal együtt 70,000 forint.

Növénytermelés. A szántóföldből 40 holdon takarmányt termelnek; — s itt szabad gazdálkodás folyik. A többi 1068 holdat pedig különböző vetésforgókba osztják.

Piaczi növényül termel az urodalom búzát, rozsot, tavaszi árpát és zabot; takarmányozásra pedig luczernát, baltaczimet, vöröslóhert, bükkönyöszabot, czukorczirokat, őszi borsót rozsszal, mohart, burgonyát, burgundi répát s végre tengerit — magnak és csalamádénak.

A következő táblázat a szántóföld kihasználását mutatja:

	F e l h a s z n á l t a t i k											Összesen	
	búza	rozs	tavaszi árpa	zab	mag-tengeri	burgonya	répa	zöldtakarmány	szálas takarmány, szénaféle	konven-czióra	ugor	hold	°
	h o l d												
Évenként	200	150.800	200	85	46	58	25	40	191	28	85.386	1108	1186
Egy kat. holdra hány klgr. vetőmag esik?	90	75	90	82	24	250	6	—	—	—	—	—	—

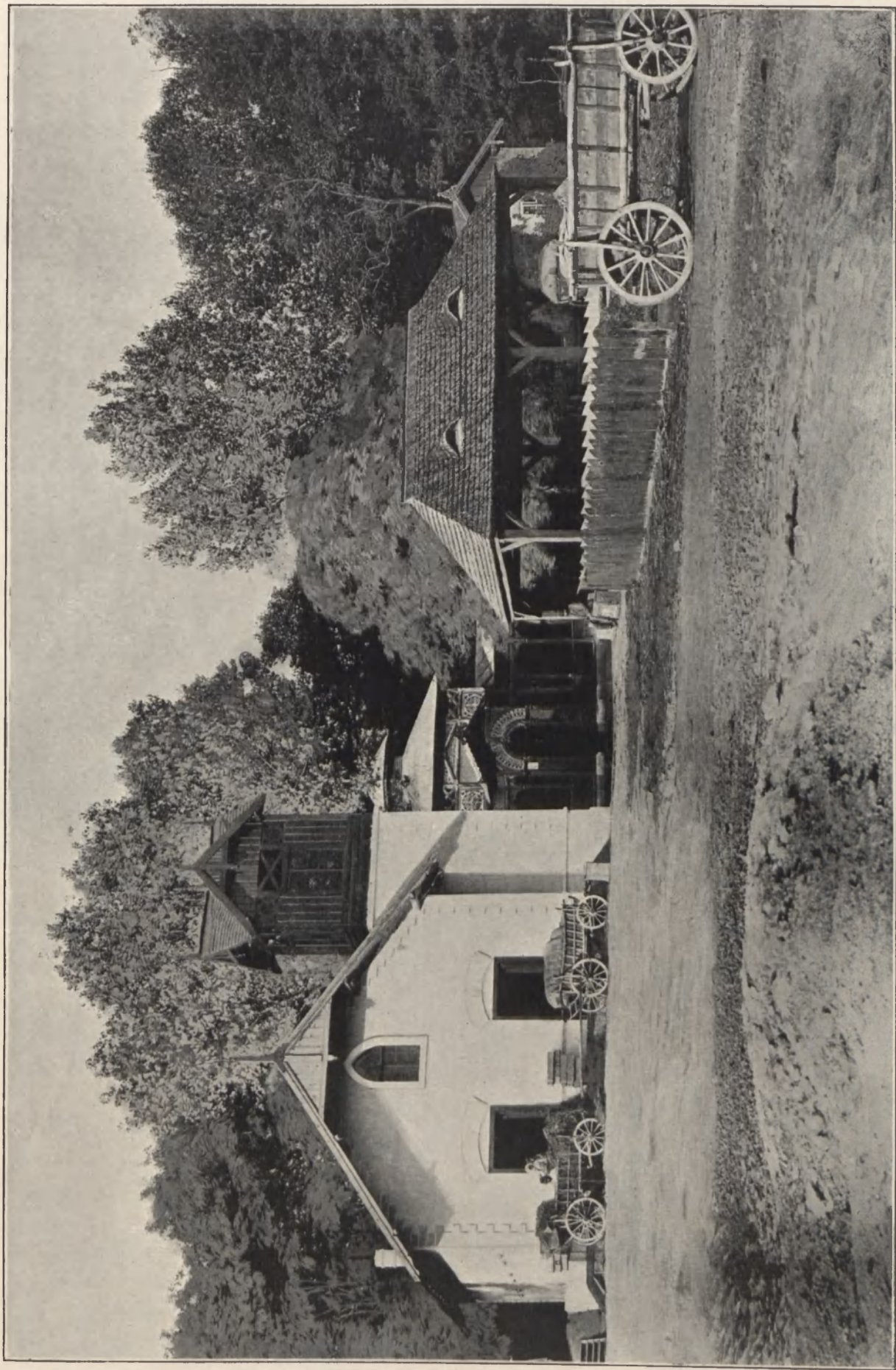
A következő táblázat a piaczi növények évi hozamát, a felhasznált és részül kiadott, s végül az eladható mennyiséget tárja elénk:

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Egy kat. hold átlagos hozama				
					búza	rozs	árpa	zab	
					m	é	t	e	r
Összes termés öt évi átlagban.	924	658	742	449	4.62	4.37	3.71	5.28	
Arató- s cséplőrész és belfogyasztás	371	450	340	299					
Marad évenként eladásra	553	208	402	150					

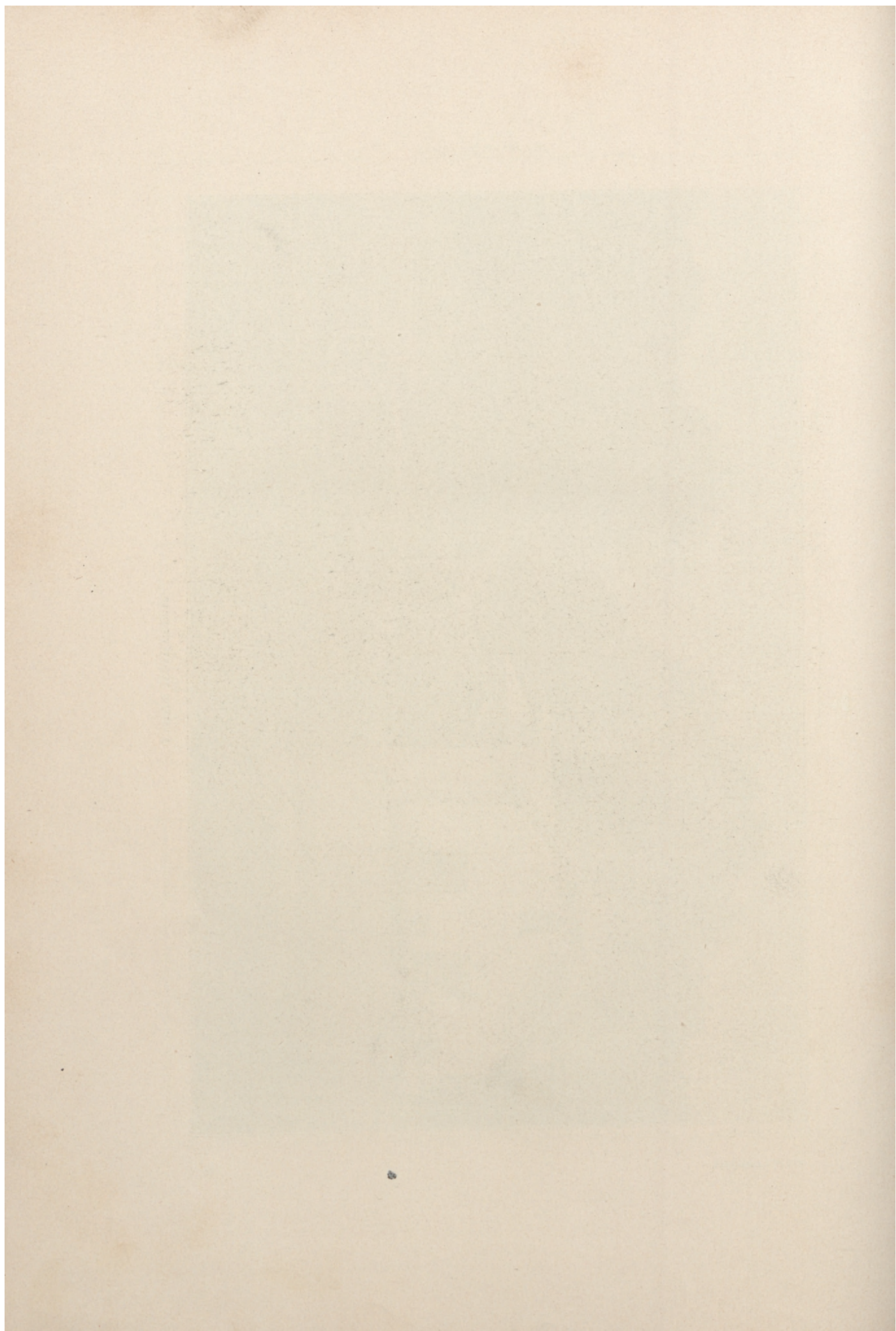
Az alábbi kimutatás az évi takarmánytermés átlagát jelzi:

Takarmány- és szalmafélek	Szálas takarmány, szénaféle	Szemes tengeri	Burgonya	Répa	Tengeri szár	Őszi szalma	Tavaszi szalma	Polyva	Egy kat. hold átlagos hozama							
	m	é	t	e	r	m	a	z	s	a	m	é	t	e	r	m
Évi termés	2311	230	1740	1375	506	3510	1710	469	12	5	30	55	11	10	6	0.75
Kiadott rész	—	50	340	330	—	—	—	—								
Urodalmi összeg	2311	180	1400	1045	506	3510	1710	469								

Az aratók szalmáját az urodalom megváltja, mert az aratórészt a szalmáért elcsepli.

A SZÁNTÓI SAVANYÚVIZ-TELEP.

5. A szántói urodalom.

Hont vármegyének bathi járásában, a szántói és apát-maróthi községek határában, az északi szélesség $48^{\circ}—48^{\circ}, 20'$ és a keleti hosszúság (Ferrótól) $36^{\circ}, 20'—36^{\circ}, 40'$ között fekszik. Tenger feletti magassága 200—250 méter. Felszíni alakzata dombos, völgyes. Két gazdaságra — Szántó és Macskás — oszlik.

A SZÁNTÓI KASTÉLY.

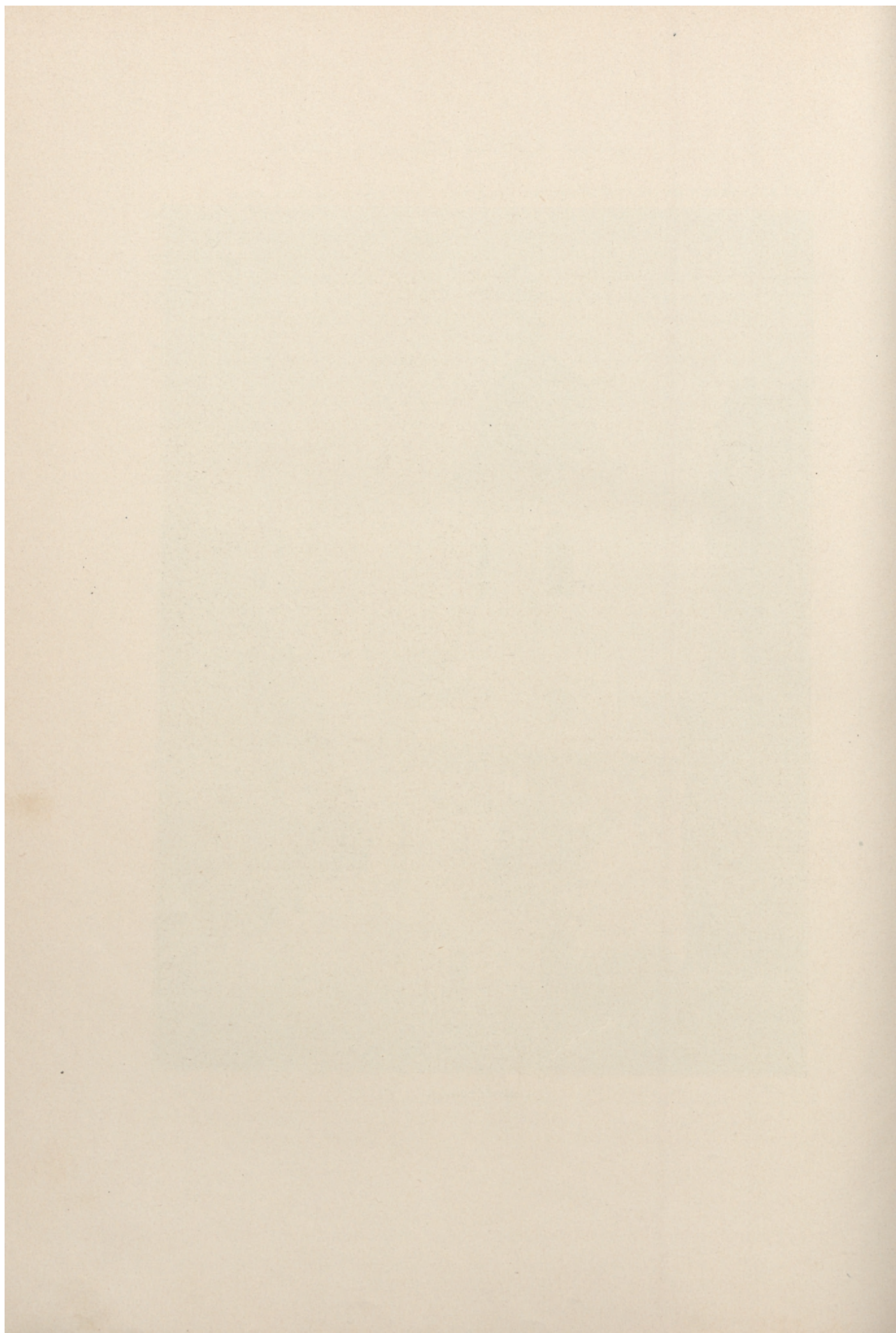
Ezek területe a következő:

	M ű v e l é s i á g a k														Összes terület	
	szántóföld		kert		rét		szőlő		legelő		erdő		adómentes			
	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°	h.	□°
Szántó pusztá	541	605	16	585	50	1045	—	389	141	1585	137	1313	6	361	894	1083
Macskás »	327	978	1	522	5	1136	2	842	106	1544	222	1501	5	1343	672	1466
Összesen	868	1583	16	1107	56	581	2	1231	248	1529	360	1214	12	104	1567	949

A szántói gazdaság határai: Csánk, Bori, Dalmad, Deménd, Magyarád, Füzes-Gyarmat és Vámos-Ladány községek; a macskásié pedig: Apát-Maróth, Egyházas-Maróth, Nádas, Dalmad és Magyarád községek.

A SZÁNTÓI TEMPLOM.

Ezen területből $792 \frac{640}{1600}$ hold az erdő-, — $723 \frac{1129}{1600}$ hold pedig a mezőgazdasághoz tartozik.

Az egész birtok hegyes-völgyes, — $\frac{1}{20}$ részben sík. Talajának 5%-a vízhordta homok- és agyag-keverék; 30%-a homokos agyag; a többi kötött agyag, — helyenkint, főleg az oldalakon fehér agyagfoltokkal és köves részekkel. Az alsó talaj többnyire egyezik a felsővel.

A közlekedés az utóbbi időben sokat javult. A vasutállomás az urodalom középpontján, Pásztón van. Ehhez az egyes birtokrészek $\frac{1}{2}$ —1 és 2 óra járásra fekszenek. A megyei utak jók; a községek elég rosszkarban vannak.

A körjegyzőség, a posta- és telegráf-hivatal Pásztón, a járás- és szolgabíróság Hatvanban és Szirákon, az adóhivatal meg Gyöngyösön és Szirákon van.

A kézi munkaerőt az urodalommal határos községek adják. A férfi napszámos átlag 85, a nő meg 55 krajczárt kap. Az aratóknak élelmezés, feles tengeri föld és a 14-ik rész jár. A gép-cséplők a szemes gabona 3%-áért dolgoznak. A gazdasági cseléd évi bére pénzértékben 186 forint.

A pásztói urodalom mezőgazdasági területe a malommal és a Pásztó főutcáján levő emeletes vendéglővel együtt haszonbérben van.

Az urodalom épületeinek száma 30. Értékek 53,450 forint. A pásztói emeletes urasági lakás, a nagy vendéglő, a malom, a magtárak és a présház elsőrendű, a többiek másodrendű épületek.

A birtokot a bérlő maga kezeli. A szántóföldek nagy részét szemtermelésre használja; kisebb részét ugarnak hagyja és takarmánytermesztésre fordítja.

Az egész birtokon 10 igáslovat, 40 jármosökröt, egy paripát, 830 birkát, 60 sertést és 6 tehenet tart.

7. Különálló szőlők.

Ezek a mezőgazdasági birtokokkal nincsenek szerves összefüggésben, hanem mindegyik egy külön szőlőgazdaságot képez. Ide tartozik a tokaji, egri, somlói, badacsonyi, pécsi és a székesfehérvári szőlő. Területek $48 \frac{1010}{1600}$ hold.

1. *A tokaji szőlő.* Tokaj-Hegyalján, Tarczal község határában fekszik. Területe $1 \frac{906}{1600}$ hold. Az egész szőlő terraszokból áll; a területnek több mint fele, utakra esik. A phylloxera teljesen kipusztította; újjáalakítása pár év múlva kezdődik meg amerikai alanyokra ojtott régi hegyaljai fajokkal. Mig termett, a tokaji bor legjavát szűrték benne. A szőlőből rendszeren aszú és másolás, kivételesen szomorodni bor készült. Kezelése az egri konvent hatáskörébe tartozik.

2. *Az egri szőlő.* Eger város határában összesen $22 \frac{1294}{1600}$ hold szőlőterülete van az apátságnak. Ebből az egedi hegyre $12 \frac{389}{1600}$, a ráczhegyre meg $10 \frac{905}{1600}$ hold esik. Az előbbi kevesebb, de kitűnő, — az utóbbi több, de közönségesebb bort termett. Az egedi szőlő talaja mészs, — a ráczhegyié agyag. Mind a kettő délnek fekszik. A kedvelt fajok ezek voltak: vörös bornak a ludtálpú kadarka, a török góhér és a fekete frankus; fehér bornak pedig a juhfark, a frankus, a fehér góhér stb.

A kadarka túlsúlyban volt a többi faj felett. A gyengébb tőkét egy szemre, az erősebbet két-három szemre metszették. A vesszőket karó és sodrony nélkül egyszerűen összekötötték. Készült: vörös, fehér és siller bor. Minőség szerint: nehéz vörös bor; asztali és fehér pecsenyebor; — sőt némely évben aszú is. A termés átlagosan 10—15 hektoliter volt kataszteri holdankint. A gyengébb borokat eladták. A szőlőt soha sem trágyázták; hanem a

víz által lemosott iszapot puttonokban ismét felhordták a tőkék mellé. Ha az iszap kevés volt, még rétföldet is szállítottak föl, hogy a tőkék gyökerei a talajból ki ne maradjanak.

A phylloxera az Egeden 1886-ban, a Ráczhegyen pedig 1887-ben lépett föl. 1890-re már mind a két szőlőt kipusztította. Ezóta Jaquéval és ojtványokkal kísérleteztek az Egeden, — de eredmény nélkül. Újabbán a Ráczhegyen tettek próbát ojtványokkal. Az eredmény elég szép.

3. *A somlói szőlő.* Somló-Vásárhely határában fekszik. Területe tiz kataszteri hold, — déli fekvéssel, hullámos felülettel. Talaja agyagos homok, bazalt törmelékekkel keverve; alsótalaja tele van bazalt kőlapokkal. A tőkéket a fiatalabb vágókban egy méter távolságban ültették, négyes kötésben s egyenes sorokban. A régi ültetéseket görbe sorok és különböző sor- és tőketávolság jellemzik. A szőlőfajok ezek: sárfehér, fehér szőlő, furmint, juhfark, olaszrizling, budai zöld, bajor, kis és nagy burgundi, oportó stb. Az uralkodó faj a furmint, a fehér szőlő, a sárfehér és az olasz rizling. Az újabb telepítéseknél a rizlinget, burgundit és oportót külön vágóba ültették. A metszés csapos; a vesszőket karóhoz kötik. A befedéssel és nyitással együtt ötször kapálnak. A terület $\frac{1}{3}$ részét évenként istállótrágyával javítják. Egy kataszteri holdra 250—300 métermázsra trágyát adnak. Azelőtt az átlagos termés 20 hektoliter volt kataszteri holdankint; jelenleg pedig a phylloxera pusztítása miatt csak öt hektoliter. A termés: kitünő pecsenyebor. Piacra nem kerül. A phylloxera 1884 óta pusztítja. A szénkéneggel védekezés eddig 2500 forintba került. S mivel termőereje mindamellett is évről-évre fogyott, 1892-ben megkezdték az újratelepítést ripária portálisra ojtott eddigi fajokkal. Jelenleg már három kataszteri holdat beültettek. Az eredmény a jövő titka.

4. *A badacsonyi szőlő.* Badacsony-Tomaj község határában fekszik. Délnyugotra lejt; föllete hullámos. Területe $8\frac{7}{1600}$ hold; talaja agyag, — bazalt törmelékekkel keverve. Egyenlőtlen sor- és tőketávolságban leginkább ezen fajok vannak benne: szigeti, olaszrizling, kék nyelű, fehér szőlő, kis és nagy burgundi, oportó, chasselas, muskotály, kecskececsű, bajor, stb. Túlsúlyban van a szigeti, a fehér szőlő, az olasz rizling és a kék nyelű. A rizling, oportó, kis és nagy burgundi itt is külön vágóban van. A metszés csapos és szálvesszős, — a fajnak megfelelően. A venyigét részint karóhoz, részint sodronyhoz kötik. A szőlőterület $\frac{1}{3}$ részét minden évben javítják, — kataszteri holdankint 300 métermázsra istállótrágyával. Készítenek fehér és vörös bort, továbbá édes ürmöst. Az utóbbi öt év átlagos termése 210 hektoliter. Ebből egy holdra 24 hektoliter esik. A bort első fejtés után a zirczi kolostor pinczébe szállítják a somlóival együtt. A phylloxera jelenlétét 1894-ben észlelték. Eddig még kárt nem okozott; — de azért szénkéneggel védekeznek ellene. Úgy a somlói, mint a badacsonyi szőlőt a zirczi urodalom jószágkormányzója kezeli.

5. *A pécsi szőlő.* Pécs város határában, a Szokó hegy délkeleti lejtőjén fekszik. Területe $3\frac{13}{1600}$ hold. Ebből három hold szőlő, a többi pedig gyümölcsös volt. Talaja meszes agyag; alsótalaja mészköves. A phylloxera pusztítása előtt a szőlő kevert fajtákból állott. Túlsúlyban volt: a pécsi tőkös, a csomorika, a barátcsuha és a furmint. A metszés rövid csapos volt; a vesszőt karóhoz kötötték. Készült benne fehér asztali és pecsenyebor. A termést — 50—60 hektoliter — a pécsi rendház használta fel.

A területet minden 3—4-ik évben istállótrágyával javították, — katasztrális holdankint 350 métermázsával.

A phylloxera 1888-ban lépett föl benne és 3—4 év alatt tönkretette.

A szénkéneggel védekezés a talaj tömött volta miatt nem járt sikerrel. Néhány évvel ezelőtt, a talaj megforgatása után, megkezdték az újratelepítést amerikai alanyokkal. Eddig solonissal és rupestris monticulával két katasztrális holdat ültettek be.

Az alanyokat régi fajokkal helyben ojtják be részint fás, részint zöld ojtással. Az ojtványok 50—60%-a megeredt. Az újratelepítés a rigolirozással együtt 1450 forintba került. A még hátra levő $1\frac{3}{4}$ holdat kész ojtványokkal ültetik be. A szőlőt a pécsi rendház kezeli.

6. *A székesfehérvári szőlő.* Székesfehérvár város határában fekszik. Területe $1\frac{105}{1600}$ hold. Talaja barna homok; alsótalaja agyag. A phylloxera megjelenése előtt jó asztali bor termett benne. A hozam 60—65 hektoliter volt. A phylloxerát 1886-ban vették észre. Nem védekeztek ellene, s így néhány év alatt kipusztult. 1891-ben az egész területet négy részre osztották és 1894-ig ripáriával fokozatosan újratelepítették.

A beültetésre szánt területet trágyázással és rigolirozással készítették elő. A nemesítés régi, vidékbeli fajokkal, ékojtás útján történt. Legtöbbet ojtottak a hárslevelűből.

A szőlő $\frac{1}{4}$ része a múlt évben már termett; hozamára azonban még nem lehet következtetni. A szőlő a székesfehérvári rendház kezelése alatt áll.

8. Az erdők.

I. *Fekvés és terület.* A 12,806 $\frac{1407}{1600}$ hold erdőterületből 12,371 $\frac{1280}{1600}$ holdat a mezőgazdaságtól elválasztottak. Ezt a területet, az 1879. évi XXXI. törvényczikk alapján jóváhagyott rendszeres erdőgazdasági üzemterv szerint, külön kezelik.

Az erdőgazdaság a következő részekből áll:

Folyó szám	Az erdőbirtok neve	Az urodalom	A község	Összes terület	
				k. h.	□°
1.	Zirczi erdőgondnokság . . .	Zirczi urodalom	Zircz, Olaszfalu, Sóly	3651	160
2.	Magyar-polányi erdőgondnokság	» »	Magyar- és Német-Polány, Berénd, Devecser.	1766	960
3.	Szent-gotthárd-csörötneki erdőg.	Szt-gotthárdi urodalom	Szt.-Gotthárd, Csörötnek és még 15 község	4723	640
4.	Előszállási erdő	Előszállási urodalom	Herczegfalva	1115	—
5.	Hutai »	Pásztói urodalom	Hasznos	339	—
6.	Nádasdi »	» »	Csontfalu	453	640
7.	Szántói »	Szántói urodalom	Szántó	123	640
8.	Macskási »	» »	Apáth-Maróth	199	1440
			Összesen . . .	12371	1280

II. *Éghajlat és talajviszonyok.* Legmelegebb az előszállási, leghűvösebb a zirczi erdőgondnokság éghajlata.

A zirczi és polányi erdőgondnokság talaja többé-kevésbé mély, általában televényes, kisebb területeken sekély elszegényedett agyag. Alsótalaja mészkő, mely sok helyütt részint szikla, részint kötörmelék alakjában a felszínre került. Ugyanilyen a nádasdi erdő talaja is.

A szent-gotthárd-csörötneki erdőgondnokság talaja kivétel nélkül mély rétegű, de igen kötött, kevés homokkal kevert agyag. Alsó talaja szintén agyag.

A szántói és macskási erdők talaja igen hasonlít a szent-gotthárd-csörötnekiéhez, — azzal a különbséggel, hogy itt az agyag több homokot tartalmaz.

A hutai erdő talaja általában sekély, televényben szegény, köves, sziklás, — alsó talaja trachit.

Az előszállási erdők talaja homok, nagy részben futóhomok; alsótalajuk változó. — Hiszen egyes homokbuczkákon több öl mélységben is csak futóhomokot, máshol egy-két láb mélységben sárga vagy kék agyagot, esetleg televényes kitűnő vályogtalajt lehet találni.

III. *A fanemek* az egyes erdőségekben a talaj és éghajlat szerint váltakoznak.

A zirczi erdőgondnokságban legtöbb a bükk és a cser; kisebb mennyiségben van még gyertyán, juhar, kőris, kocsányos, kocsánytalan és molyhos tölgy, szil, éger, hárs, lúcz-, vörös-, erdei-, fekete- és jegenye-fenyő. Legkevesebb a nyír, nyár és rekettyefűz. A fenyő-állomány egy része ma már vágható. A fenyő mindig jobban elhódítja a teret a lombfa elől. A bükk és cser a terület 70%-át foglalja le.

A polányi erdőgondnokság fanemei ugyanazok, melyek a zirczié. A megoszlás pedig ilyen: 60% cser, kocsányos és kocsánytalan tölgy; 10% bükk; a többi pedig más fanem.

A szent-gotthárd-csörötneki erdőgondnokság uralkodó faneme az erdei fenyő, melyre a területnek mintegy 70%-a esik. Utána legnagyobb mennyiségben van a kocsányos és kocsánytalan tölgy s a gyertyán; van azután kevés bükk, éger, lúcz- és vörösfenyő. Ezen erdőgondnokságnak úgy az éghajlata, mint a talaja igen kedvező az erdei fenyő tenyésztésére.

Az előszállási erdők egy részét a jelen század első felében, a többi 1887 óta telepítették mesterséges uton. A régi erdőt a zircz-vidéki erdő csemetéiből létesítették. Következésképp fanemei is megegyeznek a zirczi erdőgondnokságéval. A különbözőség csak az, hogy az előszállási erdőben akác is fordul elő. Az újonnan telepített erdőkbe az uralkodó fanem az akác, mely az itteni talaj, éghajlat és faterület viszonyainak legjobban megfelel s a területnek mintegy 80%-át foglalja el. A többi 20%-on különféle tölgyet, de leginkább kocsányosat, továbbá kőrist és nyárt találunk.

A hutai erdőben legtöbb a kocsányos és kocsánytalan tölgy s a cser. Ezek után jön a bükk; igen csekély mértékben az éger és a gyertyán; a vágásokban a nyár és a rekettyefűz. Újabb időben a lúczfenyő az északi oldalon, a bükkös vágások kijavításánál, — a feketefenyő pedig a kopár tisztások befásításánál mutat szép sikereket.

A nádasdi, szántói és macskási erdők fanemei teljesen egyenlők. Legelterjedtebb a cser s a kocsányos és kocsánytalan tölgy. Ezeken kívül elszórva található még szil, hárs, kőris, éger — és akác, melyet a régebbi hiányos vágások kijavításánál és a vízmosságok megkötésénél ültetnek.

IV. *Az erdők kulturállapota.* Az apátsági erdők általában jókarban vannak. Egyes részeit — milyen különösen a zirczi erdőgondnokság — a régebbi időben igen kiméletesen használták ki. Ez magyarázza meg azt, hogy ezen erdők tisztajövödelme jóval meghaladja a hazai erdők tisztajövödelmének átlagát. Vannak azonban egyes erdők, — mint a pásztói, szántói s részben a szent-gotthárdi — a melyeket az 1879. évi XXXI. törvénycikk életbe lépté előtt túlságosan is vágtak. Az utóbbi 15 év okszerű gazdálkodása azonban sietett a bajt orvosolni; — s ez részben már sikerült is.

V. *Üzemszer.* Az erdőterületből 11,268 holdat forgóba osztottak. A többi 1103 ¹²⁸⁰/₁₆₀₀ holdat pedig már részint beerdősítették, részint mint fás legelőt az erdőhöz csatolták, részint meg mint kopár területet ezután erdősítik be.

Az erdőket kétféle, sarj- és szálerdőüzem szerint kezelik.

A sarjerdők területe 1627 ¹²⁸⁰/₁₆₀₀ hold. Ide tartozik a sólyi, előszállási, szántói, macskási és nádasdi erdő. Ezeket azért kezelik sarjerdőüzemben, mert egyrészt talajuk és fanemök erre alkalmas; másrészt, mert mindegyik csekély területű s a hozzá tartozó mező-

gazdaság faszükségletének fedezésére szolgál. Az előszállási erdő, melynek 80%-a akác, más üzem szerint nem is kezelhető.

A szálerdőüzemben kezelt erdők területe 9640 $\frac{320}{1600}$ hold. Ide tartozik a zirczi — a sólyi erdő kivételével, — a polányi és a szent-gotthárdi erdőgondnokság, továbbá a hutai erdő. Ezeknek nagy része szintén alkalmas volna a sarjerdőüzem szerinti kezelésre.

Az üzemrendszerekbe osztott erdőket 100, 80, 60 és 40 éves forgó szerint használják. Így:

100 éves forgóban kezelnek	3,674 holdat s	160 □-ölet,
80 » » »	5,470 »	960 »
60 » » »	495 »	800 »
40 » » »	1,627 »	1280 »
Forgón kívül »	1,103 »	1280 »
Osszes terület:	12,371 »	1280 □-öl.

VI. *Kihasználás.* Az összes erdőt házilag használják ki. A fa nagy részét is házilag dolgozzák föl. És pedig a tűzifát kivétel nélkül; a haszonfának ellenben csak azon részét, melyre, mint épület- s szerszám-fára, az apátságnak szüksége van.

A favágás mindig télen, midőn a talajt elég nagy hó borítja, történik, hogy a kis csemetékben kár ne essék.

A favágást és a fa feldolgozását a szomszédos falvak munkásai végézik, elég jutányos munkabér mellett.

Az apátság évi faszükséglete tetemes. A mezőgazdaságoknak tüzi-, épület- és szerszám-fára van szükségök; a zirczi és a szent-gotthárdi kolostor, a kegyurasági lelkészségek, iskolák, stb. szintén nagymennyiségű tüzi- és épület-fát fogyasztanak.

Az erdőgazdaság mellékhaszonvételei — az erdei legelők, makkoltatások, hársfavirág-szedés, gubacsszedés és vadászat — részint házi kezelésben, részint bérben vannak.

A következő táblázat az apátsági erdők tisztajövödelmét mutatja 10 évi *átlagban*:

	T e r ü l e t		Tiszta-jövedelem		Egy kat. hold tiszta-jövédelme	
	k. h.	□°	frt	kr.	frt	kr.
Zirczi erdőgondnokság	3651	160	14129	22	3	87
Magyar-polányi erdőgondnokság	1766	960	6563	46	3	69
Szent-gotthárd-csörötneki erdőgondnokság	4723	640	7969	52	1	68
Előszállási erdő	1115	—	1778	76	1	59
Hutai és nádasdi erdő	792	640	600	—	—	75
Szántói és macskási erdő	323	480	380	—	1	21
Osszesen	12371	1280	31387	96	2	54

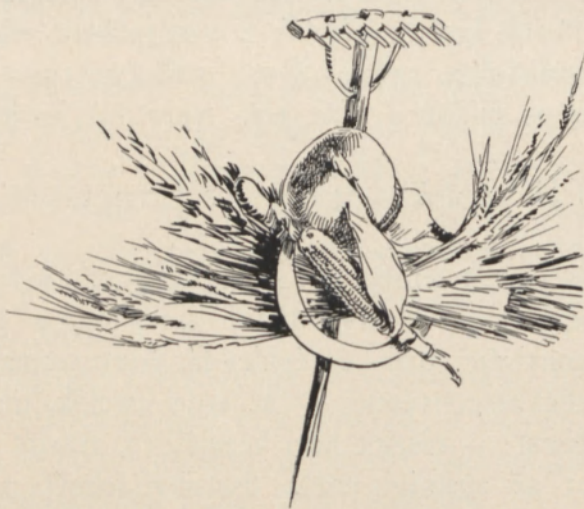
VII. *Kezelés.* A zirczi erdőgondnokságot, továbbá az előszállási, hutai, nádasdi, szántói és macskási erdőt a zirczi erdőmester kezeli, a melléje beosztott erdőgyakornok segítségével; a magyar-polányi és szent-gotthárd-csörötneki erdőgondnokságokat pedig egy-egy erdész.

Ezen erdőtisztek kivétel nélkül az 1879. évi XXXI. törvénycikk rendelkezéseinek megfelelő képesítéssel bírnak.

Az összes erdők őrzésére 21 rendes és négy segéd erdőőrt tart az apátság.

Valamennyiök fölött az erdőmester áll. A jószágkormányzók és a rendi erdőfelügyelő meg az ellenőrzést végzik.

A területhez képest úgy a kezelő, mint az őrző személyzet igen nagynak látszik. De ezt az erdők elszórtsága és a belterjes gazdálkodás követeli meg.

A MŰBEN LEVŐ KÉPEK:

	Lap
Címkép	I
A ciszterci rend címere az inicziáléval kombinálva	III
A ciszterci rend magyarországi hivatását kifejező záró dísz	IV
A pilisi oszlopfő díszének utánzata (Fejék)	3
A kerczi apátság romjai inicziáléval	5
A kerczi templom záróköve (Záró dísz)	23
XVIII. századi izlésben készült dísz a rendi címerrel (Fejék)	25
A zirczi Szent-Imre-szobor inicziáléval	27
A zirczi apátsági templom belseje	29
Részlet a zirczi angol kertből	33
Nep. Szent János szobra a zirczi apátság homlokzata előtt	35
Dréta Antal zirczi, pilisi és pásztói apát	41
Oszlopfő a kerczi templomból (Záró dísz)	43
A zirczi apátság távlati képe	45
A zirczi tó inicziáléval	47
Villax Ferdinánd zirczi, pilisi és pásztói apát	51
Részlet a zirczi könyvtárból	53
A zirczi apátság és templom homlokzata	55
A zirczi apátság déli oldala	59
Rezutsek Antal zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi apát	65
A szent-gotthárdi apátság homlokzata	71
A szent-gotthárdi apátság keleti oldala	73
A szent-gotthárdi apátsági templom belseje	77
Supka Jeromos zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi apát	81
A zirczi népiskola	85
Vajda Ödön zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi apát	87
Mária-monogramm (Záró dísz)	89
«Eger» nevéből alkotott fejék	93
Eger távlati képe inicziáléval	95
Az egri templom és rendház	109
A ciszterciek egri templomának belseje	113
Földrajzi szerek (Záró dísz)	180
«Alba» névből készült fejék	181
Székesfehérvár távlati képe inicziáléval	183
A székesfehérvári rendház és templom	187
A székesfehérvári templom belseje	191

	Lap.
A székesfehérvári gimnázium	227
Természetrajzi jelvény (Záró dísz)	238
Pécs távlati képe (Fejék)	239
A pécsi belvárosi templom inicziáléval	241
A pécsi rendház és gimnázium keleti oldala	249
Természettani eszközök (Záró dísz)	283
Baja nevéből készült fejék	285
Baja távlati képe inicziáléval	287
A bajai rendház	291
A bajai gimnázium	293
Testgyakorlati eszközök (Záró dísz)	309
A budapesti rendház kerthelyisége	311
A hit- és tudás jelképe inicziáléval (Fejék)	313
A budapesti rendház	319
A vallás és tudomány jelvényei (Záró dísz)	328
«Labor» szóból alkotott fejék	329
A tudomány és irodalom jelképezve, inicziáléval	331
A világosság terjesztését kifejező záró dísz	382
A herczegfalvi templom és plébánia	383
Papi jelvények inicziáléval	385
A beréndi templom külseje	393
A beréndi templom belseje	397
A beréndi lelkészlak	401
Az előszállási templom	419
A nagy-venyimi iskola	425
A lelkészi hivatást jelző záró dísz	432
Mezőgazdasági jelvények (Fejék)	435
Az előszállási kastély inicziáléval	437
A kis-venyimi cselédlak	470
A nagy-venyimi kastély	470
A herczegfalvi cselédlak	471
A herczegfalvi tisztalak	471
Előszállási ménesbeli ló (Furioso. II.)	472
Előszállási ménesbeli ló (Pálma, apja Bankár. I.)	473
A kiskarácsonszállási juhászat	476
A gulyamajori tó	478
A györgyszállási magtár és istálló	478
Az előszállási birkaakol	479
A kis-venyimi tinóistálló	479
A kiskarácsonszállási sertéstenyészet	480
A várhegy (Schlössl) Szent-Gotthárdon	483
A csákányi kastély	486
A szántói savanyúvíz-telep	487
A szántói kastély	491
A szántói templom	493
Gazdasági tárgyak (Záró dísz)	500

TARTALOM.

Előszó III—IV.

ELSŐ RÉSZ.

A CZISZTERCZI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN 1142—1896.

I. Fejezet:

A ciszterczi rend története Magyarországon a török hódoltságig (1142—1541.) 3—24. l.

A kereszténység világtörténeti jelentősége. — A ciszterczi rend keletkezésének körülményei. — A ciszterczi rend létrejövése, megerősítése, szervezete és elterjedése. — A ciszterciek bejövétele hazánkba. — A magyarországi ciszterczi apátságok, perjelségek és apáczakolostorok. — A ciszterciek a hazai művelődést szolgálják. A kolostorokat újjászervezik; a hitéletet emelik; a hitet terjesztik; hit-szónoklatokat tartanak; magoknak bécsi «studium generale»-jokon felsőbb képzettséget szereznek; a nemzetgazdaság és ipar terén mesterek; a szegényeket ellátják s kórházakat tartanak; a honvédelemben osztozkodnak; hiteles helyekként működnek; behozzák hazánkba a csúcsíves stílt. — Életük első másfél százada. — A pápai rezervációk kora. — Hazánk közállapota a XV. század első felében. — Hunyadi Mátyás és az egyház. — Az atyaapáti intézmény káros hatása. — Apátságaink Zsigmond király korában. — Hunyadi Mátyás a ciszterczi apátságokon segíteni akar. — A cisterciumi nagykáptalant kéri föl a reformmunkára. — A németországi rendi kolostorok nagy számmal küldik tagjaikat a magyarországi kolostorok újjászervezésére. — Ezen reformáló szerzetesek utazása s munkájuk eredménye.

II. Fejezet:

A ciszterczi rend története Magyarországon a török hódoltságtól a zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítéséig. (1541—1814.) 25—44. l.

Az osztrák ciszterciek hazai apátságainkat fölélesztik. — A zirczi apátság a lilienfeldi, majd a heinrichau apátság kezén. — A heinrichauiak a zirczi apátságot újjáépítik, a földbirtokot újjászervezik. A heinrichau uralom alatt a zirczi apátság a hitéletet szolgálja; templomokat épít; a veszprémi és zirczi elemi iskolát rendi erővel látja el; a honvédelmet szolgálja; a vallásalapba fizet. — Zircz és Heinrichau elválasztásának okai és nehézségei. — Az elválasztás ügyének lebonyolítása. — A pilis-pásztói apátságok sorsa. — Dréta zirczi perjel, majd pilis-pásztói apát és zirczi kormányzóperjel. — A zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítése.

III. Fejezet:

A ciszterczi rend története Magyarországon Zircz, Pilis és Pásztó egyesítésétől napjainkig. (1814—1896.) 45—89. l.

A szerzetesek a középiskolákban. — Rainer főherceg a zirczi rendtagokról. — A székszárdi gimnázium felajánlása. — A székesfehérvári és pécsi gimnázium átvétele. — Dréta apát alatt az anyagi viszonyok rosszak. — Viszálykodás e miatt. — Dréta a tudományt pártolja. — Dréta jellemzése. — Villax apát gazdasági intézkedései. — Villax nagyszabású építkezései. — A veszprémi elemi iskola s gimnáziumi első osztály. — A pécsi liceum és jogi akadémia tanszékei. — A szerzetes tanárok tanárvizsgálata. — Villax alatt a rendtagok tudományos képzése. — Villax mint a tudomány Maecenása. — A ciszterczi rend és az 1848-iki események. — A cisztercziek reformálására irányuló törekvések. — Villax jellemzése. — Rezutsek Antal kormányzatának iránya. — Az 1861-iki nagykáptalan. — A kormánytanács, a nagy- és kiskáptalan szervezése. — A zirczi hittudományi intézet felállítása és szervezete. — Tanári vizsgálat és tanárképzés. — Rezutsek a tagok kiképzése és gimnáziumai színvonalának emelése ügyében sokat áldoz. — Rezutsek építkezései. — A cisztercziek Pálffy Móricz korában és a kiegyezés után. — Rezutsek és a népoktatás. — Rezutsek gazdálkodása, szentgotthárdi apáttá kinevezése. — Kormányzatának és egyéniségének jelleme. — Supka Jeromos nagykáptalant tart. — A rend mai szervezete. — A novíciusok, a gimnáziumi, hittudományi és tanárjelölt növendékek helyzete, nevelése és kiképzése. — A budapesti hittudományi és tanárképző intézet felállítása és jelentősége. — A rendi gimnáziumok növendékei. — Az apát jogköre és feladata. — A zirczi perjel, alperjel és a többi elöljárók. — A zirczi konvent, a gazdasági tanács és a kormánytanács. — Zircz mint rendi középpont. — A Mária-kultusz a rendben. — A megholtak iránti kegyelet. — Supka kormányzatának tényei. — Jellemzése. — Vajda Ödön apát alkotásai.

MÁSODIK RÉSZ.

SZELLEMI TEVÉKENYSÉG.

I. Fejezet:

A magyarországi cisztercziek működése a tanítás és nevelés terén . . . 93—328. l.
I. A rendi gimnáziumok története: Az egri gimnázium története 93—180. l.

I. Eger fekvése és püspöki székhelylyé emelkedése. Királyaink Egerben. Az egri iskolák. Eger sorsa. — II. A jezsuiták megjelenése Egerben. A gimnáziumi oktatás és nevelés megkezdése a jezsuiták által. Eger és gimnáziuma II. Rákóczy Ferencz fölkelése idején. Az egri hittudományi intézet megalapítása és fejlesztése. Fenesy, Telekessy és Erdődy püspökök, mint a gimnázium jótéevői. A gimnázium kezdetleges épülete. A templom megépítése. — III. Foglár György adományozott telkén új gimnázium épül. Az ifjuság vezetése a hitélet és az oktatás terén. A gimnázium Eszterházy Károly gróf püspök korában. A templom belső fölszerelése. — IV. A gimnázium a jezsuiták eltörlése után. A gimnázium a cisztercziek kezére kerül. II. József császár rendeletei. A cisztercziek kénytelenek elhagyni rendházukat. — V. A pilis-pásztói apátság eltörlése. Az excisztercziek mint gimnáziumi tanárok. Schuman Theofil igazgatói működése — VI. A pilis-pásztói cisztercziek visszaállítása. Schuman apát és az egri gimnázium. Marschalkó igazgatósága. A pilis-pásztói apátságok egyesítése

Zirczcel. Ösztöndíjalapítványok. Zofcsák Ödön a gimnázium élén. — VII. Villax Ferdinánd apát a gimnáziumot és templomot a leégés után újjáépíti. Rezutsek Antal mint igazgató. Rezutsek mint a magyar nyelv pártolója. — VIII. A gimnázium az 1848—49-iki függetlenségi harcz idején. — IX. A gimnázium az önkényuralom idején. Az algimnáziumnak nagygimnáziummá alakítása. Az első érettségi vizsgálat. — X. A ciszterczi rend az egész nagygimnáziumot átveszi. Szvorényi iskolakönyvei. A gimnázium az «Entwurf» alapján. — XI. Juhász Norbert igazgatósága. Az ének-, rajz, szépirás-, franczianyelv- és torna-tanítás. Juhász igazgatói érdemei. — XII. A gimnázium Szvorényi József igazgatósága alatt. — XIII. Önképzőkör. Ösztöndíjak. Könyv- és szertárak. — XIV. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

A székesfehérvári gimnázium története. 181—238. l.

I. Székesfehérvár fekvése és multja. A középkori iskolák. Székesfehérvár a török hódoltság alatt és után. — II. A jezsuiták letelepedése, rendházuk és templomuk megépítése. A jezsuiták nevelés- s oktatásügyi rendszere (a Ratio Studiorum). A jezsuiták működése Székesfehérvárott. — III. A gimnázium a Pálosok kezén. Az első «Ratio educationis». A Pálosok tanulmányi és nevelő rendszere. — IV. II. József császár oktatás- és nevelésügyi intézkedései. Benyák Bernát igazgatósága. — V. Az új «Ratio educationis». A gimnázium sorsa 1794—1813. A gimnázium a ciszterczi rend kezére jut. — VI. A cisztercziek a gimnáziumot átveszik és szervezik. A cisztercziek tanári működésének jelleme. A konviktus. — VII. A gimnázium a szabadságharcz alatt és után. Az «Entwurf». A ciszterczi rend a gimnáziumot nyolcz osztályúvá teszi. Bula igazgatósága. Az ének-, rajz- és testgyakorlat tanítása. A gimnázium jó hírneve Bula igazgatósága alatt. A tanári kar javaslata a tanrendszer átalakítása ügyében. A helytartótanács az «Entwurf»-on változtat. — VIII. A gimnázium az alkotmány visszaállítása óta. A gimnázium újjáépítése. Létszám. Tandíj. Segélyzőegyesület. Ösztöndíjak. Zeneiskola. Franczia nyelv. Önképzőkör. — IX. Szer- és könyvtárak. — X. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

A pécsi gimnázium története 239—283. l.

I. Pécs földrajzi helyzete és látóképe; természetrajzi és éghajlati viszonyai; történeti fejlődése. — II. Pécs iskolái a multban és jelenben. — III. A gimnázium alapítása és fejlődése a jezsuiták alatt. — IV. A gimnázium sorsa a jezsuiták eltörlésétől a cisztercziek kezére jutásáig. — V. A gimnázium a cisztercziek vezetése alatt 1848-ig. — VI. A gimnázium a szabadságharcz és az önkényuralom idején. — VII. A gimnázium a cisztercziek kezén az utolsó harmincz év alatt. A rendkívüli tantárgyak. A testi, a valláserkölcsi és a hazafias nevelés. Az ifjak létszáma és tanulmányi viszonyai. Az önképzőkör s a segélyzőegyesület. Ösztöndíjak. A könyv- és szertárak. — VIII. A Szepeszy-féle jogi és filozófiai liceum ciszterczi tanárai. — IX. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

A bajai gimnázium története 285—309. l.

I. Baja földrajzi helyzete. A gimnázium a ferencziek kezén és a tanulmányi alap birtokában. — II. A gimnázium a ciszterczi rend kezén. A cisztercziek megtelepedése Baján. Az épület újjáalakítása és fölszerelése. — III. Az ifjuság oktatása s valláserkölcsi és hazafias érületének ápolása. — IV. A gimnázium fő vezetői. Az ifjuság fegyelme és egészségügye. Az önképzőkör. A segélyzőegyesület. — V. A tan-

könyvek használatának föltételei. — VI. Ösztöndíjak. Érettségi vizsgálat. A rendes és rendkívüli tárgyak tanárai. A tanulók áttekintése illetőségi helyök, vallásuk, nyelvi viszonyaik, szülőik polgári állása s előmenetelök szerint. A szer- és könyvtárak. — VII. A gimnázium főigazgatói, igazgatói és tanárai.

II. A magyarországi ciszterci rendtagok kiképzése 311—328. l.

A rendtagok kiképzése a középkorban. — A heinrichai, zirczi, s más helyi képzés kora. — A növendékek Veszprémben. — A hittudományi intézet föllállítása és szervezése Zirczen. — A bölcséleti tanszék föllállítása. — Az oktatás nyelve. — A tanárképzés ügye, mint az intézet fejlődésének alapja. — A zirczi hittudományi intézet áthelyezése Budapestre. — A budapesti hittudományi intézet létrejövése, tanári kara, szelleme és szervezete. — Az intézet igazgatói és tanárai. — A tankönyvek. — A növendékek létszámának, tanulmányi előmenetelének és nyelvismeretének táblázatos kimutatása.

II. Fejezet:

A magyarországi ciszterci írók és műveik 329—382. l.

III. Fejezet:

A magyarországi ciszterciek működése a lelkészkedés terén 383—432. l.

Nagy-Tevel, Bakony-Koppány, Berénd, Polány, Olaszfalu, Zircz, Borzavár, Lókut, Porva, Nagy-Esztergár, Bakony-Nána, Előszállás, Herczegfalva s Szent-Gotthárd lelkészsegek és a rendi kegyuraság története.

HARMADIK RÉSZ.

GAZDASÁGI VISZONYOK 433—500 l.

A birtokviszonyok általános jellemzése. A zirczi urodalom: fekvése, nagysága, határai és vizei; talajviszonyok; éghajlat; közlekedés; közhivatalok; munkásviszonyok; kezelés; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; iparvállalatok. Az előszállási urodalom: fekvése, nagysága, határai és vizei; talajviszonyok; éghajlat; közlekedés; közhivatalok; munkásviszonyok; beszerzés s üzleti viszonyok; kezelés; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; gépgyár. A szentgotthárdi urodalom: fekvése, határai; nagysága és vizei; talaj; éghajlat; közlekedés; közhivatalok, munkásviszonyok; az urodalom felosztása; művelési ágak; fölszerelés; üzemrendszer; mellékiparágak. A csákányi, szántói és pásztói urodalom. Különálló szőlők: a tokaji, egri, somlói, badacsonyi, pécsi és székesfehérvári szőlő. Az erdők: fekvés és terület; éghajlat és talajviszonyok; fánemek; az erdők kulturállapota; üzemrendszer; kihasználás s kezelés.

A műben levő képek jegyzéke 501—2. l.

94831

MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPE ALKALMÁBÓL, A HAZAI
CZISZTERCZI REND FEJE, VAJDA ÖDÖN ZIRCZI, PILISI, PÁSZTÓI ÉS SZENT-
GOTTHÁRDI APÁT, AZ EMLÉKKÖNYV MEGÍRÁSÁVAL BÉKEFI REMIG
DRT, KASSUBA DOMOKOST, WERNER ADOLF DRT, INCZÉDY
DÉNEST, SZENCZY GYÓZÓT, PISZTER IMRE DRT, SZABÓ
OTMÁRT ÉS LÓVÁRDY ALAJOST, SZERKESZTÉSÉVEL
BÉKEFI REMIG DRT, — EZ MEG A MŰ KINYOM-
TATÁSÁVAL HORNYÁNSZKY VIKTOR
KÖNYVNYOMTATÓT BIZTA MEG.
A MUNKA BEFEJEZTETETT
JANUÁR HÓ II.-ÁN
MDCCCLXVI.

